

ભગવતી ઉપક્રમ

પ્રકાશક: શ્રી શામળ વેલળુ વીરાણી
અને શ્રી કડવીભાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ
રાણકેટ દિવાળપરા શેરી નં: ૬

અનુવાદક અને સંયોજક:
પૂજ્ય પ્રાણ-સમર્થ ચરણોપાસક
પં. મુનિશ્રી જનકરાયળુ મહારાણ
તથા શ્રી જગદીશમુનિળુ

પૂજ્ય તપસ્વિ ગુરવે નમઃ

જેઓશ્રીની અસીમ કૃપા અને આશીર્વાદની અમી વર્ષાથી
અમારામાં સંયમની સદ્ભાવનાના અંકુરો જાગૃત થયા
તેમ જ જેઓશ્રીના

પવિત્ર શ્રીમુખ વડે પ્રવળ્યા વિધિનો અભિષેક થયો
જેને અનેક રસાસ્વાદ અને વસ્તુઓના ત્યાગથી
સંયમ માર્ગને દીપાવ્યો છે

એવા પરમશ્રદ્ધેય, મહાન્ તપસ્વિ શ્રી
બા. પ્ર. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી શ્રી ૧૦૦૮ તપસ્વિશ્રી

શ્રી રતિલાલજી મહારાજ સાહેબના

પવિત્ર ચરણ યુગલમાં

આ ગ્રંથના લેખન શુભ પ્રસંગે
વિધિ અને વિનય સહ વંદણા કરવાની સાથે
તેઓશ્રીના ઉપકારનું સ્મરણ કરીએ છીએ.

આપના,

આપશ્રીની કૃપા અને આશીર્વાદના આકાંક્ષી

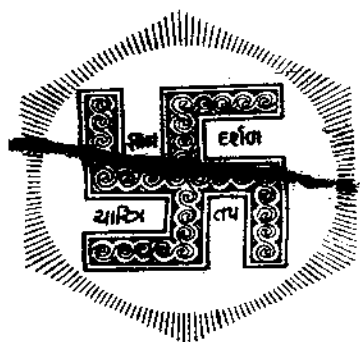
જનક મુનિ

તથા

જગદીશ મુનિ.

નમોત્યુજાં સમળસ્સ મગવઓ મહાવીરસ
ગણધર મગવાન સુધર્મસ્વામી પ્રણીત

શ્રી ભગવતી ઉપક્રમ

અનુવાદક અને સંપાદક :

પૂજ્યપ્રાણી-સમર્થ ચરણોપાસક
પં. મુનિશ્રી જનકરાયજી મહારાજ
અને
શ્રી જગદીશ મુનિજી

— પ્રકાશક :—

શ્રી શામજી વેલજી વિરાણી અને
શ્રી કલ્કવીબાઈ વિરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ
૬, દીવાનપરા — રાજકોટ-૧.

પ્રકાશન તિથિ :
માર્ગશીર્ષ શુક્લ પૂર્ણિમા
સંવત ૨૦૨૫
વીર સંવત ૨૪૬૫

*

પ્રત : ૩૧૦૦

*

પૃષ્ઠાંગ : ૮૦૦

*

મૂલ્ય : રૂપિયા પાચ

*

મુદ્રક :

શ્રી રાજકોટ જિલ્લા સહકારી પ્રકાશન અને મુદ્રણાલય લિ.
જિલ્લા પંચાયત કમ્પાઉન્ડ, રેઈસ કોર્સ,
રાજકોટ-૧.

વિષયાનુક્રમ

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
*	અનુવાદનું વકતવ્ય	
*	પ્રસ્તાવના	
*	આભાર અને અભિલાષા	
*	જય-માણિક-પ્રાણુગુરુ ગુણાટક	
*	આચાર્ય દેવો ભવ:	
*	પૂ. રંભાગાઇ મહાસતીજીની ગુણપ્રશસ્તિ	
*	સમર્પણ	
*	અભિપ્રાયો	
*	જીવનચરિત્રો	
૧	મંજલાચરણ	૧
૨	પ્રણેતાનો પારચય	૧
૩	શ્રી ઇંદ્રભૂતિની મહાનતા	૩
૪	ચલિત કર્મ આદિ પ્રશ્નોત્તર	૪
૫	આત્મારંભી-પરાંરંભી	૭
૬	આરંભી અને અનારંભી જીવો	૮
૭	સંવૃત્ત અને અસંવૃત્ત અણુગાર	૯
૮	જીવના જ્ઞાન આદિ ઇહલોક પરલોક વિષે	૧૦
૯	અસંયત જીવોની મતિ વિષે	૧૧
૧૦	સંસાર સંસ્થાન કાળ	૧૨
૧૧	આરાધક આદિની ગતિ વિષે પ્રશ્નો	૧૬
૧૨	કંખા મોહનીય ક્રિમી	૧૯
૧૩	કોષી માની આદિના ભાંગા	૨૫
૧૪	રોહા મુનિના પ્રશ્નોત્તર	૩૧
૧૫	ગર્ભવાસ	૩૪
૧૬	ગર્ભકાળ	૩૮
૧૭	દેવોની શરમ	૩૯
૧૮	મૃગધાતક આદિને લાગવાવાળી ક્રિયા	૩૯
૧૯	જીવોના વીર્ય વિષે	૪૧
૨૦	આયુષ્ય બંધ વિષે અન્ય તીથકેનો પ્રશ્ન	૪૩
૨૧	ગુરુ, લઘુ, ગુરુલઘુ, અગુરુલઘુ	૪૩
૨૨	જીવોનું ગુરુત્વ અને લઘુત્વ	૪૪
૨૩	કાલાસ્થવેષી પુત્ર અણુગારના સંયમ વિષેના પ્રશ્નો	૪૫
૨૪	એક સાથે એક જ વેદ હોય.	૪૬
૨૫	યુષ્મ સુષમા કાળનો વર્તાવ	૪૭

૨૧	પંચાસતિકાથ	૪૮
૨૭	અસુરરાજ ચમર	૪૯
૨૮	લવણ સમુદ્રમાં ભરતી અને ઓટ	૫૫
૨૯	મંડિતપુત્ર અણ્ણગારના પ્રશ્નો	૫૬
૩૦	અણ્ણગારોની શક્તિ વિષે	૬૦
૩૧	કયા અણ્ણગારો વૈદ્યિક શક્તિ ફેરવે છે.	૬૧
૩૨	વાયુકાયની મંદતા અને તીવ્રતા	૬૨
૩૩	સમુદ્રમાપ	૬૩
૩૪	પ્રમાણ	૬૪
૩૫	કર્મ પ્રમાણે જ વેદના અનુભવે ?	૬૫
૩૬	પુરુષ અને ધનુષ્ય	૬૬
૩૭	અદ્ય આયુ અને દીર્ઘ આયુનું કારણ	૬૬
૩૮	ગૃહપતિ અને કરીયાણું	૬૭
૩૯	પુદ્ગલોનું કંપન આદિ	૬૮
૪૦	હિચમાન અને વર્ધમાન	૭૩
૪૧	સાવચ્ચયા સોવચ્ચયા	૭૪
૪૨	સપ્રદેશી અને અપ્રદેશી	૭૪
૪૩	વેદના અને નિર્જરા	૭૬
૪૪	પુદ્ગલોનો સંગ્રહ વચ્ચનું દાંટાંત	૭૯
૪૫	પચાસ ખોલતી બંધી	૮૦
૪૬	કેટલા શિષ્યો સિદ્ધ થશે ?	૮૨
૪૭	જીવના પ્રદેશ નિરૂપણ	૮૩
૪૮	તમસ્કાથ	૮૯
૪૯	કૃષ્ણરાગિ	૯૧
૫૦	ધાન્યની સ્થિતિ	૯૨
૫૧	સુખદુઃખ આદિ	૯૩
૫૨	નિર્મળોના આહાર વિષે	૯૫
૫૩	શ્રાવકને ક્રિયા	૯૬
૫૪	પ્રત્યાખ્યાન વિષે	૯૭
૫૫	વનસ્પતિનો આહાર આદિ	૧૦૧
૫૬	ખેચર તિથિ અ પંચેન્દ્રિયની યોગિ સંગ્રહ	૧૦૩
૫૭	આયુષ્ય બંધ આદિ	૧૦૬
૫૮	દુષ્પમા દુષ્પમ કાળનું વર્ણન	૧૦૯
૫૯	ભોગ અને વેદના	૧૧૨
૬૦	કામ અને ભોગ	૧૧૩
૬૧	અગ્નિના આરંભમાં અદ્ય-મહાપાતક	૧૧૪
૬૨	નવદંડક	૧૧૫

૬૩	ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલો	૧૧૭
૬૪	આશીવિધનો વિચાર	૧૧૯
૬૫	લબ્ધી વિચાર	૧૨૦
૬૬	આજીવિકમતના સાધુના પ્રશ્નો	૧૪૦
૬૭	આલોચના વિષે	૧૪૧
૬૮	અમણુ-અઅમણુને પ્રતિજ્ઞાસનું ફલ	૧૪૧
૬૯	અન્ય સ્થવિરને માટે પ્રાપ્ત થયેલ આહારાદિની ઉપભોગવિધિ	૧૪૨
૭૦	અન્યતીર્થિકાના પ્રશ્નો	૧૪૫
૭૧	ધરિયાવહી અંધ	૧૪૬
૭૨	પ્રત્યનીકના પ્રકાર	૧૫૦
૭૩	વ્યવહાર	૧૫૦
~~૭૪~~	~~અભિષેક~~	~~૧૫૨~~
૭૫	દેશઅંધ સર્વઅંધ	૧૫૪
૭૬	પ્રયોગઅંધ, વિસ્ત્રસાઅંધ	૧૬૧
૭૭	સંપરાય અંધ	૧૬૩
૭૮	કર્મપ્રકૃતિ	૧૬૫
૭૯	શ્રુત-શીલ અને આરાધના	૧૬૮
૮૦	૫૬ અંતરદ્વીપો	૧૭૫
૮૧	અસોચ્યા કેવળી	૧૭૬
૮૨	અસોચ્યા કેવળી	૧૮૨
૮૩	સોચ્યા કેવળી	૧૮૭
૮૪	ગાંધેય અણુગારના ભાંગા	૧૯૦
૮૫	વાતક પુરુષની ક્રિયા.	૧૯૯
૮૬	પૃથ્વીકાયના આસોઆસ	૨૦૦
૮૭	દસ દિશાઓ	૨૦૦
૮૮	વિસ્મય	૨૦૭
૮૯	ભાષા	૨૦૯
૯૦	ઉત્પલ્લ કમલ	૨૧૦
૯૧	લોક	૨૧૨
૯૨	કાળ (સદર્શન શેઠની પૃચ્છા)	૨૨૦
૯૩	ત્રણ ભગવારકા	૨૨૨
૯૪	પૌષધ (સંખ પુષ્કલિક આદિ શ્રાવક)	૨૨૫
૯૫	જ્યોતિષાષ આવિકાના પ્રશ્નો	૨૨૬
૯૬	પુદ્ગલોનું મળવું અને વિખરવું	૨૩૨
૯૭	પુદ્ગલ પરાવર્ત	૨૩૭
૯૮	કમાચના ૫૩ બોલ	૨૪૪

૯૯	રૂપી અરૂપીના બોલ	૨૪૮
૧૦૦	અહણ	૨૫૦
૧૦૧	ભવબ્રમણ	૨૫૧
૧૦૨	પાંચ દેવ	૨૫૪
૧૦૩	આદિ આત્માનો વિચાર	૨૫૯
૧૦૪	ઉત્પન્ન સંખ્યાના ૩૯ બોલ	૨૭૬
૧૦૫	ઉપયોગ અધિકાર	૨૮૫
૧૦૬	નરકલોક આદિ ૭ દ્વાર	૨૮૬
૧૦૭	પ્રદેશ સ્પર્શના અવગણા	૨૯૦
૧૦૮	જીવ અવગાહાદિ દ્વાર	૩૧૦
૧૦૯	ત્રણ યોગ	૩૧૨
૧૧૦	પાંચ મરણ	૩૧૬
૧૧૧	વિગ્રહભૂતિ	૩૧૯
૧૧૨	ઉન્માદ	૩૨૩
૧૧૩	વર્ષા અને તમસ્કાય	૩૨૪
૧૧૪	દેવતાનાં શસ્ત્ર	૩૨૫
૧૧૫	અગ્નિ	૩૨૯
૧૧૬	આહાર	૩૩૨
૧૧૭	તુલ્ય	૩૩૩
૧૧૮	ગૌતમને આશ્વાસન	૩૩૭
૧૧૯	શ્રમણ નિર્ગ્રંથના સુખની તુલ્યતા	૩૩૭
૧૨૦	કેવળી અને સિદ્ધ	૩૩૮
૧૨૧	અધિકારણ	૩૪૦
૧૨૨	અકેન્દ્રજ	૩૪૪
૧૨૩	વેદના અને કર્મકાય	૩૪૬
૧૨૪	સ્વપ્નો	૩૪૮
૧૨૫	૧૪ સ્વપ્નોનાં કળ	૩૫૪
૧૨૬	મહર્ષિક દેવને પણ અલોક પ્રવેશ અશક્ય છે	૩૫૫
૧૨૭	૯૬ બોલ	૩૫૬
૧૨૮	એયણા ચક્ષણા	૩૫૯
૧૨૯	પૃથ્વીકાય અપકાય અને વાયુકાયના ઉપપાત (જન્મ)ના ૧૧૧૦ અલાવાઓ	૩૬૧
૧૩૦	પ્રથમ અપ્રથમનો વિચાર	૩૬૩
૧૩૧	ચરમ અચરમનો વિચાર	૩૬૯
૧૩૨	માંકટીપુત્ર અણુમારના પ્રશ્નો	૩૭૫
૧૩૩	જીવાજીવનાં ૪૮ દ્રવ્યોમાંથી જીવના પરિભોગમાં કેટલાં આવે ?	૩૭૬
૧૩૪	યુગ્મ રાશિ	૩૭૬

૧૩૫	દેવતાની વિકૃત્વજ્ઞા આદિ	૩૭૮
૧૩૬	પરમાણુ આદિ	૩૮૧
૧૩૭	ઉપધિ-પરિગ્રહ-પ્રણિધાન	૩૮૩
૧૩૮	મંકુક-મદ્રુક-આવક	૩૮૫
૧૩૯	પુણ્ય ખપાવવા અંગે	૩૮૮
૧૪૦	પરમાણુ વિચાર	૩૮૯
૧૪૧	‘ ભવી દ્રવ્ય ’ અંગે	૩૯૦
૧૪૨	સ્પર્શના	૩૯૨
૧૪૩	સોમિક બ્રાહ્મણના પ્રશ્નો	૩૯૪
૧૪૪	બાર દાર	૩૯૭
૧૪૫	અવમાહનાનો અદ્યપબ્દુત્વ	૪૦૩
૧૪૬	~~સૂક્ત્ર માર~~	૪૦૫
૧૪૭	‘ મહા આશ્રવ ’ આદિના ૧૬ ભાગો	૪૦૬
૧૪૮	ચરમ પરમ	૪૦૮
૧૪૯	દ્વીપસમુદ્ર	૪૦૯
૧૫૦	ભવણુસમુદ્ર	૪૧૧
૧૫૧	નિવૃત્તિ	૪૧૫
૧૫૨	કરણ	૪૧૮
૧૫૩	૭ દ્રવ્ય	૪૨૦
૧૫૪	વજ્રાદિના ભાગો	૪૨૩
૧૫૫	પરમાણુ	૪૫૭
૧૫૬	ત્રણ અંધ	૪૫૮
૧૫૭	કર્મ અને અકર્મભૂમિ	૪૫૯
૧૫૮	વિદ્યાચરણ જ્ઞાનચરણ લખિય	૪૬૨
૧૫૯	સોપકમ નિરુપકમ	૪૬૫
૧૬૦	કૃત સંચય અકૃત સંચય	૪૬૬
૧૬૧	શાલિ વ્રીહિ આદિ વનસ્પતિનો આધિકાર	૪૬૭
૧૬૨	તાડ તમાલ આદિ વનસ્પતિનો અધિકાર	૪૭૧
૧૬૩	અનંત કાયિક જીવો	૪૭૪
૧૬૪	ગમ્મા અધિકાર	૪૭૬
૧૬૫	યોગના ૨૮ યોગોનો અદ્યપબ્દુત્વ	૫૪૨
૧૬૬	સમયોગી વિષમયોગી	૫૪૪
૧૬૭	પંદર યોગોનો અદ્યપબ્દુત્વ	૫૪૫
૧૬૮	જીવદ્રવ્ય અજીવદ્રવ્ય	૫૪૬
૧૬૯	સ્થિત અસ્થિત	૫૪૯
૧૭૦	૭ સંસ્થાન	૫૫૨

૧૭૧	પાંચ સંસ્થાન	૫૫૪
૧૭૨	સંસ્થાનના ૨૦ ખોત	૫૫૬
૧૭૩	સંસ્થાનના કૃતયુગ્મ -	૫૬૨
૧૭૪	આકાશ પ્રદેશની શ્રેણી	૫૬૬
૧૭૫	દ્રવ્ય	૫૭૦
૧૭૬	જીવના કૃતયુગ્મો	૫૭૩
૧૭૭	જીવકંપમાન અકંપમાન	૫૭૪
૧૭૮	પુદ્ગલોનો અલપઅહુતવ	૫૮૦
૧૭૯	અજીવના કૃતયુગ્મ	૫૮૩
૧૮૦	અજીવ કંપમાન	૫૮૮
૧૮૧	સર્વથી અને દેશથી કંપમાન અકંપમાન	૫૯૧
૧૮૨	કાળ	૫૯૫
૧૮૩	નૈરેયિક ઉત્પત્તિ	૫૯૯
૧૮૪	નિર્મળ	૬૦૬
૧૮૫	સંજ્ઞા (સંયતિ)	૬૩૧
૧૮૬	સાધુપ્રતિક્રમણને અંતે ખોલાતા ૧૨૫ અતિચાર	૬૪૭
૧૮૭	પ્રતિસેવના આદિ સાત દ્વાર	૬૪૯
૧૮૮	અધીશ્વર	૬૬૫
૧૮૯	કર્મિણી શતક	૬૭૫
૧૯૦	કર્મ સમાજના શતક	૬૭૬
૧૯૧	કર્મ પ્રસ્થાન	૬૭૭
૧૯૨	સમવસરણ	૬૭૯
૧૯૩	પુણ્યકેડળુખા	૬૮૬
૧૯૪	ઉદ્વર્તના	૬૮૯
૧૯૫	એકેન્દ્રિય શતક	૬૯૦
૧૯૬	એકેન્દ્રિય શતક	૬૯૨
૧૯૭	એકેન્દ્રિય મહાજળુખા	૬૯૯
૧૯૮	બેદન્દ્રિય મહાયુગ્મો	૭૧૧
૧૯૯	ત્રેદન્દ્રિય મહાયુગ્મો	૭૧૧
૨૦૦	ચૌરેન્દ્રિય મહાયુગ્મો	૭૧૨
૨૦૧	અસંસી પંચેન્દ્રિયના મહાયુગ્મો	૭૧૨
૨૦૨	સંસી પંચેન્દ્રિયના મહાયુગ્મો	૭૧૨
૨૦૩	રાશિયુગ્મ	૭૧૪
૨૦૪	તુલિકાનગરીના અમણો પાસકના પ્રશ્નો	૭૧૬

પૂજ્ય પ્રાણુ-સમર્થ ગુરુવેનમ :

‘અનુવાદકનું વક્તવ્ય’

જિનશાસનની મહત્તા:— કરોડો માનવગણના સમૂહ વચ્ચે શ્રી જિનશાસનનો તેજસ્વી પ્રવાહ એક અસ્ખલિત વહેતા નિર્મલ ઝરણાની માફક સડસડાટ ચાલ્યો જાય છે. તેનાં કારણોમાં તેની શુદ્ધતા, લવ્યતા અને સંસ્થાપકોનું અસાધારણ વ્યક્તિત્વ છે. આ સર્વ સાત્ત્વિક સામગ્રીના પવિત્ર બળને લીધે તેનો પ્રવાહ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક વહ્યો જાય છે. અને અવસર્પિણીકાળની દૃષ્ટિથી પંચમઆરાના અંત સુધી વહ્યો જશે. શાસનની લવ્યતાના મૂળ પાયામાં “શ્રુતધર્મ” અને ચારિત્રધર્મ” રોપાયેલા છે. આ આત્મ સમૃદ્ધિની આરાધનામાં જ જિનશાસનની મહત્તા સમાયેલી છે. શ્રુત અને ચારિત્ર સ્વરૂપે બતાવેલો વીતરાગદેવનો માર્ગ દ્વાદશાંગીમાં નિર્દિષ્ટ છે.

દ્વાદશાંગીના રચનાકાર:— ચોવીસમા તીર્થપતિ જિનેન્દ્ર ભગવાને ઘાતિકર્મેણિ સર્વથા ક્ષીણ કરી, પોતાના આત્મામાં સ્વાભાવથી જ રહેલા કેવળજ્ઞાનને પ્રગટાવ્યું. અનાદિકાળનો એવો નિયમ છે કે, તીર્થંકર દેવો કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી પ્રથમ દેશના ફરમાવે અને ગણધરપદની સ્થાપના કરે એ નિયમને અનુસરીને કલ્પમુજબ પ્રથમ દેશના તે આપી પણ ત્યાં એવા યોગ્ય આત્માના અભાવે તે દેશનાનો પ્રસંગ તો “નિષ્ફલદેશના”ના આશ્ચર્યભૂત બનાવ તરીકે નોંધાયો. તે પ્રથમ દેશના પૂર્ણ કરીને ભગવાન “અપાપાનગરી”ના મહાસેન ઉદ્યાનમાં પધાર્યા, અને દેશનાનો પ્રારંભ થયો. એ દરમિયાન “ધન્દ્રભૂતિ” આદિ મહાપંડિતો ક્રમશઃ ભગવાન પાસે આવ્યા. તેમની શંકાઓનું સમાધાન થયું. અને તે સર્વ ભગવાન પાસે હીક્ષિત બન્યા.

ત્રિપદી અને તેના કંમની યથાર્થતા:- ગણધર ભગવંતો ત્રિપદી દ્વારા સંપૂર્ણ દ્વાદશાંગી રચવાનું અપૂર્વ સામર્થ્ય ધરાવનારા હોય છે. એક મુદ્દૂર્ત માત્રમાં શ્રુતજ્ઞાનના સાગરને પામી જાય છે. અને તે જિતેન્દ્ર ભગવાનના ઉપદેશને જ આધીન હોય છે. તે પામવાની રીતિ એવી હોય છે કે દીક્ષિત થયેલા ઇન્દ્રભૂતિ આદિ વિનયપૂર્વક વંદણ કરી પૂછે છે કે, મત્તે! કિં તત્ત ? તેના ઉત્તરમાં તીર્થપતિ ફરમાવે છે કે “હગ્નૈઃ વા” આ ઉત્તર દ્વારા દ્રવ્યની-પર્યાયના ઉત્પાદનો સિદ્ધાંત વ્યક્ત કરે છે. ગણધરદેવો તે ઉત્તરસંબંધી વિશેષ-વિચારણા કરે છે. અને આગળ પુછવાની જરૂર લાગે છે તેથી ધીજીવાર જિતેન્દ્રપ્રભુને વંદણ કરી પૂછે છે કે, મત્તે! કિં તત્ત ? ઉત્તરમાં પ્રભુ એમ ફરમાવે છે કે “વિગમઃ વા” આ ઉત્તરદ્વારા ભગવાન દ્રવ્યમાં વ્યય-વિનાશનો સિદ્ધાંત વ્યક્ત કરે છે. એ વિષે પણ વિચારણા કરતા શ્રીગણધર દેવોને આગળ પુછવાની જરૂર લાગે છે કે માત્ર ઉત્પન્ન જ થયા અને નાશ જ પામવું રહે એ કેમ બને ? આ કારણે એ પરમતારકને ચરણે ત્રીજીવાર પ્રદક્ષિણા આપી પ્રશ્ન પૂછે છે કે મત્તે! કિં તત્ત ? ઉત્તરમાં પ્રભુ ફરમાવે છે કે ‘ધ્રુવેઃ વા’ આ ઉત્તરદ્વારા દ્રવ્યનો ધ્રૌવ્ય-નિત્યતાનો સિદ્ધાંત વ્યક્ત કરે છે. આ ત્રીજો ઉત્તર સાંભળતાં જ ગણધર દેવોને તત્ત્વનું સ્વરૂપ પરિપૂર્ણપણે સમજાય જાય છે.

પ્રથમ તો ભગવાને ઉત્પત્તિસૂચક ઉત્તર આપ્યો પછી વિગમ-વ્યય-સૂચક ઉત્તર આપ્યો. આ વિધિમાં જે જન્મે છે તે મરે છે. જેની ઉત્પત્તિ તેનો નાશ અવશ્ય થાય છે. એટલે ઉત્પન્ન થવું ને નાશ થવું એ બે તો સ્પષ્ટ દેખાતી વાત છે. તે બતાવ્યા પછી ભગવાને ‘ધ્રૌવ્ય’ સ્વરૂપ બતાવ્યું. જે ઉત્પન્ન જ થવું અને વિનાશ જ પામવું એટલું જ હોય અને ધ્રુવતા ન હોય તો પરભવ, પુણ્ય-પાપનાં ફલ, મોક્ષ, મોક્ષમાર્ગની આરાધના, વગેરેને અવકાશ જ ન રહે. તેથી ઉત્પાદ-વ્યયની સાથે ધ્રુવતા ભગતાં જ તત્ત્વ પરિપૂર્ણતાને પામે છે. અને તેથી શેષ કંઈ પણ સમજવાનું રહેતું હોય તો એ ત્રણને વિશેષ સમજવા માટેનું જ રહે છે.

આવી ગહન રહસ્યપૂર્ણ ત્રિપદીના શ્રવણથી “ઇન્દ્રભૂતિ” આદિને ગણધરનામકર્મનો ઉદય થાય છે. અને તેઓને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો એવો તો સુંદર ક્ષયોપશમ થાય છે કે ઉત્કૃષ્ટ દરજ્જાનું મતિ-શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અને સુહૃત્માત્રમાં દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે. દ્વાદશાંગી એટલે ૧૨ અંગ, પરંતુ તે કયા અંગિના (શરીરના) બાર અંગ ? સામાયિક સૂત્ર જૈનશાસ્ત્રના ઉપનિષદભૂત સૂત્ર છે. અનંતા તીર્થંકરો, શ્રમણો-શ્રમણીઓ, શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ તેનો ઉચ્ચાર કરતાં હોય છે તીર્થંકર-નામકર્મના ઉદય પછી દરેક તીર્થંકરો પોતપોતાના શાસનમાં “આરામના-તથા શ્રુતમાં” પ્રધાન સ્થાન આપતા હોય છે એટલે અનાદિ અનંતકાળના આ પ્રધાન ‘સામાયિક’ સૂત્રરૂપ અંગિના (શરીરના) અંગરૂપ દ્વાદશાંગીવાણ્ણિનું પાંચમું અંગસૂત્ર તે જ આ શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર છે.

જૈનશાસનમાં શ્રી ભગવતીજી સૂત્રની મહત્તા :- ૧૫ કર્મભૂમિની દૃષ્ટિએ અવિચ્છિન્નપણે ચાલી આવતી નિર્મલનિર્ઐશ્ય પરંપરામાં શ્રી ભગવતી સૂત્ર મૂર્ધન્યસ્થાન ધરાવે છે. આ પાંચમું અંગ સૂત્રનું મૂળ નામ તો વિવાહપન્નત્તિ-વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર છે. અર્થાત્ જેમાં વિવિધ વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે. અનેક પ્રશ્નકારો દ્વારા વિવિધ વિષયોને સ્પર્શતા છત્રીસ હજાર પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોથી સમૃદ્ધ આ વિવાહપન્નત્તિ સૂત્ર વિશેષ અને અધિક પૂજ્ય છે. કારણ કે વર્તમાન ઉપસૃજ્ય બાકીનાં દશ અંગસૂત્રોમાં એક જ ગણધરદેવની પૃચ્છાઓ છે. ત્યારે આ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં અનેક ગણધર દેવો, શ્રમણનિર્ઐશ્યો, શ્રમણોપાસકો અને શ્રમણોપાસિકાઓ તથા તાપસો તેમ જ અન્યતીર્થંકરો વગેરેના મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો છે. અને ત્રણેય લોકમાં ગૌરવ ધરાવી શકે તેવા ભગવાનનાં દરમાવેશાં સમાધાનો છે. એટલે આ પાંચમું અંગસૂત્રમાં વર્ણવાયેલા વિષયો ખૂબ જ મનનીય છે. અને તેથી જ વિવાહપન્નત્તિ સૂત્રનું વિશિષ્ટપણું તેમ જ પૂજ્યપણું બતાવેલ છે. અને “ભગવતી” એવું શુભ નામ પણ એ જ કારણે પ્રસિદ્ધિ પામેલું છે. કહ્યું છે કે “દ્વયં ચ ભગવતીત્યપિ પૂજ્યત્વેન અભિધીયતે” આવા સૂત્રના મહત્ત્વ વિષે કંઈ વિશેષ લખવાની શી જરૂર રહે ?

નામકરણુ:- શાસ્ત્રજ્ઞાનનો શીઘ્રતાથી અને સરળતાથી બોધ કરવા માટે શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં ‘ઉપક્રમ’નું વિસ્તૃત વર્ણન આવે છે. તેના વાંચનપ્રસંગે અંતરથી એવો ધ્વનિ પ્રગટ થતો હોતો કે, શ્રી ભગવતી સૂત્ર જૈન શાસનમાં અપાર મહિમા ધરાવે છે. માટે તેના પર જો કંઈક લખાય તો અવશ્ય ઉપકારનું કારણ બનશે. અનેક શાસ્ત્રજ્ઞો જ્યારે શાસ્ત્રીય સમાધાન માટે સમીપે આવતા હતા ત્યારે તેમનો પણ એવો જ આગ્રહ થતો રહેતો કે મારે શ્રી ભગવતી સૂત્ર વિષે કંઈક યોગ્યતા કરવી.

ઠીક, સમયનાં વહેણ ચાલતાં જાય છે. અને તેમાં કોઈક ઘડી અક્ષણતા પણ આપતી જાય છે. એ નિયમ અનુસાર વિવરણનો પ્રારંભ પણ પ્રાપ્ત થયો અને કાર્યની શુભપૂર્ણતા પણ થઈ.

‘ઉપક્રમ’ નામની ‘પસંદગી:- ઉપક્રમણ ઉપક્રમઃ અર્થાત્ ખાસ પ્રયત્નપૂર્વકનો વિશિષ્ટ પ્રારંભ. વાચ્ય-વાચકભાવમાંથી સમ્યક્ અર્થની ગવેષણા કરી શબ્દની અંતર્ગત રહેલા ભાવો વિચારી યોગ્ય રીતે નિરૂપણ કરવાની ક્રિયા ઉપક્રમ વડે થાય છે. તે માટે ગુરુગમ અતિ આવશ્યક છે. ઉપક્રમથી નિમ્નોક્ત ત્રણ કાર્યો થાય છે.

(૧) શાસ્ત્રના ભાવો સ્વસંવેદન બાગૃત કરવામાં સહાયક થાય છે.

(૨) આત્મામાં બાગૃત થયેલા સ્વસંવેદનના ભાવો આત્માને સ્વભાવમાં સ્થિરથવામાં સહાયક થાય છે.

(૩) શાસ્ત્રના દરેક ભાવોને તેના યોગ્ય સ્થાને નિશ્ચેપિત પેકરી (સ્થાપિત કરી) સંશયથી યુક્ત થાય છે. અને યથાર્થ બોધ પ્રાપ્ત કરાય છે.

ઉપક્રમના અવલંબનથી કરવામાં આવતા આરાધનાના પ્રયત્નોથી જે પ્રવૃત્તિ થાય તે આત્મહિતરૂપ બને છે. જેમ કે ઉપક્રમની ક્રિયા તે ભાવસાધન, વાણીનો યોગ તે કરણસાધન, શ્રવણભાવમાં સ્થિર થવું તે અધિકરણસાધન, વિનયઆદિભાવ તે અપાદાનસાધન, કહેવાય છે.

ન્યારે શાસ્ત્રના ભાવો સમજવા મુશ્કેલ પડે છે, તેવે પ્રસંગે વિવિધ પ્રકારના પ્રતિપાદનના લેહો વડે, તે ભાવોને સમીપ લાવવાની ક્રિયા ઉપક્રમ વડે થાય છે. પ્રસ્તુત અનુવાદપણ એવા જ પ્રકારની શૈલીપૂર્વક પ્રતિપાદિત થયેલ હોવાને કારણે “ભગવતી ઉપક્રમ” એવું શુભ નામ પસંદ કરેલ છે.

વિવરણનો હેતુ : નિશ્ચયનયથી આત્મા પોતે જ પોતાના ભાવ વડે નિમ્નભાવમાં સ્થિર રહી સ્વઉપાદાન શક્તિથી પોતાની પર્યાય ઉત્પન્ન કરી શકે છે. તે વ્યાખ્ય-વ્યાપક ભાવથી સિદ્ધ હોવા છતાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવની દૃષ્ટિએ વર્તમાનની-આત્માની અશુદ્ધ પર્યાયને પોતાની શુદ્ધ પર્યાયમાં લાવવા માટે વાણીના યોગરૂપ કરણસાધન વડે ભાવસાધનરૂપ “ઉપક્રમ” ક્રિયા-આત્મઉન્નતિ માટે અતિ ઉપયોગી છે. અને તેટલા માટે જ શ્રી ભગવતી સૂત્રના ભાવો ભવ્યાત્માઓને આત્મસન્મુખ બનવામાં ઉપયોગી બને-નિમિત્તરૂપ બને તેવી ભાવના પ્રગટી અને આ રીતની રચના માટે પ્રેરણા થઈ.

ઉપકાર અને અર્થ : મને આ ભાવો સમજવામાં નિમિત્ત ભૂત થનાર શ્રુતજ્ઞાનના અવતાર સમા મહાઉપકારી પરમશ્રદ્ધેય બહુશ્રુત ગુરુદેવ ૧૦૦૮ શ્રી શ્રી પૂ. સમર્થમદ્દલજી મહારાજ સાહેબ અને તેઓશ્રીના પાવનકારી શિષ્ય વૃન્દનું પવિત્ર સ્મરણ આ ગ્રંથલેખન કાર્યમાં અને સમગ્ર જીવનમાર્ગમાં મુકુટમણિ સમાન સુશોભિત સ્થાન ધરાવે છે. જેના રાગ અને દ્વેષ મૃતપ્રાયઃ બની ગયા છે, જેને આત્મીયતા સિવાય મારા તારાના ભાવો સ્પર્શ્યાં નથી એવા પવિત્ર-પાવન પૂજ્ય ગુરુદેવનું સાનિધ્ય સતત ૪૮૧ વર્ષ મધ્યું હતું અને તે પ્રસંગ દૈવયોગે જ પ્રાપ્ત થયેલો છે. તેઓશ્રીની કૃપા અને આશીર્વાદ સંપાદન કરવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ તે ખરેખર પૂર્વજન્મના પુણ્યબળનું શુભ પરિણામ જ કહી શકાય તેમ છે. અમે તેમના ભવોભવના ઋણી છીએ. એમનાં કૃપાકિરણોની અભીવર્ષાથી જ હું આ ભગવતીજી જેવા મહાન સૂત્ર વિષે કંઈક લખવા સક્ત બન્યો છું.

આભાર : પ્રસ્તુત અનુવાદકાર્ય નવેસરથી તૈયાર કરવાની દૃષ્ટિએ એક ભગીરથ કાર્ય છે. મુખ્ય લેખનકાર્ય સિવાય શેષ પ્રવૃત્તિઓ માટે

સહાયતાની અપેક્ષા તો રહે જ છે. તેમાં સ્વ. શ્રી ઝવેરભાઈ મહાસતી-
જીનાં સુશિષ્યા પ્રશાંતાત્મા વળતભાઈ મહાસતીજી તેમ જ વિદુષી પ્રભા-
બાઈ મહાસતીજીના શિષ્યાવૃદ્ધે યથાસમય સુંદર અક્ષરેથી પ્રેસ કોપીઓ
તૈયાર કરી આપેલ છે. તે ઉપરાંત, પ્રશાંતાત્મા રંભાબાઈ મહાસતીજીનાં
સુશિષ્યાઓનો પણ એ જ રીતે ઉદાર પ્રયત્ન સમાયેલ છે. તે સર્વથી પણ
અધિક સહાયક થનાર હરિયાપુરી સંપ્રદાયનાં-શાંત-દાંત રિયતપ્રજ્ઞ શ્રી
તારાબાઈ મહાસતીજી, કે જેઓ પોતાની સૂક્ષ્મ તાત્ત્વિક જ્ઞાન દૃષ્ટિથી
બધા ક્ષમ્ભો તપાસી ગયાં છે. અને પ્રુદ્ધ દોષાદિથી સામાન્ય ક્ષતિ
રહી જવા પામેલ હતી તે દૂર કરી. તેઓશ્રીનો આભાર પણ ભૂલી
શકાય તેમ નથી. ક્ષમ્ભો પહેંચાડવામાં અને વ્યવસ્થા કરવામાં શ્રી
રમણલાલ જીવરાજભાઈએ પ્રયત્ન કરેલ છે તે પણ નોંધપાત્ર છે.

આપણા સંપ્રદાયના ગૌરવસભા, ધર્મરત્ન, સંઘપતિ, સુત્ર ગ્રાવકજી
દુર્લભજીભાઈ વિરાણીએ મેટર જોતાંની સાથે જ પોતાના ધર્મ પ્રેમને
બળુત કરતા ૩૧૦૦ પ્રતના પ્રકાશક તરીકેની વિશાળતા દર્શાવી અને
જિજ્ઞાસુવર્ગ ભાવનાપૂર્વક જેમ જેમ અગાઉથી ગ્રાહક થવાની અભિલાષા
ધરાવતો ગયા તેમ તેમ ઉદાર દિલે સૌની ભાવનાને પણ માન આપતા
ગયા. આ પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ યશ દુર્લભજીભાઈ વિરાણીને ફાળે જાય છે.
ગુલાબચંદ્રભાઈ દોમડિયાએ પણ પ્રેસકાર્ય સંબંધી ઘણો પુરુષાર્થ સફર્ષ
સ્વીકારેલ છે અને તેમના સુપુત્ર મૂલવંતભાઈ દોમડિયા પણ પોતાની
તાત્ત્વિક બુદ્ધિના અવલંબનથી ઘણા સારા મદદરૂપ બન્યા છે. આ ગ્રંથ
પ્રકાશન થવાના અવસરે સદ્ભાગ્યે જ્યંતિલાલ દેવચંદ્રભાઈ મહેતાનો
સંયોગ મળી ગયો. તેઓ પ્રેસકાર્યના નિષ્ણાંત અને ઉત્સાહી કાર્યકર
છે. તેમણે આ પ્રકાશનના પ્રારંભથી પૂર્ણ સુધી સક્રિય રસ ધરા-
વ્યો. આટલો મોટો ગ્રંથ માત્ર પાંચ માસમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે
તે સર્વ યશ જ્યંતિલાલભાઈને ફાળે જાય છે. મેટર તપાસવા
આદિ કાર્યમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થી ભાઈ મહેન્દ્રકુમાર પ્રાણુલાલ
દેસાઈનો પણ મહત્વપૂર્ણ પ્રયાસ છે. વિ. માં. ૨૦૨૩ ની
સાલનું સાવરકુંડલા ચાતુર્માસ પણ આ પવિત્ર કાર્યની લેખન
ભૂમિ તરીકે સ્મરણીય રહેશે. લેખનકાર્યમાં વિશ્લેષ પડે નહિ તેની

સાવધાની રાખનાર પ્રમુખ શ્રાવક બાલુભાઈ ઠોસાણી તથા હીરાલાલભાઈ મગિયા તેમ જ દિવસ-રાત મહેનત કરી સુંદર અક્ષર પ્રેસકોપી તૈયાર કરી આપનાર શશીકાંત જે. શાહ પણ ભૂલી શકાય તેમ નથી. રાજકોટ શ્રી સંઘના માનદ મંત્રી મગનલાલ તારાચંદ શાહનો સક્રિય રસ પણ સ્મરણીય રહેશે. કઢીન શાહનો વ્યુત્પત્તિ બાલુવાના વિષયમાં ન્યાય-વ્યાકરણ આચાર્ય શ્રીરામ શાસ્ત્રી (અમલનેર)વાળાનો પણ ઘણો સાથ છે. તે ઉપરાંત, અદ્ય યા વિશેષ પ્રમાણથી જેનો જેનો પ્રયત્ન આમાં સમાયેલ છે તે સર્વ પ્રતિ કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરવા સાથે આભાર !

વાંચકગણને નમ્ર સૂચન :- આ સંપ્રાદનમાં એક ધર્મકથાનું યોગ સિવાયના શેષ ત્રણ અનુયોગોને યથા શક્ય સમાવેશ કરેલ છે. તેમજ ભગવતી સૂત્રમાં જે પાકોનો માત્ર નિર્દેશ છે. અને પન્નવાણુ સૂત્રની ભલામણ કરી છે. તે અદ્યપણે પણ તૈયાર કરેલ “પન્નવાણુ અનુવાદ” માં આવશે તેથી તેની પુનરુક્તિ કરેલ નથી તેનો ખ્યાલ વાંચકવર્ગ અવશ્ય રાખે.

અંતમાં:- આ “ભગવતી ઉપક્રમ”માં સંયોજન કરીને સંપ્રાદન કરવામાં ભગવાન શ્રી જિનેન્દ્રદેવોની આરાધી વિરુદ્ધ કોઈ પણ વચન અનુપયોગાદિથી આવી જવા પામ્યું હોય, અગર તો મુદ્રણમાં દષ્ટિ-દોષાદિથી કોઈ પણ ભૂલ રહી જવા પામી હોય, તો તે બદલ અનંત સિદ્ધોની સાક્ષીથી મિચ્છામિ દુક્કડં **અસ્તુ इति शुभम्**

માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણા ત્રયોદશી
પૂજ્ય પ્રાણચુરુ નિર્વાણુ
સંવત્સરે ૧૨ મી
સંવત્સરી પ્રારંભ દિન

પૂજ્ય પ્રાણુ-સમર્થ ચરણોપાસક
મુનિશ્રી જનકરાયજી મહારાજ
અને
શ્રી જગદીશમુનિજી

સં. ૨૦૨૫,
વીર સંવત ૨૪૯૫

પ્રસ્તાવના

શ્રી ભગવતી સૂત્ર, વિવાહપત્તિ (વ્યાખ્યા પ્રસિદ્ધિ-વિવિધ-કથન) તરીકે પણ ઓળખાય છે. તે બધાં નામ સાર્થક છે. કારણ કે તેમાં ઘણા પ્રકારની પ્રરૂપણા છે. અને તે સૂત્ર મહાન છે, ગહન છે, સંશયનાશક છે, આનંદકારી છે અને જ્ઞાન વધારનાર છે.

દેવો, નરેન્દ્રો, રાજર્ષિઓ, શ્રી ગૌતમ ગણધર અને બીજા અનેક શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓએ શ્રી મહાવીર સ્વામીને પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના જવાબો આ સૂત્રમાં છે. મૂળ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો ૩૬૦૦૦ હતા આપુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે સુદા અને સાર છે.

પહેલા શતકના ૧૦ ઉદ્દેશામાં :- પહેલા ઉદ્દેશામાં :-

નમોદ્ધાર મંત્ર છે. તેમાં દેવ, શુદ્ધ અને ધર્મનું સ્વરૂપ અંતર્ગત છે. તે બહુલા વગર જૈનધર્મમાં વાસ્તવિક પ્રવેશ થતો નથી, ત્યાર બાદ શાસનપતિશ્રી મહાવીર સ્વામીના અલૌકિક ગુણો આવે છે. ત્યાર બાદ શ્રી ગૌતમ સ્વામી પ્રથમ ગણધરના ગુણ બતાવ્યા છે. તેઓ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી પાસે કેવી રીતે બેસતા, અને કેવી રીતે પ્રશ્ન પૂછતા તે વિનય બતાવેલ છે, જે જૈનોએ આદરવા લાયક છે. ત્યાર બાદ ‘ચલા-યમાન તે ચાલ્યું’ આદિ કર્મસંબંધી નવ પ્રશ્નો શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પૂછ્યા તે સમજાવ્યા છે. તેનો સંબંધનથી એક સામાન્ય ભાવ એવો નીકળે છે કે ‘કરવા માંડ્યું’ તે કયું’. કારણ કે દરેક ક્રિયામાં અસંખ્યાત સમય લાગે છે. અને તે બધા સમયોમાં ક્રિયા થયા કરે છે. એક આદિ સમયમાં જે ક્રિયા કરી તે પણ ‘ક્રિયા કરી’ એમ ગણાય છે. ત્યાં જમાલિના મતનું ખંડન અને નિરાકરણ થાય છે.

ત્યાર બાદ આહાર આદિના કેટલાક બોલના જવાબો છે.

બીજા ઉદ્દેશામાં :- નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર ગતિના જીવોનો સંસારમાં રહેવાનો. કાળ-શૂન્ય-અશૂન્ય અને મિશ્ર એ

બ્રહ્મ રીતે બતાવ્યો છે. તેમાં એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જીવેથી જન્મજી સાબિત થાય છે. અને તિર્થંચ ગતિમાં અનંત જીવ હોવાથી બીજી કોઈ ગતિની યોનિમાં સમાઈ શકે નહિ. તે બતાવ્યું છે. તથા આરાધક, વિરાધકની ગતિ તદુપરાંત આત્મારંભી પરારંભી જીવો આરંભી અને અણુરંભી, સંવૃત્ત અને અસંવૃત્ત આ લવ પરલવમાં જ્ઞાન અને અસંયત જીવોની ગતિ વગેરે છૂટક બોલ જણાવ્યા છે.

ત્રીજા ઉદ્દેશમાં :- જીવો આગ્રી કાંક્ષામોહનીયકર્મ, પ્રમાદ, યોગ, વીર્ય, વગેરેનો ખુલાસો આવે છે. શ્રમજી નિર્ગથોને ૧૩ કારણી કાંક્ષામોહનીય કર્મ ઉદયમાં આવે તેનું સમાધાન કર્યું છે.

પાંચમા ઉદ્દેશમાં :- નરક, ભવનપતિ, પૃથ્વી, જ્યોતિષી વૈમાનિક દેવલોકનું વર્ણન તથા સર્વજીવ આગ્રી ક્રોધ, માન, માયા, વગેરેમાં ભંગ બતાવ્યા છે.

છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં :- અનાદિ અનંત વસ્તુઓમાં કોણ પહેલાં અને કોણ પછી જેમકે લોક-અલોક, જીવ-અજીવ, લોકાંત-અલોકાંત, છ દ્રવ્ય, દ્વીપો, સમુદ્રો, નરક, દેવલોક, વગેરે શાશ્વતી વસ્તુઓનું, શોહશ્ચિનિના પ્રશ્નોના જવાબનું નિરાકરણ કર્યું છે. ત્યારબાદ લોકસ્થિતિ એટલે લોકની વસ્તુઓ કોણ-કોને આધારે રહેલી છે, તે બતાવ્યું છે.

સાતમા ઉદ્દેશમાં :- ગર્ભવાસનો અધિકાર છે. ગર્ભમાં રહેલ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કેવી રીતે નરકમાં કે દેવલોકમાં જાય તે બતાવ્યું છે. એક ગર્ભ એક માતાની કુક્ષિમાં ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષ રહે અને કાય-ભવસ્થ ગર્ભ ૨૪ વર્ષ રહે.

મહર્ધિક દેવ સ્થવવાનો હોય અને ઉત્પત્તિસ્થાન જુએ ત્યારે તે લગ્ન પામે છે.

આઠમા ઉદ્દેશમાં :- મૃતઘાતક પારધિને કયે વખતે કેટલી ક્રિયા લાગે છે તે બતાવ્યું છે. એક જીવ એક જ વખતે એક જ આયુષ્યનો બંધ રહે છે. અગુરુલધુ તથા ગુરુલધુના બોલ બતાવ્યા છે. ૧૮ પાણી જીવ સારે કર્મી થાય છે. અને તેનાથી નિવૃત્તિ પામવાથી જીવ હજીકર્મી થાય છે. પાર્થનાથ સ્વામીના

શાસનના કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણ્ણગાર, મહાવીર-સ્વામીના સ્થિવર ભગ-
વતેને પ્રશ્નો પૂછીને તેના સમાધાનથી સંતોષ પામી તેમાં ભળી બાય
છે. અને છેવટે સિદ્ધ થાય છે.

વૈકિયરૂપો બનાવીને એક સમયમાં એક જ એકજ વેદ વેદે છે.
તે સ્ત્રીવેદ અથવા પુરુષવેદ.

ભગવતીજી શતક ૨:- તેના નવમા ઉદ્દેશમાં:- સુષમા સુષમા
કાળનો અધિકાર છે.

તથા દશમા ઉદ્દેશમાં :- પંચાસ્તિકાયનો અધિકાર છે,

શતક ૩ ઉ શા બીજામાં :- અસુરકુમાર દેવોતું સ્થાન-ઈંદ્રો-ભવન
આયુષ્ય-જીંચે નીચે તથા ત્રીછા જવાની શક્તિ, હાલના ચમરેન્દ્રનો
પૂર્વભવ, તેનું સુધર્મસભામાં જવું-શકેન્દ્રના વજ્રથી નાસવું-ભગવાનની
ભક્તિ, ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. ઇત્યાદિ વર્ણન છે.

શતક ૩. ઉદ્દેશો-૩ :- લવણસમુદ્રમાં ભરતી અને ચોટતું કારણ
ખતાવ્યું છે. મંડિતપુત્ર અણ્ણગારના પાંચ ક્રિયા આશ્રી પ્રશ્નોના જવાબ,
સાંપરાધિકી, અને ઐયાંપધિકી સમજ તેનાં ગુણસ્થાન અને નિષ્ક્રિય
થવાની રીત બતાવી છે.

શતક ૩. ઉદ્દેશો ૪-૫ :- અણ્ણગારોની અવધિજ્ઞાનની અને
વૈકિયશક્તિ.

શતક ૫ ઉદ્દેશો-૨ :- વાયુની મંદતા અને તીવ્રતા, વાયુની
ગતિના કારણ લવણસમુદ્રનો આકાર અને માપ, જંબુદ્વીપને ન બુઝાડી
શકે તેનું કારણ.

પ્રમાણ ચાર અને તેનું વર્ણન. કેટલાક જીવ કર્મ પ્રમાણે
વિષાકથી વેદના અનુભવે અને કેટલાક જીવો બુદ્ધી રીતે વેદના અનુભવે,
કર્મની રિથિતિઘાત અને રસઘાત થઈ શકે છે.

શતક ૫ ઉદ્દેશો ૬ :- આકાશમાં બાણ ફેંકનાર વગેરેને લાગતી
ક્રિયાઓ, અલ્યાયુ અને દીર્ઘાયુનાં કારણો, વ્યાપારી અને ગ્રાહકને લાગતી
ક્રિયાઓ.

શતક ૫ ઉદ્દેશો ૭ :- પુદ્ગલોનું કંપન આદિ વર્ણન તેના ભાંગા અને ૧૫ દ્વાર.

શતક ૫ ઉદ્દેશો ૮ :- ચોવીસ દંડકના જીવોનું હિયમાન-વર્ધમાન અને અવસ્થિતપણુનો કાળ સિદ્ધ ભગવાન વર્ધમાન અને અવસ્થિત છે. તેનો કાળ, ૨૪ દંડકમાં હાનિવૃદ્ધિના ભાંગા.

નિયંત્રિપુત્ર અણુગારનો નારદપુત્ર અણુગારને સપ્રદેશી-અપ્રદેશીનો ખુલાસો.

શતક ૬ ઉદ્દેશો ૧ :- વેદના અને નિર્જરાના ચાર ભાંગા. તેના ચાર કરણ મન-વચન-કાયા-વીર્ય.

શતક ૬ ઉદ્દેશો ૩ :- જીવોને કર્મરજ પુરુષ પ્રયત્નથી લાગે છે તે ત્રણ યોગથી થાય છે. તેના ભાંગા.

૧૫ દ્વારના ૫૦ ખેલમાંથી ચાર ગતિના ૧૪ લેદના જીવોને કેટલા ખેલ લાભે અને ૧૫ દ્વારમાં ૮ કર્મોમાંથી કેટલાનો બંધ થાય છે તે બતાવ્યું છે.

ભગવાનના ૭૦૦ શિષ્યો સિદ્ધ થયા.

શતક ૬. ઉ. ૪:- જીવના પ્રદેશ નિરૂપણના ૧૪ દ્વારના ભાંગા.

શતક ૬. ઉ. ૫:- તમસ્કાયનો અધિકાર, આઠ કૃષ્ણરાજીનો અધિકાર.

શતક ૬. ઉ. ૭:- ધાન્યની સખીજપણની સ્થિતિ.

શતક ૬. ઉ. ૧૦:- જીવોના સુખદુઃખને બહાર કાઢીને દેખાડવામાં કોઈ સમર્થ નથી. જીવ અને ચૈતન્ય એક જ છે. સિદ્ધ સિવાય ૨૪ દંડકના જીવો દ્રવ્ય પ્રાણુવાળા છે. ૨૪ દંડકમાં સુખદુઃખની વેદનાની તારતમ્યતા, જીવ, શરીર ક્ષેત્રાવગાહ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. કેવલી ભગવાનને જાણવા દેખવા માટે ઇન્દ્રિયો અને મનનું અવલંબન લેવું પડતું નથી પણ સર્વવસ્તુ આત્મપ્રત્યક્ષ જાણે છે અને દેખે છે.

શતક ૭, ઉ. ૧:- નિર્ગ્થો અંગાર-ધૂમ-સંયોજના દોષ રહિત આહાર કરે. ક્ષેત્ર-કાલ, માર્ગ-પ્રમાણ-અતિક્રાંત પાન-લોજન લીએ.

૪૨ દોષરૂઢિત આહાર ગ્રહણ કરે. કેવળ સંયમના નિર્માણ માટે સ્વાદે કયાં વગર આહાર ગ્રહણ કરે ! —

સામાયિકમાં બેઠેલા ધ્રાવકને સાંપરાયિત્રી ક્રિયા લાગે જે જીવોના વધના પર્યયક્રમણ હોય તેમને જીવનું કામ કરતા અકસ્માત કોઈને લાગી જાય તો વ્રતમાં અતિચાર ન લાગે !

શ. ૭. ઉદ્દેશો ૨ :- જીવ અજીવતા જ્ઞાન વગરનું પર્યયક્રમણ દુપર્યયક્રમણ છે. પ્રત્યાખ્યાનના મૂળગુણ (આશ્રવનિરોધ) ઉત્તરગુણોના ભેદોની સમજ તથા પ્રત્યાખ્યાની અપ્રત્યાખ્યાની જીવોની સમજ, આપેલ છે.

શ. ૭. ઉ. ૩ :- વૃતસ્પતિનો આહાર-તેની તારતમ્યતા, આહારની રીત, મૂળ-કંદ, બીજ, વગેરે કયા જીવથી વ્યાપેલા છે ? શ્રીમ્ ક્રતુમાં ઉચ્ચ યોનિવાળા જીવની બહુઉત્પત્તિ.

લેશ્યાઓ સાથે અદ્ય વા મહાકર્મની અપેક્ષાઓ, વેદના અને નિર્જશમાં લેદ, જીવદ્રવ્યથી શાશ્વત અને પર્યાયથી અશાશ્વત વગેરે બતાવ્યું છે.

શ. ૭. ઉ. ૫ :- જોયર આદિ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયની યોનિ-વેદ, લેશ્યા, દષ્ટિ, જ્ઞાન-અજ્ઞાન, યોગ ઉપયોગ-સ્થિતિ-ગતિ-સમુદ્ધાત-કુલ, વિચલેન્દ્રિયના કુલ.

સુગંધી પદાર્થોના સામાન્ય અને વિશેષરૂપ લેદ કૂલોનાં કુળ, વહ્લી-લતા હરિતકાયના લેદ.

સ્વસ્તિક-અર્ચિ-કામ આદિ ૩૩ વિમાનોનો વિસ્તાર, ચાર અનુત્તર વિમાનોનો વિસ્તાર.

શ. ૭. ઉ. ૬ :- આયુષ્યનો બંધ કયારે થાય ? કયારે આયુષ્ય લેદાય, કયારે અદ્ય વા મહાવેદના વેદે, અભ્યુપજાથી આયુષ્ય બંધે, કર્કશ-અકર્કશ શાતા-અશાતા વેદનીનાં કારણો. દુઃખંદુખા કાળનું વર્ણન.

શ. ૭. ઉ. ૭ :- ભોગ અને વેદનાનો તથા કામભોગનો અધિકાર.

શ. ૭. ઉ. ૧૦ :- અગ્નિ સળગાવનાર કરતાં ઓલવનાર અદ્ય પાપવાળો.

શ. ૮. ઉ. ૧ :- જીવોનાં નવ દ્વાર અને તેને લક્ષતા લેદો, સૂર્વ મૂળી પ્રયોગસા પુદ્ગલના ૮૮૬૨૫ લેદ.

ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલો અને દરેકના પાંચ પાંચ લેદ.

શ. ૮. ઉ. ૨ :- જાતિ અને કર્મ આશીવિષના લેદો.

જીવના ૨૧ દ્વારમાં જ્ઞાન-અજ્ઞાનની વહેંચણી. તેમાં ૧૦ માં લઙ્ગિદ્વાર છે. તેમાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-ચારિત્રાચારિત્ર-દાન-લાભ-લોભ-ઉપલોભ-વીર્ય-ઇન્દ્રિય એ દસ લઙ્ગિવાળા જીવોમાં જ્ઞાન-અજ્ઞાનની વહેંચણી. પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનના પર્યાયો અને તે પર્યાયોના અવ્યયબહુત્વ. પાંચ જ્ઞાનનો વિષય, કોની કેટલી સ્થિતિ, આંતરુ અને અવ્યયબહુત્વ.

શ. ૮. ઉ. ૫ :- આજીવિકમતના સાધુના પ્રશ્નનો જવાબ.

સાર :- સામાયિકમાં બેડેલા શ્રાવકે મમત્વ ભાવનો ત્યાગ કર્યો નથી.

શ. ૮. ઉ. ૬ :- આલોચનાનો અધિકાર. તેમાં દોષ લાગ્યા પછી આરાધના માટે થયેલો નિર્ગ્રંથ આરાધક છે.

શ્રમણ-અશ્રમણને પ્રતિલાભવાનું ફળ.

અન્ય સ્થિતિને માટે પ્રહણ કરેલ, આહારાદિની ઉપલોભ વિધિ.

સાધુને દાન દેવામાં અવ્યયપાપ ને મહાનિર્જરા ક્યારે થાય તેનો ખુલાસો.

શ. ૮. ઉ. ૭ :- અન્યતીર્થિકોના આશ્વેપનો જવાબ દેવાનું શરૂ કરી દીધેલ હોય તે દીધેલું કહેવાય. યત્નાપૂર્વક જવામાં હિંસા નથી.

ગતિના પાંચ પ્રકાર છે.

શ. ૮. ઉ. ૮ :- ઇશિયાવડી બંધનો અધિકાર, તેના લોભા વગેરે, પ્રત્યનીકના પ્રકાર, પાંચ વ્યવહારનો ખુલાસો, ૨૨ પરિષદ, કયા કર્મના ઉદયમાં કેટલા પરિષદ આવે.

શ. ૮. ઉ. ૯ :- પાંચ શરીર પ્રયોગબંધ (દેશબંધ-સર્વબંધ) નો અધિકાર.

પ્રયોગબંધ અને વિશ્રસાબંધનો અધિકાર.

સંપ્રસાદધનો અધિકાર.

શ. ૮. ઉ. ૧૦ :- આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ અને તેનો અરસપરસ સંબંધ. શ્રુત-શીલના ચાર ભાંગા, આરાધનાના ત્રણ ભેદ, અને તે દરેકના ત્રણ ત્રણ ભેદ, તેમનો અરસપરસ સંબંધ અને તેનું ફળ, તે ઉપર બે પરિશિષ્ટથી ખુલાસો.

૫૬ અંતરદ્વીપના યુગલિક મનુષ્યોનું વર્ણન; તે શ. ૯. ઉ. ૩ થી ૨૮ માં અને શ. ૧૦ ઉ. ૭ થી ઉ. ૩૪ સુધીમાં છે.

શ. ૯. ઉ. ૩૧ :- અસોમ્યા અને સોમ્યા કેવળીનો અધિકાર.

શ. ૯. ઉ. ૩૨ :- ગાંગેયઅણુગારના ભાંગા.

શ. ૯ ઉ. ૩૪ :- ઘાતકપુરુષની ક્રિયા પૃથ્વિકાયના શ્વાસોશ્વાસ, અને તેમાં થતી ક્રિયા, વાયુકાયને લગતી ક્રિયા.

શ. ૧૦ ઉદ્દેશો ૧ :- દશ દિશા, તેનાં નામ, ક્યાંથી નીકળી, દિશા વિદિશામાં જીવ અજીવના ભાંગા.

શ. ૧૦ ઉ. ૩ :- દેવલોકમાં દેવતાની જવા આવવાની રીત, ખાર પ્રકારની ભાષા.

શ. ૧૧ ઉ. ૧ :- ઉત્પલકમલનો અધિકાર.

શ. ૧૧ ઉ. ૧૦ :- લોકના પ્રકાર, ક્ષેત્રલોકના ભેદ, અને તેની વિગત, આકાર (સંસ્થાન) ૩ લોકમાં જીવ-અજીવના ભાંગા, અને ભાવ-આશ્રી વર્ણાદિ પાંચ, અશુરુલધુ પર્યાય અને શુરુલધુ પર્યાય સર્વ અનંત, લોક અલોક કેટલા મોટા ?

શ. ૧૧ ઉ. ૧૧ :- સુદર્શન શૈલની પૃથ્થા; કાળના ૪ પ્રકાર (પ્રમાણ, આયુષ્ય, મરણ્ય અદ્દા)

શ. ૧૨ ઉ. ૧ :- ત્રણ જાતિકાનો અધિકાર (ધર્મ-અધર્મ સુદૃઢ જાગરણ). ધર્મ જાગરણ (આચાર-ક્રિયા-દયા-સ્વભાવધર્મ). આચારધર્મના ૫ ભેદ અને તેના પેટાભેદ ૩૬, ક્રિયાધર્મના ૭૦ ભેદ

(કરણ સિતારી) દયા ધર્મના ૮ લેહ (સ્વ-પર-દ્રવ્ય-ભાવ-વહેવાર-નિશ્ચય-સ્વરૂપ-અનુબંધ દયા) સ્વભાવધર્મ તે દ્રવ્યની શુદ્ધ પરિણતિ (શુદ્ધ ગુણોમાં રમણતા)

સંસારને લગતું કામકાજ અને તેનો વિચાર અધર્મ જાણિકામાં છે.

સુદેકષુ જાણિકા :- ભલી ચતુરાઈવાળી સમ્યક્જ્ઞાન-દર્શનવાળી વ્રતધારી શ્રાવકને હોય.

શ. ૧૨ ઉ. ૧ :- શંખપુષ્કલી આદિ શ્રાવકનો અધિકાર તેમાં શંખજીનું યૌવધ્રમત કષાયથી કર્મનું ઉદ્વર્તન થાય શંખ શ્રાવક જોકાવતારી થયા.

શ. ૧૨ ઉ. ૨ :- જ્યંતિભાઈ શ્રાવિકાના પ્રશ્નોના જવાબ.

૧૮ પાપોના નિવર્તનથી જીવ હલકો થાય છે. સંસાર ઘટાડે, કર્મોની સ્થિતિ ઘટાડે, સંસારસાગર તરે છે. ભવ્યપાણ્યું સ્વભાવથી જ છે. ભવ્ય જીવો સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે. પણ્ય લોક ભવ્ય જીવ વિનાનો રહેશે નહિ.

ધાર્મિક જીવો જાગેલા તેમ જ સખળ સારા, તેમનું ઉદ્યમીપણ્યું સારું, જ્યંતિભાઈ દીક્ષા લઈ મોક્ષ ગયાં.

શ. ૧૨ ઉ. ૪ :- પુદ્ગલોનું મળવું અને વિખરવું તેના ભાંગા-પુદ્ગલ પરાવર્તનના ૭ પ્રકાર તેનું સૂક્ષ્મ-ખાદર તથા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી વર્ણન સર્વ જીવે સાતે પુદ્ગલ પરાવર્તન અનેક-અનંત વાર કર્યાં, વગેરે વિવેચન, ક્યા ક્યા સ્થાને અને હંડકે પુદ્ગલ પરાવર્તન કર્યાં, કેટલો કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કર્યાં. કાળની ઉપમા, અદ્યપણ્ડત્વ વગેરે વિવેચન.

શ. ૧૨ ઉ. ૫ :- કષાયના પડ ખોલો.

શ. ૧૨ ઉ. ૬ :- રૂપી અરૂપીના ખોલ.

શ. ૧૨ ઉ. ૬ :- ચંદ્રગ્રહણ, ચંદ્ર અને રાહુનો સંબંધ, ચંદ્રને શશી અને સૂર્યને આદિત્ય કહેવાનું કારણ.

શ. ૧૨ ઉ. ૭ :- ભવબ્રમણ્યનો અધિકાર.

શ. ૧૨ ઉ. ૬ :- પાંચ દેવનો અધિકાર.

શ. ૧૨ ઉ. ૧૦ :- આઠ આત્માનો અધિકાર-જ્ઞાન-દર્શન આદિ જે ભાવમાં જીવ હોય તે ભાવમય જીવ ગણાય. જ્ઞાનને બદલે અજ્ઞાન હોય તો અજ્ઞાનરૂપ આત્મા ગણાય. પાંચ સ્થાવરના આત્મા અજ્ઞાનરૂપ જ હોય, જે પોતાના પર્યાયમાં જાય તે પણ આત્મા ગણાય; એવી રીતે પુદ્ગલ અને સ્કંધો પોતાના વર્ણાદિપર્યાય વડે આત્મા-સદ્વસ્તુ છે; પરપર્યાય વડે અસદ્વસ્તુ છે; અને સ્વપર પર્યાય વડે અવ્યક્ત છે; સ્કંધોમાં ઘણા ભાગો લાજી પડે છે.

શ. ૧૩ ઉ. ૧-૨ :- ઉત્પન્નસંખ્યાના ૩૯ જોલ, કોને કેટલા જોલ સાથે તેનું વર્ણન છે; તેવી રીતે ઉદ્વર્તન, અને સ્થવરના જોલનું પણ વર્ણન છે.

શ. ૧૨ ઉપયોગના અધિકારમાં ગતિમાં જતી વખતે અને નીકળતી વખતે કેટલા ઉપયોગ હોય તે બતાવેલ છે.

શ. ૧૩ ઉ. ૪ :- નરકલોક આદિ ૭ દ્વાર, તેમાં પહેલાં ચાર નરકઆશ્રી છે. પાંચમો લોકનો મધ્યભાગ; છઠ્ઠો દસદિશાનું નીકળતું વર્તન, સાતમો અસ્તિકાય પ્રવર્તનાદ્વાર, અસ્તિકાયના પ્રદેશોની અરસપરસ સ્પર્શના બતાવેલ છે; ત્યાર બાદ અરસપરસ અવગાડના બતાવી છે; અસ્તિકાય અને સમયની સ્પર્શના તથા અવગાડના બતાવી છે.

જીવ અવગાડાદિ દ્વાર (જીવ અવગાડ, અસ્તિકાય નિષીદન બહુસમ, વિષમભાગ લોકસંસ્થાન).

શ. ૧૩ ઉ. ૭ :- ૩ યોગ અને પાંચ મરણનો અધિકાર છે.

શ. ૧૪ ઉ. ૧ :- વિગ્રહગાંત આશ્રીવર્ણન.

શ. ૧૪ ઉ. ૨ :- ઉન્માદના પ્રકાર, વરસાદ કેવી રીતે થાય.

શ. ૧૪ ઉ. ૩ :- દેવતાઓનો વિનય અને શસ્ત્ર ઉપયોગ નારકી, સ્થાવર અને વિગલેન્દ્રિયમાં વિનયનો અભાવ, નારકીમાં અશુભ પુદ્ગલોનું પરિણમન.

શતક ૧૪-ઉ. ૫ :- થાટે થડેતા જીવોનું અગ્નિ વચ્ચે થઈને જવું. નારકી, દેવતા, સ્થાવર, વિગલેન્દ્રિય, તિર્થંચર્યેન્દ્રિય અને મનુષ્યનો અનુભવ.

શતક ૧૪-ઉ. ૬ :- નારકી આહાર-આહાર-પરિણમન-ચોનિ-સ્થિતિનું કારણ-નિમિત્તકર્મ-કર્મથી અન્ય પર્યાય-વિચીદ્રવ્ય-અવીચીદ્રવ્યનો આહાર, એવી રીતે ૨૩ દંડકનું સમજવું.

શ. ૧૪ ઉ. ૭ :- તુલ્યનો અધિકાર તેના છ લેહ :- (૧) દ્રવ્ય તુલ્ય-એક પરમાણુ પુદ્ગલ બીજા પરમાણુ પુદ્ગલની સાથે તુલ્ય. (૨) ક્ષેત્રતુલ્ય એક સરખા ક્ષેત્ર જેમકે એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્ય બીજા એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યની સાથે ક્ષેત્રથી તુલ્ય (તે બન્ને આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલોની સંખ્યા ભિન્ન હોય) (૩) કાળ તુલ્ય :- એકસમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ દ્રવ્ય એકસમયની સ્થિતિવાળા બીજા પુદ્ગલ દ્રવ્યની સાથે કાળથી તુલ્ય છે. (૪) ભવતુલ્ય :- જેમ નારકી બીજા નારકી સાથે ભવથી તુલ્ય (૫) ભાવ તુલ્યના બે લેહ :- (I) અણુવ ભાવ જેમકે એક ગુણ કાળા વર્ણના પુદ્ગલ એક ગુણ કાળા વર્ણના બીજા પુદ્ગલ સાથે ભાવ તુલ્ય. (II) જીવ ભાવ તેના છ લેહ અહીં ઔદયિક ભાવ ઔદયિક ભાવની સાથે તુલ્ય છે. એમ બીજા ભાવમાં સમજવું. (૬) સંસ્થાન તુલ્ય તેના બે લેહ :- અણુવ સં. અને જીવ સં. તેમાં અણુવ સં. ના પાંચ લેહ અને જીવસંસ્થાનના ૬ લેહ. અહીં પણ સરખા સંસ્થાનવાળા સાથે તુલ્ય છે :-

ગૌતમને આશ્વાસન :- તમે ઘણા કાળથી મારી સાથે રહેલા છો અને બન્ને સિદ્ધ થઈશું અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોએ અનંતમનોદ્રવ્ય પ્રગંણાઓને જ્ઞેયરૂપ પ્રાપ્ત કરી છે અને વ્યાપ્ત કરી છે.

શ. ૧૪-ઉ. ૯ :- શ્રમણુ નિર્ઞંથના સુખની તુલ્યતાનો અધિકાર, જેમ જેમ દીક્ષા પચાંચ વધતી જાય છે તેમ તેમ નિર્ઞંથનું સુખ ઉપર ઉપરના દેવોના સુખથી વધારે થાય છે. જેમકે બાર માસની દીક્ષાપચાંચ વાળા શ્રમણુ નિર્ઞંથનું સુખ અનુત્તર વિમાનના દેવોના સુખથી અધિક હોય છે.

શ. ૧૪ ઉ. ૧૦ :- કેવળી અને સિદ્ધ કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સરખા છે. અને સર્વજ છે. પણ કેવળજ્ઞાની ઉત્થાન-કર્મ-બળ-વીર્ય-પુરુષાકાર પરાક્રમ સહિત છે કે જે સિદ્ધમાં નથી !

શ. ૧૬ ઉ. ૧ અવિરતિ અને પ્રમાદના કારણે ૨૪ દંડકના જીવો અધિકરણી છે. અધિકરણના અભિઘાતથી અચેતવાયુ ઊપજે છે. જેના ઠેલાથી સચેત-વાયુકાયની હિંસા થાય છે.

શ. ૧૬ ઉ. ૨ શકેન્દ્રજીના સ્વામીપણનો પ્રશ્ન. તેમણે શ્રમણુ નિર્ઞંથને અવગ્રહ માટે આપેલી આજ્ઞા. ગૌતમસ્વામીએ શકેન્દ્રજી સુખથી પૂછેલા પ્રશ્નો. શકેન્દ્રજી ચરમ છે. ઉઘાડા મોઢે (હાથ આદિથી મુખ ઢાંક્યા વગર) ભાષા બોલવી તે પાપયુક્ત છે.

શ. ૧૬ ઉ. ૪ : શ્રમણુ નિર્ઞંથોનાં કર્મો સ્થૂળ, શિથિલ તથા નિષ્કિંત થયેલાં હોવાથી શીઘ્ર નાશ પામે છે. નારકીનાં કર્મો ગાઢ અને ચીકણાં હોવાથી અત્યંતવેદના અનુભવવા છતાં નિર્જરા અને નિર્વાણરૂપ ક્ષણ મળતું નથી.

શ. ૧૬ ઉ. ૬ સ્વપ્નાનો અધિકાર. સ્વપ્નના પ્રકાર અને ક્ષમ અર્ધનિદ્રામાં મન ઘૂમે ત્યારે સ્વપ્ન આવે. સંવૃત્તને સત્ય સ્વપ્ન આવે. સ્વપ્નના ૫ ભેદ. તેના ૭૨ પ્રકારમાં ૪૨ સામાન્ય અને ૩૦ મહાક્રૂણવાળા હોય છે. તેમાંનાં ૧૪ સ્વપ્ન તીર્થ કરની માતાને આવે છે. અને ચક્રવર્તીની માતાને અરૂપ આવે છે. તેમાંનાં ૭ વાસુદેવની માતાને આવે છે. અને ૪ બળદેવની માતાને આવે છે. માંડલિકની માતાને ૧ આવે છે. મહાવીર સ્વામીની

છંદ્રસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાત્રિના પાછલા પહોરમાં ૧૦ સ્વપ્ન આવ્યાં. તે જ ભવે અથવા ખીજે ભવે મોક્ષ જનારને કદાચ સ્વપ્ન આવે તેવાં ૧૪ સ્વપ્નો છે.

શ. ૧૬ ઉ. ૮ :- મહર્ષિક દેવને પણ અલોક પ્રવેશ અશક્ય છે.

શ. ૧૭ ઉ. ૨ :- ૯૬ બોલનો અધિકાર, ૧૮ પાપમાં પ્રવૃત્તિ + ૧૮ પાપની નિવૃત્તિ + ૬૦ બુદ્ધિ આદિ = ૯૬.

સંયત વિરત જીવ ધર્મમાં. અસંયત અવિરત જીવો અધર્મમાં અને સંયતાસંયત જીવ ધર્મધર્મમાં સ્થિત છે. શ્રમણપંડિત છે. શ્રમણો. પાસક બાલપંડિત છે. જે જીવે એક પણ જીવના વધની વિરતિ કરી છે. તે એકાંત બાલ નથી પણ બાલપંડિત છે. ૯૬ બોલમાં પ્રવૃત્તિ કરતો જીવ તે જ જીવાત્મા છે.

શ. ૧૭ ઉ. ૩ ચલણા.

સૈલેશી અવસ્થામાં આત્મા અત્યંત સ્થિર થાય છે. એટલે પર પ્રયોગ વિના કંપતા નથી. પાંચ કંપન (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ-ભાવ, ભવ) ચાર દ્રવ્યકંપન (ચાર ગતિના જીવ) પાંચે કંપનના દરેકના ચાર ચાર લેફ-૨૦ બોલમાં જીવ ત્રણે કાળમાં છે.

શ. ૧૭ ઉ. ૬ થી ૧૧ તથા શ. ૨૦ ઉ. ૬ પૃથ્વીકાય. અપ-કાય અને વાયુકાયના ઊપજવાના ૧૧૧૦ અલાવા.

શ. ૧૮ ઉ. ૧ પ્રથમ-અપ્રથમનાં જીવાદિ ૧૪ દ્વાર, ચરમ અચરમનો વિચાર તેનાં જીવાદિ ૧૪ દ્વાર.

શ. ૧૮ ઉ. ૬ માર્કંદિપુત્ર અણુગારના પ્રશ્નો-અંધ-દ્રવ્ય અને ભાવ. તેમાં દ્રવ્ય-પ્રયોગ તથા સ્વાભાવિક, પ્રયોગ જઘન્ય દ્રવ્ય અંધ તે શિથિલ અને ગાઢ.

સ્વાભાવિક :- સાદિ અને અનાદિ ! ભાવ :- મૂળ અને ઉત્તર.

શ. ૧૮ ઉ. ૪ જીવાજીવના ૪૮ દ્રવ્યોમાંથી જીવના પરિભોગમાં ૨૪ આવે.

યુગ્મરાશિ ૨૪ દંડક આશ્રી ૪. (કૃત, જ્યેષ્ઠ, દ્વાપર, કલ્યાણ.)

શ. ૧૮ ઉ. ૫ દેવતાની શોભા અને વિકુર્વણુ, નારકીની અલ્પ વા બહુવેદના જે જીવ જ્યાં ઉત્પન્ન થવાવાળો છે તેની આયુષ્યની સન્મુખ થાય છે. અને જે ગતિમાં છે તે ગતિના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે.

શ. ૧૮ ઉ. ૬ પરમાણુ આદિના પર્યાયનો અધિકાર.

દષ્ટિગોચર વસ્તુમાં વ્યવહારથી એક વર્ણ કે ગંધ કે રસ કે અમુક સ્પર્શ મુખ્યતાથી હોય. પણ નિશ્ચયથી તેમાં ૫ વર્ણ ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ હોય છે. એક પરમાણુ પુદ્ગલમાં ૧ વર્ણ, ૧ ગંધ, ૧ રસ અને ૨ સ્પર્શ હોય છે.

શ. ૧૮ ઉ. ૭ ઉપધિ-પરિગ્રહ-પ્રણિધાનનો અધિકાર,

ઉપધિ ૩:- કર્મ, શરીર, બાહ્યવસ્તુ તથા સચેત, અચેત અને મિશ્ર-

પરિગ્રહ ૩ :- કર્મ શરીર, બાહ્ય ઉપકરણ.

પ્રણિધાન ૩:- કોઈ પણ નિશ્ચિત આલંબનમાં મન-વચન-કાયાના વ્યાપારને સ્થિર કરવાનો કેવળી લગવાન ચક્ષુના આવેશથી આવિષ્ટ થતા નથી.

મંદુક શ્રાવકે અન્યતીર્થિઓને ચર્ચામાં નિકુત્તર કરીન્દીધા. તેઓ એકાવતારી છે. હાસ્ય અને કુતૂહલથી વ્યંતરદેવો અનંત શુભ પ્રકૃતિરૂપ કેમોને ૧૦૦ વર્ષમાં ખપાવે છે. ઉપર ઉપરના દેવોને ઘણો વધારે વખત લાગે.

શ. ૧૮ ઉ. ૮ પરમાણુ વિચાર.

છક્કસ્થ જ્ઞાનથી પરમાણુ જાણી શકે, પણ હેખે નહિ. એવી રીતે, જે પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી સમજવું.

પરમ અવધિજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનીનું જ્ઞાન વિશેષ ગ્રાહક છે. અને દર્શન સામાન્ય ગ્રાહક છે. તેથી તેઓ જે સમયે જાણે છે તે સમય દેખતા નથી અને જે સમય હેખે છે તે સમય જાણતા નથી.

શ. ૧૮ ઉ. ૬ ભવ દ્રવ્ય ભૂતકાળની પર્યાયના અથવા ભવિષ્ય-કાળની પર્યાયના જે કારણ છે. તે દ્રવ્ય કહેવાય. જેમ કે ભાવિ નરક પર્યાયના કારણે તિર્યંચ-પંચેન્દ્રિય અથવા મનુષ્ય ભવ્ય દ્રવ્ય નારકી કહેવાય-એમ બીજી ગતિ આશ્રી પણ જાણવું.

શ. ૧૮ ઉ. ૧૦ સ્પર્શના ભાવિતાત્મા અણુગાર વૈકિંચલખિધથી તલ-વાર કે અસ્થાની ધાર પર રહી શકે છે. અગ્નિમાંથી નીકળી શકે છે. પુષ્કર સંવર્ત મેઘમાંથી નીકળી શકે છે. ગંગા સિંધુ મહા નદીઓના ઊલટા પ્રવાહમાં જઈ શકે છે. પાણીના ભંડારમાં કે ઉદકખિંદુમાં પ્રવેશી શકે છે. પણ છેઓ છેદાતા નથી. બળતા નથી. બીંજતા નથી. સ્પર્શિત થતા નથી. પાણીરૂપી શસ્ત્ર લાગતું નથી.

પરમાણુ પુદ્ગલ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, વાયુકાયથી સ્પર્શ થાય છે. પણ વાયુકાય પરમાણુ યાવત્ અસંખ્ય પ્રદેશી સ્કંધથી સ્પર્શ નથી થતા. રતનપ્રભા યાવત્ સિદ્ધશિલા એમ ૩૩ સ્થાનોની નીચે વર્ણાદિ ૨૦ બોલ અન્યોન્ય બદ્ધ-સ્પૃષ્ટ યાવત્ સંબંધ છે.

સોમિલ બ્રાહ્મણે ભગવાનને પ્રશ્નો પૂછ્યા અને સંતોષ પામીને આવક થયા-એકાવતારી થયા.

શ. ૧૯ ઉ. ૩ બાર દ્વાર ! પાંચ સ્થાવર, વિગલેન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય જીવો ઉપર બારદ્વાર, પ્રત્યેક, સાધારણ લેસ્થા, દષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, આહાર ૧૮ પાપ, ઉત્પાદ, સ્થિતિ, સમુદ્વ્યાત, ઉદ્વર્તના.

સૂક્ષ્મ-બાહર પ્રાંચ સ્થાવરની અવગાહનાનો અદ્યખડુલવ.

પાંચ સ્થાવરમાં સર્વથી સૂક્ષ્મ કોણ અને સર્વથી બાહર કોણ ?
તેનો અલ્પબહુલ્ય, પૃથ્વીકાયના શરીરની અવગાહનાનું દષ્ટાંત, તેની પીડાનું
દષ્ટાંત, એવી રીતે પાંચે સ્થાવરની પીડાનો અનુભવ સમજવો.

શ. ૧૯ ઉ. ૪ મહાઆશ્રવ આદિના ૧૬ ભાગા.

નોરડીમાં મહાઆશ્રવ, મહાક્રિયા મહાવેદના, અદ્યપનિર્ગરા દેવતામાં
મહાઆશ્રવ, મહાક્રિયા અદ્યપવેદના, અદ્યપનિર્ગરા ઔદારિકતા ૧૦ હંડકમાં
સર્વ ૧૬ ભાગા લાગે.

શ. ૧૯. ઉ. ૫. ચરમ પરમનો અધિકાર, જીવોમાં અદ્યપઆયુ-
ધ્યવાળા ચરમ અને અધિક આયુધ્યવાળા પરમનો કર્મ-ક્રિયા-આશ્રવ-
વેદનાઆશ્રી મુકાબલો !

શ. ૧૯. ઉ. ૮. નિવૃત્તિનો અધિકાર તેનો ૮૨ ભાલ, ૨૪ હંડકમાં
કેટલા લાલે. તેનો તથા ૧૪ ગુણુસ્થાનમાં કયાં કેટલા લાલે તેનો
અધિકાર.

શ. ૧૯ ઉ. ૬ દ્વીપસમુદ્રને અધિકાર.

આકાર (સંસ્થાન) જંબુદ્વીપનો થાળીના આકારે બાકી બધા
દ્વીપસમુદ્રોનો ચૂડીના આકારે વિષ્કંભ, પરિધિ, પ્રત્યેક દ્વીપસમુદ્રને ચાર
આર-દરવાજા-સમુદ્રોના પાણીનો સ્વાદ, માલિક દેવ, લવણસમુદ્રનું વર્ણન.

શ. ૧૯. ઉ. ૯:- ૫૫ કરણ તેમાંના ૨૪ હંડક, ૧૪ ગુણુસ્થાનમાં
કેટલા તેનું વર્ણન.

શ. ૨૦. ઉ. ૨:- છ દ્રવ્યનો અધિકાર, લોકાકાશમાં શું છે.
કેટલી મોટી, સ્પર્શના-પર્યાયવાચી શબ્દો, જીવમાં પરિણમતા અનેક
ધર્મ, કર્મથી અનેક પરિણમન.

શ. ૨૦. ઉ. ૫:- વર્ણ-ગંધ, રસ, સ્પર્શના ભાગાનો અધિકાર,
પરમાણુનો અધિકાર.

શ. ૨૦. ઉ. ૭:- ત્રણ બંધમાં ૨૪ દંડક ઉપર ૫૫ બોલની બહેંચણી.

શ. ૨૦. ઉ. ૮:- કર્મ અને અકર્મભૂમિનો અધિકાર, વિદ્યા-અરણ્ય, જંઘાચરણનો અધિકાર.

શ. ૨૦. ઉ. ૧૦:- સોપકમ-નિરૂપકમ આયુધનો અધિકાર, કૃતસંચય અને અકૃતસંચયનો અધિકાર.

શ. ૨૧. ઉ. ૧ થી ૮૦:- શાહી, ત્રીહિ, આદિ વનરપતિનો અધિકાર.

શ. ૨૨. ઉ. ૧ થી ૬૦:- તાડ, તમાલ આદિ વનરપતિનો અધિકાર.

શ. ૨૩. વર્ગ પાંચ. ઉ. ૧ થી ૫૦:- અનંતકાયિક જીવેનો અધિકાર.

શ. ૨૪. ઉ. ૧ થી ૨૪:- ગમ્મા અધિકાર, દ્વાર છટ્ટો નાણુના અધિકાર, નારકી અને મનુષ્યના ગમા. શ. ૨૫ માં જીવ-અજીવના સંસ્થાન આદિના વિસ્તૃત વર્ણનથી ભરપૂર છે. તથા સંચયો અને નિર્જીવોનું વર્ણન ખાસ સમજવા જેવું. ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઘણું જ સ્પષ્ટ રીતે તલસ્પર્શી અને વિસ્તૃત વર્ણન છે. શ. ૨૬ વગેરેમાં કર્મબંધનું સ્વરૂપ છે અને અંતિમ શતકોમાં માત્ર જ્ઞાનીઓથી જ ગમ્ય બની શકે તેવું જીવો સંબંધીના યુગ્મોનું વર્ણન છે. અહીં પ્રસ્તાવના તરીકે આ સૂત્રનો સાર પૂર્ણ થાય છે, આ સંબંધ સૂત્ર હું પાંચી ગયો છું અને મને બરાબર લાગે છે.

ડૉ. એન. કે. ગાંધી

માર્ગશિર્ષ કૃષ્ણ ત્રયોદશી

તા. ૧૭-૧૨-૬૮

આભાર અને અભિલાષા

મહાનુભાવો,

જય જિનેન્દ્ર

જીવનમાં પરિવ્રોહાનું મહત્વ ખૂબ જ છે-પરિવ્રોહો સદંતર ન છુટે તો પણ મર્યાદીત રીતે છોડવા જેવા તો છે જ પરંતુ કેટલાક પરિવ્રોહો આત્માના શ્રેયના કારણે પણ હોઈ શકે, એવા પરિવ્રોહોમાંના એક પરિવ્રોહની અસર મને વિશેષ રીતે રહ્યાં કરે છે અને તે છે વીનરાગની વાણીનો વિશેષ પ્રચાર કેમ થાય-તેના પ્રચારથી જૈન અને જૈનેતર સુધી સૌકોઈને લાભનું કારણ અને તેવી અંતઃકરણની શુભ ભાવના સતત રહ્યા જ કરે છે, અને તે કારણે આપણા સ્થાનકવાસી જૈન સમાજને દીવાદાંડીરૂપ જિનાગમ સૂત્રોના પ્રકાશન પ્રત્યે મારી રૂચી વધારે થાય છે.

અને તેથી જ બા. પ્ર. પૂ. શ્રી જનકમુનિ મહારાજશ્રી પાસે શ્રી ભગવતી સૂત્રનું સરળ અને ગુજરાતી ભાષામાં તેઓશ્રીએ અથાગ મહેનત વેડીને તૈયાર કરેલું શ્રી ભગવતી ઉપક્રમ જોયું ત્યારે મારા મનની પ્રસન્નતા અતિશય વધી અને તે અંથનું પ્રકાશન કરવાની ભાવના થઈ અને એવી તક મને મળવા બદલ બા. પ્ર. પૂ. શ્રી જનકમુનિશ્રી અને બા. પ્ર. જગદીશ મુનિશ્રીનો મારા પર ઘણો જ ઉપકાર થયો છે અને એવી તક મળવા બદલ પૂ. મહારાજશ્રીનો આભાર માનવાનું કેમ ચુકું !

આ અંથની પ્રસ્તાવના આપણા સમાજના વિદ્વાન્ શાસ્ત્રજ્ઞ શ્રી ડૉ. એન. કે. ગાંધીએ લખી આપવા બદલ તેઓશ્રીનો પણ આભાર.

શ્રીમાન્ જયંતિલાલ દેવચંદ્રભાઈ મહેતાનો પ્રૌઢ અનુભવ આ કાર્યમાં અમોને ઘણો જ ઉપયોગી બનેલ છે. આ અંથની શોભા એ તેમના જ પ્રયત્નનું શુભ ફલ છે. આપની કાર્યશક્તિનો લાભ હંમેશા મળતો રહે તેવી આશા સાથે આભાર !

શ્રી જિલ્લા સહકારી મુદ્રણાલયના વ્યવસ્થાપકો તથા કાર્યકર ભાઈઓએ પણ પુરતો સાથ આપેલ છે તે બદલ તેમનો પણ આભાર.

શ્રી ભગવતી ઉપક્રમ નામના આ અંથને મૂર્ત સ્વરૂપ મળ્યું, અને તે પ્રકાશન આજે આપ સૌની સમક્ષ રજુ કરવાની જે તક મળી તેથી મારા જીવનને કૃતાર્થ માનું છું.

આજે આ ગ્રંથ શ્રી જૈન સમાજ સમક્ષ મૂકતાં મારું મન ઘણું જ પ્રકુલિત થાય છે તે સાથે સાથે વાંચકોને મારી નમ્ર વિનંતી છે કે આ ગ્રંથને લક્ષ્યપૂર્વક વાંચજો તેનાં છપાએલા વિષયોને વિવેકથી વિચારજો અને ધર્મર્થોને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપજો.

આપને એ જ્યાંલ તો હુશે જ કે ઘણા અલ્પજ્ઞાનીઓ નહિ વાંચવા યોગ્ય વાંચન વાંચીને પોતાનો કિંમતી સમય વિના કારણ ગુમાવે છે. હલકાં વાંચનથી અવળા માર્ગે ચડી જવાનો ભય છે. આવા વાંચનથી આ ભવમાં અપકીર્તિ પામે છે, અને પરભવનાં નીચ ગતિએ જાય છે.

ભાષા જ્ઞાનના પુસ્તકોની પેઠે આ ગ્રંથ રત્ન પઠન કરવા માટે નથી પરંતુ મનન કરી હૃદયમાં ઉતારી તેનો લાભ લેવા માટે છે કે જેથી કરીને ભવોભવમાં તમારું હિત થશે.

તમે આ ગ્રંથનો વિનય, વિવેક અને ભાવથી લાભ ઉઠાવજો, વિનય અને વિવેક એ ધર્મના મૂળ હેતુઓ છે. આ ગ્રંથની અસાતના ન થાય એ માટે આપ લક્ષ રાખશો એવી મારી વિનંતી છે.

આપને બીજી એક આ પક્ષ ભલામણ છે કે, જેઓએ પોતાની વાંચન શક્તિ ગુમાવી દીધી હોય અને તેઓની ઇચ્છા હોય, તો આ ગ્રંથ તેમને વાંચી સંભળાવી તેમને અવશ્ય લાભ લેવરાવશે.

આપને આ ગ્રંથમાંથી જે કંઈ ન સમજાય તે સુવિચક્ષુ જ્ઞાની પાસેથી સમજવાની ઇતેજરી રાખજો.

એટલું કરવા પછી તમારા આત્માનું હિત જરૂર થશે. તમે જ્ઞાનને પામે, શાંતિ અને દિવ્ય આનંદ અનુભવો, પરોપકારી, દયાળુ, જ્ઞમાવાન, વિવેકી અને બુદ્ધિશાળી થાઓ એવી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પાસે મારી નમ્ર માંગણી છે.

અંતમાં પૂ. મહારાજશ્રીએ આ ભગવતી ઉપક્રમ ગુજરાતી સરળ ભાષામાં તૈયાર કરી તેમણે ભવ્યાત્માઓ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે એટલું જ નહિ પરંતુ પૂ. મહાસતીજીએ, નવદીક્ષિત તથા ભાવદીક્ષિત તેમ જ શાસ્ત્રના અભ્યાસી મુમુક્ષુઓને ખૂબ જ ઉપયોગી થાય તેવી સરળ રીતે રચી કરી ખૂબ જ ઉપકૃત કરેલ છે.

૬, દિવાનપરા
રાજકોટ,

લિ. આપસોનો આત્મબંધુ,
દુર્લભજી શામજી વીરાણી

પૂજ્ય જય-માણેક-પ્રાણુગુરુ ગુણુ પ્રશસ્તિ

ગુણાષ્ટકમ્

શ્રી જિનશાસનોદ્ધારક આચાર્ય પ્રવર શ્રી શ્રી શ્રી ૨૦૦૮ શ્રીશ્રી પૂજ્યશ્રી
દુર્ગાસિંહજી મહારાજ સાહેબના ગોંડલ સંપ્રદાયાનુયાયી જિનશાસન પ્રભાવક
સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ચારિત્ર ચૂડામણિ યા. અ. પૂજ્ય શ્રી જય-માણેક
-પ્રાણુગુરુદેવશ્રીનું ગુણાષ્ટકમ્.

વસંતતિલકા-છંદ

વાચંયમો યઃ સ મહાતપસ્વી,
સેવૈકનિષ્ઠો નિજધર્મવૃત્તિઃ ।
વભાજ માસાદિતપઃ પ્રકામં,
વંઘો જયેન્દુર્મનિરાજરાજઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ:- જેમનો વાણી ઉપર મહાન્ કાળુ હતો, એવામાં
અદ્વિતીય નિષ્ઠાવંત, આત્મધર્મમાં રુચિવાળા અને જેમણે માત્રાગમણુ
આદિ પુરકળ પ્રમાણુમાં તપશ્ચર્યાઓ કરી હતી એવા મહાન્ તપસ્વી
પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી જયચન્દ્રજી સ્વામી સદા વંદનીય છે.

તસ્મિન્કાલે પ્રવચનપટુર્જનધર્મોપદેષ્ટા,
આસીત્પ્રાજ્ઞઃ સ મૃદુવચનઃ સ્વાન્યકલ્યાણકાંક્ષી ।
યઃ સ્યાદ્વાદે बहुकुशलतामात्मारक्ते। ननाय,
नित्यं वंचस्तपसि निरतः पूज्यमाणिक्यचन्द्रः ॥१॥

ભાવાર્થ:- તે કાલમાં જેઓ જૈનધર્મના પ્રથમ પંકિતના
ઉપદેશક, પ્રવચન-કલામાં કુશળ, મધુરભાષી, સ્વપરના કલ્યાણુને સાધનાર,
સ્યાદ્વાદ શૈલીથી પદાર્થોનું વિવેચન કરવામાં બહુ નિષ્ણુાંત અને વિક્ષાન્
હતા તે આત્મર્થી, તપસ્વી પૂજ્યશ્રી માણિક્યચન્દ્રજી સ્વામી નિત્ય
વંદનીય છે.

આચાર્ય હુંગર સિંહસ્ય સુગચ્છ સૂર્યમ્ ,
 ચારિત્રરત્ન જયમાણિકચન્દ્ર શિષ્યમ્ ।
 તેજસ્વિનં સુવિમલં ગુણસાગરં તમ્ ,
 શ્રી પ્રાણલાલ ગુરુરાજમહં નમામિ ॥૧॥

ભાવાર્થ :- આચાર્ય પ્રવર પૂજ્ય શ્રી હુંગરસિંહજી મહારાજ સાહેબના સમુન્નત ગચ્છમાં દેહીખ્યમાન (તેજથી ઝળહળતા) સૂર્યના સમાન રત્નત્રય. (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર) ના પરમ આરાધક, ચારિત્ર ચૂડામણિ જયચંદ્રજી મહારાજ સાહેબના ગુરુભાઈ શ્રી તપસ્વી ચારિત્ર ચૂડામણિ માણિક્યચંદ્રજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય સંયમ અને તપના તેજથી દેહીખ્યમાન ગુણોના સાગર શ્રી પ્રાણુલાલજી મા. સા. ગુરુદેવને હું ભક્તિ પૂર્વક વંદના કરું છું. ॥૧॥]

સઙ્જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર પવિત્ર ચિત્તમ્ ।
 સદ્ગર્ભે દેશક વરં વરદં વરેણ્યમ્ ॥
 સૌરાષ્ટ્ર કેસરિપદં દધતં સુવિદ્ધમ્ ।
 શ્રી પ્રાણલાલ ગુરુરાજમહં નમામિ ॥૨॥

ભાવાર્થ :- સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની સુવાસથી જેનું ચિત્ત સુવાસિત અને પવિત્ર બનેલ છે. જે સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મનો ઉપદેશ દેવામાં કૃપાળુ છે, મુક્તિ માર્ગરૂપ વરદાન દેનાર મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ “ સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ” પદના ધારક. મહાજ્ઞાની ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણુલાલજી મહારાજ સાહેબને હું ભક્તિ પૂર્વક વંદના કરું છું ॥૨॥]

જ્ઞાનસ્ય પુંજમમલં પરમં વિશુદ્ધં,
 મિત્વાન્ધકારપટલં નિવિઢં સમૂલમ્ ।
 સઙ્ગ્યોતિરેક તરણં કિરણૈઃ સ્ફુરન્તમ્ ,
 શ્રી પ્રાણલાલ ગુરુરાજમહં નમામિ ॥૩॥

[ભાવાર્થ :- નિર્મલ જ્ઞાનના પુંજ, પરમ વિશુદ્ધ, મિથ્યાત્વરૂપી નિબિડ (ગાઢ) અંધકારનો નાશ કરવામાં સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી કિરણોથી અળાદિતતા સૂર્યના સમાન એવા શુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબને હું ભક્તિપૂર્વક વંદના કરું છું ॥૩॥]

બાલ્યેऽપિ સંયમરુચિસ્તવ બોધ પૂર્વા ।
 સંસૂચ્યત્પટલ વીર્ય વિકાસમુચ્ચમ્ ॥
 રત્નત્રયં પ્રકટિતં પ્રકટં વિશુદ્ધમ્ ।
 શ્રી પ્રાણલાલ ગુરુરાજમહં નમામિ ॥૪॥

[ભાવાર્થ :- બાલ્યકાળ (બચપણ) માં પણ જ્ઞાનપૂર્વક આપની સંયમ રુચિ આપના અટલ (દૃઢ) ઉચ્ચ પુરુષાર્થ અને પૂર્વ સંચિત સંસ્કારોને સૂચિત કરતી હતી અને આજ કારણથી આપના સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય વિશુદ્ધ રૂપથી પ્રગટ થયેલું હતું એવા શુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબને ભાવ યુક્ત વંદના કરું છું ॥૪॥]

મુક્તેઃ પથ પ્રકટને પ્રવરપ્રદીપમ્ ।

યદ્ વર્તિ ધૂમ રહિતં જ્વલિતં સદૈવ ॥

દૂરીકૃતં સ્વકિરણે નિર્બિડાન્ધકારમ્ ।

શ્રી પ્રાણલાલ ગુરુરાજમહં નમામિ ॥૫॥

[ભાવાર્થ :- હે ગુરુદેવ ! આપ મુક્તિનો માર્ગ પ્રકટ કરવામાં એક અનોખા પ્રકૃષ્ટ (ઉત્કૃષ્ટ) દીપક છો. કારણ કે દ્રવ્ય દીપકમાં તે વાટ હોય છે. જેથી ધુમાડો પેદા થાય છે, તથા તે દીપક અદ્ય સમય સુધીજ બળે છે. અને દ્રવ્ય અંધકારને જ દુર કરી શકે છે. પરંતુ ભાવદીપકરૂપ આપ બત્તી(વાટ) અને ધુમાડાથી રહિત છો. હંમેશને માટે પ્રજ્વલિત રહેનાર છો. અને મિથ્યાત્વરૂપ ભાવ અંધકારનો નાશ કરનાર છો. આવા ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબને હું ભક્તિપૂર્વક વંદના કરું છું ॥૫॥]

સૂર્યોદયે હિ કમલાનિ યથા ભવન્તિ,

ત્વદર્શનેન સકલાઃ મનુજાઃ પ્રહૃષ્ટાઃ ॥

સૌમ્યં પ્રશાન્તમમલં વદનં યતસ્તે,

શ્રી પ્રાણલાલ ગુરુરાજમહં નમામિ ॥૬॥

[ભાવાર્થ :- જેવી રીતે સૂર્યોદય થવાથી કમળો ખીલી બેઠે છે. અર્થાત્ વિકસિત થઈ જાય છે. તેવી જ રીતે આપનાં દર્શનથી બધાં મનુષ્યો પ્રસન્ન થઈ જાય છે. આમાં પણ એટલી વિશેષતા છે, કે, સૂર્ય-મંડલ તો તાપથી તપેલ હોય છે. જ્યારે આપનું મુખ સૌમ્ય શીતલ અને નિર્વિકાર છે. આવા ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબને હું ભક્તિપૂર્વક વંદના કરું છું ॥૬॥]

નિત્યં પ્રસાદસદનં વદનં ત્વદીયમ્ ,
 પીયૂષવર્ષીં નયને હૃદયં વિશુદ્ધમ્ ।
 વાણી સદૈવ મધુરા હ્યમૃતં શ્રવન્તી,
 શ્રી પ્રાણલાલ ગુરુરાજમહં નમામિ ॥૭॥

[ભાવાર્થ :- જેનું મુખ હૃદયમાં કૃપા અને પ્રસન્નતાપૂર્ણ છે. જેનાં નેત્રોમાંથી જાણે અમૃતની વૃષ્ટિ થઈ રહી છે. જેનું હૃદય સરસ અને શુદ્ધ છે અને જેમની વાણીનો પ્રવાહ તો જાણે અમૃતનો સ્રોત (અશુભ) જ વહી રહ્યો હોય એવો છે, આવા આ ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબને હું ભક્તિપૂર્વક વંદના કરું છું ॥૭॥]

एकावतार भविकं भविनां शरण्यम् ।
 आराधनां विदधतोऽत्कट भाव भक्त्या ॥
 बद्धवया ननु शुभं जिननामकर्म ।
 श्री प्राणलाल गुरुराजमहं नमामि ॥८॥

[ભાવાર્થ :- “નનુ ઇતિ ચિત્તકે મન્યે इत्यर्थे ” હું એમ માનું છું કે સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરવાથી આપ એકાવતારી બની ગયા હો. એટલું જ નહિ, પરંતુ, તીર્થંકર નામ ગોત્ર બાંધવાના વીસ બોલની ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિપૂર્વક આરાધના કરવાથી તીર્થંકર નામ ગોત્ર પણ તમે બાંધ્યું હોય અને તેથી જ આપ ભવ્ય પ્રાણીઓને માટે શરણુભૂત (શરણરૂપ) બની ગયા છો. આવા ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબને હું ભક્તિ પૂર્વક વંદના કરું છું ॥૮॥]

શ્રી પ્રાણલાલ ગણિનઃ ગુણપુષ્પ પુજ્જમ્ ।

उन्नीय कीर्ति सुरभी कृतसूत्रवद्धम् ॥

यो धेवरेन्दु रचितं सुखदं सुमाल्यम् ।

कण्ठे बिभर्ति समुपैते तमाशु लक्ष्मी ॥૧॥

ભાવાર્થ :- સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂજ્યશ્રી પ્રાણલાલજી મ. સાહેબના ગુણરૂપી ફૂલોને ચૂંટી અને તેમની ઉજ્જવલ યશકીર્તિથી (સુગંધિત) દોરામાં પરોવી મરુધર મુનિવીરપુત્રશ્રી “ધેવરચંદ્રજીએ” સર્વ સુખોને આપનાર ગુણમાળા પૂજી છે (બનાવી છે) આ ગુણમાળાને જે વ્યક્તિ સદા કંઠમાં ધારણ કરે છે. અર્થાત્ આ ગુણાષ્ટકને કંઠસ્થ કરે છે. તરત જ શીઘ્રતાથી મોક્ષરૂપી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧॥]

रचित वीरपुत्रेण, “ प्राण ” गुरु गुणाष्टकम् ।

यः पठेच्छृणुयाद् भक्त्या, शिवं स लभते ध्रुवम् ॥૨॥

ભાવાર્થ :- મરુધર મુનિશ્રી વીરપુત્ર ધેવરચંદ્રજી મહારાજ સાહેબે પ્રાણસમા ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબનું આ ગુણાષ્ટક બનાવ્યું છે. આ ગુણાષ્ટકને જે વ્યક્તિ ભાવપૂર્વક વાંચે છે. અથવા ખીન્તને સંભળાવે છે તે નિશ્ચય શિવ (કલ્યાણ-મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત કરી લે છે.]

“ આચાર્ય દેવો ભવ ”

મારા પરમ ઉપકારી, ધર્મહૈતુભૂત
પરમ પૂજ્ય શાસન ભૂષણ
મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ બાલબ્રહ્મચારી પંડિતરત્ન,
મહા પ્રભાવશાળી પ્રખર તત્ત્વજ્ઞાની ઓજસ્વી
મહાન આત્મા,

મુનિશ્રી પ્રાણુલાલજી સ્વામીને

મારા અંતઃકરણના શુદ્ધ ભાવથી
કોટિ કોટિ વંદન હોજો.

ૐ શાન્તિ ! શાન્તિ !! શાન્તિ !!!

ગુણાનુરાગી,
દુર્લભજી શામજી વીરાણી.

રત્નત્રય આરાધક શ્રી રંભાબાઈ મહાસતીજીના
ગુણોની પ્રશસ્તિ.

(શાર્દૂલ-વિક્રિડિત વૃત્તમ્) ॥

શ્રીમદ્ ગોંડલગચ્છ માનસસરઃ વૈરાગ્યતોયૈશ્રુતઃ ।
તન્મધ્યે વિહરન્તિ હંસસદૃશઃ સાધ્વીસતીનાં ગણાઃ ॥
ચારિત્ર્યેણ સ્વકીયજન્મ સુતરાં મોક્ષોપયુક્તં શુભમ્ ।
કુર્વન્ત્ય કિલ તાસુ જ્ઞાનવિદિતા લબ્ધપ્રતિષ્ઠા શુભા ॥૧॥

ગંભાવાદ મહાસતીજી ચચિરા પ્રોઢા સ્વકીયૈર્ગુણૈઃ ।
સન્માન્યા શુભશંસનીય ચરિતા શ્રેષ્ઠાનુભાવૈઃ શુભૈઃ ॥
શાન્તાત્મા સિજકર્મભાર ક્ષણે રાત્રંદિનં જાગૃતા ।
દીક્ષાયાં વિવિધૈકદીર્ઘ તપસા કીર્ત્યા પરં શંસિતા ૨॥

વિશુદ્ધ અને વિવ્રુત માનસશેવર કે જેમાં વૈરાગ્યરૂપ
શુદ્ધ જલ ભરેલ છે, એવો પરંપરાએ ઐશ્વર્ય સંપન્ન
ગોંડલ ગચ્છ છે, તેની મધ્યમાં સાધ્વીજીઓનું વૃંદ જેમ
માનસશેવરમાં હંસો શોભી રહેલ છે તેમ શોભી રહેલ છે;
તેમાં ચારિત્ર્ય રત્નના પાલનદ્વારા જેને સમગ્ર રીતે પોતાના
જીવનને મોક્ષ માટે ઉપયુક્ત બનાવેલ છે એવા નિર્મલ

વૃંદમાં જેને શુભ જ્ઞાન દ્વારા પ્રસિદ્ધિ અને પ્રતિષ્ઠાને પામેલ છે, એવા શુભરૂપ તેજસ્વી, પોતાના જ સ્વશુભોથી પ્રૌઢત્વ પામેલ છે; જે સન્માનને માટે યોગ્ય છે, જેમનું ચારિત્ર્ય પ્રશંસાને પાત્ર છે; શુભ ભાવો વડે જે શ્રેષ્ઠતાને પામેલ છે જે ઘણા જ શાન્ત ગંભીર આત્મા છે; પોતાના કર્મ રૂપી ભારને હળવો કરવા માટે રાત્રિદિન પ્રયત્નશીલ છે, દીક્ષામાં તથા અભ્યંતર તપશ્ચર્યામાં જે હંમેશા રત છે તેથી વજ્રમાળી કીર્તિ આવીને જેને વરેલ છે એવા રંભાબાઈ મહાસતીલ છે. [૧-૨]

(ઉપજાતિ)

આરંભકારિણી શુભાનાં, રંભાબાઈ મહાસતી
પ્રશંસ્યતે ભારતેઽસ્મિન્, ધર્મનિત્યં પ્રચારિણી ॥૩॥

શુભ ધર્મ વિધિવિધાન રૂપ પ્રવૃત્તિ પ્રારંભ કરવાવાળા અને હંમેશા ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં સાવધાન હોવાને કારણે રંભાબાઈ મહાસતીલ પ્રશંસાને પાત્ર છે. [૩]

સમર્પણ

જેમણે મિથ્યાત્વનું વખન કરાવી બોધીબીજ અમારા આત્મામાં રોપ્યું અને દુઃખહાથિ સંસારમાંથી ખેંચી સંયમના મહાન્ પથ ઉપર સ્થાપન કર્યા, એવા અમારા મહાન્ ઉપકારી પરમ શ્રદ્ધેય પૂજ્ય શ્રી સ્વ. ગુરુદેવ સૌરાષ્ટ્ર કેશરી પંડિત સત્ત. બા. પ્ર. પુ. શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબ, તથા ઉપર જણાવેલ ગુરુદેવે રોપેલ બીજને શ્રુતજ્ઞાનના અધ્યયનરૂપ અમૃત સીંચી અમારામાં અભિગમરુચિની સ્થાપના કરી એવા બહુશ્રુત પરમ ઉપકારી શ્રદ્ધેય ૧૦૦૮ ગુરુદેવ પૂજ્ય બા. પ્ર. સમર્થમહાજી મહારાજ સાહેબ, તથા શ્રી રંભાબાઈ મહાસતીજી કે જેઓ સંયમ સારણા વારણા આદિમાં નિપૂણ છે અને જેની અમી ભરી દૃષ્ટિથી આ પ્રયાસ થઈ શક્યો છે. આવા ત્રણેય મહાન્ પુનિતાત્માઓને સહર્ષ સમર્પણ કરી કૃતાર્થતા અનુભવીએ છીએ.

: સમર્પક :

પૂજ્ય-પ્રાણ-સમર્થ ચરણોપાસક

“ મુનિદ્વય ”

ગાદીક્ષેત્ર ગોંડલના શ્રી સંઘનો ગૌરવ નાદ

શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ અમારા જોવામાં આવ્યો તૈયાર થતા ક્રમાંકો વાંચતા એવી પ્રતીતિ થઈ કે અનુવાદની શૈલી ઘણી જ સરસ અને વાંચનારને અનુકુળ થાય તેમ છે. અત્યારે આપણા સૂત્રોના અભ્યાસની ખાસ આવશ્યકતા છે, પરંતુ તે સૂત્રો અર્ધભાગધીલાપામાં હોવાને કારણે દરેક જણ તેનો અભ્યાસ કે વાંચન કરી શકતા નથી. શ્રી ભગવતી સૂત્રનો અનુવાદ થતો. તેનો અભ્યાસ હવે સુગમ બનશે. શાસ્ત્રના જ્ઞાન વિનાશની સમજણ આવી શકતી નથી અને તે દૃષ્ટિથી આ અનુવાદ વાંચકવર્ગને માટે ઘણો જ ઉપયોગી છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ઘણું જ મહાન છે અને તેનો અનુવાદ કરવો તે સરળ વાત નથી, બા. પ્ર. પૂ. જનકરાયજી મહારાજ તથા બા. પ્ર. શ્રી જગદીશમુનિજીએ આ અનુવાદ કરવા પાછળ તેમજ તેના ભાવ રંગુ કરવા પાછળ તેનતોડ મહેનત કરી જે ભાષાંતર તૈયાર કરેલ છે તેમાં પૂરતું બહેનું સમર્થમણ મહારાજશ્રીની જ્ઞાન પ્રેરણા અને ધારણાનો સમાવેશ છે તેથી તેની પર શાસ્ત્રોકતપણાની મહોર છે.

આ અનુવાદ આપણા ગોંડલ અંપ્રદાયના મુનિવરો દ્વારા થયેલ છે તેથી અમો ઘણો જ હર્ષ અને ગૌરવ અનુભવીએ છીએ અમો બંને મુનિવરોને અમારા અંતઃકરણના અભિનંદન આપીએ છીએ અને વાંચક ગણને વિનંતી કરીએ છીએ કે આ સૂત્રના જીજ્ઞાસુભાવે ભાવ ગ્રહણ કરી અભ્યાસ વડે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે કે જેથી મહારાજશ્રીએ કરેલ પુરુષાર્થ સફળ બને.

અંપ્રદાય-ઉ. જોડી મીના -

રતિલાલ બી. જોડા

માનદમંત્રી

ગોંડલ સંપ્ર. શ્રાવક સમિતિ

પ્રમુખ સ્થા. જૈન સંઘ

ગોંડલ

તા. ૮-૧૨-૬૮

શાંત-દાંત સ્થિતપ્રજ્ઞ, શાસ્ત્રમર્મજ્ઞ, પ્રખર
વ્યાખ્યાની પૂ. તારાબાઈ મહાસતીજીનો.

-: અભિપ્રાય :-

શુભવંત શુભના ભંડાર પંડિત રત્ન આદર્શ વિચારક સિદ્ધાંત
પ્રેમી શાસ્ત્રજ્ઞ બા. પ્ર. પરમ પૂજ્ય મહારાજશ્રી ! આપે જે ભગવતી
ઉપક્રમના કર્મઓ મોકલાવેલ તે સૂક્ષ્મ રીતે વાંચેલ છે.

સહર્ષ જણાવવાનું કે આપે જે પ્રબળ પુરુષાર્થ જેડી મેળવેલ
જ્ઞાન પ્રકાશને આત્મમંથન દ્વારા ભગવતી સૂત્ર જેવા ગહન અર્થોને
જ્ઞાન ભરી શૈલીવડે સરળ સમજુતી સાથે જે ભાવોને પ્રકાશિત કર્યા છે.
તે વાંચતાં વિચારતાં અત્યંત આનંદ અનુભવાય છે. મુમુક્ષુ આત્માઓ તે
અમૃત રસનો આસ્વાદ લઈ જીવનમાં સાત્ત્વિક જ્ઞાનનો પ્રકાશ મેળવી
આત્મ રસિકતાને પ્રગટાવે એ જ અંતર અભ્યર્થના સાથે વિરમું છું.

અમદાવાદ

તા. ૨-૧૨-૬૮

લી. રમણલાલ જીવરાજ.

પૂ. મહાસતીજીની આજ્ઞાનુસાર

શાસ્ત્રજ્ઞાનના ઔદ અનુભવી. અનેક ગ્રંથોના અનુવાદક
અને લેખક શ્રી ઝવેરચંદ બહવજી કામદારનો

-: અભિપ્રાય :-

ઔરાધ્રમાં જૈન શાસનનો અપૂર્વ ઉદ્યોત કરનાર પરમ પ્રભાવક સ્વ.
શુરુદેવ પંડિતરત્ન બા. પ્ર. શ્રી પ્રાણુલાલજી મહારાજ સાહેબના સુશિષ્ય
બા. પ્ર. પંડિતરત્ન મુનિશ્રી જનકરાયજી મહારાજ સાહેબ તથા બા. પ્ર. શ્રી
જગદીશ મુનિજી દ્વારા સંપાદિત “શ્રી ભગવતી-ઉપક્રમ”ના કર્મઓ મેં
વાંચેલ છે. તે વિચારતા અત્યંત આલ્હાદ થયો છે. પં. શ્રી જનકરાયજી મ.
સા. ની જ્ઞાનારાધના ખૂબ જ પ્રશંસનીય છે. પ્રથમ પોતાના શુરુદેવ પાસે
શાસ્ત્રાધ્યયન કર્યું, ત્યાર પછી સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-ન્યાયશાસ્ત્રો વગેરેનો
અભ્યાસ કરી તેની ઉચ્ચ પરિક્ષાઓમાં ઉત્તીર્ણ થયા. વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાન
સંપાદન કરવાની તમન્ના બાગવાથી, ભારતભરમાં સુપ્રસિદ્ધ શ્રમજુશ્રેષ્ઠ

બહુચુત પંડિતરત્ન સમર્થમલ્લ મ. સા. ની સેવામાં રહ્યા. વિનય ભક્તિથી તેઓશ્રીની સેવા કરી ખૂબ જ અંતર્પૂર્વક શાસ્ત્રાધ્યયન કર્યું. હવે તેઓશ્રીના જ્ઞાનનો લાભ સમાજને મલે તે માટે તેઓ પુરુષાર્થ કરી રહ્યા છે તે અભિનંદનીય છે. શ્રી“ભગવતી” જ્ઞાનનો મહાસાગર છે તેમાંથી ક્રમશઃ એક એક વિષય લઈને તે ઉપર તેઓશ્રીએ પ્રકાશ પાડ્યો છે. શૈલી સુંદર, સરળ, સુરુચિકર અને ભગવતીના ભાવોને સહેલાયથી સમજાવે તેવી છે મહારાજશ્રીનો આ પુરુષાર્થ જૈન સમાજને ખૂબ જ ઉપકારક નીવડે તેવો છે. આ બદલ તેઓશ્રીને જેટલા અભિનંદન આપીએ તેટલા થોડા છે.

શ્રીમાન્ દુર્લભજીભાઈ વીરાણી પણ આવા પ્રકાશન દ્વારા સમાજની સુંદર સેવા કરી રહ્યા છે. એતદર્થ અભિનંદન

માદુંગા

તા. ૬-૧૨-૬૮

અવરયા નમ્ય નમ્ય

“સમ્યગ્દર્શન” પત્રના તંત્રીશ્રી, સિદ્ધાંતિકવિષયના
સિદ્ધહસ્ત લેખક, પ્રખર તત્ત્વજ્ઞાની શ્રી રતનલાલજી
ડોરણી સાહેબ (શૈલાના)નો -

-: અભિ પ્રા.ય :-

“ભગવતી ઉપક્રમ” નામક ગ્રંથ, કે મુદ્રિત કાર્મ હમારે સામને
હૈ, યહ ગોઠલ સંપ્રદાય કે વિદ્વાન્ સંત પં. મુનિશ્રી જનકરાયજી
મહારાજ સા. તથા મુનિશ્રી જગદીશમુનિજી કે પરિશ્રમકા ફલ હૈ.
મુનિશ્રી જ્ઞાનારાધનાકી રુચિ વાલે હૈ. આપકી યહ ખ્યાસ હી
આપકો સૌરાષ્ટ્રસે ચલાકર મરુઘરાકી શૂંક ભૂમિ મેં જ્ઞાનકે શીતલ,
એવં સ્વચ્છ નીર વાલે “સમર્થ-કુન્ડ” કે પાત્ર લે ગઈ. આપ
બહુચુત શ્રમણશ્રેષ્ઠ પૂજ્ય શ્રી સમર્થમલ્લ મ. સા. કી સેવામેં
ચાર-પાંચ વર્ષ સહકર અપની જ્ઞાન વિપાસા શાન્ત કરતે રહે.

पूज्य श्री समर्थमहाराज भ. सा. अपने समय के श्रेष्ठ श्रुतधर अर्थधर हैं आपका क्षयोपशम आश्चर्य्य एवं अद्भुतकारी है। भडे भडे विद्वान् सन्त और आचार्य्य तक आपके पास अपने प्रश्न लेकर उत्तर प्राप्त करते रहे हैं। होना-सन्त इस विशिष्ट शक्ति संपन्न महात्मासे लाभान्वित होने के लिये झेंडो-माछल का विहार कर जीयन (मारवाड) पधारे और यथा क्षयोपशम लाभ लिया। आपकी सतत प्रेरणा और सौराष्ट्र के अग्रगण्य श्रावकों के प्रयासने श्रमश्रेष्ठ से मरुधरा छुड़ाकर सौराष्ट्र में जीय लीया। श्रमश्रेष्ठने सौराष्ट्र में हो चातुर्मास किये। उसमें भी आप साथ रहे। मुनिद्वयकी इस ज्ञान साधना के परिणाम स्वरूप “लगवती उपक्रम” की प्रथम प्रसंगी समाज को प्राप्त हो रही है।

“लगवती उपक्रम” में लगवती सूत्र के थोकों का संग्रह है। यह संग्रह अपनी विशेषता रखता है। मुनिराजश्रीने इसे प्रश्नकार “गौतम” और उत्तरदाता “महावीर” के रूप में योजनाित किया है। भाषा सरल एवं सुगोचर है। यथास्थान परिशिष्ट, पाठ-टीप्पण्य एवं कोष्टक में विषयको स्पष्ट करनेवाला विवेचन दीया है। यों तो अजरयंहल लैरोदानल सेडीया जैन पारमार्थिक संस्था भीकानेर से थोकों का प्रकाशन पुस्तक रूप में विभिन्न भागों में छपे हैं। किन्तु यह प्रकाशन एक ही ग्रंथमें लगवती सूत्र के सभी थोकों का समावेश कर लेता है और स्पष्टताभी विशेष रूपमें करता है में समजता हूं कि गुजराती भाषामें यह प्रयास सर्वथा नया ही है। इससे थोकज्ञानमें अभिवृद्धि होगी।

मुनिराज श्री आगमिक ज्ञान के प्रचारकमें प्रयत्नशील रहते हैं “समर्थ-समाधान” के प्रकाशन में भी आप की विशेष रुची रही। आशा है कि आप शास्त्रिय ज्ञान प्रचारमें आगेभी प्रयत्नशील रहेंगे।

इस प्रकाशनका भार श्री शामल वेलल वीराणी अपने श्री कडवीभाछ वीराणी स्मारक ट्रस्ट राजकोटकी और से धर्मप्रिय उद्धारहृदयी श्रीमान् सेठ दुर्लभलभाछ शामल वीराणीने किया है। इस ट्रस्ट की

ઔર સે અબ તક અનેક ગ્રંથો ઔર પુસ્તકોં કા પ્રકાશન તથા અર્ધમુલ્યમેં પ્રચાર હો ચુકા હૈ ઔર હોતા રહતા હૈ ધર્મ પ્રચાર-પ્રસાર એવં ધાર્મિક શિક્ષા દેને તથા અન્ય અનેક ધાર્મિક એવં લોકોપકારી કાર્યો મેં ઇસ ટ્રસ્ટ એવં વીરાણી પરિવારને લાભો રુપથીંકા ઉદારતાપૂર્વક દાનુકર સમાજકો લાભાન્વિત કીયા હૈ સમાજ આપકે ઉપકારોંકે લિયે આભારી રહેગા.

શૈલાના

તા. ૧૫-૧૨-૬૮

રતનલાલ ડેસી

શાસ્ત્રજ્ઞાનના રસીક, ચિંતનશીલ અને અભ્યાસી
કોઠારી રંજીલદાસ હરખચંદલાઈના

-: અભિ પ્રા ય :-

પૂજ્ય મહારાજશ્રી જનકમુનિ મહારાજશ્રીએ પોતાના પૂજ્ય ગુરુવર્ય સૌરાષ્ટ્ર કેસરી બા. ધ્ર. પૂજ્ય મહારાજશ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજશ્રી પાસે તેમજ પૂ. બહુસુત્રી મહારાજશ્રી સમર્થમલજી મહારાજશ્રી પાસેથી સદ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેનો લાભ જનતાને આપવા માટે ભગવતી સૂત્ર જેવા ગહન સૂત્રનું “ભગવતી ઉપક્રમ” નામનું ગુજરાતી ભાષામાં પુસ્તક છપાય છે તે વાંચ્યું છે મારા જેવા અલ્પ અભ્યાસી, નિષ્ણાંતના લખેલા પુસ્તકો વિષે શું અભિપ્રાય આપી શકે? છતાં પણ એટલું તો કહેવું જ પડે છે કે ભગવતી સૂત્ર જેવા ગહન સૂત્રનું તેઓએ ઘણી જ સરળ ભાષામાં વિવરણ કર્યું અને તેના વાંચનથી સૂત્રના થોડા અભ્યાસીને પણ જૈનદર્શનના ઘણા જ પાસા ઘણી જ સરળતાથી સમજી શકાશે તેમ મને જરૂર જણાય છે. વિદ્વાનો તો તેનો ઘણો ઊંડો અભ્યાસ કરી મારે ઉપયોગ કરી શકે તેમાં જરાપણ સંદેહ નથી હું તો એટલી પ્રાર્થના કરું

છું કે પૂ. જનકમુનિ મહારાજશ્રી પોતે મેળવેલ સદ્ગુણની લાણી જનતાને આવા બીજા સૂત્રો-ગ્રંથો વિશેષ તૈયાર કરી આપે એ જ અભ્યર્થના.

ભાવનગર

દ્વી. રંજીલાલ દાસ હ. કોઠારી

તા. ૮-૧૨-૬૮

B. E. (civil)

શાસ્ત્રો અને અનેક ગ્રંથોના, તાત્ત્વીકજ્ઞાની, સિદ્ધ હસ્ત.
લેખક અને સાહિત્ય જગતના પ્રૌઢ ઉપાસક એડવોકેટ
શ્રી મણીલાલ હાકેમચંદ ઉદાણીનો

-: અભિ પ્રાપ્ત :-

લગવતી સૂત્રનું ગુજરાતી ભાષાંતર મારા વાંચવામાં આવતા મને ઘણોજ આનંદ થાય છે, અને તેમાંથી મને ઘણું જ બહુવા મળ્યું છે. આ કાર્ય ઘણું મહત્વનું છે, અને તેથી સમગ્ર સમાજને ઘણોજ લાભ થશે. પૂજ્ય મુનિશ્રીએ સંસ્કૃત-માગધી-ન્યાય વગેરેના સારો અભ્યાસ કરેલ છે, અને આવા મહાન સૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ કરી શાસ્ત્રન સમક્ષ મુક્યું તેથી ઘણા માણસોને લાભ થશે.

પૂજ્યપાદ તપસ્વીજી માણેકચંદ્રજી મહારાજ તથા સદ્ગુરુદેવ જયચંદ્રજી મહારાજ સાથે તેમ જ પ્રખર યોગસ્વી પૂ. પ્રાણલાલજી મહારાજ સાથે, મારો ઘણા વર્ષોનો પવિત્ર સહવાસ હતો અને તેમના શિષ્ય તરીકે આપે આટલું જ્ઞાન મેળવી આ સિદ્ધાંત ગ્રંથ ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો તેને માટે સમાજને ઘણું જ માન અને ગૌરવ છે.

બીજા મુનિઓ પણ સાહિત્યમાં આવો રસ લઈને વર્તમાન ભાષામાં સિદ્ધાંતો તૈયાર કરશે તો જ્ઞાનવૃદ્ધિનું મહાન કારણ બનશે.

દ્વી : મણીલાલ હાકેમચંદ ઉદાણી

રાજકોટ

એમ. એ. એલ એલ બી. (બોમ્બે)

તા. ૧૪-૧૨-૬૮

એમ. ડી. (હોમ) (કલકત્તા)

એમ. એ. (અમેરીકા) એફ. એલ. એલ. સી

એડવોકેટ બોમ્બે હાઇકોર્ટ

અમારૂં ચાતુર્માસ ધન્ય બન્યું

અમારા સાવરકુંડલાના આંગણે પૂજ્યપાદ સૌરાષ્ટ્ર કેસરી સ્વ. ગુરુદેવશ્રી બા. પ્ર. પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબના સુશિષ્ય બા. પ્ર. પં. શ્રી જનકરાયજી મહારાજ તથા બા. પ્ર. શ્રી જગદીશમુનિ મહારાજનું શુભ ચાતુર્માસ ૨૦૨૩ ની આલમાં અમારા ભાગ્યોદયે નિશ્ચિત થયું. ચાર માસના અમારા અનુભવથી એવો વિશ્વાસ થયો કે પૂ. મહારાજશ્રીને શાસ્ત્રોક્ત અભ્યાસ સાથે ઊંડું સંશોધન કરવાની ખૂબ જ લાગણી છે. ચાર માસ સુધીના સતત સુંદર તાત્ત્વિક શૈલી પૂર્વકના વ્યાખ્યાનોથી પ્રભાવીત થયેલા અમારા શ્રી સંઘમાં જે તપ અને ત્યાગનું ઉત્સાહમય વાતાવરણ હતું તે ઘણું ઘણું વર્ષો પછી પ્રથમજ પ્રાપ્ત થયેલ સુઅવસર હતો. વ્યાખ્યાન પછીના શેષ સર્વ સમયમાં પૂ. મહારાજશ્રીઓ લેખન અને સંશોધનનું ગહન કાર્ય કરી રહેલ હતા. અનેક ગામોથી શાસ્ત્રજ્ઞ મહાસતીજીઓના તથા શ્રાવકોના તાત્ત્વિક પ્રશ્નો આવ્યા જ કરતા હતા. અને તેના સુંદર સમાધાન રૂપે ઉત્તરો પણ પૂ. મહારાજશ્રી તરફથી સંતોષ પૂર્વક આપતા હતા તે જોઈને અમારા સકલ સંઘને અપાર સંતોષ થતો હતો અને એક પવિત્ર આશા બંધાણી. શ્રી ભગવતી સૂત્રનું ગુજરાતી લેખન કાર્ય પણ અમારા જ હેતુમાં થયેલ છે. અને તેનું આજે પ્રકાશન થઈ રહેલ છે તેથી અમે અત્યંત હર્ષ અને ગૌરવ અનુભવીએ છીએ. અને પૂ. મહારાજશ્રીને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે— આપના તાત્ત્વિક જ્ઞાન વડે નવા નવા અંશો રચાતા રહે અને શાસનને લાભ મળતો રહે. લખાણની કોપી સુંદર સ્વચ્છ અક્ષરોથી લખાણ અનેના જૈનયુવાન ઉત્સાહી શરીકાન્ત. જે. મહેતાએ અનુરૂપ બની સારો એવો લાભ મેળવેલ છે.

સાવરકુંડલા

તા. ૨૧-૧૦-૨૮

લી. ચત્રભુજ માણેકચંદ મહેતા

માનદ પ્રમુખ

સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ

સાવરકુંડલા

શાસ્ત્રજ્ઞાનના પ્રૌઢ અનુભવી, ચિંતનશીલ સુજ્ઞ શ્રાવકજી શાહ ઠાકરશીભાઈ કરશનજીનો

—: અભિપ્રાય :—

શ્રી ભગવતી ઉપક્રમના ક્ષમિઓ તપાસતા મહારાજશ્રીનો પ્રયત્ન ઘણો ઉત્તમ અને પ્રશંસનીય છે, કારણ કે શ્રી ભગવતી સૂત્રના જે જે અધિકારો થોકડા રૂપે આ અંથમા લખાયા છે તે ઘણીજ સ્પષ્ટતાથી અને સાધારણ વ્યક્તિ પણ સરલતાથી સમજી શકે અને આત્મવિશુદ્ધિ કરી શકે તે પ્રમાણે લખાયેલ છે, તે શ્રમણુવર્ગને તથા શ્રાવકવર્ગને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરવામાં ઘણા ઉપયોગી થશે.

શ્રી વીતરાગદેવોએ જ્ઞાન પ્રચારનું ક્ષણ તીર્થંકર નામકર્મની પ્રાપ્તિરૂપ બતાવેલ છે. તેમજ જ્ઞાન પ્રચાર કરનારને તન-મન-ધનથી સહાયક કરનાર વ્યક્તિ પણ પરમપદ પામવાનો અધિકારી બને છે.

સુનિશ્ચીનો આ પુસ્તક લખવાનો પ્રયત્ન જૈન સમાજનું ગૌરવ વધારવા સમાન છે. “ઉપક્રમ” નો અર્થ દૂર રહેલ શાસ્ત્રના ભાવને નજીકમા લાવવું. અથવા સફળતાથી સમજી શકાય તેવા પ્રકારની શૈલીથી લખાયેલ; શ્રાવકવર્ગ તથા શ્રમણુવર્ગ આ સૂત્રનો ઉપયોગ કરી; શ્રાવકવર્ગ પોતાના શ્રાવકમતમા જાગૃત બનીને; અને શ્રમણુવર્ગ પોતાના આત્માર્થે ગ્રહણ કરેલ સંયમનું યથાતથ્ય લીધેલ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવામાં જાગૃત બની પોતાના સંયમરૂપ ઉચ્ચ સ્થાનનું રક્ષણ કરી આત્મવિશુદ્ધિ કરીને માર્ગવ ભવરૂપ અવસરને સફલ બનાવે એજ અમારી હાર્દિક ભાવના છે.

સુ. ચાનગઢ

લી.

તા. ૧૯-૧૨-૬૮

શાહ ઠાકરશી કરશનજી

શ્રી સિદ્ધપ્રભુનું સ્વરૂપ અને વંદના.

સર્વજ્ઞમીશ્વરમનંતમસંગમદ્રયં, સાર્વાયમસ્મરમનીશમનીહમિદ્ ।
સિદ્ધં શિવં શિવકરં કરણવ્યપેતં, શ્રીમિજ્જિનં જિતરિપુ પ્રયતઃપ્રણોમિ ॥૧॥

ભાવાર્થ :-જેઓ, સર્વજ્ઞ એટલે લોક અને અલોકનું ત્રણે કાળનું
જ્ઞાન-સ્વરૂપ સમયે સમયે બાણી રહ્યા છે,
જેઓ, ઈશ્વર એટલે લોક અને અલોકના સાચા રાજ્યકર્તા
આત્મિક મહારાજાધિરાજ છે.

જેઓ, અનંત એટલે જેના અપૂર્વ સુખનો કોઈપણ કાળે
અંત નથી. સદા સર્વદા સંપૂર્ણ સુખમય છે.

જેઓ, અસંગ એટલે જડ કર્મના એકપણ આલુથી અથવા
બીજા કોઈ સંગથી રહિત છે. લોપાયમાન નથી.

જેઓ, અગ્ર્ય એટલે લોકમાં સર્વથી ઉપરના ઝિંચામાં ઝિંચો
અિદ્રક્ષેત્રમાં અગ્રસ્થાને વિરાજિત છે.

જેઓ. સાર્વાય એટલે સર્વ જીવોના અંતિમ હિતનોકલ્યાણનો
માર્ગ બતાવી જનાર મહા શ્રેયસ્કારી ઉત્તમાત્મા છે.

જેઓ, અસ્મર એટલે કામવિકારથી રહિત અથવા સર્વ વિષય
જન્ય સુખોથી પર છે.

જેઓ, અનીશ એટલે એક અપેક્ષાથી મહાન આત્મિક રાજાધિરાજ
છતાં, સમય રહિત, સ્વામિત્વ રહિત સંપૂર્ણ નિર્લેપ છે.

જેઓ, અનીહ એટલે બાહ્ય અને અભ્યંતર એવી બૃહ્મમાં
બૃહ્મ ઇચ્છાથી રહિત છે.

જેઓ. ઇન્દ્ર એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને સંપૂર્ણ દર્શનથી પ્રકાશિત
એટલે કરોડો સૂર્યની કાંતિથી અનોખી મહા તેજસ્વી કાંતિથી પરિપૂર્ણ છે.

જેઓ, સિદ્ધ એટલે સંપૂર્ણ સિદ્ધ દશાના સ્વામી-સંપૂર્ણ
દશાને વર્ધા છે. જેઓ, શિવ એટલે સંપૂર્ણ અને અદ્વિતીય
કલ્યાણ સ્વરૂપ છે, જેઓ, શિવકર એટલે ચર-અચર વિશ્વનું સંપૂર્ણ
કલ્યાણ કરનાર છે.

જેઓ, કરણવ્યપેત એટલે. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન વગેરે
અનેક કરણવિષય જન્ય જડ પ્રકૃતિથી વ્યપેત-રહિત છે, અને જેઓ,
જિતરિપુ એટલે સર્વે બાહ્ય અને આંતરિક શત્રુના સંપૂર્ણ જીતનાર છે.

એવા એવા અનંત ગુણકારક શ્રી જિનેશ્વર સિદ્ધ પ્રભુને હું
તન-મન-વચન આદિ અને દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાથી પ્રણમું છું.

અહો ! હે મહાનુભાવો અમે શું કહીએ ?

ચિન્મય એવા જ્ઞાનાત્મા

પરમ શ્રદ્ધેય સૌરાષ્ટ્ર કેસરી રવ. પૂ. ગુરુદેવ બા. બ્ર.

શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય રત્નો

બા. બ્ર. પૂ. શ્રી જનકમુનિજી મહારાજ સાહેબ

તથા

બા. બ્ર. પૂ. શ્રી જગદીશમુનિજી મહારાજ સાહેબે

અમારા પર અત્યંત ઉપકાર કરી

ભવબ્રમણમાંથી અમારા આત્માનો ઉદ્ધાર થાય

તેવું સર્વોત્કૃષ્ટ મંગલકાર્ય

કે જે

શ્રી ભગવતી ઉપક્રમના

કાર્યમાં જે અમુલ્ય તક આપી

અમોને જે પ્રેરણા આપી અમારા પ્રત્યે

જે મહાન ઉપકાર કરેલ છે

અને અમારા જીવનને ઉજ્જવળ બનાવેલ છે

તે બદલ અમો પૂ. મહારાજશ્રીના ઋણી છીએ

અમારા અંતઃકરણના શુભ ભાવથી

પૂજ્ય ચિન્મય આત્માઓના

શુદ્ધ ચારિત્ર અને જ્ઞાનને

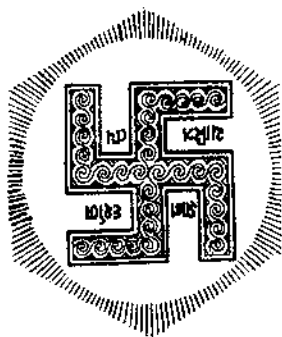
અમારા કોટિ કોટિ વંદના

પૂજ્યશ્રીના ઋણી,

ગુલાબચંદ ધનજી દોમડીઆ

જયંતિલાલ દેવચંદ મહેતા

ના વિધિ યુક્ત વંદન.

મગ્નોત્થુર્ણં સમળસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ
ગળધર ભગવાન સુધર્મસ્વામિ પ્રણિત

॥ ગમો અરિહંતાણં, ગમો સિદ્ધાણં,
ગમો આયરિયાણં, ગમો ઉવજ્ઞાયાણં,
ગમો લોણ સવ્વસાહૂણં ॥

“શ્રી પ્રાણલાલ” મુનિગજ ગુરં નમામિ
ચેનાતમેષુ નિશ્ચિલેષુ બુધઃ કુનોહમ
તં વૈ “સમર્થમલ” સુરિગુરં નમામિ
પ્રત્યસ્ય ભાવવિશદીકરણે પ્રયુક્તઃ
જેની સરસ્વતીં નત્વા, પ્રાણ-સમર્થ ગુરં તતઃ
ઉપક્રમામિધાં વ્યાખ્યાં, ક્રિયતે જનક-જનદીપોઃ

“શ્રી ભગવતી ઉપક્રમ”

પ્રણેતાનો પરિચય

ભગવતુ ભગવાન મહાવીર ભગવાન કેવા હતા ?

શ્રી મહાવીર સ્વામી (શ્રી વર્ધમાન પ્રભુ) આ અવધર્મિણીકાળના
૨૪ મા (અન્તિમ) તીર્થંકર હતા.

હસમા દેવલોકથી ચ્યવીને પૂર્વ ઉપાર્જિત વ્રણ જ્ઞાન (ભતિ,
શ્રુત-અવધિ) સહિત પૂર્વ કર્માનુસારે દેવાનંદા નામની પ્રાહ્મણીની
કુશીમાં આવ્યા. ત્યાં સાડીખ્યાશી સત્રિ વીત્યે, તે કર્મ પૂરું થતાં
શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી હસ્તજમૈષી નામના દેવ તેમનું સાહરણ કરીને
ત્રિશતામાતાની કુશીમાં મૂક્યા ત્યારે તીર્થંકરની માતાને ૧૪ શ્રેષ્ઠ
શબ્દ આવ્યાં હતાં.

તેમનો જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણનો મહોત્સવ દેવલોકના ઇન્દ્રોએ અને દેવતાઓએ મુખ્યતાથી કરેલ. તેમને દીક્ષા લીધા પછી તુરંત જ મનઃ પર્યાવરણ પ્રાપ્ત થયું હતું.

તેમણે છ માસ આદિ ઉપવાસ, અને ઘોર અભિગ્રહ ધારણ કર્યા હતા. ચંડકૌશિકસર્પનો દંશ, સંગમદેવતાના બુલમી ઉપસર્ગો, ગોવાળિયાએ કાનમાં નાંખેલા ખીલા, વગેરે ઉપસર્ગો તથા પરિષદોમાં તીર્થંકર સિવાય કોઈનું સ્ફીર ન ટકે. તે વખતે શ્રી વીરપ્રભુએ અનંત શક્તિ હોવા છતાં પરમ શાંતિ અને ધૈર્ય ધારણ કર્યા હતાં.

આવી રીતે, ઘણાં કર્મો ખપાવીને પછી નિર્મળ, ઉજ્જવળ અને ઉત્કૃષ્ટ, શાંત, સમતારસમય શુકલધ્યાન ધર્યું અને તે ધ્યાનના ખીળ ચરણથી ક્ષાયક યથાખ્યાત ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પામ્યા અને ઉત્કૃષ્ટ સમાધિમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું, જેથી લોકના (જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ-અધર્મ-આકાશ. એ પાંચ અસ્તિકાય અને છઠ્ઠો કાળ) છ દ્રવ્યોના તથા અલોકાકાશના સર્વ ત્રૈકાલિક ગુણ પચાંચીને એકીસાથે (યુગપદ) એક જ સમયમાં જાણ્યા, અને ખીજે સમયે કેવળદર્શનથી દેખ્યા.

કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન અશીષ્ય, અનંત, સર્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્રકાલ ભાવમાં વિસ્તીર્ણ અને પ્રયત્ન વગર સ્વાભાવિક રીતે સતત ઉપયોગવાળા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત તથા ચારિત્ર ધર્મ બતાવેા, અને સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકાણ્ય ચાર તીર્થ સ્થાપ્યાં.

ભગવાન શરણાગત પ્રાણીઓનાં કર્મોને બોધ વડે જેલવામાં અને સૂક્ષ્મ અપ્રગટ પદાર્થોને પ્રગટ કરવામાં નિપુણ અને ત્રણ લોકમાં યશસ્વી મહર્ષિ હતા. ચાર ગતિના બંધરહિત પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં સ્થિર અને કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ તે પોતાના સ્વરૂપનો જ અનુભવરૂપ હતો !

જંબુદ્વીપની મધ્યમાં રહેલ સુવર્ણ કાંતિવાળો એક લાખ ઓજનનો મેરુપર્વત, જેના ઉપર નંદનવન છે, કે જ્યાં મોટા ઇંદ્રો ઝંખી કીડા કરે છે, જે પર્વત રત્નો અને ઔષધિઓથી ભરપૂર છે, જેની સૂર્ય-ચંદ્રાદિ જ્યોતિષીઓ પ્રદક્ષિણા કરે છે, તે મેરુપર્વત જેમ સર્વ

પર્વતોમાં ઈંદ્ર સમાન છે, તેમ વીર પ્રભુ સર્વ મહર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને અનંતજ્ઞાન-વીર્યાદિ ગુણોથી ભરપૂર હતા.

છેવટે શુકલ ધ્યાનનું ત્રીજું ચરણ ધ્યાયીને અયોગી થયા અને શૈલેશીકરણ કરીને છેવટે બાકી રહેલાં સર્વ કર્મ અને શરીરનો ત્યાગ કરીને સિદ્ધ સ્વરૂપ પામ્યા, સિદ્ધક્ષેત્રમાં સદાને માટે સ્થિર થયા અને તેઓ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન રહે છે.

ઈંદ્રભૂતિ (ગૌતમ સ્વામી)ની મહાનતા :-

ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ્ઠ અર્થાત્ સર્વથી મોટા પ્રથમ શિષ્ય “ઈંદ્રભૂતિ” નામના અણુગાર હતા, અને તે ગોત્રથી ‘ગૌતમ’ હતા. તેમનું શરીર ઉત્તમ સંઘયણ, ઉત્તમ સંસ્થાનયુક્ત અને સાત હાથની ઊંચાઈવાળું હતું. તેમની તેજસ્વિતા કસોટી પર ખેંચેલી સુવર્ણની રેખા સમાન તથા કમળના કેસર જેવો ઉજ્જવળતાધારક તેમનો ઉચ્ચ વર્ણ હતો, તેઓ ઉગ્રતપસ્વી, ઘોરતપસ્વી, ગુપ્ત ગ્રહણચારી અને મહાગુણસંપન્ન હતા અને તેમજ દૂર દૂર સુધી ફેલાવી શકાય તેવી તેજોવૈશ્યા પોતાના શરીરમાં સંક્ષિપ્તપણે પોતાના શરીરમાં ધારણ કરનાર હતા. દ્વાદશાંગી તેમજ ચાર જ્ઞાનના ધારક અને સર્વાક્ષરસન્નિપાત્રી એવા પ્રથમ ગણધર હતા.

ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ પાસે કેવી રીતે બેસતા ?

ગૌતમ સ્વામી પ્રભુથી ન અતિ દૂર કે ન અતિ નિકટ, શુદ્ધ પૃથ્વી ઉપર ઉકડા (ઊભડક) આસને અને અધોમુખ (ઊંચી નહિ તેમ જ આડી નહીં) પણ રહેજ નીચી એવી એકાગ્ર દૃષ્ટિ) રાખી ધર્મધ્યાન અને તપ સંયમના ઉચ્ચ ભાવોથી પ્રભુ સમક્ષ બેસતા હતા.

ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને કેવા વિનયથી પ્રશ્નો પૂછતા ?

ભગવાન જે દિશામાં બિરાજેલા હોય ત્યાં સન્મુખ આવી ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી પ્રથમ વંદણા નમસ્કાર કરતાં અને પાંચી યથા ઉચિત આજ્ઞાનપૂર્વક પ્રભુનાં વચેના સાંભળવાની જિજ્ઞાસાથી બે હાથની લલાટ મધ્યે અંજલિ કરી સેવા અને ઉપાસના કરતા કરતા વિનયથી પ્રશ્નો પૂછતા.

(૧) ચલિત કર્મ-આદિ-પ્રશ્નોત્થાન

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧ ઉ. ૧

૧. સેણુજાં મતે ! ચલમાણે ચલિણ ? ૨. ઉદીરિજ્જમાણે ઉદીરિણ ?
 ૩. વૈદિજ્જમાણે વૈદિણ ? ૪. પહિજ્જમાણે પહીણે ? ૫. છિજ્જમાણે છિણ્ણે ?
 ૬. મિજ્જમાણે મિણ્ણે ? ૭. દડ્ઝામાણે દડ્ઢે ? ૮. મિજ્જમાણે મહે ?
 ૯. નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણ્ણે ?

હંતા, ગોયમા ! ચલમાણે ચલિણ જાવ નિજ્જરિજ્જમાણે નિજ્જિણ્ણે ! એ એ જ પ્રમાણે છે.

ઉપરોક્ત નવ પ્રશ્નોની ક્રમશઃ સમજ

૧. ચલિત કર્મ :- સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી ઉદયમાં આવેલું કર્મ, તે કર્મને ઉદય આવવાનો કાળ-ઉદયાવલિકા, તેના અસંખ્યાતા સમય છે. તેથી તેના આદિ, મધ્ય અને અંત એવા ભાગો પડી શકે છે. કર્મપુદ્ગલોના પણ અનંત સંખ્યા, તથા અનંત પ્રદેશો હોય છે. તેથી તેઓ અનુક્રમે પ્રત્યેક સમયે ચલાયમાન થાય છે. તેઓમાં જે આ પ્રથમ સમય છે, તેની અંદર તે કર્મ કંઈક ચલિત થયેલું હોય છે. જોકે સમયે જે ચલિત થયું તે ઉત્તર સમયમાં ચલિત થયું નથી. જો પહેલા સમયે ચલિત થયેલું ન ગણાય તો ઉત્તરના સમયોમાં પણ ચલિત થયું ન ગણાય, પરંતુ અંતસમયે તો તેનું ચલિતપણું છે. કારણ કે તેની સ્થિતિ પરિમિત હોવાથી ત્યાં કર્મનો અભાવ થાય છે. હવે, છેલ્લે સમયે જો ચલિત થયું ગણીએ તો પૂર્વના સમયોની અને તેમાં થયેલી ક્રિયાનો નિષેધ થઈ જાય અને થયેલી ક્રિયા ગણતરીમાં ન લેવામાં આવે તો મિથ્યાવચન કહેવાય. માટે ચલાયમાન એવા તે કર્મને ચલિત-આદ્યું એમ કહેવાય.

૨. જે કર્મ ઉદયમાં નથી આવ્યું અને જેના ફળિયા લવિષ્યમાં વેદવાના છે, તેને શુભ અથવાસાય લક્ષણ કરણ વડે આકર્ષી ઉદયમાં લાવવા તે ઉદીરણુ. તે અસંખ્યાત સમય વર્તનારી છે. તે ઉદીરણુથી પહેલા સમયમાં ઉદય આવતું કર્મ ઉદીરિત કર્મ કહેવાય છે.

૩. સ્થિતિના ક્ષયથી અથવા ઉદીરણાકરણથી જે કર્મ ઉદય આવેલું હોય તેને વેદવું તે વેદન (કર્મ ભોગવાનો અનુભવ) અસંખ્યાતા

સમયનું હોય છે. તેમાં પહેલા સમયમાં જે કર્મ વેદાય છે તે વેદિત-વેદાયું એમ કહેવાય છે.

૪. જીવના પ્રદેશોની સાથે જે કર્મ મળેલું છે, તે કર્મનું જીવ પ્રદેશમાંથી પડવું (પડીણું) અસંખ્યાત સમયોના પરિમાણવાળું હોય છે તે પડવાના પહેલા સમયમાં પડતાં એવા કર્મને 'પડયું' એમ કહી શકાય.

૫. અપવર્તનાકરણ વડે કર્મની લાંબા કાળની સ્થિતિને દૂકી કરવી તેને છેદન કહેવાય છે. તે છેદન અસંખ્યાત સમયવાળું હોય છે. તેના આદિ સમય સ્થિતિમાંથી છેદાતા એવા કર્મને છેદાયું એમ કહેવાય. (સ્થિતિ છેદન)

૬. શુભાશુભ કર્મના તીવ્રરસને અપવર્તનાકરણથી મંદ કરવો, તે કર્મનો લેદ કહેવાય છે. તે લેદ અસંખ્યાત સમયનો છે. તેથી તેના પ્રથમ સમયે રસથી લેદાતું એવું કર્મ લિન્ન-લેદાયું એમ કહેવાય છે. (રસલેદ)

૭. શુભાશુભ કર્મના દગિયાને ધ્યાનથી બાળી રૂપાંતર (જેમ લાકડાને બાળ્યાથી રાખ થાય, તે રાખ લાકડાનું રૂપાંતર છે.) કરવું તે 'દાહ' અંતર્મુદૂર્તનો છે. તેથી તેના અસંખ્યાત સમયના આદિ સમયમાં દહન થતું એવું કર્મ દહન થયેલું કહેવાય છે.

૮. મરણ પામતા આયુષ્ય કર્મને મરેલું કહેવાય છે. આયુકર્મનો પુદ્ગલોનો ક્ષય થવો તે મરણ અસંખ્યાતા સમયમાં થાય છે, તો તે કર્મ જન્મના પહેલા સમયથી માંડીને આવીચી મરણને લઈને પ્રત્યેક ક્ષણે તેનું મરણ થયા કરે તેથી તે મરણ પામતા આયુ કર્મને મરણ પામ્યું એમ કહેવાય છે.

૯. જે કર્મ ફરી વાર ઊપજે નહિ તેવી રીતે ક્ષય પામતું કર્મ (નિર્જરા પામતું) તેને નિર્જરા પામ્યું એમ કહેવાય છે. નિર્જરાના અસંખ્યાતા સમય છે. તેથી તેના પ્રથમ સમયમાં તે નિર્જરા પામ્યું એમ કહેવાય છે.

આ નવ પ્રશ્નોનો સાર એ છે કે, જે કામ કરાતું હોય તેને કયું એમ કહેવાય. તેમાં વસ્તુનું દષ્ટાંત લેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જે ચાલતું હોય તે ચાલ્યું કહેવાય ? ('ચાલતું' તે વર્તમાન કાલીન પ્રવૃત્તિ છે છતાં 'ચાલ્યું' તેમ કહી ભૂતકાળમાં કેમ બતાવી ?) ઉદ્યાવલિકાવાળા વ્યક્તિગત સંબંધ કર્મની અપેક્ષાએ "ચાલતું" અને પ્રથમાદિ સમયમાં ચાલ્યું તે અપેક્ષાએ "ચાલ્યું" એમ કહેવાય ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! ચાલતું હોય તે ચાલ્યું કહેવાય.

કપડું વણતું હોય ત્યારે પ્રથમ તંતુનો પ્રવેશકાળ સર થયો તેટલાથી જ 'કપડું વણાયું' એવો વ્યવહાર શરૂ થાય છે. જે પ્રથમ સમયે પણ પટ ઉત્પન્ન થતો નથી તેમ માનવામાં આવે, તો પ્રથમ સમયની પટ ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા નિષ્ફળ ગણ ગણાય. કારણ કે ઉત્પન્ન થતો પદાર્થને ઉત્પન્ન કરવાને માટે જે ક્રિયાઓ હોય છે અને ક્રિયા વિદ્યમાન હોવા છતાં કાર્ય ન થાય તો તે ક્રિયા નકામી ગણાય છે. તો પછી પટ જેમ પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ ઉત્તર સમયોને વિષે પણ ઉત્પન્ન ન જ થયો જોઈએ. કારણ કે ઉત્તર સમયોની ક્રિયાઓમાં શી વિશેષતા છે, જેથી પ્રથમ સમયની ક્રિયાથી પટ ઉત્પન્ન ન થાય અને ઉત્તર સમયની ક્રિયાઓથી થાય ? તાત્પર્ય એ છે કે, જ્યારે અંત સમયે આપણે પટને ઉત્પન્ન થયેલા જોઈએ છીએ ત્યારે તે પટને અંત સમયની પહેલા આદિ દરેક સમયમાં અંશે અંશે ઉત્પન્ન થતો માનવો જ જોઈએ, અર્થાત્ ઉત્પદ્યમાન પટ ઉત્પન્ન થાય છે, એ મંતવ્ય નિર્વિવાદ છે.

પહેલાં ચાર પદો (ચલિત, ઉદીરિત, વેદિત, પ્રકીલ્પ) બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થજન (અક્ષર)વાળાં છે, પણ એક અર્થવાળાં છે. કારણ કે અનુક્રમ એવો છે કે કર્મ ચલિત થાય ત્યારે ઉદયમાં આવે પછી વેદાય, પછી હીન સ્થિતિ (જેથી બુદ્ધ પડ્યું) (૧) ચાર પદો સ્થિતિ બંધ વગેરે જ્ઞાતાન્વ્ય કર્મને આશ્રયીને સરખાં છે. સર્વેનું એક કાર્ય છે, તેથી એક અર્થવાળા તથા કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિને સરખી રીતે સાધનારા છે.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫
જ્ઞાતાન્વ્ય કર્મનાં પાંચ પદો (સ્થિતિ છેદન, રસભેદ, દહન, મરણ નિર્જરા) તે ઉપાદ આશ્રયીને તથા એક અંતર્બુદ્ધીની સ્થિતિ આશ્રયીને તથા કેવળ-

જ્ઞાન અને મોક્ષ એક અર્થની પ્રાપ્તિ ને આશ્રયીને એક અર્થવાળો કહેવાય તેથી જુદા જુદા વ્યવજન અને અર્થવાળો પણ કહેવાય.

શ્રી ભગવતી સૂત્રના વિષયોના પ્રારંભમાં જ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ “ચલમાણે ચલિષ” નો પ્રશ્ન કર્યો. તેનું કારણ એ છે કે-ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ છે તે ચારમાં “મોક્ષ” એ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે, અને બાકી તે મોક્ષનો વિરુદ્ધ પણ છે. તેનાથી સર્વથા મુક્તિ થવી તે જ મોક્ષ છે, અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિને માટે કર્મોનાં બાંધનને કાપવું અનિવાર્ય છે.

ચલમાણે ચલિષ થી ણિજ્જરિજમાણે ણિજ્જરિણ સુધી નવ પ્રશ્નો કરવામાં આવ્યા, તેમાં કર્મ બાંધનના નાશનો ક્રમ બતાવવામાં આવ્યો છે. અન્તિમ નિર્જરાના ક્રમ પછી કર્મનો બાંધ રહેતો નથી, બાંધનો નાશ થવામાં સર્વ પ્રથમ ક્રમ ચલમાણે ચલિષ જ છે માટે તે કારણથી પ્રસ્તુત પ્રશ્નો સર્વ પ્રથમ કરવામાં આવેલ છે.

આત્મરંભી-પરારંભી

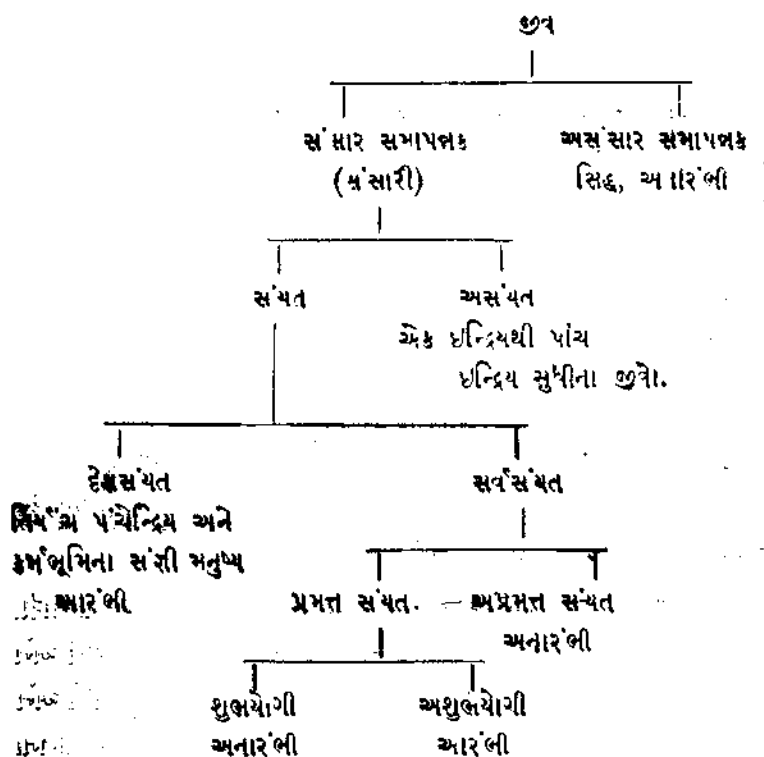
ભગવતી સૂત્ર શ. ૧ ઉ. ૧નો અધિકાર

પ્રશ્ન : હે ભગવન ! શું જીવો આત્મરંભી છે, પરારંભી છે, ઉભયારંભી છે, કે અનારંભી છે ?

ઉત્તર : હે ગૌતમ ! જીવોના લેહ બે છે, સિદ્ધ અને સંસારી. તેમાં સિદ્ધો અનારંભી છે. સંસારી જીવોના બે પ્રકાર છે. સંયતિ અને અસંયતિ. તેમાં પ્રથમ જે સંયતિ છે તેના બે લેહ છે, પ્રમત્ત સંયતિ અને અપ્રમત્ત-સંયતિ. તેમાં અપ્રમત્ત સંયતિ અનારંભી છે. પ્રમત્ત સંયતિના બે પ્રકાર છે. શુભયોગી અને અશુભયોગી. શુભયોગી અનારંભી છે અને અશુભયોગી આત્મરંભી પણ છે, પરારંભી પણ છે અને ઉભયારંભી પણ છે, પરંતુ અનારંભી નથી. અશુભયોગીની સમાન અસંયતિ અને રૂંડે દંડકના જીવો માટે સમજ લેવું. મનુષ્ય સમુચ્ચય જીવની માફક કહી શકાય. પરંતુ તેમાં વિશેષતા એટલી કે તેમાં સિદ્ધ અને સંસારી એ બે લેહ કહેવા નહિ. સલેશી (લેશ્યા સ્થિત) સમુચ્ચય મનુષ્યની માફક કહી શકાય.

કુળ, નીલ અને કૌપેલ લેશ્યાવાળા ૨૨ કંડકના જીવો આરભારંભી, પશારંભી, તદુભયારંભી છે, પરંતુ અનારંભી નથી. સમુચ્ચય જીવ, જેમલેશી ૧૬ કંડક, પન્નલેશી, શુક્લલેશી ત્રણ ત્રણ કંડક મનુષ્યની આંતરે સમજવા.

આરંભી અને અનારંભી જીવોના પ્રકાર

આરંભીનો અર્થ :- જીવોનો ઉપઘાત કરવો અથવા ઉપદ્રવ કરવો, જેનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે મિથ્યાત્વ, અવત, પ્રમાદ, કપાય અને અશુભયોગથી પાંચે આત્રવદારોમાં પ્રવૃત્તિ થતી તેને આરંભ કહે છે, અને તે કરનારને આરંભી કહેવાય છે. સ્વ અને પરના આત્માની અપેક્ષાથી આરંભના ત્રણ ભાંગાઓ થાય છે, આરંભી કહે ત્યાં ત્રણે ભાંગાઓ સમેળે લેવા.

૧. આત્મારંભી :- સ્વયં પોતાના આત્માથી આરંભ કરવાવાળો.

૨. પરારંભી :- અન્યને આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર.

૩. તદુભયારંભી :- બન્નેના એકાકારને કહે છે.

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં જે અશુભયોગ યુક્ત પ્રમાદ-અનુસાદ થાય પશુ અસાવધાની છે. તેમાં જીવોનું ઉપઘાતાદિનું કારણ છે. તેથી તે કારણસર પ્રમત્ત સંયત આરંભી છે. “સઙ્ગો પમત્તજોગો સમણસ્સ હોદ્ધ આરંભો” શ્રમણોના પ્રમાદભાવ આરંભરૂપ હોય છે. પ્રમત્ત સંયતિ શુભ યોગથી અનારંભીપણાની શરૂઆત થાય. છઠ્ઠું ગુણસ્થાને આરંભિયા ક્રિયા બતાવેલ છે તે અશુભ યોગની અપેક્ષાથી છે.

સંવૃત્ત અસંવૃત્ત અણુગાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અસંવૃત્ત અણુગાર (સાધુ) સિદ્ધ થાય, બુદ્ધ થાય, નિર્વાણ પામે અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે કયા કારણથી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંવૃત્ત અણુગાર આયુષ્ય @ સિવાયની બાકીની સાતે < કર્મ પ્રવૃત્તિઓ શિથિલપણે બંધાય હોય તેને

@ એક ભવમાં ચાલુ આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ વગેરે બાકી રહેતા એક જ વખત માત્ર અંતમુદ્ધત કાળને વિષે આયુષ્ય કર્મ બંધાય છે. માટે સાત કર્મ પ્રકૃતિ કહી.

< કપાયપૂર્વક કરાતી મન-વાણી-કાયાની પ્રવૃત્તિ એટલે કે કપાય અનુરંજિત યોગને કારણે કર્મ પરમાણુઓ જીવમાં બંધાય છે, તે વખતે તેમાં ચાર અંશો નિર્માણ થાય છે: (૧) જ્ઞાનને આદ્ય કરવાનો, સુખ દુઃખ અનુભવવાનો વગેરે સ્વભાવ-‘પ્રકૃતિબંધ’ (૨) તે સ્વભાવથી અમુક સમય સુધી ચ્યુત ન થવાની કાળમર્યાદા ‘રિથિતિબંધ’ (૩) તીવ્રતા-મંદતા આદિપણે કલાનુભવ કરાવના વિશેષતાઓ અનુભાગબંધ’ (૪) સ્વભાવદીઠ તે પરમાણુઓનું અમુક પરિમાણમાં વહેંચાઈ જવું ‘પ્રદેશબંધ’.

આ ચારમાંથી પહેલો અને છેલ્લો યોગ એટલે કે પ્રવૃત્તિને આભારી છે. અને બીજો તથા ત્રીજો-સમદ્રોષાદિ કપાયને આભારી છે.

ગાઠ બંધનવાળી કરે છે. જે પ્રકૃતિઓ થોડા સમયની સ્થિતિવાળી હોય તેઓને લાંબા કાળની સ્થિતિવાળી કરવાનો પ્રારંભ કરે છે. મંદ અનુભવવાળી (હીન રસવાળી) પ્રકૃતિઓને ગાઠ રસવાળી કરે છે, અને થોડા પ્રદેશવાળા કર્મદળને ઘણા પ્રદેશવાળા કરે છે. અશાતાવેદનીય એટલે કે દુઃખપૂર્વક અનુભવવાના કર્મને વારંવાર એકઠું કરે છે. તથા અનાદિ અનંત દીર્ઘ માર્ગવાળા તથા ચાર ગતિવાળા સંસારાણ્ય વિષે પર્યાટન કરે છે.

પરંતુ સંવૃત્ત અણુગાર તેથી બિલટું કરીને સિદ્ધ થાય છે તથા સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

જીવના જ્ઞાન આદિ ઇહભવ પરભવ વિષે

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જ્ઞાન ઇહભવિક (આ ભવમાં જ રહેનારું) છે ? પરભવિક (ચાલતા ભવમાં ભણાયેલું, બીજા ભવમાં સાથે જાય તેવું) છે ? કે તદુભયભવિક (ચાલતા ભવમાં ભણાયેલું, આ ભવમાં રહેનારું તેમ જ પરભવમાં જાય તેવું) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્ઞાન ઇહભવિક પણ છે, પરભવિક પણ છે અને તદુભયભવિક પણ છે. દર્શન પણ એ જ પ્રમાણે જાણવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચારિત્ર ઇહભવિક છે, પરભવિક છે કે તદુભયભવિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચારિત્ર ઇહભવિક છે, પણ પરભવિક કે તદુભયભવિક નથી. એ પ્રમાણે તપ અને સંયમ પણ જાણવાં.

જીવ આ ભવમાં ચારિત્રવાળો થઈને એ જ ચારિત્ર વડે બીજા ભવમાં ચારિત્રવાળો થતો નથી. કારણ કે ગ્રહણ કરેલું ચારિત્ર જીવતાં સુધી જ હોય છે. વળી, અહીં અલ્પ અંશે ચારિત્ર પાળવાથી દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ થાય, ત્યારે ત્યાં વિરતિનો તદ્દન અસંભવ હોવાથી ચારિત્રનો પણ

અભાવ છે. તેમ જ સંપૂર્ણ ચારિત્ર પાળવાથી મોક્ષગતિ જ થઈ હોય, ત્યારે તે ગતિમાં ચારિત્રનો અસંભવ છે. કારણ કે ચારિત્રનો અંગીકાર કર્મના ક્ષય માટે છે, મોક્ષમાં ચારિત્રનું કોઈ પ્રયોજન નથી.

અસંયત જીવોની ગતિ વિષે

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અસંયત, અવિરતિ તથા જેણે પાપ કર્મ રોક્યાં નથી, અને વ્રત્યાં નથી તેવો જીવ અહીંથી ચ્વવીને પરલોકમાં દેવ થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેવા કેટલાક દેવ થાય છે અને કેટલાક નથી થતા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવો ગ્રામ, નગર, રાજધાની, વગેરેમાં પરાણે ભૂખ, તરસ, બ્રહ્મચર્ય, શીત, ઉષ્ણ, ડાંસ, મજ્જર, વગેરેનાં દુઃખ સહન કરે છે, પરાણે સ્નાન ત્યાગ, પરસેવો, રજ, મેદા તથા કાઢવથી થતા પરિદાહનો કલેશ થોડો યા વધારે વખત સહન કરે છે, તેઓ તે પ્રકારના @ અકામ તપ-કલેશ વડે, મૃત્યુ કાળે મરીને વાજુવ્યંતર દેવલોકના કોઈ પણ લોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

હે ગૌતમ ! અહીં જેમ પુષ્પ પદ્મવ, લતા, ફળ, વગેરેવાળું અશોક, આંબા, કસુંબા, વગેરેનું વન ઘણી શોભા વડે અતીવ શોભતું હોય છે, તેમ વાજુવ્યંતર દેવોનાં સ્થાનો અતીવ શોભતાં હોય છે. ત્યાંનાં દેવ-દેવીની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની હોય છે અને વધારેમાં વધારે એક પદ્મોપમ જેટલી હોય છે.

સંસાર સંસ્થાનકાળ

ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૨ નો અધિકાર

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! સંસાર સંસ્થાનકાળ (સંસારમાં રહેવાપણું) કેટલા પ્રકારનો છે ?

ઉત્તર : હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારનો છે : (૧) નૈરયિક સંસાર સંસ્થાનકાળ (૨) તિર્યંચ સંસાર સંસ્થાનકાળ (૩) મનુષ્ય સંસાર સંસ્થાનકાળ (૪) દેવસંસાર સંસ્થાનકાળ.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! નૈરયિક સંસાર સંસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો છે ?

ઉત્તર : હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારનો છે : (૧) શૂન્યકાળ (૨) અશૂન્યકાળ (૩) મિશ્રકાળ. આ પ્રમાણે મનુષ્ય અને દેવતામાં પણ ત્રણ પ્રકાર છે. તિર્યંચમાં સંસાર સંસ્થાનકાળ બે પ્રકારના હોય છે : (૧) અશૂન્યકાળ @ (૨) મિશ્રકાળ.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! નારકીમાં કયો કાળ થોડો અને કયો કાળ વધારે છે ?

ઉત્તર : હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડો અશૂન્યકાળ, તેથી મિશ્રકાળ અનંતગુણો. તેથી શૂન્યકાળ અનંતગુણો છે. એ જ પ્રમાણે, મનુષ્ય અને દેવમાં અદ્યપબહુત્વ સમજી લેવો. તિર્યંચમાં સહુથી થોડો અશૂન્યકાળ તેથી મિશ્રકાળ અનંતગુણો છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! ચાર પ્રકારના સંસાર સંસ્થાનકાળનો અદ્યપબહુત્વ કેવી રીતે હોય છે ?

ઉત્તર : હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડો મનુષ્ય સંસાર સંસ્થાનકાળ, તેથી નારકી સંસાર સંસ્થાનકાળ અસંખ્યાત ગુણો, તેથી દેવ સંસાર સંસ્થાનકાળ અસંખ્યાત ગુણો, તેથી તિર્યંચ સંસાર સંસ્થાનકાળ અનંતગુણો છે.

@ અશૂન્યકાળ :- તેનો કાળ ૧૨ મુહૂર્તનો છે. તેને વિરહકાલ કહેવાય છે.

પરિશિષ્ટ

પશુ મરીને પશુ થાય છે, અને મનુષ્ય મરી મનુષ્ય થાય છે. આ પ્રમાણેની માન્યતાનું નિરાકરણ કરવા માટે ગૌતમસ્વામીએ આ પ્રશ્ન કર્યો કે, હે ભગવાન ! જીવ અનાદિકાળથી એક યોનિમાંથી બીજી યોનિમાં જન્મણ કરી રહેલ છે, તો ભૂતકાળમાં જીવે કેટલા પ્રકારનો સંસાર વિતાવેલ છે ? ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે, હે ગૌતમ ! સર્વ જીવ ભૂતકાળમાં ચાર પ્રકારના સંસારમાં રહેલ છે. ક્યારેક નારકી, ક્યારેક તિર્યચ, ક્યારેક મનુષ્ય અને ક્યારેક દેવ. આ પ્રમાણે લવજ્ઞમણ કરવું તેને સંસાર સંસ્થાનકાળ કહે છે. ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે, હે ભગવાન ! નરકમાં જીવ રહ્યો તો ત્યાં તેણે કેટલો સમય વિતાવ્યો ? ભગવાને ફરમાવ્યું કે, ત્યાં ત્રણ પ્રકારનો કાળ વિતાવેલ છે. જેમકે, (૧) શૂન્યકાળ. (૨) અશૂન્યકાળ. (૩) મિશ્રકાળ.

“તિરિયાણં સુગ્ગવઙ્ગો સેસાણં હોઠ્ઠ તિવિહો વિ...”

અર્થ :- તિર્યચોમાં શૂન્યકાળ હોતો નથી. શેષ ત્રણ ગતિમાં ત્રણે કાળ છે. હવે તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. જો કે આ ત્રણે કાળમાં પ્રથમ શૂન્યકાળનું નામ આપેલ છે, છતાં પણ સમજવાની સરળતા માટે પ્રથમ અશૂન્યકાળનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

અશૂન્યકાળ :- જેમ વર્તમાનકાળમાં સાતે નરકોમાં જેટલા જીવ વિદ્યમાન છે, તેમાંથી જેટલા સમય સુધી કોઈ જીવ ન તો મરે, અને ન તો નવો ઉત્પન્ન થાય, અર્થાત્ તેટલાને તેટલા જ જીવ જેટલા સમય સુધી રહે તે સમયને નરકની અપેક્ષાએ અશૂન્યકાળ કહે છે. સારાંશ એ છે કે, નરકમાં એક એવો કાળ પણ આવે છે કે ત્યારે કોઈ નવા જીવો નરકમાં આવતા નથી, અને પહેલાંના નારકીમાંથી કોઈ બહાર નીકળતો પણ નથી. તે કાળ નરકની અપેક્ષાએ અશૂન્યકાળ કહેવાય છે.

મનુષ્ય અને દેવોનો સંસ્થાનકાળનો અવ્યયબદ્ધત્વ આદિ નારકીઓના સમાન સમજ લેવો.

મિશ્રકાળ :- વર્તમાનકાળના આ નારકીઓમાંથી ૧-૨-૩-૪ ઇત્યાદિ ક્રમથી નીકળતાં નીકળતાં જ્યારે તેમાંથી એક જ નારકી શેષ રહે અર્થાત્ ઉપસ્થિત નારકીમાંથી એક નારકનું નીકળવું જ્યારે શરૂ થયું ત્યારથી લઈને જ્યારે એક જ શેષ રહ્યો ત્યાં સુધીના કાળને મિશ્રકાળ કહે છે.

શૂન્યકાળ :- નિર્દેશ કરેલ વર્તમાનકાલના જે નારકીઓનો ઉપર વિચાર કરેલ છે, તેમાંથી જ્યારે સમસ્ત નારકીં જીવ નરકથી નીકળી જાય તેમાંથી એક પણ જીવ શેષ ન રહે, અને તેના સ્થાને સર્વ નવા નારકી જીવો ઉત્પન્ન થાય. તે સમય નરકની અપેક્ષાએ શૂન્યકાળ કહેવાય છે.

આ જીવ નરકમાં રહેલ છે. તેમાં ક્યારેક તો એવી અવસ્થા ભોગવેલ છે કે જ્યારે નરકના પોતાના સાથીઓથી વિખૂટો પડી એકલો જ રહ્યો, ક્યારેક તો એવી અવસ્થા ભોગવી છે કે જ્યારે તેના સાથી અનેક જીવ ઉપસ્થિત હતા. અને ક્યારેક એવો પણ સમય આવ્યો કે જ્યારે તેની સાથે પૂર્વવાળામાંથી કોઈ પણ શેષ રહ્યા ન હતા.

અહીં નરક સંસ્થાનકાળમાં જે મિશ્રકાલ સંખ્યાંથી વિચાર કરેલ છે તે માત્ર વર્તમાન કાળના જીવોની અપેક્ષાથી કરવામાં આવેલ નથી. પરંતુ જે કાલમાં નરકના જીવ નરકમાં હતા, તે ત્યાંથી નીકળી અન્ય યોનિમાં ગયા પછી ભલે ગમે તે યોનિમાં ગયેલ હોય, પરંતુ તે અપેક્ષાએ પણ વિચાર કરેલ છે. જે તેમ માનવામાં ન આવે તો દોષનો સંભવ છે. કારણ કે આગળ અશૂન્યકાળની અપેક્ષાએ મિશ્રકાળ અનંતગુણો કહેલ છે. તે ઘટિત થયો કહિન છે. નરકનો અશૂન્યકાળ અર્થાત્ વિરહકાળ ૧૨ મુહૂર્તનો છે. જે અહીં નરકના વર્તમાન જીવોની જ અપેક્ષા લેવામાં આવે તો તે અસંખ્યાતગુણો જ હશે પણ અનંતગુણો નહિ હરે, તે માટે જે જીવ નરકથી નીકળી અન્ય ગતિમાં ગયો અને પાછો નરકમાં ઉત્પન્ન થયો તે પણ નરકની અપેક્ષાવાળા મિશ્રકાળમાં ગણાશે ત્યારે જ મિશ્રકાળની અનંતતા સિદ્ધ થશે.

તિર્યંચયોનિમાં જે જ સંસ્થાનકાળ છે. અશૂન્યકાળ અને મિશ્રકાળ. તેમાં શૂન્યકાળ હોતો નથી. કારણ કે જ્યારે તિર્યંચયોનિમાં પહેલો એક

પણ જીવ ન રહે; પરંતુ વનસ્પતિ અપેક્ષાએ તિર્યચ્યોનિમાં અનંત જીવ છે. તે સર્વ તેમાંથી નીકળી ક્યાં સમાઈ શકે? કારણ કે અન્ય કોઈ યોનિમાં અનંત જીવના સમાવેશનો અવકાશ નથી. તે માટે તિર્યચ્યોનિમાં શૂન્યકાળ નથી હોતો.

મનુષ્યયોનિ અને દેવયોનિમાં ત્રણે કાળ છે. માટે તેનું વર્ણન પૂર્વોક્ત નારકીઓના વર્ણન સમાન સમજ લેવું.

નરકની અપેક્ષા સર્વથી ઓછો અશૂન્યકાળ છે. તેનો ઉત્કૃષ્ટકાળ ૧૨ મુહૂર્તનો છે. મિશ્રકાળ તેથી અનંતગુણો છે, જીવ નરકથી નીકળી અન્ય ગતિમાં જઈ ત્રસ અને વનસ્પતિમાં ગમનાગમન કરી પાછો નરકમાં આવે ત્યાં સુધી મિશ્રકાલ છે. તે અનંતગુણો છે. તેનું કારણ એ છે કે, નરકનો નિર્લેપન કાળ વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિના અનંતમા ભાગે છે. તે માટે મિશ્રકાળ અનંતગુણો છે. શૂન્યકાળ મિશ્રકાળથી પણ અનંતગુણો છે. નરકના વિવક્ષિત સર્વ જીવ નરકથી નીકળી અન્ય ગતિમાં ગયા હોય તો તેમાંથી ઘણા જીવ વનસ્પતિમાં અનંતકાળ સુધી રહી શકે છે.

તિર્યચોની અપેક્ષાએ સર્વથી ઓછો અશૂન્યકાળ છે. કારણ કે તેમાં ૧૨ મુહૂર્તનો વિરહ હોય છે, સંજીતિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો વિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ મુહૂર્ત છે. ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને સમુર્જિત તિર્યચ પંચેન્દ્રિયનો વિરહ અંતર્મુહૂર્ત છે. પૃથ્વી આદિ પાંચ સ્થાવરમાં સમયે સમયે પરસ્પર એક બીજામાં અસંખ્યાત જીવ ઉત્પન્ન થતા રહે છે. તે માટે સ્થાવરોમાં વિરહકાળ હોતો નથી. તિર્યચગતિમાં જે ૧૨ મુહૂર્તનો વિરહકાળ બતાવેલ છે તે ત્રણ ગતિઓથી આવીને આ ગતિમાં જીવ ઉત્પન્ન નથી હોતા. તે અપેક્ષાથી મિશ્રકાળ અનંતગુણો છે. તે નરક સમાન બાણી લેવો.

મનુષ્ય અને દેવોનો સંસ્થાનકાળ સંબંધી અલ્પખંડુત્વ વગેરે નારકીઓ સમાન બાણી લેવું.

આરાધક આદિની ગતિ વિષે પ્રશ્નો

ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧. ઉ. ૨.

૧. * અસંયતિ ભવ્યદ્રવ્યદેવ જઘન્યભવનપતિ, ઉત્કૃષ્ટનવગ્રેવેયક સુધી જાય.
૨. X આરાધક સાધુ જ. પહેલા દેવલોક સુધી ઉ. સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાન સુધી.
૩. વિરાધક સાધુ જ. ભવનપતિ ઉ. પહેલા દેવલોક સુધી જાય.
૪. આરાધક શ્રાવક જ. પહેલા દેવલોક સુધી ઉ. આરમા દેવલોક સુધી જાય.
૫. વિરાધક શ્રાવક જ. ભવનપતિ ઉ. જ્યોતિષી સુધી જાય.

* કોણ અહીં ‘અસંયત ભવ્યદ્રવ્ય દેવ’નો અર્થ અસંયતિ સમ્યક્દષ્ટિ કરે છે. પરંતુ તે યોગ્ય નથી. કારણ કે આ સૂત્રમાં અસંયત ભવ્યદ્રવ્ય દેવની ઉત્પત્તિ ઉપરના નવગ્રેવેયક સુધી બતાવેલ છે. પરંતુ અસંયત સમ્યક્દષ્ટિની તો શું વાત; દેશવિરતિ શ્રાવક પણ આ દેવલોકથી ઉપર નથી જઈ શકતો. આવી અવસ્થામાં અસંયત સમ્યક્દષ્ટિ નવગ્રેવેયક સુધી કેમ જઈ શકે? કોણ અસંયત ભવ્યદ્રવ્ય દેવનો અર્થ ‘નિન્હવ’ કરે છે તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ, નિન્હવનો પાઠ આ સૂત્રમાં મિત્ર આપેલ છે. માટે અહીં અસંયત ભવ્યદ્રવ્ય દેવનો અર્થ મિથ્યાદષ્ટિ લેવો જોઈએ, અસંયત ભવ્યદ્રવ્ય દેવ એ જ બની શકે છે કે, જે સાધુના ગુણોને ધારણ કરવાવાળો હોય. સાધુ સમાચારીનું પાલન કરવાવાળો હોય. પરંતુ જેમાં આંતરિક સાધુતા ન હોય, માત્ર દ્રવ્યસિંગ ધારણ કરવાવાળો હોય એવા ભવ્ય-અભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિ લેવા જોઈએ.

જ્યારે દેશવિરતિ શ્રાવક પણ આ દેવલોકથી આગળ જતો નથી તો સમજવું જોઈએ કે નવગ્રેવેયકમાં જવા માટે તેથી પણ વધારે ક્રિયાની આવશ્યકતા છે. તે વિશેષ ક્રિયા શ્રાવકને તો છેજ નહિ. માટે સાધુતા બાહ્ય ગુણ હોઈ શકે છે. તે ક્રિયાના પ્રભાવથી નવગ્રેવેયકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. જે કે તે સાધુની સંપૂર્ણ ક્રિયાનું પાલન બાહ્ય રીતે કરે છે. પરંતુ પરિણામ રહિત હોવાને કારણે તે અસંયત છે. અર્થાત્ અસંયત ભવ્યદ્રવ્ય દેવનો અર્થ એ પ્રસિદ્ધ થયો કે, બાહ્ય રીતે સાધુ વેશ અને સાધુ-પરિચર્યાવંત હોવા છતાં પણ જે ચારિત્રના પરિણામ શૂન્ય (અભ્યંતર રીતે અસંયત) ભવ્ય-અભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિ જીવ તથા “સ્વસિંગી દર્શન બ્રહ્મનો” અર્થ નિન્હવ થાય છે. તે સ્વવેશમાં હોય છે, અને દર્શનનો વિરાધક હોય છે. સત્ય તત્ત્વને ગોપવે છે. તે કદાચ દેવગતિમાં વધારે ને વધારે સ્થાન મેળવે તો તે પણ બાહ્ય ક્રિયાના પ્રભાવે નવ ગ્રેવેયક સુધી જઈ શકે છે.

X તેના વિસ્તાર માટે જુઓ પાના ૧૭ પર પરિશિષ્ટ.

- ૬ અસંસી^૧ તિર્થંચ જ. ભવનપતિ ઉ. વાણવ્યંતર સુધી જાય.
- ૭ તાપસના મતવાળા જ. ભવનપતિ ઉ. ન્યેતિથી સુધી જાય.
- ૮ કંદર્પિયા સાધુ જ. ભવનપતિ ઉ. પહેલા દેવલોક સુધી જાય.
- ૯ અંબકુસંન્યાસીના મતવાળા જ. ભવનપતિ ઉ. પાંચમા દેવલોક સુધી જાય.
- ૧૦ જમાલીના મતવાળા જ. ભવનપતિ ઉ. છઠા દેવલોક સુધી જાય.
- ૧૧ સંસી તિર્થંચ જ. ભવનપતિ ઉ. આઠમા દેવલોક સુધી જાય.
- ૧૨ ગોશાળાના મતવાળા જ. ભવનપતિ ઉ. બારમા દેવલોક સુધી જાય.
- ૧૩ દર્શન વિશદક સ્વલિંગી સાધુ જ. ભવનપતિ ઉ. નવગ્રેવેચક સુધી જાય.
- ૧૪ આબિયોગિક જ. ભવનપતિ ઉ. બારમા દેવલોક સુધી જાય.

નવ લોકાંતિક અને અનુત્તર વિમાનમાં દેવ તરીકે જવાવાળા મુનિ ભવ્ય છે. અવિરાધક મુનિ તથા અવિરાધક શ્રાવક ભવ્ય છે. નવ-ગ્રેવેચકમાં જનારા અભવ્ય સાધુના વેશમાં અસંમતિ છે.

આરાધક સંયમીની ગતિ વિષે પ્રશ્નો પરિશિષ્ટ

પ્રશ્ન ૧ : આરાધક સંયમીની ગતિ જઘન્ય સૌધર્મ કલ્પ અને ઉત્કૃષ્ટ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધીની બતાવેલ છે. તો હવે તેમાં પ્રશ્ન એ છે કે, સંયમી તો આસવ અટકે છે. અને આસવનાં કારણે અટકવાથી પણ જો દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય છે તો તેને અર્થ એ થયો

૧. અસંસી જીવોત્તરી ઉપસિ જઘન્ય ભવનવાસી અને ઉત્કૃષ્ટ વાણવ્યંતર બતાવેલ છે. તે વાત સામાન્ય રીતે નવીનતાભરી દેખાતી હોવાના કારણે પ્રશ્ન ભગૃત થવાનો સંભવ છે. કારણ કે ભવનવાસી દેવોની ઋદ્ધિ અને સ્થિતિ અલિપ્ત છે. ક્રોધે ક્રોધે અપેક્ષાથી ભવનપતિ દેવો વાણવ્યંતર દેવોથી અલિપ્ત દેખાય છે. છતાં પણ ઉપરોક્ત જ. ઉ. સુક્તિ સંગત છે. અને તેનું પ્રમાણ નીચે છે.

કોઈ વાણવ્યંતર દેવ કોઈ ભવનપતિ દેવથી સજારે ઋદ્ધિવાળો હોય છે, અને કોઈ ભવનપતિ દેવ વાણવ્યંતર દેવથી વધારે ઋદ્ધિવાળો હોય છે. માટે અહીં શંકાનું સ્થાન નથી. સમાન સ્થિતિવાળા ભવનવાસી અને વાણવ્યંતર દેવોમાં વાણવ્યંતર દેવો ક્રોધે પ્રમાણ છે.

કે સંયમ પણ સંસારનું કારણ છે. તો શું વાસ્તવમાં સંયમ એ સંસારનું કારણ છે ?

ઉત્તર ૧ : સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થવું તે સંયમનું ફળ નથી પરંતુ તે સંજવલન કષાયનું ફળ છે. સંયમ વડે તો કષાયનું પરિમાર્જન થાય છે, અને કષાયને પાતળા કરે છે. સંયમથી કષાયને નિર્મળ કરતાં કરતાં પણ જો તે શેષ બાકી રહી ગયા તેના પ્રભાવથી જ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરંતુ સંયમથી નહિ.

પ્રશ્ન ૨ : જો સંયમ એ જ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિનું કારણ નહિ માનો તો ભગવતી શા. ૨૫, ઉ. ૭માં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે કે પ્રથમના ચાર ક્ષયોપશમ જન્ય સંયમીમાંથી અમુક સંયમી સ્વર્ગમાં અમુક અમુક હઠ સુધી જઈ શકે છે તો આ પ્રમાણેનું વર્ણન કેમ બતાવેલ છે ?

ઉત્તર ૨ : કષાયની નિર્મળતા એ જ સ્વર્ગપ્રાપ્તિનું કારણ છે, એ વાત ખરી જ છે. પરંતુ સંયમી જ કષાયોને નિર્મળ કરી શકે છે. કષાયના ક્ષયોપશમની વિભિન્નતાને કારણે જ ક્ષયોપશમ ચારિત્રના ચાર પ્રકાર કહેવામાં આવ્યા છે. કષાયના ક્ષયોપશમની પ્રબળતા એ જ વધારે અધિક ઉચ્ચ ગતિનું કારણ છે.

આયુષ્યકર્મનો બંધ આર્તધ્યાન વિના થતો નથી અને આર્તધ્યાનના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એવા બે ભેદ છે. પ્રશસ્ત આર્તધ્યાન ભલે ગમે તેવું સાદું હોય તો પણ મોક્ષનું કારણ બની શકતું નથી. તેમ છતાં પણ તે શુભ છે, અને તેથી તે વૈમાનિક ગતિનું કારણ છે. સારાંશ એ છે કે, જન્મ-મરણનું કારણ કષાયો છે પરંતુ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર નહિ. તે તો માત્ર મોક્ષપ્રાપ્તિના જ કારણરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૩ : અહીં તો આરાધક સંયમીનું કથન છે, પરંતુ જેમાં કષાય અને પ્રમાદનું અસ્તિત્વ હોય તેને આરાધક કેમ કહેવાય ? અને જો તેને આરાધક માનીએ તો તેમાં પ્રમાદ અને કષાય કેમ ઘટે ?

ઉત્તર ૩ : અહ્ય કષાય ચારિત્રમાં દોષ ઉત્પન્ન કરવા માટે સમર્થ નથી બની શકતો. જો કે તે અહ્ય કષાય (સંજવલન) યથાખ્યાત

ચારિત્રનો ઘાત કરનાર છે. તેમ છતાં પણ સામાયિક આદિ ચારિત્રોમાં તેથી વ્યાધાત થતો નથી. માટે સકષાયી અને સપ્રમાદી હોવા છતાં પણ સાધુ આરાધક સંયમી થઈ શકે છે.

(૮) કંખા મોહનીય કર્મ

ભગવતી ૨૧. ૧ ઉ. ૩ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મ કરે છે ?

મહાવીર : હા, ગૌતમ !

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ પોતાના કોઈ પણ ભાગ વડે કાંક્ષામોહનીયનો કોઈ એક ભાગ કરે છે, કે ભાગ વડે આપું કરે છે, કે આખા વડે ભાગને કરે છે, કે આખા વડે આપું જ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આખો જીવ પોતે જ આપું કાંક્ષામોહનીય કર્મ કરે છે. જે સ્થળે જીવના બધા પ્રદેશો છે. તે સ્થળે રહેલા અને એક સમયે બાંધવાયોગ્ય જે કર્મ પુણ્યહો છે, તે બધાયને બાંધવામાં જીવના બધા પ્રદેશો ક્રિયા કરે છે. કારણ કે જીવનો સ્વભાવ એવા પ્રકારનો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મ કેવી રીતે અનુભવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે કારણે (કુતીર્થકના સંસર્ગાદિ રૂપ) વડે શંકાવાળા, કાંક્ષાવાળા (અન્ય દર્શનને સ્વીકારવાની ઇચ્છાવાળા), વિચિકિત્સાવાળા (કળ સંબંધે શંકા પામેલા), ભેદ પામેલા (અનિશ્ચય રૂપ મતિભંગ પામેલા) કલુષવાળા (એમ એ એમ નથી એ પ્રમાણે વિપરીત બુદ્ધિ પામેલા) થઈને તેઓ કાંક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જિનેએ જે જણાવ્યું છે તે જ સત્ય ને નિઃશંક છે ?

મહાવીર : હા ગૌતમ ! જિનેએ જે જણાવ્યું છે તે સત્ય અને નિઃશંક છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રમાદરૂપ હેતુથી અમે યોગરૂપ નિમિત્તથી જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મ બાંધે છે.

વિવરણ : પ્રમાદ એટલે મિથ્યાત્વ, અવિરતી અને કષાય. પ્રમાદના આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે પણ કહેવાય છે, અસાન, સંશય, મિથ્યાજ્ઞાન, રાગદ્વેષ, મતિજંશ, ધર્મનો અનુદર, યોગો અને દુધ્યાન.

યોગ એટલે મન, વચન અને શરીરના વ્યાપારો.

ગૌતમ : હે ભગવન ! પ્રમાદ શાથી થાય છે ?

ભગવાન : હે ગૌતમ ! તે પ્રમાદ રાગદ્વેષવાળા મન-વાણી-કાયાના વ્યાપારો (યોગ)થી પેદા થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! તે યોગ શાથી પેદા થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે મન-વચન-કાયાની વર્ગજ્ઞાઓ અને આત્મપ્રદેશોના કંપનથી યોગ ઊપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! તે વીર્ય શાથી પેદા થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે વીર્ય^૧ શરીરરચ આત્મ પ્રદેશોમાં પેદા થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! તે શરીર શાથી પેદા થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે શરીર જીવના નામકર્મના ઉદયથી પેદા થાય છે. ક્રિયામાં ઉત્થાન,^૨ કર્મ, બલ, વીર્ય અને પુરુષકાર પરાક્રમ હોય છે.

૧. લેશવાળા જીવનો મન-વાણી કાયારૂપ સાધનવાળો આત્મપ્રદેશના પરિસ્થાન રૂપ જો વ્યાપાર તે વીર્ય. કેવળજ્ઞાનીનો જે ચેષ્ટા વિનાનો અરબ્ધિત પરિણામ તે પણ વીર્ય છે. પરંતુ તે અહીં અભિપ્રેત નથી.

૨. ઉત્થાન એટલે ઊઠવું, ક્રિયાનો વિચાર કરવો, કર્મ એટલે કાનું ફેંકવું, નીચું ફેંકવું. કામ કરવા તૈયાર થવું, બલ, એટલે શારીરિક પ્રાણનું બળ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ પોતાની મેળે જ તે કર્મને ઉદ્ધરે છે ? પોતાની મેળે જ તેને ગ્રહે છે ? અને પોતાની મેળે જ તેને અટકાવે છે ?

મહાવીર : હા, ગૌતમ ! કેઈ પણ જીવને જ્યાં પણ બંધાદિ બીજા પદાર્થના નિમિત્તથી કલ્પા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નૈરયિકો કાંક્ષામોહનીય કર્મને અનુભવે છે ?

મહાવીર : હા ગૌતમ ! એ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો સુધી બાણુ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વી કાયિકો કાંક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ‘અમે કાંક્ષામોહનીય કર્મ વેદીએ જીએ’ એ પ્રમાણે તે જીવોને તર્ક, સંજ્ઞા, ધારણા, કે વચન નથી જતાં તેઓ મેદે છે. તે પ્રમાણે ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો સુધી બાણુ.

જેહું. જીવનો ઉત્સાહ તે વીર્ય એ ઇષ્ટજને સાધનાર તે પરાક્રમ તે કાર્ય પાર પાડવું અને પુરુષાકાર એટલે તે કાર્યમય થવું. ગોચાલકના મતમાં ઉત્થાનાદિ નથી કારણ કે તેને મતે ઉત્થાનાદિ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થતો નથી પણ નિયતિથી જ કાર્ય સિદ્ધ પામ છે, નિયતિના પ્રભાવે જે શુભાશુભ અર્થ અનુબ્ધને મળવાનો હોય તે અવશ્ય મળે છે. જીવો મને તેટલો પ્રયત્ન કરે પણ ન થવાનું થતું નથી, અને થવાનું તે કરતું નથી.

૩. જે કર્મ સામાન્ય કર્મમાં ભવિષ્યકાળમાં જ ફળ આપવાનું છે તેને કરણ વિશેષથી જેથી કાપી અત્યારે જ ભોજનવામાં નાખી દેવું, જેથી તેનો જગ્મી નક્કર કર્મ જાય તે ક્રિયાને ઉદ્ધરણ કહે છે. તેમાં યાદ સમજવાનું કે જે કર્મની ઉદ્ધરણા બાણી મોડી થવાની છે તથા જે કર્મની ઉદ્ધરણા ભવિષ્યમાં થવાની નથી તેની ઉદ્ધરણા વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળમાં થઈ શકતી નથી પરંતુ જે કર્મ તુસ્તમાં ઉદ્ધરણાને યોગ્ય હોય તેને ઉદ્ધરણ છે.

૪. ‘આમ હશે’ એવા સ્વરૂપવાળાં તિ તર્ક, સંજ્ઞા એટલે અર્થાવગ્રહ સ્વરૂપ જ્ઞાન, પ્રજ્ઞા એટલે બધા વિશેષ સંબંધી જ્ઞાન, અને ધારણા એટલે એક પ્રકારના સ્મરણાદિ રૂપ મતિજ્ઞાનનો ભેદ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શ્રમણુ નિગ્રથો પથ્ય કાંક્ષા મોહનીય કર્મ વેદે છે ?

મહાવીર : હા ગૌતમ ! *જ્ઞાનાંતર, દર્શનાંતર, ચારિત્રાંતર, લિંગાંતર, પ્રવચનાંતર, પ્રાવચનિકાંતર, કલ્પાંતર, માર્ગાંતર, મનાતાંર, ભંગાંતર, નયાંતર, નિયમાંતર અને પ્રમાણાંતર વડે શંકાવાળા, કાંક્ષાવાળા, વિચિકિત્સાવાળા, ભેદ સમાપન્ન અને કલુષસમાપન્ન થઈને તે શ્રમણુ નિગ્રથો પથ્ય કાંક્ષામોહનીય કર્મને વેદે છે.

પરિશિષ્ટ

* ૧ જ્ઞાનાંતર : એક જ્ઞાનથી બીજા જ્ઞાનના વિષયમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ કે, અવધિજ્ઞાની ૧૪ રાજલોકનાં સર્વરૂપી દ્રવ્યોને જાણે છે અને મનઃપર્યાવજ્ઞાની અઢીદ્વિપમાં સંસી જીવના મનની વાતને જાણે છે. આગી અંદર અવધિજ્ઞાન તે ત્રીજું જ્ઞાન છે છતાં ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વધારે જાણે છે. અને મનઃપર્યાવજ્ઞાન ચોથું છે છતાં તેના વિષય કર્મ કેમ એવી શંકા ઉત્પન્ન કરે છે. તેનો ઉત્તર એ છે કે અવધિજ્ઞાનના સાથમાં અવધિદર્શનની સહાયતા થાય છે. તેમજ તેના પર્યાવ વધારે છે. માટે તેનો વિષય અધિક છે. મનઃપર્યાવજ્ઞાની વધારે સ્પષ્ટ ને સૂક્ષ્મ જાણે છે. મનઃપર્યાવજ્ઞાન સાધુને જ થાય. અવધિજ્ઞાન બધાને એકસરખું નથી.

૨. દર્શનાંતર : સામાન્ય જ્ઞાનનેદર્શન કહે છે. ચક્ષુદર્શન-અચક્ષુ-દર્શન ભિન્ન ભિન્ન શા માટે કહ્યા ? ઉત્તર : અચક્ષુદર્શન સામાન્ય રૂપથી દેખે છે જ્યારે ચક્ષુદર્શન વિશેષ રૂપથી દેખે છે. ચક્ષુદર્શન આંખથી દેખે છે. અચક્ષુદર્શન આંખ સિવાયની ૪ ઇન્દ્રિય અને મનથી દેખે છે. અથવા સમક્ષિતાના વિષયમાં શંકા ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ કે ઉપશમ સમક્ષિત અને ક્ષયોપક્ષમ સમક્ષિત ભિન્ન ભિન્ન શા માટે કહ્યા ? ઉત્તર :— ક્ષયોપક્ષમિક સમક્ષિતમાં વિપાકનો ઉપશમ છે, અને મિથ્યાત્વના પ્રદેશોનો ઉદય છે. ઉપશમ સમક્ષિતમાં મિથ્યાત્વના પ્રદેશોનો ઉદય નથી અને વિપાકનો ઉપશમ છે.

૩. ચારિત્રાંતર : ચારિત્રના વિષયમાં શંકા કરે છે જેમ કે સામાયિક ચારિત્રમાં સર્વસાવધ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ થઈ ગયો છતાં પણ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર દેવાની શી આવશ્યકતા છે ? ઉત્તર :- પ્રથમ તીર્થ કરના સાધુ ઋણુ જડ હોય છે અને અંતિમ તીર્થ કરના સાધુ વક જડ હોય છે. માટે પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ કરના સાધુઓને ચારિત્રનાશની બ્રાંતિથી સમજાવવા માટે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર દેવામાં આવે છે. વચ્ચેના ૨૨ તીર્થ કરના સાધુ ઋણુપ્રાણ હોય છે. તેને બ્રાંતિ થતી નથી માટે તેને સામાયિક ચારિત્ર જ કહેલ છે.

૪. કિંગાંતર : પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ કરના સાધુ માત્ર સફેદ વસ્ત્ર રાખે છે અને વચ્ચેના ૨૨ તીર્થ કરના સાધુ પાંચે વર્ણનાં વસ્ત્ર રાખે છે. એ લેદ શા માટે ? ઉત્તર :- પ્રથમ તીર્થ કરના સાધુ ઋણુ જડ અને અંતિમ તીર્થ કરના સાધુ વક જડ હોય છે. તેઓ મોહપૂર્વક ઇચ્છાવાળાં વસ્ત્રગ્રહણ કરે છે એ કારણે તેઓને માટે સફેદ વસ્ત્ર રાખવાની આજ્ઞા છે. વચ્ચેના ૨૨ તીર્થ કરના સાધુઓ ઋણુપ્રાણ હોય છે. તેઓને રંગલેહમાં બ્યામોહ થતો નથી. માટે તેને પંચરંગી વસ્ત્રો રાખવાનું નિધાન છે.

૫. પ્રવચનાંતર : એક તીર્થ કરના પ્રવચનથી બીજા તીર્થ કરના પ્રવચનમાં અંતર પડવાથી શંકા ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ કે પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થ કરના સમયમાં પાંચ મહાવ્રત અને વચ્ચેના ૨૨ તીર્થ કરના સમયમાં ચાર મહાવ્રત બતાવેલ છે. તો આ પ્રમાણે લેદ શા માટે ? ઉત્તર :- ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરની સમાન જ આનો ઉત્તર છે. એથા મહાવ્રતનો પાંચમા મહાવ્રતમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. કેમકે સ્ત્રી પરિગ્રહરૂપ છે. પણ જડતા હોય ત્યાં તેમ મનાતું નથી. તેથી સ્ત્રી ત્યાગનું એક મહાવ્રત વધ્યું અને વચ્ચેના ૨૨ તીર્થ કરના સમયમાં ચાર મહાવ્રત કહેલ છે.

૬. પ્રાવચનિકાંતર : (સિદ્ધાંતને ભણે અને જાણે તે) પ્રાવચનિક અર્થાત્ બહુશ્રુત પુરુષ એક એવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ બિન્નરૂપે કરે છે અને તેથી બીજા અન્ય રીતે પ્રવૃત્તિ કરે છે. તો તે બંનેમાં યોગ્ય શું ? ઉત્તર :- ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપક્ષમ બિન્ન બિન્ન હોવાને કારણે

તથા ઉત્તરગર્ભ-અપલ્લવમાર્ગ હોવાથી પ્રવૃત્તિમાં અંતર પડે છે પરંતુ તે જ પ્રવૃત્તિ પ્રમાણરૂપ છે, કે જે આગમથી વિરુદ્ધ ન હોય.

૭. કલ્પાંતર :- જિનકલ્પ અને સ્થવિર કલ્પમાં શો ભેદ ? ઉત્તર :- દ્વિવાલોદથી જિનકલ્પ ને સ્થવિર કલ્પમાં ભેદ છે. જિનકલ્પ કલ્પ હોવા છતાં જિનકલ્પિ મૌક્ષ ન જાય. કારણ કે પોતાના કલ્પમાં ઉચ્ચ ભાવ રહે છે. બન્ને કલ્પ જિનાશામાં રહે છે. વધારે આકર્ષા કર્મ કાપવા માટે જિનકલ્પ કારણ કરે પછી સ્થવિર કલ્પમાં પાછા જાય. કલ્પનો હેતુ કર્મક્ષય છે. પણ કલ્પાતીત થાય ત્યારે જ મૌક્ષ જાય.

૮. માર્ગાંતર :- કોઈ આચાર્ય એ નમોઽશ્વયુજ્ઞ આપે છે. કોઈ આચાર્ય ત્રણ કહે છે. કોઈ આચાર્ય અધિક કાર્યોત્સર્ગ, ત્યારે કોઈ કર્મ કહે છે. આ જાનેમાં થોડા માર્ગ કયો હશે એવી શંકા જીલી કરે તેનો ઉત્તર :- ગીતાર્થ પુરુષો જે સમાચારીમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને જો તે નિષેધ યોગ્ય ન હોય તો અને નિષ્પાપ હોય તો પ્રમાણ્યુક્ત છે.

૯. મતાંતર :- એકબીજા આચાર્યના મતમાં અંતર પડવાથી શંકા જીલી કરે છે. જેમકે સિદ્ધસેન દ્વિવાકર કેવળજ્ઞાન અને કેવળ-દર્શનનો ઉપયોગ એકસાથે માને છે. અને આચાર્ય જિનભદ્રગણી સમા-શ્રમણ એકલાથે નથી માનતા, પરંતુ બિન્ન બિન્ન સમયમાં માને છે. એ બંનેમાં કોણ સાચું ? જે મત આગમથી અનુકૂળ હોય તે જ સત્ય છે. પંચવચ્ચાલુના ૫૬ ૨૯ માં એ પ્રમાણે ઉદ્દેશ છે કે જે સમયે જાણે છે તે સમયે દૃઢતા નથી. જે સમયે દેખે છે તે સમયે જાણતા નથી. શુદ્ધ ચેતનાત્મા એ ઉપયોગ પરિણામ છે. એક સમયે એ ઉપયોગ ન હોય.

૧૦. ભંગાંતર :- હિંસા સંબંધી ચાર ભાંગા થાય છે.

(૧) દ્રવ્યહિંસા ભાવથી નહિ. (૨) ભાવથી હિંસા, દ્રવ્યથી નહિ. (૩) દ્રવ્યથી પણ નહિ, ભાવથી પણ નહિ. (૪) દ્રવ્યથી પણ હિંસા ભાવથી પણ હિંસા એ ભાંગામાંથી કોઈ આચાર્ય એ ભાંગેને, કોઈ ત્રણ ભાંગેને અને કોઈ ચાર ભાંગેને માને છે. એમાં શંકા ઉત્પન્ન કરે તેનો ઉત્તર-ઈર્માત્રિવિતિમૂર્ધક ચતુર્નાથી ચાલતા આક્રુન્ધા યગ નામે કીડી આદિ જીવ મરી જાય તો દ્રવ્યહિંસા છે. પ્રિતા ઉપયોગ આવે તો આત્મહિંસા છે.

૧૧. નયાંતર : એક જ વસ્તુમાં નિત્ય અને અનિત્ય એ બે વિરોધી ધર્મ કેમ રહી શકે ? તેનો ઉત્તર :- દ્રવ્યાથિક નયની અપેક્ષાથી વસ્તુ નિત્ય છે. અને પર્યાયાથિક નયની અપેક્ષાએ વસ્તુ અનિત્ય છે. ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાથી એક વસ્તુમાં ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ રહી શકે છે. જેમ કે-એક પુરુષ પેતાના પિતાની અપેક્ષાથી પુત્ર છે. અને પેતાના પુત્રની અપેક્ષાથી તે પિતા છે.

૧૨. નિયમાંતર : જેમ કોઈ સાધુ અભિગ્રહ કરે છે, નવકારશ્લોક, પોરસી, આદિ પચ્ચખાણુ કરે છે. તેમાં શંકા ઉત્પન્ન કરે કે સાધુને તો સર્વસાવધ પ્રવૃત્તિને ત્યાગ છે પછી તેને અભિગ્રહ આદિ કરવાની શી આવશ્યકતા છે ? તેનો ઉત્તર : પ્રમાદને-વિશેષને વિશેષ રૂપે ત્યાગવા માટે અને નિર્જરા વધારવાના હેતુથી અભિગ્રહ આદિ કરે છે.

૧૩. પ્રમાણાંતર : શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સૂર્ય સમભૂમિથી ૮૦૦ યોજન ઉપર ચાલે છે. અમારી આંખમાંથી તો રોજ સૂર્ય ભૂમિથી નીકળતો દેખાય છે એમાં સત્ય શું ? તેનો ઉત્તર :- અમને દષ્ટિથી સૂર્ય ભૂમિથી નીકળતો દેખાય છે તે સત્ય નથી. દષ્ટિભ્રમ છે. કારણ કે ગમે તેટલું આગળ ચાલો તો પણ એમ જ દેખાશે. સૂર્ય પૃથ્વીથી ઘણો દૂર છે.

(૬) કોધી-માની આદિના ભાંગા

ભગવતી શ-૧ ઉ-૫ નો અધિકાર

તેના કુલ ૪૭ લેહ છે. સ્થિતિના ૪ લેહ, અવગાહના ૪ લેહ, શરીર ૫, સંઘયણ ૬, સંસ્થાન ૬, લેશ્યા ૬, દષ્ટિ ૩, જ્ઞાન ૬, (જ્ઞાન ૫ અને અજ્ઞાન ૩) યોગ ૩, ઉપયોગ ૨ = ૪૭ બેસ થયા.

૧. સ્થિતિના ચાર પ્રકાર :- (૧) જઘન્ય સ્થિતિ (૨) જઘન્યથી એક સમય અધિક યાવત્ સંખ્યાત સમય પર્યંત (૩) સંખ્યાત સમયથી એક સમય અધિક યાવત્ અસંખ્યાત સમય અધિક (ઉત્કૃષ્ટથી એક સમય કમ સુધી) (૪) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.

૨. અવગાહનાના ચાર પ્રકાર:- (૧) જન્ય અવગાહના
(૨) જન્યથી એક પ્રદેશ અધિક યાવત્ સંખ્યાતા આકાશ પ્રદેશ સુધી;
(૩) સંખ્યાતા આકાશ પ્રદેશોથી એક આકાશ પ્રદેશ અધિક યાવત્
ઉદ્ગટથી એક આકાશ પ્રદેશ કમ સુધી અને, (૪) ઉદ્ગટ અવગાહના.

બાકીના લેદો ઉપર પ્રમાણે છે કુલ મળીને ૪૭ બોલ થયા. સમુચ્ચ નારકીમાં ૨૯ બોલ લાભે તે સ્થિતિ તથા અવગાહનાના ૪-૪, શરીર ૩, સંસ્થાન ૧, લેશ્યા ૩, જ્ઞાન ૩, અજ્ઞાન ૩, દષ્ટિ ૩, યોગ ૩, ઉપયોગ ૨=૨૯ બોલ.

પહેલી, બીજી, ચોથી, છઠ્ઠી, અને સાતમી નરકમાં ૨૭ બોલ લાભે. સમુચ્ચ ૨૯ માંથી ૨ લેશ્યા કમ કરવી, તેમાંથી ૪ બોલમાં (સ્થિતિનો બીજો લેદ, અવગાહનાનો પહેલો અને બીજો લેદ અને મિશ્રદષ્ટિ) એ ચાર લેદમાં ભાંગા ૮૦ લાભે (અસંયોગી આઠ, દ્વિસંયોગી ૨૪, ત્રિસંયોગી ૩૨, ચાર સંયોગી ૧૬,) બાકીના ૨૩ બોલમાં ભાંગા-૨૭-૨૭ લાભે. (અસંયોગી ૧, દ્વિસંયોગી ૬, ત્રિસંયોગી ૧૨, ચાર સંયોગી ૮) અશાશ્વત સ્થાનમાં ૮૦ ભાંગા લાભે અને શાશ્વત સ્થાનમાં ૨૭ લાભે.

ત્રીજી અને પાંચમી નરકમાં ૨૮-૨૮ બોલ લાભે. ઉપર ૨૭ કહ્યા તેમાં એક લેશ્યા વધી. તેના ચાર બોલમાં (ઉપરોક્ત કહ્યા મુજબ ૪ ભાંગા) ૮૦-૮૦ ભાંગા લાભે. શેષ ૨૪ બોલમાં ભાંગા ૨૭-૨૭ લાભે. ઉપરોક્ત પ્રમાણે સમજી લેવું.

બ્રાવનપતિ અને વ્યંતર દેવોમાં ૩૦ બોલ લાભે. ઉપર જે ૨૭ બોલ કહ્યા તેમાં ત્રણ લેશ્યા વિશેષ વધી, તેના ચાર બોલમાં (ઉપરોક્ત) ૮૦-૮૦ ભાંગા લાભે. બાકી ૨૬ બોલમાં તે ઉપર પ્રમાણે સમજી લેવા. પરંતુ અંતર એટલું છે કે નારકીમાં ક્રોધી-માની, માયી અને લોભી કહેલ છે. પરંતુ અહીંયાં લોભી, માની, માયી, ક્રોધી એ પ્રમાણે સમજવાનું છે. જેમ કે સર્વલોભી. એ પ્રમાણે, બાકીના ૨૬ ભાંગા નારકીથી ભલટા કહી દેવા.

ન્યોતિપી તથા એકથી આર દેવલોક સુધીના વૈમાનિક દેવોમાં ૨૭-૨૭ બોલ લાભે (ઉપર ૩૦ બોલ કહ્યા છે તેમાંથી ત્રણ લેશ્યા-ઘટી) તેમાંથી ચાર બોલમાં ભાંગા ૮૦-૮૦ લાભે. બાકી ૨૩ બોલમાં ૨૭-૨૭ ભાંગા લાભે. તે ઉપરોક્ત રીતે સમજી લેવા.

નવ ઐવેયકમાં બોલ ૨૬ લાભે (ઉપરના ૨૭ માંથી એક મિશ્ર-દષ્ટિ ઘટી) તેમાંથી ત્રણ બોલમાં ભાંગા ૮૦-૮૦ લાભે, બાકી ૨૩ બોલમાં ભાંગા ૨૭-૨૭ લાભે તે પૂર્વેક્ત રીતિ પ્રમાણે સમજી લેવા.

પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૨૨ બોલ લાભે (ઉપરના ૨૬માંથી ૩ અજ્ઞાન અને ૧ મિથ્યાદષ્ટિ આ ચાર કમ થયા). ત્રણ બોલમાં ભાંગા લાભે, ૮૦-૮૦. બાકીના ૧૯ બોલમાં ભાંગા લાભે ૨૭-૨૭. તે ઉપરોક્ત પ્રમાણે સમજી લેવા.

પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં ૨૩-૨૩ બોલ લાભે તેનાં નામ:- સ્થિતિના ૪, અવગાહનાના ૪, શરીર ૩, સંઘયણ ૧, સંસ્થાન ૧, લેશ્યા ૪, દષ્ટિ ૧, અજ્ઞાન ૨, યોગ ૧, ઉપયોગ ૨, સર્વ મળીને ૨૩. તેમાંથી તેજોલેશ્યામાં ભાંગા ૮૦ લાભે (નારકીવત્). બાકી ૨૩ બોલમાં ભાંગા લાભે નહિ.

તેઉકાયમાં બોલ ૨૨ લાભે, (ઉપરના ૨૩ માંથી ૧ તેજોલેશ્યા ઘટી) વાયુકાયમાં ૨૩ બોલ લાભે. એક વૈકિયશરીર વધ્યું, ભાંગા નહિ.

ગણ વિકલેન્દ્રિયમાં ૨૬-૨૬ બોલ લાભે, (તેઉકાયમાં ૨૨ કહ્યા છે તેમાં ૧ સમદષ્ટિ, ૨ જ્ઞાન અને ૧ વચનયોગ આ ચાર વધ્યા) તેમાંથી ૭ બોલમાં (૧ સમદષ્ટિ, ૨ જ્ઞાન, અને સ્થિતિનો બીજો બોલ, અવગાહનાનો પહેલો બીજો બોલ-કુલ ૬) તેમાં ભાંગા ૮૦-૮૦. બાકીના ૨૦ બોલ અલંગ.

તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૪૪ બોલ લાભે (૪૭ બોલમાંથી શરીર ૧, જ્ઞાન ૨, આ ત્રણ ઓછા થયા). તેમાંથી ચાર બોલમાં (નારકીવત્) ભાંગા ૮૦-૮૦ થાય. બાકીના ૪૦ બોલમાં ભાંગા લાભે નહિ.

મનુષ્યમાં બોલ પાંચ, ૪૭ તેમાંથી ૭ બોલમાં (સ્થિતિ અને અવગાહનાનો પહેલો બીજો બોલ, આહારક શરીર અને મિશ્રદષ્ટિ કુલ ૬) તેમાં ભાંગા ૮૦-૮૦ (નારકીવત્). બાકીના ૪૧ બોલમાં નહિ.

અશ્વાધૃત સ્થાનમાં ૮૦ ભાંગા જે ઉપર કહ્યા તે પ્રમાણે છે.

અક્ષયોગી ભાંગા-૮

૧. કોધી એક	૫. કોધી વધુ
૨. માની એક	૬. માની વધુ
૩. માયી એક	૭. માયી વધુ
૪. લોભી એક	૮. લોભી વધુ

દ્વિસયોગી ભાંગા-૨૪

૧. કોધી એક, માની એક	૧૩. માની એક, માયી એક
૨. કોધી એક, માની બહુ	૧૪. માની એક, માયી બહુ
૩. કોધી બહુ, માની એક	૧૫. માની બહુ, માયી એક
૪. કોધી બહુ, માની બહુ	૧૬. માની બહુ, માયી બહુ
૫. કોધી એક, માયી એક	૧૭. માની એક, લોભી એક
૬. કોધી એક, માયી બહુ	૧૮. માની એક, લોભી બહુ
૭. કોધી બહુ, માયી એક	૧૯. માની બહુ, લોભી એક
૮. કોધી બહુ, માયી બહુ	૨૦. માની બહુ, લોભી બહુ
૯. કોધી એક, લોભી એક	૨૧. માયી એક, લોભી એક
૧૦. કોધી એક, લોભી બહુ	૨૨. માયી એક, લોભી બહુ
૧૧. કોધી બહુ, લોભી એક	૨૩. માયી બહુ, લોભી એક
૧૨. કોધી બહુ, લોભી બહુ	૨૪. માયી બહુ, લોભી બહુ

ત્રિસયોગી ભાંગા-૩૨

કોધી એક, માની એક, માયી એક	કોધી એક, માયી એક, લોભી એક
કોધી એક, માની એક, માયી બહુ	કોધી એક, માયી એક, લોભી બહુ
કોધી એક, માની બહુ, માયી એક	કોધી એક, માયી બહુ, લોભી એક
કોધી એક, માની બહુ, માયી બહુ	કોધી એક, માયી બહુ, લોભી બહુ
કોધી બહુ, માની એક, માયી એક	કોધી બહુ, માયી એક, લોભી એક
કોધી બહુ, માની એક, માયી બહુ	કોધી બહુ, માયી એક, લોભી બહુ
કોધી બહુ, માની બહુ, માયી એક	કોધી બહુ, માયી બહુ, લોભી એક
કોધી બહુ, માની બહુ, માયી બહુ	કોધી બહુ, માયી બહુ, લોભી બહુ

કોધી એક, માની એક, લોભી એક	માની એક, માયી એક, લોભી એક
કોધી એક, માની એક, લોભી બહુ	માની એક, માયી એક, લોભી બહુ
કોધી એક, માની બહુ, લોભી એક	માની એક, માયી બહુ, લોભી એક
કોધી એક, માની બહુ, લોભી બહુ	માની એક, માયી બહુ, લોભી બહુ
કોધી બહુ, માની એક, લોભી એક	માની બહુ, માયી એક, લોભી એક
કોધી બહુ, માની એક, લોભી બહુ	માની બહુ, માયી એક, લોભી બહુ
કોધી બહુ, માની બહુ, લોભી એક	માની બહુ, માયી બહુ, લોભી એક
કોધી બહુ, માની બહુ, લોભી બહુ	માની બહુ, માયી બહુ, લોભી બહુ

ચાર સંયોગી ભાંગા-૧૬

૧. કોધી એક, માની એક, માયી એક, લોભી એક,
૨. કોધી એક, માની એક, માયી એક, લોભી બહુ.
૩. કોધી એક, માની એક, માયી બહુ, લોભી એક.
૪. કોધી એક, માની એક, માયી બહુ, લોભી બહુ.
૫. કોધી એક, માની બહુ, માયી એક, લોભી એક.
૬. કોધી એક, માની બહુ, માયી એક, લોભી બહુ.
૭. કોધી એક, માની બહુ, માયી બહુ, લોભી એક.
૮. કોધી એક, માની બહુ, માયી બહુ, લોભી બહુ.
૯. કોધી બહુ, માની એક, માયી એક, લોભી એક.
૧૦. કોધી બહુ, માની એક, માયી એક, લોભી બહુ.
૧૧. કોધી બહુ, માની એક, માયી બહુ, લોભી એક.
૧૨. કોધી બહુ, માની એક, માયી બહુ, લોભી બહુ.
૧૩. કોધી બહુ, માની બહુ, માયી એક, લોભી એક.
૧૪. કોધી બહુ, માની બહુ, માયી એક, લોભી બહુ.
૧૫. કોધી બહુ, માની બહુ, માયી બહુ, લોભી એક.
૧૬. કોધી બહુ, માની બહુ, માયી બહુ, લોભી બહુ,

શાશ્વત બોલોમાં ૨૭ ભાંગા હોય છે. જેમાં અસંયોગી એક, દ્વિસંયોગી ૬, ત્રિસંયોગી ૧૨, ચાર સંયોગી ૮ ભાંગા હોય છે=૨૭.

અસંયોગી ભાંગા-૧.

૧. બધા ક્રોધી.

દ્વિસંયોગી ભાંગા-૬

૧. ક્રોધી બહુ, માની એક.	૪. ક્રોધી બહુ, માયી બહુ.
૨. ક્રોધી બહુ, માની બહુ.	૫. ક્રોધી બહુ, લોભી એક.
૩. ક્રોધી બહુ, માયી એક.	૬. ક્રોધી બહુ, લોભી બહુ.

ત્રિસંયોગી ભાંગા-૧૨.

ક્રોધી બહુ, માની એક, માયી એક.	ક્રોધી બહુ, માની બહુ, લોભી એક.
ક્રોધી બહુ, માની એક, માયી બહુ.	ક્રોધી બહુ, માની બહુ, લોભી બહુ.
ક્રોધી બહુ, માની બહુ, માયી એક.	ક્રોધી બહુ, માયી એક, લોભી એક.
ક્રોધી બહુ, માની બહુ, માયી બહુ.	ક્રોધી બહુ, માયી એક, લોભી બહુ.
ક્રોધી બહુ, માની એક, લોભી એક.	ક્રોધી બહુ, માયી બહુ, લોભી એક.
ક્રોધી બહુ, માની એક, લોભી બહુ.	ક્રોધી બહુ, માયી બહુ, લોભી બહુ.

ચાર સંયોગી ભાંગા-૮

૧. ક્રોધી બહુ, માની એક, માયી એક, લોભી એક
૨. ક્રોધી બહુ, માની એક, માયી એક, લોભી બહુ
૩. ક્રોધી બહુ, માની એક, માયી બહુ, લોભી બહુ
૪. ક્રોધી બહુ, માની એક, માયી બહુ, લોભી બહુ
૫. ક્રોધી બહુ, માની બહુ, માયી એક, લોભી એક
૬. ક્રોધી બહુ, માની બહુ, માયી એક, લોભી બહુ
૭. ક્રોધી બહુ, માની બહુ, માયી બહુ, લોભી એક
૮. ક્રોધી બહુ, માની બહુ, માયી બહુ, લોભી બહુ

દેવતાના ૨૭ ભાંગા આ પ્રમણે છે-અસંયોગી ભાંગા ૧.

(૧) બધા લોભી.

દ્વિસંયોગી ભાંગા-૬

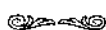
૧. લોભી બહુ, માયી એક	૪. લોભી બહુ, માની બહુ
૨. લોભી બહુ, માયી બહુ	૫. લોભી બહુ, ક્રોધી એક
૩. લોભી બહુ, માની એક	૬. લોભી બહુ, ક્રોધી બહુ

ત્રિસંદોષી ભાંગા-૧૨

લોભી બહુ, માયી એક, માની એક	લોભી બહુ, માયી બહુ, કોધી એક
લોભી બહુ, માયી એક, માની બહુ	લોભી બહુ, માયી બહુ, કોધી બહુ
લોભી બહુ, માયી બહુ, માની એક	લોભી બહુ, માની એક, કોધી એક
લોભી એક, માયી બહુ, માની બહુ	લોભી બહુ, માની એક, કોધી બહુ
લોભી બહુ, માયી એક, કોધી એક	લોભી બહુ, માની બહુ, કોધી એક
લોભી બહુ, માયી એક, કોધી બહુ	લોભી બહુ, માની બહુ, કોધી બહુ

ચાર સંદોષી ભાંગા-૮

૧. લોભી બહુ, માયી એક, માની એક, કોધી એક.
૨. લોભી બહુ, માયી એક, માની એક, કોધી બહુ.
૩. લોભી બહુ, માયી એક, માની બહુ, કોધી એક.
૪. લોભી બહુ, માયી એક, માની બહુ, કોધી બહુ.
૫. લોભી બહુ, માયી બહુ, માની એક, કોધી એક.
૬. લોભી બહુ, માની બહુ, માની એક, કોધી બહુ.
૭. લોભી બહુ, માયી બહુ, માની બહુ, કોધી એક.
૮. લોભી બહુ, માયી બહુ, માની બહુ, કોધી બહુ.

(૧૦) રોહામુનિના પ્રશ્નોત્તર

ભગવતી શ-૧. ઉ ૬ નો અધિકાર

સરસ્વ અને ભદ્રિક પ્રકૃતિવાળા, ઉપશાંત કષયિ, રોહામુનિ જ્ઞાન-ધ્યાનમાં રમણ કરતા હતા. એકદા તેમણે પ્રભુ મહાવીરને નીચેના પ્રશ્નો કર્યા. પ્રભુએ તેના જે જવાબ આપ્યા એ પ્રશ્નોત્તર નીચે મુજબ છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવાન ! પહેલાં લોક થયો કે અલોક ?

ઉત્તર : જે પદાર્થનો આદિ કે અંત ન જ હોય તેને પહેલાં કે પછી થયાનું કેમ કહેવાય ? લોક અને અલોક બંને અનાદિ-અનંત છે. કારણ કે આકાશ શાશ્વત છે. અને આકાશ સાથે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળ, એ પાંચે દ્રવ્યો શાશ્વત

છે. એ દ્રવ્યો જોટલાં આકાશમાં રહે છે તે લોક છે. બાકીનાં આકાશને અલોક કહ્યો છે દ્રવ્યોપેક્ષાએ બધાં નિત્ય છે. પર્યાયોપેક્ષાએ અનિત્ય છે. માટે જ અનાદિ અનંત-શાશ્વત લોક અલોકનો બનાવનાર કોઈ નથી.

પ્રશ્ન : હે ભગવાન ! જીવ પહેલાં કે અજીવ ?

ઉત્તર : જીવ અને અજીવ બંને શાશ્વત પદાર્થ છે. બંને અનાદિ કાળથી છે. જો જીવ પહેલો માનીએ તો આકાશ વિના તે રહે ક્યાં ? ધર્માસ્તિકાય વિના ચાલે કેમ ? અધર્માસ્તિકાય વિના સ્થિર કેમ થાય ? પુદ્ગલાસ્તિકાય વિના કર્મ-કાર્ય કેમ કરે ? જો અજીવ પહેલો હોય તો જીવ વિના ઉપકાર કોનો કરે ? કોના ઉપયોગમાં આવે ? માટે એમાં પહેલા-પછીપણું નથી.

તેની સિદ્ધતા માટે નીચેના પ્રશ્નો થયા.

પ્રશ્ન : હે ભગવાન ! પહેલાં કૂકડી થઈ કે ઇંડું ?

ઉત્તર : કૂકડી અને ઇંડું બંને શાશ્વત છે, અનાદિ કાળથી છે.

પ્રશ્ન : હે પૂજ્ય ! પહેલાં લોકાન્ત કે અલોકાન્ત ?

ઉત્તર : બન્ને શાશ્વત છે. અનાદિ કાળથી છે.

એવી જ રીતે, નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પણ શાશ્વત અને અનાદિથી સમજવું.

૧. લોકાન્ત અને સાતમી નરકનો આકાશાંત.
૨. સાતમી નરકનો આકાશાંત અને સાતમી નરકનો તનવાયુ.
૩. સાતમી નરકનો તનવાયુ અને સાતમી નરકનો ધનવાયુ.
૪. સાતમી નરકનો ધનવાયુ અને સાતમી નરકનો ધનોદધિ.
૫. સાતમી નરકનો ધનોદધિ અને સાતમી નરકનો પૃથ્વીપિંડ.
૬. સાતમી નરકનો પૃથ્વીપિંડ અને છઠ્ઠી નરકનો આકાશાંત.
૧૦. એવી જ રીતે તનવાયુ, ધનવાયુ, ધનોદધિ અને પૃથ્વીપિંડ.

ઉપર પ્રમાણે છઠ્ઠી નરક ના ૪ બોલ

૧૫. એવં પાંચમી નરકના પાંચ બોલ,

૨૦. ચોથી નરકના પાંચ બોલ.

૨૫. એવં ત્રીજી નરકના પાંચ બોલ.

૩૦. બીજી નરકના પાંચ બોલ.

૩૫. એવં પહેલી નરકના પાંચ બોલ.

એવં લોકાન્ત અને દ્વિપાન્ત જંબુદ્વીપાદિ અસંખ્યાતા અને ભવણાદિ સમુદ્ર અસંખ્યાતા, એવં ભરતાદિ સર્વક્ષેત્ર, સર્વ અલ્પાવા લોકાન્ત સાથે મેળવી દેશ. તથા નરકાદિ ૨૪ દંડક, ૫૮દ્રવ્ય, ૬ લેશ્યા, ૮ કર્મ, ૩ દૃષ્ટિ, ૪ દર્શન, ૫ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૪ સંજ્ઞા, ૩ યોગ, ૨ ઉપયોગ, સર્વદ્રવ્ય, સર્વપ્રદેશ, સર્વ પર્યાય, એ બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર અનાદિ અનંત (શાશ્વતા) છે. હવે ચરમના પ્રશ્નો.

પ્રશ્ન : હે પૂજ્ય ! લોકાન્ત પહેલો કે કાળ પહેલો ?

ઉત્તર : બન્ને શાશ્વત-અનાદિ-અનંત છે.

જેમ દ્વીપ સમુદ્રોથી કાળ સુધી પ્રશ્નો લોકાન્ત સાથે કર્યા છે. તેમ, અલોકાન્ત સાથે લગાડવા. જેમ લોકાન્ત અને અલોકાન્ત સાથે પ્રશ્નોત્તર છે તેમ જ, દ્વીપ સાથે નીચેના સર્વ સંયોગ લગાડવા. પછી દ્વીપને છોડીને સમુદ્ર સાથે, પછી સમુદ્રને છોડી ભરતાદિ ક્ષેત્ર સાથે, યાવત્ પર્યાયથી કાળની સાથે સર્વ બોલોને લગાડવા. ઉ. અનાદિ-અનંત.

ઇશ્વર કર્તૃત્વ માનનારનું આ પ્રશ્નોથી જ નિરાકરણ થાય છે. કારણ કે ઇશ્વર કર્મસંહિત, નિષ્ક્રિય, અમૂર્ત, સંવિદ્યાનંદ, રસગુણ (જ્ઞાનદર્શનયુક્ત) છે. જો ઇશ્વર કુલાર માફક જગતને ઘડવા બેસે તો તેનું ઇશ્વરત્વ જ ન રહે.

જગતમાં બે પ્રકારના પદાર્થો છે : શાશ્વતા અને કૃત્રિમ. શાશ્વતાના કોઈ કર્તા નથી અને કૃત્રિમ ચીજો કર્મસંહિત-સંસારી જીવો બનાવે છે. સંસારી જીવો કર્મસંહિત છે. તે કર્મજન્ય સુખદુઃખ ભોગવે છે. તદનુસાર ક્રિયા કરે છે. અને તે જીવ જ્યારે તપ સંયમથી શુભાશુભ કર્મોનો નાશ કરશે ત્યારે ઇશ્વરરૂપ થશે.

શ્રેહામુનિ આ પ્રશ્નોથી સંતુષ્ટ થઈ જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન થયા. એટલામાં જોતમ સ્વામીએ પ્રભુ સાથે નીચે મુજબ પ્રશ્નોત્તર કર્યાં છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવાન ! લોકસ્થિતિ કેટલા પ્રકારની છે ?

ઉત્તર : આઠ પ્રકારની છે. (૧) આકાશને આધારે તન વાયુ અને તનવાયુને આધારે ઘનવાયુ છે. (૨) વાયુના આધારે પાણી (ઘનોદ્ધિ) છે. (૩) પાણીના આધારે પૃથ્વી (નર્કના પૃથ્વી પિંડ) છે. (૪) પૃથ્વીના આધારે ત્રસ-સ્થાવર જીવો રહેલ છે (૫) અજીવ જીવોનો સંગ્રહ (ઉપચરિત ન્યાયેક્ષા શરીરાદિ અજીવ તે જીવોનો સંગ્રહ સમજવો). (૬) જીવે કર્મોનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો છે. (૭) જીવ અજીવનો સંગ્રહ કરે છે. અર્થાત્ જીવ ભાષા-મનપણે પુદ્ગલોનો સંગ્રહ કરે છે. (૮) જીવ કર્મોનો સંગ્રહ કરે છે.

પ્રશ્ન : હે પ્રભુ ! એ લોકસ્થિતિ કેવા પ્રકારની છે ?

ઉત્તર : હે ગૌતમ ! જેમ ચામડાની મસકમાં વાયુ ભરીને મોઢું પાકા દોરાથી બાંધે પછી મધ્ય ભાગે પાકા દોરાથી બાંધી દે, પછી નીચલો ભાગ વાયુથી ભરેલો રહેવા દઈ ઉપરના વાયુને કાઢીને તેને બદલે પાણી ભરી મોઢું પાકી રીતે બાંધી દે, પછી વચલો બંધ બેંડી નાખે તો પાણી ઉપર હટી જાય ત્યાં જ વાયુના આધારે અધર રહે. એ રીતે, વાયુના આધારથી પાણી ઘનોદ્ધિ અને પાણીના આધારે પૃથ્વી રહી છે. ચાલત જીવ કર્મોનો સંગ્રહ કરે છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન : હે ભગવાન ! સૂક્ષ્મ અપકાય હંમેશાં વરસે છે ?

ઉત્તર : હા, ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ અપકાય જિંચી-નીચી, તીરછી દિશામાં હંમેશાં વરસે છે. પણ સ્થૂણ અપકાયની જેમ દીર્ઘકાલ ટકતી નથી, દિવસે સૂર્યના તાપમાં અધરથી જ જલદી નાશ પામે છે. રાત્રિના વખતે કંઈક ટકે છે. માટે સાધુ-સાધ્વી કે વ્રતધારી શ્રાવકો ખુલ્લી જગ્યાએ રાત્રે રહેતા નથી. કારણવશ જવું જ પડે તો માથે ઓઢીને ચાલે.

(૧૧) ગર્ભવાસ

ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૭ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવાન ! ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતો જીવ ઇન્દ્રિયવાળો ઉત્પન્ન થાય છે કે ઇન્દ્રિય વિનાનો ?

મહાવીર : દ્રવ્યેન્દ્રિયો-સ્થૂલ ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય વિનાનો ઉત્પન્ન થાય અને ભાવ ઇન્દ્રિય (ચૈતન્ય શક્તિ)ની અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિયવાળો ઉત્પન્ન થાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતો જીવ શરીરવાળો ઉત્પન્ન થાય કે શરીર વિનાનો ઉત્પન્ન થાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક એ ત્રણ સ્થૂલ શરીરોની અપેક્ષાએ શરીર વિનાનો ઉત્પન્ન થાય અને તૈજસ તથા કાર્માણુ એ સૂક્ષ્મ શરીરોની અપેક્ષાએ શરીરવાળો ઉત્પન્ન થાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતાંવેંત શું ખાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરસ્પર એકબીજાં થયેલું માતાનું આર્તવ અને પિતાનું વીર્ય ખાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયા બાદ જીવ શું ખાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ગર્ભમાં ગયા બાદ જીવ માતાએ ખાધેલ અનેક પ્રકારના રસવિકારોના એક ભાગ સાથે માતાના આર્તવને ખાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયેલા જીવને વિષ્ટા હોય ? મૂત્ર હોય ? શ્લેષ્મ હોય ? નાકનો મેલ હોય ? વમન અને પિત્ત હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ન હોય. કારણ કે ગર્ભમાં ગયા પછી જીવ જે આહારને ખાય છે તેને કાનપણે, આમડીપણે, હાડકાપણે, મજ્જાપણે, વાળપણે, દાઢીપણે, ડુંવાટાપણે અને નખપણે પરિભ્રમાવે છે. માટે તેને વિષ્ટાદિક ન હોય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ મોં વડે આહાર ખાય છે ?

મહાવીર : ના, ગૌતમ ! કારણ કે ગર્ભમાં ગયેલો જીવ આખો શરીર વડે આહાર કરે છે. ગર્ભને રસ પહોંચાડવામાં કારણભૂત અને

માતાને રસ લેવામાં કારણભૂત ‘માતૃભવરસ હરણી’ નામે નાડી છે. તે માતાના ભવ સાથે સંબંધ છે અને ગર્ભના ભવને અડકેલી છે. તેનાથી ગર્ભનો ભવ આહાર લે છે અને આહારને પરિણામે છે તથા બીજી પણ એક નાડી છે, જે ગર્ભના ભવ સાથે સંબંધ છે, અને માતાના ભવને અડકેલી છે; તેનાથી ગર્ભનો ભવ આહારનો ગ્રાહ્ય અને ઉપગ્રાહ્ય કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! (ગર્ભમાં) માતાનાં (એટલે કે માતા તરફથી મળેલાં) અંગો કેટલાં હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! માતાનાં અંગો ત્રણ હોય છે. માંસ, લોહી અને માથાનું લેળું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પિતાનાં અંગો કેટલાં હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પિતાનાં અંગો ત્રણ હોય છે હાડકાં, મજ્જા અને કેશ-દાદી-રોમ-તખ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! માતા અને પિતાનાં અંગો સંતાનના શરીરમાં કેટલા કાળ સુધી રહે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંતાનનું શરીર જેટલા કાળ સુધી ટકે તેટલા કાળ સુધી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં-દાખલ થયા બાદ કોઈ ભવ નૈરથિકમાં ઉત્પન્ન થાય ? અર્થાત્ ગર્ભમાં-રહેલો ભવ પણ નરકને યોગ્ય કર્મો બાંધી, મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ સંજી, પંચેન્દ્રિય અને સર્વ પર્યાપ્તિઓથી પૂરો થયેલો ભવ, શત્રુનું લશ્કર આવેલું સાંભળી, વીર્યલબ્ધિ વડે અને વૈક્રિયલબ્ધિ વડે આત્મપ્રદેશોને ગર્ભથી બહારના ભાગે ફેંકે છે, અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરી ચતુરંગી સેના બનાવે છે. અને તેના વડે શત્રુના લશ્કર સાથે યુદ્ધ કરે છે. પછી તે પૈસાનો લાલચુ, રાજ્યનો લાલચુ, લોગનો લાલચુ તથા કામને લાલચુ ભવ

તે રાજધાનીમાં જ ચિત્ત, મન, આત્મપરિણામ, અધ્યવસાન (પ્રયત્ન) અને સાવધાનીવાળો તથા તેને માટે ક્રિયાઓ કરનારો અને તેના જ સંસ્કારવાળો બની એ સમયે જો મરણ પામે, તો તે નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ દેવલોકે જાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ સંજી, પંચેન્દ્રિય અને સર્વ પર્યાપ્તિથી પૂર્ણ થયેલો જીવ ઉત્તમ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ પાસે એક પણ ધાર્મિક અને આર્યવચન સાંભળી, તસ્ત જ સર્વેગથી ધર્મમાં શ્રદ્ધાળુ, ધર્મમાં તીવ્ર અનુરાગથી રંગાયેલો, ધર્મનો અર્થી, પુણ્યનો અર્થી, સ્વર્ગનો અર્થી, મોક્ષનો અર્થી, તેમાં ચિત્તવાળો, તેમાં મનવાળો, તેમાં આત્મપરિણામવાળો, તેમાં અધ્યવસાયવાળો, તેમાં તીવ્ર પ્રયત્નવાળો, તેમાં સાવધાનીવાળો, તેને માટે ક્રિયાઓ કરનારો અને તેના સંસ્કારવાળો બની, તે સમયે જો મરણ પામે તો તે દેવલોકે જાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ ચતો હોય, પડખાલર હોય, કેરી જેવો કુખ્જ હોય, બિલેલો હોય, બેઠેલો હોય કે સૂતેલો હોય ? તથા જ્યારે માતા સૂતી હોય ત્યારે સૂતો હોય, જ્યારે માતા જાગતી હોય ત્યારે જાગતો હોય, માતા સુખી હોય ત્યારે સુખી હોય અને માતા દુઃખી હોય ત્યારે દુઃખી હોય ?

મહાવીર : હા ગૌતમ ! હવે જો તે ગર્ભ પ્રસવ સમયે માથા દ્વારા કે પગ દ્વારા આવે તો સરખી રીતે આવે અને જો આડો થઈને આવે તો મરણ પામે, જે જીવ બહાર આવે તેનાં કર્મો અશુભ હોય તો તે જીવ કદરૂપો, દુર્વર્ણો, દુર્ગંધી, ખરાબ રસવાળો, ખરાબ સ્પર્શવાળો, અનિષ્ટ, અકાંત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ, સંભાર્યો પણ સારો ન લાગે તેવો હીન સ્વરવાળો, હીન સ્વરવાળો, અનિષ્ટ સ્વરવાળો, અકાંત સ્વરવાળો, અપ્રિય સ્વરવાળો, અશુભ સ્વરવાળો, અમનોજ સ્વરવાળો, સંભાર્યો પણ સારો ન લાગે-તેવા સ્વરવાળો અને જેનું વચન કોઈ ન માને તેવો (અનાદેય વચન) થાય. પણ જો તેનાં કર્મો શુભ હોય તો તેથી બિલકુલ થાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે.

(૧૪) ગર્ભકાળ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉદક ગર્ભ કેટલા સમય સુધી ઉદક ગર્ભરૂપે રહે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો ૧ સમય અને વધારેમાં વધારે છ માસ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તિર્યગ્યેનિક ગર્ભ કેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછું અંતર્મુદ્ધૂત ને વધારે વધારે આઠ વર્ષ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મનુષી ગર્ભ કેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછું અંતર્મુદ્ધૂત અને વધારેમાં વધારે બાર વર્ષ. માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ ગર્ભનું શરીર તે 'કાય'. તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થતું તે 'કાયલવ'. અને તેમાં જ જે જન્મ્યો હોય તે કાયલવસ્થ કહેવાય. કોઈ એક જીવ હોય, તેનું શરીર ગર્ભમાં રચાઈ ગયું હોય પછી તે જીવ તે શરીરમાં પોતાની માતાના ઉદરમાં બાર વર્ષ સુધી રહી, મરણ પામી, પાછો ખીજી સ્ત્રીના શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ, પાછો બાર વર્ષ સુધી રહે. અને એ પ્રકારે ચોવીસ વર્ષ સુધી ગર્ભ કાયસ્થરૂપે રહી શકે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાય લવસ્થ કેટલા સમય સુધી 'કાયલવસ્થ'રૂપે રહે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછું અંતર્મુદ્ધૂત અને વધારેમાં વધારે ૨૪ વર્ષ સુધી રહે. (ભ-શ. ૨. ઉ. ૫.)

(૧૩) દેવોની શરમ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ મરણ સમયે શરમને લીધે કેટલા કાળ સુધી આહાર નથી કરતો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યારે દેવ મરવાની તૈયારીમાં હોય છે, ત્યારે પોતે જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે તે ઠેકાણાને પુરુષ દ્વારા ભોગવાતા સ્ત્રીના ગર્ભાશયને જોઈને શરમાય છે. તથા તેને ધૂણા આવે છે. કારણ કે પોતાની ઉત્પત્તિમાં ગંદકીરૂપ વીર્ય વગેરે કારણ છે, એમ તે જુએ છે. આમ, અરતિને લીધે એન ન પડવાથી તે દેવ આહાર નથી કરતો (દેવનો આહાર એટલે તથાવિધ પુદ્ગલોને મનથી ગ્રહણ કરવા તે). પરંતુ પછી ભૂખથી થતી પીડા લાંબો કાળ સહન ન થવાથી આહાર કરે છે. પછી તેનું દેવ આયુષ્ય સર્વથા નષ્ટ થતાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંનું આયુષ્ય ભોગવે છે. તે આયુષ્ય મનુષ્યનું જાણવું. (મહાઋદ્ધિવાળો દેવ મરીને નારક કે દેવ કે તિર્યચ થતો નથી.) (ભ-શ. ૧. ઉ. ૭)

(૧૪) મૃગધાતક આદિને લાગવાવાળી ક્રિયા

ભગવતી ૨-૧. ઉ-૮ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! હરણોથી આજીવિકા ચલાવનાર હરણુને શિકારી વન જંગલમાં મૃગના વધ માટે ખાડા અને જાળ રચે, તો તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યાં સુધી તે પુરુષ જાળને ધારણ કરે છે અને મૃગને બાંધતો નથી તથા મૃગને મારતો નથી ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાયિકી, આધિકરણિકી (જાળ, વગેરે અધિકરણ-શસ્ત્રનો પ્રયોગ કરવા-રૂપી) અને પ્રાદ્રેષિકી (મનમાં પ્રદ્રેષ ધારણ કરવારૂપી) એ ત્રણ ક્રિયાઓવાળો છે. જ્યાં સુધી તે પુરુષ તે જાળને ધરી રાખે છે અને મૃગને બાંધે છે પણ મૃગને મારતો નથી ત્યાં સુધી તે કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદ્રેષિકી અને પારિતાપનિકી (પરિતાપ આપવારૂપી) એ

ચાર ક્રિયાઓવાળો છે અને જ્યારે તે બળ ધારણ કરી રાખી મૃગને ખાંધી મૃગને મારે ત્યારે તે ઉપરની ચાર ઉપરાંત પ્રાણાતિપાત (વધ કરવારૂપી) ક્રિયા મળીને પાંચ ક્રિયાઓવાળો થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ વન-જંગલમાં તરણાં લેમાં કરી તેમાં આગ મૂકે તો તે કેટલી ક્રિયાઓવાળો કહેવાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યાં સુધી તરણાંને લેમાં કરે ત્યાં સુધી તે ત્રણ ક્રિયાઓવાળો છે. આગ મૂકે ત્યારે ચાર ક્રિયાવાળો છે અને બાળે ત્યારે પાંચ ક્રિયાઓવાળો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! હરણોથી આજીવિકા ચલાવનાર શિકારી વન-જંગલમાં કોઈ હરણને મારવા બાણ ફેંકે તો તે કેટલી ક્રિયાઓવાળો થાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યાં સુધી તે બાણ ફેંકે છે ત્યાં સુધી તે ત્રણ ક્રિયાઓવાળો છે, મૃગને વીધે છે ત્યાં સુધી ચાર ક્રિયાઓવાળો છે અને મૃગને મારે છે ત્યારે તે પાંચ ક્રિયાઓવાળો થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ પારધિ મૃગને મારવા બાણ ધનુષ્ય ઉપર ચડાવી કાન સુધી ખેંચે તેવામાં તેનો શત્રુ આવી તેનું માથું તલવારથી કાપી નાખે, પરંતુ પેલું બાણ છટકી પેલા મૃગને વીધે, તો મૃગની હત્યા પેલા શત્રુને લાગે કે પારધિને જ ?

મહાવીર : મૃગની હત્યા પેલા પારધિને જ લાગે છે. પેલા શત્રુને તો પારધિની જ હત્યા લાગે. કારણ કે ‘જે વસ્તુ કરાતી હોય તે પણ કરાઈ જ કહેવાય.’ એ ન્યાયે પેલા પારધિએ મૃગને માર્યો જ છે એટલો વિશેષ છે કે મરનાર છ માસની અંદર મરે તો મારનાર પુરુષ પાંચેય ક્રિયાઓવાળો થાય. પણ છ માસ પછી મરે તો પારિત્ત-પનિકી સુધીની ચાર ક્રિયાઓવાળો જ થાય, પ્રાણવધરૂપી પાંચમી ક્રિયા તેને ન લાગે.

(૧૫) જીવોના વીર્ય વિષે

હે ભગવાન ! જીવોના કેટલા ભેદ છે ?

હે ગૌતમ ! જીવોના ૩ ભેદ છે.

૧. એકાંતબાહ્યજીવ : (મિથ્યાત્વી) ચારે ગતિના આયુષ્યનો ખંધ કરે છે.

૨. પંડિત જીવ : (સંયમી સાધુ) તેમાં આયુષ્ય ખંધની ભજના છે. કારણ કે પંડિત જીવની ગતિ બે છે. કોઈ તો અંતક્રિયા કરીને તે જ ભવે મોક્ષમાં જાય છે. તેથી તે આયુષ્ય કર્મના અખંધક છે; અને જે અંતક્રિયા નથી કરતા તે વૈમાનિક જાતિના દેવનું આયુષ્ય ખંધ કરે છે.

૩. બાહ્યપંડિત જીવ : (શ્રાવક) દેશવિરતિ માત્ર, વૈમાનિક ગતિમા બાર દેવલોક સુધીનું આયુષ્યખંધ કરે છે.

સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્યમાં ત્રણેય પ્રકારના જીવો હોય છે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં બે પ્રકારના જીવો હોય છે. તે બાહ્ય અને બાહ્યપંડિત. શેષ ૨૨ દંડકમાં માત્ર એક બાહ્યવીર્ય હોય છે. તેનો અલ્પખંડુત્વ.

સમુચ્ચય જીવમાં સર્વથી થોડા પંડિત, તેનાથી બાહ્યપંડિત અસંખ્યાતગુણ, તેથી બાહ્ય અનંતગુણ, મનુષ્યમાં સર્વથી થોડા પંડિત, તેથી બાહ્યપંડિત સંખ્યાતગુણ, અને તેથી બાહ્ય અસંખ્યાતગુણ, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં સર્વથી થોડા બાહ્યપંડિત, તેથી બાહ્ય અસંખ્યાતગુણ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો વીર્યવાળા^૧ છે કે વીર્ય વિનાના ?

૧. વીર્ય એટલે વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમ વિશેષથી પ્રાપ્ત થનાર એક વિશિષ્ટ શક્તિ. તે શક્તિ બે મિથ્યાત્વ, મોહ અને અનંતાનુબંધી કષાયથી પ્રેરિત થયેલી હોય તો તે શક્તિવાળો જીવ અસંયમી અને અવિરતિ હોય છે. તેથી તે બાહ્યજીવ કહેવાય છે. અથવા વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત શક્તિ બે મિથ્યાત્વ અને અપચ્ચક્ષ્યાણ્ણવણી^૨ કષાયના ક્ષયોપશમથી પ્રેરિત હોય તો તે જીવ દેશવિરતિપાણું અંતીકાર કરી શકે છે, તેથી તે બાહ્યપંડિત કહેવાય છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો વીર્યવાળા પણ છે, અને વીર્ય વિનાના પણ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો એ પ્રકારના છે : સંસારી અને મુક્ત (સિદ્ધ).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સમાન ચામડીવાળા, સરખી ઉંમરવાળા અને સરખા દ્રવ્ય અને શસ્ત્ર વગેરે ઉપકરણવાળા કોઈ એ પુરુષ હશે, તેમાં એક જીવે અને એક હારે એ પ્રમાણે થાય ? અને થાય તો તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે વીર્યવાળો હોય તે જીવે અને વીર્ય વિનાનો હારે, જેણે વીર્યરહિત કર્મો નથી બાંધ્યાં, અને જેનાં તે કર્મો ઉદયમાં નથી આવ્યાં તે જીવે છે, અને જે પુરુષે વીર્યરહિત કર્મો બાંધ્યાં છે અને જેનાં તે કર્મો ઉદયમાં આવ્યાં છે તે પુરુષ પરાજય પામે છે.

અને અપચ્છાદ્યાવાણી કપાયના ક્ષયોપશમથી પ્રેરિત શક્તિવાળો આત્મા સર્વવિરતિ હોય છે તેથી તે પંડિતજીવ કહેવાય છે. તેમાં મુક્ત જીવો તો વીર્યરહિત છે. સંસારી જીવો એ પ્રકારના છે. શુક્લધ્યાનથી રોષ જેવી નિશ્ચય (શૈલેશી) દશામાં સ્થિત થયેલા, અને તેવી દશા વિનાના. તેમાં જેઓ શૈલેશી દશામાં સ્થિત છે. તેઓમાં સત્તારૂપે વીર્ય તો હોય છે; પણ ક્રિયા કરતું વીર્ય હોય પણ ખરું અને ન પણ હોય. (એટલે કે જ્યારે તેઓ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાવાળા હોય ત્યારે તેઓ સર્વવીર્ય છે; અને ઉત્થાનાદિ ક્રિયા વિનાના હોય ત્યારે અર્વીર્ય છે. વળી, અપર્માદિ પોતાની યોનિને યોગ્ય શરીર, ઇન્દ્રિયાદિ પર્યાપ્તિઓ હજી પ્રાપ્ત ન થઈ હોય તે અવસ્થા વખતે પણ તેઓ અર્વીર્ય જ હોય છે.)

મનુષ્યનો એક દંડક બાદ કરી શેષ ૨૩ દંડકના જીવ લઙ્ગિવીર્યની અપેક્ષાએ સર્વવીર્ય છે અને કરણ વીર્યની અપેક્ષાએ ઉત્થાન આદિ પાંચશક્તિવાળા તો સર્વવીર્ય છે. અને શક્તિરહિત અર્વીર્ય છે. મનુષ્યના એક દંડક માટે ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે. પરંતુ વિશેષતા એટલી કે તેમાં સિદ્ધ ભગવાનનું કથન કરવું નહિ.

(૧૬) આયુષ્યબંધ વિષે અન્યતીર્થિકોનો પ્રશ્ન

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૧ ઉ. ૯નો અધિકાર

પ્રશ્ન : હે ભગવાન ! અન્ય તીર્થિકો એમ કહે છે કે, એક જીવ એક સમયે બે આયુષ્ય કરે છે : “આ ભવનું અને પરભવનું”. જે સમયે આ ભવનું આયુષ્ય કરે છે, તે સમયે પરભવનું કરે છે; અને જે સમયે પરભવનું કરે છે, ત્યારે આ ભવનું કરે છે. વળી, આ ભવનું આયુષ્ય કરવાથી પરભવનું કરે છે, અને પરભવનું આયુષ્ય કરવાથી આ ભવનું આયુષ્ય કરે છે. હે ભગવાન ! તે એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

ઉત્તર : હે જૌતમ ! તે લોકોનું કહેવું ખોટું છે. હું એમ કહું છું કે, એક જીવ એક સમયે એક જ આયુષ્ય કરે છે. આ ભવનું અથવા પરભવનું.

(૧૭) ગુરુ, લઘુ, ગુરુલઘુ, અગુરુલઘુ,

દ્વાર : (૧) દ્વીપ ૧ (૨) સમુદ્ર ૧ (૩) વાસાક્ષેત્ર ૧ (૪) દંડક ૨૪ (૫) અસ્તિકાય ૫, (૬) સમય ૧ (૭) કર્મ ૮ (૮) લેશ્યા ૧૨ (૯) દૃષ્ટિ ૩ (૧૦) દર્શન ૪ (૧૧) જ્ઞાન ૮ (પાંચ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન) (૧૨) સંજ્ઞા ૪ (૧૩) શરીર ૫ (૧૪) યોગ ૩ (૧૫) ઉપયોગ ૨ (૧૬) દ્રવ્ય ૧ (૧૭) પ્રદેશ ૧ (૧૮) પર્યાય ૧ (૧૯) અતીતકાળ ૧ (૨૦) અનાગતકાળ ૧ (૨૧) સર્વકાળ ૧ : એ બધા મળી ૮૮ બોલ થયા. તેમાં ૭ નરક, ૭ ઘનોદધિ, ૭ ઘનવાય, ૭ તનુવાય અને ૭ આકાશાન્તર

૧. મનુષ્ય મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે તે આ ભવનું આયુષ્ય કહેવાય છે. મનુષ્ય અન્ય ગતિ (નારકી, તિર્થંત્ર ને દેવતા) નું આયુષ્ય બાંધે તે પરભવનું આયુષ્ય કહેવાય છે. અર્થાત સન્નતીય આયુષ્યનો બંધ કરે તો તે આ ભવનું આયુષ્ય બંધાયું તેમ કહેવાય. અને વિગ્નતીય ભવનું આયુષ્ય બાંધવું તે પરભવનું આયુષ્ય બંધાયું તેમ કહેવાય. અન્ય તીર્થિકોનો આ સ્થળે કહેવાનો આશય એ છે કે, મનુષ્ય જેવી રીતે આયુષ્ય કર્મ સિવાય ૭ કર્મ આ ભવનાં અને પરભવનાં બાંધી શકે છે તેવી જ રીતે આયુષ્ય કર્મ પણ આ ભવ અને પરભવ સંબંધી એક સાથે બે જન્મનું બાંધી શકે છે. તેમ, અન્ય તીર્થિકોના કથન સામે ભગવાન કહે છે કે આયુષ્ય એક સાથે બે ભવનું બંધાવું નથી.

એ ૩૫ બોલ ભેળવી દેવાથી કુલ ૧૨૩ બોલ થયા. તેમાં ગુરુ, લઘુ, ગુરુલઘુ, અગુરુલઘુ^૧ એ ચાર ભાંગામાં જે ભાંગા લાભે છે તે કહે છે:-

૭ નારકીના, ૭ આકાશાન્તર, ૪ અસ્તિકાય (ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય). ૧ સમય, ૮ કર્મ, ૬ ભાવ-લેશ્યા, ૧ કાર્મણ્ય શરીર, ૩ દષ્ટિ, ૪ દર્શન, ૫ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૪ સંજ્ઞા, ૨ યોગ, (મનયોગ-વચનયોગ), ૨ ઉપયોગ, ૩ કાળ : એ ૫૩ બોલમાં ભાંગો લાભે ૧ (અગુરુલઘુ), ૭ તનુવાય, ૭ ઘનવાય, ૭ ઘનોદધિ, ૭ પૃથ્વી, ૧ સર્વદ્રીય, ૧ સર્વ સમુદ્ર, ૧ સર્વજ્ઞેય, ૪ શરીર (કાર્મણ્ય શરીર છોડીને ૨૪ દંડકમાં^૨ જેને જેને આઠ સ્પર્શી શરીર લાભે તેને બે ભાંગા કહેવા. ૬ દ્રવ્ય લેશ્યા, ૧ કાયયોગ, એ ૬૬ બોલમાં ભાંગો લાભે ૧ ગુરુલઘુ પુદ્ગલાસ્તિકાય સર્વ દ્રવ્ય, સર્વ પ્રદેશ, સર્વ પર્યાય એ ચાર બોલમાં ભાંગા લાભે ૨, ત્રીજો ગુરુલઘુ, ચોથો અગુરુલઘુ.

(૧૮) જીવોનું ગુરુત્વ અને લઘુત્વ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો જલદી (કર્મના ભારથી) ભારે કેવી રીતે થઇ જાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! હિંસા વડે, અસત્ય વાણી વડે, ચોરી વડે, મૈથુન વડે, પરિશ્રદ વડે, ક્રોધ વડે, માન વડે, માયા વડે, લોભ વડે, રાગ વડે, દ્વેષ વડે, કલહ વડે, અભ્યાગ્યાન (મિથ્યા આજ્ઞા દેવા) વડે, આડી ખાવા વડે, અરતિ અને રતિ વડે, નિંદા વડે, કપટપૂર્વક ખોટું

૧. નિશ્ચય નયમાં ભાંગા લાભે ૨ ગુરુલઘુ, અગુરુલઘુ, વ્યવહાર નયમાં ભાંગા લાભે ૪ ગુરુ-લઘુ-ગુરુલઘુ-અગુરુલઘુ

‘ભારે’ને ગુરુ કહે છે. દા. ત., પથ્થર. ‘હલકા’ને લઘુ કહે છે. દા. ત., ધુમાડો. ભારે અને હલકાને ‘ગુરુલઘુ’ કહે છે. દા. ત., વાયુકાય. જે ભારે પણ નથી અને હલકો પણ નથી તેને ‘અગુરુલઘુ’ કહે છે. જેમ કે, આકાશ.

૨. ૨૪ દંડકના જીવ અને કાર્મણ્ય શરીરમાં ચોથો અગુરુલઘુ ભાંગો. કાર્મણ્ય છોડીને બાકી ૨૪ દંડકમાં જેટલા જેટલા શરીર લાભે તે સર્વમાં ત્રીજો ગુરુલઘુ ભાંગો લાભે.

બોલવા વડે અને અવિવેક (મિથ્યા દર્શન શબ્દ) વડે જીવો જલ્દી ભારેપણું પામે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો શીઘ્ર હલકાપણું કેવી રીતે પામે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉપર જણાવેલ હિંસાદિ ૧૮ પાપ-સ્થાનોનો ત્યાગ કરવાથી જીવ શીઘ્ર હલકાપણું પ્રાપ્ત કરે છે.

એ જ રીતે, હિંસાદિ ૧૮ પાપસ્થાનો ન ત્યાગનારાનો સંસાર વધે છે, લાંબો થાય છે. તથા તે સંસારમાં ભગ્ન્યા કરે છે. પરંતુ તેમાંથી નિવૃત્ત થનારનો સંસાર ઘટે છે. ટૂંકો થાય છે. અને તે સંસારને ઓળંગી જાય છે.

હળવાપણું, સંસારને ઘટાડવો, સંસારને ટૂંકો કરવો અને સંસારને ઓળંગવો એ ચાર પ્રશસ્ત છે. તથા ભારેપણું, સંસારને વધારવો, સંસારને લાંબો કરવો અને સંસારમાં ભમવું એ અપ્રશસ્ત છે.

(૧૯) કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણુગારના સંયમ વિષેના પ્રશ્નો

પાર્શ્વનાથની પરંપરામાં થયેલા કાલાસ્યવેષીપુત્ર નામના સાધુ એક વખત મહાવીરના સ્થતીર ભગવંતો પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો: હે આર્યો ! સામાયક એટલે શું ? પ્રત્યાખ્યાન એટલે શું ? સંયમ એટલે શું ? સંવર એટલે શું ? વિવેક એટલે શું ? અને વ્યુત્સર્ગ એટલે શું ? તે તમે જાણો છો ? ત્યારે તે સ્થવીરોએ કહ્યું કે, હે આર્ય ! અમારો આત્મા એ જ સામાયક છે. અમારો આત્મા જ પ્રત્યાખ્યાન છે તથા અમારો આત્મા જ સંયમ, સંવર, વિવેક અને વ્યુત્સર્ગ છે.

પ્રશ્ન : તો પછી હે આર્યો ! જો આત્મા જ સામાયક વગેરે હોય તો તમે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ત્યાગ કરી શા માટે તે ક્રોધ વગેરેને નિંદા છો ? (આત્મા એ જ સામાયક-સમભાવ-રૂપ છે એમ માનનાર કપાયની નિંદા કેવી રીતે કરી શકે એવો ભાવ છે.)

ઉત્તર : હે કાલાસ્યવેષીપુત્ર ! સંયમને માટે અમે ક્રોધાદિકને નિંદાએ છીએ અર્થાત્ પાપની નિંદા કરવાથી સંયમ થઈ શકે છે. કારણ કે તેનાથી પાપસંબંધી અનુભવોનો વ્યવરોદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવંતો ! નિંદા એ સંયમ છે કે અનિંદા ?

ઉત્તર : હે કાલાસ્યવેષીપુત્ર ! (અહીં) નિંદા એ સંયમ છે. પણ અનિંદા નહિ. (દોષોની) નિંદા બધા દોષોનો નાશ કરે છે. આત્મા સર્વ મિથ્યાત્વને (અવિરતિને) જાણીને નિંદા દ્વારા બધા દોષોનો ત્યાગ કરે છે. એ પ્રમાણે અમારો આત્મા (નિંદા દ્વારા ઊઝડો) સંયમમાં સ્થાપિત થાય છે.

આ સાંભળી કાલાસ્યવેષીપુત્રને ભાન આવ્યું અને તે પેલા ભગવંતોને નમસ્કાર કરી બોલ્યા: હે ભગવંત ! પૂર્વે અજ્ઞાન હોવાથી, સત્ શાસ્ત્રનું શ્રવણ ન હોવાથી આવાં પદો મેં સાંભળ્યાં ન હતાં, ચિંતવ્યાં ન હતાં, નિર્ણયિત કર્યાં ન હતાં તથા તેઓમાં મેં શ્રદ્ધા, પ્રીતિ કે રુચિ કરી ન હતી. પરંતુ હવે તો હું તેઓમાં શ્રદ્ધા, પ્રીતિ તથા રુચિ કરું છું. હે ભગવંતો ! તમે જેમ કહો છો તે એ પ્રમાણે છે.

ત્યાર બાદ ભગવંતોની અનુગ્રાથી કાલાસ્યવેષીપુત્રે ચાર મહાવ્રતવાળો ધર્મ (પરિગ્રહેલી સ્ત્રી ભોગવાય છે, એમ કહીને પાર્શ્વનાથના મતમાં મૈથુનને પરિગ્રહમાં જ સમાવ્યું છે.) મૂકી પ્રતિક્રમણવાળો અને પાંચ મહાવ્રતવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો.

ત્યાર પછી તે સાધુએ ઘણાં વર્ષો સુધી સાધુપણું પાળ્યું અને એ પ્રયોજન સારુ નગ્નપણું, સુંડપણું, સ્નાન ન કરવું, દાતાણુ ન કરવું, છત્ર ન રાખવું, જોડા ન પહેરવા, ભોંયપથારી કરવી, પાટિયા ઉપર સૂવું, લાકડા ઉપર સૂવું, કેશનો લોચ કરવો, પ્રદ્યયર્થપૂર્વક રહેવું, શિક્ષા માટે બીજાને ઘેર જવું, શિક્ષા મળે કે ન મળે અથવા ઓછી મળે એ સહન કરવું તથા અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ બાવીસ પરિપ્રહાને સહન કરવા એ બધું કર્યું. પછી છેલ્લા શ્વાસોશ્વાસ વખતે તે કાલાસ્યવેષીપુત્ર સિદ્ધ થયો, બુદ્ધ થયો અને મુક્ત થયો.

(૨૦) એક સાથે એક જ વેદ હોય

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, 'કોઇ પણ નિર્જીવ મર્યા બાદ દેવ થાય તો, તે દેવ ત્યાં બીજા દેવો સાથે કે બીજા દેવોની દેવીઓ સાથે વિષયસેવન કરતો નથી. તેમ જ

પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની સાથે પણ વિષયસેવન કરતો નથી. પરંતુ તે દેવ પોતે જ પોતાનાં નવાં બે રૂપ કરે છે તેમાં એક રૂપ દેવનું અને બીજું, દેવીનું હોય છે. તે પ્રમાણે બે રૂપ બનાવી તે દેવ કૃત્રિમ દેવી સાથે વિષયસેવન કરે છે. એ પ્રમાણે એક જીવ એક જ કાળે બે વેદ અનુભવે છે. 'પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદ' હે ભગવન્! એવું કેમ કરીને હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ લોકોનું એ બધું કહેવું ખોટું છે. હું તો એમ કહું છું કે, તે દેવ બીજા દેવો સાથે તથા બીજા દેવની દેવીઓ સાથે તેઓને વશ કરીને વિષયસેવન કરે છે. અને તેવી જ રીતે, પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની સાથે પણ વિષયસેવન કરે છે. પણ પોતે પોતાનાં બે રૂપ બનાવીને વિષયસેવન કરે તો તે જીવ એક સમયે એક જ વેદ અનુભવે છે, બે કદી નહિ. કારણ કે એક જીવ એક સમયમાં સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એ બન્ને વેદોમાંથી કોઈ એક જ વેદનો અનુભવ કરે છે.

જે સમયે સ્ત્રીવેદનો અનુભવ કરે છે તે સમયે પુરુષવેદને અનુભવતો નથી અને જે સમયે પુરુષવેદને અનુભવે છે તે સમયે સ્ત્રીવેદને વેદતો નથી. માટે એક જીવ એક સમયમાં સ્ત્રીવેદ અથવા પુરુષવેદ એ બે વેદોમાંથી કોઈ એક જ વેદનો અનુભવ કરે છે.

(ભ-શ-૨. ઉ-૫.)

(૨૧) સુષમ સુષમા કાળનો વર્તાવ

ભગવતી શ. ૨ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જળદ્રીપ નામના દ્વીપમાં આ અવ-સર્પિણીમાં ઉત્તમ અથેને પ્રાપ્ત સુષમ સુષમા કાળમાં ભારત વર્ષનો આકાર અને ભાવોનો આવિર્ભાવ કેવો હતો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભૂમિભાગ બહુ સમ હોવાથી રમણીય હતો. ભારત વર્ષનો ભૂમિભાગ આલિંગ પુષ્કર-તબલાનું મુખપુટ હોય તેવો હતો. [અહીંથી આગળ, જીવાજીવાભિગમસૂત્રમાં ઉત્તર કુરુના

વર્ણનમાં આપેલી વિગતો, જેવી કે ભૂમિભાગમાં રહેલા તૃણ અને મહિષ્યોનાં પાંચ વર્ણ, સુરભિ, કોમળ સ્પર્શ, સારા શબ્દ, વાવ, વગેરેમાં અનુગત ઉત્પાતપર્વતાદિ, ઉત્પાતપર્વતાદિને આશ્રિત, લલિતાગૃહ અને શિલાપટ્ટકાદિનું વર્ણન સમજી લેવું-એમ ટીકાકાર કહે છે.] તે કાળમાં ભારતવર્ષમાં તે તે દેશોમાં કુશ અને વિકુશથી વિશુદ્ધ વૃક્ષમૂલો તથા (ત્યાંથી માંડીને) છ પ્રકારના માણસો હતા. (૧) પદ્ય સમાન ગંધવાળા, (૨) કર્તુરી સમાન ગંધવાળા, (૩) મમત્વ વિનાના, (૪) તેજસ્વી અને રૂપાળા (૫) સહનશીલ તથા, (૬) ઉતાવળ વિનાના.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે.

(૨૨) પંચાસ્તિકાય

ભગવતી ૨૧-૨ ઉ-૧૦ ને. અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અસ્તિકાયો કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પાંચ છે : ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયમાં કેટલા રંગ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે. તેથી તેમાં રંગ ગંધાદિ નથી. તે અરૂપી છે. અજીવ શાશ્વત અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે. દ્રવ્યથી ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે. હોત્રથી તે લોકપ્રમાણ છે. કાગથી તે નિત્ય છે, ભવ્યા તે રંગ ગંધાદિ વિનાનો છે, ગુણથી તે ગતિસહાય ગુણવાળો છે એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિ સહાય ગુણવાળો છે. આકાશાસ્તિકાય તો લોકાલોક જેવડો છે. અને ગુણથી અન્ય દ્રવ્યોને અવકાશ આપવારૂપ અવગાહના દાન ગુણવાળો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય કેટલા રૂપ ગંધાદિવાળો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય પણ અરૂપી હોઈ રૂપગંધાદિ વિનાનો છે. દ્રવ્યથી તે અનંત દ્રવ્યરૂપ છે. ક્ષેત્રથી તે લોકપ્રમાણ છે. કાળથી તે નિત્ય છે. ભાવથી રંગગંધાદિ વિનાનો તથા ગુણથી બોધ વ્યાપારરૂપ ઉપયોગ ગુણવાળો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં કેટલા રંગ ગંધાદિ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે પાંચ વર્ણ, પાંચ રસ, બે ગંધ અને આઠ સ્પર્શવાળો છે. મૂર્ત છે, અજીવ છે, શાશ્વત છે, અને અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે. દ્રવ્યથી તે અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, લોક જેટલા ક્ષેત્રમાં છે, કાળથી નિત્ય છે, ભાવથી રંગ ગંધાદિવાળો છે અને ગુણથી તે પરસ્પર સંયોગ-વિયોગ ગુણવાળો છે. કારણ કે ઔદારિકાદિ અનેક પુદ્ગલો સાથે જીવનો સંબંધ છે. અથવા પ્રાણધારી જીવ ઔદારિકાદિ અનેક ભતના પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કર્યા કરે છે. અને છોડ્યા કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ 'તે ધર્માસ્તિકાય' એમ કહેવાય !

મહાવીર : ના. ગૌતમ ! એ પ્રમણે બે ત્રણ કે અસંખ્યેય પ્રદેશો પણ ન કહેવાય. જ્યાં સુધી ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ પણ જણો છે ત્યાં સુધી તેને ધર્માસ્તિકાય ન કહેવાય. કારણ કે ચક્રનો ભાગ ચક્ર ન કહેવાય. તે આખું હોય ત્યારે જ ચક્ર કહેવાય. તે પ્રમાણે જ્યારે ધર્માસ્તિકાય પૂરો હોય ત્યારે જ ધર્માસ્તિકાય એમ કહેવાય.

(૨૩) અસુરરાજ ચમર

શ્રી ભગવતી શ. ૩. ઉ. ૨. નો અધિકાર

રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા હતા. તે વખતે અસુરરાજ ચમર ગૌતમાદિને નાટ્યવિધિ† દેખાડી ગયો. તે ઉપરથી ગૌતમ પ્રશ્ન પૂછે છે :

† દેવતાઓ ભગવાનની સામે નાટક કરે છે. તે દેવતાઓનો જીવ વ્યવહાર છે. અને તેનો આશય-ધર્મકરણી તથા તીર્થ કરતું માહાત્મ્ય વધારવાનો હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવાન ! અસુરકુમાર દેવો ક્યાં રહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક લાખ અને એંશી હજાર યોજનની ભડાઈવાળી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની વચગાળે તે અસુરકુમાર દેવો રહે છે. (અસુરકુમારોનો આવાસ દક્ષિણે અને ઉત્તરે એમ બે દિશામાં આવેલો છે. તેમાં દક્ષિણમાં “ચમર” અને ઉત્તરમાં “બલિ” એ નામના બે ઇંદ્રો છે. ચમરની રાજધાનીને ચમરચંચા અને બલિની રાજધાનીને બલિચંચા કહેવામાં આવે છે. ચમરચંચામાં ૩૪ લાખ ભવન છે અને બલિચંચામાં ૩૦ લાખ છે. તે દેવોનું આયુષ્ય ઓછામાં ઓછું ૬૨ હજાર વર્ષ અને વધારેમાં વધારે એક સાગરોપમથી અધિક છે).

ગૌતમ : હે ભગવાન ! તે અસુરકુમારોમાં પોતાના સ્થાનથી નીચે જવાનું સામર્થ્ય છે ખરું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ પોતાના સ્થાનથી નીચે (નરકની) સાતમી પૃથ્વી સુધી જઈ શકે; પરંતુ તેઓ ત્યાં સુધી ગયા નથી, જશે નહિ અને જતા પણ નથી. તેઓ માત્ર ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જાય છે, ગયા છે અને જશે પણ ખરા. પોતાના જૂના શત્રુને દુઃખ દેવા અને પોતાના જૂના મિત્રને સુખી કરવા તે દેવો ત્રીજી પૃથ્વી સુધી ગયા છે. જાય છે તથા જશે.

તે પ્રમાણે પોતાના સ્થાનથી તિરછા લોકમાં અસંખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્ર સુધી જવાની તેઓની શક્તિ છે; પરંતુ તેઓ અરિહંત ભગવાંતોના જન્મ-દીક્ષા-કેવળ-જ્ઞાનોત્પત્તિ અને પરિનિર્વાણના ઉત્સવો નિમિત્તે નંદીચર દ્વીપ સુધી જ જાય છે, ગયા છે અને જશે.

પોતાના સ્થાનથી ઊંચે તેઓ અચ્યુત કલ્પ સુધી જઈ શકે છે. પરંતુ તેઓ માત્ર સૌધર્મ કલ્પ સુધી જાય છે, ગયા છે અને જશે.

પણ ભગવાન તેને સારું જાણી અનુમોદન પણ નથી કરતા. અને જીત વ્યવહાર દેવોનો છે. એટલે ના કહેવાથી તેઓનો હર્ષ હણાય અને તેઓ તેમ કરતા અટકશે પણ નહિ એમ માનીને શાશ્વતો તેનો નિષેધ પણ કરતા નથી. પણ મૌન રહે છે.

“ નો આઢાદ, નો પરિજાણદ તુસીણીએ સંચિદ્દ ”

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! તેઓ ઊંચે સૌધર્મ કદપ સુધી કયા નિમિત્તે ગયા છે, જાય છે અને જશે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે દેવો ને જન્મથી જ વૈરાનુબંધ હોય છે. તેથી તેઓ આત્મરક્ષક દેવોને ત્રાસ ઉપભવે છે તથા યથોચિત નાનાં નાનાં રત્નોને લઈ ઉજ્જડ ભાગમાં ચાલ્યા જાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! જ્યારે તે અસુરો વૈમાનિકનાં રત્નો ઉપાડી જાય, ત્યારે વૈમાનિકો તેઓને શું કરે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ તેમને શારીરિક વ્યથા ઉપભવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! ઊંચે ગયા પછી તે અસુરકુમારો ત્યાં રહેલી અપ્સરાઓ સાથે ભોગો ભોગવી શકે ખરા ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જો તે અપ્સરાઓ તેમનો આદર કરે અને તેઓને સ્વામી તરીકે સ્વીકારે, તો તેમની સાથે તેઓ ભોગો ભોગવી શકે છે, નહિ તો નહિ.

વળી, તેઓનું આમ ઉપર જબું હંમેશ નથી બનતું. અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી વીત્યા પછી લોકમાં આશ્ચર્યો પમાડનાર ભાવો (આ અવસર્પિણીમાં તેવાં દસ આશ્ચર્યો થયાં છે.) ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ તેઓ પોતાના આપબળથી ત્યાં નથી જઈ શકતા; પણ જેમ કોઈ શખર, બખર પુલિંદ, વગેરે અનાય જાતિના લોકો જંગલ, ખાડા, શુકા, વગેરેનો આશ્રય કરીને સુસજ્જિત લશ્કરને પણ હંકારવાની હિંમત કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! શું સર્વ અસુરકુમાર દેવો સૌધર્મ કદપ સુધી જઈ શકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સર્વ અસુરકુમાર દેવો નથી જઈ શકતા, પરંતુ જે મહાક્રદ્ધિવાળા અસુરકુમાર દેવો હોય છે તે જ જઈ શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! તે મહાક્રદ્ધિ અને મહાદ્યુતિવાળા અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરને દિવ્ય દેવક્રદ્ધિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેની કથા તું સાંભળ. તે કાળે, તે સમયે વિંધ્ય પર્વતની તળેટીમાં વેલેલ નામનો સંનિવેશ હતો. તેમાં “પૂરણ” નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે વખત જતાં તામલીની પેઠે વિચાર કરી ચાર ખાનાંવાળું લાકડાનું પાત્ર લઈ, ‘દાનામાં’ (જેમાં દાનની પ્રધાનતા હોય તેને દાનામાં પ્રવળ્યા કહે છે.) નામની દીક્ષા વડે દીક્ષિત થયો. તેમાં વિધિ એ હોય છે કે, પાત્રના પહેલા ખાનામાં જે ભિક્ષા આવે તે વાટમાં મળતા વટેમાર્ગીઓને આપવી; બીજા ખાનામાં આવે તે કાગડા-કૂતરાંને આપવી; ત્રીજા ખાનામાં આવે તે માછલાં-કાચખાને ખવરાવવી; અને ચોથા ખાનામાં આવે તેનો પોતે ઉપયોગ કરતા. આમ કરતાં કરતાં અંતે તે અનશન સ્વીકારી દેવગત થયો.

હે ગૌતમ, તે કાળે હું છદ્મસ્થ અવસ્થામાં હતો; અને મને દીક્ષા લીધાને અગિયાર વર્ષ થયાં હતાં. હું નિરંતર છઠ્ઠું છઠ્ઠું ઉપવાસ કર્યાં કરતો હતો. તે વખતે કમાતુકમે ફરતો ફરતો હું સુસુમાર નગરમાં આવી પહોંચ્યો. અને અશોકવન ખંડમાં એક અશોક વૃક્ષ નીચે શિલા ઉપર બેસી અકુમ અકુમના ઉપવાસનું તપ આચરવા લાગ્યો. હું બંને પગ ભેળા કરીને, હાથને નીચે નમતા લાંબા કરીને, અને માત્ર એક પદાર્થ ઉપર નજર માંડીને આખો દેહડાળ્યા વિના શરીરને જરાક આગળના ભાગમાં નમતું મૂકીને, તથા સર્વ ઇન્દ્રિયોને સુરક્ષિત કરીને એક રાત્રિની મોટી પ્રતિમા સ્વીકારીને વિહરતો હતો.

તે કાળે ચમરચંદ્રા રાજધાનીમાં ઇંદ્ર ન હતો. તેમજ પુરોહિત પણ ન હતો. પેલો પૂરણ તપસવી એક માસનું અનશન કરીને મૃત્યુ પામી, ચમરચંદ્રામાં ઇંદ્રપણે ઉત્પન્ન થયો. એક વખત અવધિજ્ઞાન વડે તેણે સૌધર્મ કલ્પના દેવરાજ (મધવા, પાકશાસન, શતકેતુ, સહસ્રાક્ષ, વજ્રપાણિ, પુરંદર) શકને શક નામના સિંહાસન ઉપર બેસી દિવ્ય ભોગો ભોગવતો જોયો. તેને જોઈ ચમરને એવો વિચાર આવ્યો કે, આ નહારાં લક્ષણવાળો, લાજ અને શોભા વિનાનો, મરણનો ઇચ્છુક, હીણી પુણ્ય ચૌદશને દહાડે જન્મેલો એવો કોણ છે, જે મારી ઉપર વિના ગભરાટે ભોગોને ભોગવતો વિહરે છે !

*જન્મને માટે ચૌદશની તિથિ પવિત્ર ગણાય છે; અને અત્યંત ભાગ્યવંતના જન્મ સમયે જ તે તિથિ પૂર્ણ હોય છે. પરંતુ જે હીન ચૌદશ

પછી દેવેન્દ્ર શકને તેની શોભાથી બ્રહ્મ કરવાની ઇચ્છાથી તેણે અવધિનો પ્રયોગ કર્યો, અને મને ઉપર પ્રમાણે મહાપ્રતિમા સ્થિત જોઇ, તે પછી મારે આશરે શકને શોભાબ્રહ્મ કરવાના ઇરાદાથી તેણે પોતાના અસ્ત્રાગારમાંથી પરિધરત્ન નામનું હથિયાર લીધું. પછી મારી પાસે આવી મને નમસ્કાર કરી તેણે પોતાનો અભિપ્રાય નિવેદિત કર્યો તથા એક લાખ યોજન ઊંચું શરીર બનાવ્યું. પછી તે પોતાના પરિધરત્નને લઇને એકલો જ ઊંચે ઊડ્યો. રસ્તામાં તેણે ઘણા દેવોને વિવિધ પ્રકારે ત્રાસ પમાડ્યો. પછી સુધર્મસભા આગળ આવી તેણે પોતાનો એક પગ પદ્મવરવેદિકા ઉપર મૂક્યો અને બીજો, સુધર્મસભામાં મૂક્યો તથા પોતાના પરિધરત્ન વડે મોટા ઇંદ્રકિલને (દરવાજાનાં બે કમાડ બંધ કરવા, તેમને અટકાવનારો જમીન વચ્ચે ગાડેલો ખીલો) ત્રણ વાર ફૂટ્યો. પછી તેણે પડકાર કરીને કહ્યું કે, દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક કયાં છે ? આજે હું તેનો વધ કરી તેની કરોડો અપ્સરાઓને તાબે કરું છું.

દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક આ બધું જોઇ સાંભળી ઘણો ક્રોધે ભરાયો. પછી તેણે સિંહાસન ઉપર બેઠાં બેઠાં જ વજ્રને હાથમાં લીધું, અને તેની ઉપર ફેંક્યું. તે ભયંકર વજ્રને સામે આવતું જોઇ, નવાઇ પામી તેના હથિયારની કામના કરતો તે ભાગ્યો અને ‘હે ભગવન ! તમે મારું શરણુ છો’ એમ બોલતો મારા બન્ને પગની વચ્ચે પડ્યો.

તેજ વખતે દેવરાજ શકને વિચાર આવ્યો કે, કેાઈ અરિહંતાદિ પરમ પુરુષનો આશરો લીધા વિના આ અસુરરાજ આટલે ઊંચે આવી શકે નહિ; માટે મારા વજ્રથી તે અરિહંતાદિનો અપરાધ ન થાય એ મારે જોવું જોઇએ. એમ વિચારી અવધિજ્ઞાનથી જોતાં તેણે મને જોયો એટલે તરત જ ‘આ શું ! હું મરાઈ - ગયો ! !’ એમ બોલતો પોતે ફેંકેલા વજ્રને પાછું પકડવા ઉત્તમ દિવ્ય દેવગતિથી તે દોડ્યો. અને મારાથી માત્ર ચાર આંગળ છેટે રહેલા વજ્રને પકડી પાડ્યું. જ્યારે તેણે તે વજ્રને મૂઠીમાં પકડ્યું ત્યારે એની મૂઠી એવા વેગથી વળી હતી કે તે મૂઠીના વાયુથી મારા કેશાચક્ર પથ્યા. પછી તેણે ત્રણ વાર

(અપૂર્ણ ચૌદશ) કહે છે અને તે અપવિત્ર મનાય છે, માટે ચમરેન્દ્રે આકાશથી દેવરાજ શકને માટે શબ્દ વાપર્યો છે.

પ્રદક્ષિણા કરી મને નમન કર્યું અને કહ્યું, ‘ભગવન્ ! આ ચમર તમારો આશરો લઈને મને મારી શોભાથી બ્રહ્મ કરવા આવ્યો હતો, તેથી મેં આ વજ્ર તેની પાછળ મૂક્યું હતું.’ એમ કહી, ક્ષમા માગી તે પાછો ફર્યો અને ઉત્તર-પૂર્વ ભાગમાં થોડે દૂર ગયા પછી ત્રણ વાર હાથો પગ પૃથ્વી ઉપર પછાડી તેણે ચમરને કહ્યું કે, ‘હે અસુરેન્દ્ર, અસુરરાજ ચમર ! શ્રમણ ભગવંત મહાવીરના પ્રભાવથી તું બચી ગયો છે. હવે તને મારાથી જરા પણ ભય નથી.’ આમ કહીને તે ચાલ્યો ગયો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પોતે હાથે ફેંકેલી વસ્તુને તેની પાછળ દોડી દેવ પકડી શકે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! વસ્તુને જ્યારે ફેંકવામાં આવે છે, ત્યારે તેની ગતિ ઉતાવળી હોય છે, અને પછી મંદ થઈ જાય છે; જ્યારે મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ તો પહેલાં અને પછી પણ શીઘ્ર ગતિવાળો હોય છે; તેથી તેને પકડી શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તો પછી દેવેન્દ્ર શક પોતાના હાથે અસુરેન્દ્ર ચમરને કેમ ન પકડી શક્યો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસુરકુમારો નીચે બહુ શીઘ્ર જઈ શકે છે અને ઉપર બહુ મંદ રીતે જઈ શકે છે; જ્યારે વૈમાનિક દેવો ઊંચે બહુ જલદી જઈ શકે છે પણ નીચે બહુ મંદ રીતે જઈ શકે છે. એક સમયમાં શક જેટલો ભાગ ઉપર જઈ શકે છે, તેટલું જ ઉપર જવાને વજ્રને બે સમય લાગે છે; અને ચમરને ત્રણ સમય લાગે છે. પરંતુ અસુરેન્દ્ર ચમર એક સમયમાં જેટલું નીચે જઈ શકે, તેટલું નીચે જવાને શકને બે સમય લાગે છે અને વજ્રને ત્રણ સમય લાગે છે.

હવે વજ્રના ભયથી મુક્ત થયેલો, અને દેવરાજ શક દ્વારા મોટા અપમાનથી અપમાનિત થયેલો. તથા શોક સાગરમાં ડૂબેલો અસુરેન્દ્ર વિચાર કરવા લાગ્યો કે, શ્રમણ ભગવંત મહાવીરના પ્રભાવથી જ હું બચી ગયો છું. પછી તેણે પોતાના સામાનિકોને † કહ્યું કે, હે દેવાનુ-

† જેઓ આયુષ્ય આદિમાં ઈંદ્રસમાન છે. પણ જેમનામાં ફક્ત ઈંદ્રત્વ નથી તેવા દેવો.

પ્રિયો ! ચાલો આપણે બધા જઈએ અને શ્રમણ ભગવત મહાવીરની પચુપાસના કરીએ. પછી તે બધા સાથે તે અશોક વૃક્ષ નીચે આવ્યો અને મને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી બોલ્યો, ‘હે ભગવન ! હું આપના પ્રભાવથી બચી ગયો છું. હું આપની ક્ષમા માથું છું.’ પછી તે પાછો ચાલ્યો ગયો.

હે ગૌતમ ! તે ચમરેન્દ્રની આવરદા સાગરોપમ છે, અને તે ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે, તથા સર્વ દુઃખોનો નાશ કરશે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બીજા અમુચ્છમારો સૌધર્મકલ્પ સુધી જાંચે જાય છે તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે તાજા ઉત્તમ થયેલા કે મરવાની આણી ઉપર આવેલા દેવોને એવો સંકલ્પ થાય છે કે, આપણે જેવી દિવ્ય દેવઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે, તેવી દેવરાજ શકે પણ પ્રાપ્ત કરી છે, તો આપણે જઈએ અને તેની દેવઋદ્ધિ જોઈએ, તથા આપણી દેવઋદ્ધિ તેને બતાવીએ. એ કારણથી તેઓ ત્યાં જાય છે.

(૨૪) લવણ સમુદ્રમાં ભરતી અને ઝોટ

ભગવતી શ. ૩ ઉ. ૩ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લવણ સમુદ્ર ચૌદશને દિવસે, આઠમને દિવસે, અમાસને દિવસે, પૂનમને દિવસે વધારે કેમ વધે છે ? અને વધારે કેમ ઘટે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લવણ સમુદ્રમાં નીચે ચારે દિશાઓમાં ચાર મહાપાતાલ કલશ છે. તેનું પરિમાણ એક લાખ યોજન છે, તેની નીચેના ત્રણ ભાગમાં વાયુ છે, વચ્ચેના ભાગમાં વાયુ અને પાણી છે. અને ઉપરના ભાગમાં માત્ર પાણી છે. એ ચાર મહાપાતાલ કલશે સિવાય બીજા પણ નાના નાના પાતાલ કલશ છે તેની સંખ્યા ૭૮૮૪ છે. તેનું પરિમાણ એક હજાર યોજનનું છે. તેમાં પણ પૂર્વોક્ત રીતિથી વાયુ પાણી તથા વાયુ અને પાણી છે. તેના વાયુવિશેષથી લવણ સમુદ્રના પાણીમાં ઉપરોક્ત તિથિના દિવસે વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે.

લગણ સમુદ્રની શિખાની પહોળાઈ ૧૭ હજાર યોજન છે. અને તેની ઊંચાઈ ૧૬ હજાર યોજન છે. તેના ઉપર અર્ધો યોજન પાણીની વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે.

(૨૫) મંડિતપુત્ર અણગારના પ્રશ્નો કાયિકી આદિ પાંચ ક્રિયા વિષે

તે સમયની વાત છે ભગવાન મહાવીર કરતા કરતા રાજગૃહમાં આવેલા હતા. ત્યાં ધર્મકથા પૂરી થયે બધા લોકો વેરાઈ ગયા બાદ તેમના છઠ્ઠા ગણધર મંડિતપુત્ર તેમની પાસે આવી પૂછવા લાગ્યા.

મંડિતપુત્ર : હે ભગવાન ! ક્રિયાઓ કેટલા પ્રકારની છે ?

મહાવીર : હે મંડિતપુત્ર ! ક્રિયાઓ પાંચ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે (૧) કાયિકી એટલે કે શરીરમાં કે શરીર દ્વારા થયેલી ક્રિયા (૨) આધિકરણિકી જે દ્વારા આત્મા નરક વગેરે દુર્ગતિઓમાં જવાનો અધિકારી થાય તે. ‘અધિકરણ’ એટલે કે એક જાતનું અનુષ્ઠાન; અથવા અધિકરણ એટલે હિંસાહિના સાધનરૂપ ચક્ર, તલવાર, વગેરે બહારની વસ્તુ, તે અધિકરણમાં કે અધિકરણ દ્વારા થયેલી ક્રિયા. (૩) પ્રાદ્વેષિકી એટલે મત્સર રૂપ નિમિત્તને લઈને કે મત્સર દ્વારા થયેલી ક્રિયા, અથવા મત્સર રૂપ ક્રિયા. (૪) પરિતાપનિકી એટલે કે પરિતાપને લઈને કે પરિતાપ દ્વારા થયેલી ક્રિયા, ખીજને પરિતાપ આપનારી ક્રિયા (૫) પ્રાણ્યાતિપાત રૂપ ક્રિયા દ્રવ્યપ્રાણ નાશ કરનારી ક્રિયા. તે દરેકના બે પ્રકાર છે.

૧. કાયિકી ક્રિયાના બે પ્રકાર છે: અનુપરત-એટલે કે ત્યાગવૃત્તિ વિનાના પ્રાણીની અને અવિરતિ પ્રમાદથી દુઃપ્રયુક્ત બનેલા પ્રાણીની થતી ‘દુઃપ્રયુક્ત કાયિકિયા’ છે.

૨. આધિકરણિકી ક્રિયાના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. વધાદિ માટે જાળ વગેરેના જુદા જુદા ભાગોને જોડીને એક યંત્ર તૈયાર કરવું કે કોઈ પદાર્થમાં ઝેર મેળવીને એક મિશ્રિત પદાર્થ બનાવવો તે

સંયોજનરૂપ ક્રિયા 'સંયોજનાધિકરણ ક્રિયા' કહેવાય છે અને તલસાર, બરછી, વગેરે શસ્ત્રોની બનાવટ (નિર્વર્તન) નિર્વર્તનાધિકરણ ક્રિયા કહેવાય છે.

૩. પ્રાદેષિકી ક્રિયાના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે, પોતાપર અને પોતા, તથા બીજા ઉપર દ્વેષ કરવારૂપ, તે જીવ પ્રાદેષિકી ક્રિયા અને અજીવ પર દ્વેષ કરવારૂપ ક્રિયા તે અજીવ પ્રાદેષિકી ક્રિયા.

૪. ૫. પારિતાપનિકી અને પ્રાણાતિપ્રાત ક્રિયાના બે પ્રકાર તે 'સ્વહસ્ત' દ્વારા કરેલી કે 'પરહસ્ત' દ્વારા કરાવેલી એ પ્રમાણે છે.

મંડિતપુત્ર : ભગવન્ ! શ્રમણ નિર્થથોને ક્રિયા હોય ?

મહાવીર : હા. મંડિતપુત્ર ! પ્રમાદને લીધે અને યોગ એટલે કે શરીરાદિની પ્રવૃત્તિને (માત્ર શરીરના હલનચલનથી માર્ગમાં હાલવા-ચાલવાથી થતી) નિમિત્તે શ્રમણ-નિર્થથોને પણ ક્રિયા હોય છે.

પ્રશ્ન : ભગવન્ ! દેહધારી તેમ જ વ્યાસર યુક્ત જીવ હંમેશાં કંપવાની, જવાની, ચાલવાની, ફોલ પામવાની, પ્રબળતાપૂર્વક પ્રેરવાની, બિંચકવાની, સંકેચવાની કે પ્રસારવાની વગેરે ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે ?

ઉત્તર : હા. મંડિતપુત્ર ! જીવ હંમેશાં તે બધી ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે.

પ્રશ્ન : ભગવન્ ! જ્યાં સુધી જીવ હંમેશાં તે પ્રમાણે ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે, ત્યાં સુધી તે સુક્ત થાય ?

ઉત્તર : ના. મંડિતપુત્ર ! એ વાત બરાબર નથી. સક્રિય જીવની સુક્તિ ન થાય.

પ્રશ્ન : ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર : જ્યાં સુધી જીવ ક્રિયા કરે છે, ત્યાં સુધી તે અન્ય જીવોને ઉપદ્રવ (આરંભ) કર્યા કરે છે, તેમના નાશનો સંકલ્પ (સરંભ) કર્યા કરે છે, તેમને દુઃખ ઉપજાવે છે (સમારંભ). તથા એ રીતે ઘણા

ભૂતપ્રાણોને દુઃખ પમાડવામાં અને પરિતાપ કરાવવામાં કારણભૂત થાય છે. હે મંડિતપુત્ર ! તે કારણથી કહ્યું છે કે, સક્રિય જીવની મુક્તિ સંભવતી નથી.

પ્રશ્ન : ભગવન્ ! જીવ નિષ્ક્રિય હોઈ શકે ?

ઉત્તર : હા. મંડિતપુત્ર ! જીવ નિષ્ક્રિય હોઈ શકે. યોગ (પ્રવૃત્તિ) નિરોધ કરી શુક્લધ્યાનથી શૈલેષી (શૈલ જેવી નિશ્ચલ) દશા પ્રાપ્ત કરનાર જીવ નિષ્ક્રિય હોય છે. તેવો જીવ આરંભાદિ ક્રિયાઓ ન કરતો હોવાથી તેવો જીવની મુક્તિ થાય છે.

જેમ કોઈ પુરુષ સૂકા ઘાસના પૂળાને અગ્નિમાં નાખે તો તે તરત જ બળી જાય કે નહિ ?

હા. બળી જાય.

વળી, કોઈ પુરુષ પાણીના ટીપાને તપેલા લોઢાના કડાયા ઉપર નાખે તો તે ટીપું તરત જ નાશ પામી જાય કે નહિ ?

હા. તે નાશ પામી જાય.

વળી, પાણીથી ભરેલ કોઈ (હોજ) ગૃહ હોય તેમાં કોઈ પુરુષ, સેંકડો કાણાવાળી એક હોડી દાખલ કરે, તો તે નાવ પાણીથી પૂરેપૂરી ભરાઈ જાય કે નહિ ?

હા. ભરાઈ જાય.

પરંતુ કોઈ પુરુષ તે નાવનાં બધા કાણાં પૂરી દે, અને તેમાંનું અધુ પાણી ઊલેચી નાખે, તો તે નાવ શીઘ્ર ઉપર આવે કે નહિ ?

હા. તરત જ આવે.

મંડિતપુત્ર ! તે પ્રમાણે શુક્લધ્યાન રૂપી અગ્નિ વડે જીવાત્માનાં પૂર્વે અંધારેલ બધાં કર્મો બળી જાય છે. તેમ જ, તે જીવ બધી રીતે આત્મામાં પ્રતિસંક્લિન હોવાથી તેમ જ સાવધાનીપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી તન મન, વાણી અને કાયાનું ગોપન કરતો હોવાથી તેનામાં

નહું કર્મ દાખલ થતું નથી. તેથી તે પુરુષ મુક્ત થાય છે. એ વાત સાચી છે કે, શરીર કાયમ છે ત્યાં સુધી થોડી ઘણી શારીરાદિક ક્રિયાઓ થવાની જ. પરંતુ તેવા સંયમી અણુગારની તેવી બધી ક્રિયાઓથી બંધાતું કર્મ પ્રથમ સમયે આત્મામાં બંધાય છે. બીજે સમયે તેનું ફળ ભોગવાઈ જાય છે. (તે ફળ પણ સુખરૂપ હોય છે, દુઃખરૂપ નહિ) અને ત્રીજે સમયે તે આત્માથી છૂટું પડી જાય છે. એ રીતે તે તરત જ અકર્મરૂપ થઈ જાય છે. એ ક્રિયાને ઐર્થાપથિકી ક્રિયા કહે છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! ‘ઉપયોગ’ એટલે કે આત્મભગવૃત્તિ-સાવધાની સિવાય ગમનાદિ, તેમ જ બ્રહ્મણાદિ ક્રિયાઓ કરનાર સાધુને ઐર્થાપથિકી ક્રિયા લાગે કે સાંપરાયિકી ?

મહાવીર : ગૌતમ ! ઐર્થાપથિકી ન લાગે, પણ સાંપરાયિકી લાગે. કારણ કે જેનાં ક્રોધ-માન-માયા અને લોભ વ્યુચ્છિન્ન થયાં હોય તેને જ ઐર્થાપથિકી ક્રિયા હોય, પણ જેનાં ક્રોધાદિ ક્ષીણ ન થયાં હોય તેની સાંપરાયિકી ક્રિયા જ હોય. *સૂત્રને અનુસારે વર્તતા સાધુને ઐર્થાપથિકી ક્રિયા લાગે છે અને સૂત્ર વિરુદ્ધ વર્તનારને સાંપરાયિક લાગે છે.

* પરિશિષ્ટ

અહાસુત્તં રીયમાણસ્સ હરિયાવહિ કિરિયા કજ્જહ,
ઉસ્સુત્તં રીયમાણસ્સ સંપરાહયા કિરિયા કજ્જહ.

આ પ્રમાણેનો મૂળ પાઠ છે, અને તેનો અર્થ વિસ્તાર નિચે છે.

ક્ષયોપશમજન્ય (પ્રથમના ચાર) ચારિત્ર ૧૦ ગુણસ્થાન સુધી હોય છે. અને ત્યાં સુધી ઇરિયાવહિ ક્રિયાનો સંભવ જ નથી. કષાયોનો સર્વથા અભાવ થયા પછી જે ક્ષાયિક જન્ય ચારિત્ર (ચથાખ્યાત) પ્રગટે છે ત્યારે જ ઇરિયાવહિ ક્રિયાનો સંભવ છે. ગુણસ્થાનોની અપેક્ષાએ ૧૧ થી ૧૩ ગુણસ્થાન સુધી જ, તે સીવાય અન્યત્ર કોઈપણ સ્થિતિમાં ઇરિયાવહિ ક્રિયા સંભવે નહિ.

‘અહાસુત્તં’ શબ્દનો અર્થ

અહાસુત્તં - તેનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે “સૂત્ર અનુસાર”

પરંતુ તે સૂત્ર કયા ? તો તેનો ઉત્તર એ છે કે યથાખ્યાત ચારિત્ર પાલનવિધિનાં સૂત્રો (નિયમો) સમજવા, તે સિવાય નહિ ! (કારણ કે અહિં વિચાર ઇશિયાવહિ ક્રિયાને માટે કરવાનો છે અને તે ક્રિયા ક્ષાયિક ચારિત્ર વિના હોય જ નહિ તે માટે) અર્થાત્ અણુગારો જો યથાખ્યાત ચરિત્રની પાલન વિધિને અનુસારે અહાસુત્ત પ્રવર્તે તો તેને ઇશિયાવહિ ક્રિયા લાગે છે. અને જો તેથી વિરુદ્ધ ઉસ્સુત્ત એટલે કે ક્ષાયિક ચરિત્રને બદલે ક્ષયોપશમજન્ય ચરિત્રને અનુસારે પ્રવર્તે તો સાંપરાય ક્રિયા લાગે છે. ઉસ્સુત્ત નો અર્થ શ્રુતજ્ઞાનથી વિરુદ્ધની પ્રવર્તી કરે એમ નહિ પણ ક્ષાયિક ચારિત્રના નિયમથી વિરુદ્ધનું પ્રવર્તે અર્થાત્ પ્રથમના ચાર ચરિત્રમાં પ્રવર્તે એ પ્રમાણે લેવાનો છે.

અહાસુત્ત શબ્દ પછી સીચમાણસ્સ શબ્દ આવે છે તેનો અર્થ સંયમ પાલનની જાગૃતિ. જાગૃતિ તેને જ રાખવાની હોય કે જેને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી થયું તેને જ. ઇશિયાવહિ ક્રિયા સંભવી શકે, તેવા ૧૧-૧૨-૧૩ એ ત્રણ ગુણુસ્થાનોમાં ૧૧-૧૨ ગુણુસ્થાન કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ વગરના છે માટે ૧૧-૧૨ ગુણુ સ્થાનને જ જાગૃતિની જરૂર છે. અર્થાત્ સીચમાણાસ્સ શબ્દથી ૧૩ મું ગુણુસ્થાન બાદ થયું અને હવે બાકી ૧૧-૧૨ ગુણુસ્થાન વર્તી જો અહાસુત્ત ક્ષાયિક ચારિત્ર અનુસાર પ્રવર્તે તો તેને ઇશિયાવહિ ક્રિયા લાગે. અને જો ઉસ્સુત્ત તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રવર્તે અર્થાત્ ક્ષયોપશમ જન્ય ચારિત્ર અનુસાર પ્રવર્તન કરવા માંડે તો સાંપરાય ક્રિયા લાગે છે.

(૨૬) અણુગારોની શક્તિ વિષે ભગવતી શ. ૩. ૩. ૪ નો અધિકાર

ગૌતમ : ભગવન્ ! સંયમ અને તપ વડે આત્માને ભાવિત કરનારો મુનિ (અવધિજ્ઞાનાદિક શક્તિઓ વડે) વૈકિય સમુદ્ધાત વડે વિમાનરૂપે ગતિ કરતા દેવને જાણે કે બુદ્ધે ?

ક જેના દ્વારા પરોક્ષ રહેલા પણ રૂપવાળા પદાર્થો વિસ્તારપૂર્વક દેખાય, તે અવધિજ્ઞાન, આ જ્ઞાન દેવોને અને નારકીઓને જન્મથી જ હોય છે. મનુષ્ય અને તિર્થંકરો તેનું પ્રતિબંધક કર્મ તપ વગેરેથી નાશ પામે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે.

મહાવીર : અવધિજ્ઞાનની શક્તિ કર્મના ક્ષયોપશમની વૈચિત્ર્યતાને લીધે વિચિત્ર હોય છે. જેમ કે કેટલાકને જે સ્થળે અવધિજ્ઞાન થયું હોય તે સ્થળ છોડતાં તે જ્ઞાન પણ ચાલ્યું જાય છે. કેટલાકને બધે સ્થળે કાયમ રહે છે, કેટલાકને ધીમે ધીમે વધતું જાય છે. કેટલાકને વધ-ઘટ પામ્યા કરે છે, અને કેટલાકને સ્થિર રહે છે. તે મુજબ, કેટલાક તે દેવને જુએ, પણ વિમાનને ન જુએ, કેટલાક વિમાનને જુએ પણ દેવને ન જુએ, કેટલાક દેવ અને વિમાન બન્નેને જુએ તથા કોઈ એ બેમાંથી એકેયને ન જુએ.

ગૌતમ : ભગવન્ ! તે ભાવિત-આત્મા સાધુ જાડના અંદરના ભાગને જુએ કે બહારના ભાગને જુએ ?

મહાવીર : કોઈ અંદરનો ભાગ જુએ, કોઈ બહારનો જુએ તથા કોઈ બન્નેને પણ જુએ (વગેરે....ઉપર મુજબ)

ગૌતમ : ભગવન્ ! ભાવિત-આત્મા સાધુ વૈકિય શરીર ધારણ કરી વૈભારાપર્વતને ઓળંગી શકે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! ઓળંગી શકે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! તે સાધુ વૈકિય શક્તિ વડે જેટલાં રૂપો રાજગૃહનગરમાં છે તેટલાં બધાં રૂપો બનાવી, વૈભારપર્વતમાં પ્રવેશ કરી, તે સમ પર્વતને વિષમ કરી શકે ? કે તે વિષમ પર્વતને સમ કરી શકે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! કરી શકે.

(૨૭) કયા અણુગારો વૈકિય શક્તિ ફેરવે

ગૌતમ : ભગવન્ ! પ્રમત્ત મનુષ્ય વૈકિય શક્તિ (રૂપ બદલવાની શક્તિ)નો પ્રયોગ કરે કે અપ્રમત્ત ?

મહાવીર : પ્રમત્ત મનુષ્યો જ તેમ કરે.

†રાજગૃહથી અડધા ગાંઠે જેટલે છેટે પાંચ પહાડો આવેલા છે. તેમાંનો એક વિભારગિરી. બાકીના ચાર ત્રિપુલગિરી, ઉદયગિરી, સુવર્ણગિરી અને રત્નગિરી.

ગૌતમ : ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : પ્રમત્ત મનુષ્ય ઘી વગેરેથી ખૂબ ચીકાશદાર (પ્રણિત) પાનભોજન કરે છે. તે પ્રણિત પ્રાણુભોજન દ્વારા તેનાં હાડ અને અને હાડમાં રહેલી મજ્જા ઘન થાય છે, તથા તેનું માંસ અને લોહી પ્રતનું (કૃશ) થાય છે. વળી, તે ભોજનના પુદ્ગલો શ્રોત વગેરે ઇન્દ્રિયોપણે, હાડપણે, હાડની મજ્જાપણે, કેશપણે, શ્મશ્રુપણે, રોમપણે, નખપણે, વીર્યપણે અને લોહીપણે પરિણમે છે.

પરંતુ અપ્રમત્ત મનુષ્ય તો લૂખું પાનભોજન કરે છે. એવું ભોજન કરીને તે વમન કરતો નથી. તે લૂખા પાનભોજન દ્વારા તેના હાડ, હાડની મજ્જા, વગેરે કૃશ (પ્રતનું) થાય છે. અને તેનું માંસ અને લોહી ઘન થાય છે. તથા તે ભોજનના પુદ્ગલો વિષ્ટા, મૂત્ર, લીંટ, કદ, વમન, પિત્ત, પૂતિ અને લોહીપણે પરિણમે છે. તે કારણથી અપ્રમત્ત મનુષ્ય વિકુર્વણ કરતો નથી.

અપ્રમત્ત એટલે રાગદ્વેષરહિત શુદ્ધ ઉપયોગવાળા જીવને વૈકલ્ય આદિ શક્તિ ફેરવવાની ઇચ્છા થતી નથી.

[૨૮] વાયુની મંદતા અને તીવ્રતા

ભગવતી શ. પ ઉ. ૨ નો અધિકાર

ગૌતમ : ભગવન્ ! ઇષ્ટપુરેવાત (એટલે થોડી ભીનાશવાળા) પથ્યવાત (એટલે વનરપતિ વગેરેને હિતકર) મંદવાયુ અને મહાવાયુ વાય છે ?

મહાવીર : તે વાયુઓ બધી દિશાઓમાં અને ખૂણાઓમાં છે. જ્યારે પૂર્વમાં ઇષ્ટપુરેવાત વગેરે વાયુઓ વાય છે ત્યારે તે બધા પશ્ચિમમાં પણ વાય છે, અને જ્યારે પશ્ચિમમાં તે બધા વાય છે ત્યારે પૂર્વમાં પણ તે બધા વાય છે. એમ બધી દિશાઓ અને ખૂણાઓમાં સમજવું.

વળી, તે બધા વાયુઓ દ્વીપોમાં તેમજ સમુદ્રોમાં પણ હોય છે. પરંતુ એટલો ફેર છે કે જ્યારે દ્વીપના વાયુ વાતા હોય છે ત્યારે સમુદ્રના નથી વાતા, અને જ્યારે સમુદ્રના વાતા હોય ત્યારે દ્વીપના નથી વાતા.

ગૌતમ : ભગવન્ ! દંષતપુરોવાત વગેરે વાયુઓ ક્યારે વાય છે !

મહાવીર : જ્યારે વાયુકાય પોતાના સ્વભાવપૂર્વક ગતિ કરે છે ત્યારે તે બધા વાયુઓ વાય છે. અથવા વાયુકાય વૈક્રિય શરીર બતાવીને ગતિ કરે છે ત્યારે તે બધા વાયુ વાય છે, અથવા જ્યારે વાયુ-કુમારો અને વાયુકુમારીઓ પોતાને, બીજાને કે બન્ને માટે વાયુકાયને ઉઠિરે છે ત્યારે તે બધા વાયુઓ વાય છે.

[૨૬] સમુદ્રનું માપ

ગૌતમ : ભગવન્ ! લવણ સમુદ્રનો આકાર કેવો છે ?

મહાવીર : ગોતીર્થ જેવો, નૌકા જેવો, છીપના સંયુટ જેવો, અશ્વસ્કંધ જેવો તથા વલ્લભી જેવો વૃત્ત અને વલયના આકારનો છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! તેનું માપ શું છે ?

મહાવીર : લવણ સમુદ્રનો ચક્રપાલ વિષ્ણુ બે લાખ યોજનનો છે. તેનો ઘેરવો પંદર લાખ એકાશી હજાર એકસો એાગણચાલીસ (૧૫૮૧૧૩૬) યોજન ઉપરાંત થોડોઘણો વધનોઓછો છે. તેનો ભ્રમ્બેષ એક હજાર યોજન છે, તેનો ઉત્સેધ સોળ હજાર યોજન છે, અને તેનું સર્વાંચ ૧૭ હજાર યોજન છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! તે પછી એવડો મોટો લવણ સમુદ્ર આ જંબુદ્રીપ નામના દ્વીપને શા મટે ડુબાડતો નથી ? અને જલમય કરી દેતો નથી ?

મહાવીર : જંબુદ્રીપ નામના આ દ્વીપમાં ભરત અને ઔરવત ક્ષેત્રોમાં અહીંનો, ચક્રવર્તીઓ, બળદેવો, વાસુદેવો, ચારણો, વિદ્યાધરો, શ્રમણો, શ્રમણીઓ, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ અને અનેક ધર્મવાળા મનુષ્યો રહે છે. તેઓ સ્વભાવે ભદ્ર, વિનીત અને ઉપશાંત હોય છે. સ્વભાવથી જ તેઓના ક્રોધાદિ કષાયો મંદ હોય છે. સરલ અને કોમળ હોય છે, તથા તેઓ જિતેન્દ્રિય, ભદ્ર અને નમ્ર હોય છે, તેવા મનુષ્યોના પ્રભાવથી લવણ સમુદ્ર જંબુદ્રીપને ડુબાડતો નથી અને જલમય કરી શકતો નથી.

(૩૦) પ્રમાણ -

ગૌતમ : ભગવન્ ! પ્રમાણ તે શું ?

મહાવીર : જેનાથી અર્થ, પદાર્થ જાણી શકાય તે પ્રમાણ. અથવા ‘જાણવું’ તે પ્રમાણ. ચાર પ્રકારના છે. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, આગમ. પ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર છે: ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ. ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન. નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ એટલે ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના ક્રૂર આત્માની યોગ્યતાના બળથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન. તેના ત્રણ પ્રકાર છે; અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન; એ ત્રણ નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષજ્ઞાનો છે.

અનુમાન ત્રણ પ્રકારનું છે, પૂર્વવત્, શેષવત્ અને દષ્ટ સાધર્મ્યવત્. [જેમ નાશીજઈને ફરી આવેલા પુત્રને માતા કોઈ (ધા વગેરેના) પૂર્વનિશાનથી ઓળખી કહે, તેમ પૂર્વ જાણેલા નિશાનથી જે જ્ઞાન થાય તે પૂર્વવત્, શેષવત્ એટલે કાર્ય વગેરેની નિશાનીઓથી પરોક્ષ પદાર્થનું જે જ્ઞાન થાય તે. જેમ કે અહીં મોરનો શબ્દ હોવાથી મોર હોવો જોઈએ. એક પદાર્થના સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરવાથી એવા સ્વરૂપવાળા બીજા પદાર્થો પણ એ પ્રકારના છે, એવું જે જ્ઞાન તે દષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન કહેવાય. જેમ કે (૮૦ રતિભારના) એક કર્ષને જોવાથી એના જેવા જે બીજા તે પણ કાર્ષાપણ કહેવાય તેવું જ્ઞાન. જેવી ગાય હોય છે, તેવો જ ગાય (રોઝ) હોય છે, ઇત્યાદિ જ્ઞાનને “ઉપમાન જ્ઞાન” કહે છે. આગમ જ્ઞાનના બે ભેદ છે; લૌકિક અને લોકોત્તર. અથવા બીજી રીતે તેના ત્રણ પ્રકાર પણ છે; સૂત્ર; અર્થ અને સૂત્ર. ૧ (તદુભય). મૂળરૂપ આગમને સૂત્રાગમ કહે છે, શાસ્ત્રના અર્થરૂપ આગમને અર્થાગમ કહે છે, સૂત્ર અને અર્થ મળેના એકાકારને તદુભયાગમ કહે છે. અથવા બીજી રીતે પણ ત્રણ પ્રકાર છે: આત્માગમ, અનંતરાગમ, અને પરંપરાગમ. અર્થની અપેક્ષા તીર્થકરો માટે આત્માગમ છે. ગણધરોને માટે અનંતરાગમ છે અને ગણધરોના શિષ્ય-પ્રશિષ્ય આદિ માટે પરંપરાગમ છે. સૂત્રની અપેક્ષાથી

ગણુધરોને માટે આત્માગમ છે. ગણુધરોના શિષ્યને માટે અનંતરાગમ છે અને ગણુધરોના પ્રશિષ્યોને માટે પરંપરાગમ છે.

(૩૧) કર્મ પ્રમાણે જ વેદના ન અનુભવે

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અન્ય તીર્થિકો એમ કહે છે કે સર્વ ભૂત, પ્રાણો જે પ્રમાણે કર્મ બાંધ્યું હોય તે પ્રમાણે જ વેદના અનુભવે છે. તે એમ શાથી છે ?

મહાવીર : તેમનું તે કહેવું ખોટું છે. હું તો એમ કહું છું કે, કેટલાક જીવો કર્મ પ્રમાણે વેદનાને અનુભવે છે. જ્યારે કેટલાક જીવો તેથી જુદી રીતે વેદના અનુભવે છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! એ કેવી રીતે ?

મહાવીર : જેઓને કર્મ અનુસાર ઉદય હોય છે, તેઓ કર્મ અનુસાર વેદના અનુભવે છે, અને જેઓને તેથી જુદી રીતે ઉદય હોય છે. તેઓ તેથી જુદી અનુભવે છે.

નોંધ :- પરતીર્થિઓનું કથન એ છે કે, સર્વ જીવો જેવી રીતે કર્મ બાંધે છે તે જ રીતે વેદના વેદે છે. અર્થાત્ જીવો જે પ્રકારે કર્મ બાંધે છે તે જ પ્રકારે અશાતા આદિ વેદના વેદે છે. પરંતુ તે અન્ય તીર્થિનું કથન અસત્ય છે. કારણ કે તેમ માનવામાં દોષ આવે છે. જે રીતે બાંધે છે તે રીતે સર્વ કર્મ વેદતા નથી. કારણ કે લાંબા કાળમાં ભોગવવા યોગ્ય બાંધેલાં કર્મો અદ્ય કાળમાં પણ ભોગવાય છે. માટે એ વાત સત્ય છે કે, કેટલાક જીવ જે પ્રકારે કર્મ બાંધે છે તેથી ભિન્ન પ્રકારે પણ વેદના વેદે છે.

બીજી વાત એ છે કે, સિદ્ધાંતમાં કર્મની સ્થિતિ ઘાત, રસઘાત, આદિ બતાવેલ છે, તે માટે જે પ્રકારે જીવ કર્મ બાંધે છે. તેથી ભિન્ન પ્રકારે વેદનાનો સિદ્ધાંત પણ સત્ય સાબિત થાય છે. જે જીવોના જે

કર્મોના સ્થિતિઘાત, રસઘાત, આદિ થાય છે, તે જે પ્રકારે કર્મ બાંધેલ છે તેથી ભિન્ન પ્રકારે વેદના વેદ છે, અને જે જીવોના સ્થિતિઘાત, રસઘાત, આદિ થતા નથી તે જીવ જે પ્રકારે કર્મ બાંધે છે તે પ્રકારે વેદના વેદ છે.

(૩૨) પુરુષ અને ધનુષ્ય

ભગવતી શ. ૫ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : ભગવન્ ! કેઇ પુરુષ ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચડાવી આકાશમાં ફેંકે, પછી તે બાણ આકાશમાં અનેક પ્રાણોને, ભૂતોને, જીવોને અને સત્ત્વોને હણે, તો તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે ?

મહાવીર : તે પુરુષને પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. વળી, જે જીવોના શરીર દ્વારા તે ધનુષ્ય બન્યું છે તે જીવોને પણ પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. ધનુષ્યની પીઠને, દોરીને અને નારુને પણ પાંચ તથા બાણ, શર, પત્ર (પીંછા) અને નારુને પણ પાંચ.

ગૌતમ : ભગવન્ ! પછી તે બાણ આકાશમાંથી પોતાના ભારેપણને લીધે નીચે પડવા માંડે, અને તે વખતે માર્ગમાં આવતા પ્રાણોને હણે, ત્યારે તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે ?

મહાવીર : ત્યારે તે પુરુષને પારિતાપનિકી સુધીની ચાર ક્રિયાઓ લાગે છે. જે જીવોના શરીરનું ધનુષ્ય બનેલું છે, તે જીવોને પણ ચાર, ધનુષ્યની પીઠ, દોરી અને નારુને ચાર, પરંતુ બાણ, શર, પત્ર, ફેલ અને નારુને પાંચ ક્રિયાઓ લાગે છે. તથા તે નીચે પડતા બાણના અવગ્રહમાં જે જીવો છે તે જીવોને પણ પાંચ ક્રિયાઓ લાગે છે.

(૩૩) અદ્વિપાયુ અને દ્વિધાયુનું કારણ

ગૌતમ : ભગવન્ ! જીવો થોડું જીવવાના કારણભૂત કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મહાવીર : ત્રણ સ્થાનો વડે જીવો થોડું જીવવાનું કારણભૂત કર્મ બાંધે છે. હિંસા વડે, અસત્ય વાણી વડે તથા શ્રમણ-પ્રાદ્યજીને સજીવ તથા સદોષ (અકલ્પ-ન ખપે તેવું) અન્નપાનાદિ આપવા વડે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! જીવો લાંબો કાળ જીવવાના કારણભૂત કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મહાવીર : ત્રણ સ્થાનો વડે જીવો લાંબો કાળ જીવવાના કારણભૂત કર્મ બાંધે છે. અહિંસા વડે, સત્ય વાણી વડે તથા શ્રમણ પ્રાદ્યજીને નિર્જીવ તથા નિર્દોષ ખાનપાનાદિ પદાર્થો આપવા વડે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! જીવો અશુભ રીતે લાંબો કાળ જીવવાના કારણભૂત કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મહાવીર : હિંસા કરીને, ખોટું બોલીને તથા શ્રમણ, પ્રાદ્યજીની હિલના નિંદા, ક્ષેતી, ગર્હા કે અપમાન કરીને તથા તેને અમનોશ (સ્વરૂપથી ખરાબ, અપ્રિય) અન્નપાનાદિ આપીને જીવો અશુભ રીતે લાંબો કાળ જીવવાના કારણભૂત કર્મ બાંધે છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! જીવો શુભ પ્રકારે લાંબો કાળ જીવવાના કારણભૂત કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મહાવીર : પ્રાણીને ન મારીને, ખોટું ન બોલીને તથા શ્રમણ-પ્રાદ્યજીને વંદોપાસનાદિપૂર્વક મનોશ તથા પ્રીતિકારક અન્નપાનાદિ આપીને જીવો શુભ દીર્ઘાયુષ બાંધે છે.

(૩૪) ગૃહપતિ અને કરિયાણું

ગૌતમ : ભગવન્ ! કરિયાણાનો વેપાર કરતા કોઈ ગૃહસ્થનું કોઈ માણસ તે કરિયાણું ચોરી જાય, પછી તે કરિયાણાની તપાસ કરનાર તે ગૃહસ્થને કંઈ ક્રિયા લાગે ?

મહાવીર : આરંભિકી, પારિઞ્ઠિકી, માયાપ્રત્યયિકી અને અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા લાગે. મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી કદાચ લાગે અને

કદાચ ન લાગે (જ્યારે ગૃહસ્થ મિથ્યાદષ્ટિ હોય ત્યારે લાગે, અને સમ્યક્ દષ્ટિ હોય ત્યારે ન લાગે). વસ્તુ જડયા પછી તે બધી ક્રિયાઓ પ્રતનું (અદ્ય-હજવી) થઈ જાય છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! કરિયાણું વેચતા ગૃહસ્થનું કરિયાણું કોઈએ ખરીદ્યું, તથા તેને માટે આપ્યું. પણ હજુ તે કરિયાણું લઈ જવાયું નથી પણ વેચનારને ત્યાં જ છે, તો તે વેચનાર ગૃહસ્થને તે કરિયાણાથી શું આરંભિકી વગેરે પાંચ ક્રિયા લાગે ? તેમ જ તે ખરીદનારને તે ક્રિયાઓ લાગે ?

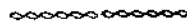
મહાવીર : વેચનાર ગૃહસ્થને ખાકીની ચાર લાગે, અને તે પાંચમી મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી કદાચ લાગે અને કદાચ ન લાગે. ખરીદ કરનારને તે બધી ક્રિયાઓ પ્રતનું હોય છે. પરંતુ તે કરિયાણું ખરીદનાર પોતાને ત્યાં લઈ જાય ત્યારે તેથી ઊલટું અને છે. એટલે કે વેચનારને પ્રતનું હોય છે, અને ખરીદનારને મોટા રૂપમાં હોય છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! કરિયાણું વેચનાર ગૃહસ્થનું કરિયાણું કોઈ ખરીદનાર ખરીદ કરે પરંતુ તેની કિંમત હજુ તેને આપી ન હોય, તો ખરીદ કરનારને તે ધનથી કેવી ક્રિયા લાગે, અને વેચનારને તે ધનથી કેવી ક્રિયાઓ લાગે ?

મહાવીર : ઉપર પ્રમાણે ખરીદનારને મોટા રૂપમાં લાગે, અને વેચનારને ઓછા પ્રમાણમાં લાગે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! તેની કિંમત આપી દીધા પછી શું થાય ?

મહાવીર : વેચનારને મોટા પ્રમાણમાં અને ખરીદનારને ઓછા પ્રમાણમાં લાગે.

(૩૫) પુદ્ગલોનું કંપન આદિ

ભગવતી શ. ૫ ઉ. ૭ નો અધિકાર

તેનાં દ્વાર ૧૫ (૧) સંકંપ અકંપદ્વાર (૨) છેદન-ઢકન આદિ દ્વાર
(૩) અર્ધ, મધ્ય અને પ્રવેશદ્વાર (૪) સ્પર્શદ્વાર (૫) પરમાણુની

સ્થિતિદ્વાર. (૬) સકંપ-અકંપની સ્થિતિદ્વાર. (૭) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શની સ્થિતિદ્વાર. (૮) સૂક્ષ્મ-આદરની સ્થિતિદ્વાર. (૯) શબ્દ-અશબ્દ-પણે પરિણતની સ્થિતિદ્વાર. (૧૦) પરમાણુનો અંતરદ્વાર. (૧૧) કંપમાન-અકંપમાનનો અંતરદ્વાર. (૧૨) વર્ણાદિનો અંતરદ્વાર. (૧૩) સૂક્ષ્મ-આદરનો અંતરદ્વાર. (૧૪) શબ્દ-અશબ્દપણે પરિણતનો અંતરદ્વાર. (૧૫) અદ્ય બહુત્વદ્વાર.

૧. પરમાણુ પુદ્ગલ કદાચ કંપે અને કદાચ ન કંપે. એ પ્રમાણે એ ભાંગા. (૨) એ પ્રદેશી સ્કંધ કદાચ કંપે કદાચ ન કંપે, અને કદાચ એક ભાગ કંપે, એક ભાગ ન કંપે. એ પ્રમાણે ત્રણ ભાંગા. (૩) ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધમાં પાંચ ભાંગા લાભે ઉપર પ્રમાણે. (૪) કદાચ એક પ્રદેશ કંપે, ઘણા દેશ ન કંપે. (૫) કદાચ ઘણા દેશ કંપે, એક દેશ ન કંપે, ચાર પ્રદેશી સ્કંધમાં છ ભાંગા લાભે, તે પાંચ તો ઉપર પ્રમાણે ને (૬) કદાચ ઘણા દેશ કંપે, ઘણા દેશ ન કંપે. ચાર પ્રદેશીની માફક પાંચ પ્રદેશી યાવત્ દસ પ્રદેશી-સંખ્યાત-અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ અનંત પ્રદેશી અને આદર અનંત પ્રદેશી છ-છ ભાંગા સમજી લેવા. તે સર્વ ૭૬* ભાંગા થયા.

૨. પરમાણુ પુદ્ગલ તલવાર આદિની ધાર પર આશ્રિત થતે સમયે તથા અગ્નિથી પસાર થતે સમયે તથા પુષ્કલ સંવર્તક મેઘ વચ્ચેથી પસાર થતે સમયે તેનું છેદન-દહન કે ભીંભવું થાય નહિ. એ પ્રમાણે એ પ્રદેશી સ્કંધથી સૂક્ષ્મ અનંત-પ્રદેશી સ્કંધ સુધી સમજી લેવું. આદર અનંત પ્રદેશી સ્કંધનું કદાચ છેદન-દહન અને ભીંભવું થાય અને કદાચ તેમ ન થાય.

૩. પરમાણુ પુદ્ગલ અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશોથી રહિત છે. તેમજ વિષમ સંખ્યાવાળા પુદ્ગલો (૩-૫-૭-૯ આદિ જેનો સમજાગ

*પરમાણુ પુદ્ગલના એ ભાંગા, એ પ્રદેશીના ૩ ભાંગા, ત્રણ પ્રદેશીના પાંચ ભાંગા, ચાર પ્રદેશીથી જાવું ૧૦ પ્રદેશી સુધીના ૭ ભાગમાં છ-છ ભાંગા $૭ \times ૬ = ૪૨$ સંખ્યાત-અસંખ્યાત-સૂક્ષ્મ અનંત પ્રદેશી અને આદર અનંત પ્રદેશી તે ચાર ભાગમાં છ-છ ભાંગા લાભે, $૪ \times ૬ = ૨૪$ થાય છે. કુલ $૨+૩+૫+૪૨+૨૪=૭૬$ ભાંગા સર્વ મળીને સમજવા.

થઈ શકે નહિ) પણ તેથી રહિત છે. પરંતુ સમ સંખ્યાવાળા (૨-૪-૬-૮-૧૦ આદિ જેના ભાગ સમપણે કરી શકાય)માં મધ્યભાગ, અર્ધભાગ અને પ્રદેશો સહિત છે.

૪. પરમાણુને પરમાણુનો સ્પર્શ થવામાં નવ ભાંગા છે.

(૧) એક ભાગ વડે એક ભાગનો સ્પર્શ કરે.

(૨) એક ભાગ વડે ઘણા ભાગનો સ્પર્શ કરે.

(૩) એક ભાગ વડે સર્વ ભાગનો સ્પર્શ કરે.

(૪) ઘણા ભાગ વડે એક ભાગનો સ્પર્શ કરે.

(૫) ઘણા ભાગ વડે ઘણા ભાગનો સ્પર્શ કરે.

(૬) ઘણા ભાગ વડે સર્વ ભાગનો સ્પર્શ કરે.

(૭) સર્વ ભાગ વડે એક ભાગનો સ્પર્શ કરે.

(૮) સર્વ ભાગ વડે ઘણા ભાગનો સ્પર્શ કરે.

(૯) સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગનો સ્પર્શ કરે.

એક પરમાણુ એક પરમાણુનો સ્પર્શ કરે તો તેમાં એક નવમો ભાંગો લાભે. એક પરમાણુ બે પ્રદેશી સ્કંધનો સ્પર્શ કરે તો તેમાં બે ભાંગા લાભે તે ૭-૬ મો. એક પરમાણુ ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધનો સ્પર્શ કરે તો તેમાં ભાંગા ત્રણ લાભે. તે ૭-૮ અને ૯. જે પ્રમાણે ત્રણ પ્રદેશીને માટે કહ્યું તે પ્રમાણે ચાર પ્રદેશી, પાંચ પ્રદેશી યાવત્ દસ પ્રદેશી, સંખ્યાત-અસંખ્યાતથી અનંત પ્રદેશી સુધીના ૧૧ જોડામાં ૩-૩ ભાંગા લાભે $૧૧ \times ૩ = ૩૩$. પરમાણુઓનો એક ભાંગો તથા બે પ્રદેશીના બે ભાંગા એ પ્રમાણે કુલ ૩૬ ભાંગા થયા. બે પ્રદેશી સ્કંધ પરમાણુ પુદ્ગલને સ્પર્શે તો તેમાં ભાંગા ૨ લાભે તે ત્રણ-નવમો ભાંગો બે પ્રદેશી સ્કંધ બે પ્રદેશી સ્કંધને સ્પર્શે તો તેમાં ભાંગા ૪ લાભે તે ૧-૩-૭-૬ ભાંગા. બે પ્રદેશી સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધને સ્પર્શે તો તેમાં ભાંગા ૬ લાભે તે ૧-૨-૩-૭-૮-૬ ભાંગા. એ પ્રમાણે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી સમજી લેવું. બે પ્રદેશી સ્કંધના ૭૨ ભાંગા થાય.

ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ પરમાણુ પુદ્ગલને સ્પર્શે તો તેમાં ભાંગા ત્રણ લાભે તે ૩-૬-૬ મો ભાંગો. ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ બે પ્રદેશી સ્કંધને સ્પર્શે તો તેમાં ભાંગા ૬ લાભે તે ૧-૩-૪-૬-૭-૬ ભાંગો. ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ ત્રણ

પ્રદેશી રકંધને સ્પર્શે તો તેમાં ભાંગા ૯ લાભે તે ૧ થી નવ સુધી સર્વ. એ પ્રમાણે અનંત પ્રદેશી રકંધ સુધી સમજી લેવું. ત્રણ પ્રદેશી રકંધના સર્વ ભાંગા ૧૦૮ થાય. જે પ્રમાણે ત્રણ પ્રદેશી રકંધ સુધી કહ્યો તે પ્રમાણે ચાર પ્રદેશી સુધીથી યાવત્ અનંત પ્રદેશી રકંધ સુધી જાણવું. સર્વ જોલમાં ૧૦૮-૧૦૮ ભાંગા થાય.

૫. પરમાણુ પુદ્ગલની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની એ પ્રમાણે જે પ્રદેશી રકંધથી અનંત પ્રદેશી રકંધ સુધી સ્થિતિ સમજી લેવી.

૬. સકંપ-અકંપની સ્થિતિદ્વાર :- એક આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા કંપમાન પુદ્ગલોની સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમયની ઉત્કૃષ્ટ આવલોકના અસંખ્યાતમા ભાગની. અકંપમાન પુદ્ગલોની સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમયની ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળની એ પ્રમાણે જે આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યાથી અસંખ્યાતા આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા સુધીની સ્થિતિ સમજી લેવી.

૭. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શનો સ્થિતિદ્વાર :- તેની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળની એ પ્રમાણે એક ગુણ કાળાથી અનંતગુણકાળા સુધી સમજી લેવું. જેમ કાળા વર્ણ માટે કહ્યું તે પ્રમાણે વર્ણાદિ ૧૯ જોલ માટે સમજી લેવું.

૮. સૂક્ષ્મ આદરની સ્થિતિદ્વાર :- તેની સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળની.

૯. શબ્દપણે અશબ્દપણે પરિણતની સ્થિતિ :- શબ્દપણે પરિણત પુદ્ગલની જઘન્ય ૧ સમયની ઉત્કૃષ્ટ આવલોકના અસંખ્યાતમા ભાગની અશબ્દપણે પરિણત પુદ્ગલોની સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમયની ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની.

૧૦. પરમાણુ અને અંતરદ્વાર :- પરમાણુ પુદ્ગલનું અંતર જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળનું. જે પ્રદેશી યાવત્ અનંત પ્રદેશી રકંધ સુધીનું અંતર જઘન્ય ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળનું.

૧૧. કંપમાન-અકંપમાન પુદ્ગલોનું અંતર :- એક આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યાથી યાવત્ અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા સુધી

કંપમાનનું અંતર જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ. અકંપમાનનું અંતર જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું.

૧૨. વર્ણાદિનું અંતરદ્વાર :- જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ.

૧૩. સૂક્ષ્મ-આદરનું અંતરદ્વાર :- જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ.

૧૪. શબ્દપણે, અશબ્દપણે પરિણતનું અંતરદ્વાર :- શબ્દપણે પરિણતનું અંતર જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું, અશબ્દપણે પરિણતનું અંતર જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું.

૧૫. અદ્ય બહુવ દ્વાર :- સર્વથી થોડા* ક્ષેત્રે સ્થાન, આયુ

* ક્ષેત્રસ્થાન આયુ અર્થાત્ ક્ષેત્રનો કાળ સર્વથી થોડો છે. તેથી અવગાહના સ્થાન આયુ અર્થાત્ અવગાહનાનો કાળ અસંખ્યાત ગુણુ છે. તેનું કારણુ એ છે કે, કદપના કરો કે એકસો પ્રદેશી રકંધ એક પાંચ પ્રદેશી આકાશ ઉપર પાંચ પ્રદેશી અવગાહનાથી એસેન છે. ત્યાંથી ચલિત થઈને તે અન્યત્ર ગયો. એ પ્રમાણે તે રકંધ તે અવગાહનાથી અનેક સ્થાને ચલિત થતો ગયો. એટલે એ પ્રમાણે તેનું ક્ષેત્ર તો બદલાતું ગયું છે. પરંતુ અવગાહના બદલી નહિ અને લાંબા સમય સુધી તેમ ને તેમ રહી. તે માટે ક્ષેત્રની અપેક્ષા અવગાહનાનો કાળ અસંખ્યાતગુણુ છે.

તે સો પ્રદેશી રકંધ પાંચ પ્રદેશી અવગાહનાને છોડી ચાર પ્રદેશી અવગાહનાથી અને ક્યાંક તેથી થોડા કે વધારે અવગાહનાથી એસેનો ગયો. તો તેનાથી તેની અવગાહનાનો બદલો તો થયો, પરંતુ દ્રવ્યો બદલો થયો નહિ. તે દ્રવ્ય વધારે સમય સુધી ત્યાં રહ્યો. માટે અવગાહનાથી દ્રવ્યનો કાળ અસંખ્યાતગુણુ છે.

તે સો પ્રદેશી રકંધ વર્ણની અપેક્ષા ૧૦ ગુણુ કાળો હતો. હવે ભલે તે પચાસ પ્રદેશી અથવા તેથી ઓછા કે વધારે દ્રવ્યવાળો થઈ ગયો, પરંતુ ૧૦ ગુણુ કાળો તો એમનો એમ રહ્યો. એટલે તેના દ્રવ્યનો તો બદલો થયો, પણ

તેથી અવગાહનાં સ્થાન આયુ અસંખ્યાત ગુણા, તેથી દ્રવ્યસ્થાન* આયુ અસંખ્યાત ગુણા તેથી ભાવસ્થાન+ આયુ અસંખ્યાત ગુણા.

(૩૬) હિયમાન અને વર્ધમાન

ભગવતી શ. ૫ ઉ. ૮ નો અધિકાર

(૧) પ્રશ્ન : જીવ હિયમાન (ઘટવું) છે. વર્ધમાન (વધવું) હિયમાન નથી કે વર્ધમાન નથી, પણ અવસ્થિત (વધઘટ વિના જેમના તેમ રહે) છે ?

(૨) ઉત્તર : નેરીયા હિયમાન-વર્ધમાન અને અવસ્થિત પણ છે. એવં ૨૪ ઠંડક સિદ્ધ ભગવાન વર્ધમાન અને અવસ્થિત છે.

(૩) સમુચ્ચયજીવ અવસ્થિત રહે તો શાશ્વતા. નેરીયા હિયમાન-વર્ધમાન રહે તો જઘન્ય ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગ અને અવસ્થિત રહે તો વિરહકાળથી બમણા. એવં ૨૪ ઠંડકમાં અવસ્થિતકાળ વિરહકાળથી બમણો, પણ પાંચ સ્થાવરમાં અવસ્થિતકાળ હિયમાનવત્ બાજુવો. સિદ્ધોમાં વર્ધમાન જઘન્ય ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ ૮ સમય અને અવસ્થિતકાળ જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ છ માસ.

૧૦ ગુણ કાળાનો ફેરફાર થયો નહિ. માટે દ્રવ્યથી ભાવનો કાળ અસંખ્યાત ગુણ છે.

જેક પ્રદેશાદિ ક્ષેત્રોમાં પુદ્ગલોના અવસ્થાનને “ક્ષેત્રસ્થાન આયુ” કહે છે.

† મર્યાદિત સ્થાનમાં પુદ્ગલોનું રહેવું તેને “અવગાહના સ્થાન આયુ” કહે છે.

* પુદ્ગલ દ્રવ્યનું, પરમાણુ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ આદિ રૂપથી રહેવું તે “દ્રવ્યસ્થાન આયુ” કહે છે.

+ પુદ્ગલોનું કૃણ્ણવર્ણ આદિપણું રહેવું તે “ભાવસ્થાન આયુ” કહે છે.
શંકા : અવગાહના અને ક્ષેત્રમાં એવું શું અંતર છે કે જેથી બંનેને મિન્ન કહેવામાં આવ્યાં ?

સમાધાન : પુદ્ગલોના વ્યાપ્ત સ્થાનને ક્ષેત્ર કહે છે અને તે વિવક્ષિત ક્ષેત્રથી બીજા ક્ષેત્રમાં પણ પુદ્ગલોનું મર્યાદિત રહેવું તે અવગાહના કહેવાય છે. અર્થાત્ પુદ્ગલોના આધાર સ્વરૂપ એક પ્રકારનો આકાર તે અવગાહના કહેવાય છે. અને પુદ્ગલ જ્યાં રહે છે તે ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

(૩૭) સાવચ્ચયા-સોવચ્ચયા

૧. સાવચ્ચયા (વૃદ્ધિ) ૨. સોવચ્ચયા (હાનિ) ૩. સાવચ્ચયા-સોવચ્ચયા (હાનિ-વૃદ્ધિ) અને, ૪. નિરુવચ્ચયા-નિરવચ્ચયા (હાનિ નહિ કે વૃદ્ધિ નહિ) એ ચાર ભાંગા પરના પ્રશ્નોત્તર : સમુચ્ચય જીવોમાં થાયો ભાંગો છે. શેષ ૩ નથી.

૨૪ કંડકમાં ચાર ભાંગા હાલે (હોય). સિદ્ધમાં ભાંગા ૨ (સાવચ્ચયા અને નિરુવચ્ચયા-નિરવચ્ચયા).

સમુચ્ચય જીવમાં નિરુવચ્ચયા-નિરવચ્ચયા છે તે સર્વાર્થ છે અને નારકીમાં નિરુવચ્ચયા-નિરવચ્ચયા સિવાયના ત્રણ ભાંગાની સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગની તથા નિરુવચ્ચયા-નિરવચ્ચયાની સ્થિતિ વિરહદ્વારવત્ પરંતુ પાંચ સ્થાવરમાં નિરુવચ્ચયા-નિરવચ્ચયા પણ જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાને અસંખ્યાતમે ભાગ. સિદ્ધમાં સાવચ્ચયા જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ આઠ સમયની અને નિરુવચ્ચયા-નિરવચ્ચયા જઘન્ય ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ છ માસની સ્થિતિ જાણવી.

[નોંધ : પાંચ સ્થાવરમાં અવસ્થિત કાળ તથા નિરુવચ્ચયા-નિરવચ્ચયા કાળ આવલિકાને અસંખ્યાતમે ભાગ કહેલ છે. તે પરકાયાપેક્ષા છે. સ્વકાચનો વિરહ નથી પડતો.]

(૩૮) સપ્રદેશી અને અપ્રદેશી

(નિયંત્રિપુત્ર અણુગાર અને નારદપુત્ર અણુગારનો પુદ્ગલ વિષેનો સંવાદ. બન્ને ભગવાન મહાવીરના શિષ્યો છે.)

નિયંત્રિપુત્ર અણુગાર : આપની ધારણા પ્રમાણે શું સર્વ પુદ્ગલ અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશો સહિત છે ?

નારદપુત્ર અણુગાર : હા. મારી ધારણા પ્રમાણે તેમ જ છે.

નિ. : હે આર્ય ! આપની ધારણા પ્રમાણે શું સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષા અર્ધ-મધ્ય અને પ્રદેશો સહિત છે ?

ના. : હે આર્ય ! મારી ધારણા પ્રમાણે એમ જ છે.

નિ. : હે આર્ય ! જો સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષા અર્ધ-મધ્ય અને પ્રદેશો સહિત છે, તો આપની ધારણા પ્રમાણે એક પરમાણુ પુદ્ગલ એક પ્રદેશ અવગાઢ પુદ્ગલ, એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ; એક ગુણ કાળા પુદ્ગલ અર્ધ-મધ્ય અને પ્રદેશો સહિત હોવા જોઈએ, તેથી રહિત નહિ અને જો આપની ધારણા તેવી જ હોય તો પરમાણુ પુદ્ગલમાં તેવી જ આપત્તિ આવશે એટલે આપની ધારણા મિથ્યા સાબિત કરશે.

ત્યારે નારદપુત્ર અણુગારે કહ્યું કે હે દેવાનુપ્રિય ! હું એમણી, દેખી કે સમજી શકતો નથી. માટે આપ ફરમાવો.

નિ. : હે આર્ય ! મારી ધારણા પ્રમાણે સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી કદાચ સપ્રદેશી છે અને કદાચ અપ્રદેશી છે. જે પુદ્ગલ દ્રવ્યથી અપ્રદેશી છે તે ક્ષેત્રથી નિયમા અપ્રદેશી હોય છે. કાળથી કદાચ સપ્રદેશી અને કદાચ અપ્રદેશી હોય છે અને ભાવથી કદાચ અપ્રદેશી હોય, કદાચ સપ્રદેશી હોય છે. જે પુદ્ગલ ક્ષેત્રથી અપ્રદેશી છે, તે દ્રવ્યથી, કાળથી અને ભાવથી કદાચ સપ્રદેશી અને કદાચ અપ્રદેશી હોય છે. જે પુદ્ગલ કાળથી અપ્રદેશી છે તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી અને ભાવથી કદાચ સપ્રદેશી અને કદાચ અપ્રદેશી હોય છે. જે પુદ્ગલ ભાવથી અપ્રદેશી છે તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી કદાચ સપ્રદેશી અને કદાચ અપ્રદેશી હોય છે. જે પુદ્ગલ દ્રવ્યથી સપ્રદેશી છે તે ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી કદાચ સપ્રદેશી અને કદાચ અપ્રદેશી હોય છે. જે પુદ્ગલ ક્ષેત્રથી સપ્રદેશી હોય છે તે દ્રવ્યથી નિયમા સપ્રદેશી હોય છે. કાળથી અને ભાવથી કદાચ સપ્રદેશી અને કદાચ અપ્રદેશી હોય છે. જે પુદ્ગલ કાળથી સપ્રદેશી હોય છે તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી અને ભાવથી કદાચ સપ્રદેશી અને કદાચ અપ્રદેશી હોય છે. જે પુદ્ગલ ભાવથી સપ્રદેશી હોય છે તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, અને કાળથી કદાચ સપ્રદેશી અને કદાચ અપ્રદેશી હોય છે.

ના. : હે દેવાનુપ્રિય ! સપ્રદેશી-અપ્રદેશીમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષા અદ્ય બહુત્વ ફરમાવો !

નિ. : હે નારદપુત્ર અણુગાર ! (૧) સર્વથી* થોડા ભાવથી અપ્રદેશી (૨) તેથી કાળથી અપ્રદેશી અસંખ્યાત ગુણ (૩) તેથી દ્રવ્ય અપ્રદેશી અસંખ્યાત ગુણ (૪) તેથી ક્ષેત્રથી અપ્રદેશી અસંખ્યાત ગુણ (૫) તેથી ક્ષેત્રથી સપ્રદેશી અસંખ્યાત ગુણ (૬) તેથી દ્રવ્યથી સપ્રદેશી વિશેષાધિક (૭) તેથી કાળથી સપ્રદેશી વિશેષાધિક (૮) તેથી ભાવથી સપ્રદેશી વિશેષાધિક.

આ પ્રમાણે અર્થ સાંભળીને નારદપુત્ર અણુગારે નિયંત્રિપુત્ર અણુગારથી સંતોષ પામી વંદના નમસ્કાર કર્યા અને ક્ષમા માગી.

(૩૯) વેદના અને નિર્જરા

ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૧ નો અધિકાર

વેદના એટલે કર્મફળરૂપે સુખદુઃખાદિ પ્રાપ્ત થવાં તે. અને નિર્જરા એટલે કર્મનું ફળ ભોગવાઇ જતાં તેનું આત્મામાંથી ખરી પડતું તે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! જે મહા વેદનાવાળો હોય તે મહા નિર્જરા-વાળો પણ હોય ? અને મહા વેદનાવાળામાં તથા અદ્ય વેદનાવાળામાં પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો જીવ જ ઉત્તમ કહેવાય કે કેમ ?

* (૧) સર્વથી થોડા ભાવથી અપ્રદેશી જેમકે-એક ગુણકાળો, નીલો આદિ. (૨) તેથી કાળથી અપ્રદેશી અસંખ્યાત ગુણ જેમ કે-એક સમયની રિથિતિવાળા પુદ્ગલો. (૩) તેથી દ્રવ્યથી અપ્રદેશી અસંખ્યાત ગુણ જેમ કે-સર્વ પરમાણુ પુદ્ગલ. (૪) તેથી ક્ષેત્રથી અપ્રદેશી અસંખ્યાત ગુણ-જેમ કે એક એક આકાશ પ્રદેશ અવગણ્યા પુદ્ગલો. (૫) તેથી ક્ષેત્રથી સપ્રદેશી અસંખ્યાત ગુણ, જેમ કે એ આકાશ પ્રદેશ અવગણ્યા પુદ્ગલ. (૬) તેથી દ્રવ્યથી સપ્રદેશી વિશેષાધિક જેમ કે-એ પ્રદેશી રકંધ, ત્રણ પ્રદેશી રકંધ યાવત્ અનંત પ્રદેશી રકંધ. (૭) તેથી કાળથી સપ્રદેશી વિશેષાધિક જેમ કે એ સમય, ત્રણ સમય યાવત્ અસંખ્યાત સમયની રિથિતિવાળા પુદ્ગલ. (૮) તેથી ભાવથી સપ્રદેશી વિશેષાધિક જેમ કે એ ગુણકાળો, ત્રણ ગુણકાળો યાવત્ અનંત ગુણકાળો આદિ પુદ્ગલો.

મહાવીર : હા. ગૌતમ !

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! છઠ્ઠી અને સાતમી નરકભૂમિઓમાં નૈરયિકો મોટી વેદનાવાળા છે; પરંતુ તેથી તે શ્રમણનિર્ગથો કરતાં મોટી નિર્જરાવાળા છે ખરા ?

મહાવીર : ના. ગૌતમ ! તે વાત ખરાબર નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેમ શાથી કહો છો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ બે વસ્ત્રો હોય, તેમાંથી એક કદ્દમ (કાદવ)ના રંગથી રંગાયેલું હોય, અને બીજું, ખંજન (મેશ કે મળી)ના રંગથી રંગાયેલું હોય તે બેમાંથી કયું વસ્ત્ર મહા કપ્પે ધોઈ શકાય તેવું, ડાઘા મટાડી શકાય તેવું, તેમ જ ચળકાટ કે ચિતરામણ કરી શકાય તેવું કહેવાય ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કદ્દમથી રંગેલું મહા કપ્પે ધોઈ શકાય તેવું કહેવાય.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ જ પ્રમાણે, નૈરયિકોનાં પાપકર્મ ગાઢ, ચીકણું, સ્વિષ્ટ તથા ખિલીભૂત છે, તેથી તેઓ ગાઢ વેદના ભોજવતા હોવા છતાં મોટી નિર્જરાવાળા નથી કે મોટા પર્યાવસાન (નિર્વાણરૂપ ક્ષણ)વાળા નથી.

વળી, જેમ એરણુ ઉપર મોટા અવાજથી નિરંતર ઉપરાઉપરી ઘણુના પ્રહાર કરવામાં આવે તો પણ તેનાં રજકણ છૂટાં પડી જતાં નથી તેમ, નૈરયિકોનાં પાપકર્મો ગાઢ હોવાથી ખડુ વેદના થવા છતાં મોટા પ્રમાણમાં ખરી જતાં નથી.

અર્થાત્ સામાન્ય રીતે મોટી વેદનાવાળો જીવ મોટી નિર્જરાવાળો હોય છે. પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ નારકી જીવોનાં પાપકર્મો દુર્વિશોદ્ય હોવાથી મોટી વેદનાવાળાં હોય છે, પણ મોટી નિર્જરાવાળાં નથી હોતાં. તેમ જ શ્રેષ્ઠ ધ્યાનમાં સ્થિત થયેલો યોગી મોટી નિર્જરાવાળો હોવા છતાં મોટી વેદનાવાળો નથી હોતો. જેમ ખંજનના રંગથી રંગાયેલું વસ્ત્ર સહેલાઈથી ધોઈ શકાય છે તેમ, શ્રમણ નિર્ગથોનાં કર્મ

(તપાદિથી) શિથિલ એટલે મંદ વિપાકવાળાં, સત્તા વિનાનાં તથા વિપરિણામવાળાં કરી નાખેલ હોવાથી ઝટ દૂર થઈ જાય છે. તેથી થોડી ઘણી વેદના ભોગવવા અને ન ભોગવવા છતાં શ્રમણ નિર્જીવો થોડી નિર્જીવવાળા અને થોડા પર્યાવસાન (નિર્વાણુકળ)વાળા હોય છે. જેમ કોઈ પુરુષ ઘાસના સૂકા પૂળાને અગ્નિમાં ફેંકે અને તે શીઘ્ર બળી જાય, કે કોઈ પુરુષ લોહના ધગધગતા ગોળા ઉપર પાણીનું ટીપું મૂકે અને તે વિધ્વંસ પામી જાય તે પ્રમાણે હે ગૌતમ ! શ્રમણ-નિર્જીવોનાં કર્મો નહિ જેવી વેદના હોવા છતાં શીઘ્ર તેમજ થોડા પ્રમાણમાં નષ્ટ થઈ જાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મહા વેદના મહા નિર્જીવોનું કારણ શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કરણ વડે તે કરે છે અને તે ચાર પ્રકારનાં છે. (૧) મનકરણ (૨) વચનકરણ (૩) કાયાકરણ અને, (૪) કર્મકરણ (કર્મોનું બંધન સંક્રમણ આદિમાં નિમિત્તભૂત જીવનું વીર્ય). તે કરણો નારકીમાં અશુભજ લાભે. અશુભકરણથી અશાતા વેદના વેદ છે. કદાચિત શાતા પણ વેદ છે. (તીર્થકરોના જન્માદિ કલ્યાણક પ્રસંગે પ્રકાશ થાય તે સમયે) દેવતામાં જ શુભકરણ લાભે, તેથી તે શાતા વેદ છે. કદાચ અશાતા પણ વેદ છે (ઇન્દ્રાદિના પ્રહાર સમયે). પાંચ સ્થાવરમાં બે તે [૧] કાયાકરણ [૨] કર્મકરણ, ત્રણ વિકલ્પેન્દ્રિયમાં ત્રણ કરણ લાભે. [૧] કાયાકરણ [૨] વચનકરણ [૩] કર્મકરણ. તિર્યચ પચ્ચેન્દ્રિયમાં અને મનુષ્યમાં ૪-૪ કરણ લાભે. એ ઔદારિકના દસ દંડકમાં શુભ-શુભ કરણથી વિભાગથી [ક્યારેક શાતા, ક્યારેક અશાતા] વેદ છે.

જીવો આશ્રી વેદના અને નિર્જીવોના ચાર ભાગા થાય છે. [૧] મહા વેદના મહા નિર્જીવ [૨] મહા વેદના અલ્પ નિર્જીવ [૩] અલ્પ વેદના મહા નિર્જીવ અને, [૪] અલ્પવેદના-અલ્પ નિર્જીવ. તેના પ્રથમ ભાગમાં પડિમાધારી સાધુ છે. બીજા ભાગમાં ૬-૭ નરકના નૈરયાઓ છે. ત્રીજા ભાગમાં શૈલેશી પ્રતિપદ્મ [૧૪ ગુણુસ્થાનવાળા] અણુગાર છે, અને ચોથા ભાગમાં અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો છે.

(૪૦) પુદ્ગલોનો સંગ્રહ-વસ્તુનું દષ્ટાંત

ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૩ નો અધિકાર

જેમ કોઈ અણુવાપરેલું કે વાપરીને પણ ધોયેલું કે સાળ ઉપરથી તાજું જ ઊતરેલું વસ્ત્ર સ્વચ્છ હોય છે. પરંતુ તે વસ્ત્ર કમે કમે વપરાશમાં આવે છે ત્યારે તેને સર્વ બાળુએથી રજ ચોટે છે અને કાલાન્તરે તે વસ્ત્ર મસોતા જેવું મેલું અને દુર્ગંધી થઈ જાય છે. તેમ મહા-કર્મવાળા, મહા ક્રિયાવાળા, મહા પાપવાળા અને મહા વેદનાવાળા જીવને સર્વ બાળુએથી આવીને કર્મરજ ચોટે છે; અને તે જીવ હંમેશાં દુરૂપપણે, દુર્વર્ણપણે, દુરસપણે, દુરપર્શપણે, અનિષ્ટપણે, અમૃદરપણે, અપ્રિયપણે, અશુભપણે, અમનોરૂપપણે, (મનને ન લાવતું તે), અમનોરૂપપણે, (મન દ્વારા જે સંભારતાં પણ જે ન રુચે તે) અનિષ્ણિતપણે, અકંક્ષિતપણે, જઘન્યપણે (હીનપણે), અસુખ્યપણે, દુઃખપણે અને અસુખપણે વારંવાર પરિણમે છે.

પરંતુ જેમ કોઈ મેલું વસ્ત્ર હોય તેને કમે કમે શુદ્ધ કરવામાં આવતું હોય તથા શુદ્ધ પાણીથી ધોવામાં આવતું હોય, તે તેને લાગેલો મેલ ઊખડતો જાય છે, તેમ અલ્પ કર્મવાળા, અલ્પ ક્રિયાવાળા, અલ્પ પાપવાળા અને અલ્પ વેદનાવાળા જીવના કર્મ પુદ્ગલો છેદાતા જાય છે, છેદાતા જાય છે, વિધ્વંસ પામતા જાય છે તથા અંતે સમસ્તપણે નાશ પામે છે. તેનો આત્મા હંમેશાં નિરંતર સુરૂપપણે, સુર્ણપણે અને સુખપણે વારંવાર પરિણમે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વસ્ત્રને જે મેલ ચોટે છે તે પુરુષ પ્રયત્નથી ચોટે છે કે સ્વાભાવિક રીતે ચોટે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પુરુષ પ્રયત્નથી પણ ચોટે છે અને સ્વભાવિકપણે પણ ચોટે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે પ્રમાણે જીવોને જે કર્મરજ ચોટે છે, તે પુરુષ પ્રયત્નથી અને સ્વાભાવિકપણે એમ બન્ને રીતે ચોટે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવોને જે કર્મરજ ચોટે છે, તે પુરુષ પ્રયત્નથી ચોટે છે, પણ સ્વાભાવિક રીતે નથી ચોટતી. જીવોના

વ્યાપાર ત્રણ પ્રકારના છે: મનોવ્યાપાર, વચનવ્યાપાર અને કાયવ્યાપાર. એ ત્રણ પ્રકારના વ્યાપારો વડે જીવને કર્મોપચય થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વચ્ચે જે પુદ્ગલોનો ઉપચય થાય છે તે સાદિ-સાંત છે, સાદિ-અનંત છે, અનાદિ-સાંત છે કે અનાદિ-અનંત છે?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે ઉપચય સાદિ-સાંત જ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે પ્રમાણે જીવોનો કર્મોપચય સાદિ-સાંત છે, સાદિ-અનંત છે, અનાદિ-સાંત છે કે અનાદિ-અનંત છે?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય સાદિ-સાંત છે. કેટલાકનો અનાદિ-સાંત છે અને કેટલાકનો અનાદિ-અનંત છે. પણ જીવોનો કર્મોપચય સાદિ-અનંત નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે કેવી રીતે ?

મહાવીર : ઔર્થપથિક કર્મ બાંધન રો કર્મોપચય સાદિ-સાંત છે, લવસિદ્ધિક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ-સાંત છે અને અભવસિદ્ધિકોનો કર્મોપચય અનાદિ-અનંત છે.

(૪૧) પચાસ બોલની બંધી

દ્વારગાથા : વેદ સંજય દિદ્ધિ, સન્નિ ભવિદંસણ પ્વજ્જતે

ભાસગ પરિત નાણ, જોગુવઓગ આહાર સુદુમ ચરમેસુ,

(૧) વેદ ૪ (પુરુષ, સ્ત્રી, નપુંસક વેદ અને અવેદ) (૨) સંયતિ ૪ (સંયત, અસંયત, સંયતાસંયત, નોસંયત-નો-અસંયત) (૩) દષ્ટિ ૩ (૪) સંજી ૩ (સંજી, અસંજી, નોસંજી-નો-અસંજી) (૫) લઘ્ય ૩ (લઘ્ય, અલઘ્ય, નોલઘ્ય-નો-અલઘ્ય) (૬) દર્શન ૪ (૭) પર્યાપ્તા ૩ (પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા નોપર્યાપ્તા-નોઅપર્યાપ્તા) (૮) લાષક ૨ (લાષક અને અલાષક) (૯) પરિત ૩ (પરિત, અપરિત, નોપરિત નોઅપરિત) (૧૦) જ્ઞાન ૮ (૫ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન) (૧૧) યોગ ૪

(મન, વચન, કાયાયોગ અને અયોગ) (૧૨) ઉપયોગ ૨ (સાકાર અને અનાકાર) (૧૩) આહારક ૨ (આહારક ને અનાહારક) (૧૪) સૂક્ષ્મ ૩ (સૂક્ષ્મ, બાહર, નોસૂક્ષ્મ-નોબાહર) (૧૫) ચરમ ૨ (ચરમ અને અચરમ) કુલ ૫૦ બોલ થયા.

એ ૫૦ માંથી જે જે જીવોમાં જોટલા બોલ લાભે છે તેનું ચત્ર:

નામ	બોલ	નામ	બોલ
પહેલી નારકીમાં	૩૪. પાંચ સ્થાવરમાં	૨૩	
બીજી સાતમી નારકી સુધી	૩૩. જે ઇન્દ્રિય તેઈન્દ્રિયમાં	૨૭	
ભવનપતિ વાણવ્યંતરમાં	૩૫. ચૌરેન્દ્રિ, અસંજી પંચેન્દ્રિયમાં	૨૮	
જ્યોતિષી પહેલા બીજા દેવલોકમાં	૩૪. સંજી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં	૩૬	
ત્રીજી બારમા દેવલોક સુધી	૩૩. અસંજી મનુષ્યમાં	૨૨	
નવજીવેયકમાં	૩૨. સંજી મનુષ્યમાં	૪૫	
પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં	૨૬. સમુચ્ચય જીવમાં	૫૦	

એ ૫૦ બોલોમાંથી કયા બોલમાં કેટલાં કર્મોની બંધ થાય છે, તે કહે છે:

૧. વેદદ્વાર : ગ્રણુ વેદોમાં સાત કર્મોની નિયમા, આયુકર્મની ભજના, અવેદીમાં ૭ કર્મોની ભજના અને આયુકર્મનો અગ્રંધ.

૨. સંયતદ્વાર : સંયતમાં ૮ કર્મોની ભજના, અસંયતિ અને સંયતાસંયતિમાં ૭ કર્મોની નિયમા અને આયુકર્મની ભજના, નોસંયતિ નોઅસંયતિ નોસંયતા સંયતમાં ૮ કર્મોનો અગ્રંધ.

૩. દૃષ્ટિદ્વાર : સમદૃષ્ટિમાં ૮ કર્મોની ભજના, મિથ્યા દૃષ્ટિમાં ૭ કર્મોની નિયમા અને આયુકર્મની ભજના, મિશ્રદૃષ્ટિમાં ૭ કર્મોની નિયમા અને આયુનો અગ્રંધ.

૪. સંજીદ્વાર : સંજીમાં ૭ કર્મોની ભજના અને વેદનીય કર્મની નિયમા. અસંજીમાં ૭ કર્મોની નિયમા અને આયુકર્મની ભજના, નોસંજી નો-અસંજીમાં વેદનીય કર્મની ભજના અને ૭ કર્મોનો અગ્રંધ.

૫. ભવીદ્વાર : ભવીમાં ૮ કર્મોની ભજના, અભવીમાં ૭ કર્મોની નિયમા અને આયુકર્મની ભજના, નોભવી નો-અભવીમાં (કર્મોનો અગ્રંધ)

૬. દર્શનદ્વાર : પ્રથમનાં ત્રણ દર્શનમાં ૭ કર્મની ભજના અને વેદનીયની નિયમા ઉવગદર્શનમાં વેદનીયની ભજના અને ૭ કર્મોની અબંધ.

૭. પર્યાપ્તદ્વાર : પર્યાપ્તામાં ૮ કર્મની ભજના, અપર્યાપ્તામાં ૭ કર્મોની નિયમા, અને આયુકર્મની ભજના. નોપર્યાપ્તા નો-અપર્યાપ્તામાં ૮ કર્મોની અબંધ.

૮. ભાષકદ્વાર : ભાષકમાં ૭ કર્મોની ભજના અને વેદનીયની નિયમા. અભાષકમાં ૮ કર્મોની ભજના.

૯. પરિત્તદ્વાર : પરિત્તમાં ૮ કર્મોની ભજના. અપરિત્તમાં ૭ કર્મોની નિયમા અને આયુકર્મની ભજના નો-પરિત્ત નોઅપરિત્તમાં ૮ કર્મોની અબંધ.

૧૦. જ્ઞાનદ્વાર : ૪ જ્ઞાનમાં ૭ કર્મોની ભજના અને વેદનીયની નિયમા. ઉવગજ્ઞાનમાં વેદનીયની ભજના અને ૭ કર્મોનો અબંધ, ત્રણ અજ્ઞાનમાં ૭ કર્મોની નિયમા અને આયુકર્મની ભજના.

૧૧. યોગદ્વાર : ત્રણ યોગમાં ૭ કર્મોની ભજના અને વેદનીયની નિયમા, અયોગમાં ૮ કર્મોનો અબંધ.

૧૨. ઉપયોગદ્વાર : સાકાર અને અનાકારમાં ૮ કર્મોની ભજના.

૧૩. આહારક : આહારકમાં ૭ કર્મોની ભજના અને વેદનીયની નિયમા. અનઆહારકમાં ૭ કર્મોની ભજના, આયુકર્મનો અબંધ.

૧૪. સૂક્ષ્મદ્વાર : સૂક્ષ્મમાં ૭ કર્મોની નિયમા અને આયુકર્મની ભજના, બાહરમાં ૮ કર્મોની ભજના, નોસૂક્ષ્મ નોબાહરમાં ૮ કર્મોનો અબંધ.

૧૫. ચરમદ્વાર : ચરમ અને અચરમમાં ૮ કર્મોની ભજના.

(૪૨) કેટલા શિષ્યો સિદ્ધ થશે ?

એક વખત મહાશુક નામના દેવલોકમાંથી, મહાસર્ગ નામના મોટા વિમાનમાંથી મોટી ઋદ્ધિવાળા બે દેવો શ્રમણ ભગવંત મહાવીરની પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા. તેમણે મનથીજ ભગવાનને વંદનાદિ કરી, પ્રશ્ન

પૂછ્યા; તથા ભગવાને પણ તેમને મનથી જ જવાબ આપ્યા, તે સાંભળી સંતુષ્ટ થઈ તેઓ ફરી મનથી જ તેમને વંદનાદિ કરી તેમની પશુ-પાસના કરવા લાગ્યા.

તે વખતે ભગવાનના મોટા શિષ્ય ગૌતમ સ્વામી મહાવીર સ્વામીની પાસે ઉત્કૃષ્ટ રીતે બેસીને ધ્યાન ધરતા હતા. ધ્યાન પૂરું થયા પછી તેમને સંકલ્પ થયો કે, બે દેવો ભગવાન પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા હતા, તે ક્યાંથી અને શા માટે આવ્યા હતા તે હું ભગવાનને પૂછું.

ભગવાને તેમનો ઇરાદો તેમને પ્રથમથી જ કહી બતાવીને તેમને તે દેવો પાસે જ શંકા ટાળવા મોકલ્યા. દેવો તેમને આવતા બેઠા હાલિત થયા. તથા જલદી ઊભા થઈ ગયા પછી ગૌતમને તેમણે કહ્યું કે, “હે ભગવાન ! અમે મહાશુકે કલ્પમાંથી મહાસર્ગ વિમાનમાંથી આવ્યા છીએ; અમે ભગવાનને મનથી જ પૂછ્યું હતું કે, ‘હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયના કેટલા શિષ્યો સિદ્ધ થશે ? ત્યારે ભગવાને અમને મનથી જ જવાબ આપ્યો કે, ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! મારા સાતસો શિષ્યો સિદ્ધ થશે.’ એ રીતે અમે મનથી જ પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબ પણ અમને શ્રવણ ભગવંત તરફથી મન દ્વારા જ મળ્યા તેથી અમે તેમની પશુ-પાસના કરીએ છીએ.” એમ કહીને તે દેવો ગૌતમ સ્વામીને વંદન કરી, જે દિશામાંથી પ્રગટ્યા હતા તે દિશામાં જ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા.

(શ્રી ભગવતી શ. ૫ ઉ. ૪નો અધિકાર)

(૪૩) જીવના પ્રદેશ નિરૂપણ

ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૪ નો અધિકાર

તેનાં દ્વાર ૧૪ (૧) સપ્રદેશીદ્વાર (૨) આહારકદ્વાર (૩) ભવ્ય-દ્વાર (૪) સંજીદ્વાર (૫) લેશ્યાદ્વાર—(૬) દષ્ટિદ્વાર (૭) સંયતદ્વાર (૮) કષાયદ્વાર (૯) જ્ઞાનદ્વાર (૧૦) યોગદ્વાર (૧૧) ઉપયોગદ્વાર (૧૨) વેદદ્વાર (૧૩) સ્ત્રીરદ્વાર (૧૪) પચાગ્નિદ્વાર.

૧. સપ્રદેશીદ્વાર : સપ્રદેશી (જે જીવને ઉત્પન્ન થયાને ૨-૩ અથવા તેથી વધારે સમય થયો હોય તે). અપ્રદેશી (પ્રથમ સમયને ઉત્પન્ન થયેલો જીવ) તેના ભાંગા ૬ થાય છે. (૧) કદાચ સપ્રદેશી (૨) કદાચ અપ્રદેશી (૩) સપ્રદેશી એક અને અપ્રદેશી એક. (૪) સપ્રદેશી એક અને અપ્રદેશી ઘણા (૫) સપ્રદેશી ઘણા અને અપ્રદેશી એક (૬) સપ્રદેશી ઘણા અને અપ્રદેશી ઘણા (શાશ્વતા બોલમાં ત્રણ ભાંગા અને અશાશ્વતા બોલમાં છ ભાંગા હોય છે).

સમુચ્ચય જીવ કાલ આશ્રી-એક જીવ અને ઘણા જીવ નિયમા સપ્રદેશી ૨૪ હંડકના જીવ તથા સિદ્ધ ભગવાન કાલ આશ્રી એક જીવમાં ભાંગો ૧-૨ લાલે, ઘણા જીવ આશ્રી (૫ સ્થાવર છોડીને) ત્રણ ભાંગા લાલે તે ૧, ૫, ૬ તથા ૫ સ્થાવરમાં ભાંગો લાલે એક તે ત્રીજો.

૨. આહારકદ્વાર : આહારક સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ હંડક, એક જીવ આશ્રીમાં ભાંગા ૨ તે ૧-૨, ઘણા જીવ આશ્રી (પાંચ સ્થાવરને છોડીને) ત્રણ ભાંગા લાલે તે ૧-૫ અને ૬, પાંચ સ્થાવરમાં ભાંગો લાલે એક તે ત્રીજો, અનઆહારકમાં સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ હંડક એક જીવ આશ્રી ભાંગા ૨ તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (પાંચ સ્થાવર છોડીને) ભાંગા ૬ લાલે, અને પાંચ સ્થાવરમાં ભાંગો ૧ તે ત્રીજો, સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી બે ભાંગા તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ત્રણ ભાંગા.

૩. ભવ્યદ્વાર : ભવી અને અભવીમાં એક જીવ અને ઘણા જીવ આશ્રી નિયમા સપ્રદેશી. ૨૪ હંડકના ભવી અને અભવીમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે, તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવર બાદ કરીને) ત્રણ ભાંગા લાલે છે. સ્થાવરમાં ભાંગો એક ત્રીજો. સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા ૨ તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ભાંગા ત્રણ લાલે.

૪. સંજ્ઞીદ્વાર : સમુચ્ચય જીવ અને સંજ્ઞીના ૧૬ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ૧-૨ ભાંગા અને ઘણા જીવ આશ્રી ત્રણ ત્રણ ભાંગા

લાલે, અસંતી સમુચ્ચય જીવ ૨૨ હંડક એક જીવ આશ્રી ૧-૨ ભાંગા અને ઘણા જીવ આશ્રી સમુચ્ચય જીવ, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ભાંગા ત્રણ લાલે. સ્થાવરમાં ભાંગો ૧ ત્રીજો લાલે. નારકી, દેવતા અને મનુષ્યમાં ભાંગા ૬-૬ લાલે, નોસંતી નોઅસંતી મનુષ્ય અને સિદ્ધમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા જે, ૧-૨ ઘણા જીવ આશ્રી મનુષ્ય અને સિદ્ધમાં ૭, ૩ ભાંગા લાલે.

૫. લેશ્યાદ્વાર : સલેશી સમુચ્ચય જીવમાં એક જીવ અને ઘણા જીવ આશ્રી નિયમા સપ્રદેશી ૨૪ હંડકના જીવ અને સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા ૨ તે ૧-૨. ઘણા જીવ આશ્રી (૫ સ્થાવરને છોડીને) ત્રણ-ત્રણ ભાંગા લાલે, સ્થાવરોમાં એક ત્રીજો ભાંગો લાલે. કૃષ્ણ-નીલ-કાપોતલેશી સમુચ્ચય જીવ ૨૨ હંડકમાં એક જીવમાં જે ભાંગા ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવરને છોડીને) ત્રણ ત્રણ ભાંગા લાલે. સ્થાવરોમાં ભાંગો એક તે ત્રીજો, તેજલેશી સમુચ્ચય જીવ ૧૮ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા જે, તે ૧-૨ ઘણા જીવ આશ્રી સમુચ્ચય જીવ અને ૧૫ હંડકમાં ૩-૩ ભાંગા લાલે, પૃથ્વી, અપ, વનસ્પતિમાં છ-છ ભાંગા લાલે, પદ્મલેશી, શુકલલેશી, સમુચ્ચય જીવ ત્રણ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા જે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે, અલેશીજીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા ૨ તે ૧-૨, અને ઘણા જીવ આશ્રી જીવ અને સિદ્ધ ભગવાનમાં ત્રણ ત્રણ ભાંગા લાલે, મનુષ્યમાં છ-છ ભાંગા લાલે.

૬. દષ્ટિદ્વાર : સમદષ્ટિ સમુચ્ચય જીવ ૧૬ હંડક અને સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા જે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે. પરંતુ ફેર એટલો કે, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ૬ ભાંગા લાલે, મિથ્યાદષ્ટિ સમુચ્ચય જીવ ૨૪ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા ૨ તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવરોને બાદ કરીને) સમુચ્ચય જીવ ૧૬ હંડકમાં ત્રણ ત્રણ ભાંગા લાલે. સ્થાવરોમાં એક તે ત્રીજો ભાંગો લાલે. મિશ્રદષ્ટિ સમુચ્ચય જીવ અને ૧૬ હંડક આશ્રી એક જીવમાં ભાંગા ૨ તે ૧-૨, અને ઘણા જીવ આશ્રી ૬-૬ ભાંગા લાલે.

૭. સંયતદ્વાર : સંયતિમાં સમુચ્ચય જીવ મનુષ્ય અને સંયતા સંયતિમાં સમુચ્ચય જીવ મનુષ્ય, તિર્યચ એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે. અસંયતિ સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ લાલે અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવર બાદ કરીને) ત્રણ-ત્રણ ભાંગા લાલે, અને સ્થાવરોમાં એક ત્રીજે ભાંગા લાલે. નોસંયતિ નોઅસંયતિ નોસંયતાસંયતિ (સિદ્ધો)માં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ભાંગા ૩ લાલે.

૮. કૃપાયદ્વાર : સકપાય સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવરો છોડીને) સમુચ્ચય જીવ ૧૯ દંડકમાં ૩-૩ ભાંગા લાલે, અને સ્થાવરોમાં એક ભાંગા ત્રીજે કૌંધકપાયી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા આશ્રી (સ્થાવરો પાંચ છોડીને) ૩-૩ ભાંગા લાલે, પાંચ સ્થાવરોમાં એક ત્રીજે ભાંગા લાલે (દેવોમાં છ-છ ભાંગા લાલે.) માન કપાયી, માયા કપાયી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (૫ સ્થાવરો છોડીને) ૩-૩ ભાંગા લાલે. અને સ્થાવરોમાં એક ત્રીજે ભાંગા લાલે (નારક દેવોમાં છ-છ ભાંગા લાલે). લોલ કપાયી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (૫ સ્થાવરો છોડીને) ૩-૩ ભાંગા લાલે, અને સ્થાવરોમાં એક ત્રીજે ભાંગા લાલે (નારકીમાં છ ભાંગા). અકપાયી જીવ મનુષ્ય સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે.

૯. જ્ઞાનદ્વાર : સમુચ્ચય જ્ઞાન સમુચ્ચય જીવ ૧૯ દંડક સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે. (ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં છ-છ ભાંગા લાલે) મતિ-શ્રુતજ્ઞાન સમુચ્ચય જીવ ૧૯ દંડકમાં અવધિજ્ઞાન સમુચ્ચય જીવ ૧૯ દંડકમાં તથા મનાપર્યયજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન સમુચ્ચય મનુષ્યમાં એક

જીવ આશ્રી ભાંગા ૨ તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩ ભાંગા લાલે.
(મતિ-શ્રુતજ્ઞાન અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં છ-છ ભાંગા લાલે) સમુચ્ચય
અજ્ઞાન, મતિ-શ્રુત અજ્ઞાન સમુચ્ચય જીવ ૨૪ હંડકમાં વિભાગજ્ઞાન
૧૬ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા ૨ તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ
આશ્રી (૫ સ્થાવર છોડીને) ૩-૩ ભાંગા લાલે અને પાંચ સ્થાવરમાં
એક ત્રીજે ભાંગો લાલે.

૧૦. યોગદાર : સયોગીમાં સમુચ્ચય એક જીવ આશ્રી અને
ઘણા જીવ આશ્રી નિયમા સપ્રદેશી. ૨૪ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી
ભાંગા જે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (૫ સ્થાવરોને છોડીને)
૩-૩ ભાંગા લાલે, સ્થાવરોમાં એક ભાંગો ત્રીજે. મનયોગી સમુચ્ચય
જીવ ૧૬ હંડકમાં તથા વચનયોગી સમુચ્ચય જીવ ૧૯ હંડકમાં એક
જીવ આશ્રી ભાંગા જે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા
લાલે. ક્ષાત્રયોગી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા
જે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી સમુચ્ચય જીવ અને ૧૯ હંડકમાં
૩-૩ ભાંગા લાલે અને પાંચ સ્થાવરોમાં એક ત્રીજે ભાંગો લાલે.
અયોગી જીવ મનુષ્ય સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા તે જે
તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી સિદ્ધ ભગવાનમાં ૩-૩ ભાંગા
લાલે. અને મનુષ્યમાં ૬ ભાંગા લાલે.

૧૧. ઉપયોગદાર : સાકાર અને અનાકાર સમુચ્ચય જીવ ૨૪
હંડક અને સિદ્ધ, ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા જે, ૧-૨ અને
ઘણા જીવ આશ્રી (પાંચ સ્થાવરો છોડીને) ૧૯ હંડકમાં ૩-૩ ભાંગા
લાલે અને ૫ સ્થાવરોમાં એક ત્રીજે ભાંગો લાલે.

૧૨. વેદદાર : સવેદી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ હંડકમાં એક જીવ
આશ્રી ભાંગા જે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવરોને છોડીને)
સમુચ્ચય જીવ અને ૧૯ હંડકમાં ૩-૩ ભાંગા લાલે. ૫ સ્થાવરોમાં એક
ત્રીજે ભાંગો લાલે. સ્ત્રી વેદ, પુરુષવેદ, સમુચ્ચય જીવ ૧૫ હંડકમાં નપુંસક
વેદ, સમુચ્ચય જીવ ૧૧ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા જે તે ૧-૨
અને ઘણા જીવ આશ્રી સ્ત્રી-પુરુષ વેદમાં (સમુચ્ચય જીવ અને ૧૫ હંડકમાં)

૩-૩ ભાંગા લાલે, નપુંસક વેદમાં (૫ સ્થાવરોને છોડીને) સમુચ્ચ અને ૬ હંડકમાં ૩-૩ ભાંગા લાલે પાંચ સ્થાવરોને છોડીને એક ત્રીજો ભાંગો, અવેદી મનુષ્ય અને સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે.

૧૩. શરીરદ્વાર : સશરીરી અને તૈગસ-કાર્મણ શરીરમાં સમુચ્ચ એક જીવ આશ્રી અને ઘણા જીવ આશ્રી નિયમા. સપ્રદેશી ૨૪ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (પાંચ સ્થાવરોને છોડીને) ૩-૩ ભાંગા લાલે, અને સ્થાવરોમાં એક ત્રીજો ભાંગો. અશરીરી સમુચ્ચ જીવ સિદ્ધ ભગવાનમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે. ઔદારિક શરીર સમુચ્ચ જીવ ૧૦ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવરોને છોડીને) ૩-૩ ભાંગા લાલે, પાંચ સ્થાવરોમાં એક ત્રીજો ભાંગો લાલે. વૈકિપ શરીર ૧૭ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૧૬ હંડકમાં ૩-૩ ભાંગા લાલે, સમુચ્ચ જીવ એક વાયુકાયમાં ત્રીજો ભાંગો લાલે. આહારક શરીર મનુષ્યમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે તે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી છ ભાંગા.

૧૪. પર્યાપ્તિદ્વાર : આહાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-શ્વાસોચ્વાસ, પર્યાપ્તિમાં સમુચ્ચ જીવ ૨૪ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવરોને છોડીને) સમુચ્ચ જીવમાં ૩-૩ ભાંગા લાલે સ્થાવરોમાં એક ત્રીજો ભાંગો લાલે ભાષા પર્યાપ્તિમાં સમુચ્ચ જીવ ૧૯ હંડકમાં મન:પર્યાપ્તિમાં સમુચ્ચ જીવ ૧૬ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે.

આહારઅપર્યાપ્તિ સમુચ્ચ જીવ ૨૪ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી (સ્થાવરો છોડીને) છ-છ ભાંગા લાલે અને સ્થાવરોમાં એક ત્રીજો ભાંગો લાલે. શરીર-ઇન્દ્રિય-શ્વાસોચ્વાસ-અપર્યાપ્તિ, સમુચ્ચ જીવ ૨૪ હંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ભાંગા બે ૧-૨ અને ઘણા

જીવ આશ્રી પાંચ સ્થાવરોમાં ત્રીજો ભાંગો. નારક, દેવતા અને મનુષ્યમાં છ-છ ભાંગા લાલે. ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૩-૩ ભાંગા લાલે. લાષા પર્યાપ્તિમાં સમુચ્ચય જીવ ૧૯ ઢંડકમાં મન અપર્યાપ્તિના સમુચ્ચય જીવ ૧૬ ઢંડકમાં એક જીવ આશ્રી ભાંગા બે ૧-૨ અને ઘણા જીવ આશ્રી ૩-૩ ભાંગા લાલે. પરંતુ ફેર એટલો કે નારકી દેવતા અને મનુષ્યમાં છ-છ ભાંગા લાલે.

(૪૪) તમસ્કાય

ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૫ નો અધિકાર

તમસ્-અંધારાં પુદ્ગલોનો કાય-એટલે રાશિ તે તમસ્કાય. આ લોકમાં આવેલો એક ખાસ તમસ્કાય અહીં વિવક્ષિત છે. તે તમસ્કાય અપકાય હોઈ શકે. કારણ કે એ કાયા સિવાયનો કોઈ તમસ્કાય જેવો હોઈ શકે નહિ.

ગૌતમ : ભગવન્ ! આ તમસ્કાય, પૃથ્વી તમસ્કાય છે કે પાણી તમસ્કાય છે ?

મહાવીર : પાણી તમસ્કાય છે. કારણ કે કેટલોક મહિષ વગેરે જેવો પૃથ્વીકાય તો પ્રકાશિત પણ હોય છે. પરંતુ પાણી તમસ્કાય તે અંધારો જ હોય.

ગૌતમ : ભગવન્ ! એ તમસ્કાય ક્યાંથી શરૂ થયો છે અને તેનો અંત ક્યાં છે ?

મહાવીર : જંબુદ્વીપની બહાર તિરછા અસંખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો ઓળંગ્યા પછી અરુણવરદ્વીપ આવે છે. તે દ્વીપની અહારની વેદિકાના અંતથી અરુણોદય સમુદ્રમાં ૪૨ હજાર યોજન દૂર જઈએ ત્યારે ઉપરિતન જલાંત આવે છે. ત્યાંથી એક પ્રદેશની શ્રેણીએ (એટલે કે સમલીત્તીપથે; નહિ કે એક પ્રદેશવાળી શ્રેણીએ) તમસ્કાય શરૂ થાય છે. ત્યાંથી શરૂ થઈ તે ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો જઈ ત્યાંથી પાછો તિરછો વિસ્તાર પામતો-સૌધર્મ, ઇશાન, સનતકુમાર અને માહેન્દ્ર એ

ચારે કહ્યોને પણ આચ્છાદિને ઊંચે પણ બ્રહ્મલોક કલ્પમાં સિદ્ધ વિમાનના પ્રસ્તર સુધી તે પહોંચ્યો છે.

તેનો આકાર નીચેની બાજુ કોડિયાના નીચેના ભાગ જેવો છે, અને ઉપર કૂકડાના પાંજરા જેવો છે. કોઈ દેવ આ જાંબુદ્રીપને ત્રણ ચપટી વગાડતાં ૨૧ વાર ફરી આવે, તેવો દેવ પણ છ મહિના ચાલે છતાં તેના સંખ્યેય વિસ્તૃત ભાગને પહોંચે, પણ અસંખ્યેય વિસ્તૃત ભાગને તો ન પહોંચે*. તે તમસ્કાયમાં ગામ, ઘર કે સંનિવેશાદિ કંઈ નથી. માત્ર તેમાં મેઘ પુદ્ગલો એકઠા થવાથી મોટા મેઘ ઉત્પન્ન થાય છે અને વરસે છે. પણ તે દેવ અસુર અથવા નાગને કારણે થાય છે. તેમાં જે સ્થૂલ ગર્જના અને વીજળી છે, તે દેવ-અસુર અથવા નાગને કારણે જ છે.†

તમસ્કાયમાં સ્થૂલ પૃથ્વી અને અગ્નિની હયાતી નથી હોતી, પણ જે બાહર (સ્થૂલ) પૃથ્વી અને બાહર અગ્નિ વિગ્રહગતિમાં વર્તતા હોય છે તેઓ જ ત્યાં હોઈ શકે છે. ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓ તમસ્કાયમાં નથી. પણ તેની પડખે છે. તેમની પ્રભા તમસ્કાયમાં જાય છે ખરી પણ ઊલટી પોતે અંધારારૂપ થઈ જાય છે. તે તમસ્કાયનો વર્ણ એટલો કાળો, ગંભીર, ફવાંટાં ઊભાં કરનાર તથા ભયંકર છે કે, તેને જોઈને જ કેટલાક દેવો પણ શ્રોણ પામે, અને કદાચ કોઈ દેવ તેમાં પ્રવેશ કરે તો પણ તે શરીરની ત્વરાથી અને મનની ત્વરાથી તેને જલદી ઉલ્લંઘી જાય છે. તે તમસ્કાયનાં તેર નામ છે. તમ, તમસ્કાય, અંધકાર, મહાંધકાર, લોકાંધકાર, લોકતમિસ્ર, દેવાંધકાર, દેવતમિસ્ર, દેવારણ્ય, દેવગ્યૂક, દેવ-પ્રરિધ, દેવપ્રતિજ્ઞાલ અને અરણ્યોદક સમુદ્ર.

ગૌતમ : ભગવન્ ! તમસ્કાય પૃથ્વીનો પરિણામ છે, પાણીનો પરિણામ છે, જીવનો પરિણામ છે ? કે પુદ્ગલોનો પરિણામ છે ?

*આ બે ભાગોનું કારણ, તેનો કોડિયા જેવો વધતી વિસ્તૃતતાવાળો આકાર છે.

†એટલે કે અહીં સ્થૂલ વીજળી શબ્દથી તૈજસકાયિકો ન સમજવા. કારણ કે અહીં તેઓનો નિષેધ કરવાનો છે. પણ દેવના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા બાસ્તવ પુદ્ગલોને અહીં સ્થૂલ તેજરૂપે સમજવાના છે.

મહાવીર : હે જૌતમ ! તે પાણીનો પણ પરિણામ છે. જીવનો પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલોનો પણ પરિણામક છે. પણ પૃથ્વીનો પરિણામ નથી. તે તમસ્કાયમાં સર્વ પ્રાણી, ભૂતો, જીવો અને સર્વો સ્થૂલ વાસુ સ્થૂલ વનસ્પતિ અને ત્રસપણે અનેક વાર અથવા અનંત વાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે. પણ સ્થૂલ પૃથ્વીકાયપણે અને સ્થૂલ અગ્નિકાયપણે નથી થયા.

(૪૫) કૃષ્ણરાજિ

કૃષ્ણરાજિ એટલે કાળાં પુદ્ગલોની રેખા. તેવી આઠ કૃષ્ણ-રાજિઓ છે, ઉપર સનતકુમાર-માહેન્દ્ર કલ્પ ઉપર અને બ્રહ્મલોક કલ્પની નિચે રિષ્ટ વિમાનના પ્રસ્તરમાં તે આવેલી છે. તે જેમ કે બે પૂર્વમાં, બે પશ્ચિમમાં, બે દક્ષિણમાં અને બે ઉત્તરમાં. તેમાં પૂર્વ-અભ્યંતર કૃષ્ણરાજિ, દક્ષિણ-બાહ્ય કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શેલી છે. દક્ષિણ-અભ્યંતર રાજિ, પશ્ચિમ બાહ્યને સ્પર્શેલી છે; પશ્ચિમ-અભ્યંતર રાજિ ઉત્તર-બાહ્યને સ્પર્શેલી છે; અને ઉત્તર-અભ્યંતર રાજિ પૂર્વ-બાહ્યને સ્પર્શેલી છે. પૂર્વની અને પશ્ચિમની બે બાહ્ય રાજિઓ પટકોણ છે. ઉત્તરની અને દક્ષિણની બે બાહ્ય રાજિઓ ત્રાંસી-ત્રિખૂણી છે. પૂર્વની અને પશ્ચિમની બે અભ્યંતર રાજિઓ ચોખંડી છે, અને ઉત્તરની અને દક્ષિણની બે અભ્યંતર રાજિઓ પણ ચોખંડી છે.

તે રાજિઓનો આયામ અસંખ્યેય યોજન સહસ્ર છે. વિષ્કંભ સંખ્યેય યોજન સહસ્ર છે, અને પરિક્ષેપ અસંખ્યેય યોજન સહસ્ર છે. એક વિપળ જેટલા વખતમાં આખા જંબુદ્વીપને એકવીસ વાર ફરી આવે એવા દેવ લાગલાગટ અડધો માસ ચાલે તો પણ તેના સંખ્યેય ભાગને પહોંચે, પરંતુ અસંખ્યેય ભાગને ન પહોંચે.

તે રાજિઓમાં ગામ વગેરે નથી. મોટા મેઘો છે, પણ તેને દેવ કરે છે; અસુર કે નાગ નહિ. (કૃષ્ણરાજિ આગળ અસુરકુમારો અને નાગકુમારાનું ગમન સંભવતું નથી.) સ્થૂળ ગર્જનાના શબ્દોનું મેઘ પ્રમાણે બળબું. વિશ્વહ ગતિવાળા સિવાય ત્યાં સ્થૂલ અપકાય, સ્થૂળ

અગ્નિકાય અને વનસ્પતિકાય હોઈ શકે નહિ, ત્યાં ચંદ્ર કે સૂર્યની પ્રભા પણ નથી. તે કાળી તથા મહાભયંકર દેવને પણ ડરાવે તેવી છે, તે કૃષ્ણરાગિનાં આઠ નામ છે: કૃષ્ણરાગિ, મેઘરાગિ, મધા, માધવતી, વાતપરિધા, વાત પરિક્ષોભા, દેવપરિધા, દેવ પરિક્ષોભા.

કૃષ્ણરાગિ પૃથ્વીનો પરિણામ છે, પણ જળનો પરિણામ નથી. તથા જીવનો પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે. તેમાં સર્વ પ્રાણી, ભૂતો, વગેરે પૂર્વ અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્ન થયાં છે, પણ સ્થૂળ અપકાયપણે, સ્થૂળ અગ્નિકાયપણે અને સ્થૂળ વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થયા નથી.

(૪૬) ધાન્યની સ્થિતિ

ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૭ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શાલી, ત્રીહિ, ઘઉં, જવ અને જવજવ એ બધાં ધાન્યો કોઠલામાં હોય, વાંસના પાલામાં હોય, માંચામાં હોય, માળમાં હોય, છાણથી લિપ્ત હોય, ઢાંકેલાં હોય, માટી વગેરે વડે મુદ્રિત કરેલાં હોય, તેા તેઓની યોનિ-અંકુરની ઉત્પત્તિમાં હેતુભૂત શક્તિ કેટલો કાળ કાયમ રહે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછું અંતર્મુદ્રિત અને વધારેમાં વધારે ત્રણ વરસ કાયમ રહે છે. ત્યાર બાદ તે યોનિ ગ્લાન થાય છે અને પ્રતિધ્વંસ પામે છે. પછી તે બીજ અબીજ થાય છે.

તે પ્રમાણે કલાય, મસૂર, તલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી, ચોળા, તુવેર અને ચણાનું પણ બાણુલું, પણ વધારેમાં વધારે પાંચ વર્ષ બાણુવાં. તે પ્રમાણે અળસી, કુસુભ, કોદરા, કાંગ, બંટી, શણ, સરસવ, અને મૂલક બીજનું પણ બાણુલું, પણ વધારેમાં વધારે સાત વર્ષ બાણુવાં.

(૪૭) સુખ દુઃખ આદિ

શ્રી ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૧૦ નો અધિકાર

ગૌતમ : ભગવન્ ! અન્યતીર્થિ એ પ્રકારે કહે છે કે રાજગૃહ નગરમાં જેટલા જીવ છે તે જીવોનાં સુખદુઃખ બહાર કાઢીને, હાથમાં લઈને ભારના ડગિયા પ્રમાણુ યાવત્ જૂ, લીખ પ્રમાણુ કોઈ દેખાડવામાં સમર્થ નથી. હે ભગવન્ ! શું તે બરાબર છે ?

મહાવીર : અન્ય તીર્થિઓનું આ કહેવું મિથ્યા છે. હું એવી રીતે કહું છું કે સંપૂર્ણ લોકના જીવોનાં સુખદુઃખને બહાર કાઢીને હાથમાં લઈને દેખાડવામાં કોઈ સમર્થ નથી.

ગૌતમ : ભગવન્ ! કયા કારણથી દેખાડવામાં સમર્થ નથી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેવી રીતે ત્રણ ચપટી વગાડે તેટલામાં તે જંબુદ્વીપની ૨૧ પરિક્ષા કરે એવી શીઘ્ર ગતિવાળા કોઈ દેવ સંપૂર્ણ જંબુદ્વીપમાં વ્યાપ્ત એવો ગંધનો ડખ્ખો ખોદીને જંબુદ્વીપની ૨૧ પરિક્ષા કરે એટલામાં ગંધ ભડીને જીવોના નાકમાં પ્રવેશ કરે, તે ગંધને અલગ કરીને દેખાડવામાં કોઈ સમર્થ નથી. તેવી રીતે, જીવોનાં સુખ દુઃખને બહાર કાઢીને દેખાડવામાં કોઈ સમર્થ નથી.

ગૌતમ : ભગવન્ ! શું જીવ છે તે ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય છે છે તે જીવ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ છે તે ચૈતન્ય છે અને ચૈતન્ય છે તે જીવ છે. જીવ અને ચૈતન્ય એક જ છે. નારકીના નેરિયા તે નિયમા જીવ છે અને જીવ છે તે નેરિયા અને અનેરિયા બન્ને છે. એવી રીતે ૨૪ દંડક કહી દેવા.

ગૌતમ : ભગવન્ ! જીવ છે તે પ્રાણ ધારણ કરે છે કે પ્રાણ ધારણ કરે છે તે જીવ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે પ્રાણ ધારણ કરે છે તે નિયમા જીવ છે. પરંતુ જીવ પ્રાણ ધારણ કરે પણ છે અને નથી પણ ધારણ કરતો.

એવી રીતે, સિદ્ધ ભગવાન દ્રવ્યપ્રાણુ ધારણુ નથી કરતા. નારકીના નેરિયા નિયમા પ્રાણુધારી છે અને પ્રાણુધારી છે તે નેરિયા અને અનેરિયા બન્ને છે. એવી રીતે ૨૪ દંડક કહી દેવા.

ગૌતમ : ભગવન ! ભવસિદ્ધિક (ભવી) નેરિયા હોય છે કે નેરિયા ભવસિદ્ધિક હોય છે ?

મહાવીર : ભવસિદ્ધિક નેરિયા અનેરિયા બન્ને હોય છે. એવી રીતે નેરિયા પણ ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિક બંને હોય છે. એવી રીતે ૨૪ દંડક કહી દેવા.

ગૌતમ : ભગવન ! અન્યતીર્થી કહે છે કે સર્વ પ્રાણી ભૂત જીવ સત્ત્વ એકાંત દુઃખરૂપ વેદના વેદે છે. શું તે બરાબર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અન્ય તીર્થીઓનું તે કહેવું મિથ્યા છે. હું એવી રીતે કહું છું કે, નારકીના નેરિયા એકાંત દુઃખરૂપ વેદના વેદે છે, કદાચિત્ સુખરૂપ વેદના પણ વેદે છે. આરે જાતિના દેવતા એકાંત સુખરૂપ વેદના વેદે છે. કદાચિત્ દુઃખરૂપ વેદના પણ વેદે છે. ઔદારિકના ૧૦ દંડક વિવિધ પ્રકારની (વેમાયા) વેદના વેદે છે. અર્થાત્ કદાચિત્ સુખ અને કદાચિત્ દુઃખ વેદે છે.

ગૌતમ : ભગવન ! શું નારકીના નેરિયા આત્મશરીર ક્ષેત્રાવગાઠ (સ્વશરીર અવગાહ્યા) પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી આહાર કરે છે કે અનંતર ક્ષેત્રાવગાઠ (પોતાના શરીરક્ષેત્ર અવગાહ્યાની અપેક્ષા બીજું ક્ષેત્ર) પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી આહાર કરે છે કે પરંપર ક્ષેત્રાવગાઠ (આત્મ-ક્ષેત્રથી અનંતર ક્ષેત્ર તેનાથી પરક્ષેત્ર તે પરંપર ક્ષેત્ર) પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી આહાર કરે છે ?

મહાવીર : આત્મ શરીર ક્ષેત્રાવગાઠ પુદ્ગલોને આત્મા દ્વારા ગ્રહણ કરી આહાર કરે છે. અનંતર ક્ષેત્રાવગાઠ અને પરંપર ક્ષેત્રાવગાઠ પુદ્ગલોને આત્મા ગ્રહણ કરી આહાર કરતો નથી. એવી રીતે ૨૪ દંડક કહી દેવા.

ગૌતમ : ભગવન ! શું કેવળી મહારાજ ઇન્દ્રિયોથી બંધુ નહેબે છે ?

મહાવીર : કેવળી મહારાજ ઇન્દ્રિયેથી જાણતા-દેખતા નથી. છએ દિશાઓમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ મર્યાદા સહિત પણ જાણે દેખે છે અને મર્યાદા રહિત પણ જાણે દેખે છે. યાવત્ કેવળીનું દર્શન નિરાવરણ (આવરણ રહિત) છે.

(૪૮) નિર્ઐથેના આહાર વિષે

ભગવતી શ. ૭ ઉ. ૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : ભગવન્ ! અંગારદોષ સહિત, ધૂમદોષ રહિત અને સંયોજના દોષ વડે દુષ્ટ પાનભોજનનો શો અર્થ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ નિર્ઐથ સાધુ યા સાધ્વી નિર્ઐથ અને નિર્દોષ અન્ન પાનાદિ ગ્રહણ કરી, તેમાં મૂર્છિત, લુબ્ધ અને અસક્ત થઈને આહાર કરે, તો હે ગૌતમ ! એ અંગારદોષ સહિત પાનભોજન કહેવાય. જો તેને અત્યંત અપ્રીતપૂર્વક તથા કેધથી ખિન્ન થઈને ખાય-પીએ તો હે ગૌતમ ! એ ધૂમદોષ સહિત પાનભોજન કહેવાય, અને કોઈ સાધુ યા સાધ્વી આહારને ગ્રહણ કરી, તેમાં સ્વાદ ઉત્તમ કરવા, ખીજ પદાર્થ સાથે સંયોગ કરી તેનું ભોજન કરે તો હે ગૌતમ ! એ સંયોજના દોષ વડે દુષ્ટ પાનભોજન કહેવાય.

એ બધાથી ઊલટું કરવું એ તે દોષથી રાહત પાનભોજન છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! ક્ષેત્રાતિકાન્ત, કાલાતિકાન્ત, માર્ગાતિકાન્ત અને પ્રમાણાતિકાન્ત પાનભોજન એટલે શું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (૧) કોઈ સાધુ નિર્દોષ પાનભોજનને સૂર્ય ઊગ્યા પહેલાં ગ્રહણ કરી, સૂર્ય ઊગ્યા પછી ખાય તો હે ગૌતમ ! તે ક્ષેત્રાતિકાન્ત ભોજન કહેવાય. (૨) તથા પહેલા પહોરમાં ગ્રહણ કરી છેલ્લા પહોર સુધી રાખીને પછી ખાય તો તે કાલાતિકાન્ત પાનભોજન કહેવાય. (૩) એ ગાંડે દૂર લઈ જઈ ખાય તે તથા રસ્તામાં કે નિરાધ કરેલ જગ્યાએ લઈ જઈ ખાય તે માર્ગાતિકાન્ત. (૪) પ્રમાણસરના ૩૨ થી વધારે કોળિયા જેટલું ખાય તો તે પ્રમાણાતિકાન્ત પાનભોજન કહેવાય.

હે ગૌતમ ! સાધુ યા સાધ્વી જે પોતે શસ્ત્ર અને મુશશાદિ રહિત હોય; તેમ પુષ્પમાળા અને ચંદનના વિલેપન રહિત હોય તે સાધુ યા સાધ્વી કૃમ્યાદિ જંતુ રહિત નિર્જીવ, સાધુને માટે તૈયાર નહિ કરેલ-કરાવેલ નહિ. સંકલ્પેલ, આમંત્રણ દીધા વિનાનો નહિ ખરીદેલ, અનુ દિષ્ટાં નવકોટી વિશુદ્ધ, ભિક્ષાના ૪૨ દોષથી રહિત. ઉપર જણાવેલા અંગાર-ધૂમ-સંયોજના દોષોથી રહિત આહાર, સુરસુર કે ચપચપ શબ્દ કર્યા વિના બહુ ઉતાવળથી નહિ કે આહારના કોઈ ભાગને પડતો મૂક્યા વિના, ગાડાની ધરીને તેલ ઊંજવું બોધ્યે કે વ્રણ ઉપર લેપ કરવો બોધ્યે એવી ભાવનાથી, કેવળ સંયમના નિર્વાહ અર્થે તથા સાપ આબુ-ખાબુ સ્પર્શ કર્યા વિના સીધો દરમાં પેસે તેમ સ્વાદ માટે મોંમાં ફેરવ્યા વિના ખાય, તો તે આહાર 'શસ્ત્રાતીત' એટલે કે અગ્નિ વગેરે નાશક વસ્તુ-શસ્ત્ર-ઉપરથી ઉતારેલો. 'શસ્ત્ર પરિણામિત' એટલે કે અગ્નિ વગેરે શસ્ત્રથી નિર્જીવ કરાયેલો, 'એષિત' એટલે કે એષણના દોષોથી રહિત; 'બ્યેષિત' એટલે કે વિશેષતઃ એષણ દોષથી રહિત તથા 'સામુદાયિક' એટલે કે જુદે જુદે ઠેકાણેથી માગીને મળેલો આહાર કહેવાય

(૪૯) શ્રાવક ને ક્રિયા

ગૌતમ : શ્રમણના ઉપાશ્રયમાં રહીને સામાયકવ્રત આચરનાર શ્રમણોપાસક ગૃહસ્થને ઐર્થાપયિકી ક્રિયા-લાગે કે સાંપરાયિકી ?

મહાવીર : ઐર્થાપયિકી ન લાગે, પણ સાંપરાયિકી લાગે. કારણ કે તે શ્રાવકનો આત્મા હજુ કષાત્તનાં સાધનોયુક્ત છે; તેથી તેને સાંપરાયિકી લાગે. કષય-હિત પુરુષને જ માત્ર યોગ એટલે કે પ્રવૃત્તિના નિમિત્તથી ઐર્થાપયિકી ક્રિયા લાગે.

†પહેલેથી તૈયાર કરેલ આહારને સાધુને ઉદ્દેશી દહીં, ગોળ, વગેરેથી સ્વાદુ ન કરેલ.

‡મિત-વચન-કાવાથી હચવું, હણવાવું, હણતાને અનુમતિ આપવી; રાંધવું, રંધાવવું, રાંધનારને અનુમતિ આપવી; ખરીદવું, ખરીદાવવું અને ખરીદ કરનારને અનુમતિ આપવી એ નવ કોટીઓ વિનાનો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ શ્રાવકે જંગમ જીવોનો વધ ન કરવાનું વ્રત લીધું હોય, પણ પૃથ્વીકાય જીવોનો વધ કરવાનું વ્રત ન લીધું હોય, તે ગૃહસ્થ પૃથ્વીને ખોદતાં કોઈ જંગમ જીવની હિંસા કરે, તો તેને પોતાના વ્રતમાં અતિચાર દોષ લાગે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ વસ્તુ બરાબર નથી. કારણ કે શ્રાવક કંઈ તેનો વધ કરવા પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.*

તેમ જ, વનસ્પતિના વધનો નિયમ લેનાર પૃથ્વી ખોદતાં કોઈ વૃક્ષના મૂળને છેદી નાખે તો પણ તેને દોષ નથી.

(૫૦) પ્રત્યાખ્યાન વિષે

ભગવતી સૂત્ર શ્લોક ૭ ઉ. ૨ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ માણસ એવું વ્રત લે કે “હવેથી હું સર્વ પ્રાણી, સર્વ ભૂતો, સર્વ જીવો અને સર્વ સત્ત્વોની હિંસાનો ત્યાગ કરું છું.” તો તેનું તે વ્રત સુવ્રત કહેવાય કે દુર્વ્રત કહેવાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું તે વ્રત કદાચ સુવ્રત હોય કે કદાચ દુર્વ્રત પણ હોય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ પ્રમાણે વ્રત લેનારને ‘આ જીવ છે, આ અજીવ છે, આ વ્રસ (જંગમ) જીવ છે, આ કથાવર જીવ છે’ એવું જ્ઞાન ન હોય, તો તેનું તે વ્રત સુવ્રત ન કહેવાય. પણ દુર્વ્રત કહેવાય. જેને જીવ અજીવનું જ્ઞાન નથી, તે જીવહિંસા ન કરવાનું વ્રત લેતો તે સત્ય ભાષા નથી બોલતો, પરંતુ અસત્ય ભાષા બોલે છે. તે અસત્યવાદી પુરુષ સર્વ

*સામાન્ય રીતે અંશતઃ વ્રત લેનાર શ્રાવકને સંકલ્પપૂર્વક કરેલ હિંસાના ત્યાગનું વ્રત હોય છે. તેથી જેની હિંસાનો નિયમ હોય તેની હિંસા કરવા સંકલ્પપૂર્વક જ્યાં સુધી તે પ્રવૃત્તિ ન કરે ત્યાં સુધી તેને તે વ્રતમાં દોષ લાગતો નથી.

ભૂત-પ્રાણીમાં મન-વાણી કાયાથી, જાતે કરવું, બીજા પાસે કરાવવું કે કરનારને અનુમતિ આપવી એ ત્રણ પ્રકારે સંયમથી રહિત છે, વિર-તિથી રહિત છે. એકાંત હિંસા કરનાર તથા એકાંત (અસાની) છે, પરંતુ જેને જીવ વગેરેનું જ્ઞાન છે તે તેમની હિંસા ન કરવાનું વ્રત લે તો તેનું જ વ્રત સુવ્રત છે. તથા તે સર્વ ભૂતપ્રાણીમાં બધી રીતે સંયત, વિરત, પાપકર્મ વિનાનો, કર્મબંધ વિનાનો, સંવરયુક્ત, એકાંત, અહિંસક તથા પંડિત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (આશ્રવ નહિ કરું) એવી પ્રતિજ્ઞારૂપ પ્રત્યાખ્યાન એ પ્રકારનાં છે: મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન અને ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન.

૧. તેમાં મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન એ પ્રકારનાં છે. સર્વ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન અને દેશ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન.

તેમાં સર્વ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના પણ પાંચ પ્રકાર છે. (૧) સર્વ પ્રકારની હિંસામાંથી. (૨) સર્વ પ્રકારના અસત્યમાંથી (૩) સર્વ પ્રકારના ચૌર્યમાંથી. (૪) સર્વ પ્રકારના અગ્રહણ્યર્યામાંથી અને, (૫) સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહમાંથી વિરામ પામવું તે.

દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના પણ પાંચ પ્રકાર છે:

(૧) સ્થૂલ હિંસા, (૨) અસત્ય, (૩) ચૌર્ય, (૪) અગ્રહણ્યર્યા અને, (૫) પરિગ્રહમાંથી વિરામ પામવું તે.

૨. ઉત્તર ગુણ પ્રત્યાખ્યાન એ પ્રકારનાં છે. સર્વ ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન અને દેશ ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન.

તેમાં સર્વ ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના ૧૦ પ્રકાર છે. ભવિષ્યમાં જે તપ કરવાનું હોય તે પૂર્વે કરવું તે “અનાગત તપ.” પૂર્વે કરવાનું તપ પછી કરવું તે “અતિકાન્ત તપ.” એક તપ જે દિવસે પૂરું થાય તેજ દિવસે બીજું શરૂ કરવું તે રીતે પ્રત્યાખ્યાનની આદિ અને અંત કોટી મેળવી તે “કોટી સહિત તપ.” નિયમિત દિવસે વિવિધ અવ્યા છતાં અવશ્ય તપ કરવું તે “નિયંત્રિત તપ.” અપવાદપૂર્વક

તપ કરવું તે “સાકાર તપ.” અપવાદ સિવાય તપ કરવું તે “નિરાકાર તપ.” કોળિયા, ઘર, ચીજ, વગેરેનું પરિમાણ કરવું તે “કૃતપરિમાણ તપ.” ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો તે “નરવિશેષ તપ” મુદ્ધિ ઇત્યાદિ સંકેતપૂર્વક તપ કરવું તે “સંકેત તપ.” (એટલે કે વાળેલી મૂઠી ઉઘાડું નહિ ત્યાં સુધી અમુક કામ ન કરું, ઇત્યાદિ). અને કાળનું પ્રમાણ કરી તપ કરવું તે “અદ્વાતપ”.

દેશ ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના સાત પ્રકાર છે. દશે દિશામાં અમુક ક્ષેત્રમાં જ પ્રવૃત્તિની મર્યાદારૂપ “દિગ્ગત.” ઉપલોગ પરિલોગની વસ્તુઓનું પરિમાણ કરવું તે “ઉપલોગ-પરિલોગ પરિમાણ.” નિષ્પ્રયોજન અધર્મ વ્યાપારનો ત્યાગ તે “અનર્થદંડ વિરમણ.” માઠાધ્યાનનો તથા કાયિક-વાચિક પાપ કર્મોનો ત્યાગ કરી સમતા ધારણ કરવારૂપ તે “સામાયિક.” દિગ્ગતમાં જે મર્યાદા બાંધી હોય તેને રાત-દિવસ પ્રહર પૂરતી રાખવી તે “દેશાવગાશિક.” આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ અને અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપવાસ કરવો, કુપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું અને સ્નાનાદિ સંસ્કારનો ત્યાગ કરવો તે “પૌષધોપવાસ.” અને સાધુઓને અન્નાદિ આપવાં તે “અતિથિસંવિભાગ.”

આ ઉપરાંત, છેલ્લી-મરણકાળે-સંલેખના એટલે કે શરીર અને કષાયાદિને કૃપ કરનાર (ઉપવાસરૂપ) તપવિશેષ તે “અપચ્છિન્ન મારણાન્તિક-સંલેખના” દેશોત્તર ગુણવાળાને દેશોત્તર ગુણરૂપ અને સર્વોત્તર ગુણવાળાને સર્વોત્તર ગુણરૂપ છે. તો પણ દેશોત્તર ગુણવાળાને પણ અંતે કરવા યોગ્ય છે.

(૧) ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની કે અપ્રત્યાખ્યાની છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો ત્રણે પ્રકારના છે. નારકો તેમ જ ચતુરિન્દ્રિય સુધીના જીવો અપ્રત્યાખ્યાની છે. પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ (જે કે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચો અંશથી જ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે. કારણ કે તેમનામાં સર્વ વિરતિનો અભાવ છે) અને મનુષ્ય ત્રણે પ્રકારના છે. ભવનપતિ અને વાણવ્યંતર, જ્યૌતિષી અને વૈમાનિક અપ્રત્યાખ્યાની છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે ત્રણમાંથી કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની સહુથી થોડા છે. ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગુણ છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની અનંતાગુણ છે. તિર્યંચોમાં મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની સર્વથી થોડા છે. ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગુણ છે. અને અપ્રત્યાખ્યાની તેથી પણ અસંખ્યગુણ છે.

મનુષ્યોમાં મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની સર્વથી થોડા છે. ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની સંખ્યાતગણ છે. અને અપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગણ છે. (તેમાં અસંખ્યતા સમુચ્છિન્ન મનુષ્યોનો સમાવેશ થતો હોવાથી અસંખ્યાતગણ છે. બાકી મનુષ્યો તો સંખ્યાત જ છે.)

(૨) **ગૌતમ :** હે ભગવન્ ! જીવો સર્વ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે, દેશ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે કે અપ્રત્યાખ્યાની ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો ત્રણે પ્રકારના છે. નારકો અપ્રત્યાખ્યાની જ છે. પચૈન્દ્રિય તિર્યંચો દેશ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની ને અપ્રત્યાખ્યાની છે. મનુષ્યો ત્રણે પ્રકારના છે અને ભવનપતિ વાલુબ્યંતર ન્યોતિષી અને વૈમાનિકો અપ્રત્યાખ્યાની જ છે.

એ ત્રણ વર્ગોમાંથી સર્વ મૂલ, સર્વથી થોડા છે. દેશમૂલ અસંખ્યગણ છે. અને અપ્રત્યાખ્યાની અનંતાગણ છે. જીવો પચૈન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યમાં અદ્વબહુત્વ પહેલા દંડકની પેઠે બાણવા. પરંતુ સર્વથી થોડા પચૈન્દ્રિય તિર્યંચો દેશ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની ગણવા અને અપ્રત્યાખ્યાની પચૈન્દ્રિય તિર્યંચો અસંખ્યાતગણ ગણવા.

(૩) **ગૌતમ :** હે ભગવન્ ! જીવો સર્વ ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે, દેશ ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે કે અપ્રત્યાખ્યાની છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ ત્રણ પ્રકારના છે. પચૈન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યો એ પ્રમાણે છે. બાકીના વૈમાનિક સુધીના અપ્રત્યાખ્યાની છે. તે ત્રણ પ્રકારનું અદ્વબહુત્વ પ્રથમ દંડક પ્રમાણે બાણવું (મનુષ્યો સુધી).

(૪) ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! જીવો પ્રત્યાખ્યાની છે, અપ્રત્યાખ્યાની છે કે પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની (દેશપ્રત્યાખ્યાની) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો ત્રણે પ્રકારના છે. મનુષ્યો પણ ત્રણે પ્રકારના છે. પચેન્દ્રિયતિય"યો પ્રથમ પ્રકારથી રહિત છે. બાકીનાં વૈમાનિક સુધીના અપ્રત્યાખ્યાની છે. તે ત્રણે પ્રકારોમાં પ્રત્યાખ્યાની સૌથી થોડા છે. પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યાત ગણા છે અને અપ્રત્યાખ્યાની અનંત ગણા છે. દેશ પ્રત્યાખ્યાની પચેન્દ્રિય તિય"યો સર્વથી થોડા છે. અને અપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગણા છે. પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સર્વથી થોડા છે. દેશ પ્રત્યાખ્યાની સંખ્યાતગણા છે. અને અપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગણા છે.

(૫૧) વનસ્પતિનો આહાર આદિ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૭ ઉ. ૩ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વનસ્પતિ કયા કાળમાં અદ્વપાહારી હોય છે ? અને કયા કાળમાં મહાઆહારી હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રાવૃસ ઋતુ (શ્રાવણ-ભાદરવો) અને વર્ષા ઋતુ (આસો-કારતક)માં સર્વથી અધિક મહાઆહારી હોય છે. એના પછી શરદ ઋતુ (માગશર-પોષ), હેમન્ત (મહા-ફાગણ), વસંત ઋતુ (ચૈત્ર-વૈશાખ)માં અતુકમે અદ્વપાહારી હોય છે. યાવત્ ગ્રીષ્મ ઋતુ (જેઠ-અષાઢ)માં સર્વથી અદ્વપાહારી હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગ્રીષ્મ ઋતુમાં વનસ્પતિ સર્વથી અદ્વપાહારી હોય છે, તો બહુ વનસ્પતિમાં ખૂબ પાન-ફૂલ-ફળ થાય છે તે કઈ રીતે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ગ્રીષ્મ ઋતુમાં વનસ્પતિમાં ઉષ્ણ યોનિવાળા જીવ બહુ ઉત્પન્ન થાય છે. યાવત્ વૃદ્ધિ પામે છે. એ કારણથી વનસ્પતિમાં પાન-ફૂલ-ફળ બહુ થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વનસ્પતિનાં મૂળ, કંદ યાવત્ બી કયા જીવથી વ્યાપેલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વનરપતિનાં મૂળ, મૂળનાં જીવથી વ્યાપેલાં છે. યાવત્ જીજ, જીજનાં જીવથી વ્યાપેલાં છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વનરપતિનો જીવ કઈ રીતે આહાર લે છે અને કઈ રીતે પરિણમાવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વનરપતિનાં મૂળ પૃથ્વીથી સંબંધ (જોડાયેલાં) છે, જેનાથી વનરપતિ આહાર લે છે અને પરિણમાવે છે. એ રીતે બી સુધી ૧૦ અક્ષાવા કહેવાં.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આહુ (ખટાટા), મૂળા, આદિ અનેક વનરપતિઓ અનંત જીવવાળી અને લિન્ન લિન્ન જીવવાળી છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! આહુ, મૂળા, આદિ અનેક વનરપતિઓ અનંત જીવવાળી અને લિન્ન લિન્ન જીવવાળી છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી, નૈરયિક, અદ્વકર્મી અને નીલલેશી નૈરયિક મહાકર્મી હોઈ શકે ?

મહાવીર : હા ગૌતમ ! સ્થિતિ અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશી નૈરયિક અદ્વકર્મી અને નીલલેશી નૈરયિક મહાકર્મી હોઈ શકે છે. એ રીતે જ્યોતિષી દેવને વર્ણને ૨૩ દંડકમાં જેમાં જેટલી લેશ્યા લાભે એટલી લેશ્યાથી અદ્વકર્મી અને મહાકર્મી કહેવા.

† કૃષ્ણલેશ્યા અત્યંત અશુભ પરિણામરૂપ છે. તે અપેક્ષાએ નીલલેશ્યા કર્મક શુભ પરિણામરૂપ છે. એટલે સામાન્યતઃ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મહાકર્મી અને નીલ લેશ્યાવાળા અદ્વકર્મી હોય છે. પરંતુ કદાચ આયુષ્યની સ્થિતિની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અદ્વકર્મી અને નીલ લેશ્યાવાળા મહાકર્મી પણ હોઈ શકે છે. જેમ કે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નૈરયિક, જેણે પોતાના આયુષ્યની બહુસ્થિતિ ક્ષય કરી છે અને બહુકર્મ પણ ક્ષય કર્યા છે એની અપેક્ષા કોઈ નીલલેશ્યાવાળા નૈરયિક ૧૦ સાગરોપમની સ્થિતિથી પાંચમી નરકમાં હમણાં તુરત ઉત્પન્ન થયા છે. એણે આયુષ્યની સ્થિતિ અધિક ક્ષય નથી કરી. એ માટે હમણાં એનાં બહુકર્મ બાકી છે. એ કારણે તે કૃષ્ણલેશી નૈરયિકની અપેક્ષાએ મહાકર્મી છે.

‡ જ્યોતિષી દેવોમાં ફક્ત એક તેજે લેશ્યા લાભે છે, બીજી લેશ્યા લાભે નહિ, એ કારણથી બીજી લેશ્યાની અપેક્ષાએ અદ્વકર્મી અને મહાકર્મી કહી શકાય નહિ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વેદના અને નિર્જરા એક કહી શકાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વેદના અને નિર્જરા એક કહી શકાય નહિ. વેદના કર્મ છે અને નિર્જરા નોકર્મ છે. એ રીતે વેદના અને નિર્જરામાં ત્રણકાળ અપેક્ષાએ કહેવું. વેદના અને નિર્જરાનો સમય એક નથી. જે સમયે વેદ છે તે સમયે નિર્જરા નથી. જે સમયે નિર્જરા છે તે સમયે વેદ નથી. વેદના અને નિર્જરાના સમય અલગ અલગ છે. એ રીતે ૨૪ દંડક ૫૨ ૧૨૦ અલાવા કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સમુચ્ચય જીવ શાશ્વત છે કે અશાશ્વત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ) જીવ શાશ્વત છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ (પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ) જીવ અશાશ્વત છે એ રીતે ૨૪ દંડક કહેવા.

(૫૨) ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની યોનિ સંગ્રહ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૭ ઉ. ૫ નો અધિકાર

જોષી સંગ્રહ લેસ્સા, દિઢી જાણે ય જોગ હવઓરો ।

ઊવવાય હિસમુગ્ધાય, ચવણ જાહ કુલ વિહીઓ ॥

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ખેચરતિર્યચ પંચેન્દ્રિયની કેટલા પ્રકારની યોનિ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારની છે.* અંડજ, પોતજ,

⊙ ઉદયમાં આવેલાં કર્મને ભોગવવાં તે વેદના કહેવાય છે અને જે કર્મ ભોગવી ક્ષય કરી દીધાં તે નિર્જરા કહેવાય છે. એટલે વેદનાને કર્મ કહેલ છે અને નિર્જરાને નોકર્મ કહેલ છે.

* અંડજ-ઈડાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવ અંડજ કહેવાય છે, જેવાં કે કપ્પતર-મોર આદિ. પોતજ-જે જીવ જન્મ સમયે ચર્મ (ચામડીથી) આવૃત થયેલ (ઢાંકેલ) કાષ્ઠી સહિત ઉત્પન્ન થાય છે તે પોતજ કહેવાય છે. જેવા કે હાથી, ચામાચીડિયાં, આદિ. સમુચ્ચિન્ન-દેવનારક્ષીની સિવાય જે જીવ માતા પિતાના સંયોગ વિના ઉત્પન્ન થાય છે તે સમુચ્ચિન્ન કહેવાય છે, જેવાં કે, કીડી, કંચરા, પતંગા, આદિ.

સમૂર્ચ્છિમ. અંડજ અને પોતજના ૩-૩ લેદ છે. સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક. સમૂર્ચ્છિમ જીવ સર્વ નપુંસક હોય છે. એમાં લેશ્યા લાભે ૬, દષ્ટિ લાભે ૩, ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના, યોગ લાભે ૩, ઉપયોગ લાભે ૨ (સાકારોપયોગ અને અનાકારોપયોગ), અસંખ્યાતા વર્ષની આયુષ્યવાળા મુગલિયા મનુષ્ય અને તિર્યચોને છોડીને શેષ યાવત્ આઠમા દેવલોક મુખીના જીવ આવીને ખેચરતિર્યચ પંચેદ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. એમાં સમુદ્ઘાત લાભે ૫ (પહેલાની) એ સમોદ્યા અને અસમોદ્યા બન્ને મરણથી મરે છે. પહેલાથી ત્રીજી નરક મુખી ભવનપતિથી લઈ આઠમા દેવલોક મુખી અને મનુષ્ય તિર્યચમાં સર્વ ઠેકાણે જઈને ઉત્પન્ન થાય છે. ખેચરની ૧૨ લાખ કુલ કોડી છે.

જે રીતે ખેચરનો અધિકાર કહ્યો તે રીતે જલચર, સ્થલચર, ઉરપર અને ભુજપરના અધિકાર પણ હોવા એટલું વિશેષ કે જળચરની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ, ક્રોડપૂર્વનો, કુલ કોડી ૧૨૫૦૦૦૦ (સાડાભાર લાખ કોડની) છે. પહેલીથી સાતમી નરક મુખી જાય છે. સ્થળચરમાં યોગિ લાભે ૨ (પોતજ અને સંમુર્ચ્છિમ) સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૩ પદ્યોપમની કુલ કોડી દશ લાખ છે. ચોથી નરક મુખી જાય છે. ઉરપરની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની કુલ કોડી દશ લાખ કોડની છે. પાંચમી નરક મુખી જાય છે. ભુજપરની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની કુલ કોડી નવ લાખ કોડ છે. બીજી નરક મુખી જઈને ઉત્પન્ન થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બે ઇન્દ્રિય, તે ઇન્દ્રિય, ચૌઇન્દ્રિયની કેટલી કુલ કોડી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે ઇન્દ્રિયની કુલ કોડી ૭ લાખ કોડ છે. તે ઇન્દ્રિયની કુલ કોડી ૮ લાખ કોડ છે. ચૌઇન્દ્રિયની કુલ કોડી નવ લાખ કોડ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગંધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ગંધ સાત પ્રકારના તથા સાતસો* પ્રકારના કહ્યા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુષ્પ (ફૂલ) ની કેટલી કુલ કોડી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પુષ્પની ૧૬ લાખ કોડ કુલ કોડી છે. જળથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, સ્થળમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા, મહાવૃક્ષના, મહાશુદ્ધિનાં એ ચાર જાતિનાં ફૂલોની પ્રત્યેકની ચાર ચાર લાખ કોડ કુલ કોડી છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વહ્ની, લતા, હસ્તિકાયના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૪ વહ્નીના ૪૦૦, ૮ લતાના ૮૦૦ અને ૩ હસ્તિકાયના ૩૦૦ ભેદ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સ્વસ્તિક આદિ ૧૧ વિમાનોનો કેટલો વિસ્તાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ દેવતા ૩ આકાશ આંતરા* પ્રમાણ (૨૮૩૫૮૦ ફૂટ યોજન) નો એક પગ (કદમ) ભરતા જાય એવી શીઘ્ર ગતિથી એક દિવસ એ દિવસ યાવત્ છ માસ સુધી જાય તો પશુ સ્વસ્તિક આદિ ૧૧ વિમાનોમાંથી કોઈનો પાર પામે અને કોઈનો પાર પામે નહિ. સ્વસ્તિક આદિ વિમાનોનો એટલો વિસ્તાર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અર્થિ આદિ ૧૧ વિમાનોનો કેટલો વિસ્તાર છે ?

* સામાન્ય રૂપથી ગંધના ૭ ભેદ છે-૧ મૂળ મોડ્ય વનસ્પતિ આદિ, ૨. ત્વચા-વૃક્ષની છાત્ર, ૩. કાષ્ટ-ચંદન આદિ. ૪. નિર્વાસ વૃક્ષનો રસ, કપૂર, આદિ, ૫. પત્ર-જાતિપત્ર, તમાલપત્રાદિ ૬. પુષ્પ-ફૂલ પ્રિયંગુ- વૃક્ષના ફૂલ આદિ, ૭. ફળ-લવિંગ આદિ એ સાતને કાળા આદિ પાંચ વર્ણથી ગુણવાથી ૩૫ ભેદ થાય છે. એ સર્વ સુગંધિત પદાર્થ છે એટલે એક 'સુગંધ' થી ગુણવાથી ફરી ૩૫ના ૩૫ રચ્યા. એ ૩૫ને પાંચ રસથી ગુણવાથી ૧૭૫ થયા. જો કે સ્પર્શ* ૮ છે. પરંતુ ઉપરોક્ત સુગંધી પદાર્થોમાં વ્યવહાર દૃષ્ટિથી ઉત્તમ ચાર સ્પર્શ* (કોમળ, હલકો, ઠંડો અને ગરમ) માનેલ છે. એટલે ૧૭૫ ને ૪ થી ગુણવાથી ૭૦૦ ભેદ થાય છે. (૭x૫x૧x૫x૪=૭૦૦)

જો જલુદ્રીપમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દિવસમાં ૪૭૨૬૩ ફૂટ યોજન ફરથી સ્પર્શ દેખાય છે એના બેગણા (૮૪૫૨૬ ફૂટ યોજન પ્રમાણ) ને એક આકાશ આંતરા કહે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ દેવતા ૫ આકાશ આંતરા પ્રમાણે (૪૭૨૬૩૩૬ યોજન)નું એક કદમ ભરતો જાય, એવી શીઘ્ર ગતિથી એક દિવસ, બે દિવસ યાવત્ છ માસ સુધી જાય તો પણ કોઈ વિમાનોનો પાર પામે, કોઈ વિમાનોનો પાર પામે નહિ. અર્થિ આદિ ૧૧ વિમાનોનો એટલો વિસ્તાર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કામ આદિ ૧૧ વિમાનોનો કેટલો વિસ્તાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ દેવતા ૭ આકાશ આંતરા પ્રમાણે (૬૬૧૬૮૬ ૫૪ યોજન)નો એક કદમ ભરતો છ માસ સુધી ચાલે તો પણ કોઈ વિમાનોનો પાર પામે અને કોઈ વિમાનોનો પાર પામે નહિ. કામ આદિ ૧૧ વિમાનોનો એટલો વિસ્તાર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિજ્ય, વૈજ્યંત, જ્યંત, અપરાજિત એ ચાર વિમાનોનો કેટલો વિસ્તાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ દેવતા ૯ આકાશ આંતરા પ્રમાણે (૮૫૦૭૪૦ ૧૬ યોજન)નું એક કદમ ભરતાં છ માસ સુધી ચાલે તો પણ કોઈ વિમાનોનો પાર પામે અને કોઈ વિમાનોનો પાર પામે નહિ. વિજ્ય આદિ ચાર વિમાનોનો એટલો વિસ્તાર છે.

(૫૩) આયુષ્ય બંધ આદિ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૭ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવ નારકીનું આયુષ્ય આ ભવમાં બાંધે છે કે નરકમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે બાંધે છે કે ઉત્પન્ન થયા બાદ બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આ ભવમાં બાંધે છે. નરકમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે બાંધતા નથી. ઉત્પન્ન થયા બાદ પણ બાંધતા નથી (પહેલાં ભાંગમાં બાંધે છે, બીજા, ત્રીજા ભાંગમાં નહિ), એ રીતે ૨૪ દંડક કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવ નર-
કનું આયુષ્ય આ ભવમાં વેદે છે કે નરકમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે વેદે
છે કે ઉત્પન્ન થયા બાદ વેદે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આ ભવમાં વેદતા નથી, પરંતુ
ઉત્પન્ન થતી વખતે અને ઉત્પન્ન થયા બાદ વેદે છે (પહેલાં ભાંગામાં
વેદતા નથી, બીજાત્રીજા ભાંગામાં વેદે છે). એ રીતે ૨૪ દંડકમાં કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નરકમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવ આ
ભવમાં રહેતા મહાવેદનાવાળા હોય છે ? કે નરકમાં ઉત્પન્ન થતી
વખતે મહાવેદનાવાળા હોય છે ? કે નરકમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ મહા
વેદનાવાળા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આ ભવમાં રહ્યા હોતા કદાચ મહા
વેદનાવાળા હોય છે, કદાચ અદ્ય વેદનાવાળા હોય છે. નરકમાં ઉત્પન્ન
થતે સમયે કદાચ મહાવેદનાવાળા હોય છે. કદાચ અદ્યવેદનાવાળા
હોય છે. નરકમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ એકાંત દુઃખવેદના વેદે છે, કદાચ
કંઈક સુખવેદના વેદે છે. દેવતામાં પહેલાબીજા ભાંગામાં કદાચ મહા
વેદનાવાળા કદાચ અદ્ય વેદનાવાળા હોય છે; પરંતુ દેવતામાં ઉત્પન્ન
થયા બાદ એકાંત શાતા વેદે છે, પરંતુ કિંચિત્ અશાતા વેદના પણ
હોય છે. દસ દંડક ઔદારિકના જીવ પહેલાબીજા ભાંગામાં કદાચ
મહાવેદના વેદે છે, કદાચ અદ્યવેદના વેદે છે, ઉત્પન્ન થયા બાદ વિવિધ
પ્રકારે વેદના વેદે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ જાણપણથી આયુષ્ય બાંધે છે કે
અજાણપણથી આયુષ્ય બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ અજાણપણથી આયુષ્ય બાંધે છે.
એ રીતે ૨૪ દંડકમાં કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ કર્કશ વેદનીય (દુઃખથી વેદવા યોગ્ય)
કર્મ બાંધે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧૮ પાપ કરવાથી જીવ કર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે. આ રીતે ૨૪ દંડકમાં કહેલું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ અકર્કશ વેદનીય (સુખપૂર્વક વેદ યોગ્ય) કર્મ બાંધે છે ?

મહાવીર : હા ગૌતમ ! બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧૮ પાપનો ત્યાગ કરવાથી જીવ અકર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે. એ રીતે મનુષ્યમાં કહેલું. શેષ ૨૩ દંડકના જીવ અકર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ શાતાવેદનીય કર્મ બાંધે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ શાતાવેદનીય કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ શાતાવેદનીય કર્મ* ૧૦ પ્રકારથી બાંધે છે. એ રીતે ૨૪ દંડકમાં કહેલું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ અશાતા વેદનીય કર્મ બાંધે છે !

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ અશાતા વેદનીય કર્મ કઈ રીતે બાંધે છે ?

*શાતાવેદનીય કર્મબંધનાં દસ કારણો;

(૧-૪) પ્રાણ, જૂત, જીવ, સત્ત્વો પર અનુકંપા કરવાથી (૫) બહુ પ્રાણજૂત જીવ સત્ત્વોને દુઃખ નહિ દેવાથી (૬) એને શોક નહિ ઉપજાવવાથી (૭) ખેદ નહિ ઉપજાવવાથી (૮) વેદના નહિ ઉપજાવવાથી (૯) નહિ મારવાથી (૧૦) પરિતાપ નહિ ઉપજાવવાથી જીવ શાતાવેદનીય કર્મ બાંધે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવં ૧૨ પ્રકારથી અશ્વતા વેદનીય કર્મ બાંધે છે. એ રીતે ૨૪ દંડકમાં કહેવું.

(૫૪) દુષ્મા દુષ્મ કાળનું વર્ણન

ગૌતમ : હે ભગવન ! જંબુદ્વીપ નામે દ્વીપમાં ભારતવર્ષને વિષે આ અવસર્પિષ્ણીમાં દુષ્માદુષ્મકાલ અત્યંત ઉત્કટ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે ભારતવર્ષનો આકાર અને ભાવોનો આવિર્ભાવ કેવે પ્રકારે થશે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! હાહાભૂત (જે કાળે દુઃખી લોકો 'હા, હા,' શબ્દ કરશે) ભંભાભૂત (જે કાળે દુઃખાર્ત પશુઓ ભાં, ભાં, શબ્દ કરશે) અને કોલાહલભૂત (જ્યારે દુઃખપીડિત પક્ષીઓ કોલાહલ કરશે) એવો તે કાળ થશે. કાળના પ્રભાવથી ઘણા કઠોર, ધૂળથી મેલા, અસહ્ય, અનુચિત અને ભયંકર વાયુ, તેમ જ સંવર્તક વાયુ (ભમરિયા વાયુ) વાશે. આ કાળે વારંવાર ચારે બાજુએ ધૂળ ઊડતી હોવાથી મલિન અને અંધકાર વડે પ્રકાશરહિત દિશાઓ ધુમાડા જેવી ઝાંખી દેખાશે. કાળની રૂક્ષતાથી ચંદ્ર અધિક શીતળતા આપશે અને સૂર્ય અત્યંત તપશે. વળી, વારંવાર ઘણા ખરાબ રસવાળા, વિરુદ્ધ રસવાળા, ખારા ખાતર સમાન, (ખાટા) પાણીવાળા, અગ્નિની માફક દાહક પાણીવાળા, વીજળીયુક્ત, કરા વરસાવનારા કે પર્વત ભેદનારા અશનિમેઘ, વિષમેઘ તથા બ્યાધિ રોગ વેદના ઉત્પન્ન કરનાર પાણીવાળા અને મનને રુચે નહિ તેવા પાણીવાળા મેઘો તીક્ષ્ણ ધારાઓ નાખતા પુષ્કળ વરસશે. તેથી ભારતવર્ષમાં ગામ-નગર વગેરે ઠેકાણે રહેલાં મનુષ્યો,

†અશ્વતા વેદનીય કર્મ બાંધવાનાં ૧૨ કારણુ:-

(૧) બીજા જીવોને દુઃખ દેવાથી (૨) શોક ઉપજવવાથી (૩) ખેદ ઉપજવવાથી (૪) પીડા પહોંચાડવાથી (૫) મારવાથી (૬) પરિતાપ ઉપજવવાથી (૭-૧૨) બહુ પ્રાણભૂત જીવ સત્ત્વોને દુઃખ દેવાથી, શોક ઉપજવવાથી, ખેદ ઉપજવવાથી, પીડા પહોંચાડવાથી, મારવાથી, પરિતાપ ઉપજવવાથી જીવ અશ્વતા વેદનીય કર્મ બાંધે છે.

ઘોષમાં, ખેચર તેમ જ ગામ અને જંગલમાં ચાલતા જંગમ જીવો તથા બહુ પ્રકારનાં વૃક્ષો, ગુલ્મો, લતાઓ, વેલડીઓ, ઘાસ, શેરડી, વગેરે, ઘરે વગેરે, શાહી વગેરે તથા પ્રવાહો અને અંકુરાદિ તૃણ વનસ્પતિઓ નાશ પામશે. વૈતાલય (ભરત ક્ષેત્રના મધ્યમાં આવેલો કહેવાતો પર્વત. ચુલ્લ હિમવંત પર્વત ઉપરથી નીકળેલ ગંગા અને સિંધુ નદીઓ એ પર્વતની ગુફામાં થઈને દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં દાખલ થાય છે.) સિવાયના પર્વતો, ડુંગરો, ધૂળનાં ઊંચાં સ્થળો તથા રજ વિનાની ભૂમિઓ નાશ પામશે. ગંગા અને સિંધુ સિવાય પાણીના ઝરાઓ, ખાડાઓ તથા દુર્ગમ અને વિષમ ભૂમિમાં રહેલાં ઊંચાં અને નીચાં સ્થળો સરખાં થશે.

તે વખતે ભારતવર્ષની ભૂમિ પણ અંગારા જેવી, છાણના અગ્નિ જેવી, ભસ્મીભૂત, તપી ગયેલ કડાયા જેવી અગ્નિ સરખી, બહુ રજવાળી, બહુ કીચડવાળી, બહુ સેવાળવાળી, ઘણા કાઢવવાળી અને પ્રાણીઓને ચાલવું મુશ્કેલ પડે તેવી થશે.

તે વખતે ભારત વર્ષના મનુષ્યો ખરાબ રૂપવાળા, ખરાબ વર્ણ-વાળા, ખરાબ ગંધવાળા, દુષ્ટ રસવાળા. ખરાબ સ્પર્શવાળા, અનિષ્ટ અમનોરા, મનને ન ગમે તેવા, હીન સ્વરવાળા, દીન સ્વરવાળા, અનિષ્ટ સ્વરવાળા, મનને ન ગમે તેવા સ્વરવાળા, જેના વચન અને જન્મ અચાહ્ય છે એવા નિર્લજ્જ, દૂડકપટ, કલહ, વધ, બંધ અને વૈરમાં આસક્ત; મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં મુખ્ય, અકાર્ય-કરવામાં નિત્ય તત્પર, માતા-પિતાદિને અવશ્ય કરવા યોગ્ય વિનયથી રહિત બેડોળ રૂપવાળાં, વધેલા નખ-કેશ-દાદી-મૂછ અને શેમવાળાં, કાળાં, અત્યંત કઠોર, સ્થામવર્ણવાળાં, છૂટા કેશવાળાં, ઘોળા કેશવાળાં, બહુ સ્નાયુથી બાંધેલ હોવાને લીધે દુર્દર્શનીય રૂપવાળાં, વાંકા અને કરચલીઓવાળા પ્રત્યેક અંગયુક્ત, વૃદ્ધાવસ્થાયુક્ત પુરુષ જેવા છૂટા અને સડી ગયેલા દાંતની શ્રેણીવાળાં, ભયંકર એવો ડોક પાછળનો ભાગ અને મુખવાળાં, વિષમ નેત્રવાળાં, વાંકી નાસિકાવાળાં, વાંકાં અને વલિઓથી વિકૃત થયેલાં, ભયંકર મુખવાળાં ખસ અને ખરજથી બ્યાસ, કંઠશ્ચ અને તીક્ષ્ણ નખો વડે ખજવાળવાથી

નિકૃત થયેલાં, દરાજ, કોઠ અને કરોળિયાવાળાં, ફાટી ગયેલ અને કઠોર આમડીવાળાં, વિચિત્ર અંગવાળાં, ઉપ્રાદિના જેવી ગતિવાળાં, સાંધાના વિષમ બંધનવાળાં, યોગ્ય સ્થાને નહિ ગોઠવાયેલ તથા છૂટાં દેખાતાં હાડકાવાળાં, દુર્ભાગ, ખરાબ બાંધાવાળાં, ખરાબ પ્રમાણવાળાં, ખરાબ આકૃતિવાળાં, ખરાબ રૂપવાળાં, ખરાબ સ્થાન અને આસનવાળાં, ખરાબ શય્યાવાળાં, ખરાબ ભોજનવાળાં, જેઓનું પ્રત્યેક અંગ અનેક વ્યાધિઓથી પીડિત છે તેવાં, સ્ખલનાયુક્ત વિહવળ ગતિવાળાં, ઉત્સાહરહિત, સ્વ-રહિત, વિકૃત ચેષ્ટાવાળાં, તેજરહિત, વારંવાર શીત, ઉષ્ણ અને કઠોર પવન વડે વ્યાપ્ત, જેઓનાં અંગ ધૂળ વડે મલિન અને રજ વડે વ્યાપ્ત છે એવાં; બહુ ક્રોધ, માન અને માયાવાળાં, બહુ લોભવાળાં, અશુભ દુઃખનાં ભાગી, ધર્મસંજ્ઞા અને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ, વધારેમાં વધારે એક હાથ પ્રમાણ શરીરવાળાં, વધારેમાં વધારે ૧૬ અને વીસ વર્ષના આયુષ્યવાળાં, પુત્ર પૌત્રાદિ પરિવારમાં અત્યંત સ્નેહવાળાં (ઘણાં પુત્ર-પૌત્રાદિનું પાલન કરનારાં) બીજના જેવાં અને બીજમાત્ર એવાં મનુષ્યોનાં ૭૨ કુટુંબો ગંગા અને સિંધુ એ બે મહા નદીઓ અને વૈતાલ્ય પર્વતને આશ્રય કરીને દરમાં રહેનારાં થશે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો કેવા પ્રકારનો આહાર કરશે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે કાળે અને તે સમયે મહાવિસ્તારવાળી ગંગા અને સિંધુ એ મહા નદીઓ સ્થની ધરી જેટલા ભાગમાં પાણીને વહેશે. તે પાણી ઘણાં માછલાં અને કાચબા, વગેરેથી ભરેલું હશે, પણ તેમાં ઘણું પાણી નહિ હોય ત્યારે તે મનુષ્યો સૂર્ય ઊગ્યા પછી એક મુહૂર્તની અંદર સૂર્ય આથમ્યા પછી એક મુહૂર્તમાં પોતપોતાનાં દરોમાંથી બહાર નીકળશે અને માછલાં તથા કાચબા વગેરેને જમીનમાં દાટશે. પછી ટાઢ અને તડકા વડે બકાઈ ગયેલાં માછલાં અને કાચબા વગેરેથી તેઓ એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી આજીવિકા કરતાં ત્યાં રહેશે.

(૫૫) ભોગ અને વેદના

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૭ ઉ. ૭ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ છન્નસ્થ કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે અત્યારે તો ક્ષીણભોગી, દુર્બળ શરીરવાળો છે; પરંતુ તે ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય અને પુરુષાકાર-પરાક્રમ વડે વિપુલ એવા ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવા સમર્થ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે ઉત્થાનાદિ વડે કોઈ પણ વિપુલ એવા ભોગ્ય ભોગો ભોગવવા સમર્થ છે. પરંતુ તેમ છતાં ભોગોનો તે ત્યાગ કરે છે. તેથી જ તે મહાનિર્જરાવાળો અને મહાનિર્વાણરૂપી ફળવાળો થાય છે.

તે જ પ્રમાણે, અવધિજ્ઞાનવાળાનું પણ જાણવું.

તે જ પ્રમાણે, તે જ ભવમાં, સિદ્ધ થવાને યોગ્ય પરમાવધિજ્ઞાની માટે પણ સમજવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોથી માંડીને વનસ્પતિકાયિકો સુધીના અને ત્રસ જીવોમાંના પણ સંમૂર્છિમઃ કોટિના જે જીવો અસંસી એટલે કે મન વિનાના છે, તથા અજ્ઞાની, મૂઢ, અજ્ઞાનાંધકારમાં પ્રવેશ કરેલા તથા અજ્ઞાનરૂપ આવરણ અને મોહબળ વડે ઢંકાયેલા છે, તેઓ ઇચ્છાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિને અભાવે અનિચ્છાપૂર્વક વેદના વેદે છે એમ કહેવાય ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! કહેવાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સમર્થ એટલે કે સંસી હોવા છતાં કોઈ જીવ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાને વેદે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! વેદે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

ક્ર માતાપિતાના સંજોગ વિના, ગર્ભજ જીવોના મળમૂલાદિમાં પેદા થતા જીવો.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ જેવાની શક્તિ હોવા છતાં અંધકારમાં રહેલા પદાર્થોને પ્રદીપ સિવાય જોઈ શકતો નથી, તેમ જ પાછળ, ઊંચે, નીચે રહેલા પદાર્થોને ખ્યાલ સિવાય જોઈ શકતો નથી; તેમ જ્ઞાનશક્તિ અને ઇચ્છાશક્તિવાળો પણ અજ્ઞાન દશામાં (તે શક્તિની પ્રવૃત્તિને અભાવે) સુખદુઃખનો અનુભવ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સમર્થ એટલે કે સંસી પણ તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક વેદનાને વેદે ?

મહાવીર : જેમ અસંસી જીવો ઇચ્છા અને જ્ઞાનશક્તિને અભાવે અનિચ્છા અને અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃખ વેદે છે; તથા સંસી જીવો ઇચ્છા અને જ્ઞાનશક્તિયુક્ત હોવા છતાં, ઉપયોગને અભાવે અનિચ્છા અને અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃખ વેદે છે, તેમ સંસી જીવો સમર્થ અને ઇચ્છાયુક્ત હોવા છતાં પ્રાપ્તિના સામર્થ્યને અભાવે માત્ર તીવ્ર ઇચ્છાથી સુખદુઃખ વેદે છે. જેને સમુદ્રની પાર જવાની શક્તિ નથી, ત્યાં રહેલાં રૂપો સમર્થ નથી તે તીવ્ર ઇચ્છા દેખવા પૂર્વક સુખદુઃખને વેદે છે.

(૫૬) કામ અને ભોગ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કામો વિષે પૂછું છું. અને ભોગો વિષે પૂછું છું.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કામો (ઇચ્છા) રૂપી છે, અરૂપી નથી. કામો સચિત્ત પણ છે અને અચિત્ત પણ છે. કામો જીવ પણ છે અને અજીવ પણ છે. કામો જીવોને હોય છે, અજીવોને નથી હોતા. કામોના બે પ્રકાર છે: શબ્દો અને રૂપો.

હે ગૌતમ ! ભોગો પણ રૂપી છે; પરંતુ તે ત્રણ પ્રકારના છે: ગંધ, રસ અને સ્પર્શ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો કામી છે કે ભોગી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે. શ્રોતેન્દ્રિય અને ચક્ષુની અપેક્ષાએ આ જીવો કામી કહેવાય છે, અને શ્રાવણ, સ્પર્શ અને સ્પર્શનેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવો ભોગી કહેવાય છે. જે જીવોને ચક્ષુ અને શ્રોતેન્દ્રિય નથી. તે કામી નથી પણ ભોગી છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેમાંથી કયા જીવો કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કામભોગી જીવો સૌથી થોડા છે, નોકામી-નોભોગી જીવો તેમનાથી અનંતગણા છે, અને ભોગી જીવો તેમનાથી પણ અનંતગણા છે.

~~~~~

(૫૭) અગ્નિના આરંભમાં અદ્ય-મહાપાતક

ભગવતી શ. ૭ ઉ. ૧૦ નો અધિકાર

કાલોદાથી : હે ભગવન્ ! જે પુરુષોમાંથી એક અગ્નિ સજગાવે અને બીજો જોલવે; તો તે બેમાંથી કયો મહાપાતકવાળો અને કયો અદ્યપાતકવાળો કહેવાય ?

મહાવીર : હે કાલોદાથી ! તે બેમાંથી જે જોલવે છે તે અદ્યપાતકવાળો છે, અને જે સજગાવે છે તે મહાપાતકવાળો છે. કારણ કે જે અગ્નિ સજગાવે છે, તે તો ઘણા પૃથ્વીકાયનો નાશ કરે છે. થોડા અગ્નિકાયનો નાશ કરે છે, ઘણા વાયુકાયનો નાશ કરે છે. ઘણા વનસ્પતિકાયનો નાશ કરે છે અને ઘણા ત્રસ (જંગમ) કાચોનો નાશ કરે છે. મરતુ જે પુરુષ અગ્નિ જોલવી નાખે છે તે થોડા પૃથ્વીકાયનો, થોડા જલકાયનો, થોડા વાયુકાયનો, થોડા વનસ્પતિકાયનો, થોડા ત્રસ કાયનો અને વધારે અગ્નિકાયનો નાશ કરે છે. તેથી હે કાલોદાથી ! સજગાવનાર કરતાં જોલવનાર અદ્યપાતકવાળો છે.

કારણ કે તેઓ ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જ હોય છે.

† એટલે કે સિધ્ધો, તેઓ અનંત છે.

એક, જે અને ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા માત્ર ભોગી છે. તેમાં વનસ્પતિ જીવો જ અનંતગણા છે.

(૫૮) નવ દંડક

શ્રી ભગવતી શ્લ. ૮ ઉ. ૧ નો અધિકાર

તેનાં દ્વાર નવ :- (૧) નાભ, (૨) લેહ, (૩) શરીર, (૪) ઇન્દ્રિય, (૫) શરીરની ઇન્દ્રિય, (૬) વર્ણાદિ, (૭) શરીરના વર્ણાદિ, (૮) ઇન્દ્રિયોના વર્ણાદિ, (૯) શરીરની ઇન્દ્રિયના વર્ણાદિદ્વાર.

પુદ્ગલ ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) પ્રયોગસા* (૨) મિશ્રસા, (૩) વિસ્રસા.

(૧) જીવના લેહ ૮૧ થાય છે. સ્થાવરના ૧૦ લેહ (પાંચ સૂક્ષ્મ, પાંચ બાહ્ય સ્થાવર) ૩ ચિકલેન્દ્રિય, ૭ નારકી, ૫ સંશી તિર્થંચ, ૫ અસંશી તિર્થંચ, ૧ ગર્ભજ મનુષ્ય, ૧ સમૂર્ણમ મનુષ્ય, દેવતાના ૪૬ (૧૦ ભવનપતિ, ૮ વ્યંતર, ૫ જ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોક, ૬ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન=૪૬) સર્વ મળી ૮૧.

(૨) જીવના ૧૬૧ લેહ-ઉપર ૮૧ લેહ કહ્યા તેમાંથી સમૂર્ણમ મનુષ્ય બાદ કરી બાકીના ૮૦ ના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા ૧૬૦, અને સમૂર્ણમ મનુષ્યનો અપર્યાપ્તો. સર્વ મળીને ૧૬૧.

(૩) શરીર દ્વારમાં ૧૬૧ જીવના લેહોના ૪૯૧ શરીર થાય છે. ઉપર કહેલા ૧૬૧ લેહોમાંથી ૧૫૪ લેહોમાં (વાયુકાય, ગર્ભજ-મનુષ્ય તિર્થંચના પાંચ એ કુલ ૭ લેહ બાદ થયા) એક એકને ૩-૩ શરીર લાભે. $૧૫૪ \times ૩ = ૪૬૨$. વાયુકાયને તથા ગર્ભજ તિર્થંચના પાંચ લેહમાં ૪ શરીર $૬ \times ૪ = ૨૪$ તથા ગર્ભજ મનુષ્યમાં ૫ શરીર છે. તે સર્વ મળીને ૪૯૧ શરીર થયા.

* (૧) પ્રયોગસા : મન, વચન, કાયાદિ ૧૫ પ્રયોગો (યોગ)થી જીવ વડે ગ્રહણ થયેલા પુદ્ગલો. જેમકે-જીવ સહિત શરીર આદિ.

(૨) મિશ્રસા : પ્રયોગ (યોગ) અને સ્વભાવ એ બન્નેના સંબંધથી પરિણમેલા પુદ્ગલો. જેમકે-મૃત શરીર, વસ્ત્ર આદિ.

(૩) વિસ્રસા : સ્વભાવથી પરિણમેલા પુદ્ગલો. જેમકે-વાદળ, તાપ, જાંબો આદિ ત્રણ પુદ્ગલોનું સામાન્ય વર્ણન કરતો દોહરો :

જીવ ગ્રહા તે પ્રયોગસા, મિશ્રસા જીવ રહિત;

વિસ્રસા હાય આવે નહિ, યાની વચન તહત.

(૪) ઇન્દ્રિય દ્વારમાં જીવન્ત ૧૬૧ લેહોની ૭૧૩ ઇન્દ્રિય, જીવના ૧૬૧ લેહોમાંથી ૧૩૫ લેહોમાં (૨૦ સ્થાવરના, ૬ વિકલેન્દ્રિયના એ ૨૬ જાહે થયા) ૫-૫ ઇન્દ્રિયો છે. $૧૩૫ \times ૫ = ૬૭૫$ સ્થાવરના ૨૦ લેહમાં ૨૦ ઇન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિયના ૬ લેહમાં ૧૮ ઇન્દ્રિયો. સર્વ મળીને ૭૧૩ ઇન્દ્રિયો થયું.

(૫) શરીરની ઇન્દ્રિય દ્વારમાં ૪૬૧ શરીરની ૨૧૭૫ ઇન્દ્રિય. શરીરના ૪૬૧ લેહોમાંથી ૪૧૨ શરીરમાં સર્વને ૫-૫ ઇન્દ્રિયો છે. $૪૧૨ \times ૫ = ૨૦૬૦$. એકેન્દ્રિય ૬૧ શરીરની ૬૧ ઇન્દ્રિય, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ૧૮ શરીરની ૫૪ ઇન્દ્રિયો. સર્વ મળીને ૨૧૭૫ ઇન્દ્રિયો થયું.

(૬) વર્ણાદિ દ્વારમાં જીવના ૧૬૧ લેહોના ૪૦૨૫. વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, અને સંસ્થાન ૫ છે. કુલ ૨૫ વર્ણાદિ. $૧૬૧ \times ૨૫ = ૪૦૨૫$ થયા.

(૭) શરીરના વર્ણાદિ દ્વારમાં ૪૬૧ શરીરના ૧૧૬૩૧ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાન છે. $૪૬૧ \times ૨૫ = ૧૧૬૩૧$ થયા. ૧૬૧ કાર્મણુ શરીર ચાર સ્પર્શી છે. માટે $૧૬૧ \times ૪ = ૬૪૪$ ઘટાડવાથી ૧૧૬૩૧ વર્ણાદિ થયા.

(૮) ઇન્દ્રિયોના વર્ણાદિ દ્વારમાં ૭૧૩ ઇન્દ્રિયોના ૧૭૮૨૫ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાન છે. $૭૧૩ \times ૨૫ = ૧૭૮૨૫$ ઇન્દ્રિયોના વર્ણાદિ થયા.

(૯) શરીરની ઇન્દ્રિયોના વર્ણાદિ દ્વારમાં ૨૧૭૫ શરીરની ઇન્દ્રિયોના ૫૧૫૨૩ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાન છે. $૨૧૭૫ \times ૫ = ૫૪૩૭૫$ થયા. ૧૬૧ કાર્મણુ શરીર ચાર સ્પર્શી છે માટે $૭૧૩ \times ૫ = ૨૮૫૨$ બાદ કરવાથી ૫૧૫૨૩ શરીરની ઇન્દ્રિયોના વર્ણાદિ થયા.

સર્વ મળીને ૮૮૬૨૫ પ્રયોગસા પરિણમ્યા પુદ્ગલો. તેટલા જ મિશ્રસા પરિણમ્યા પુદ્ગલો, ૫૩૦ વિસ્રસા પરિણમ્યા પુદ્ગલ. સર્વ મળીને ૧,૭૭,૭૮૦ લેહ થયા.

અદ્યપખલુત્વ : સર્વથી થોડા પ્રયોગસા પરિણમ્યા પુદ્ગલો, તેથી મિશ્રસા પરિણમ્યા પુદ્ગલો અનંતગુણા, તેથી વિસ્ત્રસા પરિણમ્યા પુદ્ગલો અનંતગુણા.

(૫૬) ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલો

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના પુદ્ગલો કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલો કહ્યા છે.

૧. **પ્રયોગ પરિણુત :** એટલે જીવના વ્યાપારથી શરીરાદિરૂપે પરિણામ પામેલા ઔદારિકાદિ શરીરપણે પરિણામ પામેલી ઔદારિકાદિ વર્ગણાઓ જીવના પ્રયોગથી ન્યારે ઔદારિકાદિ શરીર વગેરે રૂપે પરિણુત થાય ત્યારે તે પણ પ્રયોગસા પરિણુત કહેવાય છે.

૨. **મિશ્રસા પરિણુત :** જીવે મૂકેલા (છોડેલા) પુદ્ગલો તે મિશ્રસા. જેમ કે મૃત કલેવરાદિ પુદ્ગલો તે મિશ્રસા પરિણુત.

૩. **વિસ્ત્રસા પરિણુત :** (સ્વભાવથી પરિણમેલા) જે પુદ્ગલો સ્વભાવથી મળે અને વિખરાય તે વિસ્ત્રસા. જેમ કે તીર્થ^૧ કર દેવના અશોક વૃક્ષાદિ પ્રતિહાર્ય તથા વાહનાં આદિ જે પુદ્ગલો મનુષ્યથી ગ્રહણ થઈ ન શકે તે વિસ્ત્રસા કહેવાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રયોગ પરિણુત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રયોગ પરિણુત પુદ્ગલો પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. એકેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણુત (એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવના વ્યાપાર વડે પરિણામ પામેલા.) બેષ્ઠન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણુત એમ પચેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણુત^૧

^૧મૂળમાં પછી તે દરેકના પેટા વિભાગો પણ જણાવેલા છે. જેમકે એકેન્દ્રિયના પૃથ્વી આદિ પાંચ, પચેન્દ્રિયના નૈરયિક, તિર્થિય, દેવ, અને મનુષ્ય, પાછા તે દરેકના સદ્મ, આદર, જળચર, સ્થળચર, પર્યામ, અપર્યામ, ગર્ભજ, સંમૂર્ચિત્મ, એમ જેટલા પેટા વિભાગ પ્રસિદ્ધ છે તે ગણાવેલા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મિશ્ર પરિણુત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મિશ્ર પરિણુત પુદ્ગલો પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે: એકેન્દ્રિય મિશ્ર પરિણુત એમ પાંચેન્દ્રિય સુધી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિસ્તસા પરિણુત-સ્વભાવથી પરિણુતને પ્રાપ્ત થયેલ પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના છે. વર્ણ પરિણુત, ગંધ પરિણુત, રસ પરિણુત, સ્પર્શ પરિણુત, અને સંસ્થાન પરિણુત*.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રયોગ પરિણુત મિશ્ર પરિણુત અને વિસ્તસા પરિણુત એ પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલો કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સૌથી થોડા પ્રયોગ પરિણુત છે. તેથી મિશ્ર અનંતગણા છે. અને તેથી વિસ્તસા પરિણુત અનંત ગણા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે. હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

*તે વર્ણ વગેરેના પેટા વિભાગો પણ મૂળમાં ગણાવ્યા છે. મૂળમાં આની પછી પ્રયોગના મન-વાણી-કાયના પ્રયોગ એમ ત્રણ પેટા વિભાગ પાડ્યા છે, અને મન-વાણીના પાછા સત્ય, મિથ્યા, આદિ પેટા વિભાગ પાડ્યા છે. કાય પ્રયોગમાં ઔદારિકાદિ શરીરરૂપે પેટા વિભાગ પાડ્યા છે, અને તે દરેકના પાછા એકેન્દ્રિયાદિ રૂપે પેટા વિભાગ પાડ્યા છે, તે જ પ્રમાણે, મિશ્રના પણ મનોમિશ્ર, વચનમિશ્રાદિ પેટા વિભાગ પાડ્યા છે. અને વિસ્તસાના વર્ણાદિ પેટા વિભાગ પાડ્યા છે; તે વર્ણાદિના પણ કૃષ્ણાદિ પેટા વિભાગ પાડ્યા છે.

આમ, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આટલો વિસ્તાર કરી, પાછું એ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તે બધું ગણાવ્યું છે. તેમાં એક અમુક રીતે અને બીજું બીજી રીતે એવા પણ વિભાગો સંભવતા હોવાથી વિસ્તારનો પાર નથી રહ્યો. એ પ્રમાણે પાછો ત્રણ દ્રવ્યોનો, અને અતે ચાર દ્રવ્યોનો એમ અસંખ્યાત અને અનંત દ્રવ્યોનો ઉલ્લેખ કરી પ્રકરણ પૂરું કર્યું છે.

ફિકરણ કે પ્રયોગ પરિણુત ઔદલે શરીરાદિ રૂપે પરિણુત. પરંતુ જીવ પુદ્ગલનો સંબંધકાળ થોડો છે, તેથી તે થોડાં છે, વિસ્તસા તો અનંતા છે. કારણ કે જીવથી પ્રહણ ન થાય તેવાં પણ અનંત પુદ્ગલો છે.

(૬૦) આશીવિષ્ણો વિચાર

ભગવતી શ. ૮ ઉ. ૨ નો અધિકાર

આશીવિષ્ણના* જે પ્રકાર છે. (૧) જ્ઞાતિ આશીવિષ્ણ અને, (૨) કર્મ આશીવિષ્ણ. તેમાં પ્રથમ જ્ઞાતિ આશીવિષ્ણના ચાર પ્રકાર છે. (૧) વૃશ્ચિક (વીંછી) જ્ઞાતિ આશીવિષ્ણ. તેનો વિષય અર્ધભરત પ્રમાણ છે. (૨) મંદુક (દેડકા) જ્ઞાતિ આશીવિષ્ણ. તેનો વિષય ભરતરોત્ર પ્રમાણ છે. (૩) સર્પ જ્ઞાતિ આશીવિષ્ણ. તેનો વિષય જંબુદ્વીપ પ્રમાણ છે. (૪) મનુષ્ય જ્ઞાતિ આશીવિષ્ણ. તેનો વિષય અઢીદ્વીપ પ્રમાણ છે.

બીજા કર્મ આશીવિષ્ણના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) મનુષ્ય (કર્મભૂમિ પર્યાપ્ત) (૨) તિર્યચ (કર્મભૂમિ પર્યાપ્ત) (૩) દેવતા (ભવનપતિથી આઠમા દેવલોક સુધીના અપર્યાપ્તા)માં કર્મ આશીવિષ્ણ હોય છે.

*આશીવિષ્ણ-આશીનો અર્થ છે દાહ. જે જીવોની દાહમાં વિષ હોય છે તેને આશીવિષ કહે છે. તેના જે ભેદ છે. જ્ઞાતિ આશીવિષ્ણ અને કર્મ આશીવિષ્ણ. સાપ, વીંછી આદિ પ્રાણી જ્ઞાતિ (જન્મથી)જ વિષવાળાં હોય છે. માટે તેને જ્ઞાતિ આશીવિષ કહે છે.

કર્મ આશીવિષ્ણ-જે કર્મથી (શ્રાવ આદિ) પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે તેને કહે છે. પર્યાપ્ત સંજીતિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યને તપાદિથી અથવા અન્ય કોઈ કારણથી આવી લગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તે અન્યને શ્રાપ આપીને બીજાનો નાશ કરવાની શક્તિવાળા હોય છે. આવા પ્રકારનો આત્મા આવી આશીવિષ્ણ લગ્નિને કારણે આઠમા દેવલોકથી આગળ જન્મ શકતો નથી. તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા પછી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી કર્મ આશીવિષ્ણવાળા હોય છે.

†અસત કલ્પનાથી જેમ કોઈ મનુષ્યે અર્ધ ભરત પ્રમાણ પોતાનું શરીર બનાવેલ હોય તેના પગમાં વીંછી ડાંખ મારે તો તેના માથા સુધી તેનું વિષ ચડી જાય છે. આ પ્રમાણે ચારેવના વિષય માટે સમજી લેવું.

(૬૧) લઘિ વિચાર

તેનાં ૨૧ દ્વાર કહે છે. (૧) જીવ, (૨) ગતિ, (૩) ઇન્દ્રિય, (૪) કાયા, (૫) સૂક્ષ્મબાહર, (૬) પર્યાપ્તિ, (૭) ભવચય, (૮) ભવસિદ્ધિ, (૯) સંસારી, (૧૦) લઘિ, (૧૧) ઉપયોગ, (૧૨) યોગ, (૧૩) લેશ્યા, (૧૪) કષાય, (૧૫) વેદ, (૧૬) આહાર, (૧૭) જ્ઞાનગોચર, (૧૮) કાલ, (૧૯) અંતર, (૨૦) જ્ઞાનનો અદ્ય બહુત્વ, અને (૨૧) પર્યાપ્તનો અદ્ય બહુત્વ.

(૧) જીવદ્વાર : સમુચ્ચ જીવમાં પાંચ જ્ઞાન, અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના (વિકલ્પે હોય) પહેલી નારકી, ભવનપતિ અને શાશ્વત્વંતર દેવોમાં ત્રણ જ્ઞાનની નિયમા, (જેઓને જ્ઞાન છે તેઓ અવશ્ય ત્રણ જ્ઞાન યુક્ત છે) અને જે અજ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. બીજી નરકથીસાતમી નરક સુધી, તથા જ્યોતિષીથી નવગ્રૈવેયક સુધી, ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની નિયમા. (જેને જ્ઞાન છે તેઓને અવશ્ય ત્રણ જ્ઞાન, અને અજ્ઞાન છે તેઓને અવશ્ય અજ્ઞાનની નિયમા). પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ત્રણ જ્ઞાનની નિયમા. પાંચ સ્થાવર તથા અસંસી મનુષ્યમાં જે અજ્ઞાનની નિયમા, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં તથા અસંસી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં જે જ્ઞાન, જે અજ્ઞાનની નિયમા. સંસી તિર્યંચમાં ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના, સંસી મનુષ્યમાં, પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. સિદ્ધ ભગવાનમાં કેવળ જ્ઞાનની નિયમા.

*જે અજ્ઞાની છે તેમાં કુટલાક જે અજ્ઞાનવાળા છે. કેમકે કોઈ અસંસી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય ઉપરોક્ત સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેઓને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ન હોવાથી ઉત્પત્તિના સમયે જે અજ્ઞાન હોય છે, અને જે બિથ્વાદિ સંસી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય નરક તથા દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય તે તેઓને પણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન હોય છે, માટે ત્રણ અજ્ઞાન કલાં છે.

§ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને અસંસી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલ્પે સમકિત છે, તે અપેક્ષાથી જેને જ્ઞાન છે, તેને જે જ્ઞાનની નિયમા સમજવાની છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં જે અજ્ઞાનની નિયમા.

(૨) ગતિદ્વાર : નરકગતિક^૧ અને દેવગતિકમાં^૨ ત્રણ જ્ઞાનની નિયમા, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના, તિર્થંચગતિકમાં બે જ્ઞાન બે અજ્ઞાનની નિયમા,^૩ મનુષ્યગતિકમાં ત્રણ જ્ઞાનની ભજના, બે અજ્ઞાનની નિયમા,^૪ ચિદ્ગતિકમાં કેવલજ્ઞાનની નિયમા.

૧. નિરય-નરક-ને વિષે ગતિ-ગમન જેઓનું છે તેઓ નિરયગતિક કહેવાય છે. એટલે સમ્પદદષ્ટિ કે મિથ્યાદષ્ટિ, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની પંચેન્દ્રિયતિર્થંચ અને મનુષ્ય નરકમાં ઉત્તર થવાવાળા અન્તરાગતિમાં વર્તતા હોય તે નિરયગતિક સમજવા. તે માટે અહીં નિરય શબ્દની સાથે ગતિ ગ્રહણ કરેલ છે. નિરયગતિકને જે તે જ્ઞાની હોય તે તેને ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે. કેમકે તેને અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય હોવાથી તે અન્તરાગતિમાં પણ હોય છે. અને તેઓને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ હોય છે. કેમકે અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ નરકમાં જાય ત્યારે અપર્યાપ્તાવસ્થાએ વિભંગજ્ઞાન ન હોવાથી તેને બે અજ્ઞાન હોય છે, અને મિથ્યાદષ્ટિ સંજીને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. કારણ કે તેને ભવપ્રત્યય વિભંગજ્ઞાન હોય છે.

૨. દેવગતિમાં જતાં અન્તરાગતિએ વર્તતા હોવા નરકગતિકની પેઠે જાણવા. કેમકે જે જ્ઞાની દેવગતિમાં જાય છે તેઓને ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન દેવાયુપને પ્રથમ સમયે જ ઉત્તર થાય છે. તેથી નારકોની પેઠે તેઓને ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે. જેઓ અજ્ઞાની છે અને અસંજી થકી દેવગતિમાં ઉત્તર થાય છે, તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી બે અજ્ઞાન હોય છે. જે અજ્ઞાની સંજી થકી આવી દેવગતિમાં ઉત્તર થાય છે તેને ભવપ્રત્યય વિભંગજ્ઞાન હોવાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે.

૩. તિર્થંચગતિમાં જતાં વચ્ચે અન્તરાગતિમાં વર્તતા હોય તે તિર્થંચગતિક હોવા જાણવા. તેને બે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન હોય છે. કેમકે સમ્પદદષ્ટિ હોવા અવધિજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મનિયુગ્મજ્ઞાન સહિત તિર્થંચગતિમાં જાય છે. તેથી તેને બે જ્ઞાન હોય છે, અને મિથ્યાદષ્ટિ હોવા વિભંગજ્ઞાનથી પડ્યા પછી તિર્થંચગતિમાં જાય છે. માટે તેને બે અજ્ઞાન હોય છે.

૪. મનુષ્ય ગતિમાં જતાં અન્તરાગતિએ વર્તતા હોય તે અહીં મનુષ્ય ગતિક જાણવા, તેમાંના કેટલાક હોવા જે જ્ઞાની છે. તે તીર્થંચરની પેઠે અવધિજ્ઞાન સાથે જ મનુષ્ય ગતિમાં જાય છે, અને કેટલાક તેને છોડીને જાય છે. માટે તેઓને ત્રણ અથવા બે જ્ઞાન હોય છે. જે અજ્ઞાની છે તેઓ વિભંગજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મનુષ્યગતિમાં ઉત્તર થાય છે, માટે અવશ્ય તેને બે અજ્ઞાન હોય છે.

(૩) ઇન્દ્રિયદ્વાર : સંઘન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિયમાં ૪ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાનની ભજના.^૧ એકેન્દ્રિયમાં બે અજ્ઞાનની નિયમા,^૨ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાનની નિયમા, અનિન્દ્રિયમાં કેવળ જ્ઞાનની નિયમા.^૩

(૪) કાયાદ્વાર : સકાયિ અને ત્રસકાયકમાં પાંચ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાનની ભજના.^૪ પાંચ સ્થાવર- ૨ અજ્ઞાનની નિયમા. અકાયિકમાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા.^૫

(૫) સૂક્ષ્મ બાહરદ્વાર : સૂક્ષ્મમાં બે અજ્ઞાનની નિયમા.^૬ બાહરમાં પાંચ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાનની ભજના,^૭ નોસૂક્ષ્મ નોબાહરમાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા.

૧. ઇન્દ્રિયદ્વારને વિષે સેન્દ્રિય એટલે ઇન્દ્રિયના ઉપયોગવાળા. તે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્ને પ્રકારના છે. તેમાં જ્ઞાનીને ચાર જ્ઞાન ભજનાએ હોય છે. એટલે બે, ત્રણ કે ચાર જ્ઞાન હોય છે; પણ તેઓને કેવળજ્ઞાન હોવું નથી. કેમકે તે અતીન્દ્રિયજ્ઞાન છે. અહીં બે, ત્રણ કે ચાર જ્ઞાનો કહેલાં છે તે લગ્નિન્દ્રિય અપેક્ષાએ બાણુવાં. ઉપયોગની અપેક્ષાએ સર્વને એક જ જ્ઞાન હોય છે. અજ્ઞાનીને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ હોય છે—એટલે કવચિત્ બે કે ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે.

૨. એકેન્દ્રિય જીવો મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી અજ્ઞાની છે અને તે બે અજ્ઞાન-વાળા છે. બેઇન્દ્રિયાદિક જીવોને બે જ્ઞાન હોય છે. કેમકે તેને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સારવાદન શુભસ્થાનકનો સંભવ છે. તે સિવાય બીજાને બે અજ્ઞાન હોય છે.

૩. અનિન્દ્રિય એટલે ઇન્દ્રિયના ઉપયોગ રહિત કેવળજ્ઞાની. તેઓને સિદ્ધની પેઠે એક કેવળજ્ઞાન હોય છે.

૪. કાય એટલે ઔદારિકાદિ શરીર અથવા પૃથ્વી આદિ ૭ કાય. તે વડે સંહિત તે સકાયિક. તેઓ કેવલી પણ હોય, તેથી સકાયિક સમ્યક્દષ્ટિઓને પાંચ જ્ઞાન અને મિથ્યાદષ્ટિઓને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ હોય છે.

૫. જોઓને પૂર્વે કહેલ કાય એટલે ઔદારિકાદિ શરીર નથી તે અકાયિક એટલે સિદ્ધ કહેવાય છે. માટે તેમાં કેવળજ્ઞાનની જ નિયમા હોય છે.

૬. સૂક્ષ્મદ્વારને વિષે સૂક્ષ્મ જીવો પૃથ્વીકાયિકની પેઠે મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી તેઓને બે અજ્ઞાન હોય છે.

૭. સકાયિક જીવોની પેઠે બાહર જીવો કેવળજ્ઞાની પણ હોય છે. માટે તેઓને ભજનાએ પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે.

(૬) પર્યાપ્તિદ્વાર : સમુચ્ચય પર્યાપ્તિમાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. પ્રથમ નરકથી નવત્રૈવેયક સુધીના પર્યાપ્તિમાં ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની નિયમા. પાંચ અનુત્તર વિમાનના પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિમાં ત્રણ જ્ઞાનની નિયમા. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને અસંજી તિર્થંચના પર્યાપ્તિમાં એ અજ્ઞાનની નિયમા. સંજી તિર્થંચના પર્યાપ્તિમાં ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. સમુચ્ચય અપર્યાપ્તિમાં ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. પહેલી નારકી, ભવનપતિ અને વાણુચંતરદેવના અપર્યાપ્તિમાં ત્રણ જ્ઞાનની નિયમા. ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.^૨ બીજી નારકીથી છ નરક સુધી અને જ્યોતિષીથી નવત્રૈવેયક સુધીના અપર્યાપ્તિમાં ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની નિયમા. સાતમી નરકના અપર્યાપ્તિમાં ત્રણ અજ્ઞાનની નિયમા. પાંચ અનુત્તર વિમાનના અપર્યાપ્તિમાં ત્રણ જ્ઞાનની નિયમા. પાંચ સ્થાવર અને અસંજી મનુષ્યના અપર્યાપ્તિમાં એ અજ્ઞાનની નિયમા. ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અસંજી તિર્થંચ અને સંજી તિર્થંચના અપર્યાપ્તિમાં એ જ્ઞાન, એ અજ્ઞાનની નિયમા.^૪ સંજી

૧. પર્યાપ્તિ સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્થંચમાં અવધિજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાન કેટલાકને હોય અને કેટલાકને ન હોય. માટે ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન અથવા એ જ્ઞાન કે એ અજ્ઞાન તેઓને હોય છે. તેથી ત્રણ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાથી (વિકલ્પથી) કહેલ છે.

૨. અસંજી તિર્થંચપંચેન્દ્રિયથી નીકળીને જે જીવે પ્રથમ નરક અને ભવનપતિ તથા વાણુચંતરમાં આવેલ હોય તેને અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં વિભંગ જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે. એટલે એ અજ્ઞાન હોય છે અને પર્યાપ્તિવસ્થામાં તેઓને ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા (અવશ્ય) હોય છે. તેથી ત્રણ જ્ઞાન નિયમા અને ત્રણ અજ્ઞાન ભજના (વિકલ્પ)થી કહેલ છે.

૩. બીજી નરકથી છ નરક સુધી અને જ્યોતિષી તથા વૈમાનિકને વિષે સંજીથી જ આવીને ઉત્તર થાય છે. માટે તેઓને અપર્યાપ્તિવસ્થામાં. પણ ભવપ્રત્યય અવધિ કે વિભંગનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોવાથી ત્રણ જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા (અવશ્ય) હોય છે.

૪. ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને અસંજી તિર્થંચપંચેન્દ્રિયમાંના કોષ્ઠક જીવને અપર્યાપ્તિવસ્થામાં સાસ્વાદન સમકિતનો સંભવ છે. તેથી જેને સાસ્વાદન સમકિત છે તેને એ જ્ઞાન અને સમકિત નથી તેને એ અજ્ઞાન નિયમા (અવશ્ય) હોય છે. અને સંજી તિર્થંચપંચેન્દ્રિયને અપર્યાપ્તિવસ્થામાં એ જ્ઞાન અથવા એ અજ્ઞાન નિયમા (અવશ્ય) હોય છે.

મનુષ્યના અપર્યાપ્તિમાં ત્રણ જ્ઞાનની ભજના. એ અજ્ઞાનની નિયમા. નોઅપર્યાપ્તિ નોઅપર્યાપ્તિમાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા.

(૭) ભવસ્થિત્વાદ્વાર^૩ : નારકભવસ્થિ અને દેવભવસ્થિમાં ૩ જ્ઞાનની નિયમા ૩ અજ્ઞાનની ભજના.^૪ તિર્યચભવસ્થિમાં ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાનની ભજના. મનુષ્યભવસ્થિમાં પાંચ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. અભવસ્થિ (સિદ્ધ ભગવાન)માં કેવળજ્ઞાનની નિયમા.

(૮) ભવસિદ્ધિકેદાર : ભવસિદ્ધિકે (ભગ)માં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. અભવસિદ્ધિકે (અભવ્ય)માં ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. નોભવસિદ્ધિકે અને નોઅભવસિદ્ધિકેમાં (સિદ્ધ ભગવાનમાં) કેવળજ્ઞાનની નિયમા. (ખુલાસા માટે કાયાદ્વારની ફૂટનોટ પ્રમાણે જાણવું.)

(૯) સંજ્ઞીદ્વાર : સંજ્ઞીમાં ૪ જ્ઞાન અને ૩ અજ્ઞાનની ભજના. અસંજ્ઞીમાં ૨ જ્ઞાન અને ૨ અજ્ઞાનની નિયમા. નોસંજ્ઞી અને નોઅસંજ્ઞીમાં (સિદ્ધ ભગવાન અને તેરમા તથા ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોમાં) કેવળજ્ઞાનની નિયમા. (ખુલાસા માટે સેકન્ડ્રિયની ફૂટનોટની (નોંધ) પ્રમાણે જાણવું.)

૧. સમ્યગદષ્ટિ મનુષ્યને અપર્યાપ્તિવસ્થામાં તીર્થંકરાદિકની પેઠે અવધિ જ્ઞાનનો સંભવ છે. તેથી ત્રણ જ્ઞાન ભજનાએ (વિકલ્પથી) હોય છે. પણ મિથ્યાદષ્ટિને વિભાગ હોતું નથી. માટે એ અજ્ઞાન તેઓને નિયમા (અવશ્ય) હોય છે.

૨. નોપર્યાપ્તિ અને નોઅપર્યાપ્તિ એટલે- પર્યાપ્તભાવ અને અપર્યાપ્તભાવના અભાવથી સિદ્ધ જીવો જાણવા. કારણ કે તેઓ પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિ નામ-કર્મથી રહિત છે. સિદ્ધોને કેવળજ્ઞાન નિયમા (અવશ્ય) હોય છે.

• ૩. જે જીવ મરીને પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઈને ઉત્પત્તિ સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલ છે તેને ભવસ્થિ કહે છે. જેમ મનુષ્યમાં રહેલ જીવ મનુષ્યભવસ્થિ કહેવાય છે તેમ ચારે અતિ માટે સમજવું.

૪. નિરયગતિક એટલે નરક ગતિમાં જતાં અંતરાલગતિમાં વર્તતા પણ ઉત્પત્તિ સ્થાનને પ્રાપ્ત નહિ થયેલ જીવને નિરયગતિક જીવ કહે છે. એટલે કે ઉત્પત્તિ સ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત થયેલ અને અંતરાલ ગતિમાં વર્તતા વાટેવહેતા જીવને ગતિક જીવ કહે છે. નારક ભવસ્થિ અને દેવભવસ્થિને નિરયગતિકની પેઠે ત્રણ જ્ઞાનવાળા અને એ કે ત્રણ અજ્ઞાનવાળા જાણવા.

(૧૦) લઙ્ઘિદ્વાર : લઙ્ઘિ એટલે તે તે પ્રતિબંધક કર્મના ક્ષયાદિકથી આત્માને જ્ઞાનાદિક ગુણનો લાભ થવો તેને લઙ્ઘિ કહે છે. લઙ્ઘિના દશ પ્રકાર છે:

(૧) જ્ઞાન લઙ્ઘિ (૨) દર્શન લઙ્ઘિ (૩) ચારિત્ર લઙ્ઘિ (૪) ચારિત્રચારિત્ર લઙ્ઘિ (૫) દાન લઙ્ઘિ (૬) લાભ લઙ્ઘિ (૭) લોભ લઙ્ઘિ (૮) ઉપલોભ લઙ્ઘિ (૯) વીર્ય લઙ્ઘિ (૧૦) ઇન્દ્રિય લઙ્ઘિ.

૧. જ્ઞાનલઙ્ઘિ : તથાવિધ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી યથાસંભવ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનો લાભ થવો તે જ્ઞાન લઙ્ઘિ. જ્ઞાનલઙ્ઘિના પાંચ પ્રકાર છે. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન. અને કેવળજ્ઞાન. અજ્ઞાનના ત્રણ ભેદ છે તે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન. સમુચ્ચય જ્ઞાન લઙ્ઘિયામાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના અને જ્ઞાનના અલઙ્ઘિયામાં ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. મતિ-શ્રુતજ્ઞાનના લઙ્ઘિયામાં ચાર જ્ઞાનની ભજના અને મતિ-શ્રુતજ્ઞાનના અલઙ્ઘિયામાં ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના, કેવળ જ્ઞાનની નિયમા. અવધિજ્ઞાન લઙ્ઘિયામાં અને મનઃપર્યવજ્ઞાન લઙ્ઘિયામાં ચાર જ્ઞાનની ભજના અને તેના અલઙ્ઘિયામાં ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. કેવળજ્ઞાન લઙ્ઘિયામાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા, તેના અલઙ્ઘિયામાં ચાર જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. સમુચ્ચય અજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાનના લઙ્ઘિયામાં ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના અને તેના અલઙ્ઘિયામાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના. વિભંગજ્ઞાનના લઙ્ઘિયામાં ત્રણ અજ્ઞાનની નિયમા અને તેના અલઙ્ઘિયામાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના. એ અજ્ઞાનની નિયમા.

૨. દર્શનલઙ્ઘિ : દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી યથા સમ્યક, મિશ્ર કે મિથ્યાશ્રદ્ધાનરૂપ આત્માના પરિણામને દર્શનલઙ્ઘિ કહે છે. તેના ત્રણ ભેદ છે. (૧) સમ્યક્દર્શન લઙ્ઘિ^૧ (૨) મિથ્યાદર્શન લઙ્ઘિ (૩) મિશ્રદર્શન લઙ્ઘિ.^૩ સમુચ્ચય દર્શનમાં

૧. મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થયેલ શ્રદ્ધાનરૂપ આત્મ પરિણામ તે સમ્યક્દર્શન લઙ્ઘિ.

૨. અશુદ્ધ મિથ્યાત્વના પુદ્ગલના વેદનથી થયેલ વિપર્યાસરૂપ જીવ પરિણામ તે મિથ્યાદર્શન લઙ્ઘિ.

૩. અર્ધવિશુદ્ધ મિથ્યાત્વ પુદ્ગલના વેદનથી ઉત્પન્ન થયેલ મિશ્ર રુચિરૂપ આત્મ પરિણામ તે સમ્યક્ મિથ્યા દર્શન લઙ્ઘિ અથવા મિશ્રદર્શન લઙ્ઘિ.

પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. દર્શનના અલબ્ધિયામાં કોઈ જીવ નથી. સમ્યક્દર્શનના લબ્ધિયામાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના. તેના અલબ્ધિયામાં ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. મિથ્યા દર્શનલબ્ધિયા અને મિશ્રદર્શન લબ્ધિયામાં ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના અને તેના અલબ્ધિયામાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.

૩. ચારિત્રલબ્ધિ : ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થયેલ આત્મપરિણામને ચારિત્ર લબ્ધિ કહે છે. તેના પાંચ ભેદ છે.^૧ (૧) સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિ (૨) છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્રલબ્ધિ (૩) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રલબ્ધિ. (૪) સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રલબ્ધિ (૫) યથાખ્યાત ચારિત્રલબ્ધિ. સમુચ્ચય ચારિત્ર લબ્ધિયામાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના અને તેના અલબ્ધિયામાં ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિ, છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રલબ્ધિ, પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રલબ્ધિ અને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર લબ્ધિયામાં ચાર જ્ઞાનની ભજના અને તેના અલબ્ધિયામાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. યથાખ્યાત ચારિત્ર લબ્ધિયામાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના. અને તેના અલબ્ધિયામાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.

(૪) ચારિત્રા ચારિત્રલબ્ધિ : અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ક્ષયોપશમથી થયેલ દેશવિરતિ રૂપ આત્મપરિણામને ચારિત્રાચારિત્ર લબ્ધિ કહે છે. ચારિત્રાચારિત્ર લબ્ધિમાં ત્રણ જ્ઞાનની ભજના અને તેના અલબ્ધિયામાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.^૨

૧. પાંચ ભેદના વિશેષ સમજણ માટે, જુઓ (ભગવતી શતક ૨૬મું ઉદ્દેશ ૭)

૨. ચારિત્રા ચારિત્રલબ્ધિ રહિત જીવો તે દેશવિરતિ આવકથી ખીળા જાયતા. તેમાં જે જ્ઞાની છે તેને પાંચ જ્ઞાન ભજનાએ છે અને જે અજ્ઞાની છે તેઓને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ છે.

(૫ થી ૯) : અંતરાય કર્મના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી નીચેની પાંચ લઙ્ગિય ઉત્તર થાય છે. (૧) દાન લઙ્ગિય (૨) લાભ લઙ્ગિય (૩) ભોગ લઙ્ગિય (૪) ઉપભોગ લઙ્ગિય (૫) વીર્ય લઙ્ગિય. તેના લઙ્ગિયમાં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. અને તેના અલઙ્ગિયમાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા.^૧ આલવીર્ય^૨ લઙ્ગિયમાં ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના અને તેના અલઙ્ગિયમાં^૩ પાંચ જ્ઞાનની ભજના. આલપંડિત વીર્ય^૪ લઙ્ગિયમાં ત્રણ જ્ઞાનની ભજના અને તેના અલઙ્ગિયમાં પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. પંડિતવીર્ય^૫ લઙ્ગિયમાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના અને તેના અલઙ્ગિયમાં^૬ ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.

૧૦. ઇન્દ્રિયલઙ્ગિય : મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ ભાવેન્દ્રિયોનો તથા એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ નામકર્મ અને પર્યાપ્ત નામકર્મના ઉદયથી દ્રવ્યેન્દ્રિયોનો લાભ થયો તેને ઇન્દ્રિય લઙ્ગિય કહે છે. તેના પાંચ પ્રકાર છે. (૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય લઙ્ગિય (૨) ચક્ષુઇન્દ્રિય લઙ્ગિય

૧. અંતરાય કર્મનો ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાનને દાનાદિક પાંચ લઙ્ગિયો પ્રગટ થાય છે. તેથી સિદ્ધોની પણ દાનાદિકમાં પ્રવૃત્તિ થવી જોઈએ. પરંતુ તેઓ કૃતકૃત્ય થયેલા હોવાથી અને પ્રયોજનના અભાવથી તેઓની દાનાદિકમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. સિદ્ધોને દાનાદિક પ્રયોજનના અભાવથી દાનાદિલઙ્ગિય રહિત કહ્યા છે તેથી પાંચેયલઙ્ગિયના અલઙ્ગિયમાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા કહી છે.

૨. આલવીર્ય લઙ્ગિયવાળા અસંયત (અવિરતિ) કહેવાય છે. તેમાં જ્ઞાનને ત્રણ જ્ઞાન અને અજ્ઞાનને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ છે.

૩. આલવીર્ય લઙ્ગિય રહિત જીવો તે સર્વવિરતિ, દેશવિરતિ અને સિદ્ધો જાણવા. તેઓને પાંચ જ્ઞાન ભજનાએ હોય છે.

૪. પંડિતવીર્યના અલઙ્ગિયમાં અસંયત, દેશસંયત અને સિદ્ધો છે. તેમાં અસંયત જીવોમાં અવિ-તિસમ્યદષ્ટિ આદિને ત્રણ જ્ઞાન ભજનાએ છે. અને મિથ્યાદષ્ટિ તથા મિશ્રદષ્ટિ જીવોને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ હોય છે. દેશસંયતને ત્રણ જ્ઞાન ભજનાએ હોય છે અને સિદ્ધ ભગવાનને એક કેવળજ્ઞાન હોય છે. તેથી પંડિતવીર્યના અલઙ્ગિયમાં મનઃપર્યાવજ્ઞાન સિવાયના ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ જાણવા. અહિંસાદિ ધર્મવ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિના અભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધો પંડિતવીર્ય લઙ્ગિય રહિત છે અને તેઓને એક કેવળજ્ઞાન હોય છે.

(૩) દ્રાણેન્દ્રિય લબ્ધિ (૪) રસેન્દ્રિય લબ્ધિ (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય લબ્ધિ.

સેષેન્દ્રિય લબ્ધિમાં અને સ્પર્શેન્દ્રિય લબ્ધિમાં ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની^૧ ભજના અને તેના અલબ્ધિયામાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા. શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુષેન્દ્રિય અને દ્રાણેન્દ્રિય લબ્ધિમાં ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના, તેના અલબ્ધિયામાં બે જ્ઞાન, બે અજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનની નિયમા. રસેન્દ્રિય લબ્ધિયામાં ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના અને તેના અલબ્ધિયામાં કેવળ જ્ઞાનની નિયમા અને બે અજ્ઞાનની નિયમા.

(૧૧) ઉપયોગદ્વાર : સાકારઉપયોગ^૨ (જ્ઞાનઉપયોગ) અને અનાકારઉપયોગ^૩ (દર્શન ઉપયોગ)માં પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્ચવજ્ઞાનમાં ચાર જ્ઞાનની ભજના, કેવળજ્ઞાનમાં એક કેવળજ્ઞાનની નિયમા. મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાનમાં ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. વિભાગજ્ઞાનમાં ત્રણ અજ્ઞાનની નિયમા. ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શનમાં ચાર જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.

૧. દન્દ્રિય લબ્ધિવાળા છવે જોડો જ્ઞાની છે તેઓને ચાર જ્ઞાન હોય છે. પણ કેવળજ્ઞાન હોતું નથી. કારણ કે કેવળજ્ઞાનીઓને ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગ નથી. જેઓ અજ્ઞાની છે તેઓને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાય છે.

૨. આકાર-વિશેષ, તે સહિત જે બોધ તે સાકાર બોધ એટલે વિશેષ ગ્રાહક બોધ, તેના ઉપયોગ સહિત તે સાકારોપયુક્ત કહેવાય છે. તે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બંને હોય છે. તેમાં જ્ઞાનીને પાંચ જ્ઞાન ભજનાય છે, એટલે કહાયિત એક, બે, ત્રણ, ચાર અને એક પણ જ્ઞાન હોય છે. આ બધા જ્ઞાનલબ્ધિને આશ્રયી બનવા. ઉપયોગની અપેક્ષાએ તો એક કાળે એક જ જ્ઞાન કે એક અજ્ઞાન હોય છે. અજ્ઞાનીને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાય છે.

૩. જે જ્ઞાનને વિષે આકાર-મતિ, શ્રુત, ક્રિયાદિ સ્વરૂપ વિશેષ. પ્રતિભાસિત ન થાય તે અનાકાર ઉપયોગ એટલે દર્શન. અનાકારઉપયોગવાળા જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બે પ્રકારના છે. જ્ઞાનીને લબ્ધિની અપેક્ષાએ પાંચ જ્ઞાન ભજનાય છે અને અજ્ઞાનીને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાય છે.

અવધિદર્શનમાં^૧ ત્રણ અજ્ઞાનની નિયમા ચાર જ્ઞાનની ભજના. કેવળ-દર્શનમાં એક કેવળજ્ઞાનની નિયમા.

(૧૨) યોગદ્વાર : સયોગી, મનયોગી, વચનયોગી અને કાય-યોગીમાં પાંચ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.^૨ અયોગીમાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા.

(૧૩) લેશ્યાદ્વાર : સલેશી અને શુક્લલેશીમાં પાંચ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.^૩ કૃષ્ણલેશી, નીલલેશી, કાપોતલેશી, તેજલેશી, પદ્મલેશીમાં ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના અલેશીમાં કેવળજ્ઞાનની નિયમા.

(૧૪) કષાયદ્વાર : સકષાયી, ક્રોધકષાયી, માનકષાયી, માયા-કષાયી અને લોભકષાયીમાં ચાર જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના અકષાયીમાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના.

(૧૫) વેદદ્વાર^૪ : સવેદી, સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, નપુંસકવેદીમાં

૧. અવધિદર્શન અનાકાર ઉપયોગવાળા જ્ઞાની અને અજ્ઞાની એમ બે પ્રકારના છે. કારણ કે દર્શનનો વિષય સામાન્ય હોવાથી અને સામાન્ય અભિનરૂપ હોવાથી જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના દર્શનમાં ભેદ હોતો નથી. તેથી અજ્ઞાનીને ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા અને જ્ઞાનીને ચાર જ્ઞાનની ભજના.

૨. યોગદ્વારમાં સયોગીને સકાયિકની પેઠે ભજનાએ પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન જાયુવા. એ પ્રમાણે મનયોગ સહિત, વચનયોગ સહિત અને કાયયોગ સહિત જીવે પણ જાયુવા. કારણ કે કેવલીને પણ મનયોગાદિ હોય છે. સયોગી મિથ્યા દૃષ્ટિને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ હોય છે અને અયોગીને એક કેવળજ્ઞાન હોય છે.

૩. લેશ્યાદ્વારમાં જોમ સકાયિકને ભજનાએ પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન. હજી તેમ લેશ્યાવાળાને પણ જાયુવા. કેમકે કેવલીને પણ શુક્લલેશ્યા હોવાથી તે લેશ્યા સહિત છે. યોગાન્તર્ગત કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંબંધથી આત્માના પરિણામ તે લેશ્યા.

૪. વેદ દ્વારમાં સવેદકને સેન્દ્રિયની પેઠે ભજનાએ કેવળજ્ઞાન સિવાય ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, અવેદક-વેદરહિત જીવોને અકષાયીની પેઠે ભજનાએ પાંચ જ્ઞાન હોય છે. કેમ કે અનિવૃત્તિગાદર ગુણસ્થાનકે અવેદક હોય છે. ત્યાં જગદ્રથને ચાર જ્ઞાન ભજનાએ હોય છે. અને કેવળ જ્ઞાનીને પાંચમું કેવળજ્ઞાન હોય છે.

ચાર જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના. અવેદીમાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના.

(૧૬) આહારકદાર : આહારકમાં પાંચ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.^૧ અનાહારકમાં ચાર જ્ઞાન (મનઃપર્યવજ્ઞાન સિવાય) ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.^૨

(૧૭) જ્ઞાનગોચરકદાર^૩ : પાંચે જ્ઞાનનો વિષય સંક્ષેપથી ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે. દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી. આભિનિબોધિક જ્ઞાની (મતિજ્ઞાની) દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી આદેશ વડે (સામાન્ય રૂપે) સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને જાણે છે અને દેખે છે.^૪

શ્રુતજ્ઞાની ઉપયોગ સહિત સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને જાણે છે અને દેખે છે.

૧. આહારકદારમાં જેમ સક્રિયાથી ચાર જ્ઞાનવાળા અને ત્રણ અજ્ઞાનવાળા કહ્યા તેમ આહારકો પણ એ પ્રમાણે જાણવા. પરંતુ આહારકોને કેવળજ્ઞાન પશ્ય હોય છે. કેમકે કેવળજ્ઞાની આહારક છે.

૨. વિગ્રહગતિ, કેવળી સમુદ્ધાત અને અયોગીપણામાં જીવો અનાહારક હોય છે અને બાકીની અવસ્થામાં આહારક હોય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાન આહારકને જ હોય છે અને અનાહારકને આદિના ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિગ્રહગતિમાં અને કેવળજ્ઞાનીને એક કેવળજ્ઞાન કેવળિ સમુદ્ધાત અને અયોગી અવસ્થામાં હોય છે, એ માટે અનાહારક જીવોને મનઃપર્યવજ્ઞાન સિવાય ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન કહ્યા છે.

૩. પાંચેય જ્ઞાનના વિષયની વિશેષ સમજણ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ.

૪. ભગવતી સૂત્રના ૮ મા શતકના બીજા ઉદ્દેશાની વીકામાં કહેલ છે. “અવાય ધારણે જ્ઞાનમ્ અવગ્રહે-હે દર્શનમ્” એટલે કે અવાય અને ધારણા જ્ઞાનરૂપ છે તથા અવગ્રહ અને ઇહા દર્શનરૂપ છે. આ માટે અવાય અને ધારણાની અપેક્ષાએ જાણવાનું કહેલ છે તથા અવગ્રહ અને ઇહાની અપેક્ષાથી જોવાનું કહેલ છે.

જાતિસ્મરણ મતિજ્ઞાનના પેટામાં (અંતર્ગત) છે. એ કારણથી ભગવતી સૂત્રમાં “જાણેષ પાસેષ” કહેલ છે. નંદી સૂત્રમાં “જાણેષ નપાસષ” કહેલ છે. કારણ કે મતિજ્ઞાન પરાક્ષ જ્ઞાન છે.

અવધિજ્ઞાની દ્રવ્યથી જઘન્ય અનંતાનંત રૂપી દ્રવ્ય બાણે દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સર્વરૂપી દ્રવ્ય બાણે દેખે છે, ક્ષેત્રથી જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ બાણે દેખે છે, ઉત્કૃષ્ટથી સર્વલોક અને લોક જોવા અસંખ્યાતા ભાગ અલોકમાં બાણે દેખે છે. કાળથી જઘન્ય આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ બાણે દેખે છે, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી જેટલો ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ બાણે દેખે છે. ભાવથી જઘન્ય અનંતા ભાવ બાણે દેખે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સર્વભાવ બાણે દેખે છે.

મનઃપર્યાવજ્ઞાનના બે લેહ છે : ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ. ઋજુમતિ-દ્રવ્યથી અનંતાઅનંત પ્રદેશી સ્કંધ બાણે દેખે છે. ક્ષેત્રથી જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ અધોલોકમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપરના અને નીચેના નાના પ્રતરોને દેખે છે. ઉર્ધ્વદિશામાં જ્યોતિષીના ઉપરના તળાને બાણે દેખે છે. તિર્થદિશામાં અદીદ્રીપમાં અદીઅંગુલ કમ ક્ષેત્ર સુધીના સંશીપચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનના ભાવોને બાણે દેખે છે. કાળથી પલ્લવના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ ભૂતકાળ તથા ભવિષ્યકાળ સંબંધી બાણે દેખે છે. ભાવથી અનંતા ભાવ બાણે દેખે છે. ઉત્કૃષ્ટથી સર્વભાવોના અનંતમા ભાગને બાણે દેખે છે.

વિપુલમતિનું કથન ઋજુમતિના સમાન બાણુબું. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે ક્ષેત્રની અપેક્ષા સંપૂર્ણ અદીદ્રીપ બાણે દેખે છે અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવમાં કંઈક વધુ વિસ્તાર સાથે નિર્માળ, અધિક સ્પષ્ટપણે બાણે છે.

કેવળજ્ઞાનના બે લેહ છે-ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધ કેવળજ્ઞાન. કેવળજ્ઞાન સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને બાણે દેખે છે.

મતિઅજ્ઞાની દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલોને બાણે દેખે છે. શ્રુતઅજ્ઞાની દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલોને કહે છે, બતાવે છે અને પ્રરૂપે છે. વિભંગજ્ઞાની દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલોને બાણે દેખે છે.

(૧૮) કાળદ્વાર : જ્ઞાનીના જ્ઞાનની સ્થિતિની મર્યાદાને કાળ કહે છે. સ્થિતિ બે પ્રકારની છે. ૧. સાધ્યાસપન્નજવસિયા (આદિ અંત સહિત) ૨. સાધ્યાઅપન્નજવસિયા (આદિ છે પણ અંત રહિત). સમુચ્ચય જ્ઞાનીમાં ભાંગા લાલે બે-સાધ્યાઅપન્નજવસિયા અને સાધ્યાસપન્નજવસિયા. સાધ્યાઅપન્નજવસિયાની સ્થિતિ નથી. સાધ્યાસપન્નજવસિયાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમ ઝાઝેરી. મતિજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાનીની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગર ઝાઝેરી. અવધિજ્ઞાનની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગર ઝાઝેરી. મનઃપર્યવજ્ઞાનની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ દેશેન (કંઈક ઓછી) કોઠપૂર્વની. કેવળજ્ઞાનમાં ભાંગા લાલે એક સાધ્યા-અપન્નજવસિયા. કેવળજ્ઞાન ઉપનિષદને ફરી કોઈ વખત નાશ પામતું નથી.

સમુચ્ચય અજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાનમાં ભાંગા લાલે ત્રણ (૧) આદિ અંત રહિત (૨) આદિ નહીં પણ અંત છે. (૩) આદિ અંત સહિત. પહેલો ભાંગો અલવીજીવોમાં આવે છે. બીજો ભાંગો લવીજીવોમાં આવે છે. ત્રીજો ભાંગો પ્રતિપાતી ભવ્ય જીવોમાં આવે છે. સમુચ્ચય અજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાનમાં ત્રીજા ભાંગાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ દેશે જિણી અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનની. વિભંગજ્ઞાનની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર અને દેશે જિણી કોઠ પૂર્વ અધિક.

(૧૯) અંતરદ્વાર : એક જ્ઞાનની પર્યાયમાંથી બીજા જ્ઞાનની પર્યાય પ્રાપ્ત કરવા વચ્ચેના કાળને અંતર કહે છે. સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં ભાંગા બે : (૧) સાધ્યાઅપન્નજવસિયા (૨) સાધ્યાસપન્નજવસિયા. સાધ્યાઅપન્નજવસિયાનું અંતર નથી. સમુચ્ચય જ્ઞાનના બીજા ભાંગા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાનનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ દેશેન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનનું. કેવળજ્ઞાનનું અંતર નથી.

સમુચ્ચય અજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન શ્રુત અજ્ઞાનના ભાંગા ત્રણુ : (૧) અણ્યાધ્યાઅપજ્ઞવસિયા (૨) અણ્યાધ્યાસપજ્ઞવસિયા (૩) સાધ્યા સપજ્ઞવસિયા પહેલા તથા બીજા ભાંગાનું અંતર નથી. ત્રીજા ભાંગાનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગર ઝાઝેરું. વિભંગજ્ઞાનનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલ (વનસ્પતિના કાલ જેટલો) છે.

(૨૦) અદ્વપખડુત્વદ્વાર : જ્ઞાનનો અદ્વપખડુત્વ : (૧) સર્વથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાની (૨) તેથી અવધિજ્ઞાની અસંખ્યાતગુણા (૩) તેથી મતિજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની પરસ્પરતુલ્ય પણ અવધિજ્ઞાનીથી બન્ને વિશેષાધિક (૪) તેથી કેવળજ્ઞાની અનંતગુણા (૫) તેથી સમુચ્ચયજ્ઞાની વિશેષાધિક.

ત્રણુ અજ્ઞાનનો અદ્વપખડુત્વ : (૧) સર્વથી થોડા વિભંગજ્ઞાની (૨) તેથી મતિઅજ્ઞાની શ્રુતઅજ્ઞાની પરસ્પરતુલ્ય પરંતુ વિભંગજ્ઞાનીથી અનંતગુણા. (૩) તેથી સમુચ્ચય અજ્ઞાની વિશેષાધિક.

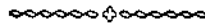
જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બન્નેનો સાથે અદ્વપખડુત્વ : સર્વથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાની (૨) તેથી અવધિજ્ઞાની અસંખ્યાત ગુણા (૩) તેથી મતિ જ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની . પરસ્પરતુલ્ય પરંતુ અવધિજ્ઞાનીથી વિશેષાધિક (૪) તેથી વિભંગજ્ઞાની અસંખ્યાત ગુણા (૫) તેથી કેવળજ્ઞાની અનંતગુણા (૬) તેથી સમુચ્ચયજ્ઞાની વિશેષાધિક (૭) તેથી મતિઅજ્ઞાની અને શ્રુત અજ્ઞાની પરસ્પરતુલ્ય પરંતુ સમુચ્ચય જ્ઞાનીથી વિશેષાધિક (૮) તેથી સમુચ્ચય અજ્ઞાની વિશેષાધિક.

(૨૧) પર્યાયનો અદ્વપખડુત્વ દ્વાર : એક એક જ્ઞાનના અનંતાઅનંત પર્યાય છે [૧] સર્વથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાનના પર્યાય [૨] તેથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાય અનંતગુણા [૩] તેથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાય [૪] તેથી મતિજ્ઞાનના પર્યાય અનંતગુણા [૫] તેથી કેવળજ્ઞાનના પર્યાય અનંત ગુણા.

ત્રણુ અજ્ઞાનની પર્યાય અનંતાઅનંત છે. તેનો અદ્વપખડુત્વ : [૧] સર્વથી થોડા વિભંગજ્ઞાનની [૨] તેથી શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાય અનંત

ગુણ [૩] તેથી મતિ અજ્ઞાનના પર્યાય અનંત ગુણ.

જ્ઞાન અજ્ઞાન બંનેની પર્યાયને સાથે અલ્પબહુલ : [૧] સર્વથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાનના પર્યાય [૨] તેથી વિભંગજ્ઞાનના પર્યાય અનંત ગુણ [૩] તેથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાય અનંત ગુણ [૪] તેથી શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાય અનંત ગુણ [૫] તેથી શ્રુત જ્ઞાનના પર્યાય વિશેષાધિક [૬] તેથી મતિઅજ્ઞાનના પર્યાય અનંત ગુણ [૭] તેથી મતિજ્ઞાનના પર્યાય વિશેષાધિક [૮] તેથી કેવળજ્ઞાનના પર્યાય અનંત ગુણ.

પરિશિષ્ટ

જ્ઞાનવિષય દ્વાર પર વિશેષ નોંધ

આભિનિબોધિક જ્ઞાનનો વિષય : દ્રવ્યથી ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યને આશ્રયી. ક્ષેત્રથી-દ્રવ્યોના આધારભૂત આકાશને-આશ્રયી, કાળથી દ્રવ્યના પર્યાયની અવસ્થિતિને આશ્રયી અને ભાવથી-ઔદયિકાદિ ભાવ અથવા દ્રવ્યના પયથિને આશ્રયી ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં દ્રવ્યને આશ્રયી જે આભિનિબોધિક જ્ઞાન થાય છે, તે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોને આદેશથી એટલે કે સામાન્ય વિશેષરૂપ પ્રકારથી અથવા ઓઘથડી (સમુચ્ચયરૂપે) દ્રવ્ય માત્રરૂપે જાણે છે, પરંતુ તેમાં રહેલા સર્વ વિશેષની અપેક્ષાએ જાણતો નથી, અથવા આદેશ-શ્રુતજ્ઞાન જનિત સંસ્કાર વડે અપાય અને ધારણાની અપેક્ષાએ જાણે છે. કેમકે અપાય અને ધારણા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને અવગ્રહ ને ઇંદ્રાની અપેક્ષાએ જુએ છે. કારણ કે અવગ્રહ અને ઇંદ્રા દર્શનરૂપ છે. શ્રુતજ્ઞાન જન્ય સંસ્કાર વડે લોકાલોકરૂપ સર્વ ક્ષેત્રને જાણે છે. એ પ્રમાણે કાલથી સર્વ કાલને અને ભાવથી ઔદયિકાદિ પાંચ ભાવોને જાણે છે.

શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય : ઉપયોગસહિત શ્રુતજ્ઞાની-સંપૂર્ણ દશપૂર્વધરાદિ શ્રુતકેવલી સર્વ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યને જાણે છે, અને શ્રુતાનુસારી માનસ અચક્ષુદર્શન વડે અભિલાષ્ય (કથનયોગ્ય) દ્રવ્યને

ગુણે છે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિને પણ જાણી લેવું. ભાવથી ઉપચુકત (ઉપયોગ સહિત) શ્રુતજ્ઞાની ઔદયિકાદિ સર્વ ભાવને અથવા સર્વ અભિલાષ્ય ભાવોને જાણે છે. યદ્યપિ અભિલાષ્ય ભાવોનો અનન્તમો ભાગ જ શ્રુતપ્રતિપાદિત છે, તો પણ પ્રસંગાનુપ્રસંગથી સર્વ અભિલાષ્ય ભાવ શ્રુતાતત્ત્વનો વિષય છે, માટે તેની અપેક્ષાએ “સર્વ ભાવોને જાણે છે” એમ કહ્યું છે.

અવધિજ્ઞાનનો વિષય : દ્રવ્યથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી તૈજસ અને ભાષા દ્રવ્યોની અંતરે રહેલા એવા સૂક્ષ્મ અનન્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જાણે અને અવધિદર્શનથી દેખે. ક્ષેત્રથી અવધિજ્ઞાની જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગને અને ઉત્કૃષ્ટથી શક્તિની અપેક્ષાએ અલોકને વિષે અસંખ્ય લોકપ્રમાણ ખંડને જાણે અને ગુણે, કાલથી અવધિજ્ઞાની જઘન્ય આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગને અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી ભૂતકાળ અને લવિધ્યકાળને જાણે અને જુએ-એટલે તેટલા કાલમાં રહેલા રૂપી દ્રવ્યને જાણે યાવત્ ભાવથી અવધિજ્ઞાની જઘન્ય અનન્ત ભાવોને જાણે અને ગુણે, પણ દરેક દ્રવ્યદીક અનંતભાવોને ન જાણે. ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનન્ત ભાવોને જાણે અને ગુણે. તે ભાવો સર્વ પર્યાયનો અનંતમો ભાગ જાણવો.

મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય : તે બે પ્રકારનું છે : ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ. ઋજુ-એટલે સામાન્યગ્રાહીમતિ તે ઋજુમતિ મનઃપર્યવ. જેમ “એણે ઘડો વિચાર્યો” એવું સામાન્ય કેટલાક પર્યાય વિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યનું જ્ઞાન. દ્રવ્યથી ઋજુમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાની અઢીઢીપમાં રહેલા સંસ્પર્શપ્રાપ્ત જીવોએ મનરૂપે પરિણુભાવેલા મનોવર્ગજ્ઞાના અનંત સ્કંધોને સાક્ષાત્ જાણે, પરંતુ તેણે ચિંતવેલ ઘટાન્નિરૂપ અર્થને (આવા આકાર-વાળો મનોદ્રવ્યનો પરિણુમ આવા પ્રકારના ચિંતન સિવાય ન થાય એવા) અનુમાનથી જાણે, માટે દેખે એમ કહ્યું.

વિપુલ : અનેક વિશેષગ્રાહી મતિજ્ઞાન, અર્થાત્ પુષ્કળ વિશેષ વિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યનું જ્ઞાન તે વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાન. જેમકે “એણે દ્રવ્યથી માટીનો, ક્ષેત્રથી પાટલિપુત્રનો, કાળથી વસંતકાળનો, અને ભાવથી

પીત્ત વર્ણનો ઘડો વિચાર્યો.” ક્ષેત્રથી ઋગુમતિ જઘન્યથી અંશુવનો અસંખ્યાતમા ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી તિર્યક મનુષ્યલોકમાં રહેલા સંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તાના મનોગત ભાવોને જાણે દેખે, અને વિપુલમતિ અહીં આંશુલ તે ક્ષેત્રમાં રહેલા મનોગત ભાવને જાણે દેખે, કાળથી ઋગુમતિ જઘન્ય પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગને અને ઉત્કૃષ્ટપણે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા ભૂતકાળે તથા ભવિષ્યકાળને જાણે અને જુએ, તેને જ વિપુલમતિ વધારે સ્પષ્ટપણે જાણે. ભાવથી ઋગુમતિ સર્વ ભાવોના અનંતમા ભાગે રહેલા અનંતભાવને જાણે અને જુએ. તેને વિપુલમતિ વિશુદ્ધ અને સ્પષ્ટપણે જાણે અને જુએ.

કેવળજ્ઞાનનો વિષય : દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી કેવળજ્ઞાની સર્વ ભાવોને જાણે અને દેખે.

કાળદ્વાર પર વિશેષ નોંધ : કાળદ્વારમાં સાદિઅપર્યવસિત [જેની આદિ છે પણ અંત નથી તે] કેવળજ્ઞાની અને સાદિસપર્યવસિત [જેની આદિ છે અને અંત પણ છે તે] મત્યાદિ જ્ઞાનવાળો. તેમાં કેવળજ્ઞાનનો સાદિઅપર્યવસિત કાળ છે. અને બીજા મત્યાદિજ્ઞાનનો સાદિસપર્યવસિત કાલ છે. તેમાં આદિના બે જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંત-મુહૂર્ત કાલ કહ્યો છે, અન્યથા અવધિ અને મનઃપર્યવનો જઘન્યકાલ એક સમય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઈક અધિક છાસઠ સાગરોપમ કાલ આદિ ત્રણ જ્ઞાનને આશ્રયીને કહ્યો છે.

આભિનિયોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો કાલ જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી કાંઈક અધિક છાસઠ સાગરોપમ છે. અવધિજ્ઞાનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાલ પણ એ પ્રકારે છે, પણ જઘન્યથી એક સમય છે. જેમકે, જ્યારે કોઈ વિલંગજ્ઞાની સમ્યક્દર્શન પામે ત્યારે તેના પ્રથમ સમયે જ વિલંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણત થાય છે, ત્યાર પછી તરત જ બીજે સમયે તે ત્યારે માત્ર એક સમય અવધિજ્ઞાન રહે છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનીનો અવસ્થિતિકાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી કાંઈક ન્યૂન પૂર્વકોટી વર્ષ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કાંઈક ન્યૂન પૂર્વકોટી વર્ષ છે; પૂર્વકોટી વર્ષના આયુષવાળા કોઈ મનુષ્યને ચારિત્ર અંગીકાર

કયાં પછી તરત જ મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય અને યાવજીવન રહે-
તો તેનો સ્થિતિકાલ ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન પૂર્વકોટી વર્ષ થાય છે.
કેવળજ્ઞાનનો સ્થિતિકાલ સાદિઅનંત છે. અજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન અને
શ્રુતઅજ્ઞાનનો સ્થિતિકાલ ત્રણ પ્રકારનો છે. ૧. અનાદિ અનંત અભવ્યોને
આશ્રયી. ૨. અનાદિસાન્ત લબ્યજીવોને આશ્રયી. ૩. સાદિસાન્ત
તે સમ્યક્દર્શનથી પડેલાને આશ્રયી. તેમાં સાદિસાન્ત કાલ જઘન્યથી
અંતર્મુહૂર્ત હોય છે. કેમકે કોઈ જીવ સમ્યક્દર્શનથી પડે અને
પુનઃઅંતર્મુહૂર્ત પછી સમ્યક્દર્શન પામે. ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાલ જાણવો.
કેમકે કોઈ જીવ સમ્યક્ત્વથી પડી અનંતકાલે પુનઃસમ્યક્ત્વ પામે.
વિભંગજ્ઞાનનો સ્થિતિકાલ જઘન્યથી એક સમય છે. કેમકે, તે ઉત્પન્ન
થયા પછી બીજે સમયે તેનો નાશ થાય, અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈ ન્યૂન
પૂર્વકોટી અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ છે. જેમ કોઈ મનુષ્યમાં કંઈક
ન્યૂન પૂર્વકોટી વર્ષ વિભંગજ્ઞાનીપણે રહીને સાતમી (નરક) પૃથ્વીમાં
ઉત્પન્ન થાય.

પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનનો અલ્પબહુત્વ : સૌથી
થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાની છે, તેથી અવધિજ્ઞાના અસંખ્યાત ગુણ છે. તેથી
આભિનિષોધિકજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની બંને વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર
તુલ્ય છે. તેથી કેવળજ્ઞાની અનંતગુણ છે. સૌથી થોડા વિભંગજ્ઞાની છે,
તેથી મતિઅજ્ઞાની અને શ્રુતઅજ્ઞાની અનંતગુણ છે અને પરસ્પર સરખા
છે. તેમાં પ્રથમ જ્ઞાનીના અલ્પબહુત્વમાં મનઃપર્યવજ્ઞાની સૌથી થોડા છે.
કારણ કે સંયતને જ મનઃપર્યવજ્ઞાન હોય છે. અવધિજ્ઞાની ચારે ગતિમાં
હોય છે. માટે તેથી અસંખ્યાત ગુણ છે. તેથી આભિનિષોધિકજ્ઞાની અને
શ્રુતજ્ઞાની વિશેષાધિક હોવાનું કારણ અવધિ વગેરે જ્ઞાનરહિત છતાં પણ
કેટલાક પંચેન્દ્રિય જીવો અને કેટલાક વિકલેન્દ્રિયો પણ (સાસ્વાદન સંમ્યક્
દર્શનનો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સંભવ હોવાથી) મતિ-શ્રુતજ્ઞાની હોય છે.
અજ્ઞાનીના અલ્પબહુત્વમાં પંચેન્દ્રિયોને જ વિભંગજ્ઞાન સંભવે છે. માટે
તે સૌથી થોડા છે. મતિઅજ્ઞાની અને શ્રુત-અજ્ઞાની એકેન્દ્રિયો પણ હોય
છે; માટે તેથી તેઓ અનંતગુણ છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. જ્ઞાની અને
અજ્ઞાનીના મિશ્ર-અલ્પબહુત્વમાં સૌથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાની છે, તેથી

અસંખ્યાતગુણા અવધિજ્ઞાની, તેથી આભિનિષેધિક જ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેથી વિભાગજ્ઞાની અસંખ્યાત ગુણા છે. કેમકે સમ્યક્દ્રષ્ટિ દેવ અને નારક કરતાં મિથ્યાદ્રષ્ટિ અસંખ્યાત ગુણા છે. તેથી કેવલજ્ઞાની અનંતગુણા છે. કેમકે એકેન્દ્રિય સિવાય બાકીના સર્વ જીવોથી સિદ્ધાંત અનંતગુણા છે. તેથી મતિ-અજ્ઞાની અને શ્રુત-અજ્ઞાની અનંતગુણ છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. કેમકે સાધારણ વનસ્પતિ જીવો મતિ અજ્ઞાની અને શ્રુતઅજ્ઞાની હોય છે અને તેઓ સિદ્ધ થકી અનંતગુણ છે.

પર્યાયોનો અદ્યપખલુત્વદ્વાર : પર્યાય એટલે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ કે ભેદો. તેના બે પ્રકાર છે : સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય. ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી મતિજ્ઞાનના અવયવહાદિ અનંતભેદો થાય છે. તે સ્વપર્યાય કહેવાય છે, અથવા મતિજ્ઞાનના વિષયભૂત જ્ઞેય પદાર્થો અનંત છે, અને જ્ઞેયના ભેદથી જ્ઞાનના પણ અનંત ભેદો થાય છે. માટે તે રીતે પણ તેના અનંત પર્યાયો છે. અથવા કેવલજ્ઞાન વડે મતિજ્ઞાનના અંશ કરતા અનંતાઅંશ થાય તે મતિજ્ઞાનના અનંત પર્યાયો કહેવાય છે. મતિજ્ઞાન સિવાય બીજા પદાર્થોના પર્યાયો છે. તે તેના પરપર્યાયો છે અને તે સ્વપર્યાયથી અનંતગુણ છે. અહીં કોઈ સંકા કરે કે જો તે પરપર્યાયો છે તે મતિજ્ઞાનના છે એમ કહેવાય. અને જો તે મતિજ્ઞાનના છે તો પરપર્યાયો કેમ કહેવાય ?

તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. પરપદાર્થોના પર્યાયોનો મતિજ્ઞાનને વિષે સંબંધ નથી. માટે તે પરપર્યાય કહેવાય છે. પરંતુ મતિજ્ઞાનના સ્વપર્યાયોને બાજુવામાં, અને તેનાથી જુદા પાડવામાં પ્રતિષેગી (સંબંધી) તરીકે તેનો ઉપયોગ છે માટે તે મતિજ્ઞાનના પરપર્યાયો કહેવાય છે.

શ્રુતજ્ઞાનના પણ સ્વપર્યાયો અને પરપર્યાયો અનંત છે. તેમાં સ્વપર્યાયો જે શ્રુતજ્ઞાનના અક્ષરશ્રુતાદિ ભેદો છે તે બાજુના, તે અનંત છે. કેમકે તેનો ક્ષયોપશમ વિચિત્ર હોવાથી અને વિષય અનંત હોવાથી શ્રુતાનુસારી યોધના અનંત પ્રકાર થાય છે. અથવા કેવલજ્ઞાન વડે શ્રુતજ્ઞાનના અનંત અંશો થાય તે તેના સ્વપર્યાય કહેવાય છે. તેથી ભિન્ન પદાર્થોના

વિશેષ ધર્મો તે શ્રુતજ્ઞાનના પરપર્યાયો છે. અવધિજ્ઞાનના અનંત સ્વપર્યાયો છે. કારણ કે તેના ભવપ્રત્યય અને ક્ષાયોપશમિક લેહથી, નારક તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવરૂપ સ્વામીના લેહથી, અસંખ્ય ક્ષેત્ર અને કાળના લેહથી અનંત દ્રવ્ય પર્યાયના લેહથી અને તેના અનંત અંશો થતા હોવાથી તેના અનંત લેહો થાય છે. એ પ્રમાણે, મનઃપર્યવજ્ઞાનના અને કેવળજ્ઞાનના વિષયના અનંત લેહથી તેમ અનંત અંશોની કલ્પનાથી અનંત પર્યાયો થાય છે.

મનઃપર્યવજ્ઞાનના પર્યાયોના સંબંધમાં સ્વપર્યાયની અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ સમજવું. કેમકે સ્વ અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ સર્વજ્ઞાનોના સરખા પર્યાયો છે. તેમાં સૌથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાનના પર્યાયો છે. કેમકે તેનો વિષય માત્ર મન છે. તેથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગુણુ છે. કેમકે મનઃપર્યવજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનનો વિષય દ્રવ્ય અને પર્યાયોથી અનંત ગુણુ છે. તેથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો અનંત ગુણુ છે. કેમકે તેનો વિષય રૂપી અને અરૂપી દ્રવ્યો હોવાથી તેનાથી અનંતગુણુ છે. તેથી આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગુણુ છે. કારણ કે તેનો વિષય અભિલાખ્ય (કથન યોગ્ય) અને અનભિલાખ્ય (શબ્દાતીત) પદાર્થો હોવાથી તેથી (શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયોથી) અનંત ગુણુ છે. તેથી કેવલજ્ઞાનના પર્યાયો અનંત ગુણુ છે. કેમકે તેનો વિષય સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અનંત ગુણુ છે. તે પ્રમાણે અજ્ઞાનોના અલ્પબહુત્વનું કારણ જાણી લેવું.

જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના મિશ્રસૂત્રને વિષે સૌથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાનના પર્યાયો છે. તેથી વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયો અનંત ગુણુ છે. કેમકે ઉપરના ત્રૈવેયકથી આરંભી સાતમી (નરક) પૃથ્વીમાં અને તિર્યક અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રમાં રહેલા કેટલાક રૂપી દ્રવ્યો અને તેના કેટલાક પર્યાયો વિભંગજ્ઞાનનો વિષય છે, અને તે મનઃપર્યવજ્ઞાનના વિષયની અપેક્ષાએ અનંતગુણુ છે. વિભંગજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગુણુ છે. કેમકે અવધિજ્ઞાનનો વિષય સકલ રૂપી દ્રવ્યો અને પ્રત્યેક દ્રવ્યના અસંખ્યાત પર્યાયો છે. અને તે વિભંગજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનંતગુણુ છે. તેથી શ્રુત અજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગુણુ છે. કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિષય શ્રુતજ્ઞાનની પેઠે

સામાન્ય આદેશથી સર્વ ભૂતાંભૂત (રૂપી અને અરૂપી) દ્રવ્યો અને સર્વ પદાર્થો હોવાથી અવધિજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનંત ગુણ છે.

તેથી જ્ઞાતજ્ઞાનના પદાર્થો વિશેષાધિક છે. કેમકે જ્ઞાતજ્ઞાનને અગોચર કેટલાક પદાર્થોને જ્ઞાતજ્ઞાન નહોતું છે. તેથી મતિ-અજ્ઞાનના પદાર્થો અનંત ગુણ છે. કેમકે જ્ઞાતજ્ઞાન અભિલાષ્ય (કથન યોગ્ય) વસ્તુવિષયક હોય છે. અને મતિજ્ઞાન તેનાથી અનંતગુણ અનભિલાષ્ય (શબ્દાતીત) વસ્તુવિષયક પણ હોય છે. તેથી મતિજ્ઞાનના પદાર્થો વિશેષાધિક છે. તેથી કેવલજ્ઞાનના પદાર્થો અનંતગુણ છે. કારણ કે તે સર્વ કાલમાં રહેલાં સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પદાર્થોને નહોતું છે.

(૬૨) આલ્લવિક મતના સાધુનો પ્રશ્ન

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૮ ઉ. ૫ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગોશાલકના શિષ્ય આલ્લવિકોએ સ્થવિર (ઉમર-જન-દીક્ષાનો સમય, વગેરે બાબતોમાં વડીલ સાધુ) ભગવતોને એમ પૂછ્યું હતું : શ્રમણના ઉપાશ્રયમાં સામાયિક સ્વીકારીને (અહંમત્વ ત્યાગીને) બેઠેલા શ્રાવકનાં વસ્ત્રો કોઈ હરી નાથ; તો હે ભગવન્ ! સામાયિક પૂરું કરી, તે વસ્તુનું અન્વેષણ કરતો તે શ્રાવક શું પોતાની વસ્તુને શોધે છે કે અન્યની ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે શ્રાવક પોતાની વસ્તુ શોધે છે, પણ અન્યની વસ્તુ નથી શોધતો. કારણ કે સામાયિક કરતી વખતે જો કે તે શ્રાવકના મનમાં એવો ભાવ હોય છે કે, 'મારે હિરણ્ય નથી, મારે સુવર્ણ નથી, મારે વસ્ત્ર નથી. મારે વિપુલ ધન, રત્ન, મણિ, મોતી, આદિ સારભૂત દ્રવ્ય નથી.' પરંતુ તેણે મમત્વભાવ ત્યાગ્યો નથી. તેથી હે ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે કે, તે પોતાની વસ્તુને શોધે છે, પણ પારકાની વસ્તુને શોધતો નથી.

તેજ પ્રમાણે, સામાયિક કરતા શ્રમણોપાસકની સ્ત્રીને જોઈ પુરુષ સેવે, તો તે તેનો જીવે સેવે છે, પણ અન્યની સ્ત્રીને નહિ.

(૬૩) આલોચના વિષે

ભગવતી શ. ૮ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેઈ નિર્ઞંથે ભિક્ષા માટે ગૃહસ્થના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો હોય ત્યાં તેનાથી કેઈ દોષ થઈ જાય. તે વખતે તેના મનમાં એમ થાય કે ‘હું’ અહીંયાં જ આ કાર્યનું આલોચન (કળ્યાણ) કરી પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપનો સ્વીકાર કરું ત્યાર પછી સ્થવિરો પાસે જઈ અને વિધિસર આલોચનાદિ કરીશ.’ એમ વિચારી તે નિર્ઞંથ સ્થવિરોની પાસે જવા નીકળે પણ ત્યાં પહોંચ્યા પહેલાં તે સ્થવિરો વાતાદિ દોષના પ્રકોપથી મૂક થઈ જાય અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્ત ન આપી શકે, તો તે નિર્ઞંથ આરાધક છે કે વિરાધક ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે આરાધક છે, વિરાધક નથી. તે પ્રમાણે પહોંચતા પહેલાં તે નિર્ઞંથ જ મૂક થઈ જાય કે, તે સ્થવિરો મૃત્યુ પામે કે તે નિર્ઞંથ મૃત્યુ પામે વગેરે પ્રસંગોમાં પણ તેમ જ બાણુ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એમ આપ શાથી કહો છો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ કેઈ પુરુષ ઉન વગેરેના બે-ત્રણ કે વધારે કકડા કરી, તેને અગ્નિમાં નાખે તો હે ગૌતમ ! તે છેદાતાં-છેદાયેલું, અગ્નિમાં નાખાતાં-નાખાયેલું, કે બળતાં-બળેલું એમ કહેવાય છે કે નહિ ?

ગૌતમ : હા ભગવન્ ! તેમ કહેવાય.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે આરાધના માટે તૈયાર થયેલો તે નિર્ઞંથ આરાધક છે, વિરાધક નથી.

(૬૪) શ્રમણ-અશ્રમણને પ્રતિલાભનું ફલ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તથારૂપના શ્રમણને (જે સાધુવેશમાં છે, તથા જેની પ્રવૃત્તિ અને ગુણો પણ તદ્દનરૂપ છે) પ્રાસુક અને એવલ્લીય આહાર પાણી આદિથી પ્રતિલક્ષિત કરતા શ્રાવકને શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેને એકાંત નિર્જરા થાય છે, પરંતુ પાપકર્મનો બંધ થતો નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તથારૂપના શ્રમણને અપ્રાસુક અને અનેપણીક આહારાદિથી પ્રતિલાભિત કરતો શ્રાવક શું લાભ પ્રાપ્ત કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેને અદ્યપાપ અને મહાનિર્જરા* થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પાપ કર્મના આશ્રવને જેને નથી રોક્યા, તેવા અસંયત અને અવિસ્તને, પ્રાસુક કે અપ્રાસુક, એપણીક કે અનેપણીક આહારાદિથી પ્રતિલાભિત કરતો ગૃહસ્થ શું લાભ પ્રાપ્ત કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેને થોડી પણ નિર્જરા થતી નથી. પરંતુ પાપકર્મનો^❶ બંધ થાય છે.

(૬૫) અન્ય સ્થવિરને માટે પ્રાપ્ત

થયેલ આહારાદિની ઉપભોગવિધિ

ગૃહસ્થને ઘરે આહારાદિ ગ્રહણ કરવાની અભિલાષાથી દાખલ થયેલ નિર્જીવને કોઈ ગૃહસ્થ જે પિંડ (જે પ્રકારનો આહાર અથવા જે વિભાગ કરીને) આપે અને કહે કે “આમાંથી એક તમે વાપરજો અને સ્થવિરને આપજો” પછી તે નિર્જીવ તે બંને પિંડ ગ્રહણ કરે.

* જુઓ પરિશિષ્ટ.

❶ “પાપ અને કર્મ” એ બંને પરસ્પર ભિન્ન અર્થસૂચક શબ્દ છે. પાપ એકાંત અશુભ અને સર્વાથા હેય છે ત્યારે “કર્મ” એ શુભાશુભ ઉભય પ્રકૃતિરૂપ છે. એટલે તેમાં પુણ્યનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી ઉપરોક્ત ઉત્તરમાં ભગવાને જે ક્રિયિત્વ પણ નિર્જરા નહિ બતાવતાં એકાંત “પાપકર્મ” કહેલ છે. તેનો આશય એ છે કે, અસંયત અવિરત પાપણીઓને કોઈ વ્યક્તિ સદૌપ કે નિર્દોષ દાન જે અવર્મ બુદ્ધિથી આપે તો પાપબંધ અને જો, અનુકંપા બુદ્ધિથી આપે તો પુણ્યના બંધનો સંભવ છે, પરંતુ નિર્જરા થતી નથી.

પછી તે મુનિ તે પિંડોને લઈ પોતાના સ્થાન પર આવે. ત્યાર પછી સ્થવિર મુનિઓની શોધ કરે. જો સ્થવિર મુનિઓ મળે તો તેને તે પિંડ આપે અને જો ન મળે તો તે પિંડ (આહાર) પોતે વાપરે નહિ. તેમ જ અન્યને પણ આપે નહિ. પરંતુ એકાંત નિર્જીવ સ્થાન જોઈ જીવાદિની પ્રતિલેખના કરી ત્યાં પરહી દે.*

આ પ્રમાણે જો પિંડના વક્તવ્ય પ્રમાણે ૩-૪-૫ યાવત્ ૧૦ પિંડ સુધીનું વક્તવ્ય કહેવું. અને પાત્રા, ગુચ્છો, રજોકરણ, ચોલપટ્ટ, કંબલ, દંડ અને સંસ્તારક વગેરે માટે પણ ઉપરોક્ત કથન પ્રમાણે અલાવા કહેવા.

પરિશિષ્ટ

અસ્વપાપ અને મહાનિર્જરા :

આ સૂત્રમાં એમ બતાવ્યું છે, “તથાઙ્ગ” (સાધુના ગુણોવાળા) સાધુને અપ્રાસુક, એષણીય આહાર, વગેરે દેવ થી અસ્વપાપ અને બહુ નિર્જરા થાય છે. એટલે પાપકર્મની અપેક્ષાએ ઘણી વધારે નિર્જરા થાય છે અને નિર્જરાની અપેક્ષાએ પાપ બહુ થોડું થાય છે.

પ્રાસુક અને એષણીય શબ્દોના અર્થ અનેક સ્થાનો પર આવી રીતે કર્યા છે. જેમકે-“પ્રાસુક” એટલે “નિર્જીવ” અને “એષણીય” એટલે “નિર્દોષ”.

આ બ્યાખ્યા પ્રમાણે “અપ્રાસુક”નો અર્થ “સજીવ” અને “એષણીય”નો અર્થ “સદોષ” થાય છે. પરંતુ અહીં બહુ નિર્જરા અસ્વપાપના પ્રકરણમાં એ અર્થ લાગુ પડતો નથી. કારણ કે તથાઙ્ગ

---

* અહીં જે કથન કહેવામાં આવ્યું છે કે જે પિંડ, પાત્ર, આદિ સ્થવિર મુનિઓના નિમિત્તે આપવામાં આવ્યા હોય તેનો ઉપયોગ તે મુનિ પોતે કરે નહીં તેમ જ તે ખીજતે પણ આપે નહીં. કારણ કે ગૃહસ્થ સ્થવિર મુનિઓનું નામ લઈ આપેલ છે. એટલા માટે તે પિંડ પાત્રાદિનો ઉપયોગ જો પોતે કરે અથવા ખીજતે આપે તો તે મુનિને અદત્તાદાનનો દોષ લાગે. આ કારણથી તે અવિતાદિ વિશેષણ વિશિષ્ટ સ્થંડિત ભૂમિતી પ્રતિલેખના અને પ્રમાર્જના કરી ત્યાં પરહી દે.

શુદ્ધ સાધુને જાણી જોઈને સચેત વસ્તુ તથા મહાદોષ-યુક્ત અનેષણીય વસ્તુ વહોરાવીને દાતા શું કોઈ દિવસ ઘણી નિર્જરાના લાગી થઈ શકે ખરા? નહીં! બીજી વાત એ છે કે, આત્માથી મુનિ એવો સચિત્ત અને મહાદોષવાળો આહાર કેમ લે? તેથી અપ્રાસુક અને અનેષણીયને જે અર્થ આચારાંગસૂચના બીજા શ્રુતસ્કંધમાં અનેક સ્થાને આપ્યો છે તે અર્થ અહીં લાગુ થાય છે. જેમ કે ઘણા પ્રમાણમાં વહોરાવી દેવાથી જે આહારને પરંવો પડે તથા જે આહાર બહુ ઉન્નિજત ધર્મવાળો હોય (જેમાં ખાવાલાયક અંશ થોડો અને પરંત્ર લાયક અંશ ઘણો વધારે હોય) એવો આહાર અચિત્ત અને અન્ય દોષોથી રહિત હોવા છતાં પણ તેમાંથી બહુ અંશ પરંવો પડે તે કારણથી તેને અપ્રાસુક અનેષણીય કહેલ છે. શય્યાતરપિંડ, માલિકની આજ્ઞા વગર દીધેલ આહારાદિ, જે વસ્ત્ર ટકાઉ ન હોય અને કામમાં આવે એવું ન હોય, માગણ-બિખારીને દેવાનો આહારાદિ પદાર્થ નિર્જીવ પણ ઉપર કહેલા દોષ સિવાય બીજા દોષોથી રહિત હોવા છતાં પણ તેને “અપ્રસુક અનેષણીય” કતાવેલ છે. તેથી “અપ્રાસુક અનેષણીય”નો એ જ અર્થ અહીં લેવો. એટલે કે “અપ્રાસુક અનેષણીય” આહાર વગેરે વહોરાવવાથી ઘણી નિર્જરા અને અદ્યપાપ થાય છે.

વળી, કોઈ મોટું કારણ ઉપસ્થિત થતાં સાધારણ સંઘટ્ટા (પરંપરાથી બીજા વગેરેના સંઘટ્ટા લાગતા હોય, પોતાના ખીરસામાં એલચી આદિ કોઈ સચેત પદાર્થ હોય) વગેરે દોષને ગૌણ રાખી દાતાએ જે આહારાદિ વહોરાવ્યાં હોય, તેથી પણ બહુ નિર્જરા અને અદ્ય પાપ થાય છે. દાખલા તરીકે, કોઈ સંત મહાત્મા ગરમીની (ઉનાળાની) મોસમમાં વિહાર કરીને કોઈ ગામમાં પધારે, મોડા આત્વાને કારણે દિવસ ઘણો ચલી ગયો હોય એવે વખતે અચિત્ત પાણીનો કયાંય જોગ ન મળ્યો, તરસથી પ્રાણુ જવાનો વખત આવ્યો, તે વખતે એક શ્રાવકના ઘરમાં રવાભાવિક અચિત્ત પાણી પડ્યું હતું, પણ સાધારણ સંઘટ્ટા આદિ લાગતાં હતાં. તેને ગૌણ કરીને શ્રાવકે તે પાણી સાધુને વહોરાવી દીધું. તે શ્રાવકને સંઘટ્ટા સંબંધી અદ્યપાપ લાગ્યું પણ સંતમહાત્માના પ્રાણુ બચી ગયા. તેથી તેને નિર્જરાનો મહા લાભ થયો.

(૬૬) અન્યતીર્થિકોના પ્રશ્નો

ભગવતી સૂત્ર શ. ૮ ૬. ૭ નો અધિકાર

રાજગૃહી નગરીની બહાર સારી સંખ્યામાં અન્યતીર્થિકો રહેતા હતા. એક વખત તેઓ શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના સ્થવિર સાધુઓની પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, હે આર્યો ! તમે અસંયતિ, અવિરત, યાવત્ એકાન્ત બાલ અજ્ઞાની છો. કેમકે તમે અદત્તને શ્રદ્ધા કરો છો, અને અદત્તનો આહાર કરો છો, અને તમે અદત્ત કહેવડાવો છો. કેમકે જ્યાં સુધી તમારા પાત્રમાં નહિ આવેલી અને વચ્ચે જ કોઈ લઈ જાય તો તમે તેને પોતાની વસ્તુ ગઈ માનતા નથી. તેથી તમોને અદત્ત લાગે છે.

સ્થવિર સાધુઓએ અન્યતીર્થિકોને કહ્યું કે-“હે આર્યો ! અમારા મત મુજબ દિજ્જમાણે દિણ્ણે (દેવાનું શરૂ કરેલ હોય તે દીર્ઘલું) કહેવાય છે. એટલા માટે અદત્ત શ્રદ્ધા કરતા નથી અને અદત્તનો આહાર કરતા નથી. તેથી અમે ત્રિવિધ-ત્રિવિધ (ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી) સંયતિ વિરત યાવત્ એકાન્ત પાંડિત છીએ હે આર્યો ! તમારા મતમાં દિજ્જમાણે દિણ્ણે કહેવાતું નથી. તે માટે તમે અદત્તને શ્રદ્ધા કરો છો, અને અદત્તનો આહાર કરો છો, જેથી તમે અસંયત, અવિરત યાવત્ એકાન્ત બાલ અજ્ઞાની છો.”

અન્યતીર્થિકોએ સ્થવિર સાધુઓને કહ્યું કે-“હે આર્યો ! તમે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જાઓ છો, ત્યારે પૃથ્વીકાયના જીવને દબાવો છો, યાવત્ મારી નાખો છો. તેથી તમે અસંયતિ અવિરત યાવત્ એકાન્ત બાલ અજ્ઞાની છો.”

સ્થવિર સાધુઓએ અન્યતીર્થિકોને કહ્યું કે, “હે આર્યો ! અમે કાયયોગ, શરીરને (ગ્લાનિ આદિની સેવા) અને સત્ય (જીવ રક્ષારૂપ સંયમ)નો આશ્રય કરી એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને યતનાપૂર્વક જઈએ છીએ. એટલા માટે અમે પૃથ્વીકાયના જીવોને દબાવતા નથી. યાવત્ મારતા નથી. તેથી અમે સંયતિ, વિરતિ યાવત્ એકાન્ત પાંડિત છીએ.

હે આર્યો, તમે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાન પર અચતના પૂર્વક જાઓ છો. તેથી તમે પૃથ્વીકાયના જીવોને દખાવો છો. યાવત્ મારો છો. તેથી તમે અસંયતિ, અવિરત યાવત્ એકાંત બાલ અજ્ઞાની છો.

સ્થવિર સાધુઓએ આવી રીતે ઉત્તર આપીને અન્યતીર્થિકોને નિરુત્તર બનાવ્યા. ત્યાર પછી તેણે 'ગતિપ્રપાત' નામનું અધ્યયન કર્યું.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! ગતિ પ્રપાતના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ગતિપ્રપાતના પાંચ ભેદ છે. (૧) પ્રયોગગતિ (૨) તતગતિ (૩) અંધન-છેદનગતિ (૪) ઉપપાતગતિ (૫) વિહાયોગતિ.

તેનો વિસ્તાર શ્રી પદ્મવલ્લભ સૂત્ર પદ ૧૬માં સવિસ્તર આપેલો છે.

(૬૭) ઇરિયાવહી અંધ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૮ ઉ. ૮ નો અધિકાર

૧. ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! અંધ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અંધ બે પ્રકારના છે: ઇરિયાવહી અંધ અને સાંપરાયિક અંધ.

૨. ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું ઇરિયાવહી અંધ નારકી, તિર્યંચ, તિર્યંચાણી, મનુષ્ય, મનુષ્યાણી (મનુષ્ય સ્ત્રી), દેવતા, દેવાંગના (દેવી) બાંધે છે?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પૂર્વપ્રતિપન્ન* આશ્રી મનુષ્ય-મનુષ્યાણી

---

* જેણે પહેલા ઇર્ષાપથિક કર્મનો અંધ બાંધ્યો છે તેને પૂર્વપ્રતિપન્ન કહે છે, અર્થાત્ જે ઇર્ષાપથિક કર્મ અંધના ખીજા, ત્રીજા આદિ સમયમાં વર્તમાનમાં હોય એવા ઘણા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હોય છે. તે માટે તેના ભાંગા બતાવેલ નથી. કારણ કે બન્ને પ્રકારના કેવળી (ધ્રુવ કેવળી ને સ્ત્રી કેવળી) હંમેશાં હોય છે. ઇર્ષાપથિક કર્મના અંધક વીતરાગ, ઉપશાંત, ક્ષીણુમોહ અને સયોગી કેવળી ગુણુચાનમાં રહેવાવાળા જીવ હોય છે.

બાંધે છે. બાકી પાંચ બાંધતા નથી †પ્રતિપદમાન આશ્રી મનુષ્ય, મનુષ્યણી બાંધે છે તેના ૮ ભાંગા છે, અસંયોગી ૪, દ્વિસંયોગી ૪ (૧) મનુષ્ય એક (૨) મનુષ્યણી એક (૩) મનુષ્ય ઘણા (૪) મનુષ્યણી ઘણી (૫) મનુષ્ય એક, મનુષ્યણી એક (૬) મનુષ્ય એક, મનુષ્યણી ઘણી (૭) મનુષ્ય ઘણા, મનુષ્યણી એક (૮) મનુષ્ય ઘણા, મનુષ્યણી ઘણી.

૩. ગૌતમ : અહો લગવન્ ! ધર્માપધિક કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે છે, પુરુષ બાંધે છે, નપુંસક બાંધે છે, ઘણી સ્ત્રીઓ બાંધે છે, ઘણા પુરુષો બાંધે છે, ઘણા નપુંસકો બાંધે છે, નોસ્ત્રી, નોપુરુષ, નોનપુંસક બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્ત્રી બાંધતી નથી, પુરુષ બાંધતો નથી. નપુંસક બાંધતો નથી. ઘણી સ્ત્રીઓ નથી બાંધતી, ઘણા પુરુષો નથી બાંધતા, ઘણા નપુંસકો નથી બાંધતા, નોસ્ત્રી નોપુરુષ, નોનપુંસક બાંધે છે. પૂર્વપ્રતિપત્ત આશ્રી વેદ રહિત (અવેદી) ઘણા જીવ બાંધે છે) વર્તમાન પ્રતિપત્ત (પ્રતિપદમાન) આશ્રી વેદ રહિત એક જીવ તથા ઘણા જીવ બાંધે છે. તેના (પ્રતિપદમાનના) ૨૬ ભાંગા છે. અસંયોગી ૬, દ્વિસંયોગી ૧૨, ત્રિસંયોગી ૮, અસંયોગી ભાંગા ૬ આ પ્રમાણે છે.

* (૧) સ્ત્રી પચ્છાકડા એક (૨) પુરુષ પચ્છાકડા એક (૩) નપુંસક પચ્છાકડા એક (૪) પુરુષ પચ્છાકડા ઘણા (૫) સ્ત્રી પચ્છાકડા ઘણા (૬) નપુંસક પચ્છાકડા ઘણા. દ્વિસંયોગી ૧૨ (૧) સ્ત્રી પચ્છાકડા એક, (૨) સ્ત્રી પચ્છાકડા એક, પુરુષ પચ્છાકડા ઘણા (૩) સ્ત્રી પચ્છાકડા ઘણા, પુરુષ પચ્છાકડા એક (૪) સ્ત્રી પચ્છાકડા ઘણા, પુરુષ પચ્છાકડા ઘણા (૫ થી ૧૨) જેવી રીતે સ્ત્રી પચ્છાકડા પુરુષ પચ્છાકડાના કદ્દા તે પ્રમાણે ચાર ભાંગા સ્ત્રી પચ્છાકડા, નપુંસક પચ્છાકડા તથા ચાર ભાંગા પુરુષ

†જે જીવ ધર્માપધિક બાંધતા પહેલાં સમયમાં વર્તમાન હોય છે તેને પ્રતિપદમાન કહે છે. તેનો વિરહ હોઈ શકે છે. એટલા માટે તેના અસંયોગી ચાર એમ દ્વિસંયોગી ૪ એમ આઠ ભાંગા હોય છે.

* જે જીવ ગયા કાળમાં સ્ત્રી હોય, વર્તમાનમાં અવેદી હોય તેને સ્ત્રી પચ્છાકડા કહે છે. તેવી રીતે પુરુષ પચ્છાકડા અને નપુંસક પચ્છાકડા પણ સમજાશે.

પચ્છાકડા નપુંસક પચ્છાકડાના કહી દેવા. ત્રિસયોગી ભાંગા ૮ આંક ૧૧૧, ૧૧૩, ૧૩૧, ૧૩૩, ૩૧૧, ૩૧૩, ૩૩૧, ૩૩૩-જેવી રીતે (૧) સ્ત્રી પચ્છાકડા એક, પુરુષ પચ્છાકડા એક, નપુંસક પચ્છાકડા એક, એવી રીતે ૭ ભાંગાના આંકની અનુસાર કહી દેવા. જ્યાં એકનો આંક છે, ત્યાં એક કહી દેવા, અને જ્યાં ત્રણનો આંક છે ત્યાં ઘણા કહી દેવા.

ગૌતમ: અહો ભગવન્ ! શું જીવે ધર્માવહી બંધ (૧) ભૂતકાળમાં બાંધ્યો, વર્તમાનમાં બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં બાંધશે (૨) બાંધ્યો, બાંધે છે અને નહિ બાંધે (૩) બાંધ્યો, નથી બાંધતો અને બાંધશે (૪) બાંધ્યો, નથી બાંધતો અને નહિ બાંધે (૫) નથી બાંધ્યો, બાંધે છે અને બાંધશે (૬) નથી બાંધ્યો, બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં નહિ બાંધે (૭) નથી બાંધ્યો, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી પણ ભવિષ્યમાં બાંધશે (૮) નથી બાંધ્યો, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી, બાંધશે પણ નહિ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક ભવ આશ્રી ભાંગા લાભે ૭. છઠ્ઠો ભાંગો વળીને ઘણા ભવ આશ્રી ભાંગા લાભે ૮†

એક ભવ આશ્રી પહેલો ભાંગો તેરમા ગુણસ્થાનમાં બે સમય બાકી હોય તેને હોય છે, બીજો ભાંગો ૧૩મા ગુણસ્થાનમાં એક સમય

† ઘણા ભવ આશ્રી (૧) પહેલો ભાંગો -બાંધ્યો હતો, બાંધે છે અને બાંધશે તે એવા જીવમાં મળે છે કે જેણે ગયા કાળમાં (પૂર્વ ભવમાં) ઉપશમ શ્રેણી કરી હતી તેને બાંધ્યું હતું, વર્તમાનમાં ઉપશમ શ્રેણીમાં બાંધે છે, અને આવતા ભવમાં શ્રેણી કરશે તેમાં બાંધશે.

(૨) બીજો ભાંગો બાંધ્યો હતો, બાંધે છે, ભવિષ્યમાં નહિ બાંધે તે એવા જીવમાં મળે છે કે જેણે પૂર્વભવમાં ઉપશમ શ્રેણી હતી તેને બાંધ્યું હતું. વર્તમાનમાં ક્ષપક શ્રેણીમાં બાંધે છે અને પછી મોક્ષમાં જશે એટલે આગામી કાળમાં બાંધશે નહિ.

૩. ત્રીજો ભાંગો બાંધ્યું હતું, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી પણ ભવિષ્યમાં બાંધશે તે એવા જીવમાં મળે છે કે જેણે પૂર્વભવમાં ઉપશમ શ્રેણી કરી હતી તેને બાંધ્યું હતું. વર્તમાન ભવમાં શ્રેણી કરતો નથી તેથી બાંધતો નથી. આવતા ભવમાં ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષપક શ્રેણી કરશે તેથી બાંધશે.

બાકી રહે ત્યારે હોય છે. (અંતિમ સમયમાં) ત્રીજો ભાંગો ઉપશમ શ્રેણીથી પડતામાં હોય છે. ચોથો ભાંગો ચૌદમા ગુણુસ્થાનના પહેલા સમયમાં હોય છે. પાંચમો ભાંગો અગિયારમા અગર બારમા ગુણુસ્થાનના પહેલા સમયમાં હોય છે. છઠ્ઠો ભાંગો શૂન્ય ચાને ક્યાંય હોતો નથી. સાતમો ભાંગો દસમા ગુણુસ્થાનના અંતિમ સમયમાં હોય છે. આઠમો ભાંગો અલબ્ય આદિમાં હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! કયો જીવ ધરિયાવહી અંધ અણાઈયા અપજ્જવસિયા (અનાદિ અનંત) બાંધે છે. (૨) અણાઈયા સપજ્જવસિયા (અનાદિ સાંત) બાંધે છે. (૩) સાઈયા અપજ્જવાસિયા (સાદિ અનંત) બાંધે છે (૪) સાઈયા સપજ્જવસિયા (સાદિ-સાંત) બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાઈયા સપજ્જવાસિયા બાંધે છે. બાકી ત્રણ (અણાઈયા અપજ્જવાસિયા, અણાઈયા સપજ્જવાસિયા, સાઈયા અપજ્જવાસિયા) બાંધતો નથી.

ચોથો ભાંગો : બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી, બાંધશે નહિ તે એવા જીવમાં મળે છે, કે જે વર્તમાનમાં ૧૪ માં ગુણુસ્થાનકમાં છે, તેને પૂર્વ ભવમાં બાંધ્યું હતું, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી, અને આગામી કાળમાં બાંધશે પણ નહિ.

પાંચમો ભાંગો : બાંધ્યો નથી, બાંધે છે અને બાંધશે તે એવા જીવમાં મળે છે, કે જેણે પૂર્વ ભવમાં બાંધ્યું નથી. વર્તમાન ભવમાં ઉપશમ શ્રેણીમાં બાંધે છે. આવતા ભવમાં ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષપક શ્રેણીમાં બાંધશે.

છઠ્ઠો ભાંગો : બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં બાંધે છે. અને ભવિષ્યમાં બાંધશે નહિ, તે એવા જીવમાં મળે છે કે જેણે પૂર્વ ભવમાં બાંધ્યું નથી, વર્તમાન ભવમાં ક્ષપક શ્રેણીમાં બાંધે છે પછી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે. એટલે આગામી કાલમાં બાંધશે નહિ.

સાતમો ભાંગો : બાંધ્યું નથી, બાંધતો નથી બાંધશે તે એવા જીવમાં મળે છે કે, જેણે પૂર્વ ભવમાં બાંધ્યું નથી, વર્તમાન કાલમાં બાંધતો નથી, આવતા ભવમાં ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષપક શ્રેણીમાં બાંધશે.

આઠમો ભાંગો : બાંધ્યું નથી, બાંધતો નથી, અને બાંધશે પણ નહિ. અલબી જીવમાં મળે છે. કારણ કે તેણે પૂર્વ ભવમાં બાંધ્યું નથી. વર્તમાન ભવમાં બાંધતો નથી અને આવતા ભવમાં બાંધશે પણ નહિ. (ધરિયાવહી ક્રમ અંધ).

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું ઇરિયાવહી બંધ દેશથી દેશ બાંધે છે દેશથી સર્વ બાંધે છે, સર્વથી દેશ બાંધે છે, સર્વથી સર્વ બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દેશથી દેશ નથી બાંધતો, દેશથી સર્વ નથી બાંધતો, સર્વથી દેશ નથી બાંધતો, પણ સર્વથી સર્વ બાંધે છે. (જીવના આત્મપ્રદેશ પણ સર્વ અને ઇરિયાવહી કર્મ પણ સર્વ પ્રદેશે)

(૬૮) પ્રત્યનીકના પ્રકાર

પ્રત્યનીક એટલે વિરોધી અથવા દ્વેષી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગુરુઓની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રત્યનીકો કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે. (૧) આચાર્ય પ્રત્યનીક (૨) ઉપાધ્યાય પ્રત્યનીક અને, (૩) સ્થવિર પ્રત્યનીક (ઉંમર, વિદ્યા અથવા દીક્ષાનો કાળ એ બાબતોમાં જે સાધુ મોટો હોય તે).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગતિની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીકો કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રત્યનીકો કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે; ઇન્દ્રિયાદિકથી પ્રતિકૂળ અજ્ઞાન, કષાયાચરણ કરનાર (૧) ‘ઇહલોક-પ્રત્યનીક’, ઇન્દ્રિયના વિષયમાં તત્પર રહેનાર (૨) ‘પરલોક-પ્રત્યનીક’ અને ચૌર્યાદિક વડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં તત્પર રહેનાર તે (૩) ‘ઉભયલોક પ્રત્યનીક’.

(૬૯) વ્યવહાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! વ્યવહાર* કેટલા પ્રકારે કહ્યો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વ્યવહાર પાંચ પ્રકારે કહ્યો છે; (૧) આગમ વ્યવહાર, (૨) શ્રુત વ્યવહાર, (૩) આજ્ઞા વ્યવહાર, (૪) ધારણા વ્યવહાર, (૫) જીત વ્યવહાર.

*મોક્ષાભિલાષી જીવોની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિને તથા પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિના જ્ઞાનને વ્યવહાર કહે છે.

આ પાંચમાંથી જેને આગમજ્ઞાન હોય તેણે આગમજ્ઞાનથી વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. ત્યાં શેષ ૪ વ્યવહારોની જરૂર નથી. જેની પાસે આગમજ્ઞાન ન હોય તેણે શ્રુત (સૂત્ર)થી વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ, ત્યાં શેષ ૩ વ્યવહારોની જરૂર નથી. જેને શ્રુત (સૂત્ર) ન હોય તો તેણે આજ્ઞા વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. ત્યાં શેષ ૨ ની જરૂર નથી. આજ્ઞા વ્યવહાર ન હોય તેણે ધારણાથી વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. ધારણા વ્યવહાર ન હોય તો જીત વ્યવહારથી વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ.

એ પાંચ વ્યવહારોની ઉચિત પ્રવૃત્તિ અને પાપથી નિવૃત્તિ કરવી અને કરતો થકો સાધુ કેવળ જિનોપદેશનો આરઘ્યક હોય છે.

૧. આગમ વ્યવહાર : કેવળજ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, ચૌદપૂર્વ દસ અને પૂર્વનું જ્ઞાન આગમ કહેવાય છે. આગમજ્ઞાન દ્વારા ચલાવેલી પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિને આગમ વ્યવહાર કહે છે.

૨. શ્રુત વ્યવહાર : આચારકલ્પ આદિ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા ચલાવેલી પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિને શ્રુતવ્યવહાર કહે છે.

૩. આજ્ઞા વ્યવહાર : અતિચારોની આલોચના કરવા માટે કોઈ ગીતાર્થ સાધુએ પોતાના અગીતાર્થ શિષ્યની સાથે બીજા દેશમાં રહેલા ગીતાર્થ સાધુની પાસે ગૂઢ અર્થવાળું પદ મોકલ્યું. તે ગૂઢ અર્થવાળાં પદોને સમજી તે ગીતાર્થ સાધુએ પરત ગૂઢ અર્થવાળાં પદોમાં અતિચારોની શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત મોકલ્યું, તેને આજ્ઞા વ્યવહાર કહે છે.

૪. ધારણા વ્યવહાર : દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો વિચાર કરીને ગીતાર્થ સાધુએ જે અપરાધમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે તેની ધારણાથી તેવા અપરાધમાં તેવા પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત દેવું તે ધારણા વ્યવહાર કહેવાય છે. અથવા કોઈ સાધુ સર્વ છેદસત્ત્વ ભણી ન શકે તેને ગુરુ જે પ્રાયશ્ચિત્તપદ શિષ્યડાવે તેને ધારણા કરતું તે ધારણા વ્યવહાર કહેવાય છે.

૫. જીત વ્યવહાર : દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષા શારીરિક અળ, ખેત્ર આદિની હાનિનો વિચાર કરી જે પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાય છે તે જીત વ્યવહાર કહેવાય છે. અથવા ગીતાર્થ સાધુ સાથે મળીને જે મર્યાદા બાંધે છે તેને જીત વ્યવહાર કહેવાય છે.

(૭૦) પરિષદ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કર્મપ્રકૃતિ કેટલી કહેવામાં આવી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ આઠ કહેવામાં આવી છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય; નામ, જોત્ર અને અંતરાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેટલા પરિષદો કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરિષદો ૨૨ છે. ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ-મસક (ડાંસ-મચ્છર), નમ્રતા, અરતિ, (કંટાળો), સ્ત્રી, ચર્યા (જામે ગામ પગપાળા ફરવું તે), નૈષેધિકી (શ્મશાન વગેરે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન ઈત્યાદિનાં સ્થાન) શય્યા, આક્રોશ (તિરસ્કાર), વધ (માર), યાચના, અલાભ, રોગ, તૃષ્ણસ્પર્શ, જલ્લ (મળ), સત્કાર, પુરસ્કાર, પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન અને દર્શન (શ્રદ્ધા).

આ બધી સાધકના માર્ગમાં આવતી મુશ્કેલીઓ છે.

તે બાવીસે પરિષદોનો ચાર કર્મ પ્રકૃતિઓમાં સમાવેશ થાય છે. તે આ પ્રમાણે: જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય અને અંતરાય.

તેમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન એ બે પરિષદોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રજ્ઞાનો અભાવ તેમ જ જ્ઞાનનો અભાવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી જ થાય છે.

વેદનીય કર્મમાં ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ-મસક, ચર્યા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃષ્ણસ્પર્શ અને મલપરિષદ એ અગિયારનો સમાવેશ થાય છે.

દર્શન મોહનીય કર્મમાં દર્શન પરિષદ એકલાનો સમાવેશ થાય છે.

ચારિત્ર મોહનીય કર્મમાં અરતિ, નમ્રતા, સ્ત્રી, નૈષેધિકી, યાચના, આક્રોશ અને સત્કાર પુરસ્કાર એ સાતનો સમાવેશ થાય છે.

અંતરાય કર્મમાં અલાભ પરિષદનો સમાવેશ થાય છે.

(આયુષ્ય-સિવાયનાં) સાત પ્રકારનાં કર્મ બાંધનારને બાવીસ પરિષદો કહ્યા છે. પરંતુ એક સાથે તે વીસને અનુભવે છે. કારણ કે જ્યારે

શીતને અનુભવે ત્યારે ઉષ્ણને ન અનુભવે, < અને ચર્ચાને અનુભવે ત્યારે નૈષેધિકીને ન અનુભવે. ॥

આઠ પ્રકારના કર્મ બાંધનારને માટે તેમ જ બાણુવું.

આયુષ્ય અને મોહનીય એ બે સિવાયના છ પ્રકારનાં કર્મ બાંધનારને* (દર્શનમોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયના મળીને આઠ પરિષદો બાદ થતાં) ૧૪ પરિષદ હોય છે, પણ તે એક સાથે બારને જ અનુભવે છે. કારણ કે જ્યારે શીત અનુભવે ત્યારે ઉષ્ણ નહિ અને ચર્ચા વખતે શય્યાને ન અનુભવે. <

માત્ર વેદનીય રૂપી એક જ કર્મ બાંધનાર વીતરાગ છદ્મસ્થને (૧૧ મા અને ૧૨ મા ગુણસ્થાન વખતે. તેને વીતરાગછદ્મસ્થ કહે છે) છ પ્રકારનાં કર્મ બાંધનાર જેટલા પરિષદ બાણુવા. પરંતુ સચેતગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીને (૧૩ મા ગુણસ્થાન વખતે) જ્ઞાનાવરણીયના બે પરિષદો વધુ બાદ કરતાં ૧૧ પરિષદો સંભવે છે. પણ તેમાં એક સાથે તે નવને જ અનુભવે છે. કારણ કે શીત-ઉષ્ણ, અને ચર્ચા-શય્યા એ બે ભેદકાંમાંથી ગમે તે એકને જ તે અનુભવે છે.

કર્મબંધ રહિત અચેતગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીને (૧૪ મા ગુણસ્થાન-વાળાને) અગિયાર પરિષદો તે પ્રમાણે છે.

< તેનાથી બિચરું પણ સમજી લેવું.

॥ ચર્ચાથી એમ તો શય્યા પણ વિરુદ્ધ છે; પરંતુ ગામ જવા નીકળ્યો હોય, ત્યારે રસ્તામાં વિશ્રામભોજનાદિ માટે થોડો વખત શય્યાસેતન કરે પણ ખરે; પણ તે વખતેય તેના મનમાં ચર્ચાનું આત્મકથ હજુ શમ્યું નથી હોતું; તેથી બાસ્તવિક રીતે તેની ચર્ચા (મુસાફરી) જ ચાલુ હોય છે.

* ‘સૂક્ષ્મસંપરાય (૧૦મા) ગુણસ્થાનવાળાને’ તેને સરાગછદ્મસ્થ કહે છે. કારણ કે હજુ લોકના સૂક્ષ્મ અંશો તેનામાં વિદ્યમાન છે, અને તેને કેવળજ્ઞાન થયું નથી.

< અહીં તો મોહનીય અવિદ્યમાન જેવું થયું હોવાથી, સર્વત્ર અનૌત્સુક્યજન્ય પ્રવેશ છે. તેથી શય્યાકાળે તે શય્યામાં જ વતે છે; ચર્ચાની ઉત્સુકતા તે વખતે તેને ન હોવાથી ચર્ચામાં નથી હોતો.

(૭૧) દેશબંધ સર્વબંધ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૮ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ-બંધ કયા કર્મના ઉદયથી બંધાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આઠ બોલોથી બંધાય છે. ॥ (૧) વીર્ય (૨) સંયોગ (મન આદિ) (૩) દ્રવ્ય (૪) પ્રમાદ (૫) કર્મ (૬) યોગ (કાયા આદિ) (૭) ભવ (૮) આયુષ્ય આદિ હેતુઓથી અને ઔદારિક શરીર પ્રયોગ-બંધ નામકર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીર-પ્રયોગ-બંધ થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! ઔદારિક શરીર કેટલા ઠેકાણે (સ્થાનમાં) હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર ૧૨ ઠેકાણે હોય છે. (૧) સમુચ્ચય ૭વ (૨) સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય (૩-૭) પાંચ સ્થાવર (પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેડકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય) (૮-૧૦) ત્રણ વિકલેન્દ્રિય (બે ઇન્દ્રિય, ત્રિઇન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય) (૧૧) તિર્થંચ પચેન્દ્રિય (૧૨) મનુષ્ય.

॥ મકાનનું દૃષ્ટાંત. (૧) દ્રવ્ય-ચૂનો-ઘંટ આદિ. (૨) વીર્ય-ખરીદવામાં પરાક્રમ. (૩) સંયોગ-વસ્તુનો સંયોગ મળવો. (૪) યોગ-કારીગર આદિની વ્યવસ્થા. (૫) કર્મ-શુભ ઉદય હોય તો મકાન બને. (૬) આયુષ્ય-મકાન બનાવવાવાળાનું આયુષ્ય લાંબું હોય તો હવેલી (મકાન) પૂર્ણ થાય. (૭) ભવ-જેનામાં જેવી શક્તિ હોય તેનું મકાન બનાવે, પરંતુ મનુષ્ય વિના મકાન બની શકતું નથી. (૮) કાળ-ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા આરામાં હવેલી (મકાન) બને છે.

હવે તે આઠ બોલ શરીર ઉપર ઉતારે છે.

(૧) દ્રવ્ય-શરીર બનવા યોગ્ય પુદ્ગલ (૨) વીર્ય-તે પુદ્ગલો એકઠાં કરવા. (૩) સંયોગ-મનના પરિણામ સહિત (૪) યોગ-શરીરની વ્યવસ્થા (૫) કર્મ-જેવા શુભાશુભ કર્મ કર્યાં હોય તેનું શુભાશુભ શરીર બને છે. (૬) આયુષ્ય-જો આયુષ્ય લાંબું હોય તો શરીર પૂર્ણ થાય છે, નહિ તો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ મરણ થાય છે. (૭) ભવ-તિર્થંચ અને મનુષ્ય વિના ઔદારિક શરીર બનતું નથી. (૮) કાળ-જે જે કાળ હોય તેવી અવગાહના હોય છે. આ રીતે ઔદારિક શરીરનો બંધ ઉપરોક્ત આઠ કારણોથી થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! આર બોલોના સર્વબંધની < સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઉકૃષ્ટ એક સમયની.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! આર બોલોના દેશબંધની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવ, તિર્યચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય એ ત્રણ બોલોની સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમયની, ઉકૃષ્ટ ત્રણ પલ્લો-પમમાં એક સમય ઊણી (ઓછી). સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય અને વાયુકાયની સ્થિતિ જઘન્ય એક એક સમયની, ઉકૃષ્ટ પોતપોતાની સ્થિતિથી એક એક સમય ઊણી. આર સ્થાવર અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના દેશબંધની સ્થિતિ જઘન્ય એક ખુડાગ* ભવ (કુલ્લકભવ)માં ત્રણ ત્રણ સમય ઊણી, ઉકૃષ્ટ પોત-પોતાની સ્થિતિથી એક એક સમય ઊણી (ઓછી).

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! સમુચ્ચય જીવના સર્વબંધનું અંતર (આંતરા) કેટલું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક ખુડાગ ભવમાં ત્રણ

< ઉત્પન્ન થતી વખતે પહેલા સમયમાં જે આહાર લે છે તેને સર્વબંધ કહે છે. પહેલા સમય પછી જે આહાર લે છે તેને દેશબંધ કહે છે. જેવી રીતે ઘીથી ભરેલ અને અગ્નિથી તપેલ કડાઇમાં માત્ર પડો નાખવામાં આવે તે નાખતા જ પહેલા સમયમાં તે ઘીને માત્ર ખેંચે (શોષે) છે. ત્યાર પછીના સમયોમાં ઘીને ગ્રહણ (ખેંચે) પણ છે અને છોડે પણ છે. તેવી રીતે જીવ ન્યારે પહેલાંના શરીરને છોડી બીજું શરીર ધારણ કરે છે ત્યારે પ્રથમ સમયમાં ઉત્પત્તિસ્થાનમાં રહેલા શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોને માત્ર ગ્રહણ જ કરે છે. તેથી તેને સર્વબંધ કહે છે. ત્યાર પછીના સમયોમાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને છોડે પણ છે. તેથી તે દેશબંધ કહેવાય છે.

* એક અંતર્મુહર્તમાં ૬૫૫૩૬ ખુડાગભવ (કુલ્લકભવ) હોય છે. એક આસોઆસમાં ૧૭ ઝાગેરા (શોષ વધુ) ખુડાગભવ હોય છે.

સમય ઊણા, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર ક્રોડપૂર્વથી એક સમય અધિક. <

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! સમુચ્ચય જીવના દેશબંધનું અંતર કેટલું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરથી ત્રણ સમય અધિક. ~

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! અગિયારબોલોનું (સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય, પાંચ રથાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, તિર્યંચપચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય) અંતર કેટલું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે અગિયાર બોલોનું અંતર બે પ્રકારે છે. સકાય (સ્વકાય) આશ્રી, પરકાય આશ્રી. ્સકાય આશ્રી અગિયાર બોલોના સર્વબંધનું અંતર જઘન્ય એક ખુડાગ લવમાં ત્રણ સમય ઊણા, ઉત્કૃષ્ટ પોતપોતાની સ્થિતિથી એક સમય અધિક. સકાય આશ્રી દેશબંધનું અંતર ૪ બોલોનું (સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય, વાયુકાય, તિર્યંચપચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય) જઘન્ય ૧ સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તનું. બાકીના ૭ બોલોનું સકાય આશ્રી દેશબંધનું અંતર જઘન્ય એક સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સમયનું, પરકાય આશ્રી ૧૧ બોલોમાંથી સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયનું સર્વબંધનું અંતર જઘન્ય બે ખુડાગ લવમાં ૩ સમય ઊણા. દેશબંધનું અંતર જઘન્ય એક ખુડાગ લવથી એક સમય અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૨૦૦૦ સાગર

< પહેલાં સમય સર્વબંધમાં રહ્યો. એક સમય ક્રમ ક્રોડપૂર્વ દેશબંધમાં રહ્યો અને ૩૩ સાગર દેવતામાં રહ્યો. દેવતાથી ચ્ચવીને પાછો આરતી વખતે બે સમય વાટે વહેતાં (વિગ્રહગતિમાં) થયા. એ પ્રકારે સર્વબંધનું અંતર એક સમય અધિક પૂર્વકૌટિ (ક્રોડપૂર્વ) અને ૩૩ સાગર હોય છે.

~ તેત્રીસ સાગર દેવતામાં રહ્યો. બે સમય વાટે વહેતાં (વિગ્રહગતિમાં) થયા. એક સમય સર્વબંધમાં થયો. એ પ્રમાણે ૩૩ સાગરથી ત્રણ સમય અધિક થયા.

્સએકેન્દ્રિય ભરીને પાછો એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તેને સકાય (સ્વકાય) કહે છે અને એકેન્દ્રિય ભરીને એકેન્દ્રિયને છોડીને બીજી કાયામાં ઉત્પન્ન થાય તેને પરકાય કહે છે.

ઝાઝેરા (ચેડું વધારે) વનસ્પતિકાયના સર્વબંધનું અંતર જઘન્ય બે ખુડાગ ભવમાં ૩ સમય ઊણા (ઓછું). દેશબંધનું અંતર જઘન્ય એક ખુડાગ ભવથી એક સમય અધિક, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ (પુઠવી કાળ). નવ બોલોના (૧૧ બોલોમાંથી સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય અને વનસ્પતિને છોડીને બાકીના ૯ બોલોનું) સર્વબંધનું અંતર જઘન્ય બે ખુડાગ ભવમાં ત્રણ સમય ઊણા (ઓછું), ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ. “વનસ્પતિકાયનું.” દેશબંધનું અંતર જઘન્ય એક ખુડાગ ભવથી એક સમય અધિક, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું. (વનસ્પતિકાળ).

અદ્વપખડુત્ત્વ : સર્વથી થોડા ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક, તેથી અબંધક વિશેષાધિક, તેથી દેશબંધક અસંખ્યાતગુણ.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! વૈકિયશરીર પ્રયોગ-બંધ કયા કર્મના ઉદ્યથી બંધાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૯ બોલોથી બંધાય છે. આઠ બોલ જે ઔદારિક શરીરમાં કદા તે કહી દેવા અને નવમો બોલ વૈકિય લબ્ધિ કહેવો. તથા વૈકિય શરીર-પ્રયોગ નામ-કર્મના ઉદ્યથી વૈકિય શરીર-પ્રયોગ-બંધ થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! વૈકિયશરીર કેટલા ઠેકાણે (સ્થાનમાં) મળે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! છઠેકાણે હોય છે. (૧) સમુચ્ચય જીવ (૨) નારકી (૩) દેવતા (૪) વાયુકાય (૫) તિયંચ પચેન્દ્રિય (૬) કર્મ ભૂમિના પર્યાપ્ત સંજી મનુષ્ય

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! વૈકિય શરીરના સર્વબંધની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવમાં જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ બે સમયની. બાકી ૫ બોલો (નારકી, દેવતા, વાયુકાય, તિયંચ, પચેન્દ્રિય મનુષ્ય)ના સર્વબંધની સ્થિતિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એક સમયની.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! વૈકિય શરીરના દેશબંધની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવમાં જઘન્ય એક સમયની. ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરમાં એક સમય જીણી. વાયુકાય તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દેશબંધની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની. નારકી, દેવતાના વૈકિય શરીરના દેશબંધની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષમાં ત્રણ સમય જીણી, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરમાં એક સમય જીણી.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! વૈકિય શરીરના સર્વબંધ અને દેશબંધનું અંતર કેટલું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવમાં જઘન્ય એક સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું (વનસ્પતિકાળ), વાયુકાયનું સકાય (પોતાની કાય યાને વાયુકાય) આશ્રી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળનું (ક્ષેત્ર પદ્ધ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ). પરકાય (અન્યકાય યાને વાયુકાયની સિવાય બીજી કાય) આશ્રી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું. (વનસ્પતિકાળ) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યના સકાય આશ્રી સર્વબંધ અને દેશબંધનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું, ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક કોડ પૂર્વનું, પરકાય આશ્રી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું. (વનસ્પતિકાળ) નારકી દેવતાનું સકાય આશ્રી અંતર નથી. પરકાય આશ્રી નારકીથી માંડીને આઠમા દેવલોક સુધી સર્વબંધનું અંતર જઘન્ય પોતપોતાની સ્થિતિથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું (વનસ્પતિકાળ). દેશબંધનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું (વનસ્પતિકાળ). નવમા દેવલોકથી માંડીને નવ ઐરેયક સુધી સર્વબંધનું અંતર જઘન્ય પોતપોતાની સ્થિતિથી પ્રત્યેક વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું (વનસ્પતિકાળ). દેશબંધનું અંતર જઘન્ય પ્રત્યેક વર્ષનું, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું (વનસ્પતિકાળ). ચાર અનુત્તર વિમાનના સર્વબંધનું અંતર જઘન્ય પોતપોતાની સ્થિતિથી પ્રત્યેક વર્ષ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સાગરોપમનું. દેશબંધનું અંતર જઘન્ય* પ્રત્યેક વર્ષનું, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સાગરોપમનું. સર્વબંધ અને દેશબંધનું અંતર નથી.

*પ્રત્યેક વર્ષ એટલે બેથી નવ વર્ષ.

અદ્યપબહુત્વ : સર્વથી થોડા વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધ, તેથી દેશબંધક અસંખ્યાત ગુણા, તેથી અબંધક અનંતગુણા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૯ બોલોથી બાંધે છે. આઠ તે ઔદાસિક માફક કહી દેવા અને નવમો બોલ આહારક લબ્ધિ કહેવો. તથા આહારક શરીર-પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી આહારક શરીર-પ્રયોગ બંધ થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! આહારકશરીર કેટલાં સ્થાનોમાં હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે સ્થાનોમાં હોય છે. સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્યમાં.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! આહારક શરીરના સર્વબંધ અને દેશબંધની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સર્વબંધની સ્થિતિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એક સમયની, દેશબંધની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! આહારક શરીરના સર્વબંધ અને દેશબંધનું અંતર કેટલું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આહારક શરીરના સર્વબંધ અને દેશબંધનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું, ઉત્કૃષ્ટ દેશ જિજ્ઞા (થોડા ઓછા) અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તનકાળનું.

અદ્યપબહુત્વ : સર્વથી થોડા આહારિક શરીરના સર્વબંધક, તેથી દેશબંધક સંખ્યાતગુણા, તેથી અબંધક અનંતગુણા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તૈજસ કાર્મણ શરીર કયા કર્મના ઉદયથી બંધાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સર્વીયતા, સયોગતા, સદ્દ્રવ્યતા યાવત આયુષ્ય એ આઠ બોલોથી તથા તૈજસ કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામકર્મના ઉદયથી તૈજસ કાર્મણ શરીરનો બંધ થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તૈજસ કાર્મણુ શરીર કયા સ્થાનોમાં હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચોવીસ દંડકના જીવોમાં હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તૈજસ કાર્મણુ શરીર (પ્રયોગ બંધ) શું દેશબંધ છે या સર્વબંધ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દેશબંધ છે, સર્વબંધ નથી.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તૈજસ કાર્મણુ શરીર દેશબંધની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તૈજસ કાર્મણુ શરીરના બે ભાગા છે: અણુબંધા અપજ્જવસિયા (અનાદિ અનંત) અભવીઆશ્રી. અણુબંધા સપજ્જવસિયા અનાદિ સાંત) ભવી આશ્રી.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તૈજસ કાર્મણુ શરીરના અંતર કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તૈજસ કાર્મણુ શરીરના અંતર નથી.

અદ્યપબહુત્વ : સર્વથી થોડા તૈજસ કાર્મણુ શરીરના અબંધક, તેથી દેશબંધક અનંતગુણા.

પાંચ શરીરના દેશબંધ, સર્વબંધ અને અબંધનો એક સાથે સાથે અદ્યપબહુત્વ : (૧) સર્વથી થોડા આહારક શરીરના સર્વબંધક (૨) તેથી આહારક શરીરના દેશબંધક સંખ્યાતગુણા (૩) તેથી વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધક અસંખ્યાતગુણા (૪) તેથી વૈક્રિય શરીરના દેશબંધક અસંખ્યાતગુણા (૫) તેથી તૈજસ કાર્મણુ શરીરના અબંધક અનંતગુણા (૬) તેથી ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક અનંતગુણા (૭) તેથી ઔદારિક શરીરના અબંધક વિશેષાધિક (૮) તેથી ઔદારિક શરીરના દેશબંધક અસંખ્યાતગુણા (૯) તેથી તૈજસ કાર્મણુ શરીરના દેશબંધક વિશેષાધિક (૧૦) તેથી વૈક્રિય શરીરના અબંધક વિશેષાધિક (૧૧) તેથી આહારક શરીરના અબંધક વિશેષાધિક.

પ્રયોગબંધ, વિસ્ત્રસા બંધ

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! બંધ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બંધ બે પ્રકારના છે. (૧) પ્રયોગ બંધ ૐ (૨) વિસ્ત્રસાબંધ (વીસસા બંધ).

ગૌતમ : અહો ભગવન્ : વિસ્ત્રસાબંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વિસ્ત્રસાબંધના બે ભેદ છે. સાદિ વિસ્ત્રસાબંધ અને અનાદિ વિસ્ત્રસાબંધ.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! અનાદિ વિસ્ત્રસાબંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનાદિ વિસ્ત્રસાબંધના ત્રણ ભેદ છે. (૧) ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્ત્રસાબંધ, (૨) અધર્માસ્તિકાય અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્ત્રસાબંધ. (૩) આકાશાસ્તિકાય અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્ત્રસાબંધ. આ ત્રણ દેશબંધ છે, સર્વબંધ નથી આ ત્રણની સ્થિતિ સદાકાળ છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! સાદિ વિસ્ત્રસાબંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રણ ભેદ છે. ૐ બંધનપ્રત્યયિક, ભાજન પ્રત્યયિક અને પરિણામ પ્રત્યયિક.

ૐ જે મન વચન કાયાના યોગોની પ્રવૃત્તિથી બંધાય છે તેને પ્રયોગબંધ કહે છે. જે સ્વાભાવિકરૂપથી બંધાય છે તેને વિસ્ત્રસા (વીસસા) બંધ કહે છે.

ૐ સ્તિગ્ધતા વગેરે ગુણોથી પરમાણુઓનો જે બંધ થાય છે તેને બંધનપ્રત્યયિક બંધ કહે છે.

ભાજન એટલે આધારના નિમિત્તથી જે બંધ થાય છે તેને ભાજનપ્રત્યયિક બંધ કહે છે. જેવી રીતે - ઘડામાં રાખેલો જૂનો મદિરા (દારૂ) ઘડ અને જાય છે, જૂનો ગોળ અગર જૂના ચોખ્ખાનો પિંડ બંધાય છે તેને ભાજન પ્રત્યયિક બંધ કહે છે.

પરિણામ યાને રૂપાંતરે તેના નિમિત્તથી જે બંધ થાય છે તેને પરિણામપ્રત્યયિક બંધ કહે છે.

અંધન પ્રત્યાયક અંધ, એક પરમાણુથી માંડીને અનંતપ્રદેશી સુધી જઘન્ય ગુણ વળીને રિનગ્ધનો વિષમ અંધ હોય છે, સમઅંધ હોતો નથી. રૂક્ષ રૂક્ષનો જઘન્ય ગુણ વળીને વિષમઅંધ હોય છે. સમઅંધ હોતો નથી. એક ગુણ વળીને રિનગ્ધ રૂક્ષનો સમઅંધ અને વિષમઅંધ બન્ને હોય છે.

ભાજનપ્રત્યયિક અંધ: (વાસણ સખેથી) અંધ વાસણમાં રાખેલો જૂનો મહિરા ઘટ્ટ બની જાય છે. જૂનો ગોળ, ચોખા, આદિનો પિંડ થઈ જાય છે. પરિણામ પ્રત્યયિકઅંધ:-વાહળ આદિના પરિણામથી અંધ થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે ત્રણ અંધની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અંધનપ્રત્યયિક અંધની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની. ભાજનપ્રત્યયિક અંધની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુદ્દતની, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાકાળની, પરિણામ પ્રત્યયિક અંધની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસની.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! પ્રયોગઅંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રણ ભેદ છે. (૧) અનાદિઅનંત (૨) સાદિઅનંત, (૩) સાદિસાંત, જીવના આઠ મધ્ય પ્રદેશોમાંથી ત્રણ ત્રણ પ્રદેશોમાં અનાદિઅનંત અંધ છે.

સાદિસાંતના ૪ ભેદ (૧)* આલાયનઅંધ (૨) આલિનઅંધ (૩) શરીરઅંધ (૪) શરીરપ્રયોગઅંધ.

* આલાયનઅંધ : દોરી આદિથી ઘાસ આદિને બાંધવું આલાયન અંધ છે.

આલિન અંધ : લાખ આદિ દ્વારા એક પદાર્થને બીજા પદાર્થની સાથે બાંધવું આલિનઅંધ છે.

શરીરઅંધ : સમુદ્ધાત કરતી વખતે વિસ્તારિત અને સંકોચિત જીવ પ્રદેશોના સંબંધથી તૈજસ આદિ શરીર પ્રદેશોના સંબંધ શરીરઅંધ છે. અથવા સમુદ્ધાત કરતી વખતે સંકુચિત થતો આત્મ પ્રદેશોનો સંબંધ શરીરઅંધ છે.

શરીરપ્રયોગઅંધ : ઔદારિકાદિ શરીરની પ્રવૃત્તિથી શરીરના પુદ્ગલોના પ્રહણ કરવારૂપ અંધ છે.

ઘાસનો ભારો, લાકડાનો ભારો આદિને દોરી આદિથી બંધવા તે આલાયનબંધ છે.

આલિનબંધના ૪ ભેદ (૧) શ્લેષણા બંધ (૨) ઉચ્ચય બંધ (૩) સમુચ્ચય બંધ (૪) સંહનન બંધ. માટી, ચૂનો, લાખ, આદિનું શ્લેષન કરવું તે શ્લેષણા બંધ છે. ઘાસ, લાકડાં, બૂસું, કચરો આદિના ભગલાને ઉચ્ચપણે બાંધવું તે ઉચ્ચયબંધ છે. કૂવા વાવ, તળાવ, ધર, હાટ આદિ બાંધાવવાં તે સમુચ્ચય બંધ છે.

સંહનનબંધના બે ભેદ-દેશ સંહનનબંધ અને સર્વ સંહનન બંધ. ગાડી, રથ, પાલખી આદિને બાંધવું તે દેશસંહનન બંધ છે.

દ્વંધ અને પાણીનું એકમેક થઈ જવું તે સર્વ સંહનન બંધ છે. આલાયનબંધ અને આલિનબંધ તે બન્નેની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાકાળની છે.

શરીરબંધના બે ભેદ :- પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક અને પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક. નારકાદિ સંસારીજીવ વેદનીય કષાયાદિ સમુદ્ઘાત દ્વારા તૈજસ કાર્મણ શરીરના પ્રદેશોને લાંબા પહોળા વિસ્તૃત કરી પછી સંકોચ કરી બાંધે તે પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીરબંધ છે. કેવળી ભગવાનને કેવળસમુદ્ઘાત કરતી વખતે પાંચમાં સમયમાં તૈજસ કાર્મણ શરીરનો જે બંધ થાય છે તે પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ છે.

ગૌતમ :- અહો ભગવન્ ! શરીર પ્રયોગબંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર :- હે ગૌતમ ! શરીરપ્રયોગ બંધના ૫ ભેદ છે :

- (૧) ઔદારિક શરીર પ્રયોગબંધ (૨) વૈકિય શરીર પ્રયોગબંધ
- (૩) આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ (૪) તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ
- (૫) કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ.

સંપરાય બંધ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંપરાય કર્મ કોણ બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નારકી, તિર્યંચ, તિર્યંચણી, મનુષ્ય મનુષ્યણી, દેવતા, દેવી સંપરાય કર્મ બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંપરાય બાંધ સ્ત્રી બાંધે છે કે પુરુષ બાંધે છે કે નપુંસક બાંધે છે કે બહુ સ્ત્રીઓ બાંધે છે કે બહુ પુરુષ બાંધે છે કે બહુ નપુંસક બાંધે છે કે નોસ્ત્રી નોપુરુષ નોનપુંસક બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્ત્રી બાંધે છે, પુરુષ બાંધે છે, બહુ સ્ત્રીઓ બાંધે છે, બહુ પુરુષ બાંધે છે, બહુ નપુંસક પણ બાંધે છે.* અવેદી એક જીવ પણ બાંધે છે, બહુ જીવ પણ બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અવેદી બાંધે છે તો સ્ત્રી~ પચ્છાકડા બાંધે છે કે પુરુષ પચ્છાકડા બાંધે છે કે નપુંસક પચ્છાકડા બાંધે છે કે બહુ સ્ત્રી પચ્છાકડા બાંધે છે કે બહુ પુરુષ પચ્છાકડા બાંધે છે કે બહુ નપુંસક પચ્છાકડા બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્ત્રી પચ્છાકડા બાંધે છે, પુરુષ પચ્છાકડા બાંધે છે, નપુંસક પચ્છાકડા બાંધે છે, બહુ સ્ત્રી પચ્છાકડા બાંધે છે, બહુ પુરુષ પચ્છાકડા બાંધે છે, બહુ નપુંસક પચ્છાકડા બાંધે છે. યાવત ૨૬ ભાંગા ઇરિયાવહી બાંધ માફક કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવે સાંપરાય કર્મ (૧) બાંધ્યાં છે, બાંધે છે, બાંધશે ? (૨) બાંધ્યાં છે, બાંધે છે, બાંધશે નહિ ? (૩) બાંધ્યાં છે, બાંધતા નથી, બાંધશે ? (૪) બાંધ્યાં છે, બાંધતા નથી, બાંધશે નહિ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવે સાંપરાય કર્મ બાંધ્યાં છે, બાંધે છે બાંધશે. અભવી જીવની અપેક્ષાએ. (૨) બાંધ્યાં છે, બાંધે છે, બાંધશે નહિ. ભવી જીવની અપેક્ષાએ. (૩) બાંધ્યાં છે, બાંધતા નથી, બાંધશે, ઉપશમશ્રેણીની અપેક્ષાએ. (૪) બાંધ્યાં છે, બાંધતા નથી, બાંધશે નહિ ક્ષપકશ્રેણીની અપેક્ષાએ.

---

* અહીં એક વચન બહુવચન ને કહેલ છે તે પૂછવાવાળાની અપેક્ષાથી છે. તે રીતે સર્વ સકલથી જીવ સંપરાય કર્મ બાંધે છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

~ ને જીવ ગયા કાળમાં સ્ત્રી હતો, હવે વર્તમાનકાળમાં અવેદી થઇ ગયો છે એને સ્ત્રી પચ્છાકડા કહે છે. એ રીતે પુરુષ પચ્છાકડા અને નપુંસક પચ્છાકડા બાણવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંપરાય કર્મ આદિ અંત રહિત બાંધે છે ? આદિઅંત રહિત બાંધે છે ? અનાદિ સાન્ત બાંધે છે ? અનાદિ અનંત બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાદિ અનંત છોડીને બાકીના ત્રણ ભાંગા બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંપરાય બાંધ દેશથી દેશ બાંધે છે ? દેશથી સર્વ બાંધે છે ? સર્વથી દેશ બાંધે છે ? સર્વથી સર્વ બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સર્વથી સર્વ બાંધે છે. બાકીના ત્રણ ભાંગા બાંધતા નથી.

કર્મ પ્રકૃતિ

ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૮ ઉ. ૧૦ નો અધિકાર

કર્મ પુદ્ગલોઃ જીવ દ્વારા ગ્રહણ અથવા કર્મરૂપે પરિણામ પામે છે, તેની સાથે જ તેમાં પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, વગેરે અંશોનું નિર્માણ થાય છે. પ્રકૃતિ એટલે જ્ઞાનને આવરવાનો વગેરે સ્વભાવ. તે પ્રકૃતિઓ આઠ પ્રકારની છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કહી છે: જેમકે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય (જેથી સુખદુઃખાદિ અનુભવાય તે), મોહનીય, આયુષ્ય, નામ (જેથી વિશિષ્ટગતિ, જાતિ, આદિ પ્રાપ્ત થાય તે). ગોત્ર અને અંતરાય (જેનાથી દેવા-લેવા-ભોગવવામાં અંતરાય આવે તે).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જે જીવને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેને શું દર્શનાવરણીય કર્મ છે ? અને જેને દર્શનાવરણીય કર્મ છે તેને શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે, તેને અવશ્ય દર્શનાવરણીય છે, અને જેને દર્શનાવરણીય છે તેને પણ અવશ્ય જ્ઞાનાવરણીય હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શું વેદનીય હોય છે ? તથા જેને વેદનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને અવશ્ય વેદનીય છે, અને જેને વેદનીય છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કદાચ હોય કે કદાચ ન હોય. (કેવળજ્ઞાનીને વેદનીય હોય, પણ જ્ઞાનાવરણીય ન હોય.)

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શું મોહનીય છે ? તથા જેને મોહનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને મોહનીય કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય.* પણ જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય જ્ઞાનાવરણીય હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે તેને શું આયુષ્યકર્મ છે ? અને જેને આયુષ્યકર્મ છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ વેદનીય કર્મ સાથે કહું તેમ આયુષ્યની સાથે પણ જાણવું. એ પ્રમાણે નામ અને ગોત્ર કર્મની સાથે પણ જાણવું. અને જેમ દર્શનાવરણીય સાથે કહું, તેમ અંતરાયકર્મ સાથે જાણવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને દર્શનાવરણીય કર્મ છે તેને વેદનીય છે ? તથા જેને વેદનીય છે તેને દર્શનાવરણીય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઉપરનાં સાત કર્મો સાથે કહું, તેમ દર્શનાવરણીય કર્મ પણ ઉપરનાં છ કર્મો સાથે કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને વેદનીય છે, તેને મોહનીય છે ? અને જેને મોહનીય છે તેને વેદનીય છે ?

---

* ક્ષપક એટલે કે જેમાં મોહનીય કર્મનો ક્ષય થઈ ગયો છે, તેને કેવળ-જ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણીય હોય છે; જેના મોહનીયનો ક્ષય નથી થયો, તેને તો મોહનીય અને જ્ઞાનાવરણીય બન્ને હોય છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેને વેદનીય છે, તેને મોહનીય કહાય હોય અને કહાય ન હોય (ક્ષીણમોહને ન હોય), પણ જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય વેદનીય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને વેદનીય છે, તેને શું આયુષ્યકર્મ હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ બન્ને પરસ્પર અવશ્ય હોય. તે જ પ્રમાણે, નામ અને ગોત્રની સાથે પણ કહેવું; પરંતુ જેને વેદનીય છે તેને અંતરાય કર્મ કહાય હોય અને કહાય ન હોય, પણ જેને અંતરાયકર્મ છે તેને અવશ્ય વેદનીય હોય. [વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ કર્મો તો કેવળજ્ઞાનીને પણ હોય છે; તેમનો તો શરીરના નાશ સાથે જ ક્ષય થાય છે. તેમને પરિભાષામાં ‘ચાર કેવલિકર્મોશો’ કહે છે].

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને મોહનીય છે તેને શું આયુષ્ય હોય ? અને જેને આયુષ્ય છે, તેને શું મોહનીય હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય આયુષ્ય હોય; પરંતુ જેને આયુષ્ય હોય તેને મોહનીય કર્મ કહાય હોય, અને કહાય ન હોય. એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને આયુષ્યકર્મ છે, તેને નામકર્મ હોય ? અને જેને નામકર્મ છે, તેને આયુષ્યકર્મ હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે બન્ને પરસ્પર અવશ્ય હોય, તે પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને આયુષ્ય છે. તેને અંતરાયકર્મ હોય ? અને જેને અંતરાય કર્મ છે તેને આયુષ્યકર્મ હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેને આયુષ્ય છે તેને અંતરાય કહાય હોય અને કહાય ન હોય, પણ જેને અંતરાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય આયુષ્યકર્મ હોય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને નામકર્મ છે. તેને શું ગોત્રકર્મ હોય, અને જેને ગોત્રકર્મ છે. તેને નામ કર્મ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે બન્ને પરસ્પર અવશ્ય હોય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને નામકર્મ છે તેને અંતરાયકર્મ હોય ? અને જેને અંતરાયકર્મ છે તેને નામકર્મ હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેને નામકર્મ છે તેને અંતરાયકર્મ કહાય હોય અને કહાય ન હોય; પણ જેને અંતરાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય નામકર્મ હોય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને ગોત્રકર્મ છે, તેને અંતરાયકર્મ હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેને ગોત્રકર્મ છે તેને અંતરાયકર્મ કહાય હોય અને કહાય ન હોય; પણ જેને અંતરાયકર્મ છે તેને અવશ્ય ગોત્રકર્મ હોય.

શ્રુત-શીલ અને આરાધના

ભગવતી શા. ૮ ઉ. ૧૦ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેટલાક અન્યસંપ્રદાયીઓ એમ કહે છે કે શીલ જ શ્રેય છે. બીજા કહે છે કે શ્રુત એટલે કે જ્ઞાન જ શ્રેય છે અને ત્રીજા કહે છે કે, અન્યેન્ય નિરપેક્ષ શીલ અને શ્રુત શ્રેય છે, તેા હે ભગવન્ ! તેમનું કહેવું બરાબર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ તે લોકોનું કહેવું મિથ્યા છે મારા મત પ્રમાણે ચાર પ્રકારના પુરુષો હોય છે. < (૧) કેટલાક શીલ સંપન્ન છે, પણ શ્રુતસંપન્ન નથી (૨) કેટલાક શ્રુત-સંપન્ન છે પણ શીલ સંપન્ન નથી (૩) કેટલાક શીલસંપન્ન છે અને શ્રુત સંપન્ન પણ છે બન્નારે (૪) કેટલાક શીલસંપન્ન પણ નથી અને શ્રુત સંપન્ન પણ નથી. તેમાં જે પ્રથમ પ્રકારના છે તે શીલવાન છે પણ શ્રુતવાન નથી તે ઉપરત (પાપાદિથી નિવૃત્ત) છે, પણ ધર્મને બાણુતો નથી. તે અંશના આરાધક છે. બીજો પુરુષ શીલવાળો નથી, પરંતુ શ્રુતવાળો છે. તે

પુરુષ અનુપરત (પાપથી અનિવૃત્ત) છતાં ધર્મને બાણ છે. તે પુરુષ અંશતઃ વિરાધક છે. ત્રીજો પુરુષ શીલવાળો છે અને શ્રુતવાળો પણ છે. તે (પાપથી) ઉપરત છે અને ધર્મને બાણ છે. તે સર્ત્રાંશિ આરાધક છે, અને જે ચોથો પુરુષ છે, તે શીલથી અને શ્રુતથી રહિત છે. તે પાપથી ઉપરત નથી, અને ધર્મથી અજ્ઞાન છે. તે પુરુષ સર્ત્રાંશિ વિરાધક છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! આરાધના કેટલા પ્રકારની છે ?

ઉત્તર : હે ગૌતમ ! આરાધના ત્રણ પ્રકારની છે. (૧) જ્ઞાનારાધના, (૨) દર્શનારાધના, (૩) ચારિત્રારાધના. તે દરેકના પાછા ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય એવા ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે. જે જીવને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના હોય તેને ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ દર્શનારાધના હોય, જે જીવને ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના હોય તેને ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને મધ્યમ જ્ઞાનારાધના હોય.

તેવો જ સંબંધ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાનો છે. જેને ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના હોય તેને ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને મધ્યમ ચારિત્રારાધના હોય. તથા જેને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના હોય, તેને અવશ્ય ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના હોય.

ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળા જીવોમાંથી કેટલાક તે ભવે જ સિદ્ધ થાય અને સર્વ દુઃખોનો નાશ કરે; કેટલાક બે ભવે સિદ્ધ થાય અને કેટલાક કલ્પોપપન્ન દેવલોકમાં (૧૨મા દેવલોકમાં) અથવા કલ્પાતીત (૯ ઐવેયક તથા પાંચ અનુત્તર વિમાન) દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય.

(૧) વિશેષ સમજણ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ નં. ૨.

< જ્ઞાનારાધના એટલે યોગ્ય કાળે અધ્યયન, વિનય, તપ અને અનિન્દ્રિય તથા શબ્દભેદ, અર્થભેદ કે ઉભયભેદ ન કરવા તે.

દર્શનાચાર એટલે નિઃશ્ચંકિતા, નિઃકાંક્ષિતા, નિર્વિચ્છિક્ષિતા, અમૃદદૃષ્ટિતા, સમાન ધર્મીઓના ગુણમાં વૃદ્ધિ કરવી, તેમને સ્થિર કરવા, તેમના ઉપર વાત્સલ્યતા રાખવી, અને ધર્મપ્રચાર કરવો તે.

ચારિત્રાચાર એટલે પ્રાચીન સમિતિઓ અને ત્રણ ગુપ્તિઓ એ પ્રમાણે આઠ યોગો-વ્યાપારોથી યુક્ત રહેવું તે.

ઉત્કૃષ્ટ દર્શનરાધનાવાળાઓનું પણ તેમ જ બાણુનું.
 ક્ષીરકૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળાઓનું પણ તેમ જ બાણુનું.
 જ્ઞાનની મધ્યમ આરાધનાવાળા એ ભવ પછી સિદ્ધ થાય, પણ
 ત્રીજા ભવને અતિક્રમે નહિ.

મધ્યમ દર્શનારાધનાવાળા તેમ જ મધ્યમ ચારિત્રારાધનાવાળાનું
 પણ તેમ જ બાણુનું.

જઘન્ય જ્ઞાનારાધનાવાળામાંથી કેટલાક ત્રીજે ભવે સિદ્ધ થાય, પણ
 સાત-આઠ ભવથી વધારે ન કરે. તે જ પ્રમાણે જઘન્ય દર્શનારાધના
 અને ચારિત્રારાધનાનું પણ બાણુનું.

પરિશિષ્ટ ૧

વિવેચન : સર્વજ્ઞનાં વચનોમાં એકતા તેમ જ પરસ્પર વિરોધ
 આવતો નથી પરંતુ હૃદયસ્થાનાં વચનોમાં એમ હોતું નથી. કોઈ અમુક
 મતની પ્રશ્નપૂછા કરે છે તો કોઈ બીજા પ્રકારની. અન્યતીર્થિકોની પણ એ જ
 દશા છે. કોઈ અન્યતીર્થિક એમ માને છે કે શીલ (પ્રાણતિપાતાદિથી
 નિવર્તવારૂપ ક્રિયા) જ શ્રેષ્ઠ છે, જ્ઞાનનું કોઈ પ્રયોજન (જરૂર) નથી.
 કારણ કે જ્ઞાન તો પ્રવૃત્તિરહિત હોય છે.

કોઈ અન્યતીર્થિક એમ કહે છે કે જ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે, માત્ર
 જ્ઞાનથી જ ક્ષણ સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાનરહિત ક્રિયાવાનને ક્ષણની સિદ્ધિ
 થતી નથી. આ રીતે તેઓ શ્રુત (જ્ઞાન)ને જ શ્રેષ્ઠ માને છે.

કેટલાએ અન્યતીર્થિકો એકબીજાના સામન્વય રહિત શ્રુત અને
 શીલથી અભીષ્ટ (ઇચ્છિત) અર્થની સિદ્ધિ માને છે. તેથી તેઓ ક્રિયારહિત
 જ્ઞાન અથવા જ્ઞાનરહિત ક્રિયાથી અભીષ્ટ સિદ્ધિ માને છે. શ્રુત અને
 શીલ દરેક પુરુષનો પવિત્રતાનું કારણ છે. તેથી તેઓ કહે છે કે શીલ
 શ્રેષ્ઠ છે અથવા શ્રુત શ્રેષ્ઠ છે. આ રીતે જુદી જુદી રીતે પ્રશ્નપૂછા કરે છે.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે
 કહે છે કે-મારો તેમ જ સર્વ સર્વજ્ઞોનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે છે.

- (૧) કોઈ પુરુષ શીલ સમ્પન્ન છે, પરંતુ શ્રુત સમ્પન્ન નથી.
- (૨) કોઈ પુરુષ શ્રુત સમ્પન્ન છે, પરંતુ શીલ સમ્પન્ન નથી.
- (૩) કોઈ પુરુષ શીલ સમ્પન્ન પણ છે અને શ્રુત સમ્પન્ન પણ છે.
- (૪) કોઈ શીલ સમ્પન્ન પણ નથી અને શ્રુત સમ્પન્ન પણ નથી.

આમાંથી પહેલા ભાંગાવાળો જે શીલ સમ્પન્ન છે. પરંતુ શ્રુત સમ્પન્ન નથી તે ઉપરાંત છે. તે તત્ત્વોનો વિશેષ જ્ઞાતા નહીં હોવા છતાં પણ પોતાની સ્વબુદ્ધિથી પાપોથી નિવૃત્ત છે. ગીતાર્થ મુનિની નેશ્વર્યમાં તપ કરનાર તે અગીતાર્થ પુરુષ “દેશ આરાધક” છે અર્થાત્ દેશતઃ એટલે કે અંશતઃ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરનાર છે. અહીં મૂળ પાઠમાં “અવિજ્ઞાત ધર્મ” પદ કહેલ છે. તેનો અર્થ “ન વિશેષેણ જ્ઞાતઃ ધર્મો યેન સઃ અવિજ્ઞાત ધર્માઃ” અર્થાત્ જેણે વિશેષ રૂપથી ધર્મને જાણ્યો નહીં તે પુરુષ “અવિજ્ઞાત ધર્માઃ” કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે પ્રથમ ભાંગનો સ્વામી દેશ આરાધક પુરુષ તે છે કે જે ચારિત્રની આરાધના કરે છે, પરંતુ વિશેષ રૂપથી જ્ઞાનવાળો નથી (તેનાથી જ્ઞાનની આરાધના થતી નથી). આ ભાંગાવાળો મિથ્યાદષ્ટિ નથી પણ સમ્યક્દષ્ટિ છે.

બીજા ભાંગાવાળો જે શીલ સમ્પન્ન નથી પરંતુ શ્રુત સમ્પન્ન છે, તે અનુપરત (પાપાદિથી અનિવૃત્ત) છે. છતાંપણ તે ધર્મને જાણે છે તેથી તે દેશ વિરાધક કહેલ છે. આ ભાંગોનો સ્વામી “અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ” છે. તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રતનત્રય મોક્ષમાર્ગ છે. તેમાં ત્રીજા ભાગરૂપ ચારિત્રની વિરાધના કરે છે. અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયેલ ચારિત્રનું પાલન નથી. કરતો અથવા ચારિત્રને પામતો નથી તેથી તે દેશવિરાધક છે.

ત્રીજા ભાંગાવાળો શીલસમ્પન્ન તેમ જ શ્રુત સમ્પન્ન છે. તે ઉપરત છે તેમ જ ધર્મને પણ જાણે છે તેથી તે સર્વ આરાધક છે. કારણ કે જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રરૂપ રતનત્રય જે મોક્ષમાર્ગ છે તેની તે સર્વથા આરાધના કરે છે.

શ્રુત શબ્દથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન બંનેને ગ્રહણ કર્યા છે. જે મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષ છે તે વાસ્તવિક રીતે “વિજ્ઞાત ધર્મો”

હોઈ શકે જ નહીં.

ચોથા ભાંગાવાળો શીલસમ્પન્ન પણ નથી અને શ્રુતસમ્પન્ન પણ નથી. તે અનુપરત છે અને ધર્મને પણ બાણતો નથી. તે પુરુષ સર્વ વિરાધક છે. કારણ કે સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયમાંથી કોઈ એકની પણ આરાધના કરતો નથી.

સાર એ છે કે, શ્રુત અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનયુક્તજ્ઞાન અને શીલ અર્થાત્ ક્રિયા એ બંને સાથે હોય તો જ તે મોક્ષમાર્ગ છે. સમ્યગ્ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયાથી જ અભીષ્ટની સિદ્ધિ એટલે કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પરિશિષ્ટ ૨

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધનામાં જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કઈ રીતે સમજવી ?

ઉત્તર : આરાધના શબ્દસ્ય વ્યુત્પત્તિ :

અધિકમ્ અધિકમ્ આરાધયતે । અંગીકૃયતે इति આરાધના.

આત્મિક અવસ્થાથી પૂર્ણ થવા માટે સાધકને સમ્યક્પૂર્વકની સતત પ્રવૃત્તિને “આરાધના” કહે છે, અને તે વર્ધમાન પરિણામયુક્ત જ હોય છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણે ગુણોની પ્રાપ્તિની ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિવસાત્ તેના ઉપરોક્ત ગુણાનુસાર પ્રકાર પણ ત્રણ થાય છે. અને તે એક એકમાં પણ પરિણામોની ચઢ-ઊતરતાની કારણે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ત્રણ-ત્રણ પેટા ભેદ પણ થાય છે.

૧. જ્ઞાન આરાધના :

તેના પ્રકાર ત્રણ છે. જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ. અહીંયાં જે ઉત્કૃષ્ટ આદિ ત્રણ જ્ઞાન આરાધના બતાવેલ છે તે ક્ષયોપશમ જન્ય માત્ર શાબ્દિક જ્ઞાનની ચડતી-ઊતરતી કક્ષા સમજવાની નથી. પરંતુ જ્ઞાન પ્રત્યે ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ કે જઘન્ય રુચિને જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ, જઘન્ય જ્ઞાન આરાધના સમજવાની છે. અને તે રુચિ પણ દશવૈકલિક

અ. ૬ ઉ. ૪ ની બીજું સૂત્ર સમાધિમા જે ચાર કારણે બતાવેલાં છે. તેવા જ પવિત્ર ધ્યેયથી પ્રેરાયેલી હોય છે.

થોડા સંગ્રહમાં આવતો થોડકો 'આરાધના પદ' નામના થોડકામાં બતાવે છે કે :-

(૧) અષ્ટ પ્રવચન માતાનું જ્ઞાન તે જઘન્ય જ્ઞાન આરાધના.

(૨) ૧૧ અંગ સૂત્રોનો અભ્યાસ તે મધ્યમજ્ઞાન આરાધના.

(૩) ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન મેળવવું તે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન આરાધના.

આ પ્રમાણે થોડા સંગ્રહ તથા સ્વ. પૂ. અમોલખનકપિણ કૃત હિન્દી અનુવાદમાં આવે છે, પરંતુ તે બરોબર નથી. કારણ કે જો આ નિયમને અનુસરીને વિચારવામાં આવે તો ચૌદપૂર્વી ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન આરાધક બને અને તેથી તે મોક્ષે પણ નિયમા જવો જોઈએ, અને અષ્ટપ્રવચન માતાનો જ્ઞાની જઘન્ય આરાધક હોવાના કારણે તે મોક્ષે જઈ શકે જ નહિ. આ પ્રમાણે સિદ્ધાંત ફલિત થાય છે. પરંતુ વ્યવહારમાં તો એવી પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રથી દષ્ટિગોચર થતી નથી. માટે થોડા સંગ્રહાદિની વાતમાં વિચાર કરતાં 'અસંભવ દોષ'ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વસ્તુતઃ જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન આરાધનાનો અર્થ એ થાય છે કે, કોઈ વ્યક્તિનો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ પૂર્વકર્મના પ્રબલ ઉદયને કારણે એટલો મંદ છે કે સૂર્યોદયથી અસ્ત સુધીના સતત પ્રયત્નને અંતે પણ એકએ ગાથા કરી શકે છે. પરંતુ આવો આત્મા જો 'માસતુસ મુનિ' સમાન સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જેટલી તીવ્ર અભિલાષા હોય તો તે જ વાસ્તવિક ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન-આરાધના છે. અને કોઈ મનુષ્ય દિવસભરમાં સો-સો ગાથા સહેજે કરી શકે તેટલો ક્ષયોપશમ ધરાવતો હોય અને તેટલા જ અદ્ય સમયમાં કરી શેષકાલ વ્યર્થ વિતાવતો હોય તો તેની આરાધના (રુચિ) મધ્યમ કે આગળ વધીને જઘન્ય જ્ઞાન-આરાધના પણ કહી શકાય. માટે જ્ઞાન પ્રત્યેની સાત્ત્વિક રુચિને જ વાસ્તવિક રીતે આરાધના કહેવાય અને તે રુચિની તરતમ્યતામાં જ જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ એવી ત્રણ પ્રકારની જ્ઞાન આરાધના થાય છે.

૨. દર્શન આરાધના :

તેમાં પણ પરિણામોની ચઢ-ઊતરતાને કારણે ઉત્કૃષ્ટ આદિ ત્રણ ભેદો થશે. તેમાં પણ જો સારવાદાન-ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્-દર્શનને ક્રમશઃ જઘન્યાદિ, દર્શનાદિ (શ્રોકસંગ્રહ, પરંપરા અને અમોલખત્રયિણ કૃત ભગવતીના આધારે) માનીએ તો તેમાં પણ ‘અસંભવ દોષ’ એવી રીતે આવે છે કે તે મતે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ આરાધક થયો અને તેની મુક્તિ તેજ ભવે થવી જોઈએ અને સારવાદાન સમ્યક્ત્વ જઘન્ય આરાધનાવાળો થયો હોવાને કારણે તેજ ભવે મોક્ષે જાય નહિ. આ પ્રમાણે સિદ્ધાંત તે અભિપ્રાય પ્રમાણે ફલિત થાય છે. પરંતુ તે વ્યવહારમાં તો વાસ્તવિક રીતે તેમ સિદ્ધાંતથી ફલિત થતું નથી. કારણ કે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ પણ કરી શકે.

એટલે વસ્તુતઃ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ, જઘન્ય દર્શનારાધનાનો અર્થ એ છે કે ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૮ની ગાથા ૩૧ મીના ભાવ પ્રમાણે ‘શંકા’ આદિ સમ્યક્ત્વના દૂષણ રહિત નિરતિચાર સમક્રિતનું પાલન કરવું અને આ પ્રમાણેની નિરતિચાર પાલનની ભાવના દર્શનમોહ કર્મના શુદ્ધ ક્ષયોપશમથી પ્રેરણા પામેલ હોય છે. અને તે પ્રયત્ન રુચિ વિના સંભવી જ શકે નહિ.

બેદરકારી કે અભિપ્રાયની મંદતા તુરંત ક્ષતિ પેહોંચાડે છે. એટલે સિદ્ધાંત ફલિત થાય છે કે, આત્માના દર્શન ગુણ પ્રત્યેની પ્રયત્ન ભાવનાપૂર્વકની નિરતિચાર પાલનની રુચિ તે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના. અને એજ પ્રમાણે મધ્યમ અને જઘન્ય માટે પણ વિચાર કરી લેવો.

૩. ચારિત્ર આરાધના :

તેના પણ પરિણામોની ભિન્નતાના કારણથી પૂર્વવત્ ત્રણ ભેદો થાય છે. પૂર્વ ઉલ્લેખિત માન્યતાનુસાર જો યથાજ્ઞાત સૂક્ષ્મ-સંપરાય સામાયક ચારિત્રને ક્રમશઃ ઉત્કૃષ્ટદિ ત્રણ ભેદોમાં વિભાજન કરવામાં આવે તો તેમાં પણ પૂર્વ સંગતિ અનુસાર ‘અસંભવ દોષ’ની ઉપસ્થિતિ તૈયાર એટલા માટે છે કે જો તે માન્યતાનુસાર વિચારવામાં

આવે તો યથાખ્યાત ચારિત્રવાળાને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર આરાધના થઈ અને તે તે જ ભવે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર હોવો જોઈએ. અને સામાયિક ચારિત્ર આરાધક તે માટે જઘન્ય સામિત થયું અને તે જ ભવે મુક્તિ માટે તેવા આત્માને પોતાની શક્તિ અનામત જ રાખવી પડે.

પૂર્વ ઉદ્દેશિત માન્યતાના સ્વીકારમાં જે સિદ્ધાંતિક આધારો આવે છે તેના સમાધાન પછી વાસ્તવિકની સ્થાપના માટે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ, જઘન્ય ચારિત્રારાધનાનું સ્વરૂપ પણ પૂર્વાનુસાર “રુચિ” પ્રમાણે જ સ્વીકારવું પડશે. ચારિત્ર ધર્મના ૧૨૫ અતિચારોથી રહિત થવાનાં પ્રમલ ભાવનાને વેગપૂર્વકથી ચારિત્ર મોહપ્રકૃતિનો ક્ષયેપશમ શુદ્ધોત્તર થતો જાય છે અને અતે ક્ષાયક ભાવને પામી જાય છે. આવા ધ્યેયથી પ્રેરાઈને જે આત્મા નિરતિચારપણે ચારિત્રપાલનમાં અતિશય “રુચિ”વાળો થઈને પોતાના સમ્યક્ગુણમાં વૃદ્ધિગત થતો જાય છે. તેને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધક કહેવાય. તેવા પ્રકારની મધ્યમ કે જઘન્ય રુચિને તેવા તેવા પ્રકારથી ચારિત્રારાધક કહેવાય છે.

૫૬ અંતરદ્વીપો

શ્રી ભગવતી સૂત્રના શ્ર. ૯ ઉ ૩ થી ઉ. ૨૮ સુધીમાં દક્ષિણ દિશાના ૨૮ અંતરદ્વીપોનું વર્ણન છે. આ રીતે, શ્ર. ૧૦. ઉ. ૭ થી ઉ. ૩૪ સુધી ૨૮ ઉદ્દેશમાં ઉત્તર દિશાના ૨૮ અંતરદ્વીપોનાં વર્ણન છે. આ અંતરદ્વીપોમાં તે તે અંતરદ્વીપોના નામવાળા યુગલિયા મનુષ્ય રહે છે. ૨૮ અંતરદ્વીપોનાં નામ આ પ્રકારે છે.

સંખ્યા	દશાન કોણ	અગ્નિ કોણ	નૈર્ઋત્ય કોણ	વાયવ્ય કોણ
૧	એકોરુક	આભાસિક	વૈષાણિક	નાંગોલિક
૨	હયકર્ણ	ગજકર્ણ	ગોકર્ણ	શંકુલીકર્ણ
૩	આદર્શમુખ	મેઐઠમુખ	અયોમુખ	ગોમુખ
૪	અશ્વમુખ	હરિતમુખ	સિંહમુખ	વ્યાઘ્રમુખ
૫	અશ્વકર્ણ	હરિકર્ણ	અકર્ણ	કર્ણપ્રાવરણ
૬	ઉલ્કામુખ	મેઘમુખ	વિદ્યુતમુખ	વિદ્યુદંત
૭	ધનદંત	લપ્ટદંત	ગૂઢદંત	શુદ્ધદંત

આ અંતર દ્વીપોનું થોડું વર્ણન આ યંત્રથી જાણવું.

૬૧ મે ગુણસ્થાનકે રહીને યથાખ્યાત ચારિત્રના ભાવને જાગૃત કરનાર ઉત્કૃષ્ટ અનંતભવો પણ કરી શકે છે.

ક્ર.	જગતી	લંબાઈ	પરિઘ કલ્પ.	મનુષ્યની પાંસળી	બાળકના	પાણીની
૧	દ્વીપાંતર	પહોળાઈ	યોજન વૃક્ષ	અવગાહના	પ્રતિપાલ	સપાટીથી
૨	યોજન	યોજન	ધનુષ્ય	ના દિવસો	દ્વીપની	ઉંચાઈ
૧	૩૦૦	૩૦૦	૯૪૯ ૧૦	૮૦૦	૬૪	૭૯ અડધો યોજન
૨	૪૦૦	૪૦૦	૧૨૬૫ ૧૦	૮૦૦	૬૪	૭૯ " "
૩	૫૦૦	૫૦૦	૧૫૮૧ ૧૦	૮૦૦	૬૪	૭૯ " "
૪	૬૦૦	૬૦૦	૧૮૯૭ ૧૦	૮૦૦	૬૪	૭૯ " "
૫	૭૦૦	૭૦૦	૨૨૧૩ ૧૦	૮૦૦	૬૪	૭૯ " "
૬	૮૦૦	૮૦૦	૨૫૨૯ ૧૦	૮૦૦	૬૪	૭૯ " "
૭	૯૦૦	૯૦૦	૨૮૪૫ ૧૦	૮૦૦	૬૪	૭૯ " "

જંબુદ્વીપમાં દક્ષિણ દિશામાં ચુલ્લહિમવાન પર્વત છે. પૂર્વ અને ચત્ત્રિમ તરફ જ્યાં લવણ સમુદ્રનાં પાણીથી આ પર્વતને સ્પર્શ થાય છે ત્યાં આ પર્વતથી બન્ને તરફ ચારે વિદિશાઓમાં ગજદંતાકાર બે બે દાદો નીકળી છે. એક એક દાદા પર સાત સાત અંતરદ્વીપ છે. આ રીતે ચાર દાદો પર ૨૮ અંતરદ્વીપ છે.

પૂર્વ દિશામાં ઇશાન કોણમાં જે દાદા નીકળી છે એના પર સાત અંતરદ્વીપ આ રીતે છે—(૧) લવણ સમુદ્રમાં ૩૦૦ યોજન જવા પર “એકોરુક” નામનો પહેલો અંતરદ્વીપ આવે છે. આ અંતરદ્વીપ જંબુદ્વીપની જગતીથી ૩૦૦ યોજન દૂર છે. એનો વિસ્તાર ૩૦૦ યોજન છે અને પરિધિ (ઘેરાવો) ૯૪૯ યોજનથી કંઈક ઓછો છે. (૨) એકોરુક દ્વીપથી ૪૦૦ યોજન જવા પર “હયકર્ણ” નામનો બીજો અંતરદ્વીપ આવે છે. હયકર્ણ અંતરદ્વીપ જંબુદ્વીપની જગતીથી ૪૦૦ યોજન દૂર છે. એનો વિસ્તાર ૪૦૦ યોજન છે. એનો પરિધિ ૧૨૬૫ યોજનથી કંઈક ઓછો છે. (૩) હયકર્ણ દ્વીપથી ૫૦૦ યોજન જવા પર “અદશ મુખ” નામનો ત્રીજો અંતરદ્વીપ આવે છે. એ જગતીથી ૫૦૦ યોજન દૂર છે. એનો ૫૦૦ યોજનનો વિસ્તાર છે અને ૧૫૮૧ યોજનનો

* વાસ્તવિકમાં એ દાદા નથી, દાદોના આકારથી દ્વીપો રહેલા છે.

પરિધિ છે. (૫) આદર્શમુખથી ૬૦૦ યોજન જવા પર “અશ્વમુખ” નામનો ચોથો અંતરદ્વીપ આવે છે. એનો વિસ્તાર ૬૦૦ યોજન છે. અને પરિધિ ૧૮૬૭ યોજનની છે. તે જગતીથી ૬૦૦ યોજન દૂર છે. (૫) અશ્વમુખ દ્વીપથી ૭૦૦ યોજન આગળ જવા પર “અશ્વકર્ણ” નામનો પાંચમો અંતરદ્વીપ આવે છે. તે જગતીથી ૭૦૦ યોજન દૂર છે. એનો વિસ્તાર ૭૦૦ યોજન છે અને પરિધિ ૨૨૧૩ યોજન છે. (૬) અશ્વકર્ણ દ્વીપથી ૮૦૦ યોજન જવા પર “ઉલ્કામુખ” નામનો છઠ્ઠો અંતરદ્વીપ આવે છે. તે જગતીથી ૮૦૦ યોજન દૂર છે. એનો વિસ્તાર ૮૦૦ યોજન છે અને પરિધિ ૨૫૨૬ યોજન છે. (૭) ઉલ્કામુખ દ્વીપથી ૯૦૦ યોજન જવા પર “ધનદંત” નામનો સાતમો અંતરદ્વીપ આવે છે તે જગતીથી ૯૦૦ યોજન દૂર છે. એનો વિસ્તાર ૯૦૦ યોજન છે. અને પરિધિ ૨૮૪૫ યોજન છે.

એ સતે અંતરદ્વીપોમાં સો સો યોજનનો વિસ્તાર વધતો ગયો છે. જે અંતરદ્વીપનો જેટલો જેટલો વિસ્તાર છે તે જગતીથી એટલો જ દૂર છે.

જે રીતે ઇશાન કોણની દાઢા પર ૭ અંતરદ્વીપો છે એ રીતે અગ્નિ કોણ, નૈઋત્ય કોણ અને વાયવ્ય કોણની દાઢો પર સાત સાત અંતરદ્વીપો છે. એ રીતે ચુલ્લહિમવાન પર્વતની ચારે દાઢો પર ૨૮ અંતરદ્વીપો છે. ચુલ્લહિમવાન પર્વતની જેમ શિખરી પર્વત પર પણ ૨૮ અંતરદ્વીપો છે આ સર્વ મળીને ૫૬ અંતરદ્વીપો છે. ચારે તરફ પદ્મવર વેદિકાથી સુશોભિત છે અને પદ્મવર વેદિકા વનખડોથી સુશોભિત છે.

એ અંતરદ્વીપોમાં તે તે અંતરદ્વીપના નામવાળા જુગલિયા મનુષ્ય રહે છે. એને વજ્રઋષભનારાય સંઘયજ્ઞ અને સમયતુરંજ સંસ્થાન હોય છે. એની અવગાહના ૮૦૦ ધનુષ્ય અને આયુ પદ્ધતિપ્રમત્તા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણે હોય છે. ૬૪ પાંસળી હોય છે. ન્યારે એની આયુષ્ય ૬ મહિના બાકી રહે છે ત્યારે એ એક યુગલ સંતાનને જન્મ આપે છે અને ૭૯ દિવસ સંતાનનું પાલન કરે છે. એ અદ્વપકષાથી, સરલ અને સંતોષી હોય છે. ત્યાંનું આયુ ભોગવીને

દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

અંતરદ્વીપોમાં અસિ, મસી, કુષિના વેપાર નથી, < મતંગા, ભૃંગા, તુડિયંગા, દીવંગા, જ્ઞેષ્ઠયંગા, ચિત્તંગા ચિત્તરક્ષા, મણિયંગા, ગિહગારા, અણિયગણા, એ દસ જાતિનાં કલ્પવૃક્ષ ઇચ્છા પૂરી કરે છે. ત્યાં રાત્ન, રાણી, ચાકર, ઠાકર, મેળા, મહોત્સવ, વિવાહ, સગાઈ, રથ, પાલખી, ડાંસ, મચ્છર, સંગ્રામ, રોગ, શોક, કાંટા, ખીલા, કાંકરા, અશુચિ, દુર્ગંધ, સુકાળ, દુષ્કાળ, વૃષ્ટિ, આદિ બાબત હોતી નથી. હાથીઘોડા હોય છે પરંતુ એના પર કોઈ સવારી કરતા નથી. ગાયોલેસો હોય છે પરંતુ યુગલિકોને કામમાં આવતી નથી. સિંહસર્પાદિ છે પરંતુ તે કોઈને દુઃખ દેતા નથી. અને કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર ગૃહિપણું હોતું નથી. યુગલિયા ૩૨ લક્ષણોયુક્ત હોય છે. એકાંતરા (એક દિવસના અંતરથી) આહાર કરે છે. છીંક, બગાસું લેતાં જ કાળ કરી બાય છે. કાળ કરીને ભવનપતિ વાણવ્યંતર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

< અકર્મ ભુમિમાં હોવાવાળા યુગલિયાને માટે જે ઉપભોગરૂપ હોય અર્થાત્ એની આવશ્યકતાઓ પૂરી કરવાવાળાં વૃક્ષ કલ્પવૃક્ષ કહેવાય છે. એના દશ ભેદ છે-

(૧) મતંગા-શરીરને માટે પૌષ્ટિક રસ દેવાવાળા. (૨) ભૃંગા (ભૃતાંગ)-પાત્ર આદિ દેવાવાળા. (૩) તુડિયંગા-(તુટિતાંગ) વાંગિત્ર દેવાવાળા. (૪) દીવંગા (દીપાંગ) દીપકનું કામ દેવાવાળા. (૫) જ્ઞેષ્ઠયંગા (જ્યેષ્ઠિરંગા) પ્રકાશને જ્યોતિ કહે છે. સૂર્યના સમાન પ્રકાશ દેવાવાળા. અગ્નિને પણ જ્યોતિ કહે છે. અગ્નિનું કામ દેવાવાળા. (૬) ચિતંગા-પુષ્પમાળા દેવાવાળા. (૭) ચિત્તરક્ષા (ચિત્તરક્ષા) વિવિધ પ્રકારના ભોજન દેવાવાળા. (૮) મણિયંગા (મણ્યંગા)-આભૂષણ દેવાવાળા. (૯) ગિહગારા (ગિહાકારા) મકાનના આકારે પરિભ્રમતા હોતા અર્થાત્ મકાનની રીતે આશ્રય દેવાવાળા. (૧૦) અણિયગણા (અનંગા) વસ્ત્ર આદિ દેવાવાળા.

આ દસ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષોથી યુગલિયાઓની આવશ્યકતાઓ પૂરી થઈ જાય છે. અતઃ એ કલ્પવૃક્ષ કહેવાય છે. કલ્પવૃક્ષથી જે સુખને ભોગવે છે તે જ્યોતિ પ્રાપ્તપ્રેતાના ગુણ પ્રમાણે સુખસમૃદ્ધ હોય છે. ચિંતામણિ રત્ન માત્રક અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ પ્રમાણે સુખ સમૃદ્ધ હોતા નથી કારણ કે જંબુદ્વીપ પ્રતર્પિત સૂત્રમાં આવે છે કે પૃથ્વી, કૂડ, ફળ, સિવાય આહાર હોતો નથી. વસ્ત્ર, અલંકાર-ગ્રાહાદિ પણ વનસ્પતિના જ હોય છે. ઠાણાંગ સૂત્રના ૭મા સ્થાને એક 'દેવનારી' કલ્પવૃક્ષનું વર્ણન આવે છે. જ્યારે સંધિકાને પુણ્ય શક્તિ ધટે અને કલ્પવૃક્ષની સંખ્યા પણ ધટે છે ત્યારે અપૂર્તિની પૂર્તિ માટે તે કલ્પવૃક્ષનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

અસોઽચ્યા કેવળી

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૯. ઉ. ૩૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું કોઈ જીવ કેવળી, કેવળીના શ્રાવક, કેવળીની શ્રાવિકા, કેવળીના ઉપાસક, કેવળીની ઉપાસિકા, કેવળીના પાશ્વિક એટલે સ્વયંબુદ્ધ, સ્વયંબુદ્ધના શ્રાવક, સ્વયંબુદ્ધની શ્રાવિકા, સ્વયંબુદ્ધના ઉપાસક, સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના કેવળી પ્રરૂપિત શ્રુતધર્મનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના કેવળી પ્રરૂપિત શ્રુતધર્મનો લાભ પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઈ જીવ કરતા નથી.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! આપ એમ શા કારણથી ફરમાવો છો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો છે તે કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના પણ કેવળી પ્રરૂપિત શ્રુતધર્મનો લાભ પ્રાપ્ત કરે છે અને જે જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ નથી કર્યો તે શ્રુતધર્મનો લાભ પ્રાપ્ત કરતા નથી. હે ગૌતમ ! એ કારણથી મેં એવી રીતે કહ્યું છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું કોઈ જીવ કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના પણ કોઈ જીવ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કોઈ જીવ તે સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આપ એવું શા કારણથી ફરમાવો છો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવે દર્શનાવરણીય અને દર્શન મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો છે તે કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની

ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને જે જીવે દર્શનાવરણીય આને દર્શનમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ નથી કર્યો તે શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરતા નથી. હે જૌતમ ! આ કારણથી મેં એવી રીતે કહ્યું છે.

જૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું કોઈ જીવ કેવળી યાવત્ સ્વયં-બુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના, ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને, મુંડિત થઈને શુદ્ધ અણુગારપદની પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારે છે ?

મહાવીર : હે જૌતમ ! કોઈ જીવ કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધ પાસેથી સાંભળ્યા વિના પણ ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને, મુંડિત બનીને શુદ્ધ અણુગારપદની ત્યાગ કરીને, મુંડિત થઈને શુદ્ધ અણુગારપદની પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કરે

જૌતમ : હે ભગવન્ ! આપ એવું શા કારણથી ફરમાવો છે ?

મહાવીર : હે જૌતમ ! જે જીવે ધર્મન્તરાય કર્મ યાને વીર્યાંતરાય તથા ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો છે તે, કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના પણ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરીને, મુંડિત થઈને શુદ્ધ અણુગારપદની પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કરે છે અને જે જીવે વીર્યાંતરાય તથા ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો નથી તે કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને, મુંડિત બનીને શુદ્ધ અણુગાર પદની પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારતા નથી. હે જૌતમ ! આ કારણથી મેં એવી રીતે કહ્યું છે.

જૌતમ : હે ભગવન્ ! શું કોઈ જીવ કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યાવાસ ધારણ કરે છે ?

મહાવીર : હે જૌતમ ! જે જીવે ચારિત્રાવરણીય કર્મોની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના પણ બ્રહ્મચર્યાવાસ ધારણ કરે છે અને કોઈ જીવ તેની પાસેથી સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યાવાસ ધારણ નથી કરતા.

જૌતમ : હે ભગવન્ ! આપ એમ શા કારણથી ફરમાવો છો ?

મહાવીર : હે જૌતમ ! જે જીવે ચારિત્રાવરણીય કર્મોનો

ક્ષયોપશમ કર્યો છે તે, કેવળી યાવત્ સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવાસ ધારણ કરે છે. જે જીવે ચારિત્રા વરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો નથી તે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવાસ ધારણ કરતો નથી. આ કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એમ કહ્યું છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે ઉપરના દશ યોગની પાસે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મને સાંભળ્યા વિના શું કોઈ જીવ શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમયતના ॥ (સંયમચારિત્ર) કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ સંયમયતના કરે છે અને કોઈ નથી કરતા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવને યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો છે તે શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરે છે અને જે જીવે યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો નથી તે શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરતા નથી.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! એ દસ યોગની પાસે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મને સાંભળ્યા વિના શું શુદ્ધ સંવર દ્વારા આશ્રવોને રોકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ રોકે છે, કોઈ નથી રોકતા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવને અધ્યવસાયાવરણીય (ભાવ ચારિત્રાવરણીય) કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય તે શુદ્ધ સંવર દ્વારા આશ્રવોને રોકે છે અને જે જીવને અધ્યવસાયાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ નથી થયો તે શુદ્ધ સંવર દ્વારા આશ્રવને રોકતો નથી.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે દસ યોગની પાસે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મને સાંભળ્યા વિના શું કોઈ જીવ શુદ્ધ આભિનિયોધક જ્ઞાન (મતિજ્ઞાન) ઉત્પન્ન કરે છે ?

॥ સંયમ (ચારિત્ર)નો સ્વીકાર કરીને તેના દોષોનો ત્યાગ કરવાનો વિશેષ પ્રયત્ન કરવો તેને સંયમયતના કહે છે.

મહાવીર : ગૌતમ ! કોઈ કરે છે અને કોઈ નથી કરતા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવને આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો હોય તે શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે અને જે જીવને આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો નથી તે આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરતા નથી.

આ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ કહી દેવા. પરંતુ શ્રુતજ્ઞાનમાં શ્રુતજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ક્ષયોપશમ કહેવો. અવધિજ્ઞાનમાં અવધિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ક્ષયોપશમ કહેવો અને મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ક્ષયોપશમ કહેવો.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું તે દસ બોલની પાસે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મને સાંભળ્યા વિના કોઈ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ કરી શકે છે, કોઈ જીવ કરતા નથી.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવને કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થયો હોય તે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અને જે જીવને કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય ન થયો હોય તે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી.

અસોચ્યા કેવળી

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! કેવળી, કેવળીનાં શ્રાવક-શ્રાવિકા, ઉપાસક-ઉપાસિકા, કેવળી-પાક્ષિક (સ્વયંબુદ્ધ), કેવળી પાક્ષિકનાં શ્રાવક-શ્રાવિકા, ઉપાસક-ઉપાસિકા એ દસેની પાસે સાંભળ્યા વિના શું કોઈ

જીવને કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મનો બોધ યાવત* કેવળજ્ઞાન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ જીવને થાય છે. કોઈને નથી થતું.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તેનું કારણ શું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો હોય યાવત કેવલ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થયો હોય તેને કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મનો બોધ યાવત કેવળજ્ઞાન થાય છે, અને જે જીવને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ નથી થયો યાવત કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય નથી થયો તેને કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મનો બોધ યાવત કેવલજ્ઞાન થતું નથી.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે જીવને કેવળજ્ઞાન કેવી રીતે ઉપજી થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ બાલતપસ્વી નિરંતર છકુ-છકુનો પારણાં કરીને બન્ને હાથ ઊંચા કરીને સૂર્યની સામે આતાપના લે તેને પ્રકૃતિની ભદ્રતાથી, પ્રકૃતિની ઉપશાંતતાથી, પ્રકૃતિ (સ્વભાવ) થી દોષ-ભાન-માયા લોભ પાતળા થવાથી, પ્રકૃતિની કોમળતા અને નમ્રતાથી કામલોગોમાં આસક્તિ ન હોવાથી ભદ્રતા અને વિનીતતાથી કોઈ દિવસ શુભ અધ્યવસાયથી, શુભ પરિણામોથી વિશુદ્ધ લેશ્યાથી વિભંગજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (છૂટી, અપોહ, માર્ગણા, ગવેષણા, કરતા થકા) વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. જેનાથી જઘન્ય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગને બાણે દેખે છે, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત હજાર-યોજન બાણે દેખે છે. તે જીવોને બાણે છે. અજીવોને બાણે છે. પાખંડી, આરંભવાળા, પરિગ્રહવાળા સંકલેશને પ્રાપ્ત થયેલા જીવોને બાણે છે, અને વિશુદ્ધ જીવોને પણ બાણે છે. ત્યાર પછી તે સમકિતને પ્રાપ્ત કરે છે. પછી શ્રમણધર્મ ઉપર રુચિ કરે છે. રુચિ કરીને ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે. પછી લિંગ

* જેવી રીતે પહેલાના 'અસોઆકેવલી' ના અધિકારમાં કહ્યું છે તેવી રીતે અહીં પણ કહી દેવું. અર્થાત્ ધર્મ શ્રવણ (બોધ) થી માંડીને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધીના બધા બોલ અહીં પણ કહી દેવા.

(સ્વલિંગ)નો સ્વીકાર કરે છે. મિથ્યાત્વના પરિણામ ઘટતાં ઘટતાં અને અને સમ્યક્દર્શનનાં પરિણામ વધતાં વધતાં તે વિભાંગજ્ઞાન સમ્યક્ત્વ-યુક્ત થઇને અવધિજ્ઞાનપણે પરિણમે છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની જીવને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેભેલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુકલલેશ્યા એ ત્રણ વિશુદ્ધ લેશ્યાઓ હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! અવધિજ્ઞાની જીવને કેટલાં જ્ઞાનો હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ સંયોગી હોય છે કે અયોગી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંયોગી હોય છે, અયોગી નથી હોતા. તેને મન, વચન, કાયા એ ત્રણ યોગ હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની સાકાર (જ્ઞાન) ઉપયોગ-વાળા હોય છે કે અનાકાર (દર્શન) ઉપયોગવાળા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે સાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની કયા સંઘયણમાં હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે વજ્રકવલનારથ સંઘયણમાં હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની કયા સંસ્થાનમાં હોય છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે છ સંસ્થાનોમાંથી કોઈ એક સંસ્થાનમાં હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની કેટલી ઊંચાઈવાળા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યન્ય ૭ હાથ ઉકૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની ઉચાઈવાળા હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે કેટલા આયુષ્યવાળા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યન્ય આઠ વર્ષથી થોડું અધિક અને ઉકૃષ્ટ કોડપૂર્વ આયુષ્યવાળા હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે વેદ સહિત હોય છે કે વેદ રહિત હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે વેદ સહિત હોય છે. વેદ રહિત નથી હોતા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે વેદ સહિત હોય તો શું સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, નપુંસકવેદી હોય છે કે પુરુષનપુંસક વેદી હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે સ્ત્રીવેદી અને નપુંસકવેદી નથી હોતા પરંતુ તે પુરુષવેદી અથવા પુરુષનપુંસકવેદી હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની સ્ત્રકપાથી હોય છે કે અસ્ત્રકપાથી હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે સ્ત્રકપાથી હોય છે, અસ્ત્રકપાથી નથી હોતા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે સ્ત્રકપાથી હોય તો તેનામાં કેટલા કપાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનામાં સંજવલનના ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કપાય હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તેને કેટલા અધ્યવસાયો હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેને અસંખ્યાતા અધ્યવસાયો હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેના અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે કે અપ્રશસ્ત ?

કૃત્રિમને છેદ કરવાથી જે નપુંસક બને છે. અર્થાત્ જે કૃત્રિમ નપુંસક બને છે તેને પુરુષનપુંસક કહેવાય છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેના અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે, અપ્રશસ્ત નહિ.

પછી આગળ વધતાં પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોથી નરક, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિના અનંતા ભરેથી પોતાના આત્માને મુક્ત કરે છે. ક્રમશઃ અનંતાનુમંથી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની, સંજ્વલનના ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો ક્ષય કરે છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય અને મોહનીયનો ક્ષય કરે છે. જેનાથી તેને અનંત, અનુત્તર (પ્રધાન) વ્યાધાતરહિત, આવરણરહિત, સર્વ પદાર્થોને ગ્રહણ કરવાવાળા, પ્રતિપૂર્ણ, શ્રેષ્ઠ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું તે કેવળી ભગવાન કેવળી પરિપિત ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. યાવત્ પરિપણા કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે અર્થ સમર્થ નથી. તે કેવળી ભગવાન ધર્મનો ઉપદેશ નથી દેતા યાવત્ પરિપણા કરતા નથી. પરંતુ ॥ એક ન્યાય (ઉદાહરણ) અથવા એક પ્રશ્નના ઉત્તર સિવાય તે ધર્મનો ઉપદેશ નથી આપતા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે કેવળી ભગવાન કોઈને દીક્ષા આપે છે? મુંડન કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે સમર્થ નથી. તે કેવળી ભગવાન કોઈને દીક્ષા નથી દેતા, મુંડિત નથી કરતા. પરંતુ ‘અમુકની પાસે દીક્ષા લો’ એવો ઉપદેશ આપે છે. (ખીજની પાસે દીક્ષા લેવા માટે કહે છે.)

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું તે કેવળી ભગવાન તેજ ભવમાં મિત્ર, મુદ્ર, મુક્ત થઈને સર્વ દુઃખોનો અંત લાવે છે ?

॥ પ્રાચીન ધારણા એવા પ્રકારની છે કે અસોમ્યા કેવળી શેષ આયુષ્ય ઓછું હોવાના કારણે વેશ નથી બદલતા. ઉપદેશ પણ દેતા નથી અને શિષ્ય પણ નથી બનાવતા. જે આયુષ્ય લાંબુ હોય તો વેશ બદલે છે. અને વેશ બદલીને પછી ઉપદેશ પણ આપે છે અને દીક્ષા દઈ શિષ્યો પણ બનાવે છે.

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! તે જ ભવમાં સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઈને સર્વ દુઃખોનો અંત લાવે છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે કેવળી ભગવાન શું ઉર્ધ્વલોકમાં હોય છે, અધોલોકમાં હોય છે કે તિર્થલોકમાં હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે કેવળી ભગવાન ઉર્ધ્વલોકમાં પણ હોય છે, અધોલોકમાં પણ હોય છે અને તિર્થલોકમાં પણ હોય છે. ઉર્ધ્વલોકમાં તે સદાવાઈ, વિચકાવાઈ, ગંધાવાઈ, અને માલ્યવંત નામના વૃત્ત (ગોળ) વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર હોય છે. સંહરણુ આશ્રી મેરુપર્વતના સોમનસ્રવન અને પંડકવનમાં હોય છે. અધોલોકમાં હોય તો સલિલાવતી વિજયમાં અથવા ગુફામાં હોય છે. સંહરણુ આશ્રી પાતાળમાં તથા ભવનપતિઓનાં ભવનોમાં હોય છે. તિર્થલોકમાં હોય તો પંદરકર્મભૂમિમાં હોય છે, સંહરણુ આશ્રી અદીદ્રીપ સમુદ્રના એક ભાગમાં હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે કેવળી ભગવાન એક સમયમાં કેટલા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જથ્થા ૧, ૨, ૩ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ હોય છે.

સોઅ્યા કેવળી

શ્રી ભગવતી શ. ૯ ઉ. ૩૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ શું કેવળી, કેવળીના આવક, આવિકા, ઉપાસક-ઉપાસિકા, કેવળી પાક્ષિક (સ્વયંબુદ્ધ) કેવળી પાક્ષિકના આવક-આવિકા, ઉપાસક-ઉપાસિકા, એ દસેની પાસે કેવળી પરિપિત ધર્મ સાંભળીને કોઈ જીવને ધર્મનો બોધ થાય છે ? યાવત્ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈને થાય છે કોઈને નથી થતું. આ આખું વર્ણન ૧૧ બોલ “સોઅ્યા”ની માફક કહી દેવા. પરંતુ અહીં “સોઅ્યા” (સાંભળીને) એવું કહેવું. જે જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો

ક્ષયોપશમ કર્યો છે તેને ધર્મનો ઓધ થાય છે. યાવત્ જે જીવે કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કર્યો છે, તેને કેવળજ્ઞાન થાય છે.

કોઈ સાધુ નિરંતર ત્રણ-ત્રણ ઉપવાસનાં પારણાં કરતા થકા આત્માને ભાવિત કરતો વિચરે છે, તેને પ્રકૃતિની ભદ્રતા, વિનીતતા, આદિ ગુણોથી યાવત્ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે આ અવધિજ્ઞાન દ્વારા જઘન્ય આંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગને બાણે દેખે છે. ઉત્કૃષ્ટ અલોકમાં લોકપ્રમાણ અસંખ્યાત ખડોને બાણે દેખે છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે (અવધિજ્ઞાની) જીવને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ યાવત્ શુકલ છ લેશ્યા હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાનીને કેટલાં જ્ઞાન હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ અથવા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ચાર જ્ઞાન હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની સંયોગી હોય છે કે અયોગી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે સંયોગી હોય છે, પણ અયોગી નથી હોતા. જેવી રીતે યોગ, ઉપયોગ, સંઘયણ, સંસ્થાન, જિંચાઈ અને આયુધ્ય ‘અસોઢ્યા’માં કહ્યા તે પ્રમાણે અહીં “સોઢ્યા”માં પણ કહી દેવા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાની સવેદી હોય છે કે અવેદી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે સવેદી હોય અથવા અવેદી પણ હોય છે. સવેદી હોય તો સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, પુરુષનપુંસકવેદી હોય છે, અને જો અવેદી હોય તો ક્ષીણવેદી હોય છે. ઉપશાંત વેદી નથી હોતા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે (અવધિજ્ઞાની) સકપાત્રી હોય કે અકપાત્રી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સકપાત્રી પણ હોય છે અને અકપાત્રી પણ હોય છે. સકપાત્રી હોય તો સંન્વલન ચોક હોય છે. ત્રિક (માન-માયા-લોભ) હોય છે. દ્વિક (માયા-લોભ) હોય છે, અથવા એક (લોભ) હોય છે, અને જો અકપાત્રી હોય તો ક્ષીણકપાત્રી હોય છે. ઉપશાંત કપાત્રી નથી હોતા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે અવધિજ્ઞાનીને કેટલા અધ્યવસાયો હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેના અસંખ્યાત પ્રશસ્ત અધ્યવસાયો હોય છે. તે પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોના વધવાથી કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું તે “સોમ્યા” કેવળી ભગવાન કેવળી પરિપિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. યાવત્ પરિપણા કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે કેવળી પરિપિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. યાવત્ પરિપણા કરે છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું તે કેવળી ભગવાન કોઈને પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) દે છે ? મુંડિત કરે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! પ્રવ્રજ્યા દે છે. મુંડિત કરે છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું તે કેવળી ભગવાનના શિષ્ય પ્રશિષ્ય પણ કોઈને પ્રવ્રજ્યા આપે છે ? મુંડિત કરે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! તેના શિષ્ય પ્રશિષ્ય પણ પ્રવ્રજ્યા દે છે. મુંડિત કરે છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું તે કેવળી ભગવાન તે જ ભવમાં સિદ્ધ, પુદ્ગ, મુક્ત થઈને સર્વ દુઃખોનો અંત લાવશે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! તે, તે જ ભવમાં સિદ્ધ, પુદ્ગ, મુક્ત થઈને સર્વ દુઃખોનો નાશ કરશે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું તે કેવળી ભગવાનના શિષ્ય-
પ્રાશિષ્ય પણ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઈને સર્વ દુઃખોનો અંત લાવશે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! તે પણ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઈને
સર્વ દુઃખોનો નાશ કરશે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે ઉર્ધ્વલોકમાં, અધોલોકમાં કે
તિર્થલોકમાં હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે ઉર્ધ્વલોકમાં પણ હોય છે. અધો-
લોકમાં પણ હોય છે અને તિર્થલોકમાં પણ હોય છે. આ આપું
વર્ણન 'અસોચ્યા' કેવળીની માફક કહી દેવું.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! તે કેવળી ભગવાન એક સમયમાં
કેટલા સિદ્ધ થાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક-બે-ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮
સિદ્ધ થાય છે.

ગાંગેય અણુગારના ભાંગા

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૯. ઉ. ૩રનો અધિકાર

ત્રેવીસમા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શિષ્ય શ્રી
ગાંગેય અણુગારે શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીને પૂછ્યું કે,

ગાંગેય : હે ભગવન્ ! શું નારકીના નેરિયા નરકમાં < સાંતર
ઊપજે છે યા નિરંતર ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગાંગેય ! નારકીના નેરિયા ○ સાંતર ઊપજે છે,

< જે જીવોની ઉત્પત્તિમાં સમય આદિ કાળનું અંતર (વ્યવધાન) હોય
તેને 'સાંતર' કહે છે અને જે જીવોની ઉત્પત્તિમાં સમય આદિ કાળનું અંતર
(વ્યવધાન) ન હોય તેને 'નિરંતર' કહે છે.

○ નરકમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવ ખીચ ગતિથી આવતા રસ્તામાં
(વાટે વહેતા થકા) નરકનું આકૃષ્ણ ભોગવે છે. એટલા માટે તેને નારકીના નેરિયા
કહ્યા છે.

અને નિરંતર પણ ઊપજે છે. તે રીતે પાંચ સ્થાવર સિવાયના શેષ અઢાર ઢંડક કહી દેવા,

ગાંગેય : અહો ભગવન્ ! શું પાંચેય સ્થાવરના જીવ સાંતર ઊપજે છે કે નિરંતર ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગાંગેય ! પાંચ સ્થાવરના જીવ સાંતર નથી ઊપજતા પણ નિરંતર ઊપજે છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું નારકીના નેરિયા સાંતર ઉદ્ભવતે છે ? (નારકીથી નીકળી ધીજી ગતિમાં જાય છે) અથવા નિરંતર ઉદ્ભવતે છે ?

મહાવીર : હે ગાંગેય ! સાંતર પણ ઉદ્ભવતે છે અને નિરંતર પણ ઉદ્ભવતે છે. એવી રીતે પાંચ સ્થાવર સિવાય શેષ અઢાર ઢંડક પણ કહી દેવા. પરંતુ જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવતાઓમાં ઉદ્ભવતી નેરિયા સ્થાને જ્યવન શબ્દ બોલેલા.

ગાંગેય : અહો ! ભગવન્ ! પાંચ સ્થાવરના જીવ સાંતર ઉદ્ભવતે છે આ નિરંતર ?

મહાવીર : હે ગાંગેય ! સાંતર નહીં પરંતુ નિરંતર ઉદ્ભવતે છે.

ગાંગેય : અહો ભગવન્ ! ઉત્પત્તિના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગાંગેય ! ઉત્પત્તિના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. (૧) નૈરિયક ઉત્પત્તિ (૨) તિર્યચોની ઉત્પત્તિ (૩) મનુષ્ય ઉત્પત્તિ (૪) દેવ ઉત્પત્તિ.

ગાંગેય : અહો ભગવન્ ! નૈરિયક ઉત્પત્તિના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગાંગેય ! નૈરિયક ઉત્પત્તિના સાત ભેદ કહ્યા છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઉત્પત્તિ યાવત્ તમતમા પૃથ્વી ઉત્પત્તિ એવી રીતે તિર્યચોની ઉત્પત્તિના પાંચ ભેદ છે. એકેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય. મનુષ્ય ઉત્પત્તિના બે ભેદ સંમૂર્ણમ અને અર્ધજ દેવ ઉત્પત્તિના ચાર ભેદ ભવનપતિ, વાણ્ણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક.

એક આદિ જીવ જે ગતિમાં પ્રવેશ કરે છે. તેના પદ વિકલ્પ ભાંગા સંયોગમાં બતાવે છે.

જીવ	સ્થાનના પદ	૧૨ દેવલોક સંયોગી પદ	નરક સંયોગી પદ	તિયન્ત્ર સંયોગી પદ	મનુષ્ય સંયોગી પદ	દેવ સંયોગી પદ
	૧	૧૨	૭	૫	૨	૪
૨	૩	૬૬	૨૧	૧૦	૧	૬
૩	૭	૨૨૦	૩૫	૧૦		૪
૪	૧૫	૪૯૫	૩૫	૫		૧
૫	૩૧	૭૯૨	૨૧	૧		
૬	૬૩	૯૨૪	૭			
૭	૧૨૭	૭૯૨	૧			
૮	૨૫૫	૪૯૫				
૯	૫૧૧	૨૨૦				
૧૦	૧૦૨૩	૬૬				
૧૧	૨૦૪૭	૧૨				
૧૨	૪૦૯૫	૧				

નરકમાં ૧૦ જીવ બાકી તેના સંયોગી વિકલ્પ ૪૬૬ હોય છે. તે વિકલ્પ બનાવવાની રીત આ છે :- દસ જીવોનો વિકલ્પ કરવાનો હોય તો ‘એકનો’ આંક ઉપર લખવો અને ‘નવ’નો આંક નીચે લખવો. એવી રીતે દ્વિસંયોગી નવ વિકલ્પ થયા. નવના આંકને આઠથી શુદ્ધી થઈ ભાગવાથી ત્રિસંયોગી ૩૬ વિકલ્પ થયા. છત્રીસને સાતથી શુદ્ધી ત્રણથી ભાગવાથી ચાર સંયોગી ૮૪ વિકલ્પ થયા. ચૌરાશીને છથી શુદ્ધી ચારથી ભાગવાથી પાંચ સંયોગી ૧૨૬ વિકલ્પ થયા. એકસો છત્રીસને પાંચથી શુદ્ધી પાંચથી ભાગવાથી છ સંયોગી ૧૨૬ વિકલ્પ થયા. એકસો છત્રીસને ચારથી શુદ્ધી છથી ભાગવાથી સાત સંયોગી ૮૪ વિકલ્પ થયા. પછી પદને વિકલ્પની સાથે શુદ્ધી જે સંખ્યા આવે તેને ભાંગા સમજી લેવા.

આ પ્રમાણે બધામાં સમજી લેવું.

સ્થાનપદ બનાવવાની રીત :

સાત નરકના અસંયોગી ૭ પદ થયા. તે સાતને છથી ગુણી બેથી ભાગવાથી દ્વિસંયોગી ૨૧ પદ થયા. ૨૧ ને પાંચથી ગુણી ૩ થી ભાગવાથી ત્રિસંયોગી ૩૫ પદ થયા. ૩૫ ને ચારગણો કરી ૪ થી ભાગવાથી ૩૫ પદ થયા. ૩૫ ને ૩ થી ગુણી પાંચથી ભાગવાથી પાંચ સંયોગી ૨૧ પદ થયા. ૨૧ ને બેથી ગુણી છથી ભાગવાથી છ સંયોગી ૭ પદ થયા. સાતને એકથી ગુણી ૭ થી ભાગવાથી ૭ સંયોગી એક પદ થયું.

ચાર ગતિમાં એક આદિ જીવોના ભાંગાનું ચંત્ર

જીવ	નરકના ભાંગા	તિયંચના ભાંગા	મનુષ્યના ભાંગા	દેવતાના ભાંગા
૧	૭	૫	૨	૪
૨	૨૮	૧૫	૩	૧૦
૩	૮૪	૩૫	૪	૨૦
૪	૨૧૦	૭૦	૫	૩૫
૫	૪૬૨	૧૨૬	૬	૫૬
૬	૯૨૪	૨૧૦	૭	
૭	૧૭૧૬		૮	
૮	૩૦૦૩		૯	
૯	૫૦૦૫		૧૦	
૧૦	૮૦૦૮		૧૧	
સંખ્યાતા	૩૩૩૭			
અસંખ્યાતા	૩૬૫૮			
ઉત્કૃષ્ટ	૬૪			

જેવી રીતે સાત નારકીમાં એક જીવ ભય તો ૭ ભાંગા, ૨ જીવ ભય તો ૨૮ ભાંગા, ૩ જીવ ભય તો ૮૪ ભાંગા, ચાર જીવ ભય તો ૨૧૦ ભાંગા, ૫ જીવ ભય તો ૪૬૨ ભાંગા, ૬ જીવ ભય તો ૯૨૪ ભાંગા, ૭ જીવ ભય તો ૧૭૧૬ ભાંગા, ૮ જીવ ભય તો ૩૦૦૩ ભાંગા, ૯ જીવ ભય તો ૫૦૦૫ ભાંગા, ૧૦ જીવ ભય તો ૮૦૦૮ ભાંગા, ૧૧ જીવ ભય તો ૧૦૦૦૮ ભાંગા.

જાય તો ૩૩૩૭ ભાંગા, અસંખ્યાતા જીવ જાય તો ૩૬૫૮ ભાંગા, ઉત્કૃષ્ટ જીવ જાય તો ૬૪ ભાંગા.

નરકના પદ ૧૨૭ હોય છે. અસંયોગી ૭ પદ@ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭
 દ્વિસંયોગી ૨૧ પદ : ૧-૨, ૧-૩, ૧-૪, ૧-૫, ૧-૬, ૧-૭, ૨-૩,
 ૨-૪, ૨-૫, ૨-૬, ૨-૭, ૩-૪, ૩-૫, ૩-૬, ૩-૭, ૪-૫, ૪-૬,
 ૪-૭, ૫-૬, ૫-૭, ૬-૭, દ્વિસંયોગી ૨૧ પદ.

ત્રિસંયોગી ૩૫ પદ : ૧-૨-૩, ૧-૨-૪, ૧-૨-૫, ૧-૨-૬,
 ૧-૨-૭, ૧-૩-૪, ૧-૩-૫, ૧-૩-૬, ૧-૩-૭, ૧-૪-૫, ૧-૪-૬,
 ૧-૪-૭, ૧-૫-૬, ૧-૫-૭, ૧-૬-૭, ૨-૩-૪, ૨-૩-૫, ૨-૩-૬,
 ૨-૩-૭, ૨-૪-૫, ૨-૪-૬, ૨-૪-૭, ૨-૫-૬, ૨-૫-૭, ૨-૬-૭,
 ૩-૪-૫, ૩-૪-૬, ૩-૪-૭, ૩-૫-૬, ૩-૫-૭, ૩-૬-૭, ૪-૫-૬,
 ૪-૫-૭, ૪-૬-૭, ૫-૬-૭, ત્રિસંયોગી ૩૫ પદ.

ચાર સંયોગી ૩૫ પદ : ૧-૨-૩-૪, ૧-૨-૩-૫, ૧-૨-૩-૬,
 ૧-૨-૩-૭, ૧-૨-૪-૫, ૧-૨-૪-૬, ૧-૨-૪-૭, ૧-૨-૫-૬,
 ૧-૨-૫-૭, ૧-૨-૬-૭, ૧-૩-૪-૫, ૧-૩-૪-૬, ૧-૩-૪-૭,
 ૧-૩-૫-૬, ૧-૩-૫-૭, ૧-૩-૬-૭, ૧-૪-૫-૬, ૧-૪-૫-૭,

@જ્યાં એકનો આંક છે ત્યાં પહેલી નરક, જ્યાં બેનો આંક છે ત્યાં બીજી નરક, જ્યાં ત્રણનો આંક છે ત્યાં ત્રીજી નરક, જ્યાં ચારનો આંક છે ત્યાં ચોથી નરક, જ્યાં પાંચનો આંક છે ત્યાં પાંચમી નરક, જ્યાં છનો આંક છે ત્યાં છઠી નરક અને જ્યાં સાતનો આંક છે ત્યાં સાતમી નરક સમજવી.

એવી રીતે એક જીવ કોઈ પહેલી નરકમાં જાય, કોઈ બીજી નરકમાં જાય યાવત કોઈ સાતમી નરકમાં જાય છે. તેવી રીતે બે જીવ નરકમાં જાય તો અસંયોગી ભાંગા તે ઉપર બતાવ્યા મુજબ બને છે. પહેલી, બીજી, યાવત સાતમી નરકમાં જાય છે. બે સંયોગી જાય તો એક પહેલીમાં એક બીજીમાં, એક પહેલીમાં એક ત્રીજીમાં, એક પહેલીમાં એક ચોથીમાં, એવી રીતે યાવત એક છઠીમાં એક સાતમીમાં ત્યાં સુધી ૨૧ પદ કહી દેવા.

એવી રીતે ત્રિસંયોગી એક પહેલીમાં, એક બીજીમાં, એક ત્રીજીમાં, યાવત એક પાંચમીમાં, એક છઠીમાં એક સાતમીમાં જાય છે. ત્યાં સુધી ૩૫ પદ કહી દેવા. એવી રીતે ૭ સંયોગી સુધી કહી દેવા.

૧-૪-૬-૭, ૧-૫-૬-૭, ૨-૩-૪-૫, ૨-૩-૪-૬, ૨-૩-૪-૭,
૨-૩-૫-૬, ૨-૩-૫-૭, ૨-૩-૬-૭, ૨-૪-૫-૬, ૨-૪-૫-૭,
૨-૪-૬-૭, ૨-૫-૬-૭, ૩-૪-૫-૬, ૩-૪-૫-૭, ૩-૪-૬-૭,
૩-૫-૬-૭, ૪-૫-૬-૭ આર સંયોગી ૩૫ પદ.

પાંચ સંયોગી ૨૧ પદ : ૧-૨-૩-૪-૫, ૧-૨-૩-૪-૬,
૧-૨-૩-૪-૭, ૧-૨-૩-૫-૬, ૧-૨-૩-૫-૭, ૧-૨-૩-૬-૭,
૧-૨-૪-૫-૬, ૧-૨-૪-૫-૭, ૧-૨-૪-૬-૭, ૧-૨-૫-૬-૭,
૧-૩-૪-૫-૬, ૧-૩-૪-૫-૭, ૧-૩-૪-૬-૭, ૧-૩-૫-૬-૭,
૧-૪-૫-૬-૭, ૨-૩-૪-૫-૬, ૨-૩-૪-૫-૭, ૨-૩-૪-૬-૭,
૨-૩-૫-૬-૭, ૨-૪-૫-૬-૭, ૩-૪-૫-૬-૭ પાંચ સંયોગી
૨૧ પદ.

છ સંયોગી સાત પદ : ૧-૨-૩-૪-૫-૬, ૧-૨-૩-૪-૫-૭,
૧-૨-૩-૪-૬-૭, ૧-૨-૩-૫-૬-૭, ૧-૨-૪-૫-૬-૭,
૧-૩-૪-૫-૬-૭, ૨-૩-૪-૫-૬-૭ છ સંયોગી સાત પદ.

સાત સંયોગી એક પદ : ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭, સાત સંયોગી
એક પદ એ બધા મળી કુલ ૧૨૭ પદ થયા.

એવી રીતે પોતાના એ ઠેકાણાના પદ સમજી લેવા.

સાત નારકીમાં સાત જીવ જાય છે. તેના વિકલ્પ ૬૪ થાય છે.

અસંયોગી ૧ વિકલ્પ :- ૭ જીવ એક સાથે જાય.

દ્વિસંયોગી ૬ વિકલ્પ :- ૧-૬-૨-૫-૩-૪, ૪-૩-૫-૨-૬-૧.

ત્રિસંયોગી ૧૫ વિકલ્પ :- ૧-૧-૫, ૧-૨-૪, ૨-૧-૪,
૧-૩-૩, ૨-૨-૩, ૩-૧-૩, ૧-૪-૨, ૨-૩-૨, ૩-૨-૨, ૪-૧-૨,
૧-૫-૧, ૨-૪-૧, ૩-૩-૧, ૪-૨-૧, ૫-૧-૧.

આર સંયોગી ૨૦ વિકલ્પ :- ૧-૧-૧-૪, ૧-૨-૩-૪,
૧-૨-૧-૩, ૨-૧-૧-૩, ૧-૧-૩-૨, ૧-૨-૨-૨, ૨-૧-૨-૨,
૧-૩-૧-૨, ૨-૨-૧-૨, ૩-૧-૧-૨, ૧-૧-૪-૧, ૧-૨-૩-૧,

૨-૧-૩-૧, ૧-૩-૨-૧, ૨-૨-૨-૧, ૩-૧-૨-૧, ૧-૪-૧-૧,
૨-૩-૧-૧, ૩-૨-૧-૧, ૪-૧-૧-૧.

પાંચ સંયોગી ૧૫ વિકલ્પ :- ૧-૧-૧-૧-૩, ૧-૧-૧-૨-૨,
૧-૧-૨-૧-૨, ૧-૨-૧-૧-૨, ૨-૧-૧-૧-૨, ૧-૧-૧-૩-૧,
૧-૧-૨-૨-૧, ૧-૨-૧-૨-૧, ૨-૧-૧-૨-૧, ૧-૧-૩-૧-૧,
૧-૨-૨-૧-૧, ૨-૧-૨-૧-૧, ૧-૩-૧-૧-૧, ૨-૨-૧-૧-૧,
૩-૧-૧-૧-૧.

છ સંયોગી છ વિકલ્પ :- ૧-૧-૧-૧-૧-૨, ૧-૧-૧-૧-૨-૧,
૧-૧-૧-૨-૧, ૧-૧-૨-૧-૧-૧, ૧-૨-૧-૧-૧-૧, ૨-૧-૧-૧-૧-૧.

સાત સંયોગી ૧ વિકલ્પ :- ૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧.

સાત જીવ સાત નરકમાં જાય તો અસંયોગી ૭ ભાંગા થાય છે. જેવી રીતે ૭ જીવ પહેલી નરકમાં જાય છે. યાવત્ ૭ જીવ સાતમી નરકમાં જાય છે એવી રીતે ૭ ભાંગા થાય છે.

સાત જીવ સાત નરકમાં દ્વિસંયોગી બનીને જાય તો એક જીવ પહેલી નરકમાં, છ જીવ બીજી નરકમાં, એક જીવ પહેલી નરકમાં, છ જીવ ત્રીજી નરકમાં, યાવત્ એક જીવ પહેલી નરકમાં, છ જીવ સાતમી નરકમાં, એ પ્રમાણે ૧-૬ વિકલ્પથી ૬ ભાંગા થાય.

જે જીવ પહેલીમાં, ૫ જીવ બીજીમાં, ૨ જીવ પહેલીમાં, ૫ જીવ ત્રીજીમાં, યાવત્ જે જીવ પહેલીમાં, પાંચ જીવ સાતમીમાં એ પ્રમાણે ૨-૫ વિકલ્પથી ૬ ભાંગા થયા. એ પ્રમાણે દ્વિસંયોગી, ૬ વિકલ્પમાં પહેલી નરકથી, ૩૬ ભાંગા થયા. બીજી નરકથી ૩૦, ત્રીજી નરકથી ૨૪, ચોથી નરકથી ૧૮, પાંચમી નરકથી ૧૨, છઠ્ઠી સાતમી નરકથી ૬, એવી રીતે જે સંયોગી ૧૨૬ ભાંગા થયા.

એ પ્રમાણે ત્રિસંયોગીના ૫૨૫ ભાંગા થયા.

ચાર સંયોગીના ૭૦૦, પાંચ સંયોગીના ૩૧૫, છ સંયોગીના ૪૨, સાત સંયોગીના ૧, સર્વ મળી ૧૭૧૬ (૭+૧૨૬+૫૨૫+૭૦૦+૩૧૫+૪૨+૧=૧૭૧૬) ભાંગા થયા.

સાત જીવ સાત નારકીમાં જાય છે. તેના પદ ૧૨૭, જીવોના વિકલ્પ ૬૪ અને ભાંગા ૧૭૧૬ થાય છે.

નરકમાં એક આદિ જીવોના અસંયોગાદિ ભાંગાનું યંત્ર

જીવ	અસંયોગી	દ્વિસંયોગી	ત્રિસં-	ચાર	પાંચ	છ	સાત	ભાંગાના
	યોગી	સંયોગી	સંયોગી	સંયોગી	સંયોગી	સંયોગી	સંયોગી	યોગ
૧	૭	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૭
૨	૭	૨૧	૦	૦	૦	૦	૦	૨૮
૩	૭	૪૨	૩૫	૦	૦	૦	૦	૮૪
૪	૭	૬૩	૧૦૫	૩૫	૦	૦	૦	૨૧૦
૫	૭	૮૪	૨૧૦	૧૪૦	૨૧	૦	૦	૪૬૨
૬	૭	૧૦૫	૩૫૦	૩૫૦	૧૦૫	૭	૦	૯૨૪
૭	૭	૧૨૬	૫૨૫	૭૦૦	૩૧૫	૪૨	૧	૧૭૧૬
૮	૭	૧૪૭	૭૩૫	૧૨૨૫	૭૩૫	૧૪૭	૭	૩૦૦૩
૯	૭	૧૬૮	૯૮૦	૧૯૬૦	૧૪૭૦	૩૬૨	૨૮	૫૦૦૫
૧૦	૭	૧૮૯	૧૨૬૦	૨૯૪૦	૨૬૪૬	૮૪૨	૮૪	૮૦૦૮
સંખ્યાતા	૭	૨૩૧	૭૩૫	૧૦૮૫	૮૬૧	૩૫૭	૬૧	૩૩૩૭
અસંખ્યાતા	૭	૨૫૨	૮૦૫	૧૧૬૦	૯૪૫	૩૬૨	૬૭	૩૬૫૮
ઉત્કૃષ્ટ	૧	૬	૧૫	૨૦	૧૫	૬	૧	૬૪

એવી રીતે પોતપોતાના ઠેકાણાના સંયોગી ભાંગા સમજી લેવા.

એક જીવ નરકમાં જાય તેના ૭ ભાંગા થાય છે. ૭ ને ૮ થી ગુણી બેથી ભાગવાથી બે જીવોના ૨૮ ભાંગા થાય છે. અઠ્ઠાવીશને ૯ થી ગુણી ૩ થી ભાગવાથી ત્રણ જીવોના ૮૪ ભાંગા થાય છે. એવી રીતે સર્વ ભાંગા સમજી લેવા.

જેવી રીતે નરકના ભાંગા પદ, વિકલ્પ, કહ્યા તે પ્રમાણે બાકી ત્રણ પ્રવેશનક (તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ)ના પણ ભાંગા, પદ, વિકલ્પ કરી લેવા. ઉત્કૃષ્ટ જીવ પ્રવેશનક આશ્રી નરકમાં જાય તો પહેલી નરકમાં

જાય. તિર્યંચમાં જાય તો એકેન્દ્રિયમાં જાય. મનુષ્યમાં જાય તો સંમૂર્ધિમ મનુષ્યમાં જાય. દેવમાં જાય તો જ્યોતિષીમાં જાય.

નરક પ્રવેશનકનો અલ્પખડુત્વ:-

(૧) સર્વથી થોડા સાતમી નરક પ્રવેશનક (૨) તેથી છઠ્ઠી નરક પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૩) તેથી પાંચમી નરક પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૪) તેથી ચોથી નરક પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૫) તેથી ત્રીજી નરક પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૬) તેથી બીજી નરક પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૭) તેથી પહેલી નરક પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ.

તિર્યંચ પ્રવેશનકનો અલ્પખડુત્વ:-

(૧) સર્વથી થોડા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પ્રવેશનક (૨) તેથી ચૌરેન્દ્રિય પ્રવેશનક વિશેષાધિક, (૩) તેથી તેઢ્રન્દ્રિય પ્રવેશનક વિશેષાધિક (૪) તેથી એઢ્રન્દ્રિય પ્રવેશનક વિશેષાધિક (૫) તેથી એકેન્દ્રિય પ્રવેશનક વિશેષાધિક.

મનુષ્ય પ્રવેશનકનો અલ્પખડુત્વ.

(૧) સર્વથી થોડા ગર્ભજ મનુષ્ય પ્રવેશનક (૨) તેથી સમૂર્ધિમ મનુષ્ય પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ.

દેવ પ્રવેશનકનો અલ્પખડુત્વ:-

(૧) સર્વથી થોડા વૈમાનિક દેવ પ્રવેશનક (૨) તેથી લવનપતિ દેવ પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૩) તેથી વાણવ્યંતર દેવ પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૪) તેથી જ્યોતિષીદેવ પ્રવેશનક સંખ્યાત ગુણ.

ચાર ગતિનો સાથે અલ્પખડુત્વ:-

(૧) સર્વથી થોડા મનુષ્ય પ્રવેશનક (૨) તેથી નરક પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૩) તેથી દેવ પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ (૪) તેથી તિર્યંચ પ્રવેશનક અસંખ્યાત ગુણ.

લોક શાશ્વત છે તે માટે નરકાદિ ૨૪ દંડકના જીવ સ્વયંભેવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વાત શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી કેવળજ્ઞાન દ્વારા સ્વયંભેવ જાણે છે.

નરકના જીવ અશુભ કર્મના ઉદયથી દેવ શુભ કર્મના ઉદયથી. મનુષ્ય અને તિર્યંચ શુભાશુભ કર્મોના ઉદયથી સ્વયંમેવ ગતિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શિષ્ય ગાંગેય અણ્ણગારે આ આખો અધિકાર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસેથી સાંભળ્યો. સાંભળીને સંશય રૂપથી બાણ્યું કે શ્રવણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી કેવળજ્ઞાની છે. પછી ચતુર્થામ (ચાર મહાવ્રત) ધર્મથી પાંચ મહાવ્રત ધર્મ સ્વીકાર્યો. યાવત સર્વ દુઃખોનો અંત કરી મોક્ષ પધાર્યા.

ઘાતક પુરુષની ક્રિયા

ભગવતી શ. ૯ ઉ. ૩૪ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ, પુરુષનો ઘાત કરતાં શું પુરુષનો જ ઘાત કરે છે કે પુરુષ સિવાય બીજા જીવોનો પણ ઘાત કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે અન્ય જીવોનો પણ ઘાત કરે છે. તે ઘાત કરનારના મનમાં તો એમ છે કે 'હું' એક પુરુષને હણું છું', પણ તે એક પુરુષને હણતાં બીજા અનેક જીવોને હણે છે. તેથી એમ કહ્યું કે, અન્ય જીવોને પણ હણે.

તે જ પ્રમાણે, ઋષિને હણનારો અનંત જીવોને હણે છે. (કારણ કે ઋષિ જીવતો હોય તો અનેક પ્રાણીઓને જ્ઞાન આપે અને તેઓ મોક્ષે જાય. મુક્ત જીવો તો અનંત જીવોના અહિંસક છે, તેથી તે અનંત જીવોની અહિંસામાં ઋષિ કારણ છે. માટે ઋષિનો વધ કરનાર અનંત જીવોની હિંસા કરે છે.)

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ બીજા પુરુષને હણતો પુરુષના વેરથી અંધાય કે પુરુષ સિવાય બીજા જીવોના વેરથી પણ અંધાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે અવશ્ય પુરુષના વેરથી તો બંધાય જ પરંતુ અન્ય એક જીવના વેરથી પણ બંધાય કે અન્ય અનેક જીવોના વેરથી પણ બંધાય. ઋષિને હણનારો તો ઋષિના વેરથી અને ઋષિ સિવાય અનેકનાં વેરથી બંધાય.

પૃથ્વીકાયના શ્વાસોશ્વાસ

પૃથ્વીકાયિકાદિ જીવ વર્ગો પોતાના સજાતીય તેમ જ વિજાતીય જીવ-વર્ગોને શ્વાસોશ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે અને મૂકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ પૃથ્વીકાયિકને શ્વાસોશ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે, અને મૂકે ત્યારે તેને કેટલી ક્રિયા લાગે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યાં સુધી તેને પીડા ઉત્પન્ન ન કરે ત્યાં સુધી તેને કયિકી આદિ ત્રણ ક્રિયા હોય. પીડા કરે ત્યારે પરિતાપનિકી સહિત ચાર હોય. અને તેનો ઘાત કરે ત્યારે પ્રાણુતિપાતિક મુક્ત પાંચ ક્રિયા હોય. એ પ્રમાણે અન્ય જીવ વર્ગોની બાબતમાં સમજવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વાયુકાય જીવ વૃક્ષના મૂળને કંપાવતો કે પાડતો કેટલી ક્રિયાવાળો હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (ઉપર પ્રમાણે) કદાચ ત્રણ ક્રિયાવાળો, કદાચ ચારવાળો, કદાચ પાંચવાળો પણ હોય. (ભ. શ. ૬ ઉ. ૩૪)

દસ દિશાઓ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૦ ઉ. ૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દિશાઓ કેટલી કહી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દિશાઓ દસ કહી છે. (૧) પૂર્વ, (૨) અગ્નિ કોણ, (૩) દક્ષિણ, (૪) નૈઋત્ય કોણ, (૫) પશ્ચિમ (૬) વાયવ્ય કોણ, (૭) ઉત્તર, (૮) ઇશાન કોણ, (૯) ઉર્ધ્વદિશા (૧૦) અધોદિશા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ દિશાઓનાં શું શું નામ કહ્યાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આ દિશાઓનાં નામ ૧૦ પ્રકારે છે :

(१) अँ-द्री (पूर्व) (२) आग्नेयी (अग्नि कोण) (३) याग्या (दक्षिण)
(४) नैऋती (नैऋत्य कोण) (५) वारुणी (पश्चिम) (६) वायव्य (वायव्य
कोण), (७) सोमा (उत्तर) (८) ऐशानी (उत्तर पूर्व कोण) (९) विमला
(उत्तर पूर्व दिशा) (१०) तमा (अधो दिशा).

ગૌતમ: હે ભગવન્ એ દશ દિશાઓ કયાંથી નીકળી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મેરુપર્વતના મધ્ય ભાગથી નીકળી છે. અર્થાત્ ૧૮૦૦ યેજનનો આ તિર્થલોક છે, એની વચમાં અને મેરુપર્વતના પશ્ચિમ બરાબર મધ્ય ભાગમાં ૮ રુચક પ્રદેશ છે. ચાર ઉપરની તરફ છે અને ચાર નીચેની તરફ છે. અહીંથી દશે દિશાઓ નીકળી છે, - પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ : એ ચારે દિશાઓ જે જે પ્રદેશો નીકળી છે અને આગળ જે જે પ્રદેશની વૃદ્ધિ થતી થતી લોકાંત સુધી અને અલોકમાં ચાલી ગઈ છે. લોકમાં અસંખ્યાત પ્રદેશ વૃદ્ધિ થઈ છે અને અલોકમાં અનંત પ્રદેશ વૃદ્ધિ થઈ છે. એનો આકાર ગાડાની ઘોંસરી કે આંગળીના વેઢાની સમાન છે. અગ્નિકોણ, વાયવ્યકોણ, ઈશાનકોણ, નૈઋત્ય કોણ - એ ચાર વિદિશાઓ એક એક પ્રદેશો નીકળી છે અને લોકાંત સુધી ગઈ છે. એનો આકાર મોતીઓની સરખો છે. ઉર્ધ્વ દિશા અને અધો દિશા ચાર ચાર પ્રદેશો નીકળી છે અને લોકાંત સુધી અને અલોકમાં ગઈ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! પૂર્વ દિશામાં જીવ છે ? કે જીવનો દેશ છે કે જીવનો પ્રદેશ છે ? અજીવ છે ? કે અજીવનો દેશ છે ? કે અજીવનો પ્રદેશ છે ?

૧૧ પૂર્વ દિશાનો સ્વામી ઇંદ્ર છે એટલે એનું નામ-ઈન્દ્ર (એન્દ્રી) કહેવ
છે, એ પ્રકારે અગ્નિ, યમા, નૈઋતી, વરુણ-વાયુ, સોમ અને ઇશાન દેવો સ્વામી
છે. એટલા માટે એ દિશાઓનાં આગેયી આદિ ગુણુનિષ્પન્ન નામ કહ્યાં છે. પ્રકાશ
યુક્ત હોવાથી ઉર્ધ્વ દિશાને વિમરૂ અને અંધકારયુક્ત હોવાથી અંધો દિશાને
'તમા' કહેલ છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ છે, જીવનો દેશ છે, જીવનો પ્રદેશ છે, અજીવ છે. અજીવનો દેશ છે, અજીવનો પ્રદેશ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ છે, તો એકેન્દ્રિય છે, બેઘંદ્રિય છે, તેઘંદ્રિય છે, ચૌરિન્દ્રિય પંચેન્દ્રિય છે, કે અનિન્દ્રિય છે

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય પણ છે. યાવત્ અનિન્દ્રિય પણ છે, આ છનો દેશ પણ છે, અને પ્રદેશ પણ છે. એ જીવ સંખ્યા ૧૮ ભાંગા થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અજીવ છે, તો ધર્માસ્તિકાયનો દેશ છે કે પ્રદેશ છે ? અધર્માસ્તિકાયનો દેશ છે કે પ્રદેશ છે ? આકાશાસ્તિકાયનો દેશ છે કે પ્રદેશ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયનો એક દેશ છે, અને બહુ બહુ પ્રદેશ છે. આ છ ભાંગા થયા. અને સાતમો અદ્ધા સમય (અદ્ધી દ્વીપ) એ સાત ભાંગા અરૂપી અજીવના થયા. ૧૬, દેશ, પ્રદેશ, પરમાણુ એ ચાર ભાંગા રૂપી અજીવ (પુદ્ગલ)ના થયા. એ અજીવના ૧૧ ભાંગા થયા. જીવના ૧૮ અને અજીવના ૧૧ એ સર્વ મળી ૨૯ ભાંગા થયા. ચારે દિશામાં ૨૬-૨૬ ભાંગા કહેવા.

ચારે વિદિશામાં ૩૮-૩૮ ભાંગા કહેવા, ભાંગા આ રીતે છે. બહુ એકેન્દ્રિય જીવના બહુ દેશ (૧) બહુ એકેન્દ્રિય જીવના બહુ દેશ અને એક બેઘંદ્રિય જીવનો એક દેશ (૨) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ અને એક બેઘંદ્રિય જીવના બહુ દેશ (૩) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ અને બહુ બેઘંદ્રિય જીવોના બહુ દેશ. એ પ્રકારે તેઘંદ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિયના ત્રણ ત્રણ ભાંગા કહેવા. એ દેશ સંખ્યા ૧૬ ભાંગા થયા.

હવે પ્રદેશ સંખ્યા ૧૧ ભાંગા કહેવાય છે : ૧ બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ અને એક બેઘંદ્રિય જીવના બહુ પ્રદેશ (૨) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ અને બહુ બેઘંદ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ એ રીતે તેઘંદ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય,

અનિન્દ્રિયના બે બે ભાંગા કહેવા. એ ૧૧ ભાંગા થયા. દેશ સંબંધી ૧૬ ભાંગા અને પ્રદેશ સંબંધી ૧૧ ભાંગા એ સર્વ મળીને ૨૭ ભાંગા થયા. જે રીતે દિશામાં અણુવ સંબંધી ૧૧ ભાંગા કહ્યા એ રીતે વિદિશામાં પણ કહેવા. એ રીતે જીવના ૨૭ અને અણુવના ૧૧-એ સર્વ મળી ૩૮ ભાંગા થયા. ચારે વિદિશામાં ૩૮-૩૮ ભાંગા કહેવા. ઉર્ધ્વ દિશામાં પણ ૩૮ ભાંગા કહેવા અને અધો દિશામાં ૩૭ (અદ્ધા સમને છોડીને) ભાંગા કહેવા.

શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર શ. ૧૧ ઉ. ૧૦ માં ત્રણ લોકમાં ચાર પ્રદેશોના ભાંગાઓનો વિષય ચાલે છે તે કહ્યા છે.

જે રીતે પૂર્વ દિશામાં ૨૯ ભાંગા કહ્યા એ રીતે સમુચ્ચય લોક, અધોલોક અને તિર્થલોકમાં ૨૯-૨૯ ભાંગા કહેવા; પરંતુ વિશેષતા એટલી કે સમુચ્ચય લોક, ધર્માસ્તિકાય આદિના દેશની જગ્યાએ સ્કંધ કહેવા. ઉર્ધ્વલોકમાં ૨૮ (કાળ છોડીને) ભાંગા કહેવા.

સમુચ્ચય લોકના એક આકાશ પ્રદેશ પર ભાંગા લાભે ૩૨. (૧૧ દેશના, ૧૨ પ્રદેશના, ૯ અણુવના) એક એકેન્દ્રિય જીવોના સર્વ દેશ. એક બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, એક બેષ્ઠંદ્રિયનો એક દેશ (૨) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, બહુ બેષ્ઠંદ્રિય જીવોના બહુ દેશ. એ રીતે તેષ્ઠંદ્રિયના ૨, ચૌરિન્દ્રિયના ૨, પંચેન્દ્રિયના ૨, અનિન્દ્રિયના ૨ એ ૧૧ ભાંગા દેશ સંબંધી થયા. ૧ એકેન્દ્રિય જીવોના સર્વ પ્રદેશ એક બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ, એક બેષ્ઠંદ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ, (૨) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ, બહુ બેષ્ઠંદ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ. એ રીતે તેષ્ઠંદ્રિયના ૨, ચૌરિન્દ્રિયના-૨, પંચેન્દ્રિયના ૨ ભાંગા કહેવા. અનિન્દ્રિયના ૩ ભાંગા. (૧) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ, એક અનિન્દ્રિયનો એક પ્રદેશ, (૨) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ, એક અનિન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ (૩) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ, બહુ અનિન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ. એ પ્રદેશ સંબંધી ૧૨ ભાંગા થયા.

(૧) ધર્માસ્તિકાયના સ્કંધ નથી. (૨) ધર્માસ્તિકાયના એક દેશ છે, એક પ્રદેશ છે. (૩) અધર્માસ્તિકાયના સ્કંધ નથી. (૪) અધર્માસ્તિકાયના

એક દેશ છે, એક પ્રદેશ છે. (૫) અદ્ધા સમય છે. એ. પ. અરૂપીના અને (૧) રકંધ, (૨) દેશ, (૩) પ્રદેશ, (૪) પરમાણુ એ ૪ રૂપીના કુલ ૬ ભાંગા અણવના થયા. ૧૧ દેશના, ૧૨ પ્રદેશના ૬ અણવના એ સર્વ મળી ભાંગા ૩૨ થયા. ૩૨ ભાંગા સમુચ્ચ લોકના આકાશ પ્રદેશમાં, ૩૨ ભાંગા અધોલોકના આકાશ પ્રદેશમાં, ૩૨ ભાંગા તિર્છલોકના આકાશ પ્રદેશમાં, અને ૩૧ ભાંગા (અદ્ધા સમયને છોડીને) ઉર્ધ્વ લોકના આકાશ પ્રદેશમાં છે. એ કુલ ૧૨૭ ભાંગા થયા.

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ ૧૬ ઉ. ૮ માં ૨૧૦ ચરમાંતના ભાંગાનો વિચાર આવે છે તે હવે કહેવાય છે.

૭ નારકી, ૧૨ દેવલોક, ૬ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન, ૧ ઇષ્ટપ્રાગભાસા પૃથ્વી ૧ લોક એ ૩૫ બોલોના ઉપરનું ચરમાંત ને નીચેનું ચરમાંત, ચારે દિશાઓના ચરમાંત એ ૨૧૦ (૩૫×૬=૨૧૦) બોલ થયા.

સ્તનપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ચરમાંતના ભાંગા લાલે ૩૮ (વિદિશામાં કહ્યા તે કહેવા). બાકીના ૭ નારકીના ઉપરના ચરમાંતમાં, ૭ નારકીના નીચેના ચરમાંતમાં, ૧૨ દેવલોકોના ઉપર અને નીચેના ચરમાંતમાં એ ૩૭ બોલોમાં (૬+૭+૨૪=૩૭) ભાંગા લાલે ૩૩-૩૩. (૧૨ દેશના, ૧૧ પ્રદેશના, ૧૦ અણવના) સર્વ એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ-(૧) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, એક બેધન્દ્રિયનો એકદેશ, બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, (૨) બહુ બેધન્દ્રિય જીવોના બહુદેશ-એ રીતે તેધન્દ્રિયના ૨ ભાંગા અને ચૌરિન્દ્રિયના બે ભાંગા કહેવા. પંચેન્દ્રિયના ૩ ભાંગા કહેવા. (૧) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, એક પંચેન્દ્રિયનો એક દેશ, (૨) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુદેશ, એક પંચેન્દ્રિયના બહુદેશ (૩) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુદેશ, બહુ પંચેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, અનિન્દ્રિયના ૨ ભાંગા (૧) બહુ એકેન્દ્રિયોના બહુદેશ, એક અનિન્દ્રિયનો એકદેશ, (૨) બહુ એકેન્દ્રિયોના બહુ દેશ, બહુ અનિન્દ્રિયોના બહુ દેશ. એ દેશ સંખ્યા ૧૨ ભાંગા થયા. (૧) બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ. એક બેધન્દ્રિયના બહુપ્રદેશ, (૨) બહુ એકેન્દ્રિય

જીવોના બહુ પ્રદેશ, બહુ યેષદ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ એ રીતે તેષદ્રિયના ૨, ચૌરિન્દ્રિયના ૨, પંચેદ્રિયના ૨ અને અનિન્દ્રિયના ૨ એ પ્રદેશ સંબંધી ૧૧ ભાંગા થયા. જે રીતે અજીવ સંબંધી પૂર્વ દિશાના ૧૧ ભાંગા કહ્યા એમાંથી કાળને છોડીને બાકી ૧૦ ભાંગા કહેવા. એ ૩૩ ($૧૨+૧૧+૧૦=૩૩$) ભાંગા.

૯ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન, ૧ ઈષતપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી, આ ૧૫ ના ઉપરના ચરમાંતર અને નીચેના ચરમાંતર એ ૩૦ અને ૧ લોકતું નીચેનું ચરમાંતર એ ૩૧ બોલોમાં બેલ લાલે ૩૨-૩૨ (૧૧ દેશ સંબંધી, ૧૧ પ્રદેશ સંબંધી. ૧૦ અજીવ સંબંધી) જે રીતે ઉપર ૩૭ બોલોમાં ૩૩ ભાંગા કહ્યા એ રીતે કહેવા. પરંતુ એક પંચેદ્રિયના બહુ દેશ એ ભાંગા કહેવા નહિ.

ઉર્ધ્વલોકના ચરમાંતમાં ભાંગા લાલે ૨૮ (૬ દેશના, ૬ પ્રદેશના, ૧૦ અજીવના) (૧) બહુ એકેદ્રિય અને બહુ અનિન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, (૨) બહુ એકેદ્રિય બહુ અનિન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, એક યેષદ્રિયના એક દેશ. (૩) બહુ એકેદ્રિય બહુ અનિન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, બહુ યેષદ્રિય જીવોના બહુ દેશ. એ રીતે તેષદ્રિયના ૨, ચૌરિન્દ્રિયના ૨ અને પંચેદ્રિયના ૨ ભાંગા કહેવા. એ ૬ ભાંગા દેશ સંબંધી થયા.

(૧) બહુ એકેદ્રિય અને બહુ અનિન્દ્રિયના જીવોના પ્રદેશ, ૧ બહુ એકેદ્રિય બહુ અનિન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ, એક યેષદ્રિયના બહુ પ્રદેશ, ૨ બહુ એકેદ્રિય બહુ અનિન્દ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ, બહુ યેષદ્રિય જીવોના બહુ પ્રદેશ, એ રીતે તેષદ્રિયના ૨, ચૌરિન્દ્રિયના ૨ અને પંચેદ્રિયના ૨ ભાંગા કહેવા. એ પ્રદેશના ૬ ભાંગા થયા. અજીવના ૧૦ ભાંગા ઉપર ૩૧ બોલોમાં કહ્યા એ રીતે કહેવા. એ ૨૮ (૬ દેશના, ૬ પ્રદેશના, ૧૦ કાળના=૨૮) ભાંગા થયા.

૩૫ બોલોના પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ આ ચાર દિશાના ચરમાંતના બેલ ૧૪૦ ($૩૫ \times ૪=૧૪૦$)માં ભાંગા લાલે ૩૬-૩૬, રતનપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતમાં ૩૮ ભાંગા કહ્યા એમાંથી કાળને એક

ભાંગો અને < એક અનિન્દ્રિયના એક દેશનો એક ભાંગો એ ૨ ભાંગો છોડીને બાકી ૩૬ ભાંગો કહેવા.

< પૂર્વ દિશાના ચરમાંત લોકનો અતિમભાગ વિષમ એક પ્રદેશરૂપ છે. એટલે એમાં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી જીવ હોઈ શકતા નથી. પરંતુ એક પ્રદેશના વિષયમાં જીવના દેશોની અને પ્રદેશોની અવગાહના હોઈ શકે છે, એટલે ત્યાં 'જીવના દેશ અને પ્રદેશ હોય છે' એમ કહ્યું છે. એ રીતે ત્યાં પુદ્ગલ સ્કંધ, ધર્માસ્તિકાય આદિના દેશ અને એના પ્રદેશ હોવાથી 'અજીવ' અજીવ દેશ અને અજીવ પ્રદેશ હોય છે, એમ કહ્યું છે. જે જીવ દેશ છે એમાં પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ લોકાંતમાં અવશ્ય હોય છે. એ પહેલો વિકલ્પ થયો. એ સંયોગી વિકલ્પ આ પ્રકારે બને છે-૧ એકેન્દ્રિયના બહુ દેશ, એ ઇન્દ્રિયના એક દેશ, લોકાંતમાં એકેન્દ્રિય જીવ હોતા નથી, પરંતુ જે એકેન્દ્રિય જીવ મરીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા છે. જ્યારે તે મારણાતિક સમુદ્ધાત કરીને ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે એ અપેક્ષાથી એ વિકલ્પ બને છે. એ પ્રકારે દશમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં આગેયી દિશાના વિષયમાં જે ભાંગો કહ્યા છે તે અહીં પણ જાણુવા. તે આ પ્રકારે છે: ૧ એકેન્દ્રિય જીવોના સર્વ દેશ, ૧ બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, એક એકેન્દ્રિય જીવનો એક દેશ, ૨ અથવા બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, એક એકેન્દ્રિય જીવના બહુ દેશ. ૩ અથવા બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ અથવા ૪ બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, એક તેકેન્દ્રિય જીવનો એક દેશ ૫ અથવા બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, એક તેકેન્દ્રિય જીવના બહુ દેશ ૬ અથવા બહુ એકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ, બહુ તેકેન્દ્રિય જીવોના બહુ દેશ. એ રીતે ચૌરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયના ૩-૮ ભાંગો જાણુવા. એ રીતે અનિન્દ્રિયના પણ ભાંગો કહેવા પરંતુ આગેયી દિશામાં ૩ ભાંગો કહ્યા છે એમાંથી પહેલો ભાંગો (એકેન્દ્રિયોના બહુ દેશ અને અનિન્દ્રિયના એક દેશ) અહીં કહેવા નહિ. કેમકે, કેવળી સમુદ્ધાતમાં જીવ આત્મ પ્રદેશ કપાટાકાર હોય છે. એ સમયે પૂર્વ દિશાના ચરમાંતમાં પ્રદેશોની હાનિવૃદ્ધિ દ્વારા વિષમતા હોય છે. એ માટે લોકના ખૂણાઓમાં અનિન્દ્રિય જીવ (ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગ રહિત કેવળજ્ઞાની)ના બહુ દેશોનો સંભવ છે. પરંતુ એક દેશનો સંભવ નથી એટલે અનિન્દ્રિયમાં ઉપરોક્ત પહેલો ભાંગો જાણુ થતો નથી.

નોંધ :- ભગવતી સત્ર શ. ૧૦ ઉ. ૧, શ. ૧૧ ઉ. ૧૦ અને શ. ૧૬ ઉ. ૮ એ ત્રણે ઉદ્દેશોનો એક અધિકાર કરવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે શીખવાવાળાને સુગમ રહે. કેમ કે, ત્રણે જ્ઞાતકના ભાંગો પ્રાયઃએકસરખા જ છે.

૩૫ બોલના ઉપરના ચરમાંત અને નીચેના ચરમાંત એ ૭૦ બોલ અને ૧૦ દિશા, ૩ લોક એ ૮૩ બોલોમાં ધર્માસ્તિકાયના એક દેશ, બહુ પ્રદેશ કહેવા.

પ્રદેશોના ૪ બોલોમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયના એક દેશ અને એક પ્રદેશ કહેવા ૧૪૦ બોલોમાં (૩૫ બોલની ૪ દિશામાં) ધર્માસ્તિકાયના બહુ દેશ, બહુ પ્રદેશ કહેવા.

વિસ્મય

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૦ ઉ. ૩ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દેવતા ચાર-પાંચ આવાસ (દેવતાઓનાં રહેવાનાં સ્થન) સુધી પોતાની ઋદ્ધિથી (મૂળ રૂપથી) જાય છે કે એનાથી આગળ અન્યની ઋદ્ધિથી (ઉત્તર વૈકિય બનાવીને) જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દેવ ચાર પાંચ આવાસ સુધી પોતાની ઋદ્ધિથી અને આગળ પરાયી ઋદ્ધિથી જાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અદ્યપઋદ્ધિવલા (અદ્ય શક્તિવાળા) દેવતા મહાશક્તિવાળા દેવતાની વચ્ચેવચ્ચ થઈને જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જાણ શકતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સમાન શક્તિના દેવતા સમાન શક્તિના દેવતાની વચ્ચે થઈને જઈ શકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જવાની શક્તિ નથી. પરંતુ સામાવાળા દેવ પ્રમાદમાં હોય તો ચલ્યા જાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે દેવતા વિસ્મય ઉપજાવીને જાય છે કે વિસ્મય ઉપજાવ્યા વિના જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વિસ્મય ઉપજાવીને જાય છે. (ધુમ્મસ, અધકાર, આદિ કરીને સામાવાળા દેવતાને આશ્ચર્યમાં નાખે છે. પછી એને દેખ્યા વિના ચલ્યા જાય છે) વિસ્મય ઉપજાવ્યા વિના જતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પહેલાં વિસ્મય ઉપજાવીને પછી જાણ્ય છે કે પહેલાં જાણ્ય છે અને પછી વિસ્મય ઉપજાવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલાં વિસ્મય ઉપજાવીને પછી જાણ્ય છે, પરંતુ પહેલાં જાણ્ય, પછી વિસ્મય ઉપજાવે એવી વાત નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મહા શક્તિના દેવતા અદ્ય શક્તિના દેવતાની વચ્ચે થઈને જાણ્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જાણ્ય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિસ્મય ઉપજાવીને જાણ્ય છે કે વિસ્મય ઉપજાવ્યા વિના જાણ્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વિસ્મય ઉપજાવીને પણ જાણ્ય છે. અને વિસ્મય ઉપજાવ્યા વિના પણ જાણ્ય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિસ્મય ઉપજાવીને જતા હોય તો પહેલાં વિસ્મય ઉપજાવીને પછી જાણ્ય છે કે પહેલાં જાણ્ય પછી વિસ્મય ઉપજાવે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જવાબાળા દેવતાની જેવી દૃષ્ટા હોય એ રીતે જાણ્ય છે. (પહેલાં વિસ્મય ઉપજાવીને પછી જાણ્ય છે અથવા પહેલાં જાણ્ય પછી વિસ્મય ઉપજાવે છે) એ રીતે ૧૩ દંડક દે તો એ ૧૪ અલાવા થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અદ્ય શક્તિના દેવતા મહાશક્તિના દેવતા વચ્ચે થઈને જાણ્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જાણ્ય શકતા નથી. યાવત ઉપર મુજબ કહેનું. સમુચ્ચય દેવતા અને ૧૩ દંડકના દેવતા, એ ચૌદમાં ૩-૩ અલાવા (૧) અદ્ય ઋદ્ધિકની સાથે મહા ઋદ્ધિક, (૨) સરખી શક્તિવાળા સાથે સરખી શક્તિવાળા; (૩) મહાશક્તિવાળા સાથે અદ્ય શક્તિવાળા કરવાથી ૨ (૧૪×૩:૪૨) અલાવા થયા. ૪૨ અલાવા દેવતાના દેવતાની સાથે

કહેવા, ૪૨ અજ્ઞાવા દેવતાના દેવીની સાથે કહેવા, ૪૨ * અજ્ઞાવા દેવીના દેવતા સાથે કહેવા, ૪૨ અજ્ઞાવા દેવીના દેવીની સાથે કહેવા. કુલ ૧૬૮ (૪૨x૪) અજ્ઞાવા થયા.

ભાષા

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૦ ઉ. ૩ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભાષા ૧૨ પ્રકારની છે. (૧) અભોધન કરવાપૂર્વક બોલાતી ‘આમંત્રણી’ (૨) આજ્ઞાપૂર્વક બોલાતી ‘આજ્ઞાપની’ (૩) યાચના કરવારૂપ ‘યાચની’ (૪) પ્રશ્ન કરવારૂપ ‘પ્રશ્નણી’ (૫) ઉપદેશ આપવારૂપ ‘પ્રજ્ઞાપની’; (૬) નિષેધ કરવારૂપ ‘પ્રત્યાખ્યાની’; (૭) ઇચ્છાને અનુકૂળ એવી ‘ઇચ્છાનુકોભા’ (૮) અર્થના નિશ્ચય સિવાય બોલાતી ‘અનભિગૃહિત’; (૯) અર્થ નિશ્ચયપૂર્વક બોલાતી ‘અભિગૃહિત’ ~ (૧૦) અર્થનો સંશય કરાવનારી ‘સંશયકરણી’ < (૧૧) લોકપ્રસિદ્ધ શબ્દાર્થવાળી ‘વ્યાકૃતા’ અને (૧૨) ગંભીર શબ્દાર્થવાળી ‘અવ્યાકૃતા.’ હવે, ‘અમે આશ્રય કરીશું’, ‘ઊભા રહીશું’, ‘બેસીશું’, ‘આગોટીશું’, ઇત્યાદિ ભાષા ‘પ્રજ્ઞાપની’ કહેવાય ? અસત્ય ન કહેવાય ?

* સમુચ્ચય દેવતાના ૪૨, દેવતાના દેવતાની સાથે ૪૨, દેવતાના દેવીની સાથે ૪૨, દેવીના દેવ સાથે ૪૨, દેવીના દેવી સાથે ૪૨ એ મળી ૨૧૦ અજ્ઞાવા હોય છે. એમ કોઈ કહે છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

~ જેમકે, ‘તને ઠીક લાગે તેમ કર.’

~ જેમકે, ‘આ પ્રમાણે કર.’

< જેમકે, ‘સૌંધવ લાવ’ એમાં સૌંધવ શબ્દ પુરુષ, મીઠું અને ઘોડો એ ત્રણ અર્થનો સંશય ઉત્પન્ન કરે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે ભાષા પ્રજ્ઞાપની કહેવાય; પણ મૃષા ન કહેવાય.

નોંધ :- પ્રશ્નકર્તાને અભિપ્રાય એ છે કે, ‘આશ્રય કરીશું’ વગેરે ભાષા ભવિષ્યકાળને લગતી છે, એટલે વચ્ચે અંતરાય આવતાં તેમ કરવાનું ન પણ બને, એટલે જૂઠી પણ પડે. વળી, આમંત્રણી વગેરે ભાષાઓ વિધિ કે નિષેધ વડે સ્વતંત્ર ભાષાની પેઠે વસ્તુમાં નિયત નથી; તેા તેમને શું કહેવી ? જવાબમાં કહ્યું છે કે, ભવિષ્યકાળમાં જે વસ્તુ કરવાની કહી હોય તે વર્તમાનકાળની દૃષ્ટિએ કશું નિશ્ચિત નથી કહેતી. ઉપરાંત, આમંત્રણી વગેરે ભાષા કશાનો વિધિપ્રતિષેધ નથી કરતી, પરંતુ તે પણ નિર્દોષ પુરુષાર્થની સાધક છે.

ઉત્પલ કમલ

ભગવતી શ. ૧૨ ઉ. ૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉત્પલ એક જીવવાળું છે કે અનેક જીવવાળું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે એક જીવવાળું છે. પણ અનેક જીવવાળું નથી. ત્યાર પછી જ્યારે તે ઉત્પન્નને બીજા જીવો-જીવશ્રિત પાંદડાં વગેરે અવયવો જોગે છે. ત્યારે તે ઉત્પલ એક જીવવાળું નથી. પણ અનેક જીવવાળું છે. (અર્થાત્ જ્યાં સુધી એક જ પાન હોય છે ત્યાં સુધી એક જ જીવ હોય; પણ પછી પાન વધતાં જાય તેમ તેમ બહુ જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય)

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે જીવો ક્યાંથી આવીને જીવજો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે જીવો નૈરયિકથી આવીને જીવજતા નથી. પણ તિર્થંચથી, મનુષ્યથી કે દેવથી આવીને જીવજો છે (દેવમાં પણ સનત્કુમાર અને તે ઉપરના લોકોમાંથી નહિ. વળી શાલી, ઘઉં, વગેરેના મૂળપણે દેવ કદી ઉત્પન્ન ન થાય, પણ પુષ્પાદિ શુભ અંગમાં ઉત્પન્ન થાય).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે જીવો ઉત્પલ જાતિમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય ?

મહાવીર : ઓછામાં ઓછા એક, બે કે ત્રણ અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત જીવો એક સમયમાં ઉત્પન્ન થાય, અને

સમયે સમયે અસંખ્ય કાઠવામાં આવે તો અસંખ્ય અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી જવા છતાં પૂરા કાઠી ન શકાય. તેમના શરીરની (શાલી, વ્રીહિ, વગેરેના મૂળના જીવના શરીરની વધારેમાં વધારે અવગાહના ભેદી નવ ધનુષ્ય જેટલી છે) અવગાહના ઓછામાં ઓછી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી, અને વધારેમાં વધારે કંઈક અધિક એક હજાર યોજન હોય છે.

તે જીવો જ્ઞાનાવરણીયથી અંતરાય સુધીના કર્મના બંધક છે. આયુકર્મના બંધક, અબંધક કે તે બન્ને પ્રકારે પણ છે (એક છોડમાં અનેક જીવ હોવાથી કોઈ બાંધતો હોય, કોઈ ન બાંધતો હોય). જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી માંડીને અંતરાય કર્મ સુધીના કર્મના વેદકત્વનું પણ તે પ્રમાણે બાજુવું. તે પ્રમાણે તેમને શાતાના તેમ જ અશાતાના વેદક બાજુનાં. તેઓ જ્ઞાનાવરણીયથી અંતરાય સુધીનાં કર્મોના ઉદયવાળા છે તે કર્મોના ઉદ્ધરક પણ છે. પરંતુ વેદનીય અને આયુષ્ય કર્મના ઉદ્ધરકની અપેક્ષાએ કોઈ ઉદ્ધરક છે, કોઈ નથી. વનસ્પતિ જીવને પ્રથમ ચાર લેશ્યાઓ હોય એટલે ઉત્પલના જીવોનું પણ તેમ બાજુવું. તે જીવો મિથ્યાદષ્ટિ છે, અજ્ઞાની છે (મન-વાણીના યોગ સિવાય), માત્ર કાયયોગી છે. સાકાર કે નિસાકાર ઉપયોગવાળા છે. તેમનાં શરીરો પાંચ વર્ણવાળાં, પાંચ રસવાળાં, બે-બે ગંધવાળાં અને આઠ સ્પર્શવાળાં છે. તે જીવો પોતે વર્ણાદિસહિત છે. ઉચ્છવાસક-નિશ્વાસક છે. (તથા અપચાપિત અવસ્થામાં) અનુચ્છવાસક-નિશ્વાસક પણ છે. તે જીવો આહારક છે, અને વિશ્રહગતિમાં અનાહારક પણ છે. તેઓ અવિરતિવાળા છે, સક્રિય છે. સાત અથવા આઠ કર્મના બંધક છે. આહાર, ભય, મૈથુન, પરિશ્રદ્ધ સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કષાયવાળા પણ છે. નપુંસકવેદવાળા જ છે. પણ સ્ત્રીવેદના, પુરુષવેદના તથા નપુંસકવેદના બંધક તો છે. તેઓ અસંજ્ઞી છે તથા ઠન્દ્રિયવાળા છે.

તે ઉત્પલનો જીવ ઉત્પલપણે કાળની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછો અંતર્મુદૂર્ત સુધી રહે, અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યકાળ સુધી રહે. તે ઉત્પલનો જીવ પૃથ્વીકાયમાં આવે અને ફરી પાછો ઉત્પલમાં આવે

એ પ્રમાણે ભવની અપેક્ષાએ, ઓછામાં ઓછા બે ભવ (પ્રથમ પૃથ્વીકાય-પણ્થે: ણીજો, ઉત્પલપણ્થે: ત્યાર પછી મનુષ્યાદિ ગતિમાં આવે) વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત ભવ સુધી ગમનાગમન કરે. એમ વાયુકાયિક સુધી સમજવું, પણ વનસ્પતિમાં આવે તો ઓછામાં ઓછા બે ભવ અને વધારેમાં અનંત ભવ સુધી ગમનાગમન કરે. બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા બે ભવ અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતભવો ગમનાગમન કરે. એમ ચતુરિન્દ્રિય જીવ સુધી ગમનાગમનનો કળ સમજવો.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા બે અને વધારેમાં વધારે આઠ ભવ કરે. એમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ પણ જાણવું.

તેમનું આયુષ્ય ઓછામાં એ છું અંતર્મુદૂર્ત અને વધારેમાં વધારે દશ હજાર વર્ષ છે. ૧૧ તેમને વેદના, કષાય, મારણાદિક એ ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે. તેઓ મરીને તરત નૈરિયિકમાં તથા દેવગતિમાં ન ઉત્તર થાય પરંતુ તિર્યંચ અને મનુષ્યમાં ઉત્તર થાય. સર્વ જીવો અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પલના મૂળપણ્થે, કંઠપણ્થે ઇત્યાદિરૂપે પૂર્વે ઉત્તર થયા છે.

લોક

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૧ ઉ. ૧૦ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોક કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લોક ચાર પ્રકારના છે-દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, કાળલોક, ભાવલોક.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ક્ષેત્રલોક કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રલોક ત્રણ પ્રકારના છે-અધોલોક, તિચ્છલોક, ઉર્ધ્વલોક.

---

૧ શાલી, વીહિ, વગેરેના મૂળના જીવની રિથિતિ વધારેમાં વધારે બેથી નવ વર્ષ જેટલી છે. આ ઉપરાંત, તે કેકાણે તે બધાના રકંઘ, ત્વચા, કંઠ, શાખા, પ્રવાહ, પાંદડાં, પુષ્પ, ફળ અને બીજના જીવોની પણ વક્તાવ્યતા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોક કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાત પ્રકારના છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વી યાવત્ અધઃસપ્તમ પૃથ્વી (તમસ્તમા પૃથ્વી) (અધોલોકમાં ૮૪ લાખ નરકાવાસા છે. ૭ કેડ ૭૨ લાખ ભવનપતિ દેવોનાં ભાન છે).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તિચ્છલોક કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રકારના છે. જંબુદ્વીપ આદિ અસંખ્યાતા દ્વીપ છે. લવણ સમુદ્રથી લઈ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી અસંખ્યાતા સમુદ્ર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉર્ધ્વલોક કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧૫ પ્રકારના છે. સૌધર્મ દેવલોકથી અચ્યુત દેવલોક સુધી ૧૨ દેવલોક, નવગ્રૈવેયક વિમાન, અનુત્તર વિમાન, ઇષ-પ્રાગભારા પૃથ્વી (સિદ્ધ શિલા).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોકના કેવા સંસ્થાન-આકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અધોલોક તિપાઈના આકારે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તિચ્છલોકનો આકાર કેવો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તિચ્છલોકનો આકાર ઝાલરના આકારે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉર્ધ્વલોકનો આકાર કેવો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉર્ધ્વલોક ઊંચા ઢાલકના આકારે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકનો કેવો આકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સુપ્રતિષ્ઠિત (સરાવલા-એક ઊલટું, એના પર એક સુલટું, એના પર એક ઊલટું)ના અકારે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અલોકનો કેવો આકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અલોક પોલા ગોળાના આકારે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોકમાં જીવ છે કે જીવનો દેશ છે કે જીવનો પ્રદેશ છે ? અજીવ છે કે અજીવનો દેશ છે કે અજીવનો પ્રદેશ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અધોલોકમાં જીવ છે, જીવના દેશ છે, જીવના પ્રદેશ છે, અજીવ છે, અજીવનો દેશ છે, અજીવનો પ્રદેશ પણ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોકમાં જીવ છે તો એકેન્દ્રિય છે, બેઘન્દ્રિય છે, તેઘન્દ્રિય છે કે ચૌરન્દ્રિય છે કે પંચેન્દ્રિય છે કે અનિન્દ્રિય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય પણ છે, ચાવત્ અનિન્દ્રિય પણ છે. આ છતાં દેશ પણ છે, પ્રદેશ પણ છે. એ ૧૮ જોલ જીવના થયા. અજીવના ૨ લેહ રૂપી અને અરૂપી, રૂપીના ૪ લેહ : સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ, પરમાણુ પુદ્ગલ. અરૂપીના ૭ લેહ : ધર્માસ્તિકાયનો દેશ એક, પ્રદેશ બહુ અને અધર્માસ્તિકાયનો દેશ એક પ્રદેશ બહુ. આકાશાસ્તિકાયનો દેશ એક, પ્રદેશ બહુ અને અદ્ધાકાળ એ ૧૧ જોલ અજીવના થયા. ૧૮+૧૧=૨૯ જોલ થયા.

અધોલોકમાં કહ્યું એ રીતે ૨૯ જોલ તિચ્છલોકમાં કહેવા.

અધોલોકમાં કહ્યા એ રીતે ૨૮ જોલ (કાળ વર્ણને) ઉધ્વલોકના કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકમાં કેટલા જોલ લાલે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૨૯ જોલ લાલે છે, અધોલોકની રીતે કહેવા. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે ધર્માસ્તિકાય આદિના દેશની જગ્યાએ સ્કંધ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અલોકમાં જીવ છે કે જીવનો દેશ છે કે જીવનો પ્રદેશ છે ? અજીવ છે કે અજીવનો દેશ છે કે અજીવનો પ્રદેશ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ નથી, જીવનો દેશ નથી, જીવનો પ્રદેશ પણ નથી. અજીવ નથી. અજીવનો દેશ નથી (અહીં અજીવના દેશ અને પ્રદેશનો નિષેધ કર્યો છે તે બહુવચનની અપેક્ષાએ છે), અજીવનો પ્રદેશ પણ નથી, એક અજીવ દ્રવ્યનો દેશ છે. તે પણ

અગુરુવધુ, અનંત અગુરુવધુ ગુણોથી સંયુક્ત સર્વ આકાશનો અનંતમો ભાગ ભિષ્મો-ઓછો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! અધોલોકના એક આકાશ પ્રદેશ પર જીવ છે કે જીવનો દેશ છે કે જીવનો પ્રદેશ છે ? અજીવ છે કે અજીવનો દેશ છે કે અજીવનો પ્રદેશ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ નથી. જીવના દેશ છે, જીવના પ્રદેશ છે, અજીવ છે, અજીવના દેશ છે, અજીવના પ્રદેશ છે જીવના ભાંગા ૨૩, અજીવના ભાંગા ૯. સર્વ મળી ૩૨ ભાંગા થાય છે. એક એકેન્દ્રિયના બહુ દેશ (૧) બહુ એકેન્દ્રિયના બહુ દેશ, એક બેન્દ્રિયનો એક દેશ, (૨) બહુ એકેન્દ્રિયનો બહુ દેશ, બહુ બેન્દ્રિયના બહુ દેશ એ રીતે (૨) તેજદ્રિયના, ૨ ચૌરદ્રિયના, ૨ પચેન્દ્રિયના, ૨ અનિન્દ્રિયનો એ ૧૧ ભાંગા થયા. એક એકેન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ, (૧) બહુ એકેન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ, એક બેન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ, (૨) બહુ એકેન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ, બહુ બેન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ એ રીતે ૨ તેજદ્રિયના, ૨ ચૌરદ્રિયના, ૨ પચેન્દ્રિયના કહેવા. ૧ બહુ એકેન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ, એક અનિન્દ્રિયનો એક પ્રદેશ, ૨ બહુ એકેન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ, એક અનિન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ. ૩ બહુ એકેન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ, બહુ અનિન્દ્રિયના બહુ પ્રદેશ. એ પ્રદેશ અપેક્ષાએ ૧૨ ભાંગા થયા. જીવ અપેક્ષાએ સર્વ ૨૩ ભાંગા થયા. ધર્માસ્તિકાયના રક્ષ નથી, ધર્માસ્તિકાયનો દેશ અને પ્રદેશ એક, એ રીતે બે ભાંગા અધર્માસ્તિકાયના કહેવા. પાંચમો અદ્ધા સમય. એ પાંચ ભાંગા અરૂપીના થયા. અને ચાર રૂપી પુદ્ગલના-રક્ષ, દેશ, પ્રદેશ, પરમાણુ. એ અજીવના ૯ ભાંગા થયા. દેશના ૧૧, પ્રદેશના ૧૨ અને અજીવના ૯ એ સર્વ મળી ૩૨ ભાંગા થયા.

આ રીતે તિન્દ્રલોકના એક પ્રદેશમાં ૩૨ ભાંગા કહેવા.

આ રીતે ઉર્ધ્વલોકના એક પ્રદેશમાં ૩૧ ભાંગા (કાળ છોડીને) કહેવા.

એ રીતે સમુદ્ધય લોકના એક પ્રદેશમાં ૩૨ ભાંગા કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અવેકના એક આકાશ પ્રદેશ પર જીવ છે કે જીવના દેશ છે કે જીવના પ્રદેશ છે ? અજીવ છે, અજીવના દેશ છે કે અજીવના પ્રદેશ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ નથી, જીવના દેશ નથી, જીવના પ્રદેશ નથી, અજીવ નથી, અજીવના દેશ નથી, અજીવના પ્રદેશ નથી. ફક્ત એક અજીવનો પ્રદેશ છે. તે અનંત અગુરુલઘુ ગુણથી સંયુક્ત છે. સર્વ આકાશનો અનંતમો ભાગ છે.

ગૌતમ ! હે ભગવન્ ! દ્રવ્યથી અધોલોકમાં શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા જીવ દ્રવ્ય છે, અનંતા અજીવ દ્રવ્ય છે, અનંતા જીવ-અજીવ દ્રવ્ય છે.

એ રીતે તિચ્છલોકનો કહેવો.

એ રીતે ઉર્ધ્વલોકનો કહેવો.

એ રીતે સમુચ્ચય લોકનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્યથી અલેકમાં શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ દ્રવ્ય પણ નથી, અજીવ દ્રવ્ય પણ નથી. જીવ-અજીવ દ્રવ્ય પણ છે. ફક્ત એક અજીવનો એક દેશ છે; તે પણ અનંત અગુરુલઘુ ગુણથી સંયુક્ત છે. યાવત્ સર્વ આકાશનો અનંતમો ભાગ ન્યૂત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોક કાળની અપેક્ષાએ કયારથી છે ?

મહાવીર ! હે ગૌતમ ! અધોલોક કાળની અપેક્ષાએ આદિ-અંત રહિત છે. (અનાદિ અનંત છે) યાવત્ નિત્ય છે.

એ રીતે તિચ્છલોક કહેવો.

એ રીતે ઉર્ધ્વલોક કહેવો.

એ રીતે લોક કહેવો.

એ રીતે અલોક કહેવો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોકમાં ભાવની અપેક્ષાએ શું છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! અનંતા વર્ણ પર્થાય, અનંતા ગંધ પર્થાય, અનંતા રસ પર્થાય, અનંતા સ્પર્શ પર્થાય, અનંતા અગુરુલઘુ પર્થાય, અનંતા ગુરુલઘુ પર્થાય છે.

એ રીતે તિષ્ઠલોક કહેવો.

એ રીતે ઉર્ધ્વલોક કહેવો.

એ રીતે લોક કહેવો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અલોકાકાશમાં ભાવની અપેક્ષાએ શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વર્ણ પર્થાય નથી. યાવત્ સ્પર્શ પર્થાય પણ નથી, ફક્ત એક અણુવનો દેશ છે, તે પણ અનંતા અગુરુલઘુ ગુણથી સંયુક્ત છે. સર્વ આકાશથી અનંતમા ભાગે ન્યૂન છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોક કેટલો મોટો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! યથા દષ્ટાંત-મેઢી ઋદ્ધિવાળા છ દેવતા આ જંબુદ્રીપના મેરુપર્વતની ચૂલિકાની ચારે તરફ બેઠા રહે. નીચે ચાર દિશાકુમારી દેવીઓ હાથમાં બલિપિંડ લઈને જંબુદ્રીપની જગતી પર ચારે દિશામાં બહારની તરફ મોઢું કરીને બેઠી રહે. પછી તે દેવીઓ એક સાથે બલિપિંડને બહાર ફેંકે, એ સમયે એ છ દેવતાઓમાંથી કોઈ પણ એક દેવતા ચારે બલિપિંડોને નીચે પડવા દે નહિ. હાથમાં ગ્રહણ કરી લે. એવી શીઘ્રગતિવાળા તે છયે દેવતાઓ લોકનું માપ કરવા માટે છ એ દિશાઓમાં (પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉપર, નીચે) જાય. એ દિવસે એ સમયે એક ગાથાપતિનો હજાર વર્ષની આયુષ્યવાળો એક બાળક ઉત્પન્ન થયો. બાદમાં એ બાળકનાં માતાપિતા મરી ગયાં. એટલા સમયમાં પણ તે દેવતા લોકના અંતને પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ. આ બાળકનાં હાડકાં, હાડકાંની મીઠા નાશ થઈ ગઈ તો પણ તે દેવો લોકનો અંત પામી શક્યા નહિ. એ બાળકની સાથે પેઢી સુધી કુળવંશનો નાશ થઈ ગયો તો પણ દેવતા લોકનો અંત

પામી શક્યા નહિ. પછી એ બાળકનાં નામ, ગોત્ર પણ નાશ પામ્યાં. એટલા સમયમાં પણ તે દેવતા લોકનો અંત પામી શક્યા નહિ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ દેવો ગયા તે ક્ષેત્ર અધિક છે કે નહિ ગયા તે ક્ષેત્ર અધિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ગયા તે ક્ષેત્ર અધિક છે, નહિ ગયા તે ક્ષેત્ર ઘોડું છે. ગયા તે ક્ષેત્રથી ન ગયા તે ક્ષેત્ર અસંખ્યાતમો ભાગ છે. ન ગયા તે ક્ષેત્રથી ગયા તે ક્ષેત્ર અસંખ્યાત ગણું છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અલોક કેટલો મોટો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! યથા દૃષ્ટાંત— જેમ મોટી ઋદ્ધિવાળા દશ દેવ ઉપર કદા સુજળ આ જંબુદ્રીપના મેરુપર્વતની ચૂલિકાની ચારે તરફ દશ દિશાઓમાં ઊભા રહે. આઠ દિશાકુમારી દેવીઓ હાથમાં બલિપિંડ લઈને માનુષેતર પર્વતની ચારે દિશામાં અને ચારે વિદિશામાં બહાર ઘોડું કરીને ઊભી રહે. પછી તે દેવીઓ એક સાથે બલિપિંડ ફેંકે. એ દેવો દેવતાઓમાંથી કોઈ પણ એક એ આઠે બલિપિંડોને નીચે પડવા ન દે અને લઈ લે. એવી શ્રદ્ધાભક્તિવાળા તે દશે દેવતા અલોકનું માપ કરવા માટે અસંખ્ય કલ્પનાથી ચારે દેવ ચારે દિશામાં, અને ચાર દેવ ચાર વિદિશામાં, એક ઉર્ધ્વ દિશામાં, એક અધોદિશામાં) ગયા. એ દિવસે એ સમયે એક ગામાપતિનો એક લાખ વર્ષની આયુષ્યવાળો એક બાળક જન્મ્યો. પછી એ બાળકનાં માતાપિતા મરી ગયાં. યાવત્ એનું નામ, એત્ર સુધી નાશ થયું. તો પણ તે દેવ અલોકનો અંત અત્ર સુધી શક્યા નહિ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગયા તે ક્ષેત્ર અધિક છે કે ન ગયા તે ક્ષેત્ર અધિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ગયા તે ક્ષેત્ર ઘોડું છે, ન ગયા તે ક્ષેત્ર અધિક છે. ગત ક્ષેત્રથી અગત ક્ષેત્ર અનંતગણું છે, અગત ક્ષેત્રથી અતક્ષેત્ર અનંતમો ભાગ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકોના એક આકાશ પ્રદેશ ઉપર એકેન્દ્રિયના યાવત્ પંચેન્દ્રિયના અને અનિન્દ્રિયના પ્રદેશ છે. તે પરસ્પર બદ્ધ (બાંધેલાં), સ્પૃષ્ટ (સ્પર્શેલાં) યાવત્ અન્યોન્ય સંબદ્ધ છે. તે તે પરસ્પર બાધા, પીડા ઉત્પન્ન કરે છે કે યાવત્ અવયવના છેદ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બાધા, પીડા ઉત્પન્ન કરતા નથી. યાવત્ અવયવોનો છેદ કરતાં નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું કારણ શું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! યથા દૃષ્ટાંત કોઈ નગરમાં રંગમહેલમાં કોઈ નર્તકી (નાટક કરવાવાળી) નાટક કરે, અને સેંકડો, હજારો, લાખો માણસો જુએ. જોવાવાળાની દૃષ્ટિએ નર્તકી ઉપર પડે તો હે ગૌતમ ! તે દૃષ્ટિ એ નર્તકીને બાધા, પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. યાવત્ અવયવોનો છેદ કરે છે ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કરતી નથી.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે નર્તકી તે દર્શકોની દૃષ્ટિને બાધા, પીડા ઉત્પન્ન કરે છે યાવત્ અવયવોનો છેદ કરે છે ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નથી કરતી.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સેંકડો, લાખો, દૃષ્ટિઓ એકઠી થવાથી પરસ્પર એકબીજાને બાધા, પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. યાવત્ અવયવ છેદ કરે છે ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નથી કરતી.

મહાવીર : એ રીતે હે ગૌતમ ! એક આકાશ પ્રદેશની ઉપર એકેન્દ્રિયના યાવત્ પંચેન્દ્રિયના અને અનિન્દ્રિયના પ્રદેશ બાંધેલાં, સ્પર્શેલાં, પરસ્પર સંબદ્ધ છે. પરંતુ પરસ્પર બાધા, પીડા ઉત્પન્ન કરતી નથી યાવત્ અવયવોનો છેદ કરતી નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક આકાશ પ્રદેશ પરરહેલા જીવ પ્રદેશમાં કોણ કોનાથી અદ્ભ, બહુલ, વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (૧) સર્વથી થોડા લોકનો એક આકાશ પ્રદેશ પર જઘન્ય પદથી રહેતો જીવ પ્રદેશ (૨) એનાથી સર્વ-જીવ અસંખ્યાત ગુણ (૩) ૐ એનાથી એક આકાશ પ્રદેશ પર ઉત્કૃષ્ટ પદથી રહેલા જીવ પ્રદેશ વિશેષાધિક છે.

કાળ

(સુદર્શન શૈલીની પૃષ્ઠા)

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧૧. ઉ. ૧૧ નો અધિકાર

વાણિજ્યગ્રામના નિવાસી સુદર્શન શ્રાવકે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને પૂછ્યું : હે ભગવન્ ! કાળ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે સુદર્શન ! કાળ ૪ પ્રકારના છે. (૧) પ્રમાણકાળ (૨) અહાઉનિવૃત્તિકાળ (યથાયુનિવૃત્તિકાળ) (૩) મરણકાળ (૪) અદ્ધાકાળ.

સુદર્શન : હે ભગવન્ ! પ્રમાણકાળના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર : હે સુદર્શન ! પ્રમાણકાળના બે લેહ છે. દિવસ પ્રમાણકાળ અને રાત્રિ પ્રમાણકાળ. ૪ પ્રહરનો દિવસ, ૪ પ્રહરની રાત્રિ હોય છે. અષાઢી પૂનમને દિવસે સૂર્ય ઝડકે રશિમાં આવીને પ્રથમ માંડલામાં ચાલે છે. એ દિવસ ૧૮ મુહૂર્તનો ઉત્કૃષ્ટ દિવસ હોય છે. ૪૥ મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ પોરસી હોય છે, અને ૧૨ મુહૂર્તની જઘન્ય રાત્રિ હોય છે. ૩ મુહૂર્તની રાત્રિની જઘન્ય પોરસી હોય છે. પછી એક મુહૂર્તના ૧૨૨ ભાગમાંથી એક એક ભાગ દિવસ ઘટતો જાય છે. અને રાત્રિ વધતી જાય છે. એ રીતે પોષ માસની પૂનમનો દિવસ ૧૨ મુહૂર્તનો જઘન્ય દિવસ અને ૧૮ મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ રાત્રિ હોય છે. ૩ મુહૂર્તની દિવસની જઘન્ય પોરસી હોય છે. અને ૪૥ મુહૂર્તની રાત્રિની ઉત્કૃષ્ટ પોરસી હોય છે. એ રીતે ૧૥ મુહૂર્તની દિવસની પોરસી

૮ = ત્રણ દિશામાં અલોક આવવાથી એ તરફથી જીવનો પ્રદેશ આવતો જાય છે; ૬ = ત્રણ દિશાથી આવે છે, એટલે સર્વથી થોડો છે.

ૐ ૭ દિશાથી જીવનો પ્રદેશ આવે છે એ માટે સર્વ જીવોથી વિશેષાધિક છે.

ઘટે છે અને ૧૥ મુહૂર્તની રાત્રિની પોરસી વધે છે. જ્યારે સૂર્ય અંતિમ માંડલામાં ચાલે છે ત્યારે ફરી એક મુહૂર્તના ૧૨૨ ભાગમાંથી એક એક ભાગ રાત્રિ ઘટતી જાય છે અને દિવસ વધતો જાય છે. ચૈત્રી પૂનમ અને આસોની પૂનમનો સૂર્ય મધ્ય માંડલામાં ચાલે છે ત્યારે ૧૫ મુહૂર્તનો દિવસ અને ૧૫ મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે દિવસ અને રાત્રિ બન્ને બરાબર હોય છે. ૩૥ મુહૂર્તની પોરસી હોય છે.

સુદર્શન : હે ભગવન્ ! અહાઉનિવૃત્તિકાળ (યથાયુર્નિવૃત્તિકાળ) કોને કહે છે ?

મહાવીર : હે સુદર્શન ! નારકી, દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ, સર્વ સંસારી જીવ પોતપોતાનાં બાંધેલાં આયુષ્ય ભોગવે છે તેને અહાઉનિવૃત્તિકાળ કહે છે.

સુદર્શન : હે ભગવન્ ! મરણકાળ કોને કહે છે ?

મહાવીર : હે સુદર્શન ! જીવ શરીરથી અને શરીર જીવથી જુદાં થાય તેને મરણકાળ કહે છે.

સુદર્શન : હે ભગવન્ ! અદ્વાકાળ કોને કહે છે ? અને તેના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે સુદર્શન ! સમય, આવલિકા, આદિને અદ્વાકાળ કહે છે અને એના અનેક ભેદ ○ છે—સમય, આવલિકા યાવત્ સંવદ્વાકાળ.

સુદર્શન શેઠ ભગવાનની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન ભણ્યા, બાર વર્ષ શ્રમણ પર્યાયનું પાલન કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થયા.

○ અદ્વાકાળના ભેદ આ પ્રકારે છે.

(૧) સમય—કાળનો સર્વથી સૂક્ષ્મ ભાગ (૨) આવલિકા—અસંખ્યાત સમયની એક આવલિકા થાય છે. (૩) ઉચ્છવાસ—સંખ્યાત આવલિકાનો એક ઉચ્છવાસ થાય છે. (૪) નિશ્વાસ—સંખ્યાત આવલિકાનો એક નિશ્વાસ થાય છે. (૫) પ્રાણ (આણુ—પ્રાણુ)—એક ઉચ્છવાસ અને એક નિશ્વાસનો એક પ્રાણ થાય છે (૬) સ્તોક—સાત પ્રાણનો એક સ્તોક થાય છે. (૭) જવ—સાત સ્તોકનો એક જવ થાય

ત્રણ ભગરિકા

ભગવતી શ. ૧૨. ઉ. ૧ નો અધિકાર

શ્રી વીર ભગવાનને ગૌતમ સ્વામી પૂછતા હતા કે, હે ભગવત્ !
જામરિકા કેટલા પ્રકારે કહી છે ?

છે. (૮) મુહૂર્ત-૭૭ લવ કે ૩૭૭૩ પ્રાણનો એક મુહૂર્ત થાય છે. (૯) અહોરાત્રિ ત્રીસ મુહૂર્તની એક અહોરાત્રિ થાય છે. (૧૦) પક્ષ-પંદર અહોરાત્રનો એક પક્ષ થાય છે. (૧૧) માસ-એ પક્ષનો એક માસ થાય છે. (૧૨) ઋતુ-એ માસની એક ઋતુ થાય છે. (૧૩) અયન-ત્રણ ઋતુઓનો એક અયન થાય છે. (૧૪) સંવત્સર (વર્ષ) એ અયનનું એક સંવત્સર થાય છે. (૧૫) યુગ-પાંચ સંવત્સરનો એક યુગ થાય છે. (૧૬) વર્ષ-શત-ત્રીસ યુગનો એક વર્ષ-શત (સો વર્ષ) થાય છે. (૧૭) વર્ષ-સહસ્ત્ર-દશ વર્ષ-શતનો એક વર્ષ-સહસ્ત્ર (એક હજાર વર્ષ) થાય છે. (૧૮) વર્ષ-શત-સહસ્ત્ર-સો વર્ષ-સહસ્ત્રનો એક વર્ષ-શત-સહસ્ત્ર (એક લાખ વર્ષ) થાય છે. (૧૯) પૂર્વાંગ-ચોરાશી લાખ વર્ષનો એક પૂર્વાંગ થાય છે. (૨૦) પૂર્વ-પૂર્વાંગને ચોરાશી લાખથી ગુણવાથી એક પૂર્વ થાય. (૨૧) ત્રુટિતાંગ-પૂર્વને ચોરાશી લાખથી ગુણવાથી એક ત્રુટિતાંગ થાય છે. (૨૨) ત્રુટિ-ત્રુટિતાંગને ચોરાશી લાખથી ગુણવાથી એક ત્રુટિ થાય છે.

એ પ્રકારે આગળની પહેલાની રાશિને ૮૪ લાખથી ગુણવાથી ઉત્તરોત્તર રાશિઓ બને છે તે આ પ્રકારે છે:

(૨૩) અંડણે (અટટાંગ) (૨૪) અડડે (અટટ) (૨૫) અવવંગે (અવવાંગ) (૨૬) અવવે (અવવ) (૨૭) હુહુયંગે (હુહુકાંગ) (૨૮) હુહુએ (હુહુક) (૨૯) ઉપ્પન્નંગે (ઉપ્પન્નાંગ) (૩૦) ઉપ્પલે (ઉપ્પલ) (૩૧) પઉમંગે (પન્નાંગ) (૩૨) પઉમે (પન્ન) (૩૩) નલિઅંગે (નલિનાંગ) (૩૪) નલિએ (નલિત) (૩૫) અચ્છણિ પુરંગે (અચ્છનિ-પૂરાંગ) (૩૬) અચ્છનિપુરે (અચ્છનિપૂર) (૩૭) અઉયંગે (અયુતાંગ) (૩૮) અઉયે (અઉય) (૩૯) નઉયંગે (નયુતાંગ) (૪૦) નઉએ (નયુત) (૪૧) પઉયંગે (પ્રયુતાંગ) (૪૨) પઉએ (પ્રયુત) (૪૩) ચૂલિયંગે (ચૂલિકાંગ) (૪૪) ચૂલિએ (ચૂલિકા) (૪૫) સીસ પહેલીયંગે (શીર્ષ પહેલીકાંગ) (૪૬) સીસ પહેલિયા (શીર્ષ પહેલિકા).

શીર્ષ પહેલિકા ૧૯૪ અંકોની સંખ્યા છે. ૭૫૮૨૬૩૨૫૩૦૭૩૦૧૦૨૪૧૧૫ ૭૯૭૩૫૬૯૭૫૬૯૪૦૬૨૧૮૯૬૬૮૪૮૦૮૦૧૮૩૨૯૬ આ ચોપત આંકડા ઉપર ૧૪૦ મીંડાં લગાડવાથી શીર્ષ પહેલિકા સંખ્યાનું પ્રમાણ આવે છે. અહીં સુધીનો કાળ ગણિતનો વિષય મનાય છે. એનાથી આગળ પણ કાળનું પરિણામ બતાવ્યું છે. પરંતુ તે ઉપમાનો વિષય છે, ગણિતનો નથી. જેમ કે પદ્યોપમ, સાગરોપમ, અવસરિણી, ઉત્સરિણી, પુદ્ગલ-પરાવર્તન, જૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ, સર્વકામ (સર્વદાકાળ)

જાગવનું કહે છે ગૌતમ ! જાગરિકા ત્રણ પ્રકારની કહી છે.
(૧) ધર્મ જાગરણ, (૨) અધર્મ જાગરણ અને, (૩) સુદૃષ્ટ જાગરણ.

તેમાં પ્રથમ ધર્મ જાગરણના ચાર ભેદ : (૧) આચારધર્મ, (૨) ક્રિયાધર્મ, (૩) હયાધર્મ અને, (૪) સ્વભાવધર્મ.

તેમાં પ્રથમ આચાર ધર્મના પાંચ ભેદ : (૧) જ્ઞાનાચાર (૨) દર્શનાચાર, (૩) ચારિત્રાચાર, (૪) તપાચાર અને, (૫) વીર્યાચાર.

તેમાં જ્ઞાનાચારના ૮ ભેદ, દર્શનાચારના ૮ ભેદ, ચારિત્ર ચારના ૮ ભેદ, તપાચારના બાર ભેદ અને વીર્યાચારના ત્રણ ભેદ એવી રીતે ૩૬ ભેદ થયા.

જ્ઞાનાચારના ૮ ભેદ : (૧) જ્ઞાન ભણવાને વખતે જ્ઞાન ભણવું. (૨) જ્ઞાન લેતાં વિનય કરવો. (૩) જ્ઞાનનું બહુમાન કરવું. (૪) જ્ઞાન ભણતાં યથાશક્તિ તપ કરવું. (૫) અર્થ તથા ગુરુને ગોપવવા નહિ. (૬) અક્ષર શુદ્ધ. (૭) અર્થ શુદ્ધ (૮) અક્ષર-અર્થ બન્ને શુદ્ધ, ભણે.

દર્શનાચારના ૮ ભેદ : (૧) જૈન ધર્મમાં શંકારહિતપણું (૨) આખંડ ધર્મની વાહારહિતપણું (૩) કરણીના કળનું સંદેહરહિતપણું (૪) પાખંડીના આડંબર દેખી મૂંઝાય નહિ (૫) સ્વધર્મની પ્રશંસા કરે (૬) ધર્મથી પડતાને સ્થિર કરે (૭) સ્વધર્મની ભક્તિ કરે. (૮) જૈન ધર્મને અનેક રીતે દિપાવે. કૃષ્ણ-શ્રેણિકની પેરે

ચારિત્રાચારના ૮ ભેદ : (૧) ઇર્ષ્યા સમિતિ (૨) ભાષાસમિતિ (૩) એમણા સમિતિ (૪) આચાર્ય-ભંડ-મત્ત-નિષેમણા સમિતિ (૫) ઉચ્ચાર-પાસવણ-ખેલ-જલ-સંઘાણુ પરિકાવણિયા સમિતિ. (૬) મનગુપ્તિ (૭) વચનગુપ્તિ (૮) કાયગુપ્તિ.

તપાચારના બાર ભેદ : છ બાહ્ય અને છ આલેખ્યંતર એ બાર. છ બાહ્ય તપનાં નામ : (૧) અણુસણ (૨) ઉણોઢરી (૩) વૃત્તિ-સંક્ષેપ (૪) રસપરિત્યાગ (૫) કાયકલેશ (૬) ઇન્દ્રિયપ્રતિસંલીનતા.

આલેખ્યંતર તપના ૬ ભેદ (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત (૨) વિનય (૩) વૈયાવચ્ચ (૪) સજ્જાય (૫) ધ્યાન (૬) કાયોત્સર્ગ.

એમ કુલ બાર લેહ તપાચારના બાણવા. તેમાં ઇહલોક-પરલોકના સુખની વાંચા રહિત તપ કરે અથવા આજીવિકા રહિત તપ કરે એ તપના બાર આચાર બાણવા.

વીર્યાચારના ત્રણુ લેહ : (૧) પોતાનું બળ, વીર્ય, ધર્મ કામમાં ગોપવે નહિ. (૨) પૂર્વોક્ત ૩૬ બોલમાં ઉદમ કરે. (૩) શક્તિ અનુપારે તમ કરે એવં ૩૬ લેહ આચાર ધર્મના કહ્યા.

બીજો ક્રિયાધર્મ : તેના ૭૦ લેહનાં નામ : ચાર પ્રકારે પિંડવિશુદ્ધિ. પાંચ સમિતિ, બાર પ્રકારની ભાવના, સાધુની પડિમા ૧૨ પાંચ ઈન્દ્રિયનો નિરોધ, પચીસ પ્રકારની પડિલેહણા, ત્રણુ ગુપ્તિ, ચાર અભિગ્રહ એવં ૭૦.

ત્રીજો દયા ધર્મ : તેના આઠ લેહનાં નામ કહે છે. (૧) સ્વદયા, તે પોતાના આત્માને પાપથી બચાવે તે. (૨) પરદયા, તે બીજા જીવની રક્ષા કરવી તે. (૩) દ્રવ્યદયા, તે દેખાદેખીથી દયા પાળે તે, અથવા શરમથી જીવની રક્ષા કરવી તે, અથવા કુળાચારે દયા પાળે તે (૪) જ્ઞાનદયા તે જ્ઞાનના ભોગે કરીને જીવને જીવ તમા બાણીને તે ઉપર અનુકંપા લાવી, તેના જીવ બચાવવો તે (૫) વહેવારદયા, તે જેવી શ્રવકોને દયા પાળવાની કહી છે તે સાચવે તે. ધરનાં અનેક કામકાજ કરતાં જતના રાખવી તે. (૬) નિશ્ચયદયા, તે આપણા આત્માને કર્મ બંધથી છોડાવવો. તેને ખુલાસો એ છે કે પુદ્ગલ પરવસ્તુ છે, તેના ઉપરથી મમતા ઉતારીને, તેનો પરિચય છોડીને, આપણા આત્માના ગુણમાં રમણ કરવું, જીવનું કર્મરહિત શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું તે નિશ્ચય દયા. ચૌદમા ગુણસ્થાનકને અંતે સંપૂર્ણ લાભે. (૭) સ્વરૂપદયા તે કોઈ જીવને મારવાના ભાવે પહેલાં તે જીવને સારી રીતે ખવરાવે અને શરીરે માતો કરે, સાર સંભાળ લે, એ દયા ઉપરથી દેખાવ માત્ર છે, પરંતુ પાછગથી તે જીવને મારવાના પરિણામ છે. તે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના સાતમા અધ્યયને બોલકાના અધિકારથી સમજવું. (૮) અનુબંધદયા તે જીવને ત્રાસ પમાડે, પણ અંતરથી તેને શાતા દેવાનો કામી છે. તે જેમ કે માતા પુત્રને રોગ મટાડવાને અર્થે કડક ઔષધ પાચ પણ અંતરથી તેનું બહુ ચાહે છે તથા જેમ

પિતા પુત્રને ભત્રી શિષ્યામણુ આપવા માટે ઉપરથી તર્જના કરે, મારે; પણ અંતરથી તેના ગુણ વધારવા માટે ભલું ચાહે છે.

ચોથો સ્વભાવ ધર્મ : તે જે વસ્તુ જીવ અથવા અજીવ તેની જે પરિણતિ છે, તેના બે ભેદ : તેમાં એક, શુદ્ધ સ્વભાવથી અને બીજો, કર્મના સંજોગથી અશુદ્ધ પરિણતિ છે. તે જીવના વિષય-કષાયના સંયોગથી વિભાવના થાય છે. હવે જીવ અને પુદ્ગલનો વિભાવ છે. તેને ફર કરીને જીવ પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણમાં રમણ કરે, તે સ્વભાવ ધર્મ અને પુદ્ગલનો એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ, બે ફરસમાં રમણ થાય તે પુદ્ગલનો શુદ્ધ સ્વભાવ ધર્મ જાણવો. એ સિવાય બીજા ચાર દ્રવ્યમાં સ્વભાવધર્મ છે, પણ વિભાવ ધર્મ નથી. તે ચલણ ગુણ, સ્થિર ગુણ, અવકાશ ગુણ, વર્તના ગુણ, તે પોતપોતાના સ્વભાવને છોડતા નથી. તે માટે શુદ્ધ સ્વભાવ ધર્મ છે. એ ચાર પ્રકારની ધર્મ જાગરિકા કહી.

બીજી અધર્મ જાગરિકા : સંસારમાં ધન-કુટુંબ પરિવારનો સંજોગ મેળવવો, તેને માટે આરંભાદિક કરવા, તેની રક્ષા કરવી, તેના ઉપર દષ્ટિ રાખવી તે અધર્મ જાગરિકા જાણવી.

ત્રીજી સુદૃઢજાગરિકા : “ સુ ” કહેતાં ભત્રી અને “ દૃષ્ટુ ” કહેતાં ચતુરાધવાળી જાગરિકા. એ જાગરિકા શ્રાવકને હોય છે. કેમ કે સમ્યક્જ્ઞાન-દર્શન, સહિત ધન કુટુંબાદિક તથા વિષય કષાયને ખોટા જાણે છે. દેશથી નિવૃત્ત છે. ઉદ્ય ભાવથી ઉદાસીનપણે છે. ત્રણ મનોરથ ચિંતવે છે. તે સુદૃઢ જાગરિકા જાણવી.

પૌષ્ઠ

(શંખ પુષ્કલી આદિ શ્રાવક)

શ્રી ભગવતી શ. ૧૨ ઉ. ૧ નો અધિકાર

ચોથા આરાના મહાવીર સ્વામીના સમયની વાત છે.

તે વખતે શ્રાવસ્તી નગરીમાં “શંખ” વગેરે ઘણા શ્રાવકો રહેતા હતા. તેઓ જીવ-અજીવ વગેરે તત્ત્વોને જાણનારા હતા તથા અતિ ધનિક હતા. શંખને ઉત્પલા નામની શ્રમણોપાસિક સ્ત્રી હતી.

એક વખત મહાવીર સ્વામી શ્રાવસ્તીના કોષ્ટક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. તેમના પધાર્યાની વાત સાંભળી બધાં તેમનાં દર્શને નીકળ્યાં. શ્રમણુભગવંત મહાવીરે પણ તે મોટી સભાને ધર્મકથા કહી. તે શ્રમણોપાસકોએ પણ મહાવીર ભગવાન પાસે ધર્મ સાંભળી હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થઈ, તેમને નમન કર્યાં અને પ્રશ્નો પૂછ્યા તથા તેના અર્થો ગ્રહણ કર્યાં. પછી ઊભા થઈ ત્યાંથી તેઓએ શ્રાવસ્તીનગરી તરફ જવાનો વિચાર કર્યો.

પછી શંખે તે બધા શ્રમણોપાસકોને કહ્યું કે, હે દેવાનુમિત્રો ! તમે પુષ્કળ ખાન-પાન વગેરે તૈયાર કરાવો; પછી આપણે તે બધાનો આસ્વાદ લેતા તથા પરસ્પર દેતા અને ખાતા પાશ્વિક પૌષ્ઠતું અનુપાલન કરતાં વિહરીશું. તે બધા શ્રાવકોએ શંખનું વચન વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું.

પરંતુ, ત્યાર બાદ તે શંખને એવો સંકટ પડ્યો કે, અન્નપાનાદિનો આસ્વાદ લેતા, પરસ્પર દેતા-ખાતા પાશ્વિક પૌષ્ઠ ગ્રહણ કરીને રહેવું એ મારે માટે શ્રેયસ્કર નથી; પરંતુ પૌષ્ઠશાળામાં ગ્રહ્યચર્યપૂર્વક, મણિ અને સુવર્ણનો ત્યાગ કરી, ચંદન, વિલેપન, શસ્ત્ર અને મુસલ વગેરેને ત્યાગી,

*શ્રાવક પોતાના ૧૧મા વ્રતની આરાધના એ પ્રકારે કરી શકે છે, (૧) પૌષ્ઠોપવાસ (૨) અને પૌષ્ઠ, પ્રથમ પૌષ્ઠોપવાસમાં (૧) અશ્વનાદિ ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ, (૨) અગ્રહ્યચર્યનો ત્યાગ, (૩) મણિ અને સુવર્ણના અભાંકારનો ત્યાગ, (૪) માળા ધારણ કરવી તથા વિલેપન આદિનો ત્યાગ, તથા (૫) શસ્ત્રાદિ પ્રવર્તવવાનો ત્યાગ. આ પાંચેય સાવધ પ્રવ્રત્તિના ત્યાગપૂર્વક સંવરકરણીથી આત્માને પોષણ કરવાની વિધિની આરાધના કરવાની હોય છે.

બીજા પ્રકારે “પૌષ્ઠ” તેમાં ઉપરોક્ત પાંચ પ્રતિજ્ઞામાંથી પ્રથમની અશ્વનાદિ ચારે પ્રકારના ત્યાગ સિવાય, શેષ ચાર પ્રતિજ્ઞા પાળવાની હોય છે. શંખાદિ શ્રમણોપાસક વર્ગ ઉપરોક્ત બન્ને પ્રકારે ૧૧મા વ્રતની આરાધના કરતા હતા. તેમાંથી આ પ્રસંગ સમયે બીજા પ્રકારનું પૌષ્ઠ કરેલ હતું.

તથા ડાલના સંધારા સહિત મારે એકલાએ-ખીજની સહાય સિવાય પૌષધનો સ્વીકાર કરી વિહરવું શ્રેય છે. એમ વિચાર કરી, તે પાછો આવ્યો અને પોતાની પત્નીને પૂછી, પૌષધશાળામાં જઈ, તેને પુંછને તથા મળ-મૂત્રાદિની જગ્યા જોઈ-તપાસી, ડાલનો-સંધારો પાથરી, તેના ઉપર બેઠા; અને પૌષધ ગ્રહણ કરી, બ્રહ્મચર્યપૂર્વક પાશ્વિક પૌષધનું પાલન કરવા લાગ્યા.

પેલા શ્રમણોપાસકોએ તો પોતપોતાને ઘેર જઈ, પુષ્કળ અન્ન-પાનાદિ તૈયાર કરાવ્યાં અને એકબીજાને બોલાવીને કહ્યું કે, આપણે બધાએ તો પુષ્કળ અન્નપાનાદિ તૈયાર કરાવેલ છે; પણ હજી શંખશ્રાવક આવ્યા નહિ. માટે આપણે તેમને બોલાવવા મોકલીએ. પછી તેઓએ. “પુષ્કલી” નામના શ્રાવકને શંખની પાસે મોકલ્યો.

પુષ્કલીએ ઉત્પલાને જઈને શંખ વિશે પૂછ્યું અને પૌષધશાળામાં જઈ શંખને બધી વાત કરી. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, પુષ્કળ અન્નપાનાદિ આહારનો આસ્વાદ લેતાં પૌષધનું પાલન કરવું મને યોગ્ય ન લાગ્યું. મને તો આ રીતે પૌષધશાળામાં પૌષધયુક્ત થઈને વિહરવું યોગ્ય લાગે છે. પરંતુ તમે બધા તો પહેલાં નક્કી કર્યા પ્રમાણે અન્નપાનાદિનો આસ્વાદ લેતા વિહરો.

પછી પેલા બધા શ્રમણોપાસકો તો વિપુલ અન્નપાનાદિનો આસ્વાદ લેતા વિહરવા લાગ્યા.

ત્યાર બાદ મધ્યરાત્રિના સમયે ધર્મજગરણ કરતાં શંખને એવો વિચાર આવ્યો કે, આવતી કાલે સૂર્ય ઊગવાને સમયે મહાવીર ભગવાનને વંદનાદિ કરીને મારા આ પૌષધવ્રતને પૂરું કરું. એમ વિચારી તે યથા ઉચિત સમયે પૌષધશાળામાંથી બહાર નીકળી, શુદ્ધ, બહાર જવા યોગ્ય, તથા મંગળરૂપ વસ્ત્રો, ઉત્તમ રીતે પહેરી, પગે ચાલતા ભગવાન મહાવીરને વંદનાદિ કરવા ગયા.

પેલા શ્રમણોપાસકો પણ ભેગા થઈ ભગવાનને વંદનાદિ કરવા આવ્યા. પછી મહાવીર ભગવાને તેમને ધર્મકથા કહી. પછી તે બધા

હિસા થઈ જ્યાં શંખશ્રાવક હતા. ત્યાં આવ્યા અને તેને કપકો આપવા લાગ્યા. ત્યારે મહાવીર ભગવાને તે શ્રમણોપાસકોને કહ્યું કે, “હે આર્યો ! તમે શંખશ્રાવકની હિલના, નિંદા અને અપમાન ન કરો. કારણ કે તે ધર્મને વિષે પ્રીતિવાળો અને દહતાવાળો છે; તથા તેણે પ્રમાદ અને નિદ્રાના ત્યાગથી સુદૃષ્ટિ-સાનીનું જગરણ > કરેલ છે.

પછી, તે શાંત શ્રમણોપાસકે ભગવાનને વંદન કરીને પૂછ્યું; ભગવન ! કેાધને વશ હોવાથી પીડિત થયેલો જીવ કયું કર્મ બાંધે તથા એકદું કરે ?

મહાવીર : હે શંખ ! કેાધને વશ થવાથી પીડિત થયેલો જીવ આયુષ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિઓ શિથિલ બાંધનથી બાંધેલી હોય તો તેમને કઠિન બાંધનવાળી કરે છે; અદપસ્થિતિવાળીને દીર્ઘસ્થિતિવાળી, મંદ અનુભાગવાળીને તીવ્ર અનુભાગવાળી, તથા અદપ પ્રદેશવાળીને બહુ પ્રદેશવાળી કરે છે; અશાતાવેદનીય કર્મ વારંવાર એકદું કરે છે, તથા અનાદિ, અનંત અને દીર્ઘમાર્ગવાળા આ સંસારાણ્યને વિશે પર્યાટન કરે છે. તે કારણથી તે સિદ્ધ થતો નથી તેમ જ સર્વ દુઃખોનો અંત લાવી શકતો નથી. તે પ્રમાણે માન, માયા અને લોભને વશ થયેલાંઓનું પણ સમજવું.

ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસકે ભગવાન પાસેથી એ વાત સાંભળી ભય પામ્યા અને ઉદ્વિગ્ન થયા; પછી તેઓ ભગવાનને વંદન કરી શંખ શ્રાવક પાસે આવ્યા અને તેની વારંવાર વિનયપૂર્વક ક્ષમા માગવા લાગ્યા. ત્યાર બાદ તેઓ પાછા આવ્યા ગયા.

તે પછી જૈતમે ભગવાનને પૂછ્યું : ભગવન ! તે શંખ શ્રમણોપાસક આપની પાસે પ્રવ્રજ્યા લેશે ?

મહાવીર : હે જૈતમ ! તે અર્થ યથાર્થ નથી. પણ હે જૈતમ ! તે શંખ શ્રમણોપાસક ઘણા શીલવ્રત, ગુણવ્રત, વગેરે વડે તથા

> જગરિકા ત્રણ પ્રકારની છે : (અભ્યારી સાધુઓ વગેરે) બુદ્ધોની; (જેમને હજી કેવળજ્ઞાન નથી થયું એવા) અબુદ્ધોની; અને (શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકોરૂપી) સુદર્શનોની.

યથાયોગ્ય સ્વીકારેલાં તપકર્મ વડે આત્માને ભાવિત કરતો, ઘણાં વરસો સુધી શ્રમણોપાસકપણું પાળી, અંતે ૩૦ દિવસના ઉપવાસ કરી, સમાધિયુક્ત ચિત્તે મરણ પામી, સૌધર્મકલ્પમાં અરુણાલ નામે વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાં કેટલાક દેવોની ચાર પદ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. તેમાં તેની પણ ચાર પદ્યોપમની સ્થિતિ હશે. પછી તે સ્થિતિનો ક્ષય થયા બાદ, તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધપદ પામશે અને સર્વ દુઃખોનો અંત લાવશે.

જ્યંતિઆઠ શ્રાવિકાના પ્રશ્નો

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૨ ઉ. ૨ નો અધિકાર

કૌશાંબી નગરીમાં ચંદ્રાવતરણ નામનું ઉદ્યાન હતું, તે નગરીમાં ઉદ્યાયન નામે રાજા હતો. તેના પિતાનું નામ શતાનિક હતું, તથા તેની માતાનું નામ મૃગાવતી દેવી હતું. તે ચેટક રાજાની પુત્રી હતી શતાનિકને જ્યંતી નામની બહેન હતી. તે શ્રાવિકા હતી, તથા શ્રમણ ભગવંત મહાવીર સાધુઓની પ્રથમ સ્થાનદાત્રી (ઉતારો આપનાર) હતી.

એક વખત મહાવીર સ્વામી તે નગરમાં પધાર્યા તે સાંભળી બધાં તેમનાં દર્શને નીકળ્યાં. ઉદ્યાયન રાજા પણ તેમનાં દર્શને ગયો. પછી જ્યંતીએ પોતાની ભોજાઈ મૃગાવતીને કહ્યું કે, દેવાનુપ્રિયે ! અહીં શ્રવણ ભગવાન મહાવીર પધાર્યા છે. તેમનાં નામ-ગોત્રના શ્રવણથી પણ મોટું ફળ થાય છે, તો પછી તેમને વંદનાદિ કરવાથી તો શું જ કહેવું ! તથા એક પણ આર્ય અને ધાર્મિક સુવચનના શ્રવણથી મોટું ફળ થાય છે, તો પછી ધર્મના વિપુલ અર્થને ગ્રહણ કરવા વડે મહાફલ થાય તેમાં નવઈ શી ? માટે ચાલો આપણે જઈએ અને તેમને વંદન કરીએ. એ આપણને આ ભવમાં તથા પરભવમાં હિત, સુખ ક્ષમા, નિઃશ્રેયસ (મોક્ષ) તથા શુભ અનુભવના કારણરૂપ થશે.

આ સાંભળી મૃગાવતી પણ મહાવીર સ્વામીનાં દર્શન માટે તત્પર થયાં તથા જ્યંતીબાઈ શ્રાવિકાની સાથે ધર્મસ્થમાં બેસી જ્યાં

મહાવીર ભગવાન હતા ત્યાં ગયાં.

દર્શનાદિ કર્યા બાદ, તથા ધર્મકથા સાંભળ્યા બાદ બધા લોકો સાથે ઉદ્યાન અને મૃગાવતી પાછાં કર્યાં.

પરંતુ જ્યંતીબાઈ શ્રાવિકા તો ભગવાનને નમસ્કાર કરી પૂછવા લાગ્યાં કે, હે ભગવન્ ! જીવો ભારેપણું શાથી પામે ? અને હલકાપણું શાથી પામે ?

મહાવીર : હે જ્યંતી ! ૧૮ પાપોનાં નિવર્તનથી જીવ હલકો થાય છે અને ૧૮ પાપોમાં પ્રવર્તનથી જીવ ભારે થાય છે.

જ્યંતી : અહો ભગવન્ ! કયા કારણથી જીવ સંસાર ઘટાડે છે અને કયા કારણથી સંસાર વધારે છે ?

મહાવીર : હે જ્યંતી ! ૧૮ પાપોનાં નિવર્તનથી જીવ સંસાર ઘટાડે છે અને ૧૮ પાપોમાં પ્રવર્તનથી જીવ સંસાર વધારે છે.

જ્યંતી : હે ભગવન્ ! કયા કારણથી જીવ સ્થિતિ [કર્મોની સ્થિતિ] ઘટે છે અને કયા કારણથી જીવ સ્થિતિ વધારે છે ?

મહાવીર : હે જ્યંતી ! ૧૮ પાપોનાં નિવર્તનથી જીવ સ્થિતિ ઘટાડે છે, અને ૧૮ પાપોનાં પ્રવર્તનથી જીવ સ્થિતિ વધારે છે.

જ્યંતી : અહો ભગવન્ ! શા કારણથી જીવ સંસારસાગર તરે છે અને શા કારણથી જીવ સંસારમાં પરિબ્રમણ કરે છે ?

મહાવીર : હે જ્યંતી ! ૧૮ પાપોનાં નિવર્તનથી જીવ સંસારસાગર તરે છે અને ૧૮ પાપોમાં પ્રવર્તનથી જીવ સંસારમાં પરિબ્રમણ કરે છે.

જ્યંતી : હે ભગવન્ ! જીવોનું ભવસિદ્ધિકપણું < સ્વભાવથી†

< મોક્ષ પાગવાને યોગ્યપણું. (જેઓ મોક્ષ પામવાને માટે અયોગ્ય છે તે અભવ્ય કહેવાય છે).

† સ્વાભાવિક ભાવને સ્વભાવ કહે છે જેમ કે પુદ્ગલમાં રૂપીપણું સ્વાભાવિક ભાવ છે. રૂપાંતર એટલે કે એકરૂપથી બીજા રૂપમાં બદલાઈ જવાને પરિણામ કહે છે. જેવી રીતે બાળપણ, જુવાની, વૃદ્ધાવસ્થા આદિ પરિણામ છે.

છે કે પરિણામથી છે ?

મહાવીર : હે જ્યંતી ! ભવસિદ્ધિક જીવો સ્વભાવથી છે, પણ પરિણામથી નથી.

જ્યંતી : હે ભગવન્ ! જો સર્વે ભવસિદ્ધિક જીવો સિદ્ધ થશે. તો આ લોક ભવસિદ્ધિક જીવોરહિત થશે ?

મહાવીર : હે જ્યંતી ! તે અર્થ યથાર્થ નથી જેમ સર્વ આકાશની શ્રેણી હોય; તે અનાદિ, - અનંત તથા ઉપરની બાબુઓએ પરિમિત અને બીજી શ્રેણીઓથી પરિવૃત્ત હોય, તેમાંથી સમયે સમયે એક પરમાણુ પુદ્ગલના માત્ર ખંડો કાઢતાં કાઢતાં અનંત યુગો વીતી જાય, તો પણ તે શ્રેણી ખાલી થાય નહિ. તે પ્રમાણે બધાય ભવસિદ્ધિક જીવો સિદ્ધ થવાની ચેત્વતાવાળા છે તો પણ લોક ભવસિદ્ધિક જીવો વિનાનો થશે નહિ.

જ્યંતી : હે ભગવન્ ! સૂતેલાપણું સારું કે જાગેલાપણું સારું ?

મહાવીર : હે જ્યંતી ! કેટલાક જીવોનું સૂતેલાપણું સારું; અને કેટલાક જીવોનું જાગેલાપણું સારું. અધર્મી લોકોનું સૂતેલાપણું જ સારું. કારણ કે તે જ એ લોકો અનેક ભૂતપ્રાણીઓને દુઃખ આપનારા ન થાય; તેમ જ પોતાને કે બીજાને કે બન્નેને ઘણી અધાર્મિક સંબોજના [ક્રિયા] સાથે ન જોડે. પરંતુ જે જીવો ધાર્મિક છે, તેઓનું જાગેલાપણું સારું છે; કારણ કે તેઓ અનેક ભૂતપ્રાણીઓને સુખ આપનારા થાય છે, અને પોતાને, પરને કે બન્નેને ઘણી ધાર્મિક સંબોજના [ક્રિયા] સાથે જોડનાર થાય છે. વળી, એ જીવો જાગતા હોય તો ધર્મજાગરિકા વડે પોતાને જાગૃત રાખે છે. માટે એ જીવોનું જાગેલાપણું સારું છે.

જ્યંતી : હે ભગવન્ ! સખજપણું સારું કે દુર્બલપણું સારું ?

મહાવીર : હે જ્યંતી ! કેટલાક જીવોનું સખજપણું સારું અને કેટલાકનું દુર્બલપણું સારું; ધાર્મિક જીવોનું સખજપણું સારું.

અને અધાર્મિકનું દુઃખપણું સારું. —

જયંતી : અહો ભગવન્ ! દક્ષપણું - ઉદયમીપણું સારું કે આગસુપણું સારું ?

મહાવીર : હે જયંતી ! ધાર્મિક જીવેનું ઉદયમીપણું સારું, અને અધાર્મિક જીવેનું આગસુપણું સારું; ધાર્મિક જીવે ઉદયમી [દક્ષ] હોય, તો આચાર્યાદિની ઘણી સેવા કરે છે, માટે તેઓનું દક્ષપણું સારું છે.

જયંતી : શ્રોતેન્દ્રિયને વશ થવાથી પીડિત થયેલો જીવ શું ખાંધે ?

મહાવીર : હે જયંતી ! જેમ ક્રોધને વશ થયેલા જીવ સંખંધે આગળ શંખ શ્રાવક વખતે કહ્યું, તેમ અહીં પણ જાણવું, તેમ બીજી ઇન્દ્રિયોને વશ થયેલાઓ વિષે પણ જાણવું.

ત્યાર બાદ તે જયંતી શ્રમણોપાસિકા શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પાસે એ વાત સાંભળી હર્ષ અને સંતુષ્ટ થયાં તથા તેમની પાસે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી, આર્ય ચંદનાનાં શિષ્યાપણાએ રહી, અગિયાર અંગો ભણી, ઘણાં વર્ષો સાધવીપણું પાળી, અતે ૩૦ દિવસના ઉપવાસ કરી, નિર્વાણ પામ્યાં તથા સર્વ દુઃખથી મુક્ત થયાં.

પુદ્ગલોનું મળવું અને વિખરવું

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧૨ ઉ. ૪ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બે પરમાણુ ભેગા થવાથી શું થાય છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! બે પ્રદેશી સ્કંધ થાય છે. એના ટુકડા કરવાથી બે ટુકડા થાય છે. એક તરફ એક પરમાણુ પુદ્ગલ રહે છે અને બીજી તરફ એક પરમાણુ પુદ્ગલ રહે છે. જેમકે—

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ત્રણ પરમાણુ મળવાથી શું થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ થાય છે. એના ટુકડા કરવાથી બે કે ત્રણ વિભાગ થાય છે, અથવા બે ભાગ થાય છે. એક તરફ

એક પરમાણુ અને બીજી તરફ એ પ્રદેશી સ્કંધ રહે છે. જેમકે-

અથવા ત્રણ પરમાણુ અલગ અલગ થઈ જાય છે જેમકે-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચાર પરમાણુ મળવાથી શું થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધ થાય છે. એના ટુકડા કરવાથી બે કે ત્રણ ચાર વિભાગ યાને ચાર ભાગો થાય છે. જેમકે ૧-૩ (એક તરફ એક પરમાણુ, બીજી તરફ ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ) અથવા ૨-૨ (એક તરફ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, બીજી તરફ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ) અથવા ૧-૧-૨ (એક તરફ એક પરમાણુ, બીજી તરફ એક પરમાણુ અને ત્રીજી તરફ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, અથવા ૧-૧-૧-૧ (ચારે પરમાણુ અલગ અલગ થાય છે,

પાંચ પરમાણુ મળવાથી પાંચ પ્રદેશી સ્કંધ થાય છે. એના ટુકડા કરવાથી છ ભાગો થાય છે. જેમકે-૧-૪, ૨-૩, ૧-૧-૩, ૧-૨-૨, ૧-૧-૧-૨, ૧-૧-૧-૧-૧.

છ પ્રદેશી સ્કંધના ૧૦ ભાગો થાય છે.

૧-૫	૨-૪
૩-૩	૧-૧-૧-૩
૧-૧-૪	૧-૧-૨-૨
૧-૨-૩	૧-૧-૧-૧-૨
૨-૨-૨	૧-૧-૧-૧-૧-૧

સાત પ્રદેશી સ્કંધના ૧૪ ભાગો થાય છે.

૧-૬	૧-૧-૧-૪	૧-૨-૪	૧-૧-૧-૨-૨
૨-૫	૧-૧-૨-૩	૧-૩-૩	૧-૧-૧-૧-૧-૨
૩-૪	૧-૨-૨-૨	૨-૨-૩.	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧
૧-૧-૫	૧-૧-૧-૧-૩		

આઠ પ્રદેશી સ્કંધના ૨૧ ભાગો થાય છે.

૧-૭	૧-૧-૨-૪
૨-૬	૧-૧-૩-૩
૩-૫	૧-૨-૨-૩

૪-૪	૨-૨-૨-૨
૧-૧-૬	૧-૧-૧-૧-૪
૧-૨-૫	૧-૧-૧-૨-૩
૧-૩-૪	૧-૧-૨-૨-૨
૨-૨-૪	૧-૧-૧-૧-૧-૩
૨-૩-૩	૧-૧-૧-૧-૨-૨
૧-૧-૧-૫	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૨
૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧	

નવ પ્રકેશી સંકેધના ૨૮ ભાંગા થાય છે.

૧-૮	૧-૨-૩-૩
૨-૭	૨-૨-૨-૩
૩-૬	૧-૧-૧-૧-૫
૪-૫	૧-૧-૧-૨-૪
૧-૧-૭	૧-૧-૧-૩-૩
૧-૨-૬	૧-૧-૨-૨-૩
૧-૩-૫	૧-૨-૨-૨-૨
૧-૪-૪	૧-૧-૧-૧-૧-૪
૨-૩-૪	૧-૧-૧-૧-૨-૩
૩-૩-૩	૧-૧-૧-૨-૨-૨
૧-૧-૧-૬	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૩
૧-૧-૨-૫	૧-૧-૧-૧-૧-૨-૨
૧-૧-૩-૪	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૨
૧-૨-૨-૪	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧.

૧૦ પ્રકેશી સંકેધના ૩૬ ભાંગા થાય છે.

૨-૮	૧-૨-૭
૩-૭	૧-૩-૬
૪-૬	૧-૪-૫
	૨-૩-૫

૫-૫	૨-૪-૪
૧-૧-૮	૩-૩-૪
૧-૧-૧-૭	૨-૨-૨-૨-૨
૧-૧-૨-૬	૧-૧-૧-૧-૧-૫
૧-૧-૩-૫	૧-૧-૧-૧-૨-૪
૧-૧-૪-૪	૧-૧-૧-૧-૩-૩
૧-૨-૩-૪	૧-૧-૧-૨-૨-૩
૧-૩-૩-૩	૧-૧-૨-૨-૨-૨
૨-૨-૨-૪	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૪
૨-૨-૩-૩	૧-૧-૧-૧-૧-૨-૩
૧-૧-૧-૧-૬	૧-૧-૧-૧-૨-૨-૨
૧-૧-૧-૨-૫	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૩
૧-૧-૧-૩-૪	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૨-૨
૧-૧-૨-૨-૪	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૨
૧-૧-૨-૩-૩	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧
૧-૨-૨-૨-૩.	

આ સર્વ ૧૨૫ ભાંગા થયા. ત્રણ ભાંગા શૂન્ય છે. ૬ પ્રદેશીમાં ૨-૨-૫ અને ૧૦ પ્રદેશીમાં ૨-૨-૬ તથા ૧-૨-૨-૫ શૂન્ય ભાંગા ઉપર બતાવ્યા નથી.

સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધમાં પહેલાં ૧૧ વધારીને પછી ૧૦-૧૦ વધારવા. અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધમાં પહેલાં ૧૨ વધારી પછી ૧૧-૧૧ વધારવા. અનંતપ્રદેશી સ્કંધમાં પહેલાં ૧૩ વધારી પછી ૧૨-૧૨ વધારતા જવા. એ રીતે સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધના ૪૬૦ ભાંગા, અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધના ૫૧૭ ભાંગા, અનંતપ્રદેશી સ્કંધના ૫૭૬ ભાંગા થયા. કુલ મળી ૧૬૭૮ ભાંગા થાય છે.

સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધમાં એ સંયોગી ૧૧, ત્રણ સંયોગી ૨૧, ચાર સંયોગી ૩૧, પાંચ સંયોગી ૪૧, છ સંયોગી ૫૧, સાત સંયોગી ૬૧, આઠ સંયોગી ૭૧, નવ સંયોગી ૮૧, દશ સંયોગી ૯૧ અને સંખ્યાતનો ૧ (એક) એ રીતે કુલ ૪૬૦ ભાંગા થાય છે.

અસંખ્યાત પ્રદેશી રકંધમાં બે સંયોગી ૧૨, ત્રણ સંયોગી ૨૩, ચાર સંયોગી ૩૪, પાંચ સંયોગી ૪૫, છ સંયોગી ૫૬, સાત સંયોગી ૬૭, આઠ સંયોગી ૭૮, નવ સંયોગી ૮૯, દશ સંયોગી ૧૦૦, સંખ્યાત સંયોગી ૧૨ અને અસંખ્યાત સંયોગી ૧ એ સર્વ ૫૧૭ ભાંગા થાય છે.

અનંત પ્રદેશી રકંધમાં બે સંયોગી ૧૩, ત્રણ સંયોગી ૨૫, ચાર સંયોગી ૩૭, પાંચ સંયોગી ૪૯, છ સંયોગી ૬૧, સાત સંયોગી ૭૩, આઠ સંયોગી ૮૫, નવ સંયોગી ૯૭, દશ સંયોગી ૧૦૯, સંખ્યાત સંયોગી ૧૩, અસંખ્યાત સંયોગી ૧૩ અને અનંત સંયોગી ૧, એ સર્વ ૫૭૬ ભાંગા થાય છે.

સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધમાં બે સંયોગી ભાંગા આ રીતે બોલવાઃ એક પરમાણુ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ. એક દ્વિપ્રદેશી રકંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ આ રીતે દશ સુધી કહેવા. અગિયારમો ભાંગો—સંખ્યાત પ્રદેશી, સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ કહેવો.

ત્રણ સંયોગીમાં આ રીતે બોલવું જોઈએ.

૧. એક પરમાણુ, એક પરમાણુ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૨. એક પરમાણુ, એક દ્વિપ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૩. એક પરમાણુ, એક ત્રણ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૪. એક પરમાણુ, એક ચાર પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૫. એક પરમાણુ, એક પાંચ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૬. એક પરમાણુ, એક છ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૭. એક પરમાણુ, એક સાત પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૮. એક પરમાણુ, એક આઠ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૯. એક પરમાણુ, એક નવ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૧૦. એક પરમાણુ, એક દશ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.
૧૧. એક પરમાણુ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી, રકંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ.

૧૨. એક દ્વિપ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  ૧૩. એક ત્રણ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  ૧૪. એક ચાર પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  ૧૫. એક પાંચ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  ૧૬. એક છ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  - ૧૭ એક સાત પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  ૧૮. એક આઠ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  ૧૯. એક નવ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  ૨૦. એક દશ પ્રદેશી, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
  ૨૧. એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, એક સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ.
- એ રીતે સર્વ ભાંગા બોલવા.

પુદ્ગલ પરાવર્ત

નામ શુણ્તિ સંખ્યા, તિ ઠાણું કાલ કાલોવમંચ;

કાલ અપ્પ બહુ, પુગલ મત્ર પુગલ પુગલ કરણું અપ્પબહુ, *

પુદ્ગલ પરાવર્ત એ વિષય સમજવાને હ દ્વારે કરી સ્પષ્ટીકરણ કરી કહે છે.

---

* આ ગાથા મૂળ પાઠમાં નથી આવતી, પરંતુ “સંગ્રહગાથા” તરીકે ટીકામાં આવે છે તેમાં દ્વારોનું વર્ણન આવે છે. અને આવશ્યક સમજી અત્રે આપેલ છે.

૧ નામદ્વાર : (૧) ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત (૨) વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત (૩) તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત (૪) કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત (૫) મનોપુદ્ગલ પરાવર્ત (૬) વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત (૭) શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત.

૨ ગુણદ્વાર : પુદ્ગલ પરાવર્ત એટલે શું ? તે કેમ, કેટલા પ્રકારે ને તે શી રીતે સમજવું. ? એ સહજ પ્રશ્ન શિષ્યબુદ્ધિથી થાય છે. ત્યારે શુરુ એમ સમજાવે છે કે, જીવે આ જગતમાં (વિશ્વ)માં જેટલા પુદ્ગલો છે તે સર્વને લઈ લઈને મૂક્યા છે. મૂકી મૂકીને ફરી ફરીને લીધા છે. એટલે કે પુદ્ગલ પરાવર્ત શબ્દનો અર્થ એ છે કે પુદ્ગલ=ઝીણામાં ઝીણાં રજકણથી માંડીને સ્થૂતમાં સ્થૂલ જે પુદ્ગલ તે સર્વમાં અગર તે સર્વથી જીવે. પરાવર્ત=સમગ્ર પ્રકારે ફરવું કર્યું, સર્વમાં ભ્રમણ કર્યું, ને તે પુદ્ગલો ઔદારિકપણે (ઔદારિક શરીરમાં રહી ઔદારિક યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તે) વૈક્રિયપણે (વૈક્રિય શરીરમાં રહી, વૈક્રિય યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તે), તેમ જ તૈજસપણે (તૈજસ શરીરમાં રહી તૈજસ યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે તે) ઉપર કહ્યા તે સાતે પુદ્ગલ પરાવર્ત જીવે લીધા છે અને મૂક્યા છે, તે પણ સૂક્ષ્મપણે અને બાહરપણે લીધા છે અને મૂક્યા છે. દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી એમ ચારે પ્રકારે જીવે પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે.

પુદ્ગલ પરાવર્તના બે ભેદ : (૧) બાહર અને, (૨) સૂક્ષ્મ તે (૧) દ્રવ્યથી (૨) ક્ષેત્રથી, (૩) કાળથી, (૪) ભાવથી

૧. દ્રવ્યથી બાહર પુદ્ગલ પરાવર્ત : જે જગતમાંના સર્વ પુદ્ગલો ઔદારિકપણે, વૈક્રિયપણે એમ સાતે પ્રકારે પુદ્ગલો પૂરા કરે, પણ અનુક્રમે નહિ. એટલે કે ઔદારિકપણે પુદ્ગલો પૂરા કર્યા પહેલાં વૈક્રિયપણે લે. અથવા તૈજસપણે લે. ગમે તે પુદ્ગલ પરાવર્તપણે વચમાં લઈ, પછી ઔદારિકપણાના લીધા પુદ્ગલો પૂરા કરે. એમ સાતે પ્રકારે અવળા-સવળા જગતના સર્વ પુદ્ગલોને પૂર્ણ કરે તેને બાહર પુદ્ગલ પરાવર્ત કહીએ.

૨. દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત : તે જગતમાંના સર્વ પુદ્ગલોને ઔદારિકપણે પૂર્ણ કરે. પછી વૈક્રિયપણે, પછી તૈજસપણે એમ એક પછી એક અનુક્રમે કરી સાતે પુદ્ગલ પરાવર્તપણે પૂર્ણ કરે. તેને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત કહીએ.

૩. ક્ષેત્રથી બાહર પુદ્ગલ પરાવર્ત : તે ૧૪ રાજલોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશ છે તે સર્વ આકાશ પ્રદેશને દરેક પ્રદેશે જન્મ-મરણ કરીને અનુક્રમ વિના ગમે તેમ કરી પૂર્ણ કરે.

૪. ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત : તે ૧૪ રાજલોકના આકાશ પ્રદેશને અનુક્રમે એક પછી એક ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦ એમ દરેક પ્રદેશમાં મરી અને પૂર્ણ કરે. તેમાં પહેલા પ્રદેશે મરીને ત્રીજા પ્રદેશે મરે અથવા પાંચમા-આઠમા ગમે તે પ્રદેશે મરે તે પુદ્ગલ પરાવર્ત કરવામાં ન ગણાય. અનુક્રમે દરેક પ્રદેશે મરી સમસ્ત લોક પૂર્ણ કરે.

૫. કાળથી બાહર પુદ્ગલ પરાવર્ત : તે એક કાળચક્ર (જેમાં ઉત્સર્પિણી ને અવસર્પિણી સમાય) તેના પ્રથમ સમયે મરે, પછી બીજા કાળચક્રના બીજા સમયે મરે કે ગમે તો ત્રીજા સમયે મરે, એમ ત્રીજા કાળચક્રના ગમે તે સમયે મરે એટલે કે એક કાળચક્રના જેટલા સમય થાય તેટલા કાળચક્રના એક એક સમયે મરી એક કાળચક્ર પૂર્ણ કરે.

૬. કાળથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત : તે કાળ ચક્રના પ્રથમ સમયે મરે તેમ બીજા કાળચક્રના બીજા સમયે મરે, ત્રીજા કાળચક્રના ત્રીજા સમયે મરે. વચમાં નિયમ-વિના ગમે તે સમયે મરે તે હિસાબમાં ન ગણાય. તેમ એક કાળચક્રના જેટલા સમય તેટલા કાળચક્રના અનુક્રમે નિયમિત સમયે મરે.

૭. ભાવથી બાહર પુદ્ગલ પરાવર્ત : તે જીવના અસંખ્યાત પરિણામ છે. તે પ્રથમ પરિણામે મરે, પછી ગમે તે ૩-૨-૫ ૪-૭-૯ એમ અનુક્રમ વિના દરેક પરિણામે મરી અસંખ્યાત પરિણામ પૂર્ણ કરે.

૮. ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત : જીવના અસંખ્યાત પરિણામ છે તે પ્રથમ પરિણામે મરે, પછી વચમાં ગમે તેટલો વખત ગયા પછી બીજા પરિણામે, એમ અનુક્રમે ત્રીજા પરિણામે, ચોથા પરિણામે એમ અસંખ્ય પરિણામ મરી મરી પૂર્ણ કરે.

ઇતિ ગુણદ્વાર

ત્રીજો સંખ્યા દ્વાર

(૧) પુદ્ગલ પરાવર્ત : સર્વ જીવે કેટલા કર્યા. (૨) એક વચને-એક જીવે ૨૪ દંડકમાં કેટલા પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા. (૩) બહુ વચને-સર્વ જીવે ૨૪ દંડકે કેટલા પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ?

૧. સર્વ જીવે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત, વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત, તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત એ સાતે પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત અનંતવાર કર્યા.

૨. એક વચને-તે એક જીવે-એક નારક જીવે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત એ સાતે પુદ્ગલ પરાવર્ત અતીત (ગયા) કાળે અનંત અનંતવાર કર્યા, ભવિષ્ય કાળે કોઈ પુરુષ (જે મોક્ષ જશે તે) પરાવર્ત કરશે નહિ, કોઈ કરશે, જે કરશે તે જઘન્ય ૧-૨-૩ પુદ્ગલ પરાવર્ત કરશે ઉત્કૃષ્ટ અનંત કરશે એમ ભવનપતિ વગેરે ૨૪ દંડકના એકેક જીવે સાત પુદ્ગલ પરાવર્ત ગયા કાળે અનંત કર્યા. કેટલાક (જેઓ મોક્ષ જશે તેઓ) ભવિષ્ય કાળે પુદ્ગલ પરાવર્ત કરશે નહિ. જેઓ કરશે તે ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટ અનંત કરશે. સાત પુદ્ગલ પરાવર્ત, ૨૪ દંડક સાથે ગણતાં ૧૬૮ પ્રશ્ન થાય.

૩. બહુ વચને-તે સર્વ જીવે-સર્વ નારક જીવે પૂર્વ કાલે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત એ સાતે પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત-અનંત કર્યા. ભવિષ્યકાળે ઘણાઓ અનંત કરશે એમ જ ૨૪ દંડકના બહુ જીવોએ અનંત પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ને ભવિષ્યકાળમાં કરશે. તેના પશુ ૧૬૮ (પ્રશ્ન) થાય છે.

૭+૧૬૮+૧૬૮=૩૪૩ પ્રશ્ન થાય છે.

૪ ત્રિસ્થાનક દ્વાર

૧ એક જીવે કયા કયા રથાને કયાં કયાં પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા, કયા કયા પુદ્ગલ પરાવર્ત કરશે (૨) બહુ જીવે કયા કયા હંડકમાં, કયા કયા પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ?

૧ એક વચ્ચને-તે એકે ચ જીવે નારકપણે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યું નથી, કરશે નહિ. વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યું છે. અને કરશે. જે કરશે તે જલન્ય ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટ અનંત કરશે. એમ તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત, કાર્મણ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત યાવત્ શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા, ને હવે પછી કરશે. તે ઉપર પ્રમાણે એમ અસુરકુમારપણે પૃથ્વીપણે યાવત્ વૈમાનિકપણે પૂર્વે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત, વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત યાવત્ શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા ને કરશે. (તેમાં સમજવાનું એ છે કે જે હંડકમાં જે જે પુદ્ગલ પરાવર્ત હોય તે કરે. ન હોય તે ન કરે). એક નૈરયિક જીવે ૨૪ હંડકમાં રહી સાત-સાત (હોય તો હા, નહિ તો ના) પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા તે $24 \times 7 = 168$ થયા. તેા એમ જ એવીસ હંડકનો જીવ એવીસ હંડકમાં રહી, સાત સાત પુદ્ગલ પરાવર્ત કરે. તે $168 \times 24 = 4032$ પ્રશ્ન પુદ્ગલ પરાવર્તના થાય છે.

૨ બહુવચ્ચને : તે સર્વ જીવે નૈરયિકપણે ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત નથી કર્યું. અને નૈરયિકપણે કરશે પણ નહિ. વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત યાવત્ શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા અને કરશે. એમ જ અસુરકુમારપણે પૃથ્વીપણે યાવત્ વૈમાનિકપણે જે જે ઘટે તે તે પુદ્ગલ પરાવર્ત સાત-સાત કર્યા, અને કરશે. પૂર્વ પ્રમાણે આ વિષયના પણ ૪૦૩૨ પ્રશ્ન થાય છે.

૩. કયા કયા હંડકમાં પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા. તે સર્વે જીવે પાંચ એકેન્દ્રિય, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, તિર્યંચ પચ્ચેન્દ્રિય ને મનુષ્ય એ દશ હંડકમાં ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત અનંતવાર કર્યા. ૧ નૈરયિક, ૧૦ ભવનપતિ, ૧૨ વાસુકાય, ૧૩ સંસી તિર્યંચ પચ્ચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત, ૧૪ સંસી મનુષ્ય પર્યાપ્ત, ૧૫ વાણવ્યંતર, ૧૬ જ્યોતિષી, ૧૭ વૈમાનિક ૩૧

એ ૧૭ દંડકમાં સર્વ જીવે વૈકિય પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત અનંતવાર કર્યા. ૨૪ દંડકમાં તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત, કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત, શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત સર્વ જીવે અનંત અનંતવાર કર્યા. ૧૪ નૈરસિક દેવના દંડક, ૧૫ સંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, ૧૬ સંજી મનુષ્ય એ ૧૬ દંડકમાં સર્વ જીવે મન પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત અનંતવાર કર્યા. પાંચ એકેન્દ્રિય વિના ૧૬ દંડકમાં સર્વ જીવે વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતવાર કર્યા એ ૧૩૪ પ્રશ્ન થાય છે. ત્રણે સ્થાનકના ૬૧૬૮ પ્રશ્ન થાય છે. ઇતિ ત્રિસ્થાનક દ્વાર.

૫ કાળદ્વાર

અનંત ઉત્સર્પિણી અનંત અવસર્પિણી નય ત્યારે એક ઔદારક પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. એમ વૈકિય પુદ્ગલ પરાવર્ત એટલો કાળ જતાં થાય છે. સાતે પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત અનંત કાળચક્ર વહી નય છે.

૬ કાળદ્વારની ઉપમા

કાળ (વખત) સમજવાને દૃષ્ટાંત આપે છે. તેમાં પ્રથમ પરમાણુથી શરૂ કરે છે. પરમાણુ તે ઝીણામાં ઝીણો રમકણ, તે રમકણ અત્તીન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયથી અગમ્ય) છે. જેનો ભાગ, ખંડ કે કટકો કેઇ પણ શક્તી કે કોઇ પણ રીતે થઇ શકે નહિ. ઘણો જ ઝીણો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ એવો જે ભાગ તે પરમાણુ એ (૧) અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુએ એક વ્યવહાર પરમાણુ થાય. (૨) અનંત વ્યવહાર પરમાણુએ એક ઉબ્જ રિનગ્ધ પરમાણુ થાય. (૩) અનંત ઉબ્જ રિનગ્ધ પરમાણુએ એક શીત રિનગ્ધ પરમાણુ થાય. (૪) આઠ શીત રિનગ્ધ પરમાણુએ એક ઉર્ધ્વ રેણુ થાય. (૫) આઠ ઉર્ધ્વ રેણુએ એક ત્રસરેણુ થાય. (૬) આઠ ત્રસરેણુએ એક રથરેણુ થાય (૭) આઠ રથરેણુએ દેવ-ઉત્તરકુરુ મનુષ્યનો એક વાલાય ૪ થાય. (૮) તે આઠ વાલાએ હરિ-રમ્યક વર્ષના મનુષ્યનો

૪ અસંખ્ય સમયે એક આવલિકા, સંખ્યાત આવલિકાએ, ઉશ્વાસ, સંખ્યાત આવલિકાએ એક નિશ્વાસ, એ મળી એક પ્રાણ, સાતપ્રાણે એકસ્તોક (જસ-થોડો વખત), સાત સ્તોકે-એક લવ (એ કાષ્ટાનું માપ), ૭૭ લવે એક મુહૂર્ત, ત્રીસ મુહૂર્ત અહોરાત્રિ, ૧૫ અહોરાત્રિએ એક પક્ષ, એ પક્ષે માસ, ચાર માસે એક વર્ષ.

એક વાલાથ થાય. (૯) તે આઠ વાલાએ હેમવય-હિરણ્યવય મનુષ્યનો એક વાલાથ થાય. (૧૦) તે આઠ વાલાએ પૂર્વ વિદેહ, પશ્ચિમ વિદેહ મનુષ્યનો એક વાલાથ થાય. (૧૧) તે આઠ વાલાએ ભરત-ઐરાવત મનુષ્યનો એક વાલાથ થાય. (૧૨) તે આઠ વાલાએ એક લીખ (૧૩) આઠ લીખે એક જૂ (૧૪) આઠ જૂએ એક અર્ધજવ, (૧૫) આઠ અર્ધજવે એક ઉસેધ આંગુલ (૧૬) છ ઉસેધ આંગુલે એક પગનું પહોળપણું, (૧૭) બે પગ પહોળપણે એક વેંત (૧૮) બે વેંતે એક હાથ, બે હાથે એક કુક્ષી (૧૯) બે કુક્ષીએ એક ધનુષ્ય (૨૦) બે હાતર ધનુષ્યે એક ગાઉ. (૨૧) તે ચાર ગાઉએ એક યોજન. તે એક યોજનનો કૂવો લાંબો, પહોળો ને ઊંડો, બહુ કે હોય તેમ કદપીએ તે તેમાં દેવ-ઉત્તરકુરુમનુષ્યના વાળ-એક એક વાળના અસંખ્ય ખંડ કરીએ, તે અસંખ્ય ખંડવાળા વાળોને તળાથી તે ઉપર સુધી ખૂબ (સજ્જડ) ઠાંસીને તે કૂવો ભર્યા હોય, કે જેના પરથી ચક્રવર્તીનું લક્ષર ચાલ્યું જાય, પણ એક વાળ નમે નહિ, નદીનો પ્રવાહ ધોધમાર ચાલ્યો જાય, પણ અંદર પાણી ઊતરી શકે નહિ. કદાચ અગ્નિ પણ તે ઉપર લાગે પણ અંદર જઈ શકે નહિ. તેવા કૂવામાંથી સો-સો વર્ષે < એક વાળનો ખંડ કાઢે ને સો-સો વર્ષે એકેક ખંડ કાઢતાં જ્યારે તે કૂવો ખાલી થાય તેટલામાં જેટલો વખત જાય તેને શાસ્ત્રકાર એક પલ્લ કહે છે. તેવા દશ કોડાકોડ પલ્લે એક સાગર થાય છે. વીસ કોડાકોડ સાગર સમાય તેટલા વખતે એક કાળચક્ર થાય છે.

૭ કાળ અદપખડુત્વ દ્વાર

(૧) અનંતકાળ ચક્ર જાય ત્યારે એક કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય (૨) અનંત કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય ત્યારે તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. (૩) અનંત તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય ત્યારે એક ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. (૪) તે અનંત જાય ત્યારે એક આસોઆસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. (૫) તે અનંત જાય, ત્યારે એક મન

< વાલાથ એટલે યુગલિકોના અત્યંત બારીક વાળનો અંતિમ સુક્ષ્મ અંશ

પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. (૬) તે અનંત જાય, ત્યારે એક વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. (૭) તે અનંત જાય, ત્યારે એક વૈકિય પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય.

૮ પુદ્ગલ મધ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય તે

(૧) કાર્મણુ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંતકાળ ચક્ર જાય. (૨) એક તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત કાર્મણુ પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય. (૩) એક ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય. (૪) એક શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય (૫) એક મન પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય. (૬) એક વચન પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત મન:પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય. (૭) એક વૈકિય પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત જાય.

૯ પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા, તેનો અલપખડુત્વ

(૧) સર્વ જીવે સર્વથી થોડા વૈકિય પુદ્ગલ પરાવર્ત કર્યા. (૨) તેથી વચન પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતગુણુ અધિક કર્યા. (૩) તેથી મન:પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતગુણુ કર્યા. (૪) તેથી શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતગુણુ અધિક કર્યા. (૫) તેથી ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતગુણુ અધિક કર્યા. (૬) તેથી તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતગુણુ અધિક કર્યા. (૭) તેથી કાર્મણુ પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતગુણુ અધિક કર્યા.

ક્રતિ પુદ્ગલ પરાવર્ત સંપૂર્ણ.

કષાયના ૫૩ ઓણો

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૨ ઉ. ૫ નો અધિકાર

(૧) ક્રોધ: ક્રોધના પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાવાળા કર્મને ક્રોધ કહે છે, ક્રોધનાં ૧૦ નામ છે.

- (૧) કોધ-કોધનું સામાન્ય નામ છે.
 (૨) કોપ-કોધનું વિશેષ નામ. કોધનો ઉદય થવાથી પોતાના સ્વ-ભાવથી ચલિત થવું.
 (૩) રોષ-કોધનો અનુબંધ, કોધની પરંપરા.
 (૪) દ્રેષ-પોતે પોતાને તથા બીજાને દોષ દે તે દોષ, અથવા અપ્રીતિ માત્ર તે દ્રેષ.

- (૫) અક્ષમા-બીજાના અપરાધને સહન ન કરવો.
 (૬) સંઘ્વસન-કોધથી વારંવાર બળતા રહેવું.
 (૭) કલહ-જેરજેરથી શબ્દ કરતાં કરતાં પરસ્પર અનુચિત બોલવું.
 (૮) ચાંડિક્ય-કુદ્રૂપ ધારણ કરવું.
 (૯) ભંડણ-લાકડી આદિથી લડવું.
 (૧૦) વિવાદ-પરસ્પર એકબીજા માટે આક્ષેપજનક શબ્દ કહેવા.

કોધનાં આ ૧૦ નામ છે. અથવા એ ૧૦ નામ કોધના એકાર્થક (એક અર્થવાળા) શબ્દ છે.

(૨) માન : માનના પરિણામને ઉત્પન્ન કરવાવાળા કર્મને માન કહે છે. માનનાં ૧૨ નામ છે.

- (૧) માન-માનનું સામાન્ય નામ.
 (૨) મહ (હર્ષ)-માનનું વિશેષ નામ.
 (૩) હર્ષ-મહમસ્તપણું, અહંકારભાવ.
 (૪) રતમ્ભ-થાંભલાની જેમ અમ્મક થઈ રહેવું, કોઈને નમસ્કાર ન કરવા.

- (૫) ગર્વ-ઘમંડ (અહંકાર) કરવો.
 (૬) અત્યુત્કોશ-પોતે પોતાને બીજાથી શ્રેષ્ઠ બતાવવો.
 (૭) પરપરિવાદ-બીજાની નિંદા કરવી, બીજાના અવશુભવાદ બોલવા.

(૮) ઉત્કર્ષ-અભિમાનથી પોતાની સમૃદ્ધિ, પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રગટ કરવું,

(૯) અપકર્ષ-ખીજાને નીચા જોવડાવવું, પોતાની કિંયાને ઊંચી ખતાવવી.

(૧૦) ઉન્નત-પહેલાં જે ગુરુજનોને નમસ્કાર કરતા હતા, તેઓને પણ નમસ્કાર કરવાનું છોડી દેવું. અથવા અભિમાનથી શિષ્ટાચાર અર્થાત્ નીતિનો પણ ત્યાગ કરવો.

(૧૧) ઉન્નામ-જે પોતાને નમસ્કાર કરે છે તેઓને વળતા નમસ્કાર ન કરવા અથવા એને નમસ્કારનો જવાબ ન દેવો.

(૧૨) દુર્નામ-ઉચિત રૂપથી નમવું નહિ, અથવા મદથી દુષ્ટ રૂપે પ્રવૃત્તિ કરવી.

સ્તાંભ આદિ માનનાં કાર્ય છે. અથવા એ સર્વ માનનાં એક અર્થથી નામ છે.

(૩) માયા-જેનાથી માયા કર્મનો બંધ થાય, એને માયા કહે છે. માયાનાં ૧૫ નામ છે.

૧. માયા-માયાનું સામાન્ય નામ છે.

૨. ઉપધિ-ખીજાને ઠગવાનું પરિણામ રાખવું.

૩. નિકૃતિ-ખીજાને ઠગવાની બુદ્ધિથી એનું આદર સન્માન કરવું, અથવા એક માયા (કપટ)ને છુપાવવા માટે ખીજા માયા કરવી.

૪. વલય-વક્રપણાથી ચેષ્ટા કરવી અથવા વાંકાં વચન બોલવાં.

૫. ગહન-ખીજાને ઠગવા તેમ જ ધોખો-દગો દેવાની દૃષ્ટિથી સમજી ન શકે એવી શબ્દબળ રચવી.

૬. નૂમ-ખીજાને ઠગવા. અધમમાં અધમ વર્તાવ કરવો.

૭. કલક-હિંસાકારી ઉપાયોથી ખીજાને ઠગવા.

૮. કુરૂપ-માયા વિશેષ કરીને ભંડ-કુચેષ્ટા કરવી, નિંદનીય વર્તાવ કરવો.

૯. જીહ્વાતા-બીજને ઠગવા માટે ધીરે ધીરે કાર્ય કરવું.

૧૦. કિલ્બિષ-માયાથી આ લવમાં કિલ્બિષી દેવ સરખા થવું.

૧૧. આદરણીયતા-માયા કપટાર્થ કરી કોઇનો આદર કરવો તે આદરણીયતા અથવા આચરણીયતા-બીજને ઠગવા માટે વિધિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરવી તે આચરણીયતા.

૧૨. ગૂહનતા-પોતાના સ્વરૂપને છુપાવવું.

૧૩. વંચનતા-(વંચકતા) બીજને ઠગવું.

૧૪. પ્રતિકુચનતા-બીજ મારફત સરળ ભાવથી કહેલો વચનનું ખંડન કરવું.

૧૫. સાતિયોગ-ઉત્તમ દ્રવ્યમાં હલકાં દ્રવ્ય અથવા ખોટાં દ્રવ્ય મેળવવાં.

ઉપધિ આદિ માયાનાં કાર્ય છે અથવા એ સર્વ માયાનાં એક અર્થવાણાં નામ છે.

(૪) લોભ-લોભનો બંધ કરવાવાળા કર્મને લોભ કહે છે.

લોભનાં ૧૬ નામ છે.

૧. લોભ-લાભનું સામાન્ય નામ.

૨. ઇચ્છા-અભિલાષા.

૩. મૂર્છા-જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ ગઇ છે એની રક્ષા કરવાની નિરંતર અભિલાષા.

૪. કાંક્ષા-જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ નથી, એને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરવી.

૫. ગૃહ્ણિ-પ્રાપ્ત વસ્તુમાં આસક્તિ ભાવ.

૬. તૃપ્તિ-અતૃપ્તિ અર્થાત્ અધિકાધિક વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા તથા પ્રાપ્ત વસ્તુ કદી નાશ ન થાય એવી ઇચ્છા રાખવી.

૭. ક્લિધ્યા-વિષયોનું ધ્યાન રાખવું, એકાગ્રતા.

૮. અભિધ્યા-અદ્દઢ આગ્રહ-અર્થાત્ ચલાયમાન-ચિત્તની સ્થિતિ, પોતાના નિશ્ચયથી હગી જવું.

૯. આશંસના-પોતાની ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરવી.

૧૦. પ્રાર્થના-બીજને માટે ઇષ્ટ વસ્તુની માગણી કરવી.

૧૧. લાલપનતા-પોતાની ઇષ્ટ વસ્તુને માગવા માટે બીજની ખુશામત કરવી, ચાપલુસી કરવી, અત્યંત બોલીને પ્રાર્થના કરવી.

૧૨. કામાશા-ઇષ્ટરૂપ અને શબ્દની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરવી.

૧૩. લોગાના-ઇષ્ટગંધ આદિની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરવી.

૧૪. જીવિતાશા-જીવવાની અભિલાષા કરવી.

૧૫. મરણાશા-વિપત્તિના સમયમાં મરવાની અભિલાષા કરવી.

૧૬. નંદિરાગ-પોતાની પાસે રહેલી ઋદ્ધિ પર રાગ કરવો.

ઇચ્છા આદિ સર્વ લોભનાં કાર્ય છે અથવા એ સર્વ લોભનાં એક અર્થવાણાં નામ છે. એ ક્રોધાદિ ૫૩ બોલોમાં ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૪ સ્પર્શ છે.

૩મી અરૂપીના બોલ

ભગવતી શ. ૧૨ ઉ. ૧ નો અધિકાર

ગાથા : કર્મમઠ પાવઠાણા ય, મણુ વય જોગાય કર્મ-દેહે;

સુહુમ ૫૫એસિ ખંધે, એ સંવે ચક્ર કાસા.

અર્થ-કર્મ ૮ (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુષ્ય, (૬) નામ, (૭) ગૌત્ર, (૮) અંતરાય, અઠાર પાયસ્થાનક [૧] પ્રાણાતિપાત, [૨] મૃષાવાદ, [૩] અદ્વૈતાદાન [૪] મૈથુન, (૫) પરિગ્રહ. [૬] ક્રોધ, [૭] માન, (૮) માયા, (૯) લોભ, (૧૦) રાગ, (૧૧) દ્વેષ, (૧૨) કલેશ, (૧૩) અભ્યાખ્યાન, (૧૪) પિશુન, (૧૫) પરપરિવાદ, (૧૬) રતિ-અતિ, (૧૭) માયામૃષા (૧૮) મિથ્યા દર્શન, શબ્દ અઠાર, કુલ ૨૬, (૨૭) મનભ્રમ, (૨૮) વચનયોગ, (૨૯) કાર્મણુ શરીર ને, (૩૦) સૂક્ષ્મ પ્રદેશી સ્કંધ એ ૩૦ બોલરૂપી

ચઉત્પશી છે. તેમાં ૧૬-૧૬ બોલ લાભે. તે પાંચ વર્ણ (૧) કાળો (૨) નીલો (૩) રાતો (૪) પીળો, (૫) ઘોળો. બે ગંધ તે (૧) સુરભિગંધ (૨) દુરભિગંધ. પાંચ રસ તે (૧) તીખો, (૨) કડવો, (૩) કસાયેલો, (૪) ખાટો, (૫) મીઠો, ચાર સ્પર્શ તે (૧) શીત, (૨) ઉષ્ણ, (૩) લૂખો, અને (૪) સ્નિગ્ધ તે ૧૬ બોલ લાભે.

ગાથા : ધણુ તણુ વાય, ધનોદધિ, પુદવિમ્ભતેવ સત નિરીયાણું;
અસંખેજ દિવ, સમુદ્ધા, કપ્પા ગેવીજ્ઞત અણુત્તરા સિદ્ધિ.

અર્થ : (૧) ધનવાત, (૨) તનુવાત, (૩) ધનોદધિ, પૃથ્વી સાત (૧૦) (૧૧) અસંખ્યાત દ્વીપ, (૧૨) અસંખ્યાત સમુદ્ર, બાર દેવલોક, નવગ્રંથેયક (૩૩), પાંચ અનુત્તર વિમાન (૩૮), સિદ્ધશિક્ષા ૩૬ તથા

ગાથા : ઉરાલીયા ચઉદેહા. પોગત્રકાય, છ દ્રવ્ય લેસ્સાય,
તહેવ કાય બેગેણું, એ સંવેણું અઠ્ઠ કાસા,

અર્થ : (૪૦) ઔદારિક શરીર, (૪૧) વૈક્રિય શરીર, (૪૨) આહારક શરીર, (૪૩) તૈજસ શરીર, એ ચાર શરીર, (૪૪) પુદ્ગલાસ્તિકાયનો બાહર સ્કંધ, છ દ્રવ્ય, લેસ્સા [કૃણુ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ, શુકલ] [૫૦], [૫૧] કાય યોગ, એ સઘળા ૫૧ બોલ ૩૫૧ આઠ સ્પર્શ છે. તેમાં ૨૦-૨૦ બોલ લાભે, તે પાંચ વર્ણ, બે ગંધ ૭. પાંચ રસ ૧૨ અને આઠ સ્પર્શ તે [૧] શીત; [૨] ઉષ્ણ, [૩] લૂખો, [૪] સ્નિગ્ધ, [૫] ભારે, [૬] હળવો, [૭] કર્કશ અને, [૮] સુવાળો એ ૨૦ બોલ લાભે.

ગાથા : પાવ ઠાણા વિરઈ, ચઉ ચઉ બુદ્ધિ ઉગગહે,

સત્તા ધમ્મથી પંચ ઉઠાણું, ભાવ લેસ્સા તિદ્ધિય.

અર્થ : અહારે પાપસ્થાનકની વિરતિ [પાપસ્થાનકથી નિવૃત] ૧૮, ચાર બુદ્ધિ તે [૧૯] ઔત્પાતિકા, [૨૦] કામિયા, [૨૧] વિનયા, [૨૨] પરિણામિયા, ચાર મતિ તે [૨૩] અવગ્રહ, (૨૪) ધંહા, (૨૫) અવાય, [૨૬] ધારણા, ચાર સંજ્ઞા તે, (૨૭) આહાર સંજ્ઞા, (૨૮) ભય સંજ્ઞા, (૨૯) મૈથુન સંજ્ઞા, (૩૦) પરિગ્રહ સંજ્ઞા, (૩૧) ધર્માસ્તિકાય, (૩૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩૩) આકાશાસ્તિકાય, (૩૪) કાળ, (૩૫) જીવાસ્તિકાય, પાંચ ઉઠાણુ તે (૩૬) ઉત્થાન, (૩૭) કર્મ, (૩૮) વીર્ય, (૩૯) બલ, (૪૦) પુરુષાકાર

પરાક્રમ, છ ભાવ લેશ્યા તે (૪૬) ને ત્રણ દષ્ટિ તે (૪૭) સમકિત દષ્ટિ, (૪૮) મિથ્યા દષ્ટિ, (૪૯) મિશ્ર દષ્ટિ.

ગાથા : હસંણુ નાણુ સાગરા, અણુગારા ચઉવીસે દંડગા જીવ;
એ સંવે અવજ્ઞા, અરૂવી અકાસગા ચેવ.

અર્થ : દર્શન (૪) તે (૫૦) ચક્ષુદર્શન, (૫૧) અચક્ષુદર્શન, (૫૨) અવધિદર્શન, (૫૩) કેવળ દર્શન, જ્ઞાન પાંચ તે (૫૪) મતિજ્ઞાન, (૫૫) શ્રુત જ્ઞાન, (૫૬) અવધિજ્ઞાન, (૫૭) મનઃપર્યવજ્ઞાન, (૫૮) કેવળજ્ઞાન, (૫૯) જ્ઞાનનો ઉપયોગ તે સાકાર ઉપયોગ, (૬૦) દર્શનનો ઉપયોગ તે અનકાર ઉપયોગ, (૬૧) ચોવીસે દંડકના જીવ.

એ સઘળા (૬૧) જોલમાં વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ કાંઈ ન લાલે. કારણે કે એ સર્વ જોલ અરૂપીના છે.

ગ્રહણ

ભગવતી શા. ૧૨ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઘણા લોકો પરસ્પર એમ કહે છે કે રાહુ ચંદ્રને ગ્રસે છે. હે ભગવન્ ! તેમ કેવી રીતે હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ લોકો જે કહે છે તે અસત્ય છે. હું તો આ પ્રમાણે કહું છું. રાહુ મહાઋદ્રિવાળો, મહાસુખવાળો, ઉત્તમ વસ્ત્રો, ઉત્તમમાલા, ઉત્તમમુગંધ અને ઉત્તમ આભૂષણ ધારણ કરનાર દેવ છે. તે રાહુદેવનાં નવ નામો કહ્યાં છે. [૧] શૃંગાંટક, [૨] જટિલક, [૩] ક્ષત્રક, [૪] ખર, [૫] હર્દર, [૬] મકર, [૭] મત્સ્ય. [૮] કચ્છપ અને, [૯] કૃષ્ણસર્પ.

તે રાહુ દેવનાં વિમાનો પાંચ વર્ણુવાળાં છે. કાળાં, લીલાં, પીળાં, રાતાં, શુકલ. તેમાં રાહુનું જે કાળું વિમાન છે તે કાળજના જેવા વર્ણુવાળું છે. જે લીલું વિમાન છે તે કાચા તુંબડાના વર્ણુ જેવું છે, જે લાલ વર્ણુનું વિમાન છે તે મજાડના વર્ણુ જેવું છે. જે પીળું વિમાન છે તે હળદરના વર્ણુ જેવું છે, અને જે ઘાળું વિમાન છે તે રાળના

દગલાના વર્ણુ જેવું છે. જ્યારે આવતો કે જતો વિવિધરૂપ ધારણ કરતો કે કામકીડા કરતો રાહુ પૂર્વમાં રહેલા ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પશ્ચિમ તરફ જાય ત્યારે ચંદ્ર પૂર્વમાં દેખાય છે અને રાહુ પશ્ચિમમાં દેખાય છે. એ પ્રમાણે અન્ય દિશાઓનું પણ જાણવું.

પરંતુ જ્યારે આવતો કે જતો વિવિધરૂપ ધારણ કરતો રાહુ ચંદ્રની જ્યોત્સનાનું આવરણ કરતો કરતો સ્થિતિ કરે છે ત્યારે મનુષ્ય લોકમાં મનુષ્ય કહે છે કે, ‘રાહુ ચંદ્રને ઘડે’ છે. એ પ્રમાણે જ્યારે રાહુ આવતો કે જતો ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પાસે થઈને નીકળી જાય ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે કે, ‘ચંદ્રે રાહુની કુક્ષિ લેટી’ અર્થાત્ રાહુની કુક્ષિમાં પ્રવેશ કર્યો. એ પ્રમાણે જ્યારે ‘રાહુ ચંદ્રની લેશ્યાને ઢાંકીને પાછો વળે ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે કે, રાહુએ ચંદ્રને વચ્ચે’. એ પ્રમાણે જ્યારે રાહુ ચંદ્રના પ્રકાશને ચારે દિશાએ આવરીને રહે ત્યારે મનુષ્યો કહે છે કે ‘રાહુએ ચંદ્રને ઘસ્યો.’

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રાહુ કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! રાહુ એ પ્રકારના કહ્યા છે. ધ્રુવ રાહુ [નિત્ય રાહુ] અને પર્વ રાહુ. તેમાં જે ધ્રુવ રાહુ છે તે કૃષ્ણ પક્ષના પડવાથી માંડીને [પ્રતિદિવસ] પોતાના પંદરમા ભાગ વડે ચંદ્ર ગિર્યના પંદરમા ભાગને ઢાંકતો રહે છે. પડવાને દિવસે પ્રથમ ભાગને ઢાંકે છે. બીજાને દિવસે બીજા ભાગને.....એમ અમાવસ્યાને દિવસે ચંદ્રના પંદરમા ભાગને ઢાંકે છે અને કૃષ્ણપક્ષના છેલ્લા સમયે ચંદ્ર સર્વથા (એક કળા) તો ખુલ્લી જ હોય છે આશ્ચર્યજનક થાય છે.

પછી શુકલ પક્ષના પડવાથી માંડીને દરરોજ રાહુ ચંદ્રની લેશ્યાના પંદરમા ભાગને વધુ ને વધુ દેખાડતો જાય છે, અને શુકલપક્ષને છેવટને સમયે ચંદ્ર રાહુથી સર્વથા મુક્ત હોય છે. પર્વ રાહુ તો યોગમાં યોગ છ માસે ચંદ્રને કે સૂર્યને ઢાંકે છે, અને વધારેમાં વધારે ૪૨ માસે ચંદ્રને અને વધારેમાં વધારે ૪૮ વર્ષે સૂર્યને ઢાંકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શાથી ચંદ્રને 'શશી'—સશ્રી એ પ્રમાણે કહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યોતિષકના ઇન્દ્ર અને જ્યોતિષકના રાજા ચંદ્રના મૃગાંક વિમાનમાં મનોહર દેવો—મનોહર દેવીઓ, મનોહર આસન, શયન, સ્થાન તથા સુંદર પાત્ર વગેરે ઉપકરણો છે. તથા ચંદ્ર પોતે પણ સૌમ્ય, કાંત, સુભગ, પ્રિયદર્શન અને સુરૂપ છે. તે માટે ચંદ્ર—શશી—સશ્રી શોભાસહિત કહેવાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શા હેતુથી સૂર્યને આદિત્ય [આદિમાં થયેલો] એમ કહેવાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમયો આવલિકાઓથી માંડીને ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીઓનો આદિભૂત કારણ સૂર્ય છે. માટે આદિત્ય આદિમાં થનાર કહેવાય છે. [અર્થાત્ કાળના સમય, આવલિકા આદિ ભેદો સૂર્યની અપેક્ષાએ થાય છે. માટે સૂર્ય અહોરાત્રાદિ કાળનો આદિભૂત હોવાથી આદિત્ય કહેવાય છે.]

ભવબ્રિમણ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૧૨ ઉ. ૭ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ લોક કેટલો મોટો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા કોડા કોડી યોજનનો લાંબા પહોળા વિસ્તારવાળો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એટલા મોટા લોકમાં એવો કોઈ એક પણ આકાશ પ્રદેશ છે કે જ્યાં આ જીવે જન્મ—મરણ ન કર્યાં હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એવી વાત નથી. એવો એક પણ આકાશ પ્રદેશ ખાલી નથી રહ્યો કે જ્યાં આ જીવે જન્મ—મરણ કર્યાં

ન હોય. જેમ કે બકરીઓના વાડાનું દષ્ટાંત. નરક આદિ સર્વ સ્થાનોમાં સર્વ જીવ ત્રસ સ્થાવરપણે અનંતી વાર ઉત્તન્ન થયો છે. પરંતુ ત્રીજા દેવલોકથી બારમા દેવલોક સુધી તથા નવગ્રંથેયકોમાં દેવીપણે ઉત્તન્ન થયો નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન ! આ જીવ સર્વ જીવોના માતાપણે, પિતાપણે, ભાઈપણે, બહેનપણે, સ્ત્રીપણે, પુત્રવધૂપણે ઉત્તન્ન થયો છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! અનેક વાર અથવા અનંતી વાર ઉત્તન્ન થયો છે. એ રીતે, સર્વ જીવ પણ આ જીવનાં માતા-પિતા આદિ પરિવારપણે ઉત્તન્ન થયા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! આ જીવ સર્વ જીવોના શત્રુપણે, વેરીપણે, ઘાતકપણે, વધકપણે, પ્રત્યનીકપણે અને મિત્રપણે ઉત્તન્ન થયો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનેક વાર અથવા અનંતી વાર ઉત્તન્ન થયો છે. એ રીતે આ જીવ સર્વ જીવોના રાજા તરીકે, યુવરાજ તરીકે યાવત્ સાર્થવાહ તરીકે, દાસપણે, આકરપણે, શિષ્યપણે, શત્રુપણે અનેક વાર અથવા અનંતી વાર ઉત્તન્ન થયો છે અને સર્વ જીવ પણ આ રીતે આ જીવના રાજાપણે યાવત્ શત્રુપણે અનેક વાર અથવા અનંતી વાર ઉત્તન્ન થયો છે. કેમ કે લોક શાશ્વત છે, અનાદિ છે, જીવ નિત્ય છે. પોતાના કર્માનુસાર જન્મ-મરણ કરે છે, એથી જીવ સંસારમાં પરિબ્રમણ કરે છે.

---

* જેમ કેાઈ પુરુષ ૧૦૦ બકરીઓ માટે એક વિશાળ વાડો બનાવરાવે અને એમાં ઓછામાં ઓછી એક, બે, ત્રણ અને અંતિમાં અધિક એક હજાર બકરીઓને રાખે અને એમાં એને માટે ખૂબ ઘાસ-પાણી નાખી દે. જો બકરીઓ ત્યાં ઓછામાં ઓછા એક, બે, ત્રણ દિવસ અને વધુમાં વધુ ૭ મહિના સુધી રહે તો એ વાડાનો એવો કોઈ પરમાણુ પુદ્ગલ માત્ર પ્રદેશ તે બકરીઓની લીંડી, પેશાબ આદિથી તથા ખરી, નખ, આદિથી અસ્પર્શિત રહી જાય પણ ખરો. પરંતુ આ વિશાળ લોકમાં લોકના શાશ્વત ભાવની અપેક્ષાથી કર્મોની અધિકતાની અપેક્ષાથી તથા જન્મ-મરણની અધિકતાની અપેક્ષાથી આ લોકમાં એવો કોઈ પણ આકાશ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં જીવ જન્મ્યો કે મર્યો ન હોય.

પાંચ દેવ

ભગવતી સૂત્ર શા. ૧૨ ઉ. ૬નો અધિકાર

નામ ગુણ ઉવા એ, હી વીયુ ચવણુ સંચિંહણુ,
અંતર અખ્યા બહુયં ચ, નવ ભેએ દેવ દારાએ....૧.

તેના નવદ્વાર (૧) નામદ્વાર (૨) ગુણદ્વાર (૩) ઉવચાચદ્વાર (૪) સ્થિતિદ્વાર
(૫) ઋદ્ધિ અને વિકુર્વાણાદ્વાર (૬) ચવણુદ્વાર (૭) સંચિંહણુદ્વાર (૮)
અંતરદ્વાર (૯) અદ્યપબહુત્વ.

(૧) નામદ્વાર :

(૧) ભવિય દ્રવ્યદેવ, (૨) નરદેવ (૩) ધર્મદેવ (૪) દેવાધિદેવ
(૫) ભાવદેવ.

(૨) ગુણુદ્વાર :

૧. મનુષ્ય તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જેને દેવતામાં ઊપજીયું છે.
તેને ભવિય દ્રવ્ય દેવ કહીએ.

૨. નરદેવ કયે ગુણે કહીએ ? ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિ ભોગવે તે
ગુણે નરદેવ કહીએ. ચક્રવર્તીની રિદ્ધિ વર્ણવીએ છીએ. નવનિધાન. ચૌદ
રત્ન, ચોરાશી લાખ હાથી, ચોરાશી લાખ घोडा, ચોરાશી લાખ રથ,
છત્તુ કોડી પાયદળ, બત્રીસ હજાર મુગટબંધી રાજા, બત્રીસ હજાર
સામનિક રાજા, સોળ હજાર દેવતા ચાકરી કરે ચોસઠ હજાર સ્ત્રી,
ત્રણસો ને સાઠ રસોયા, વીસ હજાર સોનાના આગાર વગેરે.

૩. ધર્મદેવ કયે ગુણે કહીએ ? આઠ પ્રવચન માતાના સેવનાર,
નવવાઠ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યના પાલનહાર, દશવિધ જાતિધર્મના પાલનહાર,
બાર ભેદે તપસ્યાના કરનાર, સત્તર ભેદે સંજમના પાળનાર, બાવીસ
પરિષદના સહનાર, સત્તાવીસ ગુણે કરી સહિત, તેત્રીસ આશાતનાના
દાળનાર, છત્તુ દોષ રહિત આહાર-પાણીના લેનાર, એવે શુભ ધર્મદેવ કહીએ.

૪ દેવ ધિદેવ કયે ગુણે કહીએ ? ચોત્રીસ અતિશયે કરી બિરાજ-
માન, પાંત્રીસ વચન વાણીના ગુણે કરી સહિત, ચોસઠ ઈંદ્રના પૂજનિક,
એક હજાર ને અષ્ટ ઉત્તમ લક્ષણના ધણી, અઢાર દોષ રહિત અને
બાર ગુણે કરી સહિત હોય, અઢાર દોષ રહિત તે [૧] અજ્ઞાન [૨]
ક્રોધ [૩] મદ [૪] માન [૫] માયા [૬] લોભ, [૭] રતિ [૮]
અરતિ [૯] નિદ્રા [૧૦] શોક [૧૧] અસત્ય [૧૨] ચેરી (૧૩) મત્સર
[૧૪] ભય [૧૫] પ્રાણી વધ [૧૬] પ્રેમ [૧૭] ક્રીડાપ્રસંગ [૧૮] હાસ્ય
એ અઢાર દોષ રહિત ૧૨ ગુણે કરી સહિત. તે ૧૨ ગુણ કહે છે. [૧]
જ્યાં જ્યાં ભગવંત ઊભા રહે, એસે, સમોસરે ત્યાં ત્યાં દશ બોલ સહિત
તે ભગવંતથી બાર ગણેા ઊંચો તત્કાલ અશોક વૃક્ષ થઈ આવે ને
સ્વામીને છાંયડો કરે [૨] ભગવંત જ્યાં જ્યાં સમોસરે ત્યાં ત્યાં પાંચવર્ણ
દેવકૃત અચેત કૂલની વૃષ્ટિ થાય તે ઢીંચણ પ્રમાણે ઢગલા થાય. [૩]
ભગવંતની જોજન પ્રમાણે વાણી વિસ્તરે ને સહુના મનના સંશય હરે.
[૪] ભગવંતને ૨૪ જોડ ચામર વીંઝાય [૫] સ્ફુટિક રતનમય પાદપીઠ-
સહિત સિંહાસન રચાઈ જાય. (૬) ભામંડલ અંબોડાને ઠેકાણે તેજ-
મંડળ બિરાજે. દિશે દિશાના અંધકાર ટાળે. (૭) આકાશે સાડાબાર
કોડ ગેત્રી વાજિંત્ર વાગે, (૮) ભગવંતની ઉપર ત્રણ છત્ર ઉપરાઉપરી
બિરાજે. (૯) અનંત જ્ઞાન અતિશય [૧૦] અનંત અર્ચા અતિશય પરમ
પૂજ્યપણું [૧૧] અનંત વચનાતિશય [૧૨] અનંત અપાયાપગમ અતિશય
તે સર્વ દોષ રહિત પણ તે બાર ગુણે કરી સહિત હોય તેને દેવાધિદેવ
કહીએ ૪ ભાવદેવ તે [૧] ભરનપતિ [૨] વાણ્યંતર, [૩] જ્યોતિષી,
(૪) વૈમાનિક એ ચાર જાતના દેવતાને ભાવ પ્રવર્તે છે તેને ભાવદેવ
કહીએ. ઇતિ બીજું ગુણદાર.

(૩) ઉવવાય આગતિ દ્વાર * :

ભવ્ય દ્રવ્ય દેવની આગતિ ૨૮૪ બોલની : ૧૭૬ ની લટ [અર્થાત્
૧૦૧ સંમૂર્ધિમ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યંચ, ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા અને

* આ સ્થાન ઉપર પત્રવર્ણના સૂત્રના છઠ્ઠા પદની ભલામણ કરેલી છે.
અને તે પાંદ આ દ્વારમાં ઉપરોક્ત રીતે આપેલ છે.

૧૫ અપર્યાપ્તિ એ પ્રમાણે ૧૭૬ ની-લટ-સમજવી], ૭ નારકી, સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના દેવ સિવાય ૯૮ જાતના દેવ તેમ બધા મળી ૨૮૪.

નરદેવની આગતિ ૮૨ બોલની : પહેલી નારકી, ૧૦ ભવનપતિ, ૨૬ વાણવ્યંતર, ૧૦ જ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોક, ૬ લોકાંતિક, ૬ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન એ પ્રમાણે બધા મળી ૮૨.

ધર્મદેવની આગતિ ૨૭૫ બોલની : ૧૭૧ ની લટ [૧૭૬ ની લટમાંથી તેઉકાય તથા વાયુકાયના ૮ ભેદ બાદ કરતાં ૧૭૧] ૬૬ જાતના દેવતા અને પાંચ નારકી એ પ્રમાણે ૨૭૫.

દેવાધિદેવની આગતિ ૩૮ બોલની : ૧૨ દેવલોક, ૬ લોકાંતિક, ૬ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન અને ૩ નારકી < એ પ્રમાણે ૩૮.

ભાવદેવની આગતિ ૧૧૧ બોલની : ૧૦૧ સંંશી મનુષ્ય, ૫ સંંશી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય, ૫ અસંંશી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય એ પ્રમાણે ૧૧૧.

(૪) સ્થિતિ દ્વાર :

ભવ્ય દ્રવ્ય દેવની સ્થિતિ : જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની $\approx$ ઉત્કૃષ્ટ ૩ પલ્લોપમની.

નરદેવની સ્થિતિ : જઘન્ય ૭૦૦ વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ ૮૪ લાખ પૂર્વની

ધર્મદેવની સ્થિતિ : જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, $\approx$ ઉત્કૃષ્ટ દેશ ઊણી

< પહેલી ત્રણ એટલે કે પહેલાં, બીજી અને ત્રીજી નરકમાંથી નીકળેલ જીવ તિર્થંકર થઇ શકે છે. પરંતુ નીચેની ચાર નરકોમાંથી નીકળેલ જીવ તિર્થંકર થઇ શકતો નથી.

$\approx$ અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્યવાળા તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય દેવતાઓમાં ઉત્પન્ન થઇ શકે છે, એટલા માટે ભવ્ય દ્રવ્ય દેવની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની કહેવામાં આવી છે. ત્રણ પલ્લોપમના આયુષ્યવાળા દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુના યુગલિયા મનુષ્ય અને તિર્થંચ દેવતાઓમાં ઉત્પન્ન થઇ શકે છે. એટલા માટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્લોપમની કહેવામાં આવી છે.

$\approx$ કોઇ મનુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે ચારિત્ર (સંયમ) અંગીકાર કરે તેની અપેક્ષાએ જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની કહેવામાં આવી છે.

કોડ પૂર્વની. ○

દેવાધિદેવની સ્થિતિ : જઘન્ય ૭૨ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૮૪ લાખ પૂર્વની.

ભાવદેવની સ્થિતિ : જઘન્ય ૧૦ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની.

(૫) ઋષિ તથા વિકુર્વાણા (વૈકિય) દ્વાર :

ભવ્ય દ્રવ્ય દેવ, જેને વૈકિય લખિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તેને હોય નરદેવને તો વૈકિય લખિ હોય જ, ધર્મદેવમાં જેને વૈકિય લખિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તેને હોય અને ભાવદેવને તો વૈકિય લખિ હોય જ. તે વૈકિયરૂપ કરે તો જઘન્ય ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતારૂપ કરે. શક્તિ તો અસંખ્યાતારૂપ કરવાની છે પણ કરે નહીં. દેવાધિદેવની શક્તિ તો અનંતા વૈકિય કરવાની છે પરંતુ વૈકિય કરે નહીં.

(૬) ચવણુ (ગતિ) દ્વાર :

ભવ્ય-દ્રવ્ય-દેવની ગતિ : ભવ્ય-દ્રવ્ય-દેવ ચવી દેવ થાય તો ૧૬૮ ઓલની. ૬૬ જાતિના દેવતાના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા મળી ૧૬૮ ઓલની.

નરદેવની ગતિ :- નરદેવ ચવી નરકે જાય તે ૧૪ ઓલની ૭ નારકીના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા મળી ૧૪ ઓલની.

ધર્મદેવની ગતિ :- ધર્મદેવ ચવી વૈમાનિક તથા મોક્ષમાં જાય. તેની ગતિ ૭૦ ઓલની. ૧૨ દેવલોક, ૬ લોકાંતિક, ૬ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન, આ ૩૫ના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા મળી ૭૦ ઓલની.

○ કોઇ મનુષ્ય કોડ પૂર્વમાં થોડાં ઓછાં વર્ષ સુધી ચારિત્ર પાત્રન કરે તેની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશ જણી (કંઈક થોડાંક ઓછાં) કોડ પૂર્વ વર્ષ કહેવામાં આવી છે.

> જે કે કોઇ નરદેવ (ચક્રવર્તી) દેવોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે તથા મોક્ષ પણ જાય છે પરંતુ તે નરદેવપણું છોડી ધર્મદેવપણું (સાધુપણું) અંગીકાર કરે તો દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તથા મોક્ષમાં પણ જાય છે. કામભોગોનો ત્યાગ કર્યા વિના નરદેવ-અવસ્થામાં તો તેઓ નરકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

દેવાધિદેવની ગતિ:- મોક્ષની. દેવાધિદેવ મોક્ષમાં જાય. ભાવદેવની ગતિ: ભાવદેવ સ્વર્ગીને પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ આદરમાં અને ગર્ભજ મનુષ્ય કે તિર્યંચમાં જાય. તેની ગતિ ૪૬ બોલની ૧૫ કર્મભૂમિ, ૫ સંસારી તિર્યંચ, પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ આ ૨૩ના પર્યાયા અને અપર્યાયા મળી ૪૬ બોલની.

૭. સાતમું સંચિઠણ દ્વાર :

સંચિઠણ તે શું ? દેવનો દેવપણે રહે તો કેટલો કાળ રહે તે કહે છે: ભવિય દ્રવ્યદેવની સંચિઠણ જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૩ પદ્મોપમની (૧) નરદેવની જ સાતસો વર્ષની ઉ. ૮૪ લાખ પૂર્વની (૨) ધર્મદેવની પરિણામ આશ્રી એક સમય, પ્રવર્તન આશ્રી જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉ. દેશકણ પૂર્વકોડીની (૩) દેવાધિદેવની જ. ૭૨ વર્ષની ઉ. ૮૪ લાખ પૂર્વની (૪) ભાવદેવની જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની ઉ. ૩૩ સાગરોપમની (૫) ઇતિ સાતમું સંચિઠણ દ્વાર.

૮. આઠમું અંતરદ્વાર :

ભવિય દ્રવ્ય દેવનું આંતરું પડે તો જ. દશ હજાર વર્ષ અને અંતર્મુદૂર્ત અધિક ઉ. અનંતાકાળનું (૧) નરદેવનું જ. એક સાગર ઝાઝેરું ઉ. અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન દેશે ઊણું (૨) ધર્મદેવનું જ. બે પદ્મ ઝાઝેરું ઉ. અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન દેશે ઊણું (૩) દેવાધિદેવનું આંતરું નથી, (૪) ભાવદેવનું જ. અંતર્મુદૂર્તનું ઉ. અનંતાકાળનું ૫. ઇતિ આઠમું અંતરદ્વાર.

૯. નવમું અદ્યપખડુત્વદ્વાર :

સર્વથી થોડા નરદેવ (૧) તેથી દેવાધિદેવ સંખ્યાતગુણ (૨) તેથી ધર્મદેવ સંખ્યાતગુણ (૩) તેથી ભવિય દ્રવ્ય દેવ અસંખ્યાતગુણ (૪) તેથી ભાવદેવ અસંખ્યાતગુણ (૫)

ઇતિ નવમું અદ્યપખડુત્વદ્વાર.

= ધર્મદેવનો જઘન્ય સંચિઠણ કાલ પરિણામની અપેક્ષાએ ૧ સમયનો કલો. જેમકે કોઇ ધર્મદેવ અશુભભાવને પ્રાપ્ત કરી ફરી પાછો એક સમય માત્ર શુભભાવને પ્રાપ્ત કરી તરત જ મૃત્યુ પામે તો આ કારણથી ધર્મદેવનો જઘન્ય સંચિઠણ કાલ પરિણામની અપેક્ષાએ એક સમયનો કલો છે.

આઠ આત્માનો વિચાર

ભગવતી શા. ૧૨ ઉ. ૧૦ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આત્મા કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આઠ પ્રકારના આત્મા છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) દ્રવ્યાત્મા (૨) કષાયાત્મા (૩) યોગાત્મા (૪) ઉપયોગાત્મા (૫) જ્ઞાનાત્મા [૬] દર્શનાત્મા [૭] ચારિત્રાત્મા [૮] વીર્યાત્મા.

ઉપયોગ લક્ષણથી આત્મા નિશ્ચય નયે એક પ્રકારે છે, તો પણ અમુક વિશેષતાને લીધે વ્યવહાર નયે ઉપર પ્રમાણે આઠ પ્રકાર બતાવેલા છે. દ્રવ્યાત્મા આદિ આઠ પદોની સ્થાપના કરી તેનો એકબીજા સાથે પરસ્પર સંબંધ બતાવતા પ્રશ્નોત્તરોનો યંત્ર નાં. ૧ માં સંક્ષેપથી સમાવેશ કરેલ છે. જે યંત્ર જોવાથી એકબીજાનો સંબંધ સહેલાઈથી સમજી શકાશે. યંત્રમાં ભજનાનો અર્થ હોય અથવા ન હોય તેને ભજના કહેવાય અને નિશ્ચયે અવશ્ય હોય તેને નિયમા કહેવાય.

આઠ પ્રકારના આત્માનો અલ્પ બહુત્વદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્યાત્મા, કષાયાત્મા, યાવત્ વીર્યાત્મામાં કયા આત્મા કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧. સૌથી થોડા ચારિત્રાત્મા છે. ૨. તે કરતાં જ્ઞાનાત્મા અનંતગુણા ૭. તેથી કષાયાત્મા અનંતગુણા ૪. તે કરતાં યોગાત્મા વિશેષાધિક ૫. તેથી વીર્યાત્મા વિશેષાધિક ૬. તે કરતાં ઉપયોગાત્મા, દર્શનાત્મા અને દ્રવ્યાત્મા એ ત્રણે વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે.

દ્રવ્ય આત્મામાં ૧	કથાય આત્મામાં ૨	જ્ઞેય આત્મામાં ૩	યંત્ર ઉપયોગ આત્મામાં ૪	નં. ૧ જ્ઞાન આત્મામાં ૫	દર્શન આત્મામાં ૬	ચારિત્ર્ય આત્મામાં ૭	વીર્ય આત્મામાં ૮
દ્રવ્ય @ કથાય આત્માની ભજના	દ્રવ્ય @ આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય @ આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય @ આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય @ આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય @ આત્માની ભજના	દ્રવ્ય @ આત્માની નિયમા	દ્રવ્ય @ આત્માની નિયમા
જ્ઞેય @ આત્માની ભજના	જ્ઞેય @ આત્માની નિયમા	કથાય ☐ આત્માની ભજના	કથાય @ આત્માની ભજના	કથાય @ આત્માની ભજના	કથાય @ આત્માની ભજના	કથાય ☐ આત્માની ભજના	કથાય ☐ આત્માની ભજના
ઉપયોગ @ આત્માની નિયમા	ઉપયોગ @ આત્માની નિયમા	ઉપયોગ @ આત્માની નિયમા	જ્ઞેય @ આત્માની ભજના	જ્ઞેય @ આત્માની ભજના	જ્ઞેય @ આત્માની ભજના	જ્ઞેય @ આત્માની ભજના	જ્ઞેય @ આત્માની ભજના
જ્ઞાન @ આત્માની ભજના	જ્ઞાન ☐ આત્માની ભજના	જ્ઞાન @ આત્માની ભજના	જ્ઞાન @ આત્માની ભજના	ઉપયોગ @ આત્માની નિયમા	ઉપયોગ @ આત્માની નિયમા	ઉપયોગ @ આત્માની નિયમા	ઉપયોગ @ આત્માની નિયમા

દર્શન @ આત્માની નિયમા	દર્શન @ આત્માની નિયમા	દર્શન @ આત્માની નિયમા	દર્શન @ આત્માની નિયમા	દર્શન @ આત્માની નિયમા	દર્શન @ આત્માની નિયમા
ચારિત્ર @ આત્માની સજના	ચારિત્ર @ આત્માની સજના	ચારિત્ર @ આત્માની સજના	ચારિત્ર @ આત્માની સજના	ચારિત્ર @ આત્માની સજના	ચારિત્ર @ આત્માની સજના
વીર્ય @ આત્માની સજના	વીર્ય @ આત્માની સજના	વીર્ય @ આત્માની સજના	વીર્ય @ આત્માની સજના	વીર્ય @ આત્માની સજના	ચારિત્ર @ આત્માની સજના

યંત્રની વિશેષ સમજણ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ

@ જુઓ નોંધ નં. ૧ પરિશિષ્ટ

□ જુઓ નોંધ નં. ૨

○ જુઓ નોંધ નં. ૩

± જુઓ નોંધ નં. ૪

□ જુઓ નોંધ નં. ૫

આહ આત્માનાં

નામ

છવના

૧૪ ભેદમાંથી

મોદ

ગુણસ્થાનમાંથી

ચંન્ન નં. ૨

૫૬૨

જ્ઞેયમાંથી

આર

ઉપયોગમાંથી

છ

લેશ્યામાંથી

૨૬૨

શ્રી અમલતી ઉપક્રમ

૧ દ્રવ્ય આત્મા	સમુચ્ચયે-૧૪ ભેદ લાભે	સમુચ્ચયે ૧૪ ગુણસ્થાન લાભે	સમુચ્ચયે ૧૫ જ્ઞેય લાભે	સમુચ્ચયે-૧૨ આર ઉપયોગ	સમુચ્ચયે ૬ છ લેશ્યા
૨ કથાય આત્મામાં	૧૪ લાભે	પહેલાં ૧૦ ગુણહાણી લાભે	૧૫ લાભે	કેવળજ્ઞાન ને કેવળ દર્શન	૬ લેશ્યા
૩ જ્ઞેય આત્મામાં	૧૪ લાભે	પહેલેથી ૧૩ ગુણહાણી લાભે	૧૫ લાભે	વર્ણને ૧૦ લાભે	૬ લેશ્યા
૪ ઉપયોગ આત્મામાં	૧૪ લાભે	૧૪ ગુણહાણી	૧૫ લાભે	૧૨ લાભે	૬ લેશ્યા
૫ જ્ઞાન આત્મામાં	૩ વિકલેન્દ્રિય અને અસંસી પંચેન્દ્રિયના અપચાપ્તિને સંસીના બે એ છ (૬)	પહેલું ને ત્રીજું વર્ણને આક્રીના ૧૨ ગુણહાણી લાભે	૧૫ લાભે	૧૨ ઉપયોગ લાભે ત્રણ અસાન વર્ણ નવ ઉપયોગ લાભે	૬ લેશ્યા
૬ દર્શન આત્મામાં	૧૪ લાભે	૧૪ લાભે	૧૫ લાભે	૧૨ ઉપયોગ લાભે	૬ લેશ્યા
૭ ચારિત્ર આત્મામાં	૧ સંસીતો પ્રાપ્તો લાભે	પહેલાં પાંચ વર્ણને પાછલા નવ ગુણહાણી લાભે	૧૫ લાભે	૩ અસાન વર્ણને નવ ઉપયોગ લાભે	૬ લેશ્યા
૮ વીર આત્મામાં	૧૪ લાભે	૧૪ લાભે	૧૫ લાભે	૧૨ ઉપયોગ લાભે	૬ લેશ્યા

પરિશિષ્ટ

ઉપયોગ લક્ષણથી આત્મા એક પ્રકારે છે, તો પણ અમુક વિશેષતાને લીધે તેના આઠ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે :-

(૧) દ્રવ્યાત્મા - ત્રિકાલવર્તી આત્મદ્રવ્ય તે દ્રવ્યાત્મા. તે સર્વજીવોને હોય છે.

(૨) કષાયાત્મા - ક્રોધાદિ કષાયયુક્ત આત્મા તે કષાયાત્મા. તે સકષાયી જીવોને હોય છે, પણ ઉપશાંત કષાયવાળા અગિયારમા ગુણસ્થાનવર્તી અને શ્રીજીકષાયવાળાને કષાયાત્મા હોતો નથી.

(૩) યોગાત્મા - મન, વચન, કાયાના વ્યાપારવાળા યોગાત્મા હોય છે.

(૪) ઉપયોગઆત્મા - સાકાર અને નિરાકાર ઉપયોગવાળા સિદ્ધ અને સંસારી સર્વ જીવોને ઉપયોગાત્મા હોય છે.

(૫) જ્ઞાનાત્મા - સમ્યક્ વિશેષ અવબોધરૂપ જ્ઞાનાત્મા સર્વ સમ્યક્દષ્ટિ જીવોને હોય છે.

(૬) દર્શનાત્મા - સામાન્ય અવબોધરૂપ દર્શનાત્મા સર્વ જીવોને હોય છે.

(૭) ચારિત્રાત્મા - વિરતિવાળાને ચારિત્રાત્મા હોય છે.

(૮) વીર્યાત્મા - કરણવીર્યવાળા સર્વ સંસારી જીવોને વીર્યાત્મા હોય છે.

ચંત્ર નં. ૧ની વિશેષ સમજણ

[૧] દ્રવ્યાત્મા, ઉપયોગાત્મા તથા દર્શનાત્માનો પરસ્પર તથા બીજા પ્રકારના આત્મા સાથે સંબંધ

ત્રિકાલવર્તી આત્મદ્રવ્ય એટલે કે જીવત્વ તે દ્રવ્યાત્મા તે સર્વ

જીવોને ત્રિકાળ હોય છે. તેથી દ્રવ્યાત્માના દરેક ખાનામાં નિયમા બતાવી છે. કારણ કે તે અવશ્ય હોય છે. અને કષાયો, યોગો, ઉપયોગ વગેરે જીવને જ હોય છે, જહને હોતા નથી. તેથી દ્રવ્યાત્માની બીજા પ્રકારના આત્મામાં નિયમા સમજવી.

પરંતુ દ્રવ્યાત્મા જેને હોય તેને કષાયાત્મા, યોગાત્મા, જ્ઞાનાત્મા, ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા હોય અને ન પણ હોય. કારણ કે જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને સકષાય અવસ્થામાં કષાયો હોય છે. પરંતુ ઉપશાંત કષાયવાળા ૧૧ ગુણસ્થાનવર્તી જીવ અને ક્ષીણકષાયવાળાને કષાયો હોતા નથી. તેવી જ રીતે, સયોગી અવસ્થામાં યોગો હોય છે જ્યારે અયોગી (યોગ-રહિત) કેવલી અને સિદ્ધોને યોગાત્મા હોતો નથી. સમ્યક્જ્ઞાનીને તત્ત્વના વિશેષ યોગરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન હોય તેને જ્ઞાનાત્મા હોય. પણ મિથ્યાદષ્ટિને સમ્યક્ જ્ઞાનના અભાવે જ્ઞાનાત્મા હોતો નથી. તે જ પ્રમાણે, વિરતિવાળાને ચારિત્રાત્મા હોય છે, પરંતુ વિરતિ રહિત (અસંયમી) ને હિંસા વગેરે દોષથી નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્રાત્મા હોતો નથી. તેમ જ સિદ્ધો કૃતકૃત્ય થયા છે તેથી સાધનની નિવૃત્તિને કારણે તેમાં પણ ચારિત્રાત્માનો અભાવ છે. સકરણ વીર્યવાળા સર્વ સંસારી જીવોને વીર્યાત્મા હોય છે પણ સિદ્ધોને સકારણ વીર્યોની અપેક્ષાએ વીર્યનો અભાવ હોવાથી વીર્યાત્મા હોતો નથી. આ કારણોથી દ્રવ્યાત્મા, કષાયાત્મા, યોગાત્મા, જ્ઞાનાત્મા, ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્માની ભજના સમજવી.

ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે તેથી દરેક જીવને ત્રણે કાળ હોય છે. તે જ પ્રમાણે, સામાન્ય અવયોગરૂપ દર્શન પણ સર્વ જીવોને સદાકાળ હોય છે. દ્રવ્યાત્મા, ઉપયોગાત્મા અને દર્શનાત્માનો પરસ્પર નિયત સંબંધ છે અને સદાકાળ બધા જીવોને હોય છે. તેથી દ્રવ્યાત્માના કથન પ્રમાણે ઉપયોગાત્મા અને દર્શનાત્માની દરેક જગ્યાએ નિયમા સમજવી અને ઉપયોગાત્મા અને દર્શનાત્મામાં ઉપરોક્ત કથન પ્રમાણે કષાયાત્મા, યોગાત્મા, જ્ઞાનાત્મા, ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્માની ભજના સમજવી.

[૨] કષાયાત્માનો બીજા આત્મા સાથે સંબંધ

કષાયાત્મામાં ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે દ્રવ્યાત્મા, ઉપયોગાત્મા અને દર્શનાત્માની નિયમા સમજવી.

જેને કષાયાત્મા હોય તેને યોગાત્મા અવશ્ય હોય છે. કારણ કે કોઈ પણ સકષાયી અયોગી (મન, વચન, કાયાના યોગરહિત) હોતો નથી. અને અયોગી કેવલી તથા સિદ્ધોને કષાયો હોતા નથી. તેથી કષાયાત્મા હોય તેને યોગાત્માની નિયમા ભણવી. પરંતુ જેને યોગાત્મા હોય તેને કષાયાત્મા હોય અને ન પણ હોય. કારણ કે સયોગી સકષાયી અને અકષાયી એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે. સયોગી હોવા છતાં ઉપશાંતકષાયી અને ક્ષીણકષાયીને (૧૧ મા, ૧૨ મા, અને ૧૩ મા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોને) કષાયો હોતા નથી. તેથી યોગ્યાત્મામાં કષાયાત્માની ભજના.

કષાયાત્મા અને જ્ઞાનાત્માની પરસ્પર ભજના ભણવી. કારણ કે કષાયાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય. કારણ કે સકષાયી સમ્યક્દષ્ટિને જ્ઞાનાત્મા હોય. પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિ સકષાયીને જ્ઞાનાત્મા હોતો નથી. તે જ પ્રમાણે, જ્ઞાનાત્મા (સમ્યક્જ્ઞાન) હોય તેને કષાયાત્મા (કષાયો) કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય. કારણ કે જ્ઞાનાત્મા છે. તેને ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી અલ્પ-અધિક અંશે કષાયો હોય છે. પરંતુ ૧૧ મા, ૧૨ મા, ૧૩ મા, અને ૧૪ મા, ગુણસ્થાનવર્તી અને સિદ્ધોને કષાયો નથી. તેથી જ્ઞાનાત્મા હોય તેને કષાયાત્માની ભજના અને કષાયાત્મામાં જ્ઞાનાત્માની ભજના સમજવી.

કષાયાત્માની અને ચારિત્રાત્માની પરસ્પર ભજના સમજવી. કારણ કે જેને કષાયાત્મા હોય તેને પ્રમત્ત સંયતિ (સાધુ)ની પેઠે કદાચ ચારિત્ર હોય અને અસંયતની પેઠે કદાચ ન પણ હોય. તેવી જ રીતે, જેને ચારિત્રાત્મા હોય તેને કષાયાત્મા કદાચ હોય. અને કદાચ ન હોય. સામાયિકાદિ ચારિત્રવાળાને કષાયો હોય છે. અને યથાખ્યાત ચારિત્રવાળાને કષાયો હોતા નથી. તેથી કષાયાત્મામાં ચારિત્રાત્માની ભજના અને ચારિત્રાત્મામાં કષાયાત્માની ભજના. જેને કષાયાત્મા હોય છે તેને વીર્યાત્મા

અવશ્ય હોય છે. કારણ કે બધા જ સંસારી જીવોને વીર્યાત્મા અવશ્ય હોય છે. તેથી કષાયાત્મામાં વીર્યાત્માની નિયમા. પરંતુ જેને વીર્યાત્મા હોય છે તેવા સકારણ વીર્યાવાળાને કષાયો હોય અને ન પણ હોય કારણ કે ઉપશાંતકષાયી અને ક્ષીણકષાયી આત્માઓને કષાયો હોતા નથી. તેથી વીર્યાત્મામાં કષાયાત્માની ભજના.

[૩] યોગાત્માનો બીજા આત્મા સાથે સંબંધ

જેને યોગાત્મા હોય તેને ઉપશોકત કથન પ્રમાણે દ્રવ્યાત્મા, ઉપયોગાત્મા અને દર્શનાત્માની નિયમા અને કષાયાત્માની ભજના સમજવી.

યોગાત્મા અને જ્ઞાનાત્માની પરસ્પર ભજના સમજવી. કારણ કે સયોગીને સમ્યક્જ્ઞાન હોય તેને જ્ઞાનાત્મા હોય અને મિથ્યાદષ્ટિને જ્ઞાનાત્મા હોતો નથી. તેથી યોગાત્મામાં જ્ઞાનાત્માની ભજના. તે જ પ્રમાણે, જ્ઞાનાત્મા જે છે તેને યોગો કદાચ હોય અને કદાચ ન પણ હોય. જ્ઞાનાત્માને ૧૩ મા ગુણસ્થાન સુધી યોગો હોય છે. અયોગી કેવલીને (૧૪ મા ગુણસ્થાને) અને સિદ્ધાને યોગો હોતા નથી. તેથી જ્ઞાનાત્મામાં યોગાત્માની ભજના.

યોગાત્મા અને ચારિત્રાત્માની પણ પરસ્પર ભજના સમજવી. જેને યોગાત્મા હોય તેને અપ્રમત્ત સંયતિ આદિની પેઠે ચારિત્ર હોય અને અસંયતિની પેઠે ચારિત્ર ન પણ હોય. તેથી યોગાત્મામાં ચારિત્રાત્માની ભજના સમજવી. જેને ચારિત્રાત્મા છે તેને યોગો હોય અને ન પણ હોય. કારણ કે ચારિત્રાત્મા છે તેવા આત્માઓને ૧૩ મા ગુણસ્થાન સુધી યોગો હોય છે. જ્યારે ૧૪ મા ગુણસ્થાને યથાખ્યાત ચારિત્ર હોવા છતાં યોગો હોતા નથી. તેથી ચારિત્રાત્મામાં યોગાત્માની ભજના.

યોગાત્મામાં વીર્યાત્માની નિયમા. કારણ કે બધા જ સંસારી જીવો વીર્યાવાળા હોવાથી જેને યોગાત્મા છે તેને વીર્યાત્મા અવશ્ય હોય છે. પરંતુ જેને વીર્યાત્મા છે તેને યોગાત્માની ભજના. કારણ કે વીર્યાત્મા

હોય તેને યોગો ૧૩ મા ગુણુસ્થાન સુધી હોય અને ૧૪ મા ગુણુસ્થાને સકારણુ વીર્ય હોવા છતાં યોગો ન હોવાથી વીર્યાત્મામાં યોગાત્માની ભજના.

[૪] જ્ઞાનાત્માનો બીજા આત્મા સાથે સંબંધ

જ્ઞાનાત્મા હોય તેને દ્રવ્યાત્મા, ઉપયોગાત્મા અને દર્શનાત્માની નિયમા તથા કષ્ટાત્માની ભજના ઉપરોક્ત કથન પ્રમાણે સમજવી.

જ્ઞાનાત્મામાં ચારિત્રાત્માની ભજના. કારણ કે સમ્યક્જ્ઞાન હોય તેવા જ્ઞાનાત્માને અપ્રમત્ત સંયતિને પેઠે (૫ થી ૧૪ ગુણુસ્થાન સુધી) ચારિત્ર હોય અને અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિને (ચોથા ગુણુસ્થાને) અને સિદ્ધોને ચારિત્રનો અભાવ હોય છે. તેથી જ્ઞાનાત્મામાં ચારિત્રાત્માની ભજના. પરંતુ ચારિત્રાત્મામાં જ્ઞાનાત્માની નિયમા. કારણ, જેમને સામાયિકાદિ ચારિત્ર હોય છે તેઓને સમ્યક્જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે. તેથી ચારિત્રાત્મામાં જ્ઞાનાત્માની નિયમા.

જ્ઞાનાત્મા અને વીર્યાત્માની પરસ્પર ભજના સમજવી. કારણ કે જેને તત્વના વિશેષ બોધરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન છે તેને વીર્યાત્મા ૧૪ મા ગુણુસ્થાન સુધી હોય અને સિદ્ધોને સકારણુ વીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યનો અભાવ હોવાથી વીર્યાત્મા હોતો નથી. જેને વીર્યાત્મા હોય તેને કદાચ જ્ઞાનાત્મા હોય. અને કદાચ ન હોય. કારણ કે કદાચ સમ્યક્જ્ઞાન હોય અથવા ન પણ હોય. તેથી વીર્યાત્મામાં જ્ઞાનાત્માની ભજના સમજવી.

[૫] ચારિત્રાત્માનો બીજા આત્મા સાથે સંબંધ

ચારિત્રાત્મામાં દ્રવ્યાત્મા, ઉપયોગાત્મા, જ્ઞાનાત્મા, અને દર્શનાત્માની નિયમા અને કષ્ટાત્મા તથા યોગાત્માની ભજના. ઉપરોક્ત કથન પ્રમાણે સમજવી.

ચારિત્રાત્મામાં વીર્યાત્માની નિયમા. કારણ કે સકારણુ વીર્ય જેને ચારિત્ર હોય તેને અવશ્ય હોય છે. તેથી વીર્યાત્માની નિયમા. પરંતુ જેને વીર્યાત્મા છે તેને ચારિત્રાત્મા કદાચ હોય અને કદાચ ન પણ હોય, તેથી વીર્યાત્મામાં ચારિત્રાત્માની ભજના.

જ્ઞાન, દર્શન અને આત્મત્વ વિષે વિશેષ વ્યાખ્યા

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ < છે કે અજ્ઞાન□
સ્વરૂપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાનરૂપ છે અને
કદાચિત્ અજ્ઞાનરૂપ પણ છે. પરંતુ તેઓનું જ્ઞાન તો અવશ્ય આત્મ
સ્વરૂપ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નૈરયિકોનો આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે કે
અજ્ઞાનરૂપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નૈરયિકોનો આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાનરૂપ
છે, અને કદાચિત્ અજ્ઞાનરૂપ પણ છે. પરંતુ તેઓનું જ્ઞાન અવશ્ય
આત્મરૂપ છે.

એ પ્રમાણે ૧૯ દંડક (સ્થાવરના પાંચ દંડક વળીને) માટે પણ
ઉપરોક્ત કથન પ્રમાણે સમજવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોનો આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે કે
અજ્ઞાનરૂપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોનો આત્મા અવશ્ય અજ્ઞાન-
રૂપ છે, અને તેઓનું અજ્ઞાન પણ અવશ્ય આત્મરૂપ છે. એ પ્રમાણે
યાવત્ વનસ્પતિકાયિકો સુધી પાંચ સ્થાવરો માટે જાણવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આત્મા દર્શનરૂપ છે કે તેથી દર્શન
બીજું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આત્મા અવશ્ય દર્શનરૂપ છે અને દર્શન
પણ અવશ્ય આત્મા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નૈરયિકોનો આત્મા દર્શનરૂપ છે ? કે
નૈરયિકોનું દર્શન તેથી અન્ય છે ?

< જ્ઞાન-એટલે સમ્યક્જ્ઞાન એમ સમજવું.

□ અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન. એ પ્રમાણે અર્થ મહત્ત્વ કરવો.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નૈરથિકોનો આત્મા અવશ્ય દર્શનરૂપ છે. અને તેઓનું દર્શન પણ અવશ્ય આત્મા છે. એ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિકો સુધી ચોવીસ દંડકો નિરંતર કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી આત્મા-સત્સ્વરૂપ છે કે અન્ય-અસત્સ્વરૂપ રત્નપ્રભાપૃથ્વી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી (૧) કથંચિત્ આત્મા @ સદ્સ્વરૂપ છે. (૨) કથંચિત્ નોઆત્મા @ અસદ્સ્વરૂપ પણ છે. અને (૩) સદ્સ્વરૂપે અને અસદ્સ્વરૂપે (ઉભયથા) કથંચિત્ અવકતવ્ય @ કહેવાને અશક્ય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે શા હેતુથી કહો છો કે “રત્નપ્રભાપૃથ્વી □ કથંચિત્ આત્મા-સદ્સ્વરૂપ છે, કથંચિત્ નોઆત્મા અસદ્સ્વરૂપ છે, અને સદ્ અને અસદ્-એ ઉભયરૂપે કથંચિત્ અવકતવ્ય છે ?”

મહાવીર : હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભાપૃથ્વી પોતાના આદેશથી-સ્વરૂપથી આત્મા-વિદ્યમાન છે. પરના આદેશથી-પરરૂપે વિવક્ષાથી નોઆત્મા અવિદ્યમાન છે, અને ઉભયના આદેશથી-સ્વ અને પરની વિવક્ષાથી આત્મા

@ જુદી અપેક્ષાએ આત્માના ત્રણ પ્રકાર છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

આત્મા : જે પોતાની પર્યાયિની અપેક્ષાએ સત્સ્વરૂપ (વિદ્યમાન) હોય તે આત્મા.

નોઆત્મા : જે પરપર્યાયિની અપેક્ષાએ અસત્સ્વરૂપ (અવિદ્યમાન) હોય તે નોઆત્મા.

અવકતવ્ય : જે સ્વપર્યાયિની અપેક્ષાથી સત્સ્વરૂપ (વિદ્યમાન) છે અને પરપર્યાયિની અપેક્ષાથી અસત્સ્વરૂપ (અવિદ્યમાન) છે એવી મિશ્ર અવસ્થા જે શબ્દથી અવાચ્ય છે તે અવકતવ્ય.

□ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પોતાના વર્ણાદિ પર્યાય વડે આત્મા-સદ્સ્વરૂપ છે, પરસ્વરૂપના પર્યાય વડે નોઆત્મા-અસદ્સ્વરૂપ છે, અને સ્વપરના પર્યાય વડે આત્મા-સ્વરૂપ કે અનાત્મસ્વરૂપ એ બંને પ્રકારે કહેવાને અશક્ય છે. એ પ્રમાણે પરમાણુ સુધી ત્રણ ભાંગા થાય છે.

સદૃષ્ટે અને નોઆત્મા-અસદૃષ્ટે અવકતવ્ય છે. તે હેતુથી પૂર્વ પ્રમાણે કહ્યું છે તેમ આત્મા-સદ અને યાવત્-નોઆત્મા-અસદૃષ્ટે અવકતવ્ય છે.

ઉપરોક્ત કથન પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા આદિ સાતે પૃથ્વી [નરકભૂમિ] અનુત્તર વિમાન સુધીના દેવ આવાસો તથા ઈષ્ટભાગ્યભારા પૃથ્વી [સિદ્ધશિલા] માટે પણ સમજવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ આત્મા-વિદ્યમાન છે કે તેથી અન્ય [અવિદ્યમાન] પરમાણુ પુદ્ગલ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ સૌધર્મકલ્પ સંબંધે કહ્યું તેમ એક પરમાણુ પુદ્ગલ સંબંધે પણ જાણવું. □

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા-વિદ્યમાન છે કે તેથી અન્ય-અવિદ્યમાન દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ ○ (૧) કથંચિત્ આત્મા-વિદ્યમાન છે (૨) કથંચિત્-નોઆત્મા-અવિદ્યમાન છે અને, [૩] આત્મા તથા નોઆત્મારૂપે કથંચિત્ અવકતવ્ય છે, [૪] કથંચિત્ આત્મા છે, અને કથંચિત્ નોઆત્મા પણ છે. (૫) કથંચિત્ આત્મા છે, અને

□ સૌધર્મકલ્પ દેવલોકનું કથન રત્નપ્રમાપૃથ્વીના કથન માફક સમજવું.

○ દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધને વિષે ૭ ભાગા થાય છે, તેમાં પ્રથમના ત્રણ ભાગા સકલ સ્કંધની અપેક્ષાએ થાય છે, અને તે પૂર્વે કહેલા છે. બાકીના ત્રણ ભાગા દેશની અપેક્ષાએ છે. દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ હોવાથી તેના એક દેશની સ્વપર્યાય વડે સદૃષ્ટે વિવક્ષા કરીએ અને બીજા દેશની પરપર્યાય વડે અસદૃષ્ટે વિવક્ષા કરીએ તે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ અનુક્રમે (૪) કથંચિત્ આત્મારૂપે અને કથંચિત્ અનાત્મરૂપે હોય, તથા તેના એક દેશની સ્વપર્યાય વડે સદૃષ્ટે વિવક્ષા કરીએ અને બીજા દેશની સદ્ અને અસદ્ એ ઉભયરૂપે વિવક્ષા કરીએ તો (૫) કથંચિત્ આત્મારૂપ અને અવકતવ્ય કહેવાય. તથા તે સ્કંધનો એક દેશ પરપર્યાય વડે અસદૃષ્ટે વિવક્ષા કરીએ અને એકબીજા દેશની ઉભયરૂપે વિવક્ષા કરીએ તો તે (૬) નોઆત્મા અને અવકતવ્ય કહેવાય. કથંચિત્ આત્મા, નોઆત્મા અને અવકતવ્ય-એ પ્રમાણે સાતમો ભાગો દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધને વિષે તેના બે અંશ હોવાથી બતો નથી. ત્રિપ્રદેશિકાદિ સ્કંધને વિષે તો આ સાતે ભાગા થાય છે.

આત્મા તથા નોઆત્મા અને ઉભયરૂપે અવક્તવ્ય છે (૧) કથંચિત્ નોઆત્મા છે, અને આત્મા અને નોઆત્મા—ઉભયરૂપે અવક્તવ્ય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે શા હેતુથી કહો છો કે—ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત યાવત્—આત્મા અને નોઆત્મા—એ ઉભયરૂપે અવક્તવ્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (૧) (દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ) પોતાના આદેશથી આત્મા છે (૨) પરના આદેશથી નોઆત્મા છે (૩) ઉભયના આદેશથી આત્મા અને નોઆત્મા—એ ઉભયરૂપે અવક્તવ્ય છે (૪) એક દેશની અપેક્ષાએ સદ્ભાવ પર્યાયની વિવક્ષાથી અને એક દેશની અપેક્ષાએ અસદ્ભાવ પર્યાયની વિવક્ષાથી દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા—વિદ્યમાન, તથા નોઆત્મા—અવિદ્યમાન છે, (૫) એક દેશના આદેશથી સદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ અને એક દેશના આદેશથી સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ એ બન્ને પર્યાયની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા—વિદ્યમાન અને આત્મા તથા નોઆત્મા એ ઉભયરૂપે અવક્તવ્ય છે. (૬) એક દેશના આદેશથી અસદ્ભાવની પર્યાયની અપેક્ષાએ અને એક દેશના આદેશથી સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ—એ બન્ને પર્યાયની અપેક્ષાએ તે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ નોઆત્મા—અવિદ્યમાન અને આત્મા તથા નોઆત્મારૂપે અવક્તવ્ય છે. તે હેતુથી એ પ્રમાણે કહું છે કે યાવત્ નોઆત્મા—અવિદ્યમાન છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ત્રિપ્રદેશિક □ સ્કંધ આત્મા—વિદ્યમાન છે કે તેથી અન્ય—વિદ્યમાન ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ (૧) કથંચિત્ આત્મા વિદ્યમાન છે, (૨) કથંચિત્ નોઆત્મા—અવિદ્યમાન છે, (૩) આત્મા તથા નોઆત્મા—એ ઉભયરૂપે કથંચિત્ અવક્તવ્ય છે (૪) કથંચિત્ આત્મા તથા કથંચિત્ નોઆત્મા છે. (૫) કથંચિત્ આત્મા તથા નોઆત્માઓ

□ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધને વિષે તેર ભાંગા થાય છે. તેમાં પૂર્વે કહેલા સાત ભાંગામાંથી આદિના ત્રણ ભાંગા સકંધની અપેક્ષાએ થાય છે, પછીના બીજા ત્રણ ભાંગાના એકવચન અને બહુવચનના ભેદ થકી ત્રણ ત્રણ વિકલ્પો થાય છે. અને સાતમે—ભાંગો એક જ પ્રકારનો છે.

છે (બહુવચન અને એકવચન). (૬) કથંચિત્ આત્માઓ અને નોઆત્મા છે. (બહુવચન અને એકવચન). (૭) કથંચિત્ આત્મા તથા નોઆત્મા એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૮) કથંચિત્ આત્મા અને આત્માઓ તથા નોઆત્મા એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૯) કથંચિત્ આત્માઓ અને આત્મા તથા નોઆત્મા એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૦) કથંચિત્ નોઆત્મા અને આત્મા તથા નોઆત્મા એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૧) કથંચિત્ નોઆત્મા અને આત્માઓ તથા નોઆત્માઓ એ બંને રૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૨) કથંચિત્ નોઆત્માઓ અને આત્મા તથા નોઆત્મા એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૩) કથંચિત્ આત્મા, નોઆત્મા અને આત્મા તથા નોઆત્મા એ બંને રૂપે અવકતવ્ય છે

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે શા હેતુથી કહો છો કે “ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ કથંચિત્ આત્મા છે—ઈત્યાદિ પૂર્વ પ્રમાણે કહેવું, યાવત્ કથંચિત્ આત્મા, નોઆત્મા અને આત્મા તથા નોઆત્મારૂપે અવકતવ્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ) પોતાના આદેશથી (૧) આત્મા છે. (૨) પરના—આદેશથી નોઆત્મા છે. (૩) ઉભયના આદેશથી આત્મા અને નોઆત્મા—એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૪) એક દેશના આદેશથી સદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ અને એક દેશના આદેશથી અસદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા અને નોઆત્મારૂપ છે. (૫) એક દેશના આદેશથી સદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ અને દેશોના આદેશથી અસદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા તથા નોઆત્માઓ છે. (૬) દેશોના આદેશથી સદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી અસદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્માઓ અને નોઆત્મારૂપ છે. (૭) દેશના આદેશથી સદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી ઉભય—સદ્ભાવ તથા અસદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા અને આત્મા તથા નોઆત્મા—એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૮) દેશના આદેશથી સદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ અને દેશોના આદેશથી ઉભયપર્યાયની વિવેક્ષાએ તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા અને આત્માઓ તથા નોઆત્માઓએ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે

છે. (૯) દેશોના આદેશથી સદ્ભાવપર્યાયિની અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી તદુભયપર્યાયિની અપેક્ષાએ તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ આત્માઓ અને આત્મા તથા નોઆત્મા એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે-એ ત્રણ ભાંગાઓ બાણુવા. (૧૦) દેશના આદેશથી અસદ્ભાવ પર્યાયિની અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી ઉભય પર્યાયિની અપેક્ષાએ તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ નોઆત્મા અને આત્મા તથા નોઆત્મારૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૧) દેશના આદેશથી અસદ્ભાવ પર્યાયિની અપેક્ષાએ અને દેશોના આદેશથી તદુભયપર્યાયિની અપેક્ષાએ તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ નોઆત્મા અને આત્માઓ તથા નોઆત્માઓ એઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૨) દેશોના આદેશથી અસદ્ભાવપર્યાયિની અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી તદુભયપર્યાયિની અપેક્ષાએ તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ નોઆત્માઓ અને આત્મા તથા નોઆત્મા ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૩) દેશના આદેશથી સદ્ભાવપર્યાયિની અપેક્ષાએ, દેશના આદેશથી અસદ્ભાવ પર્યાયિની અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી તદુભયપર્યાયિની અપેક્ષાએ તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ (કથંચિત્) આત્મા નોઆત્મા અને આત્મા તથા નોઆત્મા ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. માટે હે ગૌતમ ! તે હેતુથી એમ કહ્યું કે, “ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ કથંચિત્ આત્મા છે-ઈત્યાદિ યાવત્ નોઆત્મા છે” ત્યાં સુધી બધું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચતુઃપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા-વિદ્યમાન છે કે તેથી અન્ય છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્ન.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચતુઃપ્રદેશિક સ્કંધ (૧) કથંચિત્ આત્મા છે, (૨) કથંચિત્ નોઆત્મા છે, (૩) આત્મા અને નોઆત્મા ઉભયરૂપે કથંચિત્ અવકતવ્ય છે, (૪)- થી (૭) કથંચિત્ આત્મા અને નોઆત્મા છે (૪ ભાંગા) (એકવચન અને બહુવચનના ચાર ભાંગાઓ) (૮) થી (૧૧) કથંચિત્ આત્મા અને અવકતવ્ય છે (તે ૪ ભાંગા) (૧૨) થી (૧૫) કથંચિત્ નોઆત્મા અને અવકતવ્ય છે, (૪ ભાંગા) (૧૬) કથંચિત્ આત્મા અને નોઆત્મા તથા આત્મા-નોઆત્મારૂપે અવકતવ્ય છે, (૧૭) કથંચિત્ આત્મા, નોઆત્મા અને આત્માઓ તથા નોઆત્મા-રૂપે અવકતવ્ય છે, (૧૮) કથંચિત્ આત્મા નોઆત્માઓ તથા આત્મા અને નોઆત્મા-ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૯) કથંચિત્ આત્માઓ,

નોઆત્મા તથા આત્મા અને અનાત્મરૂપે અવકતવ્ય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શા હેતુથી એમ કહેવાય છે કે, ચતુઃ-
પ્રદેશિક સ્કંધ કથંચિત્ આત્મા, નોઆત્મા અને અવકતવ્ય છે-ઈત્યાદિ
પૂર્વ પ્રમાણે અર્થનો પુનરુચ્ચાર કરી પ્રશ્ન કરવો.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (૧) પોતાના આદેશથી-સ્વરૂપની
વિવક્ષાથી આત્મા છે, (૨) પરના આદેશથી- પરરૂપની વિવક્ષાથી
નોઆત્મા છે, (૩) તદુભયના આદેશથી આત્મા અને નોઆત્મા-એ
ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૪) દેશના આદેશથી સદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ
અને દેશના આદેશથી અસદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ (એકવચન અને બહુ-
વચનના) ચાર ભાંગા થાય છે. સદ્ભાવ પર્યાય તથા તદુભયની અપે-
ક્ષાએ ચાર ભાંગા થાય છે, તથા અસદ્ભાવ અને તદુભયની અપેક્ષાએ
પણ ચાર ભાંગા થાય છે, તથા (૧૬) દેશના આદેશથી તથા સદ્ભાવ-
પર્યાયની અપેક્ષાએ, દેશના આદેશથી અસદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ, દેશના
આદેશથી તદુભયપર્યાયની અપેક્ષાએ ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા, નોઆત્મા
અને આત્માએ તથા નોઆત્મા-એ ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૭) દેશના
આદેશથી સદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ, દેશના આદેશથી અસદ્ભાવપર્યાયની
અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી તદુભયપર્યાયની અપેક્ષાએ ચતુષ્પ્રદેશિક
સ્કંધ આત્મા, નોઆત્મા અને આત્માએ તથા નોઆત્માઓરૂપે અવકતવ્ય
છે. (૧૮) દેશના આદેશથી સદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ, દેશના આદે-
શથી અસદ્ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી તદુભયપર્યાયની
અપેક્ષાએ ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધ આત્મા, નોઆત્મા અને આત્મા તથા નોઆત્મા
ઉભયરૂપે અવકતવ્ય છે. (૧૯) દેશના આદેશથી સદ્ભાવપર્યાયની
અપેક્ષાએ, દેશના આદેશથી અસદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ, અને દેશના
આદેશથી તદુભય પર્યાયની અપેક્ષાએ ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કંધ આત્માઓ,
નોઆત્મા, અને આત્મા તથા નોઆત્મારૂપે અવકતવ્ય છે. માટે હે ગૌતમ !
તે હેતુથી એમ કહેવાય છે કે ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કંધ કથંચિત્ આત્મા છે,
કથંચિત્ નોઆત્મા છે અને કથંચિત્ અવકતવ્ય છે, એ નિશ્ચયમાં
પૂર્વોક્ત ભાંગાઓ યાવત્-‘નોઆત્મા છે’ ત્યાં સુધી કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પંચપ્રદેશિક આત્મા છે, કે તેથી અન્ય
પ્રદેશિક સ્કંધ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પંચપ્રદેશિક સ્કંધ ~ (૧) કથંચિત્ આત્મા છે, (૨) કથંચિત્ નોઆત્મા છે, અને (૩) આત્મા તથા નોઆત્મારૂપે કથંચિત્ અવકતવ્ય છે, (૪) કથંચિત્ આત્મા, નોઆત્મા અને આત્મા અને અનાત્મા-ઉભયરૂપે કથંચિત્ અવકતવ્ય છે. નોઆત્મા અને અવકતવ્ય વડે એ પ્રમાણે ચાર ભાંગા કરવા, ત્રિકસંયોગમાં (આઠ ભાંગા થાય છે) એક આઠમો ભાંગો ઊતરતો નથી, એટલે સાત ભાંગાઓ થાય છે. (કુલ મળીને બાવીસ ભાંગાઓ થાય છે)

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શા હેતુથી (પંચપ્રદેશિક સ્કંધ આત્મા છે) ઈત્યાદિ પાઠનો પુનરુચ્ચાર કરવો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (૧) (પંચપ્રદેશિક સ્કંધ) પોતાના આદેશથી આત્મા છે, (૨) પરના આદેશથી નોઆત્મા છે, (૩) તદુભયના-આદેશથી અવકતવ્ય છે, (૪) દેશના આદેશથી સદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ અને દેશના આદેશથી અસદ્ભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ કથંચિત્ આત્મા છે અને આત્મા નથી-એ પ્રમાણે દ્વિકસંયોગોમાં સર્વે ભાંગા ઊપજે છે, માત્ર ત્રિકસંયોગમાં (આઠમો) એક ભાંગો ઊતરતો નથી. પદ્મપ્રદેશિક સ્કંધને વિષે સર્વે ભાંગાઓ લાગુ પડે છે, જેમ પદ્મપ્રદેશિક સ્કંધને વિષે કહ્યું તે જ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ સંબંધે જાણવું.

ગૌતમ : 'હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે' એમ કહી [ભગવાન ગૌતમ] યાવત્ વિહરે છે.

~ પંચપ્રદેશિક સ્કંધના ૨૨ ભાંગા થાય છે, તેમાં આદિના ત્રણ ભાંગા પૂર્વ પ્રમાણે એકલા દેશરૂપ છે. ત્યાર પછીના ત્રણ ભાંગાના પ્રત્યેકે ચાર ચાર વિકલ્પ થાય છે, અને સાતમા ભાંગાના સાત વિકલ્પ થાય છે. ત્રિકસંયોગના મૂળ આઠ ભાંગા થાય, તેમાં અહીં પ્રથમના સાત ભાંગા ગ્રહણ કરવા, એક છેલ્લા ભાંગાનો અસંભવ હોવાથી તે ન ગ્રહણ કરવો. છ પ્રદેશિક સ્કંધને વિષે ત્રેવીસ ભાંગા થાય છે.

*ઉત્પન્ન સંખ્યાના ૩૯ બોલો

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૧૩ ઉ. ૧-૨ નો અધિકાર

(૧) સમુચ્ચય કેટલા ઊપજે છે ? ૧. (૨) સ્વેદશી ૧. (૩) શુકલપક્ષી કૃષ્ણપક્ષી-૨ (૪) સંજી અસંજી ૨ (૫) ભવી અભવી ૨ (૬) મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની, વિભંગજ્ઞાની ૬ (૭) ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુદર્શની, અવધિદર્શની ૩, (૮) આહારસંજી, ભયસંજી, મૈથુનસંજી, પરિગ્રહસંજી ૪ (૯) સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, નપુંસકવેદી ૩ (૧૦) ક્રોધી, માની માયી, લોભી ૪ (૧૧) શ્રોતેન્દ્રિય, ચક્ષુષેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, સ્પર્શનેન્દ્રિય, નોષેન્દ્રિય ૬ (૧૨) મનયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ ૩ (૧૩) સાગારોવઉતા (સાકારઉપયોગવાળા) અલ્પાગારો વઉતા (અનાકાર ઉપયોગવાળા.) ૨ એ સર્વ ૩૯ બોલ થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા નારકીના સંખ્યાતા યોજનના નરકાવાસોમાં એક સમયમાં સંખ્યાતા નેરિયા ઊપજે છે કે અસંખ્યાતા ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાતા યોજનના નરકાવાસોમાં જઘન્ય-૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટા સંખ્યાતા ઊપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અસંખ્યાતા યોજનના નરકાવાસોમાં એક સમયમાં સંખ્યાતા નેરિયા ઊપજે છે કે અસંખ્યાતા નેરિયા ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા યોજનના નરકાવાસોમાં જઘન્ય ૧-૨-૩, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા નેરિયા ઊપજે છે. એ રીતે બાકી છ નરકોનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પહેલી બીજી નારકીમાં કાપોતલેશ્યાવાળા કેટલા ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૧-૨-૩, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા

---

* આ વિષયમાં નારકી દેવતાનું વિવેચન છે. બીજા દંડકોનું નથી.

યોજનના નરકાવાસોમાં સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા યોજનના નરકા-
વાસોમાં અસંખ્યાત ઊપજે છે.○

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં@ કૃષ્ણપક્ષી ઊપજે છે કે
શુક્લપક્ષી□ ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃષ્ણપક્ષી પણ ઊપજે છે અને
શુક્લપક્ષી પણ ઊપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં સંશી ઊપજે છે કે અસંશી
ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલી નારકીમાં સંશી પણ ઊપજે છે
અને અસંશી પણ ઊપજે છે. અને બાકીની છ નરકોમાં સંશી જ ઊપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં ભવી ઊપજે છે કે અભવી
ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભવી પણ ઊપજે છે અને અભવી
પણ ઊપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં મતિજ્ઞાની ઊપજે છે કે ઋતજ્ઞાની
ઊપજે છે કે અવધિજ્ઞાની ઊપજે છે કે મતિઅજ્ઞાની ઋતઅજ્ઞાની તથા
વિભંગજ્ઞાની ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલીથી છઠ્ઠી નારકી સુધી મતિજ્ઞાની
આદિ ૩ જ્ઞાનવાળા અને મતિઅજ્ઞાન આદિ ૩ અજ્ઞાનવાળા ઊપજે છે,
અને સાતમી નારકીમાં ફક્ત ૩ અજ્ઞાનવાળા જ ઊપજે છે.

○એ રીતે ત્રીજી નારકીમાં કાપેત, નંદવેશ્યાવાળા અને ચોથી નારકીમાં
નીલવેશ્યાવાળા અને પાંચમી નારકીમાં નીલકૃષ્ણવેશ્યાવાળા અને છઠ્ઠી સાતમી
નારકીમાં કૃષ્ણવેશ્યાવાળા કહેવા.

@જે જીવેનું સંસાર પરિભ્રમણ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનથી વધુ બાકી છે
એને કૃષ્ણપક્ષી કહે છે.

□જે જીવેનું સંસાર પરિભ્રમણ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન સુધી બાકી
છે તેને શુક્લપક્ષી કહેવાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં અચ્ચુદર્શની ઊપજે છે કે અચ્ચુદર્શની ઊપજે છે કે અવધિદર્શની ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અચ્ચુદર્શની > ઊપજે છે, અવધિદર્શની ઊપજે છે પરંતુ અચ્ચુદર્શની ઊપજતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં આહારસંજી ઊપજે છે કે ભયસંજી ઊપજે છે કે મૈથુનસંજી ઊપજે છે કે પરિચ્છેદસંજી ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચારે સંજાવાળા ઊપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં સ્ત્રી વેદી ઊપજે છે કે પુરુષવેદી ઊપજે છે કે નપુંસકવેદી ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નપુંસકવેદી ઊપજે છે, સ્ત્રીવેદી પુરુષવેદી ઊપજતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં ક્રોધી ઊપજે છે કે માની ઊપજે છે કે માયી ઊપજે છે કે લોભી ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ક્રોધ આદિ ચારે કપાયવાળા ઊપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં પાંચ ઇન્દ્રિય સહિત ઊપજે છે કે નોઈન્દ્રિય ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નોઈન્દ્રિય ○ ઉપયોગવાળા ઊપજે છે, પરંતુ પાંચ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો સહિત ઊપજતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં મનયોગી ઊપજે છે કે વચનયોગી ઊપજે છે કે કાયયોગી ઊપજે છે ?

> ઇન્દ્રિયો અને મન સિવાય સામાન્ય ઉપયોગ માત્રને પણ અચ્ચુદર્શન કહે છે. ઉત્પત્તિ સમયે સામાન્ય ઉપયોગરૂપ અચ્ચુદર્શન હોય છે. એ માટે ઉત્તરમાં કહ્યું કે અચ્ચુદર્શની ઉત્પન્ન થાય છે.

○ નોઈન્દ્રિય અર્થાત્ મન જો કે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મનપર્યાપ્તિનો અભાવ હોવાથી દ્રવ્ય મન હોતા નથી, તથાપિ ચૈતન્યરૂપ ભાવમાં હંમેશાં હોય છે. એ માટે અહીં ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે નોઈન્દ્રિયઉપયોગવાળા ઉત્પન્ન થાય છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયથેગી ઊપજે છે : મનથેગી, વચનથેગી ઊપજતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન ! નારકીમાં સાકારઉપયોગવાળા ઊપજે છે કે અનાકાર ઉપયોગવાળા ઊપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાકારઉપયોગવાળા પણ ઊપજે છે અને અનાકારઉપયોગવાળા પણ ઊપજે છે. ઉપરોક્ત ૧૩ દ્વારોમાં જ્યન્ય ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા યોજનના નરકાવાસોમાં સંખ્યાતા ઊપજે છે અને અસંખ્યાતા યોજનના નરકાવાસોમાં અસંખ્યાતા ઊપજે છે.

આ ૩૯ બોલોમાંથી ઊપજતા અપેક્ષાએ ભજના-

પહેલી નારકીમાં ૨૯ બોલોની ભજના, ૧૦ બોલ ઊપજતા નથી [ચક્ષુદર્શની, સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, પાંચ ઇંદ્રિયો સહિત, મનથેગી, વચનથેગી-૧૦] બીજી નારકીથી છઠ્ઠી નારકી સુધી ૨૮ બોલની ભજના, ૧૧ બોલ ઊપજતા નથી. [૧૦ બોલ પહેલી નારકી મુજબ અને ૧ અસંજી] સાતમી નારકીમાં ૨૫ બોલની ભજના, ૧૪ બોલ ઊપજતા નથી. (૧૧ બોલ બીજી નારકી મુજબ અને ૩ જ્ઞાન-૧૪).

ભવનપતિ અને વાણવ્યંતરમાં ૩૦ બોલોની ભજના, ૬ બોલ ઊપજતા નથી. (ચક્ષુદર્શની, નપુંસકવેદી, પાંચ ઇંદ્રિયો સહિત, મનથેગી, વચનથેગી-૬).

જ્યોતિષી અને પહેલા બીજા દેવલોકમાં ૨૯ બોલની ભજના, ૧૦ બોલ ઊપજતા નથી (૬ બોલ ભવનપતિ મુજબ અને ૧ અસંજી) ત્રીજા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધી ૨૮ બોલની ભજના, ૧૧ બોલ ઊપજતા નથી (૧૦ બોલ બીજા દેવલોક મુજબ ૧ સ્ત્રીવેદી ૧૧) નવમા દેવલોકથી ત્રણવૈવેયક સુધી ૨૮ બોલની ભજના, ૧૧ બોલ ઊપજતા નથી (આઠમા દેવલોક મુજબ) પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં ૨૩ બોલની ભજના, ૧૬ બોલ ઊપજતા નથી. (૧૧ બોલ આઠમા દેવલોક મુજબ)

□ નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી જ્યન્ય ૧-૨-૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઊપજે છે.

અને કૃષ્ણપક્ષી અભવી, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની, વિભંગજ્ઞાની ૧૬).

આ ૩૯ બોલોમાંથી □ ઉવટને (ઉદ્વર્તન નીકળતા) અને
○ચવને (ચ્યવન) અપેક્ષાએ ભજનાના બોલ.

પહેલી નારકીથી ત્રીજી નારકી સુધી ઉદ્વર્તનમાં ૨૬ બોલોની ભજના. ૧૦ બોલ નીકળતા નથી. (૧ અસંજી, ૧ વિભંગજ્ઞાન, ૧ ચક્ષુદર્શન, ૫ ઇંદ્રિયો, ૧ મનયોગ, ૧ વચનયોગ) અવધિજ્ઞાની, અવધિદર્શની સંખ્યાતા નીકળે છે. ચોથી નારકીથી છઠ્ઠી નારકી સુધી નીકળવામાં ૨૭ બોલની ભજના. ૧૨ બોલ નીકળતા નથી. (૧૦ બોલ ત્રીજી નારકી મુજબ અને અવધિજ્ઞાની, અવધિદર્શની) સાતમી નારકીથી નીકળવામાં ૨૫ બોલની ભજના, ૧૪ બોલ નીકળતા નથી. (૧૨ બોલ છઠ્ઠી નારકી મુજબ અને મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન)

ભવનપતિ, વાણ્યંતરથી નીકળવામાં જ્યોતિષીથી ચ્યવનમાં ૨૮ બોલની ભજના. ૧૧ બોલ નીકળતા નથી. (અવધિજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, અવધિદર્શન, ચક્ષુદર્શન પાંચ ઇંદ્રિયો, મનયોગ, વચનયોગ).

પહેલા, બીજા દેવલોકથી ચ્યવનમાં ૩૦ બોલની ભજના, ૬ બોલ ચ્યવતા નથી. (વિભંગજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન પાંચે ઇંદ્રિયો સહિત, મનયોગ, વચનયોગ) અવધિજ્ઞાની, અવધિદર્શની સંખ્યાતા ચ્યવે છે.

ત્રીજા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધી ચ્યવનમાં ૨૯ બોલની ભજના ૧૦ બોલ ચ્યવતા થાય. (ત્રીજા નારકી મુજબ) અવધિજ્ઞાની, અવધિદર્શની સંખ્યાતાચ્યવે છે.

□ નારકીમાંથી તથા ભવનપતિ, વાણ્યંતર દેવોમાંથી નીકળી મનુષ્ય અને તિર્યંચ ગતિમાં જાય તેને ઉવટના (ઉદ્વર્તન) કહે છે.

○ જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોમાંથી નીકળી મનુષ્ય અને તિર્યંચગતિમાં જાય તેને ચ્યવન કહે છે.

કોઈ પણ જીવ નારકીમાંથી નીકળી ફરી નારકીમાં તથા દેવોમાં ઉપ્પન્ન થતા નથી. એ રીતે, કોઈ પણ જીવ દેવોમાંથી નીકળી ફરી દેવોમાં તથા નારકીમાં ઉપ્પન્ન થતા નથી. નારકી અને દેવતામાંથી નીકળેલ જીવ મનુષ્ય કે તિર્યંચમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્ય કે તિર્યંચનો ભવ ફરીને ફરી પાછા નારકી કે દેવતામાં જઈ શકે છે.

નવમા દેવલોકથી નવઐવેયક સુધી સ્થવનમાં ૨૯ બોલની ભજના, ૧૦ બોલ સ્થવતા નથી. (આઠમા દેવલોક મુજબ) સર્વ સંખ્યાતા સ્થવે છે.

પાંચ અનુત્તરવિમાનથી સ્થવનમાં ૨૫ બોલની ભજના, ૧૪ બોલ સ્થવતા નથી (કૃષ્ણપક્ષી, અસંસી, અભવી, મતિ અજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની, વિભંગજ્ઞાની, ચક્ષુદર્શન, પાંચ ધંદ્રિયો સહિત, મનયોગ, વચનયોગ=૧૪)

સત્તા-(સદા લાભે)ના ૪૯ બોલ-ઉપજવાના ૩૯ કહ્યા એમાં ૧૦ બોલ વધી ગયા. ~ (૧) અનંતરોપપન્નક (૨) પરંપરોપપન્નક (૩) અનંતરાવગાઠ (૪) પરંપરાવગાઠ (૫) અનંતરાહારક. (૬) પરંપરાહારક (૭) અનંતરપર્યાપ્તિક (૮) પરંપરપર્યાપ્તિક (૯) ચરમ અને, (૧૦) અચરમ.

પહેલી નારકીમાં સત્તા (સદા લાભે) અપેક્ષાએ ૩૮ બોલોની નિયમા, ૯ બોલોની ભજના (અસંસી, માન, માયા, લેભ, નોઈદ્રિય,

~ જેને ઉત્પન્ન થયાને હવુ એક સમય જ થયો છે તેને અનંતરોપપન્નક કહેવાય છે. જેને ઉત્પન્ન થયાને એક સમયથી વધુ સમય થયો એટલે ત્રણ સમય થયા હોય તેને પરંપરોપપન્નક કહેવાય છે.

જે નારકી જીવ વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ સમયમાં રહે છે તેને અનંતરાવગાઠ કહે છે. વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં રહેતા જેને એત્રણ સમય થઈ ગયા હોય તેને પરંપરાવગાઠ કહે છે.

નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ જેણે હમણાં પ્રથમ સમયમાં આહાર લીધો એને અનંતરાહારક કહે છે. જેને આહાર લીધાને એ-ત્રણ સમય થયા તેને પરંપરાહારક કહે છે.

નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ જેને પર્યાપ્ત થયાને પહેલો જ સમય થયો છે એને અનંતરપર્યાપ્તિક કહે છે. જેને પર્યાપ્ત થયાને એ-ત્રણ સમય થયા હોય એને પરંપરપર્યાપ્તિક કહે છે.

જે જીવોના તે અતિમ નરકભવ છે અર્થાત્ જે હવે નરકભવથી નીકળી ફરી ફરી નરકમાં નહિ આવે તેને ચરમ કહે છે, અથવા જે નરકમાં અતિમ સમયમાં રહેલ છે અર્થાત્ જે સમય પક્ષી જ નરકભવથી નીકળવાવાળો છે એને ચરમ કહે છે. ચરમથી જે વિપરીત છે એટલે કે નરકના વધુ ભવ કરશે એને અચરમ કહે છે. નારકીની રીતે સર્વ જગ્યાએ કહેવું.

અનંતરોપપન્ન, અનંતરાવગાઢ, અનંતરાહારક, અનંતરપર્યાપ્તિ=૯) ૨ બોલ લાભે નહિ. (શ્રીવેદ, પુરુષવેદ) સર્વ બોલોના નેરિયા < અસંખ્યાતા લાભે છે.

બીજી નારકીથી સાતમી નારકી સુધી સત્તા (સદા લાભે) અપેક્ષાએ ૩૮ બોલની નિયમા. ૮ બોલની ભજના (પહેલી નારકીમાં ૬ કહ્યા એમાંથી અસંજીને છોડવું) ત્રણ બોલ લાભે નહિ. (અસંજી, શ્રીવેદ, પુરુષવેદ) સર્વ બોલોના નેરિયા અસંખ્યાતા લાભે છે.

ભવનપતિ, વાણવ્યંતરમાં સત્તા (સદા લાભે) અપેક્ષાએ ૩૬ બોલની નિયમા, ૬ બોલની ભજના (અસંજી, ક્રોધ, માન, માયા, નોઈંદ્રિય, અનંતરોપપન્ન, અનંતરાવગાઢ, અનંતરાહારક, અનંતરપર્યાપ્તિ=૯) એક બોલ લાભે નહિ = (નપુંસક વેદ). સર્વ બોલોના દેવતા અસંખ્યાતા લાભે છે.

ત્રીજી દેવલોકથી પહેલા, બીજી દેવલોકમાં સત્તા (સદા લાભે) અપેક્ષાએ ૩૬ બોલોની નિયમા, ૮ બોલની ભજના. (ક્રોધ, માન, માયા, નોઈંદ્રિય, અનંતરોપપન્ન, અનંતરાવગાઢ, અનંતરાહારક, અનંતરાપર્યાપ્તિ=૮) ૨ બોલ લાભે નહિ (અસંજી અને નપુંસકવેદ). સર્વ બોલોના દેવતા અસંખ્યાતા લાભે છે.

ત્રીજી દેવલોકથી નવઐવેયક સુધી સત્તા (સદા લાભે) અપેક્ષાએ ૩૮ બોલની નિયમા, ૮ બોલની ભજના (બીજી દેવલોક મુજબ) ૩

< સંખ્યાત યોજનના નરકાવાસોમાં સંખ્યાત નેરિયા લાભે છે, અને અસંખ્યાત યોજનના નરકાવાસોમાં અસંખ્યાત નેરિયા લાભે છે.

= અસંજીની ભવનપતિ, વાણવ્યંતરમાં ભજના બતાવી છે તો પછી નપુંસકવેદ પણ એમાં સંભવે છે તો પછી નપુંસક વેદનો નિષેધ કેમ કર્યો? આ સંકા થઈ શકે છે, પરંતુ અસંજી અવસ્થા થોડા સમયની-અતર્થુહર્ત માત્રની હોય છે, એટલે નપુંસકવેદની વિવક્ષા કરી નથી. ભગવતી સૂત્ર શ. ૩૦ ઉ. ૧માં પણ સમદષ્ટિ વિકલેન્દ્રિયમાં ક્રિયાવાદી, વિનયવાદી હોવાનો નિષેધ કર્યો છે. કેમકે એમાં વિશિષ્ટ સમ્યક્ત્વનો અભાવ છે.

બોલ લાલે નહિ. (અસંશી, સ્ત્રી વેદ, નપુંસક વેદ) સર્વ બોલોના દેવતા અસંખ્યાતા લાલે છે.

ચારઅનુત્તરવિમાનમાં સદા લાલે અપેક્ષાએ ૩૩ બોલોની નિયમા, ૮ બોલોની ભજના (બીજા દેવલોક પ્રમાણે) ૮ બોલ લાલે નહિ (કૃષ્ણપક્ષી, અસંશી, અભવી, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, સ્ત્રીવેદ, નપુંસક વેદ) સર્વ બોલોના દેવતા અસંખ્યાતા લાલે છે.

સર્વાર્થસિદ્ધમાં સત્તા (સદા લાલે) અપેક્ષાએ ૩૨ બોલની નિયમા. ૮ બોલની ભજના (બીજા દેવલોક પ્રમાણે). ૯ બોલ લાલે નહિ (આઠ બોલ ચાર અનુત્તર વિમાન પ્રમાણે અને એક અચરમ=૯). સર્વ બોલોના દેવતા સંખ્યાતા લાલે.

નોંધ :- નારકીથી લઈ આઠમા દેવલોક સુધી ઊપજતા અને ચ્યવનમાં જઘન્ય ૧-૨-૩, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા યોજનના વાસોમાં (રહેવાનાં સ્થાનોમાં) સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા યોજનનાં રહેવાનાં સ્થાનોમાં અસંખ્યાતા કહેવા. સત્તામાં ૧-૨-૩ કહેવા નહિ. (સંખ્યાતા યોજનના વાસોમાં સંખ્યાતા કહેવા અને અસંખ્યાતા યોજનના વાસોમાં અસંખ્યાતા કહેવા.) નવમા દેવલોકથી પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધી ઊપજતા અને ચ્યવતામાં જઘન્ય ૧-૨-૩, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા અને અસંખ્યાત યોજનના વાસોમાં સંખ્યાતા કહેવા. સત્તામાં (સદા લાલેમાં) સંખ્યાતા યોજનના વાસોમાં સંખ્યાતા ~ કહેવા અને અસંખ્યાતા યોજનના વાસોમાં અસંખ્યાતા કહેવા, એટલી વિશેષતા છે કે-(૧) નોઈદ્રિય (મનના ઉપયોગવાળા) (૨) અનંતરોપપત્તક, (૩) અનંતરાવગઠ, (૪) અનંતરાહારક, (૫) અનંતર-પર્યાપ્તિક, એ ૫ બોલ જઘન્ય ૧-૨-૩, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઊપજે છે અને સંખ્યાતા ચ્યવે છે અને સદા લોભમાં Δ સંખ્યાતા રહે છે.

~ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન એક લાખ યોજનનો લાખો પહોળો હોવાથી સંખ્યાતા યોજન વિસ્તારવાળો હોય છે.

Δ ૧ નોઈદ્રિય (મનના ઉપયોગવાળા), ૨ અનંતરોપપત્તક, ૩ અનંતરાવગઠ, ૪ અનંતરાહારક, ૫ અનંતરપર્યાપ્તિક-એ પાંચ બોલ નવમા દેવલોકથી પાંચ અનુત્તર-વિમાન સુધી સત્તા અપેક્ષાએ તુરત ઉત્પન્ન થયા હોવાથી અને

પહેલી નારકીથી છઠી નારકી સુધી અને ભવનપતિથી બાર દેવ-લોક સુધી સમદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ=એ બે દષ્ટિવાળા જ ઊપજે છે, અને બે દષ્ટિવાળા જ નીકળતા અથવા રચે છે. મિશ્રદષ્ટિવાળા ઊપજતા પણ નથી અને રચતા પણ નથી. સત્તામાં સમદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ લાભે છે. મિશ્રદષ્ટિની ભજના (ક્યારેક લાભે છે ક્યારેક લાભે નહિ) એ રીતે નવગ્રંથેયક કહેવું.

સાતમી નારકીમાં મિથ્યાદષ્ટિ જ ઊપજે છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જ નીકળે છે. સમદષ્ટિ ઊપજતા નથી. સત્તામાં સમદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ=એ બે દષ્ટિવાળા લાભે છે, મિશ્રદષ્ટિની ભજના.

પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં સમદષ્ટિ જ ઊપજે છે. સમદષ્ટિ જ રચે છે અને સમદષ્ટિ જ સત્તામાં રહે છે. મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ, એ બે દષ્ટિવાળા ઊપજતા નથી, રચતા નથી અને સત્તામાં લાભે નહિ.

સ્થિતિ થોડી હોવાથી સંખ્યાતા સંભવ છે. ઘણા ભગવતીજ સૂત્ર જોયાં પરંતુ સત્તા અપેક્ષાએ સંખ્યા ક્રૂપા એક બે હસ્તક્ષિપ્ત ભગવતીજમાં જ મળ્યા. બાકી સર્વમાં અસંખ્યાતા મળે છે. સંખ્યાતા જ હીક જણાય છે. કેમકે નવમા દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધી સંસારી મનુષ્યની સિવાય કોઈ ઉત્પન્ન થતા નથી. આ કારણે પ્રથમ સમયમાં સંખ્યાતા જ હોય છે. બીજા-ત્રીજા સમય આદિમાં પરંપર ઘટ જાય છે. આ કારણથી ત્યાં સંખ્યાતા જ સંભવે છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

શ્રી ભગવતીજ સૂત્રના શ. ૧૩ ઉ. ૨. માં દષ્ટિ માટે નવગ્રંથેયકમાં અસુરકુમારની લગ્નામણ દીધી છે, અસુરકુમારમાં ત્રણ દષ્ટિ લાભે છે અને નવગ્રંથેયકમાં બે જ દષ્ટિ લાભે છે. એનું કોઈ કોઈ લોકોનું કથન છે. પરંતુ ભગવતી શ. ૧૩ ઉ. ૨, તથા શ. ૨૪ ઉ. ૧ માં નવગ્રંથેયકમાં દષ્ટિ ત્રણ કહેતું છે એટલે અસુરકુમાર આદિ દેવો સમાનજ દષ્ટિ સંખ્યા નવગ્રંથેયકમાં સમજવાનું છે.

ઉપયોગ અધિકાર

ઉપયોગ ૧૨ છે. ૫ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન અને ૪ દર્શન. એ ૧૨ ઉપયોગમાંથી જીવ કઈ ગતિમાં કેટલા સાથે લઈ જાય છે, લાવે છે તે અહીં બતાવાશે.

(૧) ૧-૨-૩ નરકમાં જતી વખતે ૮ ઉપયોગ (૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૨ દર્શન-અચ્યુ ને અવધિ) લઈને આવે. અને ૭ ઉપયોગ (વિભંગ જ્ઞાન વર્ણને) લઈને નીકળે. ૪-૫-૬ નરકમાં ૮ ઉપયોગ (ઉપરવત્) લઈને આવે અને ૫ ઉપયોગ (૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન, ૧ અચ્યુદર્શન) લઈને નીકળે. ૭ મી નરકમાં ૫ ઉપયોગ (૩ અજ્ઞાન, ૨ દર્શન) લઈને આવે અને ૩ ઉપયોગ (૨ અજ્ઞાન, ૧ અચ્યુદર્શન) લઈને નીકળે.

(૨) ભવનપતિ, વાંછુ વ્યંતર, જ્યોતિષી દેવ ૮ ઉપયોગ (૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૨ દર્શન) લઈને આવે અને ૫ ઉપયોગ (૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન, ૧ અચ્યુદર્શન) લઈને નીકળે. ૧૨ દેવલોક, નવગ્રૈવેયકમાં ૮ ઉપયોગ લઈને આવે અને ૭ ઉપયોગ (વિભંગજ્ઞાન વર્ણને) લઈને નીકળે. અનુત્તર વિમાનમાં ૫ ઉપયોગ (૩ જ્ઞાન, ૨ દર્શન) લઈને આવે અને એ જ ૫ ઉપયોગ લઈને નીકળે.

(૩) પાંચ સ્થાવરમાં ૩ ઉપયોગ (૨ અજ્ઞાન, ૧ દર્શન) લઈને આવે અને ૩ ઉપયોગ લઈને નીકળે. ૩ વિકલેન્દ્રિયમાં ૫ ઉપયોગ (૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન, ૧ દર્શન) લઈને આવે અને ૩ ઉપયોગ (૨ અજ્ઞાન, ૧ દર્શન) લઈને નીકળે. તિર્યંચ પચેન્દ્રિયમાં ૫ ઉપયોગ લઈને આવે અને ૮ ઉપયોગ લઈને નીકળે. મનુષ્યમાં ૭ ઉપયોગ (૩ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન, ૨ દર્શન) લઈને આવે અને ૮ ઉપયોગ લઈને નીકળે. સિદ્ધમાં કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન લઈને આવે અને અનંતકાળ સુધી આનંદ ધનરૂપે શાશ્વતા બિરાજે.

નરકલોક આદિ ૭ દ્વાર

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૩ ઉ. ૪ નો અધિકાર

૧ નૈરયિકદ્વાર, ૨ સ્પર્શદ્વાર, ૩ પ્રણિધિદ્વાર, ૪ નિરયાંતદ્વાર,
૫ લોકમધ્યદ્વાર, ૬ દિશાવિદિશાદ્વાર, ૭ અસ્તિકાય પ્રવર્તનદ્વાર.

૧. નૈરયિકદ્વાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! નરક કેટલી કહી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નરક સાત છે. રતનપ્રભા યાવત્ તમ-
તમાપ્રભા. તમતમાપ્રભા નામક સાતમી નારકમાં < પાંચ નરકવાસ છે.
તે નરકવાસ છઠ્ઠી નરકના નરકવાસોથી ૧ મોટો, પહેલો, ૨
મહાવિસ્તારવાળો ૩ મોટા અવકાશવાળો, ૪ મોટા શૂન્ય સ્થાનવાળો
(જીવ થોડા છે અને સ્થાન બહુ ખાલી) છે. એ નરકવાસોમાં રહેવાવાળા
જીવ ૧ મહાકર્મવાળા, ૨ મહાક્રિયાવાળા, ૩ મહાઆશ્રવવાળા, ૪ મહા-
વેદનાવાળા, ૫ અદ્યપન્નદ્વિવાળા, ૬ અદ્યપદ્યુતિવાળા છે.

છઠ્ઠી નરકમાં પાંચ ઓછા એક લાખ નરકવાસા છે. એ નરકવાસા
સાતમી નરકના નરકવાસોથી ૧ અદ્ય લાંબો-પહેલો, ૨ અદ્યવિસ્તાર-
વાળો, ૩ અદ્ય અવકાશવાળો ૪ અદ્યશૂન્યસ્થાનવાળો (જીવ બહુ
છે અને ખાલી સ્થાન થોડા) છે. આ નરકવાસોમાં રહેવાવાળા જીવ
સાતમી નરકના જીવોથી ૧ અદ્યકર્મવાળા, ૨ અદ્યક્રિયાવાળા, ૩ અદ્ય-
આશ્રવવાળા, ૪ અદ્યવેદનાવાળા, ૫ મહાન્નદ્વિવાળો, ૬ મહાદ્યુતિવાળો,
આ રીતે યાવત્ પહેલી નરક સુધી કહેવું.

૨. સ્પર્શદ્વાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીના જીવ ત્યાંની પૃથ્વીનો કેવી
રીતે સ્પર્શ અનુભવે છે,

< આ પાંચ નરકવાસોમાંથી અપઘ્નિષ્ઠ નામનો વચ્ચેનો નરકવાસ
છઠ્ઠી નરકના નરકવાસોથી નાનો છે, પરંતુ અહીં સમુચ્ચ બોલ લીધા છે એટલે
અલગ કહ્યો નથી.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે નરકી જીવ ત્યાંની પૃથ્વીનો અનિષ્ટ યાવત્ અમનોજ સ્પર્શ અનુભવે છે. આ રીતે તે જીવ ત્યાંના પાણી□ યાવત્ વનસ્પતિકાયનો પણ અનિષ્ટ યાવત્ અમનોજ સ્પર્શ અનુભવે છે.

૩. પ્રણિધિદાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! સાત નરકોની મોટાઈ, પહોળાઈ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલી નરક બીજી નરકની અપેક્ષાએ જડાઈમાં મોટી□ છે અને ચારે દિશાઓમાં લંબાઈ, પહોળાઈમાં નાની છે. એ રીતે, બીજી નરક ત્રીજી નરકથી જડાઈમાં મોટી છે અને ચારે દિશાઓમાં લંબાઈ, પહોળાઈમાં નાની છે. આ રીતે સાતમી નરક સુધી કહેવું.

૪. નિરયાન્ત દ્વાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! નરકાવાસોના આસપાસ જે પૃથ્વી કાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક જીવ છે તે કેવા કર્મવાળા યાવત્ કેવી વેદનાવાળા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે જીવ મહાકર્મ, મહાક્રિયા, મહા-આશ્રવ અને મહાવેદનાવાળા છે.

□ અહીં 'યાવત્' શબ્દથી તેજસ્કાય અને વાયુકાયને ગ્રહણ કર્યા છે. બાદર તેજસ્કાય ફક્ત અઢીદ્વીપમાં હોય છે, એટલે નરકમાં બાદર તેજસ્કાય હોતી નથી. પરંતુ ત્યાં અગ્નિના સમાન અન્ય ઉષ્ણ વસ્તુ હોય છે. એટલે નરકનો જીવ તેજસ્કાયના સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે.

□ પહેલી નરક જડાઈમાં એક લાખ એંશી હજાર યોજન પ્રમાણ છે અને બીજી નરક જડાઈમાં એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજન પ્રમાણ છે. પહેલી નરક લંબાઈ અને પહોળાઈમાં એક રાજ પ્રમાણ છે, એટલે નાની છે અને બીજી નરક એનાથી અધિક પ્રમાણવાળી છે. (અઢી રાજની લાંબી-પહોળી છે). ત્રીજી નરક ૪ રાજની લાંબી પહોળી છે. ચોથી નરક ૫ રાજની લાંબી પહોળી છે. પાંચમી નરક ૬ રાજની લાંબી પહોળી છે. છઠ્ઠી નરક ૬૫ રાજની લાંબી પહોળી છે. સાતમી નરક ૭ રાજની લાંબી પહોળી છે.

૫. લોક મધ્યદ્વાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકનો મધ્યભાગ કયાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય લોકનો મધ્યભાગ પહેલી નરકની નીચે અંતરમાં અસંખ્યાતમો ભાગ જવા પર છે. અધોલોક (નીચાલોક)નો મધ્યભાગ ચોથી નરકના અંતરખંડના કંઈક અધિક અર્ધા ભાગ જવા પર છે. ઉર્ધ્વલોક-ઊંચાલોકનો મધ્યભાગ પાંચમા દેવલોકની ત્રીજી રિષ્ટ નામની પ્રતરમાં છે. તિર્થલોકનો મધ્યભાગ મેરુપર્વતના વયોવય (રતનપ્રભા પૃથ્વીની ઉપર બે ક્ષુદ્ર પ્રતર ઉપર અને નીચે છે. એની વચમાં આઠ રુચક▷ પ્રદેશ છે, ત્યાં છે).

૬. દિશાવિદિશા દ્વાર

મેરુપર્વતની વયોવય આઠ રુચક પ્રદેશોથી દશ દિશાઓ નીકળી છે. દશ દિશાઓનાં નામ આ પ્રકારે છે: (૧) ઐન્દ્રી (પૂર્વ દિશા) (૨) અગ્નિકોણ (પૂર્વ દક્ષિણની વચ્ચે) (૩) જમ્ભા (દક્ષિણ દિશા) (૪) નૈર્ઋત્ય કોણ (દક્ષિણ પશ્ચિમ વચ્ચે) (૫) વારુણી (પશ્ચિમ દિશા) (૬) વાયવ્ય કોણ (પશ્ચિમ ઉત્તરની વચ્ચે) (૭) સોમા (ઉત્તર દિશા) (૮) ઇશાન કોણ (ઉત્તર પૂર્વની વચ્ચે) (૯) વિમલા (ઊંચી દિશા) (૧૦) તમા (નીચી દિશા). અ. દશ દિશાઓનાં નામવાળા દશ દેવ દિશાઓના માલિક છે. દશ દિશાઓ રુચક પ્રદેશોથી નીકળી છે. રુચક પ્રદેશોથી એની શરૂઆત છે. ચાર દિશાઓ આદિ 'શરૂ'માં બે પ્રદેશો છે. ફરી આગળ બે-બે પ્રદેશ વિસ્તારવાળી થઈ ગઈ છે. લોક અપેક્ષા અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. અને અલોક અપેક્ષા અનંતપ્રદેશો છે. લોક અપેક્ષા આદિ અંત સહિત છે અને અલોક અપેક્ષા અનંતપ્રદેશો છે. લોક અપેક્ષા આદિ અંત સહિત છે અને અલોક અપેક્ષાએ આદિ સહિત અને અંત-સહિત છે. લોક અપેક્ષાએ મૃદંગ (ઢોલક)ના આકારે છે અને અલોક આશ્રી ગાડીના આગળના ભાગને આકારે છે.

▷રતનપ્રભા પૃથ્વીની ઉપર બે ક્ષુદ્ર પ્રતર છે. એ પ્રતર સર્વથી નાનાં છે. તે એની વયોવય આઠ રુચક પ્રદેશ છે.

ચાર વિદિશાઓ રુચક પ્રદેશોથી નીકળી છે. રુચક પ્રદેશોથી એની શરૂઆત છે. તે પ્રારંભમાં એક પ્રદેશવાળી છે. અને ફરી આગળમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરહિત લોક-અલોક સુધી ચાલી ગઈ છે [ગયેલી છે]. લોક અપેક્ષાએ અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. આદિ અંત સહિત છે. અલોક અપેક્ષાએ અનંતપ્રદેશી છે. આદિ સહિત અનંત છે. તૂટેલી મોતીની માળાના આકારે છે.

વિમળા [જિંચી દિશા] તમા [નીચી દિશા] રુચક પ્રદેશોથી નીકળી છે. રુચક પ્રદેશોથી એનો પ્રારંભ છે. આદિમાં એ ચાર પ્રદેશી છે. જે પ્રદેશની પહોળી છે. ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરહિત લોક-અલોક સુધી ચાલી ગઈ છે [ગયેલી છે]. લોક અપેક્ષાએ અસંખ્યાત પ્રદેશી અને આદિ-અંત સહિત છે. અલોક અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશી અને સાદિ અનંત છે. એ રુચક પ્રદેશોના આકારવાળી છે.

૭. અસ્તિકાયપ્રવર્તનાદ્વાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોક શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લોક પંચાસ્તિકાય રૂપ છે. ધર્માસ્તિકાય ગતિલક્ષણ છે. જીવોનું ગમનાગમન, ભાષા, નેત્ર ઉઘાડવાં, મન-વચન-કાયયોગમાં સહાયક છે. એ પ્રકારે બીજા પણ જે ગમનશીલ પદાર્થ છે તે સર્વ ધર્માસ્તિકાયથી પ્રવૃત્તિ કરે છે. અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિ લક્ષણ છે. જીવોને ઊભા રહેવામાં, બેસવામાં, સૂવામાં, મન સ્થિર કરવામાં સહાયક છે. એ પ્રકારે, બીજા પણ જે પદાર્થ છે તે સર્વ અધર્માસ્તિકાયથી સ્થિર થાય છે. આકાશાસ્તિકાય અવગાહના લક્ષણ છે. જીવોને માટે અને અજીવોને માટે આશ્રયરૂપ છે. જ્વાસ્તિકાય ઉપયોગ લક્ષણ છે. જ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગરૂપ છે. પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહણ લક્ષણ છે. એનાથી જીવોનાં ઇન્દ્રિય, શરીર આદિ બને છે.

પ્રદેશ સ્પર્શના અવગાહ્યા

૧ અસ્તિકાય પ્રદેશ સ્પર્શનાં દ્વાર : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોની સ્પર્શના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય@ ૩, ઉત્કૃષ્ટ ૬ પ્રદેશોની સ્પર્શના છે.

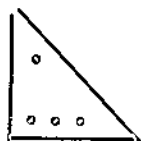
ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને અધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોની સ્પર્શના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય□ ૪, ઉત્કૃષ્ટ ૭ પ્રદેશોની સ્પર્શના છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને આકાશસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોની સ્પર્શના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આકાશસ્તિકાયના ૭ પ્રદેશોની સ્પર્શના છે.

@ અહીં જઘન્ય ૫૬ લોકાંતના ખૂણે છે. એ ભૂમિની નજીક નાની કોટડીના ખૂણાની સમાન હોય છે.

ત્યાં ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને, ધર્માસ્તિકાયકો ઉપરના એક પ્રદેશને અને પાસેના બે પ્રદેશોને સ્પર્શ કરે છે. એ પ્રકારે ધર્માસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોને સ્પર્શેલ છે. ઉત્કૃષ્ટ ૫૬માં ૪ દિશાઓના ૪ પ્રદેશોને તથા ઉર્ધ્વ દિશાના એક પ્રદેશને અને અધોદિશાના એક પ્રદેશને-આ પ્રકારે ૭ પ્રદેશોને સ્પર્શેલ છે.

□ જે પ્રકારે જઘન્ય ૫૬માં ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોની સ્પર્શના છે, એ પ્રકારે અધર્માસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોની સ્પર્શના છે. અને ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશના સ્થાનમાં રહેલ અધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને સ્પર્શેલ છે. એ સર્વ મળીને ચાર પ્રદેશોની સ્પર્શના છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના □ એક પ્રદેશને જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોની સ્પર્શના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોની સ્પર્શના છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના ○ એક પ્રદેશને કાળના કેટલા પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાળને કદાચ સ્પર્શે છે અને કદાચ સ્પર્શતા નથી, જો સ્પર્શે છે તો અવશ્ય અનંત સમયોને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય □ ૪, ઉત્કૃષ્ટ ૭ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને અધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

ઉત્કૃષ્ટ પદમાં ૭ દિશાના ૭ પ્રદેશ અને ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશના સ્થાનમાં રહેલ અધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશ, આ પ્રકારે સાત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. લોકાંતમાં પણ અલોકાકાશ હોવાથી પૂર્વેકિત સાત આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશોની સ્પર્શના છે. સર્વ દિશાઓમાં આકાશ હોવાથી આકાશાસ્તિકાયમાં જઘન્ય સ્પર્શના હોતી નથી.

□ ધર્માસ્તિકાયનો જ્યાં એક પ્રદેશ છે ત્યાં અને તેની બાજુમાં અનંત જીવોના અનંત પ્રદેશ હોવાથી તે જીવોના અનંત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ પ્રકારે પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોને પણ સ્પર્શે છે.

○ અદ્વાસમય ફક્ત સમયક્ષેત્ર (અઠીક્રીપ)માં હોય છે. કેમ કે જ્યાં સૂર્યની ગતિ છે ત્યાં સમય આદિ કાળ છે એટલે અદ્વા સમયને ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કદાચ સ્પર્શે છે. અને કદાચ સ્પર્શતા નથી. જો સ્પર્શે તો અનંત અદ્વા સમયોને સ્પર્શે છે. કેમકે તે અનાદિ હોવાથી અનંત સમયને સ્પર્શે છે.

□ જે પ્રકારે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોની સ્પર્શનાનું કથન કર્યું એ પ્રકારે અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોની સ્પર્શનાનું પણ કથન કરવું.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને અધર્માસ્તિકાયના જઘન્ય ૩, ઉત્કૃષ્ટ ૬ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. આકાશાસ્તિકાયથી લઈ કાળ સુધી ધર્માસ્તિકાયની માફક કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોની સ્પર્શના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ સ્પર્શે છે [લોક અપેક્ષાએ] કદાચ સ્પર્શતા નથી [અલોક અપેક્ષાએ]. જે સ્પર્શે તો જઘન્ય@ એક-એ-ત્રણ-ચાર અને ઉત્કૃષ્ટ સાત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાયનું પણ કહેવું.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાયના એક પ્રદેશને આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! છ પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે.

@ આકાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ લોકમાં રહેલ ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોને સ્પર્શે છે અને અલોકમાં ધર્માસ્તિકાય નહિ હોવાથી સ્પર્શતા નથી. જે સ્પર્શે છે તો જઘન્ય પદમાં-(૧) લોકાંતમાં રહેલ ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને સ્પર્શે છે. (૨) વક્રગતિ આકાશ પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયના એ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. (૩) આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશની સાથે રહેલા પ્રદેશ અને એક પાસેનો પ્રદેશ અને એક ઉપર અગર નીચેનો પ્રદેશ એ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. (૪) લોકાંતના ખૂણામાં રહેલા આકાશ પ્રદેશ તે તદ્દાશ્રિત પ્રદેશ, ઉપરનો પ્રદેશ યા નીચેનો પ્રદેશ અને એ દિશાઓમાં રહેલ એ પ્રદેશ એ પ્રકારે ધર્માસ્તિકાયને ચાર પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. (૫) જે આકાશ પ્રદેશ ઉપરના, નીચેના અને એ દિશાઓમાં રહેલા એ પ્રદેશોને તથા ત્યાં રહેલા ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશને સ્પર્શે છે તે પાંચ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. (૬) જે આકાશ પ્રદેશ ઉપરના, નીચેના અને ત્રણ દિશાના તથા ત્યાં પર રહેલા ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશને સ્પર્શે છે તે છ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. (૭) જે આકાશ પ્રદેશ ઉપરના, નીચેના, ચાર દિશાઓના તથા તે પર રહેલ ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશને સ્પર્શે છે તે સાત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે.

જે પ્રકારે ધર્માસ્તિકાયના કલા તે પ્રકારે અધર્માસ્તિકાયના કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાયના એક પ્રદેશને જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાયના પ્રદેશોને કદાચ સ્પર્શે છે, કદાચ સ્પર્શતા નથી. જો સ્પર્શે તો અવશ્ય અનંત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. આ પ્રકારે પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશોની અને અદીદ્વીપના સમયોની સ્પર્શના કહેવી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય ચાર, ઉત્કૃષ્ટ સાત પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય કહેવા.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયના એક પ્રદેશને આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આકાશાસ્તિકાયના સાત પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાલ, ધર્માસ્તિકાયની રીતે કહેવું. (જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. કાળને કદાચ સ્પર્શે છે. કદાચ સ્પર્શતા નથી. જો સ્પર્શે તો અવશ્ય અનંત સમયોને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે ?

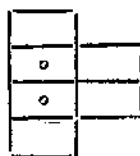
મહાવીર : હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયથી લઈ કાળ સુધી સર્વ અધિકાર જીવાસ્તિકાય માફક કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે ?

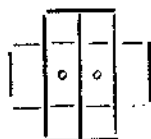
મહાવીર : હે ગૌતમ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે ?

કાય અને અધર્માસ્તિકાયના @જઘન્ય ૬-૬ પ્રદેશોનો ઉત્કૃષ્ટ ૧૨-૧૨ પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશોને આકાશાસ્તિકાયના ૧૨ પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશોને જ્વાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશોને કાળનો કદાચ સ્પર્શ છે અને કદાચ સ્પર્શ નથી. જો સ્પર્શ છે તો અવશ્ય અનંત સમયોનો સ્પર્શ છે.

@અહીં ચૂલ્હિકારનો મત આ પ્રકારે છે-‘લોકાંતમાં બે પ્રદેશી સ્કંધ એક પ્રદેશીની ઉપર અવગાહના કરીને રહેલ છે તો પણ એ પ્રદેશને પ્રતિદ્રવ્યની અવગાહના હોય છે.’ એ નિયમની વિવક્ષાથી અવગાહેલ પ્રદેશ એક હોવા છતાં પણ ભિન્ન માનવાથી એને બે પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે તથા એના ઉપરના અથવા નીચેના જે પ્રદેશ છે તે પણ નયના મતથી બે પ્રદેશોને સ્પર્શ છે અને પાસેના બે પરમાણુ એક એક પ્રદેશને સ્પર્શ છે. એ રીતે ધર્માસ્તિકાયના ૭ પ્રદેશોને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ સ્પર્શ છે. જો નયના મતનો આશ્રય ન લેવાય તો દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ ચાર પ્રદેશોને સ્પર્શ છે.

અહીં પર જે બે બિંદુ લાગેલ છે એને બે પરમાણુ [દ્વિપ્રદેશી] સમજવા. એમાંથી એક તરફનો પરમાણુ આ તરફના ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. બીજી તરફનો પરમાણુ બીજી તરફના ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. એ બે પ્રદેશ થયા. જે બે પ્રદેશોમાં બે પરમાણુ સ્થાપિત કર્યા છે એની આગળના બે પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. એ ચાર પ્રદેશ થયા. બે અવગાહેલ પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. એ પ્રકારે ૭ પ્રદેશોને સ્પર્શ છે.

દ્વિપ્રદેશાવગાહ હોવાથી અવગાહનાના બે પ્રદેશ ઉપરના અને બે પ્રદેશ નીચેના એ સર્વ મળી ૧૨ પ્રદેશ થયા. એ ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ પ્રદેશોને સ્પર્શ છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય ના < જઘન્ય ૮-૮ પ્રદેશોનો, ઉત્કૃષ્ટ ૧૭-૧૭ પ્રદેશોનો છે. સ્પર્શ આકાશ-સ્તિકાયના ૧૭ પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. શેષ જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળના કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશી માફક કહેવા.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના જઘન્ય ૧૦-૧૦ પ્રદેશોનો, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨-૨૨ પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. આકાશસ્તિકાયના ૨૨ પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે. શેષ જીવાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળના કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશી માફક કહેવા.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના પાંચ પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના જઘન્ય ૧૨-૧૨ પ્રદેશોનો સ્પર્શ છે, ઉત્કૃષ્ટ ૨૭-૨૭ પ્રદેશોને સ્પર્શીને રહે છે. આકાશસ્તિકાયના ૨૭ પ્રદેશોને સ્પર્શ છે, બાકી જીવાસ્તિકાયના પુદ્ગલાસ્તિકાયના અને કાળના કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશીની રીતે કહેવા.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના છ પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના જઘન્ય ૧૪-૧૪ પ્રદેશોને સ્પર્શ છે અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૨-૩૨ પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. આકાશસ્તિકાયના ૩૨ પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. શેષ જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળનું કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશી માફક કહેવા.

< પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ એક પ્રદેશવગાટ હોવાથી પણ પૂર્વોક્ત નયના મતથી અવગણેલ ત્રણ પ્રદેશ, ઉપરના કે નીચેના ત્રણ પ્રદેશ અને નજીકના બે પ્રદેશ: આ પ્રકારે ધર્માસ્તિકાયના આઠ પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. અહીં જઘન્ય પદ્માં વિવક્ષિત પરમાણુઓના બે ગણા કરી એમાં બે વધુ ઉમેરવા, એટલા પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. ઉત્કૃષ્ટ પદ્માં વિવક્ષિત પરમાણુથી પાંચ ગણા કરીને એમાં બે બીજા મેળવવા એટલા પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. જેમ એક પ્રદેશોની સ્પર્શના કાઢવી હોય તો એકને બે ગણા કરવાથી બે થયા. એમાં બે બીજા મેળવવાથી ચાર થયા. એ પ્રકારે એક પરમાણુ જઘન્ય ચાર-પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. ઉત્કૃષ્ટ પદ્માં એક પરમાણુને પાંચ ગણા કરીને પાંચ થયા, એમાં બે ઉમેરવાથી સાત થયા. એ પ્રકારે એક પરમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સાત પ્રદેશોને સ્પર્શ છે. એ પ્રકારે દ્વિપ્રદેશી, ત્રણ પ્રદેશી, આદિના વિષયમાં જાણવા.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના સાત પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના જઘન્ય ૧૬-૧૬ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે, ઉત્કૃષ્ટ ૩૭-૩૭ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. આકાશાસ્તિકાયના ૩૭ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. શેષ જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળના કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશીની રીતે કહેવા.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના આઠ પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના જઘન્ય ૧૮-૧૮ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. ઉત્કૃષ્ટ ૪૨-૪૨ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. આકાશાસ્તિકાયના ૪૨-પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. શેષ જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળનું કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશીની રીતે કહેવા.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના ૯ પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના જઘન્ય ૨૦-૨૦ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. ઉત્કૃષ્ટ ૪૭-૪૭ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. આકાશાસ્તિકાયના ૪૭ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. શેષ જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળનું કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશીની રીતે કહેવા.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના દશ પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના જઘન્ય ૨૨-૨૨ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે, ઉત્કૃષ્ટ ૫૨-૫૨ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. આકાશાસ્તિકાયના ૫૨ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. બાકીના જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળનું કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશીની રીતે કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ○ સંખ્યાતા પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

○દશથી ઉપરની સંખ્યાતામાં ગણાય છે. જેમકે વીસ પ્રદેશોનો એક સ્કંધ લોકાંતના એક પ્રદેશમાં રહેલ છે. તે કોઈ એક નયની અપેક્ષાથી જઘન્ય પદમાં ૪૨ પ્રદેશોને (વીસ અવગાહેલ પ્રદેશોનો અને ઉપર કે નીચેના વીસ પ્રદેશોને તથા પાસેના બે પ્રદેશોને-૪૨) સ્પર્શે છે, અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં ૧૦૨ પ્રદેશોને (૨૦ અવગાહેલ પ્રદેશ, ૨૦ નીચેના ૨૦ ઉપરના, ૨૦ પૂર્વકના, ૨૦ પશ્ચિમના ૧ દક્ષિણનો ૨ ઉત્તરનો-એ સર્વ મળી ૧૦૨ થયા) સ્પર્શે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય પદમાં એ સંખ્યાતા પ્રદેશોને બે ગણા કરીને બે વધુ ભેળવવા. અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં એ સંખ્યાતા પ્રદેશોને પાંચ ગણા કરીને બે વધુ ભેળવવા. એટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. જે પ્રકારે ધર્માસ્તિકાયનું કહ્યું છે એ પ્રકારે અધર્માસ્તિકાયનું પણ કહેવું. પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંખ્યાત પ્રદેશોને આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ? એની સંખ્યાતાને પાંચથી ગુણી ને એમાં બે ઉમેરવા એટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંખ્યાત પ્રદેશોને જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

અનંત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંખ્યાત પ્રદેશોને કેટલા અધ્ધા સમય સ્પર્શે છે ? કદાચ સ્પર્શે છે, અને કદાચ સ્પર્શતા નથી. જે સ્પર્શે તેા અવશ્ય અનંત અધ્ધા સમય સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના અસંખ્યાતા પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય પદમાં એની અસંખ્યાતાના બે ગણા કરી એમાં બે ઉમેરવા, એટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. ઉત્કૃષ્ટ પદમાં એના અસંખ્યાતાને પાંચ ગણા કરી બે ઉમેરવા, એટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ અસંખ્યાતાના કહ્યા છે તેમ જ અનંતા માટે પણ કહેવું ○ આકાશાસ્તિકાયમાં □ જઘન્ય કહેવા નહિ. પરંતુ સર્વની જગ્યાએ ઉત્કૃષ્ટ કહેવા.

○અહીં એટલી વિશેષતા છે કે જેમ જઘન્ય પદમાં ઉપર અને નીચેના અવગાઢ પ્રદેશ કસ્પિત છે તેમ જ ઉત્કૃષ્ટ પદમાં પણ જાણવું. કેમકે અવગાઢથી વાસ્તવિક લોકમાં અનંત આકાશ પ્રદેશ હોતા નથી, પરંતુ અસંખ્યાતા જ હોય છે. (ટીકા)

□આકાશાસ્તિકાયનું જઘન્યપદ હોતું નથી, ઉત્કૃષ્ટપદ હોય છે કેમકે આકાશાસ્તિકાય સર્વ જગ્યાએ વિદ્યમાન છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના@ જે પ્રદેશોથી લઈ અનંત પ્રદેશ સુધી જન્યમાં જે ગુણથી જે પ્રદેશ અધિકને સ્પર્શે છે. અને ઉત્કૃષ્ટમાં પાંચ ગુણથી જે પ્રદેશ અધિકને સ્પર્શે છે. જેમ જે પ્રદેશોને જન્ય દેને સ્પર્શે છે (૨×૨=૪+૨=૬) ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ ને સ્પર્શે છે. [૨×૫=૧૦+૨=૧૨]

પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશ	ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ જન્ય ઉત્કૃષ્ટ	અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ જન્ય ઉત્કૃષ્ટ	આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશ જન્ય ઉત્કૃષ્ટ
૧	૪	૭	૭
૨	૬	૧૨	૧૨
૩	૮	૧૭	૧૭
૪	૧૦	૨૨	૨૨
૫	૧૨	૨૭	૨૭
૬	૧૪	૩૨	૩૨
૭	૧૬	૩૭	૩૭
૮	૧૮	૪૨	૪૨
૯	૨૦	૪૭	૪૭
૧૦	૨૨	૫૨	૫૨

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળના એક સમયને ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશો સ્પર્શે ?

@પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંખ્યાત પ્રદેશો, અસંખ્યાત પ્રદેશો યા અનંત પ્રદેશો જે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશ અવગાહનામાં જે ગુણથી જે વધુ કલા છે તે અવગ અવગ આકાશ પ્રદેશ અવગાહનાની અપેક્ષાથી કલા છે. પરંતુ આ રીતથી તો એક આકાશ પ્રદેશની ઉપર અસંખ્યાત અનંત પ્રદેશ સુધી ખેસી શકે છે, આબુમાં અતોક આવી જવાથી જન્ય કલા છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાત @ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય કહેવા. જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલા-

પ્રદેશ	ધર્માસ્તિકાય	અધર્માસ્તિકાય	આકાશાસ્તિકાય	જીવાસ્તિકાય	પુદ્ગલાસ્તિકાય	કાળ
	જઘ. ઉ.	જઘ. ઉ.	જઘ. ઉ.	જઘ. ઉ.	જઘ. ઉ.	જઘ. ઉ.
ધર્માસ્તિકાયનો- ૧ પ્રદેશ.	૩	૬	૪	૭	અનંત	અનંત
						કદાચ સ્પર્શે કદાચ સ્પર્શે નહિ. જો સ્પર્શે તો અનંત
અધર્માસ્તિકાયનો- ૧ પ્રદેશ.	૪	૭	૩	૬	અનંત	અનંત
						અનંત
આકાશાસ્તિકાયનો- ૧ પ્રદેશ.	૧-૨-૭	૧-૨-૭	૬			
	૩-૪	૩-૪			અનંત	અનંત
	ભજના.	ભજના			(ભજના)	(ભજના)
જીવાસ્તિકાયનો- ૧ પ્રદેશ	૪	૭	૪	૭	અનંત	અનંત
						અનંત
પુદ્ગલાસ્તિકાયનો- ૧ પ્રદેશ	૪	૭	૪	૭	અનંત	અનંત
						અનંત
કાળનો- ૧ સમય		૭	૭	૭	અનંત	અનંત

@આહી વર્તમાન સમય વિશિષ્ટ સમય ક્ષેત્ર (મનુષ્યલોક)માં રહેલ પરમાણુને અદ્વાસમય સમજવો. જો એમ સમજવામાં ન આવે તો ધર્માસ્તિકાયના સાત પ્રદેશોને અધ્યાસમય સ્પર્શતો નથી.

આહી જઘન્ય પદ હોતું નથી કેમકે અદ્વાસમય મનુષ્ય ક્ષેત્રનું મધ્યવર્તી છે. જઘન્ય પદ તો લોકાંતના વિષયમાં સંભવ છે પરંતુ લોકાંતના વિષયમાં કાળ હોતો નથી. અદ્વાસમય વિશિષ્ટ પરમાણુ દ્રવ્ય એક ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશને અવગણે છે અને બાકી ધર્માસ્તિકાયના ૭ પ્રદેશ એની ૭ દિશાઓમાં રહેલ છે.

સ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. અનંતાઅનંત ○ સમયોને સ્પર્શે છે.

લોકાંતમાં ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોની ત્રણ દિશામાં અલોક આવી જાય છે. એમાં જઘન્ય સ્પર્શનાનું વર્ણન એ અપેક્ષાથી જાણવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ પ્રદેશ સ્પર્શતો નથી. †

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય કાળના કેટલા સમયોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ સ્પર્શે છે, કદાચ સ્પર્શતા નથી. જો સ્પર્શે છે તો અવશ્ય તો અવશ્ય અનંત સમયોને સ્પર્શે છે.

જે રીતે ધર્માસ્તિકાયનું કહ્યું એ રીતે અધર્માસ્તિકાયનું પણ કહેવું. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોને સ્પર્શતા નથી.

○ અદ્વાસમય વિશિષ્ટ પરમાણુ દ્રવ્યને અદ્વાસમય કહે છે. તે એક અદ્વાસમય પુદ્ગલાસ્તિકાયનો અનંત પ્રદેશોનો અને અનંત અદ્વાસમય (અદ્વાસમય વિશિષ્ટ અનંત પરમાણુઓને) સ્પર્શે છે.

† સંપૂર્ણ ધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોને સ્પર્શતા નથી કેમ કે બીજી ધર્માસ્તિકાય નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશને સ્પર્શતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયના કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાય કાળના કેટલા સમયોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ સ્પર્શે છે, અને કદાચ સ્પર્શતા નથી. જો સ્પર્શે તો અવશ્ય અનંત સમયોને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાયના એક પણ પ્રદેશને સ્પર્શતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય કાળના કેટલા સમયોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ સ્પર્શે છે અને કદાચ સ્પર્શતા નથી. જો સ્પર્શે તો અનંત સમયને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ પ્રદેશને સ્પર્શતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કાળના કેટલા સમયોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ સ્પર્શે છે, અને કદાચ સ્પર્શતા નથી. જો સ્પર્શે તો અવશ્ય અનંતા સમયોને સ્પર્શે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળ ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળ જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને સ્પર્શે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળ કાળના કેટલા સમયોને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ સમયને સ્પર્શતા નથી. @

@ નોંધ: ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણેમાં અસંખ્યાતા કહેવા અને જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળમાં અનંતા કહેવા પણ ફેર એટલો કે કાળમાં કદાચ શબ્દ લગાડવો અને સ્વસ્થાને કોઈ પણ સ્પર્શતા નથી.

અવગાહનાદ્વાર : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશ અધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશને અવગાહ્યા છે. એ રીતે આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કાળના કેટલા સમયોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અવગાહે છે. કદાચ અવગાહતો નથી. જો અવગાહે તો અનંત સમયોમાં અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ અધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયના કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કાળના કેટલા સમયોને અવગાહે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અવગાહે અને કદાચ અવગાહતો નથી. જો અવગાહે તો અનંત સમયોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અવગાહે છે. કદાચ અવગાહતો નથી. અગર અવગાહતો હોય તો એક પ્રદેશને અવગાહતો હોય. એ રીતે અધર્માસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ અવગાહતો નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અવગાહે છે અને કદાચ અવગાહતો નથી. અગર અવગાહે તો અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કાળના કેટલા સમયોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અવગાહે છે. કદાચ અવગાહતો નથી. જો અવગાહે તો અનંત સમયોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશને અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ પુદ્ગલાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કાળના કેટલા સમય અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અવગાહે છે. અને કદાચ અવગાહતા નથી. જો અવગાહે તો અનંત સમયોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશને અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ પુદ્ગલાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કાળના કેટલા સમયોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અવગાહે છે અને કદાચ અવગાહતા નથી. જો અવગાહે તો અનંત સમયોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ એક, કદાચ બે પ્રદેશ અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશ અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ પુદ્ગલાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશ અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ કાળનો કેટલો સમય અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અવગાહે છે. કદાચ અવગાહતો નથી. બે અવગાહે તો અનંત સમય અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયનો કેટલો પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ એક, કદાચ બે, કદાચ ત્રણ Δ પ્રદેશ અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું પણ કહેવું. જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્વાસમયના કથન પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશની રીતે કહેવા.

એ રીતે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના વિષયમાં એક એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ કરવી. પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને અદ્વાસમયના વિષયમાં જે રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશીનું કથન કહ્યું એ રીતે કહેવું. યાવત્ દશ પ્રદેશો સુધી એ રીતે કહેવું. અર્થાત્ જ્યાં પુદ્ગલાસ્તિકાયના દશ પ્રદેશ અવગાહે છે ત્યાં ધર્માસ્તિકાયના

Δ જ્યારે પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ આકાશાસ્તિકાયના એક પ્રદેશને અવગાહે છે ત્યારે ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ અવગાહે છે. જ્યારે આકાશાસ્તિકાયના બે પ્રદેશોને અવગાહે છે ત્યારે તે ત્યાં ધર્માસ્તિકાયના બે પ્રદેશોને અવગાહે છે. જ્યારે આકાશાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોને અવગાહે છે ત્યારે તે ધર્માસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

કદાચ એક પ્રદેશ, કદાચ બે પ્રદેશ, કદાચ ત્રણ પ્રદેશ, યાવત્ કદાચ દશ પ્રદેશ અવગાહે છે. જ્યાં પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંખ્યાતા પ્રદેશ અવગાહે છે ત્યાં ધર્માસ્તિકાયના કદાચ એક પ્રદેશ, કદાચ બે પ્રદેશ યાવત્ કદાચ દશ પ્રદેશ યાવત્ સંખ્યાતા પ્રદેશ અવગાહે છે. જ્યાં પુદ્ગલાસ્તિકાયના અસંખ્યાતા પ્રદેશ અવગાહે છે ત્યાં ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશ યાવત્ કદાચ કદાચ સંખ્યાતા. કદાચ અસંખ્યાતા પ્રદેશ અવગાહે છે. એ રીતે અનંત પ્રદેશ અવગાહ્યું પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન ! કાળને એક સમય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશને અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન ! કાળને એક સમય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળનું પણ કહેવું (અનંત પ્રદેશોને અવગાહે છે).

રુકંધથી પ્રદેશ અપેક્ષાએ :- હે ભગવન ! ધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન ! ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન ! ધર્માસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું અને કાળનું કહેવું (અનંતા પ્રદેશોને અવગાહે છે).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાયનું પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય કાળના કેટલા સમયોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા સમયોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કાળના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા સમયોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળ ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળ જીવાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંતા પ્રદેશોને અવગાહે છે. એ રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન ! કાળ કાળના કેટલા સમયોને અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પણ અવગાહતો નથી.

જીવ અવગાહાદિ દ્વાર

૧. જીવાવગાહદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન ! જ્યાં પૃથ્વીકાયિક એક જીવ રહ્યો છે ત્યાં બીજા પૃથ્વીકાયિક જીવ કેટલા રહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા રહેલા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! ત્યાં અપકાયના કેટલા જીવ રહેલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા રહેલા છે. એ રીતે તેઉકાયનાના પણ અસંખ્યાતા અને વાયુકાયના પણ અસંખ્યાતા જીવ રહે છે. વનસ્પતિકાયના અનંતા જીવ રહેલા છે.

જે રીતે પૃથ્વીકાયિકનું કહ્યું એ રીતે અપકાય, તેઉકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયના પણ કહેવા. @ એ પાંચ સ્થાવરના રૂપ અલ્પાવા થયા.

૨. અસ્તિકાયનિષીદનદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવાન ! ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના વિષયમાં શું કોઈ જીવ બેસવા, બેઠા રહેવા, સૂતા, ચાલવામાં સમર્થ છે ?

@ પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય અને વાયુકાય એ ચાર સ્થાવરોના સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનમાં 'અસંખ્યાતા' કહેવા. અને વનસ્પતિના સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનમાં અનંતા કહેવા.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ એમ કરવા સમર્થ નથી. પરંતુ દીપક પ્રકાશના દષ્ટાંત □ મુજબ અનંતા જીવ અવગાહેલા છે.

૩ બહુસમદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકના પ્રદેશોની વૃદ્ધિ અને હાનિ-રહિત બરાબર ભાગ ક્યાં છે ? લોકનો સૌથી સાંકડો ભાગ ક્યાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભ પૃથ્વીની ઉપરની નીચેનો જે લઘુ પ્રતર છે ત્યાં લોકનો સમભાગ છે. ે અને અહીંયાં લોકનો સૌથી સાંકડો ભાગ છે.

૪ વિષમદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકનો વક્રભાગ ક્યાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પાંચમા પ્રહ્લદેવલોકના સ્થિતપ્રતરની પાસે લોકનો વક્રભાગ છે.

૫ લોકસંસ્થાનદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકનો સંસ્થાન આકાર કેવો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લોકનો આકાર જિહ્વો સખેલ શરાવલાની ઉપર એક સીધો સખેલ શરાવલા ઉપર જિહ્વો સખેલ શરાવલાના

□ જેમ કોઈ ફૂટાગર શાળા હોય, તે અંદર બહારથી લાંબી છે, તે ચારે તરફથી ઢાંકેલ છે અને તેનું દ્વાર પણ બંધ છે. એ ફૂટાગર શાળાની તદ્દન મધ્યમાં એક, જે, ત્રણ બાવત્ એક હબ્બર દીવા પ્રગટાવ્યા હોય. હે ગૌતમ ! શું એ સમયે એ દીવાઓના પ્રકાશ પરસ્પર મળીને તથા સ્પર્શ કરી એકબીજાની સાથે એકરૂપ થઈ જાય છે ? હા ભગવન્ ! એકરૂપ થઈ જાય છે. હે ગૌતમ ! એ દીપકોના એ પ્રકાશ પર શું કોઈ પુરુષ જિનો રહી શકે ? બેસી શકે ? સૂઈ શકે ? હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એમ કરી શકતો નથી. પરંતુ એ પ્રકાશમાં અનંતજીવ રહ્યા છે એ પ્રકરે ધર્માસ્તિદાયાદિમાં પણ અનંતા જીવ રહેલા છે.

ે એ બન્ને ખુગાળ (નાના) પ્રતરોથી શરૂ થઈ ઉપર અને નીચે પ્રતરોની વૃદ્ધિ થઈ છે. એ ખુગાળ (નાના) પ્રતર તિર્જ્યાંત્રોડના સંભવે છે. કેમ કે તિર્જ્યાંત્રોડ ૧૮૦૦ યોજનનો છે. ૮ રુપક પ્રદેશોથી ૬૦૦ યોજન ઉપર અને ૬૦૦ યોજન નીચે છે. એ બન્ને પ્રતર સૌથી નાના છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

આકાર છે. અધોલોકનો આકાર ત્રિપાદ આકાર છે. તિર્થલોકનો આકાર જાલરના આકાર છે. ઉર્ધ્વલોકનો આકાર મૃદંગ (ઢોલક)ના આકાર છે. અલોકનો આકાર પોલા ગોળા આકાર છે.

૬ અદ્યપગ્નહૃત્વદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોક તિર્થલોકમાં કોણ કોનાથી વિશેષ અધિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સર્વથી થોડો તિર્થલોક છે, એનાથી ઉર્ધ્વલોક અસંખ્યાત ગણો છે. એનાથી અધોલોક વિશેષાધિક છે.

યોગ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૩ ઉ. ૭ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું @ભાષા આત્મારૂપ (જીવરૂપ) છે કે અન્યરૂપ (પુદ્ગલરૂપ) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાષા આત્મારૂપ નથી, પરંતુ પુદ્ગલરૂપ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું ભાષા રૂપી છે કે અરૂપી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાષા (પુદ્ગલરૂપ હોવાથી) રૂપી છે, અરૂપી નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું ભાષા સજીવ છે કે અજીવ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાષા સજીવ નથી, અજીવ છે.

@ ઉપરોક્ત પ્રશ્નો અશય એ છે કે જીવદાના ભાષાને પ્રયોગ હોય છે તથા ભાષા જીવના બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. એટલે જીવનો ધર્મ હોવાથી ભાષા જીવ છે, શું એવું કહી શકાય ? અથવા ભાષા જીવ નથી. શું એમ કહી શકાય ? કેમકે ભાષા શ્રોતેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ થાય છે. એટલે મૂર્ત (રૂપી) સ્વરૂપ છે. ભાષામૂર્ત (રૂપી) હોવાથી જીવથી જુદી (ભિન્ન) છે. કેમ કે જીવ અમૂર્ત (અરૂપી) છે. એ પ્રકારના શંકાથી એ પ્રશ્ન કર્યો છે. મંત્રો ઉત્તર એ છે કે ભાષા જીવ નથી. કેમકે તે પુદ્ગલરૂપ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું ભાષા જીવ છે કે અજીવ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાષા જીવ નથી, અજીવ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું ભાષા જીવોને હોય છે કે અજીવોને હોય છે ?

મહાવીર : હે ભાષા જીવોને હોય છે, અજીવોને હોતી નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જોલતા પહેલાં ભાષા કહેવાય છે કે જોલતી વખતે ભાષા કહેવાય છે કે જોલ્યા પછી ભાષા કહેવાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જોલવાની પહેલાં ભાષા કહેવાતી નથી, જોલ્યા બાદ પણ ભાષા કહેવાતી નથી, પરંતુ જોલતા સમયે ભાષા કહેવાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જોલતા પહેલાં ભાષા લેદન થાય છે ? યા જોલ્યા બાદ ભાષા લેદન થાય છે કે જોલતી વખતે ભાષાનું લેદન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જોલવાની પહેલાં ભાષા (પુદ્ગલ)ના લેદન નથી થતા, જોલ્યા બાદ પણ લેદન નથી થતા, પરંતુ જોલતી વખતે ભાષાનું લેદન થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભાષા કેટલા પ્રકારની છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાષા ચાર પ્રકારની છે— સત્યભાષા, અસત્યભાષા, સત્યમૃષા ભાષા (મિશ્ર ભાષા) અસત્યમૃષા ભાષા (સત્ય પણ નહિ, અસત્ય પણ નહિ— વ્યવહાર ભાષા).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું મન આત્મા છે કે અન્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મન આત્મા નથી, અન્ય છે. અજીવોને મન હોતું નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મનરૂપી છે કે અરૂપી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મન રૂપી છે, અરૂપી નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું મન સચિત છે કે અચિત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મન સચિત નથી, અચિત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું મન જીવ છે કે અજીવ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મન જીવ નથી, અજીવ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મન જીવોને હોય છે કે અજીવોને હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મન જીવોને હોય છે અજીવોને નથી હોતા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મનન કરવા પહેલાં મન હોય છે કે મનન કરતી વખતે મન હોય છે કે મનન કર્યા બાદ મન હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મનન કરતા પહેલાં મનન હોતું નથી, મનન કર્યા બાદ મન હોતું નથી, પરંતુ મનન કરતી વખતે મન હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું મનન કરતા પહેલાં મનનું ભેદન થાય છે કે મનન કરતી વખતે મનનું ભેદન થાય છે કે મનન કર્યાબાદ મનનું ભેદન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મનન કરતા પહેલાં મનનું ભેદન થતું નથી, મનન કર્યા બાદ મનનું ભેદન થતું નથી; પરંતુ મનન કરતી વખતે મનનું ભેદન થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મન કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મન ચાર પ્રકારનાં છે. સત્યમન, અસત્યમન, મિશ્રમન, વ્યવહારમન.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાયા આત્મા છે કે અન્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયા આત્મા પણ છે અને અન્ય (આત્માથી જુદું) પણ છે. △

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાયા રૂપી છે કે અરૂપી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયા રૂપી પણ છે અને અરૂપી પણ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું કાયા સચિત છે કે અચિત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયા સચિત પણ છે અને અચિત પણ છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! કાયા જીવ છે કે અજીવ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયા જીવ પણ છે, અને અજીવ પણ છે ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું કાયા જીવોને હોય છે કે અજીવોને હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયા જીવોને હોય છે અને અજીવોને પણ હોય છે ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવોની સાથે સંબંધ હોવા પહેલાં કાયા હોય છે કે પુદ્ગલ ગ્રહણ કરતી વખતે કાયા હોય છે કે પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા બાદ કાયા હોય ?

△ કોઈ શંકા કરે છે કે, કાયા આત્મા સ્વરૂપ છે, કેમકે કાયા દ્વારા કરેલાં કર્મોના આત્માને અનુભવ થાય છે. અથવા, કાયા આત્માથી ભિન્ન છે. કેમકે કાયાના એક અંશનો છેદ થવાથી આત્માનો છેદ થતો નથી.

એનું સમાધાન એ છે કે કાયા કથયિત્ આત્મા સ્વરૂપ છે કેમકે કાયાનો સ્પર્શ કરવાથી આત્માને પણ અનુભવ થાય છે. કાયા કથયિત્ આત્માથી ભિન્ન છે. કેમકે કાયાનો વિનાશ થવાથી આત્માનો વિનાશ થતો નથી. જો કાયાને આત્માથી સર્વથા અભિન્ન માનવામાં આવે તો કાયાનો વિનાશ થતાં આત્માનો વિનાશ થઈ જાય. પરંતુ એમ નથી. એટલે કાયા આત્માથી કથયિત્ જુદી છે, કથયિત્ એક છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવોની સાથે સંબંધ હોવા પહેલાં (પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા પહેલાં) પણ કાયા હોય છે. પુદ્ગલ ગ્રહણ કરતી વખતે પણ કાયા હોય છે અને પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ કાયા હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવોની સાથે સંબંધ થાતા પહેલાં (પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા પહેલાં) કાયા લેદાય છે ? કે પુદ્ગલ ગ્રહણ કરતી વખતે કાયા લેદાય છે કે પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા પછી કાયા લેદાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવની સાથે સંબંધ હોવા અગાઉ પણ કાયા લેદાય છે. પુદ્ગલ ગ્રહણ કરતી વખતે પણ કાયા લેદાય છે. અને પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ કાયા લેદાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાયા (યોગ) કેટલા પ્રકારની છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયા સાત પ્રકારની છે—ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, વૈક્રિય, વૈક્રિયમિશ્ર, આહારક, આહારકમિશ્ર અને કાર્મણ્ય.

પાંચ મરણ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૩ ઉ. ૭નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મરણ કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મરણ પાંચ પ્રકારનાં છે—(૧)□ આવીચિક મરણ. (૨) અવધિમરણ. (૩) આત્યંતિક મરણ. (૪) બાલમરણ. (૫) પંડિતમરણ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આવીચિક મરણના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! આવીચિક મરણના પાંચ લેહ છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્ય આવીચિક મરણુના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય આવીચિક મરણુના ચાર લેહ છે.
(૧) નૈરયિક દ્રવ્ય આવીચિક મરણુ. □ (૨) તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય આવીચિક મરણુ. (૩) મનુષ્ય-દ્રવ્ય આવીચિક મરણુ (૪) દેવ દ્રવ્ય આવીચિક મરણુ. એ રીતે ક્ષેત્ર, કાળ ભવ અને ભાવના ચાર ચાર લેહ કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અવધિમરણુના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અવધિમરણુના પાંચ લેહ છે-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ અને ભાવ એ પાંચેના ચારગતિની અપેક્ષાએથી ચાર ચાર લેહ કહેવા.

□ ૧. આવીચિક મરણુ : આયુષ્ય કર્મના ભોગવાયેલા પુદ્ગલ પ્રતિ સમય ક્ષય હોય છે એને આવીચિક મરણુ કહે છે. જે રીતે પ્રતિ સમય આયુ ક્ષીણ થઈ રહે છે તે આવીચિક મરણુ છે.

૨. અવધિ મરણુ : (મર્યાદા સહિત મરણુ) નરકાદિ ભવના હેતુભૂત વર્તમાન આયુષ્ય કર્મના પુદ્ગલોને ભોગવીને જીવ મરણુ પામે છે અને ફરી એ આયુષ્ય કર્મના પુદ્ગલોને આગામી ભવમાં ગ્રહણ કરી મરણુ પ્રાપ્ત કરે એને અવધિમરણુ કહે છે.

૩. આત્યંતિક મરણુ : એક વાર ભોગવી છોડેલ આયુ કર્મના પુદ્ગલોને એ જીવ બીજી વાર ન ભોગવે, તે એ પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ જીવનું આત્યંતિક મરણુ કહેવાય છે.

૪. આસમરણુ : વતરહિત (અસંયતિ) પ્રાણીઓના મૃત્યુને આસમરણુ કહે છે.

૫. પંડિતમરણુ : વિરતિ પૂર્વકના મૃત્યુને પંડિતમરણુ કહે છે.

□ નારક જીવરૂપમાં રહેતા નેરિયાના જે દ્રવ્યોનો પૂર્વભવમાં નરકાયુ રૂપમાં ગ્રહણ કર્યા છે અને ઉદય આવવા પર જે પ્રતિ સમય મરે છે અર્થાત્ જેને જીવ છોડી દે છે તે નૈરયિક દ્રવ્યાવીચિક મરણુ છે. આ પ્રકારે તિર્યંચ આદિ દ્રવ્ય આવીચિક મરણુ પણ બનવાનું. આ પ્રકારે નરકક્ષેત્રમાં રહેતા જીવ જે નરકાયુનાં દ્રવ્યોનો નિરંતર-પ્રતિ સમય છોડે છે એને નરકક્ષેત્ર આવીચિક મરણુ કહે છે. આ પ્રકારે કાળ, ભવ અને ભાવનું સમજવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આત્યંતિક મરણના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આત્યંતિક મરણના પાંચ લેહ છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ. એ પાંચેના ચાર ગતિની અપેક્ષાથી ચાર ચાર લેહ કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બાલમરણના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર હે ગૌતમ ! બાલમરણના બાર લેહ છે.-(૧) વલયમરણ-તીવ્ર ભૂખ, તરસથી તરફીને મરે તે, અથવા સંયમથી બ્રષ્ટ પ્રાણીનું મરણ વલય મરણ કહેવાય છે. (૨) વશાર્તમરણ-ઈંદ્રિયોને વશ થયેલ દુઃખી પ્રાણીના મરણને વશાર્ત મરણ કહેવાય છે. (૩) અંતઃશલ્ય મરણ એના બે લેહ છે. દ્રવ્ય અને ભાવ. શરીરમાં બાણ આદિ ઘૂસી જવાથી અને તેને પાછું ન કાઢવાથી જે મરણ થાય તેને દ્રવ્ય અંતઃશલ્ય મરણ કહે છે. અતિચારરૂપ આંતરિકશલ્યની શુદ્ધિ કર્યા વિના જે મરણ થાય છે એને ભાવ અંતઃશલ્ય મરણ કહે છે. (૪) તદ્ભવ મરણ-મનુષ્ય અને તિર્યંચના શરીરને છોડીને ફરી મનુષ્ય અને તિર્યંચના શરીરને પ્રાપ્ત કરે < તે તદ્ભવ મરણ કહેવાય છે. (૫) ગિરિ પતન મરણ-પર્વત પરથી પડીને મરે તેને ગિરિ પતન મરણ કહે છે. (૬) તરુપતન મરણ-વૃક્ષ આદિ પર ચડીને પડી મરે તેને તરુપતન મરણ કહે છે. (૭) જલ પ્રવેશમરણ-પાણીમાં ડૂબીને મરે તેને જલપ્રવેશ મરણ કહે છે. (૮) જવલન પ્રવેશ મરણ-અગ્નિમાં બળી મરે તેને અગ્નિપ્રવેશ મરણ કહે છે. (૯) વિષમક્ષણ મરણ-ઝેર ખાઈ મરે તેને વિષમક્ષણ મરણ કહે છે. (૧૦) સત્યોવાડણ (શસ્ત્રાવપાટન) મરણ-છરી તલવાર આદિ શસ્ત્રથી મરે તેને શસ્ત્રાવપાટન મરણ કહે છે. (૧૧) વેહાણુસ (વૈહાનસ) મરણ-ગળામાં ફાંસી લગાડી, વૃક્ષ આદિની ડાળી પર લટકી મરે તેને

< તદ્ભવમરણ-મનુષ્ય અને તિર્યંચમાં જ થાય છે. પરંતુ દેવ અને નારદી ભુવેમાં થતા નથી. કેમ કે મનુષ્ય મરીને ફરી મનુષ્ય થઈ શકે છે, અને તિર્યંચ મરી ફરી તિર્યંચ થઈ શકે છે, પરંતુ દેવ મરીને ફરી દેવ થઈ શકતા નથી. અને નૈરયિક મરીને ફરી નૈરયિક થઈ શકતા નથી.

વૈહાનસ મરણ કહે છે. (૧૨) ગિદ્ધપિટ્ટ મરણ (ગૃધ પૃષ્ઠ મરણ)—હાથી, ઊંટ આદિના મૃત શરીરમાં પ્રવેશ કરી ગિધ આદિ પક્ષીઓ દ્વારા ખવાઈ જવાથી મરણ થાય તે ગિદ્ધપિટ્ટ મરણ કહેવાય છે.

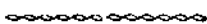
ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પંડિત મરણના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પંડિત મરણના બે ભેદ છે. પાદપોષ-ગમન અને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન. પાદપોષગમનના બે ભેદ છે. નિહારિમ અને અનિહારિમ.

ગામ-નગર આદિ વસ્તિમાં જે મરણ થાય તેને નિહારિમ કહે છે. પર્વતની ગુફા આદિ એકાંત સ્થાનમાં જે મરણ થાય એને અનિહારિમ કહે છે. પાદપોષગમન મરણના એ બન્ને ભેદ અપ્રતિક્રમ (શરીર સંસ્કાર સ્થી રહિને અથવા પ્રતિક્રમણથી રહિત) હોય છે. એમાં બીજાથી સેવા કરાવાતી નથી.

ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણના બે ભેદ છે—નિહારિમ અને અનિહારિમ. એ બન્ને ભેદ સપ્રતિક્રમ (શરીર સંસ્કાર સહિત કે પ્રતિક્રમણ સહિત) હોય છે. એમાં બીજાથી સેવા કરાવી શકાય છે.

કુલ ભેદ—આવીચિક મરણના ૨૦ ભેદ, અવધિમરણના ૨૦ ભેદ, આત્મ્યાંતિક મરણના ૨૦ ભેદ, બાલ મરણના ૧૨ ભેદ, પંડિત મરણના ૨ ભેદ, એ કુલ મળી $20+20+20+12+2=74$ ભેદ થયા.

વિગ્રહ ગતિ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૪ ઉ. ૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ ભાવિતાત્મા અણુગાર પહેલા દેવલોકથી સ્થિતિબંધને ઉદ્ધવેલી ગયો અને ત્રીજા દેવલોકની સ્થિતિ બંધ થોડા અધ્યવસાયોને પ્રાપ્ત થયા નહિ. વચમાં જ કાળ કરી ગયા તો તે ક્યાં ઉત્તર થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બીજા દેવલોકમાં ઉત્તમ થાય છે. જો તે ત્યાં જઈને પૂર્વ લેશ્યાને છોડે છે તો કર્મલેશ્યાથી પડે છે□. જો તે ત્યાં જઈ પૂર્વલેશ્યાને છોડતો નથી. તો તે લેશ્યામાં રહે છે. એ રીતે અસુસ્ક્રમારોથી લઈ વૈમાનિક સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં નેરિયા કેવી શીઘ્ર ગતિથી ઉત્તમ થાય છે ? જેમ કેઈ તરુણ, બળવાન, શિલ્પકળામાં નિપુણ પુરુષ પોતાના હાથને સંકોચે અને પ્રસારે છે, મૂઠીઓ બંધ કરે ને ખોલે છે, આંખને બંધ કરે અને ખોલે છે, શું એટલી વાર લાગે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે નહિ. નારકીમાં જીવ○ એમ સમય, બે સમય, ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

□ દેવ અને નારકી જીવ ભાવલેશ્યાથી પડે છે, અર્થાત્ એની ભાવ લેશ્યામાં પકટો થતો રહે છે. તે દ્રવ્ય લેશ્યાથી પડતા નથી. કેમકે એમાં દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત છે. એમાં જીવત પર્વત દ્રવ્ય લેશ્યા એક રહે છે.

○ અહીં એક ભવથી બીજા ભવમાં જવાને 'ગતિ' કહે છે. નારકી જીવ નરક ગતિમાં એક સમય, બે સમય અને ત્રણ સમયની ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં એક સમયની ઋતુગતિ હોય છે. બે સમયથી અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ હોય છે એ ગતિને અહીં શીઘ્ર ગતિ કહી છે. હાથને ફેંદાવવો અને સંકોચવામાં અસંખ્યાતા સમય લાગે છે એટલે એને 'શીઘ્રગતિ' કહી નથી.

જ્યારે જીવ સમશ્રેણીમાં રહેલ ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઈ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે એક સમયની ઋતુગતિ હોય છે. જ્યારે જીવ વિષમ શ્રેણીમાં રહેલો ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઈ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે બે સમયની અથવા ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ હોય છે અને એકેદ્રિય જીવની ઉત્કૃષ્ટ ચાર સમયની વિગ્રહગતિ હોય છે જ્યારે કોઈ જીવ ભરતલેવની પૂર્વ દિશાથી નરકમાં વાયવ્ય કોણ (વિદિશા) માં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે એક સમયમાં સમશ્રેણી દ્વારા નીચે જાય છે. બીજા સમયમાં પશ્ચિમ દિશામાં જાય છે, ત્રીજા સમયમાં તિર્ણ વાયવ્ય કોણમાં ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જઈ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રકારે જીવોની શીઘ્રગતિ કહી છે.

એટલે વૈમાનિક સુધી કહેવું. પરંતુ એકેન્દ્રિયમાં □ ચાર સમય સુધીની વિગ્રહગતિ હોય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નેરિયા અન્નતરોપપન્ન (જેને ઉત્પન્ન થયાને હમણાં પ્રથમ સમય થયો છે) છે કે પરંપરોપપન્ન (જેને ઉત્પન્ન થયાને બે-ત્રણ આદિ સમય થઈ ગયા છે) છે કે અન્નતરપરંપરાનુપપન્ન (જે નરકમાં ઉત્પન્ન થવા માટે વિગ્રહગતિમાં ચાલે છે) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નેરિયા અન્નતરોપપન્ન પણ છે, પરંપરોપપન્ન પણ છે અને અન્નતરપરંપરાનુપપન્ન પણ છે. એ રીતે વૈમાનિક સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! △ અન્નતરોપપન્ન નેરિયા શું નારકીનું આયુષ્ય બાંધે છે. યાવત્ વૈમાનિકનું આયુષ્ય બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અયુષ્ય બાંધતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરંપરોપપન્ન નેરિયા નારકીનું આયુષ્ય બાંધે છે યાવત્ વૈમાનિક આયુષ્ય બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નારકી અને દેવનાનું આયુષ્ય બાંધતા નથી. મનુષ્ય કે તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે.

□ એકેન્દ્રિય જીવોમાં ચાર સમયની વિગ્રહગતિ આ પ્રકારે હોય છે. જીવની ગતિ શ્રેણીની અનુસાર હોય છે. એટલે ત્રસનાડીથી બહાર રહેલા (સ્થાવરજાળતા ખૂણામાં) એકેન્દ્રિય જીવ જ્યારે બીજા જીવમાં જાય છે ત્યારે પહેલા સમયમાં ત્રસનાડીથી બહાર અધોલોકની વિદિશાથી દિશાની તરફ જાય છે. બીજા સમયમાં લોકના મધ્ય ભાગમાં પ્રવેશે છે. ત્રીજા સમયમાં ઉર્ધ્વલોકમાં જાય છે. ચોથા સમયમાં ત્રસનાડીથી નીકળી દિશામાં વ્યવસ્થિત ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય છે. એ વાત સામાન્યરૂપથી બધું એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાથી કહી છે. અન્યથા એકેન્દ્રિય જીવની પાંચ સમયની વિગ્રહગતિ સંભવ છે. તે આ પ્રકારે સંભવિત હોય છે: (૧) પહેલા સમયમાં ત્રસનાડીથી બહાર અધોલોકની વિદિશાથી દિશાની તરફ જાય છે. (૨) બીજા સમયમાં લોકના મધ્યભાગમાં પ્રવેશ કરે છે. (૩) ત્રીજા સમયમાં ઉર્ધ્વલોકમાં જાય છે. (૪) ચોથા સમયમાં ત્યાંથી વિદિશાની તરફ જાય છે. (૫) પાંચમી સમયમાં વિદિશામાં રહેલા ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય છે. એ પાંચ સમયની વિગ્રહગતિ કહી છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! @ અનંતરપરંપરાનુપપન્ન નેસ્થિ નારકીનું આયુષ્ય બાંધે છે યાવત્ વૈમાનિકનું આયુષ્ય બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બાંધતા નથી.

જે રીતે નારકીના કહ્યા એ રીતે વૈમાનિક સુધી કહેવા. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, મનુષ્ય પરંપરોપપન્ન અને તિર્યંચ પરંપરોપપન્ન ચારે ગતિના આયુષ્ય બાંધે છે.

જે રીતે ઉત્પન્ન (ઉત્પન્ન થવા)ના કહ્યા એ રીતે નિર્ગત (નીકળવા)ના કહેવા. ૨૪ હંડકમાં એ રીતે કહેવા.

એ નિર્ગત જીવ કયાંય પણ ઉત્પન્ન થાય છે તો ત્યાં સુખથી ઉત્પન્ન થાય છે અથવા દુઃખથી ? અહીં દુઃખોત્પન્નની અપેક્ષાએ ગૌતમસ્વામી પૂછે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નૈરયિકજીવ અનંતરખેદોપપન્ન હોય છે કે પરંપરખેદોપપન્ન હોય છે કે અનંતરપરંપરખેદાનુપપન્ન હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નૈરયિકમાં ત્રણે ભાંગા લાભે છે. એ પ્રકારે ચારે હંડક--ખેદોપપન્ન હંડક, ખેદોપપન્ન (ખેદ દુઃખથી વ્યાપ્ત) અપેક્ષાએ આયુષ્ય બાંધેલો હંડક, ખેદનિર્ગત હંડક અને ખેદનિર્ગત અપેક્ષાએ આયુષ્ય બાંધેલો હંડક કહેવા. આયુષ્યના બાંધ પરંપરોપપન્નમાં કરે છે. અનંતરોપપન્ન અને અનંતરપરંપરાનુપપન્ન ભાંગામાં આયુષ્યનો બાંધ હોતો નથી.

@ અનંતરોપપન્ન (જેને ઉત્પન્ન થયાને હજુ પ્રથમ સમય થયો છે) અને પરંપરાનુપપન્ન (જે જીવ તરફથી ઉત્પન્ન થયાને માટે વિચલગતિમાં ચાલી રહેલ છે) નૈરયિક ચારે પ્રકાર (નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવતા)ના આયુષ્યના બાંધ કરતા નથી. કેમકે એ અવસ્થામાં એ પ્રકારના અધ્યવસાય હોતા નથી. એ માટે તે જીવોને આયુષ્યનો બાંધ હોતો નથી. સામાન્ય રૂપથી પોતાના આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહેવા પર આયુષ્યનો બાંધ હોય છે. એટલે પરંપરોપપન્ન (જેને ઉત્પન્ન થયાને એ ત્રણ અદિ સમય થઈ ગયા છે) નૈરયિક પોતાના આયુષ્યના છ મહિના બાકી રહેવા પર તિર્યંચ અથવા મનુષ્યના આયુષ્યનો બાંધ કરે છે.

ઉન્માદ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૧૪ ઉ. ૨ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉન્માદ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ □ ઉન્માદ બે પ્રકારના છે. યક્ષાવેશ ઉન્માદ અને મોહનીય ઉન્માદ. જે સુખપૂર્વક વેદી શકાય છે અને સુખપૂર્વક છોડી શકાય છે તે યક્ષ આવેશ ઉન્માદ છે અને મોહનીય કર્મથી ઉદય આવેલ ઉન્માદ તે દુઃખપૂર્વક વેદાય છે અને દુઃખપૂર્વક છોડાય છે.

નોંધ :-

सर्वज्ञ मंत्रवाद्यडपि, यस्य न निवारणे शक्ताः

मिथ्यामोहोन्मादः, सः केन किल कथ्यतां तुल्य

ટીકા શ્લોક

સંદર્ભ : યક્ષાવેશને કારણે આવેલ ગાંડપણ (ઉન્માદ) કદાચ મંત્રવાદીના પ્રયોગથી નિવારી શકાય છે, પરંતુ મોહમુગ્ધ મનુષ્યને સંસારવાસનારૂપ જે ઉન્માદ આવે છે, તેને નિવારવા માટે સર્વજ્ઞ ભગવાન પણ શ્રુત અને ચારિત્રધર્મરૂપ (મંત્ર) શક્તિનો શ્રોત વહેતો મૂકે તો પણ શ્રદ્ધા ન થવાને કારણે તેનો ઉન્માદ દૂર થતો નથી. માટે મોહાવેશથી આવેલ ગાંડપણની તુલના કરી શકાય તેમ જ નથી.

□ ઉન્માદ- જેનાથી સ્પષ્ટ ચેતના ઝેટલે કે વિવેકજ્ઞાન નાશ થઇ જાય તેને ઉન્માદ કહે છે.

યક્ષાવેશ ઉન્માદ- શરીરમાં યક્ષ પ્રવેશ કરવાથી જે ઉન્માદ થાય છે તેને યક્ષાવેશ ઉન્માદ કહે છે.

મોહનીય ઉન્માદ- મોહનીય કર્મના ઉદયથી આત્માને પારમાર્થિક સત્ય અસત્યનો વિવેક નષ્ટ થઇ જાય છે અને મોહનીય ઉન્માદ કહે છે. એના બે ભેદ છે :- મિથ્યાત્વ મોહનીય ઉન્માદ અને ચારિત્ર મોહનીય ઉન્માદ. મિથ્યાત્વ મોહનીય ઉન્માદથી જીવ અતત્ત્વને તત્ત્વ માને છે, અને તત્ત્વને અતત્ત્વ માને છે. ચારિત્ર મોહનીય ઉન્માદથી જીવ વિષયાદિના સ્વરૂપને જાણતા હતા પણ અજ્ઞાનીની રીતે એમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. અથવા વેદ મોહનીયતા ઉદયથી હિતાહિતનું જ્ઞાન ભૂલીને ઉન્મત્ત બની જાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીના નેરિયાઓમાં કેટલા પ્રકારના ઉન્માદ લાભે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બન્ને પ્રકારના ઉન્માદ લાભે છે તેવી જ રીતે, ૨૪ દંડકમાં બન્ને પ્રકારના ઉન્માદ લાભે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દેવતા નેરિયાઓ ઉપર અશુભ પુદ્ગલ ફેંકે છે જેનાથી નેરિયાઓને યક્ષાવેશ ઉન્માદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ રીતે ઔદારિકના ૧૦ દંડક કહેવા. ૧૩ દંડકના દેવતામાં મહાઋદ્ધિવાળા દેવ અદ્યઋદ્ધિવાળા દેવો ઉપર અશુભ પુદ્ગલ ફેંકે છે, જેનાથી અદ્યઋદ્ધિવાળા દેવોને યક્ષાવેશ ઉન્માદની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોહનીય ઉન્માદની પ્રાપ્તિ ૨૪ દંડકમાં મોહનીય કર્મના ઉદયથી હોય છે.

વર્ષા અને તમસ્કાય

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! વરસાદ કઈ રીતે થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વર્ષાકાળમાં અથવા તીર્થંકર ભગવાનના જન્મ મહોત્સવ આદિમાં શકેન્દ્ર દેવેન્દ્ર જ્યારે વરસાદ કરવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે અભ્યંતર પરિષદના દેવોને બોલાવે છે. અભ્યંતર પરિષદવાળા દેવો મધ્યમ પરિષદના દેવોને બોલાવે છે. મધ્યમ પરિષદવાળા દેવો બહારની પરિષદવાળા દેવોને બોલાવે છે. બહારની પરિષદવાળા દેવો બહાર બહારના દેવોને બોલાવે છે. બહાર બહારના દેવ આલિયોગિક દેવોને બોલાવે છે. આલિયોગિક દેવ વરસાદ કરવાવાળા દેવોને બોલાવે છે. પછી તે વરસાદ કરવાવાળા દેવ વરસાદ વરસાવે છે-કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર વૃષ્ટિ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કરે છે ?

મહાવીર : હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવ કયા કારણથી વરસાદ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તીર્થંકર ભગવાનના જન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાન અને નિર્વાણના મહોત્સવના નિમિત્તે વરસાદ કરે છે. એ રીતે ૧૩ દંડક દેવતાનું કહેવું.

દેવતાનાં શસ્ત્ર

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૧૪ ઉ. ૩ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! મહાકાય (મોટા પરિવારવાળા), મોટા શરીરવાળા દેવતા શું ભાવિતાત્મા અણુગારની વચ્ચેવચ્ચ થઈને જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ જાય છે, કોઈ જતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દેવ એ પ્રકારના છે. માયીમિથ્યાદષ્ટિ અને અમાયી સમદષ્ટિ. માયી મિથ્યાદષ્ટિ દેવ ભાવિતાત્મા અણુગારને દેખીને વંદના કરતા નથી, નમસ્કાર કરતા નથી, સત્કાર કરતા નથી. યાવત્ પર્યુપાસના કરતા નથી. એ કારણથી ભાવિતાત્મા અણુગારની વચ્ચેવચ્ચ થઈને જાય છે. આમાયી સમદષ્ટિ દેવ ભાવિતાત્મા અણુગારને દેખીને -દેખતાં વંદના કરે છે, નમસ્કાર કરે છે, સત્કાર કરે છે, સન્માન કરે છે યાવત્ પર્યુપાસના કરે છે. આ કારણે ભાવિતાત્મા અણુગારની વચ્ચેવચ્ચ થઈને જતા નથી. એ રીતે, ૧૩ દંડક ○ દેવતા માટે કહેવું.

○ વચ્ચેવચ્ચ થઈને જવાનું કાર્ય ફક્ત દેવોમાં જ થઈ શકે છે. નરક અને પૃથ્વીકાયિક આદિ જીવો માટે થઈ શકતું નથી. માટે અહીં ફક્ત દેવતાના જ દંડક કહ્યા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારહીના નેરિયાઓમાં ૧. @ સત્કાર, ૨ સન્માન, ૩ કૃતિકર્મ, ૪ અભ્યુત્થાન, ૫ અંજલિકરણ, ૬ આસનાભિગ્રહ, ૭ આસનાનુપ્રદાન ૮ સન્મુખ જવું, ૯ સેવા કરવી, ૧૦ મૂકવા જવું-એ વિનય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નેરિયાઓમાં સત્કાર આદિ વિનય નથી.

એ રીતે પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલોદ્રિયોમાં કહેવું. તિથ્ય પચેન્દ્રિયમાં આઠ પ્રકારનો વિનય (આસનાભિગ્રહ અને આસનાનુપ્રદાન એ બે છોડીને) હોય છે. મનુષ્ય અને ૧૩ હંડક દેવતામાં દશ પ્રકારના વિનય હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અદ્યપચ્છિવાળા દેવ મહાઋદ્ધિવાળા દેવ વચ્ચોવચ્ચ થઈને જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સમાન ઋદ્ધિવાળા દેવ સમાનઋદ્ધિવાળા દેવ વચ્ચોવચ્ચ થઈને જાય છે ?

@૧ સત્કાર:- વિનય કરવા યોગ્ય વ્યક્તિનો વિનય કરવો.

૨ સન્માન:- યથાયોગ્ય સેવા કરવી.

૩ કૃતિકર્મ:- વંદના કરવી.

૪ અભ્યુત્થાન:- આદર કરવા યોગ્ય વ્યક્તિને જોઈને આસન છોડી બેસા થવું.

૫ અંજલિકરણ:- બને હાથ જોડવા.

૬ આસનાભિગ્રહ :- બેસવા માટે આસનનું આમંત્રણ દેવું

૭ આસનાનુપ્રદાન :- આસન લાવી પાથરવું.

૮ સન્મુખ જવું :- આદર કરવા યોગ્ય પુરુષને આવતા જોઈ એની સામે જવું.

૯ સેવા કરવી :- બેઠા હોય તો તેની સેવા કરવી.

૧૦ મૂકવા જવું :- બેઠીને જાય તો થોડે દૂર સુધી પહોંચાડવા જવું.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્વાની શક્તિ તો નથી, પરંતુ સામેવાળા દેવ પ્રમાદમાં હોય તો ચાલ્યા જાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને જાય છે કે પ્રહાર કર્યા વિના જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને જાય છે, પરંતુ શસ્ત્રનો પ્રહાર કર્યા વિના જતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પહેલાં શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને પછી જાય છે કે પહેલાં જઈને પછી પ્રહાર કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલાં શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને પછી જાય છે, પરંતુ પહેલાં જઈને પછી પ્રહાર કરે છે એવી વાત નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિવાળા દેવ અલ્પઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચેવચ્ચ થઈને જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જાય છે

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને જાય છે કે પ્રહાર કર્યા વિના જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રહાર કરીને પણ જઈ શકે છે અને પ્રહાર કર્યા વિના પણ જઈ શકે છે ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પહેલાં શસ્ત્રનો પ્રહાર કરે છે ને પછી જાય છે કે પહેલાં જાય છે અને બાદમાં પ્રહાર કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઋદ્ધિવાળા-દેવતાની ધૃષ્ટિ હોય તો પહેલાં પ્રહાર કરીને પછી જાય છે અથવા પહેલાં જઈ પછી પ્રહાર કરે છે.

એ રીતે ૧૩ દંડક દેવતાનું કહેવું. સમુચ્ચય દેવતા અને ૧૩ દંડક દેવતા એ ૧૪ માં ત્રણ ત્રણ < અલાવા કહેવાથી ૪૨ અલાવા

< ૧ અલ્પઋદ્ધિવાળા મહાઋદ્ધિવાળા દેવ ૨ સમાનઋદ્ધિવાળા સમાનઋદ્ધિવાળા દેવ. ૩ મહાઋદ્ધિવાળા અલ્પઋદ્ધિવાળા દેવ-એ ૩ અલાવા થયા.

થયા. એ ૪૨ અલાવા દેવતાના દેવતાની સાથે કહ્યા. એ રીતે ૪૨ અલાવા દેવતાના દેવીની સાથે, ૪૨ અલાવા દેવીના દેવતાની સાથે અને ૪૨ અલાવા દેવીના દેવીની સાથે કહેવા. કુલ મળી ૧૮૨ (૧૪+૪૨+૪૨+૪૨+૪૨=૧૮૨) અલાવા થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નેરિયા કયા પ્રકારે પુદ્ગલ પરિણામનો અનુભવ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનિષ્ટ યાવત્ અમનોજ પુદ્ગલ પરિણામનો અનુભવ કરે છે. એ રીતે સાતમી નરક સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નેરિયા કેટલા પ્રકારની વેદના વેદે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! @ દશ પ્રકારની અશુભ વેદના વેદે છે. એવો વિસ્તાર શ્રી જીવાભિગમસૂત્રના નરક ઉદ્દેશમાં કહ્યો એ રીતે જાણી લેવો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સાતમી નરકના નેરિયા કઈ રીતની પરિશ્રદ્ધ સંજ્ઞાના પરિણામનો અનુભવ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનિષ્ટ યાવત્ અમનોજ પરિશ્રદ્ધ સંજ્ઞાના પરિણામનો અનુભવ કરે છે.

@ નારકીના જીવોની ૧૦ પ્રકારની વેદના. (૧) શીત-નરકમાં અત્યંત ઠંડી હોય છે. (૨) ઉષ્ણ-ગરમી. (૩) સુષ્ણ-ભૂખ (૪) પિપાસા-તરસ. (૫) કંડૂ-ખુજલી. (૬) પરતંત્રતા-પરવશતા. (૭) ભય-ડર-ભીક. (૮) શોક-ચિંતા અથવા દીનતા. (૯) જરા-વડપણ. (૧૦) વ્યાધિ-રોગ.

ઉપરોક્ત ૧૦ વેદનાઓ નરકોની અંદર અત્યંત અર્થાત ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી હોય છે.

અગ્નિ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૪ ઉ. ૫નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નેરિયા અગ્નિની વચ્ચે થઇને જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઇ જાય છે, કોઇ જતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું કારણ શું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નેરિયા એ પ્રકારના છે વિગ્રહગતિ સમાપન્ન (વાટેવહેતા) અને અવિગ્રહગતિ સમાપન્ન (પોતાના ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં પહોંચેલા). વિગ્રહગતિ સમાપન્ન અગ્નિની વચ્ચે થઇને જાય છે, પરંતુ બળતા નથી. < અવિગ્રહગતિ સમાપન્ન નેરિયા અગ્નિની વચ્ચે થઇને જતા નથી @.

જે રીતે નેરિયાનું કહ્યું એ રીતે અસુરકુમાર દેવોનું કહેવું. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે, અવિગ્રહ સમાપન્ન પણ કોઇ કોઇ જાય છે ○ કોઇ કોઇ જતા નથી. જે જાય છે તે બળતા નથી. (કેમકે વૈક્રિય શરીર સૂક્ષ્મ છે અને એની ગતિ અતિશીઘ્ર છે).

એ રીતે ૧૩ દંડક દેવતાનું કહેવું. પાંચ સ્થાવર □ નારકીની રીતે કહેવા. ત્રણ વિકલોદ્રિય અસુરકુમાર દેવોની માફક કહી દેવા,

< વિગ્રહગતિમાં ફક્ત તૈજસ કાર્મણ એ એ શરીર હોય છે. એ બંને શરીર સૂક્ષ્મ હોવાથી બળતાં નથી.

@ નરકમાં બાદર અગ્નિકાય હોના નથી.

○ જે અવિગ્રહગતિ સમાપન્ન અસુરકુમાર દેવ મનુષ્યલોકમાં આવે છે, તે અગ્નિકાયની વચ્ચે થઇને આવે છે, જે મનુષ્યલોકમાં આવતા નથી તે અગ્નિકાયની વચ્ચે થઇને આવતા નથી, વચ્ચે થઇને આવે છે તે બળતા નથી કેમકે વૈક્રિય શરીર સૂક્ષ્મ હોય છે અને તેની ગતિ અતિશીઘ્ર હોય છે.

□ વિગ્રહગતિમાં જતાં એકેદ્રિય જીવ અગ્નિ વચ્ચે થઇને જાય છે. તે સૂક્ષ્મ હોવાથી અગ્નિમાં બળતા નથી. અવિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત એકેદ્રિય જીવ અગ્નિની વચ્ચે થઇને જતા નથી. કેમકે તે સ્થાવર છે. અગ્નિ અને વાયુની ગતિ ત્રસ

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે અવિગ્રહગતિ સમાપન્ન બે અગ્નિની વચ્ચે થઈને જાય છે તે બળે છે. મનુષ્ય અને તિર્થંચ પાંચે દ્રિયમાં વિગ્રહગતિ સમાપન્ન તો નારકીની રીતે કહેવા.

અવિગ્રહ સમાપન્નના બે ભેદ છે: ઋદ્ધિગ્રાસ (વૈક્રિય લઘ્વિયુક્ત) અને અઋદ્ધિગ્રાસ (વૈક્રિય લઘ્વિરહિત). વૈક્રિય લઘ્વિયુક્ત કોઈ જાય છે, કોઈ જતા નથી. જે જાય છે તે બળતા નથી. વૈક્રિય લઘ્વિ વિનાના કોઈ જાય છે, કોઈ જતા નથી. જે જાય છે તે બળે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીના નેરિયા કેવો અનુભવ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દશ સ્થાનકનો (બોલનો) અનુભવ કરે છે: (૧) અનિષ્ટશબ્દ, (૨) અનિષ્ટરૂપ, (૩) અનિષ્ટગંધ, (૪) અનિષ્ટ રસ, (૫) અનિષ્ટસ્પર્શ, (૬) ~ અનિષ્ટગતિ, (૭) અનિષ્ટસ્થિતિ, (૮) અનિષ્ટલાવણ્ય, (૯) અનિષ્ટયશઃ કીર્તિ, (૧૦) અનિષ્ટ ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દેવતા કેવો અનુભવ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દેવતા દશ સ્થાનક (બોલ)નો અનુભવ કરે છે ? (૧) ઇષ્ટશબ્દ, (૨) ઇષ્ટરૂપ, (૩) ઇષ્ટગંધ, (૪) ઇષ્ટરસ, (૫) ઇષ્ટસ્પર્શ

હોવાથી એનો અગ્નિની વચ્ચે થઈને જવાનો સંભવ છે, પરંતુ અહીં એની વિવક્ષા કરી નથી. અહીં સ્થાવરપણાની વિવક્ષા છે. સ્થાવર જીવોમાં ગતિનો અભાવ છે. વાયુ આદિની પ્રેરણાથી પૃથ્વી આદિનું અગ્નિની વચ્ચે જવાનો સંભવ છે, પરંતુ અહીં સ્વતંત્રતાપૂર્વક જવાની વિવક્ષા કરવામાં આવેલ છે. એકેદ્રિય જીવ સ્થાવર હોવાથી સ્વતંત્રતાપૂર્વક તે આગની વચ્ચે થઈને જઈ શકતા નથી.

~ નારકી જીવોની અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિરૂપ અથવા નરકગતિરૂપ અનિષ્ટ ગતિ હોય છે. નરકમાં રહેવારૂપી અથવા નરક આયુરૂપી અનિષ્ટ સ્થિતિ હોય છે. શરીરનું બેડોળપણું હોવાથી અનિષ્ટ લાવણ્ય હોય છે. અપયશ અને અપકીર્તિરૂપ અનિષ્ટ યશઃકીર્તિ હોય છે. વીર્યાન્તારાયકર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ નારકી જીવોના ઉત્થાનાદિ વીર્ય વિશેષ અનિષ્ટ-નિહિત હોય છે.

(૬) ઇન્દ્રિયગતિ, (૭) ઇન્દ્રિયસ્થિતિ, (૮) ઇન્દ્રિયલાવણ્ય, (૯) ઇન્દ્રિયશઃકીર્તિ, (૧૦) ઇન્દ્રિયઉત્પાદન, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પાંચ સ્થાવર કેવો અનુભવ કરે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! છ સ્થાનકનો (બોલ) અનુભવ કરે છે.
૧. □ ઇન્દ્રિયગતિ, ૨ ઇન્દ્રિયસ્થિતિ, ૩ ઇન્દ્રિયલાવણ્ય, ૪ ઇન્દ્રિયશઃકીર્તિ, ૫. ઇન્દ્રિયઉત્પાદન, ૬. ઇન્દ્રિય, ૭ બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિકલેન્દ્રિય કેવો અનુભવ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે રીતે પાંચ સ્થાવરનું કહ્યું એ રીતે ત્રણ વિકલેન્દ્રિયનું કહેવું. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે બેન્દ્રિય ૭ સ્થાનક (બોલ)નો અનુભવ કરે છે. ઇન્દ્રિયગતિ રસ વધ્યો (એક વધારે કહ્યો-ઉમેરવો). તેન્દ્રિય ૮ સ્થાનક (બોલ)નો અનુભવ કરે છે- ઇન્દ્રિયગતિ ગંધ વધ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તિર્યચ પન્દ્રિય અને મનુષ્ય કેવો અનુભવ કરે છે ?

□ એકેન્દ્રિય જીવ શુભ અને અશુભ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. એટલે એને શાતા અને અશાતા ગ્રન્થેના ઉદયનો સંભવ છે. એટલે એમાં ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય સ્પર્શાદિ હોય છે. છતાં પણ એકેન્દ્રિય જીવ સ્થાવર છે, એમાં સ્વાભાવિકરૂપથી ગમનરૂપ ગતિનો સંભવ નથી. તે પણ એમાં પરપ્રેરિત ગતિ હોય છે. તે શુભાશુભરૂપ હોવાથી ઇન્દ્રિયગતિ કહેવાય છે. મણિમાં ઇન્દ્રિય લાવણ્ય હોય છે અને પથ્થરમાં અનિન્દ્રિય લાવણ્ય હોય છે, એ પ્રકારે એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઇન્દ્રિયગતિ લાવણ્ય હોય છે.

સ્થાવર હોવાથી એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્થાનાદિ હોતાં નથી. પરંતુ પૂર્વભવમાં અનુભવ કર્યો હોવાથી ઉત્થાનાદિના સંસ્કારના કારણે એનાં ઉત્થાનાદિ હોય છે એવું બળ્યું.

✓ એટલા પુદ્ગલોથી સંપૂર્ણ આહાર થાય છે એને અવીચિ દ્રવ્ય કહે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દશે બોલનો અનુભવ કરે છે- ઇષ્ટા-
નિષ્ટ શબ્દ યાવત્ ઇષ્ટાનિષ્ટ ઉત્થાન કર્મ બળ વીર્ય પુરુષાકાર પરાક્રમ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિવાળા યાવત્ મહાસુખવાળા
દેવ. બહારના પુદ્ગલોને (ભવધારણીય શરીરની સિવાય) ગ્રહણ કર્યા
વિના તિચ્છા પર્વત કે તિચ્છી ભીંતને ઓળંગવામાં (એક વાર ઓળંગ-
વામાં) વારંવાર ઓળંગવામાં શક્તિશાળી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક વાર કે વારંવાર ઓળંગવામાં
શક્તિશાળી નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિ અર્થાત્ મહાસુખવાળા દેવ
બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તિચ્છા પર્વત કે તિચ્છી ભીંતને
એક વાર અનેક વાર ઉલંઘી જવા શક્તિમાન છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમર્થ છે.

આહાર

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૪ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીના નેરિયાઓ શાનો આહાર
કરે છે ? કેવી રીતે પરિણમે છે ? એની કઇ યોનિ છે ? એની સ્થિતિનું
શું કારણ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નેરિયાઓ પુદ્ગલોને આહાર કરે છે,
પુદ્ગલરૂપે પરિણમે છે. ઠંડી ગરમસ્પર્શવાળી એની યોનિ છે.
(આયુષ્ય કર્મના) પુદ્ગલ એની સ્થિતિનું કારણ છે. તે (બંધ દ્વારા)
કર્મને પ્રાપ્ત થયા છે. તે નરકપણાના નિમિત્તભૂત કર્મવાળા છે. કર્મ-
પુદ્ગલોથી એની સ્થિતિ છે અને કર્મથી અન્ય પર્યાય પ્રાપ્ત કરે છે.
એ રીતે ૨૩ દંડકમાં કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીના નેરિયાઓ વીચિદ્રવ્યનો @
આહાર કરે છે. કે અવીચિદ્રવ્યનો આહાર કરે છે ?

@ સંપૂર્ણ આહારથી એક પ્રદેશ પણ ઓછો આહાર કરે તેને
વીચિદ્રવ્ય કહે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બન્ને પ્રકારનો આહાર કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે નેરિયાઓ એક પ્રદેશ ઓછા દ્રવ્યનો આહાર કરે છે તે વીચિદ્રવ્યનો આહાર કરે છે, અને જે નેરિયા પરિપૂર્ણ દ્રવ્યનો આહાર કરે છે તે અવીચિદ્રવ્યનો આહાર કરે છે. એ રીતે ૨૩ ઢંડક કહેવા. સર્વ જીવ વીચિદ્રવ્ય અને અવીચિદ્રવ્ય બન્ને પ્રકારનો આહાર કરે છે.

તુલ્ય

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૪. ઉ. ૭ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તુલ્ય કેટલ પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તુલ્ય ૭ પ્રકારના કહ્યા છે: (૧) દ્રવ્યતુલ્ય (૨) ક્ષેત્રતુલ્ય (૩) કાળતુલ્ય (૪) ભવતુલ્ય (૫) ભાવતુલ્ય (૬) સંસ્થાન-તુલ્ય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્યતુલ્ય કોને કહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ બીજા પરમાણુ પુદ્ગલની સાથે દ્રવ્યથી તુલ્ય છે, પરંતુ પરમાણુ પુદ્ગલ, પરમાણુ પુદ્ગલ સિવાય બીજા પદાર્થોની સાથે દ્રવ્યથી તુલ્ય નથી. જેમ એક પરમાણુ પુદ્ગલ જે પ્રદેશી સ્કંધ, ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ દશ પ્રદેશી સ્કંધ, વગેરે સાથે દ્રવ્યથી તુલ્ય નથી. એ રીતે, જે પ્રદેશી સ્કંધ (બીજા) જે પ્રદેશી સ્કંધ સિવાય બીજા પદાર્થની સાથે દ્રવ્યથી તુલ્ય નથી. એ રીતે, ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ સિવાય યાવત્ દશ પ્રદેશી સ્કંધ દશ પ્રદેશી સ્કંધ-સિવાય બીજા પદાર્થની સાથે દ્રવ્ય તુલ્ય નથી. તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધની સાથે તુલ્ય છે. તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ તુલ્ય

સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સિવાય બીજા પદાર્થની સાથે દ્રવ્યથી તુલ્ય નથી. એ રીતે તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, તુલ્ય અનંત પ્રદેશી સ્કંધનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ક્ષેત્રતુલ્ય કેવી રીતે કહેવાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્ય, એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યની સાથે ક્ષેત્રથી તુલ્ય છે. પરંતુ એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલ પુદ્ગલ દ્રવ્યની સાથે તુલ્ય નથી. એ રીતે દશ આકાશ પ્રદેશ જાવ અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશ સુધી કહેવા. બે આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા પુદ્ગલ બે આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા પુદ્ગલ સાથે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અપેક્ષાએ તુલ્ય છે. એ રીતે જાવ તુલ્ય અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા સ્કંધ સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળતુલ્ય કેને કહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ દ્રવ્ય એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ દ્રવ્યની સાથે કાળતુલ્ય છે. પરંતુ એક સમયથી અધિક સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે કાળતુલ્ય નથી. જેમ એક સમયની સ્થિતિના પુદ્ગલ બે સમયની સ્થિતિના પુદ્ગલ સાથે કાળતુલ્ય નથી. દ્રવ્યતુલ્યમાં કહ્યું એ રીતે સર્વ અધિકાર કહેવો આ રીતે અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા દ્રવ્ય સુધી ૧૨ બોલ કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભવતુલ્ય કેને કહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે ભવથી તુલ્ય છે તેને ભવતુલ્ય કહે છે. જેમ નારકી જીવ નારકી જીવ સાથે ભવતુલ્ય છે. બીજી ગતિના જીવો સાથે ભવતુલ્ય નથી. એ રીતે તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભાવતુલ્ય કેને કહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાવના બે ભેદ છે : અજીવભાવ અને જીવભાવ. અજીવભાવ જેમ એક ગુણ કાળા વર્ણના પુદ્ગલ એક ગુણ કાળા વર્ણના પુદ્ગલ સાથે ભાવતુલ્ય છે. પરંતુ એક ગુણ કાળા રંગના પુદ્ગલ

એ ગુણ કાળા વર્ણના પુદ્ગલ સાથે ભાવતુલ્ય નથી. દ્રવ્યતુલ્યમાં કહ્યું એ રીતે સર્વ અધિકાર કહેવા. એ રીતે અનંતગુણકાળા સુધી ૧૩ બોલ કહેવા. એ રીતે ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ અને ૮ સ્પર્શના ૧૩-૧૩ બોલ કહેવા. $20 \times 13 = 260$.

જીવભાવના છ ભેદ છે: ~ (૧) ઔદયિક (૨) ઔપશમિક (૩) ક્ષયિક (૪) ક્ષાયોપશમિક (૫) પારિણામિક (૬) સાન્નિપાતિક,

ઔદયિક ભાવ ઔદયિક ભાવની સાથે તુલ્ય છે પરંતુ બીજા ભાવો સાથે ભાવતુલ્ય નથી. એ રીતે ઔપશમિક, ક્ષયિક, ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક, સાન્નિપાતિક ભાવોનું પણ કહેવું.

જૌતમ : હે ભગવન્ ! સંસ્થાનતુલ્ય કેને કહે છે ?

મહાવીર : હે જૌતમ ! સંસ્થાનના બે ભેદ છે. અજીવસંસ્થાન

~ ૧. કર્મોના ઉત્પત્તિ ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવના પરિણામ ઔદયિક ભાવ કહેવાય છે.

૨. કર્મોના ઉપશમથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવનાભાવ પરિણામ ઔપશમિક ભાવ કહેવાય છે.

૩. કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવના પરિણામ ક્ષયિક ભાવ કહેવાય છે.

૪. કર્મોના ક્ષય તથા ઉપશમથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવના પરિણામ ક્ષાયોપશમિક ભાવો કહેવાય છે. ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં દ્વન્દ્વ વિપાક વેદન હોતું નથી, પ્રદેશવેદન હોય છે. ઔપશમિક ભાવમાં વિપાક વેદન અને પ્રદેશવેદન હોય છે. ઔપશમિક ભાવમાં વિપાક વેદન અને પ્રદેશવેદન બન્ને હોતા નથી. ક્ષાયોપશમિક ભાવ અને ઔપશમિક ભાવમાં આ અંતર છે.

૫. જીવના અનાદિકાળથી જ સ્વાભાવિક પરિણામ છે તે પારિણામિક ભાવ હોય છે.

૬. ઔદયિક આદિ બે-ત્રણ ભાવોના સંયોગથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પરિણામ સાન્નિપાતિક ભાવ કહેવાય છે.

અને જીવસંસ્થાન. અજીવસંસ્થાનના ૫ ભેદ છે. □ પરિમંડળ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, આયાત.

પરિમંડળસંસ્થાન પરિમંડળસંસ્થાન સાથે તુલ્ય છે. પરંતુ બીજાં સંસ્થાનો સાથે સંસ્થાનતુલ્ય નથી. એ રીતે વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર આયાત સંસ્થાનનું કહેવું.

જીવ સંસ્થાનના @ છ ભેદ છે : (૧) સમચોરસ (૨) ન્યગ્રોધ પરિમંડળ (૩) સાદિ (૪) કુખ્જ (૫) વામન (૬) હુંડક.

સમચોરસ સંસ્થાન સમચોરસ સંસ્થાન સાથે તુલ્ય છે પરંતુ બીજાં સાથે સંસ્થાન તુલ્ય નથી. એ રીતે ન્યગ્રોધપરિમંડળ, સાદિ, કુખ્જ, વામન અને હુંડક સંસ્થાનનું પણ કહેવું.

કુલ અભાવા ૩૧૮ (દ્રવ્યના ૧૩+ક્ષેત્રના ૧૨+કાળના ૧૨+ભવના ૪+અજીવભાવના ૨૬૦+જીવભાવના ૬+અજીવ સંસ્થાનના ૫+જીવ સંસ્થાનના ૬=૩૧૮) થયા.

□ આકાર વિશેષને સંસ્થાન કહે છે. એના બે ભેદ છે. જીવસંસ્થાન અને અજીવ સંસ્થાન. અજીવ સંસ્થાનના ૫ ભેદ છે (૧) પરિમંડળ-ચુડીની રીતે બહારથી ગોળ, અંદરથી પોણું હોય છે. એના બે ભેદ-ઘન અને પ્રતર. (૨) વૃત્ત-કુંભારના ચાક સમાન બહારથી ગોળ અને અંદરથી પોણાણું વિતાવું હોય છે. તેના બે ભેદ-ઘન અને પ્રતર. એ પ્રત્યેકના બે-બે ભેદ છે: સમસંખ્યાવાળા પ્રદેશયુક્ત અને વિષમ સંખ્યાવાળા પ્રદેશયુક્ત. (૩) ત્ર્યસ્ર-ત્રિકોણ આકારવાળા હોય છે. (૪) ચતુરસ્ર-ચતુષ્કોણ હોય છે. (૫) આયાત-ત્રાકડીની જેમ લાંબો હોય છે. એના ત્રણ ભેદ છે. શ્રેણાયત, પ્રતરાયત, ધનાયત, એના પ્રત્યેકના બે-બે ભેદ છે. સમસંખ્યાવાળા પ્રદેશયુક્ત અને વિષમ સંખ્યાવાળા પ્રદેશયુક્ત. એ પાંચ પ્રકારના સંસ્થાના વિસ્તાર અને પ્રયોગસાવાળા હોય છે.

@ સંસ્થાન નામકર્મના ઉદયથી જીવોના જે આકાર વિશેષ હોય છે તેને જીવસંસ્થાન કહે છે. તેના સમચોરસ આદિ છ ભેદ હોય છે.

ગૌતમને આશ્વાસન

તે સમયે ભગવાન રાજગૃહમાં પધાર્યા હતા. તે અરસામાં ગૌતમ સ્વામી પોતાને કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થવાથી ખિન્ન રહેતા હતા. એટલે ધર્મકથા પૂરી થયા પછી લોકો વીખરાઈ ગયા બાદ મહાવીર સ્વામી ગૌતમને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા :

‘હે ગૌતમ ! તમે મારી સાથે ઘણા કાળ સુધી રહેહથી બંધાયેલ છો. હે ગૌતમ ! તમે લાંબા કાળથી મારી પ્રશંસા કરી છે. હે ગૌતમ ! તમને મારી સાથે ઘણા લાંબા કાળથી પરિચય છે. હે ગૌતમ ! તમે ઘણા લાંબા કાળથી મારી સેવા કરી છે. હે ગૌતમ ! તમે ઘણા લાંબા કાળથી મને અનુસર્યા છો. હે ગૌતમ ! તમે ઘણા લાંબા કાળથી મારી સાથે અનુકૂળપણે વર્ત્યા છો. હે ગૌતમ ! તુરતના દેવલવમાં અને તુરતના મનુષ્યલવમાં તમારી સાથે મારો સંબંધ છે. વધારે તો શું ? પણ મરણ પછી શરીરનો નાશ થયા બાદ અહીંથી સ્થળીને આપણે બંને સરખા, એક પ્રયોજનવાળા (એક સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેવાવાળા) તથા વિશેષતા અને ભેદરહિત (સિદ્ધ) થઈશું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ વાત અનુત્તરૌપાતિક દેવો પણ જાણે છે અને જુએ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે દેવોએ અતંત મનોદ્રવ્યની વર્ગ-જ્ઞાઓને જ્ઞેયરૂપ પ્રાપ્ત કરી છે તથા વ્યાપ્ત કરી છે. તેથી તેઓ આ વાત જાણે છે અને જુએ છે.

શ્રમણ નિર્ગ્રંથના સુખની તુલ્યતા

ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૪. ઉ-૮ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જે શ્રમણનિર્ગ્રંથ આર્યપણે-પાપકર્મ રહિતપણે વિચરે છે, એનું સુખ કેવું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્ઞંથનું સુખ વાણવ્યંતર દેવોના સુખથી વધારે હોય છે. એ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્ઞંથનું સુખ અસુરેન્દ્રની સિવાય બાકી ભવ-નપતિ દેવો (નવનિકાયનાદેવો)ના સુખથી વધારે હોય છે. ત્રણ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણ નિર્ઞંથનું સુખ અસુરકુમારોથી વધારે હોય છે. ચાર માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા એ ત્રણે જ્યોતિષી દેવોના સુખથી વધુ હોય છે. પાંચ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ સૂર્ય, ચંદ્ર જ્યોતિષી દેવોના સુખથી વધારે હોય છે. છ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ સૌધર્મ, ઈશાન દેવલોકના દેવોના સુખથી વધારે હોય છે. સાત માસની દીક્ષા પર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ સનતકુમાર, માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોના સુખ કરતાં વધારે હોય છે. આઠ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ પ્રહ્લદેવલોક, લાંતકદેવલોકના દેવોના સુખ કરતાં વધારે હોય છે. નવ માસની દીક્ષા પર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ મહાશુક્ર, સહસ્રાર દેવલોકના દેવોના સુખ કરતાં વધારે હોય છે. દશ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ આણુવ પ્રાણુત, આરણુ અર્યુત દેવલોકના દેવોના સુખથી વધારે સુખ હોય છે. અગિયાર માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ નવ ઐરેયકના દેવોના સુખથી અધિક હોય છે. બાર માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા શ્રમણનિર્ઞંથનું સુખ પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવોના સુખથી અધિક હોય છે. એ પછી અધિક અધિક શુદ્ધ (શુદ્ધ અને શુદ્ધતર) પરિણામવાળા થઈ સિદ્ધ થાય છે. યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

કેવળી અને સિદ્ધ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૪. ઉ. ૧૦ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેવળજ્ઞાની, છદ્મસ્થને જાણે અને દેખે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! જાણે અને દેખે છે. એ રીતે સિદ્ધ ભગવાન પણ છદ્મસ્થને જાણેદેખે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેવળજ્ઞાની, આધેવધિક (નિયત ક્ષેત્ર વિષયક અવધિજ્ઞાની)ને, પરમાવધિ જ્ઞાનીને, કેવળજ્ઞાનીને, અને સિદ્ધોને જાણે અને દેખે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! જાણે અને દેખે છે. એ રીતે સિદ્ધ ભગવાન પણ એ સર્વને જાણે અને દેખે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેવળજ્ઞાની બોલે છે અને પ્રશ્નના ઉત્તર આપે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! બોલે છે અને પ્રશ્નના ઉત્તર આપે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેવળજ્ઞાનીની રીતે સિદ્ધ ભગવાન પણ બોલે છે અને પ્રશ્નના ઉત્તર આપે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નહિ. સિદ્ધ ભગવાન બોલતા નથી. અને પ્રશ્નના ઉત્તર આપતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કેવળજ્ઞાની ઉત્થાન (જિભા રહેવાનું), કર્મ (ગમનાદિ ક્રિયા કરવાનું), બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ સહિત છે. અને સિદ્ધ ભગવાન ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમરહિત છે એટલે તે કેવળજ્ઞાનીની રીતે બોલતા નથી અને પ્રશ્નના ઉત્તર પણ દેતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેવળજ્ઞાની પોતાની આંખ બોલે છે અને બંધ કરે છે, શરીરને સંકોચે છે અને પ્રસારે છે, જિભા રહે છે અને બેસે છે, શય્યા (વસતી) અને નૈષધિકી (થોડા સમય માટે વસતિ) ક્રિયા કરે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! એ સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેવળજ્ઞાની રત્નપ્રભા પૃથ્વીને ‘આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી છે’ એ રીતે જાણે દેખે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! જાણે દેખે છે. એ રીતે સિદ્ધ ભગવાન માટે કહેવું. એ રીતે શર્કરાપૃથ્વી યાવત્ તમતમા પ્રભા પૃથ્વી, બાર દેવ-

લોક, નવગ્રંથેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન, ઇષ્ટપ્રાગ્સારા પૃથ્વીને પણ જાણે દેખે છે.

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! કેવળજ્ઞાની પરમાણુ પુદ્ગલોને ‘આ પરમાણુ પુદ્ગલ છે,’ એ રીતે જાણે દેખે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! જાણે-દેખે છે. એ રીતે એ પ્રદેશી ત્રણ પ્રદેશી યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધને જાણે દેખે છે. એ રીતે સિદ્ધ પણ પરમાણુ યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધને જાણે દેખે છે.

શતક ૧૫ મું ગોશાલકના વર્ણનથી જ પૂર્ણ થાય છે. તે વિષય કથાનુયોગનો છે. પ્રસ્તુત સંપાદનમાં (૧) દ્રવ્યાનુયોગ (૨) ગણિતાનુયોગ (૩) અને ચરણકરણાનુયોગના જ્ઞાતવ્ય વિષયોના સંગ્રહની પ્રતિષ્ઠા કરેલ છે. એટલે શતક ૧૫ માનો ગોશાલકનો અધિકાર સંપાદન કરેલ નથી.

અધિકરણ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧૬ ઉ. ૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધિકરણી (એરણ) ઉપર હથેડો મારવાથી વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હા ૐ ગૌતમ ! થાય છે.

ઐ એરણ ઉપર હથેડો મારતી વખતે એરણ અને હથેડાના અભિધાતથી વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે તે અચિત્ત હોય છે, પરંતુ એનાથી સચિત્ત વાયુકાયની હિસા થાય છે. સ્થાનાંગ સૂત્રમાં પાંચ પ્રકારની અચિત્ત વાયુકાય કહેલ છે. (૧) જ્વેરજ્વેરથી ધમધમ ચાલવાથી (૨) લુહારની ધમણથી, (૩) ઉચ્છવાસ આદિથી (૪) કપડાં ઝાપટવાથી કે (૫) કોઈ વસ્તુને પીસવા દબાવવાથી તથા પંખાથી. આ પાંચ પ્રકારની અચિત્ત વાયુથી સચિત્ત વાયુથી હિસા થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વાયુકાય કોઈ બીજા પદાર્થના @ સ્પર્શ-
થવાથી મરે છે કે સ્પર્શ થયા વિના મરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્પર્શ થયા વિના મરતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જ્યારે વાયુકાય મરે છે તો શરીર સાથે
ભવાંતરમાં જાય છે કે શરીર રહિત ભવાંતરમાં જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તૈજસ-કાર્મણી અપેક્ષાએ શરીર
સહિત જાય અને ઔદારિક-વૈકિયની અપેક્ષાએ શરીરરહિત જાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સગડીમાં અગ્નિકાય કેટલા કાળ સુધી
સચિત્ત રહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પણ અહો-
રાત્ર (રાત-દિવસ) સુધી સચિત્ત રહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોહું તપાવવાની ભઠ્ઠીમાં લોહાની
સાણસીથી લોહાને ઊંચુંનીચું કરવાવાળા પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે પુરુષને કાચિકી આદિ ○ પાંચે
ક્રિયા લાગે છે. એ રીતે જે જીવેના શરીરથી લોહું બન્યું, ભઠ્ઠી બની,
સાણસી બની, અંગારા બન્યા, અંગારા કાઢવાનો ચીપિયો બન્યો ધમણ
બની, એ સર્વ જીવેને પાંચ પાંચ ક્રિયા લાગે છે.

@ પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ સ્થાવર જીવેની સાથે જ્યારે વિજ્ઞતીય જીવેના
તથા વિજ્ઞતીય સ્પર્શવાળા પદાર્થોના સંઘર્ષ થાય છે ત્યારે એના શરીરનો
વિનાશ થાય છે. એ આશયથી લઈ એ પ્રશ્ન કર્યો છે. શ્રી આચારાંગ સૂત્રના
'શસ્ત્રપરિણા' નામના પહેલા અધ્યયનમાં એનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે.

○ (૧) કાષ્ઠયા (કાયાની) (૨) અહિગરણિયા (અધિકરણીની) (૩) પાઉસિયા
(પ્રાદેપિની) (૪) પરિતાવણિયા (પરિતાપનીની) (૫) પાણાધવાધયા (પ્રાણાતિપાતિ).

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભટ્ટીમાંથી લોહાને સાણસીથી પકડી .
એરણ ઉપર રાખતા પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયિકી આદિ પાંચ ક્રિયા લાગે છે.
એ રીતે જે જીવોના શરીરથી લોહું, સાણસી, ઘણુ, હથોડા, એરણ,
એરણનું લાકડું, ગરમ લોહાને ઠંડું કરવાની કુંડી અને લુહારનું કારખાનું
દુકાન બનેલ છે, એ સર્વ જીવોને પાંચ ક્રિયાઓ લાગે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ Δ અધિકરણ છે કે અધિકરણી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! @ અવિરતિ (મમત્વ) પરિણામની
અપેક્ષાએ જીવ અધિકરણ પણ છે અને અધિકરણી પણ છે.

એ રીતે ૨૪ દંડકનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ $\square$ સાધિકરણી છે કે નિરધિકરણી છે ?

Δ હિંસા આદિ પાપકર્મના કારણજૂત પદાર્થોને અધિકરણ કહે છે.
અધિકરણના બે ભેદ છે : આંતરિક અને બાહ્ય. ઇંદ્રિયો આદિ આંતરિક અધિ-
કરણ છે. હળ, કોદાળી, ધન, ધાન્ય, આદિ પરિગ્રહરૂપ વસ્તુઓ બાહ્ય અધિકરણ
છે. એ બાહ્ય અને આંતરિક અધિકરણ જેના હોય તે અધિકરણી કહેવાય છે.
એ માટે સશરીરી જીવને શરીર આદિ હોવાથી અધિકરણી છે અને શરીરાદિ
અધિકરણથી કદાચ અભિન્ન હોવાથી અધિકરણ છે. અર્થાત્ સશરીરી જીવ અધિ-
કરણ અને અધિકરણી બન્ને છે.

@ જે જીવ નિરતિવાળા હોય છે, એના શરીરાદિ આંતરિક અને બાહ્ય
પરિગ્રહરૂપ વસ્તુઓ હોવા છતાં પણ એના ઉપર મમત્વ ન હોવાના કારણે તે
અધિકરણી કે અધિકરણ કહેવાતા નથી. જે જીવ અવિરતિવાળા છે એને મમત્વ
હોવાથી તે અધિકરણી કે અધિકરણ કહેવાય છે.

$\square$ શરીરાદિ અધિકરણ સહિત જીવ સાધિકરણી કહેવાય છે. સંસારીજીવનું
શરીર ઇંદ્રિયાદિરૂપ આંતરિક અધિકરણ તો હંમેશાં સાથે રહે છે. શસ્ત્રાદિ બાહ્ય
અધિકરણ નિશ્ચિતરૂપથી હંમેશાં સાથે હોતા નથી, પરંતુ અવિરતિરૂપી મમત્વભાવ
હંમેશાં સાથે રહે છે. એટલે શસ્ત્રાદિ બાહ્ય અધિકરણની અપેક્ષાએ પણ જીવ
સાધિકરણી કહેવાય છે. સાધુ (સંયતિ) પુરુષોમાં અવિરતિનો અભાવ હોવાથી
શરીરાદિ હોવા છતાં એનામાં સાધિકરણપણું નથી.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ સાધિકરણી છે, પરંતુ નિરધિકરણી નથી.

એ રીતે ૨૪ દંડકતું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ ○ આત્માધિકરણી છે કે પરાધિકરણી તદુભયાધિકરણી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અવિરતિની અપેક્ષાએ જીવ આત્માધિકરણી પણ છે, પરાધિકરણી. પણ છે અને તદુભયાધિકરણી પણ છે.

એ રીતે ૨૪ દંડકમાં કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવોના અધિકરણ @ આત્મપ્રયોગથી હોય છે કે પરપ્રયોગથી હોય છે કે તદુભય પ્રયોગથી હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અવિરતિની અપેક્ષાએ ત્રણેથી હોય છે.

એ રીતે ૨૪ દંડક કહેવા.

પાંચ શરીર, પાંચ ઇન્દ્રિયો અને ત્રણ યોગ એ ૧૩ બેલોમાંથી જે જે બોલ જેમાં લાભે એ એ બેલોને નીપજવતા (બાંધતા) હોતા ૨૪ દંડકના જીવ અવિરતિની અપેક્ષાએ અધિકરણી પણ છે અને

○ પાપારંભમાં સ્વયં પ્રવૃત્તિ કરનાર આત્માધિકરણી કહેવાય છે. બીજાથી પાપારંભ કરાવતું પરાધિકરણી કહેવાય છે. પોતે જ પાપારંભ કરે છે અને બીજાથી પણ કરાવે છે તે તદુભયાધિકરણી કહેવાય છે.

● હિંસા આદિ પાપકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ-કરવાગળા મનના વેપારથી ઉત્પન્ન અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત કહેવાય છે. બીજાને હિંસાદિ પાપ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાથી ઉત્પન્ન થતાં વ્યનાદિ અધિકરણ પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત કહેવાય છે. આત્મા દ્વારા અને બીજાને પ્રવૃત્તિ કરાવતાં દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ અધિકરણ તદુભય પ્રયોગ નિર્વર્તિત કહેવાય છે.

સ્થાવરાદિ જીવોમાં વ્યનાદિનો વેપાર હોતો નથી, એટલે તેમાં જે પર પ્રયોગાદિના અધિકરણ કહ્યાં છે તે અવિરતિભાવની અપેક્ષાથી નાશ્યું.

અધિકરણ પણ છે. આહારક શરીર પ્રમાદી સાધુને હોય છે. એટલે આહારક શરીર પ્રમાદની અપેક્ષાએ અધિકરણ પણ છે અને અધિકરણી પણ છે.

શકેન્દ્રજી

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧૬. ઉ. ૨ નો અધિકાર

એક સમયે શક દેવેન્દ્ર દેવરાજ પોતાની ઋદ્ધિ પરિવાર સહિત શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીની પાસે આગ્યા. વંદણા નમસ્કાર કરીને શકેન્દ્રજીએ પૂછ્યું :

શકેન્દ્રજી : હે ભગવન્ ! અવગ્રહ (સ્વામીપણું) કેટલા પ્રકારના છે?

મહાવીર : હે શક ! પાંચ પ્રકારના છે. (૧) દેવેન્દ્રનું સ્વામીપણું અર્થાત્ દક્ષિણ લોકાર્ધ પર શકેન્દ્રજીનું સ્વામીપણું છે. ઉત્તર લોકાર્ધ પર ઇશાનેન્દ્રજીનું સ્વામીપણું છે (૨) રાજનું સ્વામીપણું-જેમ ભરત આદિનું છે એકાંકી પર ચક્રવર્તીનું સ્વામીપણું હોય છે. (૩) ગૃહપતિનું સ્વામીપણું-જેમ માંડલિક રાજનું પોતાને આધીન દેશ ઉપર સ્વામીપણું છે. (૪) સામાજિક સ્વામીપણું-જેમ ગૃહસ્થનું પોતાના ઘર ઉપર સ્વામીપણું છે. (૫) સાધર્મિક સ્વામીપણું-સમાન ધર્મવાળા સાધુ યદસ્પર સાધર્મિક કહેવડાવે છે, એનું @ પાંચ ગાઉ સુધી ક્ષેત્રમાં સાધર્મિક સ્વામીપણું હોય છે.

એ પછી શકેન્દ્રજીએ કહ્યું કે : ભગવન્ ! જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સ્થિર છે, એને હું આજ્ઞથી સ્વામીપણુની આજ્ઞા (અધિકાર) આપું છું. એમ કહીને શકેન્દ્રજી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને વંદના નમસ્કાર કરીને પોતાના સ્થાને પાછા આવ્યા ગયા.

@ ૨૧ ગાઉ દક્ષિણ તરફ, ૨૧ ગાઉ ઉત્તર તરફ એ રીતે ૫ ગાઉ અથવા ૨૧ ગાઉ પૂર્વ તરફ અને ૨૧ ગાઉ પશ્ચિમ તરફ એ રીતે ૫ ગાઉ.

એ પછી ગૌતમ સ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને વંદના નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું : હે ભગવન્ ! જે શકેન્દ્રજીએ આ કહ્યું કે હું સ્વામીપણાની આજ્ઞા દઉં છું તે શું સત્ય છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! સત્ય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શકેન્દ્રજી સત્યવાદી છે કે મિથ્યાવાદી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શકેન્દ્રજી સત્યવાદી છે, મિથ્યાવાદી નથી.

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! શું શકેન્દ્રજી સત્ય ભાષા બોલે છે, અસત્ય ભાષા બોલે છે, મિશ્રભાષા બોલે છે કે વ્યવહારભાષા બોલે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સત્યભાષા બોલે છે. યાવત્ વ્યવહારભાષા બોલે છે. એટલે કે ચારે ભાષા બોલે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શકેન્દ્રજી સાવધ (પાપયુક્ત) ભાષા બોલે છે કે નિરવધ (પાપરહિત) ભાષા બોલે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શકેન્દ્રજી પાપયુક્ત અને પાપરહિત બન્ને ભાષા બોલે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્યારે શકેન્દ્રજી હાથ, વસ્ત્ર, આદિથી મુખ ઢાંકીને ભાષા બોલે છે ત્યારે તે પાપરહિત ભાષા છે. કેમ કે મુખને હાથ આદિથી ઢાંકીને બોલવાથી વાયુકાયના જીવની રક્ષા થાય છે. જ્યારે શકેન્દ્રજી ઉઘાડા મોઢે (હાથ આદિથી મુખ ઢાંક્યા વિના) ભાષા બોલે છે ત્યારે તે પાપયુક્ત ભાષા છે. કેમ કે એથી વાયુકાયના જીવોની હિંસા થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શકેન્દ્રજી ભવસિદ્ધિક છે કે અભવસિદ્ધિક છે ? સમ્યક્દષ્ટિ છે કે મિથ્યાદષ્ટિ છે ? પરિત સંસારી છે કે અનંત

સંસારી છે ? સુલભબોધિ છે કે દુર્લભબોધિ છે ? આરાધક છે કે વિરાધક છે ? ચરમ છે કે અચરમ છે ? —

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક છે, અભવસિદ્ધિક નથી. સમ્યક્દૃષ્ટિ છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ નથી. પરિત સંસારી છે, અનંત સંસારી નથી. સુલભબોધિ છે, દુર્લભબોધિ નથી. આરાધક છે, વિરાધક નથી. ચરમ છે, અચરમ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શકેન્દ્રજી બહુ સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાનાં હિત, સુખ, પથ્ય, કલ્યાણના ચાહવાવાળા છે, એટલે શકેન્દ્રજી ભવસિદ્ધિક છે. ચાવત્ ચરમ છે. અચરમ નથી.

વેદના અને કર્મક્ષય

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૬ ઉ. ૪ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નિત્યભોજી (અન્નવિના જેને ન ચાલે તેવો) શ્રમણ નિર્ઘ્રંથ જેટલું કર્મ ખપાવે, તેટલું કર્મ નૈરથિક જીવો નરકમાં એક વરસે, અનેક વરસે કે સો વરસે ખપાવે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચતુર્થભક્ત (એક ઉપવાસ) કરનાર શ્રમણ નિર્ઘ્રંથ જેટલું કર્મ ખપાવે તેટલું કર્મ નૈરથિક જીવો નરકમાં સો વરસે, અનેક સો વરસે કે હજાર વરસે ખપાવે ?

મહાવીર : ના. ગૌતમ ! તે વાત બરાબર નથી.

ગૌતમ : એ ઉપવાસ કરનારો શ્રમણ જેટલું કર્મ ખપાવે, તેટલું નૈરથિક એક હજાર વરસે, અનેક હજાર વરસે કે એક લાખ વરસે ખપાવે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ત્રણ ઉપવાસ કરનારો શ્રમણ જેટલું કર્મ અપાવે, તેટલું નૈરયિક એક લાખ વરસે, અનેક લાખ વરસે કે એક કરોડ વરસે અપાવે ?

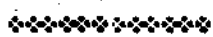
મહાવીર : ના. ગૌતમ ! તે વાત બરાબર નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચાર ઉપવાસ કરનારો શ્રમણ જેટલું કર્મ અપાવે તેટલું કર્મ નૈરયિક એક કરોડ વરસે, અનેક કરોડ વરસે કે કોટાકોટી વરસે અપાવે ?

મહાવીર : ના. ગૌતમ ! તે વાત બરાબર નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે આપ શા હેતુથી કહો છો ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ ઘરડો, જર્જરિત શરીરવાળો, ઢીલાં અને શિથિલ ગાત્રવાળો, પડી ગયેલા દાંતવાળો તથા ગરમી, તરસ, દુઃખ, ભૂખ, દુર્બળતા અને માનસિક ક્ષેત્રશાળો પુરુષ મોટા કોશંબ વૃક્ષની સૂકી, ગાંઠોવાળી, ચીકણી, વાંકી અને નિરાધાર રહેલી ગંડેરી ઉપર બુઢા કુડાડા વડે પ્રહાર કરે, તો ગમે તેટલા મોટા હુંકાર કરવા છતાં તેના મોટા મોટા કંકડા પણ ન કરી શકે. તે પ્રમાણે નૈરયિકોએ પોતાનાં પાપકર્મો ગાઢ કર્યાં છે તથા ચીકણાં કર્યાં છે, તેથી તેઓ અત્યંત વેદના અનુભવવા છતાં નિર્જરા અને નિર્વાણરૂપ ક્ષણવાળા થતા નથી. પરંતુ કોઈ તરુણ, બળવાન, મેઘાવી અને નિપુણ કારીગર પુરુષ મોટા શીમળાની લીલી, જટા વિનાની. ગાંઠો વિનાની, ચિકાશ વિનાની સીધી અને આધારવાળી ગંડેરી ઉપર તીક્ષ્ણ કુડાડા વડે પ્રહાર કરે તો તે પુરુષ મોટા મોટા હુંકાર ન કરવા છતાં મોટાં મોટાં ફાડિયાં ફાડે છે. તે પ્રમાણે હે ગૌતમ ! શ્રમણ-નિર્જીવોએ, પોતાનાં કર્મોને સ્થૂળ, શિથિલ તથા નિષ્ઠિત કરેલાં છે. તેથી તે શીઘ્ર જ નાશ પામે છે. અને તેઓ નિર્વાણરૂપી મહાક્ષણવાળા થાય છે.

સ્વપ્નો

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧૬. ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સ્વપ્ન કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન પાંચ પ્રકારનાં છે : (૧) યથાતથ્ય સ્વપ્ન-જેવું સ્વપ્ન જુએ તેવું કૃણ મળે. એ સ્વપ્ન સત્ય અને શુભ કૃણનું દેનાર છે. (૨) પ્રતાન (પ્રયાણ) સ્વપ્ન-વિસ્તારવળું સ્વપ્ન. એ યથાતથ્ય (સત્ય) પણ હોય છે અને મિથ્યા પણ હોય છે. (૩) ચિંતાસ્વપ્ન-જાગૃત અવસ્થામાં જે પદાર્થોનો વિચાર કર્યો છે એ સ્વપ્નમાં જુએ. (૪) તદ્ વિપરીત સ્વપ્ન-સ્વપ્નમાં જે પદાર્થો જોયા છે, જાગૃત અવસ્થામાં એનાથી વિપરીત પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય. આ સ્વપ્ન વિપરીત કૃણનું દેનાર છે. (૫) અવ્યકત સ્વપ્ન-સ્વપ્નમાં અસ્પષ્ટ અર્થનું દેખાવું-આજ જાગળ દેખાવી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સ્વપ્ન સૂતેલાને આવે છે, જાગતાને આવે છે કે સૂતેલા-જાગતા (અર્ધનિદ્રા-કાગાનિદ્રા)ને આવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સૂતેલાને સ્વપ્ન નથી આવતું, જાગતાને સ્વપ્ન નથી આવતું, પરંતુ સૂતેલા-જાગતા (અર્ધનિદ્રાવાળા)ને સ્વપ્ન આવે છે. સ્વપ્ન અવસ્થામાં ઇદ્રિયો સૂતેલી હોય છે અને મન જાગતું હોય છે. એ સમયે નિદ્રા ઘેરી હોતી નથી. તેથી મન ધ્રુમતું રહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ @ સૂતેલો છે કે જાગતો છે ? કે સૂતેલ જાગતો છે ?

@ સૂતું અને જાગતું દ્રવ્ય અને ભાવની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનાં કલાં છે. જાંઘ લેવી દ્રવ્યથી સૂવાનું છે અને વિરતિ (ત્યાગ પરછબાણ) રહિતપણા ભાવથી સૂવાનું છે. સ્વપ્ન સમયે પ્રશ્ન દ્રવ્ય નિદ્રાની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. હવે આ પ્રશ્ન વિરતિની અપેક્ષાથી છે. જે જીવ સર્વવિરતિપણથી રહિત છે તે ભાવથી સૂતેલ છે. જે જીવ વિરતિવાળા છે તે ભાવથી જાગતા છે અને જીવ દેશવિરતિવાળા છે તે સૂતા જાગતા છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ સૂતેલા પણ છે, જાગતો પણ છે અને સૂતો જાગતો પણ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીના નેરિયા સૂતેલા છે, કે જાગતા છે, કે સૂતા જાગતા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નારકીના નેરિયા સૂતા છે, પરંતુ જાગતા નથી, સૂતા જાગતા નથી. એ રીતે ૨૧ દંડક કહેવા. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ભાંગા લાલે ૨. (૧) સૂતેલ, (૨) સૂતેલજાગેલ. મનુષ્યમાં ભાંગા લાલે ૩. (૧) સૂતેલ, (૨) જાગતા, (૩) સૂતેલ-જાગતા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સ્વપ્ન સંવૃત્તને આવે છે કે અસંવૃત્તને આવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન સંવૃત્તને આવે છે, અસંવૃત્તને આવે છે, સંવૃત્ત અસંવૃત્તને પણ આવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સ્વપ્ન સંવૃત્તને, અસંવૃત્તને અને સંવૃત્ત અસંવૃત્તને આવે છે. તો સત્યસ્વપ્ન આવે છે કે મિથ્યાસ્વપ્ન આવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંવૃત્તને સ્વપ્ન આવે છે તો સત્ય આવે છે અને અસંવૃત્તને તથા સંવૃત્તઅસંવૃત્તને આવે છે તે બન્ને રીતનાં આવે છે. સત્ય પણ આવે છે અને મિથ્યા પણ આવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ સંવૃત્ત છે કે અસંવૃત્ત છે કે સંવૃત્ત અસંવૃત્ત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ સંવૃત્ત છે, અસંવૃત્ત છે અને સંવૃત્ત અસંવૃત્ત પણ છે. મનુષ્યમાં ભાંગા લાલે ત્રણેય (૧) સંવૃત્ત, (૨) અસંવૃત્ત (૩) સંવૃત્ત અસંવૃત્ત તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ભાંગા લાલે બે (૧) અસંવૃત્ત, (૨) સંવૃત્ત અસંવૃત્ત). બાકીના ૨૨ દંડકમાં ભાંગા લાલે એક તે અસંવૃત્ત.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સ્વપ્ન કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન ૭૨ પ્રકારનાં છે. એમાં ૪૨ સામાન્ય સ્વપ્ન છે. જે સામાન્યકૃણ દેવાવાળાં છે અને ૩૦ મહાસ્વપ્ન છે, જે મહાકૃણ દેવાવાળાં છે.

ન્યારે તીર્થ કર મહારાજનો જીવ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે તીર્થ કર મહારાજની માતા ૩૦ મહાસ્વપ્નમાંથી આ ૧૪ મહાસ્વપ્ન જોઈને જાણે છે—જાગૃત થાય છે. (૧) ગજ-હાથી, (૨) વૃષભ-બળદ, (૩) સિંહ, (૪) લક્ષ્મી દેવતા (૫) કૂલોની માળા, (૬) ચંદ્રમા, (૭) સૂર્ય, (૮) મહેન્દ્ર ધન, (૯) કુંભ-કળશ, (૧૦) પદ્મ સરોવર, (૧૧) ક્ષીર સમુદ્ર (૧૨) □ ભવન કે વિમાન, (૧૩) રત્નરાશિ (૧૪) અગ્નિશિખા. તીર્થ કર ભગવાનની માતા આ ૧૪ સ્વપ્નનાં દેખે છે. એનું કૃણ આ છે :

૧. પહેલા સ્વપ્નમાં હાથીને પોતાના મોઢામાં પ્રવેશ કરતો જુએ છે એનું કૃણ એ છે કે, જે રીતે હાથી સંગ્રામમાં શત્રુસેનાનો નાશ કરે છે એવી રીતે તીર્થ કર ભગવાન કર્મરૂપી શત્રુઓનો નાશ કરે છે.

૨. બીજા સ્વપ્નમાં બળદને પોતાના મોઢામાં પ્રવેશ કરતો જુએ છે. એનું કૃણ એ છે કે, જે પ્રકારે બળદ ભાર વહન કરે છે એ રીતે તીર્થ કર ભગવાન સંયમરૂપી ભાર વહન કરે છે.

૩. ત્રીજા સ્વપ્નમાં સિંહને મોઢામાં પ્રવેશ કરતો દેખે છે. એનું કૃણ એ છે કે, જે પ્રકારે સિંહથી ડરીને હાથી આદિ પ્રાણી નાસી જાય છે એ પ્રકારે તીર્થ કર ભગવાનથી ડરીને પાખંડી ભાગી જાય છે.

૪. ચોથા સ્વપ્નમાં લક્ષ્મીને પોતાને ઘેર ગીત ગાતી જુએ છે. એનું કૃણ એ છે કે, તીર્થ કર ભગવાન કેવળજ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મી સહિત હોય છે.

૫. પાંચમા સ્વપ્નમાં કૂલોની માળા દેખે છે. એનું કૃણ એ છે કે, જે પ્રકારે કૂલોની માળાની સુગંધ દસે દિશાઓમાં ફેલાય છે એ રીતે તીર્થ કર ભગવાનનો યશ-કીર્તિ દસે દિશાઓમાં ફેલાય છે.

□જે તીર્થ કર મહારાજનો જીવ અથવા ચક્રવર્તીનો જીવ નરકથી નીકળીને આવે છે તો એની માતા 'ભવન' દેખે છે અને જે દેવલોકમાંથી આવે છે તો વિમાન દેખે છે.

૬. છઠ્ઠા સ્વપ્નમાં ચંદ્રમાને મોઢામાં પ્રવેશતો જુએ છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, જે પ્રકારે ચંદ્રમા આંખોને આનંદ ઉપજાવે છે એ પ્રકારે તીર્થંકર ભગવાન ભવ્ય જીવોને આનંદ ઉપજાવવાવાળા છે.

૭. સાતમા સ્વપ્નમાં સૂર્યને મોઢામાં પ્રવેશતો દેખે છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, જે રીતે સૂર્ય પોતાના તેજથી દિપાયમાન છે એ રીતે તીર્થંકર ભગવાન પોતાનાં તપ તેજથી દિપાયમાન છે.

૮. આઠમા સ્વપ્નમાં ચિહ્નસહિત મહેન્દ્ર ધન દેખાય છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, તીર્થંકર ભગવાનની ઉપર ત્રણ છત્ર હોય છે.

૯. નવમા સ્વપ્નમાં કુંભ-કળશ પૂરો ભરેલ દેખે છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, તીર્થંકર ભગવાન શુભોથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

૧૦. દસમા સ્વપ્નમાં પદ્મસરોવર દેખે છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, જે પ્રકારે પદ્મસરોવરને પક્ષી આદિ સેવે છે એ પ્રકારે દેવતા આદિ તીર્થંકર ભગવાનની સેવા કરે છે.

૧૧. અગિયારમા સ્વપ્નમાં ક્ષીર સમુદ્રને દેખે છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, જે પ્રકારે સમુદ્ર ગંભીર છે એ પ્રકારે તીર્થંકર ભગવાન ગંભીર હોય છે.

૧૨. બારમા સ્વપ્નમાં ભવન કે વિમાનને પોતાની ચારે તરફ પ્રદક્ષિણા કરતાં જુએ છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, તીર્થંકર ભગવાન અનેક દેવીદેવતાઓના પૂજનીય હોય છે.

૧૩. તેરમા સ્વપ્નમાં રત્નોની રાશિ દેખે છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, તીર્થંકર ભગવાન જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપી રત્નત્રયથી યુક્ત હોય છે.

૧૪. ચૌદમા સ્વપ્નમાં અગ્નિશિખા દેખે છે. એનું ક્ષણ એ છે કે, જે પ્રકારે અગ્નિ તેજસહિત હોય છે. એ પ્રકારે તીર્થંકર ભગવાન તપ-તેજ સહિત હોય છે.

બ્યારે ચક્રવર્તીનો જીવ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે ચક્રવર્તીની માતાને પણ આ ૧૪ મહાસ્વપ્ન દેખાય છે, પરંતુ તે કંઈક અસ્પષ્ટ દેખાય છે.

જ્યારે વાસુદેવનો જીવ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે વાસુદેવની માતાને આ ૧૪ મહાસ્વપ્નોમાંથી ૭ સ્વપ્ન દેખાય છે; જ્યારે બળદેવનો જીવ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે બળદેવની માતાને આ ૧૪ મહાસ્વપ્નોમાંથી ૪ સ્વપ્ન દેખાય છે. જ્યારે માંડલિક રાજાનો જીવ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે માંડલિક રાજાની માતાને આ ૧૪ મહાસ્વપ્નોમાંથી કોઈ એક સ્વપ્ન દેખાય છે. એ રીતે ભાવિતાત્મા અણ્ણગારની માતાને પણ આ મહાસ્વપ્નોમાંથી કોઈ એક સ્વપ્ન દેખાય છે.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી છદ્મસ્થ અવસ્થાની ± અંતિમ રાત્રિના પાછલા પહોરમાં આ દસ સ્વપ્ન દેખીને જાગૃત થયા.

૧. પહેલા સ્વપ્નમાં ભગવાને જોયું કે, એક ભયંકર, વિશાળ શરીરવાળા અને તેજસ્વી રૂપવાળા તથા તાડવૃક્ષ સમાન લાંબા પિશાયને પરાજિત કર્યો. એનું એ ક્ષણ થયું કે, ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ મોહનીય કર્મનો સમૂળગો નાશ કર્યો.

૨. બીજા સ્વપ્નમાં સફેદ પાંખવાળા પુસ્કોકિલ (પુરુષ-અતિને કોયલ)ને જોયો. એનું ક્ષણ એ થયું કે, ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ શીઘ્ર શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું.

૩. ત્રીજા સ્વપ્નમાં ભગવાને વિચિત્ર રંગોના પાંખવાળી કોયલને જોઈ. એનું એ ક્ષણ થયું કે, ભગવાને વિવિધ પિયારયુક્ત સ્વસિદ્ધાંત પરસિદ્ધાંતને બતાવતી દ્વાદશાંગી વાણી પ્રગ્વી.

± શ્રી ભગવતી સૂત્રના મૂળ પાઠમાં એ શબ્દ છે—‘અંતિમ રાત્રિયંસિ’. આ શબ્દનો અર્થ કોઈ પ્રતોમાં આ પ્રકારે છે કે—છદ્મસ્થ અવસ્થાની અંતિમ રાત્રિમાં આ સ્વપ્ન જોયાં હતાં. અર્થાત્ જે રાત્રિમાં સ્વપ્ન જોયાં હતાં એની પછી એ દિવસે ભગવાન મહાવીર સ્વામીને કેવળજ્ઞાન થયું ગયું હતું. કોઈક પ્રતોમાં એ અર્થ કયું છે કે, ‘અંતિમ રાત્રિયંસિ’ અર્થાત્ રાત્રિના અંતિમ ભાગમાં અર્થાત્ પાછલા પહોરમાં. અહીં પર કોઈ રાત્રિ વિશેષનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. એનાથી એ સ્પષ્ટ થતું નથી કે સ્વપ્ન દેખાયાના કેટલા સમય બાદ ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયું હતું (તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય).

૪. ચોથા સ્વપ્નમાં સર્વરત્નમય □ માળા યુગલ (બે માળાઓ)ને જોઈ. એનું કળ એ થયું કે, ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ કેવળજ્ઞાની થઈને શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મ એ બે પ્રકારના ધર્મ ફરમાવ્યા.

૫. પાંચમા સ્વપ્નમાં ભગવાને સફેદ ગાયેનું વિશાળ ધણુ જોયું. એનું એ કળ થયું કે, ભગવાને કેવળજ્ઞાની થઈ સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકાદિપ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી.

૬. છઠ્ઠા સ્વપ્નમાં ભગવાને ચારે તરફથી ખીલેલાં ફૂલોવાળું એક વિશાળ પદ્મ સરોવર જોયું. એનું કળ એ થયું કે, ભગવાને ભવન-પતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી, વૈમાનિક, એ ચારે પ્રકારના દેવોને પ્રતિબોધ દીધો.

૭. સાતમા સ્વપ્નમાં ભગવાને અગાધ સમુદ્રને પોતાની ભુજાઓથી તરીને સામે પાર પહોંચેલ જોયા. એનું કળ એ થયું કે, ભગવાને અનાદિ સંસારસમુદ્ર પાર કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કર્યો.

૮. આઠમા સ્વપ્નમાં અતિ તેજ્યુકત સૂર્યને જોયો. એનું કળ એ થયું કે, ભગવાનને અનંત પ્રધાન આવરણ રહિત સમગ્ર અને પ્રતિપૂર્ણ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ.

૯. નવમા સ્વપ્નમાં ભગવાને માનુષોત્તર પર્વતને નીલ વૈદૂર્ય મણિની માફક પોતાની આંતરકાથી ચારે તરફથી આવેશિત (ઘેરાયેલો) જોયો. એનું એ કળ થયું કે, ત્રણે લોકમાં ભગવાનની યથા-કીર્તિ થા.

૧૦. દસમા સ્વપ્નમાં ભગવાને પોતે પોતાને મેરુપર્વત ચૂલિકા ઉપર શ્રેષ્ઠ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા જોયા. એનું એ કળ થયું કે, ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ કેવળજ્ઞાની થઈને બાર પ્રકારની પરિષદામાં બેઠી ધર્મોપદેશ ફરમાવ્યો.

□અન્ને માળાઓ એકસરખી યાને નાની મોટી નહિ દેખવાનું એ કારણ છે કે, સાધુ અને શ્રાવક અન્નેનું સમ્યક્ત્વ રત્ન એકસરખું છે.

ચૌદ સ્વપ્નોનાં રૂપ

૧. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નના અંતમાં હાથી, ઘોડો યાવત બળદ આદિની પંકિતને દેખે, એના ઉપર ચડે કે પોતે પોતાને એના ઉપર ચડેલા માને, એવું જોઈને તુરંત બગે ઊઠે તો એવું સમજવું કે તે વ્યક્તિ એ ભવમાં મોક્ષ જશે યાવત સર્વ દુઃખોનો અંત કરશે.

૨. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નના અંતમાં એક દોરડાને, જે સમુદ્રની પૂર્વ પશ્ચિમ સુધી લાંબુ હોય, પોતાના હાથથી એકઠો કરતો હોતો જુએ તો સમજવું કે તે વ્યક્તિ એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૩. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષને એવું સ્વપ્ન આવે કે, લોકાંત સુધી પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી દોરડીને એણે કાપી નાખેલ છે તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૪. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં એવું જુએ કે પાંચ રંગોવાળા ઊલટા થયેલા દોરાને તેણે સુલટાવી દીધેલ છે તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૫. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં લોહું, ગ્રાંબુ, કથીર કે સીસાનો ઢગલો જુએ અને તે એ ઢગલાની ઉપર ચડી જાય તો સમજવું કે તે બીજા ભવમાં મોક્ષ જશે.

૬. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સોના, ચાંદી, રત્ન અને હીરાનો ઢગલો જુએ અને એ ઢગલા ઉપર ચડી જાય તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૭. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં બહુ મોટા ઘાસનો ઢગલો કે કચરાનો ઢગલો વિખેરીને ફેંકી દે, એવું દેખે તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૮. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં શરસ્તંભ, વીરણસ્તંભ, વંશી-મૂળસ્તંભ કે વલ્લીમૂળસ્તંભ દેખે અને એને મૂળથી ઉખેડી ફેંકી દે તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૬. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં દૂધનો ઘડો, દહીંનો ઘડો, ઘીનો ઘડો તથા મધનો ઘડો જુએ અને તેને ઉઠાવી લે તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૧૦. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં દારૂનો ઘડો, દારૂ જેવા વિશેષ પદાર્થનો ઘડો, તેલનો ઘડો અને ચરબીનો ઘડો દેખે અને તેને ફેડી નાખે તો સમજવું કે તે બીજા ભવમાં મોક્ષ જશે.

૧૧. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં ચારે તરફથી કૂલોથી સુશોભિત પદ્મ સરોવરને જુએ અને તેમાં પ્રવેશ કરે તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૧૨. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં અનેક તરંગોથી યુક્ત એક મોટા સમુદ્રને જુએ, અને તેને તરીને તેના કાંઠે પહોંચી જાય તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૧૩. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં શ્રેષ્ઠ રત્નોથી બનેલ ભવનને જુએ એમાં પ્રવેશ કરે તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

૧૪. કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્વપ્નમાં શ્રેષ્ઠ રત્નોથી બનેલ વિમાનને દેખે અને તેની ઉપર ચડી જાય તો સમજવું કે તે એ ભવમાં મોક્ષ જશે.

‘મહર્ષિકને પણ અલોક પ્રવેશ અશક્ય છે’

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૬. ઉ. ૮ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ લોકાંતમાં બિલો રહી અલોકમાં પોતાના હાથ ઇત્યાદિને સંકોચવા કે પસારવા સમર્થ છે ?

મહાવીર : ના. ગૌતમ ! ધર્મારિતકાયના અભાવથી અલોકમાં જીવ અને પુદ્ગલ હોય નહિ; માટે ત્યાં જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ નથી. જીવોની સાથે સ્થૂળ પુદ્ગલો આહારરૂપે, શરીરરૂપે, કલેવરરૂપે

તથા શ્વાસોશ્વાસાદિરૂપે ઉપચિત થયેલા હોય છે; અર્થાત્ પુદ્ગલો હંમેશાં જીવાનુગામી સ્વભાવવાળા હોય છે; જે ક્ષેત્રમાં જીવો છે ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે, તેમ જ પુદ્ગલોને આશ્રીને જીવોનો અને પુદ્ગલોનો ગતિ ધર્મ હોય છે.

૯૬ બોલ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧૭. ઉ. ૨ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંયત, વિરત (પ્રાણાતિપાત આદિથી નિવૃત્ત) અને જેણે પાપકર્મનાં પચ્ચખાણુ કર્યાં છે એવા જીવ ધર્મ (આસ્ત્રિય ધર્મ)માં સ્થિત છે અને અસંયત, અવિરત તેમ જ પાપકર્મના પચ્ચખાણુ ન કરવાવાળા જીવ અધર્મ (અવિરતિ)માં સ્થિત છે. તથા સંયતાસંયત જીવ ધર્માધર્મ (દેશવિરતિ)માં સ્થિત છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! સંયત વિરત જીવ ધર્મમાં, અસંયત અવિરત જીવ અધર્મમાં અને સંયતાસંયત જીવ ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એમ આપ કયા કારણથી ક્ષરમાવો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંયત, વિરત અને જેણે પાપકર્મનાં પચ્ચખાણુ કર્યાં છે એવા જીવ ધર્મમાં સ્થિત હોય છે. અર્થાત્ તે ધર્મનો સ્વીકાર કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે એટલે તે ધર્મમાં સ્થિત છે. અસંયત, અવિરત અને પાપકર્મનાં પચ્ચખાણુ ન કરવાવાળા જીવ અધર્મનો સ્વીકાર કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે. એટલે તે અધર્મમાં સ્થિત હોય છે. સંયતા સંયત જીવ ધર્માધર્મ (દેશવિરતિ)નો આશ્રય કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે. એટલા માટે તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ જીવ ધર્મમાં, અધર્મમાં અને ધર્માધર્મમાં બેસી શકે છે ? યાવત્ સૂઝ શકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે નથી. કોઈ પણ જીવ ધર્મમાં, અધર્મમાં અને ધર્માધર્મમાં બેસવા યાવત્ સૂઝા સમર્થ નથી.

સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્યમાં ભાંગા લાભે ૩, (૧) ધર્મ (૨) અધર્મ અને (૩) ધર્માધર્મ. તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં ભાંગા લાભે ૨, (૧) અધર્મ અને (૨) ધર્માધર્મ. બાકી ૨૨ દંડકમાં ભાંગે લાભે-૧ અધર્મ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિક આ રીતે કહે છે, યાવત્ પ્રરૂપણા કરે છે કે શ્રમણ પાંડિત છે, શ્રમણોપાસક બાલપાંડિત છે અને જે જીવના એક પણ જીવના વધની અવિરતિ છે તે 'એકાંતબાલ' છે. હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકોનું એ કહેવું સત્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અન્યતીર્થિકોનું એ કહેવું મિથ્યા છે. હું આ પ્રકારે કહું છું યાવત્ પ્રરૂપણા કરું છું કે શ્રમણ 'પાંડિત' છે, શ્રમણોપાસક 'બાલપાંડિત' છે અને જે જીવે એક પણ જીવના વધની વિરતિ કરી છે તે 'એકાંતબાલ' નહિ પરંતુ 'બાલપાંડિત' છે @.

સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્યમાં ભાંગા લાભે ૩, (૧) બાલ (૨) પાંડિત (૩) બાલપાંડિત. તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં ભાંગા લાભે ૨ (૧) બાલ, (૨) બાલપાંડિત. બાકી ૨૨ દંડકમાં ભાંગે લાભે-૧-બાલ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિક એ રીતે કહે છે યાવત્ પ્રરૂપણા કરે છે કે ○ પ્રાણાતિપાત યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્ય એ અઢાર પાપસ્થાનકોમાં પ્રવૃત્તિ કરતા હોતા જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા અન્ય છે. એ રીતે અઢાર પાપથી નિવૃત્તિ કરતો જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા અન્ય છે. આ પ્રકારે ॥ ૪ બુદ્ધિ, ૪ મતિજ્ઞાનના ભેદ, ૫ ઉત્થાનાદિ,

@ જે જીવે એક જીવના વધનો પણ ત્યાગ કર્યો છે તે 'એકાંતબાલ' કહેવાતા નથી. કેમકે એમાં 'દેશવિરતિ' છે. એટલે તે 'એકાંતબાલ' નહિ પરંતુ 'બાલપાંડિત' કહેવાય છે.

○ પ્રાણાતિપાતાદિ ક્રિયામાં પ્રવર્તમાન જીવ અર્થાત્ પ્રકૃતિ અને જીવાત્મા (પુરુષ) એ બન્ને પરસ્પર ભિન્ન છે. એ સાંખ્ય દર્શનનો મત છે. સાંખ્ય પ્રકૃતિને કર્તા અને પુરુષને અકર્તા અને ભોક્તા માને છે.

ઉપનિષદ જીવ (અંતઃકરણ વિશિષ્ટ ચૈતન્ય)ને કર્તા અને જીવાત્મા અર્થાત્ બ્રહ્મને અકર્તા માને છે. એના મતાનુસાર જીવ અને બ્રહ્મના ઔપધિક ભેદ છે.

૪ ગતિ, ૮ કર્મ, ૬ લેશ્યા, ૩ દષ્ટિ, ૧૨ ઉપયોગ, ૪ સંજ્ઞા, ૫ શરીર, ૩ યોગ, ૨ ઉપયોગ આ ૯૬ બોલમાં પ્રવૃત્તિ કરતો જીવ અન્ય છે અને એનો જીવાત્મા અન્ય છે હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિઓનું એ કહેવું સત્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અન્યતીર્થિઓનું એ કહેવું મિથ્યા છે. હું આ રીતે કહું છું, યાવત્ પ્રરૂપણા કરું છું કે, પ્રાણાતિપાતાદિ અઠાર પાપોમાં પ્રવૃત્તિ કરતા હોતા તથા અઠાર પાપોથી નિવૃત્તિ કરતા જીવ તથા બુદ્ધિ આદિ ઉપરોક્ત ૬૦ બોલોમાં (૧૮+૧૮+૬૦=૮૬) પ્રવૃત્તિ કરતાં જીવ પણ તે છે અને જીવાત્મા પણ તે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કોઈ મોટી ઋદ્ધિ યાવત્ મહાસુખવાળા દેવ પહેલાં રૂપી થઈને (મૂર્ત રૂપરૂપ ધારણ કરીને) પછી અરૂપરૂપ (અમૂર્તરૂપ) વૈકલ્પ કરવામાં સમર્થ છે ?

અહીં પર એ અન્ને મત અન્યતીર્થિકરૂપથી ગ્રહણ કર્યા છે.

૧) બુદ્ધિચાર :- ઔપાતિકી, વૈનયિકી, કાર્મિકી, પારિણામિકી મતિજ્ઞાનના ૪ ભેદ - અવગ્રહ, ઇહા, અવાય, ધારણા.

ઉત્થાનના ૫ ભેદ : ઉત્થાન, કર્મ, બળ, પીર્થ, પુરુષાકાર પરાક્રમ.

ગતિ ૪ :- તરકગતિ, તિર્થચગતિ, મનુષ્યગતિ, દેવગતિ.

કર્મ ૮ :- જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, જોત્ર, અંતરાય.

લેશ્યા ૬ :- કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ, શુકલ.

દષ્ટિ ૩ :- સમ્યક્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ.

ઉપયોગ ૧૨ : ચક્ષુર્દર્શન, અચક્ષુર્દર્શન, અવધિદર્શન, કેવળદર્શન,

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન. અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિલગજ્ઞાન.

સંજ્ઞા ૪ :- આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા.

શરીર ૫ :- ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણુ.

યોગ ૩ :- મનયોગ, વચનયોગ, કાવયોગ.

ઉપયોગ ૨ :- સાકાર ઉપયોગ, અનાકાર ઉપયોગ.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે નહીં.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે જીવ રૂપ, કર્મ, રાગ, વેદ, મોહ, લેશ્યા, શરીરવાળા છે તે વર્ણાદિ ૨૦ બોલ (૫ વર્ણ, ૨ ગાંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ=૨૦) ધારણ કરે છે.

ગૌતમ : ભગવન્ ! તે જીવ પહેલાં અરૂપી હોઈ પછી રૂપી આકાર વૈકિય કરી શકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે નહીં.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ, એ જીવને રૂપ નથી, કર્મ નથી, રાગ નથી, વેદ નથી, મોહ નથી, લેશ્યા નથી. જેણે શરીર છોડી દીધું છે એના વર્ણાદિ ૨૦ બોલ પણ નથી. તે જીવ વૈકિય કરી શકતા નથી.

એચણા ચલણા

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૧૭. ઉ. ૩ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શૈલેશી અવસ્થાના પ્રાપ્ત અણુગાર કંપે છે, વિશેષ કંપે છે, યાવત્ તે તે ભાવોને પરિણમે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરપ્રયોગ વિના તે કંપતા નથી. યાવત્ એ એ ભાવોને પરિણમતા નથી. કેમકે શૈલેશી અવસ્થામાં આત્મા અત્યંત સ્થિર થઈ જાય છે. એટલે પરપ્રયોગ વિના કંપતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કંપન કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કંપન પાંચ પ્રકારનાં છે. < (૧)

< યોગદ્વારા આત્મ પ્રદેશોનું અથવા પુરુષગત દ્રવ્યોનું ચક્ષુના (કંપન) એજના કહેવાય છે. એના દ્રવ્યાદિ પાંચ ભેદ છે. મનુષ્યાદિ જીવ દ્રવ્યોના અથવા મનુષ્યાદિ જીવ સહિત પુરુષભોના કંપનને 'દ્રવ્ય એજના' કહેવાય છે. મનુષ્યાદિ ક્ષેત્રમાં

દ્રવ્યકંપારી (૨) ક્ષેત્રકંપારી, (૩) કાળકંપારી (૪) ભાવકંપારી (૫) ભવકંપારી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્યકંપનના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! દ્રવ્યકંપનના ૪ ભેદ છે. @ (૧) નૈરયિક દ્રવ્યકંપન, (૨) તિર્થંચયોનિક દ્રવ્યકંપન (૩) મનુષ્ય દ્રવ્યકંપન (૪) દેવ દ્રવ્યકંપન.

એ રીતે ક્ષેત્રકંપન, કાળકંપન, ભાવકંપન અને ભવકંપનના ચાર ચાર ભેદ હોય છે. એ કંપનના ૨૦ ભેદ થયા. એ વીસ ભોલોમાં જીવ રહ્યા, રહે છે અને રહેશે; કંપાયો હતો, કંપે છે અને કંપશે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! 'ચલન' કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચલનના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) શરીર-ચલન (૨) ઇન્દ્રિયચલન, (૩) યોગચલન.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શરીર ચલનના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શરીર ચલનના પાંચ ભેદ છે. ઔદારિક શરીર ચલન યાવત્ કાર્મણ શરીર ચલન.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય ચલનના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિય ચલનના ૫ ભેદ છે. ધ્યેતેન્દ્રિય ચલન યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય ચલન.

રહેલા જીવનું કંપન 'ક્ષેત્ર એજના' કહેવાય છે. મનુષ્ય આદિ કાળમાં રહેલા જીવનું કંપન 'કાલ એજના' કહેવાય છે. ઔદાયિક આદિ ભાવોમાં રહેલ જીવનું કંપન 'ભાવ એજના' કહેવાય છે. મનુષ્યાદિ સત્ત્વમાં રહેલ જીવનું કંપન 'ભવ એજના' કહેવાય છે.

@ નૈરયિક જીવ નૈરયિક શરીરમાં રહીને એ શરીર દ્વારા જો કંપન કરે છે અને નૈરયિક દ્રવ્ય કંપન કહે છે. એ પ્રકારે તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવ સંબંધી દ્રવ્ય કંપન જાણવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! યોગ ચલનના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! યોગ ચલનના ત્રણ ભેદ છે : (૧) મનયોગ ચલન, (૨) વચનયોગ ચલન, (૩) કાયયોગ ચલન.

એ ચલનના ૧૩ બોલ થયા. જુવે. એ ૧૩ બોલોમાંના બોલોને પરિણુમાવ્યા, પરિણુમે છે અને પરિણુમાવશે. એટલા માટે 'ચલન થયું હતું', ચલન થાય છે અને ચલન થશે એ ૩૩ બોલ કંપન ચલન (એજના ચલન)ના થયા.

~~~~~

પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વાયુકાયના
ઉપપાત (જન્મ)ના ૧૧૧૦ અસાવાઓ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૭. ઉ ૬થી ૧૧નો તથા
શ. ૨૦. ઉ. ૬નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ રત્નપ્રભા નરકમાં મારણાંતિક સમુદ્ધાત કરીને સૌધર્મ દેવલોકમાં પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! થઈ શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તો પહેલા ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી આહાર લેયે છે, કે પહેલાં આહાર લેયે છે અને પછી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી આહાર લેયે છે, અથવા પહેલાં આહાર લેયે છે અને પછી ઉત્પન્ન થાય છે@.

@ જે જીવ મારણાંતિક સમુદ્ધાત કરીને ઊપજતી વખતે જે પ્રથમ આહાર કરે તે તો બધા આત્મપ્રદેશો ત્યાંન્ય શરીર છોડે પછી જ આહાર કરે. ભલે પાછળના સમોદ્દિયા મરણ પામતી વખતે કેટલાક આત્મપ્રદેશો ઉત્પત્તિ-સ્થાને પહોંચી ગયા હોય અને કેટલાક જીવ વર્તમાન ભવના ત્યાંન્ય શરીરને ચોટી રહ્યા હોય તો ત્યાં સુધી ઉત્પત્તિ સ્થાને પહોંચેલા આત્મપ્રદેશો પહોંચી ગયા હોવા

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ત્રણ સમુદ્ધાત કહ્યા છે. વેદના સમુદ્ધાત, કપાય સમુદ્ધાત અને મારણાંતિક સમુદ્ધાત. જે જીવ મારણાંતિક સમુદ્ધાત કરે છે તે < દેશસમુદ્ધાત પણ કરે છે અને સર્વસમુદ્ધાત પણ કરે છે. જે દેશસમુદ્ધાત કરે છે તે પહેલા આહાર લેયે છે અને પછી ઉત્પન્ન થાય છે. જે સર્વસમુદ્ધાત કરે છે. તે પહેલાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી આહાર લેયે છે.

જે રીતે પહેલી નરકથી નીકળવાનું કહ્યું તે રીતે સાતે નરકનું કહેવું. સાતે નરકો નીકળીને પૃથ્વીકાયિક જીવ બાર દેવલોક, નવઐવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન અને ઇષ્ટપ્રાગ્જ્ઞાના પૃથ્વી (સિદ્ધશિલા) આ પંદર સ્થાનોમાં પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થાય છે (૧૫×૭=૧૦૫ અલાવા). અને એ ૧૫ સ્થાનોમાંથી નીકળીને પૃથ્વીકાયિક જીવ સાત નરકોમાં પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૫×૭=૧૦૫ અલાવા). એ પ્રકારે બન્ને મળીને ૨૧૦ અલાવા થયા.

જતાં આહાર ન કરે. પણ જ્યારે આ ભવના ત્યાજ્ય શરીરે છેલ્લા આત્મપ્રદેશો છોડી દે પછી ભણે તે આત્મપ્રદેશો ઉત્પત્તિ સ્થાને પહોંચ્યા ત હોય તો પણ પ્રથમ નીકળીને નવા ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલા આત્મપ્રદેશો આહાર કરે અને હજી નહિ પહોંચેલા પાછળના (વાટે વહેતા) આત્મપ્રદેશોને પણ તે આહાર પહોંચી જાય છે. તે અપેક્ષાથી “તે” જીવે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં આહાર કર્યો એમ કહેવાય અને જે જીવના બધા આત્મપ્રદેશો સાથે જ પહોંચીને સાથે જ આહાર કરે તે અપેક્ષાએ તે જીવે ઉત્પન્ન થયા પછી આહાર કર્યો કહેવાય.

< મારણાંતિક સમુદ્ધાત કરતા જ્યારે જીવનું મૃત્યુ થાય છે ત્યારે તે ઇલિકાગતિથી ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય છે. એ સમયે જીવના કંઈક અંશ પૂર્વ શરીરમાં રહે છે અને કંઈક અંશ ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય છે એને ‘દેશ સમુદ્ધાત’ કહે છે.

જ્યારે જીવ મરણાંતિક સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઈ પછી મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે સર્વ આત્મ પ્રદેશોને ખેંચીને દેહકાની ગતિની રીતે તેમ જ દેહાની રીતે ફરીને ઊછળીને એકી સાથે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય છે તેને ‘સર્વ સમુદ્ધાત’ કહે છે.

જે રીતે નરકનું કહ્યું એ રીતે ૭ નરકોના છ આંતરામાંથી નીકળી ૧૫ સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહેવું. એના ૬૦ (૧૫×૬=૬૦) અલાવા થયા.

જે રીતે ૧૫ સ્થાનો કહ્યાં તે રીતે ૧૫ સ્થાનોના ૧૦ આંતરાઓથી □ નીકળીને ૭ નરકમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહેવું. એના ૭૦ અલાવા (૧૦×૭=૭૦) થયા. એ પ્રકારે પૃથ્વીકાય સંબંધી ૩૭૦ (૨૧૦+૬૦+૭૦=૩૭૦) અલાવા થયા. જે રીતે પૃથ્વીકાયના ૩૭૦ અલાવા કહ્યા એ રીતે અપકાયના ૩૭૦ અને વાયુકાયના ૩૭૦ અલાવા કહેવા એ કુલ ૧૧૧૦ (૩૭૦+૩૭૦+૩૭૦=૧૧૧૦) થયા.

પ્રથમ અપ્રથમનો વિચાર

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૮ ઉ. ૧નો અધિકાર

પ્રથમ-અપ્રથમનાં ચૌદ દ્વાર :- (૧) જીવદ્વાર (૨) આહારકદ્વાર (૩) ભવીદ્વાર (૪) સંજીદ્વાર (૫) લેશ્યાદ્વાર (૬) દષ્ટિદ્વાર (૭) સંચેતદ્વાર (૮) કષાયદ્વાર (૯) જ્ઞાનદ્વાર (૧૦). યોગદ્વાર (૧૧) ઉપયોગદ્વાર (૧૨) વેદદ્વાર (૧૩) શરીરદ્વાર અને, (૧૪) પર્યાપ્તિદ્વાર.

□ પહેલા, બીજા અને ત્રીજા, ચોથા દેવલોકની વચ્ચેનો	૧ આંતરો.
ચોથા અને પાંચમા દેવલોકની વચ્ચેનો	૧ આંતરો.
પાંચમા અને છઠ્ઠા દેવલોકની વચ્ચેનો	૧ આંતરો.
છઠ્ઠા અને સાતમા દેવલોક વચ્ચેનો	૧ આંતરો.
સાતમા અને આઠમા દેવલોક વચ્ચેનો.	૧ આંતરો.
આઠમા અને નવમા દેવલોક વચ્ચેનો	૧ આંતરો.
નવમા, દસમા અને અગિયારમા દેવલોક વચ્ચે	૧ આંતરો.
અગિયારમા, બારમા અને ત્રૈવેયક વચ્ચેનો એક આંતરો	૧ આંતરો.
ત્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાન વચ્ચેનો	૧ આંતરો.
અનુત્તર વિમાન અને ઇષ્ટપ્રાગ્જારા પૃથ્વી વચ્ચેનો	૧ આંતરો.

કુલ ૧૦ આંતરો

૧. જીવદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ જીવત્વ (જીવ ભાવ)ની અપેક્ષાએ પ્રથમ ○ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રથમ નહિ, અપ્રથમ છે. એ રીતે એક જીવ, બહુજીવ અને ૨૪ દંડકના જીવ કહી દેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ સિદ્ધપણાની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી. આ રીતે બધા સિદ્ધનું કહી દેવું.

૨. આહારકેદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ આહારક ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રથમ નહિ અપ્રથમ છે.

આ રીતે સમુચ્ચય એક જીવ, બહુજીવ અને ૨૪ દંડકે કહી દેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક જીવ અનાહારક ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક જીવ કદાચ પ્રથમ (સિદ્ધની અપેક્ષાએ) કદાચ અપ્રથમ, (વિગ્રહગતિની અપેક્ષાએ) ઘણા જીવ પ્રથમ પણ છે, અપ્રથમ પણ છે. ૨૪ દંડકના જીવ એક જીવ અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. સિદ્ધ એક જીવ અપેક્ષા અને બહુ જીવ અપેક્ષાએ પ્રથમ છે.

○ જે જીવે જે ભાવ પહેલાં પ્રાપ્ત કર્યો હોય છે, એની અપેક્ષાએ તે અપ્રથમ કહેવાય છે. જેવી રીતે જીવનું જીવપણું (જીવત્વ) અનાદિ કાળથી પ્રાપ્ત છે, એ માટે જીવત્વની અપેક્ષા જીવ અપ્રથમ છે. જે ભાવ જીવને કદી પ્રાપ્ત નથી થયેલ, પરંતુ પાછળથી પ્રાપ્ત થાય, એની અપેક્ષા તે પ્રથમ કહેવાય છે. જેવી રીતે સિદ્ધપણાની અપેક્ષાએ જીવ પ્રથમ છે. કેમકે સિદ્ધત્વ જીવને પહેલાં ક્યારેય પ્રાપ્ત નથી થયું.

૩. ભવી દ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિકની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક અભવસિદ્ધિક સમુચ્ચય જીવ અને ૨૪ દંડક એક જીવ બહુજીવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. નોભવસિદ્ધિક નોઅભવસિદ્ધિક એક જીવ બહુજીવ સિદ્ધભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૪. સંસીદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સમુચ્ચય જીવ અને ૧૬ દંડક (પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિકલોદ્રિયના એમ ૮ દંડક છોડીને)ના સંસી જીવ સંસી ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રથમ નથી, અપ્રથમ છે. એ રીતે બહુ જીવ અપેક્ષાએ કહેવું. એ રીતે અસંસીમાં સમુચ્ચય જીવ અને ૨૨ દંડક (જ્યોતિષી અને વૈમાનિકના છોડીને. કેમકે તેમાં અસંસી ઊપજતા નથી) એક જીવ બહુજીવ અપેક્ષાએ કહેવું. (પ્રથમ નથી, અપ્રથમ છે). નોસંસી નોઅસંસી જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ, એક જીવ બહુજીવ અપેક્ષાએ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૫. લેશ્યાદ્વાર :-

સલેશી યાવત્ શુકલ લેશી (સલેશી, કૃષ્ણલેશી યાવત્ શુકલલેશી સુધી જેટલા જેટલા લાલે એટલા દંડક કહેવા) એક જીવ બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ નહિ, અપ્રથમ છે. અલેશી જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ અલેશીભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૬. દૃષ્ટિદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ સમ્યક્દૃષ્ટિ ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! □ કદાચ પ્રથમ, કદાચ અપ્રથમ. એ રીતે સમુચ્ચય જીવ @ ૧૬ દંડક કહેવા. બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ પણ છે, અપ્રથમ પણ છે. સિદ્ધ એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી. મિથ્યાદષ્ટિ સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડકમાં એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી અપ્રથમ છે.

મિથ્યાદષ્ટિ સમુચ્ચય જીવ, ૧૬ દંડક એક જીવ આશ્રી કદાચ પ્રથમ, કદાચ અપ્રથમ. બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ પણ છે અપ્રથમ પણ છે.

૭. સંયતદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ સંયતભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્ય તથા સંયતાસંયત જીવ, મનુષ્ય અને સંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એક જીવ આશ્રી કદાચ પ્રથમ, કદાચ અપ્રથમ અને બહુજીવ આશ્રી કદાચ પ્રથમ પણ છે, અપ્રથમ પણ છે. અસંયત સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક એક જીવ આશ્રી અપ્રથમ છે, પ્રથમ નથી. નોસંયત નોઅસંયત નોસંયતાસંયત જીવ, (સિદ્ધ) એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૮. કષાયદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સકષાયી જીવ કષાયભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

□ કોઈ જીવ પહેલી વાર સમ્યક્દર્શનને પ્રાપ્ત કરે એ અપેક્ષાએ તે પ્રથમ છે. કોઈ સમ્યક્દષ્ટિ જીવ સમ્યક્દર્શનથી પડીને ફરી સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે એ અપેક્ષાએ તે પ્રથમ છે.

@ એકેન્દ્રિય જીવોને સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત થતું નથી એ માટે એકેન્દ્રિયના પાંચ દંડક છોડીને બાકીના ૧૯ કલા છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સકષાયી ક્રોધકષાયી યાવત્ દોષકષાયી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી અપ્રથમ છે, પ્રથમ નથી. અકષાયી સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્ય એક જીવ આશ્રી કદાચ પ્રથમ (કેમકે યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રથમ વાર પ્રાપ્ત કર્યું) કદાચ અપ્રથમ (પડવાની અપેક્ષાએ) બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ પણ છે, અપ્રથમ પણ છે. સિદ્ધ એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૬. જ્ઞાનદાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સજ્ઞાની, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની જીવ જ્ઞાનભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સજ્ઞાની, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની સમુચ્ચયજીવ ૧૯ દંડક અવધિજ્ઞાની સમુચ્ચયજીવ ૧૯ દંડક, મનઃપર્યવજ્ઞાની સમુચ્ચયજીવ અને મનુષ્ય એક જીવ આશ્રી કદાચ પ્રથમ, કદાચ અપ્રથમ. બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ પણ, અપ્રથમ પણ, પરંતુ તેમાં ફેર એટલો કે સમુચ્ચય જ્ઞાનીમાં સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી. કેવળજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી. સમુચ્ચય અજ્ઞાની, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક વિભંગજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ ૧૯ દંડક એકજીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી અપ્રથમ છે, પ્રથમ નથી.

૧૦. યોગદાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સયોગી જીવ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સયોગી, કાયયોગી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક, મનયોગી સમુચ્ચય જીવ ૧૯ દંડક, વચનયોગી સમુચ્ચય જીવ ૧૯ દંડક, એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી અપ્રથમ છે, પ્રથમ નથી. અયોગી જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ બહુજીવ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૧૧. ઉપયોગદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ ઉપયોગની અપેક્ષા પ્રથમ છે કે અપ્રથમ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાકાર ઉપયોગવાળા, અનાકારક ઉપયોગવાળા, સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક એક જીવ આશ્રી, બહુ જીવ આશ્રી પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૧૨. વેદદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સવેદી જીવ વેદની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સવેદી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક, સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી સમુચ્ચય ૧૫ દંડક; નપુંસકવેદી ૧૧ દંડક એક જીવ આશ્રી બહુ જીવ આશ્રી અપ્રથમ છે, પ્રથમ નથી. અવેદી સમુચ્ચય જીવ મનુષ્ય એક જીવ કદાચ પ્રથમ, કદાચ અપ્રથમ બહુજીવ પ્રથમ છે, અપ્રથમ પણ છે. અવેદી અને સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ બહુજીવ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૧૩. શરીરદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સશરીરી જીવ શરીરની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સશરીરી સમુચ્ચય જીવ ચોવીસ દંડક, ઔદારિક શરીર સમુચ્ચય જીવ ૧૦ દંડક, વૈકિય શરીર સમુચ્ચય જીવ ૧૭ દંડક, તૈજસ કાર્મણ શરીર સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક, એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી અપ્રથમ છે, પ્રથમ નથી. આહારક શરીર જીવ અને મનુષ્ય એક જીવ કદાચ પ્રથમ, કદાચ અપ્રથમ, બહુજીવ પ્રથમ પણ છે. અપ્રથમ પણ છે. અશરીરી જીવ અને સિદ્ધ એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રીપ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

૧૪. પર્યાપ્તિદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ પર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ૪ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સમુચ્ચય જીવ ૨૪ હંડક, ભાષા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સમુચ્ચય જીવ ૧૯ હંડક, મન પર્યાપ્ત સમુચ્ચય જીવ અને ૧૬ હંડક એક જીવ આશ્રી બહુજીવ આશ્રી અપ્રથમ છે, પ્રથમ નથી.

ચરમ અચરમનો વિચાર

ચરમ અચરમ દ્વાર-૧૪ છે : (૧) જીવ દ્વાર (૨) આહારક દ્વાર (૩) ભવી દ્વાર (૪) સંસી દ્વાર (૫) લેશ્યા દ્વાર (૬) દષ્ટિ દ્વાર (૭) સંચેત દ્વાર (૮) કષાય દ્વાર (૯) જ્ઞાન દ્વાર (૧૦) યોગ દ્વાર (૧૧) ઉપયોગ દ્વાર (૧૨) વેદ દ્વાર (૧૩) શરીર દ્વાર (૧૪) પર્યાપ્તિ દ્વાર

૧. જીવદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન! શું જીવ જીવભાવની અપેક્ષાએ ચરમ@ છે કે અચરમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ જીવભાવની અપેક્ષાએ ○ અચરમ છે, ચરમ નથી. એ રીતે સમુચ્ચય જીવ અને સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ અપેક્ષાએ અને બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. ૨૪ હંડકના જીવ એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ કદાચ અચરમ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

@જે જીવ જે ભાવને ફરી પ્રાપ્ત કરે એ ભાવની અપેક્ષાથી તે અચરમ કહેવાય છે અને જે જીવનો જે ભાવથી એકાંત વિયોગ થાય છે તે ચરમ કહેવાય છે ?

○જે ભાવનો સદા માટે અંત થાય તે ચરમ છે અને જે ભાવનો દહી અંત થતો નથી તે અચરમ છે. જીવ (જીવપણું)નો દહી અંત નથી હોતો. એ માટે જીવનું જીવપણું અચરમ છે, ચરમ નથી.

૨. આહારકેદાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ આહારક ભાવની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આહારક સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ કદાચ અચરમ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. અનાહારક જીવ અને સિદ્ધ એક જીવ અપેક્ષાએ અને બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. ૨૪ દંડકના જીવ એક અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

૩. ભવસિદ્ધિદાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ ભવસિદ્ધિકની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ છે. અચરમ નથી. ૨૪ દંડકમાં એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે. અચરમ પણ છે. અભવસિદ્ધિક સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. નોભવસિદ્ધિક નોઅભવસિદ્ધિક જીવસિદ્ધ અપેક્ષાએ બહુજીવ એક અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી.

૪. સંજીવદાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ સંજી ભાવની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંજી સમુચ્ચય જીવ ૧૬ દંડક અને અસંજી સમુચ્ચય જીવ ૨૨ દંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ. કદાચ અચરમ, બહુ જીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

નોસંજી નોઅસંજી સમુચ્ચય જીવ સિદ્ધ એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. મનુષ્ય (કેવળીની અપેક્ષાથી) એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ છે, અચરમ નથી.

૫. લેશ્યાદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ લેશ્યાની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સલેશી-સમુચ્ચય જીવ ૨૪ ઠંડક કૃષ્ણ લેશી, નીલલેશી, કાપોતલેશી સમુચ્ચય જીવ ૨૨ ઠંડક, તેજલેશી સમુચ્ચય જીવ ૧૮ ઠંડક, પદ્મલેશી, શુકલલેશી સમુચ્ચય જીવ ૩ ઠંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. અલેશી સમુચ્ચય જીવ અને સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. અલેશી મનુષ્ય એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ છે, અચરમ નથી.

૬. દંષ્ટિદ્વાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ સમદંષ્ટિની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમદંષ્ટિ સમુચ્ચય જીવ ૧૬ ઠંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. સમદંષ્ટિ સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે ચરમ નથી. મિથ્યાદંષ્ટિ સમુચ્ચય જીવ ૨૪ ઠંડક, મિશ્રદંષ્ટિ સમુચ્ચય જીવ ૧૬ ઠંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

સંયતદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ સંયત ભાવની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંયતિ સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્ય, સંયતાસંયતિ સમુચ્ચય જીવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ, અસંયતિ સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ કદાચ અચરમ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. નોસંયતિ નોઅસંયતિ નોસંયતા સંયતિ જીવ અને સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી.

૮. કપાયદાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ કપાયની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સકપાયી કોઘકપાયી યાવત્ લોભકપાયી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. અકપાયી જીવ અને સિદ્ધ એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. મનુષ્ય (અકપાયી મનુષ્ય) એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

૯. જ્ઞાનદાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જીવ ચરમ છે કે અચરમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જ્ઞાની, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ ૧૯ દંડક અવધિજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ ૧૬ દંડક, મનઃ પર્યવજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ અને મનુષ્ય એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. કેવળજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ અને સિદ્ધ એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. મનુષ્ય (કેવળજ્ઞાની) એક જીવ અપેક્ષા બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ છે, અચરમ નથી.

સમુચ્ચય અજ્ઞાની, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક, વિભંજજ્ઞાની સમુચ્ચય જીવ ૧૬ દંડક એક જીવ અપે-

ક્ષાએ કદાચ ચરમ કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

૧૦. યોગદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ યોગની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સયોગી કાયયોગી સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડક, મનયોગી સમુચ્ચય જીવ ૧૬ દંડક, વચનયોગી સમુચ્ચય જીવ ૧૬ દંડક, એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. અયોગી સમુચ્ચય જીવ અને સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. મનુષ્ય (અયોગી) એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ છે, અચરમ નથી.

૧૧. ઉપયોગદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ ઉપયોગની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાકારઉપયોગવાળા, અનાકારઉપયોગવાળા સમુચ્ચય જીવ અને સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. ૨૪ દંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

૧૨ વેદદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ વેદની અપેક્ષાએ ચરમ છે, કે અચરમ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય સવેદી જીવ ૨૪.૬ દંડક, સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી સમુચ્ચય જીવ ૧૫ દંડક, નપુંસક વેદી સમુચ્ચય જીવ ૧૧

દંડક, એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. અવેદી જીવ અને સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે, ચરમ નથી. મનુષ્ય એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ, બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

૧૩ શરીરદ્વાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ શરીરની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સશરીરી સમુચ્ચ જીવ ૨૪ દંડક, ઔદારિક શરીર સમુચ્ચ જીવ ૧૦ દંડક, વૈકિય શરીર સમુચ્ચ જીવ ૧૭ દંડક, આહારક શરીર સમુચ્ચ જીવ મનુષ્ય તૈજસ-કાર્મણ સમુચ્ચ જીવ ૨૪ દંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ. બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. અશરીરી જીવ સિદ્ધ ભગવાન એક જીવ અપેક્ષાએ બહુજીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે. ચરમ નથી.

૧૪ પર્યાપ્તિદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ પર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ ચરમ છે કે અચરમ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૪ પર્યાપ્તિ, ૪ અપર્યાપ્તિ, સમુચ્ચ જીવ ૨૪ દંડક ~ મન-વચન પર્યાપ્તિ સમુચ્ચ જીવ ૧૯ દંડક એક જીવ અપેક્ષાએ કદાચ ચરમ, કદાચ અચરમ બહુજીવ અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે.

અઘ્ઘી મન અને ભાષા સામેલ થવાથી ૧૯ દંડક લીધા છે. પરંતુ ફક્ત મનપર્યાપ્તિના ૧૬ દંડક હોય છે.

માકંદીપુત્ર અણુગારના પ્રશ્નો

શ્રી ભગવતી સૂત્ર-શ. ૧૮. ઉ. ૩ નો અધિકાર

માકંદીપુત્ર : હે ભગવન્ ! બંધ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે માકંદીપુત્ર ! બંધ-બે પ્રકારના છે. (૧) દ્રવ્યબંધ અને, (૨) ભાવબંધ.

માકંદીપુત્ર : હે ભગવન્ ! દ્રવ્યબંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે માકંદીપુત્ર ! દ્રવ્યબંધના બે ભેદ છે. પ્રયોગબંધ અને સ્વાભાવિક-બંધ.

માકંદીપુત્ર : હે ભગવન્ ! સ્વાભાવિક બંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે માકંદીપુત્ર ! સ્વાભાવિક બંધના બે ભેદ છે. સાદિ સ્વાભાવિક બંધ-જેમકે વાદળાં આદિના અનાદિ સ્વાભાવિક બંધ જેમકે ધર્માસ્તિકાય આદિના. પરસ્પર બંધ. (ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશ એ ત્રણે આપસમાં પરસ્પર બંધાયેલ છે.)

માકંદીપુત્ર : હે ભગવન્ ! પ્રયોગબંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે માકંદીપુત્ર ! પ્રયોગબંધના બે ભેદ છે. (૧) શિથિલ બંધ (લીલા બંધ) અને, (૨) ગાઢબંધ (મજબૂત બંધ).

માકંદીપુત્ર : હે ભગવન્ ! ભાવબંધના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે માકંદીપુત્ર ! ભાવબંધના બે ભેદ છે. (૧) મૂળ પ્રકૃતિબંધ અને, (૨) ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ. મૂળ-પ્રકૃતિબંધના જ્ઞાના-વરણીય આદિના ૮ ભેદ છે. ઉત્તર પ્રકૃતિના ૧૪૮ ભેદ છે, તેમાં ૧૨૦ પ્રકૃતિઓના બંધ છે. જે ઠંડકમાં જેટલી પ્રકૃતિઓના બંધ લાભે તે કહી દેવા.

જીવાજીવના ૪૮ દ્રવ્યોમાંથી જીવના પરિભોગમાં કેટલા આવે ?

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૮ ઉ. ૪ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રાણાતિપાત આદિ ૧૮ પાપ અને ૧૮ પાપોના ત્યાગ, પૃથ્વીકાય આદિ ૫ સ્થાવર, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અશરીરી જીવ, પરમાણુ પુદ્ગલ, શૈલેશી અવસ્થાના પ્રાસ અણુગાર, સ્થૂલ આકારવાળા ત્રસ ભેદોદ્રિયાદિ એમ ૪૮ દ્રવ્યોમાં કેટલાક જીવરૂપ છે અને કેટલાક અજીવરૂપ છે. હે ભગવન્ ! શું એ સર્વ જીવના પરિભોગમાં આવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એમાંથી ૨૪ (૧૮ પાપ, પાંચ સ્થાવર, બાદર કલેવર) તો જીવના પરિભોગમાં આવે છે, બાકીના ૨૪ જીવના પરિભોગમાં આવતા નથી.

યુગ્મ રાશિ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! યુગ્મરાશિ કેટલા કહેલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! યુગ્મરાશિ ૪ કહેલા છે. (૧) કૃતયુગ્મ (૨) જ્યેષ્ઠ. (૩) દ્વાપરયુગ્મ (૪) કલ્પ્યેજ. (આ ચાર રાશિઓ સંસાર માત્ર છે. અને તે ફક્ત જ્ઞાની ગમ્ય છે.)

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મ આદિ કોને કહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે રાશિમાંથી ચાર ચાર નીકળતા બાકી ૪ રહે તેને કૃતયુગ્મ કહે છે. ત્રણ બાકી રહે તેને જ્યેષ્ઠ કહે છે. બે બાકી રહે તેને દ્વાપરયુગ્મ કહે છે અને ૧ બાકી રહે તેને કલ્પ્યેજ કહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું નૈરત્યક કૃતયુગ્મ છે કે જ્યેષ્ઠ છે કે દ્વાપર છે કે કલ્પ્યેજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નૈરયિક જઘન્યપદમાં કૃતયુગ્મ છે. ઉત્કૃષ્ટ પદમાં યોજ છે, મધ્યમ પદમાં કદાચ કૃતયુગ્મ છે, કદાચ યોજ છે, કદાચ દ્વાપર છે, કદાચ કલ્યોજ છે. એ પ્રકારે સ્તનિતકુમારો સુધી કહેવું જોઈએ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયના જીવ કૃતયુગ્મ, યોજ, દ્વાપર કે કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાયના જીવ જઘન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદની અપેક્ષાએ @ અપદ છે, (અર્થાત્ એમાં જઘન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદનો સંભવ નથી). મધ્યમ પદમાં કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ યોજ, કદાચ દ્વાપરયુગ્મ, કદાચ કલ્યોજ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું એકંદ્રિય જીવ કૃતયુગ્મ છે કે જાવ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકંદ્રિય જીવ જઘન્ય પદમાં કૃતયુગ્મ છે. ઉત્કૃષ્ટપદમાં દ્વાપર યુગ્મ છે. મધ્યમ પદમાં કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ યોજ, કદાચ દ્વાપરયુગ્મ, કદાચ કલ્યોજ છે.

જે પ્રકારે એકંદ્રિયનું કહ્યું એ રીતે તેકંદ્રિય અને ચૌરેદ્રિયના તથા ચાર સ્થાવર (પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેજકાય, વાયુકાય)નું કહી દેવું.

તિર્યંચ, પંચેદ્રિય, મનુષ્ય, વાણુવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક, નૈરયિકની રીતે કહી દેવું.

સિદ્ધ જીવ વનસ્પતિકાયની રીતે કહી દેવું જોઈએ. □

@ જઘન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ નિશ્ચિત સંખ્યારૂપ છે. કોઈ સમય નૈરયિક આદિમાં એ પદ ધટિત હોઈ શકે છે. પરંતુ વનસ્પતિના વિષયમાં ધટિત નથી થઈ શકતું. કેમકે વનસ્પતિના જીવ અનંત છે. તે પશુ જોડલા જીવ મોક્ષ જાય છે એટલા જીવ એમાંથી ઘટે છે. એટલે તે રાસિ અનિયત સ્વરૂપવાળી છે.

□ વનસ્પતિકાયની રીતે સિદ્ધજીવોમાં પણ જઘન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદ સંભવ નથી હોતો. કેમકે સિદ્ધ જીવોની સંખ્યા વધતી જાય છે એ માટે એનાં પરિણામ અનિયત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સ્ત્રીઓ કૃતયુગ્મ છે કે ભવ કલ્પોગ્મ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તિર્થચણી, મનુષ્યણી અને દેવાંગના જઘન્યપદમાં અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં કૃતયુગ્મ છે, મધ્યમ પદમાં ચાર છે, કદાચ કૃતયુગ્મ ભવ કદાચ કલ્પોગ્મ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જેટલા અલ્પ આયુષ્યવાળા < અંધક અગ્નિના જીવો છે, એટલા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અંધક અગ્નિના જીવ છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! જેટલા અલ્પ આયુષ્યવાળા અંધક અગ્નિના જીવ છે એટલા ઉત્કૃષ્ટવાળા અંધક અગ્નિના જીવ છે.

દેવતાની વિકૃત્વણા આદિ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૮ ઉ. ૫ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક અસુરકુમાર વાસમાં બે અસુર-કુમાર, અસુરકુમારપણે દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. તેમાં એક અસુરકુમાર દેવ પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરવાવાળા, દર્શનીય, સુંદર, મનોહર લાગે છે; અને બીજા અસુરકુમાર દેવ પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરવાવાળા, દર્શનીય, સુંદર મનોહર નથી લાગતા. એનું શું કારણ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવ બે પ્રકારના છે□. વિભૂષિત શરીરવાળા અને અવિભૂષિત શરીરવાળા. જે અસુરકુમાર દેવ

< ટીકાકાર કહે છે કે-અંધક નામ વૃક્ષનું છે. વૃક્ષનો આશ્રય કરીને રહેવાવાળી અગ્નિ અર્થાત્ બાદર અગ્નિકાયિક જીવ.

બીજા આચાર્ય તો 'અંધક' શબ્દનો એવો અર્થ કરે છે કે, સૂક્ષ્મ નામ કર્મના ઉદયથી અપ્રકાશક અર્થાત્ પ્રમાશ નહિ કરવાવાળી અગ્નિ એટલે કે સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયિક જીવ.

□બ્યારે જીવ જન્મે દેવશબ્દમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ સમયે તે વિભૂષા અલંકાર રહિત ઉત્પન્ન થાય છે. એ બાદ તે અનુક્રમે અલંકાર પહેરીને વિભૂષિત થાય છે.

વિભૂષિત શરીરવાળા છે તે સુંદર, મનોહર લાગે છે. અને જે વિભૂષિત શરીરવાળા નથી તે સુંદર, મનોહર લાગતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ આ મનુષ્યલોકમાં પણ જે મનુષ્યોમાં એક આભૂષણથી શણગારેલ વિભૂષિત શરીરવાળો છે અને બીજા શણગારેલ વિભૂષિત શરીરવાળો નથી. હે ગૌતમ ! આ બેમાં કોણ પુરુષ સુંદર મનોહર લાગે છે અને કોણ સુંદર, મનોહર નથી લાગતો ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ બે પુરુષોમાં જે શણગારેલ વિભૂષિત શરીરવાળો છે તે સુંદર, મનોહર લાગે છે. અને જે શણગારેલ વિભૂષિત શરીરવાળો નથી તે સુંદર, મનોહર નથી લાગતો.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ પ્રકારે ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી, વૈમાનિક દેવોમાં પણ સમજાવું જોઈએ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક નરકાવાસમાં જે નૈરયિક નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થયા. એમાં એક નૈરયિક મહાકર્મવાળા અર્થાત્ મહાવેદનાવાળા હોય છે અને એક નૈરયિક અલ્પકર્મવાળા અર્થાત્ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે. એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નૈરયિક બે પ્રકારના કહેલ છે: માયી-મિથ્યાદષ્ટિ અને અમાયીસમદષ્ટિ, એમાં માયી મિથ્યાદષ્ટિ મહાકર્મવાળો અર્થાત્ મહાવેદનાવાળો હોય છે, અને અમાયી સમદષ્ટિ અલ્પકર્મવાળા અર્થાત્ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે, @ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયને છોડીને બાકી ૧૬ દંડકમાં એ પ્રકારે કહી દેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જે નૈરયિક નારકીમાંથી મરીને તુરત

@એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય માયીમિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, અમાયી સમદષ્ટિ નથી હોતા. એ માટે એમાં અલ્પકર્મ, અલ્પવેદના નથી હોતી, મહાકર્મ મહાવેદના હોય છે.

તિયંચ પંચેદ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા છે તે કયા આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! < તે નારકીના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે, અને તિયંચ પંચેદ્રિયના આયુષ્યની સન્મુખ જાય છે. એ પ્રકારે મનુષ્યનું પણ કહેવું જોઈએ, પરંતુ તે મનુષ્યના આયુષ્યને (ઉદ્યાલિમુખ) સામે કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જે અસુરકુમારદેવ અસુરકુમારોમાંથી મરીને તુરંત પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા છે તે કયા આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે અસુરકુમારના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે, અને પૃથ્વીકાયિક આયુષ્યની સન્મુખ જાય છે આ પ્રકારે જે જીવ જ્યાં ઉત્પન્ન થવાવાળો હોય છે તે એની આયુષ્યની સન્મુખ જાય છે. અને જે ગતિમાં રહે છે તે ગતિના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે. એ પ્રકારે વૈમોનિક સુધી કહી દેવું. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, જે પૃથ્વીકાયના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે. અને ખીજા પૃથ્વીકાયના આયુષ્યની સન્મુખ જાય છે. એ રીતે મનુષ્યો સુધી સ્વસ્થાન-પરસ્થાન અપેક્ષાએ કહી દેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક અસુરકુમારાવાસમાં બે અસુરકુમાર-દેવ દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. એમાંથી એક અસુરકુમાર દેવ સીધી-સરલ વિકુર્વણા કરવા ઇચ્છે છે, તે સીધી-સરલ વિકુર્વણા કરી લે છે; અને વંક વિકુર્વણા કરવા ઇચ્છે છે તે વાંકી વિકુર્વણા કરે છે. અર્થાત્ જે પ્રકારની સિકુર્વણા કરવા ધારે છે તે પ્રકારની વિકુર્વણા કરી લે છે. એક અસુરકુમાર દેવ સરલ વિકુર્વણા કરવા ધારે છે. પરંતુ વાંકી વિકુર્વણા થઈ જાય છે, અર્થાત્ જે પ્રકારની વિકુર્વણા કરવા ઇચ્છે છે તે પ્રકારની વિકુર્વણા નથી કરી શકતા. હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

< જ્યાં સુધી નારકીનું શરીર ધારણ કરેલ છે ત્યાં સુધી નારકીના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે અને નારકીનું શરીર છોડ્યા બાદ તિયંચના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવ એ પ્રકારના કહેલ છે. માયી મિથ્યાદષ્ટિ અને અમાયી સમદષ્ટિ. જે ○ માયી મિથ્યાદષ્ટિ દેવ છે તે ઋણરૂપ વિકુર્વણા ઇચ્છે તો વાંકી અને વાંકારૂપની ઇચ્છે તો ઋણરૂપ વિકુર્વણા થઈ જાય છે, અર્થાત્ જેવા રૂપની વિકુર્વણા કરવા ઇચ્છે છે તેવા રૂપની વિકુર્વણા કરી શકતા નથી.

જે અમાયી સમદષ્ટિ છે તે સરલરૂપ વિકુર્વણા ઇચ્છે તો સરલ અને વાંકારૂપ વિકુર્વણા ઇચ્છે તો વાંકારૂપ વિકુર્વણા કરી શકે છે. અર્થાત્ જેવા રૂપની વિકુર્વણા કરવા ઇચ્છે છે તેવા રૂપની વિકુર્વણા કરી શકે છે.

પરમાણુ આદિ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૮ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લીલા ગોળમાં કેટલા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ લાભે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ મધુર રસ લાભે છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણ, એ ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શ લાભે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભમરામાં કેટલા વર્ણ આદિ લાભે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ભમરામાં કાળો વર્ણ છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણ, એ ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ હોય છે.

○ કેટલાક દેવ પોતાની ઇચ્છાનુસાર સીધી કે વાંકી વિકુર્વણા કરી શકે છે. એનું કારણ એ છે કે, તેમને સરળતા અને સમ્યગ્દર્શન નિમિત્તક તીવ્ર રસવાળા વૈક્રિય નામ કર્મબંધ કરેલ છે. કેટલાક દેવ સીધી કે વાંકી પોતાની ઇચ્છા મુજબ વિકુર્વણા નથી કરી શકતા. એનું કારણ એ છે કે, તેઓએ માયા અને મિથ્યાદર્શન નિમિત્તક મંદરસવાળા વૈક્રિય નામકર્મનો બંધ કર્યો છે. એ માટે એવું કહેલ છે કે અમાયી સમદષ્ટિ દેવ પોતાની ઇચ્છાનુસાર રૂપોની વિકુર્વણા કરી શકે છે અને માયી મિથ્યાદષ્ટિ દેવ પોતાની ઇચ્છાનુસાર રૂપોની વિકુર્વણા કરી શકતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પોપટની પાંખ કેટલા વર્ણ આદિની હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પોપટની પાંખ લીલી હોય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શવાળી હોય છે. એ પ્રકારે વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ મજ્જામાં લાલ વર્ણ, હળદરમાં પીળો વર્ણ, શંખમાં સફેદ રંગ, કૂટ (કપડામાં સુગંધ દેવાવાળી એક વિશિષ્ટ વસ્તુ)માં સુગંધ, મૃત શરીરમાં દુર્ગંધ, લીમડામાં કડવો રસ, સૂંઠમાં તીખો રસ, કોઠામાં કસાયેલો રસ, આંબલીમાં ખાટો રસ, ખાંડમાં મધુરસ, વજામાં કઠોર સ્પર્શ, માખણમાં કોમળ સ્પર્શ, પથ્થરમાં ભારે સ્પર્શ, યોરડીના પાનમાં હલકો સ્પર્શ, ખરકમાં ઠંડો સ્પર્શ, અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આ સર્વમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને આ આઠ સ્પર્શ હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રાખમાં કેટલા વર્ણાદિ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વ્યવહારનયથી એક લૂખો સ્પર્શ હોય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શ હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલમાં કેટલા વર્ણાદિ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ અને બે સ્પર્શ હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બે પ્રદેશી સ્કંધમાં કેટલા વર્ણાદિ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ એક વર્ણ, કદાચ બે વર્ણ, કદાચ એક ગંધ, કદાચ બે ગંધ, કદાચ એક રસ, કદાચ બે રસ, કદાચ બે સ્પર્શ, કદાચ ત્રણ સ્પર્શ, કદાચ ચાર સ્પર્શ હોય છે. એ પ્રકારે ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધમાં કદાચ એક વર્ણ, કદાચ બે વર્ણ, કદાચ ત્રણ વર્ણ, કદાચ એક ગંધ, કદાચ બે ગંધ, કદાચ એક રસ, કદાચ બે રસ, કદાચ ત્રણ રસ, કદાચ બે સ્પર્શ, કદાચ ત્રણ સ્પર્શ, કદાચ સ્પર્શ હોય છે. એ રીતે

ચાર પ્રદેશી સ્કંધમાં કદાચ એક વર્ણુ, કદાચ બે વર્ણુ, કદાચ ત્રણ વર્ણુ, કદાચ ચાર વર્ણુ કદાચ એક ગંધ, કદાચ બે ગંધ, કદાચ એક રસ, કદાચ બે રસ કદાચ ત્રણ રસ, કદાચ ચાર રસ, કદાચ બે સ્પર્શ, કદાચ ત્રણ સ્પર્શ, કદાચ ચાર સ્પર્શ હોય છે. એ રીતે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધમાં કદાચ એક વર્ણુ, કદાચ બે વર્ણુ, કદાચ ત્રણ વર્ણુ, કદાચ ચાર વર્ણુ, કદાચ પાંચ વર્ણુ, કદાચ એક ગંધ, કદાચ બે ગંધ, કદાચ એક રસ, કદાચ બે રસ, કદાચ ત્રણ રસ, કદાચ ચાર રસ, કદાચ પાંચ રસ, કદાચ બે સ્પર્શ, કદાચ ત્રણ સ્પર્શ, કદાચ ચાર સ્પર્શ હોય છે.

બે પ્રકારે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધ માટે કહ્યું એ પ્રકારે છ પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહી દેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં કેટલા વર્ણાદિ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે રીતે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધમાં કહ્યું તે રીતે કહી દેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બાહર (સ્થૂળ) પરિણામવાળા અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં કેટલા વર્ણાદિ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ એક વર્ણુ યાવત્ કદાચ પાંચ વર્ણુ, કદાચ એક ગંધ, કદાચ બે ગંધ, કદાચ એક રસ યાવત્ કદાચ પાંચ રસ, કદાચ ચાર સ્પર્શ યાવત્ કદાચ આઠ સ્પર્શ હોય છે.

ઉપધિ-પરિગ્રહ-પ્રણિધાન

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૧૮. ઉ. ૭ નો અધિકાર

ઉપધિ એટલે જીવનનિર્વાહમાં ઉપયોગી શરીર તથા વસ્ત્રાદિ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉપધિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉપધિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે. (૧) કર્મરૂપી ઉપધિ (૨) શરીરરૂપી ઉપધિ (૩) બાહ્ય પાત્ર વસ્ત્રાદિ સામગ્રીરૂપ ઉપધિ.

નૈરયિકોને કર્મ અને શરીરરૂપ બે જ ઉપધિ હોય છે. એકેન્દ્રિય જીવોને પણ એ બે જ પ્રકારની હોય છે. તે સિવાયના બીજાઓને (વૈમાનિકો સુધીના) ત્રણ પ્રકારની હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉપધિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉપધિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે : સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર. નૈરયિકોથી માંડી વૈમાનિકો સુધી બધાને એ ત્રણ પ્રકારની ઉપધિ હોય છે. (નારકોના સચિત્ત, તે શરીર, અચિત્ત ઉપધિ તે ઉત્પત્તિ સ્થાન અને શ્વાસોચ્છવાસાદિ યુક્ત શરીર સચેતના ચેતનરૂપ મિશ્ર ઉપધિ કહેવાય છે).

જીવનનિર્વાહમાં ઉપયોગી કર્મ, શરીર અને વસ્ત્રાદિ ઉપધિ કહેવાય છે; અને તે જ મમત્વ બુદ્ધિથી ગૃહીત થાય, ત્યારે પરિગ્રહ કહેવાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરિગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરિગ્રહ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. કર્મપરિગ્રહ, શરીર પરિગ્રહ અને બાહ્ય વસ્ત્રાપાત્રાદિ ઉપકરણરૂપ પરિગ્રહ.

કોઈ પણ પ્રકારના નિશ્ચિત આલંબનમાં મન-વચન-કાયાના બ્યાપારોને સ્થિર કરવા તે પ્રણિધાન@.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રણિધાન કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ?

@ મન, વચન અને કાયાના યોગને કોઈ એક પદાર્થમાં સ્થિર કરવાને પ્રણિધાન કહેવાય છે. મન, વચન, કાયાની સુપ્રવૃત્તિને સુપ્રણિધાન કુણ્ટ અને પ્રવૃત્તિને કુણ્ટપ્રણિધાન કહે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રણિધાન ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે : મનપ્રણિધાન, વચન પ્રણિધાન અને કાયપ્રણિધાન @.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! હુ પ્રણિધાન કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મન-વચન-કાયા એમ ત્રણે પ્રકારનું છે. સુપ્રણિધાન પણ ત્રણે પ્રકારનું હોય છે. મનુષ્યથી વૈમાનિક સુધીનાને સુપ્રણિધાન હોઈ શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અન્યતીથિકો એમ કહે છે કે, કેવળી યક્ષના આવેશથી આવિષ્ટ થઈને કદાચ બે પ્રકારની ભાષા બોલે છે : મૃષાભાષા અને સત્ય-અસત્ય (મિશ્ર) ભાષા. તો હે ભગવન્ ! એ ખરું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેમનું તે કહેવું ખોટું છે. હું તો એમ કહું છું કે, કેવળજ્ઞાની યક્ષના આવેશથી આવિષ્ટ થતા નથી; તેથી તેઓ તો પાપવ્યાપાર વિનાની અને બીજાનો ઉપદ્રાવ ન કરે તેવી બે ભાષા કદાચ બોલે છે: સત્ય અને અસત્ય-અમૃષા (વ્યવહાર ભાષા).

મંડુક-મદુક શ્રાવક

રાજગૃહ નગરમાં જીવાજીવાદિતત્વના જાણકાર મંડુક નામના શ્રાવક રહેતા હતા. આમાનુષ્યમ વિહાર કરતાં શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી રાજગૃહ નગરની બહાર ગુણશીલ બાગમાં પધાર્યા.

ભગવાનના પધારવાના ખબર સાંભળીને મંડુક શ્રાવક બહુ પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ થયા. તે ભગવાનને વંદણાં નમસ્કાર કરવાને માટે ઘેરથી નીકળ્યા. તે ગુણશીલ બાગની બાજુમાં કાલોદાયી, સેલોદાયી, આદિ બહુ અન્યતીથિ રહેતા હતા.

@ તેમાંથી નૈરયિકથી સ્તનિતકુમાર-સુધીનાને ત્રણ, પૃથ્વીકાલિકથી વનસ્પતિકાલિક સુધીનાને કાયપ્રણિધાન, બેઘંદ્રિયથી ચાર ઇંદ્રિયવાળા સુધીનાને વચન અને કાયપ્રણિધાન તથા આકીનાને (વૈમાનિકો સુધી) ત્રણે હોય છે.

તેઓએ મંડુક શ્રાવકને પ્રશ્ન પૂછ્યો : હે મંડુક ! તમારા ધર્મોપદેશક, ધર્માચાર્ય, જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામાં ધર્માસ્તિકાય આદિ પાંચ અસ્તિકાયની પ્રરૂપણા કરે છે તે કેમ માની શકાય ? શું તમે ધર્માસ્તિકાય આદિને જાણો દેખો છો ?

મંડુક શ્રાવકે ઉત્તર આપ્યો કે. જે પદાર્થ કેઈ પણ ક્રિયા કરે છે તે કાર્ય દ્વારા જાણી શકાય છે, પરંતુ જે પદાર્થ કેઈ પણ કાર્ય નથી કરતા, ક્રિયારહિત હોય છે તેને કેઈ જાણી પણ નથી શકતું અને દેખી પણ નથી શકતું @.

એ વાત સાંભળીને અન્યતીર્થિકોએ ઉપાલંભપૂર્વક કહ્યું કે-તુ શ્રાવક છે. તને ધર્માસ્તિકાયાદિનું પણ જ્ઞાન નથી.

ત્યારે મંડુક શ્રાવકે અન્યતીર્થિકોને એ પ્રકારે ઉત્તર આપ્યો કે, વાયુ ચાલે છે, શું તમે તેના રૂપને દેખો છો ?

અન્યતીર્થિકોએ કહ્યું કે, અમે વાયુના રૂપને દેખતા નથી.

ફરી મંડુક શ્રાવકે તેઓને પૂછ્યું કે : શું ગંધવાળા પુદ્ગલ છે ?

તેઓએ કહ્યું કે-હા, છે.

શું તમે તેઓને જુઓ છો ? અરણીના લાકડામાં અગ્નિ છે, સમુદ્રની સામી બાજુ અનેક પદાર્થો છે, દેવલોકમાં અનેક રૂપ છે, એ સર્વને તમે શું દેખો છો ?

અન્યતીર્થિકોએ કહ્યું કે, હે મંડુક ! અમે એ સર્વ પદાર્થોને જોતા નથી. જોઈ શકતા નથી.

ત્યારે મંડુક શ્રાવક બોલ્યા કે, તમે તેને દેખતા નથી તો પછી તમે તેને માનો છો કે નહિ ?

@ ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ અસ્તિકાય નિશ્ચયનયથી સક્રિય હોવાથી હું જાણું છું દેખતો નથી. વ્યવહારનયથી જીવ અને પુદ્ગલ સક્રિય છે એટલા માટે હું જાણું છું તેમ જ દેખું છું. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય અક્રિય છે. એટલા માટે તેઓને હું જાણતો નથી અને દેખતો નથી.

ત્યારે અન્યતીર્થિઓએ કહ્યું કે-“ હા, અમે તેને માનીએ છીએ.

ત્યારે મંડુક શ્રાવકે કહ્યું કે-હે આયુષ્યવાનો ! અમે કે તમે અથવા બીજા કોઈ પણ ઇન્દ્રિય મનુષ્ય જે પદાર્થોને નથી જાણતા, નથી દેખતા તે સર્વ પદાર્થો ન હોય તો તમારી માન્યતાનુસાર સંસારમાં મહું પદાર્થોનો અભાવ થઈ જાય.

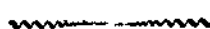
એમ કહીને મંડુક શ્રાવકે અન્યતીર્થિઓને નિરુત્તર કરી દીધા. તે પછી મંડુક શ્રાવક શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીની પાસે ગયા. વંદણા નમસ્કાર કરી પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા. ત્યારે ભગવાને મંડુક શ્રાવકને સંબોધન કરીને ફરમાવ્યું કે-હે મંડુક ! તમે અન્યતીર્થિઓને ઠીક ઉત્તર આપ્યો, બરાબર ઉત્તર દીધો. જો કોઈ જાણ્યા વિના, જોયા વિના અદ્ભુત, અશ્રુત, અસમ્મત કે અવિજ્ઞાત અર્થના હેતુનો, પ્રશ્નનો ઉત્તર કહે છે, જણાવે છે અર્થાત્ બતાવે છે તે અરિહંતોની, અરિહંતાના પ્રરૂપેલ ધર્મની, કેવળીની, કેવળી પ્રરૂપેલ ધર્મની અશાતના કરે છે. એટલા માટે હે મંડુક ! તમે અન્યતીર્થિઓને ઠીક જવાબ આપ્યો.

ભગવાનનું કહેવું સાંભળી મંડુક શ્રાવક પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ થયા. ભગવાને ધર્મકથા ફરમાવી.

ધર્મકથા સાંભળીને ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરી પાછા મંડુક શ્રાવક પોતાને ઘેર ગયા.

ગૌતમ સ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને વંદણા નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું કે-હે ભગવન્ ! શું મંડુક શ્રાવક આપની પાસે દીક્ષા લેવા સમર્થ છે ?

હે ગૌતમ ! મંડુક શ્રાવક દીક્ષા લેવામાં સમર્થ નથી. તે બહુ વર્ષો સુધી શ્રાવકપણું પાળીને પહેલા દેવલોકમાં અરુણાક્ષ વિમાનમાં દેવ થશે. ત્યાંથી તે વ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લઈને સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત થશે.

પુણ્ય ખપાવવા અંગે

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિવાળા અર્થાત્ મહાસુખવાળા દેવ લવણસમુદ્રની ચારે તરફ ફરી ફરી શીઘ્ર આવવામાં સમર્થ છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! સમર્થ છે. એ રીતે ઘાતકી ખંડદ્વીપ અર્થાત્ દુચકવરદ્વીપ સુધી ચારે તરફ ફરીને શીઘ્ર આવવામાં સમર્થ છે. એનાથી આગળ દ્વીપ સમુદ્રો સુધી જવામાં સમર્થ છે, પરંતુ એની ચારે બાજુ ફરતા નથી. (પ્રયોજન નહિ હોવાથી ચારે તરફ ફરતા નથી એમ સંભવ છે.)

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એવા દેવ છે. કે જે અનંત શુભ પ્રકૃતિરૂપ ક્રમેની જઘન્ય એકસો વર્ષમાં, બસો વર્ષમાં, ત્રણસો વર્ષમાં યાવત ઉત્કૃષ્ટ પાંચ લાખ વર્ષોમાં ખપાવે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એવા દેવ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એવા કોણ દેવ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વાણવ્યંતર દેવ હસી કુતૂહલ કરી અનંત શુભ પ્રકૃતિરૂપ ક્રમેની એકસો વર્ષમાં ખપાવે છે. એટલાં ક્રમેની અસુરેન્દ્ર સિવાય ભવનપતિ દેવ બસો વર્ષમાં ખપાવે છે, અસુરકુમાર ત્રણસો વર્ષમાં ખપાવે છે; ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારા ચારસો વર્ષમાં ચંદ્ર-સૂર્ય પાંચસો વર્ષમાં ખપાવે છે; પહેલા બીજા દેવલોકના દેવ બે હજાર વર્ષોમાં ખપાવે છે; પાંચમા છઠ્ઠા દેવલોકના દેવ ત્રણ હજાર વર્ષોમાં ખપાવે છે; સાતમા આઠમા દેવલોકના દેવ ચાર હજાર વર્ષોમાં ખપાવે છે. નવમા, દશમા, અગિયારમા અને બારમા દેવલોકના દેવ પાંચ હજાર વર્ષોમાં ખપાવે છે. નવઐવેયકના પહેલી ત્રિકના દેવ એક લાખ વર્ષમાં ખપાવે છે. નવઐવેયકના બીજી ત્રિકના દેવ બે લાખ વર્ષોમાં ખપાવે છે. નવ ઐવેયકના ત્રીજી ત્રિકના દેવ ત્રણ લાખ વર્ષોમાં ખપાવે છે. ચાર અનુત્તર વિમાનોના દેવ ચાર લાખ વર્ષોમાં ખપાવે છે. સર્વાર્થસિદ્ધના દેવ પાંચ લાખ વર્ષોમાં ખપાવે છે.

પરમાણુ વિચાર

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૮. ઉ. ૮નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! છન્નસ્થ મનુષ્ય પરમાણુ પુદ્ગલને જાણે દેખે છે અથવા નથી જાણ્યતા, નથી દેખતા ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ જાણે છે, પરંતુ દેખતા નથી. કોઈ જાણ્યતા પણ નથી અને દેખતા પણ નથી.

એ રીતે જે પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહી દેવું જોઈએ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું છન્નસ્થ મનુષ્ય અનંત પ્રદેશી સ્કંધને જાણે દેખે છે અથવા જાણ્યત નથી દેખતા નથી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કોઈ જાણે છે દેખે છે. કોઈ જાણે છે પરંતુ દેખતા નથી કોઈ જાણ્યતા નથી પરંતુ દેખે છે, કોઈ જાણ્યતા પણ નથી દેખતા પણ નથી.

જે રીતે છન્નસ્થનું કહ્યું તે રીતે અવધિજ્ઞાનીનું પણ કહી દેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાવધિજ્ઞાની મનુષ્ય પરમાણુ પુદ્ગલને યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધને જે સમય જાણે છે તે સમય દેખે છે, અને જે સમય દેખે છે તે સમય જાણે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એવી વાત નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરમાવધિજ્ઞાનીનું જ્ઞાન વિશેષ શ્રાહક હોય છે. અને દર્શન સામાન્ય શ્રાહક હોય છે. એટલે માટે એમ કહેલ છે કે પરમાવધિજ્ઞાની જે સમય જાણે છે તે સમય દેખતા નથી અને જે સમય દેખે છે તે સમય જાણ્યતા નથી.

જે રીતે પરમાવધિજ્ઞાનીનું કહ્યું એ રીતે કેવળજ્ઞાનીનું પણ કહેવું.

‘ભવી દ્રવ્ય’ અંગે

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૮. ઉ. ૯નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ▢ ભવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક ભવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે કોઈ તિયંચ પચેંદ્રિય કે મનુષ્યમાં રહેલા જીવ નરકમાં ઉત્તમ હોવા યોગ્ય છે તે ભવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક કહેવાય છે.

એ રીતે ભવનપતિ, વાણ્યવંતર જ્યોતિષી અને વૈમાનિક સુધી ૧૩ દંડક કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભવ્યદ્રવ્ય પૃથ્વીકાયિક ભવ્યદ્રવ્ય પૃથ્વીકાયિક કહેવાય છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! કહેવાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

▢ જૂતકાળની પર્યાયના અથવા ભવિષ્યકાળની પર્યાયના જે કારણ છે તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. એ માટે ભાવિ નરક પર્યાયના કારણે તિયંચ પચેંદ્રિય અથવા મનુષ્ય ભવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક કહેવાય છે. તેના ત્રણ ભેદ છે :— એકભવિક, બધ્ધા-યુગ્મ અને અભિમુખ નામગોત્ર.

૧. એમાં જે એક વિવક્ષિત અમુક ભવની પછી તુરત બાદર અપર્યાપ્તિ તેજસ્કાયિકરૂપમાં ઉત્તમ થશે તે એકભવિક છે.
૨. પૂર્વભવના આયુના ત્રીજાભાગ આદિ શેષ હોય તે સમય જેઓ બાદર અપર્યાપ્તિ તેજસ્કાયિકનું બાંધે છે તે બધ્ધાયુગ્મ છે.
૩. જે પૂર્વભવનો ત્યાગ કર્યા બાદ બાદર અપર્યાપ્તિ તેજસ્કાયિકનું આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર સાક્ષાત્ અનુભવે છે તે અભિમુખ નામ ગોત્ર કહેવાય છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે કોઈ તિર્થંચ, મનુષ્ય કે દેવભવમાં રહેલ જીવ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન હોવાને યોગ્ય છે એને ભવ્યદ્રવ્ય પૃથ્વીકાયિક કહે છે એ રીતે અપકાય અને વનસ્પતિકાયનું કહેવું. જે કોઈ તિર્થંચ અથવા મનુષ્યભવમાં રહેલ જીવ અગ્નિકાય, વાયુકાય અને ત્રણ-વિકલેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તેને ભવ્યદ્રવ્ય અગ્નિકાયિક આદિ કહેવા.

જે કોઈ નૈરયિક, તિર્થંચ, મનુષ્ય, દેવ કે તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં રહેલ જીવ તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય યોનિમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય તેને ભવ્યદ્રવ્ય પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ યોનિક કહેવા જોઈએ.

એ રીતે મનુષ્ય પણ કહી દેવા.

ગૌતમ : ભગવન્ ! ભવ્યદ્રવ્ય નૈરયિકની સ્થિતિ કેટલી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય □ અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વ વર્ષની છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભવ્ય દ્રવ્ય અસુરકુમારની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય @ અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્લોપમની છે.

એ રીતે સ્તનિતકુમાર સુધી કહી દેવી.

એ રીતે વાણન્યંતર જ્યોતિષી અને વૈમાનિકોની પણ કહી દેવી.

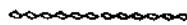
□ જે કોઈ સંજી કે અસંજી અંતર્મુહૂર્તની આયુષ્યવાળા જીવ મરીને નરકગતિમાં જવાવાળા છે, એની અપેક્ષાએ ભવ્ય દ્રવ્ય નૈરયિકની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની આયુષ્યવાળા જીવ મરીને નરકગતિમાં જાય એની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કોડપૂર્વ વર્ષની કહી છે.

@ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અથવા તિર્થંચપંચેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ભવ્ય દ્રવ્ય અસુરકુમારની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. અને દેવકુરુ આદિને યુગલિયા મનુષ્યની અપેક્ષાએ ત્રણ પલ્લોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભવ્યદ્રવ્ય પૃથ્વીકાયિકની સ્થિતિ કેટલી છે !

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ એ સાગર ઝાઝેરી.

એ રીતે અપકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકનું પણ કહેવું. ભવ્ય દ્રવ્ય અગ્નિકાયિક વાયુકાયિક અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વની છે. ભવ્યદ્રવ્ય તિયંચ પચેન્દ્રિયની અને મનુષ્યની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની છે.

રૂપરશ્નના

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૮ ઉ. ૧૦ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભવિતાત્મા અણુગાર વૈકિય લઙ્ઘિથી તલવાસ્તી ધાર પર કે અસ્ત્રાની ધાર પર રહી શકે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! રહી શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે ત્યાં છેહભેદને પ્રાપ્ત કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે ત્યાં છેહભેદને પ્રાપ્ત નથી હોતા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભવિતાત્મા અણુગાર વૈકિય લઙ્ઘિથી અગ્નિશિખામાંથી નીકળી શકે છે ?

— ભવ્યદ્રવ્ય પૃથ્વીકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઈશ્વાન દેવલોકની અપેક્ષાએ એ સાગરોપમની ઝાઝેરી છે.

ભવ્યદ્રવ્ય અગ્નિકાયિક અને વાયુકાયિકની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ વર્ષની છે. કેમકે દેવ અને યુગલિયા મનુષ્ય અગ્નિકાય અને વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન નથી થતા.

ભવ્યદ્રવ્ય પચેન્દ્રિય તિયંચની તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થવાવાળાની અપેક્ષાએ સમજવી.

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! અગ્નિશિખામાંથી નીકળી શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે અગ્નિશિખામાંથી નીકળે છે તો શું દાઝે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે બળતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું ભવિતાત્મા અણુગાર પુષ્કર સંવર્ત મેઘ વચમાંથી નીકળી શકે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! તે નીકળી શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુષ્કર સંવર્ત મેઘ વચમાંથી તે નીકળે છે ત્યારે તે ભીંબાય જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે ભીંજતા નથી ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા અણુગાર ગંગા-સિંધુ મહાન નદીઓના ઊલટા પ્રવાહમાં થઈને નીકળી શકે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! તે નીકળી શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગંગા સિંધુ મહાનદીના ઊલટા પ્રવાહમાંથી નીકળતી વખતે તે સ્ખલિત થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે સ્ખલિત નથી થતા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભવિતાત્મા અણુગાર પાણીના ભંવરમાં કે ઉલ્કખિંદુમાં પ્રવેશ કરી શકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે પ્રવેશ કરી શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા અણુગાર ઉલ્કાવર્ત અને ઉલ્કખિંદુમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પાણીના શસ્ત્રને પ્રાપ્ત થાય છે કે ભીંજાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નહિ. ત્યાં શસ્ત્રનું સંક્રમણ નથી હોતું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ વાયુકાયથી સ્પર્શ પામે છે અથવા પરમાણુ પુદ્ગલથી વાયુકાય સ્પર્શ થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ વાયુકાયથી સ્પર્શ થાય છે. પરંતુ વાયુકાય પરમાણુ પુદ્ગલથી સ્પર્શ નથી થતા. એ રીતે બે પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ કહેવા. અનંત પ્રદેશી સ્કંધ કદાચ સ્પર્શિત હોય છે અને કદાચ સ્પર્શિત નથી થતા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું દીવડી વાયુકાયથી સ્પર્શિત થાય છે અથવા વાયુકાય દીવડીથી સ્પર્શિત થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દીવડી વાયુકાયથી સ્પર્શિત થાય છે, પરંતુ દીવડીથી વાયુકાય સ્પર્શિત થતી નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે વર્ણાદિ ૨૦ બોલ અન્યોન્ય બદ્ધ અન્યોન્ય સ્પૃષ્ટ યાવત્ અન્યોન્ય સંબદ્ધ છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! છે. એ રીતે શેષ ૬ નરક, ૧૨ દેવલોક, નવ ઐવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન અને ઇષત્પ્રાગ્ભારા સિદ્ધશિલા એમ ૩૩ સ્થાનોને નીચે પણ વર્ણાદિ ૨૦ બોલ અન્યોન્ય બદ્ધ સ્પૃષ્ટ યાવત્ સંબદ્ધ છે.

સોમિલ બ્રાહ્મણના પ્રશ્નો

તે વખતે વાણિજ્યગ્રામ નગરમાં દ્વતીપલાશ નામનું ઉદ્યાન હતું. તે નગરમાં સોમિલ નામે ધનિક તેમ જ ઋગ્વેદાદિ બ્રાહ્મણશાસ્ત્રોમાં કુશળ બ્રાહ્મણ રહેતો. એક વખત ભગવાન મહાવીર તે નગરમાં આવ્યા. ત્યારે સોમિલને વિચાર આવ્યો કે હું તેમને આવા પ્રકારના અર્થો તથા ઉત્તરો પૂછું. બે તેઓ મને તે અર્થો અને ઉત્તરો યથાર્થ રીતે કહેશે તો તેમને વંદન કરીશ; પરંતુ નહિ કહે તો તેમને નિરુત્તર કરીશ. એમ વિચારી તે ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યો અને થોડે દૂર બેસી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું:-

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! તમને યાત્રા (સારી રીતે સંયમનો નિર્વાહ કરવો તે) યાપનીય (સુખરૂપ સમય વિતાવવો તે), અવ્યાબાધ અને પ્રાસુક (નિર્ભય, નિર્દોષ) વિહાર છે ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! મને તે બધું છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! તમને યાત્રા શું છે ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! તપ, નિયમ, સંયમ, સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનાદિમાં જે મારી પ્રવૃત્તિ છે, તે મારી યાત્રા છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! તમને યાપનીય શું છે ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! યાપનિય જે પ્રકારનું છે. ઇન્દ્રિયયાપનિય અને નોઇન્દ્રિયયાપનિય શ્રોત્રાદિ પાંચઇન્દ્રિયો મને આધીન વર્તે છે, એ મારે ઇન્દ્રિયયાપનીય છે. અને મારાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે કષાયો વ્યુચ્છન્ન થયેલા છે અને ઉદયમાં આવતા નથી, એ મારે નોઇન્દ્રિયયાપનીય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! તમને અવ્યાબાધ શું છે ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! મારાં વાત, પિત્ત, કફ અને સંનિપાતજન્ય અનેક પ્રકારના શરીર સંબંધી દોષો ઉપશાંત થયા છે અને ઉદયમાં આવતા નથી, એ મને અવ્યાબાધ છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! તમારે પ્રાસુક વિહાર શું છે ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! આરામો, ઉદાનો, દેવકુલો, સલાઓ પરબો તથા સ્ત્રી-પશુ-નપુંસક રહિત વસ્તિઓમાં નિર્દોષ અને સ્વીકારવા યોગ્ય પીઠ (સૂવાનું પાટિયું) ફલક (પીઠ પાછળ ઓઢિંગણ રાખવાનું પાટિયું), શય્યા અને પથારીને પ્રાપ્ત કરી હું વિહરું છું, તે મારો પ્રાસુક વિહાર છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! સરિસવા આપને ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! તારાં બ્રાહ્મણનાં શાસ્ત્રોમાં સરિસવા શબ્દના બે અર્થ કહ્યા છે : ૧ સદૃશવયા :— એટલે કે મિત્ર અને, ૨. સર્વપ : એટલે સરસવ, તેમાં જે મિત્રસરિસવ છે, તે ત્રણ પ્રકારના છે : સાથે

જન્મેલા, સાથે ઉછરેલા અને સાથે ધૂળમાં રમેલા. તે ત્રણે શ્રમણ-નિર્ગ્રંથને અભક્ષ્ય છે; પરંતુ ધાન્ય સરિસવ જે પ્રકારના છે. શાસ્ત્રાદિથી નિર્જીવ થયેલા (શસ્ત્રપરિણત). અને શાસ્ત્રાદિથી નિર્જીવ ન થયેલા (અશસ્ત્ર પરિણત) તેમાં અશસ્ત્રપરિણત તો નિર્ગ્રંથને અભક્ષ્ય છે. શસ્ત્રપરિણતના પાછા બે પ્રકાર છે : એષણીય (ધ્રુવવા લાયક, નિર્દોષ) અને (નોધ્રુવવા લાયક, સદોષ). તેમાં અનેષણીય તો નિર્ગ્રંથને અભક્ષ્ય છે, જે એષણીય છે તે બે પ્રકારના છે: યાચિત (માગેલા) અને અયાચિત (ન માગેલા). તેમાં જે અયાચિત છે, તે તો શ્રમણને અભક્ષ્ય છે અને યાચિત બે પ્રકારના છે: મળેલા અને નહિ મળેલા. તેમાં જે નહિ મળેલા છે, તે નિર્ગ્રંથને અભક્ષ્ય છે. અને મળેલા ભક્ષ્ય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! માસ તમારે ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! માસ એટલે મહિના, તો અભક્ષ્ય છે, તેમ જ માપ એટલે સોનું-રૂપું તોળવાનું માપ, તે પણ અભક્ષ્ય છે; પરંતુ માસ એટલે અડદ જે શાસ્ત્રાદિ પરિણત, યાચિત, વગેરે હોય તો ભક્ષ્ય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! આપને કુલત્યા ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! કુલીન સ્ત્રી એ અર્થમાં કુલત્યા અમારે અભક્ષ્ય છે; પણ કળથી એ અર્થમાં કુલત્યા અમારે શાસ્ત્રાદિપરિણતાદિ હોય તો ભક્ષ્ય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! આપ એક છો, બે છો, અક્ષય છો, અન્યથા છો, અવસ્થિત છો, કે અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવિ પરિણામને યોગ્ય છો ?

ઉત્તર : હે સોમિલ ! હું એક પણ છું; અને તે કહું તે બધું ભૂત-વર્તમાન-ભાવિ પરિણામને યોગ્ય (સુધી પણ) છું. દ્રવ્યરૂપે હું એક છું; અને જ્ઞાનરૂપે તથા દર્શનરૂપે બે છું; પ્રદેશ (આત્મપ્રદેશ) રૂપે હું અક્ષય છું, અન્યથા છું અને અવસ્થિત પણ છું; તથા ઉપયોગની દૃષ્ટિએ હું અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવિ પરિણામને યોગ્ય છું.

અહીં સોમિલ બ્રાહ્મણ પ્રતિબોધ પાચ્યો અને પ્રવ્રજ્યા લેવાની પોતાની અશક્તિ હોવાથી બાર પ્રકારનો શ્રાવક ધર્મ અંગીકાર કરી વિહરવા લાગ્યા. બાકીનું બધું શંખ શ્રાવકની જેમ બાણ્યું.

બાર દ્વાર

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૯. ઉ. ૩ નો અધિકાર

બાર દ્વારોનાં નામ આ પ્રકારે છે : (૧) સ્વાદ્દ્વાર (૨) લેશ્યા દ્વાર (૩) દષ્ટિ દ્વાર (૪) જ્ઞાન દ્વાર (૫) યોગ દ્વાર (૬) ઉપયોગ દ્વાર (૭) કિમાહાર દ્વાર (૮) પ્રાણાતિપાતાદિ દ્વાર (૯) ઉત્પાદ દ્વાર (૧૦) સ્થિતિ દ્વાર (૧૧) સમુદ્ધાત દ્વાર (૧૨) જિદ્ધવર્તના દ્વાર.

૧. સ્વાદ્દ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું એ, ત્રણ, ચાર, પાંચ પૃથ્વીકાયિક જીવ એકઠા થઈને એક સાધારણ શરીર બાંધે છે, બાંધીને આહાર કરે છે, પછી પરિણુમાવે છે, અને તે પછી શરીરનો બંધ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એમ કરતા નથી. કેમકે પૃથ્વીકાયિક જીવ અલગ અલગ આહાર કરવાવાળા છે, અને અલગ અલગ પરિણુમનવાળા છે. એટલા માટે તે અલગ અલગ શરીર બાંધે છે, પછી આહાર કરે છે, પરિણુમાવે છે અને પોતપોતાનું શરીર બાંધે છે □.

□ શું કદાચ અનેક પૃથ્વીકાયિક ભેગા થઈ સાધારણ શરીર બાંધે છે, એ પછી વિશેષ આહાર કરે છે, પરિણુમાવે છે અને પછી શરીરનો વિશેષ બંધ કરે છે ? આ પ્રશ્ન છે. એનો આશય એ છે કે, સામાન્ય રૂપમાં સર્વ સંસારી જીવોને પ્રતિસમય નિરંતર પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે. એ માટે પ્રથમ સામાન્ય શરીર બંધ સમયે પણ આહાર તો ચાલુ છે. તો પણ પહેલાં શરીર બાંધવાનો અને પછી આહાર કરવાનો પ્રશ્ન કહેલ છે તે વિશેષ આહારની અપેક્ષાએ બાણ્યો. જીવ ઉત્પત્તિ સમયમાં પ્રથમ જોજ આહાર કરે છે, પછી શરીરરૂપમાં દ્વારા લોભ આહાર કરે છે. તેને પરિણુમાવે છે અને એ પછીથી વિશેષ શરીરબંધ કરે છે એમ પ્રશ્ન છે.

૨. લેશ્યાદ્વાર :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચાર લેશ્યાઓ હોય છે—કૃષ્ણ, નીલ, કાષેાત અને તેજલેશ્યા.

૩. દષ્ટિદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ છે કે મિથ્યાદષ્ટિ છે કે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ (મિશ્રદષ્ટિ) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ નથી, મિશ્રદષ્ટિ નથી, પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિ છે.

૪. જ્ઞાનદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્ઞાની નથી, અજ્ઞાની છે. એને અવશ્ય એ અજ્ઞાન હોય છે—મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન.

૫. યોગદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો મનયોગી, વચનયોગી કે કાયયોગી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો મનયોગી નથી. વચનયોગી નથી, કાયયોગી છે.

૬ ઉપયોગદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ જ્ઞાનઉપયોગી છે કે દર્શન ઉપયોગી છે ?

એના ઉત્તરમાં કહેલ છે કે પૃથ્વીકાયિક જીવ અલગ અલગ આહાર કરે છે અને અલગ અલગ પરિણામે છે, એ માટે તે અલગ અલગ શરીર બાંધે છે, સાધારણ શરીર બાંધતા નથી. એ પછી તે વિશેષ આહાર વિશેષ પરિણામ અને વિશેષ શરીરબાંધ કરે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો જ્ઞાનઉપયોગી પણ છે અને દર્શન ઉપયોગી પણ છે.

૭. કિમાદારદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો કેવો આધાર કરે છે?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્રવ્યથી અનંતપ્રદેશી પુદ્ગલોનો આધાર કરે છે, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમાં રહેલા પુદ્ગલોનો આધાર કરે છે. કાળથી જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોનો આધાર કરે છે; અને ભાવથી વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળા પુદ્ગલસ્કંધોનો આધાર કરે છે. વ્યાધાત અપેક્ષાએ કદાચ ત્રણ દિશાનો, કદાચ ચાર દિશાનો અને કદાચ પાંચ દિશાનો આધાર લે છે. નિર્વ્યાધાત અપેક્ષાએ અવશ્ય છ દિશાનો આધાર લે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ જો આધાર કરે છે, એનો સંગ્રહ થાય છે ? સંગ્રહ થયેલ આધારનો અસાર ભાગ બહાર નીકળે છે અને સારભાગ ઇન્દ્રિયપણે પરિણમે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! સંગ્રહ કરે છે યાવત્ સારભાગ ઇન્દ્રિયપણે પરિણમે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ જીવોને “હું” આધાર કરું છું” એ રીતે સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન અને વચન હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ જીવોને એ રીતની સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન, વચન હોતાં નથી, તો પણ આધાર તો કરે જ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ જીવોને અમે ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ સ્પર્શનો અનુભવ કરીએ છીએ, એવી સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન, વચન હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન, વચન હોતા નથી તો પણ અનુભવ તો કરે જ છે.

૮. પ્રાણુતિપાતાદિદ્વાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ પ્રાણુતિપાત, મૃષાવાદ, યાવત્ મિથ્યાદર્શન શબ્દ એ અઢાર પાપસ્થાનોમાં રહેલ છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! માણ્ણતિપાત, મૃષાવાદ○ યાવત્
મિથ્યાદર્શન એ અઢાર પાપસ્થાનોમાં રહેલ છે.

૯. ઉત્પાદકાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦. સ્થિતિદાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ હજાર વર્ષની છે.

૧૧. સમુદ્ધાત દાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં કેટલી સમુદ્ધાત હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે: વેદના સમુદ્ધાત, કષાય સમુદ્ધાત અને મારણ્ણાંતિક સમુદ્ધાત.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ મારણ્ણાંતિક સમુદ્ધાત કરીને મરે છે કે મારણ્ણાંતિક સમુદ્ધાત કયાં વિના મરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મારણ્ણાંતિક સમુદ્ધાત કરીને પણ મરે છે અને સમુદ્ધાત કયાં વિના પણ મરે છે.

૧૨. ઉદ્વર્તનાદાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ મરીને કયાં જાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તિર્યંચ અને મનુષ્ય એ બે ગતિમાં જાય છે.

○ પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં વચન આદિનો અભાવ છે તો પણ મૃષાવાદ આદિની અવિરતિના કારણે મૃષાવાદ આદિમાં રહેલ છે એમ જાણવું.

જે રીતે પૃથ્વીકાય માટે કહ્યું એ રીતે અપકાય માટે કહેવું પરંતુ એટલી વિશેષતા છે અપકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત હજાર વર્ષની છે.

જે રીતે પૃથ્વીકાયનું કહ્યું એ રીતે અગ્નિકાય માટે પણ કહેવું. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, અગ્નિકાયના જીવ તિર્યંચ અને મનુષ્યમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થિતિ ત્રણ અહોરાત્રિની છે. અગ્નિકાયથી નીકળીને તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એની ત્રણ લેસ્થા છે.

જે રીતે અગ્નિકાયની કહી તે રીતે વાયુકાયનો કહેવી. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે વાયુકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ હજાર વર્ષની છે. સમુદ્રઘાત ચાર હોય છે.

જે રીતે પૃથ્વીકાય માટે કહ્યું તે રીતે વનસ્પતિકાય માટે કહેવું. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, અનંત વનસ્પતિકાયિક જીવ એકઠા થઈને એક સાધારણ શરીર બાંધે છે. વનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની હોય છે. એનો આહાર અવશ્ય છે @ દિશાનો હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બેઈન્દ્રિય જીવ બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ એકઠા થઈને સાધારણ શરીર બાંધે છે ? એ પછી આહાર કરે છે ? એને પરિણમે છે ? અને પછી વિશિષ્ટ શરીર બાંધે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એવી વાત નથી. કેમકે બેઈન્દ્રિયજીવ અલગ અલગ આહાર કરવાવાળા અને એના ભિન્ન ભિન્ન રૂપથી પરિણમવાવાળા હોય છે એટલે તે અલગ અલગ શરીર બાંધે છે અને અલગ અલગ આહાર કરે છે. અલગ અલગ રૂપથી પરિણમે છે અને પછી વિશિષ્ટ શરીર બાંધે છે.

@ વનસ્પતિકાયનો આહાર અવશ્ય છે દિશાનો હોય છે, એવું જે કહેલ છે એનો આશ્ચય સમજમાં નથી આવતો. કેમકે લોકાંતમાં રહેલ વનસ્પતિકાયને ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ દિશાનો આહારનો સંભવ છે. પરંતુ બાહર, નિગોઠ (બાહર સાધારણ વનસ્પતિ કાય) અપેક્ષાએ જો આ સૂત્ર હોય તો અવશ્ય છે દિશાનો આહાર ધરિત થઈ શકે. કેમકે તે લોકના મધ્ય ભાગમાં રહેલા હોવાના કારણે એને અવશ્ય છે દિશાનો આહાર હોય છે.

ત્રણ વિકલેંદ્રિયમાં ત્રણ લેશ્યા લાલે છે અને પંચેંદ્રિયમાં છ લેશ્યા લાલે છે.

ત્રણ વિકલેંદ્રિયમાં બે દષ્ટિ લાલે છે : સમદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ.

પંચેંદ્રિયમાં ત્રણ દષ્ટિ લાલે છે; સમદષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ.

વિકલેંદ્રિયમાં બે જ્ઞાન, બે અજ્ઞાન લાલે છે, પંચેંદ્રિયમાં આઠ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાન લાલે છે.

વિકલેંદ્રિયમાં બે યોગ લાલે છે. કાયા અને વચનના.

પંચેંદ્રિયમાં ત્રણ યોગ (મન, વચન અને કાયાના) લાલે છે. ત્રણ વિકલેંદ્રિય અને પંચેંદ્રિય બે ઉપયોગ લાલે છે: જ્ઞાન ઉપયોગ, કર્મન ઉપયોગ.

ત્રણ વિકલેંદ્રિય અને પંચેંદ્રિય અવશ્ય છ દિશાનો આહાર લે છે.

ત્રણ વિકલેંદ્રિયમાં ૧૮ પાપ લાલે છે, પંચેંદ્રિયમાં ૧૮ પાપની સજના છે.

ત્રણ વિકલેંદ્રિયમાં મનુષ્ય અને તિર્યંચમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. પંચેંદ્રિયમાં આરે ગતિમાંથી આવીને યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધિ મુખીને આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

બેંદ્રિયની રચિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષની. તેંદ્રિયની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ૪૬ દિવસની, ચૌરેંદ્રિયની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની. ઉત્કૃષ્ટ છ મહિનાની, પંચેંદ્રિયની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરની છે.

ત્રણ વિકલેંદ્રિયમાં ત્રણ ત્રણ સમુદ્ધાત લાલે છે. પંચેંદ્રિયમાં છ સમુદ્ધાત લાલે છે, મરણાંતિક પ્રસુદ્ધાત કરીને સમોહિયા અને અસમોહિયા બન્ને મરણે મરે છે.

ત્રણ વિકલેંદ્રિય મરીને બે ગતિમાં જાય છે મનુષ્યગતિ અને

તિર્થંચ ગતિ. પંચેન્દ્રિય મરીને ચારે મતિમાં જાય, સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી જાય છે

અદ્યબહુત્વદ્વાર :

સર્વાર્થ થોડા પંચેન્દ્રિય, એથી ચૌદેન્દ્રિય વિશેષ, એનાથી તેદેન્દ્રિય વિશેષાધિક, એનાથી બેદેન્દ્રિય વિશેષાધિક એનાથી તેઉકાય અસંખ્યાતગણા, એનાથી પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક, એનાથી અપકાય વિશેષાધિક એનાથી વયુકાય વિશેષાધિક એનાથી વનસ્પતિકાય અનંતગણા છે.

અવગાહનાનો અદ્ય બહુત્વ

૧. સૌથી થોડા સૂક્ષ્મ નિગોહના અપર્યાપ્તાની જ. અવ. અસંખ્યાતગણી.				
૨. સૂક્ષ્મ વાયુકાયના અપર્યાપ્તાની જ. અવ. અસંખ્યાતગણી.				”
૩. સૂક્ષ્મ તેઉકાયના	”	”	”	”
૪. સૂક્ષ્મ અપકાયના	”	”	”	”
૫. સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના	”	”	”	”
૬. બાહર વાયુકાયના	”	”	”	”
૭. બાહર તેઉકાયના	”	”	”	”
૮. બાહર અપકાયના	”	”	”	”
૯. બાહર પૃથ્વીકાયના	”	”	”	”
૧૦. બાહર નિગોહના	”	”	”	”
૧૧. પ્રત્યેક શરીરી	”	જ.	”	”
બાહર વનસ્પતિના				
૧૨. સૂક્ષ્મ નિગોહના પર્યાપ્તાની જ.	”	”	”	”
૧૩. ” ” અપર્યાપ્તાની ઉ.	અવ.	વિશેષ.	તેથી	
૧૪. ” ” પર્યાપ્તાની ઉ.	”	”	”	”
૧૫. સૂક્ષ્મ વાયુકાયના	”	જ.	અવ.	અસંખ્યાતગણી.
૧૬. સૂક્ષ્મ વાયુકાયના અપર્યાપ્તાની ઉ.	”	”	વિશેષ	”
૧૭. સૂક્ષ્મ વાયુકાયના પર્યાપ્તાની ઉ.	”	”	”	”

૧૮.	સૂક્ષ્મ તેઉકાયના	પર્યાપ્તાની	જ.	અવ.	અસંખ્યાતગણી	„
૧૯.	„	„	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	વિશેષ „
૨૦.	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„ „
૨૧.	સૂક્ષ્મ અપકાયના	„	જ.	„	અસંખ્યાતગણી	„
૨૨.	„	„	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	વિશેષ „
૨૩.	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„ „
૨૪.	સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના	„	જ.	„	અસંખ્યાતગણી	„
૨૫.	સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	વિશેષ	„
૨૬.	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„ „
૨૭.	બાહર વાયુકાયના	„	જ.	„	અસંખ્યાતગણી	„
૨૮.	„	„	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	વિશેષ „
૨૯.	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„ „
૩૦.	બાહર તેઉકાયના	પર્યાપ્તાની	જ.	અવ.	અસંખ્યાતગણી	તેથી
૩૧.	„	„	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	વિશેષ „
૩૨.	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„ „
૩૩.	બાહર અપકાયના	„	જ.	„	અસંખ્યાતગણી	„
૩૪.	„	„	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	વિશેષ „
૩૫.	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„ „
૩૬.	બાહર પૃથ્વીકાયના	પર્યાપ્તાની	જ.	અવ.	અસંખ્યાતગણી	તેથી
૩૭.	„	„	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	વિશેષ „
૩૮.	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„ „
૩૯.	બાહર નિગોદતા	„	જ.	„	અસંખ્યાતગણી	„
૪૦.	„	„	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	વિશેષ „
૪૧.	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„ „
૪૨.	પ્રત્યેક શરીરી બાહર વન.	પર્યાપ્તાની	જ.	„	અસંખ્યાતગણી	„
૪૩.	પ્રત્યેક શરીરી બાહર વન.	અપર્યાપ્તાની	ઉ.	„	„	„
૪૪.	„	„	„	પર્યાપ્તાની	ઉ.	અવ. અસંખ્યાતગણી „

સૂક્ષ્મ-બાદર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વી, અપ, તૈજસ, વાયુ, વનસ્પતિકાય એ પાંચ કાયમાં સર્વથી સૂક્ષ્મ કોણ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ છે ○. ચાર કાયમાં વાયુકાય સૂક્ષ્મ છે. ત્રણ કાયમાં તૈજસકાય સૂક્ષ્મ છે. એ કાયમાં અપકાય સૂક્ષ્મ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વી, અપ, તૈજસ, વાયુ, વનસ્પતિકાય એ પાંચ કાયમાં સૌથી બાદર કોણ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાય સૌથી બાદર છે. ચાર કાયમાં પૃથ્વીકાય ત્રીજી બાદર છે. ત્રણ કાયમાં અપકાય સૌથી બાદર છે, એ કાયમાં તૈજસકાય બાદર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયનું શરીર કેટલું મોટું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાયનું શરીર સૌથી નાનું છે, તેથી સૂક્ષ્મ વાયુકાયનું શરીર અસંખ્યાતગણું મોટું છે, તેથી સૂક્ષ્મ તૈજસકાયનું શરીર અસંખ્યાતગણું મોટું છે, તેથી સૂક્ષ્મ અપકાયનું શરીર અસંખ્યાતગણું મોટું છે, તેથી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનું શરીર અસંખ્યાતગણું મોટું છે. તેથી બાદર વાયુકાયનું શરીર અસંખ્યાતગણું મોટું છે; તેથી બાદર તૈજસકાયનું શરીર અસંખ્યાતગણું મોટું છે, તેથી બાદર અપકાયનું શરીર અસંખ્યાતગણું મોટું છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયના શરીરની કેટલી મોટી અવગાહના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે પ્રકારે કોઈ ચક્રવર્તી સમ્રાટની ચંદન ઘસવાવાળી દાસી જે ત્રીજ-ચોથા આરામ ઉત્પન્ન થયેલી બળ-

○સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયની અપેક્ષાએ વનસ્પતિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ છે અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની અપેક્ષાએ સર્વથી અધિક બાદર છે.

સંપન્ન અને નિરોગી છે તે વળ હીરાને ચપટીમાં ચોળીને ચૂર્ણ કરવાળી છે. તે ચૂર્ણ પીસવાના વળ શીલા પર વળતા પથ્થરથી પૃથ્વીકાયના પિંડને ૨૧ વખત પીસે તો પણ કેટલાક પૃથ્વીકાય જીવોના આ શિલા અને વાટવાના પથ્થર સાથે સ્પર્શ માત્ર થાય છે, અને કેટલાકને સ્પર્શ પણ થતો નથી. કેટલાક જીવોને સંઘર્ષ થાય છે, અને કેટલાકને સંઘર્ષ પણ થતો નથી. કેટલાકને પીડા થાય છે, કેટલાકને પીડા થતી નથી. કેટલાક મરી જાય છે અને કેટલાક મરતા પણ નથી. કેટલાક પિસાઈ જાય છે અને કેટલાક પિસાતા પણ નથી. પૃથ્વીકાયની આટલી સૂક્ષ્મ અવગાહના છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જ્યારે પૃથ્વીકાયનો જીવ દબાય છે ત્યારે તેને કેવી પીડાનો અનુભવ થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે પ્રકારે કોઈ કળામાં પારંગત મળવાન, યુવાન પુરુષ કોઈ જીવું શરીરવાળા, દુઃખળા, રોગી, વૃદ્ધ આદિની માથા પર પોતાના બન્ને હાથોથી પ્રહાર કરે, તો હે ગૌતમ ! ને વૃદ્ધને કેવી પીડા થાય છે ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ખૂબ જ અનિષ્ટ, અપ્રિય પીડા થાય છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એવી રીતે પૃથ્વીકાયનો જીવ પણ આદિ નીચે દબાય છે ત્યારે તેને તે વૃદ્ધ પુરુષની અપેક્ષાએ અધિક અનિષ્ટ, અપ્રિય અને અણગમતી પીડા થાય છે.

જે પ્રકારે પૃથ્વીકાયની પીડા માટે કહ્યું તે પ્રકારે અપકાય, તેઉકાય અને વનસ્પતિકાયની પીડા માટે પણ કહી દેવું. પાંચે સ્થાવર એ પ્રકારની પીડાનો અનુભવ કરે છે.

‘મહા આશ્રવ’ આદિના ૧૬ ભાંગા

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૮. ઉ. ૪ નો અધિકાર

૧. મહા આશ્રવ મહાક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરા.

૨. મહા આશ્રવ મહાક્રિયા મહાવેદના અદ્યપનિર્જરા.

૩. મહા આશ્રવ મહાક્રિયા અલ્પવેદના મહાનિર્જરા.
૪. મહા આશ્રવ મહાક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરા.
૫. મહા આશ્રવ અલ્પક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરા.
૬. મહા આશ્રવ અલ્પક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરા.
૭. મહા આશ્રવ અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના મહાનિર્જરા.
૮. મહા આશ્રવ અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરા.
૯. અલ્પ આશ્રવ મહાક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરા.
૧૦. અલ્પ આશ્રવ મહાક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરા.
૧૧. અલ્પ આશ્રવ મહાક્રિયા અલ્પવેદના મહાનિર્જરા.
૧૨. અલ્પ આશ્રવ મહાક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરા.
૧૩. અલ્પ આશ્રવ અલ્પક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરા.
૧૪. અલ્પ આશ્રવ અલ્પક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરા.
૧૫. અલ્પ આશ્રવ અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના મહાનિર્જરા.
૧૬. અલ્પ આશ્રવ અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરા.

તે સોળ ભાગો ૨૪ દંડકમાં ક્રમશઃ બતાવે છે.

નારકીના એક દંડકમાં ભાગો એક બીજો લાલે. ~

દેવતાના ૧૩ દંડકમાં ભાગો એક ચોથો લાલે @.

~ નારકીમાં 'મહાઆશ્રવ મહાક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરા' એ બીજો ભાગો હોય છે. કારણ કે નારકીના છવોને બહુ કર્મેના મધ હોય છે, એટલા માટે તે 'મહાઆશ્રવ' વાળો છે. 'કાયિકી' આદિ ધણી વિધવાવાળો છે. એટલા માટે તે 'મહાક્રિયા' વાળો છે. અશાતાનો તીવ્ર ઉદય હોય છે એટલા માટે તે મહાવેદનાવાળો છે. તેનામાં આવેરતિ પરિણામ હોવાથી નિર્જરા ખૂબ થોડી હોય છે, એટલા માટે તે 'અલ્પનિર્જરા' વાળો છે. શેષ ભાગો નારકી છવામાં લાગુ પડતા નથી.

@ અસુરકુમાર આદિ દેવતાના ૧૩ દંડકમાં ફક્ત એક ચોથો ભાગો (મહાઆશ્રવ મહાક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરા) હોય છે. તેઓને અવિરતિ હોવાથી મહાઆશ્રવ મહાક્રિયા અને અલ્પનિર્જરા હોય છે. તેનામાં 'અશાતા' ને ઉદય પ્રાયઃ હોતો નથી. તે માટે તે અલ્પવેદનાવાળો હોય છે. શેષ ભાગો દેવતાઓમાં હોતા નથી.

ઔદારિકના ૧૦ દંડકમાં સર્વ ભાંગા લાભે (૧૬) Δ.

એ પ્રમાણે નારકીના ભાંગો ૧, દેવતાના ૧૩ દંડકના ૧૩, ઔદારિકના ૧૦ દંડકના $૧૬ \times ૧૦ = ૧૬૦$. સર્વ મળીને ૧૭૪ ભાંગા થયા.

ચરમ પરમ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૯ ઉ. ૫ નો આધિકાર

ગૌતમ ! અહો ભગવન્ ! નારકીના નેરિયા શું ચરમ (થોડું આયુષ્ય બાકી રહ્યું છે) છે કે પરમ (અધિક આયુષ્ય બાકી છે) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નારકીના નેરિયા ચરમ પણ છે અને પરમ પણ છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું ચરમ નેરિયાની અપેક્ષા પરમ નેરિયા મહાકર્મવાળા, મહાક્રિયાવાળા, મહાઆસ્ત્રવવાળા, મહાવેદનાવાળા હોય છે અને શું પરમ નેરિયાની અપેક્ષા ચરમ નેરિયા અદ્યકર્મવાળા, અદ્યક્રિયાવાળા, અદ્યઆસ્ત્રવવાળા, અદ્યવેદનાવાળા હોય છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! હોય છે,

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આયુષ્યની સ્થિતિની અપેક્ષા એ રીતે કર્યું છે○.

Δ પાંચ રથાવર, ત્રણ વિકલેદ્રિય અને તિર્યચના નવ દંડકમાં પણ મનુષ્યની માફક ૧૬ ભાંગા કલા છે. તેનું કારણ એ છે કે, ઔદારિકના ૧૦ દંડકમાં શાતા અને અશાતાના ઉદયનો ક્રમ વિભિન્ન માત્રાથી હોવાને કારણે, તથા અધ્યવસાયોની શુભાશુભતાના બળથી ૧૬ ભાંગ ઔદારિક શરીરધારી જીવને માટે સર્વત્ર પ્રભુએ જોયા છે અને બતાવ્યા છે.

○જે નેરિયાની સ્થિતિ લાંબી (લાંબુ આયુષ્ય) હોય છે, તેને અદ્ય-સ્થિતિવાળા નેરિયાની અપેક્ષા અશુભ કર્મ વધુ હોય છે, તે અપેક્ષાથી તે મહાકર્મવાળા, મહાક્રિયાવાળા, મહાઆસ્ત્રવવાળા, મહાવેદનાવાળા, હોય છે. જે નેરિયાની સ્થિતિ અદ્ય હોય છે તે દીર્ઘકાળવાળા નેરિયાની અપેક્ષા અદ્ય કર્મવાળા, અદ્યક્રિયાવાળા, અદ્યઆસ્ત્રવવાળા, અદ્યવેદનાવાળા હોય છે.

જેવી રીતે નારકીનું કહ્યું તે રીતે પૃથ્વીકાયાદિ ઔદારિકના હસ
દંડકનું પણ કહી દેવું.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું અસુરકુમાર દેવ ચરમ (અદ્ય
આયુષ્યવાળા) અને પરમ (અધિક આયુષ્યવાળા) હોય છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! ચરમ અને પરમ બન્ને હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! ચરમ અસુરકુમાર દેવોની અપેક્ષા
પરમ અસુરકુમાર દેવ અદ્યકર્મવાળા, અદ્યક્રિયાવાળા, અદ્યઆસ્રવવાળા,
અદ્યવેદનાવાળા હોય છે અને પરમ અસુરકુમાર દેવોની અપેક્ષા ચરમ
અસુરકુમાર દેવ મહાકર્મવાળા, મહાક્રિયાવાળા, મહાઆસ્રવવાળા, મહા-
વેદનાવાળા હોય છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! હોય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અશુભ કર્મની અપેક્ષાથી એ રીતે
કહ્યું છે.

જે રીતે અસુરકુમાર દેવોનું કહ્યું એ રીતે ભવનપતિ, વાણ્વંયંતર,
જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવોનું કહી દેવું.

દ્રીપ સમુદ્ર

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૯ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રીપસમુદ્ર કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત કહ્યા છે.

૧. જંબુદ્રીપ અને લવણસમુદ્ર.
૨. ધાતકીખંડ દ્રીપ અને કાલોદધિ
સમુદ્ર.
૩. પુષ્કરવર દ્રીપ અને પુષ્કરવર
સમુદ્ર.
૪. વારુણી દ્રીપ અને વારુણી સમુદ્ર.
૫. ક્ષીર દ્રીપ અને ક્ષીર સમુદ્ર.
૬. ઘૃતદ્રીપ અને ઘૃતસમુદ્ર.
૭. ઇંદ્રુદ્રીપ અને ઇંદ્રુ સમુદ્ર.
૮. નંદીશ્વર દ્રીપ અને નંદીશ્વર
સમુદ્ર.

૯. અરુણ દ્રીપ અને અરુણ સમુદ્ર.
૧૦. અરુણવર દ્રીપ અને અરુણવર
સમુદ્ર.
૧૧. અરુણવરભાસદ્રીપ અને
અરુણવરભાસ સમુદ્ર.
૧૨. કુંડલદ્રીપ અને કુંડલ સમુદ્ર.
૧૩. કુંડલવરદ્રીપ અને કુંડલ સમુદ્ર.
૧૪. કુંડલવરભાસ દ્રીપ અને
કુંડલવરભાસ સમુદ્ર.
૧૫. રુચક દ્રીપ અને રુચક સમુદ્ર.

યાવત્ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્ર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ દ્વીપ સમુદ્રોના સંસ્થાન (આકાર) કેવા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપનો સંસ્થાન યાળીના આકારનો છે. બાકી સર્વ દ્વીપસમુદ્રોના સંસ્થાન ચૂડીના આકાર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ દ્વીપસમુદ્રોનો વિષ્કંભ (પહોળાઈ-ચોડાઈ) કેટલો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ એક લાખ યોજનનો છે. લવણ સમુદ્ર એ લાખ યોજનનો એ રીતે દ્વીપ અને સમુદ્ર એક એકથી ભેગણા ભેગણા થતા ગયા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ દ્વીપસમુદ્રોની પરિધિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે દ્વીપ અને સમુદ્રની પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી જેટલી ચોડાઈ (વિસ્તાર) છે એનાથી ત્રણ ગણી ઝાઝેરી પરિધિ કહેવી. જેમકે જંબુદ્વીપની પરિધિ ૩ લાખ ૧૬ હજાર ૨૨૭ યોજન, ૩ કોસ, ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩૧ અંગુલ ઝાઝેરી (કંઈક વધુ) છે. લવણ સમુદ્રની પરિધિ ૧૫ લાખ, ૮૧ હજાર, ૧૩૬ યોજનથી કંઈક ઓછી છે. ઘાતકી ખંડ દ્વીપની પરિધિ ૪૧ લાખ, ૧૦ હજાર, ૬૬૧ યોજનથી કંઈક ઓછી છે. કાળોદધિ સમુદ્રની પરિધિ ૬૧ લાખ, ૭૦ હજાર, ૬૦૫ યોજન ઝાઝેરી છે. અર્ધપુષ્કરવર દ્વીપની પરિધિ ૧ કરોડ, ૪૨ લાખ, ૩૦ હજાર ૨૪૯ યોજન ઝાઝેરી છે, સંપૂર્ણ પુરષ્કરવર દ્વીપની પરિધિ ૧ કરોડ, ૬૨ લાખ, ૮૯ હજાર ૮૯૪ યોજનની છે. એ રીતે સર્વદ્વીપ સમુદ્રોની પરિધિ બાણવી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ દ્વીપસમુદ્રોને કેટલા કેટલા દરવાજા છે ? અને પરસ્પર કેટલું અંતર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રત્યેક દ્વીપસમુદ્રને ચાર ચાર દરવાજા છે.

જંબુદ્વીપના પ્રત્યેક દરવાજાનું અંતર ૭૯ હજાર પર આવન યોજન
 ઝાઝેરું છે. લવણ સમુદ્રના પ્રત્યેક દરવાજાનું અંતર ૩ લાખ ૯૫ હજાર
 ૨૮૦૬ યોજનનું છે. ઘાતકીખંડ દ્વીપના પ્રત્યેક દરવાજાનું અંતર ૧૦
 લાખ ૨૭ હજાર ૭૩૫૫૫ યોજનનું છે. કાલોદધિ સમુદ્રના પ્રત્યેક દર-
 વાજાનું અંતર ૨૨ લાખ ૯૨ હજાર ૬૪૬૫૫ યોજનનું છે. પુષ્કરવર
 દ્વીપના પ્રત્યેક દરવાજાનું અંતર ૪૮ લાખ ૨૨ હજાર ૪૬૯ યોજનનું
 છે. આ સર્વ દ્વીપસમુદ્રના કિનારે એક એક પદ્મવરવેદિકા છે. અને બે
 બે વનખંડ છે. એક એક અંદર અને એક એક બહાર જંબુદ્વીપને
 જગતી છે, બીજાને નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ સમુદ્રના પાણીનો સ્વાદ કેવો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લવણ સમુદ્રનું પાણી ખારું છે. કાલો-
 દધિ સમુદ્ર પુષ્કર સમુદ્ર, અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર આ ત્રણ સમુદ્રોનાં
 પાણીનો સ્વાદ પાણી જેવો છે. વારુણી સમુદ્રના પાણીનો સ્વાદ મદિરા
 સરખો છે. ક્ષીર સમુદ્રના પાણીનો સ્વાદ ખીર (દૂધ) જેવો છે. ધૃત સમુ-
 દ્રના પાણીનો સ્વાદ ધૃત (ધી) જેવો છે. બાકી સર્વ સમુદ્રોનાં પાણીનો
 સ્વાદ ઇંદુરસ (ગોળના રસ) સરખો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ દ્વીપ સમુદ્રોના કેટલા દેવતા માલિક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ અને લવણ સમુદ્રના એક-
 એક દેવતા માલિક છે. બાકી સર્વ દ્વીપસમુદ્રોના બે બે દેવતા માલિક છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ સર્વ દેવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આ સર્વ માલિક દેવતાઓની સ્થિતિ એક
 એક પદ્યોપમની છે.

લવણ સમુદ્ર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લવણ સમુદ્રનો આકાર કેવો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લવણ સમુદ્રનો આકાર ગોતીર્થ, નાવ,
 શીપ, અશ્વકંઘ (ઘોડાની કાંધ), વલણીવટ (વડવૃક્ષના ચારે તરફની

થયેલી પાળ) અને ચૂડીના આકારે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લવણ સમુદ્રની ચોડાઈ (પહોળાઈ) પરિધિ આદિ અન્ય વર્ણન કેવું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લવણ સમુદ્રની સમચક્રવાલ ચોડાઈ બે લાખ યોજનની છે. એની પરિધિ ૧૫ લાખ, ૮૧ હજાર, ૧૩૯ યોજનથી કંઈક ઓછી છે. પૂર્વથી પશ્ચિમના ચરમાંતમાં અને દક્ષિણથી ઉત્તરના ચરમાંતની વચમાં પાંચ લાખ યોજનનું અંતર છે. લવણ સમુદ્રમાં ૮ વેલંધર નાગરાજના પર્વત છે. પૂર્વમાં સોનામય ગોસ્તૂલ પર્વત છે. એના પર ગોસ્તૂલ નામના દેવ રહે છે. દક્ષિણમાં ઉદકલાસ નામનો પર્વત છે. તે શંખમય છે, એના શિવકદેવ માલિક છે. પશ્ચિમમાં શંખ પર્વત છે. તે ચાંદીમય છે, એના શંખ દેવતા માલિક છે. ઉત્તરમાં હમ્સીમ નામનો પર્વત છે. તે સ્ફટિકમય છે. એના મણિશિલક દેવતા માલિક છે. ચાર દિશાઓમાં એ ચાર પર્વત વેલંધર નાગરાજોના છે. એ પ્રકારે ચાર વિદિશાઓમાં રત્નમય ચાર પર્વત અનુવેલંધર નાગરાજ દેવોના છે. કરકોટક, કર્કમ, કૈલાશ, અરુણપ્રભ-એ આ દેવતાઓનાં નામ છે. અને એની જેવાં પર્વતોનાં નામ છે.

જંબુદ્વીપની જગતીથી ૪૨૦૦૦ યોજન આગળ દૂર-લવણ સમુદ્રમાં જ્યાં પર ચાર દિશામાં અને વિદિશામાં આઠ પર્વત છે. દરેક પર્વત ૧૭૨૧ યોજનનો ઊંચો છે. મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજનનો લાંબો પહોળો છે, વચમાં ૭૨૩ યોજન અને ઉપર ૪૨૪ યોજનનો લાંબો પહોળો છે. ત્રણ ગચ્છી ઝાઝેરી પરિધિ છે. એનું સંસ્થાન ગાયના પૂંછડાની સમાન છે. એક એક પદ્મવર વેદિકા અને એક એક વનખંડથી ઘેરાયેલ છે. પર્વતની ઉપર સમરમણિક ભુમિભાગ છે. ત્યાં એના એક એક માલિક દેવોના એક એક મહેલ છે. તે ૬૨૧૧ યોજનનો ઊંચો અને ૩૧૧ યોજનનો પહોળો છે. ત્યાં તે દેવોનાં સિંહાસન છે.

એની સ્થિતિ એક એક પદ્યોપમની છે. ત્યાં તે દેવ પોતાના પરિવાર સાથે રહે છે. એની રાજધાની પોતપોતાની દિશાથી અસંખ્યાત

સમુદ્ર ઓળંગીને જવા પર બીજો લવણ સમુદ્ર આવે છે, ત્યાં છે. રાજધાનીની લાંબાઈ પહોળાઈ ૧૨૦૦૦ યોજનની છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્. લવણસમુદ્રના અધિપતિ સુસ્થિત (સુક્રિયા) દેવ ક્યાં રહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપની જગતીથી ૧૨૦૦૦ યોજન આગળ (દૂર) લવણ સમુદ્રમાં જવા પર ગૌતમદ્વીપ આવે છે. તે ૧૨૦૦૦ યોજનનો લાંબોપહોળો છે. એની પરિધિ ૩૭૬૪૮ યોજન ઝાઝેરી છે. એ દ્વીપ પર સુસ્થિત દેવનું કંડાસ્થાન છે. એની રાજધાની અસંખ્યાતા સમુદ્ર ઓળંગીને જવા પર બીજો લવણસમુદ્ર આવે છે તે પર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પાતાળ કળશો ક્યાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપની જગતીથી ૬૫૦૦૦ યોજન આગળ લવણ સમુદ્રમાં જવા પર ચારે દિશામાં ચાર પાતાળ કળશો છે. એનાં નામ આ પ્રમાણે છે. વલયમુખ, કેતુમુખ, યૂપ, અશ્વ ઈશ્વર. તે પાતાળ કળશો એક લાખ યોજન જમીનમાં ઊંડા છે. વચમાં એક લાખ યોજન પહોળા છે. અને ૧૦૦૦ યોજનની મોટી (બડી) ઠીકરી છે. કાળ, મહાકાળ, વેલસ અને પ્રભંજન એ ચાર દેવતા એ ચાર પાતાળ કળશોના માલિક છે. એ ચાર પાતાળ કળશોની વચ્ચેવચ્ચે (ચારે કળશોના વચ્ચેનાં અંતરોમાં) ૭૮૮૪ નાના કળશો છે. તે દરેક એક હજાર યોજનના ઊંડા છે. એક હજાર યોજનના વચમાં પહોળા છે. એકસો યોજનના નીચે પહોળા છે. એનું મુખ એકસો યોજનનું પહોળું છે, દસ યોજનની બડી ઠીકરી છે. વજ્રમય છે. એક એક કળશની વચમાં ૨૧૫, ૨૧૬, ૨૧૭, ૨૧૮, ૨૧૯, ૨૨૦, ૨૨૧, ૨૨૨, ૨૨૩ કળશોની નવ નવ હાર છે. એ રીતે ચારે કળશોની વચમાં નવ નવ હાર છે. એ સર્વ મળી ૭૮૮૪ નાના કળશ છે અને ૪ કળશ મોટા છે. કુલ ૭૮૮૮ કળશો છે. એ કળશોના એક એક દેવતા માલિક છે. એની એક એક પદ્મોપમની સ્થિતિ છે. એ સર્વ કળશોના ત્રણ ભાગ છે. ઉપર, નીચે અને વચ્ચેનો ભાગ.

નીચેના ભાગમાં વાયુ છે. વચ્ચેના ભાગમાં ભયુ અને પાણી છે ઉપરના ભાગમાં પાણી છે. નીચે વાયુ બહુ ઉત્પન્ન થાય છે, જેનાથી જળ ઊછળીને વધે છે. જ્યારે વાયુ શાંત થાય છે ત્યારે જળ શાંત થઈ જાય છે અને નીચે ઊંડી જાય છે.

લવણસમુદ્રના જળમાં એક જળનો ઘેરો (ઉદ્દકમાળા-ડગમાળા) ઊઠે છે, જે ૧૬૦૦૦ હજાર યોજન ઊંચી છે અને ચારે તરફ ૧૦૦૦૦ યોજન પહોળી છે. એમાં પાણીની વેલ બે ગાઉ (કોસ) ઊંચી ઊછળે છે અને ૧૭૪૦૦૦ દેવતા દબાવે છે. ૪૨૦૦૦ દેવતા તે જંબુદ્વીપની તરફથી દબાવે છે. ૬૦૦૦૦ દેવ ઉપરથી દબાવે છે અને ૭૨૦૦૦ દેવ ઘાતકી ખંડની તરફથી દબાવે છે.

જંબુદ્વીપની જગતીથી લવણ સમુદ્રમાં ૯૫ વાલાથ્ર (વાળનો અગ્રભાગ) જવા પર લવણ સમુદ્ર એક વાલાથ્ર ઊંડો છે. એ રીતે ૯૫ આંગળ જવા પર એક આંગળ ઊંડો છે. ૯૫ હાથ જવા પર એક હાથ, ૯૫ ગાઉ જવા પર એક ગાઉ, અને ૯૫ યોજન જવા પર એક યોજન ઊંડો છે અને ૯૫૦૦૦ યોજન જવા પર એક હજાર યોજન ઊંડો છે.

લવણ સમુદ્રમાં ૫૦૦ યોજનની માછલી છે. પાંચ લાખ કુલકોડી જળચરની છે. એક અહોરાત્રિમાં એટલે કે ૩૦ મુહૂર્તમાં બે વાર જળની હાનિ અને વૃદ્ધિ થાય છે. લવણ સમુદ્રના વિજય આદિ ચાર દરવાજા છે. એ ચાર દરવાજાના ચાર દેવતા માલિક છે. એ દેવોની રાજધાનીઓ બીજા લવણ સમુદ્રમાં છે. લવણ સમુદ્રની ચારે તરફ પદ્મ-વર વેદિકા છે. તે અડધા યોજનની ઊંચી છે, ૫૦૦ ધનુષની પહોળી છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લવણ સમુદ્રમાં કેટલી નદીઓ આવીને પડે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧૪૫૬૦૬૦ નદીઓ જંબુદ્વીપની તરફથી આવીને પડે છે અને ૧૪૫૬૦૬૦ નદીઓ ઘાતકી ખંડદ્વીપની તરફથી આવીને પડે છે.

મૌતમ : હે ભગવન્ ! શું લવણ સમુદ્ર ક્યારેય પોતાની મર્યાદા દોષે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લવણ સમુદ્ર પોતાની મર્યાદા કદી દોષતો નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં તીર્થંકર છે, કેવળી છે, ચક્રવર્તી છે, બળદેવ છે, વાસુદેવ છે, સાધુ-સાધ્વી છે, શ્રાવક-શ્રાવિકા છે, સમદંષ્ટિ છે. એના પુણ્યના પ્રભાવથી લવણ સમુદ્ર પોતાની મર્યાદા કદી દોષતો નથી. અને એનું પાણી જંબુદ્વીપનમાં અને ઘાતકીખંડ દ્વીપમાં પડતું નથી. (આ લવણ સમુદ્ર સંબંધીનો સારો વિસ્તાર (સર્વ વર્ણન) જીવાભિગમ સૂત્રની ત્રીજી પ્રતિપાતીમાં છે.)

નિવૃત્તિ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૧૯. ઉ. ૮નો અધિકાર

નિવૃત્તિનાં ૮ કર્મ, ૫ શરીર, ૫ ઇન્દ્રિય, ૪ ભાષા, ૪ મન, ૪ કષાય, ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ, ૬ સંસ્કાર, ૪ સંસાર લેશ્યા, ૩ દંષ્ટિ, ૫ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૩ યોગ, ૨ ઉપયોગ એમ કુલ ૮૨ બોલ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સમુચ્ચય જીવમાં અને ૨૪ હંડકના જીવોમાં આ ૮૨ બોલોમાંથી કેટલા કેટલા બોલ લાલે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવમાં બોલ ૮૨ લાલે, નારકીમાં બોલ લાલે ૭૦ @ (૮ કર્મ, ૩ શરીર, ૫ ઇન્દ્રિય, ૪ ભાષા,

@ ૨ શરીર, ૫-સંસ્થાન, ૩ લેશ્યા, ૨ જ્ઞાન એ ૧૨ બોલ સમુચ્ચયના ૮૨માંથી બોલ હોય.

૪ મન, ૪ કષાય, વર્ણાદિના ૨૦, સંસ્થાન ૧ હુંડક, ૪ સંજ્ઞા, ૩ લેશ્યા, ૩ દષ્ટિ, ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૩ યોગ, ૨ ઉપયોગ=૭૦) ભવનપતિ અને વાણ્વ્યંતર દેવોમાં બોલ લાભે ૭૧ (ઉપર ૭૦ બોલ કહ્યા તેમાં ૧ તેજલેશ્યા વધી). જ્યોતિષી અને ૧૨ દેવલોકમાં બોલ લાભે ૬૮ (ઉપર ૭૧ બોલ કહ્યા તેમાં ૩ લેશ્યા ઓછી થઈ). નવગ્રૈવેયકમાં બોલ લાભે ૬૭ (ઉપરના અડસઠમાંથી એક મિથ્યાદષ્ટિ ઓછી થઈ) પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં બોલ લાભે ૬૩ (૬૭ માંથી ૩ અજ્ઞાન, ૧ મિથ્યા-દષ્ટિ એ ૪ બોલ ઓછા થયા). પૃથ્વીકાય, અપકાય, અને વનસ્પતિકાયમાં બોલ લાભે ૫૧ (૮ કર્મ, ૩ શરીર, ૧ ઇન્દ્રિય, ૪ કષાય, ૨૦ વર્ણાદિ, ૧ સંસ્થાન હુંડક, ૪ સંજ્ઞા, ૪ લેશ્યા, ૧ દષ્ટિ-મિથ્યાદષ્ટિ-૨ અજ્ઞાન, ૧ યોગ, ૨ ઉપયોગ=૫૧) તેલકાયમાં બોલ લાભે ૫૦ (૫૧ માંથી ૧ લેશ્યા ઓછી થઈ). વાયુકાયમાં બોલ લાભે ૫૧ (૫૦ માં એક વૈકિંચ શરીર વધ્યું) એકદ્રિયમાં બોલ લાભે ૫૬ (૮ કર્મ, ૩ શરીર, ૨ ઇન્દ્રિય, ૧ ભાષા-વ્યવહારભાષા-૪ કષાય ૨૦ વર્ણાદિ, ૧ સંસ્થાન ૪ સંજ્ઞા, ૩ લેશ્યા, ૨ દષ્ટિ, ૨ જ્ઞાન, અજ્ઞાન, ૨ યોગ, ૨ ઉપયોગ=૫૬) તેજદ્રિયમાં બોલ લાભે ૫૭. (૫૬ માં એક ઇન્દ્રિય વધી) તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં બોલ લાભે ૭૬. (૮૨ માંથી આહારક શરીર, મનઃપર્યાયજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન એ ૩ બોલ ઓછા થઈ ગયા) મનુષ્યમાં બોલ લાભે ૮૨.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચૌદ ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ કયા કયા ગુણસ્થાનમાં કેટલા કેટલા બોલ લાભે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલા અને ત્રીજા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૭૪. = (૮ કર્મ ૪ શરીર, ૫ ઇન્દ્રિય ૪ ભાષા, ૪ મન, ૪ કષાય, ૨૦ વર્ણાદિ, ૬ સંસ્થાન, ૪ સંજ્ઞા, ૬ લેશ્યા, ૧ દષ્ટિ, ૩ અજ્ઞાન, ૩ યોગ, ૨ ઉપયોગ=૭૪)

= ૧ શરીર, ૨ દષ્ટિ, ૫ જ્ઞાન એ ૮ બોલ સમુચ્ચયના ૮૨ માંથી ઓછા હોય.

ખીજ, ચોથા અને પાંચમા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૭૪ < (૮ કર્મ, ૪ શરીર, ૫ ઈન્દ્રિય, ૪ ભાષા, ૪ મન, ૪ કષાય, ૨૦ વર્ણાદિ, ૬ સંસ્થાન, ૪ સંજ્ઞા, ૬ લેશ્યા, ૧ દષ્ટિ, ૩ જ્ઞાન, ૩ યોગ, ૨ ઉપયોગ=૭૪)

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૭૬, (ખીજ ગુણસ્થાનમાં બે ૭૪ કહ્યા એમાં ૧ આહારક શરીર ૧ મન:પયર્થાજ્ઞાન એ બે બોલ વધે)

સાતમા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૬૯. (ઉપર ૭૬ કહ્યા એમાંથી ૪ સંજ્ઞા, કૃષ્ણાદિ ૩ અશુભ લેશ્યા. એ ૭ બોલ ઓછા થયા)

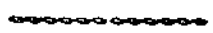
આઠમા-નવમા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૬૫ (ઉપર ૬૯ કહ્યા તેમાંથી બે શરીર-વૈક્રિય અને આહારક-૨ લેશ્યા-તેજો. અને પદ્મ-એ ૪ બોલ ઓછા થયા.)

દસમાં ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૬૨. (ઉપર ૬૫ કહ્યા એમાંથી ૩ કષાય ઓછા થયા).

અગિયારમા-બારમા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૬૦. (૬૨ માંથી ૧ મોહનીય કર્મ અને ૧ લોભ કષાય-એ બે બોલ ઓછા થયા.)

તેરમા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૪૫. (૪ કર્મ, ૩ શરીર, ૨ ભાષા, ૨ મન, ૨૦ વર્ણાદિ, ૬ સંસ્થાન, ૧ લેશ્યા, ૧ દષ્ટિ, ૧ જ્ઞાન, ૩ યોગ, ૨ ઉપયોગ)

ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાભે ૩૭. (ઉપર ૪૫ કહ્યા એમાંથી ૨ ભાષા, ૨ મન, ૧ લેશ્યા, ૩ યોગ એ ૮ બોલ ઓછા થયા.)

< ૧ શરીર, ૨ દષ્ટિ, ૨ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન એ ૮ બોલ સમુચ્ચય ૮૨ માંથી ઓછા થયા.

કરણ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૯ ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! કરણ < કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કરણ ૫૫ પ્રકારના છે. પાંચ દ્રવ્ય કરણ □ (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ. ભાવ), ૫ શરીર, ૫ ઇન્દ્રિય, ૫ ભાષા, ૪ મન, ૪ કષાય, ૭ સમુદ્ધાત, ૪ સંજ્ઞા ૬ લેશ્યા, ૩ દૃષ્ટિ, ૩ વેદ, ૫ પ્રાણુતિપાત આદિ (પ્રાણુતિપાદ, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન મૈથુન, પરિગ્રહ) એ ૫૫ કરણ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દંડક અપેક્ષાએ જીવોમાં કેટલા કરણના બોલ લાભે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દંડક અપેક્ષાએ સમુચ્ચ જીવમાં બોલ લાભે ૫૫, નારકીમાં બોલ લાભે ૪૫ (૫ દ્રવ્ય, ૩ શરીર, ૫ ઇન્દ્રિય, ૪ ભાષા, ૪ મન, ૪ કષાય, ૪ સમુદ્ધાત, ૪ સંજ્ઞા, ૩ લેશ્યા, ૩ દૃષ્ટિ, ૧ વેદ, ૫ પ્રાણુતિપાદ આદિ-૪૫) ભવનપતિ વાણુચ્યંતરમાં બોલ લાભે ૪૮ (ઉપર કહ્યા ૪૫ તેમાં ૧ સમુદ્ધાત, ૧ લેશ્યા, ૧ વેદ-એ ત્રણ બોલ વધે.) જ્યોતિષી અને પહેલા દેવલોકમાં તથા બીજા દેવલોકમાં બોલ લાભે ૪૫ (ઉપર ૪૮ કહ્યા એમાંથી ૩ લેશ્યા એછી થઈ.) ત્રીજા દેવલોકથી બાર દેવલોક સુધી બોલ લાભે ૪૪ (ઉપર ૪૫ કહ્યા

< જોના દ્વારા ક્રિયા થાય એને અર્થાત ક્રિયાના સાધનને કરણ કહે છે, અથવા કરનારને કરણ કહે છે.

પ્રશ્ન : કરણ અને નિવૃત્તિમાં શો ફેર ?

ઉત્તર : ક્રિયાની આરંભરૂપ કરણ છે અને ક્રિયાની સમાપ્તિરૂપ નિવૃત્તિ છે.

□ દ્રવ્યરૂપ દાતરૂડું, ચાકુ, આદિ દ્રવ્યકરણ છે અથવા સળી-ધાસની ચટાઈ આદિ બનાવવું દ્રવ્યકરણ છે. ક્ષેત્ર રૂપકરણ અથવા શાલિ ક્ષેત્ર આદિનું કરવું અથવા કોષ ક્ષેત્રાદિમાં રસાધ્યાય કરવો ક્ષેત્ર કરણ છે. કાળરૂપ કરણ અથવા કાળદ્વાર કોષ કાળમાં ફરવું કાળકરણ છે. નરકદિ ભાવ કરવો ભાવકરણ છે. ઔપશમિકાદિ ભાવ કરવો ભાવકરણ છે.

એમાં ૧ વેદ-સ્ત્રી વેદ ઓછા.) નવચૈવેયકમાં બોલ લાલે ૪૧ (ઉપર ૪૪ કહ્યા તેમાં ૨ સમુદ્ધાત અને ૧ મિશ્રદષ્ટિ એ ત્રણ બોલ ઓછા થયા.) પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં બોલ લાલે ૪૦ (ઉપર ૪૧ કહ્યા એમાં ૧ મિશ્રદષ્ટિ બોલ ઓછો.) પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતિ-કાયમાં બોલ લાલે ૩૧ (૫ દ્રવ્યાદિ, ૩ શરીર, ૧ ઇન્દ્રિય, ૪ કષાય, ૩ સમુદ્ધાત, ૪ સંજ્ઞા, ૪ લેશ્યા, ૧ દષ્ટિ, ૧ વેદ, ૫ પ્રાણુતિપાદિ=૩૧). તેઉકાયમાં બોલ લાલે ૩૦ (ઉપર ૩૧ કહ્યા એમાંથી એક લેશ્યા ઓછી થઈ). વાઉકાયમાં બોલ લાલે ૩૨ (ઉપર ૩૦ કહ્યા તેમાં ૧ વૈક્રિય શરીર અને એક વૈક્રિય સમુદ્ધાત એ બે બોલ વધ્યા.) ઇન્દ્રિયમાં બોલ લાલે ૩૩ (ઉપર ૩૦ કહ્યા એમાં ૧ ઇન્દ્રિય, ૧ વ્યવહારભાષા, ૧ સમદષ્ટિ એ ત્રણ બોલ વધ્યા) તે ઇન્દ્રિયમાં બોલ લાલે ૩૪ (૩૩માં એક ઇન્દ્રિય વધી). ચૌરેન્દ્રિયમાં બોલ લાલે ૩૫ (૩૪માં એક ઇન્દ્રિય વધી) તિર્યંચ પચેન્દ્રિયમાં બોલ લાલે ૫૨. (૫૫માં થી ૧ શરીર ૨ સમુદ્ધાત એ ત્રણ બોલ ઓછા થયા.) મનુષ્યમાં બોલ લાલે ૫૫.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચૌદ ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ કયા કયા ગુણસ્થાનમાં કેટલા કેટલા કરણના બોલ લાલે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલા અને ત્રીજા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાલે ૫૦. (૫૫ માંથી ૧ આહારક શરીર, ૧ આહારક સમુદ્ધાત, કેવળી સમુદ્ધાત, ૧. સમદષ્ટિ એ ચાર બોલ અને પહેલા ગુણસ્થાનમાં ૧ મિશ્રદષ્ટિ તથા ત્રીજા ગુણસ્થાનમાં ૧ મિથ્યાદષ્ટિ એ પાંચ પાંચ બોલ ઓછા થઈ ગયા.)

બીજા, ચોથા અને પાંચમા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાલે ૫૦. (૫૫ માંથી ૧ આહારક શરીર, ૧ આહારક સમુદ્ધાત, ૧ કેવળી સમુદ્ધાત, ૧ મિથ્યાદષ્ટિ અને ૧ મિશ્રદષ્ટિ એ પાંચ બોલ ઓછા થયા.) છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાલે ૪૭. (૫૫ માંથી ૫ પ્રાણુતિપાદાદિ, ૧ કેવળી સમુદ્ધાત, ૧ મિથ્યાદષ્ટિ અને ૧ મિશ્રદષ્ટિ એ ૮ બોલ ઓછા થઈ ગયા (સાતમા ગુણસ્થાનમાં બોલ લાલે ૩૪ (ઉપર ૪૭ કહ્યા છે, એમાંથી ૬ સમુદ્ધાત, ૪ સંજ્ઞા, ૩ કૃષ્ણાદિ લેશ્યા એ ૧૩ બોલ ઓછા થયા).

આઠમા નવમા ગુણુસ્થાનમાં બોલ લાભે ૩૦-૩૦ (ઉપર કહ્યા ૩૪ તેમાંથી ૨ શરીર ૨ લેશ્યા-એ ચાર બોલ ઓછા થયા). દસમા ગુણુસ્થાનમાં બોલ લાભે. ૨૪ (ઉપર ૩૦ કહ્યા છે એમાંથી ૩ કપાય, ૩ વેદ એ છ બોલ ઓછા થયા). અગિયારમા બારમા ગુણુસ્થાનમાં બોલ લાભે ૨૩-૨૩ (ઉપર ૨૪ કહ્યા છે એમાંથી લોભ કપાય ઓછો થયો). તેરમા ગુણુસ્થાનમાં બોલ લાભે~૧૫ (ઉપર ૨૩ કહ્યા છે તેમાંથી ૫ ઈન્દ્રિય, ૨ મન, ૨ ભાષા એ નવ બોલ ઓછા થયા. અને કેવળીસમુદ્ધાત વધી). ચૌદમા ગુણુસ્થાનમાં બોલ લાભે ૬ (૫ દ્રવ્યાદિ, ૩ શરીર, ૧ સમદષ્ટિ= ૬) સિદ્ધ ભગવાનમાં બોલ લાભે ૬ (૫ દ્રવ્યાદિ, ૧ સમદષ્ટિ).

છ દ્રવ્ય

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૦ ઉ. ૨ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશ કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આકાશ બે પ્રકારનાં છે : લોકાકાશ અને અલોકાકાશ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકાકાશમાં શું જીવ છે ? કે જીવનો દેશ છે, કે જીવનો પ્રદેશ છે; અજીવ છે, કે અજીવનો દેશ છે કે અજીવનો પ્રદેશ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લોકાકાશમાં જીવ છે, જીવના દેશ પણ છે, જીવના પ્રદેશ પણ છે; અજીવ પણ છે, અજીવના દેશ પણ છે, અજીવના પ્રદેશ પણ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય કેટલી મોટી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ, લોકમાત્ર, લોકપ્રમાણ છે. સંપૂર્ણ લોકને અવગાહન કરી રાખેલ છે. એ રીતે

~ ૫ દ્રવ્યાદિ, ૩ શરીર, ૨ ભાષા, ૨ મન, ૧ કેવળી સમુદ્ધાત
૧ શુક્લ લેશ્યા ૧ સમદષ્ટિ એ ૧૫ બોલ લાભે

અધર્માસ્તિકાય, લોકાકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાયનું કહી દેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય અધોલોકને કેટલા સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અર્ધાં અઝેરા. ૮૭ રાશ્ત્રથી કંઈક અધિક) સ્પર્શે છે. બીજાં શતકમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે, સર્વ અધિકાર અહીં કહી દેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી (સિદ્ધશિલા) લોકાકાશના સંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે કે અસંખ્યાત ભાગ વગેરેને સ્પર્શે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શતા નથી પરંતુ અસંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે. બહુ અસંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શતા નથી, બહુ સંખ્યાતમા ભાગે સ્પર્શતા નથી. સર્વ લોકને સ્પર્શતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય નાઅભિવચન (પર્યાયવાચી શબ્દ □) કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનેક છે, જેમકે ધર્મ, ધર્માસ્તિકાય, પ્રાણાતિપાત વિરમણુ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય વિરમણુ (૧૮ પાપનું વિરમણુ) પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ આદિ અનેક નામ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયનાં કેટલા નામ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અધર્મ, અધર્માસ્તિકાય, પ્રાણાતિપાતથી

□ અહીંયાં પ્રશ્ન કર્યો છે કે, ' ધર્માસ્તિકાય ' શબ્દ દ્વારા કહેવાવાળા અર્થવાચક કેટલા શબ્દ છે ? જેનો ઉત્તર એ છે કે, ધર્માસ્તિકાય શબ્દના પ્રતિપાદ એ અર્થ છે : ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય તથા સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ. ધર્મ સ્તિકાય દ્રવ્ય પ્રતિપાદક અને સામાન્ય ધર્મ પ્રતિપાદક ' ધર્મ ' શબ્દ છે. ' પ્રાણાતિપાત વિરમણુ ' આદિ શબ્દ વિશેષ ધર્મ પ્રતિપાદક છે ? એ સિવાય સામાન્ય રૂપથી અથવા વિશેષ રૂપથી અસ્તિ ધર્મના પ્રતિપાદક જે શબ્દ છે તે સર્વ ધર્માસ્તિકાયના અભિવાચન (પર્યાયવાચી) શબ્દ કહ્યા છે. એ રીતે અધર્માસ્તિકાયના વિષયમાં પણ સમજવું.

લઠ મિથ્યાદર્શનશત્રુ સુધી ૧૮ પાપ, પાંચ અસમિતિ, ત્રણ અગુપ્તિ આદિ અનેક નામ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશાસ્તિકાયનાં કેટલા નામ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આકાશ, આકાશાસ્તિકાય, ગગન, નભ, સમ, વિષમ, ખહ, વિહાય, વીચિ, વિવર, અંબર, અંબરસ (અંબ જળરૂપી રસ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય) છિદ્ર, શુષિર, માર્ગ, વિમુખ, અર્ધ, વ્યર્ધ, આધાર, વ્યોમ, ભાજન, અંતરિક્ષ, સ્થાન, અવકાશાન્તર અગમ, સ્ફટિક, (સ્વચ્છ), અનંત આદિ અનેક નામ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયનાં કેટલાં નામ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ, જીવાસ્તિકાય, પ્રાણ, ભૂત, સત્ત્વ, વિજ્ઞ, ચેતા, (પુદ્ગલોનો સંચય કરવાવાળા), જેતા (કર્મરૂપ શત્રુને જીતવાવાળા), આત્મા, રંગણ (રાગયુક્ત) ગમન કરવાવાળા, પુદ્ગલ, માનવ, કર્તા વિકર્તા, જગત્ (ગમનશીલ) જંતુ, યોનિ (ઉત્પાદક) સ્વયંભૂતિ, શરીરી, નાયક, અંતરાત્મા આદિ અનેક નામ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનાં કેટલાં નામ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પુદ્ગલ, પુદ્ગલાસ્તિકાય, પરમાણુ, જે પ્રદેશીથી માંડી અનંતપ્રદેશી આદિ અનેક નામ છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! પ્રાણુતિપાત આદિ શેમાં પરિણમે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રાણુતિપાત આદિ ૧૮ પાપ તથા ૧૮ પાપોના વિરમણુ ઔત્પાતિકી આદિ ચાર બુદ્ધિ, અવગ્રહ, ઇહા, અવાય, ધારણા, ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર, પરાક્રમ, નારકીપણું, અસુરકુમારપણું યાવત્ વૈમાનિકપણું, જ્ઞાનાવરણીય આદિ ૮ કર્મ, કૃષ્ણલેશ્યા આદિ ૭ લેશ્યા, સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, કેવળદર્શન, આભિનિબોધિક જ્ઞાન યાવત્ વિભંગજ્ઞાન, આહારસંજ્ઞા આદિ ૪ સંજ્ઞા, ઔદારિક આદિ પાંચ શરીર, યોગ ત્રણ, સાકાર ઉપયોગ, નિરાકાર ઉપયોગ આદિ તથા તેના

મમાન અન્ય સર્વ ધર્મ આત્મામાં પરિણમે છે. આત્મા સિવાય અન્યત્ર પરિણમતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતા જીવ કેટલા વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળાં પરિણામોથી પરિણમે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પાંચ વર્ણુ, પાંચ રસ, બે ગંધ, ૮ સ્પર્શવાળાં પરિણામોથી પરિણમે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ કર્મોથી મનુષ્ય, તિર્યચ આદિ અનેક રૂપથી પરિણમે છે ?

મહાવીર : હા ગૌતમ ! જીવ અને આ આખું જગત કર્મોથી વિવિધ રૂપથી પરિણમે છે, કર્મો વિના પરિણમતા નથી.

વર્ણાદિના ભાગા

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૦ ઉ. ૫ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલમાં કેટલા વર્ણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલમાં વર્ણાદિના ૧૬ ભાગા મળે છે : (૧) કદાચિત્ કાળો, (૨) કદાચિત્ લીલો, (૩) કદાચિત્ લાલ (૪) કદાચિત્ પીળો (૫) કદાચિત્ સફેદ (૬) કદાચિત્ સુરભિગંધ (૭) કદાચિત્ દુરભિગંધ (૮) કદાચિત્ વીખો (૯) કદાચિત્ કડવો (૧૦) કદાચિત્ કષાયેલો (૧૧) કદાચિત્ ખાટો (૧૨) કદાચિત્ મીઠો (૧૩) કદાચિત્ ઠંડો અને સ્નિગ્ધ (૧૪) કદાચિત્ ઠંડો અને રૂક્ષ (૧૫) કદાચિત્ ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ (૧૬) કદાચિત્ ઉષ્ણ અને રૂક્ષ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બે પ્રદેશી સ્કંધમાં કેટલા વર્ણાદિ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાદિના ૪૨ ભાગા

□ [વર્ણના ૧૫, ગંધના ૩, રસના ૧૫, સ્પર્શના ૮ એ કુલ ૪૨] હોય છે. વર્ણના ૧૫ ભાંગા આ પ્રમાણે છે : અસંયોગી પાંચ ભાંગા— (૧) કદાચિત્ કાળો, (૨) કદાચિત્ લીલો (૩) કદાચિત્ લાલ, (૪) કદાચિત્ પીળો, (૫) કદાચિત્ સફેદ.

એ સંયોગી ૧૦ ભાંગા આ પ્રકારે છે.

(૧) કદાચિત્ કાળો એક, લીલો એક (૨) કદાચિત્ કાળો એક, લાલ એક, (૩) કદાચિત્ કાળો એક, પીળો એક (૪) કદાચિત્ કાળો એક, સફેદ એક, (૫) કદાચિત્ લીલો એક, લાલ એક (૬) કદાચિત્ લીલો એક, પીળો એક, (૭) કદાચિત્ લીલો એક, સફેદ એક (૮) કદાચિત્ લાલ એક, પીળો એક, (૯) કદાચિત્ લાલ એક, સફેદ એક (૧૦) કદાચિત્ પીળો એક સફેદ એક.

ગંધના ત્રણ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે :—

(૧) કદાચિત્ સુરભિગંધ, (૨) કદાચિત્ દુરભિગંધ, (૩) કદાચિત્ સુરભિગંધ એક, દુરભિગંધ એક.

રસના ૧૫ ભાંગા—એ પ્રમાણે વર્ણના ૧૫ ભાંગા કદા તેવી જ રીતે રસના ૧૫ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ.

સ્પર્શના ૮ ભાંગા :— (૧) સર્વ ઠંડા, સર્વ સ્નિગ્ધ, (૨) સર્વ ઠંડા, સર્વ રૂક્ષ (૩) સર્વ ઉષ્ણ, સર્વ સ્નિગ્ધ (૪) સર્વ ઉષ્ણ, સર્વ રૂક્ષ (૫) સર્વ ઠંડા, થોડો (થોડો ભાગ) સ્નિગ્ધ, થોડો રૂક્ષ (૬) સર્વ ઉષ્ણ થોડો સ્નિગ્ધ, થોડો રૂક્ષ (૭) સર્વ સ્નિગ્ધ, થોડો શીત, થોડો ઉષ્ણ (૮) સર્વ રૂક્ષ, થોડો શીત, થોડો ઉષ્ણ (૯) થોડો શીત, થોડો ઉષ્ણ, થોડો સ્નિગ્ધ, થોડો રૂક્ષ.

□ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધમાં જ્યારે બન્ને પ્રદેશ એક વર્ણવાળા હોય છે ત્યારે અસંયોગી પાંચ ભાંગા હોય છે. જ્યારે બન્ને પ્રદેશમાં ભિન્ન ભિન્ન વર્ણવાળા હોય છે ત્યારે એ સંયોગી દસ ભાંગા હોય છે. ગંધમાં જ્યારે બન્ને પ્રદેશ એક ગંધવાળા હોય છે ત્યારે એ ભાંગા હોય છે અને જ્યારે બન્ને પ્રદેશ એ ગંધવાળા હોય ત્યારે એક ભાંગો હોય છે. રસમાં જ્યારે બન્ને પ્રદેશ એક રસવાળા હોય ત્યારે ૫ ભાંગા હોય છે અને જ્યારે ભિન્ન ભિન્ન એ રસવાળા હોય ત્યારે દસ ભાંગા હોય છે. સ્પર્શના એ સંયોગી ૪ ભાંગા, ત્રણ સંયોગી ૪ અને ચાર સંયોગી એક ભાંગો હોય છે. એ સર્વ મળી ૪૨ ભાંગા થાય છે.

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રીના કેટલા ભાંગા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧૨૦ ભાંગા હોય છે :- વર્ણના ૪૫, ગંધના ૫, રસના ૪૫ અને સ્પર્શના ૨૫ એ મળી કુલ ૧૨૦ ભાંગા થયા.

વર્ણના ૪૫ ભાંગા આ પ્રકારે હોય છે :- અસંયોગી ૫, બે સંયોગી ૩૦, અને ત્રણ સંયોગી ૧૦ ભાંગા હોય છે.

અસંયોગી પાંચ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે :-

(૧) કદાચિત્ કાળો, (૨) કદાચિત્ નીલો, (૩) કદાચિત્ લાલ,
(૪) કદાચિત્ પીળો (૫) કદાચિત્ સફેદ.

બે સંયોગી ૩૦ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે :-

(૧) કાળો એક, નીલો એક	(૨) કાળો એક, નીલા અનેક.
(૩) કાળા બહુ, નીલો એક	(૪) કાળો એક, લાલ એક
(૫) કાળો એક, લાલ અનેક	(૬) કાળા અનેક, લાલ એક
(૭) કાળો એક, પીળો એક	(૮) કાળો એક, પીળા અનેક
(૯) કાળો અનેક, પીળો એક	(૧૦) કાળો એક, સફેદ અનેક
(૧૧) કાળો એક, સફેદ અનેક	(૧૨) કાળા અનેક, સફેદ એક
(૧૩) નીલો એક, લાલ એક	(૧૪) નીલો એક, લાલ અનેક
(૧૫) નીલા અનેક, લાલ એક	(૧૬) નીલો એક, પીળો એક
(૧૭) નીલો એક, પીળા અનેક	(૧૮) નીલા અનેક, પીળો એક,
(૧૯) નીલો એક, સફેદ એક	(૨૦) નીલો એક, સફેદ અનેક
(૨૧) નીલા અનેક, સફેદ એક	(૨૨) લાલ એક, પીળો એક
(૨૩) લાલ એક, પીળા અનેક	(૨૪) લાલ અનેક, પીળો એક,
(૨૫) લાલ એક, સફેદ એક	(૨૬) લાલ એક, સફેદ અનેક
(૨૭) લાલ અનેક, સફેદ એક	(૨૮) પીળો એક, સફેદ એક
(૨૯) પીળો એક, સફેદ અનેક	(૩૦) પીળા અનેક, સફેદ એક.

ત્રણ સંયોગી ૧૦ ભાંગા આ પ્રકારે હોય છે :-

- (૧) કાળો એક, નીલો એક, લાલ એક.
- (૨) કાળો એક, નીલો એક, પીળો એક.
- (૩) કાળો એક, નીલો એક, સફેદ એક
- (૪) કાળો એક, લાલ એક, પીળો એક
- (૫) કાળો એક, લાલ એક, સફેદ એક
- (૬) સફેદ એક, પીળો એક, સફેદ એક,
- (૭) નીલો એક, લાલ એક, પીળો એક,
- (૮) નીલો એક, લાલ એક, સફેદ એક,
- (૯) નીલો એક, પીળો એક, સફેદ એક,
- (૧૦) લાલ એક, પીળો એક, સફેદ એક.

ગંધના પાંચ ભાંગા આ પ્રમાણે હોય છે. (૧) સર્વ મુરલિગંધ
(૨) સર્વ દુરલિગંધ (૩) મુરલિગંધ એક, દુરલિગંધ એક, (૪)
મુરલિગંધ એક, દુરલિગંધ અનેક (૫) મુરલિગંધ અનેક, દુરલિગંધ એક.

રસના ૪૫ ભાંગા :- જેવી રીતે વર્ણના ૪૫ ભાંગા કહેલ છે તે પ્રમાણે રસના ૪૫ ભાંગા કહી દેવા.

સ્પર્શના ૨૫ ભાંગા આ પ્રકારે હોય છે :- જે સંયોગી ૪, ત્રણ સંયોગી ૧૨, ચાર સંયોગી ૬ એ કુલ ૨૫ થાય છે.

જે સંયોગી ૪ ભાંગા : (૧) સર્વ શીત, સર્વ સ્નિગ્ધ (૨) સર્વ શીત, સર્વ રૂક્ષ (૩) સર્વ ઉષ્ણ, સર્વ સ્નિગ્ધ (૪) સર્વ ઉષ્ણ, સર્વ રૂક્ષ.

ત્રણ સંયોગી ૧૨ ભાંગા : (૧) સર્વશીત, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ (૨) સર્વ શીત એક ભાગ સ્નિગ્ધ ઘણા ભાગ રૂક્ષ (૩) સર્વશીત, થોડા ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

જેવી રીતે ત્રણ ભાંગા ઉષ્ણની સાથે, ત્રણ ભાંગા સ્નિગ્ધની સાથે, ત્રણ ભાંગા રૂક્ષની સાથે કહેવાથી કુલ ૧૨ ભાંગા થાય છે.

સ્પર્શના ૪ અયોગી ૮ ભાંગા હોય છે :-

- (૧) એક ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ.
- (૨) એક ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, ઘણા ભાગ રૂક્ષ.
- (૩) એક ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, ઘણા ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ.
- (૪) એક ભાગ શીત, ઘણા ભાગ ઉષ્ણ, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ.
- (૫) એક ભાગ શીત, ઘણા ભાગ ઉષ્ણ, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, ઘણા ભાગ રૂક્ષ.
- (૬) એક ભાગ શીત, ઘણા ભાગ ઉષ્ણ, ઘણા ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ.
- (૭) ઘણા ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ.
- (૮) ઘણા ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, ઘણા ભાગ રૂક્ષ.
- (૯) ઘણા ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, ઘણા ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ.

આ સ્પર્શના ૨૫ ભાંગા થયા. અને કુલ મળીને ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધના ૧૨૦ ભાંગા થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આર પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રીના કેટલા ભાંગા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૨૨૨ ભાંગા હોય છે. વર્ણાશ્રીના ૮૦, ગંધના ૬, રસના ૮૦, સ્પર્શના ૩૬ એ સર્વ મળી ૨૨૨ ભાંગા થયા.

~~વર્ણાશ્રીના ૮૦ ભાંગા આ પ્રકારે હોય છે :~~ અસંયોગી ૫, બે

સંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૪૦, ચાર સંયોગી ૫—એ કુલ મળી ૯૦ ભાંગા થયા.

અસંયોગી પાંચ ભાંગા બેપ્રદેશી સ્કંધની માફક કહી દેવા.

બે સંયોગી ૪૦ ભાંગા—(૧) કાળો એક, નીલો એક (૨) કાળો એક, નીલા અનેક (૩) કાળા અનેક, નીલો એક (૪) કાળા અનેક, નીલા અનેક. આ કાળા નીલાની એક ચૌભંગી થઈ. એ પ્રકારે દ્વિસંયોગી દસ ચૌભંગી હોય છે. દસ ચૌભંગીના ૪૦ ભાંગા થાય છે.

ત્રણ સંયોગી ૪૦ ભાંગા : ૧. કાળો એક, નીલો એક, લાલ એક, ૨. કાળો એક, નીલો એક, લાલ અનેક. ૩. કાળો એક, નીલા અનેક, લાલ એક. ૪. કાળા અનેક, નીલો એક, લાલ એક. આ કાળા, નીલા, લાલની એક ચૌભંગી થઈ. આ પ્રકારે ત્રણ સંયોગી દસ ચૌભંગી હોય છે. દસ ચૌભંગીના ૪૦ ભાંગા થાય છે.

ચાર સંયોગી પાંચ ભાંગા આ પ્રકારે હોય છે.

૧. કાળો એક, નીલો એક, લાલ એક, પીળો એક.
૨. કાળો એક, નીલો એક, લાલ એક, સફેદ એક.
૩. કાળો એક, નીલો એક, પીળો એક, સફેદ એક.
૪. કાળો એક, લાલ એક, પીળો એક, સફેદ એક.
૫. નીલો એક, લાલ એક, પીળો એક, સફેદ એક.

આ વર્ણના ૯૦ ભાંગા થયા.

ગંધના ૬ ભાંગા આ પ્રકારે હોય છે :—

(૧) સર્વસુરભિગંધ (૨) સર્વદુરભિગંધ (૩) સુરભિગંધ એક. દુરભિગંધ એક (૪) સુરભિગંધ એક, દુરભિગંધ અનેક (૫) સુરભિગંધ અનેક, દુરભિગંધ એક (૬) સુરભિગંધ અનેક, દુરભિગંધ અનેક.

૪ ત્રણ પ્રદેશીમાં ત્રણ સંયોગી ૧૦ ભાંગા કહ્યા તે એક એક ભાંગ પર ચાર ચાર ભાંગા કરવાથી ૪૦ ભાંગા થાય છે.

રસના ૬૦ ભાંગા— જેવી રીતે વર્ણના ૬૦ ભાંગા કહેલ છે તે પ્રકારે રસના ૫૪ ૬૦ ભાંગા કહી દેવા.

સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા— બે સંયોગી ભાંગા ૪, ત્રણ સંયોગી ભાંગા ૧૬, ચાર સંયોગી ભાંગા ૧૬, એમ કુલ ૩૬ થાય છે. બે સંયોગી ૪ ભાંગા (૧) સર્વશીત, સર્વ સ્નિગ્ધ (૨) સર્વ શીત, સર્વ સ્નિગ્ધ (૩) સર્વ ઉષ્ણ, સર્વ સ્નિગ્ધ (૪) સર્વ ઉષ્ણ, સર્વ રૂક્ષ.

ત્રણ સંયોગી ૧૬ ભાંગા આ રીતે બને છે :—

- [૧] સર્વ શીત,, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ,
- [૨] સર્વ શીત, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, અનેક ભાગ રૂક્ષ,
- [૩] સર્વ શીત, અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ,
- [૪] સર્વ શીત, અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ, અનેક ભાગ રૂક્ષ.

આ રીતે સર્વ ઉષ્ણના ૪ ભાંગા, સર્વ સ્નિગ્ધના ૪ ભાંગા અને સર્વ રૂક્ષના ૪ ભાંગા બને છે. એમ ૧૬ ભાંગા થયા.

ચાર સંયોગી ૧૬ ભાંગા એવી રીતે બને છે :—

- [૧] એક ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ.
- [૨] એક ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, એક ભાગ સ્નિગ્ધ, અનેક ભાગ રૂક્ષ.
- [૩] એક ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ, એક ભાગ રૂક્ષ.
- [૪] એક ભાગ શીત, એક ભાગ ઉષ્ણ, અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ, અનેક ભાગ રૂક્ષ.

એવી રીતે ‘ એક ભાગ શીત, અનેક ભાગ ઉષ્ણ ’થી ૪ ભાંગા બને છે. એટલે ૮ ભાંગા થયા. એવી રીતે ‘ અનેક ભાગ શીત ’થી ૮ ભાંગા બને છે. તે < ૧૬ ભાંગા થયા. સર્વ મળીને સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા થયા. એ રીતે ચાર પ્રદેશી સ્કંધના ૨૨૨ ભાંગા (વર્ણના ૬૦; ગંધના ૬, રસના ૬૦ અને સ્પર્શના ૩૬ કુલ ૨૨૨) થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પાંચ પ્રદેશી સ્કંધમાં કેટલા વર્ણાશ્રીના ભાંગા મળે છે ?

< ૧૧૧૧-૧૧૧૩-૧૧૩૧-૧૧૩૩-૧૩૧૧-૧૩૧૩-૧૩૩૧-૧૩૩૩-૩૧૧૧-
૩૧૧૩-૩૧૩૧-૩૧૩૩-૩૩૧૧-૩૩૧૩-૩૩૩૧-૩૩૩૩.

મહાવીર : હે જૈતમ ! પાંચ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણુદિકના ૩૨૪ ભાંગા હોય છે. વર્ણુના ૧૪૧, ગંધના ૬, રસના ૧૪૧, સ્પર્શના ૩૬ એ સર્વ મળી ૩૨૪ ભાંગા છે.

વર્ણુના ૧૪૧ ભાંગા આ પ્રકારે હોય છે :- અસંયોગી ૫, બેસંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૭૦, ચાર સંયોગી ૨૫, પાંચ સંયોગી ૧ એ કુલ ૧૪૧ થયા.

અસંયોગી ૫ અને બે સંયોગી ૪૦ ભાંગા જેવી રીતે ચાર પ્રદેશી સ્કંધમાં કહ્યા તેવી રીતે અહીં પણ સમજી લેવા.

ત્રણ સંયોગી ૭૦ ભાંગા આ રીતે બને છે :-

- [૧] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ.
 - [૨] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો અનેક ભાગ લાલ.
 - [૩] એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ
 - [૪] એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા અનેક ભાગ લાલ.
 - [૫] અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ.
 - [૬] અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ.
 - [૭] અનેક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ.
- આ કાળા, નીલા, લાલના ૭ ભાંગા થયા.

જેવી રીતે [૨] કાળા, નીલા, પીળાના ૭ ભાંગા [૩] કાળા, નીલા, સફેદના ૭ ભાંગા [૪] કાળા, લાલ, પીળાના ૭ ભાંગા, [૫] કાળા, લાલ, સફેદના ૭ ભાંગા [૬] કાળા, પીળા, સફેદના ૭ ભાંગા [૭] નીલો, લાલ, પીળાના ૭ ભાંગા [૮] નીલો, પીળા, સફેદના ૭ ભાંગા [૧૦] લાલ પીળા, સફેદના ૭ ભાંગા થાય છે. આ ત્રણ સંયોગી ૭૦ ભાંગા થાય છે.

ચાર સંયોગી ૨૫ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે.

[૧] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો.

[૨] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળો.

[૩] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો.

[૪] એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ એક ભાગ પીળો.

[૫] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો એક ભાગ લાલ એક ભાગ પીળો.

આ કાળા, નીલા, લાલ, પીળાના પાંચ ભાંગા થયા. એવી રીતે [૨] કાળા નીલા લાલ સફેદના પાંચ ભાંગા [૩] કાળા, નીલા, પીળા, સફેદના પાંચ ભાંગા [૪] કાળા, લાલ, પીળા, સફેદના પાંચ ભાંગા [૫] નીલા, લાલ, પીળા, સફેદના પાંચ ભાંગા થાય છે. એ રીતે ચાર સંયોગી ૨૫ ભાંગા થયા.

પાંચ સંયોગી એક ભાંગા થાય છે. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

વર્ણુના કુલ ૧૪૧ ભાંગા થયા.

ગંધના ૬ ભાંગા ચાર પ્રદેશી સ્કંધની જેમ કહી દેવા જોઈએ.

રસના ૧૪૧ ભાંગા—જે પ્રકારે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણુના ૧૪૧ ભાંગા કહ્યા છે તે પ્રકારે રસના ૧૪૧ ભાંગા કહી દેવા.

સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા—જે પ્રકારે ચાર પ્રદેશી સ્કંધમાં સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા કહ્યા છે તે પ્રકારે અહીં પાંચ પ્રદેશી સ્કંધમાં સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા કહી દેવા.

એ પ્રકારે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધમાં ૩૨૪ [વર્ણુના ૧૪૧, ગંધના ૬, રસના ૧૪૧, સ્પર્શના ૩૬ = કુલ ૩૨૪] ભાંગા થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! છ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણુદિના કેટલા ભાંગા હોય છે ?

મહાવીર : હે-ગૌતમ ! છ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણુદિના ૪૧૪

ભાંગા હોય છે. વર્ણના ૧૮૬, ગંધના ૬, રસના ૧૮૬, સ્પર્શના ૩૬ એ કુલ ૪૧૪ ભાંગા થાય છે.

વર્ણના ૧૮૬ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે : અસંયોગી ૫, બે સંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૮૦, ચાર સંયોગી ૫૫, પાંચ સંયોગી ૬ કુલ ૧૮૬ ભાંગા હોય છે.

અસંયોગી પાંચ અને બે સંયોગી ૪૦ ભાંગા જે રીતે ચાર પ્રદેશી સ્કંધના કહ્યા તે પ્રમાણે અહીં છ પ્રદેશી સ્કંધમાં પણ કહી દેવા.

ત્રણ સંયોગી ૮૦ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે—જેવી રીતે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધમાં ૭ ભાંગા કહ્યા છે તે રીતે સાત ભાંગા અહીં છ પ્રદેશી સ્કંધમાં પણ કહી દેવા જોઈએ. આઠમો ભાંગો—અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ. આ આઠમે દસથી ગુણુવાથી ૮૦ ભાંગા થાય છે.

ચાર સંયોગી ૫૫ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે.

[૧] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો. [૨] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા. [૩] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો. [૪] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો અનેક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા. [૫] એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો. [૬] એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ અનેક પીળા. [૭] એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો. [૮] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો. [૯] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા. [૧૦] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો. [૧૧] અનેક ભાગ કાળા અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો.

આ ૧૧ ભાંગામાં ચાર પ્રદેશી સ્કંધમાં જે ચાર સંયોગી ૫ ભાંગા છે તેને ગુણુવાથી $[૧૧ \times ૫ = ૫૫]$ ૫૫ ભાંગા થાય છે.

પાંચ મુયોગી છ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે.

[૧] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

[૨] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

[૩] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

[૪] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

[૫] એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

[૬] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

ગંધના છ ભાંગા :- જે પ્રમાણે ચાર પ્રદેશી રકંધમાં કહ્યા તે પ્રમાણે કહી દેવા.

રસના ૧૮૬ ભાંગા :- જે પ્રમાણે વર્ણુના ૧૮૬ ભાંગા કહ્યા છે તે જ પ્રમાણે રસના પણ ૧૮૬ ભાંગા કહી દેવા,

સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા :- જે પ્રમાણે ચાર પ્રદેશી રકંધમાં સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા કહ્યા છે તે જ પ્રમાણે અહીં છ પ્રદેશી રકંધમાં પણ કહી દેવા.

એ સર્વ મળીને ૪૧૪ (વર્ણુના ૧૮૬, ગંધના ૬, રસના ૧૮૬, સ્પર્શના ૩૬=૪૧૪) ભાંગા થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સાત પ્રદેશી રકંધમાં વર્ણુદિના કેટલા ભાંગા મળે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાત પ્રદેશી રકંધમાં વર્ણુદિના ૪૭૪ ભાંગા હોય છે. વર્ણુના ૨૧૬, ગંધના ૬, રસના ૨૧૬, સ્પર્શના ૩૬
૫૫

ભાંગા હોય છે.

વર્ણના ૨૧૬ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે :- અસંયોગી ૫, બે-સંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૮૦, ચાર સંયોગી ૭૫, પાંચ સંયોગી ૧૬-એમાં અસંયોગી ૫, બેસંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૮૦ ભાંગા તે છ પ્રદેશી સ્કંધની માફક કહી દેવા.

ચાર સંયોગી ૭૫ ભાંગા આ પ્રમાણે બને છે :

૧. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો.

૨. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા.

૩. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો.

૪. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા.

૫. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો.

૬. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળો.

૭. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો.

૮. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા.

૯. અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો.

૧૦. અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા.

૧૧. અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો.

૧૨. અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળા.

૧૩. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો.

૧૪. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળા.

૧૫. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો.

આ પંચ ભાંગામાં ચાર પ્રદેશી સ્કંધમાં કહ્યા પ્રમાણે ચાર
સંયોગી પાંચ ભાંગાથી ગુણ કરવાથી ૭૫ ભાંગા બને છે.

પાંચ સંયોગી ૧૬ ભાંગા આ પ્રમાણે બને છે.

[૧] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક
ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

[૨] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક
ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

[૩] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક
ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

[૪] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક
ભાગ પીળા, અનેક ભાગ સફેદ.

[૫] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

[૬] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

[૭] એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, અનેક
ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

[૮] એક ભાગ કાળી, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળી, એક ભાગ સફેદ.

[૯] એક ભાગ કાળી, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળી, અનેક ભાગ સફેદ.

[૧૦] એક ભાગ કાળી, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

[૧૧] એક ભાગ કાળી, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળી, એક ભાગ સફેદ.

[૧૨] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળી, એક ભાગ સફેદ.

[૧૩] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળી, એક ભાગ સફેદ.

[૧૪] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

[૧૫] અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળી, એક ભાગ સફેદ.

[૧૬] અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળી એક ભાગ સફેદ.

રસના ૨૧૬ ભાંગા:- જેવી રીતે વર્ણના ૨૧૬ ભાંગા રહ્યા તે જ
પ્રમાણે રસના પણ ૨૧૬ ભાંગા કહી દેવા.

ગંધના ૬ ભાંગા અને સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા :- જેવી રીતે ચાર
પ્રદેશી સ્કંધમાં કહ્યું તે મુજબ અહીં સાત પ્રદેશી સ્કંધમાં પણ કહી
દેવા જોઈએ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આઠ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાદિના કેટલા
ભાંગા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૫૦૪ ભાંગા હોય છે. વર્ણના ૨૩૧,

ગંધના ૬, રસના ૨૩૧, સ્પર્શના ૩૬. એ સર્વ મળીને ૫૦૪ ભાંગા થાય છે.

વર્ણના ૨૩૧ ભાંગા આવી રીતે બને છે—અસંયોગી ૫, બેસંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૮૦, ચાર સંયોગી ૮૦. પાંચ સંયોગી ૨૬.

અસંયોગી ૫, બેસંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૮૦ ભાંગા જેવી રીતે છ પ્રદેશી સ્કંધમાં કહ્યા છે, તે પ્રકારે કહી દેવા.

ચાર સંયોગી ૮૦ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે. સાત પ્રદેશી સ્કંધમાં જે રીતે ચાર સંયોગી ૧૫ ભાંગા કહ્યા છે તે પ્રમાણે અહીં પણ ૧૫ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. સોળમે ભાંગો—અનેક ભાગ કાળા. અનેક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળો, આ સોળ ભાંગાને પાંચથી ગુણ કરવાથી (૧૬×૫=૮૦) ૮૦ ભાંગા થાય છે.

પાંચ સંયોગી ૨૬ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે :

૧. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૨. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૩. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૪. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૫. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૬. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૭. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૮. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૯. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક
ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૦. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક
ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૧. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૨. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૩. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૪. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૫. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૬. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૭. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૮. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૯. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૨૦. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૨૧. અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૨૨. અનેક ભાગ કાળા, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

૨૩. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૨૪. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૨૫. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

૨૬. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

રસના ૨૩૧ ભાંગા :- જેવી રીતે વર્ણના ૨૩૧ ભાંગા કહ્યા તેવી જ રીતે રસના પણ ૨૩૧ ભાંગા કહી દેવા.

ગંધના છ ભાંગા અને સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા :- જે પ્રમાણે ચાર પ્રદેશી સ્કંધ કહ્યા છે, તે પ્રમાણે અહીં આઠ પ્રદેશી સ્કંધમાં પણ કહી દેવા.

એ પ્રમાણે આઠ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રમ ૫૦૪ (વર્ણના ૨૩૧, ગંધના ૬, રસના ૨૩૧, સ્પર્શના ૩૬=૫૦૪) ભાંગા બને છે.

ગૌતમ : ભગવન ! નવ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રમ કેટલા ભાંગા હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નવ પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રમ ૫૧૪ ભાંગા મળે છે. તે આ પ્રકારે હોય છે :- વર્ણના ૨૩૬, ગંધના ૬, રસના ૨૩૬, સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા હોય છે.

વર્ણના ૨૩૬ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે :- અસંયોગી ૫, બેસંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૮૦, ચાર સંયોગી ૮૦, પાંચ સંયોગી ૩૧.

અસંયોગી ૫, બેસંયોગી ૪૦, ત્રણ સંયોગી ૮૦, ચાર સંયોગી ૮૦ ભાગા જે પ્રકારે છ પ્રદેશી સ્કંધમાં કહ્યા છે તે પ્રકારે અહીં નવ પ્રદેશી સ્કંધમાં પણ કહી દેવા.

પાંચ સંયોગી ૩૧ ભાગા આ મુજબ ગને છે :-

૧. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૨. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૩. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૪. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા, અનેક ભાગ સફેદ.

૫. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૬. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૭. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

૮. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા, અનેક ભાગ સફેદ.

૯. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૦. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૧. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ, અનેક ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

૧૨. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૩. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૪. એક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૫. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૬. એક ભાગ કાળો, અનેક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૭. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૧૮. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૧૯. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૨૦. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૨૧. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૨૨. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૨૩. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૨૪. અનેક ભાગ કાળો, એક ભાગ નીલો, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૨૫. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૨૬. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૨૭. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

૨૮. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, એક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળા, અનેક ભાગ સફેદ.

૨૯. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, એક ભાગ સફેદ.

૩૦. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ,
એક ભાગ પીળો, અનેક ભાગ સફેદ.

૩૧. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ નીલા, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળા, એક ભાગ સફેદ.

રસના ૨૩૬ ભાંગા :- જેવી રીતે વર્ણના ૨૩૬ ભાંગા કહ્યા
તે પ્રમાણે રસના ૨૩૬ ભાંગા કહી દેવા.

ગંધના છ ભાંગા તથા સ્પર્શના ૩૬ ભાંગા :- જે રીતે આષ્ટ
પ્રદેશી રક્તધમાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે આહી નવપ્રદેશી રક્તધમાં પણ કહી દેવા.

ગૌતમ : ભગવન્ ! હસ પ્રદેશી રક્તધમાં વર્ણાદિના કેટલા ભાંગા
હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! હસ પ્રદેશી રક્તધમાં વર્ણાદિના ૫૧૬
ભાંગા હોય છે. વર્ણના ૨૩૭, ગંધના ૬, રસના ૨૩૭, સ્પર્શના ૩૬ એ
કુલ મળીને ૫૧૬ ભાંગા થાય છે. એ સર્વ ભાંગા નવ પ્રદેશી રક્તધની
માફક કહી દેવા. ક્રૂત એટલી વિશેષતા છે કે વર્ણ અને રસના પાંચ
સંયોગી ભાંગા ૩૧ ને બદલે ૩૨-૩૨ કહેવા. બત્રીસમે ભાંગા આ પ્રમાણે
બને છે:-

૩૨. અનેક ભાગ કાળા, અનેક ભાગ લીલા, અનેક ભાગ લાલ,
અનેક ભાગ પીળા, અનેક ભાગ સફેદ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રીના કેટલા
ભાગ હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રીના
૫૧૬ ભાંગા હોય છે.

એવી રીતે અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધમાં ૫૧૬ અને સૂક્ષ્મ અનંત
પ્રદેશી સ્કંધમાં ૫૧૬ ભાંગા મળે છે. એ સર્વ દસ પ્રદેશી સ્કંધની માફક
કહી દેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બાહર અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રીના
કેટલા ભાંગા હોય છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બાહર અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણાશ્રીના
૧૭૭૬ ભાંગા હોય છે. વર્ણના ૨૩૭, ગંધના ૬, રસના ૨૩૭, સ્પર્શના
૧૨૯૬ ભાંગા હોય છે. એમાં વર્ણના ૨૩૭, ગંધના ૬, રસના ૨૩૭
ભાંગા દશ પ્રદેશી સ્કંધની માફક કહી દેવા.

સ્પર્શના ૧૨૯૬ ભાંગા આ પ્રકારે બને છે :- ચાર સંયોગી
[ચાર સ્પર્શના સંયોગથી બનવાવાળા] ૧૬ ભાંગા, પાંચ સંયોગી [પાંચ
સ્પર્શના સંયોગથી બનવાવાળા] ૧૨૮ ભાંગા, છ સંયોગી [છ સ્પર્શના
સંયોગથી બનવાવાળા] ૩૮૪ ભાંગા ($૬ \times ૬૪ = ૩૮૪$ ભાંગા), સાત સંયોગી
(સાત સ્પર્શના સંયોગથી બનવાવાળા) ૫૧૨ ભાંગા ($૪ \times ૧૨૮ = ૫૧૨$
ભાંગા), આઠ સંયોગી (આઠ સ્પર્શના સંયોગથી બનવાવાળા) ૨૫૬ ભાંગા
થાય છે. એ સર્વ મળીને ૧૨૯૬ ભાંગા થાય છે.

ચાર સંયોગી ૧૬ ભાંગા આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ કર્કશ સર્વ શુરુ સર્વ શીત સર્વ સ્નિગ્ધ

૨. સર્વ કર્કશ સર્વ શુરુ સર્વ શીત સર્વ રૂક્ષ

૩. સર્વ કર્કશ સર્વ શુરુ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ સ્નિગ્ધ

૪. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ રૂક્ષ
૫. સર્વ કર્કશ સર્વ લઘુ સર્વ શીત સર્વ સ્નિગ્ધ
૬. સર્વ કર્કશ સર્વ લઘુ સર્વ શીત સર્વ રૂક્ષ
૭. સર્વ કર્કશ સર્વ લઘુ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ સ્નિગ્ધ.
૮. સર્વ કર્કશ સર્વ લઘુ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ રૂક્ષ.
૯. સર્વ મૃદુ (કેમળ) સર્વ ગુરુ સર્વ શીત સર્વ સ્નિગ્ધ.
૧૦. સર્વ મૃદુ સર્વ ગુરુ સર્વ શીત સર્વ રૂક્ષ.
૧૧. સર્વ મૃદુ સર્વ ગુરુ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ સ્નિગ્ધ.
૧૨. સર્વ મૃદુ સર્વ ગુરુ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ રૂક્ષ.
૧૩. સર્વ મૃદુ સર્વ લઘુ સર્વ શીત સર્વ સ્નિગ્ધ.
૧૪. સર્વ મૃદુ સર્વ લઘુ સર્વ શીત સર્વ રૂક્ષ.
૧૫. સર્વ મૃદુ સર્વ લઘુ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ સ્નિગ્ધ.
૧૬. સર્વ મૃદુ સર્વ લઘુ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ રૂક્ષ.

પાંચ સંયોગી ૧૨૮ ભાંગા આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ સર્વ શીત એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૨. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ સર્વ શીત એક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

૩. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ સર્વ શીત અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૪. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ સર્વ શીત અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

એવી રીતે—સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ સર્વ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષની ચૌભાંગી (ચાર ભાંગા) કહી દેવી.

એવી રીતે સર્વ કર્કશ સર્વ લઘુ સર્વ શીત એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ-ની ચૌભાંગી કહી દેવી.

એવી રીતે-સર્વ કર્કશ સર્વ લઘુ સર્વ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ ભાગ રૂક્ષની ચૌભાંગી કહી દેવી.

એવી રીતે કર્કશની સાથે ૧૬ ભાંગા થાય છે. એવી રીતે મૃદુ (કામળ) ની (સર્વ મૃદુ સર્વ ગુરુ સર્વ શીત એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ) સાથે ૧૬ ભાંગા થાય છે. એ સર્વ મળીને ૩૨ ભાંગા થયા. એ પહેલી બત્રીસી થઈ. એવી રીતે સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ-ની બીજી બત્રીસી કહી દેવી. એવી જ રીતે, સર્વ કર્કશ સર્વ શીત સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ-ની ત્રીજી બત્રીસી કહી દેવી. એવી જ રીતે, સર્વ ગુરુ સર્વ શીત સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુની ચોથી બત્રીસી કહી દેવી. એ ચાર બત્રીસીઓ ૧૨૮ (૩૨×૪=૧૨૮) ભાંગા થયા.

બત્રીસી સમજવાને માટે નીચે મુજબ ચંત્ર છે :—

પહેલી બત્રીસી.

નંબર	કર્કશ	મૃદુ	ગુરુ	લઘુ	શીત	ઉષ્ણ	સ્નિગ્ધ	રૂક્ષ
૧	૩		૩		૩		૧	૧
૨	૩		૩		૩		૧	૨
૩	૩		૩		૩		૨	૧
૪	૩		૩		૩		૨	૨
૫	૩		૩			૩	૧	૧
૬	૩		૩			૩	૧	૨
૭	૩		૩			૩	૨	૧
૮	૩		૩			૩	૨	૨

નંબર	કકંશ	મુડ	ચુર	લધુ	શીત	ઉપજી	સ્તિગ્ધ	રક્ષ
૯	૩			૩	૩		૧	૧
૧૦	૩			૩	૩		૧	૨
૧૧	૩			૩	૩		૨	૧
૧૨	૩			૩			૨	૨
૧૩	૩			૩		૩	૧	૧
૧૪	૩			૩		૩	૧	૨
૧૫	૩			૩		૩	૨	૧
૧૬	૩			૩		૩	૨	૨
૧૭		૩	૩		૩		૧	૧
૧૮		૩	૩		૩		૧	૨
૧૯		૩	૩		૩		૨	૧
૨૦		૩	૩		૩		૨	૨
૨૧		૩	૩			૩	૧	૧
૨૨		૩	૩			૩	૧	૨
૨૩		૩	૩			૩	૨	૧
૨૪		૩	૩			૩	૨	૨
૨૫		૩		૩	૩		૧	૧
૨૬		૩		૩	૩		૧	૨
૨૭		૩		૩	૩		૨	૧
૨૮		૩		૩	૩		૨	૨
૨૯		૩		૩		૩	૧	૧
૩૦		૩		૩		૩	૧	૨
૩૧		૩		૩			૨	૧
૩૨		૩		૩		૩	૨	૨

[નોંધ :- આ યંત્રમાં જ્યાં ત્રણનો આંક છે ત્યાં સર્વ બોલવું જોઈએ, જ્યાં બેનો આંક છે ત્યાં અનેક ભાગ બોલવું જોઈએ અને જ્યાં ૧ નો આંક છે ત્યાં એક ભાગ બોલવું જોઈએ.]

છ સંયોગી ૩૮૪ ભાંગા અને છે : તે આ પ્રમાણે અને છે.

(૧) સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુથી ૧૬ ભાંગા આ પ્રકારે અને છે :-

૧. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ
એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૨. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ
એક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

૩. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ
અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૪. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ
અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ, અનેક ભાગ રૂક્ષ.

૫. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત અનેક ભાગ ઉષ્ણ
એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૬. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત અનેક ભાગ ઉષ્ણ
એક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

૭. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત અનેક ભાગ ઉષ્ણ
એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૮. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત અનેક ભાગ ઉષ્ણ
અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

૯. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ અનેક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ
એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૧૦. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ અનેક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ
એક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

૧૧. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ અનેક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ
અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૧૨. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ અનેક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ
અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

૧૩. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ અનેક ભાગ શીત અનેક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રક્ષ.

૧૪. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ અનેક ભાગ શીત અનેક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રક્ષ.

૧૫. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ અનેક ભાગ શીત અનેક ભાગ ઉષ્ણ અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રક્ષ.

૧૬. સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુ અનેક ભાગ શીત અનેક ભાગ ઉષ્ણ અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રક્ષ.

એવી રીતે 'સર્વ કર્કશ સર્વ લઘુ'થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ કર્કશ સર્વ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રક્ષ.

એવી રીતે સર્વ મૃદુ સર્વ ગુરુથી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ મૃદુ સર્વ ગુરુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રક્ષ.

એવી રીતે 'સર્વ મૃદુ સર્વ લઘુ'થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ મૃદુ સર્વ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રક્ષ.

આ રીતે પ્રથમ ચોસડિયો (૬૪ ભાંગાનો) થયો.

બીજો ચોસડિયો આ રીતે બને છે :- 'સર્વ કર્કશ સર્વ શીત'થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ કર્કશ સર્વ શીત એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રક્ષ.

એવી રીતે ‘સર્વ કર્કશ સર્વ ઉષ્ણ’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા નોંધએ. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ કર્કશ સર્વ ઉષ્ણ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

એવી રીતે ‘સર્વ મૃદુ સર્વ શીત’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા નોંધએ. તેનો પ્રથમ ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ મૃદુ સર્વ શીત એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

એવી રીતે ‘સર્વ મૃદુ સર્વ ઉષ્ણ’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા નોંધએ. તેનો પ્રથમ ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ મૃદુ સર્વ ઉષ્ણ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

આ બીજો ચોસઠિયો થયો [૬૪ ભાંગાનો].

ત્રીજો ચોસઠિયો આ પ્રમાણે બને છે ‘સર્વ કર્કશ સર્વ સ્નિગ્ધ’ થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા નોંધએ. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ કર્કશ સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ.

એવી રીતે ‘સર્વ કર્કશ સર્વ રૂક્ષ’ થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ કર્કશ સર્વ રૂક્ષ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ.

એવી રીતે ‘સર્વ મૃદુ સર્વ સ્નિગ્ધ’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે:-

૧. ‘સર્વ મૃદુ સર્વ સ્નિગ્ધ’ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ.

એવી રીતે ‘સર્વ’ મૃદુ સર્વ રૂક્ષ’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે:-

૧. સર્વમૃદુ સર્વરૂક્ષ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ.

આ ત્રીજો ચોસઠિયો [૬૪ ભાંગાનો] થયો.

ચોથો ચોસઠિયો આ રીતે બને છે: ‘સર્વ’ ગુરુ સર્વ શીત થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે.

૧. સર્વ ગુરુ સર્વ શીત એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

આ રીતે ‘સર્વ’ ગુરુ સર્વ ઉષ્ણ’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા બેઠયો. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે:

૧. સર્વ ગુરુ સર્વ ઉષ્ણ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

આ રીતે ‘સર્વ’ લઘુ સર્વ શીત’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા બેઠયો. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે:-

૧. સર્વ લઘુ સર્વ શીત એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

આ રીતે ‘સર્વ’ લઘુ સર્વ ઉષ્ણ’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા બેઠયો. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ લઘુ સર્વ ઉષ્ણ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

આ રીતે ચોથો ચોસઠિયો (૬૪ ભાંગાનો) થયો.

પાંચમો ચોસઠિયો આ પ્રમાણે બને છે. ‘સર્વ’ ગુરુ સર્વ સ્નિગ્ધ’ થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા બેઠયો. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ ગુરુ સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ.

આ રીતે 'સર્વ' ગુરુ સર્વ રૂક્ષ'થી ૧૬ લાંગા કહી દેવા જોઈએ. તેનો પહેલો લાંગા આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ ગુરુ સર્વ રૂક્ષ એ ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ.

આ રીતે 'સર્વ' લઘુ સર્વ સ્નિગ્ધ'થી ૧૬ લાંગા કહી દેવા. તેનો પહેલો લાંગા આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ લઘુ સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ.

આ રીતે 'સર્વ' લઘુ સર્વ રૂક્ષ'થી ૧૬ લાંગા કહી દેવા જોઈએ. તેનો પહેલો લાંગા આ રીતે બને છે :-

૧. સર્વ લઘુ સર્વ રૂક્ષ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ.

આ પાંચમો ચોસઠિયો (૬૪ લાંગાનો) થયો.

છઠ્ઠો ચોસઠિયો આ રીતે બને છે :-

'સર્વ' શીત સર્વ સ્નિગ્ધ'થી ૧૬ લાંગા કહી દેવા જોઈએ. તેનો પહેલો લાંગા આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ શીત સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ.

આ પ્રમાણે 'સર્વ' શીત સર્વ રૂક્ષ'થી લાંગા ૧૬ કહી દેવા જોઈએ. તેનો પહેલો લાંગા આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ શીત સર્વ રૂક્ષ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ.

આ પ્રમાણે 'સર્વ' ઉષ્ણ સર્વ સ્નિગ્ધ'થી ૧૬ લાંગા કહી દેવા જોઈએ. તેનો પહેલો લાંગા આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ ઉષ્ણ સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ.

આ પ્રમાણે ‘ સર્વ ઉષ્ણ સર્વ રૂક્ષ ’થી ૧૬ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. તેનો પહેલો ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. સર્વ ઉષ્ણ સર્વ રૂક્ષ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ.

આ છઠ્ઠો ચોસઠિયો (૬૪ ભાંગાનો) થયો. આ પ્રમાણે છ ચોસઠિયાના ૩૮૪ (૬×૬૪=૩૮૪) ભાંગા થયા.

સાત સંયોગી (સાત સ્પર્શના સંયોગથી બનવાવાળા) ૫૧૨ ભાંગા આ પ્રમાણે બને છે.

પહેલા ૧૨૮ માં :-

૧. ‘ સર્વ કર્કશ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ, એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ ’ તેના ૬૪ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. તેને માટે આ આંક ઉપર ધ્યાન દેવાથી તે ભાંગા સરળતાથી ખોલી શકાય છે. :-

૩૧૧૧૧૧૧, ૩૧૧૧૧૧૨, ૩૧૧૧૧૨૧, ૩૧૧૧૧૨૨,
૩૧૧૧૨૧૧, ૩૧૧૧૨૧૨, ૩૧૧૧૨૨૧. ૩૧૧૧૨૨૨, ૩૧૧૨૧૧૧,
૩૧૧૨૧૧૨, ૩૧૧૨૧૨૧, ૩૧૧૨૧૨૨, ૩૧૧૨૨૧૧, ૩૧૧૨૨૧૨,
૩૧૧૨૨૨૧, ૩૧૧૨૨૨૨, ૩૧૨૧૧૧૧, ૩૧૨૧૧૧૨. ૩૧૨૧૧૨૧,
૩૧૨૧૧૨૨, ૩૧૨૧૨૧૧, ૩૧૨૧૨૧૨, ૩૧૨૧૨૨૧, ૩૧૨૧૨૨૨,
૩૧૨૨૧૧૧, ૩૧૨૨૧૧૨, ૩૧૨૨૧૨૧, ૩૧૨૨૧૨૨, ૩૧૨૨૨૧૧,
૩૧૨૨૨૧૨, ૩૧૨૨૨૧૧, ૩૧૨૨૨૨૨.

આ બત્રીસ ભાંગા એકત્રીસ લાખના આંકથી કહ્યા છે. એવી રીતે ૩૨ ભાંગા બત્રીસ લાખના આંકથી કહી દેવા જોઈએ. એ ૬૪ ભાંગા ‘ સર્વ કર્કશના કહ્યા છે, અર્થાત્ પહેલાં જ્યાં ત્રણનો આંક છે ત્યાં સર્વ કહી દેવા જોઈએ. પછી જ્યાં ૧ નો આંક છે ત્યાં ‘ એક ભાગ ’ કહી દેવા જોઈએ અને જ્યાં બેનો આંક છે ત્યાં ‘ અનેક ભાગ ’ કહી દેવા જોઈએ. જે પ્રમાણે સર્વ કર્કશના ૬૪ ભાંગા કહ્યા છે તે જ પ્રમાણે ‘ સર્વ મૃદુ ’થી ૬૪ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. આ ૧૨૮ ભાંગા થયા.

આ પ્રથમ એકસો અઠાવીસી થઇ.

બીજી એકસો અઠાવીસી (૧૨૮ ભાંગાની) આ પ્રકારે બને છે.
૧. 'સર્વ' ગુરુ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ 'તેના ૬૪ ભાંગા કહી દેવા જોઇએ. એ પ્રમાણે 'સર્વ લઘુ' થી ૬૪ ભાંગા કહી દેવા જોઇએ. આ બીજી એકસો અઠાવીસી (૧૨૮ ભાંગાની) થઇ.

ત્રીજી એકસો અઠાવીસી (૧૨૮ ભાંગાની) આ પ્રકારે બને છે :-
૧. સર્વશીત એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ. તેના ૬૪ ભાંગા કહી દેવા જોઇએ. એ પ્રમાણે 'સર્વ ઉષ્ણ' થી ૬૪ ભાંગા કહી દેવા. આ ત્રીજી એકસો અઠાવીસી (૧૨૮ ભાંગાની) થઇ.

ચોથી એકસો અઠાવીસી આ પ્રકારે બને છે :-

૧. સર્વ સ્નિગ્ધ એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ. તેના ૬૪ ભાંગા કહી દેવા. એ પ્રમાણે 'સર્વ રૂક્ષ' થી ૬૪ ભાંગા કહી દેવા જોઇએ. આ ચોથી એકસો અઠાવીસી (૧૨૮ ભાંગાની) થઇ. આ ચાર એકસો અઠાવીસીના (૪×૧૨૮) ૫૧૨ ભાંગા થયા.

આઠ સંયોગી (આઠ રૂપશોના સંયોગથી બનવાવાળા) ૨૫૬ ભાંગા આ પ્રમાણે બને છે :-

૧. એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૨. એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

૩. એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ.

૪. એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ અનેક ભાગ સ્નિગ્ધ અનેક ભાગ રૂક્ષ.

‘સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ’ ને એક વચન અને બહુવચનમાં રાખવાથી આ ચાર ભાંગા બને છે. એ પ્રમાણે ‘ઉષ્ણ’ને બહુવચનમાં રાખવાથી ચાર ભાંગા બને છે. એ પ્રમાણે ‘શીત’ ને બહુવચનમાં રાખવાથી ૪ ભાંગા બને છે. એ પ્રમાણે ‘શીત અને ઉષ્ણ’ ને બહુવચનમાં રાખવાથી ચાર ભાંગા બને છે. એ ૧૬ ભાંગા થયા.

એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ એક ભાગ ગુરુ અનેક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ. આ પ્રમાણે ‘ગુરુ’ ને એકવચનમાં અને લઘુને બહુવચનમાં રાખીને ઉપર કહ્યા તે પ્રમાણે ૧૬ ભાંગા કહી દેવા.

એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ અનેક ભાગ ગુરુ એક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ. આ પ્રમાણે આના પાંચ ૧૬ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ.

એક ભાગ કર્કશ એક ભાગ મૃદુ અનેક ભાગ ગુરુ અનેક ભાગ લઘુ એક ભાગ શીત એક ભાગ ઉષ્ણ એક ભાગ સ્નિગ્ધ એક ભાગ રૂક્ષ. પ્રમાણે આના પાંચ ૧૬ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. એ સર્વ મળીને ‘કર્કશ અને મૃદુ’ને એકવચનમાં રાખવા પહેલાં ચોસઠ ભાંગા બને છે. એ પ્રકારે ‘કર્કશ’ને એકવચનમાં અને ‘મૃદુ’ને બહુવચનમાં રાખવાથી બીજા પાંચ ૬૪ ભાંગા બને છે. એ મુજબ ‘કર્કશ’ને બહુવચનમાં અને ‘મૃદુ’ને એકવચનમાં રાખવાથી ત્રીજા ૬૪ ભાંગા બને છે. એ પ્રમાણે કર્કશ અને મૃદુ બન્નેને બહુવચનમાં રાખવાથી ચોથા ૬૪ ભાંગા બને છે. એ ચારે ૬૪ ભાંગા ભેગા કરવાથી આઠ સંયોગી (આઠ સ્પર્શોના સંયોગથી બનવાવાળા (૨૫૬ ભાંગા બને છે. એ પ્રમાણે બાહર અનંત પ્રદેશી સ્કંધના સ્પર્શ સંબંધી ૧૨૯૬ (ચાર સંયોગી ૧૬, પાંચ સંયોગી ૧૨૮, છ સંયોગી ૩૮૪, સાત સંયોગી ૫૧૨ અને આઠ સંયોગી ૨૫૬=૧૨૯૬) ભાંગા થયા.

આ ભાંગાઓ સમજવા માટે નીચે આંક આપ્યો છે. તે આંક ઉપર ધ્યાન આપનાથી ભાંગા સરળતાથી બોલી શકાય છે.

૧૧૧૧૧૧૧૧,	૧૧૧૧૧૧૧૨,	૧૧૧૧૧૧૨૧,	૧૧૧૧૧૧૨૨,
૧૧૧૧૧૨૧૧,	૧૧૧૧૧૨૧૨,	૧૧૧૧૧૨૨૧,	૧૧૧૧૧૨૨૨,
૧૧૧૧૨૧૧૧,	૧૧૧૧૨૧૧૨,	૧૧૧૧૨૧૨૧,	૧૧૧૧૨૧૨૨,
૧૧૧૧૨૨૧૧,	૧૧૧૧૨૨૧૨,	૧૧૧૧૨૨૨૧,	૧૧૧૧૨૨૨૨,
૧૧૧૨૧૧૧૧,	૧૧૧૨૧૧૧૨,	૧૧૧૨૧૧૨૧,	૧૧૧૨૧૧૨૨,
૧૧૧૨૧૨૧૧,	૧૧૧૨૧૨૧૨,	૧૧૧૨૧૨૨૧,	૧૧૧૨૧૨૨૨,
૧૧૧૨૨૧૧૧,	૧૧૧૨૨૧૧૨,	૧૧૧૨૨૧૨૧,	૧૧૧૨૨૧૨૨,
૧૧૧૨૨૨૧૧,	૧૧૧૨૨૨૧૨,	૧૧૧૨૨૨૨૧,	૧૧૧૨૨૨૨૨,
૧૧૨૧૧૧૧૧,	૧૧૨૧૧૧૧૨,	૧૧૨૧૧૧૨૧,	૧૧૨૧૧૧૨૨,
૧૧૨૧૧૧૧૧,	૧૧૨૧૧૨૧૨,	૨૧૨૧૧૨૨૧,	૧૧૨૧૧૨૨૨,
૧૧૨૧૨૧૧૧,	૧૧૨૧૨૧૧૨,	૨૧૨૧૨૧૨૧,	૧૧૨૧૨૧૨૨,
૧૧૨૧૨૨૧૧,	૧૧૨૧૨૨૧૨,	૧૧૨૧૨૨૨૧,	૧૧૨૧૨૨૨૨,
૧૧૨૨૧૧૧૧,	૧૧૨૨૧૧૧૨,	૧૧૨૨૧૧૨૧,	૧૧૨૨૧૧૨૨,
૧૧૨૨૧૨૧૧,	૧૧૨૨૧૨૧૨,	૧૧૨૨૧૨૨૧,	૧૧૨૨૧૨૨૨,
૧૧૨૨૨૧૧૧,	૧૧૨૨૨૧૧૨,	૧૧૨૨૨૧૨૧,	૧૧૨૨૨૧૨૨,
૧૧૨૨૨૨૧૧,	૧૧૨૨૨૨૧૨,	૧૧૨૨૨૨૨૧,	૧૧૨૨૨૨૨૨.

આ ૬૪ આંક છે, તેમાંથી ૬૪ ભાંગા બોલી શકાય છે. જ્યાં ૧નો આંક છે ત્યાં એક ભાગ બોલવો. જ્યાં બે નો આંક છે ત્યાં અનેક ભાગ બોલવા. આ બધા એક કરોડ અગિયાર લાખના ૩૨ ભાંગા અને એક કરોડ બાર લાખના ૩૨ ભાંગા કહેલ છે.

એ રીતે એક કરોડ એકવીસ લાખના ૩૨ ભાંગા કહી દેવા. જેવી રીતે, ૧૨૧૧૧૧૧૧.

એક કરોડ બાવીસ લાખથી ૩૨ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. જેવી રીતે. ૧૨૨૧૧૧૧૧.

બે કરોડ અગિયાર લાખથી ૩૨ ભાંગા કહી દેવા જોઈએ. જેવી રીતે ૨૧૧૧૧૧૧૧.

બે કરોડ બાર લાખથી ૩૨ લાંગા કહી દેવા. જેવી રીતે, ૨૧૨૧૧૧૧૧.

બે કરોડ એકવીસ લાખથી ૩૨ લાંગા કહી દેવા. જેવી રીતે,
૨૨૧૧૧૧૧૧.

બે કરોડ બાવીસ લાખથી ૩૨ લાંગા કહી દેવા. જોઇએ. જેવી રીતે,
૨૨૨૧૧૧૧૧.

આ પ્રમાણે આઠ સંયોગીના ૨૫૬ લાંગા થયા.

કુલ લાંગા ૬૪૭૦ થયા. તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે.

દ્રવ્ય	વજુ	અંધ	રસ	સ્પર્શ	યોગ
૧	૫	૨	૫	૪	૧૬
૨	૧૫	૩	૧૫	૯	૪૨
૩	૪૫	૫	૪૫	૨૫	૧૨૦
૪	૯૦	૬	૯૦	૩૬	૨૨૨
૫	૧૪૧	૬	૧૪૧	૩૬	૩૨૪
૬	૧૮૬	૬	૧૮૬	૩૬	૪૧૪
૭	૨૧૬	૬	૨૧૬	૩૬	૪૭૪
૮	૨૩૧	૬	૨૩૧	૩૬	૫૦૪
૯	૨૩૬	૬	૨૩૬	૩૬	૫૧૪
૧૦	૨૩૭	૬	૨૩૭	૩૬	૫૧૬
સંખ્યાતા	૨૩૭	૬	૨૩૭	૩૬	૫૧૬
અસંખ્યાતા	૨૩૭	૬	૨૩૭	૩૬	૫૧૬
સૂક્ષ્મ અનંતા	૨૩૭	૬	૨૩૭	૩૬	૫૧૬
બાહર અનંતા	૨૩૭	૬	૨૩૭	૧૨૯૬	૧૭૭૬
૨૩૫૦		૭૬	૨૩૫૦	૧૬૯૪	૬૪૭૦

નોંધ :- એક પરમાણુથી માંડીને સૂક્ષ્મ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી સ્પર્શના ૩૯૮ લાંગા થાય છે, અને બાહર અનંત પ્રદેશી સ્કંધના ૧૨૯૬ લાંગા થાય છે.

પરમાણુ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ ૪ પ્રકારના છે ○
(૧) દ્રવ્ય પરમાણુ (૨) ક્ષેત્ર @પરમાણુ (૩) કાળ પરમાણુ (૪) લાવ પરમાણુ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્ય પરમાણુ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય પરમાણુ ચાર પ્રકારના છે. (૧) અછેદ્ય (જેનો છેદ ન થઈ શકે), (૨) અભેદ્ય (જેવું ભેદન ન થઈ શકે) (૩) અદાહ્ય (જેને સળગાવી ન શકાય), (૪) અગ્રાહ્ય (જે પકડી ન શકાય)

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ક્ષેત્ર પરમાણુ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર પરમાણુ ચાર પ્રકારના છે ○
(૧) અનર્થ (૨) અઅર્થ (૩) અપ્રદેશ (૪) અવિભાગ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળ પરમાણુ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાળ પરમાણુ ચાર પ્રકારના છે. (૧)
(૧) અવર્ણ (૨) અગંધ (૩) અરસ (૪) અસ્પર્શ.

○ વર્ણાદે ધર્મની વિવિધ રસિન એક પરમાણુને દ્રવ્ય પરમાણુ કહે છે. કેમકે અહીં ફક્ત દ્રવ્યની જ વિવિધતા છે.

@ એક આકાશ પ્રદેશને ક્ષેત્ર પરમાણુ કહે છે. એક સમયને કાળ પરમાણુ કહે છે. એક ગુણ કાળ આદિને લાવ પરમાણુ કહે છે.

△ (૧) પરમાણુમાં સમસ્ત જાવાના અવયવ નથી. એ માટે અનર્થ (જેને અર્થ લાગ ન થઈ શકે) કહેવાય છે

(૨) પરમાણુમાં વિભાગ સંખ્યાવાળા અવયવ નથી એટલે અવિભાગ કહેવાય છે.

(૩) પરમાણુમાં પ્રદેશ નથી માટે અપ્રદેશ કહેવાય છે.

(૪) પરમાણુના વિભાગ થઈ શકતા નથી માટે તેને અવિભાગ કહે છે.

નોંધ : શતક ૨૦ ઉદેશ-૧ નો અવિધાર શતક ૧૭ ના ઉદેશકાની સમાન હોવાના કારણે એ જ સ્થળે આપેલ છે. પુનરુક્તિ કરેલ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભાવ પરમાણુ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાવ પરમાણુ ચાર પ્રકારના છે. (૧) વર્ણવાળા (૨) ગંધવાળા (૩) રસવાળા (૪) સ્પર્શવાળા.

ત્રણ બંધ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૦. ઉ. ૭નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બંધ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બંધ ત્રણ પ્રકારના છે. [૧] □ જીવ પ્રયોગ બંધ [૨] અંતર બંધ [૩] પરંપર બંધ.

આ ત્રણ પ્રકારના બંધમાં જેઓમાં મળી શકે એવા પાંચ ભેદ. કર્મબંધ ૮, કર્મઉદ્ધય ૮, વેદ ૩, દર્શનમોહનીય ૧, ચારિત્ર મોહનીય ૧, < શરીર ૫, સંસાર ૪, લેશ્યા ૬, દષ્ટિ ૩, જ્ઞાન ૫, અજ્ઞાન ૩.

□ (૧) જીવના પ્રયોગથી અર્થાત્ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિથી આત્માની સાથે કર્મ પુદ્ગલોતો ને સંબંધ હોય છે તેને જીવ પ્રયોગ બંધ કહે છે.

(૨) કર્મ પુદ્ગલોતો બંધ થયા બાદ (અંતરરહિત સમયમાં) ને બંધ હોય છે તેને અંતર બંધ કહે છે.

(૩) કર્મ પુદ્ગલોતો બંધ થયા બાદ બીજા-ત્રીજા સમયમાં ને બંધ હોય છે તેને પરંપરબંધ કહે છે. અર્થાત્ વચમાં એક-બે સમય આદિનું અંતર પડીને બંધ હોય છે તેને પરંપર બંધ કહે છે.

< કર્મનો આત્મા સાથે સંબંધ થવો તે બંધ છે એમ પહેલાં કહેલ છે, પરંતુ અહીં કર્મ પુદ્ગલ અથવા અન્ય પુદ્ગલોતો આત્મા સાથે ને સંબંધ છે એને બંધ સમજવો જોઈએ. તો ત્રણ ઔદારિકાદિ શરીર, આદારાદિ સંજ્ઞાજનક કર્મ અને કૃષ્ણાદિ લેશ્યાનો બંધ હોવો સંભવ છે.

તો ત્રણ એ શંકા હોઈ શકે કે, દષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન અને એના વિષયના બંધ કેમ હોય ? કેમકે સર્વે અપૌદ્ગાલિક છે.

હિતર આ પ્રકારે છે. અહીં બંધનો અર્થ કેવળ સંબંધ નિવૃત્તિ છે, એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ આદિનો જીવ પ્રયોગાદિ બંધ ઘટિત થાય છે.

જ્ઞાનના વિષય ૫, અજ્ઞાનના વિષય ૩ એ કુલ મળી ૫૫ બોલ થયા. સમુચ્ચય જીવમાં એ ૫૫ બોલ લાલે છે. નારકીમાં ૪૪ બોલ લાલે છે. [ઉપર કહેલ ૫૫માંથી ૨ વેદ, ૨ શરીર, ૩ લેશ્યા ૨, જ્ઞાન ૩, અજ્ઞાનના વિષય એ ૧૧ બોલ ઓછા થયા]. ભવનપતિ અને વાણ્વ્યંતર દેવોમાં ૪૬ બોલ લાલે છે. [ઉપર ૪૪ કહ્યા છે એમાંથી ૧ નપુંસકવેદ ઓછો થયો. બે વેદ અને એક લેશ્યા એ ૩ બોલ વધી ગયા.] ન્યોતિપી દેવોમાં ૪૩ બોલ લાલે. [ઉપરના ૪૬માંથી ૩ લેશ્યા ઓછી થઈ]. વૈમાનિક દેવોમાં ૪૫ બોલ લાલે. [ઉપરના ૪૩ બોલમાં ૨ લેશ્યા વધી]. પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતિકાયમાં ૩૫ બોલ લાલે છે. કર્મ બંધ ૮, કર્મ ઉદ્ધય ૮, વેદ ૧, દર્શનમોહનીય ૧, ચારિત્ર મોહનીય ૧, શરીર ૩, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૪, દૃષ્ટિ ૧, અજ્ઞાન ૨, અજ્ઞાનના વિષય ૨, એ સર્વ મળી ૩૫ થયા. તેઉકાયમાં ૩૪ બોલ લાલે [ઉપર કહેલ બોલોમાંથી ૧ લેશ્યા ઓછી થઈ]. વાયુકાયમાં ૩૫ બોલ લાલે છે. [ઉપરના ૩૪ બોલોમાં ૧ શરીર વધ્યું] ત્રણ વિકલોદ્રિયમાં ૩૬ બોલ લાલે છે. [ઉપરના ૩૪ બોલોમાં ૧ દૃષ્ટિ, ૨ જ્ઞાન, ૨ જ્ઞાનના વિષય એ પાંચ બોલ વધ્યા] તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૫૦ બોલ લાલે. [૫૫માંથી ૧ શરીર, ૨ જ્ઞાન, ૨ જ્ઞાનના વિષય એ પાંચ બોલ ઓછા થયા]. મનુષ્યમાં ૫૫ બોલ લાલે.

૨૪ દંડકમાં જેટલા જેટલા બોલ લાલે છે, એ સર્વમાં પ્રત્યેકમાં જીવપ્રયોગબંધ, અંતરબંધ અને પરંપરબંધ એ ત્રણે બંધ લાલે છે.

કર્મ અને અકર્મભૂમિ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૦. ઉ. ૬ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કર્મભૂમિઓ કેટલી છે ?

સહાવીર : હે ગૌતમ ! પંદર-છે: પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત અને પાંચ મહાવિદેહ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અકર્મભૂમિઓ કેટલી કહી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રીસ કહી છે ! પાંચ હૈમવત, પાંચ હૈરણ્યવત, પાંચ હરિવર્ષ, પાંચ રમ્યકવર્ષ, પાંચ દેવકુરુ અને પાંચ ઉત્તરકુરુ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ ત્રીસ અકર્મભૂમિઓમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીરૂપ કાળ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પાંચ ભરતોમાં અને પાંચ ઐરવતોમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીરૂપ કાળ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પાંચ મહાવિદેહમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ છે ?

મહાવીર : નથી. હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! ત્યાં એકરૂપે અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ પાંચ મહાવિદેહોમાં અરહંત ભગવાનો પાંચ મહાવ્રતવાળા અને પ્રતિક્રમણસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પાંચ ભરતોમાં અને પાંચ ઐરવતોમાં પહેલા અને છેલ્લા એ બે અરહંત ભગવંતો પાંચ મહાવ્રતવાળા તથા પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, બાકીના અરહંત ભગવંતો ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે; વળી, પાંચ મહાવિદેહમાં પણ અરહંત ભગવંતો ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામે દ્વીપના ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં કેટલા તીર્થંકરો થયા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચોવીસ તીર્થંકરો થયા છે : ઋષભ, અજિત, સંભવ, અભિનંદન, સુમતિ, સુપ્રભ, સુપાર્શ્વ, શશી-ચંદ્રપ્રભ, પુષ્પકંત-સુવિધિ, શીતલ, શ્રેયાંસ, વાસુપૂજ્ય, વિમલ, અનંત, ધર્મ, શાંતિ, કુંથુ, અર, મદ્ધિ, મુનિસુમત, નમિ, નેમિ, પાર્શ્વ અને વર્ધમાન.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એ ૨૪ તીર્થંકરોના ૨૩ જિનાંતરોમાં કયા જિનના અંતરમાં કાલિક @ શ્રુતનો વિચ્છેદ કહ્યો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ ૨૩ જિનાંતરોમાં પહેલાં એકે છેલ્લાં આઠ આઠ જિનાંતરોમાં કાલિકશ્રુતનો અવિચ્છેદ કહ્યો છે, અને વચ્ચેલાં સાત જિનાંતરોમાં કાલિકશ્રુતનો વિચ્છેદ કહ્યો છે. દષ્ટિવાદનો વિચ્છેદ તો બધાંય જિનાંતરોમાં કહ્યો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામે દ્વીપના ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં આપ દેવાનુપ્રિયનું પૂર્વગત શ્રુત કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક હજાર વર્ષ સુધી રહેશે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બાકી બધા તીર્થંકરોનું પૂર્વગત શ્રુત કેટલા કાળ સુધી રહું હતું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કેટલાક તીર્થંકરોનું સંખ્યાતા કાળ અને કેટલાક તીર્થંકરોનું અસંખ્યાત કાળ સુધી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપ નામે દ્વીપના ભારત વર્ષમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં આપ દેવાનુપ્રિયનું તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી રહેશે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેવી રીતે બાકી તીર્થંકરોમાંના છેલ્લા તીર્થંકરનું તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

@ જે સૂત્રનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પહેલા અને છેલ્લા પહોરમાં થઈ શકે છે તેને કાલિકશ્રુત કહેવાય છે. જેવી રીતે આચારંગ આદિ ૨૩ સૂત્ર (૧૧ અંગસૂત્ર ૫ નિરમાવલિકા, ૪ છેદ સૂત્ર, જંબુદ્વીપપ્રસન્નિ, ચંદ્રપ્રસન્નિ, ઉત્તરાધ્યયન.)

જે સૂત્રનો સ્વાધ્યાય બધા સમયે (અરવાધ્યાયના સમયને છોડીને) થઈ શકે છે તેને ઉત્કાલિક સૂત્ર કહે છે. જેમકે-દશવૈકલિક આદિ ૬ સૂત્ર (ઉવવાર્ષ, રાયપ્રશનીય, જ્વાભિગમ, પત્રવજ્રા, દશવૈકલિક, નન્દીસૂત્ર, અનુયોગદ્વાર સૂત્ર, પ્રસન્નિ, આવશ્યક સૂત્ર.)

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કેશલ દેશના ઋષભદેવ અહીં તને જોડેલો જિનપર્યાય કહ્યા છે, તેટલાં (હજાર વર્ષ ન્યૂન લાખ પૂર્વ) વર્ષ સુધી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તીર્થ એ તીર્થ છે કે તીર્થ કર તીર્થ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અહીં તો અવશ્ય તીર્થ કર છે. પરંતુ ચાર પ્રકારનો શ્રમજીવધાન સંઘ : સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા. તે તીર્થરૂપ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રવચન એ પ્રવચન છે કે પ્રવચની એ પ્રવચન છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અહીં તો અવશ્ય પ્રવચની (પ્રવચનના ઉપદેશક) છે; અને દ્વાઠશાંગ ગણિપટિક (આચારાંગાદિ ૧૨ અંગગ્રંથ) પ્રવચન છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ જે ઉગ્રકુલના, લોગકુલના, રાજન્ય-કુલના, ઇક્ષ્વાકુકુલના, શાતકુલના અને કૌરવ્યકુલના ક્ષત્રિયો આ ધર્મમાં પ્રવેશ કરે છે, અને પ્રવેશ કરીને આઠ પ્રકારના કર્મરૂપ રજોમલને ધુએ છે, તેઓ ત્યાર પછી સિદ્ધ થાય છે, અને સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે ?

મહાવીર : હા. ગૌતમ ! પરંતુ કેટલાક કોઈ એક દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

વિદ્યાચારણ જંધાચારણ લખિંધ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જ્યારણ કેટલા પ્રકારના છે ?

* લખિંધ દ્વારા આકાશમાં અતિશય ગમન કરવાની શક્તિવાળા મુનિને ચારણ કહે છે. ચારણના પ્રે ભેદ છે : વિદ્યાચારણ અને જંધાચારણ. વિદ્યા દ્વારા અર્થાત પૂર્વેના જ્ઞાન દ્વારા જે મુનિને અતિશય ગમન કરવાની લખિંધ પ્રાપ્ત થાય તેને વિદ્યાચારણ કહે છે. જે મુનિને જંધા દ્વારા અતિશય ગમન કરવાની શક્તિ લખિંધ પ્રાપ્ત થાય તેને જંધાચારણ કહે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચારણ એ પ્રકારના છે : વિદ્યાચારણ અને જંઘાચારણ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એને વિદ્યાચારણ શા માટે કહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નિરંતર છઠ્ઠઠ તપશ્ચર્યા કરવાથી અને પૂર્વના જ્ઞાન દ્વારા ઉત્તરગુણલખિય (તપોલખિય) પ્રાપ્ત થાય તે મુનિને 'વિદ્યાચારણ' નામની લખિય ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે એને 'વિદ્યાચારણ' કહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! 'વિદ્યાચારણ'ની કેવી શીઘ્ર ગતિ હોય છે ? એની ગતિનો વિષય કેવો શીઘ્ર હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આ જંબુદ્રીપનો પરિધિ ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્યાવીસ યોજન ત્રણ ગાઉ (કોસ) એકસો અઠ્ઠાવીસ ધનુષ્ય સાડાતેર આંગૂલ ઝાઝેરો (કંઈક વધુ) છે. કોઈ મહર્ષિ દેવ ત્રણ ચપટી વગાડે એટલામાં આ જંબુદ્રીપની ત્રણ વાર પરિક્રમા કરીને પાછા શીઘ્ર આવે એ રીતની શીઘ્રગતિ વિદ્યાચારણની છે. એ પ્રકારે એની ગતિનો વિષય શીઘ્ર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિદ્યાચારણના તિર્થ જવાનો વિષય કેટલો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક ઉદ્યનમાં માનુષોત્તર પર્વત પર સ્થિતિ વિશ્રામ કરે છે, બીજા ઉદ્યનમાં નંદીશ્વર દ્વીપમાં સમવસરણ કરે છે, ત્યાંથી પાછા એક જ ઉદ્યનમાં અહીં આવી સમવસરણ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિદ્યાચારણના ઊંચા જવાનો વિષય કેટલો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક ઉદ્યનમાં નંદનવનમાં સમવસરણ કરે છે, બીજા ઉદ્યનમાં પંડકવનમાં સમવસરણ કરે છે, ત્યાંથી પાછા એક ઉદ્યનમાં અહીં આવીને સમવસરણ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જંઘાચારણ લખિયની કેવી રીતે પ્રાપ્તિ થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિ અનુસાર ત્રણ ત્રણ ઉપવાસનાં પારણાં કરવાથી જંઘાચારણુ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જંઘાચારણુની કેવી શીઘ્ર ગતિ હોય છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! કેઇ મહદ્દિર્ઘ દેવ ત્રણ ચપટી વગાડે એટલામાં આ જંબુદ્વીપને રત્ન વખત પરિક્રમા કરીને પાછા શીઘ્ર આવે. આ રીતની શીઘ્રગતિ જંઘાચારણુની છે. આ પ્રકાર એની ગતિના વિષય શીઘ્ર છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જંઘાચારણુની તિર્થાં જવાનો વિષય કેટલો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે એક ઉદ્યનથી રુચકવર દ્વીપમાં જઇ સમવસરણુ કરે છે, ત્યાંથી પાછા આવતા સરખે એક ઉદ્યનમાં નંદીશ્વર દ્વીપમાં સમવસરણુ કરે છે. અને બીજા ઉદ્યનથી તે અહીં અંબીને સમવસરણુ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જંઘાચારણુના ઉર્ધ્વગમન □ (જિયા જવાનું)નો કેટલો વિષય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે એક ઉદ્યન દ્વારા પંડકવનમાં સમવસરણુ કરે છે, ત્યાંથી પાછા આવતાં એક ઉદ્યનમાં નંદનવનમાં

□ વિદ્યાચારણુનું ગમન બે ઉદ્યનમાં થાય છે, અને આગમન એક ઉદ્યનમાં થાય છે. જંઘાચારણુનું ગમન એક ઉદ્યનથી અને આગમન બે ઉદ્યનથી થાય છે. એ લબ્ધિઓનો એવો સ્વભાવ છે.

આ વિષયમાં બીજા આચાર્યોના મત આ પ્રકારે છે—વિદ્યાચારણુની વિદ્યા જ તે સમયે મંદ અભ્યાસવાળી હોય છે. એટલે ગમન બે ઉદ્યનદ્વારા થાય છે. એની વિદ્યા આવતે વખતે તે જ અભ્યાસવાળી હોય છે. એટલે આગમન એક ઉદ્યનદ્વારા થાય છે.

જંઘાચારણુની લબ્ધિ જ્યારે જ્યારે ઉપયોગમાં આવે છે ત્યારે ત્યારે તે અર્ધ સામર્થ્યવાળી થઇ જાય છે, એટલે એનું ગમન એક ઉદ્યન દ્વારા થાય છે અને આગમન બે ઉદ્યન દ્વારા થાય છે.

સમવસરણુ કરે છે. ખીજા ઉદ્યનમાં સ્વસ્થાન પર આવી જાય છે. ○

અન્ને પ્રકારની લખિધવાળા મુનિ આ વિષયની આલોચના પ્રતિક્રમણુ કરી લે તો આરાધક થાય છે, અને આલોચના પ્રતિક્રમણુ કર્યા વિના કાળ કરી જાય (મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય) તો આરાધક થતા નથી.

સોપકમ-નિરુપકમ

શ્રી લગવતી સૂત્ર શ. ૨૦. ઉ. ૧૦ નો આધકાર

સોપકમ એ આયુષ્ય ૭ કારણથી તૂટી શકે છે. ૧ પાણીથી, ૨ અગ્નિથી, ૩ વિષથી, ૪ શસ્ત્રથી, ૫ અતિહર્ષ, ૬ શોક, ૭ લયથી (વધુ ચાલવું, વધુ ખાવું, મૈથુન સેવવું, આદિ વ્યયથી).

નિરુપકમ આયુષ્ય બાંધેલ પૂરું આયુષ્ય ભોગવે. વચ્ચે તૂટે નહિ. જીવ અન્ને પ્રકારના આયુષ્યવાળા હોય છે.

(૧) નારકી, દેવતા, ગુગલ મનુષ્ય, તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ પ્રતિવાસુદેવ, બળદેવ-એમનાં આયુષ્ય નિરુપકમી હોય છે. શેષ સર્વ જીવોના અન્ને પ્રકારે હોય છે.

(૨) નારકી સોપકમ (સ્વહસ્તે શાસ્ત્રાદિ)થી ઊપજે, પર ઉપક્રમથી કે વિના ઉપક્રમથી ? ત્રણે પ્રકારથી, મતલબ કે, મનુષ્ય-તીર્થંચપણે જીવે

○ વિદ્યાચારણ અને જંઘાચારણ લખિધવાળા મુનિ નંદીશ્વર દ્વીપ રુચ-કદ્વીપ, પાંડુકવનમાં ગયા હોય એવું શાસ્ત્ર પાઠમાં કયાંય વર્ણન આવતું નથી. અહીં ફક્ત તેઓના તિર્થ જવાની અને ઊંચા જવાની શક્તિના વિષયના પ્રશ્નોત્તર છે.

@ જીવ સોપકમ હોય યા નિરુપકમ હોય પરંતુ તે આયુકર્મના દલિકો જેટલા બાંધ્યા છે તે સર્વ પૂરા ભોગવ્યા વિના મૃત્યુ પામે નહિ. સોપકમ બાંધેલ આયુ વચ્ચે તૂટવાનું નિમિત્ત પરભવથી સાથે નિર્માણ કરીને આવે છે અને તેના ઉદયે શેષ દલિકો શીઘ્ર ભોગવી પૂર્ણ કરે છે. નિરુપકમીને દલિકો શીઘ્ર ભોગવી લેવા પડે તેવું નિમિત્ત હોતું નથી.

નરકનું આયુષ્ય આંધ્યું હોય તે મરતી વખતે પોતાના હાથે, બીજાના હાથે અથવા આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મરે એમ--૨૪ હંડક બાણવા.

(૩) નારકી નરકથી નીકળે તે સ્વોપક્રમથી, પરોપક્રમથી કે વિના ઉપક્રમથી? એવં ૧૩. દેવતાના હંડકમાં પણ વિના ઉપક્રમથી ચલે. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, તિર્યચપચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય એ ૧૦ હંડકના જીવો ત્રણ ઉપક્રમથી ચલે.

(૪) નારકી સ્વાત્મકદ્વિ (નરકાચુ આદિ)થી ઉત્પન્ન થાય કે પરત્તદ્વિથી? સ્વત્તદ્વિથી અને નીકળે (ચલે) પણ સ્વત્તદ્વિથી, એવં ૨૩ હંડકમાં બાણવું.

(૫) ૨૪ હંડકના જીવો સ્વપ્રયોગ (મન, વચન, કાય)થી જાપજે અને નીકળે, પરપ્રયોગથી નહિ.

(૬) ૨૪ હંડકના જીવો સ્વકર્મથી જાપજે અને નીકળે (ચલે), પરકર્મથી નહિ.

કૃત સંચય અકૃત સંચય

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીના નેરિયા કૃતસંચય છે ? @ અકૃતસંચય છે ? અવ્યકતવ્યસંચય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નારકીના નેરિયા ત્રણે ~ પ્રકારના છે.

@ જે જીવ બીજી ગતિમાંથી આવીને એક સમયમાં એક સાથે સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે તેને કૃતસંચય કહે છે. જે એક સમયમાં એક સાથે અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે તેને અકૃતસંચય કહે છે. જે એક સમયમાં એક ઉત્પન્ન થાય તેને અવ્યકતવ્યસંચય કહે છે.

~ નારકીના જીવ ત્રણે પ્રકારના હોય છે. કારણ કે તે એક સમયમાં એકસાથે એકથી લઈને અસંખ્યાતા સુધી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

પાંચ સ્થાવર અકૃત સંચય ૦ છે. પરંતુ કૃતસંચય અને અવ્યક્ત સંચય નથી. શેષ ૧૮ ઢંડકના જીવો ત્રણે પ્રકારના હોય છે. સિદ્ધ ભગવાન કૃત સંચય છે અને અવ્યક્તવ્યસંચય પણ છે, પરંતુ અકૃતસંચય નથી.

અલ્પબહુત્વ:- નારકી આદિ ૧૯ ઢંડકમાં સર્વથી થોડા અવ્યક્તવ્યસંચય (૨) તેથી કૃતસંચય સંખ્યાતગુણ (૩) તેથી અકૃતસંચય અસંખ્યાતગુણ સિદ્ધ ભગવાન સર્વથી થોડા કૃતસંચય (૨) તેથી અવ્યક્તવ્યસંચય સંખ્યાતગુણ છે. પાંચ સ્થાવરમાં એક જ બોલ હોય છે. એટલા માટે તેનો અલ્પ બહુત્વ હોતો નથી.

શાલિ, વ્રીહિ આદિ વનસ્પતિનો અધિકાર

ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૧. ઉ. ૧ થી ૮૦.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
શાલિ કલ અયસિ વંસે હક્ષુ દમ્ભે ય અમ્ભે તુલસીય ।
અઙ્ગ દસ વગ્ગા અસીતિ પુણ હોંતિ ઉદેસા ॥

એકવીસમા શતકમાં વિવિધ વનસ્પતિના આઠ વર્ગ છે અને તેના એંશી ઉદ્દેશ છે. આઠ વર્ગ આ પ્રમાણે છે :-

૧. પ્રથમ વર્ગ શાલિ (ચોખા)ના પ્રકારનાં ધાન્ય સંબંધે છે. આ પ્રકારમાં ઘઉં, વ્રીહિ, જવ, વગેરે ધાન્ય બાણવાં.

○ પૃથ્વીકાયિક આદિ પાંચ સ્થાવર અકૃતસંચય છે. કારણ કે તે એક સમયમાં એક સાથે અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે, એક બે નહિ. જો કે વનસ્પતિ કાયિક જીવ એક સમયમાં એક સાથે અનંતા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, પરંતુ ત્યાં વિન્નતીય જીવોથી આવીને ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવોની જ વિવક્ષા છે. તે અસંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે.

સિદ્ધ ભગવાન અકૃતસંચય નથી. કારણ કે મોક્ષ જવાવાળા જીવ એક સમયમાં એક સાથે એકથી લઈને સંખ્યાતા જ મોક્ષ જાય છે-સિદ્ધ થાય છે, અસંખ્યાતા સિદ્ધ થતા નથી.

૨. બીજો વર્ગ કલ-વટાણાના પ્રકારનાં ધાન્ય સંબંધે છે. આ પ્રકારમાં મસૂર, તલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી, અલિસદંક સટિન, ચણા, વગેરે ધાન્ય બાણવાં.

૩. ત્રીજો વર્ગ અળસીના પ્રકારની વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ પ્રકારમાં કુચુંબ, કોદ્રવ, કાંગ રાળ, તુવેર, કોદુસા, શણ, સરસવ, અને મૂળકબીજ વગેરે વનસ્પતિ બાણવી.

૪. ચોથો વર્ગ વાંસના પ્રકારની પર્વ (ગાંઠ)વાળી વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ પ્રકારમાં વેણું, કનક, કર્કાવંશ, ચારુવંશ, દંડા, કુડા, વિમા, ચંડા, વેણુકા અને કસ્યાણી વગેરે વનસ્પતિ બાણવી.

૫. પાંચમો વર્ગ ઇંદ્રિ (શેરડી)ના પ્રકારની પર્વ (ગાંઠ)વાળી વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ પ્રકારમાં ઇંદ્રિવાટિકા, વીરણ, ઇંદ્રિક, ભામાસ, સુંઠ, શર, વેત્ર (નેતર), તિમિર, સતપોરગ અને નડ એ બધી વનસ્પતિ બાણવી.

૬. છઠ્ઠો વર્ગ દર્શના પ્રકારના તૃણ સંબંધે છે. આ પ્રકારમાં સેડિય, ભંતિય, દર્ભ, કોંતિય, દર્ભકુશ, પર્વક, પોદેદલ, અન્નુન (અંજન) આષાઢક, રોહિતક, સમુ, અવખીર (તવખીર) ભુસ, એરંડ, કુરુકુંદ, કરકર, સુંઠ, વિભંગ, મધુરયણ, યુરગ, શિદ્ધિપક અને સંકલિતૃણ વગેરે પ્રકારનાં તૃણ સમજવાં.

૭. સાતમો વર્ગ અબ્ર વગેરે વનસ્પતિ સંબંધે છે. એક જાતિના વૃક્ષમાં બીજી જાતિનું વૃક્ષ ઊગે તેને અબ્ર કહેવામાં આવે છે. જેમ કે વડના ઝાડમાં પીપળો ઊગી નીકળે અથવા લીમડાના ઝાડમાં પીપળાનું વૃક્ષ ઊગે તેને અબ્ર કહેવાય છે.

આ વર્ગમાં અબ્રરુહ (એક વૃક્ષ પર ઊગતી અન્ય વનસ્પતિ), વાયણ, હરિતક, તાંદળજો, તૃણ, વૃથુલ, પોરક, માળાર, ખિલ્લી, (ચિલ્લી) પાલક, દગધિપલી, દગ્ધિ-દવી, સ્વસ્તિક, શાકમંડુકી, મૂલક, અંખિલ-શાક, સરસવ, જિયંતાગ, વગેરે વનસ્પતિનો સમાવેશ થાય છે.

૮. આઠમો વર્ગ તુલસીના પ્રકારની વનસ્પતિ સંબંધે છે આ પ્રકારમાં તુલસી, કૃષ્ણ, દરાલ, ક્ષેત્રજા, અજા, ચૂતણા, ચોરા, જીરા, દમણા, મરુયા, ઈંદિવર, અને શતપુષ્પ વગેરે વનસ્પતિ બાબતી.

આ આઠ વર્ગના દરેક વર્ગ ઉપર દસ દસ ઉદેશા છે. આ દસ ઉદેશાનાં નામ આ પ્રમાણે છે :-

[૧] મૂળ [૨] કંદ [૩] સ્કંધ (થડ) [૪] ત્વચા (છાલ) [૫] શાળા (ડાળી) [૬] પ્રવાલ (કામળ પાંદડાં) [૭] પાંદડાં [૮] ફૂલ [૯] ફળ [૧૦] બીજ.

જે પ્રમાણે ભગવતી શતક ૧૧ ના પહેલા ઉદેશામાં ઉત્પલકમલના અધિકારમાં ૩૨ દ્વારા કહેવામાં આવ્યા તે જ પ્રમાણે ઉપરોક્ત દરેક વર્ગના દરેક ઉદેશા પર ૩૨ દ્વાર કહેવા. એટલે કે આઠ વર્ગ અને તેના એંશી ઉદેશા પર ઉત્પલ કમલના અધિકાર પ્રમાણે ૩૨ દ્વાર કહેવા. અહીં બીજીસ દ્વારામાં જે વિશેષતાઓ છે તે નીચે પ્રમાણે છે :-

[૧] શ્રી પત્રવણા સૂત્રના વ્યુત્કાંતિપદમાં દેવોની વનસ્પતિમાં ઉત્પત્તિ કહી છે. આનો આશય એ છે કે, દેવતા વનસ્પતિના પુષ્પ (ફૂલ) ફળ અને બીજ એ શુભ અંગોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ મૂળ વગેરે અશુભ અંગોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી ઉપરોક્ત દરેક વર્ગના સાત ઉદેશાના ઉપપાત દ્વારા દેવગતિથી દેવો મૂળાદિપણે ઊપજતા નથી. પરંતુ આઠમા, નવમા અને દશમા ઉદેશામાં દેવતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી પહેલા સાત ઉદેશામાં આગત ૪૯ ની બાબતી. જ્યારે આઠમા, નવમા અને દસમા ઉદેશામાં દેવો ઉત્પન્ન થતા હોવાથી આગત ૭૪ ની સમજવી.

ચોથો વર્ગ વાંસનો છે અને આઠમો વર્ગ તુલસીનો છે. તેમાં વિશેષતા એ છે કે, આ વર્ગમાં દેવતા ઉત્પન્ન થતા નથી. તેથી આ બંને વર્ગના દસ ઉદેશામાં આગત ૪૯ બોલની સમજવી.

પાંચમા ઇંદુના વર્ગમાં ઇંદુના સ્કંધમાં દેવતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી પાંચમા વર્ગના ત્રીજા ઉદેશામાં આગત ૭૪ બોલની સમજવી

(૨) પહેલા ત્રણ વર્ગ, છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ગના પહેલા સાત ઉદેશામાં, ચોથા પાંચમા અને આઠમા તુલસીના વર્ગના દરેક ઉદેશામાં અને પાંચમા ઇંદુના વર્ગના ત્રીજા સ્કંધના ઉદેશા સિવાય બાકીના નવ ઉદેશામાં લેશ્યા ત્રણ તે કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યા અને તેના છવીસ ભાંગા બાણવા□.

પહેલા ત્રણ વર્ગ, છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ગના, આઠ, નવ અને દસ ઉદેશામાં તથા પાંચમા ઇંદુ વર્ગના ત્રીજા સ્કંધના ઉદેશામાં લેશ્યા ચાર કહેવી. તે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજો લેશ્યા. અને તેના એંસી ભાંગા બાણવા. <

(૩) પહેલા ત્રણ વર્ગ, છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ગમાં દરેક વર્ગના પહેલા સાત ઉદેશામાં અને ચોથા, પાંચમા અને આઠમા વર્ગના દરેક ઉદેશામાં અવગાહના જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક બેથી નવ ધનુષની બાણવી.

બાકીના ઉદેશામાં એટલે કે પહેલા ત્રણ વર્ગ, છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ગના આઠ, નવ અને દસમા ઉદેશામાં અવગાહના જઘન્ય આંગૂલનો

□ ત્રણ લેશ્યાના ૨૬ ભાંગા આ પ્રમાણે છે : કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોત એ ત્રણ લેશ્યાના એકવચન અને બહુવચનના અસંયોગી ત્રણ ત્રણ ભાંગા ગણતાં છ ભાંગા થાય છે તથા તેના દ્વિક સંયોગી, કૃષ્ણ નીલ, કૃષ્ણ કાપોત, અને નીલ કાપોત, એ પ્રમાણે ત્રણ વિકલ્પ થાય અને પ્રત્યેકના એક અને અનેકના ચાર ચાર ભાંગા ગણતાં ચાર ભાંગા થાય. તેમ જ ત્રિક સંયોગી એક અને અનેકના આઠ વિકલ્પ થાય. આ પ્રમાણે બધા મળીને છવીસ ભાંગા બાણવા. .

< ચાર લેશ્યાના ૮૦ ભાંગા આ પ્રમાણે છે :- પ્રથમની ચાર કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યાના એકત્વ અને બહુત્વને આશ્રયી અસંયોગી ચાર ચાર ભાંગા ગણતાં આઠ ભાંગા, દ્વિક સંયોગી છ વિકલ્પ (કૃષ્ણ નીલ, નીલ કાપોત, કાપોત તેજો, તેજો કૃષ્ણ, કાપોત કૃષ્ણ અને નીલ તેજો) અને પ્રત્યેકના એકત્વ અને બહુત્વને આશ્રયી ચાર ચાર ભાંગ ગણતાં ચોવીસ ભાંગાઓ, ત્રિક સંયોગી આઠ વિકલ્પ અને તેના પૂર્વોક્ત રીતે ચાર ચાર ભાંગ ગણતાં બત્રીસ વિકલ્પો તથા ચતુઃસંયોગી સોળ વિકલ્પો એ બધા મળી એંસી વિકલ્પો થાય છે.

અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ આંગૂલ પૃથક્ત્વ યેથી નવ આંગૂલ બાણવી.

તાડ, તમાલ આદિ વનસ્પતિનો અધિકાર

ભગવતી સૂત્ર શતક ૨૨ ઉદ્દેશા ૧ થી ૬૦

તાલે ગદ્વિય બહુવીયગાય, ગુચ્છા ય ગુમ્મ વલ્લીય ।

છદસ વગ્ગા ય સદ્વિં પુણ હેતિ ઉદ્દેશા ॥

બાવીસમા શતકમાં છ વર્ગ છે અને સાઠ ઉદ્દેશા છે. (૧) પ્રથમ વર્ગે તાલ (તાડ)ના પ્રકારની વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ પ્રકારમાં તાડ, તમાલ, તકકલિ, તેતલિ, સાલ, સરલ-દેવદાર, સારગદલ, યાવત કેતકી, કેળ, કંદલી, ચર્મવૃક્ષ, ગુંદવૃક્ષ, હિંગુવૃક્ષ, લવંગવૃક્ષ, સોપારીનું વૃક્ષ, ખજૂરી અને નાળીયેરી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

શાલિ વર્ગની પેઠે અહીં પણ દરેક વર્ગમાં (૧) મૂળ (૨) કંદ, (૩) સ્કંધ (૪) ત્વચા (છાલ) (૫) શાખા (૬) પ્રવાલ (કિમળ પાંદડાં) (૭) પાંદડાં (૮) ફૂલ (૯) ફળ (૧૦) બીજ. એ પ્રમાણે દસ ઉદ્દેશકો કહેવા.

આ વર્ગમાં વિશેષતા એ છે કે, પ્રથમ પાંચ ઉદ્દેશકોમાં દેવો આવી ઊપજતા નથી. તેથી ત્યાં તેઓને લેશ્યા ત્રણ હોય છે અને તેના ૨૬ ભાંગા થાય છે. તેઓની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દસ હબર વર્ષ છે. બાકીના પાંચ (કિમળ પાંદડાંથી બીજ સુધીના) ઉદ્દેશામાં દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, માટે ત્યાં તેઓને ચાર લેશ્યાઓ હોય છે અને તેના ૮૦ ભાંગા થાય છે. તેઓની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ષ પૃથક્ત્વ યેથી નવ વર્ષ સુધીની હોય છે. અવગાહના શરીર પ્રમાણ મૂળ અને કંદની ધનુષપૃથક્ત્વ તથા શાખાની ગાઉપૃથક્ત્વ હોય છે. પ્રવાલ અને પાંદડાંની અવગાહના ધનુષ પૃથક્ત્વ, પુષ્પની હસ્ત પૃથક્ત્વ (યેથી નવ હાથની) અને બીજની આંગૂલપૃથક્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ અવ-

ગાહના હોય છે. એ બધાની જઘન્ય અવગાહના આંગૂલીના અસંખ્યાતમા ભાગની ભળવી.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર શાસિ વર્ગની પેઠે કહેવો.

(૨) બીજો વર્ગ એક બીજવાળાં વૃક્ષોનો છે. આ વર્ગમાં લીમડો, આંબો, જાંબુ, કેસંજ, તા(સા)ત્ર, અંકોદ્ભવ, પીલુ, સેલુ, સલ્લકી, મોચકી, માવૂક, બકુલ, પલાશ, કરંજ, પુત્રંજીવક, અસ્થિ-અરીઠા, બહેડા, હરડો, ભિલામા, ઉમેમરિકા, ક્ષીરિણી, ધાવડી, પ્રિયાલ-ચારંગી, પૂતનિંખ, કરંજ, સેણહય, પાસિય, સીસમ, અતસી (અસન), નાગકેસર, નાગવૃક્ષ (વછનાગ), શ્રીવર્ણી (સેવન) અને અશોક વગેરે વૃક્ષો ભણવાં.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર તાડ વર્ગની પેઠે કહેવો.

(૩) ત્રીજો વર્ગ બહુ બીજવાળાં વૃક્ષોનો (જેનાં ફળોમાં ઘણું બીજ થાય એવાં વૃક્ષો) સંબંધે છે. આ વર્ગમાં અગસ્તિક, તિંદુક, (ટીંબરુ) બેર, કપિસ્થક (કોઠા), અંબાડગ (આમ્રાતક), બીજેરું, બિલ્વ, (બીલાં), આમલક (આમળાં), ફલુસ, દાડમ, અશ્વત્થ-પીપળો, ઊંબરો, વડ, ન્યગ્રોધ (ચોતરફ વડવાઈ ફેલાયેલ હોય તે વડ), નંદીવૃક્ષ (પારસ-પીપળો), પિપ્પલી-પીપર, સતર (શતરિ-પીપળાની જાત), ખસલ વૃક્ષ (ખાખરો), કાકેદુંબરી (નાનો ઊંબરો), કુસ્તુંબરી (જંગલી અંજીરની જાતિ હોય તેમ જણાય છે), દેવદાસિ, તિલક, લકુચ (ફલુચની જાત), છોત્રોધ (છત્રાક-ખાવળની જાત), શિરિષ (સરસડો), સાતપર્ણ (સાતવીણ) દધિપર્ણ, લોધક, ધવ, ચંદન, અર્જુન, નીપ, કુટજ અને કદંબ એ બધાં વૃક્ષો ભણવાં.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર તાડવર્ગની પેઠે કહેવો.

(૪) ચોથો વર્ગ ગુચ્છ વનસ્પતિનો છે. આ વર્ગમાં વાઈંગણી-રીંગણી, સલ્લકી-સાલેડું, થુંડકી (પાંડક), કચ્છરી-કવચ, જાસુમણ (જાસુમણ), રૂપી, આઢકી (તુવેર), નીલી (ગળી), તુલસી, માતુલિંગી-બીજેરાની જાત, કુસ્તુંબરી, પિપ્પલિકા (પીપર), અલસી, વલ્લી (વિલ્લી), કાકમાથી (પીલુડી), પુચ્ચુ, પટોલકંદલી, વિઉંવા, વચ્ચુલ-વાસ્તુક,

બદર-બોરડી, પત્તડર, સીયડર, જયસય, જયસો, નિર્ગુડી, નંગોડ, કસ્તુબરિ-ધાણા, અર્ધક, તલકડા, શણ, પાણ, કાસમદ-કાસુદરો, અગ્ધાણુ- (અધેડો), શ્યામા-પ્રિયંગુ-વર્ડલા, સિંદુવાર-ધોળાં ફૂલવાળો નંગોડ, કરમદ-કરમદાં, અદ્રસસગ-અરપૂસો, કટીર-કેરડો, એરાવણ, મહિત્ય, માલગ, પરિલી, ગજમારિચી-કરેણુ, કુવકારિયા, ભંડી-મજક, જીવન્તી-ડોડી, કેતકી, ગંજ, પાટલા-પાડલ, દાસિ-લીલાં ફૂલવાળો કાંટાશેરીઓ, અકોલ અને એ પ્રકારની ગુચ્છા વનસ્પતિ જાણવી.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર ભગવતી શતક ૨૧ ના ચોથા વાંસ વર્ગ પ્રમાણે કહેવો.

(૫) પાંચમો વર્ગ શુદ્ધ વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ વર્ગમાં સૈરિક-ધોળાં ફૂલવાળો કાંટાશેરિયો, નવમાલિકા-નરમાળી, કોરંટક-ખીળાં ફૂલવાળો કાંટાશેરિયો, બંધુજીવક-બપોરિયો, રાણોજજ-મનોર (મોગરાની જાતિ) પિંધય, પાણ, કણેર, કુજજ-કુજજક-સફેદ ગુલાબ, સિંદુવાર, ધોળાં ફૂલવાળી નિર્ગુડી, જાતી-જાત, મોગરો, ચૂંચિકા, જૂંઠ, મલિકા-મોગરાની જાતિ, વાસાંતી-નેમાલી, વતુલ, વાસ્તુલ, સેવાલ, શંધિ, મૃગદન્તિકા (એક જાતનાં ફૂલનો છોડ,) ચંપક જાતિ, નવણીધયા, કુંદ-મોગરાની અને મહાજાતિ એમ અનેક આકારનાં શુદ્ધ વૃક્ષો જાણવાં.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર ભગવતી શતક ૨૧ ના પહેલા શાલિ વર્ગ પ્રમાણે કહેવો.

(૬) છઠ્ઠો વર્ગ વદલી (વેલ)નો છે. આ વર્ગમાં ખૂસદલી, કાલિંગી, જંગલી તરબૂચના વેલા, તુળી, ગણી, કાકડી, એલવાલુડી એક જાતની કાકડી, ઘોષાતકી (કડવી ઘીસોડી,) પડોલાં, પંચાંગુલિકા, નીલી-ગળી, કંડુધયા, કટકુધયા કંડોડી, કારેલી, સુલગા-મોગરાની જાતિ, કુર્ચિયા, વાગુલિયા, પાવવદલી, દેવદલી, (કુડકવેલ) અપ્પેલ્યા-આસ્પેતા-અનંતમૂળ અતિમુક્ત, નાગલતા, નાગરવેલ, કૃષ્ણ-જટામાંગી, સૂરવદલી-સૂર્યવદલી સુરજમુખીની વેલ, સંઘદ્ધ, સુમધુસા, જાસુવણ, કુર્ચિદવદલી, મુદિયા-મુદિકા-દ્રાક્ષના વેલા, અંબાવદલી-આમ્રવદલી, ક્ષીરવિદારિકા, જ્યંતિ, ગોપાલી-શ્વેતસારિયા, પાણી, માસવદલી, માપપણી, ગુંજવદલી-અણ-

ઠીની વેલ, વચ્છાણી, -વત્સાહની-ગજપીપર, શશભિંદુ, ગોત્તકુસિયા. (ગોગ સ્પર્શિકા) ગિરિકર્ણિકા (ગરણી), માલુકા, અંજનકી, દહિકેદલક, (દધિ પુષ્પિકા), કાકણી, મોગલી, અકંઝોદિ વગેરે વડલીઓ (વેલ) નાણવી.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર તાડવર્ગની માફક કહેવો. વિશેષતા માત્ર એટલી છે કે, ફલની જઘન્ય અવગાહના આંગૂલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ યેથી નવ ધનુષની હોય છે. બધે સ્થળે (ઉપરોક્ત છયે વર્ગમાં) સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ યેથી નવ વર્ષની નાણવી.

અનંતકાયિક જીવો

ભગવતી સૂત્ર શા. ૨૩ વર્ગ પાંચ ઉ. ૧ થી ૫૦

આલુય લોહી અવળ પાઢા તહ માસવન્નિ વલ્લીય ।
પંચેતે દસવગ્ગા પન્નાસ' હોંતિ ઉદેશા ॥

ત્રેવીસમાં શતકમાં પાંચ વર્ગ છે અને પચાસ ઉદેશ છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) પ્રથમ વર્ગ આલુ વગેરે સાધારણ વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ વર્ગમાં આલુ, મૂળા, આદુ, હળદર, સરુ, કંડરિક, જીરુ, ક્ષીરવિરાલી (ક્ષીર વિદ્યારીકન્ઠ), કિકિ, કુંડ, કૃષ્ણ, કડમ્બુ, મધુ, મધુસિંગી, નિરુહા, સર્પસુગંધા, છિત્રરુહા અને ખીજરુહા વગેરે વનસ્પતિ નાણવી.

અહીં ભગવતી શતક ૨૧ ના વાંસ વર્ગના પ્રમાણે મૂળ વગેરે ફસ ઉદેશકો કહેવા. વિશેષતા માત્ર એ છે કે, તેઓનું પરિમાણ જઘન્યથી એક સમયે એક, બે કે ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા અને અનંતા આવી ઊપજે છે. તેઓને અપહાર આ પ્રમાણે છે. જો તે અનંત જીવો, સમયે સમયે અપહરીએ તો અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવત્સર્પિણી કાળે અપહરાય. પણ એ પ્રમાણે અપહરાતા નથી. તેઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે.

આ વર્ગનો બાકી બધો અધિકાર વાંસ વર્ગ પ્રમાણે કહેવો.

(૨) બીજો વર્ગ લોહી, વગેરે અનંતકાયિક વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ વર્ગમાં લોહી, નીહુ, થીહુ, થિમગા, અશ્વકણી, સિંહકણી, સીઉઢી અને મસુઢી વનસ્પતિ જાણવી.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર આલુ વર્ગની પેઠે જાણવો. માત્ર વિશેષતા એટલી છે કે, અવગાહના ભગવતી શતક ૨૨ ના પહેલા તાડ વર્ગ પ્રમાણે જાણવી.

(૩) ત્રીજો વર્ગ આવક વગેરે વનસ્પતિ સંબંધી છે. આ વર્ગમાં આય, કાય, કુંડુણા, કુંદુસકક, ઉવેહલિય, સકા, સેજળ, છત્રા, વંશાનિકા અને કુમારી વગેરે વનસ્પતિ જાણવી.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર આલુ વર્ગની પેઠે કહેવો. માત્ર વિશેષતા એ કે, અવગાહના ભ. શ. ૨૨ ના તાડવર્ગ પ્રમાણે જાણવી.

(૪) ચોથો વર્ગ પાકા વગેરે વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ વર્ગમાં પાઠા, મૃગવાલુકી, મધુરસા, રાજવલ્લી, પક્ષા, મોઢરી, દંતી અને ચંડી વગેરે વનસ્પતિ જાણવું.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર આલુ વર્ગ પેઠે કહેવો. વિશેષતા એ કે, શરીરનું પ્રમાણ-અવગાહના ભગવતી શતક ૨૨ ના છઠ્ઠા વલ્લી વર્ગ પ્રમાણે જાણવી.

(૫) પાંચમો વર્ગ ભાષપણી આદિ વનસ્પતિ સંબંધે છે. આ વર્ગમાં ભાષપણી, મુદ્ગપણી, જીવક, સરસવ (સરિસવ), કરેણુક, કાકોલી, ક્ષીર કાકોલી, ભંગી, જુહી, (નહી) કૃમિરાશિ, ભદ્રમુસ્તા, લાંગલી પઉય (પયોદ), કિણ્ણપઉલય, પાઠ (હઠ), હરેણુકા અને લોહી વગેરે વનસ્પતિ જાણવી.

આ વર્ગનો બધો અધિકાર આલુ વર્ગની પેઠે કહેવો.

બધે ઠેકાણે દેવતા ઊપજતા નથી. તેથી દરેક ઠેકાણે લેસ્થા ત્રણ જ હોય છે.

“ ગમના અધિકાર ”

ભગવતીસૂત્ર શ. ૨૪. ઉ. ૧ થી ૨૪

(૧) પ્રથમ બોલે ઘર ૪૪ :- સાત નારડીનાં ૭ ઘર, દસ ભવનપતિનાં ૧૦ ઘર, વાણવ્યંતરનું ૧, ન્યોતિપીનું ૧, બાર દેવલોકનાં ૧૨ ઘર, નવઐવેયકનું ૧ ઘર, ચાર અનુત્તર વિજ્ઞાનનું ૧ ઘર, અર્વાચી-સિદ્ધનું ૧ ઘર, પાંચ સ્થાવરનાં ૫ ઘર, ત્રણ ચિકિત્સેન્દ્રિયનાં ૩ ઘર, તિર્થંચ-પંચેન્દ્રિયનું ૧ ઘર, અને મનુષ્યનું ૧ મળી કુલ ૪૪ ઘર.

(૨) બીજે બોલે જીવના ભેદ ૪૮ :- તે ઉપર ૪૪ ઘર બતાવ્યાં છે તેમાં મનુષ્ય અને તિર્થંચનું એક એક ઘર બતાવેલ છે, તેના નીચે પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ ભેદ કરવા. સંખ્યાતવર્ષના મનુષ્ય, અસંખ્યાત વર્ષના મનુષ્ય અને સમુદ્વિષ્મ મનુષ્ય, એ જ પ્રમાણે તિર્થંચના ભેદ કરવા. એટલે ૪૮ થશે.

(૩) ત્રીજે બોલે ટેકાણાં (સ્થાન) ૩૨૧ તે કહે છે :- ખડેલી નરકમાં ત્રણ જીવ મરીને આવે છે : સંજીતિર્થંચ, અસંજીતિર્થંચ અને સંજી મનુષ્ય. બીજી નરકથી સાતમી નરક સુધી એ છ ઘરમાં બે બે સ્થાનોથી જીવ આવે છે. સંજી તિર્થંચ અને સંજી મનુષ્ય. છ નરકનાં બે બે $૬ \times ૨ = ૧૨$. ૧ નરકનાં ત્રણ એટલે નરકનાં ૫૬૨ સ્થાન થયાં. ૧૦ ભવનપતિ, એક વાણવ્યંતર એ ૧૧ ઘરમાં ૫-૫ સ્થાનોથી જીવ આવે છે. તે સંજીતિર્થંચ, અસંજીતિર્થંચ, જુગલિયા તિર્થંચ, સંજી કર્મભૂમિ, મનુષ્ય અને જુગલિયા મનુષ્ય $૧૧ \times ૫ = ૫૫$ સ્થાન થયાં.

ન્યોતિપી અને ૧-૨ દેવલોક એ ત્રણ ઘરમાં ૪-૪ સ્થાનોથી જીવ આવે છે. સંજી મનુષ્ય, જુગલિયા મનુષ્ય, સંજી તિર્થંચ, જુગલિયા

નોંધ :- ૨૧ મા શતકના ૮૦ ઉદેશા, ૨૨ મા શતકના ૬૦ ઉદેશા અને ૨૩ મા શતકના ૫૦ ઉદેશા એમ કુલ ૧૯૦ ઉદેશા ૫૨ પાના નં. ૨૧૦ પર આપેલ ભગવતી શતક ૧૧ ઉ. ૧ ના ઉત્પત્ત કમલના અધિકારમાં આપેલ ૩૨ દ્વારે પ્રમાણે ૩૨ દ્વારે કહેવા.

તિર્યંચ, $૪ \times ૩ = ૧૨$ થયાં. ત્રીજા દેવલોકથી ૮ દેવલોક-એ છ ઘરમાં ૨-૨ સ્થાનોથી ભૂવ આવે છે. તે સંજી તિર્યંચ અને સંજી મનુષ્ય $૬ \times ૨ = ૧૨$ સ્થાન થયાં. ઉપરના ચાર દેવલોકનાં ૪ ઘર, નવગ્રેવેયકનું ૧ ઘર, ચાર અનુત્તર વિમાનનું ૧ ઘર, અને સર્વાર્થસિદ્ધનું એક ઘર-કુલ ૭ ઘરમાં એક એક સ્થાનથી ભૂવ આવે છે. તે સંજી મનુષ્ય $૭ \times ૧ = ૭$ સ્થાન થયાં. પૃથ્વી, અપ, વનસ્પતિ-એ ત્રણ ઘરમાં ૨૬-૨૬ સ્થાનોથી ભૂવ આવે છે. તે ૧૪ ઘર વૈક્રિયનાં, અને ૧૨ ઔદારિકનાં $૨૬ \times ૩ = ૭૮$ સ્થાન થયાં.

તૈજસ-વાયુ અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય એ પાંચ ઘરમાં ૧૨-૧૨ સ્થાનોથી ભૂવ આવે છે. તે ૧૨ ઔદારિકનાં $૫ \times ૧૨ = ૬૦$ સ્થાન થયાં. તિર્યંચના ઘરમાં ૩૬ સ્થાનથી ભૂવ આવે છે. તે ૨૭ વૈક્રિય (૧ નરકથી ૮ દેવલોક સુધીના) અને ૧૨ ઔદારિકના $૨૭ + ૧૨ = ૩૯$ સ્થાન થયાં. મનુષ્યના એક ઘરમાં ૪૩ સ્થાનોથી ભૂવ આવે છે તે ૩૩ વૈક્રિયના (૭ મી નરક બાદ) ૧૦ ઔદારિક (તેજો-વાયુ બાદ) $૩૩ + ૧૦ = ૪૩$ સ્થાન થયાં. એ સર્વ ૩૨૧ સ્થાન થયાં.

(૪) ચોથા બોલે ભવનાં સ્થાન ૧૬ :— (૧) અસંજી તિર્યંચ મરીને વૈક્રિયના ૧૨ સ્થાનમાં (૧૦ ભવનપતિ, ૧ વાણુચ્યંતર અને ૧ પ્રથમ નરક-એ ૧૨ સ્થાનમાં) જાય તો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વ સુધીની સ્થિતિવાળો જાય. અને ત્યાં સ્થિતિ પામે તો જઘન્ય ૧૦ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પદ્યના અસંખ્યાતમા ભાગની પામે, ભવ કરે તો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે. (૨) સંજીતિર્યંચ મરીને વૈક્રિયનાં ૨૬ સ્થાનોમાં જાય તો (૧ થી ૬ નરકના ૬, ભવનપતિ ૧૦, વાણુચ્યંતર ૧, જ્યોતિષી ૧, અને ૮ દેવલોકના ૮ મળીને કુલ ૨૬) જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિવાળો જાય, અને ત્યાં પોતાના સ્થાન પ્રમાણે સ્થિતિ પામે, ભવ કરે તો જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ કરે. (૩) સંજી તિર્યંચ મરીને ૭ મી નરકમાં જાય તો પૂર્વવત્ સ્થિતિવાળો જાય અને ત્યાં સ્થાન પ્રમાણે સ્થિતિ પામે. ભવ કરે તો ૧-૨-૪ ૫-૭-૮ મમ્મામાં જવા આંશ્રી જઘન્ય ૩ અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ ભવ કરે. ૩-૬-૬

ગમ્મામાં જાવા આશ્રી જઘન્ય ૩ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભવ કરે. આવવા આશ્રી પ્રથમના છ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ ભવ કરે અને પાદળના ત્રણ ગમ્મામાં આવવા આશ્રી જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૪ ભવ કરે. (૪) સંસી મનુષ્ય મરીને વૈકિયનાં ૧૫ સ્થાનોમાં જાય તો (૧) પ્રથમ નરક, ૧૦ ભવનપતિ, ૧ વાણવ્યંતર ૧, જ્યોતિષી ૧, અને ૧-૨ દેવલોક એ-૧૫) જઘન્ય પ્રત્યેક માસની અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિવાળો જાય. ત્યાં પોતાના સ્થાન પ્રમાણે સ્થિતિ પામે, ભવ કરે તો જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ કરે. (૫) સંસી મનુષ્ય મરીને ૧૧ સ્થાનમાં જાય તો (૨-૩-૪-૫-૬ નરક, ૩-૪-૫-૬-૭-૮ દેવલોક સુધી કુલ ૧૧) જઘન્ય પ્રત્યેક વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિવાળો જાય. ત્યાં પોતાના સ્થાન પ્રમાણે સ્થિતિ પામે. ભવ કરે તો જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે. (૬) સંસી મનુષ્ય મરીને ૭ મી નરકમાં જાય તો સ્થિતિ પૂર્વવત્ ભવ કરે તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બે કરે. (૭) સંસી મનુષ્ય મરીને ૬-૧૦-૧૧-૧૨ દેવલોકના ચાર અને નવચૈવેયકનો એક એ પાંચ સ્થાનમાં જાય તો સ્થિતિ પૂર્વવત્, ભવ કરે તો જાવા આશ્રી જઘન્ય ૩ અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ તથા આવવા આશ્રી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ ભવ કરે. (૮) સંસી મનુષ્ય મરીને ચાર અનુત્તર વિમાનના એક સ્થાનમાં જાય તો પૂર્વવત્ સ્થિતિવાળો જાય, ભવ કરે તો જાવા આશ્રી જઘન્ય ૩ ઉત્કૃષ્ટ ૫ તથા આવવા આશ્રી જઘન્ય ૨, ઉત્કૃષ્ટ ૪ ભવ કરે. (૯) મનુષ્ય મરીને સર્વાર્થસિદ્ધના એક સ્થાનમાં જાય તો પૂર્વવત્ સ્થિતિવાળો જાય, ભવ કરે તો જાવા આશ્રી ૩ ભવ અને આવવા આશ્રી ૨ ભવ કરે. (૧૦) જુગલિયા મનુષ્ય ને તિર્યંચ મરીને વૈકિયના ૧૪ સ્થાનમાં જાય (૧૦ ભવનપતિ, ૧ વાણવ્યંતર ૧ જ્યોતિષી તથા ૧-૨ દેવલોકે એ-૧૪) તો ભવનપતિ વાણવ્યંતરમાં જઘન્ય ક્રોડ પૂર્વ અઝેરી સ્થિતિવાળો જાય. જ્યોતિષીમાં જાય તો જઘન્ય પસ્યના આઠમા ભાગની સ્થિતિવાળા હોય તે જાય. ૧ દેવલોકમાં જઘન્ય ૧ પસ્યની સ્થિતિવાળો જાય, અને બીજા દેવલોકમાં એક પસ્ય અઝેરી સ્થિતિવાળો જાય. ઉત્કૃષ્ટ સર્વમાં ત્રણ પસ્ય સમજવા. ત્યાં અહીંની સ્થિતિથી વધારે મળે નહિ. ભવ કરે તો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ૨ ભવ કરે. [૧૧] ઉપરોક્ત ૧૪ સ્થાનના દેવો મરીને પૃથ્વી,

અપ, વનસ્પતિમાં જાય તો સ્થિતિ પોતપોતાના સ્થાન પ્રમાણે, ભવ કરે તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨, ભવ કરે. [૧૨] પાંચ સ્થાવર મરીને ચાર સ્થાવરમાં જાય, ચાર સ્થાવર મરીને વનસ્પતિમાં જાય. વનસ્પતિ મરીને વનસ્પતિમાં જાય. સ્થિતિ પોતપોતાના સ્થાન પ્રમાણે. ભવ કરે તો ૩-૬-૭-૮-૯ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૮ અને ૧-૨-૪-૫ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા ભવ કરે, વનસ્પતિ મરીને વનસ્પતિમાં જાય તો જઘન્ય ૨, ઉત્કૃષ્ટ અનંત ભવ કરે. [૧૩] પાંચ સ્થાવર મરીને ૩ વિકલેન્દ્રિયમાં જાય અને ૩ વિકલેન્દ્રિય મરીને પાંચ સ્થાવરમાં જાય, સ્થિતિ પૂર્વવત્ ભવ કરે તો પાંચ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૮ અને ૪ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ભવ કરે. [૧૪] ઔદારિકના ૧૨ સ્થાનના જીવો મરીને તિર્થંચ પચ્ચેન્દ્રિયમાં જાય, અને તિર્થંચ પચ્ચેન્દ્રિય મરીને ૧૨ સ્થાનમાં જાય, સ્થિતિ પૂર્વવત્, ભવ કરે તો જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે. [૧૫] તેજો વાયુ વિના ઔદારિકના દસ સ્થાનના જીવો મરી મનુષ્યમાં જાય અને મનુષ્ય મરીને ૧૦ સ્થાન ઔદારિકમાં જાય, સ્થિતિ પૂર્વવત્, ભવ કરે તો જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે. [૧૬] મનુષ્ય મરીને તેજો વાયુમાં જાય તો સ્થિતિ પૂર્વવત્, ભવ કરે તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે.

પાંચમો ગમ્મા દ્વાર : નવ પ્રકારના ગમ્માની વ્યાખ્યા :-

(૧) ગમ્મા પહેલો : “ઓધિક અને ઓધિક” એ રીતે સમજવાનો છે કે અહીંથી જનાર જીવની સ્થિતિ લેવી. ત્યાં ઉત્પત્તિ સ્થાનની પણ જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી અથવા અહીંથી જનાર જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને ત્યાં ઉત્પત્તિ સ્થાનની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવી.

ગમ્મા બીજો : “ઓધિક અને જઘન્ય” એ પ્રમાણે સમજવું કે, અહીંથી ચલીને ત્યાં ઊપજનાર જીવની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને સ્થિતિ લેવી, અને ત્યાં ઉત્પત્તિ સ્થાનની જઘન્ય સ્થિતિ લેવી.

ગમ્મા ત્રીજો : “ઓધિક અને ઉત્કૃષ્ટ” એ રીતે સમજવો કે, અહીંથી ચલીને ત્યાં ઊપજનાર જીવની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને સ્થિતિ લેવી, અને ઉત્પત્તિના સ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવી.

ગમ્મો ચોથો : “જઘન્ય અને ઔદિક” એ પ્રમાણે સમજવો કે, અહીંથી ચવીને ત્યાં ઊપજનાર જીવની જઘન્ય સ્થિતિ લેવી, અને ત્યાં ઉત્પત્તિસ્થાનની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બનને લેવી.

ગમ્મો પાંચમો : “જઘન્ય અને જઘન્ય” એ પ્રમાણે સમજવો કે, અહીંથી ત્યાં ઊપજનાર જીવની જઘન્ય સ્થિતિ લેવી, અને ઉત્પત્તિ સ્થાનની પણ જઘન્ય સ્થિતિ લેવી.

ગમ્મો છઠો : “જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ” એ પ્રમાણે સમજવો કે, અહીંથી ત્યાં ઊપજનાર જીવની જઘન્ય સ્થિતિ લેવી અને ઉત્પત્તિ સ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવી.

ગમ્મો સાતમો : “ઉત્કૃષ્ટ અને ઔદિક” એ રીતે સમજવો કે, અહીંથી ચવીને ત્યાં ઊપજનાર જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવી અને ત્યાંના ઉત્પત્તિ સ્થાનની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બનને સ્થિતિ લેવી.

ગમ્મો આઠમો : “ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય” એ રીતે સમજવો કે, અહીંથી ચવીને ત્યાં ઊપજનાર જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવી, અને ત્યાંના ઉત્પત્તિ સ્થાનની જઘન્ય સ્થિતિ લેવી.

ગમ્મો નવમો : “ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ” એ પ્રમાણે સમજવો કે, અહીંથી ચવીને ત્યાં ઊપજનાર જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવી, અને ત્યાંના ઉત્પત્તિ સ્થાનની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લેવી.

કુલ ગમ્મા ૨૮૮૬ છે. તે $૩૨૧ \times ૯ = ૨૮૮૯$ થાય છે. (૩૨૧ સ્થાનને ૯ ગમ્માથી ગુણવા) તેમાં ૮૪ ખાલી છે. માટે તે ખાલ કરવા તે દશાંશે છે. અસંખી મનુષ્ય મંરી ઔદારિકના ૧૦ ઘરમાં જાય છે, ત્યાં છ ગમ્મા તૂટે છે. એટલે $૧૦ \times ૬ = ૬૦$. જુગલિયા મનુષ્ય અને તિર્યંચ મંરીને જ્યોતિષી ૧ અને ૨ દેવલોક ૩ સ્થાનમાં જાય છે. ત્યાં ૫-૬ બે ખાલી છે (કોઈ ૪-૬ એ બે ગમ્મા ખાલી માને છે) એટલે ત્યાં $૩ \times ૨ = ૬$ મનુષ્ય જુગલિયા અને ૬ તિર્યંચ જુગલિયા $૬ \times ૨ = ૧૨$ ગમ્મા તૂટે છે એટલે ૭૨ થયા. અને મનુષ્ય મંરીને સર્વાર્થ-

સિદ્ધના એક ઘરમાં જાય તો ત્યાં છ ગમ્મા તૂટે છે. તે ૪-૫-૬-૭-૮-૯ તથા કોઈ ૧-૨-૪-૫-૬-૮ માને છે તે છ તૂટે છે, અને તે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ મરીને મનુષ્યમાં આવે ત્યારે ૧ થી ૬ ગમ્મા તૂટે છે. એટલે $૬+૬=૧૨$ એમ કુલ ૮૪ ગમ્મા થયા ને ૨૮૮૬માં થી તે બાદ કરવાથી ૨૮૦૫ રહે છે. તેનો વિસ્તાર :-

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨ લવના ૭૭૪ ગમ્મા થયા છે તે અસંજી તિર્થંચ મરીને વૈકિંચના ૧૨ સ્થાનમાં જાય (૧૦ લવનપતિ, ૧ વાણવ્યંતર, ૧ પ્રથમ નરક એ ૧૨) એ ૧૨. જુગલિયા તિર્થંચ અને જુગલિયા મનુષ્ય મરીને વૈકિંચના ૧૪ સ્થાનમાં જાય એટલે $૧૪ \times ૨ = ૨૮$ અને $૧૨ = ૪૦$ થયા.

૧૪ પ્રકારના દેવતા (૧૦ લવનપતિ ૧ વાણવ્યંતર ૧ જ્યોતિષી ૧-૨ દેવલોક=૧૪) મરીને પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાયમાં જાય એટલે $૧૪ \times ૩ = ૪૨$ અને તેમાં ઉપરના ૪૦ ઉમેરવા=૮૨ થયા. તેને ૯-૯ ગમ્માથી ગુણતાં $૮૨ \times ૯ = ૭૩૮$ થયા. હવે તેમાંથી ૧૨ ગમ્મા ખાલી છે માટે તે તોડવા આ પ્રમાણે મનુષ્ય જુગલિયા અને તિર્થંચ જુગલિયા જ્યોતિષી અને ૧-૨ દેવલોકમાં જવા આશ્રી ૨-૨ ગમ્મા (૪ થો અને ૬ ઠો) એછા થાય છે. $૨ \times ૩ = ૬$ તે છ મનુષ્ય જુગલિયા અને ૬ તિર્થંચ જુગલિયાના એટલે $૬ \times ૨ = ૧૨$ ૭૩૮ માંથી ૧૨ બાદ કરતાં ૭૨૬ બાકી રહે છે.

અસંજી તિર્થંચ, સંજી તિર્થંચ અને સંજી મનુષ્ય મરીને તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં અને મનુષ્યમાં જાય તો ત્રીજા અને નવમા એ બે ગમ્મામાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨ લવ કરે. એટલે ૬ મનુષ્યના અને ૬ તિર્થંચના એમ ૧૨ ગમ્મા થયા. અને કુલ ૭૩૮. સંજી મનુષ્ય મરીને તેવ અને વાયુમાં જાય તો ૯ ગમ્મા. અસંજી મનુષ્ય તેડે અને વાયુમાં જાય તો ત્રણ ગમ્મા (૧-૨-૩ અથવા ૪-૫-૬) એ પ્રમાણે ૧૨ તેડેના અને ૧૨ વાયુના એટલે ૨૪ ગમ્મા થયા. —

સંજી મનુષ્ય સાતમી નરકમાં જાય તો નવ ગમ્મા. સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતા મનુષ્યમાં આવે તો ત્રણ ગમ્મા (૭-૮-૯ ગમ્મા)માં જઘન્ય

અને ઉત્કૃષ્ટ રભવ કરે. (૬×૩=૧૨ થયા). એમ કુલ મળીને ૭૭૪ ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨ ભવના થયા.

જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવના ૧૬૪૬ ગમ્મા થાય છે, તે આ પ્રમાણે :- સંસ્રીતિર્થંચ મરીને વૈક્રિયના ૨૬ સ્થાનમાં જાય (૧ થી ૬ નરક, ૧૦ ભવનપતિ-૧ વાણ્વ્યંતર ૧ જ્યોતિષી ૮ દેવલોક તે ૨૬) અને મનુષ્ય પણ તે પ્રમાણે ૨૬ સ્થાનમાં જાય. ૨૬×૨=૫૨ અને એ ૨૬-૨૬ સ્થાનથી મનુષ્ય અને તિર્થંચમાં આવે. ૫૨×૨=૧૦૪ તેને ૬ ગમ્માથી ગુણતાં ૬૩૬ ગમ્મા થયા.

પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિકલેંદ્રિય મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે. ૫ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે. ૫+૩=૮ પ્રકારના જીવોને ૫-૫ [૩-૬-૭-૮-૬] ગમ્માથી ગુણતાં ૪૦ થયા. અસંસ્રી તિર્થંચ, સંસ્રીતિર્થંચ સંસ્રીમનુષ્ય મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે તો ૬ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે. તેને ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકારના જીવોથી ગુણતાં ૬×૩=૨૭.

અસંસ્રી મનુષ્ય પૃથ્વીમાં આવે ગમ્મા ૩ થાય છે તેને ૨૭માં ઉમેશ્વાથી ૩૦ થયા. તથા ઉપરના ૪૦ સર્વ મળીને ૭૦ ગમ્મા થયા. એ જ પ્રમાણે અપકાયના પણ ૭૦ ગમ્મા, તેઉકાયના ૫૮ તે ૭૦ માંથી સંસ્રી મનુષ્યના ૬ ગમ્મા અને અસંસ્રી મનુષ્યના ૩ ગમ્મા એમ ૧૨ બાદ કરતાં બાકી ૫૮. (કારણ કે તે ૧૨ ગમ્મામાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ૨ ભવ કરે) તે જ પ્રમાણે, વાયુ- કાયના ૫૮ ગમ્મા. વનસ્પતિના ૭૦, ખેડંદ્રિયના ૭૦, તેઈદ્રિયના ૭૦, ચૌરેંદ્રિયના ૭૦ એટલે ૫૩૬ થયા. સર્વ મળી ૧૪૭૨ થયા.

પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેંદ્રિય મરીને તિર્થંચ પંચેંદ્રિયમાં જાય તે ગમ્મા ૬-૬. તેમાં જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે એટલે ૬×૮=૭૨ ગમ્મા થયા. અસંસ્રીતિર્થંચ, સંસ્રીતિર્થંચ, સંસ્રીમનુષ્ય મરીને તિર્થંચ પંચેંદ્રિયમાં જાય તેના ગમ્મા ૭-૭ [ત્રીજો અને નવમો વર્ણ] એ ૭-૭ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે. ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકારના

જીવો સાથે ગુણુતાં $૭ \times ૩ = ૨૧$ તથા અસંસી મનુષ્ય તિર્થંચ પંચેદ્રિયમાં જાય તેના ગમ્મા ત્રણ-૪-૫-૬ એ ત્રણ ગમ્મા તે મળીને $૭૨ + ૨૧ + ૩ = ૯૬$ ગમ્મા થયા.

મનુષ્યમાં ૧૦ ઔદારિકના [ઔદારિકના ૧૨ માંથી તેઉ. વાયુ. બાદ કરીને] આવે છે, જેમાંથી પૃથ્વી, અપ, વનસ્પતિ તથા ત્રણ વિકલેદ્રિય એ ૭ સ્થાનના ૬-૬ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે. $૬ \times ૬ = ૫૪$ ગમ્મા થાય છે. સંસીતિર્થંચ, અસંસીતિર્થંચ, સંસી મનુષ્ય તેના ૭-૭ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે, $[૩-૬ ગમ્મે વળીને] ૭ \times ૩ = ૨૧$ ગમ્મા થાય છે. અસંસી મનુષ્યના ૩ ગમ્મા $[૪-૫-૬]$ માં જઘન્ય ૨, ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે. $૫૪ + ૨૧ + ૩$ મળીને ૭૮ ગમ્મા થાય છે. એમ આગળના સર્વ થઈને ૧૬૪૬ ગમ્મા જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવના થયા, અને કુલ મળીને ૨૪૨૦ ગમ્મા થાય છે.

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા ભવના ૯૬ ગમ્મા થાય છે. તે આ પ્રમાણે: પાંચ સ્થાવર મરીને પૃથ્વીકાયમાં જાય તો ૧-૨-૪-૫ એ ચાર ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા ભવ કરે, એમ પાંચને ચારથી $[૫ \times ૪ = ૨૦]$ ગુણુતાં વીસ થયા એમ ચાર સ્થાવરના ૨૦-૨૦ ગમ્મા એટલે ૮૦ થયા. ચાર સ્થાવર મરીને વનસ્પતિમાં જાય તો ૪ ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય ભવ કરે. એટલે $૪ \times ૪ = ૧૬$ અને ૮૦ કુલ ૯૬ ગમ્મા થયા. તથા જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતા ભવના ચાર ગમ્મા તે વનસ્પતિ મરીને વનસ્પતિમાં જાય તો ચાર ગમ્મામાં જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતા ભવ કરે. એટલે ઉપરના ૯૬ અને ૪ મળી કુલ ૧૦૦ થયા. તે સર્વ મળીને ૨૫૨૦ ગમ્મા થયા.

જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ભવના ૧૫૬ ગમ્મા. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેદ્રિય મરીને બેઠંદ્રિયમાં જાય ત્યાં ૧-૨-૪-૫ એ ચાર ગમ્મામાં જઘન્ય-૨ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ભવ કરે. $૮ \times ૪ = ૩૨$ ગમ્મા થયા. બેઠંદ્રિય મરીને પાંચ સ્થાવરમાં જાય, ભવ ઉપરવત્ $૫ \times ૪ = ૨૦-૨૦$ અને ઉપરના ૩૨ કુલ ૫૨ થયા. તેઠંદ્રિયના ૫૨,

ચૌરેદ્રિયના પર કુલ ૧૫૬ ગમ્મા થયા. -

જાવા આશ્રી જઘન્ય ૩ અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ ભવ આવવા આશ્રી જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૬ ભવના ગમ્મા ૧૦૨. મનુષ્ય મરીને પાંચ વૈકિયના સ્થાનમાં [૬-૧૦-૧૧-૧૨ એ ૪ દેવલોક ૧ નવગ્રૈવેયક એ પાંચ] જાય છે. તેના ૬-૬ ગમ્મા કરવાથી $૫ \times ૬ = ૪૫$. સંજ્ઞી તિર્યંચ મરીને ૭ મી નરકમાં જાય છે તેના છ ગમ્મા (૧-૨-૪-૫-૭-૮ નરકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ત્રણ ગમ્મા બાદ કરી બાકી ૬ ગમ્મા લેવા) $૪૫ + ૬ = ૫૧$ તે. ૫૧ જાવા આશ્રી અને ૫૧ આવવા આશ્રી. $૫૧ \times ૨ : ૧૦૨$ ગમ્મા થયા. કુલ ૨૭૭૮ થયા.

જાવા આશ્રી જઘન્ય ૩ ઉત્કૃષ્ટ ૫ ભવના અને આવવા આશ્રી જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૪ ભવના ૨૪ ગમ્મા થાય છે. તે આ પ્રમાણે મનુષ્ય મરીને ચાર અનુતર વિમાનના એક ઘરમાં જાય તો તેના ૬ ગમ્મા થાય છે. તિર્યંચ મરીને ૭ મી નરકમાં જાય તો નરકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ત્રણ ગમ્મા [૩-૬-૬] એટલે $૬ + ૩ = ૧૨$ એ આવવા આશ્રી અને ૧૨ જાવા આશ્રી ૨૪ ગમ્મા થયા.

જાવા આશ્રી ત્રણ ભવ અને આવવા આશ્રી બે ભવના ત્રણ ગમ્મા થાય છે. મનુષ્ય મરીને સર્વાર્થસિદ્ધમાં જાય છે તેના ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ૩-૬-૬ ગમ્મામાં ૩ ભવ કરે. એટલે ૨૪ ઉપરના અને ૩ કુલ ૨૭ ગમ્મા થયા અને ઉપરના ૨૭૭૮. સર્વ મળીને ૨૮૦૫ ગમ્મા થયા. ઇતિ પાંચમો ગમ્મા દ્વાર પૂર્ણ.

દ્વાર છઠ્ઠો નાણુત્તાધિકાર :-

ગાથા

उच्चतमेव लेस्सादिद्वि नाणजेग समुग्धाओ

आउ अज्जावसाणाणु बंधो, णव ठाणे णाणत्ता द्वे गाथा.

૧. અસંજ્ઞી તિર્યંચ મરીને વૈકિયના ૧૨ સ્થાનમાં જાય [૧૦ ભવનપતિ ૧ વાણુવ્યંતર, ૧ પ્રથમ નરક] તેમાં ૫-૫ બોલના નાણુત્તા

[ફરક] પડે છે. જઘન્ય ગમ્મા [જઘન્ય સ્થિતિવાળા જાય તેને જઘન્ય ગમ્મા કહે છે] ત્રણ છે. જેમાં નાણુતા પડે ત્રણ તે આયુષ્ય, અધ્યવસાય અને આયુષ્યંધ. એ ત્રણ બતાવે છે. આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું, અધ્યવસાય નારકીમાં જનારના અશુભ અને દેવતામાં જનારના શુભ હોય છે. તથા અનુબંધ [ગતિ, જાતિ આદિ છ બોલ] આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા [ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા જાય તે] ત્રણ છે. તેના નાણુતા બે પડે. આયુષ્ય અને અનુબંધ એ બે તે બતાવે છે. આયુષ્ય ક્રોડપૂર્વનું અને અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે. ૧૨ સ્થાનમાં એક એક સ્થાને ૫-૫ નાણુતા પડે છે. એટલે $12 \times 5 = 60$ નાણુતા થયા.

૨. સંજી તિર્થંચ મરીને વૈકિચના ૨૭ સ્થાનમાં જાય. [૭ નરક, ૧૦ ભવનપતિ, ૧ વાણુવ્યંતર, ૧ જ્યોતિષી, ૧ થી ૮ દેવલોક=૨૭] જેમાં ૧૦ ૧૦ બે બોલના નાણુતા પડે છે. જઘન્ય ગમ્મા ત્રણ નાણુતા આઠ [નવમાંથી જોગ બાદ કરવો] પડે છે. [૧] અવગાહના : જઘન્ય આંગૂલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક ધનુષ્યની [૨] લેશ્યા : તે નારકીમાં જનારને ત્રણ લેશ્યા. ભવનપતિથી ૧-૨ દેવલોક સુધી જનારને ચાર લેશ્યા હોય છે. ૩-૪-૫ દેવલોકમાં જનારને પાંચ લેશ્યા હોય છે. ૬-૭-૮ દેવલોકમાં લેશ્યામાં ફેર પડતો નથી. (૩) દૃષ્ટિ : તે જ્યોતિષી સુધીના ૧૬ સ્થાનમાં જનારને એક મિથ્યા દૃષ્ટિ અને ૧ થી ૮ દેવલોકમાં જનારને બન્ને દૃષ્ટિ લાભે છે. (૪) જ્ઞાન : જ્યોતિષી સુધી ૧૬ સ્થાનમાં જનારમાં બે અજ્ઞાન હોય છે. અને ૧ થી ૮ દેવલોકમાં જનારમાં બે જ્ઞાન અને બે અજ્ઞાન લાભે છે. (૫) સમુદ્ધાત : ત્રણ લાભે છે. (૬) આયુષ્ય : અંતર્મુહૂર્તનું (૭) અધ્યવસાય : નારકીમાં જનારના અશુભ અને દેવલોકમાં જનારના શુભ. (૮) અનુબંધ : આયુષ્યના પ્રમાણમાં. ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ. તેમાં નાણુતા બે પડે છે. [૧] આયુષ્ય [૨] અનુબંધ. તે ક્રોડપૂર્વનું આયુષ્ય અને અનુબંધ તેટલા જ પ્રમાણ. એ કુલ ૧૦ નાણુતા થયા. ૨૭ સ્થાનમાં એક એક સ્થાને ૧૦-૧૦ લાભે. એટલે $27 \times 10 = 270$ નાણુતા થયા. પણ ૬-૭-૮ દેવલોકમાં લેશ્યાનો ફરક નથી. માટે ત્રણ બોલ કરતાં ૨૬૭ શેષ રહે છે અને તેમાં ઉપરના ૬૦ ભોગવતાં કુલ ૩૨૭ નાણુતા થયા.

૩. સંસી મનુષ્ય મરીને ૧૫ સ્થાનમાં [પહેલી ૧ નરક, ૧૦ ભવનપતિ, ૧ વાણવ્યંતર, ૧ જ્યોતિષી, ૧-૨ દેવલોક=૧૫] જાય. તેમાં ૮-૮ બોલમાં નાણુતા પડે છે. જ્યન્ય ગમ્મા ત્રણ. તેમાં પાંચ નાણુતા. [૧] અવગાહના પ્રત્યેક આંગૂલીની [૨] ત્રણજ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના [૩] સમુદ્ધાત પાંચ [૪] આયુષ્ય પ્રત્યેક માસ [૫] અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ છે, જેમાં ત્રણ નાણુતા [૧] અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્ય [૨] આયુષ્ય કોડપૂર્વ [૩] આયુષ્ય પ્રમાણે અનુબંધ ૧૫ સ્થાનમાં. એક એક સ્થાને ૮-૮ નાણુતા પડે છે. એટલે $૧૫ \times ૮ = ૧૨૦$ થયા, અને કુલ ૪૪૭ નાણુતા થયા.

૪. સંસી મનુષ્ય મરીને ગૈકિયનાં ૧૯ સ્થાનોમાં (૨ થી ૭ નરક, ૧૦ દેવલોક, ઐવેયકનો ૧, ચાર અનુત્તર વિમાનનો ૧, સર્વાર્થસિક્ધનો ૧=૧૯) જાય તો તેમાં ૬-૬ બોલના નાણુતા પડે છે. જ્યન્ય ગમ્મા ત્રણ છે. તેના નાણુતા ત્રણ પડે તે [૧] અવગાહના પ્રત્યેક હાથની [૨] આયુષ્ય પ્રત્યેક વર્ષ, [૩] અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા ત્રણ પડે તે [૧] અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્યની [૨] આયુષ્ય કોડપૂર્વ [૩] અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે. ૧૯ સ્થાનોમાં એક એક સ્થાને ૬-૬ નાણુતા પડે છે. એટલે $૧૯ \times ૬ = ૧૧૪$, અને કુલ ૫૬૧ થયા.

૫. જુગલિયા મનુષ્ય મરીને ગૈકિયનાં ૧૪ સ્થાનમાં (૧૦ ભવનપતિ, ૧ વાણવ્યંતર, ૧ જ્યોતિષી, ૧-૨ દેવલોક = ૧૪) જાય તો ૬-૬ બોલના નાણુતા પડે છે. જ્યન્ય ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા ત્રણ (૧) ભવનપતિ તથા વાણવ્યંતરમાં જવાવાળાની અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્ય ઝાઝેરી, જ્યોતિષીમાં જવાવાળાની અવગાહના ૬૦૦ ધનુષ્ય ઝાઝેરી, પ્રથમ દેવલોકમાં જવાવાળાની અવગાહના ૧ ગાઉની, બીજા દેવલોકમાં જવાવાળાની અવગાહના ૧ ગાઉ ઝાઝેરી. (૨) આયુષ્ય : ભવનપતિ અને વાણવ્યંતરમાં જવાવાળાની કોડપૂર્વ ઝાઝેરી, જ્યોતિષીમાં જવાવાળાની સ્થિતિ પદ્યનો આઠમો ભાગ. પ્રથમ દેવલોકમાં જવાવાળાની સ્થિતિ એક પદ્યની અને બીજા દેવલોકમાં

જનારનું આયુષ્ય એક પદ્ય આઝેરું (૩) અનુબંધ : આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા ત્રણ પડે છે. (૧) અવગાહના ત્રણ ગાઉની (૨) આયુષ્ય ૩ પદ્ય (૩) અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે. એ પ્રમાણે ૮૪ નાણુતા મનુષ્ય જુગલિયાના થયા.

૬. તિર્યંચ જુગલિયા મરીને ઉપર પ્રમાણે વૈકિંચના ૧૪ સ્થાનમાં જાય તો તેમાં ૫-૫ બોલના નાણુતા પડે છે. જઘન્ય ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા ત્રણ. ૧ અવગાહના :—સર્વમાં જઘન્ય તો પ્રત્યેક ધનુષ્યની અને ઉત્કૃષ્ટ ભવનપતિ અને વાણુવ્યંતરમાં જવાવાળાની ૧૦૦૦ ધનુષ્ય આઝેરી, જ્યોતિષીમાં જવાવાળાની ૧૮૦૦ ધનુષ્ય આઝેર એક દેવલોકમાં જવાવાળાની બે ગાઉની અને બીજા દેવલોકમાં જવાવાળાની અવગાહના બે ગાઉ આઝેરી (૨-૩). આયુષ્ય અને અનુબંધ :—મનુષ્ય જુગલિયા પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા પડે બે તે આયુષ્ય ત્રણ પદ્યનું અને અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે $૧૪ \times ૫ = ૭૦$ થયા અને કુલ ૭૧૫ નાણુતા થયા.

૭. ઉપરોક્ત ૧૪ પ્રકારના દેવતા મરીને પૃથ્વી, અપ. અને વનસ્પતિમાં જાય તો નાણુતા પડે ચાર. ચાર જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ૩-૩ છે તેમાં ૨-૨ નાણુતા પડે છે. આયુષ્ય અને અનુબંધ પોતપોતાના સ્થાન પ્રમાણે. જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુ અને તે પ્રમાણે અનુબંધ એટલે ૧૪ સ્થાનને ૪ નાણુતાથી ગુણતાં $૧૪ \times ૪ = ૫૬$. પૃથ્વીના ૨૬ અપના, ૫૬ વનસ્પતિના $૫૬ \times ૩ = ૧૬૮$ અને સર્વ મળી ૮૮૩ નાણુતા થયા. ૮. પૃથ્વીકાય મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે તો નાણુતા ૬-૬ પડે છે. જઘન્ય ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા ૪ તે (૧) લેશ્યા ૩. (૨) આયુષ્ય અંત-મૂર્હૂર્તાનું, (૩) અશુભ અદ્યવસાય (૪) અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ છે, તેમાં ત્રણ નાણુતા પડે બે તે ૧-૨ આયુષ્ય ૨૨૦૦૦ વર્ષ અને અનુબંધ આયુ પ્રમાણે. અપકાય મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે તો તેમાં નાણુતા પડે છ ઉપર પૃથ્વીકાયવત્ત તેઉકાય મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે તો તેમાં નાણુતા પાંચ તે ઉપરના છમાંથી એક લેશ્યાને નાણુતી. જઘન્ય ગમ્મામાં નથી માટે તે બાદ કરીને પાંચ. વાયુ મરીને

પૃથ્વીકાયમાં આવે તો તેમાં નાણુતા પડે છે, તે પાંચ તેડકાય પ્રમાણે અને છઠ્ઠી જઘન્ય ગમ્મામાં ત્રણ સમુદ્ધાતનો નાણુતો એમ છે. વનસ્પતિ મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે તો તેમાં નાણુતા પડે સાત તે છ પૃથ્વી પ્રમાણે અને સાતમો અવગાહના જઘન્ય ગમ્મામાં અંગૂલનો અસંખ્યતમો ભાગ. એઈંદ્રિયજીવો મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે તો તેમાં નાણુતા પડે નવ તે જઘન્ય ગમ્મા ત્રણ છે તેમાં નાણુતા પડે ૭ તે (૧) અવગાહના : આંગૂલના અસંખ્યાતમા ભાગની (૨) દષ્ટિ :- એક મિથ્યાદષ્ટિ (૩) અજ્ઞાન :- મતિ-શ્રુત બે અજ્ઞાન (૪) ભોગ :- કાયાનો (૫) આયુષ્ય :- અંતર્મુહૂર્ત (૬) અધ્યવસાય :- અશુભ (૭) અનુબંધ :- આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા પડે બે (૧-૨) આયુષ્ય ૧૨ વર્ષ અને અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે, તેમ તેઈંદ્રિયના ૬ નાણુતા અને ચૌરેંદ્રિયના પણ નવ નાણુતા છે. તથા અસંજી તિર્યંચ મરીને પૃથ્વીકાયમાં જાય તો તેના પણ ૬ નાણુતા. સંજીતિર્યંચ પંચેંદ્રિય મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે તો તેમાં નાણુતા પડે ૧૧. તે જઘન્ય ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા પડે ૬ તે (૧) અવગાહના :- આંગૂલનો અસંખ્યાતનો ભાગ (૨) લેશ્યા - ત્રણ (૩) દષ્ટિ-એક મિથ્યા (૪) અજ્ઞાન બે (૫) ભોગ :- એક કાયાનો (૬) સમુદ્ધાત-ત્રણ (૭) આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત (૮) અધ્યવસાય-અશુભ. ૬. અનુબંધ-આયુષ્ય પ્રમાણે. ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા પડે ૨ તે ૧-૨ આયુષ્ય ક્રોડપૂર્વ અને અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે કુલ ૧૧ નાણુતા થયા. મનુષ્ય મરીને પૃથ્વીકાયમાં આવે તો તેમાં નાણુતા પડે ૧૨ તે જઘન્ય ગમ્મા ત્રણ છે, તેમાં નાણુતા પડે નવ તે તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં બતાવ્યું. તે પ્રમાણે તથા ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ છે તેમાં નાણુતા પડે ત્રણ તે ૧. અવગાહના ૫૦૦ ધનુષની ૨-૩ આયુષ્ય ક્રોડપૂર્વનું અને અનુબંધ આયુષ્ય પ્રમાણે. ૧૨ નાણુતા. એ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયના સર્વ મળી ૮૬ નાણુતા, તથા અપકામના, તેડકાયના, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રણ વિકલેંદ્રિય તે સર્વ ૮૬-૮૬ નાણુતા થયા. એટલે પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિકલેંદ્રિયના ૭૧૨ નાણુતા થયા. અને સર્વ મળીને ૧૫૬૫ નાણુતા થયા.

તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના ૧૬૭ નાણુતા તે ૮૬ તો પૃથ્વીકાયવત્ (જે સ્થાનના જેટલા નાણુતા છે તે સ્થાનના મરીને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં આવે છે તે બોલ લીધા છે). અને વૈકિયના ૨૭ સ્થાનમાંથી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં આવે તેમાં નાણુતા પડે ૪-૪ તો જઘન્ય ગમ્મા ત્રણ છે. તેમાં નાણુતા પડે બે. તે પોતાના સ્થાનનું જઘન્ય આયુષ્ય અને તે પ્રમાણે અનુબંધ, ઉત્કૃષ્ટ ગમ્મા ત્રણ, નાણુતા પડે બે, તે પોતાના સ્થાનનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અને તે પ્રમાણે અનુબંધ એમ $૨૭ \times ૪ = ૧૦૮ + ૮૬ = ૧૬૭$ નાણુતા થયા અને સર્વ મળીને ૧૭૬૨ થયા.

મનુષ્યમાં ૨૦૬ નાણુતા પડે છે, તેક વાયુ મરીને મનુષ્યમાં આવતા નથી માટે પૃથ્વીકાયવત્ ૮૬ માંથી તેકકાયના ૫ અને વાયુકાયના ૬ કુલ ૧૧ બાદ કરતાં ૭૮ નાણુતા રહ્યા. અને વૈકિયના ૩૨ સ્થાનમાંથી મનુષ્યમાં આવે તો તેમાં નાણુતા ૪-૪ પડે તે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયવત્ એમ $૩૨ \times ૪ = ૧૨૮ + ૭૮ = ૨૦૬$ નાણુતા અને ઉપરોક્ત સર્વ મળીને ૧૬૬૮ નાણુતા થયા.

∴ ઇતિ છકો નાણુતા દ્વાર સમાપ્ત :-

૧. ઘર એક પહેલી નારકીનું તેમાં અસંજી તિર્યંચ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ પદ્યની અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૨. પરિમાણ:- એક સમયમાં ૧, ૨, ૩ થાવત્ સંખ્યાતા-અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. ૩. સંઘયણ-એક સેનાત્ લાભે છે. ૪. અગાહના-જઘન્ય આંગૂક્ષેતો અસંખ્યાતમા ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ યોજનની હોય છે ૫. સંકણ-એક હુંડક હોય છે. ૬. લેશ્યા ૩ કૃષ્ણ, નીલ, દાણેત ૭. દષ્ટિ-એક મિશ્રાદષ્ટિ ૮. જ્ઞાન-જ્ઞાન હોતું નથી, મતિ-અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન બે અજ્ઞાન હોય છે, ૯. યોગ-વચન યોગ અને કાયા યોગ બે યોગ હોય છે. ૧૦. ઉપયોગ-સાકાર ઉપયોગ અને અનાકારોપયોગ, એ બે ઉપયોગ હોય છે. ૧૧. સંજ્ઞા-૪ ૧૨. કયાયા ૪. ૧૩. ઇન્દ્રિય ૫. ૧૪. સમુદ્ધાત ૩. ૧૫. વેદના-શાતા-અશાતા એ બે વેદનાઓ ૧૬. વેદ-એક નમુંસક ૧૭. આયુષ્ય જઘન્ય અંતમુદૂત,

ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ, ૧૮. અધ્યવસાય શુભ અને અશુભ એ બે અધ્યવસાય ૧૯. આયુષ્ય અનુસાર અનુબંધ હોય છે. ૨૦. કાયસંવેધ-કાયસંવેધના બે ભેદ છે. ભવાદેશ [ભવની અપેક્ષા] અને કાલાદેશ [કાલની અપેક્ષા].

ભવની અપેક્ષાએ-જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. < કાલાદેશથી [કાલની અપેક્ષાથી] ૬ ગમ્મા હોય છે-૧. પહેલા ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક અંતર્મુહૂર્તને દસ હજાર વર્ષ, કોડપૂર્વને પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ @ ૨. બીજો ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત દસ હજાર વર્ષ, કોડપૂર્વ દસ હજાર વર્ષ ૩. ત્રીજો ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ:- અંતર્મુહૂર્ત પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ કોડપૂર્વ પદ્યના અસંખ્યાતમો ભાગ ૪. ચોથો ગમ્મા જઘન્ય અને ઔધિક :- અંતર્મુહૂર્ત દસ હજાર વર્ષ, અંતર્મુહૂર્ત પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ ૫. પાંચમો ગમ્મા જઘન્ય અને જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત દસ હજાર વર્ષ ૬. છઠ્ઠો ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુહૂર્ત પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અંતર્મુહૂર્તને પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ ૭. સાતમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક કોડપૂર્વ દસ હજાર વર્ષ, કોડપૂર્વ પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ ૮. ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- કોડપૂર્વ દસ હજાર વર્ષ, કોડપૂર્વ દસ હજાર વર્ષ ૯. ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ કોડપૂર્વ પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ.

ધર એક પહેલી નારકીથી સાતમી નારકી સુધી સંસી તિર્થંચ અને સંસી મનુષ્ય આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન

< પહેલા ભવમાં અસંસી તિર્થંચ પચેન્દ્રિય હોય છે અને બીજા ભવમાં નૈરયિક હોય હોય છે. ત્યાંથી નીકળી અસંસી તિર્થંચ પચેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરતાં નથી. પરંતુ સંસીપણું અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. એટલા માટે ભવની અપેક્ષાએ બે ભવનો કાયા સંવેધ હોય છે.

@ કાળની અપેક્ષા-જઘન્ય કાયસંવેધ અસંસીના જઘન્ય આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત સહિત નરકનું જઘન્ય આયુષ્ય દસ હજાર વર્ષનું હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસંવેધ અસંસીના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કોડપૂર્વ વર્ષ સહિત રત્નપ્રભાના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પદ્યોપજ્ઞના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ હોય છે.

થાય છે ? પહેલી નારકીમાં જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ ૧. સાગર. બીજી નારકીમાં જઘન્ય ૧ સાગર ઉત્કૃષ્ટ ૩ સાગર ત્રીજી નારકીમાં જઘન્ય ૩ સાગર ઉત્કૃષ્ટ ૭ સાગર ચોથી નારકીમાં જઘન્ય ૭ સાગર ઉત્કૃષ્ટ. દસ સાગર. પાંચમી નારકીમાં જઘન્ય ૧૦ ઉત્કૃષ્ટ ૧૭ સાગર છઠી નારકીમાં જઘન્ય ૧૭ સાગર ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગર. સાતમી નારકીમાં જઘન્ય ૨૨ ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૨. પરિભાષુ-મનુષ્ય એક સમયમાં ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. તિર્યંચ એક સમયમાં ૧-૨-૩ યાવત્ અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, સાતમી નરકમાં ત્રીજા, અને નવમા ગમ્મામાં સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. ૩. સંઘયણ પહેલી બીજી નારકીમાં ૬ સંઘયણવાળા જાય છે. ત્રીજીમાં પાંચ સંઘયણવાળા, ચોથીમાં ચાર સંઘયણવાળા, પાંચમીમાં ૩ સંઘયણવાળા. છઠીમાં ૨ સંઘયણવાળા સાતમીમાં એક વજ્રકપ્તનનારાય સંઘયણવાળા જીવ જાય છે. ૪. અવગાહના :- તિર્યંચ જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ. ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર જોજનની અવગાહનાવાળા જાય છે. પહેલી નારકીમાં જવાવાળા મનુષ્યની અવગાહના જઘન્ય પ્રત્યેક આંગૂલની હોય છે અને બીજીથી સાતમી નારકી સુધી જઘન્ય પ્રત્યેક હાથની ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો મનુષ્યની હોય છે. ૫. સંઠાણ :- છ સંઠાણવાળા જીવ સાતે નારકીઓમાં જાય છે. ૬. લેશ્યા :- જવાવાળામાં છ-છ લેશ્યા લાભે છે. ૭. દષ્ટિ :- જવાવાળામાં દષ્ટિ ત્રણ ત્રણ હોય છે. ૮. જ્ઞાન :- જવાવાળા તિર્યંચમાં ૩ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાનની ભજના, જવાવાળા મનુષ્યમાં ચાર જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાનની ભજના ૯. યોગ :- જવાવાળામાં યોગ ત્રણ ત્રણ ૧૦. ઉપયોગ જવાવાળામાં ઉપયોગ બે બે સાકારોપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ ૧૧. સંજ્ઞા જવાવાળામાં સંજ્ઞા ચાર-ચાર ૧૨. કષાય :- જવાવાળામાં કષાય ૪-૪ ૧૩. ઇન્દ્રિય :- જવાવાળામાં ઇન્દ્રિય પાંચ-પાંચ ૧૪. સમુદ્ધાત :- જવાવાળા તિર્યંચમાં પાંચ અને મનુષ્યમાં ૬. ૧૫. વેદના :- જવાવાળામાં વેદના ૨-શાતા અશાતા ૧૬. વેદ-પહેલીથી છઠી નારકી સુધી ત્રણ ત્રણ વેદવાળા જાય છે. બે વેદ (પુરુષ-નપુંસક વેદ)વાળા જાય છે. ૧૭. આયુષ્ય :- જવાવાળા તિર્યંચનું જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત પહેલી

નારકીમાં જવાવાળા મનુષ્યનું જઘન્ય પ્રત્યેક માસ પીછથી સાતમી સુધી જઘન્ય પ્રત્યેક વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્ય-તિર્થંચનું ક્રોડપૂર્વ હોય છે. ૧૮. અધ્યવસાય :- જવાવાળામાં શુભ અને અશુભ બંને હોય છે. ૧૯. અનુબંધ-આયુષ્ય અનુસાર અનુબંધ હોય છે. ૨૦. કાયમવેધ-કાયમવેધના બે ભેદ. ભવની અપેક્ષા, કાળની અપેક્ષા. ભવની અપેક્ષાથી તિર્થંચ અને મનુષ્ય પહેલી નારકીથી છૂટી નારકી સુધી જઘન્ય ૨ ભવ કરે છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે. સાતમી નારકીમાં તિર્થંચ ૬ ગમ્મા (૩-૬-૬ ગમ્મા ટળ્યા) અપેક્ષાએ જતાં અપેક્ષાએ ત્રણ ભવ સાત ભવ કરે છે, અને આવતા અપેક્ષાએ ૨ ભવ ૬ ભવ કરે છે. ત્રણ ગમ્મા (૩-૬-૬) જતાં અપેક્ષાએ ૩ ભવ ૫ ભવ કરે છે, અને આવતા અપેક્ષાએ ૩ ગમ્મા (૭-૮-૬) બે ભવ ચાર ભવ કરે છે મનુષ્ય સાતમી નારકીના બે ભવ કરે છે. કાળની અપેક્ષાથી નવ ગમ્મા કહેવા. □

૧. પહેલો ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક :- (તિર્થંચના) અંતર્મુહૂર્ત (મનુષ્યના) પ્રત્યેક માસ દસ હજાર વર્ષ ચાર ક્રોડપૂર્વ ચાર સાગરોપમ ૨. બીજો ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક માસ દસ હજાર વર્ષ ચાર ક્રોડ પૂર્વ ૪૦ હજાર વર્ષ ૩. ત્રીજો ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુહૂર્તને પ્રત્યેક માસ એક સાગરોપમ ચાર ક્રોડ પૂર્વ, ચાર સાગરોપમ ૪. ચોથો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔધિક :- અંતર્મુહૂર્તને પ્રત્યેક માસ દસ હજાર વર્ષ, ૪ અંતર્મુહૂર્ત, ૪ પ્રત્યેક માસ ૪ સાગરોપમ ૫. પાંચમો ગમ્મા :- જઘન્ય અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, પ્રત્યેક માસ, દસ હજાર વર્ષ, ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર પ્રત્યેક માસ, ૪૦ હજાર વર્ષ ૬. છઠ્ઠો ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક માસ એક સાગરોપમ, ૪ અંતર્મુહૂર્ત, ૪ પ્રત્યેક માસ, ૪ સાગરોપમ ૭. સાતમો ગમ્મા :- ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ક્રોડપૂર્વ દસ હજાર વર્ષ, ચાર ક્રોડપૂર્વ ચાર સાગરોપમ ૮. આઠમો ગમ્મા :- ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય : ક્રોડપૂર્વ દસ હજાર વર્ષ, ૪ ક્રોડપૂર્વ ૪૦ હજાર વર્ષ ૯. ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ

□ પહેલી નારકીમાં જઘન્યમાં તિર્થંચના અંતર્મુહૂર્તથી કહ્યું. મનુષ્યનું પ્રત્યેક માસથી કહેવું.

કોડપૂર્વ એક સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ, ૪ સાગરોપમ.

બીજી નારકીમાં નવ ગમ્મા ૧. પહેલા ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક (તિર્થગના) અંતર્મુદૂર્ત (મનુષ્યના) પ્રત્યેક વર્ષે એક સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, ૧૨ સાગરોપમ ૨. બીજો ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય : અંતર્મુદૂર્તને પ્રત્યેક વર્ષે એક સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ, ૪ સાગરોપમ ૩. ત્રીજો ગમ્મા. ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે ૩ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ ૧૨ સાગરોપમ ૪. ચોથો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔધિક-અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે ૧ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૪ પ્રત્યેક વર્ષે ૧૨ સાગરોપમ ૫. પાંચ ગમ્મા. જઘન્ય અને જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે, એક સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદૂર્ત ચાર પ્રત્યેક વર્ષે, ૪ સાગરોપમ ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે ત્રણ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૪ પ્રત્યેક વર્ષે ૧૨ સાગરોપમ ૭. સાતમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- કોડપૂર્વ એક સાગરોપમ, ચાર કોડપૂર્વ ૧૨ સાગરોપમ ૮. આઠમા ગમ્મા :- ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય કોડપૂર્વ એક સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ ચાર સાગરોપમ. ૯. નવમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ, કોડપૂર્વ ત્રણ સાગરોપમ, ચાર કોડપૂર્વ ૧૨ સાગરોપમ.

ત્રીજી નારકીના ૯ ગમ્મા આ પ્રકારે કહેવા :- ૧. પહેલા ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક :- અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે ૩ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ ૨૮ સાગરોપમ ૨. બીજા ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે, ૩ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ ચાર સાગરોપમ ૩. ત્રીજા ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે સાત સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ ૨૮ સાગરોપમ ૪. ચોથા ગમ્મા જઘન્ય અને ઔધિક :- અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે, ૩ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદૂર્ત ચાર પ્રત્યેક વર્ષે, ૨૮ સાગરોપમ ૫. પાંચમા ગમ્મા જઘન્ય અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષે ૩ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત, ચાર પ્રત્યેક વર્ષે, ૧૨

★ બીજી નારકીથી સાતમી નારકી સુધી જઘન્યમાં તિર્થગના અંતર્મુદૂર્તથી મનુષ્યના પ્રત્યેક વર્ષથી કહેવું.

સાગરોપમ, ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ, સાત સાગરોપમ ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર પ્રત્યેક વર્ષ, ૨૮ સાગરોપમ. ૭. સાતમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- કોડપૂર્વ ૩ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ ૨૮ સાગરોપમ. ૮. આઠમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- કોડપૂર્વ, ત્રણ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ ૧૨ સાગરોપમ ૯. નવમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-કોડપૂર્વ, સાત સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, ૨૮ સાગરોપમ.

ચોથી નારકીના સાત સાગરોપમ અને દસ સાગરોપમથી નવ ગમ્મા કહેવા. ૧. પહેલા ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક :- અંતર્મુહૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ, ૭ સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ ૪૦ સાગરોપમ. ૨. બીજા ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય :- અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ, સાત સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, ૨૮ સાગરોપમ. ૩. ત્રીજા ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ ૧૦ સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ ૪૦ સાગરોપમ. ૪. ચોથા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔધિક-અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ સાત સાગરોપમ, ૪ અંતર્મુહૂર્ત, ચાર પ્રત્યેક વર્ષ ૪૦ સાગરોપમ. ૫. જઘન્ય અને જઘન્ય :- અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ સાત સાગરોપમ ૪ અંતર્મુહૂર્ત ચાર પ્રત્યેક વર્ષ, ૨૮ સાગરોપમ. ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ ૧૦ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુહૂર્ત ૪ પ્રત્યેક વર્ષ ૪૦ સાગરોપમ. ૭. સાત ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- કોડપૂર્વ સાત સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ ૪૦ સાગરોપમ. ૮. ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- કોડપૂર્વ સાત સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ ૨૮ સાગરોપમ. ૯. ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- કોડપૂર્વ દસ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ ૪૦ સાગરોપમ.

પાંચમી નારકીના ૧૦ સાગરોપમ અને ૧૭ સાગરોપમના ૯ ગમ્મા કહી દેવા. ૧. પહેલા ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક-અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ દસ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ, ૬૮ સાગરોપમ. ૨. બીજા ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- અંતર્મુહૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ, દસ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, ચાલીસ સાગરોપમ. ૩. ત્રીજા ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુહૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ, ૧૭ સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ, ૬૮ સાગરોપમ.

૪. ચોથા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔષિક :- અંતર્મુદૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ, દસ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત, ૪ પ્રત્યેક વર્ષ, ૬૮ સાગરોપમ. ૫. પાંચમા ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ, દસ સાગરોપમ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત, ૪ પ્રત્યેક વર્ષ ૪૦ સાગરોપમ. ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ, ૧૭ સાગરોપમ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત, ચાર પ્રત્યેક વર્ષ, ૬૮ સાગરોપમ. ૭. સાતમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔષિક :- ક્રોડપૂર્વ, દસ સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ, ૬૮ સાગરોપમ. ૮. આઠમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ક્રોડપૂર્વ, દસ સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ ૪૦ સાગરોપમ, ૯. નવમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ક્રોડપૂર્વ, ૧૭ સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ ૬૮ સાગરોપમ.

છઠ્ઠી નારકીના ૧૭ સાગરોપમ અને ૨૨ સાગરોપમના નવ ગમ્મા કહી દેવા. ૧. પહેલા ગમ્મા-ઔષિક અને ઔષિક :- અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ, ૧૭ સાગરોપમ ૪ ક્રોડપૂર્વ, ૮૮ સાગરોપમ, ૨. બીજા ગમ્મા ઔષિક અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક વર્ષ, ૧૭ સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ, ૬૮ સાગરોપમ ૩. ત્રીજા ગમ્મા-ઔષિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ, ૨૨ સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ, ૮૮ સાગરોપમ. ૪. ચોથા ગમ્મા જઘન્ય અને ઔષિક :- અંતર્મુદૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ, ૧૭ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત, ૪ પ્રત્યેક વર્ષ, ૮૮ સાગરોપમ ૫. પાંચમા ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ, ૧૭ સાગરોપમ. ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૪ પ્રત્યેક વર્ષ ૬૮ સાગરોપમ. ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્ત, પ્રત્યેક વર્ષ ૨૨ સાગરોપમ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત, ૪ પ્રત્યેક વર્ષ, ૮૮ સાગરોપમ. ૭. સાતમા ગમ્મા. ઉત્કૃષ્ટ અને ઔષિક :- ક્રોડપૂર્વ, ૧૭ સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ, ૮૮ સાગરોપમ. ૮. આઠમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-ક્રોડપૂર્વ, ૧૭ સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ, ૬૮, સાગરોપમ (૯) નવમા ગમ્મા. ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-ક્રોડપૂર્વ, ૨૨ સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ ૮૮ સાગરોપમ.

સાતમી નારકીના ૯ ગમ્મા ૨૨ સાગરોપમ અને ૩૩ સાગરોપમના કહેવા. તિથિના એ પ્રકારે કહેવા. (૧) પહેલા ગમ્મા ઔષિક

અને ઔધિક:- ૨ અંતર્મુદૂર્ત ૨૨ સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ. (૨) બીજા ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય:- ૨ અંતર્મુદૂર્ત. ૨૨ સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ. ૩. ત્રીજા ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ:- ૨ અંતર્મુદૂર્ત. ૩૩ સાગર, ૩ કોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ, ૪ ચોથા ગમ્મા જઘન્ય અને ઔધિક:- ૨ અંતર્મુદૂર્ત, ૨૨ સાગરોપમ. ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૬૬ સાગરોપમ પ. ગમ્મા જઘન્ય અને જઘન્ય:- ૨ અંતર્મુદૂર્ત ૨૨ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૬૬ સાગરોપમ ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ:- ૨ અંતર્મુદૂર્ત ૩૩ સાગરોપમ. ૩ અંતર્મુદૂર્ત ૬૬ સાગરોપમ. ૭. સાતમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક:- ૨ કોડપૂર્વ, ૨૨ સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ ૬૬ સાગરોપમ. ૮. આઠમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય:- ૨ કોડપૂર્વ, ૨૨ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ ૯. નવમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ:- ૨ કોડપૂર્વ ૩૩ સાગરોપમ ૩ કોડપૂર્વ અને ૬૬ સાગરોપમ.

મનુષ્યના ૯ ગમ્મા આ પ્રકારે કહેવા. ૧. પહેલા ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક:- પ્રત્યેક વર્ષ, ૨૨ સાગરોપમ, કોડપૂર્વ, ૩૩ સાગરોપમ ૨. બીજા ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય:- પ્રત્યેક વર્ષ, ૨૨ સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૨૨ સાગરોપમ ૩. ત્રીજા ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ:- પ્રત્યેક વર્ષ ૩૩ સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૩૩ સાગરોપમ ૪. ચોથા ગમ્મા જઘન્ય ઔધિક:- પ્રત્યેક વર્ષ ૨૨ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ, ૩૩ સાગરોપમ. ૫. પાંચમા ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય:- પ્રત્યેક વર્ષ ૨૨ સાગરોપમ ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ:- પ્રત્યેક વર્ષ ૩૩ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૩ સાગરોપમ ૭. સાતમા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક:- કોડપૂર્વ ૨૨ સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૩૩ સાગરોપમ. ૮. આઠમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય કોડપૂર્વ ૨૨ સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૨૨ સાગરોપમ ૯. નવમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ ૩૩ સાગરોપમ, કોડપૂર્વ ૩૩ સાગરોપમ, આહી જે ઋદ્ધિના ૨૦ દાર બતાવ્યા છે એ મનુષ્ય તિર્યચના સર્વ ભવની અપેક્ષાએ છે

પહેલા ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ ગમ્મા ૧૭૫ નાણુતા (ફેક) ૧૧૬ (અસંસી તિર્યંચના ૫, સંસી તિર્યંચના ૭૦ ત્યાં મનુષ્યના ૪૪ કુલ ૧૧૬)

બીજો ઉદ્દેશ :- ઘર ૧ અમુરકુમારનું-અસંસી તિર્યંચ આવીને ઉત્પન્ન થાય. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધ્યવસાય જઘન્ય સ્થિતિમાં પ્રશસ્ત કહેવા @ બાકી ઋદ્ધિ રત્નપ્રભા. પૃથ્વી (પહેલી નરકમાં ઉત્પન્ન થવાવાળી અસંસી તિર્યંચમાં કહી એ રીતે કહેવી. અને ગમ્મા પચ્ચ એ રીતે કહેવા. સંસી તિર્યંચ સંસી મનુષ્ય આવી ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? જઘન્ય દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિમાં ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ ઝાઝેરી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. બાકી પરિશ્રામ ઋદ્ધિ ગમ્મા રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા સંસી તિર્યંચ મનુષ્યમાં કહ્યા એ રીતે કહેવા. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં એક સાગર અધિક કહેવી. તે તિર્યંચમાં જઘન્ય સ્થિતિમાં અધ્યવસાય પ્રશસ્ત કહેવા અને લેશ્યા ચાર કહેવી. તિર્યંચ યુગત્રિયા અને મનુષ્ય યુગત્રિયા એ બે પ્રકારના યુગત્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? જઘન્ય દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિમાં, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પદ્યોપમની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

પરિમાણ-એક સમયમાં કેટલા ઊપજે છે? ૧-૨-૩ ચાવત સંખ્યાતા સંઘયણ વજ્રક્રમનારાય અવગાહના તિર્યંચની-જઘન્ય પ્રત્યેક ધનુષની ઉત્કૃષ્ટ ૬ ગાઉની મનુષ્યની જઘન્ય ૫૦૦ ધનુષ્ય અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ૩ ગાઉની, પરંતુ ત્રીજા ગમ્મામાં મનુષ્યની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની સંઘણ-સમચતુરસ્ર લેશ્યા ૪ (કૃણુ, નીલ, કાપોત ને તેજલેશ્યા) દૃષ્ટ-૧ મિથ્યાદૃષ્ટ રાન-રાન ૨, ૨, અજ્ઞાન, યોગ ૩, ઉપયોગ ૨, સંસા ૪, કપાય ૪, ઇન્દ્રિય ૫, સમુદ્ધાત ૩, વેદના ૨ (સાતા-અસાતા) વેદ ૨ (સ્રીવેદ, પુરુષવેદ) આયુષા જઘન્યકાડપૂર્વ અધિક, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પદ્યોપમ. પરંતુ ત્રીજા ગમ્મામાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પદ્યોપમના, અધ્યાસાય યે (શુભ-અશુભ) અનુબંધ આયુષ્ય અનુસાર લેાય છે.

@ સર્વ દેવતાઓનાં જઘન્ય ગમ્મામાં અધ્યવસાય પ્રશસ્ત કહેવા.

કાયસંવેધના બે લેહ-ભવાદેશ અને કાલાદેશ. ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે. કાલાદેશની અપેક્ષાએ (નવ નવ ગમ્મા હોય છે). ૧ ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક :-કોડપૂર્વ ઝાઝેરા દસ હજાર વર્ષના ત્રણ પલ્લોપમ અને ત્રણ પલ્લોપમના બીજા ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- કોડપૂર્વ ઝાઝેરા. દસ હજાર વર્ષના ત્રણ પલ્લોપમ અને ત્રણ પલ્લોપમના બીજા ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય. કોડપૂર્વ ઝાઝેરા, દસ હજાર વર્ષના ત્રણ પલ્લોપમ. દસ હજાર વર્ષના (૩) ત્રીજા ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- ત્રણ પલ્લોપમ અને ત્રણ પલ્લોપમ, ત્રણ પલ્લોપમ અને ત્રણ પલ્લોપમ (૪) ચોથા ગમ્મા જઘન્ય અને ઔધિક :- કોડપૂર્વ ઝાઝેરા દસ હજાર વર્ષના કોડપૂર્વ ઝાઝેરા, કોડપૂર્વ ઝાઝેરા. (૫) પાંચમા ગમ્મા જઘન્ય અને જઘન્ય :- કોડપૂર્વ ઝાઝેરા દસ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ ઝાઝેરા, દસ હજાર વર્ષના (૬) છઠ્ઠા ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ઝાઝેરા કોડપૂર્વ ઝાઝેરા કોડપૂર્વ ઝાઝેરા (૭) સાતમા ગમ્મા. ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ત્રણ પલ્લોપમ દસ હજાર વર્ષ. ત્રણ પલ્લોપમ અને ત્રણ પલ્લોપમ (૮) આઠમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ત્રણ પલ્લોપમ દસ હજાર વર્ષ ત્રણ પલ્લોપમ દસ હજાર વર્ષ (૯) નવમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ત્રણ પલ્લોપમ અને ત્રણ પલ્લોપમ, ત્રણ પલ્લોપમ અને ત્રણ પલ્લોપમ, $૫ \times ૯ = ૪૫$ ગમ્મા. નાણુત્તા (ફરકાર) ૩૪ (અસંજી) તિર્યંચના ૫, સંજીતિર્યંચના દસ, સંજી મનુષ્યના ૮, યુગલિયા તિર્યંચના ૫, યુગલિયા મનુષ્યના ૬) બીજો ઉદ્દેશો સંપૂર્ણ.

ત્રીજાથી અગિયારમા ઉદ્દેશાઓ સુધી-નાગકુમારથી લઈ સ્તનિત કુમાર સુધી-નવનિકાયના નવ ઉદ્દેશા-અસંજી તિર્યંચ આવી ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે? જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિમાં ઊપજે છે, પરિભાણુ ઋદ્ધિ, ગમ્મા, નાણુત્તા (ફરક) આદિ સ્તનપ્રભા નરકમાં તિર્યંચ ઊપજે તેના જે રીતે કહ્યા તે રીતે કહેવા.

સંજી તિર્યંચ અને સંજી મનુષ્ય આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં આવીને ઊપજે છે? જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ દેશોના

૨ પદ્યોપમની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિમાણ ઋદ્ધિ ગમ્મા, નાણુત્તા (ફિરફાર) રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં ઊપજતા સંસી તિર્થંચ અને મનુષ્યમાં કહ્યાં એ રીતે કહેવા. પરંતુ દેવતાની સ્થિતિ જગન્ન દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ દેશ ઊણી બે પદ્યોપમની કહેવી.

બે પ્રકારના યુગલિયા આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જગન્ન દસ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ દેશ ઊણી બે પદ્યોપમની સ્થિતિમાં ઊપજે છે, પરિમાણ, ઋદ્ધિ, ગમ્મા, નાણુત્તા (ફિરફાર) અસુર કુમારમાં ઊપજવાવાળા બે પ્રકારના યુગલિયામાં કહ્યાં એ રીતે કહેવા. પરંતુ ત્રીજા ગમ્મામાં યુગલિયાની સ્થિતિ દેશ ઊણી બે પદ્યની કહેવી. અવગાહના મનુષ્ય યુગલિયાની દેશ ઊણી બે ગાઉની કહેવી. $૫ \times ૯ = ૪૫$ ગમ્મા ૩૪ નાણુત્તા (ફિરફાર) થયા. અસુરકુમારની પ્રમાણે એક એક ઉદેશનાં $૪૫ - ૪૫$ ગમ્માને ૩૪-૩૪ નાણુત્તા (ફિરફાર) કહેવા. $૪૫ \times ૯ = ૪૦૫$ ગમ્મા થયા. $૩૪ \times ૯ = ૩૦૬$ નાણુત્તા (ફિરફાર) થયા.

ગારમો ઉદેશો :- ઘર એક પૃથ્વીકાયનું, પાંચ સ્થાવર અને અસંસી મનુષ્ય આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જગન્ન અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૨૨૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિમાણ પાંચ સ્થાવર ચાર ગમ્મા અપેક્ષાએ (૧-૨-૪-૫) સમયે સમયે અસંખ્યાત ઊપજે છે. પાંચ ગમ્મા અપેક્ષાએ એક સમયમાં ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા ઊપજે છે. અસંસી મનુષ્ય એક સમયમાં ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા ઊપજે છે. સંઘથણ-પાંચ સ્થાવર, અસંસી મનુષ્યમાં એક સેવાર્ત. અવગાહના-ચાર સ્થાવર અસંસી મનુષ્યની જગન્ન ઉત્કૃષ્ટ આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ. વનસ્પતિકાયની અવગાહના જગન્ન આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ. ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજન ઝાઝેરી હોય છે. સંઘાણુ-પૃથ્વીકાયનું ચંદ્ર તથા મસૂરની દાળના આકારે, અપકાયનું પાણીના પરપોટાના આકારે, તેડકાયનું સંઘાણુ સોયના ભારીના આકારે, વાયુકાયનું સંઘાણુ ધમધમતાકાના આકારે.

વનસ્પતિકાયનું સંઘાણુ વિધિવિધ પ્રકારનું છે. અસંસી મનુષ્યનો આકાર હુંડક હોય છે. લેસ્થા-પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાયમાં ચાર.

તેઉકાય, વાયુકાય અને અસંજી મનુષ્યમાં ત્રણ લેસ્થા હોય છે. દષ્ટિ એક-મિથ્યાદષ્ટિ. જ્ઞાન-જ્ઞાન નથી. જે અજ્ઞાન લાભે છે. યોગ-એક કાયાનો, ઉપયોગ-૨, સંજા ૪, કષાય ૪, ઇન્દ્રિય પાંચ સ્થાવરમાં ઇન્દ્રિય એક, અસંજી મનુષ્યમાં ઇન્દ્રિય પાંચ. સમુદ્ઘાત ચાર સ્થાવર. અસંજી મનુષ્યમાં સમુદ્ઘાત ૩ લાભે. વાયુકાયમાં સમુદ્ઘાત ૪ લાભે વેદના શાતા અને અશાતા વેદ-એક નપુંસક. આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ પૃથ્વીકાયનું ૨૨ હજાર વર્ષનું, અપકાયનું ૭ હજાર વર્ષનું, તેઉકાયનું ત્રણ અહોરાત્રિનું, વાયુકાયનું ત્રણ હજાર વર્ષનું, વનસ્પતિકાયનું દસ હજાર વર્ષનું, અસંજી મનુષ્યનું અંતર્મુદૂર્તનું છે. અધ્યવસાય-૨ શુભ અને અશુભ.

અનુબંધ-આયુષ્યની અનુસાર હોય છે. કાયસંવેધ-૨ લેદ. ભવાદેશ અને કાલાદેશ. ભવાદેશની અપેક્ષાએ પાંચ સ્થાવર, ૪ ગમ્માની અપેક્ષાએ ૨ ભવ, અસંજ્યાતા ભવ કરે છે. પાંચ ગમ્મા આશ્રી ૨ ભવ ૮ ભવ કરે છે. અસંજી મનુષ્ય ૨ ભવ ૮ ભવ કરે છે.

કાલાદેશથી પાંચ સ્થાવરના ૬ ગમ્માના છે. (૧) પહેલા ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક:- ૨ ભવ અને અસંજ્યાતા ભવ ૨ અંતર્મુદૂર્તને અસંજ્યાતા કાળ. જે રીતે પહેલા ગમ્મા કહ્યો એ રીતે પાંચ સ્થાવરમાં ખીજી, ચોથા ને પાંચમા ગમ્મા કહેવા. ત્રીજો ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- પૃથ્વીકાય પૃથ્વીકાયમાં ઊપજે તો અંતર્મુદૂર્ત ને ૨૨ હજાર વર્ષ, ૮૮૦૦૦ વર્ષ ૮૮૦૦૦ વર્ષ (૬) છઠ્ઠો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત અને ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ (૭) સાતમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૨૨૦૦૦ વર્ષ અંતર્મુદૂર્ત. ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૮૮૦૦૦ વર્ષ (૮) આઠમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૨૨૦૦૦ વર્ષ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ અને ૪ અંતર્મુદૂર્ત (૯) નવમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૨૨૦૦૦ વર્ષ અને ૨૨૦૦૦ વર્ષ ૮૮૦૦૦ વર્ષ અને ૮૮૦૦૦ વર્ષ.

અપકાય પૃથ્વીકાયમાં ઊપજે-(૩) ત્રીજા ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્તને ૨૨ હજાર વર્ષ, ૨૮૦૦૦ વર્ષ અને ૮૮૦૦૦ વર્ષ (૬) છઠ્ઠો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત અને ૨૨૦૦૦

વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ (૭) સાતમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૭૦૦૦ વર્ષ અંતર્મુદૂર્ત, ૨૮૦૦૦ વર્ષ, ૮૮૦૦૦ વર્ષ, આઠમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૭ હજાર વર્ષ અંતર્મુદૂર્ત ૨૮૦૦૦ વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત (૯) નવમા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-સાત હજાર વર્ષ, ૨૨૦૦૦ વર્ષ ૨૮૦૦૦ વર્ષ ૮૮૦૦૦ વર્ષ.

તેઉકાય પૃથ્વીકાયમાં ઊપજે ૩. ત્રીજા ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૧૨ અહોરાત્રિ, ૮૮૦૦૦ વર્ષ, છઠ્ઠા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ- અંતર્મુદૂર્તને ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ સાતમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-ત્રણ અહોરાત્રિ અને અંતર્મુદૂર્ત ૧૨ અહોરાત્રિ ૨૮૦૦૦ વર્ષ ૮. આઠમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૩ અહોરાત્રિ અંતર્મુદૂર્ત ૧૨ અહોરાત્રિ ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૯. નવમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-ત્રણ અહોરાત્રિ ૨૨૦૦૦ વર્ષ. ૧૨ અહોરાત્રિ ૮૮૦૦૦ વર્ષ.

વાયુકાય પૃથ્વીકાયમાં ઊપજે ૩. ત્રીજા ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્ત ૨૨૦૦૦ વર્ષ ૧૨ હજાર વર્ષ, ૮૮૦૦૦ વર્ષ ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૭. સાતમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક ૩૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુદૂર્ત ૧૨૦૦૦ વર્ષ, ૮. આઠમા ગમ્મા- ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય, ૩૦૦૦ વર્ષ અંતર્મુદૂર્ત ૧૨૦૦૦ વર્ષ ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૯. નવમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૦૦૦ વર્ષ, ૧૨૦૦૦ વર્ષ, વર્ષ. ૮૮૦૦૦ વર્ષ ૧૨૦૦૦.

વનસ્પતિકાય પૃથ્વીકાયમાં ઊપજે ૩. ત્રીજા ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત અને ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૪૦,૦૦૦ વર્ષ ૮૮૦૦૦ વર્ષ ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા- જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ. અંતર્મુદૂર્ત અને ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૭. સાતમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુદૂર્ત ૪૦,૦૦૦ વર્ષ ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૮. આઠમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, અને અંતર્મુદૂર્ત ૪૦,૦૦૦ વર્ષ અને ૪

અંતર્મુદૂર્ત ૯. ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ૨૨૦૦૦ વર્ષ
૪૦,૦૦૦ વર્ષ ૮૮૦૦૦ વર્ષ.

અસંસી મનુષ્યનો કાલ ૩ ગમ્મના છે ૧. જઘન્ય અને
ઔધિક :- અંતર્મુદૂર્ત, અંતર્મુદૂર્ત ૪. અંતર્મુદૂર્તને ૮૮૦૦૦ વર્ષ ૨.
ખીજા ગમ્મા જઘન્ય અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત ને અંતર્મુદૂર્ત, ૪
અંતર્મુદૂર્ત ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૩. ત્રીજા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :-
અંતર્મુદૂર્ત ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ, પાંચ
સ્થાવરના (૫×૯=૪૫) ગમ્મા.

અસંસી મનુષ્યના ૩ ગમ્મા થયા. પાંચ સ્થાવરના ૩૦ નાણુતા
(ફરક) થયા. અસંસી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય પૃથ્વી-
કાયમાં આવી ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? જઘન્ય
અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૨૨૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરિમાણ
૪ (૧-૨-૪-૫) ગમ્મામાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા ઊપજે છે. શેષ
પાંચ ગમ્મામાં એક સમયમાં ૧,૨,૩ યાવત્ સંખ્યાતા-અસંખ્યાતા
ઊપજે છે. સંઘયણ એક સેવાર્ત અવગાહના જઘન્ય આંગૂલનો અસં-
ખ્યાતમે ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ બેઘન્દ્રિયની ૧૨ યોજના તેઘન્દ્રિયની ત્રણ
ગાંડ, ચૌરેન્દ્રિયની ચાર ગાંડ, અસંસી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ૧૦૦૦
યોજનની હોય છે. સંઠાણ એક હૂંડક લેશ્યા ત્રણ પહેલી દષ્ટિ બે,
સમદષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ જ્ઞાન બે જ્ઞાન, બે અજ્ઞાન, યોગ બે, ઉપયોગ ૨,
સંજ્ઞા ૪, કપાય ૪, ઇન્દ્રિય બેઘન્દ્રિય ૨, તેઘન્દ્રિયમાં ૩, ચૌરે-
ન્દ્રિયમાં ૪, અસંસી પંચેન્દ્રિયમાં ૫, હોય છે. સમુદ્ધાત ૩, [વેદનીય
કપાય ને મરણાન્તિક] વેદના-૨, શાતા અને અશાતા. વેદ. નપુંસક
આયુષ્ય જઘન્ય. અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ બે ઇન્દ્રિયનું ૧૨ વર્ષ તેઘન્દ્રિયના
૪૯ દિવસ ચૌરેન્દ્રિયના ૬ મહિના અસંસી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના કોક-
પૂર્વના હોય છે. અધ્યવસાય ૨ શુભ અને અશુભ અનુબંધ આયુષ્ય
અનુસાર હોય છે. કાયસંવેધના બે લેદઃ ભવાદેશ કાલાદેશ. ભવાદેશની
અપેક્ષા-ત્રણ વિકલેન્દ્રિય ૪ ગમ્મા અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ
સંખ્યાતા ભવ કરે છે. ૫, ગમ્મા અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ ભવ, ઉત્કૃષ્ટ

આઠ ભવ કરે. અસંજી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય નવ ગમ્મા અપેક્ષાએ ૨ ભવ ૮ ભવ કરે છે. કાળાદેશની [કાળાદેશ] અપેક્ષા ગણુ વિકલેન્દ્રિય જઘન્ય ૨ અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા કાળના છે અસંજી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય જઘન્ય બે અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક ક્રોડપૂર્વ વર્ષના છે.

ત્રણુ વિકલેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયમાં જઘને ઊપજે છે. તેના નવ ગમ્મા આ પ્રમાણે છે. (૧) પહેલા ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક :- જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાભવ બે અંતર્મુદૂર્ત અને સંખ્યાતાકાળ એ રીતે બીજા ચોથા ને પાંચમા ગમ્મા કહેવા. ૩. ત્રીજા ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત ૨૨ હજાર વર્ષ, બેઘન્દ્રિયના ૪૮ વર્ષ તેઘન્દ્રિયના ૧૬૬ દિવસ. ચૌરેન્દ્રિયના ૨૪ મહિના ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૬. છઠ્ઠા ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત ૨૨ હજાર વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮ હજાર વર્ષ, (૭) સાતમા ગમ્મા. ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- (બેઘન્દ્રિયના) ૧૨ વર્ષ, (તેઘન્દ્રિયના) ૪૬ દિવસ (ચૌરેન્દ્રિયના) ૬ મહિના, અંતર્મુદૂર્ત ૪૮ વર્ષ, ૧૬૬ દિવસ, ૨૪ મહિના, ૮૮૦૦૦ વર્ષ, (૮) આઠમા ગમ્મા. ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય (બેઘન્દ્રિયના) ૧૨ વર્ષ, તેઘન્દ્રિયના ૪૬ દિવસ. (ચૌરેન્દ્રિયના) ૬ મહિના અંતર્મુદૂર્ત (બેઘન્દ્રિયના) ૪૮ વર્ષ (તેઘન્દ્રિયના) ૧૬૬ દિવસ (ચૌરેન્દ્રિયના) ૨૪ મહિના ૪ અંતર્મુદૂર્ત (૯) નવમા ગમ્મા. ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ (બેઘન્દ્રિયના) ૧૨ વર્ષ (તેઘન્દ્રિયના) ૪૬ દિવસ (ચૌરેન્દ્રિયના) ૬ મહિના. ૨૨ હજાર વર્ષ ૪૮ વર્ષ ૧૬૬ દિવસ ૨૪ મહિના, ૮૮ હજાર વર્ષ.

અસંજી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયમાં આવીને ઊપજે છે. એના ૯ ગમ્મા આ પ્રકારે છે. (૧) પહેલા ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક :- અંતર્મુદૂર્ત અને અંતર્મુદૂર્ત ૪ ક્રોડપૂર્વ ૮૮ હજાર વર્ષ (૨) બીજા ગમ્મા. ઔધિક અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત અને અંતર્મુદૂર્ત ૪ ક્રોડપૂર્વ અને ૪ અંતર્મુદૂર્ત, (૩) ત્રીજા ગમ્મા. ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત અને ૨૨ હજાર વર્ષ, ૪ ક્રોડપૂર્વ અને ૮૮ હજાર વર્ષ (૪) જઘન્ય અને ઔધિક :- અંતર્મુદૂર્ત ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮ હજાર વર્ષ, (૫) પાંચમા ગમ્મા. જઘન્ય અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત અને

અંતર્મુદૂર્ત, ચાર અંતર્મુદૂર્ત અને ચાર અંતર્મુદૂર્ત (૧) છુદા ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત અને ૨૨ હજાર વર્ષ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ૮૮ હજાર વર્ષ, (૩) સાતમા ગમ્મા. ઉત્કૃષ્ટ અને ઔષધિક-કોડપૂર્વ અને અંતર્મુદૂર્ત ૪ કોડપૂર્વ અને ૮૮ હજાર વર્ષ, (૮) અડમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જય-પા- કોડપૂર્વ અંતર્મુદૂર્ત ૪ કોડપૂર્વ ૪ અંતર્મુદૂર્ત (૬) નવમા ગમ્મા. ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ:- ૪ કોડપૂર્વ ૨૨ હજાર વર્ષ, ૪ કોડપૂર્વ ૮૮ હજાર વર્ષ.

$૩+૨=૪ \times ૬=૩૬$ ગમ્મા થયા. $૨+૭+૬=૩૬$ નાણુતા (ફરક) થયા.

સંજી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય અને સંજી મનુષ્ય પૃથ્વીકાયમાં આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે? જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ હજાર વર્ષની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિભાષ્ય એક સમયમાં, તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય ૧-૨-૩ ચાવત્ સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા મનુષ્ય ૧-૨-૩ ચાવત્ સંખ્યાતા ઊપજે છે. સંઘયણ છ-છ અવગાહના-જઘન્ય આંગૂકનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયની ૧ હજાર ચોજનની, મનુષ્યની ૫૦૦ ધનુષ્યની હોય છે. સંઘાણ ૬-૬, લેશ્યા ૬-૬ દિગ્દિ ૩-૩, જ્ઞાન-તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાનની ભજના, મનુષ્યમાં ૩ અજ્ઞાનની ભજના, યોગ ૩-૩, ઉપયોગ ૨-૨, સંજા ૪-૪ અજ્ઞાન ૪-૪. ઇન્દ્રિય ૫-૫, સમુદ્ધાત્-તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૫, મનુષ્યમાં ૬, વેદના ૨-૨, શાતા-અશાતા, વેદ ૩-૩, આયુષ્ય બન્નેના જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ, અધ્યવસાય-૨-૨, શુભ-અશુભ અનુબંધ આયુષ્ય મુજબ કાયસંવેદના બે લેક. લવાદેશ અને કાકાદેશ. લવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ લવ, ઉત્કૃષ્ટ ૮ લવ કરે છે. કાકાદેશ (કાળ આદેશ)ની અપેક્ષાએ કાળ ૯ ગમ્માના હોય છે. તે નવ ગમ્મા અગાંજી તિર્થંચની રીતે કહેવા.

ગમ્મા $૨ \times ૬=૧૮$ નાણુતા (ફરક) ૧૧+૧૨=૨૩.

ભવનપતિથી લઈ બીજા દેવલોક સુધીના ૧૪ પ્રકરના દેવતા આવીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ હજાર વર્ષની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

પશિમાણુ-એક સમયમાં ૧, ૨, ૩ થાવત્ સંખ્યાતા, અન્નંખ્યાતા, સંઘપણુ નથી હોતા, શુભ પુદ્ગલ પરિણુમે છે.

અવગાહના-જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમે ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૭ હાથની ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો જઘન્ય આંગૂલનો સંખ્યાતમે ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજનની સંઘાણુ-એક સમયતુરસ, ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો વિધવિધ પ્રકારના. લેશ્યા-ભવનપતિ, વાણુવ્યંતરમાં ચાર, જ્યોતિષી પહેલા બીજા દેવલોકમાં ૧-તેજે લેશ્યા. દૃષ્ટિ ત્રણ જ્ઞાન ભવનપતિ, વાણુવ્યંતરમાં ૩ જ્ઞાનની નિયમા, ૩ અજ્ઞાનની ભજના, જ્યોતિષી ૧-૨ દેવલોકમાં ૭ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાનની નિયમા, યોગ ૩-૩, ઉપયોગ ૨-૨ સંજ્ઞા ૪-૪, કષાય ૪-૪, ઇન્દ્રિય ૫-૫ સમુદ્ગ્રાત ૫-૫, વેદના, ૨-૨, વેદ ૨-૨, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, આયુષ્ય-ભવનપતિમાં અમુરકુમારના જઘન્ય દસ હજાર વર્ષનું, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગર, આંજેરું, નવનિકાપના દેવતાના જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ, દેશ ઊણા બે પદ્યોપમ, વાણુવ્યંતરના જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ એક પદ્યોપમ. જ્યોતિષીનું-જઘન્ય પદ્યોપમનો આઠમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ એક પદ્યોપમ એક લાખ વર્ષનું.

પહેલા દેવલોકનું-જઘન્ય એક પદ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમનું બીજા દેવલોકનું જઘન્ય ૧ પદ્યોપમ આંજેરું, ઉત્કૃષ્ટ ૨ સાગરોપમ આંજેરું, અધ્યવસાય. ૨-૨, શુભ, અશુભ. અનુબંધ આયુષ્ય અનુસાર, કાપસંવેધના ૨ લોક ભવાદેશ કાળાદેશ. ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ ૨-૨ ભવ કરે.

કાળાદેશની અપેક્ષાએ કાળ ૯ ગમ્માના-અમુરકુમારના ૯ ગમ્મા આ પ્રકારે કહેવા (૧) પહેલા ગમ્મા. ઔધિક અને ઔધિક :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત, એક સાગરોપમ આંજેરું ૨૨ હજાર વર્ષ (૨) બીજા ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત, એક સાગરોપમ આંજેરું અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજા ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ હજાર વર્ષ ૨૨ હજાર વર્ષ એક સાગરોપમ

આઝેરું ૨૨ હજાર વર્ષ, (૪) ચોથા ગમ્મા જઘન્ય અને ઔધિક :-
 દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત દસ હજાર વર્ષ ૨૨ હજાર વર્ષ (૫)
 પાંચમા ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત દસ
 હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠ્ઠા ગમ્મા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :-
 દસ હજાર વર્ષ ૨૨ હજાર વર્ષ દસ હજાર વર્ષ ૨૨ હજાર
 વર્ષ (૭) સાતમા ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક એક સાગરોપમ
 આઝેરું. અંતર્મુહૂર્ત એક સાગરોપમ આઝેરું ૨૨ હજાર વર્ષ (૮)
 આઠમાગમ્મા - ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- એક સાગરોપમ આઝેરું.
 અંતર્મુહૂર્ત એક સાગરોપમ આઝેરું. અંતર્મુહૂર્ત. (૯) નવમા
 ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- એક સાગરોપમ આઝેરું ૨૨ હજાર વર્ષ,
 એક સાગરોપમ આઝેરું ૨૨ હજાર વર્ષ. બાકી દેવતાએના
 ગમ્મા-પોતપોતાની સ્થિતિ સાથે કહેવા.

ગમ્મા $૧૪ \times ૯ = ૧૨૬$ નાણુતા (ફરક) ચાર ચાર ચૌદ સ્થાનોના
 $૪ \times ૧૪ = ૫૬$, કુલ ગમ્મા $૪૫ + ૩ + ૩૬ + ૧૮ + ૧૨૬ = ૨૨૮$ થયા. નાણુતા
 (ફરક) $૩૦ + ૩૬ + ૨૩ + ૫૬ = ૧૪૫$ થયા.

તેરમો ઉદ્દેશો :- ઘર એક અપકાયનું ૨૬ સ્થાનોથી આવી
 છવ અપકાયમાં ઊપજે છે. બાકી સર્વ અધિકાર પૃથ્વીકાયની રીતે
 કહેવો. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિમાં
 અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હજાર વર્ષની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. એ સ્થિતિના
 ગમ્મા કહી દેવા. ગમ્મા ૨૨૮ થયા, નાણુતા (ફરક) ૧૪૫ થયા.

ચૌદમો ઉદ્દેશો :- ઘર એક તેઉકાયનું. ૧૨ ઔદારિકના છવ
 આવીને તેઉકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
 જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રિની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
 સંસ્રી-અસંસ્રી મનુષ્ય ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ૨ ભવ કરે છે.
 બાકી સર્વાધિકાર (ઋદ્ધિ નાણુતા (ફરક) ગમ્મા) પૃથ્વીકાયની રીતે કહેવા.

પરંતુ કાળના ૯ ગમ્મા જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ અને
 ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રિની સ્થિતિ કહેવી જોઈએ. ગમ્મા $૧૧ \times ૯ = ૯૯$
 અસંસ્રી મનુષ્યના ૩ ગમ્મા = ૧૦૨ થયા. નાણુતા ૮૯ થયા.

પંદરમો ઉદ્દેશો :- ઘર એક વાયુકાયનું. ૧૨ ઔદારિકના જીવ આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં આવીને ઊપજે છે? જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૩ હજાર વર્ષની સ્થિતિમાં આવીને ઊપજે છે. બાકી સર્વ અધિકાર તેઉકાયની રીતે કહી દેવા.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, કાળના નવ ગમ્મા જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તની સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિમાં કહેવા. ગમ્મા ૧૦૨, નાણુતા (ફરક) ૮૯ થયા.

સોળમો ઉદ્દેશો :- ઘર એક વનસ્પતિકાયનું. ૨૬ સ્થાનોના જીવ આવીને વનસ્પતિકાયમાં ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે? જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૬૨૨ હજાર વર્ષની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. બાકી સર્વ અધિકાર (ઋદ્ધિ આદિ) પૃથ્વીકાયની રીતે કહેવા.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, કાળના ૯ ગમ્મા જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તની સ્થિતિની અને ઉત્કૃષ્ટ ૬૨૨ હજાર વર્ષની સ્થિતિના કહેવા. પરંતુ એટલો ફરક કે વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય એમાં ૪ ગમ્મા (૧-૨-૪-૫)માં, પરિમાણ-સમય સમય વિરહ રહિત અનંતા ઊપજે છે. ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ અનંત ભવ કરે છે. કાલાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાલ. ગમ્મા $૨૫ \times ૯ = ૨૨૫$, અસંસી મનુષ્યના $૩ = ૨૨૮$ થયા. નાણુતા (ફરક) ૧૪૫ થયા.

સત્તરમો ઉદ્દેશો : ઘર એક બેઘંદ્રિયનું ૧૨ ઔદારિકના જીવ આવીને બેઘંદ્રિયમાં ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે? જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. બાકી ઋદ્ધિ આદિનો અધિકાર પૃથ્વીકાયની જેમ કહેવો.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે કાલના ૯ ગમ્મા જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષની સ્થિતિ કહેવી જોઈએ. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય એ આઠ પ્રકારના જીવો બેઘંદ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય. એના ગમ્મા ૪ (૧-૨-૪-૫)માં ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ ભવ. ઉત્કૃષ્ટ

સંખ્યાતા ભવ. કાલાદેયાની અપેક્ષાએ જ્ઞાન્ય ૨ અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ
સંખ્યાતકાલ કહેવો. ગમ્મા ૧૦૨ થયા, નાણુતા ૮૬ થયા.

અઢારમો ઉદ્દેશો : ઘર એક તેષ્ટન્દ્રિયનું ૧૨ ઔદારિકના જીવ
તેષ્ટન્દ્રિયમાં આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જ્ઞાન્ય
અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૪૬ દિવસની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. બાકી અધિકાર
(ઋદ્ધિ આદિ) તેષ્ટન્દ્રિયની જેમ કહેવું.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, કાળના ૬ ગમ્મા જ્ઞાન્ય અંત-
ર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૪૬ દિવસની સ્થિતિના કહેવા. ગમ્મા ૧૦૨ નાણુતા
(ફરક) ૮૬ થયા.

ઓગણીસમો ઉદ્દેશો : ઘર એક ચૌરેન્દ્રિયનું. ૧૨ ઔદારિકના
જીવ આવીને ચૌરેન્દ્રિયમાં ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ?
જ્ઞાન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૭ મહિનાની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. બાકી
અધિકાર તેષ્ટન્દ્રિયની રીતે કહેવો.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, કાળના ૬ ગમ્મા જ્ઞાન્ય અંત-
ર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૭ મહિનાની સ્થિતિના કહેવા. ગમ્મા ૧૦૨ થયા. નાણુતા
(ફરક) ૮૬ થયા.

વીસમો ઉદ્દેશો : ઘર એક તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનું. સાત નાર-
કીના નેરિયા આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં આવીને ઊપજે છે ?
જ્ઞાન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિમાં આવીને ઊપજે છે. પરિ-
ભ્રાણુ-એક સમયમાં ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા-અસંખ્યાતા ઊપજે છે.
સંઘયણુ-નારકીમાં સંઘયણુ નથી હોતું. અશુભ પુદ્ગલ પરિણામે છે.
અવગાહના :- જ્ઞાન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ પહેલી નારકીની
૭૫૫ ધનુષ ૬ આંગૂલની બીજી નારકીની ૧૫૫ ધનુષ્ય ૧૨ આંગૂલની
ત્રીજી નારકીની ૩૧૫ ધનુષ્યની, ચોથી નારકીની ૬૨૫ ધનુષ્યની, પાંચમી
નારકીની ૧૨૫ ધનુષ્યની, છઠી નારકીની ૨૫૦ ધનુષ્યની, સાતમી નાર-
કીની ૫૦૦ ધનુષ્યની હોય છે. જો ઉત્તર વૈકિંચ કરે તો જ્ઞાન્ય આંગૂ-
લનો સંખ્યાતમો ભાગ.

ઉત્કૃષ્ટ પોતપોતાના સ્થાનમાં જે અવગાહના કહી છે એનાથી બે ગણી હોય છે. સંકાલુ-હુંડક, ઉત્તરવૈકિય કરે તો પણ હુંડક. પહેલી-બીજી નારકીમાં એક કાપોત લેશ્યા, ત્રીજી કાપોત અને નીલ, ચોથીમાં એક નીલલેશ્યા, પાંચમીમાં બે-નીલ અને કૃષ્ણ. છઠ્ઠીમાં એક કૃષ્ણલેશ્યા. સાતમીમાં એક કૃષ્ણ (મહાકૃષ્ણ) દષ્ટિ ૩, જ્ઞાન-પહેલી નારકીમાં ત્રણ જ્ઞાનની નિષમા, ૩ અજ્ઞાનની ભજના, બીજીથી સાતમી નારકી સુધી ત્રણ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની નિષમા, યોગ-૩, ઉપયોગ-૨, સંજ્ઞા-૪, કષાય-૪, ઇન્દ્રિય-૫, સમુદ્ધાત-૪, વેદના-૨, વેદ-એક (નપુંસક) આયુષ્ય-પહેલી નારકીનું જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ બીજી નારકીનું જઘન્ય એક સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમ, ત્રીજી નારકીનું જઘન્ય ત્રણ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ, ચોથી નારકીનું જઘન્ય ૭ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમ, પાંચમી નારકીનું જઘન્ય દસ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૧૭ સાગરોપમ. છઠ્ઠી નારકીનું જઘન્ય ૧૭ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગરોપમનું. સાતમી નારકીનું જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમનું છે. અધ્યવસાય-બે શુભ અને અશુભ. અનુબંધ-આયુષ્ય અનુસાર. કાયસંવેધના બે ભેદ-ભવાદેશ અને કાળદેશ.

ભવાદેશની અપેક્ષાએ પહેલી નારકીથી છઠ્ઠી નારકી સુધી જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. સાતમી નારકીમાં ૬ (પહેલાના) ગમ્મા અપેક્ષાએ ૨ ભવ અને છ ભવ કરે છે. ત્રણ (પાછળના) ગમ્મા અપેક્ષાએ ૨ ભવ અને ૪ ભવ કરે છે.

કાલાદેશની અપેક્ષાએ નવ ગમ્મા હોય છે. પહેલી નારકીના ૬ ગમ્મા આ પ્રકારે કહેવા (૧) પહેલા ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક :-દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુદૂર્ત ચાર સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૨) બીજા ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુદૂર્ત ચાર સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત (૩) ત્રીજા ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :-દસ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ ૪ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૪) ચોથા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔધિક :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુદૂર્ત ૪૦ હજાર

વર્ષ, ૪ કોડપૂર્વ, (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુદ્ધર્ત ૪૦ હજાર વર્ષ ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત. (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ દસ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ ૪૦ હજાર વર્ષ ૪ કોડપૂર્વ. (૭) સાતમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- એક સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૪ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ. (૮) આઠમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- એક સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૪ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૯) નવમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- એક સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૪ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ.

બીજી નારકીના ૯ ગમ્મો (૧) પહેલો ગમ્મો ઔધિક અને ઔધિક :- એક સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૧૨ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મો ઔધિક અને જઘન્ય :- એક સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૧૨ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- એક સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૧૨ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, (૪) ચોથો ગમ્મો જઘન્ય અને ઔધિક :- એક સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૪ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય એક સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૪ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૧ સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૪ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મો. ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ત્રણ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૧૨ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૩ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૧૨ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૯) નવમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૧૨ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ.

ત્રીજી નારકીના ૯ ગમ્મો જઘન્ય ૩ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૭ સાગરોપમની સ્થિતિના કહેવા. પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક ત્રણ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૨૮ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મો ઔધિક અને જઘન્ય :- ૩ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૨૮ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- ત્રણ સાગરોપમ કોડપૂર્વ. ૨૮ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૪) ચોથો ગમ્મો

જઘન્ય અને ઔધિક :- ત્રણ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૧૨ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- ત્રણ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૧૨ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત. (૬) છઠ્ઠો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- ત્રણ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૧૨ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ, (૭) સાતમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- સાત સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૨૮ સાગરોપમ કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૭ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૨૮ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત (૯) નવમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- સાત સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૨૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ.

ચોથી નારકીના ૯ ગમ્મા-જઘન્ય સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમની સ્થિતિના કહેવા (૧) પહેલો ગમ્મા-ઔધિક :- સાત સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૪૦ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ. (૨) બીજો ગમ્મા ઔધિક જઘન્ય :- સાત સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૪૦ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ (૩) ત્રીજો ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- સાત સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૪૦ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ, (૪) ચોથો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔધિક :- સાત સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૨૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ-(૫) પાંચમો ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- સાત સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૨૮ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત. (૬) છઠ્ઠો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- સાત સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૨૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ. [૭] સાતમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- દસ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૪૦ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ, [૮] આઠમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- દસ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૪૦ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત [૯] નવમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૪૦ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ.

પાંચમી નારકીના ૯ ગમ્મા-જઘન્ય દસ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક :- દસ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૬૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ, (૨) બીજો ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય :- દસ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૬૮ સાગરોપમ

પમ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત. (૩) ત્રીજા ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૬૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ. (૪) ચોથા ગમ્મા જ્ઞાન્ય અને ઔધિક:-દસ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૪૦ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ, (૫) પાંચમા ગમ્મા-જ્ઞાન્ય અને જ્ઞાન્ય:-દસ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૪૦ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત (૬) છઠ્ઠા ગમ્મા-જ્ઞાન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ:-દસ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૪૦ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, (૭) સાતમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક:-૧૭ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૬૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ. (૮) આઠમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જ્ઞાન્ય:-૧૭ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૬૮ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત. (૯) નવમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :-૧૭ સાગરોપમ કોડપૂર્વ. ૬૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ.

છઠ્ઠી નારકીના ૯ જ્ઞાન્ય ૧૭ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગરોપમની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક:-૧૭ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૮૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ. (૨) બીજો ગમ્મા-ઔધિક અને જ્ઞાન્ય :-૧૭ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૮૮ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત. (૩) ત્રીજો ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-૧૭ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૮૮ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, (૪) ચોથો ગમ્મા જ્ઞાન્ય અને ઔધિક:-૧૭ સાગરોપમ, અંતર્મુદ્ધર્ત. ૬૮ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ. (૫) પાંચમો ગમ્મા-જ્ઞાન્ય અને જ્ઞાન્ય :- ૧૭ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૬૮ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૬) છઠ્ઠો ગમ્મા-જ્ઞાન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ:-૧૭ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૬૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ. (૭) સાતમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૨૨ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૮૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ, (૮) આઠમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જ્ઞાન્ય :- ૨૨ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત ૮૮ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૯) નવમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ:-૨૨ સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૮૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ.

સાતમી. નારકીના ૯ ગમ્મા-જ્ઞાન્ય ૨૨ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિથી કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક: ૨૨ સાગરોપમ અંતર્મુદ્ધર્ત, ૬૬ સાગરોપમ ૩. કોડપૂર્વ. (૨) બીજો

ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય :- ૨૨ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૬૬ સાગરોપમ ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત. (૩) ત્રીજો ગમ્મો ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ:-૨૨ સાગરોપમ ક્રોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ ૩ ક્રોડપૂર્વ. (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક:-૨૨ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૬૬ સાગરોપમ ત્રણ ક્રોડપૂર્વ. (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય:-૨૨ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૬૬ સાગરોપમ ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત. (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ:-૨૨ સાગરોપમ ક્રોડપૂર્વ. ૬૬ સાગરોપમ ત્રણ ક્રોડપૂર્વ. (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૩૩ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત, ૬૬ સાગરોપમ બે ક્રોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૩૩ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૬૬ સાગરોપમ બે અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૩૩ સાગરોપમ ક્રોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ ૨ ક્રોડપૂર્વ.

ભવનપતિથી લઈને આઠમા દેવલોક સુધીના દેવતા (૨૦ સ્થાનોના દેવતા) તિર્થંચ પચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરિમાણ આદિ સર્વ અધિકાર પૃથ્વીકાલમાં ઊપજવાવાળા દેવોના કક્ષા એ પ્રકારે કહેવા.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા દેવલોકમાં એક પદ્મલેશ્યા કહેવી. છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા દેવલોકમાં એક શુકલ લેશ્યા કહેવી. ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધી સ્થિત પોતપોતાના સ્થાન અનુસાર કહેવી. કાયસ્ત્રવેધના બે લેદ ભવાદેશ અને કાળાદેશ. ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે. કાળાદેશની અપેક્ષાએ કાળના ૬ ગમ્માના હોય છે.

અમુરકુમારના ૬ ગમ્મા-જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરે ઝાંઝેરાની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત, ચાર સાગર ઝાંઝેરા ચાર ક્રોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત, ચાર સાગર ઝાંઝેરા ચાર અંતર્મુહૂર્ત, (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ

હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ, ચાર સાગર આઝેરા ચાર કોડપૂર્વ. (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત ૪૦ હજાર વર્ષ ચાર કોડપૂર્વ. (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત ૪૦ હજાર વર્ષ ૪ અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ ૪૦ હજાર વર્ષ ચાર કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- એક સાગર આઝેરા અંતર્મુહૂર્ત ચાર સાગર આઝેરા ૪ કોડપૂર્વ. (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- એક સાગર આઝેરા અંતર્મુહૂર્ત ૪ સાગર આઝેરા ૪ અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ-અને ઉત્કૃષ્ટ :- એક સાગર આઝેરા કોડપૂર્વ ૪ સાગર આઝેરા કોડપૂર્વ.

નવનિકાયના કાળના ૯ ગમ્મો :- જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ દેશે ઊણી બે પલ્લની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો. ઔધિક અને ઔધિક :- દસ હજાર વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત દેશે ઊણા ૮ પલ્લ ચાર કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મો ઔધિક અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત દેશ ઊણા ૮ પલ્લ ૪ અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ દેશ ઊણા ૮ પલ્લ ૪ કોડપૂર્વ (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત ૪૦ હજાર વર્ષ ૪ કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત ૪૦ હજાર વર્ષ ૪ અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ ૪૦ હજાર વર્ષ ૪ કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- દેશ ઊણા બે પલ્લ અંતર્મુહૂર્ત દેશ ઊણા ૮ પલ્લ ૪ કોડપૂર્વ. (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- દેશ ઊણા બે પલ્લ અંતર્મુહૂર્ત, દેશ ઊણા ૮ પલ્લ ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મો- ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- દેશ ઊણા બે પલ્લ કોડપૂર્વ દેશ ઊણા ૮ પલ્લ ચાર કોડપૂર્વ.

વાણ્વચંતર દેવોના કાળના ૯ ગમ્મો-જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્લની સ્થિતિના કહેવા (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત ચાર પલ્લ ચાર કોડપૂર્વ (૨)

બીજો ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત ચાર પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત ૩. ત્રીજો ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ ચાર પદ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૪) ચોથા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔધિક :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત, ૪૦ હજાર વર્ષ ચાર કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- દસ હજાર વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત ૪૦ હજાર વર્ષ ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠ્ઠા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- દસ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ ૪૦ હજાર વર્ષ ચાર કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- એક પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત ચાર-પદ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૮) આઠમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- એક પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત ચાર પદ્ય, ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- એક પદ્ય, કોડપૂર્વ, ચાર પદ્ય કોડપૂર્વ.

જ્યોતિષીના કાળના ૯ ગમ્મા-જઘન્ય પદ્યનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ એક પદ્ય, એક લાખ વર્ષની સ્થિતિનું કહેવું. ચંદ્રમા વિમાનવાસી દેવતાના ૯ ગમ્મા આ પ્રકારે છે. જઘન્ય ૦૧ પદ્ય ઉત્કૃષ્ટ એક પદ્ય એક લાખ વર્ષની સ્થિતિ કહેવી (૧) પહેલા ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક :- ૦૧ પદ્ય, અંતર્મુહૂર્ત, ચાર પદ્ય, ચાર લાખ વર્ષ, કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- ૦૧ પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત ચાર પદ્ય ચાર લાખ વર્ષ ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧ પદ્ય, કોડપૂર્વ, ચાર પદ્ય, ચાર લાખ વર્ષ ચાર કોડપૂર્વ (૪) ચોથા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔધિક :- ૦૧ પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત એક પદ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- ૦૧ પદ્ય, અંતર્મુહૂર્ત એક પદ્ય, અને ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠ્ઠા ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧ પદ્ય, કોડપૂર્વ, એક પદ્ય, ચાર કોડપૂર્વ (૭) સાતમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક એક પદ્ય, લાખ વર્ષ, અંતર્મુહૂર્ત, ચાર પદ્ય. ચાર લાખ વર્ષ ચાર કોડપૂર્વ (૮) આઠમા ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- એક પદ્ય એક લાખ વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત ચાર પદ્ય ચાર લાખ વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત. (૯) નવમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- એક પદ્ય એક લાખ વર્ષ કોડપૂર્વ ચાર પદ્ય ચાર લાખ વર્ષ ચાર કોડપૂર્વ.

સૂર્યના વિમાનવાસી દેવતાના કાળના ૯ ગમ્મો-જઘન્ય ૦૧ પલ્ય, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્ય એક હજાર વર્ષની સ્થિતિના કહેવા, (૧) પહેલો ગમ્મો ઔધિક અને ઔધિક :- ૦૧ પલ્ય, અંતર્મુદ્ધર્ત. ચાર પલ્ય, ચાર હજાર વર્ષ, ચાર કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત ચાર પલ્ય ચાર હજાર વર્ષ ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો :- ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ ૦૧ પલ્ય કોડપૂર્વ ચાર પલ્ય ચાર હજાર વર્ષ ચાર કોડપૂર્વ. (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય ઔધિક :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત એક પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત એક પલ્ય ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧ પલ્ય, કોડપૂર્વ, ૧ પલ્ય ૪ કોડપૂર્વ. (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- એક પલ્ય એક હજાર વર્ષ અંતર્મુદ્ધર્ત. ૪ પલ્ય, ૪ હજાર વર્ષ, ૪ કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૧ પલ્ય ૧ હજાર વર્ષ, અંતર્મુદ્ધર્ત ૪ પલ્ય ૪ હજાર વર્ષ, ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- એક પલ્ય દશ હજાર વર્ષ કોડપૂર્વ ૪ પલ્ય ૪ હજાર વર્ષ ૪ કોડપૂર્વ.

અહીં વિમાનવાસી દેવતાના કાળના ૯ ગમ્મો-જઘન્ય ૦૧ પલ્ય ઉત્કૃષ્ટ ૧ પલ્યની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત, ૪ પલ્ય ૪ કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત ૪ પલ્ય ૪ અંતર્મુદ્ધર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧ પલ્ય કોડપૂર્વ, ચાર પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ. (૪) ચોથો ગમ્મો. જઘન્ય અને ઔધિક :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત, એક પલ્ય ૪ કોડપૂર્વ. (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત, એક પલ્ય ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧ પલ્ય કોડપૂર્વ, એક પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ. (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- એક પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત, ચાર પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ, (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- એક પલ્ય અંતર્મુદ્ધર્ત, ચાર પલ્ય ચાર અંતર્મુદ્ધર્ત, (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- એક પલ્ય કોડપૂર્વ, ચાર પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ.

નક્ષત્ર વિમાનવાસી દેવતાના કાળના ૯ ગમ્મા-જઘન્ય ૦૧ પલ્ય ઉત્કૃષ્ટ ૦૧-અડધા પલ્યની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુહૂર્ત, બે પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુહૂર્ત બે પલ્ય ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧ પલ્ય કોડપૂર્વ બે પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૪) ચોથો ગમ્મા જઘન્ય અને ઔધિક :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુહૂર્ત એક પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુહૂર્ત એક પલ્ય ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧ પલ્ય કોડપૂર્વ, એક પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૦૧૧ પલ્ય અંતર્મુહૂર્ત બે પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૦૧૧ પલ્ય અંતર્મુહૂર્ત બે પલ્ય ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મા-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧૧ પલ્ય કોડપૂર્વ બે પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ.

તારા વિમાનવાસી દેવતાના કાળના ૯ ગમ્મા-જઘન્ય પલ્યનો આઠમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ ૦૧ પલ્યની સ્થિતિ કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક :- પલ્યનો આઠમો ભાગ અંતર્મુહૂર્ત એક પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય :- પલ્યનો આઠમો ભાગ અંતર્મુહૂર્ત, એક પલ્ય ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- પલ્યનો આઠમો ભાગ કોડપૂર્વ એક પલ્ય કોડપૂર્વ (૪) ચોથો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઔધિક :- પલ્યનો આઠમો ભાગ અંતર્મુહૂર્ત ૦૧૧ પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ. (૫) પાંચમો ગમ્મા-જઘન્ય અને જઘન્ય :- પલ્યનો આઠમો ભાગ અંતર્મુહૂર્ત ૦૧૧ અડધો પલ્ય ચાર અંતર્મુહૂર્ત. (૬) છઠો ગમ્મા-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- પલ્યનો આઠમો ભાગ કોડપૂર્વ, ૦૧૧ અડધો પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુહૂર્ત, એક પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ આઠમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૦૧ પલ્ય અંતર્મુહૂર્ત (૮) ૧ પલ્ય ૪ અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મા ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૦૧ પલ્ય કોડપૂર્વ. એક પલ્ય ચાર કોડપૂર્વ.

પહેલા દેવલોકના કાળના ૬ ગમ્મો-જઘન્ય એક પદ્ય ઉત્કૃષ્ટ
 જે સાગરોપમની સ્થિતિથી કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને
 ઔધિક:- એક પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત ૮ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૨) બીજો
 ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય:- એક પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત આઠ સાગરોપમ
 ચાર અંતર્મુહૂર્ત. (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ:- એક પદ્ય
 કોડપૂર્વ, આઠ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ. (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય
 અને ઔધિક:- એક પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત-ચાર પદ્યોપમ ચાર કોડપૂર્વ.
 (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય:- એક પદ્ય અંતર્મુહૂર્ત
 ચાર પદ્યોપમ ચાર અંતર્મુહૂર્ત, (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ:-
 એક કોડપૂર્વ. ચાર પદ્યોપમ ચાર કોડપૂર્વ. (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ
 અને ઔધિક:- જે સારંગાયમ અંતર્મુહૂર્ત, આઠ સાગરોપમ ચાર કોડ-
 પૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય:-જે સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત
 આઠ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ:-
 જે સાગરોપમ કોડપૂર્વ આઠ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ.

બીજા દેવલોકમાં કાળના ૬ ગમ્મો જઘન્ય એક પદ્ય આજેરી
 ઉત્કૃષ્ટ જે સાગરોપમ આજેરી સ્થિતિના કહેવા. [૧] પહેલા દેવલોકના
 ૬ ગમ્મો કહ્યા એ રીતે કહેવા.

પરંતુ વિશેષતા છે કે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને સ્થિતિમાં આજેરુ
 (અધિક-વધારે) કહેવું.

ત્રીજા દેવલોકમાં કાળના ૬ ગમ્મો-જઘન્ય જે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ
 સાત સાગરોપમની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને
 ઔધિક:- જે સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત, ૨૮ સાગરોપમ, ચાર કોડપૂર્વ
 (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય:- જે સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત,
 ૨૮ સાગરોપમ, ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને
 ઉત્કૃષ્ટ:- જે સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૨૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ (૪)
 ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક:- જે સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત,
 આઠ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય:-
 જે સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત, આઠ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૬)

છક્રો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- બે સાગરોપમ કોડપૂર્વ, આઠ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- સાત સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૨૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- સાત સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત, ૨૮ સાગરોપમ ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- સાત સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૨૮ સાગરોપમ ચાર કોડપૂર્વ.

ચોથા દેવલોકના કાગના ૯ ગમ્મા-જઘન્ય બે સાગરોપમ આઝેરી ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ આઝેરી સ્થિતિના કહેવા. ત્રીજા દેવલોકની રીતે ૯ ગમ્મા કહેવા.

પરંતુ એટલી વિશેષતા એ છે કે, જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બન્ને સ્થિતિ આઝેરી કહેવી.

પાંચમા-છક્રા-સાતમા-આઠમા દેવલોકના કાગના ૯ ગમ્મા-પાંચમા દેવલોકમાં જઘન્ય સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમ. છક્રા દેવલોકમાં જઘન્ય દસ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ સાગરોપમ, સાતમા દેવલોકમાં જઘન્ય ૧૪ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૧૭ સાગરોપમ, આઠમા દેવલોકમાં જઘન્ય ૧૭ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ સાગરોપમના નવ નવ ગમ્મા કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક :- ૭-૧૦-૧૪-૧૭ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૪૦, ૫૬, ૬૮, ૭૨ સાગરોપમ. ચાર ચાર કોડપૂર્વ કોડપૂર્વ, (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય :- ૭, ૧૦, ૧૪, ૧૭ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૪૦, ૫૬, ૬૮, ૭૨ સાગરોપમ ચાર ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૭, ૧૦, ૧૪, ૧૭ સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૪૦, ૫૬, ૬૮, ૭૨ સાગરોપમ ચાર ચાર કોડપૂર્વ (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક :- ૭, ૧૦, ૧૪, ૧૭ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૨૮, ૪૦, ૫૬, ૬૮ સાગરોપમ ૪-૪ કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- ૭, ૧૦, ૧૪, ૧૭ સાગરોપમ, અંતર્મુહૂર્ત-૨૮, ૪૦, ૫૬, ૬૮ સાગરોપમ ૪-૪ અંતર્મુહૂર્ત (૬) છક્રો ગમ્મો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૭, ૧૦, ૧૪, ૧૭ સાગરોપમ, કોડપૂર્વ ૨૮, ૪૦, ૫૬, ૬૮ સાગરોપમ

૪-૪ કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૧૦, ૧૪, ૧૭, ૧૮ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત ૪૦, ૫૬, ૬૮, ૭૨ સાગરોપમ ૪-૪ કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૧૦, ૧૪, ૧૭, ૧૮ સાગરોપમ અંતર્મુહૂર્ત, ૪૦, ૫૬, ૬૮, ૭૨ સાગરોપમ ૪-૪ અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૧૦, ૧૪, ૧૭, ૧૮ સાગરોપમ કોડપૂર્વ ૪૦, ૫૬, ૬૮, ૭૨ સાગરોપમ ૪-૪ કોડપૂર્વ.

ઘર એક તિર્યચનું-પાંચ સ્થાવર અસંસી મનુષ્ય આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિભાષા આદિ સર્વ ઋદ્ધિના અધિકાર પૃથ્વી-કાયમાં ઊપજવાવાળા પાંચ સ્થાવર અને અસંસી મનુષ્યમાં કહ્યા તે રીતે કહેવા.

પરંતુ વિશેષતા એ છે કે, એક સમયમાં ૧-૨-૩, ચાવત સંખ્યાતા-અસંખ્યાતા ઊપજે છે. કાયસંવેધના બે ભેદ-ભવાદેશ અને કાળાદેશ. ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે. કાળાદેશની અપેક્ષાએ પાંચ સ્થાવરના કાળના ૯ ગમ્મા છે. અને અસંસી મનુષ્યના કાળના ૩ ગમ્મા છે. પાંચ સ્થાવરની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ પૃથ્વીકાયની ૨૨ હજાર વર્ષની, અપકાયની ૭ હજાર વર્ષની, તેડકાયની ત્રણ અહોરાત્રિ [દિવસ]ની, વાયુકાયની ૩ હજાર વર્ષની, વનસ્પતિકાયની ૧૦ હજાર વર્ષની છે. અસંસી મનુષ્યની સ્થિતિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે.

પાંચ સ્થાવરના કાળના ૯ ગમ્મા આ પ્રકારે કહેવા [૧] પહેલો ગમ્મો ઔધિક અને ઔધિક :- અંતર્મુહૂર્ત અને અંતર્મુહૂર્ત ૮૮ હજાર વર્ષ, ૨૮૦૦૦ વર્ષ. ૧૨ અહોરાત્રિ, ૧૨૦૦૦ વર્ષ, ૪૦ હજાર વર્ષ, ૪-૪ કોડપૂર્વ [૨] બીજો ગમ્મો ઔધિક અને જઘન્ય :- અંતર્મુહૂર્ત, અંતર્મુહૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૨૮૦૦૦ વર્ષ ૧૨ દિવસ [અહોરાત્રિ] ૧૨૦૦૦ વર્ષ, ૪૦૦૦૦ વર્ષ ૪-૪ અંતર્મુહૂર્ત, [૩] ત્રીજો ગમ્મો ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુહૂર્ત કોડપૂર્વ, ૮૮૦૦૦ વર્ષ. ૨૮૦૦૦ વર્ષ, ૧૨ અહોરાત્રિ, ૧૨૦૦૦ વર્ષ, ૪૦,૦૦૦ વર્ષ, ૪-૪ કોડપૂર્વ.

[૪] ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક :- અંતર્મુહૂર્ત, અંતર્મુહૂર્ત, ચાર, ચાર અંતર્મુહૂર્ત ૪-૪ કોડપૂર્વ [૫] પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- અંતર્મુહૂર્ત, અંતર્મુહૂર્ત, ચાર, ચાર અંતર્મુહૂર્ત, ચાર ચાર અંતર્મુહૂર્ત [૬] છઠો ગમ્મો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુહૂર્ત કોડપૂર્વ, ચાર, ચાર અંતર્મુહૂર્ત ૪,૪ કોડપૂર્વ, [૭] સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૭૦૦૦ વર્ષ, ત્રણ અહોરાત્રિ ૩૦૦૦ વર્ષ, ૧૦૦૦૦ વર્ષ, અંતર્મુહૂર્ત, અંતર્મુહૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૨૮૦૦૦ વર્ષ, ૧૨ અહોરાત્રિ ૧૨૦૦૦ વર્ષ, ૪૦૦૦૦ વર્ષ, ચાર, ચાર કોડપૂર્વ. [૮] આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૭૦૦૦ વર્ષ, ત્રણ અહોરાત્રિ ૩૦૦૦ વર્ષ, ૧૦૦૦૦ વર્ષ, અંતર્મુહૂર્ત-અંતર્મુહૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૨૮૦૦૦ વર્ષ, ૧૨ અહોરાત્રિ, ૧૨૦૦૦ વર્ષ, ૪૦,૦૦૦ વર્ષ, ચાર, ચાર અંતર્મુહૂર્ત. [૯] નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૨૨૦૦૦ વર્ષ, ૭૦૦૦ વર્ષ, ત્રણ અહોરાત્રિ, ૩૦૦૦ વર્ષ, ૧૦૦૦૦ વર્ષ, કોડપૂર્વ. ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૨૮૦૦૦ વર્ષ, ૧૨ અહોરાત્રિ. ૧૨૦૦૦ વર્ષ, ૪૦,૦૦૦ વર્ષ, ૪-૪ કોડપૂર્વ.

અસંસી મનુષ્યના કાળના ૩ ગમ્મો-જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિથી કહેવી (૧) પહેલો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક :- અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- અંતર્મુહૂર્ત અને અંતર્મુહૂર્ત, ચાર અંતર્મુહૂર્ત-ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુહૂર્ત કોડપૂર્વ, ચાર અંતર્મુહૂર્ત ૪ કોડપૂર્વ.

ત્રણ વિકલેદ્રિય અને અસંસી તિર્યચ આવીને તિર્યચમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ત્રણ વિકલેદ્રિય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અસંસી તિર્યચ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પદ્યના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરિમાણ-એક સમયમાં ૧-૨-૩ થાયત સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે ત્રીજા-નવમા ગમ્મોમાં અસંસી તિર્યચ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. સંઘયજુ-એક સેનાર્ત અવગાડુના-

ત્રણ વિકલેન્દ્રિયની જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ. ઉત્કૃષ્ટ બેઈન્દ્રિયની ૧૨ યોજન, તેઈન્દ્રિયની ત્રણ ગાઉ. ચૌરેન્દ્રિયની ચાર ગાઉ અસંખી તિર્થંચની જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ. ઉત્કૃષ્ટ ૧ હજાર યોજનની છે. સંસાણુ-એક હુંડક દેશ્યા ૩. દષ્ટિ ૨ સમદષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ ત્રીજા-નવમા ગમ્ભામાં અસંખી તિર્થંચ મિથ્યાદષ્ટિ. જ્ઞાન-એ જ્ઞાન, એ અજ્ઞાન.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, ત્રીજા નવમા ગમ્ભામાં અસંખી તિર્થંચમાં એ અજ્ઞાન, યોગ-૨, ઉપયોગ ૨. સંજ્ઞા ૪. કષાય ૪, ઈન્દ્રિય પોતપોતાની, સમુદ્ઘાત ૩, વેદના ૨ (શાતા અને અશાતા) વેદ એક (નયુંસક) આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ બેઈન્દ્રિયનું ૧૨ વર્ષનું તેઈન્દ્રિયનું ૪૯ દિવસનું, ચૌરેન્દ્રિયનું છ મહિનાનું, અસંખી તિર્થંચનું કોડપૂર્વનું હોય છે. અધ્યવસાય ૨ (શુભ-અશુભ) અનુબંધ-આયુષ્ય અનુસાર કાયસંવેધનાના એ ભેદ-અવાદેશ અને કાતા દેશ ભવા દેશની અપેક્ષાએ ત્રણ વિકલેન્દ્રિય જઘન્ય એ ભવ. ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કરે છે. અસંખી તિર્થંચ જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે.

પરંતુ વિશેષતા એટલી છે કે ત્રીજા અને નવમા ગમ્ભામાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એ ભવ કરે છે. કાળાદેશથી કાળના ૯ ગમ્ભા છે. પરંતુ અસંખી તિર્થંચમાં પહેલા અને સાતમા ગમ્ભામાં યુગલિયાની ભજના છે. અને ત્રીજા નવમા ગમ્ભામાં યુગલિયાની નિયમા છે.

ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના કાળના ૯ ગમ્ભા-જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તની સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ બેઈન્દ્રિયની ૧૨ વર્ષ, તેઈન્દ્રિયની ૪૯ દિવસ, ચૌરેન્દ્રિયની ૬ મહિનાની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્ભો-ઔધિક અને ઔધિક :- અંતર્મુદૂર્ત અંતર્મુદૂર્ત ૪૮ વર્ષ, ૧૯૬ દિવસ, ૨૪ મહિના, ચાર કોડપૂર્વ, ચાર કોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્ભો-ઔધિક અને જઘન્ય :- અંતર્મુદૂર્ત, અંતર્મુદૂર્ત ૪૮ વર્ષ, ૧૯૬ દિવસ, ૨૪ મહિના ચાર ચાર અંતર્મુદૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્ભો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ :- અંતર્મુદૂર્ત કોડપૂર્વ, ૪૮ વર્ષ, ૧૯૬ દિવસ, ૨૪ મહિના ચાર ચાર

કોડપૂર્વ (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક :- અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત ચાર ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર ચાર કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો - જઘન્ય અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત ચાર ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત કોડપૂર્વ ચાર ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર ચાર કોડપૂર્વ. (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક ૧૨ વર્ષ, ૪૯ દિવસ, ૬ મહિના અંતર્મુહૂર્ત, અંતર્મુહૂર્ત, ૪૮ વર્ષ ૧૯૬ દિવસ ૨૪ મહિના ચાર ચાર કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય :- ૧૨ વર્ષ, ૪૯ દિવસ ૭ મહિના અંતર્મુહૂર્ત, અંતર્મુહૂર્ત ૪૮ વર્ષ, ૧૯૬ દિવસ ૨૪ મહિના ચાર ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ૧૨ વર્ષ, ૪૯ દિવસ, ૬ મહિના કોડપૂર્વ, ૪૮ વર્ષ, ૧૯૬ દિવસ, ૨૪ મહિના ચાર ચાર કોડપૂર્વ.

અસંસી તિર્યંચના ૯ ગમ્મો-જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિના કહેવા ભેદાયે. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક-અંતર્મુહૂર્ત, અંતર્મુહૂર્ત ૪ કોડપૂર્વ. ત્રણ કોડપૂર્વ પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ. (૨) બીજો ગમ્મો ઔધિક અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ કોડપૂર્વ અસંખ્યાતમો ભાગ (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક-અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત-અંતર્મુહૂર્ત ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠો ગમ્મો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત કોડપૂર્વ ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-કોડપૂર્વ અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ ત્રણ કરોડપૂર્વ, પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ. (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-કોડપૂર્વ અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ ચાર અંતર્મુહૂર્ત. (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ કોડપૂર્વ પદ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ.

સંસી તિર્યંચ અને સંસી મનુષ્ય આવીને તિર્યંચ પચેન્દ્રિય પશુમાં ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત

ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પદ્યોપસની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિમાણ-એક સમયમાં ૧,૨,૩ ચાવત તિર્થંચ અસંખ્યાતા, મનુષ્ય સંખ્યાતા ઊપજે છે. સંઘયણ ૬ અવગાહના-તિર્થંચની જઘન્ય આંગૂત્રનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર ચોજનની, મનુષ્યની જઘન્ય આંગૂત્રનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની પરંતુ મનુષ્યની ત્રીજા ગમ્મામાં જઘન્ય પ્રત્યેક આંગૂત્ર ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની, નવમા ગમ્મામાં જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની હોય છે.

સંઘાણ-૬-૬ લેશ્યા-૬-૬ દૃષ્ટિ ૩-૩ પરંતુ ત્રીજા નવમા ગમ્મામાં એક મિથ્યાદૃષ્ટિ જ્ઞાન-તિર્થંચમાં ૩ જ્ઞાન-૩ અજ્ઞાનની ભજના મનુષ્યમાં ચાર જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના છે. પરંતુ ત્રીજા નવમા ગમ્મામાં તિર્થંચ મનુષ્ય જન્મેને બે અજ્ઞાનની નિયમા, યોગ ૩-૩ ઉપયોગ ૨-૨ સંજ્ઞા ૪-૪ કષાય ૪-૪ ઇન્દ્રિય ૫-૫ સમુદયાત તિર્થંચમાં ૫. મનુષ્યમાં ૬ વેદના ૨-૨ (શાતા અને અશાતા) વેદ ૩-૩ આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વ પરંતુ મનુષ્યના ત્રીજા ગમ્મામાં પ્રત્યેક માસના નવમા ગમ્મા ક્રોડપૂર્વના હોય છે.

અધ્યવસાય-બે શુભ અને અશુભ. અનુબંધ-આયુષ્ય પ્રમાણે હોય છે. કાયસંવેધના બે લેહ-ભવાદેશ અને કાળાદેશ ભવાદેશની. અપેક્ષાએ જઘન્ય બે ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવ કરે છે. પરંતુ ત્રીજા નવમા ગમ્મામાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. કાળાદેશની અપેક્ષાએ નવ ગમ્મા હોય છે. સંજ્ઞા તિર્થંચ સંજ્ઞા મનુષ્યના ૯ ગમ્મા કહેવા. જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિના કહેવા. પરંતુ મનુષ્યના ત્રીજા ગમ્માની સ્થિતિ જઘન્ય પ્રત્યેક માસની કહેવી.

પહેલા સ્થાનમાં ગમ્મામાં યુગલિયાની ભજના છે. ત્રીજા નવમા ગમ્મામાં યુગલિયાની નિયમા છે. (૧) પહેલો ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક-અંતર્મુદૂર્ત અંતર્મુદૂર્ત ચાર ક્રોડપૂર્વ ત્રણ ક્રોડપૂર્વ ત્રણ પદ્યોપમ. (૨) બીજો ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અંતર્મુદૂર્ત. ચાર ક્રોડપૂર્વ ૪ અંતર્મુદૂર્ત. (૩) ત્રીજો ગમ્મા ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્ત પ્રત્યેક માસ ત્રણ ત્રણ પદ્યોપમ ક્રોડપૂર્વ ત્રણ ત્રણ પદ્યોપમ

(૪) ચોથો ગમ્મો જઘન્ય અને ઔધિક અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત ચાર અંતર્મુહૂર્ત ૪ કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો જઘન્ય અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૬) છઠો ગમ્મો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત કોડપૂર્વ ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ (૭) સાતમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-કોડપૂર્વ અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ ત્રણ કોડપૂર્વ ત્રણ પલ્લોચમ (૮) આઠમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય કોડપૂર્વ અંતર્મુહૂર્ત ચાર કોડપૂર્વ ચાર અંતર્મુહૂર્ત (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ ત્રણ પલ્લોચમ કોડપૂર્વ ત્રણ પલ્લોચમ પાંચ સ્થાવરના ૪૫ ગમ્મા ૩૦ નાણુતા [ફેરફાર] અસંસી મનુષ્યના ૩ ગમ્મા નાણુતા [ફેરફાર] નથી. ત્રણ વિકલોન્દ્રિય અસંસી તિર્થચના ૩૬ ગમ્મા ૩૬ નાણુતા [ફેરફાર] સંસી મનુષ્ય સંસી તિર્થચના ૧૮ ગમ્મા ૨૩ નાણુતા [ફેરફાર] સાત નારકી દસ ભવનપતિ, વાણુચ્યંતર, જ્યોતિષી, પહેલાથી આઠમા દેવલોક સુધી આ ૨૭ જોડોમાં ૬-૬ ગમ્માના હિસાબે ૨૪૩ ગમ્મા થાય છે, અને ૪-૪ નાણુતા [ફેરફાર]ના હિસાબથી ૧૦૮ નાણુતા [ફેરફાર] થાય છે. કુલ ગમ્મા ૩૪૫ [૪૫+૩+૩૬+૧૮+૨૪૩=૩૪૫] થયા અને ૧૯૭ નાણુતા [ફેરફાર] [૩૦+૦+૩૬+૨૩×૧૦૮=૧૯૭] થયા.

વીસમો ઉંશો સમાપ્ત.

એકવીસમો ઉદ્દેશો :- ઘર એક મનુષ્યનું-પહેલી નારકીથી લઈને છઠી નારકી સુધીના જીવ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? પહેલી નારકીથી નીકળેલ નેરિયા જઘન્ય પ્રત્યેક માસ, બીજીથી છઠી નારકીના નીકળેલ જઘન્ય પ્રત્યેક વર્ષ. ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. @ પરિમાણ આદિના સર્વ અધિકાર સંસી તિર્થચમાં કહ્યા એ પ્રકારે કહેવા.

@તિર્થચના ગમ્મામાં જ્યાં જ્યાં અંતર્મુહૂર્ત હશે એ ત્યાં ત્યાં મનુષ્યના ગમ્મામાં પહેલી નરકમાં પ્રત્યેક માસ અને બીજીથી છઠી નરક સુધીમાં પ્રત્યેક વર્ષનું કહેવું. જેમ પહેલી નરકનો પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક દસ હજાર વર્ષ, પ્રત્યેક માસ, ચાર સાગરોપમ, ૪ કોડપૂર્વ, બીજી નરકના પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક-એક સાગરોપમ, પ્રત્યેક વર્ષ ચાર સાગરોપમ કોડપૂર્વ.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, જઘન્ય ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા ઊપજે છે.

મનુષ્યમાં ૨૭ પ્રકારના (ઉકાણાના) દેવતા (૧૦ ભવનપતિ, વાણ્વ્યંતર જ્યોતિષી, બાર દેવલોક, નવઐવેયક, ચાર અનુત્તર વિમાન, સર્વાર્થસિદ્ધ) આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે? ભવનપતિથી માંડી બીજા દેવલોક સુધી જઘન્ય પ્રત્યેક માસ, ત્રીજા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી જઘન્ય પ્રત્યેક વર્ષ. ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિના ઊપજે છે. પરિમાણ ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા ઊપજે છે. સંઘયાણુ નથી. દેવતામાં શુદ્ધ પુદ્ગલ પરિણુમે છે. અવગાહના-ભવધારણીય જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અલગ-અલગ છે. ભવનપતિથી લઈ બીજા દેવલોક સુધી ૭ હાથની, ત્રીજા-ચોથા દેવલોકની ૬ હાથની, પાંચમા-છઠ્ઠાની ૫ હાથની, સાતમા-આઠમાની ૪ હાથની, નવમા, દસમા, અગિયારમા-બારમાની ૩-૩ હાથની, નવઐવેયકની ૨ હાથની, પાંચ અનુત્તર વિમાનની ૧ હાથની હોય છે.

જો ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો ભવનપતિથી લઈ ૧૨ મા દેવલોક સુધી જઘન્ય આંગૂલનો સંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ ૧-એક લાખ યોજનની હોય છે. નવઐવેયક ૪ અનુત્તર વિમાન અને સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતા ઉત્તર વૈક્રિય કરતા નથી. સંઘાણુ-સમચોરસ-ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો વિધ વિધ પ્રકારના હોય છે. લેશ્યા-ભવનપતિ વાણ્વ્યંતરમાં લેશ્યા ચાર જ્યોતિષી ૧-૨ દેવલોકમાં લેશ્યા એક (તેજોલેશ્યા) ૩-૪-૫ માં દેવલોકમાં લેશ્યા એક [પદ્મલેશ્યા] છઠ્ઠા દેવલોકમાં તથા તેનાથી આગળ લેશ્યા-એક [શુક્લલેશ્યા] હોય છે. દષ્ટિ-ભવનપતિથી લઈ ૧૨ મા દેવલોક સુધી દષ્ટિ ૩, નવઐવેયકમાં-૨, પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં એક [સમદષ્ટિ] હોય છે. જ્ઞાન ભવનપતિથી લઈ નવઐવેયક સુધી ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન પરંતુ ભવનપતિ વાણ્વ્યંતરમાં ૩ અજ્ઞાનની ભજના પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૩ જ્ઞાનની નિયમા. ૩ યોગ ઉપયોગ-૨ સંજ્ઞા-૪ કયાય-૪ ઈન્દ્રિય-૫, સમુદ્ઘાત-ભવનપતિથી લઈ ૧૨ મા દેવલોક સુધી પાંચ સમુદ્ઘાત -નવઐવેયક ચાર અનુત્તર વિમાન અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં સમુદ્ઘાત ૩

હોય છે. વેદના ૨ (શાતા અને અશાતા) વેદ-ભવનપતિન્નો લઈ બીજા દેવલોક સુધી વેદ બે (સ્ત્રી વેદ અને પુરુષવેદ) ત્રીજથી ભારમા દેવલોક નવગ્રૈવેયક, ચાર અનુત્તર વિમાન અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં વેદ એક (પુરુષવેદ) આયુધ્ય-પોતપોતાના સ્થાન અનુસાર હોય છે. અધ્યવસાય-૨ (શુભ અને અશુભ) અનુગ્રંધ-આયુધ્ય અનુસાર હોય છે. કાયસંવેધના બે ભેદ: ભવાદેશ અને કાળાદેશ.

ભવનપતિથી લઈ આઠમા દેવલોક સુધી ભવ અને કાળના ગમ્મા આદિ સર્વ તિર્થાંચની રીતે કહેવા. @ નવમા દેવલોકથી લઈ નવગ્રૈવેયક સુધી ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે ભવ અને ઉત્કૃષ્ટ છ ભવ કરે છે. કાળાદેશની અપેક્ષાએ નવ ગમ્મા હોય છે. ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવતા ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે ભવ ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવ કરે છે. કાળાદેશની અપેક્ષાએ નવ ગમ્મા હોય છે. સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતા ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરે છે. કાળાદેશની અપેક્ષાએ કાળના ૩ ગમ્મા (સાતમા, આઠમા, નવમા) હોય છે.

નવમા દેવલોકથી લઈ નવગ્રૈવેયક સુધી કાળના નવ ગમ્મા કહેવા. નવમા દેવલોકની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૮ સાગરોપમ. ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ સાગરોપમ, દસમા દેવલોકની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૮ સાગરોપમ. ઉત્કૃષ્ટ ૨૦ સાગરોપમ એ રીતે એક એક સાગરોપમ વધારતો જવો. નવમા ગ્રૈવેયકની સ્થિતિ જઘન્ય ૩૦ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ સાગરોપમથી ગમ્મા કહેવા.

નવમા દેવલોકના કાળ સમંબી નવ ગમ્મા (૧) પહેલો ગમ્મા ઔધિક અને ઔધિક-૧૮ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ, ૫૭ સાગરોપમ, ૩ ક્રોડપૂર્વ (૨) બીજો ગમ્મા-ઔધિક અને જઘન્ય-૧૮ સાગરોપમ, પ્રત્યેક વર્ષ, ૫૭ સાગરોપમ, ૩ પ્રત્યેક વર્ષ. (૩) ત્રીજો ગમ્મા-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-૧૮ સાગરોપમ, ક્રોડપૂર્વ, ૫૭ સાગરોપમ, ત્રણ ક્રોડપૂર્વ, (૪)

@ પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, ભવનપતિથી લઈ બીજા દેવલોક સુધી જઘન્ય ગમ્મા અંતર્સુદર્શના જાહેર પ્રત્યેક માસના અને ત્રીજથી આઠમા દેવલોક સુધી પ્રત્યેક વર્ષના કહેવા.

ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક-૧૮ સાગરોપમ, પ્રત્યેક વર્ષ, ૫૪ સાગરોપમ, ત્રણ કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો જઘન્ય અને જઘન્ય ૧૮ સાગરોપમ, પ્રત્યેક વર્ષ, ૫૪ સાગરોપમ, ત્રણ પ્રત્યેક વર્ષ, (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ સાગરોપમ, કોડપૂર્વ, ૫૪ સાગરોપમ, ત્રણ કોડપૂર્વ. (૭) સાતમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-૧૮ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ, ૫૭ સાગરોપમ ત્રણ કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય ૧૮ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ ૨૭ સાગરોપમ ૩ પ્રત્યેક વર્ષ (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-૧૮ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૫૭ સાગરોપમ ત્રણ કોડપૂર્વ, એ રીતે નવત્રેવેક સુચીરોત્પોતાની સ્થિતિના ૬-૬ ગમ્મા કહેવા.

આર અનુસર વિમાનોના નવ ગમ્મા-સ્થિતિ જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક ૩૧ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ ૬૬ સાગરોપમ, બે કોડપૂર્વ. (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ. ૬૬ સાગરોપમ બે પ્રત્યેક વર્ષ. (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ, બે કોડપૂર્વ (૪) ચોથો ગમ્મો જઘન્ય અને ઔધિક ૩૧ સાગરોપમ, પ્રત્યેક વર્ષ, ૬૨ સાગરોપમ, બે કોડપૂર્વ (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ, પ્રત્યેક વર્ષ, ૬૨ સાગરોપમ, બે પ્રત્યેક વર્ષ, (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-૩૧ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૬૨ સાગરોપમ બે કોડપૂર્વ, (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક ૩૩ સાગરોપમ, પ્રત્યેક વર્ષ, ૬૬ સાગરોપમ, બે કોડપૂર્વ (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-૩૩ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ, ૬૬ સાગરોપમ બે પ્રત્યેક વર્ષ, (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-૩૩ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ બે કોડપૂર્વ.

સર્વાર્થસિદ્ધના ૩ ગમ્મા-૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિના કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-૩૩ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ, ૩૩ સાગરોપમ કોડપૂર્વ, (૨) બીજો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-૩૩

સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ, ૩૩ સાગરોપમ પ્રત્યેક વર્ષ. (૩) ત્રીજો ગમ્મો- ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-૩૩ સાગરોપમ ક્રોડપૂર્વ, ૩૩ સાગરોપમ ક્રોડપૂર્વ.

પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાય અને અસંસી મનુષ્ય આવીને મનુષ્યમાં ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. બાકી પરિભાલુ આદિના સર્વ અધિકાર તથા ગમ્મા નાણુત્તા (ફરક) આદિ તિર્થંચમાં ઊપજતા હોવાના કહ્યા એ રીતે કહેવા.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાય ૩-૬-૯ મા ગમ્મામાં જઘન્ય ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા ઊપજે છે. અને અસંસી મનુષ્ય છઠ્ઠા ગમ્મામાં જઘન્ય ૧-૨૦૩ યાવત્ સંખ્યાતા ઊપજે છે. પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાયના કાગના ૯ ગમ્મા.

સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ પૃથ્વીકાયની ૨૨૦૦૦ વર્ષ, અપકાયની ૭૦૦૦ વર્ષ, વનસ્પતિકાયની ૧૦,૦૦૦ વર્ષની હોય છે.

૧. પહેલા ગમ્મા-ઔદિક અને ઔદિક-અંતર્મુહૂર્ત, અંતર્મુહૂર્ત ૮૮૦૦૦ વર્ષ, ૨૮૦૦૦ વર્ષ, ૪૦૦૦૦ વર્ષ ચાર ક્રોડપૂર્વ.

એ રીતે ઉપયોગ લગાવી ૮ ગમ્મા બાકીના કહેવા, અસંસી મનુષ્યના ૩ ગમ્મા, સંસી તિર્થંચમાં કહ્યા એ રીતે કહી દેવા.

ત્રણ વિક્ષેન્દ્રિય અને અસંસી તિર્થંચ આવીને મનુષ્યમાં ઊપજે છે. પરિભાલુ, ગમ્મા, નાણુત્તા (ફરક) આદિ સર્વ અધિકાર તિર્થંચમાં કહ્યા એ રીતે કહેવા.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, ત્રીજા, છઠ્ઠા, નવમા ગમ્મામાં જઘન્ય ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા ઊપજે છે.

સંસી તિર્થંચ અને સંસી મનુષ્ય આવીને મનુષ્યમાં ઊપજે છે. પરિભાલુ ગમ્મા-નાણુત્તા-આદિ સર્વ અધિકાર સંસી તિર્થંચ મનુષ્યના કહ્યા એ રીતે કહેવા.

પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, સંસી તિર્થંચ ત્રીજા-છઠ્ઠા નવમા ગમ્મામાં જઘન્ય ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા ઊપજે છે, અને સંસી મનુષ્ય નવ ગમ્મા જઘન્ય ૧-૨-૩ યાવત્ સંખ્યાતા ઊપજે છે.

૬ નારકી, ૧૦ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોક, નવઐવૈયક, ચાર અનુત્તર વિમ્બાન, એ ૩૨ સ્થાનોના નવ નવ ગમ્માના હિસાબથી $૩૨ \times ૯ = ૨૮૮$ ગમ્મા થયા. ચાર ચાર નાણુતા (ફરક)ના હિસાબથી $૩૨ \times ૪ = ૧૨૮$ નાણુતા (ફરક) થયા. સર્વાર્થસિદ્ધના ૩ ગમ્મા અસંસી મનુષ્યના ત્રણ ગમ્મા નાણુતા (ફરક) નથી. પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાયમાં નવ-નવ ગમ્માના હિસાબે $૩ \times ૯ = ૨૭$ ગમ્મા થયા. નાણુતા (ફરક) પૃથ્વીકાયમાં ૬, અપકાયમાં ૬, વનસ્પતિકાયમાં ૭ એમ ૧૯ નાણુતા થયા. ત્રણ ચિકિત્સેન્દ્રિય અને અસંસી તિર્થંચમાં નવ-નવ ગમ્માના હિસાબે $૪ \times ૯ = ૩૬$ ગમ્મા થયા. સંસી તિર્થંચ સંસી મનુષ્યમાં નવ-નવ ગમ્માના હિસાબે ૧૮ ગમ્મા થયા. સંસી તિર્થંચના ૧૧ નાણુતા, સંસી મનુષ્યના ૧૨ નાણુતા એમ ૨૩ નાણુતા થયા. કુલ ગમ્મા ૩૭૫. ($૨૮૮ + ૬ + ૨૭ + ૩૬ + ૧૮ = ૩૭૫$) થયા. કુલ નાણુતા (ફરક) ૨૦૬ ($૧૨૮ + ૧૯ + ૩૬ + ૨૩ = ૨૦૬$ થયા.)

એકવીસમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

૨૨ મો ઉદ્દેશો :- ઘર એક વાણવ્યંતર દેવતાનું. અસંસી તિર્થંચ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પદ્યના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. બાકી પરિમાણુ આદિના સર્વ અધિકાર તથા ગમ્મા, નાણુતા આદિ રતનપ્રભા પૃથ્વીમાં ઊપજવાવાળા અસંસી તિર્થંચમાં કહ્યા એ રીતે કહેવા. ગમ્મા ૯, નાણુતા ૫ થયા.

સંસીતિર્થંચ સંસી મનુષ્ય આવીને ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ એક પદ્યની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિમાણુ આદિ સર્વ અધિકાર તથા ગમ્મા-નાણુતા આદિ રતનપ્રભા પૃથ્વીમાં ઊપજતા સંસી તિર્થંચ, સંસી મનુષ્યમાં કહ્યા એ રીતે કહેવા.

પરંતુ દેવતાની સ્થિતિ જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્લવીની સ્થિતિના ગમ્મા કહેવા, ગમ્મા ૧૮ થયા. નાણુત્તા ૧૮ થયા.

તિર્થંચ યુગલિયા અને મનુષ્ય યુગલિયા એ બે પ્રકારના યુગલિયા ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્લવીની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિમાણ-ગમ્મા-નાણુત્તા આદિ સર્વ અધિકાર અસુરકુમારમાં ઊપજવાવાળા બે પ્રકારના યુગલિયામાં કદા એ રીતે કહેવા.

પરંતુ સ્થિતિ જઘન્ય દસ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્લવીની સ્થિતિના ગમ્મા કહેવા. પરંતુ ત્રીજા ગમ્મામાં મનુષ્ય યુગલિયાની અવગાહના જઘન્ય એક ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની કહેવી. સ્થિતિ-તિર્થંચ અને મનુષ્યની ખન્નેની જઘન્ય એક પલ્લ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્લોપમની કહેવી. ગમ્મા ૧૮ ($૨ \times ૯ = ૧૮$) થયા અને નાણુત્તા ૧૧ ($૫ + ૬ = ૧૧$) થયા.

કુલ ગમ્મા ૪૫ ($૯ + ૧૮ + ૧૮ = ૪૫$) થયા. નાણુત્તા ૩૪ ($૫ + ૧૮ + ૧૧ = ૩૪$) થયા.

આવીસમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

ત્રેવીસમો ઉદ્દેશો :- ઘર એક ન્યોતિષીનું. બે પ્રકારના યુગલિયા આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? જઘન્ય પલ્લનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્લ એક લાખ વર્ષની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિમાણ-ગમ્મા-નાણુત્તા આદિ સર્વ અધિકાર નાગકુમારની રીતે કહેવા. પરંતુ ત્રીજા ગમ્મામાં મનુષ્યની અવગાહના જઘન્ય એક ગાઉ ઝાઝેરી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની કહેવી. અને સ્થિતિ જઘન્ય એક પલ્લ એક લાખ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્લોપમની કહેવી. બાકી સર્વ ગમ્મામાં જઘન્ય સ્થિતિ પલ્લના આઠમો ભાગની કહેવી. જ્ઞાન-નથી. અજ્ઞાન-૨, ગમ્મા-૭ કહેવા. (ચોથા, છઠ્ઠા કહેવા નહિ.)

તિર્થંચ યુગલિયાના ગમ્મા-(૧) પહેલો ગમ્મા-ઔધિક અને ઔધિક-પલ્લનો આઠમો ભાગ, પલ્લનો આઠમો ભાગ ત્રણ પલ્લોપમ, એક લાખ વર્ષ. (૨) બીજો ગમ્મા ઔધિક અને જઘન્ય, પલ્લનો આઠમો

ભાગ, ૫ પનો આઠ તે ભાગ ત્રણ પદ્યોપમ, પદ્યોપમનો આઠમો ભાગ. (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-એક પદ્ય લાખ વર્ષ, એક પદ્ય એક લાખ વર્ષ, ત્રણ પદ્યોપમ. એક પદ્ય. એક લાખ વર્ષ, (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય-પદ્યનો આઠમો ભાગ, પદ્યનો આઠમો ભાગ, પદ્યનો આઠમો ભાગ (૭) સાતમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-ત્રણ પદ્યોપમ, પદ્યનો આઠમો ભાગ, ત્રણ પદ્યોપમ એક પદ્ય લાખ વર્ષ, (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-ત્રણ પદ્યોપમ, પદ્યનો આઠમો ભાગ, ત્રણ પદ્યોપમ, પદ્યનો આઠમો ભાગ (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-ત્રણ પદ્યોપમ એક પદ્ય લાખ વર્ષ, ત્રણ પદ્યોપમ એક પદ્ય લાખ વર્ષ.

એ રીતે ૭ ગમ્મા મનુષ્ય યુગલિયાના પણ કહેવા. ગમ્મા ૧૪ થયા. નાણુતા ૧૧ થયા.

સંસી તિર્થંચ અમે સંસી મનુષ્ય આવીને જ્યોતિષીમાં ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે? જઘન્ય પદ્યનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ એક પદ્ય લાખ વર્ષની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિમાણુ-આદિના સર્વ અધિકાર રતનપ્રભા પૃથ્વીમાં ઊપજવાવાળા સંસી તિર્થંચ સંસી મનુષ્યમાં કહ્યા એ રીતે કહેવા.

કાળના ૯ ગમ્મા સંસી તિર્થંચના આ રીતે કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક-અંતર્મુહૂર્ત પદ્યનો આઠમો ભાગ, ચાર કોડપૂર્વ ચાર પદ્યોપમ ચાર લાખ વર્ષ (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત પદ્યનો આઠમો ભાગ ચાર કોડપૂર્વ અડધો પદ્ય. (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત એક પદ્ય લાખ વર્ષ, ચાર કોડપૂર્વ પદ્યોપમ ચાર લાખ વર્ષ. (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક-અંતર્મુહૂર્ત પદ્યનો આઠમો ભાગ, ચાર અંતર્મુહૂર્ત, ચાર પદ્યોપમ ચાર લાખ વર્ષ, (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત પદ્યનો આઠમો ભાગ ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર પદ્યોપમનો આઠમો ભાગ. (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત એક પદ્ય લાખ વર્ષ, ચાર અંતર્મુહૂર્ત ચાર પદ્યોપમ, ચાર લાખ વર્ષ.

(૭) સાતમો ગમ્મો- ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક ક્રોડપૂર્વ પલ્લ્યનો આઠમો ભાગ ચાર ક્રોડપૂર્વ ચાર પલ્લ્યોપમ ચાર લાખ વર્ષ, (૮) આઠમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય ક્રોડપૂર્વ પલ્લ્યનો આઠમો ભાગ, ચાર ક્રોડપૂર્વ ચાર પલ્લ્યનો આઠમો ભાગ (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વ એક પલ્લ્ય લાખ વર્ષ. ચાર ક્રોડપૂર્વ ચાર પલ્લ્યોપમ ચાર લાખ વર્ષ.

એ રીતે નવ ગમ્મા સંશી મનુષ્યના પશુ કહેવા. પરંતુ અંતર્મુહૂર્તની જગ્યાએ પ્રત્યેક માત્ર કહેવા. ગમ્મા ૧૮ [$૨ \times ૯ = ૧૮$] થયા અને નાણુતા ૧૮ [$૧૦ + ૮ = ૧૮$] થયા. કુલ ગમ્મા ૩૨ [$૧૪ + ૧૮ = ૩૨$] અને નાણુતા ૨૯ [$૧૧ + ૧૮ = ૨૯$] થયા.

ત્રેવીસમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

ચોવીસમો ઉદ્દેશો : ઘર એક વૈમાનિક દેવતાનું. એ પ્રકારના યુગલિયા આવી વૈમાનિક દેવતામાં ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે ? પહેલા દેવલોકમાં જઘન્ય એક પલ્લ્યની સ્થિતિમાં, બીજા દેવલોકમાં, એક પલ્લ્ય ઝાઝેરી સ્થિતિમાં, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ-ત્રણ પલ્લ્યોપમની સ્થિતિમાં ઊપજે છે. પરિમાણ આદિ સર્વ અધિકાર જ્યોતિષીમાં ઊપજવાવાળા તિર્યંચ યુગલિયા અને મનુષ્ય યુગલિયામાં કહ્યા એ રીતે કહેવા. પરંતુ ત્રીજા ગમ્મામાં મનુષ્ય યુગલિયાની અવગાહના ત્રણ ગાઉ કહેવી. સ્થિતિ મનુષ્ય યુગલિયા અને તિર્યંચ યુગલિયા બન્નેની ત્રણ ત્રણ પલ્લ્યોપમ કહેવી. દષ્ટિ-એ [સમદષ્ટિ-મિથ્યાદષ્ટિ] જ્ઞાન-૨-અજ્ઞાન-૨ ગમ્મા-૭.

તિર્યંચ યુગલિયા પહેલા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એના ૭ ગમ્મા આ પ્રકારે કહેવા. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક :- એક પલ્લ્ય, એક પલ્લ્ય, ત્રણ પલ્લ્યોપમ (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય-એક પલ્લ્ય, એક પલ્લ્ય, ત્રણ પલ્લ્યોપમ એક પલ્લ્ય. (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-ત્રણ પલ્લ્યોપમ ત્રણ પલ્લ્યોપમ, ત્રણ પલ્લ્યોપમ ત્રણ પલ્લ્યોપમ, (૪) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય-એક પલ્લ્ય એક પલ્લ્ય. એક પલ્લ્ય એક પલ્લ્ય (૫) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક :- ત્રણ પલ્લ્યોપમ એક પલ્લ્ય, ત્રણ પલ્લ્યોપમ, ત્રણ પલ્લ્યોપમ. (૬) આઠમો ગમ્મો

ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-ત્રણ પદ્યોપમ એક પદ્ય ત્રણ પદ્યોપમ એક પદ્ય.
(૬) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ :- ત્રણ પદ્યોપમ, ત્રણ પદ્યોપમ
ત્રણ પદ્યોપમ, ત્રણ પદ્યોપમ.

એ રીતે ૭ ગમ્મા મનુષ્ય યુગલિયાના પણ કહેવા. પહેલા દેવ-
લોકના કહ્યા એ રીતે બીજા દેવલોકના કહેવા. પરંતુ એટલો ફરક છે કે
બીજા દેવલોકમાં એક પદ્ય ઝાઝેરા કહેવા. ગમ્મા-૨૮ [$2 \times 9 = 18 \times 2 = 28$]
થયા. નાણુતા [૩૨૬] ૨૨ [$4 + 6 = 10 \times 2 = 22$.]

સંજી તિર્યંચ આવીને પહેલા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધી
ઊપજે છે. કેટલી સ્થિતિમાં ઊપજે છે? પહેલા દેવલોકમાં જઘન્ય એક
પદ્ય ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ. બીજા દેવલોકમાં જઘન્ય એક પદ્ય ઝાઝેરી
ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ ઝાઝેરી. ત્રીજા દેવલોકમાં જઘન્ય બે સાગરોપમ
ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ. ચોથા દેવલોકમાં જઘન્ય બે સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ
સાત સાગરોપમ ઝાઝેરી. પાંચમા દેવલોકમાં જઘન્ય સાત સાગરોપમ
ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમ, છઠ્ઠા દેવલોકમાં જઘન્ય દસ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ
ચૌદ સાગરોપમ. સાતમા દેવલોકમાં જઘન્ય ચૌદ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સત્તર
સાગરોપમ આઠમા દેવલોકમાં જઘન્ય સત્તર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૧૮
સાગરોપમની સ્થિતિમાં ઊપજે છે.

પરિણામ આદિનો અધિકાર રતનપ્રભા પૃથ્વીમાં ઊપજવાવાળા
સંજી તિર્યંચમાં કહ્યા એ રીતે કહેવા. પરંતુ તેમાં ફેર એટલો કે
ચાર દેવલોક સુધી છ સંઘયણુવાળા સંજી તિર્યંચ ઉત્પન્ન થાય છે.
પાંચમા છઠ્ઠા દેવલોકમાં પાંચ સંઘયણુવાળા, અને સાતમા આઠમા
દેવલોકમાં ચાર સંઘયણુવાળા ઉત્પન્ન થાય છે. કાયસંવેધના બે લેહ-
ભ્રાદેશ અને કાળાદેશ. ભવાદેશની અપેક્ષાએ જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ
૮ ભવ કરે છે.

કાળાદેશની અપેક્ષાએ ૬ ગમ્મા હોય છે. તે ઉપર કહેલી
અક્ષગ-અક્ષગ સ્થિતિના કહેવા જોઈએ. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔષધિક અને
ઔષધિક-અંતર્મુદૂર્ત એક પદ્ય, એક પદ્ય ઝાઝેરી, ૨ સાગરોપમ, બે
સાગરોપમ ઝાઝેરી સાત સાગરોપમ ૧૦ સાગરોપમ, ૧૪ સાગરોપમ, ૧૭

સાગરોપમ, ૪ ક્રોડપૂર્વ, આઠ સાગરોપમ, આઠ સાગરોપમ ઝાઝેરી, ૨૮ સાગરોપમ, ૨૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી, ૪૦ સાગરોપમ ૫૬ સાગરોપમ, ૬૮ સાગરોપમ, ૭૨ સાગરોપમ (૨) બીજી ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત એક પદ્ય-એક પદ્ય ઝાઝેરી ૨ સાગરોપમ, ૨ સાગરોપમ ઝાઝેરી સાત સાગરોપમ, ૧૦ સાગરોપમ, ૧૪ સાગરોપમ, ૧૭ સાગરોપમ, ચાર ક્રોડપૂર્વ. ચાર પદ્યોપમ, ચાર પદ્યોપમ ક્રોડ ૮ સાગરોપમ ૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી, ૨૮ સાગરોપમ ૪૦ સાગરોપમ, ૫૬ સાગરોપમ, ૬૮ સાગરોપમ (૩) ત્રીજી ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુદૂર્ત ૨ સાગરોપમ, ૨ સાગરોપમ ઝાઝેરી, સાત સાગરોપમ, સાત સાગરોપમ, ઝાઝેરી. ૧૦ સાગરોપમ, ૧૪ સાગરોપમ, ૧૭ સાગરોપમ ૧૮ સાગરોપમ ચાર ક્રોડપૂર્વ ૮ સાગરોપમ ૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી, ૨૮ સાગરોપમ ૨૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી ૪૦ સાગરોપમ, ૫૬ સાગરોપમ ૬૮ સાગરોપમ, ૭૨ સાગરોપમ (૪) ચોથી ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક-અંતર્મુદૂર્ત એક પદ્ય, એક પદ્ય ઝાઝેરી બે સાગરોપમ, બે સાગરોપમ ઝાઝેરી ૭ સાગરોપમ ૧૦ સાગરોપમ, ૧૪ સાગરોપમ, ૧૭ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત, ૮ સાગરોપમ, ૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી, ૨૮ સાગરોપમ, ૪૦ સાગરોપમ, ૫૬ સાગરોપમ, ૬૮ સાગરોપમ ૬૮ સાગરોપમ ૭૨ સાગરોપમ. (૫) જઘન્ય અને જઘન્ય-અંતર્મુદૂર્ત એક પદ્ય એક પદ્ય ઝાઝેરી બે સાગરોપમ, ૨ સાગરોપમ ઝાઝેરી, ૭ સાગરોપમ, ૧૦ સાગરોપમ, ૧૪ સાગરોપમ, ૧૭ સાગરોપમ, ૪ અંતર્મુદૂર્ત ચાર પદ્યોપમ ચાર પદ્યોપમ ઝાઝેરી ૮ સાગરોપમ ૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી ૨૮ સાગરોપમ ૪૦ સાગરોપમ ૫૬ સાગરોપમ ૬૮ સાગરોપમ (૬) છઠી ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુદૂર્ત એક પદ્ય, એક પદ્ય ઝાઝેરી, ૨ સાગરોપમ બે સાગરોપમ ઝાઝેરી, સાત સાગરોપમ. સાત સાગરોપમ ઝાઝેરી, ૧૦ સાગરોપમ, ૧૪ સાગરોપમ ૧૭ સાગરોપમ, ૧૮ સાગરોપમ ૪ અંતર્મુદૂર્ત, ૮ સાગરોપમ, ૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી ૨૮ સાગરોપમ, ૨૮ સાગરોપમ ઝાઝેરી. ૪૦ સાગરોપમ, ૫૬ સાગરોપમ, ૬૮ સાગરોપમ ૭૨ સાગરોપમ. (૭) સાતમી ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-ક્રોડપૂર્વ એક પદ્ય, એક પદ્ય ઝાઝેરી, બે સાગરોપમ, બે સાગરોપમ ઝાઝેરી, સાત

સાગરોપમ, ૧૦ સાગરોપમ ૧૪ સાગરોપમ ૧૭ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ
 ૮ સાગરોપમ ૮ સાગરોપમ અંજેરી, ૨૮ સાગરોપમ ૨૮ સાગરોપમ અંજેરી,
 ૪૦ સાગરોપમ, ૫૬ સાગરોપમ, ૬૮ સાગરોપમ, ૭૨ સાગરોપમ
 (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-કોડપૂર્વ એક પથ્ય એક પથ્ય
 અંજેરી, બે સાગરોપમ, બે સાગરોપમ અંજેરી, ૭ સાગરોપમ, ૧૦
 સાગરોપમ, ૧૪ સાગરોપમ ૧૭ સાગરોપમ ૪ કોડપૂર્વ, ૪ પથ્યોપમ, ૪
 પથ્યોપમ અંજેરી, ૮ સાગરોપમ, ૮ સાગરોપમ અંજેરી, ૨૮ સાગરોપમ,
 ૪૦ સાગરોપમ, ૫૬ સાગરોપમ, ૬૮ સાગરોપમ. (૯) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ
 અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વ બે સાગરોપમ અંજેરી ૭ સાગરોપમ ૭ સાગરોપમ
 અંજેરી, ૧૦ સાગરોપમ ૧૪ સાગરોપમ ૧૭ સાગરોપમ, ૧૮ સાગરોપમ
 ચાર કોડપૂર્વ આઠ સાગરોપમ આઠ સાગરોપમ અંજેરી, ૨૮ સાગરોપમ
 ૨૮ સાગરોપમ અંજેરી, ૪૦ સાગરોપમ, ૫૬ સાગરોપમ, ૬૮ સાગરોપમ
 ૭૨ સાગરોપમ.

મનુષ્ય પહેલા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધી જાય છે. એના પરિણામ આદિના અધિકાર શકરાગ્રમા પૃથ્વીમાં જાપજવાળા સંસી મનુષ્યના કહ્યા એ રીતે કહેવા. પરંતુ તેમાં ફેર એટલો કે, ચાર દેવલોક સુધી ૬ સંઘયજીવાળા, મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચમા છઠ્ઠા દેવલોકમાં પાંચ સંઘયજીવાળા, સાતમા આઠમા દેવલોકમાં ચાર સંઘયજીવાળા અને નવથી બારમા દેવલોકમાં ત્રણ સંઘયજીવાળા, નવચૈવેયકમાં ૨ સંઘયજીવાળા અને અનુત્તર વિમાનમાં એક સંઘયજીવાળા ઉત્પન્ન થાય છે.

એના કાળ સંબંધી ૬ ગમ્મા તિર્યંચ પચેન્દ્રિયની રીતે કહેવા. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, પહેલા બીજા દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિ પ્રત્યેક માસની કહેવી. ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધી જઘન્ય સ્થિતિ પ્રત્યેક વર્ષની કહેવી. ભાવાદેસેણુ-બે ભવ, આઠ ભવ કરે છે.

નવમા દેવલોકથી નવચૈવેયક સુધી જે મનુષ્ય જાય છે એના ૬ ગમ્મા કહેવા. સ્થિતિ પોતપોતાના દેવલોકની કહેવી. જ્યાં અપેક્ષાએ ૩ ભવ અને ૭ ભવ હોય છે.

કાળના ૬ ગમ્મો આ પ્રકારે કહેવા : (૧) પહેલા ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક જે પ્રત્યેક વર્ષ, ૧૮ સાગરોપમ, ૧૬ સાગરોપમ, ૨૦ સાગરોપમ, ૨૧ સાગરોપમ, ૨૨ સાગરોપમ, ૨૩ સાગરોપમ, ૨૪ સાગરોપમ, ૨૫ સાગરોપમ, ૨૬ સાગરોપમ, ૨૭ સાગરોપમ, ૨૮ સાગરોપમ, ૨૯ સાગરોપમ, ૩૦ સાગરોપમ, ચાર કોડપૂર્વ ૫૪ સાગરોપમ, ૫૭ સાગરોપમ ૬૦ સાગરોપમ, ૬૩ સાગરોપમ ૬૬-૬૯ સાગરોપમ, ૭૨ સાગરોપમ, ૭૫ સાગરોપમ, ૭૮ સાગરોપમ, ૮૧ સાગરોપમ, ૮૪ સાગરોપમ, ૮૭ સાગરોપમ, ૯૦ સાગરોપમ ૯૩ સાગરોપમ, (૨) બીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય જે પ્રત્યેક વર્ષ, ૧૮ સાગરોપમથી લઈ એક એક સાગરોપમ વધારતા ૩૦ સાગરોપમ સુધી કહેવું. ચાર કોડપૂર્વ ૫૪ સાગરોપમથી લઈ ત્રણ ત્રણ સાગરોપમ વધારતા ૯૦ સાગરોપમ સુધી કહેવું. (૩) ત્રીજો ગમ્મો ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-જે પ્રત્યેક વર્ષ ૧૬ સાગરોપમથી ત્રણ એક એક વધારતા ૩૧ સાગરોપમ સુધી ચાર કોડપૂર્વ ૫૭ સાગરોપમથી લઈ ત્રણ ત્રણ સાગરોપમ વધારતા ૯૩ સાગરોપમ સુધી કહેવું. (૪) ચોથો ગમ્મો- જઘન્ય અને ઔધિક-જે પ્રત્યેક વર્ષ ૧૮ સાગરોપમથી લઈ એક એક સાગરોપમ વધારતા ૩૦ સાગરોપમ સુધી, ચાર પ્રત્યેક વર્ષ, ૫૭ સાગરોપમથી ૯૩ સાગરોપમ સુધી ત્રણ ત્રણ સાગરોપમ વધારતા જતા કહેવું. (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય :- જે પ્રત્યેક વર્ષ ૧૮ સાગરોપમથી એક એક સાગરોપમ વધારતા ૩૦ સાગરોપમ સુધી ચાર પ્રત્યેક વર્ષ ૫૪ સાગરોપમથી ૯૦ સાગરોપમ સુધી ત્રણ ત્રણ સાગરોપમ વધારતા જતા કહેવું. (૬) છઠ્ઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-જે પ્રત્યેક વર્ષ ૧૬ સાગરોપમથી એક એક સાગરોપમ વધારતા ૩૧ સાગરોપમ સુધી ચાર પ્રત્યેક વર્ષ ૫૭ સાગરોપમથી લઈ ૯૩ સાગરોપમ સુધી ત્રણ ત્રણ સાગરોપમ વધારતા કહેવું. (૭) સાતમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-જે કોડપૂર્વ ૧૮ સાગરોપમથી લઈ એક એક સાગર વધારતા ૩૦ સાગરોપમ સુધી ચાર કોડપૂર્વ, ૫૭ સાગરોપમથી લઈ ૯૩ સાગરોપમ સુધી ત્રણ ત્રણ સાગરોપમ વધારતા કહેવું. (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-જે કોડપૂર્વ ૧૬ સાગરોપમથી લઈ ૩૦ સાગરોપમ સુધી, ૪ કોડપૂર્વ ૫૪ સાગરોપમથી લઈ ૯૦ સાગરોપમ સુધી ત્રણ

ત્રણ સાગરોપમ વધારતા જવું. (૬) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-એ કોડપૂર્વ ૧૯ સાગરોપમથી લઈ એક એક વધારતા ૩૧ સાગરોપમ સુધી ચાર કોડપૂર્વ ૫૭ સાગરોપમથી લઈ ૯૩ સાગરોપમ સુધી ત્રણ ત્રણ સાગરોપમ વધારતા કહેવું.

ચાર અનુત્તર વિમાનથી ૯ ગમ્મો સ્થિતિ જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ, જવા અપેક્ષાએ ત્રણ ભવ, ૫ ભવ કરે છે. (૧) પહેલો ગમ્મો-ઔધિક અને ઔધિક :- એ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૧ સાગરોપમ ત્રણ કોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ (૨) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને જઘન્ય-એ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૧ સાગરોપમ, ત્રણ કોડપૂર્વ ૬૨ સાગરોપમ (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-એ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૩ સાગરોપમ ત્રણ કોડપૂર્વ ૬૬ સાગરોપમ (૪) ચોથો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઔધિક-એ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૧ સાગરોપમ ત્રણ પ્રત્યેક વર્ષ ૬૬ સાગરોપમ. (૫) પાંચમો ગમ્મો-જઘન્ય અને જઘન્ય એ પ્રત્યેક વર્ષ, ૩૧ સાગરોપમ, ત્રણ પ્રત્યેક વર્ષ ૬૨ સાગરોપમ (૬) છઠો ગમ્મો-જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૩ સાગરોપમ, ત્રણ પ્રત્યેક વર્ષ, ૬૬ સાગરોપમ (૭) સાતમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિક-એ કોડપૂર્વ ૩૧ સાગરોપમ ત્રણ કોડપૂર્વ, ૬૬ સાગરોપમ (૮) આઠમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-એ કોડપૂર્વ ૩૧ સાગરોપમ ત્રણ કોડપૂર્વ ૬૬ સાગરોપમ (૯) નવમો ગમ્મો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-એ કોડપૂર્વ ૩૩ સાગરોપમ ત્રણ કોડપૂર્વ ૬૬ સાગરોપમ.

સર્વાર્થસિદ્ધના ૩ ગમ્મો ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિથી કહેવા ત્રીજો, છઠો અને નવમો, એ ત્રણ ગમ્મો હોય છે. જવા આશ્રી ત્રણ ભવ કરે છે. (૩) ત્રીજો ગમ્મો-ઔધિક અને ઉત્કૃષ્ટ-એ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૩ સાગરોપમ એ કોડપૂર્વ તેત્રીસ સાગરોપમ (૬) છઠો ગમ્મો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-એ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૩ સાગરોપમ, એ પ્રત્યેક વર્ષ ૩૩ સાગરોપમ. (૬) નવમો ગમ્મો-ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ-એ કોડપૂર્વ ૩૩ સાગરોપમ એ કોડપૂર્વ ૩૩ સાગરોપમ.

પહેલા દેવલોકના યુગલિયાના ગમ્મો-૧૪ (૨x૭=૧૪) મનુષ્ય સ્થિતિ થના ૧૮ (૨x૯=૧૮) એ ૩૨ ગમ્મો (૧૪+૧૮=૩૨) થયા. એ

રીતે બીજા દેવલોકના પશુ ૩૨ ગમ્મા થયા. ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધી તિર્થંચના ૫૪ ($૬ \times ૯ = ૫૪$) મનુષ્યના ૫૪ એ ૧૦૮ ગમ્મા ($૫૪ + ૫૪ = ૧૦૮$) થયા. નવમા દેવલોકથી ચાર અનુત્તર વિમાન સુધી છ ઘર હોય છે. એ માટે મનુષ્યના ૫૪ ગમ્મા ($૬ \times ૯ = ૫૪$) થયા. સર્વાર્થસિદ્ધના ત્રણ ગમ્મા થયા. એ સર્વ ૨૨૬ ગમ્મા ($૩૨ + ૩૨ + ૧૦૮ + ૫૪ + ૩ = ૨૨૬$) થયા.

નાણુતા-પહેલા દેવલોકમાં ૨૬ નાણુતા, બીજા દેવલોકમાં ૨૬ નાણુતા. ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધી દરેકમાં ૧૬-૧૬ નાણુતા હોવાથી ($૧૬ \times ૬ = ૯૬$) થયા. છઠ્ઠા, સાતમા, આઠમા દેવલોકમાં લેશ્યાનો ફરક નથી. એ માટે ત્રણ નાણુતા ઓછા કરવાથી ૯૩ નાણુતા થયા. નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધી સાત ઘર હોય છે. દરેકમાં છ છ નાણુતા હોવાથી. ($૭ \times ૬ = ૪૨$) નાણુતા થયા. એ સર્વ ૧૯૩ નાણુતા ($૨૬ + ૨૬ + ૯૩ + ૪૨ = ૧૯૩$) નાણુતા થયા.

સર્વ ગમ્મા અને નાણુતા (ફરક)ની જોડ :—

	ગમ્મા	(ફરક) નાણુતા
૨૪ મા શતકના પહેલા ઉદ્દેશા ઘર એક નારકીનું	૧૩૫	૧૧૬
૨૪ મા શતકના બીજાથી અગિયારમા ઉદ્દેશાઓ—		
સુધી ઘર ૧૦ ભવનપતિનાં....	૪૫૦	૩૪૦
૨૪ મા શતકનો બારમો ઉદ્દેશો ઘર એક પૃથ્વીકાયનું	૨૨૮	૧૪૫
૨૪ મા શતકનો તેરમો ઉદ્દેશો ઘર એક અપકાયનું	૨૨૮	૧૪૫
૨૪ મા શતકનો ચૌદમો ઉદ્દેશો ઘર એક તેઉકાયનું	૧૦૨	૮૬
” ” ” ૧૫ મો ” ” ” વાયુકાયનું	૧૦૨	૮૬
” ” ” ૧૬ ” ” ” વનસ્પતિકાયનું	૨૨૮	૧૪૫
” ” ” ૧૭ ” ” ” બેઠન્દ્રિયનું	૧૦૨	૮૬
” ” ” ૧૮ ” ” ” તેઠન્દ્રિયનું	૧૦૨	૮૬
” ” ” ૧૯ ” ” ” ચૌરેન્દ્રિયનું	૧૦૨	૮૬
” ” ” ૨૦ ” ” ” તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયનું	૩૪૫	૧૬૭

૨૪ મા શતકનો	૨૧ મો ઉંશેો ઘર એક મનુષ્યનું	૩૭૫	૨૦૬
” ” ”	૨૨ ” ” ” ” વાણ્વ્યંતર	૪૫	૩૪
” ” ”	૨૩ ” ” ” ” જ્યોતિષી દેવનું	૩૨	૨૬
” ” ”	૨૪ ” ” ” ” વૈમાનિક દેવનું	૨૨૬	૧૬૩
		૨૮૦૫	૧૬૬૮

આ સર્વ ગમ્મા ૨૮૦૫ થયા અને નાણુતા (ફરક) ૧૬૬૮ થયા.
૬૫૦ ગમ્મા સંખ્યાતા ઊપજવાવાળાના.

મનુષ્ય ૩૪ સ્થાન-૭ નારકી ૧૦ ભવનપતિ વાણ્વ્યંતર જ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોક, નવઐવેયક, અનુત્તર વિમાન અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં જાય છે. અને ૩૩ સ્થાન (સાતમી નારકી સિવાય)થી આવે છે. એ ૬૭ થયા. એને ૬ ગુણ કરવાથી ૬૦૩ થયા. એમાં સર્વાર્થસિદ્ધના ૬ ગમ્મા જવાના અને ૬ ગમ્મા આવવાના એ ૧૨ ગમ્મા ઘટાડવાથી ૫૬૧ ગમ્મા રહ્યા.

મનુષ્ય યુગલિયા અને તિર્થંચ યુગલિયા મરીને ૧૪ સ્થાન (૧૦ ભવનપતિ વાણ્વ્યંતર, જ્યોતિષી, પહેલા-ખીજ દેવલોક)માં જાય છે. એના $૧૪ \times ૨ = ૨૮ \times ૬ = ૨૫૨$ ગમ્મા થયા. એમાંથી જ્યોતિષી પહેલા-ખીજ દેવલોક એ ૩ સ્થાનમાં મનુષ્ય યુગલિયા અને તિર્થંચ યુગલિયા જવાથી $૬ + ૬ = ૧૨$ થયા. (ચોથો અને છઠ્ઠો) ઘટાડવાથી ૨૪૦ ગમ્મા રહ્યા. મનુષ્ય મરીને ૬ સ્થાનમાં (પાંચ સ્થાવર, ૩ વિકલેન્દ્રિય, તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય) જાય છે. એના $૬ \times ૬ = ૮૧$ ગમ્મા થયા.

મનુષ્યમાં ૮ સ્થાનથી (પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, ૩ વિકલેન્દ્રિય અસંજી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય સંજી તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય) આવે છે. તેના ત્રણ-ત્રણ ગમ્મા (ત્રીજો-છઠ્ઠો-નવમો) $૮ \times ૩ = ૨૪$ થયા. મનુષ્યમાં અસંજી મનુષ્ય આવે છે. તેનો ૧ છઠ્ઠો ગમ્મો. મનુષ્યમાં સંજી મનુષ્ય આવે છે. તેના ૬ ગમ્મા થયા. સંજી તિર્થંચમાં સંજી અને અસંજી તિર્થંચ આવે છે. તેના ૨-૨ ગમ્મા (ત્રીજો અને નવમો) $૨ \times ૨ = ૪$ ગમ્મા થયા. એ પ્રકારે $૫૬૧ + ૨૪૦ + ૮૧ + ૨૪ + ૧ \times ૬ + ૪ = ૬૫૦$ ગમ્મા સંખ્યાતા ઊપજવાવાળાના થયા.

૧૮૫૧ ગમ્મા અસંખ્યાતા ઊપજવાવાળાના.

અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય મરીને ૧૨ સ્થાન (દસ ભવનપતિ વાણ્વ્યંતર પહેલી નરકમાં) જાય છે. સંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય ૨૭ સ્થાનો (૧૦ ભવનપતિ વાણ્વ્યંતર, જ્યોતિષી, પહેલાથી આઠમા દેવલોક ૭ નરક)માં જાય છે. અને એ જ ૨૭ સ્થાનોથી આવે છે. એ ૨૭+૨૭=૫૪ સ્થાન થયાં.

પૃથ્વી પાણી-વનસ્પતિમાં ૧૪ પ્રકારના દેવતા [૧૦ ભવનપતિ, વાણ્વ્યંતર, જ્યોતિષી, પહેલું ખીલું દેવલોક] આવે છે. આ ૩×૧૪=૪૨ સ્થાન થયાં. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એ ૬ સ્થાનોમાં ૧૦ સ્થાન (પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય સંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયઅસંજીતિર્યંચ પંચેન્દ્રિય)નાં આવે છે. એ ૬×૧૦=૬૦ સ્થાન થયાં. એ ૧૨+૫૪+૪૨+૬૦=૧૬૮ સ્થાનોના નવ-નવ ગમ્મા હોવાથી ૧૬૮×૬=૧૦૦૮ ગમ્મા થયા.

ઉપરોક્ત ૬ સ્થાનોમાં અસંજી મનુષ્ય આવે છે. તેના ત્રણ ગમ્મા (૪-૫-૬) થાય છે એ ૬×૩=૧૮ ગમ્મા થયા. મનુષ્યમાં ૮ સ્થાન (પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ ૩ વિકલેન્દ્રિય, અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, સંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય)નાં આવે છે. તેના ૬-૬ ગમ્મા (૧,૨,૪,૫,૭,૮) હોવાથી ૮×૬=૪૮ ગમ્મા થયા. મનુષ્યમાં અસંજી મનુષ્ય આવે છે. તેના ૨ ગમ્મા (૪,૫) હોય છે. આ પ્રકારના ૧૦૦૮+૧૮+૪૮+૨=૧૦૭૬ ગમ્મા થયા.

સંજી તિર્યંચમાં સંજી તિર્યંચ અને અસંજી તિર્યંચ આવે છે. તેના ૨-૨ ગમ્મા (૩-૬) ૨×૨=૪ (યુગલિયા હોવાથી) સંખ્યાતામાં ગણાય છે. તથા વનસ્પતિ મરીને વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના ચાર ગમ્મા (૧-૨-૪-૫) જે ભવ અનંત ભવના છે. એવી રીતે, આ ૮ ગમ્મા ઓછા કરવાથી ૧૦૭૬-૮=૧૦૬૮ ગમ્મા અસંખ્યાતા ઊપજવાવાળાના છે.

ચાર ગમ્મા અનંતા ઊપજવાવાળાના.

વનસ્પતિ મરીને વનસ્પતિમાં ભેળ્લે છે. એના ચાર ગમ્મા (૧-૨-૪-૫) અનંતા ભેળ્લવાના છે.

સંખ્યાતાના ૯૫૦, અસંખ્યાતાના ૧૮૫૧ અને અનંતાના ૪. આ પ્રકારે કુલ $૯૫૦+૧૮૫૧+૪=૨૮૦૫$ ગમ્મા થયા.

ઔદિક જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ કુલ ગમ્મા				
૧. જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ૨ ભવના	૨૬૧	૨૪૯	૨૬૪	૭૭૪
૨. જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભવના	૪૯૬	૫૨૬	૬૨૪	૧૬૪૬
૩. જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ				
અસંખ્યાતા ભવના	૪૮	૪૮	૦	૯૬
૪. જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ અનંતા ભવના	૨	૨	૦	૪
૫. જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ				
સંખ્યાતા ભવના	૭૮	૭૮	૦	૧૫૬
૬. જઘન્ય ૩ ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૭ ભવના	૧૭	૧૭	૧૭	૫૧
૭. જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૬ ભવના	૧૮	૧૮	૧૫	૫૧
૮. જઘન્ય ૩ ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૫ ભવના	૪	૪	૪	૧૨
૯. જઘન્ય ૨ ભવ ઉત્કૃષ્ટ ૪ ભવના	૩	૩	૬	૧૨
૧૦. જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ૩ ભવના	૧	૧	૧	૩
	૯૨૮	૯૪૬	૯૩૧	૨૮૦૫

યોગના ૨૮ બોલોનો અલ્પ બહુત્વ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૨૫ ઉ. ૧ નો અધિકાર.

સર્વ સંસારી જીવોના ૧૪ પ્રકાર છે. (૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય (૨) બાહ્ય એકેન્દ્રિય, (૩) બેન્દ્રિય, (૪) તેઘન્દ્રિય, (૫) ચૌરેન્દ્રિય, (૬) અસંસી પંચેન્દ્રિય, (૭) સંસી પંચેન્દ્રિય એ સાતના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા કુલ મળીને ૧૪.

એ ૧૪ પ્રકારના જીવોમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ યોગ અપેક્ષાથી અલ્પ-
બહુત્વ કહે છે.

૧. સર્વથી થોડા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ.
૨. તેથી અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૩. તેથી અપર્યાપ્ત બેદન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૪. તેથી અપર્યાપ્ત તેદન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૫. તેથી અપર્યાપ્ત ચૌદન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૬. તેથી અપર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૭. તેથી અપર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૮. તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૯. તેથી પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૧૦. તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૧૧. તેથી અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૧૨. તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૧૩. તેથી પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૧૪. તેથી પર્યાપ્ત બેદન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૧૫. તેથી પર્યાપ્ત તેદન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૧૬. તેથી પર્યાપ્ત ચૌદન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
૧૭. તેથી પર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણ.

આત્મપ્રદેશના પરિસ્પંદન (કંપન)ને યોગ કહે છે. તે યોગ વીર્યાતરંગ-
કર્મના ક્ષયોપશમાદિની વિચિત્રતાથી અનેકવિધ હોય છે. કોઈ જીવને આશ્રયી
અલ્પ યોગ હોય છે, અને તે જ બીજા જીવની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. તેનાં
ચૌદ જીવ સ્થાનકોને આશ્રયી પ્રત્યેકના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદ ગણાતાં ૨૪
પ્રકાર થાય છે. આ સૂત્રમાં તેના અલ્પ બહુત્વનું કથન છે. તેમાં સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત
એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ સૌથી અલ્પ હોય છે. કારણ કે તેઓનું શરીર સૂક્ષ્મ
હોવાથી અને અપર્યાપ્ત હોવાને લીધે અપૂર્ણ હોવાથી બીજા બધા યોગ કરતાં
તેનો યોગ સૌથી થોડો છે, અને તે કાર્મણ શરીર દ્વારા ઔદાત્મિક પુદ્ગલો
મદ્ય કરવાના પ્રથમ સમયે હોય છે, અને પછી સમયે સમયે યોગની વૃદ્ધિ
થાય છે, અને તે ઉત્કૃષ્ટ યોગપર્યાત વધે છે.

૧૮. તેથી પચાંખત સંજી પચેંદ્રિયના જથ્થાનો યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૧૯. તેથી અપચાંખત બેંદ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૦. તેથી અપચાંખત તેંદ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૧. તેથી અપચાંખત ચૌરેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૨. તેથી અપચાંખત અસંજી પચેંદ્રિયાના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૩. તેથી અપચાંખત સંજી પચેંદ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૪. તેથી પચાંખત બેંદ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૫. તેથી પચાંખત તેંદ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૬. તેથી પચાંખત ચૌરેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૭. તેથી પચાંખત અસંજી પચેંદ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.
 ૨૮. તેથી પચાંખત સંજી પચેંદ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણ.

સમયોગી વિષમયોગી

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન જે નૈરયિક સમયોગી હોય છે કે વિષમયોગી હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે બન્ને કંઠાય સમયોગી હોય છે અને કંઠાય વિષમયોગી હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવાન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! @ આહારક નૈરયિકની અપેક્ષાએ અનાહારક નૈરયિક અને અનાહારક નૈરયિકની અપેક્ષાએ આહારક નૈરયિક

@ આહારક નારકની અપેક્ષાએ અનાહારક હીનયોગવાળા હોય છે. કેમકે જે નારક ઋણુગતિથી આવીને આહારકપણે ઉત્પન્ન થાય છે તે નિરંતર આહારક હોવાથી પુદ્ગલોથી ઉપચિત (પૂર્ણ) હોય છે, એટલે તે અચિત્ત યોગવાળા છે. જે નારક વિગ્રહગતિથી અનાહારકપણે ઉત્પન્ન થાય છે તે અનાહારક હોવાથી પુદ્ગલોથી ઉપચિત હોતા નથી. એ માટે તે હીનયોગવાળા હોય છે. જે નારક સ્થાયની વિગ્રહગતિથી અનાહારકપણે ઉત્પન્ન થાય અથવા ઋણુગતિથી આવીને આહારકપણે ઉત્પન્ન થાય છે તે બન્ને એકબીજાના અપેક્ષાએ સમાન યોગવાળા હોય છે.

કદાચ ક્ષીણયોગી, કદાચ તુલ્યયોગી, કદાચ અધિકયોગી હોય છે. અર્થાત્ આહારક નૈરયિકની અપેક્ષાએ અનાહારક નૈરયિક ક્ષીણયોગી હોય છે. અનાહારક નૈરયિકની અપેક્ષા આહારક નૈરયિક અધિકયોગી હોય છે. એ આહારક નૈરયિક અથવા એ અનાહારક નૈરયિક સમયોગી (તુલ્યયોગવાળા) હોય છે.

જે હીનયોગી હોય છે, તે અસંખ્યાત ભાગ હીન અથવા સંખ્યાત ભાગહીન અથવા અસંખ્યાત ગુણહીન અથવા સંખ્યાતગુણ હીન, આ રીતે □ ચૌઠાણ વડિયા હોય છે.

પંદર યોગોનો અર્થમહત્ત્વ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૫. ઉ. ૧ નો અધિકાર

યોગ ૧૫ પ્રકારના છે :- [૧] સત્યમનયોગ [૨] અસત્યમનયોગ [૩] નિશ્રમનયોગ [૪] વ્યવહાર મનયોગ [૫] સત્ય વચનયોગ

□ પ્રથમ સમયના ઉત્પન્ન એ નૈરાયકમાં યોગોનું તારતમ્ય ચૌઠાણવાડના આ પ્રકારે સમજવું.

- (૧) એક જીવ એક સમયના આહારક મંડુકગતિથી આવેલ છે અને બીજા જીવ એક સમયના આહારક ઇન્દ્રિયગતિથી આવેલ છે. એ બન્નેના યોગ અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂનાધિક છે.
- (૨) એક જીવ એક સમયની આહારક મંડુકગતિથી આવેલ છે અને બીજા જીવ એ સમયની આહારક વક્રગતિથી આવેલ છે. એ બન્નેનો યોગ સંખ્યાતભાગ ન્યૂનાધિક છે.
- (૩) એક જીવ એક સમયનો આહારક મંડુકગતિ કરીને આવેલ છે અને બીજા જીવ એક સમયના અનાહારક એક વક્રગતિ કરીને આવેલ છે. એ બન્નેનો યોગ સંખ્યાતગુણ ન્યૂનાધિક છે.
- (૪) એક જીવ એક સમયનો આહારક મંડુકગતિથી આવે છે અને બીજા જીવ એ સમયના અનાહારક એ વક્રગતિથી આવે છે. એ બન્નેનો યોગ અસંખ્યાતગુણ ન્યૂનાધિક છે. જે અધિકયોગી-હોય છે તે પણ અસંખ્યાતભાગ અધિક કે સંખ્યાતભાગ અધિક કે અસંખ્યાતગુણ અધિક કે સંખ્યાતગુણ અધિક આ રીતે, ચૌઠાણવડિયા અધિક હોય છે. આ કારણથી નૈરયિક કદાચ સમયોગી કદાચ વિપ્રમયોગી હોય છે. આ રીતે ચૌવીસ દંડમાં કહેવું.

[૬] અસત્ય વચનયોગ, [૭] મિશ્ર-વચનયોગ [૮] વ્યવહાર વચનયોગ
[૯] ઔદારિક કાયયોગ [૧૦] ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ [૧૧] વૈક્રિય
કાયયોગ [૧૨] વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ [૧૩] આહારક કાયયોગ [૧૪]
આહારક મિશ્ર કાયયોગ [૧૫] કાર્મણ્ય કાયયોગ.

એ ૧૫ યોગોમાં જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ યોગનો અવધાનહુત્વ કહે છે:-

- [૧] કાર્મણ્ય શરીરનો જઘન્ય યોગ સર્વથી થોડો છે.
[૨] તેથી ઔદારિક મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૩] તેથી વૈક્રિય મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૪] તેથી ઔદારિક શરીરનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૫] તેથી વિક્રિય શરીરનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૬] તેથી કાર્મણ્ય શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૭] તેથી આહારક મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૮] તેથી આહારક મિશ્રનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૯-૧૦] તેથી ઔદારિક મિશ્ર અને વૈક્રિય મિશ્રનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ
પરસ્પર તુલ્ય અસંખ્યાત ગુણા.
[૧૧] તેથી વ્યવહાર મનયોગનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૧૨] તેથી આહારક શરીરનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૧૩ થી ૧૬] તેથી ત્રણ પ્રકારના મનયોગ અને ચાર પ્રકારના
વચનયોગ, એ સાત પરસ્પર તુલ્યના જઘન્ય યોગ
અસંખ્યાત ગુણા.
[૨૦] તેથી આહારક શરીરના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણા.
[૨૧ થી ૩૦] તેથી ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર ચાર પ્રકારના
મનયોગ અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ એ દસ
પરસ્પર તુલ્યના ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગુણા.

ૐ વ દ્રવ્ય અણુ વ દ્રવ્ય

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૫ ઉ. ૨ નો આધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય બે પ્રકારનાં છે : છવદ્રવ્ય અને અછવ દ્રવ્ય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અછવ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે પ્રકારનાં છે ? રૂપી અછવ દ્રવ્ય અને અરૂપી અછવ દ્રવ્ય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રૂપી અછવ દ્રવ્યના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચાર ભેદ છે ? સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અરૂપી અછવ દ્રવ્યના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દસ ભેદ છે ? ધર્માસ્તિકાયના સ્કંધ, દેશ અને પ્રદેશ; આકાશાસ્તિકાયના સ્કંધ, દેશ અને પ્રદેશ; અધૂર્માસ્તિકાયના સ્કંધ, દેશ અને પ્રદેશ અને દસમો કાળ દ્રવ્ય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રૂપી અછવ દ્રવ્ય સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નહિ, અસંખ્યાત નહિ, પરંતુ અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ અનંત છે, બે પ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે યાવત્ દસ પ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે. સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે. અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે. અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે. આ કારણથી રૂપી અછવ દ્રવ્ય અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! છવ દ્રવ્ય સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! છવ દ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ !—૨૩ હંડકના જીવ અસંખ્યાત છે અને વનરપતિકાયના જીવ તથા સિદ્ધ ભગવાન અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ દ્રવ્ય અજીવ દ્રવ્યના કામમાં આવે છે કે અજીવ દ્રવ્ય જીવ દ્રવ્યના કામમાં આવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અજીવ દ્રવ્ય જીવ દ્રવ્યના કામમાં આવે છે પરંતુ જીવ દ્રવ્ય અજીવ દ્રવ્યના કામમાં આવતા નથી. @

જીવ દ્રવ્ય અજીવ દ્રવ્યને ગ્રહણ કરીને ૧૪ બોલોમાં પરિણમી આવે છે. ૫ શરીર, ૫ ઇન્દ્રિય, ૩ યોગ, ૧ શ્વાસોશ્વાસ, નારકી અને દેવતા એ ચૌદ હંડકના જીવ ૧૨ બોલોમાં પરિણમી આવે છે. (ઔદાસિક અને આહારક એ બે શરીર એનાં નથી) ચાર સ્થાવરના જીવ ૬ બોલોમાં પરિણમી આવે છે. (૩ શરીર ૧ ઇન્દ્રિય, ૧ યોગ, ૧ શ્વાસોશ્વાસ) વાયુકાયના જીવ ૭ બોલોમાં પરિણમી આવે છે. (વૈકિય શરીર વધુ) બેઠાંદ્રિયજીવ ૮ બોલોમાં પરિણમી આવે છે. (૩ શરીર, ૨ ઇન્દ્રિય, ૨ યોગ, ૧ શ્વાસોશ્વાસ) તેઠાંદ્રિય જીવ ૬ બોલોમાં (એક ઇન્દ્રિય વધી) અને ચૌરન્દ્રિય જીવ ૧૦ બોલોમાં (એક ઇન્દ્રિય વધી) પરિણમી આવે છે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવ ૧૩ બોલોમાં આહારક શરીર છોડીને) પરિણમી આવે છે. મનુષ્ય ૧૪ બોલોમાં પરિણમી આવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકો તો અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. એમાં અનંત જીવ અને અનંત અજીવ દ્રવ્ય કેવી રીતે સમાયાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૂટાગારશાળા તથા પ્રકાશના દૃષ્ટાંતથી સમાયાં છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશ પ્રદેશ પર કેટલી દિશાથી આવીને પુદ્ગલ એકઠા થાય છે ?

@ જીવ દ્રવ્ય સચેતન હોવાથી અજીવ દ્રવ્યને ગ્રહણ કરીને શરીરાદિ રૂપથી એનો પરિભ્રમ કરે છે. એ માટે જીવ ભીકતા છે. અજીવ દ્રવ્ય અચેતન હોવાથી માલ (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) છે. માટે એ જીવનો ભોગ છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! નિર્વ્યાધાત (પ્રતિબંધ-રુકાવટ ન હોય તો) અપેક્ષાએ જ દિશાના પુદ્ગલ આરીને એકઠા હોય છે. વ્યાધાત (પ્રતિબંધ-રુકાવટ) અપેક્ષાએ કદાચ ત્રણ દિશાના, કદાચ ચાર દિશાના કદાચ પાંચ દિશાના પુદ્ગલ એકઠા થાય છે. એ રીતે ઉપચય, અપચય તથા છેદ (અલગ હોવા)ના પણ કહેવા.

પાંચ સ્થાવરને છોડીને ૧૯ દંડકના જીવ નિયમા છ દિશાના પુદ્ગલ લે છે, ચય, ઉપચય કરે છે, છેદે છે. સમુચ્ચય જીવ અને પાંચ સ્થાવરના જીવ છ ભોક્ષ (ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણ એ ૩ શરીર, સ્પર્શ ઇન્દ્રિય, કાયયોગ, શ્વાસોશ્વાસ) અપેક્ષાએ કદાચ ત્રણ-ચાર-પાંચ-છ-દિશાના પુદ્ગલ લે છે, ચય (એકઠા કરવા) ઉપચય (વિશેષ રૂપથી એકઠા કરવા) અપચય (આછા કરવાના) કરે છે, છેદે છે.

આ પ્રકારે એક આકાશ પ્રદેશ પર પુદ્ગલ આવે-જાય છે. લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અનંત દ્રવ્ય સમાયેલાં છે.

સ્થિત અસ્થિત

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ ઔદારિક શરીરપણે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે તો શું સ્થિત□ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે કે અસ્થિત પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્થિત દ્રવ્યને પણ ગ્રહણ કરે છે અને અસ્થિત દ્રવ્યને પણ ગ્રહણ કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ યાવત્

□ નેટકઃ આકાશ પ્રદેશોમાં જીવ રહ્યા છે એટલા આકાશ પ્રદેશોમાં રહેલા પુદ્ગલોને 'સ્થિત' કહે છે, અને એની બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્ગલોને 'અસ્થિત' કહે છે. એ પુદ્ગલોને ત્યાંથી ખેંચીને જીવ ગ્રહણ કરે છે.

ખીબા આચાર્ય એમ કહે છે કે, જે દ્રવ્યમતિ સહિત છે તે સ્થિત છે, અને જે દ્રવ્યમતિ સહિત છે તે અસ્થિત છે.

૬૨૮૮ બોલ નિર્વ્યાધાત અપેક્ષાએ નિયમા ૬ દિશાના ગ્રહણ કરે છે. વ્યાધાત અપેક્ષાએ કદાચ ૩ દિશાના, કદાચ ૪ દિશાના, કદાચ પાંચ દિશાના ગ્રહણ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ વૈક્રિય શરીરપણે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તો શું સ્થિત પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે કે અસ્થિત પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્થિત પણ ગ્રહણ કરે છે અને અસ્થિત પણ ગ્રહણ કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ યાવત્ ૨૮૮ બોલ નિયમા ૮૬ દિશાના ગ્રહણ કરે છે. જે રીતે વૈક્રિય શરીરના કહ્યા

૬ આધારના ૨૮૮ બોલ

બોલ.

- ૧ દ્રવ્યથી- અનંતા અનંત પ્રદેશી સ્કન્ધને ગ્રહણ કરે.
- ૧ ક્ષેત્રથી- અસંખ્યાતા આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા પુદ્ગલોને ગ્રહે.
- ૧૨ કાલથી- ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિના પુદ્ગલોને ગ્રહે.
- ૨૬૦ ભાવથી- એક ગુણ કાલોવર્ણ યાવત્ ૧૦ ગુણ, સંખ્યાત ગુણ અસંખ્યાત-અનંત ગુણ કાલો. એ ૧૩ બોલ બાકીના વર્ણાદિ ૧૯ માટે સમગ્રવા ૧૩×૨૦=૨૬૦. તથા ૧૪ બોલ
- ૧૪ (૧) સ્પર્શ (૨) અવગાહ્યા (૩) અનંતર અવગાહ્યા (૪) સ્પર્શ (૫) બાહર (૬-૭-૮) ઊંચી-નીચી-તીર્થદિશાના (૯-૧૦-૧૧) આદિ-મધ્ય અને અંતના (૧૨) સવિષય (૧૩) અનુપૂર્વી (૧૪) નિયમા ૭ દિશાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે.

૨૮૮

૮૬ વૈક્રિય શરીર યોગ્ય દ્રવ્યને ૬ દિશાથી ગ્રહણ કરે છે એ જે કણ છે તેનો અભિપ્રાય એ છે કે ઉપયોગપૂર્વક વૈક્રિય શરીર કરવાવાળા પચૈદ્રિય જીવ હોય છે. તે ત્રસ નાકીના મધ્ય ભાગમાં હોય છે, એ માટે ૭ દિશાના પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે. યદ્યપિ વાયુકાયના જીવોમાં વૈક્રિય શરીર હોવાથી એનાં અપેક્ષાએ લોકાંત નિષ્કુટના વિષયમાં ૫ દિશાના પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે. તથાપિ તે ઉપયોગપૂર્વક વૈક્રિય શરીર કરતા નથી, તથા એના વૈક્રિય શરીર અતિશય સહિત નથી. એ માટે એની એ વિવક્ષા કરી નથી. એ માટે ૭ દિશાના કહ્યા છે.

તે રીતે આહારક શરીરને માટે પણ કહેતા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ તૈમ્મસ શરીરપણે પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે તો સ્થિતને ગ્રહણ કરે છે કે અસ્થિતને ગ્રહણ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્થિતને ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ અસ્થિ-
તને ગ્રહણ કરતા નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ યાવત્ ૨૮૮ ગોલ નિર્વ્યાઘાત અપેક્ષાએ અવસ્થા છ દિશાના ગ્રહણ કરે છે, વ્યાઘાત અપે-
ક્ષાએ કદાચ બે દિશાના, કદાચ ચાર દિશાના, કદાચ પાંચ દિશાના
ગ્રહણ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ કાર્મણ શરીરપણે પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે તો સ્થિતને ગ્રહણ કરે છે અસ્થિતને ગ્રહણ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્થિતને ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ અસ્થિ-
તને ગ્રહણ કરતા નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ યાવત્ ૨૪૦ ગોલ @
નિર્વ્યાઘાત અપેક્ષાએ અવસ્થા છ દિશાના ગ્રહણ કરે છે. વ્યાઘાત અપે-
ક્ષાએ કદાચ ત્રણ દિશાના, કદાચ ચાર દિશાના, કદાચ પાંચ દિશાના
ગ્રહણ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ શ્રોતેન્દ્રિયપણે, ચક્ષુષેન્દ્રિયપણે,
શ્રોત્રેન્દ્રિયપણે, સ્પર્શેન્દ્રિયપણે પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે. તો સ્થિત ! ગ્રહણ
કરે છે કે અસ્થિતના ગ્રહણ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્થિતના પણ ગ્રહણ કરે છે અને અસ્થિ-
તના પણ ગ્રહણ કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ યાવત્ ૨૮૮ ગોલ
નિયમા ૬ દિશાના ગ્રહણ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ સ્પર્શેન્દ્રિયપણે, કાયયોગપણે,
શ્વાસોશ્વાસપણે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તો સ્થિતના ગ્રહણ કરે છે કે
અસ્થિતના ગ્રહણ કરે છે ?

@ ૨૪૦ ગોલોનાં વર્ણન પન્તવણા સૂત્રના ૧૧ માં ભાષા પદમાં આવે છે. ગિરમાસુએ ત્યાંથી કોપ્યું.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્થિતના પશુ અહણુ કરે છે અને અસ્થિતના પશુ અહણુ કરે છે. યાવત્ ઔદારિક શરીરની રીતે કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવ મનયોગપણે, વચનયોગપણે પુદ્ગલ અહણુ કરે છે. તો સ્થિતિના અહણુ કરે છે કે અસ્થિતના અહણુ કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્થિતના અહણુ કરે છે, અસ્થિતના અહણુ કરતા નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ યાવત્ ૨૪૦ યોગ નિયમા ૬ દિશાના અહણુ કરે છે.

નારકી અને દેવતાના ૧૪ દંડકમાં ૧૨ યોગ લાભે છે. ઔદારિક અને આહારક શરીર લાભે નહિ. સમુદ્યયની રીતે છ દિશાનું કહેવું. પરંતુ વ્યાઘાત, નિવ્યાઘાત લેદ કહેવા નહિ. ચાર સ્થાવરમાં છ યોગ લાભે છે. વાયુકાયમાં ૭ યોગ લાભે છે. સમુદ્યયની રીતે કહેવું. ઐર્ધ્રિયમાં ૮, તેર્ધ્રિયમાં ૯, ચૌરેન્દ્રિયમાં ૧૦, તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૧૩ અને મનુષ્યમાં ૧૪ યોગ લાભે છે. સમુદ્યય જીવની રીતે કહેવા, પરંતુ નિયમા છ દિશાના કહેવા.

છ સંસ્થાન

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૫ ઉ. ૩ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંસ્થાન (પુદ્ગલ સ્કંધનો આકાર) કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંસ્થાન છ પ્રકારનાં છે.

૧. પરિમંડળ :- (ગોળચૂડીના આકારે)
૨. વટ્ટ-વૃત્ત :- (ગોળ લાકડાનો આકાર)
૩. તલ-ત્રયસ્ત્ર :- (ત્રિકોણ-સિંઘાડાનો આકાર)
૪. ચતુરસ :- ચતુરસ્ત્ર (ચતુષ્કોણ-ચોક્કીનો આકાર)
૫. આયત :- (લાંબી-લાકડીનો આકાર)
૬. અતિત્યંસ્થ :- (ઉપરોક્ત પાંચ સંસ્થાનોથી જુદો)

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાથી પરિમંડળ સંસ્થાન સંખ્યાત છે કે અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, પરંતુ અનંત છે. જે રીતે પરિમંડળ સંસ્થાનનું કહ્યું એ રીતે બાકી પાંચ સંસ્થાનનું કહેવું. જે રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાથી કહ્યું એ રીતે પ્રદેશની અપેક્ષાથી અને દ્રવ્યપ્રદેશ સાથેની અપેક્ષાથી કહેવું.

દ્રવ્યની અપેક્ષાથી એનો અલ્પબહુત્વ :-

૧. (૧) સર્વથી થોડા પરિમંડળ સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ.
૨. એનાથી વદ્ધ (વૃત્ત) સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ છે.
૩. એનાથી (ચક્રિરસ-ચતુરસ્ર) સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાથી સંખ્યાતગુણ છે.
૪. એનાથી તંત્ર (ત્ર્યસ્ર) સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ છે.
૫. એનાથી આયત સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ છે.
૬. એનાથી અનિત્યસ્થ સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ છે. જે રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અલ્પ બહુત્વ કહ્યા એ રીતે પ્રદેશની અપેક્ષાથી પણ કહેવા.

દ્રવ્ય પ્રદેશ બન્નેની સાથે અલ્પબહુત્વ :-

@ અહીં સંસ્થાનોની જઘન્ય અવગાહનાનો વિચાર કર્યો છે. જે સંસ્થાન જે સંસ્થાનની અપેક્ષાએ બહુ પ્રદેશાવગાહી છે તે સ્વાભાવિક રીતે થોડા છે. પરિમંડળ સંસ્થાન જઘન્ય વીસ પ્રદેશોની અવગાહનાવાળા હોય છે. વદ્ધ (વૃત્ત) સંસ્થાન જઘન્ય પાંચ પ્રદેશાવગાહી છે. ચક્રિરસ (ચતુરસ્ર) સંસ્થાન ચાર પ્રદેશાવગાહી તંત્ર (ત્ર્યસ્ર) સંસ્થાન ત્રણ પ્રદેશાવગાહી, અને આયત સંસ્થાન જઘન્ય એક પ્રદેશાવગાહી છે. એ મોડે પરિમંડળ સંસ્થાન બહુ પ્રદેશાવગાહી હોવાથી સર્વથી થોડા છે. એનાથી વદ્ધાદિ (વૃત્ત આદિ) સંસ્થાન અલ્પ પ્રદેશાવગાહી હોવાથી એકબી નથી સંખ્યાતગુણ અવિક અવિક છે.

૧. સર્વથી થોડા પરિમંડળ સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ,
 ૨. તેથી વૃત્તસંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ,
 ૩. તેથી ચક્રસંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ,
 ૪. તેથી ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ,
 ૫. તેથી આયત સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ,
 ૬. તેથી અનિત્યસ્થ સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ,
 ૭. તેથી પરિમંડળ સંસ્થાન પ્રદેશની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ.
 ૮. તેથી વૃત્ત સંસ્થાન પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ.
 ૯. તેથી ચક્રસંસ્થાન પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ.
 ૧૦. તેથી ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ,
 ૧૧. તેથી આયત સંસ્થાન પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગુણ.
 ૧૨. તેથી અનિત્યસ્થ સંસ્થાન પ્રદેશની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ છે.
- એના કુલ ૪૨ અલાવા ૬+૬+૬+૬+૬+૬+૬+૬=૪૨ છે.

પાંચ સંસ્થાન

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંસ્થાન કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંસ્થાન પાંચ પ્રકારનાં છે :— પરિમંડળ, વૃત્ત (વટ્ટ), ત્ર્યસ્ર, (તંસ) ચતુરસ્ર (ચક્રસંસ), આયત. ○

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરિમંડળ સંસ્થાન સંખ્યાત છે કે અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

○ પહેલાં સંસ્થાનોની સામાન્ય પ્રરૂપણા કહેલ છે. હવે રત્નપ્રભા આદિમાં સંસ્થાનોની પ્રરૂપણા કરવાની ઇચ્છાથી ફરી સંસ્થાનોના વિષયમાં પ્રશ્ન કર્યો છે. અહીં બીજા સંસ્થાન સયોગજ્ઞાન્ય હોવાથી અનિત્યસ્થ સંસ્થાનની વિવક્ષા તથી કરી. એ માટે અહીં પાંચ સંસ્થાન કહ્યાં છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, પણ અનંત છે.

આ પ્રકારે વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર અને આયત સર્વ સંસ્થાન અનંત અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા નારકીમાં પરિમંડળ સંસ્થાન સંખ્યાત છે કે અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, અનંત છે. એ રીતે આયત સંસ્થાન સુધી કહેવા.

આ રીતે ૭ નારકી, ૧૨ દેવલોક, ૬ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન, ૧ સિદ્ધશિલા, ૧ સમુદ્યય એ ૩૫ ભોલોમાં પાંચ સંસ્થાનોના કહેવા. એના કુલ ભાંગા ૧૭૫ થયા. $(૩૫ \times ૫ = ૧૭૫)$

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જ્યાં એક < જવમધ્ય પરિમંડળ સંસ્થાન હોય છે ત્યાં બીજાં પરિમંડળ સંસ્થાન કેટલાં હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત હોય છે.

એ રીતે વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર અને આયત સંસ્થાન પણ અનંત અનંત હોય છે.

જે રીતે એક જવમધ્ય પરિમંડળ સંસ્થાનનું કહેલ છે એ રીતે બાકી સંસ્થાનોનાં કહેવાં. $૫ \times ૫ = ૨૫$ થયા. ૨૫ ને ૩૫ થી ગુણવાથી ૮૭૫ ભાંગા થયા. એમાં ૧૭૫ ભાંગા ભેગાવવાથી કુલ ૧૦૫૦ ભાંગા થયા.

< પરિમંડળ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલ રૂકઘોથી આ બધો લોક ઠસાઠસ ભરેલ છે. એમાંથી તુલ્ય પ્રદેશવાળા, તુલ્ય પ્રદેશાવગાહી (તુલ્ય આકાશ પ્રદેશોમાં રહેવાવાળા) અને તુલ્ય વર્ણાદિ પ્રયાયવાળા જે જે પરિમંડળ દ્રવ્ય છે. એ સર્વને કલ્પનાથી એક લાઘનમાં ગોઠવવામાં આવે અને ઉપર અને નીચે એક એક જાતિવાળા પરિમંડળ દ્રવ્યોને એક એક પકિતમાં ગોઠવવામાં આવે. એથી એમાં અલ્પ બહુત્વવાળા હોવાથી પરિમંડળ સંસ્થાનના સમુદાય જવમધ્યના આકારવાળા હોય છે.

સંસ્થાનના ૨૦ બોલો

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરિમંડળ સંસ્થાનના કેટલા બોલ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરિમંડળ સંસ્થાનના બે બોલ છે :
 ઘનપરિમંડળ અને પ્રતરપરિમંડળ. ઘનપરિમંડળ જઘન્ય ૪૦ પ્રદેશી
 સ્કંધ હોય છે અને ૪૦ આકાશ પ્રદેશોને આવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત
 પ્રદેશી સ્કંધ હોય છે, અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને આવગાહે છે.
 પ્રતરપરિમંડળ જઘન્ય ૨૦ પ્રદેશી હોય છે અને ૨૦ આકાશ પ્રદેશોને
 આવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ
 પ્રદેશોને આવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વૃત્ત (વટ્ટ) સંસ્થાનના કેટલા બોલ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે બોલ છે. ○ ઘનવૃત્ત અને પ્રતરવૃત્ત.

પ્રતરવૃત્તના બે બોલ ॥ ઓજપ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી.

ઓજપ્રદેશી જઘન્ય પાંચ પ્રદેશી છે, અને પાંચ આકાશ પ્રદેશોને
 આવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ
 પ્રદેશોને આવગાહે છે.

એમાં જઘન્ય પ્રદેશિક દ્રવ્ય સ્વભાવથી અલ્પ હોવાથી પહેલી લાઇન
 નાની હોય છે. એનાથી આગળની લીટીઓ વધુ અને વધારે વધુ પ્રદેશવાળી
 હોવાથી એનાથી મોટી અને વધુ મોટી થતી જાય છે. એના પછી ક્રમશઃ
 ઘટતી જતી અંતમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાળા દ્રવ્ય અત્યંત અલ્પ હોવાથી અંતિમ
 લીટી અત્યંત નાની હોય છે.

એ પ્રકારે તુલ્ય પ્રદેશવાળા અને બીજા પરિમંડળ દ્રવ્યોથી જઘનમધ્ય
 (જવના મધ્યમ આકારવાળું) ક્ષેત્ર બને છે.

ત્યાં એક જવ મધ્ય પરિમંડળ સંસ્થાન હોય છે ત્યાં બીજા પરિમંડળ
 સંસ્થાન કેટલાં હોય છે ? એ પ્રશ્ન કયો છે. જેનો ઉત્તર દીધો છે કે, બીજા
 પરિમંડળ સંસ્થાન અનંત હોય છે. એ રીતે વૃત્ત આદિ સંસ્થાનેને માટે પણ
 જણવું.

○ જે દડાની રીતે સર્વ રીતે સમગ્રમાણુ છે તે ઘનવૃત્ત છે અને માંડાની
 રીતે ફક્ત મોટાછ (બડાછ)માં આડો છે તે પ્રતરવૃત્ત છે.

॥ એકી સંખ્યાવાળાને ઓજપ્રદેશી કહે છે. જેમ કે ૧, ૩, ૫, ૭ ઇત્યાદિ.
 બેકી સંખ્યાવાળાને યુગ્મ પ્રદેશી કહે છે. જેમ કે ૨, ૪, ૬, ૮, ઇત્યાદિ.

યુગ્મપ્રદેશી જઘન્ય ૧૨ પ્રદેશી હોય છે અને ૧૨ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે, અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ઘનવૃત્તના બે લેહ : ઓજપ્રદેશી અને યુગ્મપ્રદેશી.

ઓજપ્રદેશી જઘન્ય ૭ પ્રદેશી હોય છે અને ૭ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. યુગ્મપ્રદેશી જઘન્ય ૩૨ પ્રદેશી હોય છે અને ૩૨ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે. અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તંસ (ત્ર્યસ) સંસ્થાનના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે લેહ છે. ઘન અને પ્રતર.

ઘનના બે લેહ : ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મપ્રદેશી. ઓજશ પ્રદેશી જઘન્ય ૩૫ પ્રદેશી હોય છે અને ૩૫ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે, અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. યુગ્મપ્રદેશી જઘન્ય ૪ પ્રદેશી હોય છે, અને ૪ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે, અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

પ્રતરત્રંસના બે લેહ :- ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી.

ઓજ પ્રદેશી જઘન્ય ૩ પ્રદેશી હોય છે અને ૩ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

યુગ્મ પ્રદેશી તંસ જઘન્ય ૬ પ્રદેશી હોય છે, અને જઘન્ય ૬ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચતુરસ્ર (ચારસ) સંસ્થાનના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે લેહ છે. ઘન અને પ્રતર ઘનના બે લેહ યોગ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી.

યોગ પ્રદેશી જઘન્ય ૨૭ પ્રદેશી હોય છે અને ૨૭ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

યુગ્મ પ્રદેશી જઘન્ય ૮ પ્રદેશી હોય છે અને ૮ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

પ્રતર ચોરસના બે લેહ—યોગ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી.

યોગ પ્રદેશી જઘન્ય ૯ પ્રદેશી હોય છે અને ૯ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંતા પ્રદેશી હોય છે. અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતર ચોરસ જઘન્ય ૪ પ્રદેશી હોય છે અને ૪ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે. અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આયત સંસ્થાનના કેટલા લેહ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના છે. ૧. શ્રેણી આયત, ૨. પ્રતર આયત, ૩. ઘન આયત.

શ્રેણી આયતના બે લેહ—યોગ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી.

યોગ પ્રદેશી જઘન્ય ૩ પ્રદેશી હોય છે અને ૩ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

યુગ્મ પ્રદેશી જઘન્ય બે પ્રદેશી હોય છે અને બે આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

પ્રતર આયાતના બે લેદ-ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી.

ઓજ પ્રદેશી જઘન્ય ૧૫ પ્રદેશી હોય છે અને ૧૫ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

યુગ્મ પ્રદેશી જઘન્ય ૬ પ્રદેશી હોય છે અને ૬ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

ધન આયાતના બે લેદ-ઓજ પ્રદેશી અને યુગ્મ પ્રદેશી.

ઓજ પ્રદેશી જઘન્ય ૪૫ પ્રદેશી હોય છે અને ૪૫ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

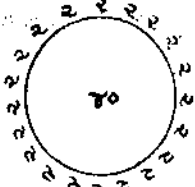
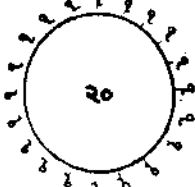
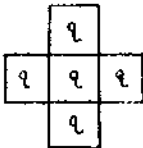
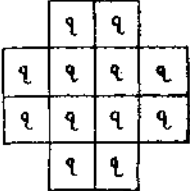
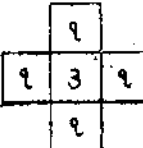
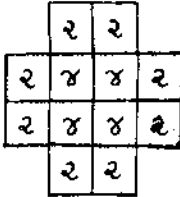
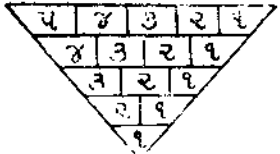
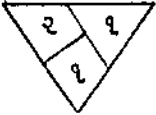
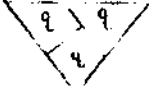
યુગ્મ પ્રદેશી જઘન્ય ૧૨ પ્રદેશી હોય છે અને ૧૨ આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંત પ્રદેશી હોય છે. અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોને અવગાહે છે.

(નોંધ:- સંસ્થાનના જઘન્ય લેદોના આકાર પરિશિષ્ટમાં આપેલ છે.)

પરિશિષ્ટ -

સંસ્થાના જઘન્ય લેકેના આકાર નીચે લખ્યા મુજબ છે:-

ઘન પરિમંડળ સંસ્થાન	પ્રતર પરિમંડળ સંસ્થાન
	
ઓજ પ્રદેશી પ્રતરવૃત્ત સંસ્થાન	યુગ્મ પ્રદેશી પ્રતરવૃત્ત સંસ્થાન
	
પ	૧૨
ઓજ પ્રદેશી ઘનવૃત્ત સંસ્થાન	યુગ્મ પ્રદેશી ઘનવૃત્ત સંસ્થાન
	
૭	૩૨
ઘન ત્ર્યંસ્ય સંસ્થાન ઓજ પ્રદેશી	ઘન ત્ર્યંસ્ય સંસ્થાન યુગ્મ પ્રદેશી
	
૩૫	૪
પ્રતર ત્ર્યંસ્ય સંસ્થાન ઓજ પ્રદેશી	પ્રતર ત્ર્યંસ્ય સંસ્થાન યુગ્મ પ્રદેશી
	
૩	૬

ઘણ ચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન ઓળ પ્રદેશી

૩	૩	૩
૩	૩	૩
૩	૩	૩

૨૭

પ્રતર ચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન ઓળ પ્રદેશી

૧	૧	૧
૧	૧	૧
૧	૧	૧

૮

ઘણ ચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન યુગ્મ પ્રદેશી

૨	૨
૨	૨

૮

પ્રતર ચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન યુગ્મ પ્રદેશી

૧	૧
૧	૧

૪

શ્રેણી આમત સંસ્થાન ઓળ પ્રદેશી

૩	૩	૩

૩

શ્રેણી આમત સંસ્થાન યુગ્મ પ્રદેશી

૨	૨

૨

પ્રતર આમત સંસ્થાન ઓળ પ્રદેશી

૩	૩	૩	૩	૩
૩	૩	૩	૩	૩
૩	૩	૩	૩	૩

૧૫

પ્રતર આમત સંસ્થાન યુગ્મ પ્રદેશી

૩	૩	૩
૩	૩	૩

૬

ઘણ આમત સંસ્થાન ઓળ પ્રદેશી

૭	૭	૭	૭	૭
૭	૭	૭	૭	૭
૭	૭	૭	૭	૭

૪૫

ઘણ આમત સંસ્થાન યુગ્મ પ્રદેશી

૩	૩	૩
૩	૩	૩

૧૨

સંસ્થાનના કૃત-યુગ્મ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પરિમંડળ સંસ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ○ કૃતયુગ્મ છે, યોગ્ય છે, દ્વાપર યુગ્મ છે કે કલ્યોગ્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે કૃતયુગ્મ, યોગ્ય, દ્વાપર યુગ્મ નથી, પરંતુ કલ્યોગ્ય છે.

એ પ્રકારે વૃત્ત આદિ ચારે સંસ્થાનોનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુ પરિમંડળ સંસ્થાન દ્રવ્યરૂપથી કૃતયુગ્મ છે, યોગ્ય છે, દ્વાપર યુગ્મ છે કે કલ્યોગ્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સર્વ સમુદાયરૂપથી (સમુચ્ચયથી-ઓષાદેશથી) કદાચ કૃતયુગ્મ છે, કદાચ યોગ્ય છે, કદાચ દ્વાપર યુગ્મ છે અને કદાચ કલ્યોગ્ય છે.

એ રીતે વૃત્ત આદિ ચારે સંસ્થાનો કહેવાં.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પરિમંડળ સંસ્થાન પ્રદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે, ચાવત્ કલ્યોગ્ય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ કદાચ યોગ્ય, કદાચ દ્વાપર યુગ્મ કદાચ કલ્યોગ્ય છે.

○ પરિમંડળ સંસ્થાન દ્રવ્યરૂપથી એક છે. એક વસ્તુના ચાર ચારથી ભાગ થતા નથી. એટલે એક બાકી રહે છે. માટે તે કલ્યોગ્યરૂપ છે. એ રીતે વૃત્ત આદિ સંસ્થાનોને માટે પણ બજાવું.

બ્યારે બહુવચન આશ્રી પરિમંડળ સંસ્થાનના વિચાર કરાય ત્યારે એમાં ચાર ચારના ભાગ કરતાં (ચાર ચારનો ભાગ દેતાં) કોઇ સમયે કોઇ પણ બાકી બચતો નથી ત્યારે તે કદાચ કૃતયુગ્મ હોય છે. ક્યારેક ત્રણ બાકી બચે ત્યારે તે કદાચ યોગ્ય હોય છે. ક્યારેક બે બાકી બચે છે ત્યારે તે કદાચ દ્વાપર યુગ્મ હોય છે અને ક્યારેક એક બાકી બચે ત્યારે તે કદાચ કલ્યોગ્યરૂપ હોય છે.

બ્યારે વિશિષ્ટ દષ્ટિથી એક એક સંસ્થાનના વિચાર કરાય ત્યારે ચારના ભાગ ન થવાથી એક બાકી રહે છે એટલે કલ્યોગ્ય રૂપ હોય છે.

એ રીતે એકવચનની અપેક્ષાએ બાકી વૃત્ત આદિ ચારે સંસ્થા-
નોનાં કહેવાં. બહુવચનની અપેક્ષાએ બે ભેદ છે. સમુચ્ચય અને વિધાન
દેશ.

સમુચ્ચયથી કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ ત્ર્યોજ, કદાચ દ્વાપર યુગ્મ,
કદાચ કલ્યોજ છે.

વિધાના દેશથી કૃતયુગ્મ હોય છે, ત્ર્યોજ હોય છે, દ્વાપર યુગ્મ
હોય છે, કલ્યોજ પણ હોય છે.

એ રીતે વૃત્ત આદિ ચારે સંસ્થાન કહેવાં.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પરિમંડળ સંસ્થાનને ક્ષેત્રની અપે-
ક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ પ્રદેશોને અવગાહે છે. પરંતુ
ત્ર્યોજ, દ્વાપર યુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશોને અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક વૃત્ત સંસ્થાનને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ
કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ ત્ર્યોજ, કદાચ
કલ્યોજ પ્રદેશોને અવગાહે છે, પરંતુ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશોને અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક ત્ર્યસ સંસ્થાનને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ
કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ કદાચ ત્ર્યોજ, કદાચ દ્વાપર
યુગ્મ પ્રદેશોને અવગાહે છે. પરંતુ કલ્યોજ પ્રદેશોને અવગાહતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક ચોરસ સંસ્થાનને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ
કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ વૃત્તસંસ્થાનનું કહું એ પ્રકારે
ચોરસ સંસ્થાનનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક આયત સંસ્થાનને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુ પરિમંડળ સંસ્થાનોને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ આકાશ પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એના બે ભેદ છે. સમુચ્ચય આદેશ અને વિધાનાદેશ.

સમુચ્ચય આદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ આકાશ પ્રદેશ અવગાહે છે, બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી.

વિધાના દેશની અપેક્ષાએ બહુ કૃતયુગ્મ આકાશ પ્રદેશ અવગાહે છે, બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી.

એ પ્રકારે વૃત્તસંસ્થાનના પણ બે ભેદ છે :— સમુચ્ચય આદેશ અને વિધાના દેશ.

સમુચ્ચય આદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે, બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી.

વિધાના દેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ, ત્ર્યોજ પ્રદેશ, કલ્યોજ પ્રદેશ પણ અવગાહે છે, પરંતુ દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશ અવગાહતા નથી.

તંસ સંસ્થાનના પણ બે ભેદ છે :— સમુચ્ચય આદેશ અને વિધાનાદેશ. સમુચ્ચય આદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે, બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી. વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ, ત્ર્યોજ પ્રદેશ, દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશ પણ અવગાહે છે, પરંતુ કલ્યોજ અવગાહતા નથી. એ પ્રકારે ચૌરસ સંસ્થાનના પણ કહેવા.

આયત સંસ્થાનના બે ભેદ છે. સમુચ્ચય આદેશ અને વિધાનાદેશ. સમુચ્ચય—આદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે, બાકીના ત્રણ

અવગાહતા નથી. વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ, યોગ પ્રદેશ, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશ અને કલ્યોજ પ્રદેશ પણ અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એકવચનની અપેક્ષાએ પરિમંડળ સંસ્થાન કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે ? યોગ સમયની સ્થિતિવાળા છે ? દ્વાપર યુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે ? કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે. યાવત્ કદાચ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે.

એ રીતે વૃત્ત આદિ બાકીનાં ચાર સંસ્થાન કહેવાં.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુવચનની અપેક્ષાએ પરિમંડળ સંસ્થાન કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બહુવચન પરિમંડળ સંસ્થાનના બે ભેદ છે. સમુચ્ચય આદેશ અને વિધાનાદેશ. સમુચ્ચય આદેશની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિના છે. યાવત્ કદાચ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિના છે. વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે.

એ રીતે વૃત્ત આદિ ચારે સંસ્થાનોનાં પણ કહેવાં.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એકવચનથી પરિમંડળ સંસ્થાન કાળા વર્ણની પચાંચીની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. જે રીતે સ્થિતિના કદાચ એ પ્રકારે કહેવા. એ પ્રકારે વીસ વર્ણાદિક (૫ વર્ણ, ૨ ગંધ ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ=૨૦) ના કહેવા.

બહુવચનથી પરિમંડળ સંસ્થાનના કાળા વર્ણની અપેક્ષાએ બે ભેદ છે. સમુચ્ચય આદેશ અને વિધાનાદેશ.

સમુચ્ચય આદેશની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ છે.

વિધાના દેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પણ છે, યાવત કલ્યોજ પણ છે.
એ રીતે વર્ણાદિ ૨૦ યોદોના કહેવા.

આકાશ પ્રદેશની શ્રેણી

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશ પ્રદેશની શ્રેણીએ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, પરંતુ અનંત છે. એ રીતે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઊંચી, નીચી છએ દિશાઓનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! લોકાકાશની શ્રેણીએ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત છે. એ રીતે છએ દિશાની લોકાકાશ શ્રેણી કહેવી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અલોકાકાશની શ્રેણીએ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત છે ?—

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત છે. સંખ્યાત અસંખ્યાત નથી. એ રીતે છ દિશાનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આકાશ પ્રદેશની શ્રેણીએ પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત છે. એ રીતે છએ દિશાનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ લોકાકાશની શ્રેણીએ પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! @ કદાચ સંખ્યાત, કદાચ અસંખ્યાત છે, પરંતુ અનંત નથી. એ રીતે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ ચારે દિશાઓનું કહેવું. ઊંચી દિશા અને નીચી દિશાની શ્રેણીઓ સંખ્યાત □ નથી, અસંખ્યાત છે અને અનંત નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અલોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ સંખ્યાત, કદાચ અસંખ્યાત, કદાચ અનંત છે.

એ રીતે ઊંચી દિશા અને નીચી દિશાનું પણ કહેવું. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ દિશામાં શ્રેણીઓ સંખ્યાત નથી. અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શ્રેણીઓ સાદિ સાંત છે, સાદિ અનંત છે, અનાદિ સાંત છે કે અનાદિ અનંત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શ્રેણીઓ અનાદિ અનંત છે. એ રીતે છએ દિશાનું કહેવું. લોકની શ્રેણીઓમાં એક ભાંગે લાભે છે—સાદિ સાંત એ રીતે છએ દિશાનું કહેવું. અલોકાકાશની શ્રેણીઓમાં ચારે ભાંગે

@ લોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશની અપેક્ષાએ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ સંખ્યાત કઈ રીતે હોય છે ? આ વિષયમાં ચૂર્ણિકાર અને પ્રાચીન રીકાકાર આ પ્રકારે સમાધાન કરે છે : ચૂર્ણિકાર કહે છે કે, લોકનો ગોળ દાતો જે અસોકમાં ગયો છે એની શ્રેણીઓ સંખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે અને બાકીની શ્રેણીઓ અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે.

પ્રાચીન રીકાકાર કહે છે કે, લોકાકાશ ગોળ હોવાથી અંતમાં રહેલાનાં શ્રેણીઓ સંખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે.

□ ઉપ્પત્તેકથા અપોલોક ચુધી લોકાકાશની ભાંગી શ્રેણી અસંખ્યાત પ્રદેશની છે. પરંતુ સંખ્યાત પ્રદેશની કે અનંત પ્રદેશની નથી. આ સૂત્રના કથનથી એ પણ જ્ઞાત થાય છે કે, અપોલોકના ખુણેથી બહારે કના તિચ્છાં પ્રાંત ચુધી જે શ્રેણી નીકળી છે તે પણ અસંખ્યાત પ્રદેશની છે, પરંતુ સંખ્યાત પ્રદેશની કે અનંત પ્રદેશની નથી.

લાભે એ રીતે જિ'ચી દિશા અને નીચી દિશાનું પણ કહેવું. પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં ૩ ભાંગા લાભે છે. પહેલો સાદિ સાંત ભાંગા લાભે નહિ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શ્રેણીઓ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે થાયત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ છે, બાકીના ત્રણ લાભે નહિ. એ રીતે છએ દિશાનું કહેવું. એ રીતે લોકાકાશ અને અલોકાકાશની શ્રેણીઓનું પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શ્રેણીઓ પ્રદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે થાયત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ છે. બાકીના ત્રણ લાભે નહિ. લોકાકાશની શ્રેણીઓમાં સમુચ્ચયમાં ચાર દિશામાં કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ દ્વાપર યુગ્મ છે. બાકીના બે ભાંગા લાભે નહિ. જિ'ચી દિશા અને નીચી દિશામાં કૃતયુગ્મ છે. શેષ ત્રણ ભાંગા લાભે નહિ. અલોકાકાશની શ્રેણીઓમાં સમુચ્ચયમાં અને ચારે દિશામાં કૃતયુગ્મ આદિ ચારે ભાંગા લાભે છે. જિ'ચી દિશા અને નીચી દિશામાં ત્રણ ભાંગા લાભે છે. એક કલ્પ્યોજ લાભે નહિ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શ્રેણીઓ @ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શ્રેણીઓ સાત છે. (૧) અભ્યાયતા (૨) એકતોવકા (૩) ઊભયતોવકા (૪) એકતઃ ખા (૫) ઊભયતઃ ખા (૬) ચક્રવાલ (૭) અર્ધચક્રવાલ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ આદિની અનુશ્રેણી (શ્રેણીની અનુસાર) ગતિ થાય છે કે વિશ્રેણી (શ્રેણીની પ્રતિકૂળ) ગતિ થાય છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! શ્રેણીની અનુસાર ગતિ થાય છે, શ્રેણીની પ્રતિકૂળ ગતિ થતી નથી. પરમાણુથી લઈને અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી

@ શ્રેણી-જ્યાં જીવ અને પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે, એ આકાશ પ્રદેશની પંક્તિને શ્રેણી કહે છે. વિશેષ આગળના પાનામાં જુઓ.

અણુવ સંખ્યા ૧૩ બોલ અને ચૌવીસ હંડક એ ૩૭ બોલોની શ્રેણીની અનુસાર ગતિ થાય છે. પરંતુ શ્રેણીની પ્રતિકૂળ ગતિ થતી નથી.

(૧) ઝલવાયતા—જે શ્રેણી દ્વારા જીવ અને પુદ્ગલ સીધી ગતિ કરે છે એને ઝલવાયતા કહે છે.

(૨) એકતોવકા—જે શ્રેણી દ્વારા સીધા જઈને ફરી વક્રગતિ કરે છે અર્થાત્ ખીણ શ્રેણીમાં પ્રવેશ કરે છે. એને એકતોવકા કહે છે.

(૩) ઊભય તો વકા—પહેલાં સીધા જઈ પછી બે વાર વક્રગતિ કરે છે. અર્થાત્ બે વાર ખીણ શ્રેણીમાં પ્રવેશ કરે છે એને ઊભયતોવકા કહે છે. એ શ્રેણી ઉપ્વલોકની અગ્નિદિશાથી અધોલોકની વાયવ્ય દિશામાં જે ઉત્પન્ન થાય છે તે કરે છે. પહેલા સમયમાં અગ્નિદિશાથી તિસ્ગ નૈઋત્ય દિશામાં જાય છે. ત્યાંથી ત્રીજા સમયમાં નીચે વાયવ્ય દિશામાં જાય છે. એ ત્રણ સમયની ગતિ ત્રસનાડીમાં અથવા એના બહાર હોય છે.

(૪) એકતઃખા—જીવ અને પુદ્ગલ જે શ્રેણી દ્વારા ત્રસનાડીની ડાબે બાજેથી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે છે અને ફરી ત્રસનાડી દ્વારા જઈને એના ડાબા બાજમાં ઉત્પન્ન થાય છે એને એકતઃખા શ્રેણી કહે છે. કેમકે એના એક તરફ લોકનાડી (ત્રસનાડી) નો બહારનો આકાશ આવેલ છે. જો કે એ ગતિ બે, ત્રણ અને ચાર સમયની વક્રગતિવાળી હોય છે, છતાં પણ ક્ષેત્રની વિશેષતા હોવાથી એને અલગ કહેલ છે.

(૫) ઊભયતઃખા—ત્રસનાડી (લોકનાડી)ની બહાર એના ડાબા બાજેથી પ્રવેશ કરીને લોકનાડી દ્વારા જઈને ફરી એના જમણા બાજમાં ઉત્પન્ન થાય એને ઊભયતઃખા કહે છે. કેમકે એને ત્રસનાડીનો બહારનો આકાશ પ્રદેશ ડાબી તરફ અને જમણી તરફ બન્ને તરફ સ્પર્શ કરે છે.

(૬) ચક્રવાલ—પરમાણુ આદિ જે શ્રેણી દ્વારા ગોળ ધૂમીને ઉત્પન્ન થાય તેને ચક્રવાલ કહે છે.

(૭) અર્ધચક્રવાલ—પરમાણુ આદિ જે શ્રેણી દ્વારા અડધા ગોળ ધૂમીને ઉત્પન્ન થાય છે. એને અર્ધચક્રવાલ કહે છે.

એ શ્રેણીઓના આકાર આ પ્રકારે બતાવેલ છે.

ઝલુ—, એકતોવકા, A, ઊભયતો વકા M, એકતઃખા L, ઊભયતોખા I, ચક્રવાલ O, અર્ધચક્રવાલ C.

દ્રવ્ય

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૫ ઉ. ૪ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! યુગ્મ કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના છે. કૃતયુગ્મ, ત્ર્યેજ, દ્વાપર યુગ્મ, કલ્પ્યોજ @, સમુચ્ચય જીવ, નારકી આદિ ૨૪ દંડક અને સિદ્ધ ભગવાનમાં ચાર ચાર યુગ્મ લાભે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! છ પ્રકારનાં છે : (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) જીવાસ્તિકાય, (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૬) કાળ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કલ્પ્યોજ છે. બાકીના ત્રણ નથી. એ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ છે, બાકીના ત્રણ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ છે, કદાચ દ્વાપરયુગ્મ છે, કદાચ ત્ર્યેજ છે, કદાચ કલ્પ્યોજ છે.

@ ૧૮ માં શતકના ચોથા ઉદ્દેશમાં ચાર યુગ્મનો અધિકાર કહ્યો છે એની અનુસાર અહીં પણ કહેવું. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, જીવ એ ચારમાં જેટલા યુગ્મ લાભે છે એટલા એટલા કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ છે, બાકીના ત્રણ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ છે. બાકીના ત્રણ નથી.

એ રીતે બાકી પાંચે દ્રવ્ય કહેવાં.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય આદિ છએ દ્રવ્ય, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી ઓછાં વધુ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (૧) દ્રવ્યરૂપથી સર્વથી થોડા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય આપસમાં સરખા, (૨) એનાથી જીવાસ્તિકાય અનંતગુણા, (૩) એનાથી પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંતગુણા, (૪) એનાથી કાળ અનંતગુણા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય આદિ છ દ્રવ્યોમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી ઓછાં વધુ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રદેશરૂપથી સર્વથી થોડા ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય પરસ્પર સરખા. એનાથી જીવાસ્તિકાય પ્રદેશરૂપથી અનંત ગુણા, એનાથી પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશરૂપથી અનંતગુણા.

દ્રવ્યરૂપથી અને પ્રદેશરૂપથી, જે જે બોલોના અલ્પબહુત્વ :-

- (૧) સર્વથી થોડા ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યરૂપથી એનાથી પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા.
- (૨) સર્વથી થોડા અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યરૂપથી, એનાથી પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા.
- (૩) સર્વથી થોડા આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યરૂપથી, એનાથી પ્રદેશ અનંતગુણા.
- (૪) સર્વથી થોડા જીવાસ્તિકાયના દ્રવ્ય, એનાથી પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા.
- (૫) સર્વથી થોડા પુદ્ગલાસ્તિકાયના દ્રવ્ય, એનાથી પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા.
- (૬) કાળના પ્રદેશ નહિ હોવાથી પરસ્પર અલ્પબહુત્વ બનતો નથી.

છએ દ્રવ્યોના ૧૨ બોલોની સાથે અલ્પમહુત્વ :-

- (૧) સર્વથી થોડા ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયના દ્રવ્ય પરસ્પરમાં સરખા.
- (૨) એનાથી ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ પરસ્પરમાં સમાન અસંખ્યાતગુણ.
- (૩) એનાથી જીવાસ્તિકાયના દ્રવ્ય અનંતગુણ.
- (૪) એનાથી જીવાસ્તિકાયના પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણ.
- (૫) એનાથી પુદ્ગલાસ્તિકાયના દ્રવ્ય અનંતગુણ.
- (૬) એનાથી પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણ.
- (૭) એનાથી કાળના દ્રવ્ય અપ્રદેશરૂપથી અનંતગુણ.
- (૮) એનાથી આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશ અનંતગુણ.

(૧) સર્વથી થોડા જીવ, (૨) એનાથી પુદ્ગલ અનંતગુણ (૩) એનાથી કાળ અનંતાગુણ, (૪) એનાથી સર્વ દ્રવ્ય વિશેષાધિક (૫) એનાથી સર્વ પ્રદેશ અનંતગુણ, (૬) એનાથી સર્વ પદાર્થ અનંતગુણ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાય શું આશ્રિત (અવગાઢ) છે કે અનાશ્રિત (અનાવગાઢ) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આશ્રિત છે, અનાશ્રિત નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે-આશ્રિત છે તો સંખ્યાત પ્રદેશમાં આશ્રિત છે કે અસંખ્યાત પ્રદેશમાં આશ્રિત છે કે અનંત પ્રદેશમાં આશ્રિત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લોકાકાશના સંખ્યાત કે અનંત પ્રદેશમાં આશ્રિત નથી, પરંતુ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં આશ્રિત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત પ્રદેશમાં આશ્રિત છે તો કૃતયુગ્મ પ્રદેશોમાં આશ્રિત છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશોમાં આશ્રિત છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કૃતયુગ્મ પ્રદેશોમાં આશ્રિત છે. ત્ર્યેજ, દ્વાપર યુગ્મ, કલ્યોજ પ્રદેશોમાં આશ્રિત નથી. જે રીતે ધર્માસ્તિકાયના

કહ્યા એ રીતે બાકીના અધર્માસ્તિકાય આદિ ૫ દ્રવ્ય, ૭ નારકી, ૧૨ દેવલોક, ૯ ત્રૈલોક, ૫ અનુત્તર વિમન, ૧ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીના કહેવા.

૨૫ સૂત્ર શુભોના પ્રશ્નોત્તરના, ૬ સૂત્ર દ્રવ્યના પ્રકારના, ૬ સૂત્ર દ્રવ્યાર્થના, ૬ સૂત્ર પ્રદેશાર્થના ૬ સૂત્ર દ્રવ્યાર્થની અલ્પબહુત્વના, ૬ સૂત્ર પ્રદેશાર્થની અલ્પબહુત્વના, ૧૨ સૂત્ર બે બે બોલોની અલ્પબહુત્વના, ૧૨ સૂત્ર દ્રવ્ય પ્રદેશની સાથે અલ્પબહુત્વના, ૪૦ સૂત્ર ધર્માસ્તિકાય આદિના આશ્રિત અનાશ્રિતના એ કુલ ૧૧૬ (૨૫+૬+૬+૬+૬+૬+૧૨+૧૨+૪૦=૧૧૬) સૂત્ર થયાં.

જીવના કૃતયુગ્મે

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક જીવ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી (દ્રવ્યની અપેક્ષાથી) કૃતયુગ્મ છે, ત્ર્યેજ છે, દ્વાપરયુગ્મ છે, કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કલ્યોજ છે*. કૃતયુગ્મ, ત્ર્યેજ, દ્વાપરયુગ્મ નથી.

એ રીતે ૨૪ ઠંડક અને સિદ્ધ ભગવાન કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુજીવ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બહુવચન અપેક્ષાએ બે ભેદ છે- સામાન્ય (ઓઘાદેશ) અને વિધાનાદેશ (વિહાણા દેશ).

સામાન્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે. ત્ર્યેજ, દ્વાપરયુગ્મ, કલ્યોજ નથી.

વિધાના દેશની અપેક્ષાએ કલ્યોજ છે. કૃતયુગ્મ, ત્ર્યેજ, દ્વાપરયુગ્મ નથી.

* જીવ દ્રવ્યરૂપથી એક વ્યક્તિ છે, એ માટે માત્ર કલ્યોજરૂપ હોય છે. બહુજીવ દ્રવ્યરૂપથી આતિ છે, એ માટે સામાન્યરૂપથી તે કૃતયુગ્મ હોય છે.

નારકી આદિ ૨૪ દંડક અને સિદ્ધ ભગવાન સામાન્યની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ ત્ર્યેજ, કદાચ દ્વાપરયુગ્મ, કદાચ કલ્પયોજ છે. વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કલ્પયોજ છે. કૃતયુગ્મ, ત્ર્યેજ, દ્વાપરયુગ્મ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક જીવપ્રદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્પયોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રદેશ બે પ્રકારના છે. જીવપ્રદેશ અને શરીરપ્રદેશ. જીવપ્રદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે, બાકીના ત્રણ નથી. શરીર પ્રદેશની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ ત્ર્યેજ, કદાચ દ્વાપરયુગ્મ, કદાચ કલ્પયોજ છે.

એ રીતે નારકી આદિ ૨૪ દંડક કહેવા.

સિદ્ધ ભગવાન એક જીવની અપેક્ષાએ જીવપ્રદેશ અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે. બાકીના ત્રણ નથી. સિદ્ધ ભગવાનને શરીર નથી એ માટે શરીર પ્રદેશ પણ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુજીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે, યાવત્ કલ્પયોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રદેશ બે પ્રકારના છે-જીવ પ્રદેશ અને શરીર પ્રદેશ.

જીવપ્રદેશના બે ભેદ છે ઓઘાદેશ (સામાન્ય) અને વિધાનાદેશ.

ઓઘાદેશ (સામાન્ય)ની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે, બાકીના ત્રણ નથી. શરીરપ્રદેશના પણ બે ભેદ છે. ઓઘાદેશ (સામાન્ય) અને વિધાનાદેશ. ઓઘાદેશ (સામાન્ય)ની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ ત્ર્યેજ, કદાચ દ્વાપરયુગ્મ, કદાચ કલ્પયોજ છે.

વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પણ છે, ત્ર્યેજ પણ છે, દ્વાપરયુગ્મ પણ છે, કલ્પયોજ પણ છે. આ રીતે ૨૪ દંડક કહેવા.

બહુ સિદ્ધ ભગવાનમાં જીવપ્રદેશના બે ભેદ છે. ઓઘાદેશ અને વિધાનાદેશ.

ઓઘાદેશ (સામાન્ય)ની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે, બાકીના ત્રણ નથી. અને વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ પણ કૃતયુગ્મ છે. બાકીના ત્રણ નથી. સિદ્ધોને શરીર નથી એ માટે એના શરીર પ્રદેશ પણ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક જીવને કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે. યાવત્ કલ્પ્યોજ (કલિયુગ્મ) પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે યાવત્ કદાચ કલ્પ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે. એ રીતે નારકી આદિ ૨૪ દંડક અને સિદ્ધ ભગવાનનું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુ જીવોને કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે યાવત્ કલ્પ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઓઘાદેશ (સામાન્ય)ની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે. બાકી ત્રણ અગાહતા નથી. વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પણ યાવત્ કલ્પ્યોજ પણ અવગાહે છે, નારકી આદિ ૧૯ દંડક (પાંચ સ્થાવરને છોડીને)ના જીવોને ઓઘાદેશ (સામાન્ય)ની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ, કદાચ જ્યોજ, કદાચ દ્વાપર યુગ્મ કદાચ કલ્પ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે.

વિધાના દેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પણ યાવત્ કલ્પ્યોજ પણ પ્રદેશ અવગાહે છે. પાંચ સ્થાવર અને સિદ્ધ ભગવાનને ઓઘાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે. બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી. અને વિધાના દેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પ્યોજ પણ પ્રદેશ અવગાહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક જીવ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કલ્પ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! < કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે.

< સામાન્ય જીવની સ્થિતિ સર્વ કાળમાં શાશ્વત હોય છે અને સર્વ કાળ નિયત અનંત સમયાત્મક હોય છે. એ માટે જીવ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. નારકી આદિ ભિન્ન ભિન્ન સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. એ માટે તે કોઈ સમયે કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. યાવત્ કોઈ સમયે કલ્પ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે.

ત્ર્યેજ, દ્વાપર યુગ્મ, કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા નથી. એક જીવ અપેક્ષાએ ૨૪ દંડકના જીવ કદાચ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કદાચ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે. સિદ્ધ ભગવાન કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે, બાકી ત્રણ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુજીવ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ~ ઓઘા પ્રદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે.

બાકીના ત્રણ નથી. અને વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળી છે. પરંતુ ત્ર્યેજ, દ્વાપરયુગ્મ, કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા નથી.

બહુવચન અપેક્ષાએ ૨૪ દંડકના જીવ ઓઘાદેશની અપેક્ષાએ > કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે.

વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. સિદ્ધ ભગવાન કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે, બાકીના ત્રણ નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! @એક જીવના કાળા વર્ણની પર્વાય કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ કાળા વર્ણની પર્વાય અપેક્ષાએ તો કૃતયુગ્મ પણ નથી યાવત્ કલ્યોજ પણ નથી. શરીરમાં કાળા વર્ણની પર્વાય અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે.

~ સામાન્ય અને વિધાના દેશની અપેક્ષાએ સર્વજીવોની સ્થિતિ અનાદિ અનંતકાળની હોય છે, એ માટે તે કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે.

> જે સર્વ નારકી જીવોની સ્થિતિના સમયોને એકત્રિત કર્યા હોય, ફરી એમાં ચારથી ભાગ કરે તો સર્વ નારકી જીવ સામાન્યની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા થશે. યાવત્ કદાચ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા થશે.

@ જીવ પ્રદેશ અમૂર્ત હોવાથી એને કાળા આદિ વર્ણના પર્વાય હોતા નથી. શરીર સહિત જીવની અપેક્ષાએ શરીરના વર્ણ ચારે રાશિરૂપ હોય છે. હોય શકે છે.

જે રીતે કાળો વર્ણ કહ્યો એ રીતે બાકીના ૧૬ વર્ણાદિક કહેવા. એ રીતે ૨૪ દંડક કહેવા. આહીં સિદ્ધ ભગવાનની પૃથ્ઠા નથી. કેમ કે એને શરીર નથી હોતું, એટલે વર્ણાદિક હોતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન ! બહુ જીવોના કાળા વર્ણના પર્યાય કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ નથી યાવત્ કલ્યોજ નથી.

શરીર પ્રદેશ અપેક્ષાએ બે ભેદ છે. ઓધાદેશ અને વિધાનાદેશ. ઓધાદેશની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પણ છે યાવત્ કલ્યોજ પણ છે.

જે રીતે કાળો વર્ણ કહ્યો એ રીતે બાકીના ૧૬ વર્ણાદિક કહેવા. જે રીતે ઓધાદેશ (સમુચ્ચય) કહ્યા એ રીતે ૨૪ દંડક કહેવા. આહીં સિદ્ધ ભગવાનની પૃથ્ઠા નથી. કેમ કે એને શરીર હોતું નથી, એટલે વર્ણાદિક હોતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન ! એક જીવના મતિજ્ઞાનના પર્યાય કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! × કદાચ કૃતયુગ્મ છે. યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. એ રીતે એકેન્દ્રિયને < છોડીને બાકીના ૧૬ દંડકમાં કહેવા.

× આવરજીના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી મતિજ્ઞાનની વિશેષતાઓને તથા મતિજ્ઞાનને અવિભાજ્ય (જેના વિભાગ કરી શકાતા નથી) સ્વરૂપ અંગેને મતિજ્ઞાનના પર્યાય કહેવાય છે. તે અનંત છે, પરંતુ ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી એનું અનંતપણું એકચરણું નથી. એટલે જુદા સમયની અપેક્ષાએ તે કદાચ કૃતયુગ્મ હોય છે યાવત્ કલ્યોજ હોય છે.

< એકેન્દ્રિય જીવમાં સમકિત હોતું નથી, એટલે એને મતિજ્ઞાન હોતું નથી. એટલે આહીં 'એકેન્દ્રિય જીવને છોડીને' એવું કહ્યું છે.

બહુવચન અપેક્ષાએ જીવોના મતિજ્ઞાનના પર્યાય ~ સામાન્યની અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પણ છે. યાવત્ કલ્યોજ પણ છે. એ રીતે એકેન્દ્રિયને છોડીને બાકીના ૧૯ દંડકમાં કહેવું.

જે રીતે મતિજ્ઞાનનું કહ્યું એ રીતે શ્રુતજ્ઞાનનું કહેવું. એ રીતે અવધિજ્ઞાનનું પણ કહેવું. એટલી વિશેષતા છે કે, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય ન કહેવા. (ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોમાં અવધિજ્ઞાન હોતું નથી.)

એ રીતે મનઃ પર્યાવજ્ઞાનનું પણ કહેવું. એટલી વિશેષતા છે કે, સમુચ્ચય (સામાન્ય જીવ) અને મનુષ્યમાં કહેવા. બાકીના દંડકમાં કહેવું નહિ. (મનઃ પર્યાવજ્ઞાન મનુષ્યને હોય છે, બીજા જીવોને હોતું નથી.)

એક જીવ અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાનની @ કૃતયુગ્મપર્યાય કહેવી, બાકીની ત્રણ કહેવી નહિ. એ રીતે મનુષ્ય અને સિદ્ધ ભગવાનમાં કહેવું. બહુજીવ અપેક્ષાએ સમુચ્ચય અને વિધાના દેશની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ પર્યાય હોય છે, બાકીની ત્રણ હોતી નથી. એ રીતે મનુષ્ય અને સિદ્ધ કહેવા.

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એક જીવ અપેક્ષાએ અને બહુજીવ અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાનની રીતે કહેવું. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, ૨૪ દંડકમાં કહેવું. વિભંગજ્ઞાન પણ મતિજ્ઞાનની રીતે કહેવું. પરંતુ ૧૬ દંડક (એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને છોડીને)માં કહેવું. ચક્ષુદર્શન ૧૭ દંડકમાં, અચક્ષુદર્શન ૨૪ દંડકમાં, અવધિદર્શન ૧૬ દંડકમાં મતિજ્ઞાનની રીતે કહેવું. કેવળદર્શન કેવળજ્ઞાનની-પર્યાયની રીતે કહેવું.

~ જો સર્વ જીવોના મતિજ્ઞાનના પર્યાયને એકલા કરાય તો સમુચ્ચયથી જુદા જુદા કાળની અપેક્ષાએ ચારે રાશિરૂપ હોય છે. કેમકે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાના કારણે એના મતિજ્ઞાનના પર્યાય અનવસ્થિતરૂપથી અનંત છે. વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ એક કાળમાં પણ ચારે રાશિરૂપ હોય છે.

@ કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોનું અનંતપણું અવસ્થિત છે એટલે તે કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ હોતું નથી.

જીવ કંપમાન અકંપમાન

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવ સકંપ છે કે નિષ્કંપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ સકંપ પણ છે અને નિષ્કંપ પણ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું કારણ શું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવના બે ભેદ છે. સિદ્ધ અને સંસારી. સિદ્ધના બે ભેદ છે. અનંતરસિદ્ધ અને પરંપરસિદ્ધ.

પરંપરસિદ્ધ તો નિષ્કંપ છે. અનંતરસિદ્ધ સકંપ < છે. તે સર્વ અંશોથી કંપે છે, થોડા અંશોથી કંપતા નથી.

સંસારી જીવના બે ભેદ છે. શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ ચૌદમા ગુણસ્થાનવાળા જીવ અને પહેલા ગુણસ્થાનથી લઈને તેરમા ગુણસ્થાન સુધીના જીવ.

શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ ચૌદમા ગુણસ્થાનવાળા જીવ તો નિષ્કંપ = હોય છે અને પહેલા ગુણસ્થાનથી લઈને તેરમા ગુણસ્થાન સુધીના જીવ સકંપ હોય છે. તે થોડા અંશોથી □ પણ કંપે છે, અને સર્વ અંશોથી પણ કંપે છે.

< સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયમાં અનંતરસિદ્ધ કહેવાય છે. કેમકે ત્યાં સુધી સમયનું અંતર હોતું નથી. જે સિદ્ધત્વના પ્રથમ સમયમાં વર્તમાન સિદ્ધ જીવ છે એનામાં કંપન છે. કેમકે સિદ્ધગમન સમય અને સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિનો સમય એક હોવાથી અને સિદ્ધ-ગમન સમયમાં ગમનક્રિયાનું હોવાથી એ સમય તે સકંપ હોય છે. સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિ હોવાને લીધે જેને સમયાદિક અંતર પડી જાય છે તે પરંપરસિદ્ધ કહેવાય છે અને તે નિષ્કંપ છે.

= જે મોક્ષ જવાના સમય પહેલાં શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા છે એના યોગનો સર્વથા નિરોધ હોવાથી તે નિષ્કંપ છે.

□ ઇચ્છિકાગતિથી ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જતા હોતા જીવ થોડા અંશોથી સંકંપ છે. કેમકે એના પહેલાના શરીરમાં રહેલા અંશ ગતિક્રિયા રહિત હોવાથી નિષ્કંપ છે.

વિગ્રહગતિવાળા Δ જીવ સર્વ અંશથી કંપે છે. અવિગ્રહગતિ વાળા જીવો થોડા અંશોથી કંપે છે. એ રીતે ૨૪ ઢંડકના જીવો થોડા અંશોથી પણ કંપે છે અને સર્વ અંશોથી પણ કંપે છે.

પુદ્ગલોનો ખડુત્વ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પુદ્ગલના ચાર ભેદ છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ. દ્રવ્યની અપેક્ષા એક પરમાણુથી લઈ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી ૧૩ ભેદ હોય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એક આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યાથી લઈ અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા સુધી ૧૨ ભેદ હોય છે. કાળની અપેક્ષાએ એક સમયની સ્થિતિથી લઈ અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિ સુધી ૧૨ ભેદ હોય છે. ભાવની અપેક્ષાએ એક ગુણ કાળાથી લઈને અનંતગુણ કાળા યાવત્ અનંત ગુણ રૂક્ષ સુધી ૨૬૦ ભેદ હોય છે. એ પ્રકારે ચારેને મેળવતાં ૨૬૭ (૧૩+૧૨+૧૨+૨૬૦=૨૬૭) ભેદ થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ અને જે પ્રદેશી સ્કંધમાં દ્રવ્યાર્થરૂપથી કોણ કોનાથી યોજાવત્તા (થોડા-ઝાઝેરા) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે પ્રદેશી સ્કંધની અપેક્ષાએ પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે. એ રીતે ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધની અપેક્ષાએ

Δ વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત અર્થાત્ જે મરીને વિગ્રહગતિ દ્વારા ઉત્પત્તિ રચાનમાં જાય છે તે દડાની ગતિથી સર્વાત્મરૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે તે સર્વતઃ સંકંપ છે. જે જીવ વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત નથી તે ઋણુગતિવાળા અને અવસ્થિત એ જે પ્રકારના છે. એમાંથી અહીં ફક્ત અવસ્થિત ગ્રહણ કરેલા છે એવો સંભવ છે.

તે શરીરમાં રહીને મરણ સમુદ્ધવાત કરી ઇન્દ્રિયાગતિદ્વારા ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરે છે. એટલે તે કંઈક અંશોથી સંકંપ છે અથવા સ્વક્ષેત્રમાં રહેલા જીવ હસ્તપાદાદિ અવયવ યજ્ઞાવવાથી કંઈક અંશોથી સંકંપ છે.

એ પ્રદેશી સ્કંધ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે. એ રીતે યાવન્ દસ પ્રદેશી સ્કંધથી નવ પ્રદેશી સ્કંધ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે. દસ પ્રદેશી સ્કંધ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે. દસ પ્રદેશી સ્કંધથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી ઘણા છે. સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ દ્રવ્યાર્થ-રૂપથી ઘણા છે. અનંત પ્રદેશી સ્કંધથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ ઘણા છે. □

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ અને એ પ્રદેશી સ્કંધમાં પ્રદેશાર્થ રૂપથી કોણ કોનાથી ઓછા-ઝાઝેરા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલથી એ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશાર્થરૂપથી ઘણા છે. એ પ્રકારે યાવન્ નવ પ્રદેશી સ્કંધથી દસ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશાર્થરૂપથી ઘણા છે. દસ પ્રદેશી સ્કંધથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશાર્થરૂપથી ઘણા છે. સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશાર્થરૂપથી ઘણા છે અને અનંત પ્રદેશી સ્કંધથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશાર્થરૂપથી ઘણા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશ અવગાહેલા પુદ્ગલ અને એ પ્રદેશ અવગાહેલા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્થરૂપથી કોણ કોનાથી થોડા ઝાઝેરા (ઓછાવત્તા) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ પ્રદેશ અવગાહેલા પુદ્ગલોથી એક

□ એ પ્રદેશી સ્કંધની અપેક્ષાએ પરમાણુ સૂક્ષ્મ છે અને તે એક એક છે, એટલે ઘણા છે. એ પ્રદેશી સ્કંધ પરમાણુની અપેક્ષાએ સ્થૂળ છે, એટલે તે થોડા છે. એ રીતે અગાઉ અગાઉની સંખ્યા ઘણી છે અને પછી પછીની સંખ્યા થોડી છે. પરંતુ દસ પ્રદેશી સ્કંધની અપેક્ષાએ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ ઘણા છે. કેમકે સંખ્યાતનાં સ્થાન ઘણાં છે. સંખ્યાત પ્રદેશની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ ઘણા છે. કેમકે અસંખ્યાતનાં સ્થાન ઘણાં છે. અસંખ્યાત પ્રદેશીની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ થોડા છે. કેમ કે એનાં એ પ્રકારનાં સૂક્ષ્મ પરિણામ છે

પ્રદેશ અવગાહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી વિશેષાધિક છે. @ એ રીતે યાવત્ દસ પ્રદેશ અવગાહેલા પુદ્ગલોથી નવ પ્રદેશ અવગાહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી વિશેષાધિક છે. દસપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે. સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલથી બે પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોમાં પ્રદેશાર્થરૂપથી કોણ કોનાથી ઓછાવત્તા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી બે પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ પ્રદેશાર્થરૂપથી વિશેષાધિક છે. એ રીતે યાવત્ નવ આકાશ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી દસ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ પ્રદેશાર્થરૂપથી વિશેષાધિક છે. દસ આકાશ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી સંખ્યાત આકાશ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ પ્રદેશાર્થરૂપથી ઘણા છે. સંખ્યાત આકાશ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ પ્રદેશાર્થરૂપથી ઘણા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ બે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્થરૂપથી કોણ કોનાથી ઓછાવત્તા છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! બે રીતે ક્ષેત્રની કહી તે રીતેથી કાળની વકતવ્યતા કહેવી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક ગુણ કાળા અને બે ગુણ કાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્થરૂપથી કોણ કોનાથી ઓછાવત્તા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બે રીતે પરમાણુ પુદ્ગલની વકતવ્યતા કહી એ રીતે પાંચ વર્ણુ, બે ગંધ અને પાંચ રસ એ બારની વકતવ્યતા કહેવી.

@ પરમાણુથી લઇને અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી એક પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. બે પ્રદેશી સ્કંધથી લઇને અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી બે પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. એ રીતે ત્રણ પ્રદેશાવગાઠ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ સુધી હોય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક ગુણ કર્કશ અને એ ગુણ કર્કશ પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્થરૂપથી કોણ કોનાથી ઓછાવતા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક ગુણ કર્કશ પુદ્ગલોથી એ ગુણ કર્કશ પુદ્ગલ વિશેષાધિક છે. એ રીતે યાવત્ નવ ગુણ કર્કશ પુદ્ગલોથી દસ ગુણ કર્કશ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી વિશેષાધિક છે. દસ ગુણ કર્કશ પુદ્ગલોથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે. સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલોથી અસંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે. અસંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલોથી અનંતગુણ કર્કશ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપથી ઘણા છે. જે રીતે દ્રવ્યાર્થરૂપથી કહ્યું એ રીતે પ્રદેશાર્થરૂપથી પણ કહેવું.

જે રીતે કર્કશના કહ્યા એ રીતે કોમળ, ભારે (ગુરુ) હળવા (લઘુ)ના પણ કહેવા.

જે રીતે વર્ણના કહ્યા એ રીતે ઠંડા, ગરમ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષના કહેવા.

ઓઘાદેશનાં ૨૬૭ અને સમુપચયનાં ૨૬૭ તથા પ્રદેશાર્થનાં ૨૬૭ એ સર્વ મળી ૮૬૧ સૂત્ર થયાં.

અજીવના કૃતયુગ્મ

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે કે જ્યોજ છે કે દ્વાપરયુગ્મ છે કે કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કલ્યોજ છે, બાકીના ત્રણ નથી. એ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઔઘાદેશથી કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશથી કલ્યોજ છે. આકીના ત્રણ નથી. એ રીતે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કલ્યોજ છે. ત્રણ આકીના નથી. એ રીતે એ પ્રદેશી સ્કંધ અપેક્ષાએ દ્વાપરયુગ્મ છે. ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ ઔજ છે. ચાર પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે. પાંચ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કલ્યોજ છે. છ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ દ્વાપરયુગ્મ છે. સાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ ઔજ છે. આઠ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે. નવ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કલ્યોજ છે. દસ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ દ્વાપરયુગ્મ છે. સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે. અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે. અનંત પ્રદેશી સ્કંધ-પ્રદેશ અપેક્ષાએ કદાચ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઔઘાદેશથી કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશથી કલ્યોજ છે. એ રીતે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઘણા પુદ્ગલ પરમાણુ પ્રદેશ અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઔઘાદેશથી કદાચ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશથી કલ્યોજ છે.

ઘણા પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ ઔઘાદેશથી કદાચ કૃતયુગ્મ છે, કદાચ દ્વાપરયુગ્મ છે, ઔજ અને કલ્યોજ નથી. વિધાનાદેશથી દ્વાપરયુગ્મ છે, આકીના ત્રણ નથી.

ઘણા ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ ઓઘાદેશથી કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશથી જ્યોજ છે, બાકીના ત્રણ નથી.

ઘણા ચાર પ્રદેશી સ્કંધ ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ છે અને વિધાનાદેશથી પણ કૃતયુગ્મ છે; બાકીના ત્રણ નથી. ઘણા પાંચ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન પરમાણુની રીતે, ઘણા છ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન બે પ્રદેશીની રીતે, ઘણા સાત પ્રદેશી સ્કંધનું કથન ત્રણ પ્રદેશીની રીતે, ઘણા આઠ પ્રદેશી સ્કંધનું ચાર પ્રદેશી સ્કંધની રીતે, ઘણા નવ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન પરમાણુની રીતે, ઘણા દસ પ્રદેશી સ્કંધનું કથન બે પ્રદેશીની રીતે કહેવું.

ઘણા સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશ અપેક્ષાએ ઓઘાદેશથી કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ છે. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પણ છે, યાવત્ કલ્યોજ પણ છે.

જે રીતે સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધનું કહ્યું એ રીતથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અને અનંત પ્રદેશી સ્કંધ કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલને કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે. બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી. બે પ્રદેશી સ્કંધને કદાચ દ્વાપરયુગ્મ, કદાચ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે. બાકીના બે અવગાહતા નથી. ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધને કદાચ દ્વાપરયુગ્મ, કદાચ જ્યોજ, કદાચ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે, કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહતો નથી. ચાર પ્રદેશી સ્કંધને કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે.

જે રીતે ચાર પ્રદેશી સ્કંધનું કહ્યું એ રીતે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અનંત પ્રદેશી સુધી કહેવું.

ઘણા પુદ્ગલ પરમાણુને ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે. બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી. વિધાનાદેશથી કલ્યોજ પ્રદેશ અવગાહે છે. બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી. ઘણા બે પ્રદેશી સ્કંધને ઓઘાદેશથી

કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે. બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી. વિધાનાદેશથી દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશ પણ અને કલ્પ્યોજ પ્રદેશ પણ અવગાહે છે. બાકીના બે ભાગા અવગાહતા નથી.

ઘણા ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધને ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે, બાકી ત્રણ અવગાહતા નથી. વિધાનાદેશથી ત્ર્યેજ પ્રદેશ પણ, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશ પણ અને કલ્પ્યોજ પ્રદેશ પણ અવગાહે છે, કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહતો નથી. ઘણા ચાર પ્રદેશી સ્કંધને ઓઘાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશ અવગાહે છે, બાકીના ત્રણ અવગાહતા નથી. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશ પણ અવગાહે છે, યાવત્ કલ્પ્યોજ પ્રદેશ પણ અવગાહે છે.

જે રીતે ચાર પ્રદેશીનું કહ્યું એ રીતે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે યાવત્ કલ્પ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કદાચ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે, યાવત્ કદાચ કલ્પ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે.

એ રીતે યાવત્ અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ ઓઘાદેશથી કદાચ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે યાવત્ કદાચ કલ્પ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે. વિધાનાદેશથી કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે યાવત્ કલ્પ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે.

એ રીતે યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલની કાળા વર્ણની પાંચ કૃતયુગ્મ છે યાવત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે રીતે સ્થિતિનું કહ્યું એ રીતે અનંતપ્રદેશી સુધી કાળા વર્ણનું કહેવું. એ રીતે વર્ણાદિ ૧૬ કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં કર્કશ સ્પર્શના પર્યાય કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પ્યોજ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્પ્યોજ છે. ઘણા અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં ઓઘાદેશથી કદાચ કૃતયુગ્મ યાવત્ કદાચ કલ્પ્યોજ છે વિઘનાદેશથી કૃતયુગ્મ પણ છે યાવત્ કલ્પ્યોજ પણ છે. એ રીતે નાના, મોટા, કેમળ સ્પર્શના કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ સાર્દ્ધ (જેના અડધા ભાગ થઈ શકે) છે કે અનર્દ્ધ (જેના અડધા ભાગ થઈ શકે નહિ) છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સાર્દ્ધ નથી પરંતુ અનર્દ્ધ છે. જે પ્રદેશી સ્કંધ સાર્દ્ધ છે @ અનર્દ્ધ નથી.

ત્રણ પ્રદેશી, પાંચ પ્રદેશી સાત પ્રદેશી, નવ પ્રદેશી સ્કંધ પરમાણુની રીતે કહેવા. ચાર પ્રદેશી, છ પ્રદેશી, આઠ પ્રદેશી, દસ પ્રદેશી સ્કંધ જે પ્રદેશી સ્કંધની રીતે કહેવા. સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ કદાચ સાર્દ્ધ છે કદાચ અનર્દ્ધ છે.

એ રીતે અસંખ્યાત પ્રદેશી અનંત પ્રદેશી સ્કંધનું કહેવુંઃ ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ યાવત્ ઘણા અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સાર્દ્ધ પણ હોય છે અને અનર્દ્ધ પણ હોય છે. <

@ એકી સંખ્યાવાળા પ્રદેશોના જે સ્કંધ છે તે સાર્દ્ધ છે. કેમકે એના બરાબર જે ભાગ થઈ શકે છે. એકી સંખ્યાવાળા પ્રદેશોના જે સ્કંધ છે તે અનર્દ્ધ છે. કેમકે એના બરાબર જે ભાગ થઈ શકતા નથી.

< જે ઘણા પરમાણુ એકી સંખ્યાવાળા હોય છે તે સાર્દ્ધ હોય છે અને જે એકી સંખ્યાવાળા હોય છે તે અનર્દ્ધ હોય છે. કેમકે પરમાણુ પરસ્પર મળવાથી અને અલગ થવાના રૂપે હોવાથી એની સંખ્યા અવસ્થિત નથી. એ માટે તે સાર્દ્ધ અને અનર્દ્ધ બન્ને રૂપ હોય છે.

અર્જુન કંપમાન

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ સકંપ છે કે નિષ્કંપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્વાચ સકંપ છે અને કદાચ નિષ્કંપ છે.

એ રીતે એ પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ યાવત્ બહુ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સદાકાળ સકંપ પણ રહે છે અને સદાકાળ નિષ્કંપ પણ રહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કેટલા કાળ સુધી સકંપ રહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી સકંપ રહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કેટલા કાળ સુધી નિષ્કંપ રહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળ સુધી નિષ્કંપ રહે છે.

એ રીતે એ પ્રદેશી સ્કંધથી લગાડી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું. ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સદાકાળ સકંપ રહે છે અને સદાકાળ નિષ્કંપ રહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલના કેટલા કાળના અંતર હોય છે અર્થાત્ સકંપ અવસ્થાનો ત્યાગ કરી ફરી પાછા કેટલા કાળ બાદ કંપે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન* અપેક્ષાએ અને પરસ્થાન અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળનું અંતર હોય છે.

* જ્યારે પરમાણુ પરમાણુ અવસ્થામાં રહે છે ત્યારે સ્વસ્થાન કહેવાય છે. જ્યારે પરમાણુ સ્કંધ અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે પરસ્થાન કહેવાય છે. જ્યારે પરમાણુ એક સમય સુધી કંપમાન અવસ્થાથી બંધ રહીને ફરી ગાયે છે (કંપે છે) ત્યારે સ્વસ્થાને અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું અંતર હોય છે. જ્યારે પરમાણુ પુદ્ગલ અસંખ્યાતા કાળ સુધી કાંઈ એક જગ્યાએ સ્થિર રહીને ફરી કંપમાન થાય છે ત્યારે

ગૌતમ : હે ભગવન ! નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ હોય છે. અને પરસ્થાન અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું હોય છે.

સકંપ એ પ્રદેશી સ્કંધનું અંતર સ્વસ્થાન અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું હોય છે. પરસ્થાન અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળનું હોય છે.

નિષ્કંપ એ પ્રદેશી સ્કંધનું અંતર સ્વસ્થાન અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું હોય છે. પરસ્થાન અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું હોય છે. એ રીતે યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ઘણા પરમાણુ અપેક્ષાએ સકંપ અને નિષ્કંપનું અંતર હોતું નથી. એ રીતે યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

અલ્પબહુત્વ :- સર્વથી થોડા સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલ, એનાથી નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલ અસંખ્યાત ગુણા. એ રીતે એ પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું. નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વથી થોડા, એનાથી નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અનંતગુણા છે.

અલ્પબહુત્વ :- (દ્રવ્યાર્થ રૂપથી) (૧) સર્વથી થોડા દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અકંપમાન અનંત પ્રદેશી સ્કંધ (૨) એનાથી સકંપ અનંત પ્રદેશી દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અનંત ગુણા. (૩) એનાથી પરમાણુ પુદ્ગલ સકંપ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અનંત ગુણા (૪) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સકંપ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અસંખ્યાત ગુણા (૫) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સકંપ દ્રવ્યાર્થ

ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું અંતર હોય છે જ્યારે પરમાણુ એ પ્રદેશી આદિ સ્કંધના અંતરગત હોય છે અને જઘન્યથી એક સમય ચાલવાની ક્રિયાથી બંધ રહીને ફરી ચાલે ત્યારે પરસ્થાન અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું અંતર હોય છે. જ્યારે પરમાણુ અસંખ્યાત કાળ સુધી એ પ્રદેશી આદિ સ્કંધોમાં રહીને ફરી સ્કંધથી અલગ થઈને ચલાવમાન થાય છે ત્યારે પરસ્થાન અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળનું અંતર હોય છે.

રૂપથી અસંખ્યાત ગુણા. (૬) એનાથી પરમાણુ પુદ્ગલ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અસંખ્યાત ગુણા (૭) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અસંખ્યાત ગુણા (૮) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અસંખ્યાત ગુણા.

અવપળહુત્વ:- (પ્રદેશાર્થ રૂપથી) જેમ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અવપળહુત્વ કહી. તે રીતે પ્રદેશાર્થ રૂપથી અવપળહુત્વ કહેવી. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, પરમાણુ પુદ્ગલમાં અપ્રદેશાર્થ રૂપથી કહેવી અને સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ અકંપમાન પ્રદેશાર્થ રૂપથી અસંખ્યાત ગુણા કહેવા.

બન્નેનો સાથે અવપળહુત્વ :- (૧) સર્વથી થોડા અનંત પ્રદેશી રકંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થ રૂપથી (૨) એનાથી અનંત પ્રદેશી રકંધ અકંપમાન પ્રદેશાર્થ રૂપથી અનંતગુણા (૩) એનાથી અનંત પ્રદેશી રકંધ સકંપ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અનંતગુણા (૪) એનાથી અનંત પ્રદેશી રકંધ સકંપ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અપ્રદેશાર્થ રૂપથી અનંતગુણા (૫) તેનાથી પરમાણુ પુદ્ગલ સકંપ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અપ્રદેશાર્થ રૂપથી અનંતગુણા (૬) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ સકંપ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અસંખ્યાત ગુણા (૭) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ સકંપ પ્રદેશાર્થ રૂપથી સંખ્યાતગુણા (૮) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ સકંપ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા (૯) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ પ્રદેશાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા (૧૦) એનાથી પરમાણુ પુદ્ગલ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અપ્રદેશાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા (૧૧) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા (૧૨) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ અકંપમાન પ્રદેશાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા <

@ 'સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ સકંપ પ્રદેશાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા' એવું પણ કોઈ પ્રતોમાં મળે છે.

< અગિયારમા બોલમાં નિષ્કંપ પરમાણુઓની અપેક્ષાએ સંખ્યાત પ્રદેશી રકંધ નિષ્કંપ દ્રવ્યાર્થ રૂપથી સંખ્યાતગુણા બતાવ્યા છે અને બારમા બોલમાં પ્રદેશાર્થ રૂપથી સંખ્યાત પ્રદેશી નિષ્કંપ રકંધ નિષ્કંપ પરમાણુઓની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણા કહ્યા છે. એવું કારણ એ છે કે નિષ્કંપ પરમાણુઓથી નિષ્કંપ

(૧૩) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા (૧૪) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન પ્રદેશાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા છે.

સર્વથી અને દેશથી કંપમાન અકંપમાન

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ સર્વથી કંપે છે કે દેશથી કંપે છે કે કંપતા નથી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ કદાચ સર્વથી કંપે છે, કદાચ કંપતા નથી, પરંતુ દેશથી કંપતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક બે પ્રદેશી સ્કંધ દેશથી કે સર્વથી કંપે છે કે કંપતા નથી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ દેશથી કંપે છે. કદાચ સર્વથી કંપે છે કદાચ કંપતા નથી.

જે રીતે બે પ્રદેશી સ્કંધનું કહ્યું એ રીતે ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધથી લઈને ચાલત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ દેશથી કે સર્વથી કંપે છે કે કંપતા નથી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દેશથી કંપતા નથી પરંતુ સર્વથી કંપે છે અને નિષ્કંપ પણ રહે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઘણા બે પ્રદેશી સ્કંધ દેશથી કે સર્વથી કંપે છે કે નિષ્કંપ રહે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દેશથી પણ કંપે છે, સર્વથી પણ કંપે છે, અને નિષ્કંપ પણ રહે છે.

સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સંખ્યાતગુણા છે. એમાંથી અનેક સ્કંધોમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાવાળા પ્રદેશ હોય છે. એટલે એ સ્કંધ નિષ્કંપ પરમાણુઓથી પ્રદેશાર્થ રૂપથી અસંખ્યાતગુણા હોય છે. કેમકે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતનાં એક સંખ્યા વધારાથી અસંખ્યાત થઈ જાય છે.

જે રીતે જે પ્રદેશી સ્કંધ કહ્યા એ રીતથી ત્રણ પ્રદેશીથી ભર્યં યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહી દેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ કંપમાન અકંપમાનની સ્થિતિ કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કંપમાનની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. અકંપમાનની જઘન્ય સ્થિતિ એક સમયની, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની છે. જે પ્રદેશી સ્કંધ સર્વથી કંપમાન અને દેશથી કંપમાનની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની છે, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. અકંપમાનની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળની છે. જે રીતે જે પ્રદેશીનું કહ્યું એ રીતે ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ કંપમાન અકંપમાનની સ્થિતિ અને ઘણા જે પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી સર્વથી કંપમાન અને દેશથી કંપમાનની સ્થિતિ સર્વકાળ શાશ્વતી લાભે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કંપમાનનું અંતર કેટલું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્વકાય અપેક્ષાએ પરકાય અપેક્ષાએ અંતર જઘન્ય એક સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળનું છે. પરમાણુ પુદ્ગલ અકંપમાનનું અંતર સ્વકાય અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું છે. પરકાય અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળનું છે.

એક જે પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ અશિથી કંપમાન અને થોડા અશિથી કંપમાનનું અંતર સ્વકાય અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાકાળનું છે. પરકાય અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું છે. એક જે પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાનનું અંતર સ્વકાય અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા

જાગૃતું છે. પરકાય અપેક્ષાએ જથ્થાએ એક સમયનું, ઉત્કૃષ્ટ અનંત જાગૃતું છે.

જે રીતે જે પ્રદેશી સ્કંધ કહ્યા એ રીતે ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

ઘણા પરમાણુ પુદ્ગલ કંપમાન અકંપમાનનું અંતર નથી. એ રીતે જે પ્રદેશી સ્કંધથી લઈને યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવું.

અલ્પખંડુત્વ:- સર્વથી થોડા પરમાણુ પુદ્ગલ કંપમાન, એનાથી અકંપમાન અસંખ્યાતગુણા. જે પ્રદેશી સ્કંધ સર્વથી કંપમાન સર્વથી થોડા, દેશથી કંપમાન અસંખ્યાતગુણા, અકંપમાન અસંખ્યાતગુણા.

એ રીતે ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધથી લઈને યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી કહેવા. અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન સર્વથી થોડા, એનાથી સર્વ કંપમાન અનંતગુણા, એનાથી દેશ કંપમાન અનંતગુણા.

પરમાણુ પુદ્ગલ સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન દેશ કંપમાન અકંપમાન દ્રવ્યાર્થની અલ્પખંડુત્વ:-(૧) સર્વથી થોડા અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી, (૨) એનાથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અનંતગુણા (૩) એનાથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ દેશ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અનંતગુણા (૪) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી □ અનંતગુણા. (૫) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાતગુણા (૬) એનાથી પરમાણુ પુદ્ગલ સર્વ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાતગુણા (૭) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ દેશ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાતગુણા. (૮) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ દેશ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાતગુણા. (૯) એનાથી પરમાણુ પુદ્ગલ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાતગુણા. (૧૦) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થથી સંખ્યાતગુણા. (૧૧) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાત ગુણા.

□ કે□ પ્રતોમાં અસંખ્યાતગુણા પચ મળે છે.

પ્રદેશાર્થથી અસંખ્યાત્વ :- પ્રદેશાર્થથી અસંખ્યાત્વ દ્રવ્યાર્થની રીતે કહેવી. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે પરમાણુમાં અપ્રદેશાર્થ કહેવા. સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન પ્રદેશાર્થ અસંખ્યાત ગુણ કહેવા.

દ્રવ્યાર્થ પ્રદેશાર્થ બન્નેની સાથે અસંખ્યાત્વ :- (૧) સર્વથી ઓછા અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી (૨) એનાથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન પ્રદેશાર્થથી અનંત ગુણ (૩) એનાથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અનંત ગુણ. (૪) એનાથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન પ્રદેશાર્થથી અનંત ગુણ (૫) એનાથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ દેશ કંપમાનથી અનંતગુણ (૬) એનાથી અનંત પ્રદેશી સ્કંધ દેશ કંપમાન પ્રદેશાર્થથી અનંત ગુણ (૭) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અનંત ગુણ (૮) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન પ્રદેશાર્થથી અસંખ્યાત ગુણ. (૯) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાત ગુણ. (૧૦) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સર્વ કંપમાન પ્રદેશાર્થથી < સંખ્યાત ગુણ (૧૧) એનાથી પરમાણુ પુદ્ગલ પરમાણુ સર્વ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી (અપ્રદેશાર્થથી) અસંખ્યાત ગુણ (૧૨) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ દેશ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાત ગુણ. (૧૩) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ દેશ કંપમાન પ્રદેશાર્થથી સંખ્યાત ગુણ (૧૪) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ દેશ કંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાત ગુણ. (૧૫) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશાર્થથી અસંખ્યાત ગુણ. (૧૬) એનાથી પરમાણુ પુદ્ગલ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થથી (અપ્રદેશાર્થથી) અસંખ્યાત ગુણ. (૧૭) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થથી સંખ્યાત ગુણ (૧૮) એનાથી સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ પ્રદેશાર્થથી સંખ્યાત ગુણ. (૧૯) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાત ગુણ. (૨૦) એનાથી અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અકંપમાન પ્રદેશાર્થથી અસંખ્યાત ગુણ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયના મધ્ય પ્રદેશ કેટલા કહ્યા છે ?

< કોઈ પ્રતોમાં અસંખ્યાત ગુણ પણ મળે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આઠ @ કહ્યા છે.

એ રીતે અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાયના પણુ આઠ આઠ મધ્ય પ્રદેશ કહ્યા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયના એ આઠ પ્રદેશ આકાશાસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોમાં સમાઈ શકે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક, એ ત્રણ ચાર, પાંચ, છ માં સમાઈ શકે છે. અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ પ્રદેશોમાં સમાઈ શકે છે □ પરંતુ સાત પ્રદેશોમાં સમાઈ શકતા નથી.

કાળ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૫. ઉ. ૫ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આવલિકા સંખ્યાતા સમયરૂપ છે, અસંખ્યાત સમયરૂપ છે અથવા અનંત સમયરૂપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! (૧) આવલિકા સંખ્યાત સમયરૂપ નથી, અનંત સમયરૂપ પણ નથી પરંતુ અસંખ્યાત સમયરૂપ છે.

એ રીતે (૨) શ્વાસોશ્વાસ, (૩) સ્તોક, (૪) લવ, (૫) મુહૂર્ત, (૬) અહોરાત્રિ, (૭) પક્ષ, (૮) માસ, (૯) ઋતુ, (૧૦) અયન, (૧૧) સંવત્સર વર્ષ, (૧૨) યુગ, (૧૩) સો વર્ષ, (૧૪) હજાર વર્ષ, (૧૫) લાખ વર્ષ, (૧૬) પૂર્વાંગ,

@ 'ધર્માસ્તિકાયના આઠ મધ્ય પ્રદેશ આઠ રુચક પ્રદેશવર્તી હોય છે' એમ ચૂલ્હીકાર કહે છે. તે રુચક પ્રદેશ મેરુના મૂળ ભાગને મધ્યવર્તી છે. જો કે ધર્માસ્તિકાય આદિ લોક પ્રમાણુ છે. એ માટે એનો મધ્ય ભાગ રુચક પ્રદેશોથી અસંખ્યાત યોગન દ્વર રત્નપ્રજ્ઞાની નીચેના આકાશની અંદર છે, રુચકવર્તી નથી. છતાં પણ આકાશાસ્તિકાયના આઠ રુચક પ્રદેશની દિશા અને વિદિશાનાં ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. એ માટે તે ધર્માસ્તિકાય આદિનો પણ મધ્ય ભાગ છે, એવી વિવક્ષા કરેલ છે. એવો સંભવ લાગે છે.

□ સંકોચ અને વિસ્તાર એ જીવ પ્રદેશોના ધર્મ છે એ માટે જીવના મધ્યવર્તી આઠ પ્રદેશ જઘન્ય એક, એ ત્રણ ચાર, પાંચ, છ આકાશ પ્રદેશોમાં રહી શકે છે અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ પ્રદેશોમાં રહે છે, પરંતુ સાત આકાશ પ્રદેશોમાં ફરી રહેતા નથી. કેમકે વસ્તુ સ્વભાવ એવો છે.

(૧૭) પૂર્વ, (૧૮) ત્રુટિતાંગ, (૧૯) ત્રુતિત, (૨૦) અટટાંગ, (૨૧) અટટ, (૨૨) અવવાંગ, (૨૩) અવવ, (૨૪) હ્રુહ્રુકાંગ, (૨૫) હ્રુહ્રુક, (૨૬) ઉત્પકાંગ, (૨૭) ઉત્પલ, (૨૮) પદ્માંગ, (૨૯) પદ્મ, (૩૦) નલિનાંગ, (૩૧) નલિન, (૩૨) અચ્ચનિપુરાંગ, (૩૩) અચ્ચનિપુર, (૩૪) અચુતાંગ, (૩૫) અચુત, (૩૬) નચુતાંગ, (૩૭) નચુત, (૩૮) પ્રચુતાંગ, (૩૯) પ્રચુત, (૪૦) ચૂલિકાંગ, (૪૧) ચૂલિકા, (૪૨) શીર્ષપ્રહેલિકાંગ, (૪૩) શીર્ષપ્રહેલિકા, (૪૪) પદ્મોપમ, (૪૫) સાગરોપમ, (૪૬) અવસર્પિણી, (૪૭) ઉત્સર્પિણી સુધી કહેવું. એ સર્વ અસંખ્યાત સમયરૂપ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પુદ્ગલ પરાવર્તન અસંખ્યાત સમયરૂપ છે, સંખ્યાત સમયરૂપ છે અથવા અનંત સમયરૂપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત સમયરૂપ નથી, અસંખ્યાત સમયરૂપ નથી. પરંતુ અનંત સમયરૂપ છે. એ રીતે ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને સર્વકાળ કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુ આવલિકાઓ સંખ્યાત સમયરૂપ છે, અસંખ્યાત સમયરૂપ છે અથવા અનંત સમયરૂપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત સમયરૂપ નથી, કદાચ અસંખ્યાત સમયરૂપ છે, કદાચ અનંત સમયરૂપ છે.

એ રીતે ઘણા શ્વાસોશ્વાસ યાવત્ ઘણા ઉત્સર્પિણી સુધી કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઘણા પુદ્ગલ પરાવર્તન સંખ્યાત સમયરૂપ છે, અસંખ્યાત સમયરૂપ છે, કે અનંત સમયરૂપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત સમયરૂપ નથી, અસંખ્યાત સમયરૂપ નથી. પરંતુ અનંત સમયરૂપ છે. ○

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આણુપાણુ (આનપાણુ શ્વાસોશ્વાસ) સંખ્યાત આવલિકારૂપ છે, અસંખ્યાત આવલિકારૂપ છે અથવા અનંત આવલિકારૂપ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આણુપાણુ સંખ્યાત આવલિકારૂપ છે પરંતુ અસંખ્યાત અને અનંત આવલિકારૂપ નથી. એ રીતે શીર્ષપ્રહેલિકા

○ ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને સર્વકાળ એમાં બહુવચન હોતા નથી એટલે એમાં બહુવચન અપેક્ષાએ પ્રશ્ન કર્યો નથી.

સુધી કહેવું. પદ્યોપમ, સાગરોપમ, અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી એ ચાર બોલોમાં એક એકમાં અસંખ્યાત આવલિકા છે.

પુદ્ગલ પરાવર્તન, ભૂતકાળ (ગયો કાળ), ભવિષ્યકાળ (આવવા-વાળો કાળ) અને સર્વકાળ એ ચાર બોલોમાં એક એકમાં અનંત આવલિકાઓ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઘણા આણુપાણુમાં સંખ્યાત આવલિકા છે, અસંખ્યાત આવલિકા છે અથવા અનંત આવલિકા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ સંખ્યાત, કદાચ અસંખ્યાત, કદાચ અનંત આવલિકા છે. એ રીતે શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી કહેવું. ઘણા પદ્યોપમ, સાગરોપમ, અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી એ ચાર બોલોમાં કદાચ અસંખ્યાત, કદાચ અનંત આવલિકા છે. ઘણા પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં અનંત આવલિકા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક સ્તોકમાં કેટલા આણુપાણુ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે રીતે આવલિકાનું કહું એ રીતે કહેવું. યાવત્ શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી કહેવું. એ રીતે એક એક બોલને છાંડીને એકવચન અપેક્ષાએ પ્રશ્નોત્તર કરવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પદ્યોપમમાં સમયથી લગાડી શીર્ષ-પ્રહેલિકા સુધી કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જડુ પદ્યોપમમાં સમયથી લગાડી શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ અસંખ્યાત, કદાચ અનંત.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક સાગરોપમમાં પદ્યોપમ કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત છે. એ રીતે અવસર્પિણીમાં ઉત્સર્પિણીમાં પદ્યોપમ સંખ્યાત છે. —

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં પદ્યોપમ કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત છે. એ રીતે ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ, સર્વકાળમાં પણ પદ્યોપમ અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુ સાગરોપમાં પદ્યોપમ કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કદાચ સંખ્યાત, કદાચ અસંખ્યાત, કદાચ અનંત છે. એ રીતે અવસર્પિણીમાં પણ કહેવું. બહુ પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં પદ્યોપમ અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક અવસર્પિણીમાં, એક ઉત્સર્પિણીમાં સાગરોપમ કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંખ્યાત યાવત્ પદ્યોપમની રીતે કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત છે. એ રીતે ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને સર્વકાળ કહેવા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! બહુ પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કેટલી છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભૂતકાળમાં પુદ્ગલ પરાવર્તન કેટલા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનંત છે. એ રીતે ભવિષ્યકાળ અને સર્વકાળમાં પણ પુદ્ગલ પરાવર્તન અનંત છે.

સમુચ્ચય ત્રણ કાળના ૬ અલાવા (આલાપક) કહેવાય છે: (૧) ભૂતકાળથી ભવિષ્યકાળ એક સમય અધિક છે. (૨) ભવિષ્યકાળથી ભૂતકાળ એક સમય ન્યૂન (ઓછી) છે. (૩) ભૂતકાળથી સર્વકાળ બે ગુણથી કંઈક અધિક છે. (૪) સર્વકાળથી ભૂતકાળ અડધાથી કંઈક ઓછો છે. (૫) ભવિષ્યકાળથી સર્વકાળ બે ગુણથી કંઈક ઓછો છે. (૬) સર્વકાળથી ભવિષ્યકાળ અડધાથી કંઈક વધુ છે.

નૈરયિક ઉત્પત્તિ

ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૫ ઉ. ૮ થી ૧૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નૈરયિક નરકમા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ કુદ્દતો માણસ પોતાની ઇચ્છાથી ક્રિયાસાધનદ્વારા ભવિષ્યકાલમાં પ્રથમ સ્થાન છોડી આગ્રાણના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ફરે છે. એજ પ્રમાણે જીવ પણ ચાલુ ભવને છોડી આગલા ભવનો સ્વિકાર કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ નરકમા ઉત્પન્નથવાવાસા જીવની ગતિ કેવી શીઘ્ર હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ ત્રીજા-ચોથા આશાનો જન્મેલ બલિષ્ઠ તરુણ શીલ્પકળામાં નિપુણ હોય અને તે હાથ પગનો સંકોચ અને વિસ્તાર શીઘ્રતાની કરે તેટલો વખત પણ લાગતો નથી. કારણ કે તેમા અસંખ્યાતા સમય વ્યતિત થઈ જાય છે. પરંતુ નરકમાં ઉત્પન્ન થવાવાસા નૈરયિકને ૧-૨-૩ સમય લાગે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો પરભવનુ આયુષ્ય કેવી રીતે બાંધે છે?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો અધ્યવસાય-મન-વચન-ક્રિયા યોગથી અને કર્મબંધનના હેતુદ્વારા પરભવનુ આયુષ્ય બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે જીવોની ગતિ (તે ભવથી બહાર નિકળવાનું) કેમ થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આયુ-ભવ અને સ્થિતિનો @ ક્ષય થયે તે જીવોની ગતિ થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો પોતાની શક્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે કે પરશક્તિથી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો આત્મકદ્વિતી (પોતાની શક્તિથી) ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ પરકદ્વિ (પરશક્તિ)થી ઉત્પન્ન થતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો પોતાના કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે કે-પરના કર્મથી ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો પોતાના કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરના કર્મથી ઉત્પન્ન થતા નથી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જીવો પોતાના પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે કે-પર પ્રયોગથી.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવો પોતાના પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, પર પ્રયોગથી નહિ. એમ ચોવીસે દંડક માટે જ્ઞાણુ.

જે પ્રમાણે આઠમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું તે પ્રમાણે નવમા દશમા ઉદ્દેશમાં ભવી અને અભવી નૈરયિક માટે સમજવું. અને ૧૧ તથા ૧૨ મા ઉદ્દેશમાં સમદષ્ટિ તથા મિથ્યાદષ્ટિ નૈરયિકનું વકતવ્ય કહેવું, અને ૨૪ દંડકના જીવોને માટે પણ તેમજ કથન કરવું.

-
- (૧) આયુષ્ય :- આગલા જીવનું આયુષ્ય પૂર્વ ભવે જે વખતે બાંધ્યું ત્યારથી આગલા જીવમાં જેટલો સમય રહેશે તે સર્વ આયુષ્ય કહેવાય છે.
 - (૨) સ્થિતિ :- જે જીવનું આયુષ્ય બાંધેલ છે તે સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થવા માટે ત્યાંન્ય શરીરનો સંબંધ છોડી વાટે વહેતો ચયો ત્યારથી જેટલા સમયનું આયુષ્ય બાંધેલ છે તેટલો કાળ ત્યાં વિતાવે તેનું નામ સ્થિતિ,
 - (૩) ભવ :- દેવ, મનુષ્ય વિગેરેના જે ભવ મદ્યો છે અને તે અવસ્થામાં ટકેલ છે, તેનું નામ ભવ. આ ત્રણેના ક્ષય થાય છે ત્યારે એક સાથેજ થાય તે. અને ત્યારે જ આત્મા ગતિઅંતર (એક જીવથી બીજા જીવમાં) કરી શકે છે.

નિર્ગંધ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૫ ના ઉ. ૧ નો અધિકાર

નિર્ગંધનાં ૩૬ દ્વાર કહે છે. [૧] પન્નવણા [પ્રરૂપણા] [૨] વેદ, [૩] શાગ [સરાગી] [૪] કલ્પ, [૫] ચરિત્ર, [૬] પડિસેવણા [દોષસેવન] [૭] જ્ઞાન, [૮] તીર્થ, [૯] લિંગ, [૧૦] શરીર, [૧૧] ક્ષેત્ર, [૧૨] કાળ, [૧૩] ગતિ, [૧૪] સંયમ-સ્થાન, [૧૫] [નિકાસે] ચારિત્ર પર્યાય, [૧૬] યોગ, [૧૭] ઉપયોગ, [૧૮] કષાય, [૧૯] બેશ્યા, [૨૦] પરિણામ, [૨૧] બંધ, [૨૨] વેદે [૨૩] ઉદીરણા, [૨૪] ઉપસંપન્નાણુ [ક્યાં જાય?] [૨૫] સંજ્ઞાબદ્ધતા, [૨૬] આહાર, [૨૭] ભવ, [૨૮] આગરેસ [કેટલી વખત આવે?] [૨૯] કાળ-સ્થિતિ, [૩૦] આંતરે, [૩૧] સમુદ્ધાત, [૩૨] ક્ષેત્ર [વિસ્તાર] [૩૩] સ્પર્શના, [૩૪] ભાવ, [૩૫] પરિમાણ [કેટલા લાભે] અને [૩૬] અકપબદ્ધતાદ્વાર.

૧. પન્નવણાદ્વાર :- □

નિર્ગંધ (સાધુ) ૬ પ્રકારના પ્રશ્ન્યા છે. [૧] પુલાક [૨] બદ્ધક, [૩] પડિસેવણા, [૪] કષાયકુક્ષીલ, [૫] નિર્ગંધ, [૬] સ્નાતક.

પુલાક : < આરહિત ધાન્યને પુલાક કહે છે. તે પ્રમાણે સંયમસાર રહિતને પુલાક કહેવાય છે. તે સંયમવાન હોવા છતાં દોષ વડે સંયમને કંઈક અસાર કરે છે. તેના બે લેહ છે.

(૧) લગ્નિય પુલાક :- @ કોઈ ચક્રવર્તી આદિ ક્રિમિશાસ-

□ બાહ્ય અને આંતર મન્ય-પરિગ્રહથી રહિતને નિર્ગંધ અથવા શ્રમણ-સાધુ કહેવાય છે, તે બધાને સર્વ વિસ્તિ ચારિત્ર હોવા છતાં ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની વિભિન્નતાને કારણે નિર્ગંધના છ પ્રકાર થાય છે.

< આ સંબંધે અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે કે, વિત્રાસ્યપી ને સમપુત્રક છે તેને જ અપ્પી લગ્નિય હોય છે અને તેને જ લગ્નિયપુલાક કહેવાય છે. તે સિવાય બીજા કોઈ લગ્નિય પુલાક કહેવાતા નથી.

@ પ્રશ્ન : પુલાક નિર્ગંધનો સંયમ થોડો નિસ્સાર છે કે વિશેષ નિસ્સાર છે?

ઉત્તર : પુલાકના સંયમમાં નિસ્સારત્વની બહુલતા હોવા છતાં પણ થોડાં જ થોડાં નિસ્સાર વ્યત્યાય છે તે સમયની અપેક્ષાથી વ્યત્યાય છે, અર્થાત્ પુલાક થોડા સમયને માટે સંયમને નિસ્સાર (અસ્પર્શ) કરી દે છે.

નની કે જૈનમુનિની અશાતતા કરે તો તેની સેના આદિને સજા કરવા માટે લખિધનો પ્રયોગ કરે તે.

(૨) પ્રતિસેવના પુણ્યક્રમ :- તેના પાંચ પ્રકાર છે. જ્ઞાનને વિસ્મરણાદિ દ્વષણ વડે વિરાધના કરે તે જ્ઞાનપુણ્યક્રમ, શંકાદિ દ્વષણ વડે સમ્યક્ત્વની વિરાધના કરે તે દર્શનપુણ્યક્રમ, મૂળ-ઉત્તરગુણની વિરાધનાથી જે ચારિત્રને દૂષિત કરે તે ચારિત્રપુણ્યક્રમ, જે વિના કારણ અન્ય લિંગ ધારણ કરે તે લિંગ પુણ્યક્રમ અને જે મનથી અકલિપત-સેવવા અયોગ્ય દોષોને સેવે તે યથાસૂક્ષ્મ કહેવાય છે.

(૨) બકુશના બે ભેદ છે :- [૧] ઉપકરણ બકુશ અને, [૨] શરીર બકુશ. જે વસ્ત્રપાત્રાદિ ઉપકરણની વિભૂષા કરવાના સ્વભાવવાળા હોય તે ઉપકરણ બકુશ. તથા જે હાથ-પગ, નખ, મુખ આદિ શરીરના અવયવોને સુશોભિત કર્યા કરે તે શરીર બકુશ.

આ બન્ને પ્રકારના બકુશના પાંચ પ્રકાર છે. [૧] શરીર, ઉપકરણ આદિને સુશોભિત કરવા સાધુઓને અયોગ્ય છે, એમ જાણવા છતાં પણ જે દોષ લગાડે તે આલોગબકુશ. [૨] અજ્ઞાણતા દોષ સેવે તે અજ્ઞાણબકુશ, [૩] સંવુડા-પ્રગટ દોષ લગાડે, [૪] અસંવુડા-છાના દોષ લગાડે, [૫] યથાસૂક્ષ્મ-હાથ-મોં ધોવે, આંખ આંજે છત્યાદિ કરે, બકુશ નિર્ઐંધ તે ખણામાં પડેલી શાળદત્ત સમજવું.

(૩) પ્રતિસેવના :- (વિરાધના) કથંચિત્ ઉત્તર ગુણોની વિરાધના વડે દૂષિત ચારિત્રવાળા હોય તે પ્રતિસેવના નિર્ઐંધ કહેવાય છે. તેના પાંચ પ્રકાર છે. [૧] જ્ઞાન, [૨] દર્શન, [૩] ચારિત્ર, [૪] લિંગ વડે જે આજીવિકા કરનાર હોય તેને કમશઃ જ્ઞાન પ્રતિસેવના, દર્શનપ્રતિસેવના, ચારિત્ર પ્રતિસેવના અને લિંગપ્રતિસેવના કહે છે. (૫) તથા આ 'તપસ્વી' છે એવી પ્રશંસાથી જે ખુશ થાય તથા તપના ફળની ઇચ્છા કરે અને દેવાદિપદની ઇચ્છા કરે તેને યથાસૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કહે છે. શાળના ઉપજીલા બળા જેવા પ્રતિસેવના નિર્ઐંધ છે.

(૪) કપાયકુશીલ :- ફેતસંવાળી, ક્યારા વિનાની શાળ જેવા જેને માત્ર સંસ્કારન કપાયકુશ જે દ્વષણ છે તેના પાંચ પ્રકાર છે. (૧-૨-૩)

જે કાંઈ, માથુ આદિ કષાયોના ઉદ્વેગથી જે જોયનીય પરિણામો વડે જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રમાં દોષ લગાડે તેને કમથા: જ્ઞાનકષાયકુશીલ, દર્શનકષાયકુશીલ અને ચારિત્રકષાયકુશીલ કહે છે. [૪] જે કષાય-પૂર્વક વેશ પરિવર્તન કરે તેને લિંગકષાયકુશીલ કહે છે. અને, [૫] જે મનથી ક્રોધાદિનું સંવન કરે છે તેને ચંથાસૂક્ષ્મ કષાયકુશીલ કહેલ છે. તે મૂળગુણમાં અને ઉત્તરગુણમાં દોષ લગાડતા નથી.

(૫) નિર્ગૂણ-ફેલરાં કાઢેલી-ખાડેલી શાળે જેવા. તેના પાંચ લેહ [૧] પ્રથમ સમય નિર્ગૂણ (દસમે ગુણસ્થાનથી ૧૧ કે ૧૨ ગુણસ્થાનથી ચડતા પ્રથમ સમયના) [૨] અપ્રથમ સમય નિર્ગૂણ (૧૧-૧૨ ગુણસ્થાનમાં જે સમયથી વધુ થયું હોય) [૩] ચરમ સમય (૧ સમયનું છત્રસ્થપાણું જેને ખાકી હોય) [૪] અચરમ સમય (જે સમયથી વધુ સમય જેને છત્રસ્થપાણું ખાકી હોય) અને, [૫] અહાસુહૃમ નિર્ગૂણ (પ્રથમ આદિ સમયની વિવક્ષા સિવાયના નિર્ગૂણો.)

(૬) સ્નાતક :- ○ શુદ્ધ અખંડ, સુગંધી ચોખ્ખા જેવા, તેના પાંચ લેહ :- [૧] અચ્છવી (યોગ નિરોધ [૨] અસખલે (સિખલા દોષ રહિત) [૩] અકસ્મે (ધાતિકર્મ રહિત) [૪] સંશુદ્ધ, (કેવળી) અને [૫] અપરિસ્સવી (અખંધક).

૨. વેદદ્વાર :-

(૧) પુલાક@ પુરુષ વેદી અને પુરુષ નપુંસક વેદી હોય (૨-૩) બકુશ પડિસેવણા-ત્રણ વેદી, (૪) કષાયકુશીલ ત્રણ વેદી અને અવેદી (ઉપશાંત

○ કોઈ પણ વ્યાખ્યાકારે આ સ્થળે અથવા અન્ય સ્થળે સ્નાતકની લિન્ન લિન્ન અવસ્થાનું વર્ણન કરેલ નથી. માટે એવો સંભવ પ્રતીત થાય છે કે શમ્ભુનયને અનુસરીને એક જ અર્થનાં પર્યાયવાચી નામ હોવાં જોઈએ. શક-દેવેન્દ્ર-પુરંદર આદિની જેમ.

@ જોતે તથા જન્મ નપુંસકને પુલાકક્રમ્બિ હોતી નથી. પુરુષને તથા પુરુષનપુંસકને હોય છે (કિંગચેહ અમ્દિ વડે જે કૃત્રિમ નપુંસક હોય તેને પુરુષ નપુંસક કહે છે)

કે ક્ષીણ) (૧) નિર્ઘંથ અવેદી ઉપશાંત-અને ક્ષીણ. અને (૬) સ્નાતિક ક્ષીણ અવેદી હોય.

૩. રાગદ્વાર :-

૪ નિર્ઘંથ સરાગી. નિર્ઘંથ (પાંચમા) વિતરાગી (ઉપશાંત અને ક્ષીણ) અને, સ્નાતક ક્ષીણ વિતરાગી હોય.

૪. કલ્પદ્વાર :-

કલ્પ પાંચ પ્રકારે (સ્થિત, અસ્થિત, સ્થિવર, જિનકલ્પ અને કલ્પાતીત) પાલન કરાય, એ કલ્પ ૧૦ પ્રકારના છે. (૧) અંચેલ, □ (૨) ઉંદેશી, (૩) રાજપિંડ, (૪) સેજાતંતર, (૫) માસકલ્પ, (૬) ચૌમાસી કલ્પ, (૭) વ્રત, (૮) પ્રતિકમણ, (૯) કૃતિકર્મ અને (૧૦) પુરુષ ભ્યેષ.

એ દસ કલ્પ પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ કરના શાસનમાં સ્થિત કલ્પ હોય છે. શેષ ૨૨ તીર્થ કરના શાસનમાં અસ્થિત કલ્પ છે. ઉપરના ૧૦ કલ્પમાંથી ૪-૭-૬-૧૦ એ ચાર સ્થિત કલ્પ છે, અને ૧-૨-૩-૫-૬-૮ અસ્થિત કલ્પ છે.

સ્થિવરકલ્પ=શાસ્ત્રોક્ત વસ્ત્ર-પાત્રાદિ રાખે.

જિનકલ્પ=જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ ઉપકરણ રાખે.

કલ્પાતીત=કેવળી, મનઃ પર્યવ, અવધિરાગી, ૧૪ પૂર્વધર, ૧૦ પૂર્વધર, કૃતકેવળી અને જાતિસ્મરણ રાગી.

પુલાક=સ્થિત, અસ્થિત અને સ્થિવર કલ્પી હોય.

બાકુશ અને પડિસેવણા નિષઠામાં કલ્પ ૪, સ્થિત, અસ્થિત, સ્થિવર અને જિનકલ્પી.

કશાયકુશીલમાં ૫ કલ્પ-ઉપરના ૪ અને કલ્પાતીત.

નિર્ઘંથ અને સ્નાતક-સ્થિત, અસ્થિત અને કલ્પાતીતમાં હોય.

૫. ચારિત્રદ્વાર :-

ચારિત્ર પાંચ છે. (૧) સામાયિક, (૨) છેદોપસ્થાપનીય, (૩) પરિહાર વિશુદ્ધિ (૪) સૂક્ષ્મસંપ્રસાય, અને, (૫) કથાખ્યાત, પુલાક,

બકુશ, પડિસેવણામાં પહેલા બે ચારિત્ર. કષાયકુશીલમાં ૪ ચારિત્ર અને નિર્ગ્રંથ સ્નાતકમાં ચથાખ્યાત ચારિત્ર હોય.

૬. પડિસેવણદ્વાર < :

મૂળગુણ પ્રતિસેવી (મહાવ્રતમાં દોષ) અને ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવી (ગૌચરી આદિમાં દોષ) : (૧-૨-૩) પુણાક, બકુશ પડિસેવણામાં મૂળગુણ ઉત્તરગુણની બન્ને પડિસેવણા. શેષ (૪-૫-૬) ત્રણ નિયંત્રા અપ્રતિસેવી (વ્રતોમાં દોષ ન લગાડે).

૭. જ્ઞાનદ્વાર :

(૧-૨-૩) પુણાક, બકુશ, પડિસેવણા એ ત્રણ નિયંત્રામાં બે જ્ઞાન કે ત્રણ જ્ઞાન, (૩-૪) કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રંથમાં ૨-૩-૪ જ્ઞાન, અને (૫) સ્નાતકમાં કેવળજ્ઞાન; શ્રુતજ્ઞાન આશ્રી (૧) પુણાકને જઘન્ય ૯ પૂર્વ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ ૯ પૂર્વ પૂર્ણ, (૨-૩) બકુશ અને પડિસેવણાને જઘન્ય ૮ પ્રવચન ઉત્કૃષ્ટ દશ પૂર્વ. (૪-૫) કષાયકુશીલ તથા નિર્ગ્રંથને જઘન્ય ૮ પ્રવચન, ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ પૂર્વ. (૫) સ્નાતક સૂત્ર વ્યતિરિક્ત.

૮. તીર્થદ્વાર :

(૧-૨-૩) પુણાક, બકુશ, પડિસેવણા તીર્થમાં હોય, શેષ ત્રણ (૪-૫-૭) તીર્થમાં અને @અતીર્થમાં હોય. અતીર્થમાં પ્રત્યેક બુદ્ધ આદિ હોય.

૯. લિંગદ્વાર ○ :

< સંજવલન કપાયના ઉત્તરથી સંયમ વિરુદ્ધ આચરણ કરે તે પ્રતિસેવના.

@@ હવસ્ય અવસ્થામાં તીર્થદ્વાર કષાયકુશીલ હોય છે, તે અપેક્ષાથી અતીર્થમાં હોય છે. અથવા તીર્થનું દિવ્યદેહ થઈ જવથી અન્યચારિત્રકપાય કુશીલ હોય છે. તે અપેક્ષાથી પણ અતીર્થમાં હોય છે.

○ લિંગના બે ભેદ છે. દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગ. જ્ઞાનાદિને ભાવલિંગ કહે છે. તેથી ભાવની અપેક્ષાએ તેને સ્વલિંગ કહે છે. દ્રવ્યલિંગના બે ભેદ છે. સ્વલિંગ અને પરલિંગ મુખચલિકા, રમ્ભેહરણ. વગેરે દ્રવ્યલિંગ છે. પરલિંગના બે ભેદ છે. કૃતીર્થલિંગ અને ગૃહસ્થલિંગ. પુણાક ત્રણ પ્રકારના દ્રવ્યલિંગમાં હોય છે. કારણ કે ચરિત્રનું પરિણામ કોઈ પણ દ્રવ્યલિંગની અપેક્ષા રાખતું નથી.

છ એ નિયંત્ર (સાધુ) દ્રવ્યલિંગ અપેક્ષા સ્વલિંગ અને અન્યલિંગ અને ગૃહસ્થલિંગમાં હોય. સાંવાપેક્ષા સ્વલિંગ જ હોય.

૧૦. શરીરદ્વાર :

પુલાક, નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકમાં ૩ (ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણ) અકર્મભૂમિમાં ૪ (ઔદારિક, વૈકિય, તૈજસ, કાર્મણ) કમાયકુશીલમાં પાંચો શરીર.

૧૧. ક્ષેત્રદ્વાર :

છ (બધા) નિયંત્ર જન્મ અપેક્ષાએ ૧૫ કર્મભૂમિમાં હોય. સંહરણુ અપેક્ષાએ પાંચ નિયંત્ર (પુલાક સિવાય) □ કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિમાં હોય. પ્રસંગોપાત્ પુલાકલબ્ધિ, આહારકશરીર, સાધ્વી, અપ્રમાદી, ઉપશમશ્રેણીવાળા, ક્ષપકશ્રેણીવાળા અને કેવળી શ્રેષ્ઠ સંહરણુ બન શકે.

૧૨. કાળદ્વાર :

પુલાક, નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક અવસર્પિણી કાળમાં ત્રીજે, ચોથે આરે જન્મે અને ૩-૪-૫ માં આરામાં પ્રવર્તે. ઉત્સર્પિણી કાળમાં ૨-૩-૪ આરામાં જન્મે અને ૩-૪ થા આરામાં પ્રવર્તે. મહાવિદેહમાં સદા હોય.

□ જન્મ ઉત્પત્તિ અને સદ્ભાવ-ચારિત્રભાવથી અસ્તિત્વ, જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષાએ પુલાક કર્મભૂમિમાં હોય. એટલે ત્યાં જન્મે અને ત્યાં વિહરે પણ અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન ન થાય. કેમકે ત્યાં જન્મેલાને ચારિત્ર ન હોય તેમ સંહરણુથી અકર્મભૂમિમાં ન હોય કારણ કે દેવાદિ પુલાકચરિત્રવાળાને સંહરી ન શકે.

○ પુલાક નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક અવસર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં જન્મેલ હોય તો પાંચમા આરામાં તેના સદ્ભાવ હોઈ શકે છે. ત્રીજા, ચોથા આરામાં જન્મ અને સદ્ભાવ બંને હોઈ શકે છે. ઉત્સર્પિણી કાળમાં જન્મની અપેક્ષા બીજા, ત્રીજા, ચોથા આરામાં હોય છે. બીજા આરાના અંતમાં જન્મ લઈને ત્રીજા આરામાં ચારિત્ર સ્વીકાર કરે છે. ત્રીજા-ચોથા આરામાં જન્મ અને સદ્ભાવ બંને હોય છે. સદ્ભાવની અપેક્ષા ત્રીજા, ચોથા આરામાં જ હોય છે. કારણ કે એ એ આરામાં ચારિત્રની પ્રાપ્તિ હોય છે.

પુલાકનું સંહરણુ ન થાય, પણ નિર્ગ્રંથ, સ્નાતક સંહરણુ X અપેક્ષા બીજા કાળમાં પણ હોય. બકુશ પડિસેવણા અને કષાયકુશીલ અવસર્પિણી કાળના ૩-૪-૫ આરામાં જન્મે અને પ્રવર્તે ઉત્સર્પિણી કાળના ૨-૩-૪ આરામાં જન્મે અને ૩-૪ આરામાં પ્રવર્તે. મહાવિદેહમાં સદા હોય.

૧૩. ગતિદાર :-

નામ	ગતિ		સ્થિતિ	
	જન્મ-૧	ઉત્કૃષ્ટ	જન્મ-૨	ઉત્કૃષ્ટ
પુલાક	સુધર્મ દેવલોક	સહસ્રાર દેવલોક	પ્રત્યેક પદ્ય	૧૮ સાગર
બકુશ	" "	અચ્યુત "	" "	૨૨ "
પડિસેવણા	" "	" "	" "	૨૨ "
કષાયકુશીલ	" "	અનુત્તર વિમાન	" "	૩૩ "
ઉપશાંત) નિર્ગ્રંથ)	અનુત્તર વિમાન	સર્વાર્થસિદ્ધ	૩૧ સાગર	૩૩ "
સ્નાતક		મોક્ષ		સાદિ અનંત

દેવતામાં પાંચ પદવીઓ છે. (૧) ઇંદ્ર, (૨) લોકપાલ, (૩) ત્રાયશ્વિશક, (૪) સામાનિક ને, (૫) અહમેંદ્ર.

પુલાક, બકુશ, પડિસેવણા પ્રથમ ૪ પદવીમાંની કોઈ પણ ૧ પદવી પામે. કષાયકુશીલ ૫ માંથી ૧ પદવી પામે. નિર્ગ્રંથ અહમેંદ્ર થાય. સ્નાતક મોક્ષે જાય.

x સંહરણુ આત્રી નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકના જીવે આરા અને ચાર પદ્ધિમાંમાં સંદર્ભાવ કરી છે. તેને અભિપ્રાય એ છે કે પહેલા સંહરણુવાળા મુનિન નિર્ગ્રંથપણ અને સ્નાતકપણની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ અપેક્ષાથી આ સમજવું જોઈએ. એવા વેદરહિત મુનિનું સંહરણુ હોવું નથી. કારણ કે (૧) અમણી- (સાધ્વી), (૨) વેદરહિત, (૩) પરિહાર વિમુક્ત, (૪) પુલાક લગ્નિવાળા, (૫) અપ્રમત, (૬) ચૌદ પૂર્વધારી અને, (૭) આદારકે લગ્નિવાળાનું સંહરણુ હોવું નથી.

પ્રથમના પાંચ નિર્ગ્થકોને જ્યન્ય વિસધક હોય તો ઉપરોક્ત પાંચ પક્ષીમાંથી કેઈ એક પામે. અને નો ઉત્કૃષ્ટ વિસધક હોય તો અન્યન ગતિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૪. સંયમદ્વાર :-

સંયમ સ્થાનનું અસંખ્યાતા છે. ચાર નિર્ગ્થકમાં અસંખ્યાતા સંયમ સ્થાન અને નિર્ગ્થક સ્નાતકમાં સંયમ સ્થાન એક જ હોય. સૌથી થોડા નિર્ગ્થકસ્નાતકના સંયમ સ્થાન. તેથી પુલાકના સંયમ સ્થાન અસંખ્યાતગણા. તેથી બકુશના સંયમ સ્થાન અસંખ્યાતગણા. તેથી પડિસેવણના સંયમ સ્થાન અસંખ્યાતગણા. તેથી કપાયકુશીલના સંયમ સ્થાન અસંખ્યાતગણા.

૧૫. નિકાસે (સંયમના પર્યાય) દ્વાર :- □

બધાના ચારિત્ર પર્યાય અનંતા અનંતા. પુલાકથી પુલાકના ચારિત્ર પર્યાય પરસ્પર છઠાણવડિયા. તે આ પ્રમાણે ~ [૧] અનંતભાગહાનિ [૨] અસંખ્યભાગહાનિ [૩] સંખ્યાતભાગહાનિ [૪] સંખ્યાતગણીહાનિ, [૫] અસંખ્યતગણીહાનિ [૬] અનંતગણીહાનિ.

+ વિસ્તાર માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે પરિશિષ્ટ નં. ૨.

= વિસ્તાર માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે પરિશિષ્ટ નં. ૩.

÷ સંયમ અર્થાત્ ચારિત્રની શુદ્ધિ અશુદ્ધિની દિનાધિકતાના કારણે થવાવાળા ભેદને સંયમ સ્થાન કહે છે. તે અસંખ્યાતા હોય છે. તેમાં દરેક સંયમ સ્થાનના સર્વ આકાશપ્રદેશ ગુચ્છિત કરે. સર્વ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ (અનંતા અનંત પર્યાય) પર્યાય (અંશ) હોય છે. તે સંયમ સ્થાન પુલાકના અસંખ્યાતા હોય છે. કારણકે ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશ્ચમ વિચિત્ર હોય છે. એ પ્રમાણે બકુશ, પ્રતિસેવના, કપાયકુશીલનું પણ સમજી લેવું. નિર્ગ્થક અને સ્નાતકમાં કપાયનો અભાવ હોવાને કારણે માત્ર એક જ સંયમસ્થાન હોય છે.

□ ચારિત્રની પર્યાયને નિકર્ષ કહે છે. પુલાક આદિનું પોતાની સ્વભાવતીય પુલાક આદિની સાથે સંયોજન (મિલન) કરવું તે સ્વસ્થાન સનિકર્ષ કહેવાય છે.

~ જુઓ પરિશિષ્ટ નં. ૪.

[૧] અનંતભાગવૃદ્ધિ [૨] અસંખ્યભાગવૃદ્ધિ, [૩] સંખ્યાત-
ભાગવૃદ્ધિ, [૪] સંખ્યાતગણીવૃદ્ધિ [૫] અસંખ્યાતગણીવૃદ્ધિ, [૬]
અનંતગણીવૃદ્ધિ.

પુલાક-બકુશ પડિસેવણાથી અનંતગુણીન. કષાયકુશીલથી
છઠાણવડિયા નિર્ઞંથ સ્નાતકથી અનંતગુણીન. બકુશ પુલાકથી અનં-
તગુણ વૃદ્ધિ. બકુશ-બકુશથી છઠાણવડિયા. બકુશ-પડિસેવણા કષાયકુશીલથી
છઠાણવડિયા. નિર્ઞંથ સ્નાતકથી અનંતગુણીન.

પડિસેવણા બકુશ માફક સમજવા. કષાયકુશીલ, ચાર નિયંત્રા
(પુલાક, બકુશ, પડિસેવણા, કષાયકુશીલ)થી છઠાણવડિયા અને નિર્ઞંથ
સ્નાતકથી અનંતગુણીન.

નિર્ઞંથ પ્રથમ ૪ નિયંત્રાથી અનંતગુણઅધિક, નિર્ઞંથ સ્નાતકથી
સમતુલ્ય સ્નાતકને નિર્ઞંથ માફક (ઉપરવત) બાણવા.

અદ્યબહુત્વ :- પુલાક અને કષાયકુશીલના જઘન્ય ચારિત્ર
પર્યાય પરસ્પર તુલ્ય. તેથી પુલાકના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યાય અનંતગણા.
તેથી બકુશ અને પડિસેવણાના જઘન્ય ચારિત્ર પર્યાય પરસ્પર તુલ્ય
અને અનંતગણા, તેથી બકુશના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યાય અનંતગણા તેથી
પડિસેવણાના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યાય અનંતગણા, તેથી કષાયકુશીલના
ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યાય અનંતગણા. તેથી નિર્ઞંથ અને સ્નાતકના
જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યાય પરસ્પર તુલ્ય અને અનંતગણા.

૧૬. યોગદ્વાર :-

૫ નિયંત્રા સયોગી અને સ્નાતક સયોગી તથા અયોગી.

૧૭. ઉપયોગદ્વાર :-

છયે નિયંત્રામાં-સાકાર-નિરાકાર-બન્ને ઉપયોગ.

૧૮. કપાયદ્વાર :-

પહેલા ૩ નિયંત્ર સંકષાથી (સંબંધલનનો ચોક્કસ). કપાયકુશીલમાં સંબંધલન :- ૪-૩-૨-૧. નિર્ઘંથ અકષાયી (ઉપશમ કે ક્ષીણ) અને સ્નાતક અકષાયી (ક્ષીણ).

૧૯. લેશ્યાદ્વાર :-

પુલાક, બકુશ, પડિસેવણમાં ૩ શુભ લેશ્યા. કપાયકુશીલમાં છ લેશ્યા@. નિર્ઘંથમાં શુકલ સ્નાતકમાં ૨ પરમ શુકલ લેશ્યા અથવા અલેશી.

૨૦. પરિણામદ્વાર :-

પરિણામ ૩ પ્રકારનાં છે. ૧. હિયમાન (ઘટતા) ૨. વર્ધમાન (વધતા) અને, ૩. અવસ્થિત (સમાન). તેમાં પુલાક નિયંત્રના પરિણામ □ ત્રણે પ્રકારના, બકુશ, પ્રતિસેવના અને કપાયકુશીલમાં પણ ત્રણે પરિણામ લાભે. તેમાં હિયમાન વર્ધમાનની સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત. અવસ્થિતની જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૭ સમયની

☞ ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષપક શ્રેણીમાં કોયનો ઉપશમ અથવા ક્ષય હોય તો ત્રણ કપાય હોય છે. માનનો ઉપશમ અથવા ક્ષય હોય તો બે કપાય હોય છે. જ્યારે માનનો ઉપશમ અથવા ક્ષય હોય છે તો સૂક્ષ્મ સંપરાય નામના દશમા ગુણસ્થાનમાં એક સંબંધલનનો લોભ હોય છે.

@ શુઓ. પરિશિષ્ટ નં. ૫.

~ જ્યારે જીવમાં શુકલધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ હોય છે, તે સમયે પરમશુકલ લેશ્યા હોય છે. બાકી સમયે શુકલલેશ્યા હોય છે. પરંતુ તે બીજા જીવોની શુકલ લેશ્યાની અપેક્ષાએ તો પરમશુકલ લેશ્યા જ હોય છે.

□ જ્યારે પુલાકનાં પરિણામ જીવ્યાં હોય અને કપાય દ્વારા આપિત હોય તો તે સમયે તે એકાદ સમય સુધી વર્ધમાન પરિણામનો અનુભવ કરે છે. એટલા માટે પુલાકના વર્ધમાન પરિણામની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. તેવી રીતે બકુશ પ્રતિસેવના અને કપાયકુશીલના વિષયમાં જાણી લેવું જોઈએ. પરંતુ બકુશ આદિમાં જઘન્ય એક સમય વર્ધમાન પરિણામ મરણની અપેક્ષા પણ ઘટિત હોય છે. પુલાકપણમાં મરણ હોતું નથી, એટલા માટે પુલાકમાં મરણની અપેક્ષા એક સમય ઘટિત હોતો નથી. મરણના સમયમાં પુલાક કપાયકુશીલ આદિ રૂપથી પરિણત હોય છે. પુલાકનું જે મરણ કહ્યું છે તે ભૂતભાવ (ગેયોકાળ અથવા ભવિષ્યકાળ)ની અપેક્ષાથી જાણી લેવું જોઈએ.

નિર્ગ્રંથમાં Δ વર્ધમાન પરિણામ અને અવસ્થિત પરિણામ. સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય, $\bigcirc$ ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત. સ્નાતકમાં ૨ (વર્ધમાન અને અવસ્થિત) વર્ધમાનની $\textcircled{}$ સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત અવસ્થિતની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ દેશબિણી પૂર્વકોડની (૬ વર્ષ ઓછાં.)

૨૧. અંધદાર :-

પુલાક ૭ કર્મ $\square$ (આયુષ્ય સિવાય) અંધે. બકુશ અને પરિસેવણા ૭-૮ કર્મ અંધે, કપાયકુશીક ૬-૭ કે ૮ કર્મ (આયુ-મોહ

Δ નિર્ગ્રંથમાં હિયમાન પરિણામ હોતાં નથી જો તેના પરિણામોની હાનિ થાય તો તે કપાયકુશીક કહેવાય છે. વિશેષ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ નં. ૬.

$\bigcirc$ નિર્ગ્રંથ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી વર્ધમાન પરિણામ-વાળા હોય છે. જ્યારે તેને કેવળજ્ઞાન થઇ જાય છે ત્યારે તેના પરિણામાંતર (બીજા પરિણામ) થઇ જાય છે. નિર્ગ્રંથનું મરણ અવસ્થિત પરિણામમાં થાય છે. એટલા માટે તેને અવસ્થિત પરિણામની સ્થિતિ એક સમયની ઘટિત હોઇ શકે છે.

@ સ્નાતક જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સુધી વર્ધમાન પરિણામ-વાળા હોય છે. કારણ કે શૈવેશી અવસ્થામાં વર્ધમાન પરિણામ અંતર્મુહૂર્ત સુધી હોય છે. સ્નાતકના અવસ્થિત પરિણામનો સમય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે, કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિત પરિણામવાળા રહીને શૈવેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે. તે અપેક્ષાથી અવસ્થિત પરિણામનો સમય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનો સમજવો જોઇએ. અવસ્થિત પરિણામની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશ બિણી કોડપૂર્વની હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે કોડપૂર્વના આયુષ્યવાળા પુરુષને જન્મથી જઘન્ય નવ વર્ષ વીત્યા બાદ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય. તે કારણથી નવ વર્ષ ઓછા (કમ) કોડપૂર્વ વર્ષ સુધી અવસ્થિત પરિણામવાળા થઇને વિચરે છે. પંછી શૈવેશી અવસ્થા (ચૌદમું ગુણસ્થાન)માં 'વર્ધમાન' પરિણામવાળા હોય છે.

$\square$ પુલાક અવસ્થામાં આયુષ્યનો અંધ હોતો નથી. કારણ કે તેના આયુષ્યઅંધ-સૌમ્ય અપ્યવસાય (પરિણામ) હોતા નથી.

સિવાય) < બાંધે. નિર્ઘંથ □ ૩-શ્લાક વેદનીય બાંધે અને □ સ્નાતક શાતાવેદનીય બાંધે અથવા અબાંધે.

૨૨. વેદદાર :-

૪ નિર્ઘંથ, ૮ કર્મવેદે. નિર્ઘંથ ૭ કર્મ (મોહ સિવાય) વેદે સ્નાતક ચાર કર્મ (અધાતી) વેદે.

૨૩. ઉદીરણદાર :-

પુલાક ૭ કર્મ (આયુ, @ મોહ વર્ણને)ની ઉદીરણ કરે. બકુશ પડિસેવણ ૬-૭ કે ૮ કર્મ ઉદેરે. કપાયકુશીલ ૫-૬-૭-૮ કર્મ ઉદેરે (૫ હોય તો આયુ, મોહ, વેદની વર્ણને), નિર્ઘંથ ૨ કે ૫ કર્મ ઉદેરે (નામ-ગોત્ર) અને સ્નાતક □ નામ-ગોત્ર ઉદેરે અથવા અનુદ્ધરિક.

૨૪. ઉવસંપજાણુદાર :-

(સ્વીકાર અને ત્યાગ) પુલાક પુલાકને છોડીને કપાયકુશીલમાં કે અસંયમમાં જાય. બકુશ બકુશપણુને છોડીને પડિસેવણમાં, કપાય-

< કપાયકુશીલ સદમસપરાય ગુણસ્થાનમાં આયુષ્ય બાંધતા નથી. કારણ કે આયુષ્યનો બંધ અપ્રમત ગુણસ્થાન સુધી હોય છે. બાદર કપાયના ઉદયનો અભાવ હોવાથી મોહનીય કર્મ પણ બાધતા નથી. એટલા માટે આયુષ્ય અને મોહનીય કર્મ સિવાય ૭ કર્મોને બાંધે છે.

□ નિર્ઘંથ-યોગ નિમિત્તક એક શાતાવેદનીય કર્મ બાંધે છે. કારણ કે કર્મબંધનાં કારણોમાંથી તેમાં ફક્ત યોગતો જ સદભાવ છે.

□ સ્નાતક અયોગી (ચૌદમુ) ગુણસ્થાનમાં અબંધક હોય છે. કારણ કે તે ગુણસ્થાનમાં બંધ હેતુઓનો અભાવ છે. સયોગી અવસ્થામાં સ્નાતક બંધક હોય છે અને તે બંધ પણ માત્ર શાતાવેદનીયનો હોય છે.

@ પુલાક આયુષ્ય અને વેદનીય કર્મની ઉદીરણ કરતા નથી. કારણ કે તેના તે પ્રકારનાં અધ્યવસાય સ્થાન હોતા નથી. પરંતુ તે પહેલાં ઉદીરણ કરીને પછી પુલાકપણુને પ્રાપ્ત કરે છે. તે પ્રકારે બકુશાદિના વિષયમાં સમજાવું. જે જે કર્મ પ્રકૃતિઓના તે ઉદીરણ કરતા નથી તે તે કર્મ પ્રકૃતિઓના ઉદીરણ તે પહેલાં કરીને પછી બકુશાદિપણુને પ્રાપ્ત કરે છે.

□ સ્નાતક સયોગી અવસ્થામાં નામ અને ગોત્ર કર્મની ઉદીરણ કરે છે. આયુષ્ય અને વેદનીયની ઉદીરણ તો તે પહેલાં કરી ચૂક્યા છે. પછી સ્નાતકપણુને પ્રાપ્ત થાય છે.

કુશીલમાં, અસંયમમાં કે સંયમાસંયમમાં જાય. એ જ ચાર ઠેકાણે પડિસેવણા નિર્ઘ્ન જાય. કષાયકુશીલ છ ઠેકાણે (પુત્રાક, બકુશ, પડિસેવણા અસંયમ, સંયમાસંયમ કે નિર્ઘ્નમાં) જાય નિર્ઘ્ન, ~ નિર્ઘ્નપણાએ છોડીને કષાયકુશીલ, સ્નાતક કે અસંયમમાં જાય અને સ્નાતક મોક્ષમાં જાય.

૨૫. સંજ્ઞાદ્વાર :-

પુત્રાક, નિર્ઘ્ન અને સ્નાતક નોસંજ્ઞાવહુતા, બકુશ, પડિસેવણા. અને કષાયકુશીલ < સંજ્ઞાવહુતા અને નોસંજ્ઞાવહુતા.

૨૬. આહારદ્વાર :-

૫ નિર્ઘ્ન આહારક Δ અને @ સ્નાતક આહારકે અનાહારક.

~ ઉપશમ નિર્ઘ્ન ઉપશમશ્રેણીથી પડતો થકો કષાયકુશીલ થાય છે. કદાચ તે ઉપશમશ્રેણીના શિખર પર મરણ પામે તો દેવોમાં ઉત્પન્ન થતો થકો અસંવિતિ હોય છે. દેશવિરતિ ચતા નથી. કારણ કે દેવોમાં દેશવિરતિપણું હોતું નથી. શ્રેણીથી પડીને દેશવિરતિ પણ હોય છે, તો પણ તેનું અહીં કથન કરેલ નથી. કારણ કે શ્રેણીથી પડતાં જ દુરંત દેશવિરતિ હોતા નથી, પરંતુ કષાયકુશીલ થઈને પછી પાછળથી દેશવિરતિ થાય છે.

< જે આહારાદિની અભિગ્રાપાત્રાઓ હોય તેને સન્નેવહુતા કહે છે. જે આહારાદિના ઉપભોગ કરતા છતાં પણ તેમાં આસક્તિ રહિત હોય તેને નોસન્નેવહુતા કહે છે. આહારાદિના વિષયમાં આસક્તિ રહિત હોવાથી પુત્રાક, નિર્ઘ્ન અને સ્નાતક નોસન્નેવહુતા હોય છે.

શંકા:- નિર્ઘ્ન અને સ્નાતક વિતરાગી હોવાને કારણે નોસન્નેવહુતા હોય છે, પરંતુ પુત્રાક તો સરાગી છે તે નોસન્નેવહુતા કેવી રીતે હોઈ શકે ?

સમાધાન:-સરાગ અવસ્થામાં આસક્તિરહિતપણું સર્વથા હોતું નથી તે વાત નથી, પરંતુ બકુશાદિ સરાગ હોય છે તો પણ નિઃસંગ હોય છે એમ કહ્યું છે.

Δ પુત્રાકથી વળી નિર્ઘ્ન સુધી મુનિઓને વિષયહીન આદિનાં કારણ ન હોવાથી તે અનાહારક હોતા નથી, પરંતુ આહારક જ હોય છે.

@ સ્નાતક કેવળી સમુદ્ધાતના ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયમાં તથા અષ્ટાગી અવસ્થામાં અનાહારક હોય છે. આઠી સમયમાં આહારક હોય છે.

૨૭. ભવદ્વાર :-

□ પુલાક અને નિર્ગથ ભવ કરે જઘન્ય ૧, ઉત્કૃષ્ટ ૩ (મનુષ્યના) ○ બકુશ, પડિસેવણા, કપાયકુશીલ જઘન્ય ૧ ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ભવ કરે અને સ્નાતક તે જ ભવે મોક્ષ જાય.

૨૮. આગરેસ (આકર્ષ) દ્વાર :-

પુલાક એક ભવમાં જઘન્ય એક@વાર ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વાર આવે. ઘણા ભવ આશ્રી જઘન્ય બે વાર અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ સાત વાર આવે. બકુશ, પડિસેવણ અને કપાયકુશીલ એક ભવમાં જઘન્ય એક વાર ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક○

□ જઘન્યત : એક ભવમાં પુત્રાક થઇને કપાયકુશીલપણું આદિ કોઇને એક વાર અગર અનેક વાર, તે જ ભવમાં અગર અન્ય ભવમાં પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષ જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ દેવાદિ ભવથી અંતરિત મનુષ્યમાં ત્રણ ભવ સુધી પુલાકપણું પ્રાપ્ત કરે છે.

○ કોઇ એક ભવમાં બકુશપણું અને કપાયકુશીલપણું પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષ જાય છે અને કોઇ એક ભવમાં બકુશપણું પ્રાપ્ત કરીને ભવાંતરમાં બકુશપણું પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ મોક્ષ જાય છે. એટલા માટે બકુશનો જઘન્ય એક ભવ કહ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ કહ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે, ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ સુધી ચારિત્રી પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી કોઇ તો આઠ ભવ બકુશપણા દ્વારા અને અંતિમ ભવ કપાયકુશીલ સહિત બકુશપણા દ્વારા પૂર્ણ કરે છે. અને કોઇ તો દરેક ભવ પ્રતિસેવના આદિથી યુક્ત બકુશપણાથી પૂર્ણ કરે છે.

@ અહીં ચારિત્રનાં પરિણામોને આકર્ષક કહ્યો છે. પુત્રાકને એક ભવમાં જઘન્ય એક વાર ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વાર આકર્ષક હોય છે.

— પુત્રાક એક ભવમાં એક અને અન્ય ભવમાં બીજા એવી રીતે અનેક ભવ આશ્રી જઘન્યતઃ બે વખત આવે છે અને ઉત્કૃષ્ટ સાત વાર આવે છે. પુત્રાકપણું ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવમાં આવે છે, તેમાંથી એક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વાર આવે છે. પ્રથમ ભવમાં એક વાર આવે છે, અને બાકી બે ભવમાં ત્રણ ત્રણ વાર આવે છે. એવી રીતે સાત વાર આવે છે.

○ બકુશના ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ હોય છે. તેમાં દરેક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક સો વાર આવે છે. ત્યારે આઠ ભવમાં ૭૨૦૦ (૬૦૦×૮=૭૨૦૦) વાર આવે છે. આ પ્રકારે અનેક ભવ આશ્રી બકુશ ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક હજાર વાર આવે છે.

સો વાર આવે. ઘણા ભવ આશ્રી જઘન્ય બે વાર આવે, ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક હમર વાર. નિર્ગંઠપણું જઘન્ય એક વાર < ઉત્કૃષ્ટ બે વાર ઘણા ભવ આશ્રી જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વાર x આવે. સ્નાતકપણું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એક જ વાર આવે.

૨૯. કાળદ્વાર :- (સ્થિતિ)

પુલાક એક જીવ * અપેક્ષાએ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત
 [ઘણા જીવાપેક્ષા જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની, < બકુશ, પડિસેવણા અને કયાયકુશીલ એક જીવાપેક્ષા જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ દેશ ઊંચા પૂર્વકાંડ, ઘણા જીવાપેક્ષા શાશ્વતા. નિર્ગંઠ એક તથા ઘણા જીવાપેક્ષા જઘન્ય ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત, સ્નાતક એક જીવાશ્રયી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશઊંચા પૂર્વકાંડ, ઘણાજીવાપેક્ષા શાશ્વતા છે.

< નિર્ગંઠને એક ભવમાં જઘન્ય એક વાર અને ઉત્કૃષ્ટ બે વાર ઉપશમ-શ્રેણી હોય છે, એટલા માટે તેના આકર્ષ પણું જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ બે હોય છે એટલે નિર્ગંઠપણું એક ભવમાં જઘન્ય એક વાર ઉત્કૃષ્ટ બે વાર આવે છે.
 x નિર્ગંઠના ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભવ હોય છે. તેમાંથી પહેલા ભવમાં બે વાર, બીજા ભવમાં બે વાર અને ત્રીજા ભવમાં એક વાર આવે છે. ક્ષણિક શ્રેણી કરીને મોક્ષ જાય છે. એ પ્રકાર અનેક ભવ આશ્રી નિર્ગંઠ પાંચ વાર આવે છે.

* પુનઃપણાને પ્રાપ્ત કરવાવાળો જીવ જ્યાં સુધી અંતર્મુહૂર્ત પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી મરણ પામતા નથી અને પુનઃપણાથી ઊતરતા (પડતા) પણ નથી. એટલા માટે સ્થિતિ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

[એક પુનઃક જ્યારે પોતાના અંતર્મુહૂર્તના અંતિમ સમયમાં હોય છે, બરાબર તે સમયે બીજો જીવ પુનઃકપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે બન્ને પુનઃકોનો સદ્ભાવ એક સમયમાં હોય છે. તે બે થવાથી અનેક કહેવાયા. એ પ્રકારે અનેક પુનઃકોનો જઘન્ય કાળ એક સમય હોય છે અને તેનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે. કારણ કે પુનઃક એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક હમર હોય છે, તે અનેક હોવા છતાં પણ તેનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. પરંતુ એક પુનઃકની સ્થિતિને અંતર્મુહૂર્તથી અનેક પુનઃકોની સ્થિતિને અંતર્મુહૂર્ત મોટો હોય છે.

< બકુશ ચાત્રિ પ્રાપ્ત થયા બાદ પહેલા સમયમાં કાળ કરી જાય તો જઘન્ય એક સમયની સ્થિતિ હોય છે. કોડપૂર્વની આયુવાળા આઠ વર્ષના અંતમાં ચાત્રિ સ્વીકાર કરે તેની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશ ઊંચી (થોડી ઓછી) કોડપૂર્વની હોય છે.

૩૦. અંતરદ્વાર :-

પહેલા પાંચ નિયંત્રાને અંતર પડે તો એકજીવ અપેક્ષા જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ દેશત્રેયુ અર્ચપુરુષાત્પરાત્રાન કાળ સુધી. સ્નાતકને એક જીવાપેક્ષા અંતર ન પડે. ઘણા જીવાપેક્ષા અંતર પડે તો પુલાકને જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ, નિર્વૃથ્તને જઘન્ય ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસ. શેષ ૪ નું અંતર ન પડે.

૩૧. સમુદ્ધાતદ્વાર :-

પુલાકમાં ૩ સમુદ્ધાત (વેદની, કપાય, મારણાંતિક+) બકુશમાં તથા પડિસેવણમાં ૫ સમુદ્ધાત (વેદની, કપાય, મારણાંતિક, વૈદિક્ય, તેજસ) કપાયકુશીલમાં ૬ સમુદ્ધાત (કેવળી સમુદ્ધાત નહિ) નિર્વૃથ્તમાં નહિ. સ્નાતકમાં હોય તો કેવળી સમુદ્ધાત.

૩૨. ક્ષેત્રદ્વાર :-

પાંચ નિયંત્રા લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય અને સ્નાતક લોકના અસંખ્યાતમે ભાગ હોય અથવા આખા લોકમાં (કેવળી સમુદ્ધાત અપેક્ષા) હોય.

૩૩. સંપર્શનદ્વાર :-

ક્ષેત્રદ્વાર વત્. (પાના નં.)

x પુલાકમાં સંજવનન કપાયનો ઉદય હોય છે એટલા માટે કપાયસમુદ્ધાતનો સંભવ છે.

+ પુલાકમાં મરણ હોતું નથી તો પણ મારણાંતિકસમુદ્ધાત હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે, મારણાંતિકસમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થયા બાદ કપાયકુશીલાદિ પરિણામમાં તેનું મરણ હોય છે.

- કેવળીસમુદ્ધાતના સમયે જ્યારે સ્નાતક શરીરસ્થ હોય છે અથવા દંડકપાટ અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહે છે. મન્યાન અવસ્થામાં તે લોકના ઘણા ભાગને વ્યાપ્ત કરી લે છે અને થોડો ભાગ અવ્યાપ્ત રહે છે. એટલા માટે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહે છે, અને જ્યારે સંપૂર્ણ લોક વ્યાપ્ત કરી લે છે ત્યારે તે સંપૂર્ણ લોકમાં રહે છે.

૩૪. ભાવદ્વાર :-

પહેલા ૪ નિર્મળા ક્ષયોપશમભાવમાં હોય. નિર્મળ થ ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવમાં હોય અને સ્નાતક ક્ષાયકભાવમાં હોય.

૩૫. પરિભાણુદ્વાર :-

(સંખ્યા-પ્રમાણ) સ્યાત્ હોય, સ્યાત્ ન હોય, હોય તો કેટલા ?

નામ	વર્તમાન પર્યાય અપેક્ષા		પૂર્વ પર્યાય અપેક્ષા	
	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
પુલાક	૧-૨-૩	પ્રત્યેક સો (૨૦૦ થી ૬૦૦)	૧-૨-૩	પ્રત્યેક હજાર (૨થી ૬ હજાર)
બકુશ	૧-૨-૩	"		પ્રત્યેક સો કોડ (નિયમા)
પ્રડિસેવણા	"	"	"	"
કપાયકુશીલ	"	પ્રત્યેક હજાર		@ પ્રત્યેક હજાર કોડ "
નિર્મળ થ	"	૧૬૨	૧-૨-૩	પ્રત્યેક સો
સ્નાતક	"	૧૦૮		પ્રત્યેક સો કોડ સિવાયના

૩૬. અદ્યપબહુત્વદ્વાર :-

સૌથી થોડા નિર્મળ થ નિર્મળા, તેથી પુલાકવાળા સંખ્યાતગણક

@ બધા સંયતોની સંખ્યા પ્રત્યેક હજાર કરોડ (બે હજાર કરોડથી નવ હજાર કરોડ સુધી) હોય છે. પરંતુ અહીં તો કપાયકુશીલોની સંખ્યા પ્રત્યેક હજાર કરોડ બતાવેલ છે તે કેવી રીતે ઘટિત હશે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે, કપાય-કુશીલના પરિણામ જે પ્રત્યેક હજાર કરોડ કલા છે તે બે હજાર કરોડ અથવા ત્રણ હજાર કરોડ લેવા જોઈએ. તે સંખ્યામાં પુલાક આદિની સંખ્યા બેળવી દેવાથી બધા સંયતોની સંખ્યા નવ હજાર કરોડથી અધિક થતી નથી.

તેથી સ્નાતક સંખ્યાતગણા. તેથી બ્રહ્મ સંખ્યાતગણા, તેથી પડિસેવણા સંખ્યાતગણા. < અને તેથી કશાપકુશીલના જીવ સંખ્યાતગણા.

પરિશિષ્ટ નં. ૧

પ્રથમ અને છેલ્લા તીર્થ કરના સાધુઓમાં 'અચેલકલ્પ' આદિ દસ કલ્પ હોય છે. કારણ કે તેનું તેમણે પાલન કરવું આવશ્યક છે. એટલા માટે તે સ્થિતકલ્પમાં હોય છે. વચ્ચે બાવીસ તીર્થ કરના સાધુ કોઇ વાર કલ્પમાં સ્થિત હોય છે. અને કોઇ વાર સ્થિત નથી હોતા. કારણ કે કલ્પનું પાલન કરવું તેમને માટે આવશ્યક નથી. એટલા માટે તે અસ્થિતકલ્પવાળા હોય છે.

છઠ્ઠા તીર્થ કર સકષાત્રી પણ હોય છે એટલા માટે કષાય-કુશીલમાં કલ્પાતીતપણું હોય છે.

નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકમાં જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પના ધર્મ હોતા નથી. એટલા માટે તે બન્ને કલ્પાતીત જ હોય છે.

કલ્પ દસ છે:- (૧) અચેલકલ્પ (૨) ઔદેશિક કલ્પ, (૩) રાજ-ચિંક, (૪) શાખાતર, (૫) માસકલ્પ, (૬) ચતુર્માસકલ્પ, (૭) વ્રત, (૮) પ્રતિકર્મણ, (૯) કૃતિકર્મ, (૧૦) પુરુષબ્રમ્હ.

:- દશ કલ્પ આ પ્રકારે છે :-

૧. અચેલકલ્પ :- પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થ કરના સાધુઓને સફેદ રંગનાં વસ્ત્ર રાખવાનું કલ્પ હતું. તે વસ્ત્રો ઓછી કિંમતનાં હતાં, તથા મર્યાદિત પ્રમાણમાં રાખવામાં આવતાં. શેષ બાવીસ તીર્થ કરના સાધુ પાંચ વર્ષનાં વસ્ત્ર આવશ્યકતાનુસાર રાખી શકતા હતા.

< બ્રહ્મ અને પ્રતિસેવનાના પરિમાણ પ્રત્યેક સો કરોડ કલા છે તે બ્રહ્મથી પ્રતિસેવના સંખ્યાતગણા કેવી રીતે થયા? કિતર એ છે કે બ્રહ્મમાં જે 'પ્રત્યેક સો કરોડ' કલા છે તેનો અર્થ એ છે કે બસો કરોડ અથવા ત્રણસો કરોડ સેવા જોઇએ. અને પ્રતિસેવનામાં જે 'પ્રત્યેક સો કરોડ' કલા છે તેનો અર્થ ચારસો કરોડ, પાંચસો કરોડ છસો કરોડ દસાદિ છે.

૨. ઔદેશિક કલ્પ :- પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થ કરના સાધુઓને અન્ય સંલોગી સાધુઓના નિમિત્તથી બનાવેલો આહાર ખીબ સાધુઓને નહિ લેવાનો કલ્પ છે. પણ જો લે તો ઔદેશિક દોષ લાગે. શેષ બાવીસ તીર્થ કરના સાધુ ઉક્ત ઔદેશિક આહાર લઈ શકે છે.

૩. રાજપિંડ :- પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થ કરના સાધુને રાજપિંડ યાને રાજના માટે બનાવેલો આહાર નહિ લેવાનો કલ્પ છે. શેષ ૨૨ તીર્થ કરના સાધુ રાજપિંડ લઈ શકે છે.

૪. શય્યાતર :- ચોવીસ તીર્થ કરના સાધુઓને શય્યાતરને ત્યાંથી આહાર નહિ લેવાનો કલ્પ છે.

૫. માસકલ્પ :- પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થ કરના સાધુઓને માટે નવકલ્પી વિહાર બતાવ્યો છે. શેષ બાવીસ તીર્થ કરના સાધુઓને માટે નવકલ્પી વિહાર બતાવેલ નથી. તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર વિહાર કરે છે.

૬. ચાતુર્માસ :- પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થ કરના સાધુને વર્ષાકાળના ચાર મહિના એક સ્થાન પર રહેવાનો કલ્પ છે. ૨૨ તીર્થ કરના સાધુઓને વર્ષાકાળમાં ૭૦ દિવસ એક સ્થાન પર રહેવાનો કલ્પ છે. પહેલાં વર્ષા થઈ જવાથી પાપ લાગવાનો સંદેહ હોય તો વધારે પણ રહી શકે છે.

૭. વ્રત :- પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થ કરના સાધુને માટે પાંચ મહાવ્રત અને છઠું સત્રિભોજન ત્યાગનું કલ્પ છે. બાવીસ તીર્થ કરના સાધુઓને માટે ચાર મહાવ્રત અને પાંચમું સત્રિભોજન ત્યાગનું કલ્પ છે.

૮. પ્રતિક્રમણ :- પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થ કરના સાધુને માટે દેવમિત્ર, રાવમિત્ર, પાળી, ચૌમાસી અને સંવતસરી પ્રતિક્રમણ એ પાંચ પ્રતિક્રમણ કરવાનો કલ્પ છે. ૨૨ તીર્થ કરના સાધુઓને માટે ચૌમાસી અને સંવતસરીનું પ્રતિક્રમણ આવશ્યક છે. શેષ પ્રતિક્રમણ પાપ લાગે ત્યારે કરે અન્યથા કરે, નહિ.

૯. પ્રતિક્રમ:- ચોવીસ તીર્થ કરના સાધુઓને માટે આ કલ્પ છે કે નાની દીક્ષાવાળા સાધુ મોટી દીક્ષાવાળાને વંદના નમસ્કાર કરે છે. તેના ગુણગામ કરે છે.

૧૦ પુરુષ જ્યેષ્ઠ :- ચોવીસ તીર્થ કરોને માટે આ કલ્પ છે કે પુરુષની પ્રધાનતા હોવાથી, ભણે તે એકસો વર્ષનાં દીક્ષિત સાધ્વી હોય તો પણ તે નવદીક્ષિત સાધુને વંદના નમસ્કાર કરે છે.

કારણ કે પહેલા તીર્થ કરના સાધુ ઋણુ જડ હોય છે, અને અંતિમ તીર્થ કરના સાધુ વક જડ હોય છે; તથા શેષ બાવીસ તીર્થ કરના સાધુ ઋણુપ્રસ હોય છે. તે કારણથી પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થ કરના સાધુના કલ્પમાં અને શેષ ૨૨ તીર્થ કરના સાધુઓના કલ્પમાં તફાવત છે.

પહેલા અને અંતિમ તીર્થ કરના સાધુઓમાં દસ કલ્પ નિયમા હોય છે. વચ્ચેના બાવીસ તીર્થ કરના સાધુઓમાં ચાર કલ્પ (ચોથું, સાતમું, નવમું, દસમું)ની નિયમા અને છ કલ્પની ભજના હોય છે.

શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદા અનુસાર વસ્ત્ર પાત્રાદિ રાખવું સ્થવિરકલ્પ છે. જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ ઉપકરણ રાખવાં જિનકલ્પ છે.

કેવળી, તીર્થ કર આદિ કલ્પાતીત હોય છે.

પરિશિષ્ટ નં. ૨

પ્રશ્ન : આરાધક અને વિરાધકપણાનો આધાર શેના પર છે ? અને તેની વ્યાખ્યા શી ?

ઉત્તર : આરાધક અને વિરાધકપણાનો આધાર આયુષ્યના બંધ પર છે. “સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિ”નો આરાધક એક જ વાર થઈ જાય તો ૧૫ ભવથી વધારે અતિક્રમે નહિ. જેમ અભ્યાસ માટે વર્ષભર પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ પાસ અને નાપાસનું ફળ એક જ વાર હોય છે અને તે ફળ પર જ તેની યોગ્યતા મપાય છે. જીવ પરાક્રમ કરીને ૧૧ ગુણુસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છતાં પણ ત્યાંથી પડીને અનંતકાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. મરુ દો આયુના બંધ સમયે આરાધક બની ગયા હોય તો ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ભવથી વધારે ભવને અતિક્રમે નહિ.

પ્રશ્ન : છઠ્ઠા આદિ ગુણસ્થાનથી પાંચમા આદિ ગુણસ્થાનના અધ્યવસાય સ્થાન નિમ્ન જ હોય છે કે ઉચ્ચ પાણુ હોઈ શકે છે ? જો નિમ્ન જ હોય તો તીવ્ર પરિષદ સહન કરને સમયે કામદેવાદિ શ્રાવકના જે અધ્યવસાય હતા તેને મૂળગુણપ્રતિસેવી નિર્વિઘ્ન પડીસેવણુ બકુશાદિના જે અધ્યવસાય સ્થાન છે તેનાથી નિમ્ન કેમ કહેવાય ? જો ઉચ્ચ પાણુ હોય છે તો ગુણસ્થાન નિમ્ન કેમ ? ગુણસ્થાનની ઉચ્ચતા અને નિમ્નતા તો મોહની તરતમ્બતાના આધાર પર માનેલ છે.

ઉત્તર : છઠ્ઠા આદિ ગુણસ્થાનોમાં પૂર્વ સંગ્રહિત સંયમ પર્યવ વિશેષ અને વિશુદ્ધ હોય છે. એવી અવસ્થામાં જો મૂળગુણાદિ પ્રતિસેવી બની જાય તો તે સમયે તેના સંયમ પર્યવનો હાસ થતો હોવા છતાં પણ શેષ બચેલા સંયમ પર્યવ પાંચમા ગુણસ્થાનવાળાથી વિશુદ્ધ હોય છે. જો કોઈ એ બન્ને અવસ્થામાં કાળ કરી જાય તો આરાધક પાંચમા ગુણસ્થાનવાળો થશે, અન્ય નહિ.

પ્રશ્ન : જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રના પર્યવ અને આત્માના ગુણો તેની વચ્ચે અંતર શું ?

ઉત્તર : જ્ઞાનાદિની વિશુદ્ધતાના કારણે જે ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે તે ગુણોનો સૌથી નાનો અવપાંશ કે જે કેવળી દ્વારા પણ અવિભાજ્ય છે તે સૂક્ષ્મતમ ગુણાંશને પર્યવ કહે છે. એ પ્રકારના પર્યવ બતાવવાનું પ્રયોજન એ છે કે, એક જીવથી બીજા જીવના જ્ઞાનાદિ પર્યવ કેટલા પ્રમાણથી અધિક-હીન અથવા તુલ્ય છે એ અવપબહુતવની સુગમતા માટે પર્યવનું સ્વરૂપ બતાવેલ છે. એ પ્રકારના પર્યવ જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણેના અનંત અનંત હોય છે અને તે અનંતને પણ સર્વ આકાશ પ્રદેશથી અનંતગુણ સમજવા જોઈએ.

પરિશિષ્ટ નં. ૩

પાંચ નિયંત્રક વિરાધકની અપેક્ષા ‘અન્નચરેસુ’ એટલે કે બીજા સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે-એમ બતાવ્યું છે તેનો ખુલાસો આ પ્રકારે છે-

પહેલા ચાર નિયંત્રોને પહેલા આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો સંલવનપતિ આદિ સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા ઇંદ્રાદિની પદવી ન મેળવતાં અન્ય વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. કષાયકુશીલ અપ્રતિસેવી હોય તો તે મૂળગુણ ઉત્તરગુણમાં દોષ લગાવતા નથી. તેમાં તીર્થંકર દેવ તો ઉદ્દૃષ્ટ કષાયકુશીલ હોય છે. તથા તે કલ્પાતીત હોય છે. એટલા માટે તે વિરાધક હોતા જ નથી.

સામાન્ય સાધુઓમાં જે કષાયકુશીલ હોય છે; તે પણ મૂળગુણ ઉત્તરગુણના વિરાધક નથી હોતા. પરંતુ કષાયના ઉદયથી પરિણામની ધારામાં ચડ-ઊતર હોવાથી વિરાધક હોય છે. તે પ્રકારે કષાયકુશીલ પહેલા આયુષ્યનો બંધ થઈ જવાથી તથા ઉપર લખ્યા મુજબ વિરાધક હોવાથી બીજા સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

નિર્ઘ્રંથ નિયંત્રો નિર્ઘ્રંથ અવસ્થામાં તો વિરાધક હોઈ શકતા જ નથી. તેના પરિણામ વર્ધમાન અવસ્થિત હોય છે. તથા તે અજઘન્ય, અનુકૃષ્ટ ૩૩ સારંગપદમની આયુવાળા અનુત્તરવિમાનમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, બીજા સ્થાનોમાં નહિ. તેનું અન્ય સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થવાનું આ પ્રકારે સંભવ છે કે ઉપશમશ્રેણીમાં જે નિર્ઘ્રંથ હોય છે તે ઉપશમશ્રેણીની સ્થિતિ પૂર્ણ થવાથી નીચે ગુણસ્થાનોમાં આવે છે ત્યારે નિર્ઘ્રંથાવસ્થા છોડીને બીજા નિયંત્રોમાં આવી શકે છે તે સમયે બીજા સ્થાનોની સ્થિતિ બાંધી શકે છે. તેને ભૂતનયની અપેક્ષાથી નિર્ઘ્રંથ માનીને નિર્ઘ્રંથનાં બીજા સ્થાનોમાં જવાનું બતાવ્યું છે એવો સંભવ છે. તત્ત્વકેવળી ગમ્ય.

પ્રશ્ન : પાંચ શરીર અને છ સમુદ્ધાત કષાયકુશીલને હોય છે તો પછી તેને અપ્રતિસેવી-મૂળગુણ ઉત્તરગુણના અવિરાધિક કેમ કહ્યાં છે ?

ઉત્તર : વીતરાગીના પગ નીચે જીવ આવી જાય તો તેને ઇન્દ્રિયાવહી બંધ લાગે તેમ કહ્યું છે અને સરાગીને તે ક્રિયાથી સંપરાય બંધ હોવાનું બતાવ્યું છે. ક્રિયા એકસરખી હોવા છતાં પણ ભેદનું કારણ એ છે કે વીતરાગતાં પરિણામ ખૂબ ઊંચાં હોય છે. આ પ્રકારે પરિણામોની અતિશય શુદ્ધતાને કારણે કષાયકુશીલને પાંચ શરીર અને છ સમુદ્ધાત હોવા છતાં પણ અપ્રતિસેવી કહ્યાં છે.

પરિશિષ્ટ નં. ૪

પ્રશ્ન : સંયત ષડ પતિત (છઠાણુવડિયા) હોય છે. તેા શું મહાવ્રતોના ભંગ કરવાવાળા, સમિતિ ગુપ્તિનું પાત્રન નહિ કરવાવાળા અને આજ્ઞાના વિરાધક પણ છઠાણુવડિયામાં સ્થાન પામી શકે છે? છઠાણુવડિયાનું સ્વરૂપ શું છે?

ઉત્તર : સાધુતાની રુચિ અને સંયમપાલન કરવાના ભાવ હોય તેને સંયતિ કહેવાય છે. એક જીવને એક ભવમાં સેંકડો વાર (વયમાં ભાવેની સંતતિ તૂટી જાય તો) સંયમભાવ આવી શકે છે. સાધુપણાનું પાત્રન કરતા વયમાં જ્યારે વ્યયે સંયમભાવ તૂટી જાય છે. અને પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની માફક અસંયતભાવ આવી જાય છે. અર્થાત્ મહાવ્રતોની વિરાધના થઈ જાય છે અને તે શ્રમણુ પુનઃ સાધવાન થઈ વિકૃતભાવો દૂર કરી શુદ્ધીકરણ કરી લે છે ત્યારે તે સંયતિ રહે છે, અને ભગવાનની આજ્ઞાનો આરાધક થાય છે. અન્યથા નહિ!

શુદ્ધીકરણની અપેક્ષાથી જ મહાવ્રત ભંગ પણ ષડસ્થાન પતિતમાં સંમલિત મનાય છે એ વાત ભગવાને નિશ્ચિત રૂપથી દર્શાવી છે. ષડ સ્થાનનું વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે. છ હાનિ :— (૧) અનંતભાગ હીન, (૨) અસંખ્યાતભાગ હીન, (૩) સંખ્યેયભાગ હીન, (૪) સંખ્યેય ગુણહીન (૫) અસંખ્યેય ગુણહીન, (૬) અનંતગુણહીન.

છ વૃદ્ધિ :— (૧) અનંતભાગ વૃદ્ધિ, (૨) અસંખ્યભાગ વૃદ્ધિ, (૩) સંખ્યેયભાગ વૃદ્ધિ, (૪) સંખ્યેય ગુણવૃદ્ધિ, (૫) અસંખ્યેય ગુણવૃદ્ધિ, (૬) અનંતગુણ વૃદ્ધિ. પ્રત્યેક ચારિત્રના અનંત પર્યવ હોય છે. એક ચારિત્રના પાત્રન કરવાવાળા અનેક જીવ હોય છે. યથાખ્યાત ચારિત્ર સિવાય અન્ય ચારિત્રના પાત્રન કરવાવાળાના પરિણામમાં અસમાનતા અને સમાનતા બન્ને હોઈ શકે છે. અસમાનતાને સમજાવે માટે ષડગુણહાનિ વૃદ્ધિનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.

૧. અનંતભાગહીન : ચારિત્રપાત્રન કરવાવાળા કોઈ એ વિવક્ષિત સાધુમાંથી એકના જે ચારિત્ર પર્યવ છે તેના અનંતભાગ (હિસ્સા) કરવામાં આવે છે. તેમાંથી બીજાના ચારિત્ર પર્યવ એક હિસ્સો

(એક ભાગ જેટલો) કમ છે તે કમી અનંતમે ભાગ હીન કહેવાય છે.

૨. અસંખ્યાતભાગહીન : એ જ પ્રમાણે, એક સાધુના ચારિત્રના અસંખ્ય ભાગ કરવામાં આવે તેથી બીજા સાધુનું ચારિત્ર એક ભાગ કમ છે. તો તે અસંખ્યભાગહીન કહેવાય છે.

૩. સંખ્યેયભાગહીન :— તે પણ ઉપરોક્ત રીતિથી એકના ચારિત્રના સંખ્યાત ભાગ કરવાથી બીજાના એક ભાગ કમ થયે થાય છે.

૪. સંખ્યેયગુણહીન :— બીજા જેટલા ચારિત્ર પર્યાવ છે તેને સંખ્યાત ગુણ કરે ત્યારે તે પ્રથમની બરોબરીમાં થઈ શકે ત્યારે તેનું ચારિત્ર સંખ્યાતગુણ હીન છે.

૫. અસંખ્યગુણહીન :— બીજાના જેટલા ચારિત્ર છે તેને અસંખ્યગુણ કરે ત્યારે તે પ્રથમની બરોબર થાય. માટે તેનું ચારિત્ર અસંખ્યગુણહીન છે.

૬. અનંતગુણહીન :— બીજાના જેટલા ચારિત્ર પર્યાવ છે તેને અનંતગુણ કરે ત્યારે તે પ્રથમની બરોબર થાય તે અનંતગુણહીણ છે.

એ જ પ્રમાણે વૃદ્ધિ માટે પણ સમજવું જોઈએ.

સામાયકચારિત્રના અનંત પર્યાવ છે. કોઈના સામાયકચારિત્રના પર્યાવ અનંત અધિક છે અને કોઈના કમ છે પરંતુ સર્વ સામાયકચારિત્રના પાલવાવાળાના અનંત પર્યાવ તો છે જ. તેને સમજાવવા માટે સામાયકચારિત્રના પર્યાવ જેના સર્વથી અધિક છે. તે પણ છે તો અનંતા પણ સર્વ આકાશ પ્રદેશોથી અનંત ગુણ અધિક છે, અસત્ કલ્પનાથી ઉદાહરણના રૂપમાં સમજવાને માટે સર્વથી અધિક સંયમ પર્યાવવાળા સંયમીનાં અનંતપર્યાવને ૧૦ હજારના રૂપમાં કલ્પના કરીએ. લોકમાં જીવ પણ અનંત છે તે સર્વ જીવોને અસત્ કલ્પનાથી ૧૦૦ મોનવામાં આવે! લોકાકાશના પ્રદેશ અસંખ્ય છે તેને અસત્ કલ્પનાથી પંચ માનવામાં આવે! હવે ઉપરોક્ત જે જે અસત્ કલ્પના સમજવા માટે બનાવી છે તેને પુનઃ સમજાવે છે.

(૧) અનંતભાગ હીન :- સામાન્યચારિત્રના અનંત પર્યાવરને ૧૦૦૦૦ માનેલ છે તેને ૧૦૦ થી ભાગવામાં આવે. કદાચ કે એક તો, પૂર્ણ પર્યાવવાળો છે અને બીજો, અનંતભાગ હીન છે. માટે ૧૦૦૦૦ને ૧૦૦ થી ભાગતાં જવાબમાં ૧૦૦ આવશે. અર્થાત્ ૧૦૦૦૦ માંથી ૧૦૦ બાક કરતાં ૯૯૦૦ તેના ચારિત્ર પર્યાવ છે.

(૨) અસંખ્યભાગ હીન :- એક જીવના તો પૂર્ણ અનંત પર્યાવ છે, જેને ૧૦૦૦૦ માનેલ છે અને બીજા તેથી અસંખ્યાતમો ભાગ હીન છે. અસંખ્યને અસત્ કલ્પનાથી ૫૦ માનેલ છે. ૧૦૦૦ને ૫૦ થી ભાગતાં ૨૦૦ આવશે. એ પ્રમાણે તેના ૧૦૦૦૦ માંથી ૨૦૦ બાક કરતાં ૯૮૦૦ પર્યાવ છે. તે ૨૦૦ પર્યાવ અસંખ્યાતમો ભાગ હીન છે.

(૩) સંખ્યાતભાગ હીન :- એક જીવના તો પૂર્ણ અનંત પર્યાવ છે. બીજાના તેથી સંખ્યાત ભાગ હીન છે. અસત્ કલ્પનાથી સંખ્યાતને ૧૦ માનેલ છે. ૧૦૦૦૦ ને ૧૦થી ભાગતાં ૧૦૦૦ ઉત્તર આવશે. માટે ૧૦૦૦૦ માંથી ૯૦૦૦ પર્યાવ છે. પ્રથમનાથી બીજાનાં ૧૦૦૦ પર્યાવ (સંખ્યાત ભાગ) હીન છે.

(૪) સંખ્યાતગુણ હીન :- જે સંખ્યાત ગુણ હીન છે તેના ૧૦૦૦ પર્યાવ છે અને સંખ્યાતને અસત્ કલ્પનાથી ૧૦ માનેલ છે. ચારિત્રના પાલક પ્રથમ એકના પર્યાવ અનંત છે. અને બીજાના ૧૦૦૦ પર્યાવને સંખ્યાતગુણ કરવા. અર્થાત્ ૧૦ થી ગુણવાથી તે પ્રથમના ભાગથી બરાબર (જેને અસત્ કલ્પનાથી ૧૦૦૦૦ માનેલ છે) થઈ શકે છે.

(૫) અસંખ્યગુણ હીન :- જે અસંખ્યગુણ હીન છે તેના ૨૦૦ પર્યાવ છે પ્રથમના સાધુના તો અનંત પર્યાવ છે (જેને અસત્ કલ્પનાથી ૧૦૦૦ માનેલ છે) માટે ૨૦૦ પર્યાવને (અસંખ્યગુણ હીનને, જેને અસત્ કલ્પનાથી ૫૦ માનેલ છે) ૫૦ ગુણ કરીએ ત્યારે તે પ્રથમવાળાની બરાબર થઈ શકે !

(૬) અનંતગુણ હીન :- જેના અનંતગુણ હીન પર્યાવ છે તેના ૧૦૦ પર્યાવ માનેલ છે. પ્રથમના તો અનંત પર્યાવ અર્થાત્ ૧૦૦૦૦

પર્યાવ છે. માટે તેના ૧૦૦ પર્યાવને ૧૦૦ થી ગુણ કરવાથી તે પ્રથમ-
નાની ખરેખર થશે. માટે તેના પર્યાવ અનંત ગુણ હીન છે !

હાનિ અને વૃદ્ધિ સંજ્ઞાપથી

વૃદ્ધિ :-

હાનિ :-

પૂર્ણ પર્યાવવાળા	પ્રતિયોગી	અપૂર્ણ પર્યાવ પાલવાવાળા
(૧) ૧૦૦૦૦	"	૬૬૦૦ અનંતમો ભાગ હીન
(૨) ૧૦૦૦૦	"	૬૮૦૦ અસંખ્યાતમો ભાગ હીન
(૩) ૧૦૦૦૦	"	૬૦૦૦ સંખ્યાતમો ભાગ હીન
(૪) ૧૦૦૦૦	"	૧૦૦૦ સંખ્યાતગુણ હીન
(૫) ૧૦૦૦૦	"	૨૦૦ અસંખ્યગુણ હીન
(૬) ૧૦૦૦૦	"	૧૦૦ અનંતગુણ હીન

આ પ્રમાણે પડગુણ હાનિ અને વૃદ્ધિનું સ્વરૂપ છે. તે ભગવતી
સૂત્ર શ. ૨૫ ઉ. ૬ ના ૧૫ દ્વારની ટીકા તથા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પાંચમા
પદની ટીકાને આધારે તૈયાર કરેલ છે.

પ્રશ્ન : ગુણોના ઉત્કર્ષ-અપકર્ષથી સાધુ વંધ છે કે નહિ ?

ઉત્તર : ગુણોનો ઉત્કર્ષ અપકર્ષ એટલો હોવો જોઈએ કે, જેનાથી
પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન હોય. આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થવા પર તે
વંધ રહે નહિ. જેમ મનુષ્યમાં શ્વાસોશ્વાસની માત્રાની હિનાધિકતા
હોવા પર પશુ જીવિત કહેવાય છે. પરંતુ તે નષ્ટ થઈ જવા પર તે
મૃત જ કહેવાય છે. અથવા શ્વાસોશ્વાસના માત્રાની હિનાધિકતા હોવા
પર પશુ નીરોગી કહેવાય છે. પરંતુ વધારે હિનાધિકતા હોવા પર
ખીમાર કહેવાય છે. તે પ્રમાણે અપકર્ષ આદિના સંબંધમાં સમજવું.
જેમ પોલીસના વેશ સહિત પોતાની ફરજ ઉપર ઊભા રહેવા છતાં પશુ
તે ત્યાં બેઠાજી રાખે, નિદ્રા લે, નાટકાદિ જોવામાં લાગી જાય તો
તેને પોતાની નોકરી ગુમાવવી પડે છે, તે પ્રમાણે સાધુ પશુ આદે તે
વેશમાં કેમ ન હોય પશુ તે પોતાના ગુણોનું પાલન નહિ કરવાથી
વંધ નથી.

પ્રશ્ન : કપાયકુશીલને અપ્રતિસેવી કેમ બતાવ્યા ? કેમકે તેની પર્યાય પુલાકની સાથે પણ છસ્થાનપતિત છે !

ઉત્તર : કપાયકુશીલને તો શાસ્ત્રમાં અપ્રતિસેવી બતાવ્યા છે, તેનું પુલાકની સાથે છસ્થાનપતિત અર્થાત્ પુલાકના સંયમના પર્યાયથી પણ કપાયકુશીલના સંયમ પર્યાયનું અનંતગુણહીન થવાનું કારણ એ છે કે, નવા કપાયકુશીલ (નવદીક્ષિત) હોવાથી તેના તો સંયમસ્થાન પર્યાવ સંબ્રહિત ન થાય, તથા પુલાક તો કપાયકુશીલપૂર્વક હોવાથી (નવમા પૂર્વ સુધી પહોંચેલા) ઘણા સંયમ પર્યાવ સંબ્રહિત થાય છે અને પુલાક કપાયની તીવ્રતાથી ચક્રવર્તીની સેનાદિને સજા ફંડ કરવા છતાં પણ તેની સ્થિતિ થોડી હોવાને કારણે સર્વથાનાશ પામતું નથી. તથા ઘણી સંયમ પર્યાય બાકી રહેવાથી પુલાકને તે કપાયકુશીલથી અનંતગુણ અધિક સંયમ પર્યાવ રહી શકે છે, છતાં પણ તે કપાયકુશીલ નિર્દોષ હોવાને કારણે અપ્રતિસેવી જ છે. તથા પુલાક (ઘણી સંયમ પર્યાયવાળા હોવા છતાં પણ) સદોષ હોવાને કારણે પ્રતિસેવી માનવામાં આવે છે.

જેમકે દષ્ટાંત :- એક તરતનો જન્મેલ બાળક છે, ને વીસ વર્ષનો એક પહેલવાન છે, તે ઘણો જ બીમાર પડ્યો અને બળ ઘટી ગયું. છતાં પણ તે નવજાત બાળકથી તો અધિક જ છે. પરંતુ જ્યારે તંદુરસ્ત અને નાદુરસ્તની દૃષ્ટિથી તપાસ કરવામાં આવે તો બાળક નીરોગી, તંદુરસ્ત અને વીસ વર્ષનો યુવાન નાદુરસ્ત-રોગીની ગણતરીમાં ગણવામાં આવે છે. એ જ પ્રમાણે, સંયમ પર્યાયની અપેક્ષાથી પુલાક કપાયકુશીલથી અનંતગુણ વધી જશે. પણ પ્રતિસેવી અને અપ્રતિસેવીની અપેક્ષા કરવામાં આવે તો પુલાક પ્રતિસેવી અને કપાયકુશીલ અપ્રતિસેવી ગણાશે.

પરિશિષ્ટ નં. ૫

પ્રશ્ન : “ પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના ” એ ત્રણે નિર્ઞંથો (મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવી છે)માં ત્રણ શુભ લેશ્યા માની છે પરંતુ કપાયકુશીલ જે અપ્રતિસેવી છે તેમાં છ લેશ્યા બતાવી છે. તેમાં પ્રશ્ન એ છે કે, જે ત્રણ પ્રતિસેવી નિર્ઞંથ છે તેમાં પૂર્વની ત્રણ અશુભ

લેશ્યા નથી કહી અને જે અપ્રતિસેવી છે તેમાં કપાયકુશીલમાં ત્રણ અશુભ લેશ્યા કેમ ? (ત્રણ શુભ લેશ્યા તો છે જ, પ્રથમ અશુભ લેશ્યા માટે છે.)

ઉત્તર : પુલાક અને પ્રતિસેવના નિર્ઞંથ તો મૂળ અને ઉત્તર ગુણોના પ્રતિસેવી છે. અને બકુશ માત્ર ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવી છે. પ્રશ્નમાં મુખ્ય વાત લેશ્યાવિષયક છે. તેનું સમાધાન એ છે કે, કપાયકુશીલ નિર્ઞંથ કપાયકુશીલપણને ન્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેને ત્રણ શુભ લેશ્યામાંથી કોઈ એક શુભ લેશ્યા હોય છે. પરંતુ તેના સંયમનાં સ્થાન શુદ્ધિ પ્રકર્ષાપ્રકર્ષ કૃતા મેદા : (શુદ્ધિની અલ્પબહુતાને કારણે ભેદ કરેલ છે) તે અસંખ્ય હોવા છતાં પણ પુલાક બકુશ અને પ્રતિસેવનાથી અધિક છે.

તેમાંથી કોઈ પ્રાથમિક સ્થાનમાં (નવ દીક્ષિત) ત્રણ અશુભ લેશ્યાની પ્રાપ્તિ હોઈ શકે છે. દારણ કે તેના જઘન્ય ચારિત્ર પર્યવ બકુશ અને પ્રતિસેવનાના જઘન્ય ચારિત્ર પર્યવોથી પણ અનંતગુણહીન છે. કપાયકુશીલ નિર્ઞંથ અલ્પપર્યાયવાળો હોય અને બકુશ તથા પ્રતિસેવના નિર્ઞંથ હાંબી પર્યાયવાળો હોય તે અપેક્ષાથી છે.

હવે જો શંકા કરવામાં આવે કે ન્યારે પુલાક નિર્ઞંથના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યવ પણ બકુશ અને પ્રતિસેવના નિર્ઞંથના ચારિત્રના પર્યવોથી અનંતગુણહીન જ છે. તો તેમાં અશુભ લેશ્યા કેમ નહિ?

તેનું સમાધાન એ છે કે, પુલાકપણું શુભલેશ્યામાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તથી અધિક હોતી નથી. માટે ભાંબી સ્થિતિના અભાવને કારણે શુભલેશ્યા બદલીને અશુભ લેશ્યાનું આગમન નથી થતું, અર્થાત્ શુભલેશ્યા જ રહે છે. પરંતુ કપાયકુશીલ નિર્ઞંથની સ્થિતિ દશેઝીણીકોડપૂર્વ સુધીની છે. માટે તેમાં અશુભ લેશ્યાનું આગમન સાંભવિત છે.

બકુશ અને પ્રતિસેવના નિર્ઞંથની સ્થિતિ પણ દશેઝીણીકોડપૂર્વ સુધીની છે, પરંતુ તેના જઘન્ય ચારિત્રના પર્યવ, પુલાકના જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ પર્યવોથી અને કપાયકુશીલના જઘન્ય ચારિત્રના

પર્યવોચી અનંતગુણ અધિક છે. માટે બકુશ અને પડિસેવણા નિર્ધારમાં સ્થિતિ અધિક હોવા છતાં પણ અશુભ લેશ્યા નથી આવી શકતી.

પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના નિર્ધાર તો ચારિત્રમાં દોષ લગાવે છે. પરંતુ કષાયકુશીલ નિર્ધાર ચારિત્રમાં દોષ નથી લગાવતા. શુભાશુભતા માત્ર તેના કષાયોમાં જ હોય છે.

વિશુદ્ધ જ્ઞાન-આચારના પાલક એવા કષાયકુશીલ નિર્ધારમાં અશુભ લેશ્યા આવવાનું કારણ પણ પ્રાયઃ અન્યની ચારિત્ર સંગ્રહી હીનતા અને ઢીલાશ નિમિત્તરૂપ બને છે. શિષ્યો અને શ્રાધુઓની મર્યાદાહીનતા, પંચાચારથી વિરુદ્ધ વર્તન, ઉત્સૂત્રપરંપરાદિના નિમિત્તથી તેમાં અશુભ લેશ્યાનું આગમન સ્વાભાવિક છે. તે બે આચાર્ય પ્રવર્તક આદિ હોય તો સારણુ-વારણુના પ્રસંગે તથા કોઈ અનાર્થ દ્વારા સંઘ પર સંકટ ઉપસ્થિત થવા પર અશુભ કષાય આવવાનો સંભવ છે.

જેમકે મર્યાદાહીન અને દૂષિતાચારવાળા શિષ્યોથી ખેદિત થઈને શ્રી ગર્ભાચાર્યે વિચાર્યું કે, “ કિં મજ્જ વુઢુ સીસેહિં અપ્પા મેં અવ-સીયહ ” એ પ્રમાણે અન્ય અનેક પણ ઉદાકરણ હોઈ શકે છે. પરંતુ તે અશુભ લેશ્યા, ભલે કૃણુલેશ્યા પણ કેમ ન હોય ? પણ સંજ્ઞવંતન કષાયના દરજ્જાથી આગળ વધવાવાળી હોતી નથી. અને જો તે સંજ્ઞવંતન કષાયના દરજ્જાથી આગળ વધે તો કષાયકુશીલપણાથી પડી જાય છે. પરિણામો ઠી હિયમાનતાથી કષાયકુશીલ પણ બકુશ આદિમાં જ્યાં અત્રંચમમાં પણ આદ્યા જાય છે, અને બકુશ આદિ પણ પરિણામોની સર્વમાનતાને કારણે આગળ વધીને કષાયકુશીલાદિમાં આવી શકે છે. આગમ પ્રમાણ સાથે તર્ક લગાવતાં તે પ્રમાણે જ્ઞાનમાં આવે છે. આઠી, તત્ત્વકેવળી ગમ્ય.

પરિશિષ્ટ નં. ૬

પ્રશ્ન : ૧૧ મા અને ૧૨ મા શુભસ્થાનવર્તી આત્માઓ નિર્ધાર નિર્ધારના અધિકારી મકુશ છે. અને તેમાં વર્ધમાન અને અવસ્થિત એ બે પરિણામ બતાવેલ છે. તેથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, ૧૧ મા શુભસ્થાને પણ હિયમાન પરિણામ હોતું નથી, છતાં પણ ૧૧ મા શુભ

સ્થાનેથી આત્મા નીચે તો અવસ્થા આવે છે. તો હિયમાન પરિણામ વિના નીચે આવવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર : યથાગ્યાતચારિત્ર અને નિર્ઞય નિયંત્રમાં હિયમાન પરિણામ નથી. છતાં પણ નીચે આવવાની જે ક્રિયા થાય છે તે સ્થિતિ પૂર્ણ થવાને કારણે થાય છે. ૧૧ માં ગુણસ્થાને રહેવાનો જે કાળ છે તે સ્થિતિનો પરિપાક થયે સ્નાનાવિક રીતે ૧૧ માં ૧૦ માં ગુણસ્થાને આવે છે. હિયમાન પરિણામ ત્યાં છે જ નહિ. એટલે નીચે આવવાના કારણ રૂપમાં તેને ગણાય નહિ. તથા તે વાત સમજવા એક વ્યાવહારિક ઉદાહરણ લઈએ.

એક ન્યાયાધીશ થોડા દિવસની રજા ઉપર ગયા અને તેના સ્થાને રજા પ્રમાણુના દિવસો માટે એક બીજા ન્યાયાધીશ આવ્યા. પ્રથમના જે રજા ઉપર હતા તેના રજાના દિવસો પૂર્ણ થયે આવ્યા એટલે તેના સ્થાને જે હતા તે ઊતરી ગયા. હવે વિચારીએ કે જે ન્યાયાધીશ ઊતરી ગયા તે શું પોતાના દોષને કારણે ? નહિ. તેને તેટલા જ દિવસ માટે નિર્ધારિત કર્યા હતા, બસ, હવે તે જ ઉદાહરણ ૭ ગુણસ્થાનથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવવાવાળા માટે અને ૧૧ ગુણસ્થાનથી ૧૦મા ગુણસ્થાને આવવાવાળા માટે વિચારી લ્યો ! તેમાં તેના હિયમાન પરિણામનો દોષ નથી પણ તે સ્થાનની સ્થિતિ જ તેટલા સમયની છે તે નક્કી થયું.

તીર્થંકર દેવો પણ ૭ માં થી ૬ ગુણસ્થાને આવે છે. તેને માટે પણ ઉપર પ્રમાણેનો જ નિયમ સમજવાનો છે. જેમકે છમ્મચ તીર્થંકર ન્યારે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેને નિયમા ૭ માં ગુણસ્થાન હોય છે. અને અંતર્મુહૂર્ત પછી ૭ માં ગુણસ્થાનની સ્થિતિ પૂર્ણ થયે છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવે છે. હવે તીર્થંકર દેવોમાં પણ નિર્ઞય નિયંત્રની સમાન હિયમાન પરિણામ હોતું નથી. છતાં પણ નીચેના ગુણસ્થાન પર આવે છે. એટલે સારાંશ એ છે કે, ૭ ગુણસ્થાનથી ૬ આવવામાં અને ૧૧ માં થી ૧૦ માં ગુણસ્થાને આવવામાં માત્ર સ્થિતિની પરિપાકતાનો જ પ્રભાવ છે. પરંતુ હિયમાન પરિણામનો પ્રભાવ નથી.

પ્રશ્ન : આહારક લબ્ધિ કયા નિર્ઞયને પ્રાપ્ત થાય છે ? (છ નિર્ઞયમાંથી)

ઉત્તર : આહારકલ્પિ ૧૪ પૂર્વાધારીને જ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન માત્ર કપાયકુશીલ અને નિર્ઞય સિવાય અન્ય નિર્ઞયોમાં હોતું નથી. એટલા માટે આહારકલ્પિની પ્રાપ્તિ ઉપરોક્ત બે નિર્ઞયોમાં જ થાય છે. અને તે બન્ને નિર્ઞય અપ્રતિસેવી છે, અને આહારકલ્પિનો પ્રયોગ કરનારને પ્રતિસેવી બતાવ્યા છે. માટે જે સમયે પ્રયોગ કરે ત્યારે ૧૪ પૂર્વમાં ઉપયોગ નહિ હોવાના કારણે ઋણસૂત્રનયથી તેમાં ૧૪ પૂર્વ નહિ માનવાથી તેનો પ્રયોગ અન્ય નિર્ઞયોમાં હોવાનો સંભવ છે. અર્થાત્ આહારકલ્પિની પ્રાપ્તિ ઉપરોક્ત બન્ને અપ્રતિસેવી નિર્ઞયોમાં થાય છે અને પ્રયોગ પ્રતિસેવી નિર્ઞયોમાં થાય છે.

પ્રશ્ન : આહારકલ્પિનો પ્રયોગ કરીને આવોચના ન કરે તો શું આરાધક ન કહેવાય ?

ઉત્તર : આહારકલ્પિનો પ્રયોગ કરવાનાગાને શાસ્ત્રોમાં સિય તિકિરીપ ચઝકિરીપ સિય પંચ કિરિપ અર્થાત્ કદાચિત્ ૩-૪-૫ ક્રિયા લાગે છે તેમ બતાવ્યું છે. તે પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, આહારકલ્પિનો પ્રયોગ કરવાથી જનહિંસા સુખીની ક્રિયા પશુ યર્ષ બંધ છે. તથા તેનો પ્રયોગ કરવો તે પશુ પ્રમાણનું કારણ છે. તે-તે કારણથી આવોચના વગર આરાધક ન થઈ શકે.

પ્રશ્ન : આહારકલ્પિ ભવ કેટલી વાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? તથા પ્રયોગમાં કેટલી વાર લાવી શકે છે ?

ઉત્તર : આહારકલ્પિનો પ્રયોગ જઘન્ય ૧ વાર, ઉત્કૃષ્ટ ૪ વાર કરી શકે છે તથા આહારકલ્પિની પ્રાપ્તિ પશુ ૪ વાર જ હોય તેવી સંભાવના છે.

સંજ્યા (સંયતિ)

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૨૫. ઉ. ૭ નો અધિકાર

સંયતિ પાંચ પ્રકારના :- (તેનાં ૩૬ દ્વાર નિયંત્રા માફક ગણવાં) (૧) સામાયિક ચારિત્રી (૨) છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રી (૩) પરિ

હાર વિશુદ્ધ ચારિત્રી (૪) સૂક્ષ્મસંપ્રત્ય ચારિત્રી અને, (૫) યથાખ્યાત ચારિત્રી.

૧. સામાયિક ચારિત્રીના ૨ લેહ- (૧) સ્વરૂપકાળના-પ્રથમ અને ચારમ તીર્થ કરના સાધુઓ હોય છે. જ્યન્ય ૭ દિન, મધ્યમ ૪ માસ, ઉચ્છુદ્ધ ૬ માસની કાચી દીક્ષાવાળા (૨) જાવજીવના-૨૨ તીર્થ કરના, મહાવિદેહ ક્ષેત્રના અને પાત્રી દીક્ષા લીધેલા સાધુઓ (સામાયિક ચારિત્ર લીધેલા).

૨. છેદોપસ્થાપનીય (ખીજી વાર નવી દીક્ષા લીધેલા) સંસ્કૃતિના મે લેહ. (૧) સાતિચાર-પૂર્વ સંયમમાં દોષ લાગવાથી નવી દીક્ષા લે તે (૨) નિરતિચાર શાસન કે સંપ્રદાય બદલીને ફરી દીક્ષા લે. જેમ પાર્શ્વ-જીનના સાધુ મહાવીર પ્રભુના શાસનમાં દીક્ષા લે તે.

૩. પરિહારવિશુદ્ધચારિત્રી- ૯-૯ વર્ષના ૯ જાણુ દીક્ષા લે, ૨૦ વર્ષ ગુરુકુલવાસકરીને ૯ પૂર્વ ભણે. પછી ગુરુ આજ્ઞાએ વિશેષ શુભ પ્રાપ્તિ માટે નવેય સાધુઓ પરિહારવિશુદ્ધચારિત્ર લે. તેમાંના ૪ મુનિ ૭ માસ મુખી તપ કરે, ૪ મુનિ વૈયાવચ્ચ કરે અને ૧ મુનિ વ્યાખ્યાન વાંચે. ખીજા ૭ માસમાં ૪ વૈયાવચ્ચી મુનિ તપ કરે, ૪ તપ કરનારા વૈયાવચ્ચ કરે, ૧ મુનિ વ્યાખ્યાન વાંચે. ત્રીજા ૭ માસમાં ૧ વ્યાખ્યાન વાંચનાર તપ કરે, ૧ વ્યાખ્યાન વાંચે અને ૭ મુનિ વૈયાવચ્ચ કરે. તપશ્રીયા, ઉનાળે એકાંતરે ઉપવાસ, શિયાળે છકુ છકુ પારણાં, ચૌમાસે અઠમ અઠમ પારણાં કરે, એમ ૧૮ માસ તપ કરીને જીનકલ્પી થાય અથવા ફરી ગુરુકુલવાસ સ્વીકારે.

૪. સૂક્ષ્મસંપ્રત્યચારિત્રના ૨ લેહ- (૧) સંકલેશ પરિણામ ઉપશમ શ્રેણીથી પડનારા (૨) વિશુદ્ધ પરિણામ. ક્ષપક શ્રેણી પર ચડનારા.

૫. યથાખ્યાત ચારિત્રના બે લેહ-(૧) ઉપશાંત વીતરાગી ૧૧મા શુદ્ધચારવાળા (૨) ક્ષીણ વીતરાગીના ૨ લેહ-છસસ્ય અને કેવળી (સુત્રોગી તથા અયોગી).

૨. વેદદ્વાર :- □ સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયવાળા સવેદી (૩ વેદ) તથા અવેદી (૬ મા ગુણસ્થાન અપેક્ષા), પરિહારવિશુદ્ધ પુરુષ વેદી કે પુરુષનપુંસક વેદી, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત અવેદી.○

૩. રાગદ્વાર :- ૪ સંયતિ સરાગી અને યથાખ્યાત સંયતિ વીતરાગી.

૪. કલ્પદ્વાર :- કલ્પના પાંચ ભેદ છે, તેની વિગત :-

૧. સ્થિત કલ્પ :- નિયંદામાં બતાવેલા ૧૦ કલ્પ, પહેલા તથા છેલ્લા તીર્થ કરના શાસનમાં હોય.

૨. અસ્થિતકલ્પ :- ૨૨ તીર્થકરના સાધુઓમાં હોય. ૧૦ કલ્પમાંથી શસ્ત્રાતર, વ્રત, કૃતિકર્મ અને પુરુષ જ્યેષ્ઠ એ ચાર તો સ્થિત છે અને વસ્ત્ર કલ્પ, ઉદ્દેશિક, આહારક કલ્પ, રાજપીઠ, માસકલ્પ, આતુર્માંસિક કલ્પ અને પ્રતિક્રિયા કલ્પ, એ છ અસ્થિત હોય છે.

૩. સ્થવિર કલ્પ :- મર્યાદાપૂર્વક વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ઉપકરણથી શુરુકુળાવાસ, ગમ્મ, અને અન્ય મર્યાદાનું પાલન કરે.

૪. જિન કલ્પ :- જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સર્ગપક્ષ સ્વીકારીને અને ઉપસર્ગ સહન કરતાં જંગલાકિમાં રહે. (વિસ્તાર નંદી સૂત્રમાં)

૫. કલ્પાતીત :- આગમ વિહારી અતિશય જ્ઞાનવાળા સહોત્તમા જે કલ્પરહિત ભૂત-માવિના લાભાલાભ જોઈને પતે.

□ નવમા ગુણસ્થાન સુધી સામાયિકચારિત્ર અને છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર હોય છે. નવમા ગુણસ્થાનમાં વેદનો ઉપશમ અથવા ક્ષય થાય છે, ત્યાં સામાયિક ચારિત્રનાજો અવેદી હોય છે. નવમાંથી પહેલાના ગુણસ્થાનોમાં સવેદી હોય છે. જો સવેદી હોય તો ત્રણે વેદવાળો હોય છે અને જો અવેદી હોય તો ઉપસર્ગ વેદી અથવા ક્ષી-ગુવેદી હોય છે.

○ અવેદી-૩ સં. નેદી અથવા ક્ષી-ગુવેદી હોય છે.

સામાયિક ચારિત્રીમાં પ્રાંચે કલ્પ. છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રીમાં ત્રણ કલ્પ @ (સ્થિતકલ્પ, સ્થવિરકલ્પ અને જિનકલ્પ) સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રીમાં ત્રણ કલ્પ (સ્થિત કલ્પ, અસ્થિતકલ્પ અને કલ્પાતીત.

૫. નિયંઠાદ્વાર :- સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીયમાં ચાર નિયંઠા (પુલાક, બકુશ, પડિસેવણા અને કષાયકુશીલ) પરિહારવિશુદ્ધ અને સૂક્ષ્મસંપરાયમાં એક કષાયકુશીલ નિયંઠા. યથાખ્યાતચારિત્રીમાં બે નિયંઠા (નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક)

૬. પડિસેવણાદ્વાર:-સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય સંયતિ મૂળગુણ પ્રતિસેવી (૫ મહાવ્રતમાં દોષ લગાડે) તથા ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવી (દોષ લગાડે) કે અપ્રતિસેવી (દોષ ન પણ લગાડે.) શેષ ત્રણ સંયતિ અપ્રતિસેવી (દોષ ન લગાડે).

૭. જ્ઞાનદ્વાર :- ૪ સંયતિમાં ચાર જ્ઞાન (૨-૩-૪)ની ભજના અને યથાખ્યાતમાં ૫ જ્ઞાનની ભજના. જ્ઞાનાભ્યાસ અપેક્ષા સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયમાં જઘન્ય અષ્ટ પ્રવચન (૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ), ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ પૂર્વ સુધી. પરિહારવિશુદ્ધમાં જઘન્ય ૬ મા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વચ્ચે સુધી, ઉત્કૃષ્ટ ૬ પૂર્વ સંપૂર્ણ. સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત જઘન્ય અષ્ટ પ્રવચન સુધી ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ પૂર્વ તથા સૂત્ર વ્યતિરિક્ત.

૮. તીર્થદ્વાર :- સામાયિક અને યથાખ્યાત સંયતિ તીર્થમાં, અતીર્થમાં, તીર્થકરમાં અને પ્રત્યેક બુદ્ધમાં હોય. છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધ અને સૂક્ષ્મસંપરાય તીર્થમાં જ હોય.

૯. લિંગદ્વાર :- પરિહારવિશુદ્ધ દ્રવ્યે-ભાવે સ્વલિંગી હોય. શેષ ચાર સંયતિ દ્રવ્યે સ્વલિંગી, અન્યલિંગી કે ગૃહસ્થલિંગી હોય, પણ ભાવે સ્વલિંગી હોય.

@ વચ્ચેના ૨૨ તીર્થકરોનાં તીર્થમાં અને મહાવિદેહક્ષેત્રના તીર્થકરોનાં તીર્થમાં અસ્થિત કલ્પ હોય છે, ત્યાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોતું નથી, માટે છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્રીમાં અસ્થિતકલ્પ હોતો નથી.

૧૦. શરીરદ્વાર :- સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયમાં ૩-૪-૫ શરીર હોય, શેષ ત્રણમાં ૩ શરીર.

૧૧. ક્ષેત્રદ્વાર :- સામા., સૂક્ષ્મ., યથા. ૧૫ કર્મભૂમિમાં. છેદો. પરિ. ૫ ભરત ૫ ઇંચવતમાં હોય. સંહરણ અપેક્ષા અકર્મભૂમિમાં પણ હોય., પરિહારવિશુદ્ધ સંયતિનું સંહરણ ન થાય.

૧૨. કાળદ્વાર :- સામાયિક, અવસર્પિણી કાળના ૩-૪-૫ આરામાં જન્મે અને ૩-૪-૫ આરામાં વિચરે, ઉત્સર્પિણીના ૨-૩-૪ આરામાં જન્મે અને ૩-૪ આરામાં પ્રવર્તે. મહાવિદેહમાં પણ હોય. સંહરણ અપેક્ષા અન્ય ક્ષેત્ર (૩૦ અકર્મભૂમિ)માં પણ હોય. છેદોપસ્થાપનીય મહા વિદેહમાં ન હોય, શેષ ઉપસ્વત્. પરિહારવિશુદ્ધ અવસર્પિણી કાળના ૩-૪ થે આરે જન્મે પ્રવર્તે, ઉત્સર્પિણી કાળના ૨-૩-૪ થે આરે જન્મે અને ૩-૪ આરે પ્રવર્તે. સૂક્ષ્મ., યથા. સંયતિ અવસર્પિણીના ૩-૪ આરે જન્મે અને પ્રવર્તે. ઉત્સર્પિણીના ૨-૩-૪ આરે જન્મે અને ૩-૪ થે આરે પ્રવર્તે. મહાવિદેહમાં પણ લાભે. સંહરણ અન્યત્ર પણ થાય.

૧૩. ગતિકાર :-

સંયમ નામ	ગતિ		સ્થિતિ	
	જન્મન્ય	ઉત્કૃષ્ટી	જન્મન્ય	ઉત્કૃષ્ટી
સામાયિક છેદોપ.	સૌધર્મ કલ્પ	અનુત્તર વિમાન	૨ પલ્લ ૩૩ સાગર	
પરિહારવિશુદ્ધ .	”	સહસાર	” ૨ ” ૧૮ ”	
સૂક્ષ્મસંપરાય	અનુત્તર વિમાન	અનુત્તર	” ૩૧ સાગર ૩૩ ”	
યથાખ્યાત	”	”	” ૩૧ ” ૩૩ ”	

દેવતામાં ૫ પદવી છે- ઇંદ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિશક, લોકપાલ અને અહમેન્દ્ર. સામા. છેદો. આરાધક હોય તો પાંચમાંથી ૧ પદવી પામે પરિ. પ્રથમ ૪ માંથી ૧ પદવી પામે. સૂક્ષ્મ યથા. વાળા અહમેન્દ્ર x

x સ્પષ્ટીકરણ નિષ્કા અધિકારના પૃષ્ઠ નં. ૬૨૧ પરિશિષ્ટ નં. ૩માં જુઓ.

પદ પામે. જ્યન્ય વિરાધક હોય તો ૪ પ્રકારના દેવમાં ઊપજે અને ઉત્કૃષ્ટ વિરાધક હોય તો સંસારબ્રમણ કરે.

૧૪. સંયમ સ્થાન :-

÷ રાના, છેદો. પરિ. માં અસંખ્ય સંયમ સ્થાન હોય. સૂક્ષ્મ સંપરાયમાં અંતમુહૂર્તના સમય જેટલા અસંખ્ય સમય અને યથાનું સંયમ સ્થાન એક જ છે તેનો અદ્યખણત્વ :-

સૌથી ઘોરા યથા. સંયતિના સંયમ સ્થાન. તેથી સૂક્ષ્મના. સંયમ સ્થાન અસંખ્યાત ગણા. તેથી પરિ. ના સંયમ સ્થા. અસંખ્યાત ગણા. તેથી સામા. છેદો. ના સંયમ સ્થા. અસંખ્યાત ગણા (પરસ્પર તુલ્ય).

૧૫. નિકસેદ્ધાર:- એકેક સંયમના પર્યાવ (પગજવા) અનંત અનંત છે. પહેલા ત્રણ સંયતિના પર્યાવ પરસ્પર તુલ્ય તથા પટગુણ

÷ સંજ્ઞા અને નિર્ણય અધિકારમાં “ સંયમ સ્થાન અને ચારિત્રપર્યાવ ” ભિન્ન બતાવેલ છે. તેનો અર્થ એ પ્રમાણે સમજવાનો છે કે “સંયમસ્થાન”માં કપાયનો ક્ષયોપશમ પ્રહયુ કરેલ છે. કપાયના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાના કારણે સંયમસ્થાન અસંખ્યાત છે, કપાયના ઉપશમ અને ક્ષયની અપેક્ષાથી તો સંયમસ્થાન એક જ છે. “ ચારિત્રના પર્યાવ ” ક્રિયાના બાહ્ય ભેદની અપેક્ષાથી નહિ પરંતુ અંતરંગ વિશુદ્ધિના અંશને સંયમ પર્યાવ કહે છે. ચારિત્રની વિશુદ્ધિના પ્રભાવે જે ગુણ પ્રગટ થાય તે ગુણના સૌથી સૂક્ષ્મ અંશ જે કેવળી ભગવાનથી પણ અવિભાજ્ય છે. તે સૂક્ષ્મતમ ચારિત્રના ગુણ અંશને “ પર્યાવ ” કહે છે. અર્થાં સંયમ સ્થાનોમાં પર્યાવ સમાન તો નથી, પરંતુ અનંત તો સર્વમાં હોય છે.

પ્રશ્ન :- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પર્યાવ અને આત્માના ગુણો તેની વચ્ચે અંતર શું ?

ઉત્તર :- જ્ઞાનાદિની વિશુદ્ધિના કારણે જે ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે તે ગુણોનો સૌથી નાનો અલ્પાંશ કે જે કેવળી દ્વારા પણ અવિભાજ્ય છે તે સૂક્ષ્મતમ ગુણોને પર્યાવ કહે છે. એ પ્રકારના પર્યાવ બતાવવાનું પ્રયોજન એ છે કે એક જીવથી બીજા જીવના જ્ઞાનાદિ પર્યાવ કેટલા પ્રમાણથી અલગ હોય અથવા તુલ્ય છે એ અદ્યખણત્વની સુગમતા માટે પર્યાવનું સ્વરૂપ બતાવેલ છે. એ પ્રકારના પર્યાવ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણના અનંત અનંત હોય છે અને તે અનંતને પણ સર્વ આકાશ પ્રદેશથી અનંતગુણ સમજવા બેઠાએ.

હાનિ-વૃદ્ધિ. સૂક્ષ્મ, યથાથી ૩ સંયમ અનંતગણા ન્યૂન છે. સૂક્ષ્મ. ત્રણેયથી અનંતગણા અધિક છે. પરસ્પર પટગુણ હાનિ વૃદ્ધિ અને યથાથી અનંતગણા ન્યૂન છે. યથા. ચારેયથી અનંતગણા અધિક છે. પરસ્પર તુલ્ય છે. અલ્પઅહુત્વ :-

(૧) સૌથી થોડા સામા.	છેદોના જ.	સંયમ પર્યાવ (પરસ્પર તુલ્ય)	તેથી
(૨) પરિકાર વિશુદ્ધના	જઘન્ય	"	અનંતગણા "
(૩) "	"	ઉત્કૃષ્ટ	" " "
(૪) સામા. છેદોના	"	"	" " "
(૫) સૂક્ષ્મ સંપરાયના	જઘન્ય	"	" " "
(૬) "	"	ઉત્કૃષ્ટ	" " "
(૭) યથાખ્યાતના	જ.ઉ.	"	" પરસ્પર તુલ્ય

૧૬. યોગદ્વર :- ૪ સંયતિ સયોગી અને યથા. સયોગી અને અયોગી.

૧૭. ઉપયોગદ્વર : સૂક્ષ્મ.માં સાકારકપયોગી હોય, શ્લેષ ચારમાં બન્ને (સાકાર નિસાકાર) ઉપયોગગણા હોય છે.

૧૮. કષાયદ્વર :- ૩ સંયતિમાં સંજવલનના એક (ચારેય કષાય) હોય. સૂક્ષ્મ, સંયતિમાં લોભ હોય અને યથા. અક્રવાસી (ઉપશાંત કે ક્ષીણ) હોય.

૧૯. લેશ્યાદ્વર :- સામા. છેદો.માં ૭ લેશ્યા. પરિ.માં ૩ શુભ લેશ્યા. સૂક્ષ્મ.માં ૧ શુક્લ લેશ્યા. યથા.માં ૧ શુક્લ લેશ્યા તથા અલેશી પણ હોય.

૨૦. પરિણામદ્વર : સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય અને પરિકાર વિશુદ્ધ ચારિત્રીમાં પરિણામ ત્રણેય હોય છે. અને તેની સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે. હિયમાન અને વર્ધમાનની જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ સાત અંતર્મુહૂર્ત તથા અવસ્થિત પરિણામની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ સાત સમયની. સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રીમાં બે પરિણામ, < હિયમાન અને

< સૂક્ષ્મ સંપરાયચારિત્રી જ્યારે શ્રેણી આરંભ થાય છે ત્યારે વર્ધમાન પરિણામ યુક્ત હોય છે અને જ્યારે શ્રેણીથી ખડે છે ત્યારે હિયમાન પરિણામ યુક્ત હોય છે. પરંતુ સ્વાભાવિક રૂપથી તે સ્થિર પરિણામવાળા (અવસ્થિત) હોતા નથી.

વર્ધમાન. તે બન્નેની સ્થિતિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટના વિકલ્પ વિના માત્ર અંતર્મુદૂર્તની. યથાખ્યાત ચારિત્રીમાં બે પરિણામ વર્ધમાન અને અવસ્થિત. તેમાં વર્ધમાનની સ્થિતિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટના વિકલ્પ વિના અંતર્મુદૂર્તની અને અવસ્થિતની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની અને ઉત્કૃષ્ટ દેશેષિણ કોડપૂર્વની.

૨૧. બંધદ્વાર :- ત્રણ સંયતિ ૭-૮ કર્મનો બંધ કરે. સૂક્ષ્મ. ૬ કર્મ બાંધે (મોહ, આયુ વર્ણને), યથા. બાંધે તો શાતાવેદની અથવા અબંધ.

૨૨. વેદેદ્વાર :- ચાર સંયતિ ૮ કર્મ વેદે. યથા. ૭ કર્મ (મોહવર્ણને) કે ૪ કર્મ (અઘાતિયા) વેદે.

૨૩. ઉદીરણદ્વાર : પ્રથમના ત્રણ ચારિત્રવાળા ૭-૮ અથવા છ કર્મની ઉદીરણ કરે, સાતની કરે તો આયુકર્મ વર્ણને અને છ ની કરે તો આયુ અને મોહકર્મ વર્ણને. સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળો પાંચ અથવા છ કર્મની ઉદીરણ કરે, બે છ કર્મની કરે તો આયુ અને મોહ વર્ણને, અને પાંચની કરે તો આયુ-મોહ અને વેદનીય વર્ણને. યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા પાંચ અથવા બે કર્મની ઉદીરણ કરે. પાંચની કરે તો ઉપર પ્રમાણે અને બે કર્મની કરે તો નામ તથા ગોત્ર.

૨૪. ઉવસંપજ્જાણુદ્વાર :- (ચારિત્રનો સ્વીકાર અને ત્યાગ) સામાયિક ચારિત્રવાળો, સામાયિક ચારિત્રથી ભિન્ન થાય તો ચાર સ્થાન પ્રાપ્ત કરે, તે (૧) છેદોપસ્થાપનીય (૨) સૂક્ષ્મસંપરાય (૩) સંયમાસંયમ (કેશવિરતિ) (૪) અથવા અસંયમમાં જાય.

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળો પોતાના સ્થાનથી ભિન્ન થાય તો પાંચ સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય, તે (૧) સામાયિક ○ (૨) પરિહારવિશુદ્ધ (૩) સૂક્ષ્મસંપરાય (૪) સંયમાસંયમ (૫) અસંયમમાં જાય.

○ જેમ પહેલા તીર્થ કરના સાધુ બીજા અજિતનાથ ભગવાનના તીર્થમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રને છોડીને સામાયિક ચારિત્રને અંગીકાર કરે છે. આ અપેક્ષાથી એમ કહ્યું છે કે, છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રને છોડતા થકા સામાયિક ચારિત્રને અંગીકાર કરે છે.

પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રવાળો પોતાના સ્થાનથી લિન્ન થાય તો બે = સ્થાન પ્રાપ્ત કરે, તે છેદોપ. અને અસંયમમાં જાય. સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રવાળો પોતાના સ્થાનથી લિન્ન થાય તો ચાર @ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે: તે (૧) સામાયિક (૨) છેદોપ. (૩) યથાખ્યાત અને, (૪) અસંયમમાં જાય.

યથાખ્યાત ચારિત્રવાળો પોતાના સ્થાનથી લિન્ન થાય તો ત્રણ / સ્થાન પ્રાપ્ત કરે, તે (૧) મોક્ષ (૨) સૂક્ષ્મસંપરાય અને, (૩) અસંયમમાં જાય.

૨૫. સંજ્ઞાદ્વાર:- પ્રથમના ચાર ચારિત્રમાં સંજ્ઞાની ભજના અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાં સંજ્ઞા રહિત હોય છે.

૨૬. આહારદ્વાર:- પ્રથમના ચાર ચારિત્ર આહારિક અને યથાખ્યાત ચારિત્રી આહારિક અને અનાહારિક બન્ને હોય છે.

૨૭. ભવદ્વાર:- પ્રથમના બે ચારિત્રવાળા ભવ કરે તો જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ભવ કરે. પરિહાર. સૂક્ષ્મ સં. અને યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા ભવ કરે તો જઘન્ય ૧ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩ યથાખ્યાત ચારિત્રવાળો કદાચ તે જ ભવે મોક્ષ જાય.

= પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રને છોડીને જો પાશ્વ ગચ્છમાં આવે છે તો છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રને અંગીકાર કરે છે. કદાચ જો કાળ કરી જાય તો દેવગતિમાં જાય છે અને ત્યાં અસંયતપણું અંગીકાર કરે છે.

@ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળા ન્યારે શ્રેણીથી ઊતરે છે ત્યારે કદાચ તે પહેલાં સામાયિક ચારિત્રવાળા હોય તો સામાયિક ચારિત્રને અંગીકાર કરે છે અને જો પહેલાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા હોય તો છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રને અંગીકાર કરે છે. ન્યારે તે શ્રેણી ઉપર ચડે છે ત્યારે યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે. અને જો કાળ કરી જાય તો દેવગતિમાં જાય છે. અસંયમ અંગીકાર કરે છે.

/ યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા જો શ્રેણીથી પડે તો યથાખ્યાતપણાને ત્યાં કરતા થકા સૂક્ષ્મસંપરાયપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. અને જો ઉપશમ શ્રેણીમાં (ઉપશાંત મોહ અવસ્થામાં) કાળ કરી જાય છે તો દેવગતિમાં જાય છે, અસંયતપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. કદાચ જો સ્નાતક હોય છે તો સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

૪૮. આગવેસદાર :-

સંયમ કેટલી વાર આવે ?

નામ	એક ભવ અપેક્ષા		ઘણા ભવ અપેક્ષા	
	જયન્ત્ય	ઉત્કૃષ્ટ	જયન્ત્ય	ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક	૧ વાર	પ્રત્યેક સો વાર	બે વાર	પ્રત્યેક હજાર વાર
ઉદ્દોપસ્થા:	" "	૧૨૦ વાર	" "	૮૬૦ વાર
પરિહાર વિ.	" "	ત્રણ વાર ○	" "	સાત વાર □
સૂક્ષ્મ સં:	" "	ચાર વાર ⊕	" "	નવ વાર @
યથાખ્યાત	" "	બે વાર L	" "	પાંચ વાર <

□ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળાને એક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વખત પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્રણ ભવમાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ હોઇ શકે છે. જેમકે, એક ભવમાં ત્રણ વાર, બીજા ભવમાં બે વાર અને ત્રીજા ભવમાં એ વાર. આવી રીતે તેને અનેક ભવોમાં સાત આકર્ષ હોય છે. અર્થાત્ સત વાર પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ હોય છે.

⊕ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રવાળાને મટે એક ભવમાં બે વાર ઉપશમ શ્રેણી સંભવ છે. પ્રત્યેક શ્રેણીમાં સન્નિવશમાન અને વિશુદ્ધિમાન એ બે પ્રકારના સૂક્ષ્મસંપરાય હોય છે. એટલા માટે ચાર વાર સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રની પ્રાપ્તિ હોય છે.

@ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર એક ભવમાં ચાર વાર આવે છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયની પ્રાપ્તિ ત્રણ ભવ મુખી હોય છે. એક ભવમાં ચાર વાર, બીજા ભવમાં ચાર વાર અને ત્રીજા ભવમાં એક વાર સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રની પ્રાપ્તિ હોય છે. એવી રીતે અનેક ભવોમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રની પ્રાપ્તિ નવ વાર હોય છે.

L યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા બે વાર ઉપશમ શ્રેણીના સંભવ છે. એટલા માટે બે આકર્ષ હોય છે.

< યથાખ્યાત ચારિત્ર એક ભવમાં બે વખત આવે છે, બીજા ભવમાં બે વાર આવે છે અને ત્રીજા ભવમાં એક વાર આવે છે. એવી રીતે, ત્રણ ભવમાં પાંચ વાર આવે છે.

○ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર એક ભવ આશી જયન્ત્ય એક વાર ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વાર આવવાનું કર્યું છે. તે એ પ્રમાણે છે કે નવનો ત્રણ બનાવી ૧૮ મહિના સુધી કરીને ફરી ગરજમાં આવી ગયા. ફરી ફોર્ડ સમય આવે ફરી વાર આ ફોર્ડ પ્રસંગ આવે સ્વાકરે એ પ્રમાણે એક ભવમાં ૩ થી વધારે પ્રસંગ આવેલા નથી. તેવા વિચારો પણ ત્રણ વાર જ આવે છે, એક વાર વહા કરવાના

૨૬ સ્થિતિ દાર :-

સંયમ કેટલો વખત રહે ?

નામ	એક ભવ અપેક્ષા		ઘણા ભવ અપેક્ષા	
	જન્મ	ઉત્કૃષ્ટ	જન્મ	ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક	૧ સમય*	દેશ ઊણી કોડપૂર્વ	શાશ્વતા	શાશ્વતા
છેદોપસ્થા.	" "	" "	૨૫૦@ વર્ષ	૫૦ લાખ કોડ
પરિહાર વિ.	" "	૨૬● વર્ષ કમ કોડપૂ.	૧૪૨☆ વર્ષ બે કોડપૂર્વમાં	૫૮ વર્ષ ઓછાં=
સૂક્ષ્મ સં.	" "	અંતર્મુહૂર્ત	અંતર્મુહૂર્ત	અંતર્મુહૂર્ત
યથાખ્યાત	" "	= દેશ ઊણી કોડપૂ.	શાશ્વતા	શાશ્વતા

વિચારો પ્રગટ થયા પછી સંયોગ ન મળ્યો. અંતર્મુહૂર્ત સુધી ભાવ રહ્યા તો પછી ત્યાર બાદ બે વાર વહન કરી શકશે.

ભાવ અને વહન વિધિ જાણે મળીને ૩ થી વધારે વાર આવતા નથી. એકી સાથે ૨૬ વર્ષ કમ કોડપૂર્વ સુધી વહન કરે તો આ વર્તન ઘણા હોવા છતાં પણ એક જ વાર ગણાયો. તે નિયમાનુસાર પ્રારંભમાં ૬ થી વહન થાય છે. વચ્ચે કોઈ કાળ કરે તો આવત એક પણ કરી શકે છે. જેમકે, એક ભોજનમાં ૧૦ વાર પીરસે તો પણ એક જ ભોજન મનાય છે. કોઈએ વહન કરવાનું નક્કી કર્યું અને આયુ પૂર્ણ થવાથી એક સમય પછી કાળ કરી ભાવ તો એક સમયની જન્મ-સ્થિતિ સમજવી જોઈએ.

* સામાયિક ચારિત્રની પ્રાપ્તિના એક સમય બાદ તુરંત મરણ થાય એ અપેક્ષાની સામાયિક ચારિત્રની સ્થિતિ જન્મ-એક સમય છે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ વર્ષ કમ કરોડપૂર્વની છે. આ સ્થિતિ ગર્ભ સમયથી માંડીને જાણવી જોઈએ. કદાચ જન્મ દિવસથી જાણતરી કરવામાં આવે તો આઠ વર્ષ (જાગેરા) કમ કરોડ પૂર્વ વર્ણની હોય છે.

= યથાખ્યાત ચારિત્રવાળાની ઉપશમ અવસ્થામાં મરણની અપેક્ષા જન્મ-એક સમયની સ્થિતિ હોય છે અને સ્નાતકની યથાખ્યાત ચારિત્રની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ દેશ ઊણી કરોડપૂર્વ વર્ણની હોય છે.

@ જુઓ પરિશિષ્ટ અ.

● જુઓ પરિશિષ્ટ ઘ.

☆ જુઓ પરિશિષ્ટ ક.

= જુઓ પરિશિષ્ટ ડ.

૩૦. અંતરદ્વાર :-

એક જીવની અપેક્ષાથી પાંચેય ચારિત્રનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશજિણાઅર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાળનું, બહુજીવોની અપેક્ષાથી સામાયિક અને યથાખ્યાત ચારિત્રનું અંતર પડે જ નહિ. કારણ કે આ જન્મે ચારિત્ર શાશ્વતા છે. છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું બહુજીવ અપેક્ષાથી અંતર જઘન્ય ૬૩૦૦૦ @ વર્ષનું, અને પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્રનું બહુજીવ અપેક્ષાથી અંતર જઘન્ય ૮૪૦૦૦ વર્ષનું, □ ઉત્કૃષ્ટ અંતર જન્મે ચારિત્રમાં દેશજિણા ૧૮ કોડકોડી સાગરનું. સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રનું બહુજીવ અપેક્ષા અંતર જઘન્ય એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું.

૩૧. સમુદ્ધાતદ્વાર :-

સામાયિક અને છેદોપ. માં સમુદ્ધાત (કેવળ સમુ. ન હોય) પરિહાર વિ. માં પ્રથમની ત્રણ સમુ. સૂક્ષ્મ સંયમેમાં સમુ. હોય નહિ અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાં એક માત્ર કેવળ સમુદ્ધાત.

૩૨. ક્ષેત્રદ્વાર :-

પ્રથમના ચાર ચારિત્રવાળા લોકના અસંખ્યાતમે ભાગ હોય યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા < કદાચ લોકના અસંખ્યાતમે ભાગ પણ હોય છે, કદાચ લોકના અસંખ્યાતા ભાગમાં હોય છે, અને કદાચ સંપૂર્ણ લોકવ્યાપી પણ હોય છે.

૩૩. સ્પર્શનાદ્વાર :-

પાંચે ચારિત્રવાળા જેટલાં ક્ષેત્રમાં રહે છે તેટલાં જ ક્ષેત્રોનો સ્પર્શ કરે છે. અર્થાત્ જેટલાં ક્ષેત્રની અવગાહના બતાવેલ છે તેટલાં જ ક્ષેત્રની સ્પર્શના સમજવી. ઉપરના દ્વારવત્

@ જુઓ પરિશિષ્ટ વિભાગ-૧.

□ જુઓ પરિશિષ્ટ વિભાગ-૨.

< જુઓ પરિશિષ્ટ વિભાગ-૩.

૩૪. ભાવદાર :-

પ્રથમના ચાર ચારિત્ર એક ક્ષયોપશમ ભાવમાં હોય છે, અને યથાખ્યાત ચારિત્ર ઔપશમિક અથવા ક્ષાયકભાવમાં હોય છે.

૩૫. પરિભાષા દ્વારા:-

પાંચેય ચારિત્ર કેટલી સંખ્યામાં હોય? તેની ગણના શાસ્ત્રકારે એ અપેક્ષાથી બતાવે છે. (૧) પ્રતિપદ્યમાન-અર્થાત્ વર્તમાન અપેક્ષાથી ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી રહ્યા હોય તેવા આત્માની સંખ્યા. અને (૨) પૂર્વપ્રતિપદ્ય અર્થાત્ ચારિત્રનો સ્વીકાર જેને થઈ ગયો છે. અને નિર્મલ પર્વાયથી ચારિત્ર ભાવમાં વિચરી રહ્યા છે. તે બન્નેની સમગ્રજી નીચે યંગમાં છે.

નામ	વર્તમાન અપેક્ષાથી		પૂર્વ પર્વાય અપેક્ષાથી	
	જથ્થો	ઉત્કૃષ્ટ	જથ્થો	ઉત્કૃષ્ટ
સામાયિક	૧-૨-૩	પ્રત્યેક હજાર	જ. ઉ. નિયમા	પ્રત્યેક હજાર કોડ
છેદોપસ્થા.	" "	"	સો =	જ. ઉ. નિયમા પ્રત્યેક સો કોડ @
પરિહારવિ.	" "	" "	૧-૨-૩	પ્રત્યેક હજાર
સૂક્ષ્મ સં.	" "	૧૬૨	૧-૨-૩	પ્રત્યેક સો
યથાખ્યાત	" "	"	જ. ઉ. નિયમાથી	પ્રત્યેક કોડ

૩૬ અદ્યપદ્ધાર :-	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
સૌથી થોડા	સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રવાળા,	તેથી								
પરિહાર વિ.	ચારિત્રવાળા સંખ્યાત	ગુણ	તેથી							
યથાખ્યાત	" "	"	"	"	"	"	"	"	"	"
છેદોપસ્થા.	" "	"	"	"	"	"	"	"	"	"
સામાયિક	" "	"	"	"	"	"	"	"	"	"

—જુઓ પરિશિષ્ટ-૩.

@જુઓ પરિશિષ્ટ-૩.

૧ જુઓ પરિશિષ્ટ-૩.

પરિશિષ્ટ ૧

અ. પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્રની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય મરણની અપેક્ષા હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૬ વર્ષ ઓછી કરોડપૂર્વની હોય છે. જેમ કે કરોડપૂર્વના આયુષ્યવાળા કોઈ મનુષ્ય નવ વર્ષની ઉંમરમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરે. તેમની દીક્ષા પચાસ વીસ વર્ષની થાય ત્યારે તેમને દષ્ટિવાદ અંગ બાણવાની આજ્ઞા મળે છે. ત્યાર બાદ તે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે. પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રની જઘન્ય મર્યાદા ૧૮ મહિનાની છે. એટલા માટે ૧૮ મહિના સુધી તેમનું પાલન કરી, પછી પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પને જ અંગીકાર કરે. આ પ્રમાણે નિરંતર યાવત જીવન પર્યંત પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પનું જ પાલન કરે. આ પ્રમાણે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૬ વર્ષ કરોડપૂર્વ વર્ષની હોય છે.

બ. ઉત્સર્પિણી કાળમાં પ્રથમ તીર્થંકરનું તીર્થં ૨૫૦ વર્ષ રહે છે. ત્યાં સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. એટલા માટે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનો જઘન્ય કાળ ૨૫૦ વર્ષ હોય છે. અવસર્પિણી કાળમાં પ્રથમ તીર્થંકરનું તીર્થં ૫૦ લાખ કરોડ સાગરોપમ સુધી રહે છે. ત્યાં સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. એટલા માટે ઉત્કૃષ્ટ ૫૦ લાખ કરોડ સાગરોપમ સુધી હોવાનું કહેલ છે.

ક. પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનો કાળ ૧૪૨ વર્ષનો હોય છે. જેમ કે ઉત્સર્પિણી કાળમાં પ્રથમ તીર્થંકરની પાસે ૧૦૦ વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્ય પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર ગ્રહણ કરે અને તેના જીવનના અંતિમ સમયમાં તેની પાસે સો વર્ષના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર સ્વીકાર કરે. ત્યારબાદ ફરી કોઈ તે ચારિત્રને ગ્રહણ ન કરી શકે. એવી રીતે બસો થાય છે. પરંતુ પ્રત્યેકના ઓગણત્રીસ ઓગણત્રીસ વર્ષ ગયા બાદ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ હોય છે. એટલા માટે ૨૦૦ વર્ષમાંથી ૫૮ વર્ષ ઓછાં કરવાથી ૧૪૨ બાકી રહે. એટલાં વર્ષ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનો જઘન્ય કાળ છે. ચૂર્ણિકારની વ્યાખ્યા પણ આ પ્રમાણેની છે; પરંતુ તે અવસર્પિણી કાળના અંતિમ તીર્થંકરની અપેક્ષાથી છે.

૩. પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ૫૮ વર્ષ કમ બે ક્રોડ-પૂર્વનો છે. જેમ કે અવસર્પિણી કાળના પ્રથમ તીર્થ કરની પાસે ક્રોડપૂર્વની આયુષ્યવાળા મનુષ્ય પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર અંગીકાર કરે અને તેના જીવનના અંતિમ સમયમાં તેની પાસે ક્રોડપૂર્વની આયુષ્યવાળા મનુષ્ય પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર અંગીકાર કરે એ પ્રમાણે બે ક્રોડપૂર્વ વર્ષ થયાં. તેમાંથી પ્રથેકનાં ૨૯-૨૯ વર્ષ કમ (ઓછાં) કરી દેવાથી ૫૮ વર્ષ ઓછાં (કમ) બે ક્રોડપૂર્વ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનો ઉત્કૃષ્ટકાળ છે.

પરિશિષ્ટ ૨

@ ૧. અવસર્પિણી કાળના હ્રષમા નામના પાંચમા આરા સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. ત્યાર બાદ છઠ્ઠો આરા જે ૨૧ હજાર વર્ષનો હોય છે તેમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનો અભાવ હોય છે. એવી રીતે ઉત્સર્પિણી કાળના પહેલા અને બીજા આરા બે કે ૨૧-૨૧ હજાર વર્ષના હોય છે તેમાં પણ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનો અભાવ હોય છે.

એવી રીતે ૬૩ હજાર વર્ષ સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું જથ્થું અંતર હોય છે. તેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૧૮ ક્રોડક્રોડી સાગરોપમનું હોય છે. તે આ પ્રકારે છે. ઉત્સર્પિણીકાળમાં ૨૪ મા તીર્થ કરના તીર્થ સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. ત્યાર બાદ ઉત્સર્પિણીનો ચોથો, પાંચમો, છઠ્ઠો આરા કે જે કમથી બે, ત્રણ અને ચાર ક્રોડક્રોડી સાગરોપમનો હોય છે. તેમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનો અભાવ હોય છે.

એવી રીતે અવસર્પિણી કાળનો પહેલો, બીજો અને ત્રીજો આરા કે જે ક્રમશઃ ચાર, ત્રણ અને બે ક્રોડક્રોડી સાગરોપમનો હોય છે, તેમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનો અભાવ હોય છે. ત્યાર બાદ અવસર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં પ્રથમ તીર્થ કરના તીર્થમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. એટલા માટે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ઉપરોક્ત રૂપથી ૧૮ ક્રોડક્રોડી સાગરોપમનું છે, ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૧૮ ક્રોડક્રોડી સાગરોપમમાં થોડું ઓછું હોય છે અને જથ્થું અંતરમાં ૬૩ હજાર વર્ષથી થોડું વધારે હોય છે, પરંતુ તે ન્યૂનાધિકતા અલ્પ હોવાના કારણે અહીં તેની વિવક્ષા કરેલ નથી.

□ ૨. અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો અને છઠ્ઠો આરો તથા ઉત્સર્પિણી કાળના પહેલા અને બીજા આરો એ પ્રત્યેક એકવીસ એકવીસ હજાર વર્ષના હોય છે. તેઓમાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર હોતું નથી. એટલા માટે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનું જઘન્ય અંતર ૮૪ હજાર વર્ષનું હોય છે. અવસર્પિણી કાળમાં અંતિમ ચોવીસમા તીર્થંકર પછી પાંચમા આરામાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનો કાળ અદ્ય છે. અને એ રીતે ઉત્સર્પિણી કાળના ત્રીજા આરામાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર સ્વીકાર કર્યા પહેલાંનો કાળ અદ્ય છે. એટલા માટે તેની અહીં વિવક્ષા કરેલ નથી. ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૧૮ કોડાકોડી સાગરોપમનું હોય છે. તેનો ખુલાસો છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રની માફક સમજી લેવો.

< ૩. યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા કેવળી સમુદ્ધાત કરતી વખતે જ્યારે શરીરસ્થ હોય છે ત્યાં હંડક પાટાવસ્થામાં હોય છે ત્યારે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહે છે. મન્યાન અવસ્થામાં તે લોકનો ઘણો ભાગ વ્યાપ્ત કરી લે છે. થોડો ભાગ અવ્યાપ્ત રહે છે ત્યારે તે લોકના અસંખ્યાત ભાગોમાં રહે છે. જ્યારે તે સંપૂર્ણ લોકને વ્યાપ્ત કરી લે છે ત્યારે સંપૂર્ણ લોકમાં રહે છે.

પરિશિષ્ટ ૩

— પ્રશ્ન : છેદોપસ્થાનીય ચારિત્રમાં વર્તમાન પર્યાય આશ્રી જઘન્ય ૧-૨-૩ અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક સો બતાવ્યા છે. હવે તેમાં પ્રશ્ન એ છે કે જ્યારે હજારો વ્યક્તિઓ સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરેલ હોય અને તેઓ એક સાથે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ગ્રહણ કરતા હોય ત્યારે માત્ર પ્રત્યેક સો કેમ સમજવા ? વર્તમાન પર્યાય-ગ્રહણ કરનારની સંખ્યા તો વધારે છે !

ઉત્તર : ભગવતી શ. ૨૫, ઉ. ૭માં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રના પ્રતિપદમાન જીવોની ઉત્કૃષ્ટ કોઈ પણ સમયે ૬૦૦ થી વધારે નથી કહી. તેનો અર્થ એ છે કે, છેદો. ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા ભલે એકસાથે હજારો સાધુઓ કરતા હોય તો પણ આ ચારિત્રના ભાવમાં પ્રસ્તુત છેદો. ચારિત્ર શું છે ? તેનું શું ફળ ? હું શું ગ્રહણ કરી રહ્યો છું ? વગેરે ભાવોમાં ઉપયોગ જેનો વર્તીતો હોય તેવા સાધુની સંખ્યા કોઈ પણ એક સમયે ૬૦૦ થી વધે જ નહિ. સમયાન્તરે બીજા સમયે

ખીબ ૯૦૦ થાય તે ભિન્ન વાત, પણ એના એ જ એક સમયે તો ૯૦૦ થી વધે જ નહિ.

④ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળાના ઉત્કૃષ્ટ પરિમાણુ પ્રથમ તીર્થ- કરના તીર્થ આસરી સંભવિત હોય છે. પરંતુ જઘન્ય પરિમાણુ બસબર સમજમાં આવતું નથી. કારણ કે પાંચમા આરાના અંતમાં ભરતાંદિ દસ ક્ષેત્રોમાં પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં બેબે ના હિસાબે વીસ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા હોય છે. કેઈ આચાર્ય એમ કહે છે કે, જઘન્ય પરિમાણુ પણ પ્રથમ તીર્થ કરના તીર્થ આસરી જ સમજવા બેઠએ. જઘન્ય પ્રત્યેક સો કરોડમાં થોડા ઓછા, ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક સો કરોડથી થોડા વધુ હોય છે એમ સમજવું બેઠએ.

૫ સર્વથી થોડા સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળા હોય છે. કારણ કે તેનો કાળ થોડો છે અને તે નિર્ગ્રંથ નિયંત્રની બરાબર હોવાથી એક સમયમાં પ્રત્યેક સો હોય છે. તેના પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સંખ્યાત ગુણ છે. કારણ કે તેનો કાળ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળાથી અધિક છે. એ પુલાકની જેમ પ્રત્યેક હબર હોય છે. તેનાથી ચથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે તેનું પરિમાણુ પ્રત્યેક કરોડ છે. તેનાથી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે તેનું પરિણામ પ્રત્યેક સો કરોડ છે. તેનાથી સામાયિક ચારિત્રવાળા સંખ્યાત-ગુણ છે. કારણ કે તેનું પરિણામ કપાયકુશીલની માફક પ્રત્યેક હબર કરોડ છે.

સાધુ પ્રતિક્રમણને અંતે બોલાતા ૧૨૫ અતિચાર

એકે આવશ્યક વિશેષ પરિચય

સાધુ-સાધ્વી પ્રતિક્રમણને અંતે ૧૨૫ અતિચારની આલોચના કરે છે તેનો ખ્યાલ આ પ્રમાણે છે. જ્ઞાનના ૧૪, દર્શનના પાંચ અને સંલેખનાના પાંચ એ ૨૪ અતિચાર તો સાધુ અને શ્રાવકના સમાન છે. એટલે ૨૪ થયા. પાંચ મહાવતની ૨૫ ભાવના છે, એક એક મહા-

મતની પાંચ પાંચ ભાવના અતિચાર-સ્વરુપ છે. એટલે તે ૨૫ અતિચાર થયા, અને તેમા ઉપરના ૨૪ લખવાથી ૪૯ થયા.

છઠ્ઠા રાત્રીભોજન ત્યાગ મતના બે અતિચાર છે. તે (૧) 'દિવસનું રાત્રી ભોજન એટલે કે-સાધુએ પોતે ગ્રહણ કરેલ આહાર પાણી આગલા દિવસના હોય અને બીજે દિવસે તે આહાર વાપરે તો તેને દિવસનું રાત્રીભોજન કહે છે. (૨) "રાતનું રાત્રીભોજન" દિવસના ગ્રહણ કરેલ આહાર-પાણી આદિ રાત્રે અથવા અત્યંત અંધકારમાં વાપરે તો તેને રાતનું રાત્રી ભોજન દોષ કહેવાય. તે ઉપરાંત દ્રવ્યથી અને ભાવથી પણ રાત્રી ભોજનનો દોષ લાગે છે, તે આ પ્રમાણે છે : "ભાવ રાત્રી ભોજન" રાતમાં ભોજનની ઇચ્છા કરે, સૂર્યોદય થયો તો છે પરંતુ નાદળાના કારણે જાણ નથી થઈ એટલે પોતાને તો રાત્રીનું જ ભાન છે છતાં પણ નિયમોની ભેદરકારીથી વિવેક વિના ઇચ્છાથી આધિન બની વાપરવા માંડે તે ભાવ રાત્રી ભોજન. 'દ્રવ્ય-ભાવ રાત્રી ભોજન' નિયમોની જાગૃતિ પૂર્વકનો એવો ખ્યાલ થકિ ગયો કે-હજી સૂર્ય છે, વાસ્તવમાં અસ્ત થયે થોડી વાર થઈ ગઈ હોય, તેવી અવસ્થામાં આહારાદિ ભોગવે તે દ્રવ્ય-ભાવ રાત્રી ભોજન. તે બે થયા. અને ઉપરના ૪૯ તેમાં બે લખતાં ૫૧ થયા.

"ધર્યાસમિતિ" ના ચાર અતિચાર છે (૧) જીવાદિને જોયા વિના ચાલે (૨) ડાહ્યા પ્રમાણ ભૂમિ જોયા વિના ચાલે. (૩) દિવસે જોઈને અને રાત્રે પુંજ્યા વિના ચાલે (૪) અન્ય પ્રવૃત્તિમા ઉપયોગ રાખી ચાલે. "ભાષા સમિતિના" બે અતિચાર, તે અસત્ય અને મિશ્રભાષા બોલે. એષજ્ઞાસમિતિના ૪૭ અતિચાર તે ગૌચરીના દોષ ટાળે નહિ. ચોથી સમિતિના બે અતિચાર તે જોયા પુંજ્યા વિના લંડોળકરણ ગ્રહણ કરે અને એજ પ્રમાણે અવિધિથી મુકે. પાંચમી સમિતિના ૧૦ અતિચાર તે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૪ મા અધ્યયનમા બતાવેલ ૧૦ ટાળે નહિ. એ પાંચ સમિતિના ૬૫ અતિચાર થયા. "મન-વચન-કાયા" ગુપ્તિના સરંભ-સમારંભ-આરંભના લેહથી ૯ અતિચાર. સર્વ મળીને ૧૨૫ થયા.

પ્રતિસેવના આદિ સાતદ્વાર

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૫ ના ઉ. ૭ નો અધિકાર

(૧) પ્રતિસેવના (૨) આલોચનાના દોષો (૩) દોષોની આલોચના (૪) આલોચ આપવાયોગ્ય ગુરુ (૫) સમાચારી (૬) પ્રાયશ્ચિત્ત (૭) તપ.

ગૌતમ :- હે ભગવન્ ! પ્રતિસેવના કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મહાવીર :- હે ગૌતમ ! દસ પ્રકારની કહી છે તે આ પ્રમાણે :-

(૧) @ દર્પપ્રતિસેવના, -અહંકારથી થતી પ્રતિસેવના-સંયમની વિરાધના (૨) પ્રમાદથી થતી પ્રતિસેવના, (૩) અનાભોગથી થતી પ્રતિસેવના, (૪) આતુરપણથી થતી પ્રતિસેવના, (૫) આપદાથી થતી પ્રતિસેવના, (૬) સંકોર્ણતા-સંકટાશથી થતી પ્રતિસેવના, (૭) સહસાકાર-આકસ્મિક ક્રિયાથી થતી પ્રતિસેવના, (૮) ભયથી થતી પ્રતિસેવના (૯) પ્રદ્વેષ-ક્રોધ વગેરે કષાયોથી થતી પ્રતિસેવના અને, (૧૦) વિમર્શ-શૈક્ષ-કાદિની પરીક્ષા કરવાથી થતી પ્રતિસેવના, એ રીતે પ્રતિસેવનાના દસ પ્રકાર છે.

@ દર્પાદિ દસ હેતુથી પ્રતિસેવના-સંયમ વિરાધના થાય છે. તે દસ હેતુ આ પ્રમાણે :- (૧) દર્પ-અભિમાન, (૨) મદપાન, વિષય, કપાયુ, નિદ્રા, અને વિકારાદિ પ્રમાદ, (૩) અનાભોગ-અસાન (૪) આતુરભુખ, તે સની પીડાથી વ્યાકુળપણ (૫) આપદના ચાર પ્રકાર છે (૧) દ્રવ્યાપત-પ્રસસુકાદિ દ્રવ્યની અપ્રાપ્તિ (૨) ક્ષેત્રાપત-અટવીમાં આવી પડવું, (૩) કાલાપત દુર્ભિક્ષકાલ પ્રાપ્તિ અને (૪) ભાવાપત-ગ્ધાનપણ (૬) સંકોર્ણ-સ્વપક્ષ અને પરપક્ષથી થતી ક્ષેત્રની સંકટાશ, (૭) શંકિત-આધાકર્માદિ દોષોની શંકાવાળો આદાર અથવા 'તિતિલુ' એવો નિશીથનો પાઠ સ્વીકારીએ તો 'આહારાદિની અપ્રાપ્તિમાં ખેદપૂર્વક વચન' એવો અર્થ થાય છે. (૮) સહસાકાર-આકસ્મિક ક્રિયા કરવી, જેમકે પૂર્વે જોયા સિવાય પણ મૂઝી પડી જાય તો તે પમને પાછો વાળી ન શકે (૯) ભય-પ્રદ્વેષ-સિદ્ધાદિનો ભય અને ક્રોધાદિ (૧૦) વિમર્શ-શૈક્ષકાદિની પરીક્ષા એ પ્રમાણેના દસ પ્રકારના કારણથી દસ પ્રતિસેવના થાય છે.

આલોચનાના દસ દોષો કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે :-

(૧) પ્રસન્ન થયેલા ગુરુ થોડું પ્રાયશ્ચિત્ત આપશે માટે તેમને સેવાક્રિયા પ્રસન્ન કરી તેમની પાસે દોષની આલોચના કરવી, (૨) તદ્દન નાનો અપરાધ જણાવવાથી આચાર્ય થોડું પ્રાયશ્ચિત્ત આપશે એમ અનુમાન કરી પોતાના અપરાધનું સ્વતઃ આલોચન કરવું (૩) જે અપરાધ આચાર્યદ્વિદે જોયો હોય તેનું જ આલોચન કરવું. (૪) માત્ર મોટા અતિચારોનું જ આલોચન કરવું, (૫) જે સૂક્ષ્મ અતિચારોનું આલોચન કરે તે સ્થુળ અતિચારોનું આલોચન કેમ ન કરે એવો આચાર્યનો વિશ્વાસ ઉપન્ન કરતા સૂક્ષ્મ અતિચારોનું જ આલોચન કરવું. (૬) ઘણી શરમ આવવાને લીધે પ્રચ્છન્ન (કોઈ ન સાંભળે તેમ) આલોચન કરવું, (૭) ખીજને સાંભળાવવા ખૂબ જ જોરથી બોલીને આલોચન કરવું, (૮) એક જ અતિચારની ઘણા ગુરુ પાસે આલોચના કરવી, (૯) અગીતાર્થની પાસે આલોચના કરવી અને, (૧૦) જે દોષનું આલોચન કરવાનું છે તે દોષને સેવનાર આચાર્ય પાસે તેનું આલોચન કરવું.

દસ શુદ્ધિથી યુક્ત આલુગાર પોતાના દોષની આલોચના કરવાને યોગ્ય છે.

○ (૧) ઉત્તમ ભતિવાળો (૨) ઉત્તમ કૂળવાળો (૩) વિનયવાન (૪) જ્ઞાનવાન (૫) દર્શન સંપન્ન શ્રદ્ધાળુ, (૬) ચારિત્ર સંપન્ન (૭) સમાધાન (૮) દાન-ઈન્દ્રિયોને વશ રાખનાર, (૯) અમાયી-કપટરહિત સરલ અને, (૧૦) અપશ્ચાત્તાપી-આલોચના લીધા પછી પસ્તાવો નહિ કરનાર.

○ આલોચનાને યોગ્ય સાધુમાં દસ ગુણ હોવા જોઈએ.

(૧) ભતિ સંપન્ન પ્રાયઃ અકૃત્ય ન કરે, અને ક્યું હોય તો તેની સમ્યક્ આલોચના કરે (૨) કુલસંપન્ન અગીકૃત પ્રાયશ્ચિત્તને બરોબર કરે (૩) વિનયસંપન્ન વંદનાદિ આલોચના સમાચારી કરે. (૪) જ્ઞાનસંપન્ન કૃત્યાકૃત્યના વિભાગને જાણે (૫) દર્શન સંપન્ન પ્રાયશ્ચિત્તથી થતી શુદ્ધિની શ્રદ્ધા કરે. (૬) ચારિત્ર સંપન્ન પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરે. (૭) દાન-ગુરુએ હપકો આપ્યો હોય તો તે ગુરુને ન આપ. (૮) દાન-ઈન્દ્રિયોનું દમન કરેલું હોવાથી શુદ્ધિ પાત્ર છે. (૯) અમાયી અપરાધને છુપાવ્યા સિવાય આલોચના કરે અને, (૧૦) અપશ્ચાત્તાપી-આલોચના લીધા પછી તેનો પશ્ચાત્તાપ ન કરે.

આઠ ગુણોથી યુક્ત સાધુ આલોચના આપવાને યોગ્ય છે.

(૧) આચારવાન-જ્ઞાનાદિ આચારવાળો, (૨) આધારવાન=જ્ઞાત્રુવેલે અતિચારોને મનમાં ધારણ કરનાર, (૩) વ્યવહારવાન આગમ શ્રુતાદિ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારવાળો, (૪) અપવીડક-શરમથી ચોતાના અતિચારોને છુપાવતા શિષ્યને મીઠાં વચનોથી સમજાવી શરમનો ત્યાગ કરાવી સારી રીતે આલોચના કરાવનાર, (૫) પ્રકુર્વક-આલોચિત અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને અતિચારોની શુદ્ધિ કરાવવાને સમર્થ. (૬) અપરિસ્વાવી-જ્ઞાત્રુવેલે અતિચારોને ખીબને નહીં સંભળાવનાર, (૭) નિર્વાપક-અસમર્થ એવાં પ્રાયશ્ચિત્ત લેનાર શિષ્યને થોડે થોડે પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને નિર્વાહ કરનાર અને, (૮) અપાયદર્શી-આલોચના નહીં લેવામાં પરલોકનો ભય દેખાડનાર.

સમાચારી દસ પ્રકારની કહી છે —

○ (૧) ઇચ્છાકાર, (૨) મિથ્યાકાર, (૩) તથાકાર, (૪) આવશ્યકી, (૫) નૈષેધિકી, (૬) આપૃચ્છના, (૭) પ્રતિપૃચ્છના. (૮) છંદના, (૯) નિમંત્રણ અને, (૧૦) ઉપસંપદા- એ રીતે કાળે આચરવા યોગ્ય દસ પ્રકારની સમાચારી છે. ”

પ્રાયશ્ચિત્તના □ દસ પ્રકાર કહ્યા છે :

(૧) આલોચનાને યોગ્ય, (૨) પ્રતિક્રમણને યોગ્ય, (૩) આલોચના અને પ્રતિક્રમણ બન્નેને યોગ્ય, (૪) વિવેક-અશુદ્ધ ભકતાદિના ત્યાગને યોગ્ય, (૫) કાર્યોત્સર્ગને યોગ્ય, (૬) તપને યોગ્ય, (૭) દીક્ષાપર્યાયના છેદને યોગ્ય, (૮) મૂલને યોગ્ય-ફરીથી મહાવ્રત લેવા યોગ્ય, (૯) અનવસ્થાપ્યાહ-તપ કરીને ફરી મહાવ્રત લેવા યોગ્ય, (૧૦) પારાંચિક-અચ્છથી બહાર કરવા યોગ્ય. જુદું લિંગ ધારણ કરવા યોગ્ય.

તપના બે પ્રકાર છે: બાહ્ય અને અભ્યંતર.

ગૌતમ : હે ભગવન ! બાહ્ય તપ કેટલા પ્રકારનાં છે ?

○ જુઓ પરિશિષ્ટ

□ જુઓ પરિશિષ્ટ

મહાવીર : હે ગૌતમ ! બાહ્ય તપના છ પ્રકાર છે—(૧) અનશન આહારત્યાગ, (૨) ઉનોઢરી-કંઈક-ચોછો આહાર કરવો, (૩) ભિક્ષાચર્યા, (૪) રસનો ત્યાગ કરવો, (૫) કાયકલેશ-શરીરને કષ્ટ આપવું અને, (૬) પ્રતિસંહીનતા-ઇન્દ્રિય કષાત્યાદિનો નિગ્રહ રાખવો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અનશનના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનશનના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-ઇત્વરિક અમુક કાળ સુધી આહાર ત્યાગ અને આવકથિક-જીવનપર્યંત આહાર-ત્યાગ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઇત્વરિક અનશનના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઇત્વરિક અનશન અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-ચતુર્થભક્ત-એક ઉપવાસ, પચ્ચભક્ત-બે ઉપવાસ, અષ્ટમભક્ત ત્રણ ઉપવાસ, દસમભક્ત ચાર ઉપવાસ, દ્વાદશભક્ત-પાંચ ઉપવાસ, ચતુર્દશ ભક્ત-છ ઉપવાસ, અર્ધમાસિક ભક્ત-પશ્ચના ઉપવાસ, માસિકભક્ત-માસના ઉપવાસ, દ્વિમાસિકભક્ત-બે માસના ઉપવાસ, ત્રિમાસિકભક્ત-ત્રણ મહિનાના ઉપવાસ, ચાવત્-પટમાસિકભક્ત-છ મહિનાના ઉપવાસ. એ પ્રમાણે ઇત્વરિક અનશન કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચાવકથિક અનશનના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચાવકથિક અનશનના બે પ્રકાર છે : (૧) પાદપોષગમન અને, (૨) ભક્તપ્રત્યાખ્યાન.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પાદપોષગમનના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પાદપોષગમનના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે :— નિહારિમ (જેમાં મૃત શરીર ઉપાશ્રયાદિથી બહાર કાઢવાનું હોય તે) અને અનિહારિમ (જેમાં મૃત શરીર બહાર કાઢવાનું ન હોય તે.)

તેમાં અનિહારિમ અનશન અવશ્ય સેવાદિ પ્રતિકર્મરહિત છે.

એ રીતે પાદપોષગમન અનશન સંબંધે કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભક્તપ્રત્યાખ્યાનના બે પ્રકાર છે : નિહારિમ અને અનિહારિમ. તે બન્ને અવશ્ય સેવાદિ પ્રતિકર્મવાળા છે.

એ પ્રમાણે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કહ્યું. એમ યાવતકથિક અનશન કહ્યું, અને એ રીતે અનશન પણ કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ઉનોદરિકાના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉનોદરિકાના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે-દ્રવ્ય ઉનોદરિકા અને ભાવઉનોદરિકા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્યઉનોદરિકાના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્રવ્યઉનોદરિકાના બે પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે-ઉપકરણદ્રવ્યઉનોદરિકા અને ભક્તપાનદ્રવ્યઉનોદરિકા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઉપકરણ દ્રવ્યઉનોદરિકાના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉપકરણ દ્રવ્યઉનોદરિકાના ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-એક વસ્ત્ર, એક પાત્ર, ચિંચત્તોપકરણસ્વદનતાન સયતોએ ત્યાગ કરેલા વસ્ત્ર પાત્ર સિવાયનાં ઉપકરણોનો ઉપલોગ કરવો. એ રીતે ઉપકરણદ્રવ્ય-ઉનોદરિકા કહી છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભક્તપાનદ્રવ્યઉનોદરિકાના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મુખે ગ્રહણ થાય તે પ્રમાણે આઠ કોળિયા આહાર હે તે અલ્પાહારી કહેવાય અને જે બાર કોળિયા આહાર હે-ઈત્યાદિ બધું સાતમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે યાવત-‘તે પ્રકામ રસનો ભોજ ન કહેવાય’ ત્યાં સુધી કહેવું એ પ્રમાણે ભક્તપાન-દ્રવ્યઉનોદરિકા કહી અને એ રીતે દ્રવ્યોનોદરિકા પણ કહી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભાવ ઉનોદરિકાના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાવ ઉનોદરિકા અનેક પ્રકારની છે, તે આ પ્રમાણે-ક્રોધ ઓછો કરવો, યાવત-લોભ ઓછો કરવો, અહમ્

ખોડવું, ધીમે ખોડવું, ગુસ્સામાં નિરર્થક ખડુ પ્રલાપ ન કરવો, હૃદયસ્થ ક્રેપ ઓછો કરવો.

એ રીતે ભાવઉત્તોદરિકા સંબંધે કહ્યું અને એમ ઉત્તોદરિકા સંબંધે પણ કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શિક્ષાચર્યા કેટલા પ્રકારની છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શિક્ષાચર્યા અનેક પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે—દ્રવ્યાભિગ્રહચર શિક્ષામાં અમુક ચીજોને જ ગ્રહણ કરવાના નિયમ-પૂર્વક શિક્ષા કરે, અમુક ક્ષેત્રના અભિગ્રહપૂર્વક શિક્ષા કરે—ઇત્યાદિ જેમ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યું છે તેમ જાણવું. યાવત-શુદ્ધ નિર્દોષ શિક્ષા કરવી. દત્તિની સંખ્યા કરવી, એ પ્રમાણે શિક્ષાચર્યા સંબંધે હકીકત કહી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! રસપરિત્યાગના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! રસપરિત્યાગના અનેક પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે ઘૃતાદિ વિકૃતિ (વિગઠ)નો ત્યાગ કરવો; સ્નિગ્ધ રસવાળું ભોજન ન કરવું—ઇત્યાદિ જેમ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યું છે તેમ જાણવું, યાવત-લૂપો આહાર કરવો. એ પ્રમાણે રસપરિત્યાગ વિષે કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાયાકલેશના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયાકલેશ અનેક પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે : કાર્યોત્સર્ગ આદિ આચરે કહેવું, ઉત્કટાસને રહેવું—ઇત્યાદિ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યું છે તેમ જાણવું. યાવત-શરીરના સર્વ પ્રકારના સંસ્કાર અને શોભાનો ત્યાગ કરવો. એ પ્રમાણે કાયાકલેશ સંબંધે કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રતિસંલીનતાના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રતિસંલીનતા ચાર પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે—(૧) ઇન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા—ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો. (૨) કષાય પ્રતિસંલીનતા—કષાયોનો નિગ્રહ કરવો, યોગસંલીનતા મન, વચન ક્રોધનો વ્યાપારનો નિગ્રહ કરવો. અને વિવિકતશયનાસનસેવન, સ્ત્રી-પશુ અને નપુંસક રહિત વસતિમાં નિર્દોષ શયનાદિ ઉપકરણોનો સ્વીકાર કરી રહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયપ્રતિસંલીનતા કેટલા પ્રકારની છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયપ્રતિસંલીનતાના પાંચ પ્રકાર છે.

(૧) શ્રોતેન્દ્રિયના વિષય પ્રચારને રોકવો કે શ્રોતેન્દ્રિય દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા વિષયમાં રાગદ્વેષનો નિરોધ કરવો (૨) ચક્ષુના વિષય પ્રચારનો રોધ કરવો, કે ચક્ષુ દ્વારા પ્રાપ્ત વિષયમાં રાગદ્વેષ ન કરવો એ પ્રમાણે યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષય પ્રચારનો નિરોધ કરવો અને સ્પર્શેન્દ્રિય દ્વારા અનુભવેલ પદાર્થોને વિષે રાગદ્વેષનો નિગ્રહ કરવો. એ રીતે ઇન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા કહી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કષાયપ્રતિસંલીનતાના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કષાયપ્રતિસંલીનતાના ચાર પ્રકાર છે.

(૧) ક્રોધના ઉદયનો નિરોધ કરવો; અથવા ઉદય પ્રાપ્ત ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો એ પ્રમાણે યાવત્-૫ લોભના ઉદયનો નિરોધ કરવો કે ઉદય પ્રાપ્ત લોભને નિષ્ફળ કરવો. એ રીતે કષાયપ્રતિસંલીનતા કહી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! યોગસંલીનતાના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! યોગસંલીનતાના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧)

અકુશળ મનનો નિરોધ કરવો (૨) કુશળ મનની પ્રવૃત્તિ કરવી અને, (૩) મનને એકાગ્ર સ્થિર કરવું. (૧) અકુશળ વચનનો નિરોધ કરવો, (૨) કુશળ વચન બોલવું અને, (૩) વચનને સ્થિર કરવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાયસંલીનતા કેવા પ્રકારની છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સારી રીતે સમાધિપૂર્વક પ્રશાંત થઈ હાથ પગને સંકોચી કાયબાની પેઠે શુભેન્દ્રિય થઈ આલીન અને પ્રલીન સ્થિર રહેવું તે કાયસંલીનતા કહેવાય છે, એ રીતે કાયસંલીનતા કહી.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિવિકતશયનાસનસેવના કેવા પ્રકારની છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે આરામોમાં, ઉદાનોમાં ઇત્યાદિ સોમિક્ષના ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે યાવત્ શય્યા અને સંધારાને લઈને

પિહારે તે વિવિકત શયનાસન સેવના છે. એ રીતે વિવિક તશયનાસન સેવના કહી.

એમ પ્રતિસંહીનતા સંબંધે હકીકત પણ કહી. એ રીતે બાહ્ય તપ સંબંધે પણ કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અભ્યંતર તપ કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અભ્યંતર તપ છ પ્રકારનું છે. તે આ પ્રમાણે (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત, (૨) વિનય, (૩) વૈયાટ્ય, (૪) સ્વાધ્યાય (૫) ધ્યાન અને, (૬) વ્યુત્સર્ગ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રાયશ્ચિત્ત કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રાયશ્ચિત્ત દસ પ્રકારનું છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) આલોચનાને યોગ્ય અને યાવત્ ૧૦ પારાયિતકને યોગ્ય. એ રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વિનય કેટલા પ્રકારનો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વિનયના સાત પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે. (૧) જ્ઞાનનો વિનય, (૨) દર્શનનો વિનય, (૩) ચારિત્ર વિનય (૪) મનરૂપ વિનય (૫) વચનરૂપ વિનય (૬) કર્મરૂપ વિનય અને, (૭) લોકોપચાર વિનય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ જ્ઞાનનો વિનય કેટલા પ્રકારે છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જ્ઞાનનો વિનય પાંચ પ્રકારનો છે (૧) આભિનિષેધાધિક-મતિજ્ઞાનનો વિનય, યાવત્-(૫) કેવળજ્ઞાનનો વિનય એ રીતે જ્ઞાનનો વિનય કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દર્શનનો વિનય કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દર્શનનો વિનય બે પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે શુશ્રુષા વિનય અને અનાશાતનારૂપ વિનય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શુશ્રુષા વિનયના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! શુશ્રુષા વિનય અનેક પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે-સત્કાર કરવો, સન્માન કરવું વગેરે-ચૌદમા શતકના ત્રીજા

ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે યાવત્ પ્રતિસંસાધનતા સુધી જાણવું. એ પ્રમાણે શુશ્રુષાવિનય કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અનાશાતના વિનય કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અનાશાતના વિનયના પિસ્તાક્રીસ લેક છે. તે આ પ્રમાણે-(૧) અરિહંતોની અનાશાતના, (૨) અરિહંતોએ કહેલ ધર્મની અનાશાતના, (૩) આચાર્યોની અનાશાતના, (૪) ઉપાધ્યાયોની અનાશાતના, (૫) સ્થવિરોની અનાશાતના (૬) કુળની અનાશાતના (૭) ગણની અનાશાતના, (૮) સંઘની અનાશાતના, (૯) ક્રિયાની અનાશાતના, (૧૦) સમાન ધાર્મિકની અનાશાતના (૧૧) મતિજ્ઞાનની અનાશાતના અને યાવત્-૧૫ કેવળજ્ઞાનની અનાશાતના, અને એ જ રીતે ૩૦ અરિહંતાદિ પંદરની લકિત અને બહુમાન તથા ૪૫ એઓના ગુણોના કીર્તન વડે તેની કીર્તિ કરવી.

એ રીતે અનાશાતનારૂપ વિનયના પિસ્તાક્રીસ પ્રકાર છે. એ રીતે અનાશાતનારૂપ વિનય કહ્યો અને એમ દર્શન વિનય પણ કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આશ્રિતવિનય કેટલા પ્રકારનો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! આશ્રિતવિનય પાંચ પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે (૧) સામાયિકઆશ્રિત વિનય, અને યાવત્ ૫ યથાખ્યાતઆશ્રિત-વિનય, એમ આશ્રિતવિનય કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! મનવિનય કેટલા પ્રકારનો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! મનવિનયના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-પ્રશસ્તમનવિનય અને અપ્રશસ્તમનવિનય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રશસ્ત મનવિનય કેટલા પ્રકારનો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રશસ્ત મનવિનયના સાત પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે (૧) પાપરહિત, (૨) ક્રોધાદિ અવધરહિત, (૩) કાચિક્યાદિ ક્રિયામાં આસક્તિરહિત, (૪) શોકાદિ ઉપકલેષરહિત, (૫) આસવરહિત, (૬) સ્વ પરને આચાસ કરવા રહિત, અને (૭) જીવોને ભય ન ઉત્પન્ન કરવો એમ પ્રશસ્ત મનવિનય કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અપ્રશસ્ત મનવિનયના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અપ્રશસ્ત મનવિનયના સાત પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે-(૧) પાપરૂપ, (૨) અવધવાળો (૩) કાયિક્યાદિ ક્રિયામાં આસક્તિ સહિત, (૪) શોકાદિ ઉપકલેષયુક્ત (૫) આસ્ત્રવસહિત (૬) સ્વ-પરને આયાસ ઉત્પન્ન કરનાર અને, (૭) જીવોને ભય ઉપજાવનાર એમ અપ્રશસ્ત મનવિનય કહ્યો. અને એ રીતે મનવિનય પણ કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વચનવિનયના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ભગવન્ ! વચનવિનયના બે પ્રકાર છે. (૧) પ્રશસ્ત-વચનવિનય અને, (૨) અપ્રશસ્ત વચનવિનય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રશસ્ત વચનવિનય કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રશસ્ત વચનવિનયના સાત પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે (૧) પાપરહિત (૨) અસાવધ, યાવત્-જીવોને ભય ન ઉપજાવવો. એ રીતે પ્રશસ્ત વચનવિનય કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અપ્રશસ્ત વચનવિનય કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અપ્રશસ્ત વચનવિનયના સાત પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-(૧) પાપસહિત, (૨) સાવધ અને યાવત્-જીવોને ભય ઉપજાવવો. એ રીતે અપ્રશસ્ત વચનવિનય કહ્યો અને એ રીતે વચનવિનય પણ કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કાયવિનય કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કાયવિનયના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે: પ્રશસ્ત કાયવિનય અને અપ્રશસ્ત કાય વિનય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રશસ્ત કાયવિનય કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પ્રશસ્ત કાયવિનયના સાત પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે [૧] સાવધાનતાપૂર્વક જવું [૨] સાવધાનતાપૂર્વક રિથિત કરવી [૩] સાવધાનતાપૂર્વક બેસવું [૪] સાવધાનતાપૂર્વક (પથારીમાં) આળોટવું [૫] સાવધાનતાપૂર્વક ઉલ્લાંઘન કરવું [૬] સાવધાનતાપૂર્વક

વધારે ઉદ્ધવન કરવું અને, [૭] સાવધાનતાપૂર્વક, બધી ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ કરવી. એ પ્રમાણે અપ્રશસ્ત કાયવિનય કહ્યો છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! અપ્રશસ્ત કાયવિનય કેટલા પ્રકારનો છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! અપ્રશસ્ત કાયરૂપ વિનયના સાત પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-સાવધાનતા સિવાય જવું-સાવધાનતા સિવાય બધી ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ કરવી. એ પ્રમાણે અપ્રશસ્ત કાયવિનય કહ્યો. એમ કાયરૂપ વિનય પણ કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન ! લોકોપચાર વિનય કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! લોકોપચાર વિનયના સાત પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-(૧) ગુર્વાદિ વડીલ વર્ગની પાસે રહેવું, [૨] તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું, [૩] કાર્યની સિદ્ધિ માટે હેતુઓની સગવડ કરી આપવી, [૪] કરેલા ઉપકારનો બદલો દેવો [૫] રોગીઓની સંભાળ રાખવી, [૬] દેશકાલજ્ઞતા-અવસરોચિત્ત પ્રવૃત્તિ કરવી અને, [૭] સર્વ કાર્યોમાં અનુકૂળપણે વર્તવું. એમ લોકોપચાર વિનય કહ્યો અને એ રીતે વિનય સંબંધે કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન ! વૈયાવૃત્ય કેટલા પ્રકારનું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વૈયાવૃત્યના દસ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-[૧] આચાર્યનું વૈયાવૃત્ય, [૨] પાપાધ્યાયનું વૈયાવૃત્ય [૩] સ્થવિરનું વૈયાવૃત્ય [૪] તપસ્વીનું વૈયાવૃત્ય [૫] રોગીઓનું વૈયાવૃત્ય [૬] શૈક્ષ પ્રાથમિક શિષ્યોનું વૈયાવૃત્ય [૭] કુળએક આચાર્યના શિષ્યોના પરિવારનું વૈયાવૃત્ય [૮] ગણ સાથે અધ્યયન કરતા સાધુઓના સમૂહ-નું વૈયાવૃત્ય [૯] સંઘનું વૈયાવૃત્ય અને, [૧૦] સાધર્મિકનું વૈયાવૃત્ય. એ રીતે વૈયાવૃત્ય કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન ! સ્વાધ્યાય કેટલા પ્રકારનું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) વાચના-અધ્યયન, (૨) ધૃત્વના, (૩) પુનરાવર્તન કરવું, (૪) ચિંતન કરવું અને, (૫) ધર્મકથા. એ રીતે સ્વાધ્યાય સંબંધે કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ધ્યાન કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) આત્મધ્યાન (૨) શૈવધ્યાન (૩) ધર્મધ્યાન અને, (૪) શુક્લધ્યાન.

આત્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) અન્નિષ્ઠ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થતાં તેના વિયોગનું ચિંતન કરવું. (૨) ઇષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થતાં તેના અવિયોગનું ચિંતન કરવું. (૩) શોભાદિ કષ્ટ પ્રાપ્ત થતાં તેના વિયોગનું ચિંતન કરવું અને, (૪) પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર કામભોગાદિકની પ્રાપ્તિમાં તેના અવિયોગનું ચિંતન કરવું.

આત્મધ્યાનના ચાર લક્ષણ કહ્યાં છે-તે આ પ્રમાણે : (૧) અક્ષ-જન-મોટેથી શેવું, (૨) દીનતા (૩) આંસુ પાડવાં અને, (૪) સ્વાસ્થ્યરક્ષણશુક્ત બોલવું.

શૈવ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) હિંસા-નુબંધી-હિંસાસંબંધી નિરંતર ચિંતન, (૨) મૃધાનુબંધી-ખોટું બોલવા સંબંધી નિરંતર ચિંતન, (૩) સ્તેયાનુબંધી ચોરી-કરવા સંબંધે નિરંતર ચિંતન. અને (૪) સંસ્કૃત્યનુબંધી-ધન વગેરેના સંસ્કૃત્ય સંબંધે ચિંતન.

શૈવ ધ્યાનના ચાર લક્ષણ કહ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) જ્યોત્સ્નદોષ-જેમાં હિંસા વગેરેથી નહીં અટકવારૂપ ઘણા દોષ છે તે, (૨) ખલુલદોષ-જેમાં હિંસા વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ ઘણા દોષ છે તે (૩) અજ્ઞાનદોષ-હિંસાદિ અધર્મમાં ધર્મ શુદ્ધિથી પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ દોષ અને, (૪) આમરણાંત દોષ-મરણ પર્યંત પાપનો પશ્ચાત્તાપ નહિ થવારૂપ દોષ.

ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે :-

૧. આજ્ઞાવિષય-જેમાં જિન પ્રવચનનો નિર્ણય છે. એવું ચિંતન,
૨. અપાસવિષય-રાગદ્વેષાદિજન્ય અજ્ઞાનો સંબંધે ચિંતન,
૩. વિપાકવિષય-કર્મમાં સંબંધે ચિંતન,
૪. સંસ્થાન વિષય-લોકના-દ્વીપ સમુદ્રાદિના આકાર સંબંધે ચિંતન.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણો કહ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે :

[૧] આજ્ઞારુચિ-જિનોપદેશમાં રુચિ. (૨) નિર્ગર્ગ રુચિ-સ્વ-ભાવથી તત્ત્વરુચિ, [૩] સૂત્રરુચિ-આગમથી તત્ત્વરુચિ થવી અને, [૪] અવગાહરુચિ-દ્વાદશાંગના સવિસ્તર અવગાહનથી રુચિ થવી.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબનો કહ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે :

[૧] વાચના, [૨] પ્રતિપૃચ્છના [૩] પરિવર્તના-પુનરાવર્તન કરવું અને ધર્મકથા કરવી.

ધર્મધ્યાનની ચાર ભાવનાઓ કહી છે. તે આ પ્રમાણે : [૧] એકત્વ ભાવના, [૨] અનિત્યભાવના, [૩] અશરણ ભાવના અને [૪] સંસાર ભાવના.

શુકલધ્યાનના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે : [૧] પૃથ-કત્વવિતર્ક @ સવિચાર, [૨] એકત્વવિતર્ક અવિચાર, [૩] સૂક્ષ્મક્રિય અનિવૃત્તિ અને, [૪] સમુચ્છિન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ.

શુકલધ્યાનનાં ચાર લક્ષણો કહ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે :- [૧] ક્ષમા [૨] નિરપૃહતા, [૩] આર્જવ-સરળતા અને, [૪] માર્જવ-માનનો ત્યાગ

(૧) @ પૃથકત્વ-એક દ્રવ્યને આશ્રિત ઉત્પાદાદિ પર્યાયોના ભેદ વડે વિતર્કિત પૂર્વગત શ્રુતાનુસારી અથવા નાનાનયાનુસારી સવિચાર-અર્થથી શબ્દમાં અને શબ્દથી અર્થમાં મનપ્રમુખ યોગોમાંના કોઇ પણ એક યોગથી બીજા યોગમાં ઉપયોગપૂર્વક સંક્રાન્તિયુક્ત ચિંતન તે પૃથકત્વવિતર્ક સવિચાર.

(૨) એકત્વ ઉત્પાદાદિ પર્યાયોના અબેદથી કોઇ પણ એક ભવ્યવિતર્ક-પૂર્વગતાશ્રુતશ્રિત વ્યંજનરૂપ કે અર્થરૂપ અવિચાર-અર્થ, વ્યંજન અને યોગથી સંક્રાન્તિ રહિ ચિંતન તે એકત્વવિતર્ક અવિચાર.

(૩) મન અને વચનયોગનો સર્વથા રોધ કરવાથી અને કાયયોગમાં બાહ્ય કાયયોગનો રોધ કરેલો હોવાથી સૂક્ષ્મ ક્રિયાવાળું પ્રાણ ન પડે તે સૂક્ષ્મક્રિયાનિવૃત્તિ શુકલ ધ્યાન. આ ધ્યાન નિર્વાણમન સમયે કેવળમિ હોય છે.

(૪) જ્યાં યોગનો સર્વથા રોધ કરેલો હોવાથી કાયિકમાદિ ક્રિયાઓ સર્વથા ઉકેલેલ-થયો છે એવું સમુચ્છિન્નક્રિય અનિવૃત્તિ શુકલ ધ્યાન કહેવાય છે.

શુક્લધ્યાનનાં ચાર આલેખને કહ્યો છે. તે આ પ્રમાણે :- [૧] અવ્યથા-ભયનો અભાવ, [૨] અસંમોહ-ભ્રાંતિનો અભાવ, (૩) વિવેક-શરીરથી આત્માની ભિન્નતા અને, (૪) વ્યુત્સર્ગ અસંગપણું, ત્યાગ.

શુક્લધ્યાનની ચાર ભાવનાઓ છે. તે આ પ્રમાણે :- [૧] સંસારના અનંતવૃત્તિપણા સંબંધે વિચાર, [૨] પ્રત્યેક ક્ષણે વસ્તુઓમાં થતાં વિપરિણામ સંબંધે વિચાર, [૩] સંસારના અશુભપણા સંબંધે ચિંતન અને, [૪] હિંસાદિ જન્ય અનર્થોનો વિચાર. એ રીતે ધ્યાન સંબંધે કહ્યું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વ્યુત્સર્ગ કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! વ્યુત્સર્ગના બે પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે :- દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ અને ભાવવ્યુત્સર્ગ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે :-

(૧) ગણુવ્યુત્સર્ગ (૨) શરીરવ્યુત્સર્ગ (૩) ઉપધિવ્યુત્સર્ગ અને, (૪) આહાર પાણીની [વ્યુત્સર્ગ. અસંગપણું, ત્યાગ] એ રીતે દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ભાવવ્યુત્સર્ગ કેટલા પ્રકારે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ભાવવ્યુત્સર્ગના ત્રણ પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે :- (૧) ક્ષાયવ્યુત્સર્ગ (૨) સંસારવ્યુત્સર્ગ અને, (૩) કર્મવ્યુત્સર્ગ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ક્ષાય વ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ક્ષાય વ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે (૧) કોષવ્યુત્સર્ગ, (૨) માનવ્યુત્સર્ગ (૩) માયાવ્યુત્સર્ગ અને, (૪) લોભવ્યુત્સર્ગ. એમ ક્ષાયવ્યુત્સર્ગ કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સંસારવ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સંસારવ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે :- (૧) નૈરયિક સંસારવ્યુત્સર્ગ અને યાવત્ (૪) દેવતાંસાર વ્યુત્સર્ગ, એ રીતે સંસાર વ્યુત્સર્ગ કહ્યો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કર્મવ્યુત્સર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કર્મવ્યુત્સર્ગના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે :- ૧. જ્ઞાનાવરણીય કર્મવ્યુત્સર્ગ અને યાવત્ ૮ અતરયકર્મ વ્યુત્સર્ગ એ પ્રમાણે કર્મવ્યુત્સર્ગ કહ્યો. એ રીતે ભાવવ્યુત્સર્ગ વિષે પણ કહ્યું. અને એ પ્રમાણે અભ્યંતર તપ સંબંધે કહ્યું 'હે ભગવન્ !' તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે. એમ કહી યાવત્-વિહરે છે.

પરિશિષ્ટ

○ (૧) સાધુ કોઈ પણ કાર્ય માટે અન્ય સાધુની અભ્યર્થના કરે અને તે સાધુ તેનું ઇચ્છિત કાર્ય કરે તો તે પ્રાર્થના કરનાર અને કાર્ય કરનાર બન્નેએ બળાત્કાર ન થાય માટે 'મિચ્છાકાર' કહેવો જોઈએ. એટલે, મારું કાર્ય તમારી મિચ્છા હોય તો કરો; અથવા આ કાર્ય તમે ઇચ્છો તો હું કરું. (૨) મિચ્છાકાર-સંયમ યોગમાં તત્પર સાધુએ વિપરીત આચરણ કર્યું હોય તો એ મારું હૃદય મિથ્યા થાઓ-એમ સમજી 'મિચ્છાકાર' કહેવો જોઈએ. (૩) તથાકાર સૂત્રાદિવિષયક પ્રશ્ન કરતાં શુરુ જતાર આપે ત્યારે 'તમે કહો છો તે બરાબર છે'-એ એમનો સૂચક તથાકાર શબ્દ કહેવો જોઈએ. (૪) આવશ્યિકા-ઉપાશ્રયથી આવશ્યક કાર્ય નિમિત્તે બહાર ગમન કરતા સાધુએ 'આવશ્યિકા' કહેવું. (૫) નૈવેદિકી-મહારથી પાછા ઉપાશ્રયાદિમાં પ્રવેશ કરતાં 'નિસ્સીદિયા-નૈવેદિકી' કહેવું. (૬) આપૃચ્છના-અભીષ્ટ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતા શિષ્યે શુરુને પૂછવું કે હે ભગવન્ ! આ કાર્ય કરું ? (૭) પ્રતિપૃચ્છના-શુરુએ પૂર્વે નિષિદ્ધ કરેલ કાર્યમાં પ્રયોજનવશથી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તો ફરી પૂછવું કે આપે પૂર્વે આ કાર્યની ના કહી છે, પણ મારે તે કાર્યનું પ્રયોજન છે, જો આપ ફરમાવો તો કરું. (૮) છંદના-પૂર્વે લાવેલા આહારાદિ વડે બાકીના સાધુને આમંત્રણ કરવું કે, આ આહારનો ઉપયોગ હોય

તેમ આજ પ્રકારે કરે. (૬) નિમંત્રણ-આહાર લાવવા માટે સાધુઓને નિમંત્રણ કરવું કે તમારા માટે આહારાદિ લાવું ? (૧૦) ઉપસંપન્ન-જ્ઞાનાદિ નિમિત્તે સ્વર્ગઆદિનો ત્યાગ કરી વિશિષ્ટ-શુભાશ્રિયુક્ત ગુણોના આશ્રય કરવો.

□ (૧) આલોચના-સંયમમાં લાગેલા દોષને ગુરુ સમક્ષ વચનવડે પ્રકટ કરવા તે આલોચના, જે પ્રાયશ્ચિત્ત આલોચના માત્રથી શુદ્ધ થાય તે આલોચનાને યોગ્ય હોવાથી કારણને વિષે કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તે આલોચનાપ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે.

(૨) પ્રતિકમલ્ય-દોષથી પાછું જવું, અને ફરી નહીં કરવારૂપે મિથ્યાદુષ્ટ આપવું, તેને યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પ્રતિકમલ્ય કહેવાય છે. જે પ્રાયશ્ચિત્ત મિથ્યાદુષ્ટ માત્રથી શુદ્ધ થાય, પણ ગુરુ સમક્ષ પ્રકટ કરવાથી જરૂર ન હોય તે માત્ર પ્રતિકમલ્યને યોગ્ય હોવાથી પ્રતિકમલ્ય કહેવાય છે.

(૩) મિશ્ર-જે પ્રાયશ્ચિત્ત આલોચના અને પ્રતિકમલ્ય ઉભયથી શુદ્ધ થાય તે ઉભયને યોગ્ય હોવાથી મિશ્રપ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે.

(૪) વિવેક-જે પ્રાયશ્ચિત્ત આધારમિકાદી આહારનો વિવેક-ત્યાગ કરવાથી શુદ્ધ થાય તે વિવેકને યોગ્ય હોવાથી વિવેક પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે.

(૫) વ્યુત્સર્ગ-કાયચેષ્ટાનો શોધ કરી ધ્યેય વસ્તુમાં ઉપયોગ અપવાદથી જે દોષ શુદ્ધ થાય તે વ્યુત્સર્ગને યોગ્ય હોવાથી વ્યુત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્ત.

(૬) તપ-જે પ્રાયશ્ચિત્ત નિર્વિદ્યુતિકાદિ તપથી શુદ્ધ થાય તે તપને શ્રેષ્ઠ હોવાથી તપપ્રાયશ્ચિત્ત.

(૭) છેદ-જે પ્રાયશ્ચિત્ત આસ્ત્રિના પચાંચના છેદ કરવા માત્રથી શુદ્ધ થાય તે છેદને યોગ્ય હોવાથી છેદપ્રાયશ્ચિત્ત.

(૮) મૂલ-જે પ્રાયશ્ચિત્ત સર્વાવતપચાંચનો છેદ કરી ફરી મહાવ્રત લેવાથી શુદ્ધ થાય તે મૂલને યોગ્ય હોવાથી મૂલપ્રાયશ્ચિત્ત.

(૯) અનવસ્થાપ્ય-જ્યાં સુધી અસુક પ્રકારનાં વિશિષ્ટ તપ ન કરે ત્યાં સુધી મહાવ્રત કે વેપમાં સ્થાપી ન શકાય. માટે અનવસ્થાને યોગ્ય હોવાથી અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે.

(૧૦) પારંગિતક-સાધ્વી, રાસી ઇત્યાદિના શીલમંગ રૂપ મહાદોષ કરવા વડે વેષ અને સ્વસ્ત્રનો ત્યાગ કરી જિનકલ્પિકની જેમ મહા તપ કરતાં મહાસરવશાળી આચાર્યને જ છ માસથી તે બાર વર્ષ સુધી આ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે.

ઉપાધ્યાયને નવમા પ્રાયશ્ચિત્ત સુધી હોય છે, અને સામાન્ય સાધુને મૂળપ્રાયશ્ચિત્ત પર્યંત પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે. જ્યાં સુધી ચતુર્દશ પૂર્વધર અને પ્રથમ સંઘયજુવાળા હોય છે ત્યાં સુધી દસે પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે. અને તેનો વિચ્છેદ ગયા પછી મૂલ સુધીના આઠ પ્રાયશ્ચિત્તો દુષ્યસક સુરિ સુધી છે.

અંધી શતક

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૬. ઉ. ૧૧નો અધિકાર

જીવા ય લેસ્સ પક્ષિય દિદ્ધિ, અન્નાણ નાણ સન્નાઓ
વેય કસાણ ઉવઓગ જોગ, એકકારસ વિ ઠાણા ॥૧॥

અંધીના ૪૭ બોલ :- (૧) સમુચ્ચય જીવ, ૮ લેશ્યા (૬ લેશ્યા, ૧ સલેશી, ૧ અલેશી), ૨ પાક્ષિક (કૃષ્ણ પાક્ષિક, શુક્લ પાક્ષિક), ૩ દષ્ટિ (સમ્યદ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ), ૪ અજ્ઞાન (૩ અજ્ઞાન, ૧ સમુચ્ચય અજ્ઞાન), ૬ જ્ઞાન (૫ જ્ઞાન, ૧ સમુચ્ચય જ્ઞાન), ૫ સંજ્ઞા, (૪ સંજ્ઞા, ૧ નોસંજ્ઞા), ૫ વેદ (૩ વેદ, ૧ સવેદી, ૧ અવેદી), ૬ કષાય (૪ કષાય, ૧ સકષાયી, ૧ અકષાયી), ૫ યોગ (મનયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ, સંયોગી, અયોગી), ૨ ઉપયોગ (આકાર ઉપયોગ, અનાકાર ઉપયોગ) એ સર્વ મળી ૪૭ બોલ થયા.

નારકીમાં ૩૫ બોલ લાભે છે : (સમુચ્ચય જીવનો ૧, લેશ્યાના ૪, પક્ષના ૨, દષ્ટિના ૩, જ્ઞાનના-૪, અજ્ઞાનના ૪, સંજ્ઞાના ૪, વેદના ૨, કષાયના ૫, યોગના ૪, ઉપયોગના ૨, એ ૩૫ બોલ.)

ભવનપતિ વાણ્યવંતરમાં ૩૭ બોલ લાભે. [નારકીના ૩૫ બોલોમાં એક લેશ્યા અને એક વેદ-નપુંસક વેદ એમાં નથી, પરંતુ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ છે. આ બે બોલ વધી ગયા] ન્યોતિષી દેવોમાં અને પહેલા બીજા દેવલોકમાં ૩૪ બોલ લાભે. [ઉપર કહેલ ૩૭માંથી ૩ લેશ્યા ઓછી થઈ] ત્રીજા દેવલોકથી બારમા દેવલોક સુધી ૩૩ બોલ લાભે છે. [ઉપર કહેલ ૩૪ માંથી એક વેદ-સ્ત્રીવેદ-ઓછો થયો] નવગ્રંથેયકમાં ૩૨ બોલ લાભે. [૩૩ માંથી ૧ દષ્ટિ-મિશ્રદષ્ટિ-ઓછી

થઈ] પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૨૬ બોલ લાભે. [ઉપરના ૩૨ માંથી ૧ પક્ષ (કૃષ્ણપક્ષ) ૧ દૃષ્ટિ (મિથ્યાદૃષ્ટિ), ૪ અજ્ઞાન એ છ બોલ ઓછા થયા] પૃથ્વી-પાણી-વનસ્પતિમાં ૨૭ બોલ લાભે. [સમુદ્ધય જીવનો ૧, લેશ્યાના ૫, પક્ષના ૨, દૃષ્ટિનો ૧, (મિથ્યાદૃષ્ટિ), અજ્ઞાનના ૩, સંજ્ઞાના ૪, વેદના ૨, કષાયના ૫, યોગના ૨ ઉપયોગના ૨ એ સર્વ મળી ૨૭ થયા] તેઉ-વાયુમાં ૨૬ બોલ લાભે. [ઉપરના ૨૭ માંથી ૧ લેશ્યા ઓછી થઈ] ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ૩૧ બોલ લાભે. [ઉપરના ૨૬ માં ૧ દૃષ્ટિ-સમદૃષ્ટિ, ૩ જ્ઞાનના અને ૧ યોગ-વચનના એ પાંચ બોલ વધી ગયા] તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૪૦ બોલ લાભે. [૪૭ માંથી ૧ અલેશી, ૨ જ્ઞાન-મનઃપર્યાવ અને કેવળ, ૧ નોસંજ્ઞા, ૧ અવેદી, ૧ અકષાયી, ૧ અયોગી આ સાત બોલ ઓછા થયા] મનુષ્યમાં ૪૭ બોલ લાભે છે.

૪૭ બોલમાંથી કેને કેટલા બોલ લાભે તેનો કોઠો નીચે મુજબ છે.

નામ	બોલ.	જીવ.	લેશ્યા.	પક્ષ.	દૃષ્ટિ.	જ્ઞાન.	સંજ્ઞા.	કષાય.	વેદ.	યોગ.	ઉપયોગ
સમુદ્ધય	૪૭	૧	૮	૨	૩	૧૦	૫	૬	૫	૫	૨
નારડી	૩૫	૧	૪	૨	૩	૮	૪	૫	૨	૪	૨
દસ ભવનપતિ,											
વાણવ્યંતર	૩૭	૧	૫	૨	૩	૮	૪	૫	૩	૪	૨
જ્યોતિષી,											
પહેલા-ખીન											
દેવલોક	૩૪	૧	૨	૨	૩	૮	૪	૫	૩	૪	૨
ત્રીજાથી ૧૫રમા											
દેવલોક સુધી	૩૩	૧	૨	૨	૩	૮	૪	૫	૨	૪	૨
નવગ્રંથેયક	૩૨	૧	૨	૨	૨	૮	૪	૫	૨	૪	૨
પાંચ અનુત્તર											
વિમાન	૨૬	૧	૨	૧	૧	૪	૪	૫	૨	૪	૨
પૃથ્વી, પાણી,											
વનસ્પતિ	૨૭	૧	૫	૨	૧	૩	૪	૫	૨	૨	૨
તેઉકાય,											
વાયુકાય	૨૬	૧	૪	૨	૧	૩	૪	૫	૨	૨	૨
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય	૩૧	૧	૪	૨	૨	૬	૪	૫	૨	૩	૨
તિર્યંચ											
પંચેન્દ્રિય	૪૦	૧	૭	૨	૩	૮	૪	૫	૪	૪	૨
મનુષ્ય	૪૭	૧	૮	૨	૩	૧૦	૫	૬	૫	૫	૨

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું જીવોએ પાપકર્મ બાંધ્યાં, બાંધે છે અને બાંધશે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવોમાં બંધની અપેક્ષાએ ૪ ભાગો હોય છે. □ (૧) કેટલાક જીવોએ પાપ કર્મ બાંધ્યાં હતાં, બાંધે છે અને બાંધશે, (૨) કેટલાક જીવોએ પાપ કર્મ બાંધ્યાં હતાં, બાંધે છે પણ બાંધશે નહિ. (૩) કેટલાક જીવોએ પાપ કર્મ બાંધ્યાં હતાં અત્યારે બાંધતા નથી પણ આગળ ઉપર બાંધશે. (૪) કેટલાક જીવોએ પાપકર્મ બાંધ્યાં હતાં, અત્યારે બાંધતા નથી, આગળ ઉપર બાંધશે નહિ.

૪૭ બોલોમાંથી ૨૦ બોલોમાં (૧ સમુચ્ચયજીવ, ૧ સલેશી, @ ૧ શુક્લલેશી □ ૧ શુક્લપક્ષી □ ૧ સમદષ્ટિ, ૧ સજ્ઞાની, ૧ મતિજ્ઞાની, ૧ શ્રુતજ્ઞાની, ૧ અવધિજ્ઞાની, ૧ મનઃપર્યવજ્ઞાની, @ ૧ નોસંજ્ઞા, ૧ ☆ અવેદી, ૧ ● સકપાયી, ૧ લોભકપાયી, ૧ સયોગી, ૧ મનયોગી, ૧ વચનયોગી, ૧ કાયયોગી, ૧ સાકાર ઉપયોગ, ૧ અનાકાર ઉપયોગ=૨૦) સમુચ્ચય પાપ અને મોહનીય કર્મમાં સમુચ્ચયજીવ મનુષ્ય અપેક્ષાએ ચારે ભાગા લાભે છે. નવમા ગુણસ્થાનના બે સમય બાકી રહે છે ત્યારે

□ એમાંથી પહેલો ભાગો અલબ્ધની અપેક્ષાએ છે. બીજો ભાગો એ જીવોની અપેક્ષાએ છે કે જે ક્ષપકશ્રેણીને પ્રાપ્ત થવાવાળા છે. ત્રીજો ભાગો એ જીવોની અપેક્ષાએ છે કે જેઓને મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કરેલ છે. અર્થાત્ જે ઉપશમશ્રેણીને પ્રાપ્ત થયા છે. ચોથો ભાગો એ જીવોની અપેક્ષાએ છે કે જેઓએ મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી દીધો છે.

@ સલેશી જીવના ચાર ભાગા હોય છે. કારણ કે શુક્લલેશવાળા જીવો પાપકર્મના બંધક પણ હોય છે. કૃષ્ણાદિ પાંચ લેશવાળાને પ્રથમના બે ભાગા હોય છે. કારણ કે તેને વર્તમાનકાળમાં મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો ક્ષય કે ઉપશમ નથી, તેથી તેને છેલ્લા બે ભાગાહોતા નથી.

જુઓ પરિશિષ્ટ □

જુઓ પરિશિષ્ટ □

જુઓ પરિશિષ્ટ @

જુઓ પરિશિષ્ટ ☆

જુઓ પરિશિષ્ટ ●

એક પહેલો ભાંગો લાભે છે. એક સમય બાકી રહે છે ત્યારે એક બીજો ભાંગો લાભે છે. ઉપશમમોહમાં [અગિયારમા ગુણસ્થાનમાં] એક ત્રીજો ભાંગો લાભે છે. ક્ષીણમોહમાં [બારમા ગુણસ્થાનમાં] એક ચોથો ભાંગો લાભે છે. ૧ અલેશી, ૧ અયોગી, ૧ કેવળીમાં એક ચોથો ભાંગો લાભે@ છે.

અક્રપાથીમાં ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા લાભે છે. એ સર્વ મળી ૨૪ બોલ થયા. બાકી ૨૩ બોલોમાં પહેલો ને બીજો એ બે ભાંગા લાભે છે. બાકી ૨૩ ઢંડકમાં જેટલા જેટલા બોલ લાભે છે તે પહેલો અને બીજો એ બે-બે ભાંગા લાભે છે.

સાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, નામ, ગોત્ર, અંતરય એ પાંચ કર્મોમાં સમુચ્ચય જીવ મનુષ્ય અપેક્ષાએ ૧૮ બોલોમાં [ઉપર ૨૦ કહ્યા તેમાંથી સક્રપાથી અને લોભક્રપાથી એ બે બોલ છેડી દેતાં] ચારે ભાંગા લાભે છે. દસમા ગુણસ્થાનના બે સમય બાકી રહે ત્યારે એક પહેલો ભાંગો લાભે છે. એક સમય બાકી રહે ત્યારે એક બીજો ભાંગો લાભે છે. ઉપશમમોહ [અગિયારમા ગુણસ્થાન]માં એક ત્રીજો ભાંગો લાભે છે.

ક્ષીણમોહ [બારમા ગુણસ્થાન]માં એક ચોથો ભાંગો લાભે છે. અલેશી, અયોગી અને કેવળીમાં એક ચોથો ભાંગો લાભે છે. અક્રપાથીમાં ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા લાભે છે. બાકી ૨૫ બોલોમાં પહેલો અને બીજો એ બે-બે ભાંગા લાભે છે. બાકી ૨૩ ઢંડકમાં જેમાં જેટલા જેટલા બોલ લાભે છે એ સર્વમાં પહેલો ને બીજો એ બે-બે ભાંગા લાભે છે, જેમ નારકીમાં ૩૫ બોલ લાભે છે એમાં પહેલો, બીજો એ બે ભાંગા લાભે છે. એ રીતે ભવનપતિ વાણવ્યંતરમાં ૩૭ બોલોમાં પહેલો બીજો એ બે ભાંગા લાભે છે. એ રીતે બાકીના સર્વ ઢંડકમાં કહેવું.

@ કેવળજ્ઞાનીને વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળમાં અંધ થતો નથી તેથી એક છેલ્લો ભાંગો હોય.

વેદનીય કર્મ ૧ સમુચ્ચયજીવ મનુષ્ય આશ્રી ૧૨ બોલોમાં
[(૧) સમુચ્ચયજીવ, (૨) @ સલેશી, Δ શુકલલેશી, (૪) શુકલપક્ષી
(૫) ○ સમદષ્ટિ, (૬) સસાની, (૭) કેવળસાની, (૮) નોસંસા, (૯)

૧ વેદનીય કર્મમાં પહેલો ભાગો અભવ્યની અપેક્ષાએ હોય છે. તથા તેરમા ગુરુસ્થાનમાં એ સગવડ બાકી રહે તે વખતે પણ પહેલો ભાગો લાભે છે. જે ભવ્યજીવ મોક્ષ જવાવાળા છે તેની અપેક્ષાએ બીજો ભાગો હોય છે તથા તેરમા ગુરુસ્થાનમાં એક સમય બાકી રહે તે વખતે પણ બીજો ભાગો લાભે છે. ત્રીજા ભાગોનો સંભવ નથી. કેમકે જે જીવ એક વખત વેદનીય કર્મનો અર્થાંધક થઈ જાય છે તે ફરી ક્યારેય પણ વેદનીય કર્મનો અંધ કરતો નથી. ચોથો ભાગો અયોગી અને કેવળીને પહેલા સમયની અપેક્ષાએ હોય છે.

@ સલેશી જીવમાં પૂર્વોક્ત હેતુથી ત્રીજા ભાગોને છોડીને બાકીના ત્રણ ભાગો લાભે છે. પરંતુ કોન શંકા કરે છે કે, ચોથો ભાગો (પહેલાં બાંધતો હતો, હવે બાંધતો નથી, અને પછી પણ બાંધશે નહિ) સલેશીમાં ઘટિત થઈ શકતું નથી. એ ભાગો તો અલેશી (લેશ્યા રહિત) અયોગીમાં ઘટિત થઈ શકે છે. કેમકે લેશ્યા ૧૩ મા ગુરુસ્થાન સુધી હોય છે, અને ત્યાં સુધી વેદનીયકર્મનો અંધ પણ હોય છે.

એનું સમાધાન એ પ્રકારે છે કે, એ સૂચના વચનથી અયોગી અવસ્થાના પ્રથમ સમયમાં ઘંટાકાત્રા ન્યાય (જેમ ઘંટ વાગી ગયા પછી પણ તેના રણકારનો અવાજ પાછળ પણ રહે છે તે રીતે)થી પરમ શુદ્ધ લેશ્યા સંમર્શિત છે, એટલે સલેશીમાં ચોથો ભાગો ઘટિત થઈ શકે છે.

Δ કૃષ્ણાદિ પાંચ લેશ્યાત્રાણને અયોગીપણાનો અભાવ હોવાથી તેઓ વેદનીય કર્મના અર્થાંધક નથી. માટે તેઓને આદિના બે ભાગો હોય છે. શુદ્ધ-લેશ્યાત્રાણને સલેશીની જેમ ત્રણ ભાગો હોય છે. લેશ્યારહિત શૈલેશીગત કેવલી અને સિદ્ધ હોય છે અને તેને પૂર્વે બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી અને બાંધશે નહિ. આ એક જ ભાગો હોય છે. કૃષ્ણપાદિને અયોગીપણાના અભાવથી પ્રથમના બે ભાગો હોય છે, અને શુદ્ધપાદિક અયોગી પણ હોય છે. માટે તેને ત્રીજા ભાગો સિવાયના બાકીના ભાગો હોય છે.

○ સમદષ્ટિ ને અયોગીપણાનો સંભવ હોવાથી અંધ થતો નથી, તેથી ત્રીજા સિવાયના શેષ ત્રણ ભાગો હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિને અયોગીપણાના અભાવથી વેદનીયનું અર્થાંધકપણું નથી. તેથી પ્રથમના બે જ ભાગો હોય છે. જ્ઞાનીને અને કેવળજ્ઞાનીને અયોગીપણામાં છેલ્લો ભાગો હોય છે. એટલે ત્રણ ભાગો જાણવા. આભિનિમોધિકાદિ જ્ઞાનવાળામાં અયોગીપણાનો અભાવ હોવાથી છેલ્લા ભાગો હોતો નથી, માત્ર તેને પ્રથમના બે ભાગો હોય છે.

અવેદી, (૧૦) અકપાથી, (૧૧) સાંકાર ઉપયોગ (૧૨) અનાકારઉપયોગ]
ત્રણ ભાંગા લાલે છે-પહેલો બીજો અને ચોથો.

તેરમા શુદ્ધસ્થાનના બે સમય બાકી રહેતાં પહેલો ભાંગો લાલે છે. અને એક સમય બાકી રહેતાં બીજો ભાંગો લાલે છે. અને ચૌદમા શુદ્ધસ્થાનકમાં ચોથો ભાંગો લાલે છે. અવેશી અને અયોગીમાં ફક્ત એક ચોથો ભાંગો લાલે છે. બાકી ૩૩ બોલોમાં પહેલો અને બીજો એ બે ભાંગા લાલે છે. ૨૩ હંડકમાં જેમાં જેટલા જેટલા બોલ લાલે છે એ સર્વમાં પહેલો અને બીજો એ બે ભાંગા લાલે છે.

આયુષ્યકર્મની અપેક્ષાએ સમુચ્ચય જીવના ૪૭ માંથી ૯ બોલોમાં આ પ્રકારે ભાંગા લાલે છે-કૃષ્ણપાક્ષીકમાં પહેલો અને ત્રીજો એ બે ભાંગા લાલે છે. મિશ્રદષ્ટિ, અવેદી, અકપાથી, એ ત્રણ બોલમાં ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા લાલે છે. અવેશી, અયોગી, કેવળજ્ઞાની આ ત્રણ બોલોમાં એક ચોથો ભાંગો લાલે છે. મનાઃપર્યાવસાન અને નોસંજ્ઞા એ બેમાં પહેલો, ત્રીજો અને ચોથો એ ત્રણ ભાંગા લાલે છે. બાકી ૩૮ બોલોમાં ચારે ભાંગા લાલે છે. નારકીમાં ૩૫ બોલ લાલે છે. જોમાં કૃષ્ણલેશી અને કૃષ્ણપાક્ષીકમાં પહેલો અને ત્રીજો એ બે ભાંગા લાલે છે. મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા લાલે છે, બાકી ૩૨ બોલોમાં ચારે ભાંગા લાલે છે.

ભવનપતિથી લઈ નવચૈત્રેયક સુધી જેટલા જેટલા બોલ લાલે છે એટલા એટલા કહેવા. કૃષ્ણપાક્ષીકમાં પહેલો ને ત્રીજો એ બે ભાંગા લાલે. મિશ્રદષ્ટિમાં પહેલો (ભવનપતિથી લઈ બારમા દેવલોક સુધી) ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા લાલે છે. બાકીના બોલોમાં ચારે ભાંગા લાલે છે. ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવોમાં ચારે ભાંગા લાલે છે. સર્વાર્થસિદ્ધતા દેવોમાં બીજો, ત્રીજો ને ચોથો એ ત્રણ ભાંગા લાલે છે.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિના ૨૭ બોલોમાંથી તેજલેશ્યામાં એક ત્રીજો ભાંગો લાલે છે. કૃષ્ણપાક્ષીકમાં પહેલો અને ત્રીજો એ બે ભાંગા લાલે છે. બાકી ૨૫ બોલોમાં ચારે ભાંગા લાલે છે. તેઉકાય અને વાયુકાયમાં

૨૬ બોલ હોય છે. એ સર્વમાં પહેલો અને ત્રીજો એ બે ભાંગા લાલે છે. ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ૩૧ બોલ હોય છે. એમાંથી સમદષ્ટિ, સજ્ઞાની, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની એ ચારે બોલોમાં ફક્ત એક ત્રીજો ભાંગો લાલે છે, બાકી ૨૭ બોલોમાં પહેલો ને ત્રીજો એ બે ભાંગા લાલે.

તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૪૦ બોલ હોય છે. એમાંથી કૃષ્ણપાક્ષીકમાં પહેલો અને ત્રીજો એ બે ભાંગા લાલે છે. મિશ્રદષ્ટિમાં ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા લાલે છે. સમદષ્ટિ, સજ્ઞાની, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની એ પાંચ બોલોમાં પહેલો, ત્રીજો અને ચોથો એ ત્રણ ભાંગા લાલે છે, બાકી ૩૩ બોલોમાં ચારે ભાંગા લાલે છે.

મનુષ્યમાં ૪૭ બોલ હોય છે. એમાંથી અલેશી, કેવળજ્ઞાની અને અયોગી એ ત્રણ બોલોમાં ફક્ત એક ચોથો ભાંગો લાલે છે. મિશ્રદષ્ટિ, અવેદી, અકષાયી, એ ત્રણ બોલોમાં ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા લાલે છે. સમદષ્ટિ, સજ્ઞાની, મતિજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની મનઃપર્યવ-જ્ઞાની, નેસંજ્ઞા એ સાત બોલોમાં પહેલો, ત્રીજો અને ચોથો એ ત્રણ ભાંગા લાલે છે. કૃષ્ણપાક્ષીકમાં પહેલો અને ત્રીજો એ બે ભાંગા લાલે છે. બાકી ૩૩ બોલોમાં ચારે ભાંગા લાલે છે.

પહેલો ઔધિક ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ.

હવે અગિયાર ઉદ્દેશાનાં નામ કહેવાય છે :- [૧] ઔધિક (સામાન્ય) [૨] અનંતરોપપન્ન (એક સમયના ઉત્પન્ન થયેલા) [૩] પરંપરોપપન્ન (જેના ઉત્પન્ન થયાને ઘણો સમય થયો) [૪] અનંતરાવ-ગાઢ (પહેલા સમયના અવગાહેલ) [૫] પરંપરાવગાઢ (બહુ સમયના અવગાહેલ) [૬] અનંતરાહરક (પહેલા સમયના આહારક) [૭] પરંપરાહારક (બહુ સમયના આહારક) [૮] અનંતરપર્યાપ્તક (પહેલા સમયના પર્યાપ્તક) [૯] પરંપર પર્યાપ્તક (બહુ સમયના પર્યાપ્તક) [૧૦] ચરમ (આ ભવમાં મોક્ષ જવાવાળા) [૧૧] અચરમ (બહુ ભવો ૨૪ી મોક્ષ જવાવાળા અથવા નહિ જવાવાળા).

બીજો ઉદ્દેશો; અનંતરોપપન્ન, ચોથો ઉદ્દેશો-અનંતરાવગાઢ. છઠ્ઠો ઉદ્દેશો અનંતરાહારક, આઠમો ઉદ્દેશો, અનંતરપર્યાપ્તક આ ચાર

ઉદ્દેશ્યોમાં નારકીથી લઈ આરમ્ભ દેવલોક સુધી ૪૭ બોલની અધીના શોકડામાં જેટલા બોલ લાલે છે એમાં ત્રણ ત્રણ બોલ ઓછા કરી દેવા. (ઔધિકમાં ૪૭ બોલ કહ્યા છે તેમાંથી મિશ્રદષ્ટિ, મનયોગી, વચનયોગી એ ત્રણ બોલ ઓછા કરવા) કેમકે એ પહેલા સમયના ઉત્પન્ન થયેલા છે, એટલે એમાં ઉપરોક્ત ત્રણ બોલ લાલે નહિ. નવચૈવેયકમાં ૩૦ બોલ લાલે છે. ૩૨ માંથી મન, વચન યોગ ઓછા થયા. અને પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૨૪ બોલ લાલે છે.

પાંચ સ્થાવરમાં ઔધિક ઉદ્દેશમાં જેટલા બોલ કહ્યા છે એટલા કહી દેવા. ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ૩૦ બોલ લાલે છે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ૩૫ બોલ લાલે છે. (ઔધિકમાં ૪૦ બોલ કહ્યા છે એમાંથી મિશ્રદષ્ટિ, વિભંગજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન મનયોગ, વચનયોગ એ પાંચ બોલ ઓછા કરવા) મનુષ્યમાં ૩૬ બોલ લાલે છે. [ઔધિકમાં ૪૭ બોલ કહ્યા છે એમાંથી અલેશી, મિશ્રદષ્ટિ, વિભંગજ્ઞાન, મનઃ પર્યવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન, નોસંસા, અવેદી, અકષાયી, મનયોગી, વચનયોગી, અયોગી એ ૧૧ બોલ ઓછા કરવા] એ પ્રકારે ૨૪ દંડકમાં સાત કર્મો અપેક્ષાએ [આયુષ્યને છોડીને] એ બોલ કહ્યા છે. એ સર્વમાં પહેલો અને ત્રીજો એ જે-જે ભાંગા લાલે છે.

આયુષ્યકર્મ અપેક્ષાએ મનુષ્યને છોડીને ૨૩ દંડકમાં ફક્ત એક ત્રીજો ભાંગો લાલે છે. [સાત કર્મો અપેક્ષાએ જે દંડકમાં જેટલા જેટલા બોલ કહ્યા છે એટલા એટલા બોલ અહીં પણ કહેવા.] મનુષ્યમાં ૩૬ બોલ કહ્યા છે, એમાંથી કૃષ્ણપાક્ષીકમાં એક ત્રીજો ભાંગો લાલે છે. @ બાકી

@ અનંતરોવવત્તા (જેને ઉત્પન્ન થવાને પ્રથમ સમય કહ્યો છે) તેમાં જે આ ૩૫ બોલ કહ્યા છે તેમાં નપુંસક પણ સામેલ છે અને આયુષ્યકર્મના બંધ નિયમમાં ત્રીજો અને ચોથો એ જે ભાંગા બનાવેલ છે. (૩) બાધ્યું હતું, અત્યારે બાધતા નથી, અને આગળ બાધશે, એ ત્રીજો ભાંગો છે. (૪) બાધ્યું હતું હતું, બાધતા નથી અને આગળ બાધશે પણ નહિ. એ ચોથો ભાંગો છે. એટલે એ દષ્ટિથી ૩૫ બોલવર્તી થશે (તેમાં નપુંસક પણ સામેલ છે.) આયુકર્મ બાધશે પણ નહિ. એટલે તે મોક્ષમાં જશે. નિર્વાણ પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય કોઈ પણ સ્થાને આયુકર્મના અર્થધક હોતા નથી. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જન્મ નપુંસકનો પણ મોક્ષ થઈ શકે છે. (બુદ્ધો પાતુ ૬૯૮માં)

૩૫ બોલમાં ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા લાલે છે.

ત્રીજો ઉદ્દેશો પરંપરાવત્ત. પાંચમો ઉદ્દેશો પરંપરાવગાદ, સાતમો ઉદ્દેશો-પરંપરાહારક, નવમો ઉદ્દેશો પરંપરપર્યાપ્ત અને દસમો ઉદ્દેશો ચરમ. એ પાંચ ઉદ્દેશો ઔધિકની રીતે કહેવા.

પરંતુ એટલો ફેર છે કે, અહીં સમુચ્ચય જીવના બોલ કહેવા નહિ. અગિયારમો અચરમ ઉદ્દેશો ચરમ ઉદ્દેશાની રીતે કહેવો. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, અહીં ૪૪ બોલ કહેવા. [પહેલા ૪૭ બોલ કહ્યા છે તેમાંથી અલેશી, કેવળજ્ઞાની અને અયોગી એ ત્રણ બોલ અહીં કહેવા નહિ.] પહેલા ચાર ભાંગા કહ્યા છે, એમાંથી ચોથો ભાંગો અહીં કહેવો નહિ. સર્વાર્થસિદ્ધ અને સમુચ્ચય જીવના બોલ કહેવા નહિ.

પરિશિષ્ટ

□ જે જીવોને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન કાલથી અધિક સંસાર બાકી છે. તે કૃષ્ણપાક્ષિક. અને જેને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તથી અધિક સંસાર બાકી નથી. પણ તેની અંદર જે મોક્ષે જવાના છે તે શુક્લપાક્ષિક કહેવાય છે. તેમાં કૃષ્ણપાક્ષિકને આદિના બે ભાંગા હોય છે. કેમકે વર્તમાન કાલે તેનામાં પાપકર્મનું અબંધકપણું નથી. શુક્લપાક્ષિકને ચારે ભાંગા હોય છે- [૧] પાપકર્મ બાંધ્યું હતું, બાંધે છે અને બાંધશે-આ પ્રથમ ભાંગ પ્રશ્ન સમયની અપેક્ષાએ અનન્તર [તુરંતના] ભવિષ્ય સમયને આશ્રયી છે. (૨) બાંધ્યું હતું, બાંધશે અને

(પાના નં. ૬૭૨થી ચાલુ)

નપુંસકના જે ભેદ છે. જન્મથી અને કૃત્રિમપણે કરેલ. અને તે બન્ને મોક્ષ પ્રાપ્તિના અધિકારી છે. કૃત્રિમ નપુંસકનો મોક્ષ તો સૌ કોઈ નિર્વિવાદ સ્વીકારે છે. અને જન્મ નપુંસકનો મોક્ષ સૂત્રના આ અધિકારથી સ્પષ્ટ થાય છે. અહીં ૩૫ બોલમાં ગણેત્ર નપુંસક કૃત્રિમ નથી, તેની સામિતી એ છે કે આ ચાલતો ઉદ્દેશો અનંતરોત્તરવત્તા- (એને ઉત્પત્તિ થવાને પ્રથમ જ સમય થયો છે તે) છે. એટલે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં પ્રથમ સમયે ત્યાં તેને કોણ કૃત્રિમપણે નપુંસક કરવા જાય છે? અર્થાત્ તે જન્મ નપુંસક છે. અને તેમાં ત્રીજો અને ચોથો ભાંગા લાગુ પડે છે. તેથી તેને મોક્ષ પ્રાપ્તિ પણ સિદ્ધ થાય છે.

બાંધશે નહિ આ બીજે ભંગ પછીના લવિષ્ય સમયમાં ક્ષપકપણાની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ બાંધવો. [૩] બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી પણ બાંધશે. આ ત્રીજે ભંગ જે મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કરી પછી પડવાનો હોય તેની અપેક્ષાએ છે, [૪] ‘બાંધ્યું હતું’ બાંધતો નથી અને બાંધશે નહિ. આ ચોથો ભંગ ક્ષપકપણાની અપેક્ષાએ હોય છે.

કૃષ્ણપાક્ષિક ‘બાંધશે નહિ’ એ અંશનો અસંભવ હોવા છતાં પણ બીજે ભાંગો માનેલો છે તો શુક્લપાક્ષિકને ઉપર કહેલ “બાંધશે નહિ” એ અંશનો અવશ્ય સંભવ હોવાથી ‘બાંધશે’ એ અંશ ઘટિત પ્રથમ ભાંગો કેમ ઘટે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શુક્લપાક્ષિકને પ્રશ્ન સમયના અનન્તર [પછીના] સમયની અપેક્ષાએ પ્રથમ ભાંગો, અને કૃષ્ણપાક્ષિકને બાકીના સમયની અપેક્ષાએ બીજે ભાંગો હોય છે.

□ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને શુક્લ પાક્ષિકની પેઠે ચારે ભાંગા હોય છે. અને મિથ્યાદષ્ટિ તથા મિશ્રદષ્ટિને આદિના બે જ ભાંગા હોય છે. કારણ કે તેઓને મોહનો બંધ હોવાથી છેલ્લા બે ભાંગા હોતા નથી.

@ આહાર આદિની સંજ્ઞા :- આસક્તિવાળા જીવોમાં ક્ષપકપણું અને ઉપશમપણું હોતું નથી, એટલે એનામાં પહેલો ને બીજો એ બે ભાંગા જ લાભે છે. નોસંજ્ઞા અર્થાત્ આહારાદિકની આસક્તિ વિનાના જીવોમાં મોહનીય કર્મનો ક્ષય તથા ઉપશમ સંભવ હોવાથી ચારે ભાંગા લાભે છે.

★ વેદનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી જીવને મોહનીયનો ક્ષય અને ઉપશમ નહિ થતો હોવાથી પ્રથમના બે ભાંગા હોય છે. (૧) વેદરહિતને પોતાનો વેદ ઉપશાન્ત થાય ત્યારે મોહનીયરૂપ પાપ કર્મને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી બાંધે છે. અને બાંધશે, અથવા ત્યાંથી પડીને પણ બાંધશે. (૨) વેદક્ષીણ થયા પછી પાપકર્મ બાંધે છે. પણ સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ અવસ્થામાં બાંધતો નથી. (૩) ઉપશાન્તવેદ સૂક્ષ્મ સંપરાયાદિ અવસ્થામાં બાંધતો નથી, પણ ત્યાંથી પડીને બાંધે છે. (૪) વેદક્ષીણ થયા પછી સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ ગુણસ્થાનકે બાંધતો નથી અને બાંધશે પણ નહિ.

● સકષાયમાં ચાર ભાંગા હોય છે. પહેલો ભાંગો અભવ્યની અપેક્ષાએ હોય છે, બીજો ભાંગો એ ભવ્ય જીવની અપેક્ષાએ હોય છે, કે, જેનું મોહનીય કર્મ ક્ષય થવાવાળું છે. ત્રીજો ભાંગો ઉપશમક સૂક્ષ્મસંપરાયની (૧૦ માથી ૧૧ મા ગુણુસ્થાને જવાવાળા) અપેક્ષાએ છે. ચોથો ભાંગો ક્ષપકસૂક્ષ્મસંપરાયની અપેક્ષાએ (૧૦ માથી ૧૨ મા ગુણુસ્થાને જવાવાળા) છે. એ રીતે લોક કષાયીમાં ચાર ભાંગા સમજવા. ક્રોધ કષાયીમાં પહેલો અને બીજો એ બે ભાંગા જ લાભ છે. પહેલો ભાંગો અભવ્યની અપેક્ષાએ છે, અને બીજો ભાંગો ભવ્ય વિશેષની અપેક્ષાએ છે. ત્રીજો અને ચોથો ભાંગા હોતા નથી. કેમકે જ્યારે ક્રોધનો ઉદય થાય છે ત્યારે અબંધકપણું હોતું નથી.

‘બાંધ્યું’ હતું બાંધતો નથી અને બાંધશે—એ ભાંગો અકષાયીને ઉપશમકઆશ્રયી હોય છે, અને બાંધ્યું હતું, બાંધતો નથી. બાંધશે નહીં—એ ભંગ ક્ષપકઆશ્રયી બાણવો.

સયોગી અભવ્ય, ભવ્યવિશેષ, ઉપશમક અને ક્ષપકનેઆશ્રયી ક્રમશઃ ચારે ભાંગા બાણવા. અયોગી પાપકર્મ બાંધતું નથી તેમ બાંધવાનું પણ નથી, માટે એક છેલ્લો ભાંગો હોય છે.

નારકને ઉપશમશ્રેણી અને ક્ષપકશ્રેણી નહીં હોવાથી પ્રથમના બે ભાંગા હોય છે. એમ સંલેશ્ય ઇત્યાદિ વિશેષણયુક્ત નારકપદ બાણવું. એ રીતે અસુરકુમારાદિને પણ બાણી લેવું.

કરિસુ શતક

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૭. ઉ. ૧૧ નો † અધિકાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! શું જીવે (૧) પાપ કર્મ કર્યાં,

† જગ્નીસમા શતકના પ્રશ્નમાં ‘બંધી’ પદ આવે છે, એટલે તેનું નામ “બંધી શતક” કહ્યું છે અને એ જ પદ્ધતિ પ્રમાણે અહીં સત્તાવીસમા શતકના પ્રારંભમાં “કરિસુ પદ” આવે છે, માટે તેનું નામ “કરિસુ શતક” નામ આપેલ છે. જો કે કર્મનો “બંધ” અને “કર્મકરણ”માં વિશેષ અંતર નથી. તો પણ સામાન્ય રૂપથી કર્મનું બાંધવું તે “કર્મબંધ” કહેવાય છે અને કરણ દ્વારા “સંકર્મ” આદિ રૂપમાં પરિણમત થાય છે, માટે તે “કર્મકરણ” કહેવાય છે. એ વિશેષતા અપાવવા માટે અહીં બંધ અને કરણ (કરિસુ)નો નિર્દેશ કરેલ છે.

કરે છે, કરશે ? (૨) પાપકર્મ કર્યાં, કરે છે, નહિ કરે ? (૩) પાપકર્મ કર્યાં, કરતા નથી, કરશે ? (૪) પાપકર્મ કર્યાં, કરતા નથી, કરશે નહિ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કેઈ જીવે પાપકર્મ કર્યાં, કરે છે અને કરશે. કેઈ જીવે પાપકર્મ કર્યાં, કરે છે અને કરશે નહિ. કેઈ જીવે પાપકર્મ કર્યાં, કરતા નથી, કરશે. કેઈ જીવે પાપકર્મ કર્યાં, કરતા નથી, કરશે નહિ.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સલેશી જીવે પાપકર્મ કર્યાં, કરે છે, કરશે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ સર્વ વર્ણુન છઠ્ઠીસમા ‘બાંધી’ શતક ની રીતે ૮ કર્મ અને એક સમુચ્ચય પાપકર્મ એ ૯ દંડક અને ૧૧ ઉદ્દેશા કહેવા.

કર્મ સમાર્જના શતક

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૨૮ ઉ. ૧૧ નો અધિકાર

ગૌતમ : અહો ભગવન્ ! જીવોએ કઈ ગતિમાં પાપકર્મોનું સર્જન કર્યું અને બાંધ્યાં અને કઈ ગતિમાં સમાચરણ કર્યાં અને ભોગવ્યાં ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! [૧] સર્વ જીવોએ સ્થિતિય યોનિમાં પાપકર્મોનું ઉપાર્જન કર્યું અને તિર્યચગતિમાં જ ભોગવ્યાં [૨] અથવા સર્વ જીવોએ તિર્યચ યોનિમાં બાંધ્યાં અને નૈરચિક યોનિમાં ભોગવ્યાં [૩] અથવા સર્વ જીવોએ તિર્યચ યોનિમાં બાંધ્યાં અને મનુષ્ય ગતિમાં ભોગવ્યાં [૪] અથવા સર્વ જીવોએ તિર્યચ યોનિમાં બાંધ્યાં

સ્થિતિય યોનિ બહુ જીવે ને આશ્રય છે. એટલે તિર્યચ યોનિ સર્વ જીવોની માતા છે. એટલે નારી આદિ સર્વ જીવ તિર્યચ યોનિમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. એ અપેક્ષાએ એમ સમજવું જોઈએ કે, પહેલાં સર્વ જીવ તિર્યચ યોનિમાં હતા. અને ત્યાં તેઓ પે નરકગતિ આદિના હેતુમૂલ કર્મોનું ઉપાર્જન કર્યું હતું.

અને હવે યોનિમાં ભોગવ્યાં. [૫] અથવા સર્વ જીવોએ તિર્થંચ યોનિમાં બાંધ્યાં અને મનુષ્ય યોનિમાં ભોગવ્યાં [૬] અથવા સર્વ જીવોએ તિર્થંચ યોનિમાં બાંધ્યાં, નરક યોનિમાં તેમ જ દેવ યોનિમાં ભોગવ્યાં [૭] અથવા સર્વ જીવોએ તિર્થંચ ગતિમાં બાંધ્યાં, મનુષ્ય યોનિમાં અને દેવયોનિમાં ભોગવ્યાં [૮] [૯] અથવા સર્વ જીવોએ તિર્થંચ યોનિમાં બાંધ્યાં, નરક યોનિમાં, મનુષ્ય યોનિમાં અને દેવયોનિમાં ભોગવ્યાં.

બાકી સર્વ અધિકાર ૧૧ ઉદ્દેશાઓ, ૪૭ બોલ સમુચ્ચય જીવ ૨૪ દંડકમાં જ્યાં જે જે બોલ લાભે ત્યાં સમુચ્ચય પાપકર્મ અને આઠ આઠ ભાંગા કહેવા.

કર્મ પ્રસ્થાન

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શા. ૨૯. ઉ. ૧૧ નો અધિકાર

જીવા ચ લેસસ પક્ષિચ દિદ્ધિ અન્નાણ નાણ સન્નાઓ ।

વેચ કસાણ ઉવઓગ જોગ, પક્કારસ વિ ઠાણા ॥ ૧ ॥

૧ સમુચ્ચયજીવ, ૮ લેશ્યા, [૬ લેશ્યા, ૧ સલેશી, ૧ અલેશી],
૨ પાક્ષિક [૬ પાક્ષિક, શુકલ પાક્ષિક] ૩ દદ્ધિ [સમદદ્ધિ,
મિથ્યાદદ્ધિ, મિથ્રદદ્ધિ] ૪ અજ્ઞાન [૩ અજ્ઞાન, ૧ સમુચ્ચય અજ્ઞાન]
૬ જ્ઞાન [૫ જ્ઞાન, ૧ સમુચ્ચય જ્ઞાન] ૫ સંજ્ઞા [૪ સંજ્ઞા, ૧ નોસંજ્ઞા]
૫ વેદ [૩ વેદ, ૧ સવેદી, ૧ અવેદી] ૬ કષાય [૪ કષાય, ૧ સકષાયી,
૧ અકષાયી] ૨ ઉપયોગ [સાકાર ઉપયોગ, અનાકાર ઉપયોગ] એ
સર્વ મળી ૪૭ બોલ થયા.

(૭) એમાં અસંયોગી ૧, યેસંયોગી ૩, ત્રણસંયોગી ૩, ચારસંયોગી ૧—એ આઠ ભાંગાઓ હોય છે. પહેલો ભાંગો જીવ તિર્થંચગતિથી નીકળી બીજી ગતિમાં ગયો જ નથી. બીજો, ત્રીજો અને ચોથો ભાંગો—એ ગતિની સિવાય ચોથી ગતિમાં ગયો જ નથી. પાંચમો, છઠ્ઠો, સાતમો ભાંગો—ત્રણ ગતિ સિવાય ત્રીજી ગતિમાં ગયો જ નથી. આઠમો ભાંગો—જીવ ચારે ગતિમાં ગયો, એમાં મૂળ સ્થાન તિર્થંચગતિ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું બહુ જીવોએ પાપકર્મ ભોગવવાનું એકસાથે શરૂ કર્યું અને એકસાથે પૂરું કર્યું ? અથવા એકસાથે ભોગવવા શરૂ કર્યા અને ભિન્ન સમયમાં પૂરાં કર્યા ? અથવા ભિન્ન કાળમાં ભોગવવાં શરૂ કર્યા અને એકસાથે (જુદાં જુદાં) પૂરાં કર્યા અથવા ભિન્ન કાળમાં ભોગવવાં શરૂ કર્યા અને ભિન્ન કાળમાં પૂરાં કર્યા ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવોએ પાપકર્મ ભોગવવાં એકસાથે શરૂ કર્યા અને એકસાથે પૂરાં કર્યા. કેટલાક જીવોએ પાપકર્મ ભોગવવાં એક સાથે શરૂ કર્યા અને ભિન્ન કાળમાં પૂરાં કર્યા. કેટલાક જીવોએ પાપકર્મ ભોગવવાં ભિન્ન કાળમાં શરૂ કર્યા અને એકસાથે પૂરાં કર્યા. કેટલાક જીવોએ પાપકર્મ ભોગવવાં ભિન્ન કાળમાં શરૂ કર્યા અને ભિન્ન કાળમાં પૂરાં કર્યા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવ ચાર પ્રકારના છે. જેમ કે :-

- (૧) એકસાથે આયુકર્મના ઉદયવાળા એકસાથે ઉત્પન્ન થયા.
- (૨) એકસાથે આયુષ્યના ઉદયવાળા અને ભિન્ન કાળમાં ઉત્પન્ન થયા.
- (૩) વિષમ કાળમાં આયુષ્યના ઉદયવાળા અને એકસાથે ઉત્પન્ન થયા.
- (૪) ભિન્ન કાળમાં આયુષ્યના ઉદયવાળા અને ભિન્ન કાળમાં ઉત્પન્ન થયા.

(૧) જે જીવ સાથમાં આયુષ્યના ઉદયવાળા છે અને એકસાથે ઉત્પન્ન થયા છે, તેઓને આયુકર્મ એકસાથે ભોગવવું શરૂ કર્યું અને એકસાથે પૂરું કર્યું. એ જીવો એકસાથે પાપ ભોગવવાં શરૂ કરે છે અને એકસાથે ક્ષય કરે છે. (૨) જે જીવ એકસાથે આયુષ્યના ઉદયવાળા છે અને ભિન્ન કાળમાં ઉત્પન્ન થયા છે તેઓને આયુષ્ય કર્મ એક સાથે ભોગવવાં શરૂ કર્યા અને ભિન્ન કાળમાં પૂરાં કર્યા. < એ જીવ એક સાથે પાપ ભોગવવાં શરૂ કરે છે અને ક્ષય

< જેમ મનુષ્ય ભવમાં એ જીવોએ એક સાથે નરક આયુષ્ય બાંધી, એક અંતર્મુહૂર્ત રહેતાં આયુ બાંધી અને એકે એનાથી અધિક સમય રહેતાં આયુ બાંધી. પ્રદેશની અપેક્ષાએ બંને જીવોએ એક સાથે આયુ ભોગવતી શરૂ કરી, પરંતુ બંને નરકમાં મિત્ર મિત્ર કાળમાં ઉત્પન્ન થયા. જેણે અંતર્મુહૂર્ત રહેતાં આયુષ્ય બાંધી હતી તે પહેલાં ઉત્પન્ન થયા અને બીજો પછીથી. બંને નરકાયુનો ક્ષય પણ જુદા જુદા કાળમાં કરશે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

જુદાં જુદાં સમયમાં કરે છે. (૩) જે જીવ ભિન્ન કાળમાં આયુષ્યના ઉદયવાળા છે અને એકસાથે ઉત્પન્ન થયા છે તેઓએ ભિન્ન કાળમાં આયુકર્મ લોગવવાં શરૂ કર્યાં અને એકસાથે પૂરાં કર્યાં એ જીવ લોગવવાનું જુદાં જુદાં કાળમાં શરૂ કરે છે અને ક્ષય એકસાથે કરે છે. (૪) જે જીવ જુદાં કાળમાં આયુષ્યના ઉદયવાળા છે અને જુદાં કાળમાં ઉત્પન્ન થયા છે, તેઓએ જુદાં કાળમાં આયુકર્મ લોગવવાં શરૂ કર્યાં અને જુદાં કાળમાં પૂરાં કર્યાં. તે જીવ જુદાં જુદાં કાળમાં પાપ લોગવવાં શરૂ કરે છે અને જુદાં જુદાં કાળમાં ક્ષય કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! શું સંવેશી જીવોએ એક સાથે કર્મ લોગવવાં શરૂ કર્યાં અને એક સાથે પૂરાં કર્યાં ? વગેરે પૂર્વવત્ પ્રશ્ન પૂછવા નોંધ્યો.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! કેટલાક સંવેશી જીવોએ એક સાથે કર્મ લોગવવાં શરૂ કર્યાં અને એકસાથે પૂરાં કર્યાં વગેરે સર્વ પૂર્વવત્ (અગાઉ મુજબ) કહેવાં, સંવેશીમાં અનાકાર ઉપચોગ સુધી ૪૭ જોડોમાં અગાઉ મુજબ ચાર ચાર ભાંગા કહેવા. જે રીતે સમુચ્ચય જીવના કહ્યા એ રીતે ૨૪ જોડોમાં જે જેટલા જેટલા જોડા જોડા એટલા એટલા કહેવા.

જે રીતે એ પહેલો ઉદ્દેશો કહ્યો એ રીતે ૧૧ ઉદ્દેશો કહેવા. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે ખીન્ને, ચોથો છઠ્ઠો અને આઠમો એ ચાર ઉદ્દેશોઓમાં બે-બે ભાંગાઓ (પહેલો અને ખીન્ને ભાંગો) કહેવા. ખાકીના ત્રીજા, પાંચમા, સાતમા, નવમા, દસમા અને અગિયારમા એ ૬ ઉદ્દેશોઓમાં પહેલાની રીતે ચાર ચાર ભાંગાઓ કહેવા.

સમવસરણ

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૩૦ ઉ. ૧ નો અધિકાર

જીવા ય લેસ્સ પકિરુય વિદ્ધિ, અન્નાણ માણ સન્નાઓ ।

વેય કસાય ઉવ્વોગ જોગ પકારસ વિ ઠાળા ॥ ? ॥

૧ સમુચ્ચય જીવ, ૮ લેશ્યા (૬ લેશ્યા, ૧ સંવેશી ૧ અસંવેશી)

૨ પાક્ષિક (કૃષ્ણપાક્ષિક, શુક્રપાક્ષિક), ૩ દષ્ટિ (સમદષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ,

મિથ્યાદષ્ટિ), ૪ અજ્ઞાન (૩ અજ્ઞાન, ૧ સમુદ્યય અજ્ઞાન) ૬ જ્ઞાન (૫ જ્ઞાન, ૧ સમુદ્યય જ્ઞાન) ૫ સંજ્ઞા (૪ સંજ્ઞા, ૧ નોસંજ્ઞા), ૫ વેદ, (૩ વેદ, ૧ સવેદી, ૧ અવેદી ૬ કષાય (૪ કષાય, ૧ સકષાયી, ૧ અકષાયી) ૨ ઉપયોગ (સાકાર ઉપયોગ, અનાકાર ઉપયોગ) ૫ યોગ, (૩ મન-વચન કાયાના યોગ, ૧ સયોગી ૧ અયોગી) એ સર્વ મળી ૪૭ બોલ થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! સમવસરણુ (મત) કેટલા પ્રકારના છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના છે. < [૧] ક્રિયાવાદી [૨] અક્રિયાવાદી, [૩] અજ્ઞાનવાદી અને, [૪] વિનયવાદી.

સમુદ્યય જીવમાં ૪૭ બોલ લાલે છે. કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને ચાર અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણુ (ક્રિયાવાદીને છોડીને) લાલે છે. ચાર ગતિનાં આયુષ્ય બાંધે છે, એ લબ્ય અભવ્ય બને હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિમાં બે સમવસરણુ (અજ્ઞાનવાદી, વિનયવાદી) લાલે છે. આયુષ્યના અબંધ છે, નિયમા લબ્ય છે. સમદષ્ટિમાં અને ચાર જ્ઞાનમાં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી), લાલે છે. નારકી દેવતા મનુષ્યનું અને તિર્યંચ તથા મનુષ્ય-વમાનિક દેવનું ○ આયુષ્ય બાંધે છે. એ નિયમા લબ્ય હોય છે.

< ૧. ક્રિયાવાદી-આત્માના અસ્તિત્વ માનવાવાળા તથા જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ માનવાવાળા. તેના ૧૮૦ બેદ છે.

૨. અક્રિયાવાદી-આત્મા આદિના અસ્તિત્વ ન માનવાવાળા. તેના ૮૪ બેદ છે.

૩. અજ્ઞાનવાદી-અજ્ઞાનથી મોક્ષ માનવાવાળા. એના ૬૭ બેદ છે.

૪. વિનયવાદી-સર્વનો વિનય કરવાથી મોક્ષ માનવાવાળા. જેમકે કૃતરા, ખિલાડી, ગાય, ભેંસ, આદિ સર્વનો વિનય કરવાથી મોક્ષ માનવાવાળા. તેના ૩૨ બેદ છે.

એ ચારેના સંદર્ મળી ૩૬૩ મત હોય છે. જે કે એ સર્વ મિથ્યાદષ્ટિ છે. પરંતુ અહીં ક્રિયાવાદીનું જે વર્ણન છે તે સમ્યક્ અસ્તિત્વ માનવાવાળા. સમ્યક્ દષ્ટિઓનું છે, એટલે એને સમદષ્ટિ સમગ્રવા જોખએ.

○ અહીં જે વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બાંધવાનું અતાવ્યું છે તે વિશિષ્ટ સમ્યક્દષ્ટિ ક્રિયાવાદીની અપેક્ષાથી છે.

કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યામાં ચારે સમવસરણુ લાલે છે. જેમાં ક્રિયાવાદી નારકી, દેવતા, મનુષ્યના આયુષ્ય બાંધે છે અને ક્રિયાવાદી તિર્યંચ મનુષ્ય અલેશ્યાઓમાં આયુ બાંધતા નથી. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ત્રણ સમવસરણુવાળા ચારે ગતિનાં આયુષ્ય બાંધે છે, ભવ્ય, અભવ્ય બન્ને હોય છે. તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યામાં ચારે સમવસરણુ લાલે છે. જેમાં ક્રિયાવાદી દેવતા, મનુષ્યના અને મનુષ્યતિર્યંચ (ક્રિયાવાદી) વૈમાનિકનાં આયુષ્ય બાંધે છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ત્રણ સમવસરણુવાળા દેવતા તિર્યંચ મનુષ્યનાં આયુષ્ય બાંધે છે. તથા મનુષ્ય તિર્યંચ નારકીનાં છોડીને બાકી ત્રણ ગતિનાં આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને છે.

મનઃ પર્યવજ્ઞાન અને નોસંજ્ઞામાં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી) લાલે છે. વૈમાનિકનું આયુષ્ય બાંધે છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. અરેલી, અકષાયી, અલેશી, કેવળજ્ઞાની અને અયોગીમાં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી) લાલે છે. આયુષ્યનો અબંધ છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ૨૨ બોલોમાં ચારે સમવસરણુ લાલે છે. જેમાં ક્રિયાવાદી નારકી દેવતા તેા મનુષ્યનું, મનુષ્ય અને તિર્યંચ વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ત્રણ સમવસરણુવાળા ચારે ગતિના આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે.

નારકીમાં ૩૫ બોલ લાલે છે. કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને ચાર અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણુ (ક્રિયાવાદીને છોડીને) લાલે છે. મનુષ્ય ને તિર્યંચના આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિમાં બે સમવસરણુ (વિનયવાદી, અજ્ઞાનવાદી) લાલે છે. આયુષ્યનો અબંધ છે. નિયમા ભવ્ય છે. સમદષ્ટિ અને ચાર જ્ઞાન (ત્રણ જ્ઞાન અને એક સમુચ્ચય જ્ઞાન)માં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી) લાલે છે. એક મનુષ્યચતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. બાકી ૨૩ બોલોમાં ચારે સમવસરણુ લાલે છે. જેમાં ક્રિયાવાદી મનુષ્યગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ત્રણ સમવસરણુવાળા મનુષ્યગતિ અને તિર્યંચ ગતિનાં આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે.

ભવનપતિથી લઈ નવગ્રંથેયક સુધી જેટલા જેટલા બોલ લાભે એટલા એટલા કહેવા, અને સમવસરણુ નારકી પ્રમાણે કહેવા. ભવનપતિથી લઈ ખારમા દેવલોક સુધી ૧૨ બોલ (કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ, ચાર અજ્ઞાન, મિશ્રદષ્ટિ, સમદષ્ટિ, ચાર જ્ઞાન) અને નવગ્રંથેયકમાં ૧૧ બોલ (કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ, ચાર અજ્ઞાન, સમદષ્ટિ, ચાર જ્ઞાન-સમુચ્ચય જ્ઞાન અને પહેલાંના ત્રણ જ્ઞાન)માં સમવસરણુ નારકીની અનુસાર કહેવા. બાકી બોલ પોત પોતાના સ્થાન અનુસાર કહેવા.

એ સર્વનાં કથન નારકીની અનુસાર કહેવાં. ફક્ત એટલી વિશેષતા છે કે, નવમા દેવલોકથી નવગ્રંથેયક સુધી ચારે સમવસરણુ લાભે છે. આયુષ્ય એક મનુષ્યગતિનું બાંધે છે.

પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૨૬ બોલ લાભે છે. એ સર્વમાં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી) લાભે છે. મનુષ્યગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે.

ચૃધ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતિકાયમાં ૨૭ બોલ લાભે છે. એ સર્વમાં બે સમવસરણુ (અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી) લાભે છે. તેને કૌશ્યામાં આયુષ્યનો અબંધ છે. બાકી ૨૬ ભોલોમાં મનુષ્યગતિ અને તિર્યચગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે.

તેલકાય અને વાયુકાયમાં ૨૬ બોલ લાભે છે. બે સમવસરણુ (અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી) લાભે છે. એક તિર્યચગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે.

ત્રણ વિકલેદ્રિયમાં ૩૧ બોલ લાભે છે. બે સમવસરણુ (અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી) લાભે છે. સમદષ્ટિ અને ત્રણ જ્ઞાન (બે જ્ઞાન, એક સમુચ્ચય જ્ઞાન)માં આયુષ્યનો અબંધ હોય છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ૨૭ ભોલોમાં મનુષ્યગતિ અને તિર્યચગતિનાં આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અને અભવ્ય બન્ને હોય છે.

તિર્યચ પચેદ્રિયમાં ૪૦ બોલ લાભે છે. કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને ચાર અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણુ (ક્રિયાવાદીને છોડીને) લાભે છે. ચારે ગતિનાં આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે. મિશ્ર

દષ્ટિમાં બે સમવસરણુ (અજ્ઞાનવાદી, વિનયવાદી) લાલે છે. આયુષ્યનો અખંધ હોય છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે.

કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યામાં ૪ સમવસરણુ લાલે છે. જેમાં ક્રિયાવાદીમાં આયુષ્યનો અખંધ હોય છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે. તેજલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુક્લલેશ્યામાં ૪ સમવસરણુ લાલે છે.

ક્રિયાવાદી વૈમાનિક દેવતાનાં આયુષ્ય બાંધે છે. બાકી ત્રણ નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી સમવસરણુ ત્રણ ગતિનાં (નારકીનું છોડીને) આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે. બાકી ૨૨ બોલોમાં ચાર સમવસરણુ લાલે છે, જેમાં ક્રિયાવાદી વૈમાનિકનું આયુષ્ય બાંધે છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ત્રણ સમવસરણુ ચારે ગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે.

મનુષ્યમાં ૪૭ બોલ લાલે છે. જેમાંથી ૧૮ બોલ તિર્યચમાં કહ્યા એ રીતે કહી દેવા. મનઃપર્યવજ્ઞાન અને નોસંજ્ઞામાં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી) લાલે છે. એક વૈમાનિક દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે.

અવેદી, અકપાયી, અલેશી, કેવળજ્ઞાની અને અયોગીમાં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી) લાલે છે. આયુષ્યનો અખંધ હોય છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ૨૨ બોલોમાં ચારે સમવસરણુ લાલે છે. જેમાં ક્રિયાવાદી વૈમાનિક દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે છે. નિયમા ભવ્ય હોય છે. બાકી ત્રણ સમવસરણુ ચારે ગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. ભવ્ય અભવ્ય બન્ને હોય છે.

પ્રથમ ઔદિક ઉદ્દેશો સંપૂર્ણ

બીજો, ચોથો, છઠ્ઠો અને આઠમો-આ ચાર ઉદ્દેશોમાં ૩૨ બોલમાં (નારકીમાં જે ૩૫ બોલ કહ્યાં છે, એમાંથી મનયોગ, વચનયોગ, મિશ્રદષ્ટિ એ ત્રણ બોલ ઓછા કરી દેવા) કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને ચાર અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણુ (ક્રિયાવાદીને છોડીને લાલે) છે. આયુષ્યનો અખંધ હોય છે. સમદષ્ટિ અને ચાર-જ્ઞાન (૩ જ્ઞાન, ૧ સમુચ્ચય જ્ઞાન)માં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી) લાલે છે. આયુષ્યનો અખંધ હોય છે. બાકી ૨૧ બોલોમાં ચારે સમવસરણુ લાલે. આયુષ્યનો અખંધ હોય છે.

ભવનપતિ અને વાણવ્યતરમાં ૩૪ ખોલ લાલે છે. (ઔધિકમાં ૩૭ કહ્યા એમાંથી મનયોગ, વચનયોગ, અને મિશ્રદષ્ટિ એ ત્રણ યોગ કરવા) એમાંથી કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ ચાર અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણ (ક્રિયાવાદીને છોડીને) લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે. સમદષ્ટિ ને ચાર જ્ઞાનમાં એક સમવસરણ ક્રિયાવાદી લાલે. આયુષ્યનો અળંધ હોય બાકી ૨૩ ખોલોમાં ચારે સમવસરણ લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે.

ન્યોતિપી અને પહેલા, બીજા દેવલોકમાં ૩૧ ખોલ લાલે છે. (ઔધિકમાં ૩૪ કહ્યા એમાંથી મનયોગ, વચનયોગ અને મિશ્રદષ્ટિ એ ત્રણ ખોલ યોગ કરવા.) કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને ચાર અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણ (ક્રિયાવાદીને છોડીને) લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે. સમદષ્ટિ ને ચાર જ્ઞાનમાં એક સમવસરણ ક્રિયાવાદીને લાલે છે. આયુષ્યને અળંધ હોય છે. બાકી ૨૦ ખોલોમાં ચારે સમવસરણ લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે.

ત્રીજા દેવલોકથી બારમા દેવલોક સુધી ૩૦ ખોલ લાલે છે. (ઔધિકમાં ૩૩ કહ્યા એમાંથી મનયોગ વચનયોગી અને મિશ્રદષ્ટિ એ ત્રણ યોગ કરવા.) કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને ચાર અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણ (ક્રિયાવાદીને છોડીને) લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે. સમદષ્ટિ અને ચાર જ્ઞાનમાં એક સમવસરણ (ક્રિયાવાદી) લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે. બાકી ૧૬ ખોલોમાં ચારે સમવસરણ લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે.

નવત્રૈવેયકમાં ૨૮ ખોલ (ઔધિકમાં ૩૦ ખોલ કહ્યા. એમાંથી મનયોગ અને વચનયોગ એ બે યોગ કરવા) લાલે છે. કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને ચાર અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણ (ક્રિયાવાદીને છોડીને) લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે. સમદષ્ટિ અને ચાર જ્ઞાનમાં એક સમવસરણ [ક્રિયાવાદી] લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે. બાકી ૧૭ ખોલોમાં ચારે સમવસરણ લાલે છે. આયુષ્યનો અળંધ હોય છે.

પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૨૪ બોલ [ઔધિકમાં ૨૬ કહ્યા એમાંથી મનયોગ અને વચનયોગ એ બે ઓછા કરવા] લાભે છે. એક સમવસરણુ [ક્રિયાવાદી] લાભે છે. આયુષ્યનો અળખ હોય છે.

પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતિકાયમાં ૨૭ બોલ લાભે છે. તેલકાય, વાયુકાયમાં ૨૬ બોલ લાભે છે. ત્રણ વિકલેન્દ્રિયમાં ૩૦ બોલ [ઔધિકમાં ૩૧ કહ્યા એમાંથી વચનયોગ ઓછા કરવો] લાભે છે. એમાં બે સમવસરણુ [અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી] લાભે છે. આયુષ્યનો અળખ હોય છે.

તિર્થંચ પાંચેન્દ્રિયમાં ૩૫ બોલ [ઔધિકમાં ૪૦ કહ્યા એમાંથી વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, મિશ્રદષ્ટિ, મનયોગ, વચનયોગ એ પાંચ બોલ ઓછા કરવા] લાભે છે. એમાંથી કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ, અને ત્રણ અજ્ઞાનમાં ત્રણ સમવસરણુ [ક્રિયાવાદી સિવાયનું] લાભે છે. આયુષ્યનો અળખ હોય છે.

સમદષ્ટિ અને ત્રણ જ્ઞાન [મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સમુદ્યય જ્ઞાત]માં એક સમવસરણુ [ક્રિયાવાદી] લાભે છે. આયુષ્યનો અળખ હોય છે. બાકી ૨૬ બોલોમાં ચારે સમવસરણુ લાભે છે. આયુષ્યનો અળખ હોય છે.

મનુષ્યમાં ૩૬ બોલ (ઔધિકમાં ૪૭ કહ્યા છે તેમાંથી અલેક્ષી, મિશ્રદષ્ટિ, વિભંગજ્ઞાન, મતઃપર્યયજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, નોસંજ્ઞા, અવેદી, અકપાયી, મનયોગી, વચનયોગી, અયોગી એ ૧૧ બોલ ઓછા કરવા) લાભે છે. કૃષ્ણપાક્ષિક, મિથ્યાદષ્ટિ અને ત્રણ અજ્ઞાન, (૨ અજ્ઞાન ૧ સમુદ્યય અજ્ઞાન)માં ત્રણ સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી સિવાયનું) લાભે છે.

આયુષ્યનો અળખ હોય છે. સમદષ્ટિ અને ચાર જ્ઞાનમાં એક સમવસરણુ (ક્રિયાવાદી) લાભે છે. આયુષ્યનો અળખ હોય છે. બાકી ૨૬ બોલોમાં ચારે સમવસરણુ લાભે છે. આયુષ્યનો અળખ હોય છે.

ત્રીજો, પાંચમો, સાતમો, નવમો અને દસમો એ પાંચ ઉદ્દેશાઓ ઔધિકની રીતે કહેવા. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, સમુદ્યય જ્ઞાન સાથે નહિ કહેવું, પરંતુ નારકીથી લઈ વૈમાનિક સુધી ચોવીસ વંડક કહેવા.

અચરમ ઉદેશા ઔધિકની રીતે કહેવા. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, ૪૭ બોલોમાંથી ૪૪ બોલો કહેવા. અલેશી, કેવળજ્ઞાની, અયોગી એ ત્રણ બોલ કહેવા નહિ. સર્વાર્થસિદ્ધના બોલ કહેવા નહિ.

એ અગિયારે ઉદેશાઓ સંપૂર્ણ થયા.

ખુડાગિકડનુમ્મા

ભગવતી સૂત્ર શ. ૩૧ ઉ. ૨૮ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! @ ખુડાગનુમ્મા (શુદ્રયુગ્મ-લઘુયુગ્મ) કેટલા કહેવામાં આવેલ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચાર કહેવામાં આવેલ છે. તે આ પ્રમાણે :-

□ ૧. કડનુમ્મા, ૨. તેઓગા, ૩. દાવરનુમ્મા, ૪. કલિયોગા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કડનુમ્મા, નારકી કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પાંચ સંસી, પાંચ અસંસી તિર્યંચ અને સંખ્યાત વર્ષની આયુવાલા મનુષ્ય આ અગિયારસ્થાનેથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

આવી જ રીતે સાતે ચ નારકીનું સમજવું. પરંતુ આગતિનાં સ્થાન આ પ્રકારે છે.

@ લઘુ સંખ્યાવાળી રાશિ વિશેષને ખુડાગનુમ્મા કહેવામાં આવે છે. આગળ “ મહાનુમ્મા ” બતાવવામાં આવશે. તેની અપેક્ષાએ શુદ્ધ (લઘુ-નાના) નુમ્મા છે.

□ જે રાશિમાંથી ચાર ચાર કાલતાં બાકી અંતમાં શેષ ચાર રહે તે રાશિને ‘ ખુડાગિકડનુમ્મા ’ કહેવામાં આવે છે. દા. ત., ૪, ૮, ૧૨, ૧૬, ૨૦ વગેરે. જે રાશિમાંથી શેષ ત્રણ રહે તે રાશિને ખુડાગ તેઓગા કહેવાય છે. દા. ત., ૭, ૧૧, ૧૫ વગેરે. જે રાશિને ચાર વડે ભાગતાં શેષ બે બચે તેને ખુડાગ દાવર નુમ્મા કહેવામાં આવે છે. દા. ત., ૬, ૧૦, ૧૪ વગેરે. જે રાશિને ચાર વડે ભાગતાં શેષ એક બચે તેને ખુડાગ કલિયોગા કહેવામાં આવે છે. દા. ત., ૫, ૯, ૧૩, વગેરે.

૧. રત્નપ્રભાનાં આગતિ સ્થાન ૧૧ છે.
૨. શર્કરાપ્રભાનાં આગતિ સ્થાન ૬ છે (અસંજી તિથિએ યોજા થઈ ગયા).
૩. વાલુકાપ્રભાનાં આગતિ સ્થાન ૫ છે (ભૂજપરિસર્પ યોજા થઈ ગયા).
૪. પંકપ્રભાનાં આગતિ સ્થાન ૪ છે (ખેચર યોજા થઈ ગયા).
૫. ધૂમ્રપ્રભાનાં આગતિ સ્થાન ૩ છે. (સ્થળચર યોજા થઈ ગયા).
૬. તમપ્રભાનાં આગતિ સ્થાન ૨ છે. (ઉરપરિસર્પ યોજા થઈ ગયા).
૭. તમતમાપ્રભાનાં આગતિસ્થાન ૨ છે. (ત્રી જાતિ નહિ);

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! નારકીમાં એક સમયમાં કેટલા જીવ ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૪,૮,૧૨,૧૬ આ રીતે ચાર ડમેસ્તાં આવતું સંખ્યાતા અસંખ્યાતા જીવ નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! આ જીવો કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ કૂડવાવાળો પુરુષ તેના સાથીના સાથથી છૂટી જવાને કારણે અધ્યવસાયપૂર્વક (ધમ્મજાન્યકરણ અથવા ક્રિયારૂપ સાધન દ્વારા) કૂદતાં કૂદતાં પૂર્વસ્થાનને છોડીને આગળનું સ્થાન પ્રહણ કરતો જાય છે, તેવી જ રીતે નારકી જીવ કર્મરૂપ ક્રિયાના સાધના દ્વારા પૂર્વભવને છોડીને નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

તેવી જ રીતે, તેઓગાનું પણ સમજવું. પરંતુ ૩,૭,૧૨,૧૫ સંખ્યાત અને અસંખ્યાતા કહેવું નોંધ્યો. તેવી જ રીતે દાવર જુગ્મા કહેવા નોંધ્યો. પરંતુ ૨,૬,૧૦,૧૪ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા કહેવું નોંધ્યો. તેવી જ રીતે, કલિયોગા પણ કહેવા નોંધ્યો. પરંતુ ૧,૫,૬,૧૩ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા કહેવું નોંધ્યો.

આ યોગસૂત્ર (સામાન્ય સૂત્ર) થયું હવે વિશેષ કહેવામાં આવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશી ખુડાગ કડબુચ્છાના નેરિયા દેશમાં સ્થાનોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે સ્થાનોમાંથી (સંસી અને મનુષ્ય-માંથી) આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રમાણ ૪, ૮, ૧૨, ૧૬, તેમ જ્યાં સુધી સંખ્યાતા અસંખ્યાતા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સામાન્ય સૂત્રમાં કહ્યું તેવી જ રીતે પૂર્વસ્થાનને છોડીને આગળનું સ્થાન ગ્રહણ કરતા થકા ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી નારકીમાં કહેવું. જેવી રીતે કડબુચ્છા કહ્યું તેવી જ રીતે તેઓગા 'દાવરચુચ્છા' કક્ષિયોગા કહી દેવું જોઈએ. પરંતુ પ્રમાણ પોતપોતાનું કહેવું જોઈએ. તેવી જ રીતે, નીલલેશીનું પણ કહી દેવું જોઈએ પરંતુ ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી નારકીમાં કહેવું જોઈએ. તેવી જ રીતે કાપોતલેશીના કહેવા જોઈએ પરંતુ પહેલી, બીજી, ત્રીજી નરકમાં કહેવા જોઈએ.

એમ એક સમૂહના ઉદ્દેશો થયા અને ત્રણ લેશ્યાના ત્રણ ઉદ્દેશો થયા. આ ચાર ઉદ્દેશોને સામાન્ય ઉદ્દેશ કહે છે. તેવી જ રીતે ભવીના ચાર ઉદ્દેશો (એક સામાન્ય ઉદ્દેશ, ત્રણ લેશ્યાની સાથે ત્રણ ઉદ્દેશો) કહેવા જોઈએ. ભવીની માફક અમલીના પણ ચાર ઉદ્દેશો કહેવા જોઈએ. તેવી જ રીતે, મિથ્યાદષ્ટિના પણ ચાર ઉદ્દેશો કહેવા જોઈએ. તેવી જ રીતે સમદષ્ટિના પણ ચાર ઉદ્દેશો કહેવા જોઈએ. પરંતુ સાતમી નરકમાં સમદષ્ટિ નહીં કહેવા જોઈએ. કારણ કે તે સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. અને ત્યાંથી નીકળતા પણ નથી. તેવી જ રીતે, અંધારિયા અને અજ્ઞાપિયાના ચાર-ચાર ઉદ્દેશો કહેવા જોઈએ.

એ બધા મળીને ૨૮ ઉદ્દેશો થયા.

ઉદ્ધવર્તના

શ્રી ભગવતી સૂત્ર ૨૧. ૩૨ ઉ. ૨૮ નો અધિકાર

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ખુડાગકડબુઝ્માના જીવ ત્રારકીમાંથી નીકળીને ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : પાંચ સંસી તિર્થંચમાં અથવા સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મ ભૂમિ મનુષ્યમાં આ છ સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એક સમયમાં કેટલા જીવ નીકળે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચાર, આઠ, બાર, સોળ એમ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા નીકળે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેઓ કેવી રીતે નીકળે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પહેલાની માફક અધ્યવસાયના નિમિત્તથી મોગોના કારણે એટલે સ્વકર્મ પ્રયત્ન અથવા પ્રયોગથી નીકળે છે. તેની જ રીતે, બીજી નારકીથી લઈને છઠ્ઠી નારકી સુધીના નીકળેલા જીવો પૂર્વોક્ત છ સ્થાનોમાં જાય છે. સાતમી નારકીમાંથી નીકળેલ જીવ પાંચ સંસી તિર્થંચમાં જાય છે. મનુષ્યમાં જતા નથી. બાકીની બધી વિગત ૩૧ માં શતકની માફક સમજી લેવી.

તેવી જ રીતે, તેઓગા, હાવરજુઝ્મા, કલિયોગાનાં પરિણામ એકત્રીસમા શતકની મુજબ સમજી લેવાં. આ ઓઘ ઉદ્દેશ થયા. તેવી જ રીતે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યાના ઉદ્દેશ પશુ કહી દેવા જોઈએ. પરંતુ કૃષ્ણલેશી પાંચમી, છઠ્ઠી નરકથી નીકળતા થકા છ સ્થાનો (પાંચ સંસી તિર્થંચ અને મનુષ્ય)માં જાય છે અને સાતમી નરકથી નીકળતા થકા પાંચ સ્થાનો (પાંચ સંસી તિર્થંચ)માં જાય છે.

આમ, ચાર ઓઘ ઉદ્દેશ થયા. બાકી ૨૪ ઉદ્દેશ એકત્રીસમા શતકની અનુસાર કહી દેવા જોઈએ. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, અહીં નીકળવાનું કહેવું જોઈએ. નીકળવાનું આ શતકના ઓઘ સૂત્રની અનુસાર કહેવું. જોઈએ.

“ખુડાગ જુઝ્મા સંપૂર્ણ”

એકેન્દ્રિય શતક

શ્રી ભગવતી સૂત્રના ૩૩ માં શતકના ૧૨ પેટા

શતકોમાં ૧૨૪ ઉદ્દેશ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિયના કેટલા ભેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયના વીસ ભેદ છે. પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ સૂક્ષ્મ અને પાંચ બાહ્ય. આ દસના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બન્ને મળીને વીસ ભેદ થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિયને કેટલાં કર્મોની સત્તા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયને આઠ કર્મોની સત્તા છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિયને કેટલાં કર્મોના બંધ થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયને સાત અથવા આઠ કર્મોના બંધ થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવ ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. તે ૧૪ કર્મો આ પ્રમાણે છે :— સ્નાનાવરણીય આદિ ૬ કર્મ @ શ્રોતેન્દ્રિયનું આવરણ, ચક્ષુષેન્દ્રિયનું આવરણ, શ્રાણેન્દ્રિયનું આવરણ, રસેન્દ્રિયનું આવરણ, પુરુષવેદનું આવરણ, સ્ત્રીવેદનું આવરણ.

“ પ્રથમ ઉદ્દેશા સંપૂર્ણ ”

અનંતરોપપન્ન, અનંતરાવગાહ, અનંતરાહારક, અનંતરપર્યાપ્તક આ ચાર ઉદ્દેશોમાં એકેન્દ્રિયના ૧૦ ભેદ અપર્યાપ્તાના મેળવે છે. તેની આઠ કર્મોની સત્તા હોય છે. ૭ કર્મોનાં બંધન હોય છે. ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓને વેદે છે.

પરંપરોપપન્ન, પરંપરાવગાહ, પરંપરાહારક, પરંપરપર્યાપ્તક, ચરમ અને અચરમ આ છ ઉદ્દેશો ઔધિકની માફક કહી દેવા જોઈએ.

@ એકેન્દ્રિયને આ ચાર ઇન્દ્રિયો, પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ આ હોતા નથી. એટલે અપર્યાપ્તની અપેક્ષાએ તે દુઃખનું વેદન કરે છે.

આ અગિયાર ઉદ્દેશોમાંથી બીજા, ચોથા, છઠ્ઠા અને આઠમા આ ચાર ઉદ્દેશોમાં ૮ કર્મોની સત્તા ચાલે છે. સાત અથવા આઠ કર્મોના બંધ પડે છે. ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓને વેદે છે. બાકીનો બધો અધિકાર પ્રથમ ઉદ્દેશા અનુસાર સમજવો.

“ તેત્રીસમા શતકનો પ્રથમ ભાગ ”

કૃષ્ણલેશી, નીલલેશી, કાપોતલેશી, આ ત્રણ અંતર શતકનો ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશા સમજવા. તેમાંથી બીજા, ચોથા, છઠ્ઠા, આઠમા આ ચાર ઉદ્દેશોમાં પૃથ્વીકાયાદિના ૧૦-૧૦ લેદ છે. આઠ કર્મોની સત્તા હોય છે સાત કર્મોના બંધ પડે છે. ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓને વેદે છે. બાકીના ૭ ઉદ્દેશોમાં પૃથ્વીકાયાદિના ૨૦-૨૦ લેદ પડે છે. આઠ કર્મોની સત્તા હોય છે. સાત અથવા આઠ કર્મોના બંધ પડે છે. ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓને વેદે છે.

તેત્રીસમા શતકની અંદર લેશ્યા સંયુક્ત ચાર અંતર શતક સમુચ્ચ કહેવામાં આવેલ છે. તેવી જ રીતે, લેશ્યા સંયુક્ત ચાર અંતર શતક ભવી જીવોના અને ચાર અંતર શતક અભવી જીવોના સમજવા, પરંતુ અભવી જીવોના પ્રત્યેક શતકને ૬-૬ ઉદ્દેશા સમજવા. કારણ કે અભવીમાં ચરમ અને અચરમ એ બે ઉદ્દેશા હોતા નથી. આ ૧૨ અંતર શતકોને ૧૨૪ ઉદ્દેશા હોય છે, જેમાં ૪૮ ઉદ્દેશા અંતર સમયના હોય છે.

એકેન્દ્રિયના દસ-દસ બોલ અપર્યાપ્ત થવાથી ૪૮૦ બોલોમાં $[૪૮ \times ૧૦ = ૪૮૦]$ આઠ કર્મોની સત્તા હોય છે. અને ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓને વેદે છે. બાકી ૭૬ ઉદ્દેશોમાં એકેન્દ્રિયના ૨૦-૨૦ લેદ થવાથી ૧૫૨૦ બોલ $[૭૬ \times ૨૦ = ૧૫૨૦]$ થાય છે. આ ૧૫૨૦ બોલોમાં આઠ કર્મોની સત્તા હોય છે, સાત અથવા આઠ કર્મોના બંધ પડે છે. ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓને વેદે છે. કુલ ૨૦૦૦ થયા.

આ પ્રમાણે ૩૩ મા શતકના ૧૨ અંતર શતક અને તે પછી ૧૨૪ ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયા.

નોંધ :- અનન્તરોપન આદિ બીજા, ચોથા, છઠ્ઠા અને આઠમા આ ચાર ઉદ્દેશોમાં ૧૦-૧૦ લેદ થવાથી ૪૦ લેદ થયા. બાકી ૭ ઉદ્દેશોમાં ૨૦-૨૦ લેદ થવાથી ૧૪૦ લેદ $[7 \times 20 = 140]$ થયા. આ પ્રમાણે ૧૮૦ $[40 + 140]$ ઔધિકના થયા. કૃષ્ણલેશીના ૧૮૦, નીલ-લેશીના ૧૮૦, કાપોતલેશીના ૧૮૦ લાંગા થયા. એ બધા મળીને ૭૨૦ લાંગા થયા. આ પ્રમાણે ભવીના ૭૨૦ લાંગા થયા. અભવીમાં ચરમ અને અચરમ એ બે ઉદ્દેશા હોતા નથી. તેથી આ બે ઉદ્દેશોના ૧૬૦ લાંગા થતા નથી બાકી ૫૬૦ બંધ થાય છે. આ બધા મળીને ૨૦૦૦ $[720 + 720 + 560 = 2000]$ થયા. એટલે ચાર ઉદ્દેશોના ૪૮૦ લાંગા અને ૭ ઉદ્દેશોના ૧૫૨૦ લાંગા થયા. બધા મળીને ૨૦૦૦ $[480 + 1520 = 2000]$ થયા.

એકેન્દ્રિય શતક

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ. ૩૪. ઉ. ૧

શ્રી ભગવતી સૂત્રના ૩૪ મા શતકના ૧૨ અંતર શતકોના ૧૨૪ ઉદ્દેશોમાં બ્રેણી શતકનો અધિકાર આલે છે. તેમાં કહે છે કે:-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિયના કેટલા લેદ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયના ૨૦ લેદ છે. પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ સૂક્ષ્મ અને પાંચ બાહર એ દસના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મળીને કુલ ૨૦ લેદ થયા.

સ્તનપ્રભા પૃથ્વીની ચારેય દિશાની ચરમાંતમાં ૧૮-૧૮ બોલ (બાહર તેઉકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તને છોડીને) મેળવે છે. બાહર તેઉકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બે બોલ તિબ્જલોકમાં એટલે મનુષ્યલોકમાં મેળવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું સ્તનપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વ ચરમાન્તના ૧૮ બોલોના છવ મરીને સ્તનપ્રભા પૃથ્વીની પશ્ચિમ ચરમાતમાં ૧૮ બોલપણે ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે છવો ઉત્પન્ન થાય છે,

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કે તે જીવો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી જીવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે જીવો ૧, ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિથી જીવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તિચ્છલોકના ૨ જોલોના જીવ રત્નપ્રલા પૃથ્વીની પશ્ચિમ ચરમાંતના ૧૮ જોલપણે જીવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! હા. જીવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી જીવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧, ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિથી જીવે છે ?

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું તિચ્છલોકના ૨ જોલોના જીવ તિચ્છલોકમાં બે જોલપણે જીવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! હા. જીવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી જીવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧, ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિથી જીવે છે

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું રત્નપ્રલા પૃથ્વીની પૂર્વ ચરમાંતના ૧૮ જોલોના જીવ તિચ્છલોકમાં બે જોલપણે [બાહર તેડકાયના પર્થાપ્તા અને અપર્થાપ્તા] જીવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જીવે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી જીવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧, ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિથી જીવે છે.

એ બધા મળીને ૪૦૦ અલ્લાવા [૧૮×૧૮=૩૨૪, ૧૮×૨=૩૬, ૨×૨=૪, ૧૮×૨=૩૬=૪૦૦] થયા.

જેવી રીતે પૂર્વની સીમાથી પશ્ચિમની સીમામાં તથા તિચ્છલોકમાં કહેતા થકા ૪૦૦ અલ્લાવા થયા, તેવી જ રીતે પશ્ચિમની

સીમાથી પૂર્વ સીમામાં તિર્જલોકમાં કહેતા થકા ૪૦૦ વધુ સમજવા. તેવી જ રીતે, ઉત્તર સીમાથી ૪૦૦ વધુ અને દક્ષિણ સીમાથી વધુ સમજવા. આ રીતે સતપ્રભા પૃથ્વીની ચારે સીમાના ૧૬૦૦ ભાંગા થયા.

આ રીતે બીજી નરકથી લઈને સાતમી નરક સુધી સમજવું. પરંતુ એટલી વિશેષતા છે કે, — પૂર્વ સીમાના ૧૮ બોલોના જીવ તિર્જલોકમાં બે બોલ પછે બપને છે અને તિર્જલોકના બે બોલોના જીવ પશ્ચિમ સીમાના ૧૮ બોલોના જીવોમાં બપને છે. તેમની વિગ્રહગતિ ૨, ૩ સમયની હોય છે આ ૭૨ અલાવા [૩૬+૩૬=૭૨] થયા.

આ રીતે ચારે દિશામાં સમજવું. ચારે દિશાના ૨૮૮ ભાંગા [૭૨×૪=૨૮૮ શકંશપ્રભાના] થયા. આ રીતે સાતમી નરક સુધીનું સમજવું એ રીતે ૧૭૨૮ ભાંગા [૨૮૮×૬=૧૭૨૮] થયા આ ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિથી થયા અને ૭૮૭૨ અલાવા [૧૬૦૦ માંથી ૨૮૮ બાદ કર્યાં ૧૩૧૨ રહ્યા] તેને છ એ ગુણવાથી ૭૮૭૨ થયા. તે ૧, ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિના થયા. આ બધા મળીને ૧૧૨૦૦ [૧૬૦૦+૧૭૨૮+૭૮૭૨=૧૧૨૦૦] થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોકની સ્થાવર નાલથી ઉર્ધ્વલોકની સ્થાવર નાલમાં ૧૮ બોલોના જીવ ૧૮ બોલપછે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી બપને છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૩, ૪ સમયની વિગ્રહગતિથી બપને છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અધોલોકની સ્થાવર નાલના ૧૮ બોલોના જીવ મરીને તિર્જલોકના બે બોલપછે બપને છે તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિથી બપને છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તિર્જલોકના બે બોલોના જીવ મરીને ઉર્ધ્વલોકની સ્થાવર નાલમાં ૧૮ બોલપછે બપને છે તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી બપને છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિથી જાપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તિગ્રહલોકના બે ખોલોના જીવો તિગ્રહ-
લોકમાં બે ખોલપણે જાપજે છે તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી
જાપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧, ૨, ૩ સમયની વિગ્રહગતિથી જાપજે
છે. એ બધા મળીને ૪૦૦ લાંગા થયા. આ રીતે ઉગ્રલોકના સ્થાવર-
નાલથી અધોલોકની સ્થાવરનાલના ૪૦૦ ભગા સમજાયા.

આ રીતે $[૪૦૦+૪૦૦=૮૦૦]$ થયા. ૧૧૨૦૦ ઉપર કહેજામાં
આવ્યા તે મુજબ બધાં મળીને ૧૨૦૦૦ લાંગા થયા. લોકની ચારેય
દિશાની સીમામાં ૧૨, ૧૨ ખોલ છે. [પાંચ સ્થાવર, સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત
અને અપર્યાપ્ત તથા બાહર વાયુકાયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બાર
ખોલ થયા.]

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૂર્વ સીમાના ૧૨ ખોલોના જીવ મરીને
પૂર્વ સીમામાં ૧૨ ખોલપણે જાપજે છે તો કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી
જાપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧, ૨, ૩, ૪ સમયની વિગ્રહગતિથી
જાપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૂર્વ સીમાના ૧૨ ખોલોના જીવ મરીને
પશ્ચિમ સીમામાં ૧૨ ખોલપણે જાપજે છે તો કેટલા સમયની વિગ્રહ-
ગતિથી જાપજે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૧, ૨, ૩, ૪ સમયની વિગ્રહગતિથી
જાપજે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પૂર્વ સીમાના ૧૨ ખોલોના જીવ મરીને
ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાની સારીના ૧૧-૧૨ ખોલપણે જાપજે છે તો
કેટલા સમયની વિગ્રહ ગતિથી જાપજે છે ?

—મહાવીર : હે ગૌતમ ! ૨, ૩, ૪ સમયની વિગ્રહગતિથી જાપજે છે.

જેવી રીતે પૂર્વની સીમાથી કહ્યું તેવી જ રીતે પશ્ચિમી સીમાનું સમજવું. દક્ષિણની સીમાના ૧૨ ખોલોના જીવ પૂર્વ અને પશ્ચિમની સીમામાં ૧૨-૧૨ ખોલપણે જીપજે છે તે ૨,૩,૪ સમયની વિગ્રહગતિથી જીપજે છે.

દક્ષિણની સીમાના ૧૨ ખોલોના જીવ દક્ષિણ સીમામાં ૧૨-૧૨ જીપજે છે તેઓ ૧,૨,૩,૪ સમયની વિગ્રહગતિથી જીપજે છે. દક્ષિણની સીમાના ૧૨ ખોલોના જીવ ઉત્તર સીમામાં ૧૨-૧૨ ખોલપણે જીપજે છે. તેઓ પણ ૧,૨,૩,૪ સમયની વિગ્રહગતિથી જીપજે છે. જેવી રીતે દક્ષિણની સીમાના કહ્યા તેવીજ રીતે ઉત્તર સીમાના પણ સમજવા.

$૧૨ \times ૧૨ = ૧૪૪$ ભાંગા થયા. ચાર દિશાના ૫૭૬ [$૧૪૪ \times ૪ = ૫૭૬$] પૂર્વ દિશાના થયા. આ રીતે ચાર દિશાના ગણતાં ૨૩૦૪ [$૫૭૬ \times ૪ = ૨૩૦૪$] થયા, જેમાં ૧૧૫૨ એક, બે, ત્રણ, ચાર સમયની વિગ્રહગતિના છે અને ૧૧૫૨ ૨,૩,૪ વિગ્રહગતિના છે. એ બધા મળીને ૧૪૩૦૪ [$૧૨૦૦૦ + ૨૩૦૪ = ૧૪૩૦૪$] થયા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વીસ પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવોમાં કેટલાં કર્મોની સત્તા, બંધ, વેદન અને સમુદ્ધાત મેળવે છે.

મહાવીર : આઠ કર્મોની સત્તા મેળવે છે. સાત આઠ કર્મ બાંધે છે. ૧૪ પ્રકૃતિઓને વેદે છે. ૭૪ જગ્યાએથી [૪૮ તિર્યંચના, ૨૫ દેવતાના અને ૩ મનુષ્યના] આવીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! વીસ પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવોમાં સમુદ્ધાત કેટલી મેળવે છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ચાર સમુદ્ધાત [વિકનીય, ક્ષાય, મારણાંતિક અને વૈકિય] સમુદ્ધાત મેળવે છે.

ગૌતમ : હે મહાવીર ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવો કેવી રીતે કર્મો બંધે છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! [૧] કેટલાક સમસ્થિતિવાળા સમવિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે.

[૨] કેટલાક સમસ્થિતિવાળા વિષમ વિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે.

[૩] કેટલાક વિષમ સ્થિતિવાળા સમવિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે.

[૪] કેટલાક વિષમ સ્થિતિવાળા વિષમ વિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન ! તેનું શું કારણ છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવ ચાર પ્રકારના છે :

[૧] સમાન આયુષ્યવાળા સાથે ઉત્પન્ન થતા

[૨] સમાન આયુષ્યવાળા વિષમ [જુદા જુદા સમયમાં] સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થતા.

[૩] વિષમ આયુષ્યવાળા સાથે ઉત્પન્ન થતા

[તે] વિષમ આયુષ્યવાળા વિષમ [જુદા જુદા સમયમાં] સમયમાં ઉત્પન્ન થતા.

આમાંથી [૧] જે જીવ < સમાન આયુષ્યવાળા સાથે ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ સમસ્થિતિવાળા છે. અને સમવિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે.

< જે જીવ સમાન આયુષ્યવાળા અને સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ સમાન યોગવાળા હોવાથી પરસ્પર સરખાં જ કર્મ કરે છે. એટલે પૂર્વબદ્ધ કર્મની અપેક્ષાએ સરખાં, એટલે અથવા વધુ કર્મ કરે છે. અધિક કર્મ બાંધે પણ પૂર્વબદ્ધ કર્મની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લાભ આદિથી વિશેષ વધુ હોય છે. તે પણ પરસ્પર સરખાં જ હોય છે.

(૨) જે જીવ સમાન આયુષ્યવાળા છે પરંતુ વિષમ કાળમાં ઉત્પન્ન થયા છે, તેમાં યોગોની વિષમતા-ભિન્નતા થવાને કારણે આ પૂર્વબદ્ધ કર્મની અપેક્ષાએ વિષમ વિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે. એટલે પૂર્વબદ્ધ કર્મની અપેક્ષાએ ૧૧ સંખ્યાતમ અધિક, કોઈ બધું નથી. સમાન અધિક, એમ એ પ્રકારે જુદા જુદા રીતથી વિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે.

(૩) જે વિષમ એટલે કે જુદા જુદા આયુષ્યવાળા છે, પરંતુ સાથે ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ સમાન યોગવાળા હોય છે તે માટે પ્રથમ ભાગે સમાન પૂર્વ બાંધેલા કર્મની અપેક્ષાએ પરસ્પર તુલ્ય વિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે.

(૪) જે વિષમ આયુષ્યવાળા છે અને વિષમ સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે તેમાં યોગોની વિષમતા થાય છે. તેથી તે બીજા ભાગે સમાન વિષમ વિષમ વિશેષાધિક કર્મ બાંધે છે.

[૨] જે જીવ સમાન આયુષ્યવાળા છે અને સિદ્ધ સિન્ન ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ સમસ્થિતિવાળા છે અને વિષમ વિશેષાધિક કર્મોળાંધે છે.

[૩] જે જીવ વિષમ આયુષ્યવાળા છે અને સાથે ઉત્પન્ન થાય થાય છે તેઓ વિષય સ્થિતિવાળા છે અને સમવિશેષાધિક કર્મોળાંધે છે.

[૪] જે જીવ વિષમ આયુષ્યવાળા છે અને વિષય ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ વિષમ સ્થિતિવાળા છે અને વિશેષાધિક કર્મોળાંધે છે.

[આ રીતે ઔધિક ઉદ્દેશક સંપૂર્ણ થયા.]

બીજો ઉદ્દેશો અનંતરાપપન્ન, ચોથો ઉદ્દેશો અનંતરાવગાહ, છઠ્ઠો ઉદ્દેશો અનંતરાહારક, આઠમો ઉદ્દેશો અનંતરપર્યાપ્તક, એ ચાર ઉદ્દેશોમાં એકેન્દ્રિયના ૧૦ ભેદ થાય છે. તેમાં ૮ કર્મોની સત્તા હોય છે, સાત કર્મોના બંધ હોય છે, ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓ વેદે છે, ૭૪ સ્થાનેથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે, બે સમુદ્ધાત છે. તેમાં ભાંગા બે છે. કારણ કે જીવો બે પ્રકારના છે [૧] સમાન આયુવાલા અને સાથે ઉત્પન્ન થયેલા [૨] સમાન આયુવાલા વિષમ સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા. ૩-૫-૭-૯-૧૦ અને ૧૧ ઉદ્દેશો પ્રથમની સમાન સમજવા. પહેલા ૧૪૩૦૪ ઉપરાંત થયા હતા તેના ૭ ઉદ્દેશોથી શુદ્ધિવાથી $૧૪૩૦૪ \times ૭ = ૧૦૦૧૨૮$ જેટલા થયા.

બીજા કૃષ્ણલેશી ઔધિક (સમુચ્ચય) શતક, ત્રીજા નીલલેશી ઔધિક શતક, ચોથા કપોતલેશી ઔધિક શતક, પાંચમા ભવી ઔધિક શતક, છઠ્ઠા ભવી કૃષ્ણલેશી શતક, સાતમા ભવી નીલલેશી શતક, આઠમા ભવી કાપોતલેશી અને ઔધિક શતક, આ આઠ શતકોમાં ૧૧-૧૧ ઉદ્દેશો છે. એકે એક શતકમાં ૧,૦૦,૧૨૮-૧,૦૦,૧૨૮ અલાવા છે. કુલ ૮,૦૧,૦૨૪ અલાવા $(૧,૦૦,૧૨૮ \times ૮ = ૮,૦૧,૦૨૪$ અલાવા) થયા.

નવમા ઔધિકે અભવી શતક, દસમા કૃષ્ણલેશી અભવી શતક, અગિયારમાં નીલલેશી અભવી શતક, બારમા કાપોતલેશી અભવી શતક, આ ચાર શતકોમાં ૯-૯ ઉદ્દેશો છે. (ચરમ અને અચરમના ઉદ્દેશો હોતા નથી)

આ નવ ઉદ્દેશોમાંથી પાંચ ઉદ્દેશોના $\square$ ૧૪૩૦૪ ને ગુણવાથી ૭૧,૫૨૦ ($૫ \times ૧૪૩૦૪ = ૭૧,૫૨૦$) એક શતકના થયા. આને ચાર શતકોથી ગુણતાં ૨,૮૬,૦૮૦ ($૭૧,૫૨૦ \times ૪ = ૨,૮૬,૦૮૦$) થયા. એમ આ બધા મળીને ૧૦,૮૭,૧૦૪ અલાવા ($૮,૦૧,૦૨૪ + ૨,૮૬,૦૮૦ = ૧૦,૮૭,૧૦૪$ અલાવા) શ્રેણી શતકના થયા.

અકેન્દ્રિય @મહાજનુમા

ભગવતી સૂત્ર. શ. ૩૫થી૧૨ અંતર શતક ઉ. ૧૩૨

મહાયુગ્મના પ્રકાર :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કેટલા મહાયુગ્મો-મહારાશિઓ કહ્યા છે ?

$\square$ ચાર ઉદ્દેશોમાં મરતા નથી. માટે તેઓના અલાવા હોતા નથી.

@ યુગ્મ રાશિ વિશેષ, તે કુલ્લક કુલ્લ પણ હોય અને મોટા પણ હોય, તેમાં પૂર્વે કુલ્લક રાશિની પ્રરૂપણા કરી. હવે અહીં મહાયુગ્મ મોટી રાશિઓની પ્રરૂપણા કરવાની છે. જે રાશિ પ્રતિસમય ચાર ચારથી અપહારથી અપહારતાં છેવટે ચાર બાકી રહે અને અપહાર સમયોને પણ ચાર ચારના અપહારથી અપહારતાં ચાર સમયો બાકી રહે તે 'કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ' કહેવાય છે. કારણ કે અપહારણ કરતા દ્રવ્ય અને સમયની અપેક્ષાએ બંને રીતે તે કૃતયુગ્મરૂપ છે. એ પ્રમાણે અન્ય રાશિ સંખ્યા પણ જાણવું. જેમકે સોળ સંખ્યા જઘન્ય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ છે. તેને ચારની સંખ્યાથી અપહારતાં છેવટે ચાર વધે છે અને અપહાર સમયો પણ ચાર છે. જેમકે જઘન્યથી ઓગણીસની સંખ્યાને પ્રતિસમય ચારથી અપહારતાં છેવટે ત્રણ બાકી રહે અને અપહાર સમયો ચાર હોય તો તે અપહારતાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ત્રોજ અને અપહારની સમયની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ એટલે તે રાશિ કૃતયુગ્મત્રોજ કહેવાય છે. અહીં બધે અપહારક સમયની અપેક્ષાએ આઘ પદ છે. અપહારતા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ રાજવાનું છે બીજું પદ છે. તે રાશિની જઘન્ય સંખ્યા અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે. (૧) ૧૬, (૨) ૧૯, (૩) ૧૮, (૪) ૧૭, (૫) ૧૨, (૬) ૧૫, (૭) ૧૪, (૮) ૧૩, (૯) (૧૦) ૧૧, (૧૧) ૧૦, (૧૨) ૯, (૧૩) ૪, (૧૪) ૭, (૧૫) ૬, (૧૬) ૫.

મહાવીર : હે ગૌતમ !-સોળ મહાયુગ્મો કહ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે-(૧) કૃતયુગ્મ-દૃતયુગ્મ, (૨) કૃતયુગ્મત્ર્યેજ, (૩) કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ, (૪) કૃતયુગ્મકલ્પ્યેજ, (૫) ત્ર્યેજકૃતયુગ્મ, (૬) ત્ર્યેજ-ત્ર્યેજ, (૭) ત્ર્યેજ દ્વાપરયુગ્મ, (૮) ત્ર્યેજકલ્પ્યેજ, (૯) દ્વાપરયુગ્મ કૃતયુગ્મ (૧૦) દ્વાપરયુગ્મ ત્ર્યેજ, (૧૧) દ્વાપરયુગ્મદ્વાપરયુગ્મ (૧૨) દ્વાપરયુગ્મ કલ્પ્યેજ, (૧૩) કલ્પ્યેજકૃતયુગ્મ, (૧૪) કલ્પ્યેજ ત્ર્યેજ, (૧૫) કલ્પ્યેજ દ્વાપરયુગ્મ, (૧૬) કલ્પ્યેજકલ્પ્યેજ.

સોળ મહાયુગ્મ કહેવાતું કારણ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શા હેતુથી આપ એમ કહો છો કે કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મથી માંડી કલ્પ્યેજ કલ્પ્યેજ સુધી સોળ મહાયુગ્મો કહ્યાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં ચાર બાકી રહે, અને તે રાશિના અપહાર સમયે પણ કૃતયુગ્મ હોય તો તે (રાશિ) કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ કહેવાય (૧) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં ત્રણ બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે પણ કૃતયુગ્મ હોય તો તે રાશિ કૃતયુગ્મ ત્ર્યેજ કહેવાય. (૨) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં બે બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે કૃતયુગ્મ હોય તો તે કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય. (૩) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં એક બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે કૃતયુગ્મ હોય તો તે કૃતયુગ્મ કલ્પ્યેજ કહેવાય, (૪) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં ચાર બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે ત્ર્યેજ હોય તો તે ત્ર્યેજ કૃતયુગ્મ કહેવાય. (૫) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં ત્રણ બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે ત્ર્યેજ હોય તો તે ત્ર્યેજત્ર્યેજ કહેવાય. (૬) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં બે બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે ત્ર્યેજ હોય તો તે ત્ર્યેજ દ્વાપરયુગ્મ

કહેવાય. (૭) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં એક બાકી રહે. અને તે રાશિના અપહાર સમયે ય્યેજ હોય તો ય્યેજ કલ્યેજ કહેવાય. (૮) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં ચાર બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે દ્વાપરયુગ્મ હોય તો તે દ્વાપર-કૃતયુગ્મ કહેવાય. (૯) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં ત્રણ બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે દ્વાપરયુગ્મ હોય તો તે દ્વાપરયુગ્મ ય્યેજ કહેવાય, (૧૦) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં બે બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે દ્વાપરયુગ્મ હોય તો તે દ્વાપરયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય. (૧૧) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારતાં એક બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે દ્વાપરયુગ્મ હોય તો તે દ્વાપરયુગ્મ કલ્યેજ કહેવાય. (૧૨) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં ચાર બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે કલ્યેજ હોય તો તે કલ્યેજ કૃતયુગ્મ કહેવાય. (૧૩) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં ત્રણ બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે કલ્યેજ હોય તો તે કલ્યેજ ય્યેજ કહેવાય. (૧૪) જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં બે બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે કલ્યેજ હોય તો તે કલ્યેજ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય. (૧૫) અને જે રાશિને ચાર સંખ્યાના અપહારથી અપહારતાં એક બાકી રહે અને તે રાશિના અપહાર સમયે કલ્યેજ હોય તો તે કલ્યેજકલ્યેજ કહેવાય. (૧૬) માટે તે હેતુથી યાવત્-કલ્યેજકલ્યેજ સુધી સોળ મહાયુગ્મો કહ્યાં.

કૃતયુગ્મ ૨ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયનો ઉપપાત

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું નૈરવિકોથી ઉત્પન્ન થાય છે (કત્યાનિ) ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ ઉત્પલોદ્દશકમાં ઉપપાત કહ્યો છે, તે પ્રમાણે અહીં ઉપપાત કહેવો.

એક સમયમાં ઉપપાત સંખ્યા :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયે કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! સ્ત્રોળ, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત જીવો એક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે.

જીવોની સંખ્યા :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે જીવો સમયે સમયે અનંતા અપહાર્ય તો કેટલા કાળે ખાલી થાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે જીવો સમયે સમયે અનંતા અપહાર્ય અને અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી સુધી અપહરીએ તો પણ ખાલી થાય નહીં. તેઓની ઝંયાઈ ઉત્પત્તોદયક્રમાં કદા પ્રમાણે બાજીવી.

બંધ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું તેઓ (એકેંદ્રિયો) જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધક છે. અબંધક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ બંધક છે, પણ અબંધક નથી. એ રીતે આયુષ્ય સિવાય બધાં કર્મો વિષે બાજીવું. તેઓ આયુષ્યમાં બંધક પણ છે અને અબંધક પણ છે.

વેદક :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે જીવો જ્ઞાનાવરણીયના વેદક છે.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ વેદક છે. પણ અવેદક નથી. એ પ્રમાણે બધાં કર્મો સંબંધે સમજવું.

શતાવેદક અને અશતાવેદક :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! શું તે જીવો સાતા-સુખના વેદક છે, અસાતા-દુઃખના વેદક છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ સાતાના વેદક છે અને અસા-
તાના વેદક પણ છે. જેમ ઉત્પલ ઉદ્દેશકમાં કર્મ સંબંધે જે પરિપાટી
કહી તે અહીં બાણવી. તેઓ બધાંય કર્મોના ઉદ્દયી છે પણ અનુદયી
નથી. છ કર્મોના ઉદ્દિરક છે, પણ અનુદિરક નથી. વેદનીય અને અણુય
કર્મના ઉદ્દિરક પણ છે અને અનુદિરક પણ છે.

લેશ્યા :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ !-શું તે જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા
કાપેતલેશ્યાવાળા તથા તેજલેશ્યાવાળા છે. તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિઓ નથી,
સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિઓ નથી, પણ મિથ્યાદષ્ટિઓ છે. જ્ઞાની નથી, પણ
અવશ્ય જે અજ્ઞાનવાળા છે. તે આ પ્રમાણે: મતિઅજ્ઞાનવાળા
શ્રુતઅજ્ઞાનવાળા, તેઓ મનોયોગવાળા નથી, વચનયોગવાળા નથી, માત્ર
કાયયોગવાળા છે. સાકારઉપયોગવાળા છે અને અનાકારઉપયોગવાળા
પણ છે.

શરીરોના વર્ણાદિ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે એકેન્દ્રિય જીવોનાં શરીરો કેટલા
વર્ણવાળાં હોય છે ? ઉત્પલ ઉદ્દેશકમાં કહ્યાં પ્રમાણે સર્વ અર્થના પ્રત્ની
કરવા.

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઇત્યાદિ ઉત્પલોદ્દેશકમાં કહ્યાં પ્રમાણે
(તેઓનાં શરીરો પાંચ વર્ણ પાંચ રસ, એ ગંધ, અને આઠ સ્પર્શવાળાં)
બાણવાં. તેઓ ઉચ્છવાસવાળાં નિચ્છવાસવાળાં અને ઉચ્છવાસનિચ્છવાસ
વિનાનાં પણ છે. આહારક અને અનાહારક છે. સર્વ વિરતિવાળાં અને
દેશવિરતિવાળાં નથી. પણ અવિરતિવાળાં છે. ક્રિયાવાળાં છે. પણ ક્રિયા-
વિનાનાં નથી. સાત પ્રકારનાં કર્મનાં બંધક છે, અને આઠ પ્રકારનાં
કર્મનાં બંધક છે. અને આઠ પ્રકારનાં કર્મનાં બંધક છે. આહાર
સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળાં છે, યાવત્ પરિચ્છેદસંજ્ઞાનાં ઉપયોગવાળાં છે. કાઘ-
કષાયવાળાં માનકષાયવાળાં, અને યાવત્ લોભકષાયવાળાં છે. સ્ત્રીવેદવાળાં

નથી, પુરુષવેદવાળાં નથી. પણ નપુંસકવેદવાળાં છે. સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ આ ત્રણે અંધક છે. સંજી (મનસંજાવાળાં) નથી પણ અસંજી છે. ઇન્દ્રિયવાળાં છે. અને ઇન્દ્રિય વિનાનાં છે.

અનુઅંધકાળ સંવેદાદિ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો કાળથી ક્યાં સુધી હોય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી સુધી વનસ્પતિકાયિકના કાળ પર્યન્ત હોય. @ સંવેધ કહેવાનો નથી. ઉત્પદ ઉદ્દેશકમાં કદ્યાં પ્રમાણે આહાર કહેવો.

પણ વિશેષતા એ કે, તેઓ દિશાનો પ્રતિઅંધ ન હોય તો છયે દિશામાંથી આવેલો આહાર ગ્રહણ કરે છે, અને જો પ્રતિઅંધ હોય તો કદાચ ત્રણ દિશામાંથી, ચાર દિશામાંથી કે પાંચ દિશામાંથી આવેલા આહારને ગ્રહણ કરે છે. બાકી બધું તેમ જ બાણુવું.

તેઓની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની અને ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ હજાર વર્ષની છે. તેઓને આદિના ચાર સમુદ્ધાતો હોય છે. તે અંધાય મારણાંતિકસમુદ્ધાતથી મરે છે. અને તે સિવાય પણ મરે છે. ઉત્પલોદ્દેશકમાં કદ્યાં પ્રમાણે ઉદ્વર્તના કહેવી.

@ ઉત્પલોદ્દેશકમાં ઉત્પન્નના જીવનો ઉત્પાદ વિવક્ષિત છે. અને તે પૃથ્વીકાયિકાદિ અન્ય કાળમાં જઈ પુનઃ ઉત્પન્નમાં આવી જીવજે ત્યારે તેનો સંવેધ થાય છે, પણ અહીં કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયોનો ઉત્પાદ અધિકૃત છે. અને એકેન્દ્રિયો તો અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેઓત્માંથી નીકળી સળ્ગતીય કે વિજ્ઞતીય કાયમાં ઉત્પન્ન થઈ પુનઃ એકેન્દ્રિયપણે જીવજે ત્યારે સંવેધ થાય છે. પણ તેઓનું ત્યાંથી નીકળવું અસંભવિત હોવાથી સંવેધ થતો નથી. જે કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્માદિ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદ કહ્યો છે તે ત્રણકાયિકાં આવીને ઉત્પન્ન થાય તેની અપેક્ષાએ છે. પણ તે વાસ્તવિક ઉત્પાદ નથી કારણ કે એકેન્દ્રિયોમાં પ્રતિ સમય અનંત જીવોનો ઉત્પાદ થાય છે. તેથી અહીં એકેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ સંવેધનો અસંભવ હોવાથી કહ્યો નથી.

સર્વં જીવોનો કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મરાશિરૂપ એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પાદ -

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અર્ધાં પ્રાણો યાવત્-અર્ધાં સ્તવો કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયપણે પૂર્વ ઉત્પન્ન થયાં છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! હા. અનેકવાર અથવા અનંતવાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયાં છે.

કૃતયુગ્મ યોગરાશિરૂપ એકેન્દ્રિયાનો ઉત્પાદ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કૃતયુગ્મયોગ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! પૂર્વની પેઠે ઉપપાત કહેવો.

ઉત્પાદ સંખ્યા :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે જીવો એકસમયે કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! યોગણીસ સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. બાકી બધું કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ એકેન્દ્રિયો સંખ્યે જેમ કહ્યું તેમ યાવત્- 'પૂર્વે અનંતવાર ઉત્પન્ન થાય છે' ત્યાં સુધી જાણવું.

કૃતયુગ્મદ્વાપર પ્રમાણ એકેન્દ્રિયોનો ઉત્પાદ ઉપપાત સંખ્યા :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ પ્રમાણ એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓનો ઉપપાત તેમ જ જાણવો.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે જીવો એકસમયે કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ એકસમયે અઠાર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંતા ઉત્પન્ન થાય છે. બાકી બધું યાવત્- 'પૂર્વે અનંત વાર-ઉત્પન્ન થયાં છે' ત્યાં સુધી તેમ જ જાણવું.

કૃતયુગ્મ કલ્પ્યોજડપ એકેદ્રિયોને ઉત્પાદ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ કૃતયુગ્મ કલ્પ્યોજ રાશિપ્રમાણ એકેદ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ ઉપપાત તેમ જ જાણવો. તેઓનું પરિમાણ-સત્તર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા, કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. બાકી બધું યાવત્-‘પૂર્વે’ અનંત વાર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં સુધી તેમ જ જાણવું.

ત્ર્યોજ કૃતયુગ્મ પ્રમાણ એકેદ્રિયોનો ઉત્પાદ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ત્ર્યોજકૃતયુગ્મ રાશિપ્રમાણ એકેદ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉપપાત તેમ જ જાણવો. તેઓનું પરિમાણ-એક સમયે બાર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. બાકી બધું તેમ જ જાણવું યાવત્-‘પૂર્વે’ અનંત વાર ઉત્પન્ન થાય છે.

ત્ર્યોજ-ત્ર્યોજ પ્રમાણ એકેદ્રિયોનો ઉપપાત :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ત્ર્યોજ ત્ર્યોજ રાશિરૂપ એકેદ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉપપાત પૂર્વની પેઠે જાણવો. પરિમાણ પ્રતિસમય પંદર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે, બાકી બધું તેમ જ જાણવું યાવત્-‘પૂર્વે’-અનંત વાર ઉત્પન્ન થાય છે-’ એ પ્રમાણે એ સોળે મહાયુગ્મોમાં એક જ પ્રકારનો ગમ જાણવો.

માત્ર એના પરિમાણમાં વિશેષતા છે-ત્ર્યોજદ્વાપરયુગ્મમાં પરિમાણ ચૌદ સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. ત્ર્યોજકલ્પ્યોજમાં તેર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વાપરયુગ્મ કૃતયુગ્મમાં આઠ, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વાપરયુગ્મ-ત્ર્યોજમાં અગિયાર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન

થાય છે. દ્વાપરયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મમાં દસ, સંખ્યાતા અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વાપરયુગ્મ કલ્પોજમાં નવ, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. કલ્પોજ કૃતયુગ્મમાં ચાર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. કલ્પોજત્રયોજમાં સાત સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે, કલ્પોજ દ્વાપરયુગ્મમાં છ, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે.

કલ્પોજ કલ્પોજ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયોનો ઉત્પાદ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કલ્પોજકલ્પોજ રાશિપ્રમાણ એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! ઉપપાત પૂર્વની પેઠે જાણવો. પરિમાણ પાંચ, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. બાકી બધું આવત-‘પૂર્વે અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે’ ત્યાં સુધી તેમ જ જાણવું.

હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે. હે ભગવન્ તે એમ જ છે.

ઉદ્દેશક બીજો :- પ્રથમ સમયોત્પન્ન કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ

એકેન્દ્રિયોનો ઉત્પાદ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! જેને ઉત્પન્ન થયાને પહેલો સમય થયો છે એવા કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેમ જ જાણવું. જેમ પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં કહ્યો તેમ જ (સોળ રાશિને આશ્રયી) સોળ વાર પાઠના કથનપૂર્વક બીજો ઉદ્દેશક કહેવો. બાકી બધું તેમ જ કહેવું.

પરંતુ દસ બાબત વિશેષતા છે-(૧) તેઓની અવગાહના શરીરનું પ્રમાણ જથ્થા અંગૂલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ અંગૂલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. (૨) આયુષ કર્મના બંધક નથી પણ અબંધક હોય છે. (૩) આયુષ કર્મના ઉદિરક નથી પણ અનુદિરક

હોય છે. (૪) ઉચ્ચાસવાળા નથી, નિઃશ્વાસવાળા નથી ઉચ્ચાસનિઃશ્વાસવાળા પણ નથી. (૫) સાત પ્રકારનાં કર્મ બંધક હોય છે, પણ આઠ પ્રકારનાં બંધક નથી હોતા.

અનુબન્ધ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થયેલા કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ શશિરૂપ એકેન્દ્રિયો કાળથી ક્યાં સુધી હોય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓ એક સમય સુધી હોય. એ રીતે સ્થિતિ સંબંધે પણ સમજવું. તેઓને આદિના બે સમુદ્ધાતો હોય છે. સમુદ્ધાતવાળા સંબંધે અને ઉદ્વર્તના સંબંધે સંભવ હોવાથી પૂછવાનું નથી અને બાકી બધું સોળે મહાયુગ્મોમાં તે જ બાણવું. યાવત્-પૂર્વે અનંત વાર ઉત્પન્ન થાય છે.

‘હે ભગવન્ તે એમ જ છે, હે ભગવન્ તે એમ જ છે.’

ઉદ્દેશક ૩ થી ૧૧ અપ્રથમ સમયોત્પન્ન કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મરૂપ એકેન્દ્રિયોને ઉત્પાદ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અપ્રથમ સમયના—(જેને ઉત્પન્ન થયાને બે આદિ સમયો થયા છે એવા) કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ શશિરૂપ એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : ગૌતમ ! હે જેમ ઉદ્દેશક કહ્યો છે. તેમ જ આ ઉદ્દેશક પણ સોળે મહાયુગ્મોમાં સમજવો, યાવત્ કચ્છોજ કચ્છોજપણે પૂર્વે અનંત વાર ઉત્પન્ન થાય છે.

હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે. હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

ચરમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયોનો ઉત્પાદ :-

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચરમ સમયના કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મરૂપ એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! એ સંખંધે જેમ પ્રથમ સમય સંખંધે ઉદ્દેશક કહ્યો તેમ અહીં કહેવું. પણ દેવો અહીં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેજોલેશ્યા સંખંધે પૂછવાનું નથી. બાકી બધું તેમ જ બાણુવું.

અહીં ચરમ સમય શબ્દથી એકેન્દ્રિયોનો મરણ સમય વિવક્ષિત છે, અને તે તેના પરલવ આયુષનો પ્રથમ સમય બાણુવો. તેમાં વર્તમાન કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયોને પ્રથમ સમયના એકેન્દ્રિયો ઉદ્દેશકની પેઠે બાણુવું તેમાં જ દસ બાળતની વિશેષતાઓ છે તે અહીં બાણુવી.

પ્રથમ સમય અને ચરમ સમયમાં આ વિશેષતા છે કે અહીં દેવો ઉત્પન્ન થતા નથી અને તેથી જ તેઓને તેજોલેશ્યા હોતી નથી. એકેન્દ્રિયોમાં બ્યારે દેવો ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે તેઓ તેજોલેશ્યા સહિત થાય છે. અહીં દેવોત્પાદનો સંભવ નથી, માટે તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિયો સંખંધે પ્રશ્ન કરતા નથી.

અચરમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયોનો ઉત્પાદ :

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! અચરમ સમય (ચરમ સિવાયના સમયોમાં વર્તમાન) કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ અપ્રથમ સમય સંખંધે ઉદ્દેશક કહ્યો છે તેમ જ બધું કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રથમ સમયના કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ પ્રથમ સમય સંખંધે ઉદ્દેશક કહ્યો છે તેમ જ બધું બાણુવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રથમ-અપ્રથમ સમયવર્તી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ-એકેન્દ્રિયો ક્યાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ પ્રથમ સમય સંબંધી ઉદ્દેશક કહ્યો તેમ જ આહીં પણ કહેવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રથમ-ચરમ સમયવર્તી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો કયાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ ચરમ ઉદ્દેશક કહ્યો તેમ જ બાકીનું બધું જાણવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! પ્રથમ ચરમ-અચરમ સમયવર્તી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો કયાંથી આવી ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ બીજો ઉદ્દેશક કહ્યો તેમ જ બધું સમજવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચરમ-અચરમ સમયવર્તી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ ચોથો ઉદ્દેશક કહ્યો તેમ જ બધું સમજવું.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! ચરમ-અચરમ સમયવર્તી કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! જેમ પ્રથમ સમય સંબંધી ઉદ્દેશક કહ્યો તેમ જ બધું જાણવું.

“હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે. હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે.” એમ કહી યાવત્ વિહરે છે.

એ રીતે, એ અગિયાર ઉદ્દેશકો કહેવા. પહેલો, ત્રીજો અને પાંચમો સરખા પાઠવાળો છે, અને બાકીના આઠ ઉદ્દેશકો સરખા પાઠવાળા છે. પરંતુ ચોથા, છઠ્ઠા, આઠમા અને દસમા ઉદ્દેશકમાં કેવો

ઉપજતા નથી અને તેઓને તેજલેશ્યા નથી. શેષ ૧૧ ઉદ્દેશા પણ તેમ જ પોતપોતાના નામ ફેરફાર સાથે સમજવાના છે.

એકન્દ્રિય મહાયુગ્મે

ભગવતી શ. ૩૬ અંતર શ. ૧૨ ઉ. ૧૩૨ નો અધિકાર

એકન્દ્રિય જીવોની ગતિ અને આગતિ બે છે. સંખ્યાની દૃષ્ટિથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીના સમયોથી અધિક છે. અવગાહના જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમે ભાગ ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ યોજનની છે. તે જીવોને ૭-૮ કર્મોના બંધ-વેદ અને ઉદય છે. ઉદિરણા છ કર્મની છે. લેશ્યા ચાર છે. દૃષ્ટિ બે છે, તેથી જ્ઞાન અને અજ્ઞાન પણ બે છે. યોગ બે, ઉપયોગ બે, વર્ણાદિ ૨૦ બોક્ષ, સંસાર ચાર કપાય ચાર, ઇન્દ્રિય બે, વેદ ત્રણ, આહાર-ધ્યાસોચ્છધ્યાસ અને ક્રિયાથી યુક્ત છે. સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષની છે. સર્વ જીવોએ આવા ભવાંતર ભોગવેલા છે. શેષ ૧૫ યુગ્મ પણ તેમ જ કહેવા. પરિભાષા પોતપોતાની રીતે સમજવાં.

બીજો ઉદ્દેશો પ્રથમ સમયના ઉત્પન્ન થયેલનો છે. ૧૦ ઉદ્દેશા એકેન્દ્રિય સમાન કહેવા અને ૧૧ મા ઉદ્દેશામાં યોગ કહેવો નહિ. એ ૧૧ ઉદ્દેશામાં ૧-૩-૫ એકસમાન છે અને ૨-૪-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧ ઉદ્દેશા સમાન છે તેમાં દૃષ્ટિ એક મિથ્યા છે માટે જ્ઞાન નથી. એ પ્રમાણે નીલ-કાપોત લેશ્યા માટે ભવી-અભવી માટે સમજી લેવું.

તેકન્દ્રિય મહાયુગ્મે

ભગવતી શ. ૩૭ અંતર શ. ૧૨ ઉ. ૧૩૨ નો અધિકાર

સર્વ અધિકાર ૩૬ મા શતકે સમાન છે. અવગાહના જઘન્ય

આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની. સ્થિતિ જઘન્ય અંતમુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ૪૬ દિવસની. શેષ સર્વ સમાન.

ચૌરેન્દ્રિય મહાયુગ્મો

ભગવતી શ. ૩૮. ૧૨ અંતર શ. ૭. ૧૩૨ નો અધિકાર

જે રીતે ૩૬ શતકમાં અધિકાર કહ્યો છે, તે પ્રમાણે અહીં સમજવું. વિશેષતા એટલી જ છે કે, ચૌરેન્દ્રિયની અવગાહના જઘન્ય આંગૂલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ગાઉની. સ્થિતિ જઘન્ય અંતમુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસની કહેયી. શેષ સર્વ અધિકાર સમાન છે.

અસંજી પંચેન્દ્રિય મહાયુગ્મો

ભગવતી શ. ૩૯ અંતર શ. ૧૨ ઉ. ૧૩૨ નો અધિકાર

તેમાં અવગાહના, સ્થિતિ, ગતિ અને આગતિ સિવાય સર્વ અધિકાર ૩૬ મા શતક સમાન છે. અવગાહના જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજન. સ્થિતિ જઘન્ય અંતમુહૂર્તની અને કોડપૂર્વની. ચારે ગતિમાં બધું છે.

સંજી પંચેન્દ્રિય મહાયુગ્મો

શ્રી ભગવતી શ. ૪૦ અંતર શ. ૧૨ ઉ. ૨૩૧ નો અધિકાર

કૃતયુગ્મ સંજી પંચેન્દ્રિય ચારે ગતિનાં સર્વ સ્થાનેથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ૧૬-૩૨-૪૮ થાવત્ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો નિર્લેપનકાળ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમયોથી અધિક છે. અવગાહના તેઓની જઘન્ય આંગૂલનો

અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજન પ્રમાણુ છે. તેઓ ૭-૮ કર્મના બંધક છે, ઉદ્ય અને ઉદિરણ પશુ ૮ કર્મની છે,

તેઓમાં લેશ્યા છ હોય છે. દષ્ટિ સમ્યક્ અને મિથ્યા બન્ને હોય છે અને તે કારણે જ્ઞાન તથા અજ્ઞાન બન્ને હોય છે. ઉપયોગ બે હોય છે, વર્ણાદિ ૨૦ બોલોમાં પ્રથમના ચાર શરીરની દષ્ટિથી ૨૦ બોલ છે અને કાર્મણુશરીરની દષ્ટિથી ૧૬ બોલ છે, તેમજ આત્માની દષ્ટિથી વર્ણાદિ હોતા નથી

તેઓ આહાર અને ધ્યાસોધ્યાસ યુક્ત હોય છે, વિરતિ પશુ થઈ શકે છે અને સક્રિય પશુ છે, તેઓ સંજી છે તેમ જ કપાય-સંજ્ઞા-વેદ-ઇન્દ્રિય-સમુદ્ધાત-બન્ને મરણુ અને કર્મના બંધક છે, તેની કાયસ્થિતિ જઘન્ય એક સમયની અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક સો હજાર સાગરની છે, છપે દિશાનો આહાર ૨૮૮ બોલનો કરે છે.

—આ સર્વ દ્વાર કૃતયુગ્મ રાશિનાં કહેવ છે. તે પ્રમાણે ૧૫ મહાયુગ્મ કહી દેવા. તેમાં વિશેષતા એટલી છે કે, પરિમાણમાં પોતાપોતા અનુસાર કહેવું,

પ્રથમ ઔષિક ઉદ્દેશો સમાપ્ત

બીજો પ્રથમ ઉદ્દેશો :— તેમાં નીચે પ્રમાણે ફેર સમજવો.

અવગાહના જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, વેદ અને ઉદ્ય ૮ કર્મોના છે અને બંધ ૭ કર્મોના છે. ઉદિરણ છ અથવા સાત કર્મની છે, દષ્ટિ બે, યોગ એક કાપાનો, સંજ્ઞા ૪, વેદ ૩, કપાય ૪, ધ્યાસોધ્યાસ બન્ને, મરણુ નથી. શેષ સર્વ પ્રથમ ઉદ્દેશો પ્રમાણે ૨-૪-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧ એકસમાન છે. ૪-૬-૯-૧૦ ઉદ્દેશોમાં જ્ઞાન અને સમ્ય, દષ્ટિ નથી, એ જ પ્રમાણે, શે. ૧૫ મહાયુગ્મો બાકી.

કૃત્યુલેશી કૃત્યુગ્મ :-

તેમાં થોડો ફેર છે, વેદ ગ્રંથે, અનુબંધ જઘન્ય ૧ સમય ઉલ્કુષ્ટ ૩૩ સાગર, આયુ પશુ તેમ જ એ જ, રીતે મહાયુગ્મોના ૧૫ બોલ સમજવા.

પ્રથમ કૃત્યુલેશી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય :

તેમાં થોડો ફેર છે, અવગાહના જઘન્ય આંગૂલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, બંધ ૭ કર્મનો અને ઉદ્ધરણ ૬ કર્મની, દ્રષ્ટિ બે, યોગ એક કાયાનો, સમુદ્ધાત બે, મરણ અને વ્યવન નથી. એ જ પ્રમાણે ૧૫ મહાયુગ્મ કહેવા. ૧-૩-૫ ઉદ્દેશા સમાન છે. ૨-૪-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧ ઉદ્દેશા સમાન છે એ જ પ્રમાણે નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા માટે સમજ લેવું. ૪૦ મા શતકનાં સાત અંતર શતક થયા.

જે રીતે ઔષધિક અને છ લેશ્યા સાથે સાત અંતર શતક કહ્યાં એ જ પ્રમાણે સાત અંતરશતક ભવીજીવોની દૃષ્ટિથી કહેવાં. પરંતુ ફેર એટલો કે, સર્વ જીવો ભવીપણે નથી. અભવીને માટે પશુ તેમ જ પરંતુ ફેર એટલો કે તેઓ અનુત્તરવિમાનમાં નથી ઉત્પન્ન થતા. મિથ્યા-દ્રષ્ટિ છે માટે જ્ઞાન કે ચિરંતિ હોતા નથી. એ પ્રમાણે થોડો ફેર સાથે છ લેશ્યા સાથે ઔષધિક અધિકાર સમજવો.

રાશિયુગ્મ

ભગવતી સૂત્ર શ. ૪૧ ઉ. ૧૬૬

રાશિ ચાર પ્રકારની છે (૧) કૃત્યુગ્મ (૨) ત્ર્યોજ (૩) દ્વાપરયુગ્મ અને, (૪) કલ્યાજ.

(૧) ઉપપાતદ્વાર :- કૃત્યુગ્મ રાશિ નૈરયિક ૧૧ સ્થાનોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચ સંજ્ઞી-પાંચ અસંજ્ઞી તિર્યંચ અને

સંજ્યાત વર્ષના આયુવાલા કર્મભૂમિના મનુષ્ય.

(૨) પરિમાણદ્વાર :- તે એક સમયમાં ૪, ૮, ૧૨, ૧૬ યાવત્ સંજ્યાતા અસંજ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.

(૩) સમઅંતર નિરંતરદ્વાર :- અંતર પડે તો જઘન્ય એક સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અસંજ્યાત સમયનું અને નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય બે સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંજ્યાત સમય સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. જે સમયે કૃતયુગ્મરાશિ હોય છે તે સમયે ત્ર્યેજ આદિ અન્ય રાશિ હોતી નથી.

એક કૃદ્વતો માણસ જેમ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ જીવ એક ગતિથી અન્ય ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. અસંયમી, સલેશી અને સક્રિય જીવો ગતિઅંતર થાય છે. તેવી અવસ્થામાં મોક્ષ પામી શકાતો નથી.

૨૪ દંડકના જીવોને માટે તેમ જ સમજવું. તેમાં સામાન્ય ફેર એટલો છે કે વનસ્પતિમાં ઉપપાત અનંત કહેવો અને વિગ્રહગતિ ચાર સમયની હોય છે.

ત્ર્યેજ રાશિ માટે પણ તેમ જ સમજવું. પરંતુ પરિણામદ્વારમાં ૩, ૭, ૧૧, ૧૫, યાવત્ સંજ્યાતા અસંજ્યાતા કહેવા. દ્વાપરયુગ્મરાશિ માટે પણ તેમ જ. પરંતુ ૨, ૬, ૧૦, ૧૪ યાવત્ કહેવું. કલ્પેત્ર રાશિ માટે પણ તેમ જ. પરંતુ ૧, ૫, ૯, ૧૩ યાવત્ અસંજ્યાતા સુધી કહેવું.

જે આ ચાર ઔધિક ઉદેશા કહ્યા તે પ્રમાણે કૃષ્ણવૈશ્યાના ચાર ઉદેશા કહેવા; તેમાં જ્યોતિષી-વૈમાનિકના બે દંડક બાદ કરવા; નૈરયિક અને દેવોની આગતિ યથાસંભવ કહી દેવી; મનુષ્ય દંડકમાં સંયમ, સલેશી, સક્રિય અને તદ્દભવ મોક્ષ એ ચાર બોલ કહેવા નહિ; એ આઠ ઉદેશા થયા.

એ જ પ્રમાણે નીલ, કાપોત, તેજો અને પદ્મલેશ્યા માટે ૪-૪ ઉદ્દેશા કહેવા; પરંતુ ફેર એટલો કે, તેજોલેશ્યામાં ૧૮ અને પદ્મલેશ્યામાં ૩ ટંક કહેવા; શુકલલેશ્યામાં પદ્મની જેમ; ૨૮ ઉદ્દેશા થયા; તે ૨૮ ઉદ્દેશા સમુચ્ચય, ભવી, અભવી, અમદષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, કૃષ્ણપક્ષી અને શુકલપક્ષી સાથે કહેવા; સર્વ મળીને ૧૯૬ ઉદ્દેશા થયા.

તુંગિકાનગરીના શ્રમણોપાસકના પ્રશ્નો

તે ચોથા આરાના કાળમાં બ્યારે ચોવીસમા તીર્થંકર ભગવાન વિચરતા હતા તે સમયે “તુંગિકા” નામની સમૃદ્ધ અને મનોહર નગરી હતી. ત્યાંના શ્રમણોપાસકો ધૃત અને ચારિત્ર ધર્મના ઘણા જ અનુસંગી અને શ્રમણોની ઉપાસના કરનાર હતા.

અન્યદા એક સમયે પુષ્પવતી ઉદ્યાનમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથની પરંપરાના ૫૦૦ નિર્ઝંથ ભગવંતો પધાર્યા. નગરમાં વાત થતાં ત્યાંના શ્રમણોપાસકો મોટા સમૂહ સાથે પાંચ અભિગમના વિવેકપૂર્વક પુષ્પવતી ઉદ્યાનમાં આવ્યા અને પર્યુપાસના તથા સેવા કરવા લાગ્યા અને ધર્મોપદેશ સાંભળી હર્ષ-સંતોષ પામ્યા અને વિનયપૂર્વક પ્રશ્નો પૂછ્યા કે,

હે સ્થવિર ભગવન્ ! તપ અને સંયમનું ક્ષણ શું ?

સ્થવિર ભગવંતોએ કહ્યું કે, સંયમનું ક્ષણ સંવર છે અને તપનું ક્ષણ નિર્જરા છે.

શ્રમણોપાસકોએ ફરી પૂછ્યું કે, હે ભગવન્ ! સંયમનું ક્ષણ સંવર છે અને તપનું ક્ષણ નિર્જરા (વ્યવહાર) છે. તો દેવ, દેવલોકમાં કયા કારણથી ઊપજે છે ?

“કાલિકપુત્ર” સ્થવિરે ઉત્તર આપ્યો કે, પૂર્વતપના કારણે દેવતા દેવલોકમાં ઊપજે છે.

“ મેઘિલ (મેઘિલ) નામના સ્થવિરે કહ્યું કે, પૂર્વ સંયમને કારણે દેવતા દેવલોકમાં ઊપજે છે.

“ આનન્દરક્ષિત ” સ્થવિરે કહ્યું કે, પૂર્વ કર્મોના કારણે દેવતા દેવલોકમાં ઊપજે છે.

“ કાશ્યપસ્થવિરે કહ્યું કે દ્રવ્યાદિમાં રામભાતને કારણે દેવતા દેવલોકમાં ઊપજે છે.

એવી રીતે પૂર્વતપ, પૂર્વસંયમ, કર્મો અને સરાશસંયમથી દેવતા દેવલોકમાં ઊપજે છે. આ હકીકત સત્ય છે અને અમારા પોતાના વકતવ્યથી કહ્યું નથી.

અન્યદા એક સમયે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પોતાના જેઠા અતેવાસી ઇંદ્રભૂતિ આદિ નિર્ગ્રંથો સાથે રાજગૃહી પધાર્યા. નિર્નિતર છકુ છકુના તપસ્વી ગણધર ભગવંત ગૌતમ સ્વામી ગૌચરી માટે નગરમાં પધારતાં વચ્ચે તુંગિકાનગરીના શ્રાવકો અને પ્રભુ પાર્શ્વનાથની પરંપરાના સ્થવિર ભગવંતોનો થયેલ ધર્મચર્ચા પ્રસંગ લોકો દ્વારા સાંભળવા મળ્યા. અને ગૌચરી કાર્યથી નિવૃત્ત થયે પ્રભુની સેવામાં વિનમ્રભાવે ખાત રજૂ કરી કે, હે ભગવંત ! તુંગિકાના શ્રમણોપાસકોને સ્થવિરોનો આપેલ ઉત્તર યથાર્થ છે ?

પરમાત્માએ ફરમાવ્યું કે, હે ગૌતમ ! તે વાત અશર્થ છે.

ત્યાર પછી નીચેના પ્રશ્નો ભગવંતને પૂછ્યા.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તેવા પ્રશ્નના શ્રમણુ મહાજુની પર્યુપાસના કરનાર મનુષ્યને તેની સેવાનું ફળ શું મળે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેઓની પર્યુપાસનાનું ફળ શ્રવણ છે. અર્થાત્ તેઓની પર્યુપાસના કરનારને સ્વર્ગમાં સંભળાનું ફળ મળે છે—

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે શ્રવણનું ક્ષણ શું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું ક્ષણ જ્ઞાન છે. અર્થાત્ સાંભળવાથી બ્રહ્મવાનું બની શકે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે બ્રહ્મવાનું ક્ષણ શું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું ક્ષણ વિજ્ઞાન છે. અર્થાત્ સાધારણ બ્રહ્મ પછી વિવેચનપૂર્વક બ્રહ્મી શકાય

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે વિજ્ઞાનનું ક્ષણ શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું ક્ષણ પ્રત્યાખ્યાન છે. અર્થાત્ વિશેષ બ્રહ્મ પછી સર્વ પ્રકારની વૃત્તિઓ આપોઆપ શાંત પડે છે !

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે પ્રત્યાખ્યાનનું ક્ષણ શું ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું ક્ષણ સંયમ છે. અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન પ્રાપ્ત થવા પછી સર્વસ્વત્યાગરૂપ સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે સંયમનું ક્ષણ શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું ક્ષણ આસવરહિતપણું છે. અર્થાત્ વિશુદ્ધ સંયમ પ્રાપ્ત થવા પછી પુણ્ય કે પાપનો સ્પર્શ પણ થતો નથી. પણ આત્મા પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં જ રમણ કરે છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે આશ્રવરહિતપણુનું ક્ષણ શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું ક્ષણ તપ છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે તપનું ક્ષણ શું છે ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું ક્ષણ કર્મરૂપ મેલને સાફ કરવાનું છે.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! કર્મરૂપ મેલ સાફ થવાથી શું થાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તે થવાથી નિષ્કયપણું પ્રાપ્ત થાય.

ગૌતમ : હે ભગવન્ ! તે નિષ્કયપણાથી શું લાભ થાય ?

મહાવીર : હે ગૌતમ ! તેનું કૃણ સિદ્ધિ છે. અર્થાત્ અક્રિય-
પણું પ્રાપ્ત થયા પછી છેવટે સિદ્ધિ મેળવાય છે. એમ કહ્યું છે.

અને સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરવા માટેની જીવની અન્તિમ પ્રયોજના
આ જ છે.

(ભ. રા. ૨. ૬. ૫)

ગચ્છતઃ સ્વલનં વ્યાપિ, ભવત્કેવ પ્રમાદતઃ
હસન્તિ દુર્જનાસ્તત્ર, સમાવધતિ સાવકઃ

સમાત્તં ચ દર્શં ભવ્યતી ઉપક્રમન્

જે ભવીઆત્માઓની દ્રવ્ય સહાયતાથી

“ શ્રી ભગવતી ઉપક્રમ ”

નામના આ ગ્રંથનું મુદ્રણ થયેલ છે
તેઓશ્રીની શુભ નામાવલી

પ્રવૃત્તિ	રકમ :
૫૦૦ શ્રીમાન્ શેઠ રામજીભાઈ શામજી વીરાણી	રૂા. ૨૫૦૦
૬૦૦ શ્રીમાન્ શેઠ દુર્લભજીભાઈ શામજી વીરાણી	રૂા. ૩૦૦૦
૫૦૦ શ્રીમાન્ શેઠ છગનલાલભાઈ શામજી વીરાણી	રૂા. ૨૫૦૦
૧૦૦ શ્રીમાન્ શેઠ મણીલાલ શામજી વીરાણી	રૂા. ૫૦૦
૧૦૦ શ્રીમાન્ શેઠ છોટાલાલ શામજી વીરાણી	રૂા. ૫૦૦
૧૦૦ શ્રીમાન્ શેઠ નરભેરામ હંસરાજ કમાણી	રૂા. ૫૦૦
૧૦૦ શ્રીમાન્ શેઠ કેશવલાલ અમૃતલાલ પારેખ	રૂા. ૫૦૦
૮૦૦ મુંગળના ધર્મપ્રેમી સદ્ગૃહસ્થો	રૂા. ૪૦૦૦
૨૦૦ બેનશ્રી સ્વ. હરકુંવરબેન કોઠારી	રૂા. ૧૦૦૦
૧૦૦ સ્વ-ચંદુલાલ ગાંડાલાલ ગોડા	રૂા. ૫૦૦

શુદ્ધિ પત્ર

પૃષ્ઠ	સીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪	૫	દડકે	દડકે
૧૮	૬	બકી	બાકી
૧૯	૨૨	જીનેચો	જીનોચો
૨૦	૨૦	પુરુષકાર	પુરુષાકાર
૨૨	૪	મનાતાંર	મતાંતર
૨૩	૨૫	સિદ્ધત	સિદ્ધાંત
૨૫	૬	પેતાના	પોતાના
૨૭	૧૯	ગણ	ત્રણ
૪૯	૧૬	પ્રમણે	પ્રમાણે
૫૫	૨૨	ત્રણ	ત્રીબા
૫૭	૧૩	વ્યાર	વ્યાપાર
૬૦	૫	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૬૦	૬	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૬૦	૭	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૬૦	૧૦	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૬૦	૨	નિયયો	નિયમો
૬૩	૧૮	મટે	માટે
૬૪	૨૨	સૂત્રા	સૂત્રાર્થ
૭૨	૧૧	અલ્પ	અલ્પ
૭૯	૧	વસ્તુનું	વસ્તુનું
૭૯	૨૦	સુ-ષુપણે	સુવર્ણપણે
૮૭	૯	હણિત	હણિત
૮૩	૧૫	શ્રવણ	શ્રમણ
૮૬	૨૮	૧૯	૧૬
૯૫	૭	ધૂમદેવ	ધૂમદોષ
૯૫	૧૭	રાહિત	રહિત
૯૬	૨૨	કથયહિત	કથાયરહિત
૧૦૪	૧૭	દશ લાખ છે,	દશ લાખ કોડ છે.
૧૧૧	૧૫	૭૨ કુટુંબો	૭૨ ખીલો (દર)
૧૧૧	૧૯	મહનદી	મહાનદી

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧૧	૨૦	પાણીને	પાણીને
૧૧૩	૧૪	રૂપો સમર્થ નથી	રૂપો દેખવા સમર્થ નથી
૧૧૩	૧૪	ઈચ્છા દેખવા	ઈચ્છાપૂર્વક
૧૧૬	૨૧	૨૧૭૫X૫	૨૧૭૫X૨૫
૧૧૬	૨૨	૭૧૩X૫	૭૧૩X૪
૧૧૯	૧૬	ગ્રાવ	ગ્રાપ
૧૨૫	૫	ચારિત્ર ચારિત્ર	ચારિત્રાચારિત્ર
૧૨૭	૨૪	અવિરતિ સમ્યદ્દષ્ટિ	અવિરતિ સમ્યદ્દષ્ટિ
૧૩૫	૫	શ્રુતાતનનો	કૃતાતનનો
૧૪૦	૧૩	જ્ઞાન	જ્ઞાન
૧૪૩	૧૩	દેવથી	દેવાથી
૧૪૩	૨૦	સદેષ	સદોષ
૧૫૮	૪	તિર્યંચ પચૈદ્રિયના દેશબંધની	તિર્યંચ પચૈદ્રિય અને મનુષ્યના દેશબંધની
૧૬૨	૧	પ્રત્યાયક	પ્રત્યયિક
૧૬૨	૧૮	બંધ છે.	બંધ છે અને સિદ્ધ ભગ- વાનના ૭૫ પ્રદેશોનો બંધ આદિ અનંત છે.
૧૬૯	૧૬	ચારિત્રસાધના	ચારિત્રાસાધના
૧૭૯	૬	ઉપસક	ઉપાસક
૧૮૦	૧૫	પ્રવ્રજ્યાનો	પ્રવ્રજ્યાનો
૧૮૭	૪	હોય છે.	હોય છે.
૧૯૭	૧૫	૮૪૨	૮૮૨
૧૯૯	૬	શ્રવણ	શ્રમણ
૨૦૮	૧૭	દેતા	દેવતા
૨૧૬	૧૬	પણ છે.	પણ નથી.
૨૧૯	૧	લોકોના	લોકના

પૃષ્ઠ લીટી

૨૩૧	૧૩	અશુદ્ધ
૨૩૧	૧૬	સરું
૨૬૦	૬	લોકોનું
૨૬૪	૧૭	ભજના
૨૭૧	૨૫	સકારણ
૨૮૪	૧૨	સકંધ
૨૯૬	૨૩	ચવતા
૨૯૬	૨૭	ઉપરની સંખ્યાતામાં
૩૦૬	૧૭	અવગાહેલ

૩૧૧	૨	દષ્ટાંત
૩૧૧	૬	રત્નપ્રભ
૩૧૧	૧૭	ફૂટાગર
૩૧૧	૨૪	પ્રકારે
૩૧૨	૨૦	પ્રયોગ
૩૧૪	૧૨	મનન
૩૧૬	૧૦	પાદપોપગમન
૩૨૫	૧૭	આમાયી
૩૨૭	૩	પ્રહાર
૩૪૦	૨૨	વાયુથી
૩૪૧	૧૦	પણ
૩૫૨	૨૫	નિર્દેશ
૩૫૬	૯	અવિરતિ
૩૫૮	૧૧	અરૂપરૂપ
૩૫૯	૮	ગૌતમ
૩૬૬	૨૦	કષાયભાવથી
૩૬૬	૨૪	પ્રથમ છે.
૩૬૭	૨૬	૧૬

શુદ્ધ

સારું
લોકોનું
નિયમા
સકરણ
સ્કંધ
ચવતા
ઉપરની સંખ્યા
અવગાહેલ
પુદ્ગલાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિ-
કાયના કેટલા પ્રદેશોને
અવગાહે છે? એકપણ
પ્રદેશને અવગાહતો નથી

દષ્ટાંત
રત્નપ્રભા
ફૂટાગાર
પ્રકારે
પ્રયોગ
મન
પાદપોપગમન
આમાયી
પ્રહાર
વાયુની
ત્રણ
નિર્દેશ
અવિરતિ
અરૂપિરૂપ
ગૌતમ
કષાયભાવથી
અપ્રથમ નથી
૧૬

પૃષ્ઠ	કોટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૬૮	૬	અપ્રમત છે. પ્રથમ નથી	સિદ્ધ એક જીવ બહુજીવ અપેક્ષાએ પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી.
૩૭૦	૭	જીવ એક અપેક્ષાએ	એક જીવ અપેક્ષાએ
૩૭૦	૧૯	જીવ સિદ્ધ અપેક્ષાએ બહુજીવ એક અપેક્ષાએ અચરમ છે.	સિદ્ધના જીવ બહુજીવ અપેક્ષાએ અને એક જીવ અપેક્ષાએ અચરમ છે.
૩૮૨	૨૭	કદાચ સ્પર્શ	કદાચ ૪ સ્પર્શ
૩૮૮	૧૭	એ	એક
૩૮૮	૧૮	—	ત્રીજા ચોથા દેવલોકમાં દેવ ૨ હજાર વર્ષમાં ખપાવે
૩૮૯	૧૦	બાણત	બાણતા
૩૯૧	૨૪	તિર્યંચ પંચદ્રિયની	તિર્યંચ પંચદ્રિયની
૪૦૩	૧૮/૧૯	૧૦ બાહર નિર્ગોદ ૧૧ પ્રત્યેક શરીર	૧૦માં બોલને સ્થાને ૧૧માં બોલ અને ૧૧ માને સ્થાને ૧૦માં બોલ અને પરસ્પર તુલ્ય.
૪૦૫	૧૯	—	તેથી બાહર 'પૃથ્વીકાયનું' શરીર અસંખ્યાતગણ મોટું છે.
૪૦૫	૨૩	આરામ	આરામાં
૪૦૬	૨૦	પૃથ્વીકાયની	પૃથ્વીકાયની
૪૦૭	૧૦	અલ્પ	અલ્પ
૪૦૭	૨૦	વિચાવાળા	ક્રિયાવાળા
૪૦૭	૨૪	જીવામાં	જીવોમાં
૪૦૮	૨૭	—	અપેક્ષાએ અલ્પ
૪૧૦	૧૬	૧૩૬	૧૩૬
૪૧૦	૨૦	પુસ્કરવરદ્રીપની	પુસ્કરવરદ્રીપની
૪૧૩	૧૬	—	૧૦ હજાર યોજનનો નીચે પહોળો છે. તેનું મુખ ૧૦ હજાર યોજનનું પહોળું છે.

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૧૫	૧	મૌતમ	ગૌતમ
૪૧૫	૧૫	સંસ્કાર	સંસ્થાન
૪૧૬. ૧૭		૭૬	૭૯
૪૧૮	૫	૫ ભાષા	૪ ભાષા
૪૧૭	૬	મનઃપર્યાજ્ઞાન	મનઃપર્યવજ્ઞાન
૪૧૯	૪	મિશ્રદષ્ટિ	મિથ્યાદષ્ટિ
૪૨૧	૩	૮૭	(૭
૪૨૫	૧૫	અનેક	એક
૪૨૬	૭	સંકેદ	કાળો
૪૨૬	૨૩	થોડા	ઘણા
૪૨૯	૬	સ્નિગ્ધ	રૂક્ષ
૪૩૦	૨૧	પીળો	લાલ
૪૩૦	૨૨		(૯) નીલા પીળા સંકેદમં
			૭ ભાંગા
૪૩૬	૧૨	એક	અનેક
૪૩૮	૨	એક	અનેક
૪૫૨	૧૭	૩૧૨૨૧૧૨	૩૧૨૧૧૧૨
૪૫૨	૧૮	૩૧૨૧૧૨૧	૩૧૨૧૧૨૨
૪૫૫	૧૨	૧૧૨૧૧૧૧૧	૧૧૨૧૧૨૧૧
૪૫૫	૧૨	૨૧૨૧૧૨૨૧	૧૧૨૧૧૨૨૧
૪૫૫	૧૩	૨૧૨૧૨૧૨૧	૧૧૨૧૨૧૨૧
૪૫૮	૮	અંતર	અનંતર
૪૫૯	૩	૩ અજ્ઞાન	૨ અજ્ઞાન
૪૫૯	૨૦	અંતરઅંધ	અંતરઅંધ
૪૬૧	૨૮	પ્રગતિ	સૂર્ય પ્રગતિ
૪૬૨	૧૧	દ્વાદશાંગ	દ્વાદશાંગ
૪૬૫	૧૫	શાસ્ત્રાદિ	શાસ્ત્રાદિ
૪૭૦	૧૦	વર્ણ	વર્ગ
૪૭૨	૨	જાણવી	જાણવી
૪૭૬	૧૪	ગ્રણુ ૭૫	ગ્રણુ સ્થાનથી ૭૫

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૮૪	૨૪	હવે	હોદ
૫૦૪	૫	ઉકૂળ	ઉકૂળ
૫૦૪	૨૬	પ્રકરના	પ્રકારના
૫૧૮	૧૧	સારેગાયમ	સાગરોપમ
૫૨૭	૨૩	ગમ્મો	ગમ્મો
૫૪૩	૨૧	જીને	જીવને
૫૫૧	૧૭	સ્થિત	સ્થિતના
૫૬૪	૨૨	દ્વાગરયુગ્મ	દ્વાપરયુગ્મ
૫૮૬	૧૦	પ્રદેશીનું	પ્રદેશી સ્કંધનું
૫૮૮	૯	ગાતમ	ગૌતમ
૬૦૧	૪	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૬૦૩	૧	માથ	માન
૬૦૫	૨૫	દ્રવ્યલિંગ	દ્રવ્યલિંગ
૬૦૫	૨૯	ચરિગનું	ચારિત્રનું
૬૧૬	૨૧	મારણ્યુતિક સદ્દેવાતથી	મારણ્યુતિક સમુદ્દેવાતથી
૬૧૮	૨	કશાપ કુશીલના	કપાય કુશીલના
૬૩૬	૪	રામા	સામા
૬૪૭	૧૩	તેના	તેનાથી
૬૪૯	૧૬	દ્વ્યાદિ	દ્વ્યાદિ
૬૫૯	૧૮	પાપાધ્યાયનું	ઉપાધ્યાયનું
૬૬૬	૨૨	બરમાં	બારમાં
૭૧૦	૧૩	ઉશક	ઉદેશક
૭૦૩	૨૦	ગંધ	ગંધ
૪૯૧	૨૮	બે વેદવાળા નાથ છે.	૭ મી નારકીમાં બે વેદ વાળા નાથ છે.
૫૧૬	૧	ઓઠ	આઠ
૫૨૯	૧૦	૨૦૩	૨-૩
૫૪૯	૨	જ	છ
૫૮૯	૧૮	નિષ્કંપ	સકંપ
૬૧૭	૧૩	પ્રત્યેકસોઠોડસિવાયના	પ્રત્યેકઠોડ

